

॥ अथ श्रीकाशीखंडं पूर्वार्धं प्रारभ्यते ॥

15860

॥ श्री ॥

॥ इदं काशीखंडं ॥

श्रीरामानंदयतिवरविरचितटीकासहितं

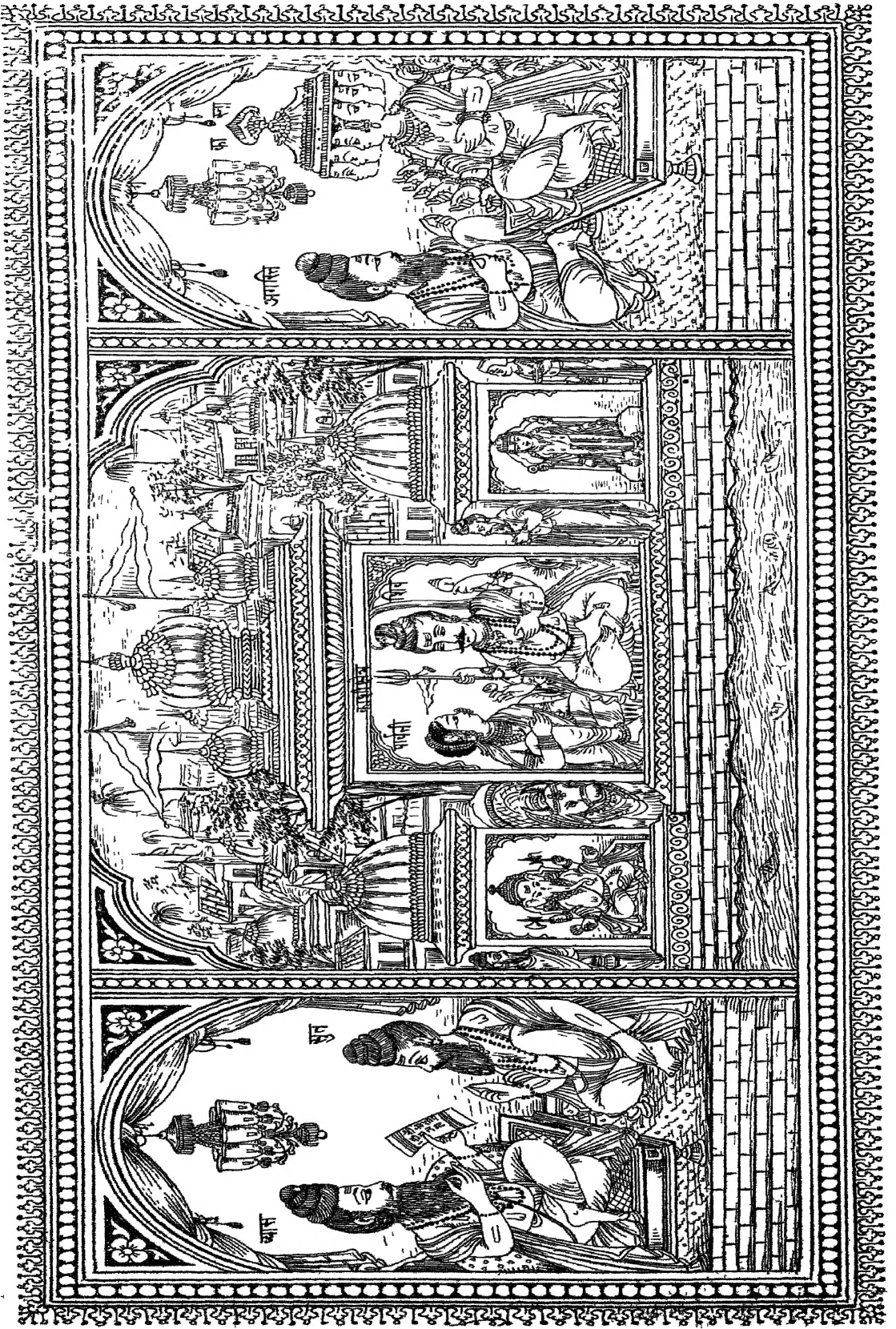
पुस्तकचतुष्टयं संपाद्य विद्वत्साहाय्येन शोधयित्वा

गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयाध्यक्षेण

आत्मारामकान्होबाभिरूपेण स्वीयमुद्रायंत्रालयेऽकितम्

अंकनसमाप्तिश्च गुणरंघ्रगजेन्दुमते १८०३ शालिवाहनशके शुचिशुक्लपंचम्यां समर्जनि.

॥ इयं प्रथमावृत्तिः ॥ १ ॥

काशीखंडपूर्वाध्यायानुक्रमणिकाप्रारंभः

अ० प० पृ०	अ० प० पृ०
विव्यवर्णनं विध्यनारदसंवादा विव्यवर्धनं च	१, १, १
सूर्यगतिनिरोधोदेवानां सत्यलोकगमनं ब्रह्मानुज्ञायागस्सदर्शनार्थं	
क्षेवाम् काशीं प्रति गमनम्	२, १३, १
देवानांमगस्साश्रमगमनं तत्कृतमगस्साश्रमवर्णनं च	३, २०, १
लोपामुद्रानुवर्णनम्	४, २७, १
देवाध्वनया सभार्यस्यागस्स्य कारीतः प्रस्थानम्	५, ३१, २
परोपकारप्रशंसा लोपामुद्रां प्रत्यगस्सकथितं तीर्थमाहात्म्यं च	६, ४०, २
काश्यादिसप्तमुक्तिपुरीवर्णनं तदसंगेन शिवशर्मोपाख्यानोपक्रमश्च	७, ४४, १
पिशाचगुह्यकगंधर्वविद्याधरमानां लोकवर्णनम्	८, ५१, १
आसुरलोकवर्णनं सूर्यलोकवर्णनं च	९, ५९, १
इन्द्रलोकवर्णनमश्विलोकवर्णनं पुत्रप्राप्तिकरमश्विलाषाष्टकाख्यं वी	
देवशस्तोत्रम्	१०, ६२, १
विस्वस्याशिलोकवर्णनं वश्राप्तिपूर्वकं वैश्वानरोत्पत्तिश्च	११, ६८, १
निर्ऋतिलोकवर्णनं वरुणलोकवर्णनं च	१२, ७६, २
वायुपुण्यगंधर्वस्यावर्णनं कुबेरपुत्रादिलकायाश्च वर्णनम्	१३, ८१, १
ईशानलोकवर्णनं चंद्रलोकवर्णनं च	१४, ८८, १
नक्षत्रलोकवर्णनं बुधलोकवर्णनं च	१५, ९१, १
शुक्रलोकवर्णनं	१६, ९४, २
मंगलगुरुशनिलोकवर्णनम्	१७, १०१, १
सप्तर्षिलोकवर्णनम्	१८, १०७, २
ध्रुवलोकवर्णनम्	१९, १०९, १
ध्रुवतपश्चर्यावर्णनम्	२०, ११४, २
ध्रुवेण कृता भगवत्स्तुतिस्तस्यध्रुवलोकप्रामिश्च	२१, ११९, १
महर्जनस्तपःसत्यलोकवर्णनं ब्रह्मकृता काशीस्तुतिश्च	२२, १२६, २
भूभ्रमृत्तिकैलासपर्यटनां लोकानामंतरकथनं ब्रह्मांडाधिपत्ये	
विष्णोरभिषेकमहोत्सवश्च	२३, १३१, २
शिवशर्मणोनिर्वाणप्राप्तिवर्णनम्	२४, १३४, २
लोपामुद्रासहितस्यागस्स्य स्कंददर्शनं स्कंदगस्ससंवादार्भश्च	२५, १३८, २
काश्याविभोविमणिकर्णिकाख्यानं मणिकर्णिकानामनिर्वचनम्	
विमुक्तानंदकाननकारात्यादिनामनिर्वचनं च	२६, १४३, १

अ० प० पृ०

वाराणसीनिमनर्वचनप्रसंगेन गंगामहिमवर्णनं दशहरास्तोत्रक

थनं च ... २७, १५०, २

वाहीकाल्यानपूर्वकं पुनर्गंगामाहात्म्यवर्णनम् ... २८, १५८, १

गंगासहस्रनामस्तोत्रम् ... २९, १६२, १

धनंजयकथासहितं काशीरहस्यवर्णनं वाराणसीमहाश्मशानसूत्रा

वासोनिनामत्रितयनिर्वचनं च ... ३०, १८१, २

कालत्रैलोक्यमाहात्म्यवर्णनं तत्प्रादुर्भावः कालराजकालभौवत्यादि

नामनिर्वचनानि कपालमोचनतीर्थोत्पत्तिकथनं च ... ३१, १९०, २

दंडपाणिप्रादुर्भावकथनप्रसंगेन हरिकेशोत्पत्त्यादिकथनम् ... ३२, १९७, २

ज्ञानवाप्युत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम् ... ३३, २०७, २

ज्ञानवापीप्रशंसा ... ३४, २१५, १

चतुर्णां वर्णानामश्रमाणां च सदाचारनिरूपणम् ... ३५, २१९, २

गृहस्थाश्रमसदाचारनिरूपणम् ... ३६, २२३, १

ब्रह्मलक्षणनिरूपणम् ... ३७, २२६, २

अ. क्र.

अ० प० पृ०

अष्टविधविवाहश्रमयज्ञादिसदाचारनिरूपणम् ... ३८, २४३, २

वाराणसीदिवोदासाविमुक्तेश्वरमाहिमवर्णनम् ... ३९, २४८, १

नियेधविधियोचरगृहस्थधर्मवर्णनम् ... ४०, २५१, २

वानप्रस्थतियर्माननिरूपणं योगनिरूपणं च ... ४१, २५७, २

कालवचनोपायकथनपूर्वकं काशीमाहात्म्यवर्णनम् ... ४२, २६८, १

दिवोदासप्रतापवर्णनम् ... ४३, २७०, १

विरहाकृतेन विश्वेश्वरेण कृतं काशीवर्णनं दिवोदासनिष्कासना

र्थं योगिनिप्रेषणं च ... ४४, २७४, २

काश्यायोगिनीप्रवेशस्तन्नामानि च ... ४५, २७९, २

लोलार्कमाहात्म्यवर्णनम् ... ४६, २८१, २

उत्तरार्कमाहात्म्यवर्णनम् ... ४७, २८४, १

सांवादित्यमाहिमवर्णनम् ... ४८, २८६, १

द्रौपदादित्यमयूख्यादित्ययोर्माहात्म्यवर्णनम् ... ४९, २८८, १

खवोल्कादित्यतादृशयोर्माहात्म्यवर्णनम् ... ५०, २९२, १

काशीखंडोत्तरार्धाव्यायानुक्रमणिका.

अ० प० पृ०	अ० प० पृ०
वरुणादित्य, वृद्धादित्य, केशवादित्य, विमलादित्य, गंगादित्य, यमादित्यानां माहात्म्यवर्णनम् ५१, १, १	ज्येष्ठेशज्यैष्व्यादिकथाप्रस्तावः ६३, ५५, १
मंदराद्वल्लणः काश्यां गमनं दशाश्वमेधमाहात्म्यं च .. ५२, ५, २	समवेतान् ब्राह्मणान् प्रति शिवेन कथितं काशीरहित्यम् . ६४, ५७, २
शंकुकर्णप्रभृतिगणानां काश्यां प्रेषणं काशीमहिमा च .. ५३, ९, १	पराशरेश्वरादिलिगानां कंदुकेश्वरादिलिगानां च माहात्म्यम् ६५, ६१, २
कर्पदीश्वरलिगमाहात्म्यं पैशाचास्थानं च .. ५४, १३, २	शैलेश्वरादिलिगनिर्णयः . ६६, ६४, १
आनंदकाननमहिमा पिंगलादिगणकृतं लिगाराधनं च .. ५५, १७, १	रत्नेशमहिमवर्णनं तदुत्पत्तिकथनं च ६७, ६९, १
काश्यां प्रेषितस्य गणेशस्य नक्षत्रपाठकल्पेण मायाप्रपंचनम् ५६, १८, २	गजामुखवधास्थानकथनपूर्वककृत्तिवासेश्वरोत्पत्तिकथनम् . ६८, ७६, १
मंदरादागतेन शिवेन कृता गजाननस्तुतिर्द्विदिनामनिर्वचनं दृढ्यादि विनायकानां माहात्म्यं च .. ५७, २१, २	भिन्नस्थानस्थितानामष्टषष्ठ्यायतनानां काश्यां समागमः ६९, ७९, १
मंदरास्तकाशाद्विष्णोः काश्यामागमनं दिवोदासनिर्वृतिश्च ५८, २६, २	नवकोटिचंडीनां वेतालादिपरिवारसंहितानां काशीरक्षणार्थं स्था नेस्थाने प्रतिष्ठापनम् .. ७०, ८४, १
पंचानां नदीनां प्रादुर्भावाः पंचमदीर्थमाहात्म्यं च ... ५९, ३४, २	देव्यादुर्गतिनामप्राप्तिकारणकथनप्रसंगेन दुर्गासुरपराक्रमवर्णनम् ७१, ८७, १
विंदुमाधवाविर्भावस्तत्प्रसंगेनाग्निविंदोस्तपस्यादिवर्णनम् . ६०, ३९, १	शक्तिनामकथनपूर्वकं दुर्गाविजयवर्णनं तत्कवचकथनं च .. ७२, ९१, १
अग्निविंदुं प्रति विष्णुना कथितं पादोदकादिवैष्णवतीर्थमाहात्म्यं	ओंकारेश्वरमाहात्म्यवर्णनं तदादिचतुर्दशल्लिगगणनं च . ७३, ९५, २
केशवादित्यचतुर्विंशतिमूर्तिलक्षणानि च ... ६१, ४३, २	पुनः सविस्तरमोंकारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम् ७४, १०२, १
दृषभध्वजस्य काश्यां महोत्सवपूर्वकं प्रवेशः ... ६२, ५१, २	त्रिलोचनेश्वराविर्भावकथनम् ७५, १०७, १
	पारावतेतिहासकथनपूर्वकं त्रिलोचनप्रभाववर्णनम् .. ७६, १०९, २

केदारेश्वरमाहात्म्यकथनम्	७७, ११४, १
धर्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	७८, ११६, २
पुनर्धर्मेश्वरमहिमकथनम्	७९, ११८, २
धर्मशास्त्रानुसंगेन विश्वभुजाशाविनायकदेवतं मनोरथतृतीया व्रतम्	८०, १२२, २
दुर्दमाख्यानसहितं धर्मशास्त्रानुसंगेन मित्रजित्स्वराक्रमवर्णनं पुत्रप्राप्तिकराशी वीरेश्वरप्रादुर्भाविप्रसंगेन	८१, १२४, २
ष्टतृतीयाव्रतकथनं च	८२, १२७, १
अग्नीष्टुतीयाव्रतविधिर्वीरेश्वराविर्भावश्च	८३, १३१, २
वीरेश्वरप्रसंगेन आदिकेशवप्रभृतिभिर्गौरयतीर्थपर्यन्तार्थकथनम्	८४, १३५, २
दुर्वासोपसर्गप्राप्तिपूर्विका कामेश्वरोत्पत्तिः	८५, १३८, २
विश्वकर्मेश्वरोत्पत्तिकथनम्	८६, १४१, १
दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनप्रसंगेन दक्षयज्ञकथनम्	८७, १४४, २
दक्षयज्ञे सतीदहविर्जन्मकथनम्	८८, १४८, २

दक्षयज्ञव्यसदैक्षेश्वरोत्पत्तिश्च	८९, १५३, २
पार्वतीश्वरोत्पत्तिस्तन्माहात्म्यवर्णनं च	९०, १५६, २
गौशोत्पत्तिकथनं तन्माहात्म्यं च	९१, १५७, २
नर्मदेश्वरप्रादुर्भाविस्तन्माहात्म्यं च	९२, १५८, १
सतीश्वरोत्पत्तिस्तन्माहात्म्यं च	९३, १५८, २
अमृतेश्वरकुरुणेश्वरोत्पत्तिरूपेश्वराणां प्रादुर्भावः	९४, १६०, १
व्यासभुजस्तप्तकथनम्	९५, १६१, २
व्यासशायविमोचनं कच्छादीनां स्वरूपकथनं व्यासनिष्कास नं च	९६, १६४, १
क्षेत्रस्थानां सर्वेषां तीर्थानां कथनम्	९७, १७०, २
मुक्तिमण्डपे विश्वेश्वरसमागमोत्सवः	९८, १७३, १
विश्वेश्वरालिंगमहिमा	९९, १८३, १
आख्यानानुक्रमणिकापंचतीर्थार्थादियत्राकथनं तत्क्रमकथनं फलश्रुतिश्च	१००, १८४, २

समाप्ताचेयं काशीखंडोत्तरार्थाध्यायानुक्रमणिका.

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीपरमालेननमः ॥ सच्चिदानंदसदेहसैक्तकामौदमदिरम् ॥ सादरप्रणुवेभक्त्याश्रीगोपीजनवल्लभम् ॥ १ ॥ संहारस्वेदादिवयःस्वर्यप्रभुःश्रितोऽविमुक्तंभगवान्स
होमया ॥ दिशत्यभीक्ष्णंपरमात्मतारकंभजेतमानंदवनतेनृत्यजाम् ॥ २ ॥ माधवंगिरिजादुर्दुर्गैरवदंडनायकम् ॥ मणिकर्णगुहांकाराभीमुदक्लोलोतवहानुमः ॥ ३ ॥ अद्वैताब्जविकास
कैकतरणिहाद्वाधकारच्छिदंशांत्यादेर्निलयदैकशरणैवाराधयन्मूर्त्तिकम् ॥ लङ्कातारमहाटवीसुविलसत्कामेभ्रमंचानंश्रीरामेद्रवनाभिधंगुरुमहोभक्त्यानमामस्तारम् ॥ ४ ॥ यत्पा
दांबुलहृत्यानाद्धाईमगलितंतमः ॥ परमंतुंगंभक्त्याश्रीदेवद्ववनंनमः ॥ ५ ॥ व्यासोक्तकांदसङ्गैर्यपुराणेकारिकाद्वयः ॥ खंडोयत्तस्यट्टिकेयंरामानंदेनच्यते ॥ ६ ॥ श्रीवासुदेवमि
धमसुंदर्युगैकालामलसत्सवाङ्मैः ॥ वाक्याप्रहेणहमिहप्रवृत्तःक्षंतव्यमस्मच्चैपलंकृतद्वैः ॥ ७ ॥ अध्यायानांशतंभोक्तव्यासेनाश्रितदादितः ॥ विध्यनारदसंवादोवर्णयतेनिमनोहरः
॥ ८ ॥ तत्रादौतावच्चिकीर्षितस्यपुराणस्यनिश्चयहूपरिसमाप्तिप्रचयाभ्यानांनेतिहासपुराणशास्त्रबंधसंबंधाविष्कृतलीलावतारोभगवान्द्वैपायनोविध्माधिराजंपूजयति ॥ तंमन्महद्

श्रीगणेशायनमः ॥ तंमन्महेशानंमहेशानप्रियाभक्तम् ॥ गणेशानंकरिगणेशानाननमनाभयम् ॥ १ ॥

ति ॥ तत्रसर्वनाम्नास्तावद्वैत्सर्गिकंप्रसिद्धार्थत्वम् ॥ यथाहुः ॥ सर्वनामप्रसिद्धार्थप्रसाध्याध्याधिधानंरुदिति ॥ नचयद्येयौऽष्टाकपालोभवतीत्यब्रवीभिक्षारः ॥ वचनानिस्वरूपत्वाद्वि
तिन्यायेमतदर्थस्यतत्रान्यत् ॥ लब्धत्वावसिद्धार्थत्वसर्वनाम्नोबलादपलप्यते ॥ अचतुदशवादावेपुनरुक्तस्यस्थितिरिवेत्यभिप्रेत्यप्रसिद्धार्थमाह्वातमिति ॥ तंप्रसिद्धप्रायेश्वरंरूपमन्म
हृध्यायामःचितयाभेत्यर्थः ॥ मन्महद्भूमिमुअवबोधनइत्यस्मान्ननादेर्नोलुप्तमपुरुषबुद्धचर्चनं लोपश्चास्यान्यतरस्यांस्वोरित्युकारलोपः ॥ सर्वनाम्नापरामृष्टविशेष्यदर्शयति ॥
करिगणेशाननमिति ॥ करःशुद्धादंडोविद्यतेयेषांकरिणेहस्तिमइति यावत् गणाःसमूहाः करिगणालेपाभीशानइश्वरःश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ तस्यैवानंतस्यानभिवाननयस्यसत
थातम् ॥ एवंहिपादोश्रूयतेचकेश्वरमाहात्म्यप्रसंगे ॥ विध्माधिराजेजोतेतद्वलोकनायब्रह्मादयोभिल्लिनाअभूवश्नैश्वरस्तुनागतोभूत् ॥ तंतोऽविकार्यारुष्टायामागतेचतस्मिन्गणेश

१ भावप्रधाननिर्देशाच्चापलमित्यर्थः

२ विघातकदित्यपिक्वचित्पाठः

स्यमौलिरयत् ॥ ततो महादेवनहस्तिवद्धशिरश्छिच्छायां जितमिति ॥ कदाचिद्वाचोद्वर्तनं कृत्वा तज्जितमले गणेशप्रतिरुतिविधाय जीवन्तस्य संचारया वयस्य प्रसायता तद्वचनं
प्यागुंतं नैदय इति गौरांतया जहार ततश्च तस्मिन् द्वाविस्थितकुतश्चिदगतो महेशस्तेन प्रतिकूलोऽनःपुरप्रवेष्टुं यत्नमाकरोत् शत्रुवद्व्युद्धं कृत्वा पश्चात्तस्य गोलगुजहार पश्चात्तोलिकां ग
भ्यामाविष्टायां पार्वत्यां कां गिरिगणेशं शिच्छिच्छायां जितमिति चमपिप्ये ॥ गजीभूय क्रीडतो भगवतो ज्जितत्वा द्वाग जानन इति च पुराणान्तम् ॥ तथा हि गजामुरः किल लीलया तस्य आक्रमण
वान्व्यजहार हे देवामया सार्द्धं युद्धाख्यं द्वात्रिंशद्विंशतिविहाय पलाययच्च अथवा कर्मयच्छेति ॥ ततो देवैः कर्कोदियुद्धं कृतं तेनैकं स्वकर्णधृत्वा स्वशिरो धूम्रं स्वशिरोऽभ्युद्धतं यद्वध
कर्तव्यमिति ततो देवा ब्रह्माणं प्रति दुर्कं न्यवेदयन् कथं तस्या सुगन्धस्य गोऽस्माभिरवकर्तव्यमिति ततो ब्रह्मा विष्णुश्च विश्वनाथं गवां यत्नं तत्सर्वं विज्ञापितवन्तां ततश्च गणेशं
इतो रावयोर्गजाननपुत्रो जातोऽस्ति तेन स मारणीय इत्युक्त्वा गणेशा दूतं तत्सर्वं विधत्वा पण जाननः क्षोपिता दृश इति लोके तस्य प्रतियोगे द्रव्यादिभ्यो साक्ष्यं लोके तस्य प्रतियोगे
तदामया स मारणीयो यो दिनेन प्रार्थितो दंडो मयं दायत इति तदा देवैः कृतं भवानस्यां कृत्वा गीतं दश क्रियायां गोऽस्माभिरवेदनां स्ति यदुच्यते तत्कर्तव्यमिति ततो गजानं गजामुद्रां नि
त्यत एव दानीमपि गणेशस्य भेषासां सर्वभौमज्जाचार्या दाक्षिणात्यां स्वकर्णधृत्वा शिरो धूम्रं शिरः कुहं च कुर्वतीति ॥ उक्तं ॥ विनायकं देवकं स्तुकां हतिं सत्त्वत्संयुतं लभतो व
पम् ॥ नमामि नित्यं प्रणतां त्तिनाशनं कर्वाकवीनामुपमश्रवस्तमिति ॥ कदाचिद्वाचोद्वर्तनं कृत्वा स्वकर्णधृत्वा शिरो धूम्रं शिरः कुहं च कुर्वतीति ॥ उक्तं ॥ विनायकं देवकं स्तुकां हतिं सत्त्वत्संयुतं लभतो व
णेशस्य हस्तात् सरथुं बलाकोरणगृहीत्वा गणेशस्य शिरोऽच्छेदि ततो ज्ञाता शेष एतन्ने श्वरेण रामायाऽप्युद्यत्पथं गच्छन्त्युत्पन्नं मलभयानेन तज्जितमचंडं गजानं लज्ज
स्यमौलौ योजितमिति च पौराणिकाः ॥ क्रियाशक्तिमत्सूत्रालत्वाद्बलाधिक्यमाह ॥ गणेशानमिति ॥ नदिमृगिप्रमुखगणालोत्पत्तौ पुनर्वा शानमीश्वरं नित्यं तारयित्वा वत् ॥ गणश्चाभा
वीशानश्च तेनैवार्थः ॥ यो नितो पिश्रेष्ठ्यमाह ॥ महेशानप्रियार्थकमिति ॥ महाश्रमावीशानश्चेति महेशानोऽयं इत्यर्थस्तस्य प्रिया वल्लभा उमाचिदूपाशक्तिस्तस्या अर्चकस्य योऽर्च
को महेशानप्रियार्थक इति वा ॥ प्रियश्चासावर्णकश्चेति प्रियार्थकः ॥ यद्वा प्रसिद्धत्वे हेतुमाह ॥ महेशानप्रियार्थकमिति ॥ ननु परमात्मनः सर्वात्मत्वादन्येषां जितदानां ह्यप्यां गृयशां
भावादिरेव पारमेश्वररूपं कस्मादादावनुस्मर्यते तत्राह ॥ महेशानमिति ॥ विरोधिलक्षणया पुण्यजनोऽक्षसह निवर्त्यतो वाकारप्रश्लेषाद्वाऽयं नोऽहं स्वभावविधाः श्रेयसि प्राप्तक
त्वात् नो चेत्ते स्वकार्येषु सुखादिशाश्वतानयनिचेष्टयति प्रवर्तयतीति यातम् ॥ अथवानविद्येत गृहउत्सवोऽप्येव स्मृत्यु विद्वांस्तस्य पापीशानं विममोत्सागणयैव विद्वांस्तस्य विधां प्रतिशा
वत् ॥ नप्राप्तिप्राणिनां स्वदेवेषां शान्तिमावः ॥ महाश्रमावीशानश्चेति वा महत्त्वं च विद्वांश्चिदां तूलेव ॥ एतदिहा कृतम् ॥ सर्वात्मकोऽपि परमात्मा विद्वांश्चिदां प्रतिशा
रिहीति ॥ तदुक्तं सजयति सिंधुवदगोदो यत्पादपंकजस्मरणं वासरमणिरिव तमसां गतिना यति विद्वां नमिति ॥ महोदये च पुराणारंभे विद्वां नमं भवत्ति न रासायनं परस्परं कृतदेवता

लकस्यैवानुसंगानमिति भावः ॥ यद्वा ननु कृष्णं द्वैपायनं विद्धि साक्षात्क्षान्दारायणं प्रभुं को ह्यन्यः पण्डरीकाक्षान्ब्रह्मागत ऊर्ध्वदेवितं विष्णवाद्युक्तेष्वामृतस्येश्वरत्वावगाह्याद्विष्णुवत्संभाव्यते
 ऽतः कथं तन्निवृत्त्यर्थं गणेशानुस्मरणमित्याशङ्क्यामाह ॥ महेशानमिति ॥ महेश्यासवीशानश्चेति महेशानस्तम् ॥ अत्रापि महत्त्वं ब्रह्मादिनिवृत्तत्वेन बोद्धव्यम् ॥ तथा चार्थः संप
 द्यते ॥ महतां ब्रह्मादीनामीशानं नियन्तरम् ॥ अपूर्जितं संततं कार्याणां प्रतिबद्धारमसिद्धिप्रदमित्यर्थः ॥ ननु क्तसंक्षेपशारेके ॥ आरंभाः फलिनः प्रसन्नद्वयोऽथेति त्रयश्रमिणो चेद्विश्व
 सृजोप्यलं विफलतामात्युपायोद्यमाः विश्वस्यैव ततो निरंकुशमभूदस्यैव विश्वप्रभोः सोऽयं विश्वहितैस्तो विजयते विश्वेभ्यो विश्वकृत् ॥ अत्रापि च द्यति ॥ जयस्योऽष्टकं तं बन्ध त्वदु
 ष्टदृष्टि विशिर्वै न हतानिहन्ति न्दिनं द्यापराधकं जलं धनुष्यकांश्च कस्यास्तिक्तिरिह्यस्त्वदन्तर्पितुं च्छंवाले द्विधा तु मिह सिद्धिदकार्यं जातमित्यादि ॥ इदमन्ततत्त्वम् ॥ गणेशव्यासादीना
 मीश्वरत्वाविशेषेभ्योऽप्येवमेव क्ववाध्यबाधकत्वं यथोभयोरेशयोऽप्यथावाशमपरशुगक्योरिति ॥ तदुक्तैवैव सर्वविष्णुभयं जगदिदं युक्तम् ॥ तथा यनेकलूपस्य तस्य रूपान्यहर्नि
 शं बाध्यबाधकतायां निकृष्टोऽद्वयसागर इति ॥ नन्यसिद्धमहेशानत्वगणेशस्य शनैश्चरावलोकनाच्चेति शिरःपाताद्यवगाह्यादिसंख्यानां कथयामिति ॥ आमयोरोगस्तेन तपत्रयं ल
 क्ष्यते ॥ ततश्चायमर्थः ॥ न विद्यते आमयत्तापत्रयं यस्य स्मादिति वास्तव्यात् ॥ अयं भावः ॥ न शिरःपातादिकमनीश्वरत्वे कारणमवश्यं जातिनोऽर्थस्येश्वरस्य पितृप्यरिहर्त्वात् ॥ त
 दुक्तम् ॥ अत्रयं भाविनो भावाभवंति महतामपि नम्रत्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरि रिति ॥ यद्वा शिरःपातादिकं तु लालाभात्रयं धानिकुम्भपरिघप्रहारेण बोहः श्रीकृष्णस्य यथा चंद्रजित्य
 युक्तनागपाशबंधनश्रीदाशरथ्येऽप्यथावावलेख्येऽप्येयाञ्चाश्रीविष्णोरिति ॥ तदुक्तं हरिवंशे ॥ नूनं तालच्छया कृष्णस्तथा च केसुरात्तपः को हि शक्तोऽहं तालान्युद्धे मे हयिनुं हरिम् ॥ मागवते च ॥
 को वेत्ति मम प्रसागवत्परात्मन्योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् ॥ का हो कथं वा कति वा क्देति विस्तारयन् कृद्धिसिंयोगमायामिति ॥ श्रुतौ च विष्णोः शिरःप्रचिच्छिदु रिति ॥ यद्वा अथारंभे ग
 लायपंचायतनेऽज्ञानुसंधानमनुविधत्ते ॥ तामिति ॥ तं प्रसिद्धम् ॥ अत्राः कारप्रश्लेषात् आवा सुदेवश्चासौ महेशानश्च तं मन्येच्छ्यायास इति सर्वत्र ॥ नत्र अमित्युक्ते अक्षराणां यकारो
 स्मिदिति भगवद्वचनादकाराक्षरेण च्छतितद्वाराण्य अकारो वा सुदेवः स्यादिति वचनादभित्युक्तम् ॥ महेशानमित्यभिर्कं ॥ विश्व
 नाथभावा नीगणेशेति द्वैकवद्भावेन त्रयं निर्दिष्टम् ॥ तत्रार्थकमित्युक्ते शास्त्रविशाखावतिव्याप्तिः स्यात्तद्वाराण्यगणेशानमित्युक्तम् ॥ तथापि स्थागिकतां केयं च्छतितद्वाराण्यकारि
 गणेशाननमिति ॥ अत्र समासनिष्ठस्यार्थकपदस्य विशेषेऽप्यलं दंसम् ॥ तत्कथं तामहं भागयदिविष्णुकथाश्रयम् अथवा स्यपदांभोजमकरंदुलहांस्तामिति तथा प्राचीनवर्हिर्भग
 वान्पतालनलचारिणः समुद्रतनयाया तु कृतदारोऽभवत्प्रभृतिरित्यादिबोद्धव्यम् ॥ अनामयं न विद्यते आमयोरोगमात्रं यस्त्वं सर्वरोगनाशकस्यैव विचिनारायणशंकरालकम् ॥ आ
 रोग्यं मास्करादिच्छेदितं विचनदित्यर्थः ॥ १ ॥

एवंविधाधिराजप्रपूज्यजगन्निःश्रेयसमाशासनःपुराणार्थाश्रयभूतमविमुक्तं प्रसूतौति ॥ भूमिष्ठेति ॥ साकाशीअपायाज्गत्सायादित्यन्वयः ॥ सेतिप्रसिद्धेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धत्वस्याः सोऽविमुक्तेऽपास्याएषोऽन्तोऽव्यक्तआत्मासोऽविमुक्तेप्रतिष्ठितइत्याद्यायाश्रयाबोद्धव्यम् ॥ अविमुक्तंकाशीत्यनर्थतरम् ॥ तच्चपेवक्ष्यति ॥ काशीति ॥ अनाख्येयस्वप्रकाशं चैतन्यप्रकाशतेत्यामितिकाशी ॥ तथाचवक्ष्यति ॥ काशतेऽत्रयतोऽप्योतिसिद्धनाख्येयमीश्वरः ॥ अतोनामापरंवास्तुकाशीप्रतिप्रथितंभो ॥ यद्वा काशतेराजंतेस्वप्रकाशतयाऽस्यांतनु त्यागमात्रेणप्राणिनइतिकाशी ॥ एतदप्युक्तमत्रैव ॥ कीटाःपतंगमशकाश्चट्टक्षालेथलेयैर्विचरन्तिजीवाः ॥ मंडूकभस्याःकुम्भयोपिकाश्चांत्यत्क्काशरीरंशिवमामुवतीत्यादि ॥ अत एवोक्तंअपायाज्गत्सायादिति ॥ अपगतोऽयनमयोज्ञानम् ॥ सर्वगत्यर्थाज्ञानार्थाइतित्यायाद्यस्मिन्वित्यपायसंज्ञानंतत्स्फुर्यतस्मात् ॥ गच्छतिजन्मादिषड्भावविकारानप्राप्नोति ॥ सर्वगत्यर्थाऽप्राप्यर्थाइतित्यायाज्गत्समष्टिव्यष्टिजीवजातमित्यर्थः ॥ पायान्मोचयत्वित्यर्थः ॥ यद्वासर्वाभ्योऽयोऽथादिपुरीष्योऽधिकतयाकाशतेराजतइतिकाशी ॥ वक्ष्यतिहि ॥ अन्यानिपुण्यक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणिवै कारीप्राप्यविमुच्येतनान्यथाकल्पकोटिमिरिति ॥ अधिकत्वेजगन्मोचकत्वेचेतुर्वदन्विरोधाभासालंकारलक्षणेऽश्रुतुर्भावशेषणोर्विशिन

भूमिष्ठापिनयात्रभूक्षिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियायाबदाभुविमुक्तिदाश्चुरसृतयस्यांमृताजंतवः ॥
यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटनीरसुरैःसेव्यतेसाकाशीत्रिपुरारिराजनगरीपायादपायाज्जगत् ॥ २ ॥

ष्टि ॥ भूमिष्ठेत्यादित्यस्यांमृताजंतवइत्येतेन ॥ भूमिष्ठापिनयात्रभूरितिविरोधाभासःसर्वत्रस्पष्टएव ॥ भूमौतिष्ठतीतिभूमिष्ठा ॥ अंबांबोभूमिसव्येत्यादिनाशत्वम् ॥ भूमिष्ठत्वेनभूम्य वयवत्वेनायोऽ्यादिक्षेत्रवत्परीयमानापियाकाशीअत्रभूमौमूर्त्तभवति भूम्यधिकराणिकाभूम्यभवति भूमौवतिष्ठतीत्यावत् ॥ अन्यैवेयंकाचिद्भूरित्यर्थः ॥ ईश्वरस्यत्रिशूलाग्रस्थि तत्वात् ॥ वक्ष्यतिच ॥ क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रशूलिनस्तिष्ठतिद्विज अंतरेक्षेत्रभूमिष्ठक्षेत्रमूढबुद्धयः शूलोकिंचसंलग्नमंतरेक्षेममालयम् विमूढास्तनपरयतिमुक्ताःपश्यतिचेतसेत्यादि ॥ त्रिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियेति ॥ अधस्तिष्ठतीत्यधस्याभुवलोकादीनांपण्णामप्यस्यापियाकाशीत्रिदिवतोप्युच्चैश्चिदिवतोप्युपरितिष्ठतीत्यर्थः ॥ प्रलयसमयएवत्रिशूलप्रेणेर्ध्वोक्त्य विश्वनाथेनधृतत्वात् ॥ तत्रैतंदिनप्रलयेत्रिदिवतःस्वर्लोकादित्येव ॥ प्राकृतप्रलयेतुत्रयोब्रह्मविष्णुमहेश्वरादिव्यंतकांडाल्यस्मिन्नित्रिदिवंब्रह्माइतंस्मादितिव्याख्येयम् ॥ तथाचवक्ष्य ति ॥ अहोजनानांजडताविहायकाशीयदन्यत्रनयतिचेतः ॥ परिस्फुटद्गंजलाग्निरामांकामारिशूलाभधृतांलयेपि महासंवर्तंसंजनतापाद्विश्वेशपालिताम् स्वर्धुन्याहारयट्येवराज तांकठभूमिषु ॥ सनकुमारसंहितायांचा ॥ गतेपराद्धक्षितयेविलीनेजगत्प्रशेषेभयिदिवसर्वै रक्षंतिसर्वविधायुधैर्घात्राणसर्पाकाशितसूक्ष्मसिद्धिमिति ॥ ननुतंदिनप्रलयेत्रिशूलाग्रेणम हेतोनोर्ध्वोक्त्यधृतत्वात्कथंचित्काशीतिष्ठतुनाम प्राकृतेतुप्रलयेप्रकृतिकार्यमात्रस्यसर्वव्यविलयात्कथंकाशीतिष्ठेत्तुत्तरांगणाःकुतस्तर्मात्रिशूलमिति ॥ किंचयत्तुर्विश्वनाथस्या

प्यप्तावःश्रूयते ॥ तथाचोक्तवाच्यसिद्धेः सागवान्नामः ॥ परमेष्ठ्यपि निष्ठावान्द्रिद्येतद्हरिरप्यजः भवोऽप्यभावमायातिकैवास्थाभादृशे जनेदति ॥ तस्मात्तदेतत्सर्वमर्थवादादमात्रमिति न भू-
 लोकेनचंसंलभ्यतक्षेत्रलतरिक्षं अयोगिनोनवीक्षतेपथ्येवचयोगिनः अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यगम् ब्रह्मांडमध्येनभवेत्यंचकोशप्रमाणतः यथायथाहिवर्द्धेतजलमेकाणं
 वस्यच तथातथोच्येदीशस्तक्षेत्रप्रलयादपि क्षेत्रमेतद्विभूलाभेयूलिनस्तिहतिद्विजाः अंतरिक्षेनभूमिष्ठेनक्षेत्रेनमूढबुद्धयः यावतोभास्वतःस्पर्शाद्भासेतसैकताःकणाः तावतोद्बुद्दिनाज
 म्भूनेत्येषामणिकर्णिका तामसंप्रकृतिंप्राप्यकालोभूत्वाचाराचरम् यमामिलिलयदेविकारशारक्षाभिमयततः सामाणिकर्णिकेनीयंनभिर्गीर्भीयन्मिका ब्रह्मांडगोलकसर्वयस्यामेति
 लयोदयम् नयदाभूमिवलयनयदापांसमुद्भवः तदविहर्तुमीशेनक्षेत्रमेतद्विनर्मितम् अभावाःकल्प्यतेमह्येयदाशिवयोस्तयोः क्षेत्रस्यास्यतदाभावःकल्प्योनिर्वाणकारिणेत्याद्याभ्या
 सदृशेनात्माभ्यामेहिअर्थस्यभूयस्त्वदूरतस्तूपचरितार्थत्वमायथाअहोरमणीयारमणीयालक्ष्मीरितिपुराणेष्वर्थाद्वयवदतिनराधमाः तैरिज्जितानिपुण्यानिर्तद्वेवभवतिहि समस्त
 कर्मनिर्मूलसाधनानिनराधमः पुराणान्यर्थवोदनमृतोत्तरकमश्नुते यावद्ब्रह्मास्त्वज्येतज्जगत्स्यावराजगमम् तावत्सपच्यतेपापीनरकतिषुसंततम् अहोहिवाक्येचतुरक्षेत्रेद्वेपुण्यस्यपापस्य
 निदानभूते उच्चारणादेवदृष्टानुर्नानारायणश्चेतिततथार्थवादः ॥ पुराणेषुद्विजश्रद्धाःसर्वधर्मप्रवक्तृषु प्रवदत्यर्थवादत्वेनेनरकमाजनाइत्यादीनांचभूयसामर्थ्यावदवक्तृनिदापराणां
 बृहन्नारदीयेदर्शनात्तारौवेच वेदाःप्रतिष्ठितादेविपुराणेनान्नसंशयः पुराणमन्यथाकृत्वातिर्यग्योनिमवामुयात् सुरातोपिसुदातोपिनर्गतिप्रामुयाक्कचिदित्यादि ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥
 उदाहरतिद्येमूढाःकुतर्कबलदर्पिताः काश्यांसर्वार्थवादोयतेविट्ठीठाद्युगुगइत्यादि ॥ तर्ह्युक्तिविरोधस्यकागनिरितिचेद्येवगतिःसैवगतिरितिब्रूयः ॥ नहिश्रुतिस्तृतीतिहासपुराणालाभ
 गवान्गुराकेणयुक्तिविरोधेनास्माभिरन्योक्तव्यः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नैषामतिस्तर्कैणापनेयेति ॥ ननुयावाणःश्रुवते यजमानःप्रस्तरइत्यादीनावेदवाक्यानमप्यर्थवादोदृश्येतद्वदत्रापि
 भविष्यतीतिचेदृथ्यानाम ॥ पुराणानंतुतदपवादस्योक्तत्वादिति ॥ किंचप्राकृतप्रलयेब्रह्मांडतद्वर्तीत्तनालेयेनभावितव्यं नचकाशीब्रह्मांडगा ॥ तथाचात्रैववक्ष्यति दर्शतेमेवतस्य
 र्वम् ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यं ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पंचकोशप्रमाणतः यथायथाहिवर्द्धेतजलमेकाणवस्यच तथातथोच्येदीशस्तक्षेत्रप्रलयादपीत्यादि ॥ अतोब्रह्मां
 डाद्ब्रह्मिःस्थिताःकाश्याःकुतोनाशावकाशोभूशुडबत् ॥ तथाचवासिष्ठनिर्वाणप्रकरणेषुशुडाख्यानेभूशुडवाक्यम् ॥ ब्रह्मांडपारमासाद्यतत्त्वातेविमलेपदे सुषुप्तावस्थयातावत्तथा
 मिमलयेसति यावत्सुप्तःकमलजःसृष्टिकर्मणि तिष्ठति तत्रप्रविश्यब्रह्मांडतिष्ठामि विहालयइति ॥ श्लोकद्वयस्यायमर्थः ॥ प्रलयेप्राकृतप्रलयेसतिब्रह्मांडस्यपारंबहिर्भागमासाद्यत
 त्त्वातेब्रह्मांडावरणभूतानामजेवाध्वाकाशाहंकारमहयकृतिरूपाणांसमानाभतेविमलेपदेसुषुप्तावस्थयासमाध्यवस्थयातावत्तन्नामियावत्कमलजःपुनःसृष्टिकर्मणि तिष्ठति ॥ तदा
 पुनःसृष्टौब्रह्मांडंप्रविश्याविहालयेतिष्ठातीति ॥ अन्यथाब्रह्मांडमावरणा निचिन्तिस्त्वाल्लिङ्गशरीरेणवैकुण्ठानामपिविदेहैकव्यप्रसंगात् ॥ यच्चब्रह्मांडपारमासाद्येत्यत्रमहाप्रलयस
 पत्तावितिपाठप्रकल्प्यमहाप्रलयसंपत्तावित्यादिचिरजीवित्वातिरेकार्थवादः ॥ ब्रह्मणासहतेसर्वैर्भूतेप्रतिपत्तिचरे परस्यातेकृतात्मानःप्रविशतिपरंपदम् तेब्रह्मलोकेपरंपरांतकालेपरा

मानोपिदाराथियथामुक्तिर्दइत्यभिप्रायः ॥ अत्रहिजंतोःप्राणेषूक्तमणेषुद्रुत्तारकं ब्रह्मयाचयेनासावमृताभूत्वाभोक्षी भवति तस्माद्विमुक्तमेव निषेवता विमुक्तन विमुक्तचेदित्यादिश्रुतेः ॥ नचात्र भूमिष्वेत्येनपुनरुक्तिर्विरोधाभासभेदेनार्थभेदोपलंभात् ॥ अतएव स्युरमृतायस्यामृता जन्तव इति ॥ यस्यां काश्चांमृता जन्तवः प्राणिनोऽमृतैकैवल्यस्युः कैवल्यभाजो भवन्तीत्यर्थः ॥ यद्वा केन प्रकारेण मुक्तिदास्यादिति पृच्छया माह स्युरमृतयस्यामृता जन्तव इति ॥ यद्वाऽतिप्रसंगवारयति स्युरमृतयस्यामृता जन्तव इति ॥ अथवा ये भुवि बद्धाः स्वभूमौ संबद्धाः कृतवसत इत्यर्थः ॥ तेषां मुक्तिदाजीवन्मुक्तिर्दइत्यर्थः ॥ अत्राध्यात्म्ययोजनासोढव्या ॥ तथा चोक्तपाद्ये ॥ काश्चांतिष्ठति ये केचित्तान्पश्यति सुरोत्तमाः चतुर्भुजां स्त्रिनयनान्गोद्भासितमूर्द्धजानिति ॥ अत्रापि च वक्ष्यति ॥ अत्राध्यात्म्ययोजनासोढव्या ॥ जीवन्मुक्तास्ते ज्ञेया वंध्याः पूज्यास्त एव हीति ॥ एवं जीवन्मुक्तिमभिधाय विदह मुक्तिमाह ॥ स्युरमृतमिति ॥ समानमन्यत ॥ स्युरमृता इति क्वचित्पाठस्तदाभियत इति मृता नमृता अमृताः ॥ भरणमित्यपुलक्षणं जन्मादिषड्भुवविकारहिता भवन्तीत्यर्थः ॥ गंगाश्रितत्वाच्चास्याः श्रद्धत्वमाह ॥ यानित्यत्रिजगत्सर्वत्राटिनीतिरिति ॥ त्रीणि चतानि जगन्ति चेति त्रिजगन्ति तानि पवित्रयतीति त्रिजगत्सर्वत्राटिनीति ॥ तदुक्तं भागवते ॥ यस्यामलं दिवि यशः प्रथितं रसायां भूमौ च ते भुवनमंगलं दिग्विबतानं मंदाकिनी दिवि च भोगवतीति चाधोगेति चेह चरणां वपुनाति विश्वमिति ॥ तटनीरं यत्तं नस्या इति तटनीत्रिजगत्सर्वत्राचासौ तटनीच त्रिजगत्सर्वत्राटिनी गतस्यास्तोरया काशीवर्त्तते ॥ त्रिजगत्सर्वत्राटिनी च गंगयायानित्यभाश्रितेत्यर्थः ॥ एवं हि श्रूयते सनत्कुमारसंहितायाम् ॥ यत्संपर्कात्पवित्रलंगगायात्येव सर्वतः पूर्वविनिःसृता देवि ममौलिमहालयात् अत्रागत्य पुनर्देवि गंगापुण्यतमा भवत् पवित्रमाद्यं स्वयं भवगा पुनश्च्युता विष्णुपदान्तोपि ब्रह्मादिलोकादिभूमिं शंभोऽन्विपाननाद्भूति सुपां दुरांगा उन्मथ्य मार्गं च सगो रथस्य काशीं प्रविश्याथ विमुक्तमंतरित्यादि ॥ पारावारविहारेण विश्लेषशंका वारयति ॥ नित्यमिति ॥ ब्रह्मादिभिः सेव्यत्वादपि श्रेष्ठता माह ॥ सुरैः सेव्यते इति ॥ येत्यनुपजनीयं नित्यमिति च ॥ कादाचित्कसेवा वारयति ॥ नित्यमिति ॥ यानित्यत्रिजगत्सर्वत्राटिनी तीरे सुरैः सेव्यत्वादिपिश्रेष्ठता माह ॥ अस्माभिः सेव्यमानापीयसुरनदी त्रिजगत्पुनानापि स्वर्गालयापिकेनापि सुखनिमित्तेन काशीमधिष्ठत्यतोऽसौ सांद्धान्तद्वयनिरिति निश्चयदेवैर्नित्यं सेव्यते इति ॥ अधिष्ठातृद्वारापिश्रेष्ठता माह ॥ त्रिपुरारि राजनगरीति ॥ त्रयाणां पुराणां स्वर्गलोलोहत्रयनिर्मितानां अरिस्त्रिपुरारिः ॥ अथवा स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरलक्षणानां त्रयाणां पुराणां दृष्ट्या हृदः सन्नरिस्त्रिपुरारिः सचासौ स्वयं राजते इति त्रिपुरारि राजस्तनगरी त्रिपुरारि राजनगरी ॥ त्रिपुरारि राजधानीति वा ॥ अथैव गणेशोपाधि भगवंतं स्तुत्वा शेषविशेषश्रयभूतां प्रत्यगृह्णतीति ॥ भूमिष्ठेति ॥ पूर्ववदेवान्वयः ॥ तत्र काशे तस्मिन् प्रकाशतया राजते इति काशी प्रत्यग्वैकैतन्यम् ॥ अत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिरिति श्रुतिरित्येतावान्विशेषः ॥ ननु पंचकोशावच्छिन्नाया भुवः काशी लेन प्रसिद्धेः कथं प्रत्यगृह्णति पतया व्याक्रियेत तत्राह ॥ भूमिष्ठापि नयात्र भूरिति ॥ भूमिश्चब्दोत्र भावप्रधानः ॥ तथाचायमर्थः ॥ भूमिष्ठापि भूमि लेन स्थितापि पतीतापि या काशी अत्र तत्त्व निरूपणदशार्थां भूर्भवति ॥ स्वप्रकाशप्रत्यग्रह रूपत्वात् ॥ यथा देहि त्वेन प्रतीयमानोपि श्रीकृष्णो देही न भवति तद्वदित्यर्थः ॥ अस्थूलमननु अथात आदेशो नैति नीत्यादिश्रुतेः ॥ वक्ष्यति

चात्रापि ॥ अविमुक्तमहोक्षेत्रं पंचकोशपरीमितम् ॥ ज्योतिर्लगादितक्षेत्रं प्रविश्वेश्वराभिधम् ॥ तथापादे च ॥ यत्सुगुणदृष्टतैतो नारायणपितामहौ तदेतल्लोकत्रयं च काशीतिपरि
 गीयेन इति ॥ एवं भूमिप्रतीतेरभावमुक्तापरिच्छिन्नप्रतीतेरप्याभावमाह ॥ त्रिदिवतोप्युच्चैरथस्थापियेति ॥ अपि त्रयसंमुख्यार्थमायाकाशीभुवलोकादीनां पण्णां मध्यःस्थापि त्रिदिव
 तोप्युच्चैराब्रह्मविष्णुमहेश्वरादीव्यतिकांठिन्यास्मिन्नि त्रिदिवं ब्रह्मांडं तस्मादुच्चैरुपरिसर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ सत्यज्ञानां न ब्रह्मरूपत्वात् ॥ यथा देवक्या उदरस्थत्वेन प्रतीयमानोपि
 श्रीकृष्णस्तस्यो न भवति किं सर्वव्यापकस्तद्वदित्यर्थः ॥ स भूमिं प्रविश्वतोऽवलास्यति षट्दशांगुलम् सत्यज्ञानमनंतमित्यादि श्रुतेः ॥ ननु तत्तद्वा तदेवानुभाविशदिति श्रुत्या चैतन्यस्य का
 र्ये प्रवेशश्च वणात्सारणस्य च प्रवेशासंभावकथमस्य परिपूर्णत्वमित्याशंकाया माह ॥ यावद्भूमिर्भूतिः ॥ भुवित्येव न भूतौ तिकमुपलक्ष्यते ॥ ततश्चायमर्थः ॥ याकाशीभुवित्तौ
 तिके कार्ये प्रपंचे बद्धा प्रविष्टेत्यर्थः ॥ प्रागेव कारणतया विद्यमानत्वात् ॥ तदुक्तं सदृष्टांतं भागवते ॥ यथेमे विरुता भावास्तथा तैर्विरुतैस्सहस्येत्यादिना ॥ प्रवेशश्च वणत्वात् पंचांगिकम् ॥
 तथा चोक्तं बहुदाराण्यकभाष्ये भगवत्सादेः ॥ कार्यस्थस्योपलभ्यत्वेन प्रवेश इति ॥ भागवते च ॥ स एव स्य प्रकृत्येदं तद्वा यो त्रिगुणात्मकम् ॥ तदनुत्वं स प्रविष्टः प्रविष्ट इव भाव्या इति ॥
 द्विविधो हि परः प्रथमार्थः सर्वानर्थानि दत्तः परमानंदो वा मिथश्च ॥ तत्र चिंतः सर्वानर्थानि दत्तः स्वरूपतामाह ॥ मुक्तिर्माध्यात्मिका दीनापत्रयोच्छिन्नददाति त्रयं च्यतीति भुक्ति
 दा ॥ या हि सर्वानर्थानि न्येषां निवर्त्तयति सा सुतरां सर्वानर्थानि विनिर्मुक्ता भवति ॥ यथा लोके योऽन्यानर्थानि नो धनिनः संपादयति स तेभ्योऽतिशयेन धनीति गम्यते तद्वदिति ॥ परमानंद इ
 पतामाह ॥ स्युरस्तं यस्यां मुता जतव इति ॥ यस्यां प्रत्यक्षं चैतन्यं लक्षणायां कांश्यां मनननिदिध्यासनां कश्च वणजनि तत्तद्वात्मकत्वात्कारेण मुता ॥ स्य कृपाणे द्विदेहाः संतो जंतवः
 प्राणिनोऽमृतैकैव स्य परमानंदं सुखमिति यावत् ॥ आनंदं ब्रह्मणो रूपं पञ्चमोक्षं प्रतिष्ठितवित्युक्तः ॥ स्युर्भवेयुः ॥ यस्याः प्रत्यक्षं सदात्म्यज्ञानेन जीवाः परमानंदं स्वरूपां भवतीत्यर्थः ॥
 तत्त्वमस्य हं ब्रह्मास्मि स एष परमआनंद एतत्स्यैवानंदं स्यान्व्यानि भूतानि यात्रां भुपर्जावतीत्यादि श्रुतेः ॥ एवं भूता प्रत्यक्षं शरीरे वा द्वा जतनत्कार्योऽहं त्रीत्यत्र सदाचारं दर्शयस्तौ विशनिष्टि ॥
 यानित्यं त्रिजगत्स विव्रतं दिनी रसुरैः सेव्यत इति ॥ त्रिजगत्स विभागगातटिन्यो गौतमी प्रमुखास्तांतीरे याकाशी सुरैरित्यसुरादीनां मुपलक्षणम् ॥ सुरासुरैरद्विरोचनं प्रवृत्तिभिर्न
 त्तच यत्तद्विद्वान्निशितं वषाणि ब्रह्मचर्यमूषांतरित्यादि श्रुतेः ॥ ननु प्रत्यक्षं शरीरज्ञानं तत्कार्यं च हंतीत्यनुपपन्नम् ॥ तस्या अज्ञानात्प्रयत्नविषयत्वोपलभात् ॥ अन्यथा तदयोगात्संसारमतीतं
 भावप्रसंगाच्चेत्याशं स्य स्वरूपं सत्त्वं न यद्यपि तयो रनिवर्त्तिकाऽपि साधैः क्वतथापि तत्त्वमस्यादिवाक्योऽथ बुद्धिदृश्यं त्रिव्यकोसतीत्यदा शरीरज्ञानं तत्कार्यं च हंतीत्यभिप्रेत्य प्रत्यक्षं
 विशनिष्टि ॥ त्रिपुरारि राजन गरीति ॥ त्रयणां पुराणां स्थूल सूक्ष्म कारणशरीराणां योऽरि राजः त्रिपुराजस्तत्त्वमस्यादिवाक्योऽस्य प्रबोधः स एव अभिव्यक्तित्वात् नत्वेन नगरसिं वनगर
 माश्रयो यस्याः सा तथा साऽपाया जगत्सायादिति ॥ तथा चोक्तं वातिके सुरेश्वराचार्यैः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्योऽस्य मधीजनमात्रतः अविद्यासहकार्येण नामादृष्टिमा विप्यतीति ॥ २ ॥

श्रेयांसि बह्विधा निभवंति महतामर्षी तिन्यायाद्यपंचितमंगलविघ्नानिरासद्वारा चिकार्षितस्य पुराणस्य निष्ठाः युहर्षिसमाप्तिप्रवयाभ्यामलभितमितम्बापुनः सवितुहृत्पापञ्जगत्सृष्टिस्थितिसंहारकतुल्लनमस्कारलक्षणमंगलमाचरन्ति ॥ नमस्तस्मैदत् ॥ तस्मैप्रसिद्धाया परिमितगुणायतिम् ॥ १ ॥ महेशाय मह्यं ह्यसावांशं श्रयति महेशः सूर्यः ॥ अविचित्र्यवपुः श्रेष्ठो महायोगी महेश्वर इति भविष्यपुराणांतर्गतसूर्यसहस्रनामोक्तेः ॥ तस्मै नमोस्तु ॥ करौ भोति वार्षेषः ॥ महशलमेव दर्शयति ॥ यस्येति ॥ यस्य महेशस्य सूर्यस्य संख्या त्रयच्छलात् मंध्या त्रयस्य प्रातर्मध्याह्ने सायंकक्षणे च्यच्छलाद्वा जात्का पठ्यादित्यर्थः ॥ अहोरात्रादीनां त्रयकल्पितत्वात् ॥ तदुक्तं भागवते ॥ तरणा विवाहनीदति ॥ त्रिजगत्सतया ब्रह्मविष्णुतेन्द्रादयोऽनिशं यातायांतं प्रकुर्वन्ति निरंतरमादर्या आ विर्भावितरो भावमासाद्य सद्यः विक्रचयंतीत्यर्थः ॥ तदुक्तं भागवते ॥ गुणाग्निमानि नो देवाः सर्गादिष्वस्य यद्भयात् वर्त्ततेऽनुग्रया येषां एतच्चराचरमिति ॥ सूर्यगत्या हि अहरादीनां सद्यः विक्रमवता निप्रसिद्धलोकेशास्ते च ॥ तथा च श्रुतिः ॥ अग्नौ प्रास्ताहुतिः सभ्यादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायेते सृष्टिष्टेरन्वतः प्रजाइति ॥ सृष्टिश्च नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्सु ति स्थितिनाशहेतवे त्रयीमया यत्रिगुणात्मधारिणैर्विरचिनारायणशंकरास्मेन इति ॥ अथवानमस्तस्मै महेशयेत्येनांतयामि त्वेन प

नमस्तस्मै महेशाय यस्य संस्था त्रयच्छ्रुता ॥ यातायातं प्रकुर्वति त्रिजगत्पतयाऽनिशम् ॥३॥

अष्टादशपुराणानां कर्त्ता सत्यवतीभुतः ॥ मूर्ताप्रकृत्यथामास कथं प्रापापनोदिनीम् ॥ ४ ॥

रमालैवस्तूयते ॥ तद्गमहंश्चास्वावीश्वेत्येति महेशइश्वरस्तस्यै ॥ तथा पूर्वमध्यापरत्वस्यास्य तत्तथात्रयच्छट्ठिस्थितिप्रलयरूपपञ्चल्लतयातायातंगमनामनंकुर्वतीति व्याख्येयम् ॥ अन्यत्तमानम् ॥ अथ वा पूर्वमपाया जागन्मोचकतया प्रत्यग्दृशि स्त्वपुनः सृष्ट्या दिहेतुमाया श्रयदेवस्तौति ॥ नमस्तैर्महेशोयेति ॥ अभवध्यानध्यासम्यग्ध्यासां ध्यातस्या अनुभक्षकविरोधीति संध्यात्ता ॥ अयते गच्छति स्वकार्यव्याप्तौ तिलयम् ॥ संध्या न च तदचेति संध्या द्वयप्रज्ञानरच्छला दिति च्छलयतीति च्छलय चेति संध्या त्रय च्छले तस्मादि ति व्याख्येयम् ॥ अन्यत्तमानमिति ॥ ३ ॥ एवं गलगलमारचयेत् प्राचनार्थं चिकीर्षितपुराणस्येश्वरकर्तृदर्शनयन्त्रपद्मातसंगतिमाह ॥ अष्टादशपुराणानामिति ॥ सत्यवती सुतो व्यासः सूता ये कथा कथयामासेति संबन्धः ॥ सूतस्यायं सूतो रोम हर्षणाख्यस्तस्याग्रे ॥ रोम हर्षण नाम नमहुबुद्धिमहामुनिः सूतजगदाह शिष्य इति हासपुराणयो रिति वैष्णवोक्तेः ॥ सूतो नाम ब्राह्मण्याक्षत्रियादुत्पन्नः ॥ तदुक्तम् ॥ ब्राह्मण्याक्षत्रिया ज्ञातः सूत इत्यभिधीयत इति ॥ कथं भनो व्यासः ॥ अष्टादशपुराणानां कर्ता ॥ अष्टादशपुराणा नि ब्राह्मादीनि ॥ तदुक्तैवैषावे ॥ ब्राह्मणान्न वैष्णवं च शैव भागवतं स्तूतम् तथा अन्य नारदीय च मार्कंडेय चंसप्तमम् आग्नेय सप्तमोक्तं भविष्यं नवमं तथा ॥ दशमं ब्रह्मवैवर्ते लगे मेकादशं स्मृतम् वाराहं द्वादशं चैव स्कान्दं चात्र त्रयोदशम् च नृदं शावानं च कौर्मपंचदशं स्मृतम् मातस्य च गारुडं च ब्रह्माण्डं च ततः परमिति ॥ तेषां कर्त्ता ॥ कर्त्तैति तु प्रत्ययान्तरूपम् ॥ अतोऽग्निर्दिष्टार्थाः प्रत्ययास्त्रिव

१ तथेत्यपिपाठः

पुनःकथंभूतम् ॥ रसालयमिति ॥ तैःप्रसिद्धैःरसालैराभिः ॥ आभश्चनैरसालोसोवित्यमरः ॥ रसालयम् षण्णारसानामालयमश्रयमित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ काकाक्षिययेनत
च्छब्दस्याभयत्रसंबंधान्नैःप्रसिद्धैराशोर्कैर्वज्रलैः ॥ वज्रलोऽशोर्कइत्यमरः ॥ शोकहरिणशोकांगारविपच्यमानानशोकहरौशरीलंयस्यशोकहरितिशोकहरिणम् ॥ नविद्येतेशो
कोयैस्तेऽशोकादयशोकपदव्युत्पत्तिरतैःशोकहारिव्युत्पत्तिमितिभावः ॥ तदुक्तम् ॥ अशोककलिकाश्चाष्टौपेयिवातिपुनर्वसौ ॥ चैत्रमासिसिताष्टम्यानेनशोकमवाभयुरिति ॥ पुनः
कथंभूतासर्वत्रसमंततःशालितंशोभितम् ॥ कैः॥ तालैस्तृणराजैः ॥ तृणराजाद्रयस्तालइत्यमरः ॥ तथातमालैःकालस्कंधस्तमालःस्यादित्यमरः ॥ तथाहितालैस्तृणद्रु
मविशेषैः ॥ खजूरैःकेतकीतालीखजूरैश्चतृणद्रुमादित्यमरः ॥ तद्विविशेषैः ॥ तथासालैःसर्जैः ॥ सालेतुसजकार्थाश्वकर्णिकादित्यमरः ॥ ८ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ खपूरैःपूगैःगुवाकैरे
रितियावत् ॥ घांटातुपूगैःकुमुदगुवाकैःखपूरइत्यमरः ॥ खमाकाशंरयतीतिखपूरः ॥ द्रुत्वत्वमार्षम् ॥ खपूरआकाराकृतियस्यसखपूराकारत्नम् ॥ अत्युच्छित्तैःपूवक्षैराकाशगृहमिवशोभमानमित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ अत्युच्छित्तैःपूवक्षैराकाश
छादयंतमित्यर्थः ॥ यद्वा खपूरमाकाशगृहंतद्वाकारेयस्यसखपूराकारत्नम् ॥ अत्युच्छित्तैःपूवक्षैराकाशगृहमिवशोभमानमित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ श्रीफलैर्विल्वैः ॥ विल्वे

रसालयंरसालैस्तैराशोकैःशोकहरिणम् ॥ तालैस्तमालैर्हितालैःसालैःसर्वत्रशालितम् ॥ ८ ॥ खपूरैःखपूराकारंश्रीफलंश्रीफलैःफल ॥ गुरु
श्रियंत्वगुरुभिःकपिपिंगकपित्यैकैः ॥ ९ ॥ वनश्रियःकुचाकारैर्लकुचैश्चमनोहरम् ॥ सुधाफलसमारंभिरंभाभिःपरिभासितम् ॥ १० ॥

शांडिल्यशैल्यैर्मालूश्रीफलावपीत्यमरः ॥ श्रियंशोभाफलयतिनिष्पादयतीतिश्रीफलत्नम् ॥ फलनिष्पत्ताविधातुः ॥ श्रीफलैर्वक्षैरत्यंतशोभासंपादयंतमित्यर्थः ॥ यद्वा श्रीफलै
र्वक्षैःकृत्वाश्रीफलांश्रियायुक्तानिफलानिअर्थतोनामतश्चयत्रसतथांतम् ॥ विल्ववक्षणांफलैःश्रीफलाख्यैर्लोकप्रसिद्धैःप्रपूरितमित्यर्थः ॥ किलेयस्येक्षार्यानांनिक्षौवा ॥ पुनःकथं
भूतम् ॥ अगुरुभिःकालागुरुभिः ॥ कालागुरुवर्गस्यदित्यमरः ॥ गुर्वमहतीश्रीःसौगंध्यसंपत्तिःशोभासंपत्तिर्वास्यसतथांतम् ॥ तुशब्दश्चाथःसमुच्चयवाचा ॥ पुनःकथंभूतम् ॥
कपिपैदीधित्यैः ॥ अथकपिपैद्युदीधित्यथाहिमन्मथादित्यमरः ॥ कपिपिंगवानवतिगलम् ॥ कडारःकपिशःपिंगशिरीकहुपिंगलावित्यमरः ॥ यद्वा कपिपिंगश्रेष्ठपिंगम् ॥ कपि
वैराहःश्रेष्ठश्चेतिवचनात् ॥ ९ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ लकुचैर्लकुचैः ॥ लकुचोलिकुचोडद्विरित्यमरः ॥ मनोहरसुंदरम् ॥ वकुलैरितिकविचाठः ॥ कथंभूतैः ॥ वनश्रीवनलक्ष्मीर्वनदेवी
तियावत् ॥ तस्याःकुचाकारैःस्तनाकारैःचकारःसमुच्चये ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ सुधाःसुतंतस्तदृशानिनियानिफलानितैःसमारंभःसंबंधोवततेयासांतास्मथातांश्वतारंभाश्वकदल्यः ॥ क
दलीवारणबुसारंभेत्यमरः ॥ ताभिःपरिभासितंप्रकाशितम् ॥ १० ॥

पुनःकथंभूतमिव ॥ सुरैश्चेति ॥ नारंगनारंगैः ॥ गकारलोपआर्षः ॥ एरावैरित्येतत् ॥ एरावनोनारंगोनोदेयाभूमिजंबुकाइत्यमरः ॥ प्रकृत्यंतरवा ॥ नारंगःपिप्पलीरसे यम जत्राणिनिविडेनागरदुमेपिचेतिमेदिनीकारः ॥ श्रियोलक्ष्म्यारंगमंडपमिववृत्त्यस्यलमिव ॥ रंगमंडपवस्त्रियमितिपाठेरागमडपस्यवश्राःशोभायस्यतिमित्यर्थः ॥ कथंभूतैर्नारंगैः ॥ सुरैःशोभनारंगाराहर्षावायेभ्यः रक्तवर्णोयेषामितिवातसुरंगालैः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ वार्नरैर्वैतैः ॥ अथवतसे रथाश्वपुष्पविदुलश्वेतवार्नारवंजुलाइत्यमरः ॥ समुच्चयवाची चशब्दःसर्वत्रसंबध्यते ॥ जंबोरैःसमीरणैः ॥ समीरणोमलवकःप्रस्थपुष्पःफणिज्जकः जंबोरैरित्यमरः ॥ वार्नरैःफलपूरैः ॥ फलपूरौर्बाजपाइत्यमरः ॥ प्रपूर्तिवचिन्व्याप्तमिति यावत् ॥ प्रपूर्कैरितिपाठप्रपूर्कैरैश्चश्रियारंगमंडपवदितिपूर्वैर्वाच्यम् ॥ १ ॥ अनिलेति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अनिलेनालोलाश्वपलायाःकंकोलवह्न्यःकंकोलनाइयोलनाः ॥ वह्नी नुव्रतलितेत्यमरः ॥ ताभिर्हृष्टासकायितम् हृष्टासकंनामृकस्युपसोवद्भाभिःश्रीभिःसहक्रीडन नारीणामंडलीवृत्त्यबोधोवा ॥ तदुक्ते ॥ नारीणामंडलीवृत्त्यबोधेहृष्टासकंविदुरिति ॥

सुरैश्चापिनारंगरंगमंडपवच्छ्रियः ॥ वार्नरैश्चापिजंबोरैर्वार्नजपूरैःप्रपूर्तिम् ॥ ११ ॥

अनिलालोकंकोलवह्नीहृष्टासकायितम् ॥ लवलोलवलीलाभिलास्यलोलालयंकिल ॥ १२ ॥

एषवरासक्रीडा ॥ तल्लक्षणमिदं ॥ पृथुसुदृत्तमच्छणवितस्तिमात्रोन्नतकौविनिखन्यशकुम् आकस्यपद्भ्यामितेतत्तुहैर्धर्मोयंखलुगतसगोष्ठाति ॥ तद्वदाचरितम् ॥ नारीस्थानीया भिर्गोपीस्थानीयाभिर्वानिलालोकंकोलवह्निभिःसहहृष्टासकपुरुषोत्तमादैर्फागुदतिप्रसिद्धतृत्यं कर्तुमिवेत्यर्थः ॥ अथवाअशोकापरपर्यायस्यकंकलिशब्दस्यकंकोलशब्दनामि धानम् ॥ कंकोलककेशफलापरपर्यायस्यकंकोलशब्दस्यवा ॥ उभयत्रापूर्वात्तुसाधुत्वम् ॥ मंजुलोवजुलोराकोःकंकलेदेहदप्रियइतिरत्नमाला ॥ अथकोलक कंकोलकंकेशफ लमित्यमरः ॥ सुकाशितमितिकचिसाठःसर्वित्यः ॥ क्यङ्प्रत्ययान्तरूपमिदम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ लवलीवह्नी ॥ लवलीवह्नीवृत्त्युपेक्ष्यमाणत्वात् ॥ तस्यायालवलीलाअल्प क्रीडासुदुपवनात्पादोलनरूपाभिलास्यलोलालय ॥ लास्यंवृत्त्य ॥ लास्यंनृत्यं चनर्तनमित्यमरः ॥ तदेवलीलातस्याआलयस्थानम् ॥ किलेतिप्रसिद्धौ ॥ यद्वा लवव्योवस्यभेदाः लववह्नीतिगोडप्रसिद्धाः ॥ मुक्ताफलंतकपूरैर्मौक्तिकेलवलीफलइतिविश्वप्रकाराः ॥ १२ ॥

१ लवलीतिप्रसिद्धादित्यपिकचिसाठः

नेतेनेदति ॥ कथंभूतम् ॥ उच्चैःपटकुटीरं उच्चैर्महतीभिःपटकुटीरैर्मिषमन्त्रैर्हृतमखनमिव ॥ इवशब्दाद्भट्टवदःपटवोभनोहाराश्चेतवत्याग्रो
धाश्च ॥ न्यग्रोधोबहुपाद्भट्टइत्यमरः ॥ तैःपटवैर्गुण्यस्यवाविशेषणमुच्चैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कुटजानांशकाख्यानांलक्षणम् ॥ जयोथकुटजःशकोवत्सकोगिरिमल्लिकेत्यम
रः ॥ स्वकागुच्छास्तैर्मातृशोभमानम् ॥ कैरिव ॥ अधिष्ठिताधिप्रिताश्चेतवकाःकदाः ॥ अथवक्रःकट्टइत्यमरः ॥ नैगत्र ॥ १० ॥ कर्मदेरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ अर्थिप्रत्युद्गैः
कैः अर्थिनोचकान्यतिउद्गैरुर्ध्वैरुक्त्यधैराकारणार्थैर्कैर्हस्तैःसहस्रकावद्भान्तम् ॥ अनेकहस्तमिवस्फुरन्तमिवेत्यर्थः ॥ कैः कर्मदेःकृष्णपाकफलैःकृष्णपाकफलविशेषणाः
कर्मदकइत्यमरः ॥ तथाकथंयौवात् ॥ अधःस्वरूपयोरस्त्रांथिलवृत्तावित्यमरः ॥ तथाकर्जैःचिरिविल्वैः ॥ चिरिविल्वोत्तमालःकारजथकारंजकइत्यमरः ॥ तथाकर्जैःकलवैः ॥
कारंजकःकलवैःस्याहैः ॥ अयंभावः ॥ योददातिपरदुःखंभ्रुवदुःखितमिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ चंपकश्चापेयः ॥ भट्टिलोप्यचपेयश्चपकोहेमपुष्पकइत्यमरः ॥ चंपकएवराजचंपक
-इवेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कदंबकानांप्रियकाणांनानांप्रियक-

पनसैर्वननासाभैःशुकनासैःपलाशकैः ॥ पलाशनादिरहिणभवैरिव ॥ २० ॥ कर्मदःकर्जरैश्चकरंजैश्चकरंजैः ॥ सहस्रकरवद्भान्तमर्थ
भ्राजमानंकदंबककदंबकैः ॥ १८ ॥ नमरुभिश्चमंरुच्चशिखरैःपुष्पशास्मलीभिश्चाजितपद्माकरैश्चमृ ॥ २१ ॥ कचिच्चलदलैरुच्चैःकचिल्कां

तरोभिचिरिवेत्यर्थः ॥ किंक्वा ॥ कदंबवादिनोर्नानापादृष्टा ॥ अयमर्थः ॥ स्थूलसूक्ष्म ॥

ददातीतिकदंकरंतदतिशयेनवदिशुलींयेषति कदंबवादिनः ॥ वकारस्यपरतःश्रवणछाद-

वयंकदंबादितिवक्तुशील्येषतिकदंबवादिनस्तान्नीपानदृष्ट्वाक्रोधेनोपलक्षितैरिव ॥ यथालक्षमानित्यमरः ॥ कर्दशैः ॥ उद्धपिःउल्लेखकान्तिभिः ॥ तैर्नाराजितनाराजनामारान्तिक्यं
नोभृंगानितिकचिन् ॥ १८ ॥ नमरुभिरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विराजितं ॥ कैर्नमरुभिरुद्राक्षरुद्राक्षरासोवरादयस्तेषांशोभायेतनथानमाकैःसपुष्पशास्मलीभिःपुष्पेणसह
पुंसंस्तनमेरुशाखं ध्यानास्पदंभूतपतेर्विवेशेति ॥ नमरुशाखंरुद्राक्षशाखम् ॥ व्याख्यातंचनथतिरित्यमरः ॥ तास्तथाभिः ॥ समुच्चयेचकारः ॥ २१ ॥ कचिदिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥
युष्येक्षा ॥ चकारःसमुच्चयं ॥ राजादतैःप्रियालैः ॥ राजादतैःप्रियालःस्यात्सन्मकदुर्धनुष्पटइत्यमरः ॥ तथाकचिल्कांचनेकेनैकंस्वर्णकेतकीभिः ॥ तथाकचिल्कतमालैःआरवधैः ॥
लोमद्वनश्चेत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ कामिनांसदैनैरिवेयुष्येक्षा ॥ मदनसदैनैरितिपाठराजादैनैरित्यस्यातिमालैःकरंजैश्च ॥ उपमाभेदान्चनकरंजैरित्यनेनपुनरुक्तिः ॥ २३ ॥

पुनःकथंभूतमिव ॥ सुरैश्चेति ॥ नारंगनागरैः ॥ गकारलोपआर्षः ॥ ऐरावतैरित्येतत् ॥ ऐरावतो बंधुजीविरक्तकाश्च ॥ रक्तकस्तबंधुकोबंधुजीविकइत्यमरः ॥ चःसमुच्चये ॥ पु
ज्याणिनिबिडेनगरदुमेपिचेतिमेदिनीकारः ॥ श्रियोलक्ष्म्यारंगमडपमिववृत्त्यस्यलमिव ॥ रंगमंडपगुणविद्यात्पुत्रजैर्विशाधिकमितिशास्त्रप्रसिद्धाश्च उभयप्रकृतिकावापुत्रजी
सुरैः शोक्तनारंगारंगहर्षाव्येभ्यः रक्तवर्णयेषामितिवातेसुगंताः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ वानारैर्क्रेयादंगुदस्तापसतरवः ॥ अथद्वयोः इंगुदीतापसतरुमित्यमरः ॥ तैश्चविराजितमि
चशब्दःसर्वत्रसंबध्यते ॥ जंबवैरःसमीरणैः ॥ समीरणोमरुबकःप्रस्यपुष्पःफणिज्जकः जंबवैरइत्यमरुणोदक्षमेदस्यादमेचकरुणावतीतिधरणिः ॥ तेषामालयमाश्रयम् ॥ यद्वा करुणः
त् ॥ प्रपूर्कैरितिपाठप्रपूर्कैरित्यश्चयोःरंगमंडपवदितिपूर्वैणैवाव्ययः ॥ १ ॥ अनिलेति ॥ पुनः गलदिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अमिशंसतम् ॥ सततानारताश्रांतसंतताविरतानिश
नुव्रततिलेत्यमरः ॥ ताजिह्वीसकायितम् हृस्तीसकेनामएकस्ययुसोबद्धमितिःश्रीमिःसहजधाराहूपयस्त्वम् ॥ सर्वालकवात्सापृथिव्यभवदितिश्रुतेश्च ॥ अत्रवक्ष्यमाणसूयदुधव
रदमूर्तत्वाद्धारारूपधरमिति ॥ सूर्योजलमहीवार्यवद्द्विराकाशमेवच दीक्षितोब्राह्मणःसो

सुरगैश्चापिनारंगरंगमंडपवच्छ्रियः ॥ कर्णैः करुणालयम् ॥ २४ ॥ गलन्मधुकुसुमैर्धरारूपधरंहरम् ॥ स्वहस्तमुक्त
अनिलालोकंकोलवह्नीहृस्तीसकायिनिर्वीज्यमानवत् ॥ नारिकेलैःसखजूरैर्युतच्छत्रमिवांवरे ॥ २६ ॥

मधुकुसुमानिचतानितथातैः ॥ उपमैवतिरोभूतमेदारूपकमिष्यतइतिन्यायादूपकतामाह ॥ स्व
हस्तमुक्तभुज्जिना ॥ तल्लक्षणमिदं ॥ पृथुसुदन्तमच्छणवितस्तिमात्रोन्नतकौक्षिर्गःपर्वतकस्त्यक्तमौक्तिकानितानितिरित्यर्थः ॥ २५ ॥ सज्जति ॥ पुनःकमिव ॥ वीज्यमानवत्ववीज्यमानमि
वव्यजनमारुतैःसैव्यचनिलालोककोलवह्निमिःसहहृस्तीसकप्रवोतरमेदः ॥ अतएवशालैःसर्वत्रशालिनमित्यनेनपौनरुत्तयम् उपमाभेदेनवा ॥ सजःशालः ॥ अजुनेनदीसर्जः ॥
नदीसर्जोवीतरुद्रिदुःकंकणपरययास्यकंकालशब्दस्तुः ॥ शिशुःशोभाजनोऽजनइत्यसलिनी ॥ बीजेस्तरुविशेषैः ॥ बीजेरोतसितत्वेचदेतावंकुरकारणे बीजस्तरुविशेषवत
थाव्यजनमारुतइतिविश्वप्रकाशः ॥ तच्चातुःस्तनरतिक्रिचसाठः ॥ तत्रासनःपीतसालः ॥ अथपीतसालके सर्जकासनबंधुकुपुष्याप्रियकजीविकाइत्यमरः ॥ एतैरव्यजनैस्ता
लवृत्तैरित्यर्थः ॥ व्यजनंतालवृत्तकमित्यमरः ॥ पुनःकमिव ॥ अंबरोआकाशेधृतंअयस्यैनेतिवासाधृतच्छत्रमिव ॥ केनारिकेलैर्गालिभिः ॥ नारिकेलगलीत्यमरः ॥ क
थंभूतैः ॥ सखजूरैः सखजूरैस्तदुमविशेषास्तैःसहितैः ॥ २६ ॥

१ जियापोताइत्यपिपाठः

पुनः कथं भूतमिव ॥ अधर्गा नाहूयंतमिव आकारयंतमिव ॥ कथं भूतानप्यगान् ॥ श्रमापन्नान्प्रभागं जनितैर्ह्यंशप्रप्तानित्यर्थः ॥ किमर्थमित्याकांक्षाया माह ॥ विश्रमाय ॥ श्रमाभावायेत्यर्थः ॥ कया मंदादोलितानियानिकर्कदलीदलानि सुरभिरापत्राणि ॥ पत्रपलाशं छन्दं लपणं छन्दः पुमानित्यमरः ॥ अथवा मंदं यथास्यात्तथां दोलितः प्रकंपितायाः कर्पूरकदल्यकर्पूरनाम्यः कर्पूरादिन्योवाकदल्यस्तासां दलानितस्तं ज्ञयातद्वा जेतस्तस्मै केनेति वा ॥ १३ ॥ पुनः कथं भूतमिव ॥ पुनागपल्लवैः पुनागस्य देववल्लस्य ॥ पुनागे पुरुषस्तुः केसरो देववल्लस्यमरः ॥ पल्लवैः किसलयैः ॥ पल्लवोऽस्त्री किसलयमित्यमरः ॥ पुनागमिव पुंजमिव ॥ यद्वा पुमांश्च सौनागश्चेति पुनागः पुरुषश्चेष्टइत्यर्थः ॥ सिंहादूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचका इत्युक्तेस्तमिव ॥ पुनः कथं भूतमिव ॥ मल्लिकाया मालतीति गण्डप्रसिद्धायास्तबकोमल्लिकास्तबकः ॥ मल्लिको गुच्छः ॥ गुच्छस्तुस्तबक इत्यमरः ॥ स एवस्तनलं करपल्लवैः करारूपैः पल्लवाः करपल्लवास्तैः कलयंतमिव मंदयंतमिव स्पर्शयंतमिव वा दृक्षानिति शेषः ॥ कलधानोश्चुरादित्वात्स्पर्शंतिविवार्थः ॥ कथं भूतैः करपल्लवैरालोलैः

मंदादोलितकर्कूरकदलीदलसंज्ञया ॥ विश्रमाय श्रमापन्नानाहूयंतमिवाध्वगान् ॥ १३ ॥ पुनागमिव पुनागपल्लवैः करपल्लवैः ॥ कलयंतमिवालोलैर्मल्लिकास्तबकस्तनम् ॥ १४ ॥ विदीर्णदाडिमैः स्वातं दर्शयंतं तुरगवत् ॥ माधवीधवरूपेणाश्लिष्यंतमिव कानने ॥ १५ ॥ उदुंबरं वरगैरनंतफलमालितैः ॥ ब्रह्मांडकोटीर्बिभ्रंतमनंतमिव सर्वतः ॥ १६ ॥

श्वंचलैः ॥ १४ ॥ विदीर्णति ॥ पुनः कथं भूतं ॥ स्वातं स्वस्य अंतस्वातं मुखमध्यमित्यर्थः ॥ दर्शयंतम् ॥ कथं भूतम् ॥ रागवत्तुरगयुक्तम् ॥ स्वातं हृन्मानं समनइत्यमरः ॥ कैर्विदीर्णदाडिमैः स्फुटितकरकैः ॥ समौ करकदाडिमावित्यमरः ॥ तुः समुच्चये ॥ रागिवदिति कश्चित् ॥ पुनः कथं भूतमिव ॥ माधवीवास्तलीनां धवरूपेण कानं तरूपेण कानेवने श्लिष्यंतमिवालिगंतमिव ॥ अतिमुक्तपुंड्रकः स्याद्वास्तमीमाधवीलतैत्यमरः ॥ १५ ॥ पुनः कथं भूतमिव ॥ उदुंबरं ॥ कथं भूतं ॥ अंबरगैः अत्युच्छ्रितैरित्यर्थः ॥ उदुंबरो जंतुफलो यज्ञांगे हेमदुग्धक इत्यमरः ॥ कथं भूतैः ॥ अंबरगैः अत्युच्छ्रितैरित्यर्थः ॥ अगवैरिति पाठे मखांगत्वादेव हृक्षश्रेष्ठत्वज्ञातव्यम् ॥ पुनः कथं भूतैरनंतफलमालितैरपरिमितफलसंज्ञातमालैरित्यर्थः ॥ शालितैरिति पाठे शोभितैरित्यर्थः ॥ कश्चिन्मिव ॥ अनंतमिव ॥ इव शब्दस्य काकाक्षिन्यायेनोपयन्तसंबन्धः ॥ तमो महदंकारस्वचराश्रितो भूतसूत्रेऽपि विगणितब्रह्मांडपरमाणुपरिभ्रमणवाताम्बरो भविष्यपरमात्मानमिवेत्यर्थः ॥ १६ ॥

अमदैरिति ॥ पिचुमद्विनैः ॥ पिचुमद्वयनैवयस्यमरः ॥ चःसमुच्चय ॥ मदरैःपारिजातकैः ॥ पारिजद्विनैवतर्कमदरःपारिजातकइत्यमरः ॥ कौविदारैश्चमरैः ॥ कौविदारैश्चमरि
ककुहूलोयुगपन्नकइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ अमदैःशोभमानैरितिसंवाविशेषणम् ॥ पाटलेय्यादितुनीयांतपदानामपिधूनच्छत्रमित्यनैववच्यः ॥ तत्रपाटलापाटलिः॥अथद्वयोः
पाटलिःपाटलामोघाकाचस्थालीफलेरुहा कृष्णहंनकुबेराक्षीत्यमरः ॥ तितिर्णीचचा ॥ तितिर्णीचचा ॥ वदंघाट्यमरः ॥ ककंधुघाट्यमरवांतरजे
दः प्रकृतिभेदेवा ॥ अतएवककींखित्यनेनपानरुत्तयम् ॥ शाखोटःपिशाचवृक्षः ॥ शाखोटोभक्षुकात्रिपुटामेतोतिधरणिः ॥ बहुवचनवर्णएतेरिति ॥ कर्हाटकैःपिडांतकैः ॥
पिडीतकोभरुबकःश्वसनःकर्हाटकः शल्यश्चमदनइत्यमरः ॥ २ ॥ इहइरेति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ उहइवहुलःअनैकरितिसंवाविशेषणम् ॥ शेहुडैःशीहुडैः ॥ इकारस्यैका

अमंदःपिचुमदैश्चमंदरैःकोविदारैः॥ पाटलातिनिर्णायाटाशाखाटःकरहाटकः॥ २७ ॥ उद्वैदश्यापिशेदुदरेरुद्वैगुडपुष्पकैः॥ वकुलस्त्रिलकैश्चैवतिलकांकितमस्तकम्॥ २८ ॥ अदौःपुल्लैःशुक्लकीर्भित्ददारुहरिद्रुमैः॥ सदाफलसदापुष्पवक्षवह्यविराजितम्॥ २९ ॥

रआर्षः ॥ वज्रदुग्धिः ॥ अथशीङ्खोवज्रदुग्धैः कुल्लोहगण्डित्यमरः ॥ एरंडतृणद्रुकैः ॥ एरंडतृणद्रुकैः ॥ मधूकेतुगण्डपुष्पमधुहुमावित्यमरः ॥ भक्तकैः कसैः ॥ अथकेसरे वकुलद्वयमरः ॥ पुनः कथंभूतमिव ॥ तिलकेतललाटस्थगोपीचंदनाद्येनअकिंतंचिद्धिमस्तंकयस्यसन्धानमिव ॥ इवशब्देन्द्रद्रव्यः ॥ कैः तिलकैः क्षुरकैः ॥ तिलकक्षुरकः श्रीमानित्यमरः ॥ वाः समुच्चये ॥ २८ ॥ अक्षेरिति ॥ पुनः कांश्चतूम् ॥ विराजितम् ॥ कैः ॥ अक्षैर्वीजितकैः ॥ चित्रलिङ्गस्तुविभीतकः ॥ अक्षदुर्मकर्षफलोभतावासः कालिदुर्मद्वत्यमरः ॥ प्रक्षैः कर्कटिभिः ॥ प्रक्षोजटीककर्कटीत्यादित्यमरः ॥ शल्लिकार्तिः गजभक्ष्याभिः ॥ गंधिनीगजभक्ष्यात्सुवहासुरभीरसा मेहेरणकुंदुरुकरिशल्लिकाढादिनीतिचेयमरः ॥ देवदारुहरिद्रुमैः ॥ देवदारुवः शक्रपादपाः ॥ शक्रपादपः पारिमर्दकः भद्रदाष्टुक्लिमंपीतदारुचदारुच पूतिकाष्ठं च सप्तस्यूदेवदारुणित्यमरः ॥ हरिद्रुमाः पीतद्रवः ॥ अथपीतद्रुः कालेयकहरिद्रुमादित्यमरः ॥ तेचतेचनेदेवदारुहरिद्रुमौर्विराजितामिति ॥ समासभ्यमपि विराजितपदप्रत्ययोजनीयम् ॥ यद्वा अक्षादिभाः सहस्रफलानिपुष्पाणिचयासां वक्ष्येच्छीनांतीर्षीर्विराजितामिति ॥ २९ ॥

एलेति ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ एलापृथ्वीका ॥ पृथ्वीकाचंद्रवालैलानिष्कृटिबुल्लेयमरः ॥ लवंगानिलवंगलताकुलुमानिदेवकुसुमानिचेत्येतत् ॥ यदाहजयदेवः ॥ ललितलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरेदिति ॥ लवंगदेवकुसुमश्रीसंज्ञमित्यमरः ॥ मरिचानिकोलकानिच ॥ अथवेष्टजं मरिचकोलंकंकुष्णमूषणधर्मपत्तनमित्यमरः ॥ कुलंजनाश्वकुद्दालावेतसादतिवा ॥ कुलंजनलुकुद्दालः कोविदारोपिसस्तदतिरत्नमाला ॥ कुलंजनेवेतसेस्याद्द्रुपत्रकुलंजनइतिचहारावली ॥ तेषावेनैराव्यातम् ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ जंबवश्वदक्षविशेषाः यासां फलजंबूदितिप्रसिद्धम् ॥ फलेजंब्वाजंबूक्षीजंबूजांबवमित्यमरः ॥ जंबूः सुमेरुहरिदिदीपदुमविशेषयोरितिचविश्वः ॥ आभ्रातकाः पीतनाः ॥ द्वैपीतनकपीतनौ आभ्रातकइत्यमरः ॥ भ्रष्टाश्वभ्रष्टातकावीरवक्षादितियावत् ॥ वीरवक्षोऽरुक्श्रोत्रिमुखीभ्रष्टातकीत्रिवित्यमरः ॥ शेलवः श्लेष्मातकाः ॥ शेलुः श्लेष्मातकः पीतउद्दालबहुवारकइत्यमरः ॥ श्रीपण्यश्वगंगार्यः ॥ गंगारिसर्वतोभद्राकाठ्मरीमधुपर्णिका श्रीपर्णीभद्रपर्णीचक्राश्मर्यश्चेत्यमरः ॥ तैर्वीणितकथितं लक्षितमित्यर्थः ॥ ३० ॥ शाकेति ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ शाकाः पत्रपुष्पाद्याः ॥ शकाख्यपत्रपुष्पादीत्यमरः ॥ अंतःखरस्पर्शानिवहिर्मुंदुस्पर्शानिपत्राणियेषां तैशाकटक्षादतिवा ॥ शंखाश्वशुक्रयः ॥ शुक्तिः शंखः खुरः कोलदलनखमित्यम

एलालवंगमरिचकुलंजनवनादृतम् ॥ जंब्वाभ्रातकभ्रष्टातशेलुश्रीपर्णीवर्णितम् ॥ ३० ॥ शाकशंखवनैरस्यचंदनैरकचंदनैः ॥ हरीतकीकर्णिकारधानीवनविभूषणम् ॥ ३१ ॥ द्राक्षावल्लीनागवल्लीकणावल्लीशतादृतम् ॥ मल्लिकायूथिकाकुंदमदयतीमुगंधिनम् ॥ ३२ ॥

रः ॥ तेषांवनैः चंदनैश्चगंधसारैः ॥ गंधसारोमलयजोभद्रश्रीश्वदनोद्विद्यामित्यमरः ॥ रक्तचंदनैश्चतिलपर्णीभिः ॥ तिलपर्णीतुपत्रांगरज्जनरक्तचंदनं कुचंदनंचेत्यमरः ॥ रस्यंसुंदरम् ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ हरीतक्यश्वाभयाः ॥ अभयात्वव्यथापथ्यावयस्यापूननामृता हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवेत्यमरः ॥ कर्णिकाराहुमोत्सलाः ॥ अथहुमोत्सलः कर्णिकारः परिव्याधइत्यमरः ॥ धात्र्यश्चामलक्यः ॥ धात्रीस्यादुपमातापिक्षितिरप्यामलक्यर्पीत्यमरः ॥ तासांवेनैर्वनमेववाभूषणशोभायस्य वनानिवाभूषयतीतिस्तथातम् ॥ ३१ ॥ द्राक्षेति ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ द्राक्षावल्ल्यश्चमृद्वीकावल्ल्यः ॥ मृद्वीकागोस्तनीद्राक्षास्वाद्दीमधुरासेतिचेत्यमरः ॥ नागवल्ल्यश्चतद्रूलवल्ल्यः ॥ तांबूलवल्लितंबूलीनागवल्ल्यर्पीत्यमरः ॥ कणावल्ल्यश्चजीरकवल्ल्यः ॥ जीरकोजरणोजाजीकणेत्यमरः ॥ यद्वा कणावल्ल्यः पिप्पलीलताः ॥ रुष्णोपकुल्यावेदेहमागधीचपलाकणा उपणापिप्पलीशौडिकोलेत्यमरः ॥ तासांशतरादृतम् ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ मल्लिकाश्चतृणशून्यानि ॥ तृणशून्यंतुमल्लिकेत्यमरः ॥ यूथिकाश्चमागप्यः ॥ अथमागधी गणिकायूथिकांबोष्ठेत्यमरः ॥ कुंदानिचमाग्यानि ॥ माघ्यंकुंदमित्यमरः ॥ मदयंत्यश्चोतिष्मल्यः ॥ मदयंतीमादयंतीपिन्याज्योतिष्मतीमेतैर्धरणिः ॥ ताभिः सुगंधैर्वनैरयस्यस्तथातम् ॥ सुगंधितामितिक्वचित् ॥ ३२ ॥

भ्रमद्भुमेति ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ मालतीभिर्जातीभिर्लंकृतम् ॥ कथं भूताभिः ॥ भ्रमनां धमराणां मालाः समूहायामुत्तास्तथाताभिः ॥ अतएव अलिच्छलेन धमरव्याजेनानेकशो बहु
ह्रस्वविधायगोपीगोपांगनाः क्रीडितुमागतं कृष्णमिवेत्युपेक्षा ॥ ३३ ॥ नानेति ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ विविधगुणसमूहेष्व्यातम् ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ पुनः कथं भूत
म् ॥ परितः सर्वतो दृष्टमावृतम् ॥ कैः नानाजनैकानियानिसरितां सरितां च स्रोतां सिपस्वला निच अल्योदकजलाशयास्तैः ॥ अत्र सरसां स्रोतस्त्वनामनिर्झरत्वमेव ॥ ३४ ॥ तुच्छश्रिय इति ॥
पुनः कथं भूतम् ॥ विविधदेव निकायैर्विष्वक्समंततो भोगेषु सर्वभोगेष्वित्यर्थः ॥ विष्वग्भोगानां वा इच्छया उपवित्तमय्युपवित्तमाश्रितमिति यावत् ॥ आश्रयणे हेतुं वदन् कारणागमयोऽपेक्षया सुर
निकायान्विशिनष्टि ॥ तुच्छाश्रीः शोभायां तां तां स्तथा विधाः स्वर्गभूमौ स्वर्गस्थानानि परिहाय परित्यज्यागतै रिवेति ॥ अयमावः ॥ स्वर्गं भुवा मण्यु हेतुत्वात् तच्छ्रियोपवित्तत्वेनापुण्यहे

भ्रमद्भुमरमालाभिर्मालतीभिर्लंकृतम् ॥ अलिच्छलागतं कृष्णं गोपीपारुतुमनैकशः ॥ ३३ ॥ नानागुणगणार्कानां नानापक्षिविविनादितम् ॥
नानासरित्सरः स्रोतः पल्लवैः परितोदृतम् ॥ ३४ ॥ तुच्छश्रियः स्वर्गभूमौ परिहायागतै रिव ॥ नानाभुरनिकायैश्च विष्वग्भोगेच्छयोपितम्
॥ ३५ ॥ उत्सृजंतमिवाथैव पत्रपुष्परितस्ततः ॥ ककिं कक्करैर्वेदूराल्लुवंतं स्वर्गतं किल ॥ ३६ ॥ अयमूर्यशताभासनं भ्रमसिधोतितां वरम् ॥
नारदं दृष्टवान् शैलोलूदूराल्लयज्जगाम तम् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मभूतं वपुस्तं जादूरं कृतदरीतमाः ॥ तमागच्छंतं मालोक्ष्यमानं संतम उज्जहौ ॥ ३८ ॥

तुत्वात् तत्त्वतियोगित्वाच्च विध्यस्य तच्छ्रियश्च नानासुरनिकायानां यथापितत्वात् ॥ तदुक्तम् ॥ आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्याविध्यहिमागयो रिति ॥ इहापि च संसारतापसंहारिरेवाचारिष
रिष्कृतमित्यादि ॥ ३५ ॥ उत्सृजंतमिति ॥ पुनः कथं भूतमिव ॥ इतस्ततः सर्वत्र पत्रपुष्पैः पतद्भिरिति शेषः ॥ पतस्युत्परीतिवापाठः ॥ अर्धमूर्यस्तजतमिव प्रयच्छंतमिव आत्मानं प्रति अश्वगा
व्याप्रति ॥ पुनः कथं भूतमिव ॥ केकाभयूरस्य ध्वनिः ॥ केकावाणीभयूरस्य लभरः ॥ सावत्तं तयस्य सतथा तस्य केकिनोभयूरस्य केकारैः केकाशब्दैर्दूरान्तरमन्यान्वाऽश्वगान्यतिस्वा
गतं सुष्ठु आगतमागमनं कृतमितिकुर्वन्तं किल कुर्वन्तमिवेत्युपेक्षा ॥ शार्द्धाक्षाकांक्षाशब्देनैव पर्यतं हतिन्यायाकोकिशब्दः प्रयुक्तः ॥ ३६ ॥ एवं नारदस्य विध्यदर्शनमुक्त्वा विध्यस्यापि ना
रददर्शनमाह ॥ अथेति ॥ अथ नारदेन स्वस्य दर्शनांतरं न भसि शैलो नारददर्श ॥ दूरदृष्ट एव तत्र लयज्जगाम भवेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मभूति ॥ हिरण्यगर्भतनयशरीरकां त्याविनाशि
तगृह्णाति भरोमानसंतमो हस्तपद्मानमुज्जहौत्युक्तवान् ॥ ३८ ॥

ब्रह्मतेजइति ॥ ब्रह्मणेनारदस्यतेजसःप्रज्ञावात्सुत्यन्संश्रयसंश्रयोयस्यतथा ॥ साधुयथास्यात्तथासतीसन्मार्गाक्रियायस्य साधूनामिववासतीक्रियायस्यतथा ॥ कठिनोपि पाषाणस्यवावोपिरित्यज्यकाठित्यमितिशेषः ॥ काठित्यंचेतिक्रियाठः ॥ मृदुलताकोमलताया ॥ किलेतिनिश्चितक्रियाया ॥ यत्तेआधत्त ॥ ३९ ॥ दृढेति ॥ द्विरूपमेवैद्वय्यंतस्मिन्नुभयहृपेपीत्यर्थः ॥ सुतरामतिशयेन ॥ युक्तमेवैतदित्याह ॥ संतइति ॥ प्रश्रयेणविनयेनमाहसायत्तमानसंतःकरणेषेतिेतथा ॥ ४० ॥ गृहानिति ॥ अगुकारितिपदच्छेदः ॥ गुरवगुस्तरोमहान्वा ॥ ४१ ॥ तंप्रतीति ॥ उच्चैर्हृव्यशिरोयस्यसउच्चैःशिराः ॥ अपिर्भिन्नक्रमे ॥ सशैलःउच्चैःशिराअपिविनभतकंधरोऽतिप्रणतभीवःसंसंमहामुनिप्रतिप्र

ब्रह्मतेजःसमुद्भूतसाध्वसःसाधुसक्रियः ॥ कठिनोपिरित्यज्ययधत्तेमृदुलतांकिल ॥ ३९ ॥ दृढामृदुलतांतस्यैहृव्येपिसनारदः ॥ ममुद्भूत रांसंतप्रश्रयप्राप्त्यमानसाः ॥ ४० ॥ गृहानायांतमालोक्यगुरुवाऽगुरुमेववा ॥ योऽगुरुर्नघतांधत्तेसगुरुर्नगरुगुरुः ॥ ४१ ॥ तंप्रत्युच्चैःशिराः सोपिविनभतरकंधरः ॥ शैलस्विलामिलन्मौलिःप्रणानाममहामुनिम् ॥ ४२ ॥ तमुत्थाप्यकराग्राभ्यामाशीर्भिरभितंघच ॥ तदुद्दिष्टासनंभेजेमनसोपिसमुच्छ्रितम् ॥ ४३ ॥ सदध्नामधुनाज्येननीराद्राक्षतदूवया ॥ तिलैःकुशैःप्रसूनैस्समशंगाध्यैरपूजयत् ॥ ४४ ॥ गृहीतार्थ्यांकिल श्रांतंपादंसंवाहनादिभिः ॥ गतश्रममथालोक्यवभाषेऽवनतोगिरिः ॥ ४५ ॥ अद्यसद्यःपरिहृतंत्वदंघ्रिरजसारजः ॥ त्वदंगसंगिमहसासहसाऽप्यांतरंरतमः ॥ ४६ ॥ सफलधिंरहंचाद्यसुदिवाद्यचमेमुने ॥ प्राकुरुतैःसुकुतैरयफलितमेचिराजितैः ॥ ४७ ॥

णानामेयव्ययः ॥ प्रकृत्युच्चैरितिकचित् ॥ महांश्रासौमुनिश्चेतिमहामुनिस्तम् ॥ तत्रमहत्त्वमप्रतिहतेच्छलनिवृत्तत्वसर्वतत्त्वज्ञादित्त्वम् ॥ तदुक्तम् ॥ निवृत्तःसर्वतत्त्वज्ञःकामकोधविवर्जितः ध्यानस्थोनिश्क्रियोदांतमुल्लस्यदृक्कांचनोमुनिरिति ॥ तुराब्देभक्तिश्रद्धावधोती ॥ तदवधोतकमाह ॥ इलायांपृथिव्यामिलतिपततिमौलिर्मस्तंकंयस्यसतथोक्तः ॥ ४२ ॥ अस्मिन्धसमर्धयित्वा ॥ ४३ ॥ सदद्वेति ॥ नीरेणजलेनाद्राऽक्षालिताइत्यर्थः ॥ तेचतेअक्षताश्चेतिनीराद्राक्षनासैःसहदूर्वयेति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अयेति ॥ रजोरजःस्वभावेणगोवा ॥ महसातेजसा ॥ अपिर्भिन्नक्रमे ॥ अंतरंअंतःकरणेभवतीत्यांतरमज्ञानंतदपिपरिहृतमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ सफलैति ॥ सुकृतैःपुण्यैःकृतृभिःफलितमफलितम् ॥ ४७ ॥

धराधरत्वमिति ॥ कुलिषुपवर्तेषुमान्यमानयोग्यं पूजाहमित्येतत् ॥ किंचिदुच्छस्यार्कचिथास्यान्तथोच्छासमुक्त्वा ॥ ४ ॥ कुलिवरः पर्वतेषु श्रेष्ठः ॥ मनिवरमिति क्वचित्साठः ॥ संधमा
पन्नमानसः भयभासांतःकरणः ॥ ४९ ॥ अदृष्टमिति ॥ विष्टपत्रये मुवनत्रयेयदिष्टमभिलषितंतत्तदृष्टमिति नदृष्टपुराणैरिति शेषः ॥ यद्वा नोत्साकमदृष्टं आविततत्तदृष्टगोचरइत्यर्थः ॥
अनुकोशोदया ॥ ५० ॥ त्वदिति ॥ मेदुरोमंथरः ॥ आनंदगद्गदआर्वावशब्दो यस्य ममसोहमसरुद्रकुंनसमर्थस्तथाप्येककथयामीत्यर्थः ॥ मेदुरारावत्वेहेतुमाह ॥ त्वदिति ॥ मे
दुरोदरइति क्वचित्साठः ॥ ५१ ॥ धरेति ॥ मेवीदौ धराधरणसामर्थ्यपूर्वपक्षयद्वयनितनेषां समुदायादेकीभावादहमेकः केवलोऽन्यनिर्गोधारदधेइति स्वस्योक्तीर्षोक्तिः ॥ ५२ ॥

धराधरत्वं कुलिषुमान्यं मेऽधमविष्यति ॥ इति श्रुत्वा तदार्कचिदुच्छस्यस्य तवांस्तुनिः ॥ ४८ ॥ पुनरुचकुलिवरः संधमापन्नमानसः ॥ उच्छ्रा
सकारणं ब्रह्मन्ब्रह्मसर्वार्थकोविदा ॥ ४९ ॥ अदृष्टं त्वनोदृष्टयदिष्टविष्टपत्रये ॥ अनुकोशोत्रमयिचेदुच्यतां प्रणतोऽस्य हम् ॥ ५० ॥ त्वदागमनजा
नंदसंदर्भैर्मदुरारवः ॥ अलं न वक्तुमसरुत्तयाप्यं कंवदाम्यहम् ॥ ५१ ॥ धराधरणसामर्थ्यमेवीदौ पूर्वपूर्वैः वण्यते समुदायात्तदहमेकोदधे
धराम् ॥ ५२ ॥ गौरीगुरुत्वाद्धिमवानादिपत्याच्च भूभृताम् ॥ संबधित्वात्यशुपतेः स एको मान्यभृत्सताम् ॥ ५३ ॥ न मेरुः स्वर्णपूर्णत्वाद्ब्रह्मसानुतया
थवा ॥ सुरसद्वतयावापि क्वापि मान्योमतो मम ॥ ५४ ॥ परं शतं न किं शैल इला कलनकेलयः ॥ इह संतिसतां मान्यामान्यास्ते तु स्वभूमिषु ॥ ५५ ॥

एवं सामान्येन विनिर्गद्यत्वं किंचिदतिगौरीगुरुत्वादिति गुरुत्रापिना ॥ आदिपत्यादादिपतित्वात् ॥ आधिपत्यादिति क्वचित्साठः ॥ इहमालयोनामनगाधिराजइति ॥
संबधित्वात् श्वशुरत्वात् ॥ राजादिगुणरहितत्वात् स्वतो मान्यो न भवति गौरीपितृत्वादिति तद्विहेतुः ॥ स एको मान्यइति त्रिकोऽस्य निदा ॥ नाधिपत्याच्चेति पाठोऽसाक्षादपि खड्गं मंडलाधि
पत्यवन्मुख्यधिपत्याभावादिति ॥ मान्यभूत्सतां शिष्टानां माननाधारी ॥ मान्यभूत्सतामिति क्वचित्साठः ॥ ५३ ॥ ननु स एव मान्यइति कथमुच्यते स्वर्णपूर्णत्वादिना सुमेरोरपि मान्य
त्वादित्यत आह ॥ न मेरुरिति ॥ तस्याख्यसात्त्वादिति भावः ॥ ५४ ॥ परमिति ॥ शतान्तरपरं शतम् ॥ परशतमिति पाठेशतात्परः शतं असंख्यतमित्यर्थः ॥ इला कलनकेलयः पृथ्वी
धरणलीलाः ॥ ५५ ॥

मंदेहेति ॥ मंदहाराक्षसास्तेषां देहसंदेहाद्देहनाशं प्राप्या लोभ्य उदयैकदयाश्रितः उदयः उदयगिरिः सच एकं दयाश्रितं अणुमंदेहानां सूयैर्दये जीवनलक्षणां दयामाश्रितश्चसः ॥ मंदेहानामराक्षसाब्रह्मणः शापाद्वात्राभियतेसूयैर्दये उदयपवित्रपुनर्जीवतीति वैष्णवादौ प्रसिद्धम् ॥ उदयैकदयाश्रित इति पठ्यस्व एवार्थः ॥ निर्गता औपधयो अपधयो वा यस्या दसौ निषधः ॥ ओकारौ कारेकाराणामश्रवणमार्गम् ॥ एवमुक्ताच्चापि यथायथं साधुत्वमवसेयम् ॥ तदुक्तम् ॥ पदज्ञैर्नतिनिर्बद्धकृत्तव्यो निष्ठापणे अर्थस्मरणतात्पर्यान्नाद्विद्यंते हिलक्षणम् ॥ किंच ॥ यान्युज्जहारमाहेशाद्या सोऽव्यकरणाणवात् तानि किंपदत्वा निमातिपाणिनिगोष्णे देत्यादि ॥ ५६ ॥ नीलश्रुति ॥ नीली नीलिमगुणस्तस्य निलयः अधकाराश्रय इत्यर्थः ॥ अशं आद्यप्रत्ययेन थाप्रतीतेः ॥ मंदरो मंदलोचनः भद्रप्रकाशः ॥ मंदरोचत इति भद्रलोचनः ॥ रायधनम् ॥ ५७ ॥ हेमकूट इति ॥ कूटः कूट इति शब्द उत्तरपदेयै मंदेहसंदेहादुदयैकदयाश्रितः ॥ निपधानौषधिधरोऽप्यस्तोऽप्यस्तमितप्रभः ॥ ५८ ॥ नीलश्रुती नील यो मंदरो मंदलोचनः ॥ स पालयः समल यो रायं न वै तैरेवतः ॥ ५७ ॥ हेमकूटं नि कूटाद्याः कूटोत्तरपदास्तुते ॥ किं किं धक्रौ च सत्याद्याभारसत्यानते भुवः ॥ ५८ ॥ इति विध्यवचः श्रुत्वा नारदोऽचिंतयद्बुद्धिं ॥ अखर्वगर्वसंसर्गानमहस्वायकल्पत ॥ ५९ ॥ श्रीशैलमुख्याः किं शैलानेह संसृत्य मलश्रियः ॥ येषां शिखरमात्रादि दर्शनं मुक्तये सताम् ॥ ६० ॥ अधास्य यलमालां क्यमिति आत्वा ब्रवीन्मुनिः ॥ सत्यमुक्तं हि भवता गिरिसारं विवृण्वता ॥ ६१ ॥ परं शैले पशुलैर्ब्रोमे रत्नानामवमन्यते ॥ मयानिःश्वसितं चैतत्त्वयि चापि निवेदितम् ॥ ६२ ॥ अथ वामद्विधानां हिकेयं चित्तमहात्मनाम् ॥ स्वस्य स्तुतुभ्यमि त्युक्त्वा ययौ सव्यो मवर्त्मनि ॥ ६३ ॥

पठितथा ॥ एवाथैतुशब्दः ॥ कूटोत्तरपदा एवत इत्यर्थः ॥ किं किं धेति ॥ आदिपदेन मेनाकादयो गृह्यते ॥ क्षुद्रत्वात्तेषां मिति भावः ॥ ५८ ॥ इति अखर्वगर्वसंसर्गो महाजिमानसंश्लेष इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ श्रीशैलेति ॥ श्रीशैलो मुख्यः प्रधानो येषाम् ॥ मंदरमधुसूदनो गौडप्रसिद्धः ॥ मंदरादीनां तथा ॥ तदुक्तम् ॥ वीरचंदनयोर्मध्ये मंदरो नाम पर्वतः ॥ यस्यारोहणमात्रेण नरो नारायणौ ज्ञेय इत्यादि ॥ अत्रापि च वक्ष्यति ॥ श्रीशैलशिखरं श्रीमदिदं तथा हिलो कनात् ॥ पुनर्भोवो भनृष्यणां जनेषु जनेषु जनेषु चिदिति ॥ आदिपदेन सानुमात्रादीनि गृह्यते ॥ ६० ॥ आलोक्य ज्ञातव्यम् ॥ सत्यमिति ॥ गिरिसारं पर्वतानां सामर्थ्या विवृण्वता दर्शयता उपहासपरो हि शब्दः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अथ वेति ॥ महात्मनामदराचित्तानाम् ॥ अथ वामह तिव्रह्मणि आत्मा येषां तैश्चातेषाम् ॥ दिशब्दोऽरुचौ ॥ ६३ ॥

गतेइति । वध्यमनोरथोव्ययाभिलाषः ॥ ६४ ॥ धिगिति । कलालेशोविद्यावा ॥ ६५ ॥ कथमिति । दिवादिवसे ॥ भुनक्तिभुंक्ते ॥ रहइतिप्राम्यधर्माक्तिः ॥ अथवारहःशम
 एकांतवासजन्यसुखम् ॥ ६६ ॥ अहोइति ॥ दवाग्निद्वयवर्धनाग्रिकपः ॥ बाधेतनुवाधतएव ॥ पादपूरणेवानुराब्दः ॥ तुहिचस्महैवावपूरणइत्यमरः ॥ एवमन्यत्रापि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
 चिंताज्वरइति ॥ उत्साहबुद्धि उत्साहेनसहिर्ताबुद्धिम् ॥ उत्साहबुद्धिश्चरित्तिवापाठः ॥ ६९ ॥ ज्वरइति । नवतंतरुणताम् ॥ ७० ॥ धन्यइति । चरकश्चरकाचार्यआयुर्वेदप्रवक्त
 कः ॥ इहचिंताज्वरे ॥ नचरतिनमभवतीत्यर्थः ॥ नासत्यौअश्वतीकुमाराविपिनासत्येनआइषदपिसमर्थौ ॥ यथार्थावित्यर्थः ॥ नशब्दनिषेधे ॥ अभावेनहननेत्यमरः ॥ ७१ ॥
 गतेभुनोनिर्निद्रस्मृतीवोद्विग्नमानसः ॥ चिंतामवापमहतीविध्योवध्यमनोरथः ॥ ६४ ॥ ॥ विध्यउवाच ॥ ॥ धिगजीवितंशास्त्रकलोज्झ
 तस्यधिगजीवितंचोधमवर्जितस्य ॥ धिगजीवितंज्ञातिपराजितस्यधिगजीवितंब्यर्थमनोरथस्य ॥ ६५ ॥ कथंभुनक्तिसद्विवाक्यंशत्रौस्वपि
 त्यहो ॥ रहःशर्मकथंतस्ययस्याभिभवनंरिपोः ॥ ६६ ॥ अहोदवाग्निद्वयस्तथामानसबाधते ॥ बाधेतनुयथाचित्चिंतासंतापसंततिः ॥ ६७ ॥
 युक्तमुक्तपुराविद्विश्चितामूर्तिःसुदारुणा ॥ नभेषैर्लघनैवानचान्यरुपशाम्यति ॥ ६८ ॥ चिंताज्वरामनुष्याणांक्षुधानिद्रावलंहरत् ॥ रूप
 मुत्साहबुद्धिश्चजीवितंचनसंशयः ॥ ६९ ॥ ज्वरेव्यतीतेषुहृज्जीर्णज्वरइहोच्यते ॥ असौचिंताज्वरस्तीव्रःप्रत्यहनवताव्रजेत् ॥ ७० ॥ धन्यो
 धन्वंतरिनात्रचरकश्चरतीह ॥ नासत्याविपिनाऽसत्यावचिंताज्वरेकिल ॥ ७१ ॥ किंकरोमिक्कगच्छामिकथंमेरुजयाम्यहम् ॥ उत्प्लुत्यत
 स्यशिरसिपतामिनपताम्यतः ॥ ७२ ॥ शंक्रकोपयतापूर्वमरमद्रोत्रेणकेनचित् ॥ पक्षहीनःकृतोयत्रधिगऽपक्षस्यचेष्टितम् ॥ ७३ ॥ अथवासक
 थंमेरुस्तथैवैःस्पदतेमया ॥ भूमेभारभृतःप्रायोभवंतिभ्रान्तिभूमयः ॥ ७४ ॥

जयोपायंविश्रुति ॥ किंकरोमीति ॥ जयोपायंविनिश्चयस्यमेवत्वात्मानमाह ॥ अतइतःस्थानात्तस्यशिरस्युत्प्लुत्योत्फालंकृत्वापतामिति ॥ स्वयमेवनिराकरोति ॥ नपतामीति
 ॥ ७२ ॥ किमित्याकांक्षायामाह ॥ शंक्रकोपयतेति ॥ यत्रजये ॥ यस्माद्वपक्षस्यममचेष्टितंथिक् ॥ धिगित्यधिषेपे ॥ धिगाह्निमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ भरोःस्पर्धास्वस्मिन्विघटयति ॥
 अथवेति ॥ स्पर्धायांकारणभावादित्यर्थः ॥ पुनःस्पर्धासंभावयति ॥ भूमिभारभृनुइति ॥ महाभारदधानाःप्रायःप्रायशोभांतिभूमयोऽज्ञानाश्रयाजवंतीत्यर्थः ॥ भूमजभेतिपाठबहु
 स्वर्णनिबद्धथानिदथातइत्यर्थः ॥ तपनीयंशतकुंजगंगियभर्मकंनृगमित्यमरः ॥ ७४ ॥

१ पुस्तकांतरेषुनृतीयचतुर्थचरणयाव्यत्ययेनपाठः

सर्धायाहेलन्तमुद्भवयति ॥ अलीकवाक्कमिति ॥ अलीकवाक्कसंभवेतुवदनारदविशिनष्टि ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मणिपरमात्मनिश्रवणमननादिवूकचतिरुशीलयस्यसतथात्सि
न ॥ अतएववेदेनवेदः स्वप्रकाशश्चिदात्मातं जानातीति तथात्सिन् ॥ अतएवसत्यः कालत्रयाबाध्यः परमात्मासएवलोक्ष्यतेममुक्षुभिः आप्यतदतिलोकस्मिन्निवसितुमैद्दगब्रह्मालोक्या
नुभवेनस्थानुशीलयस्यसथात्सिन् ॥ माकृतव्याख्यानस्पष्टम् ॥ ७५ ॥ अतोनारदस्यालीकवाक्कयुक्तमयुक्तं वाऽयिचारावामयिनोपयुज्यतइत्याह ॥ युक्तयुक्तेति ॥ तर्हि किमु
पयुज्यते उधमएवेत्याह ॥ पराक्रमोच्चिति ॥ ७६ ॥ करोतुनामनीतिद्व्यवसायमितस्ततः फलपुनस्तदेवाप्त्यद्विधेर्मनसिस्थितामितिन्यायादुद्यमनैकान्तिकफलदतिहृदिनिधाय
ह ॥ अथवेति ॥ ७७ ॥ अंतयामिप्रतिनिश्चयंविदधाति ॥ क्षणमिति श्लोकेन ॥ ७८ ॥ कालाविलंबनेहनुमाह ॥ विचक्षणैरिति ॥ परामयौशत्रुरागौ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिनि
अलीकवाक्कमथवासंभाव्यनारेदकथम् ॥ ब्रह्मचारिणिवंदेज्ञेसत्यलोकनिवासिनि ॥ ७५ ॥ युक्तयुक्तविचारोयमादशनोपयुज्यते ॥ परा
क्रमेच्छशक्तानांविचारागाहतेमनः ॥ ७६ ॥ अथवाचितनैरैतैः कव्यर्थैर्विश्चकारकम् ॥ विश्वेशंशरणयायांसमेबुद्धिप्रदास्यति ॥ ७७ ॥ अना
थनाथः सर्वेषांविश्वनाथोहिगीयते ॥ क्षणमनसिसंचित्यभवेदित्यमसंशयम् ॥ ७८ ॥ एतदेवकरिष्यामिनेष्टकालविलंबनम् ॥ विचक्षणैरुपे
क्ष्यानवर्द्धमानौपरामयौ ॥ ७९ ॥ मरुंप्रदक्षिणीकुर्यान्नित्यमेवदिवाकरः ॥ सप्रहर्षगणोनंमन्यमानोबलाधिकम् ॥ ८० ॥ इतिनिश्चय
विंध्याद्रिवर्धधेसमुद्बोधः ॥ अनंतगनस्यांतं कुर्वद्भिः शिखरैरिव ॥ ८१ ॥ कैश्चिन्नाधिविरोधोनकर्तव्यः केनचिद्विचिंत ॥ कर्तव्यश्चस्यते
नयनानोपहसेज्जनः ॥ ८२ ॥ निरुद्धब्राह्ममध्वानंकृतकृत्यइवाद्रिराट् ॥ स्वस्योऽभवद्भवाधीनाप्राणिनांहिसविष्यता ॥ ८३ ॥
स्थित्येति ॥ सर्विथ्यलेवंनिश्चिथ्यवधइत्यन्वयः ॥ मुद्बोधः मुद्बोधस्येष्टयामित्येतदक्षणेदर्शनमितिनिवेशोयस्यसतथा ॥ समुद्बोधेणइत्येकपद्यपाठसम्यक्कथंमुद्बोधः सम्य
ग्वद्विदितियावत् ॥ तत्रैषणाइच्छायस्यसतथा ॥ ८१ ॥ सम्यग्वद्वीच्छयाभिद्वौपरामशपूर्वकंहेतुमाह ॥ कैश्चिदिति ॥ ८२ ॥ निरुद्धोतिव्यासोक्तिः ॥ अत्रअनंतगनस्यांतं कुर्वद्भि
वशिखरैर्वर्धदतिवचनात् ॥ निरुद्धब्राह्ममध्वानंकृतकृत्यइव स्वस्योऽभवदित्युक्तेश्चक्षिणोत्तमार्गयोरवरोधोवगम्यते ॥ अतएवाप्रेवक्ष्यति ॥ क्रमंतः सर्ववर्तोहेलयाहेलकस्य
स्वम् नरोक्तयानोऽनुतंतानूरुव्यंजिज्ञापदित्यादि ॥ ननुप्रबलनैरिणिंसतिमुत्थाऽयुक्तेत्यतआह ॥ भवाधीनेति ॥ भवत्यस्मादितिभवोऽट्टददधीनातदायत्तैर्यथः ॥ भवइश्वर
स्तदधीनावा ॥ ८३ ॥

१ अत्रजस्त्राभावोविचाराणयः

ननुसूर्यमार्गवैरोधेकथं कृत्यतातत्राह ॥ यमेधेति ॥ यमकर्तासूर्यः ॥ महिदः पूजितः ॥ ८४ ॥ ननुशक्तस्य परानुपद्राव्यस्त्वसामर्थ्यदर्शनिकर्तत्राह ॥ यावदिति ॥ सामर्थ्यादर्शनेलुप्यनेदृतात्तज्वलनइति ॥ दारुणः काष्ठगः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ इतिश्रीकाशीखंडरामानंदकृतायांटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ द्वितीयेतरणयाननिरोधानिमिषदृष्टाम् ॥ सत्यलोक्तस्य संसृतिप्रभावश्चानिगद्यते ॥ १ ॥ विध्यावरोधेनसूर्यगमननिरोधं वक्तुमादौतावत्तस्योदयमाह ॥ सूर्योऽस्मेति ॥ सूर्योऽदयगिरौ ॥ अत्रउदयगिरिरालगिरिरितिचज्योतिःशास्त्रप्रक्रिययाब्रह्मसिद्धांतशिरोमण्याद्युक्तयाज्ञेयः ॥ तत्रहि पातालादुद्गच्छन्सूर्योयत्रैतद्वत्सतेषामुदयाचलः ॥ भूमेःपातालं गच्छन् यत्रादृश्योभवतिसोस्ताचलः ॥ तथापुराणप्रक्रियायांच ॥ यैर्यत्रदृश्यतेमात्मान्मतेषामुदयःस्थः ॥ यत्रचार्दानयानितत्रास्लमनंविदुः ॥ नैवास्लमनमर्कस्यनोदयःसंवदासतः ॥ उदयास्लमनाव्याहृदिदर्शनादर्शनंवेरित्यु

यमद्यमकर्तासौदक्षिणंप्रक्रमिष्यति ॥ सकुलीनःसचश्रीमान्समहान्महितःसच ॥ ८४ ॥ यावत्स्वशक्तिशक्तोपिनदर्शयतिकर्हिचित् ॥ तावत्सलंध्यःसर्वेषांज्वलनोदारुणोचया ॥ ८५ ॥ इतिचितामहाभारतस्यातस्थौस्थिरेधमः ॥ आकांक्षमाणस्तरणेरुदयं ब्राह्मणोयथा ॥ ८६ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडपूवार्धेविध्यवर्धनं नामप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ सूर्योऽस्मास्यजगतस्तस्युषस्तमसोरिपुः ॥ उदियायोदयगिरौशुचिप्रस्तमरैःकरैः ॥ १ ॥ संवर्धयन्सतांधमान्ब्रह्मकुर्वतामसीस्थितिम् ॥ पद्मिनीबोधयंस्त्विशंश्रौमुकुलिताननाम् ॥ २ ॥ हव्यंकव्यंभूतवलिदेवादीनांप्रवर्तयन् ॥ प्राक्पराह्णमध्याह्नक्रियाकालंविजृम्भयन् ॥ ३ ॥

कत्वात्प्रथमदर्शनेपलक्षितप्रदेशउदयगिरिः ॥ प्रथमदर्शनेपलक्षितप्रदेशोस्तगिरिरिति ॥ उदियायउदगादुदितइतियावदित्यन्वयः ॥ किंजितः ॥ जंगमस्यस्थावरस्यचात्माफलरूपः ॥ योसावादित्यपुरुषःसोसावहमितिश्रुतेः ॥ फलरूपत्वेहेतुमाह ॥ तमसोरिपुः ॥ तमसोऽज्ञानस्यतत्त्वमस्यादिवाम्बोऽथबुद्धिदृश्यं त्रिव्यक्तः सन्निपुर्नार्शकइत्यर्थः ॥ प्राकृतं व्याख्यातं स्पष्टम् ॥ किं कुर्वन् ॥ शुचिप्रस्तमरैः शुचयश्चतेपाविश्यहेतुत्वात्प्रस्तमराश्चप्रसरणशीलास्तैः करैश्चिमाः ॥ १ ॥ सतांस्त्वामार्गवर्तिनांधमानं वैदिकीः क्रियाः संवर्धयन् तमसइत्यतामसीतमोगुणयुक्तानां तमसां वा इयतामसीतां तमसीस्थितिं निष्ठां न्यक्कुर्वीतस्त्वेतन्मार्गवर्तिनां धर्मवैदिकीः क्रियाः संवर्धयन् बोधयंश्चेत्यर्थः ॥ २ ॥ हव्यं देवैर्भ्योऽदयम् ॥ कव्यं पितृभ्योऽदयम् ॥ भूतवर्लिं भूतेभ्योऽदयम् ॥ विजृम्भयन् कुर्वन्निति ॥ ३ ॥

त्रिकूटस्थानियानिस्वर्णरत्नानितान्यंगेषुयस्याःसातथाताम् ॥ रत्नंगीभितियठेत्रिकूटस्वर्णरत्नानिरजितानिभूतान्यंगानियस्यास्ताम् ॥ सुवेलश्चासावद्विश्रेतिमुवेलद्विस्सएवनिंत
वःस्त्रीकट्याःपश्चाद्भागःसर्वत्तैयस्याःसातथाताम् ॥ ९ ॥ कावेरीति ॥ जंघाप्रस्तजानुनोरधोभागइतियावत् ॥ चोलचोलौदेशविशेषौतावेवांशुकम् ॥ यद्वा चोलदेशएवचोलः
कूर्पसकःकंचुकीतियावत् ॥ चोलःकूर्पासकोस्त्रियामित्यमरः ॥ यद्वा भामासत्यभामेतिवचिचोलएवचोलःप्रच्छदपटः ॥ निचोलःप्रच्छदपटइत्यमरः ॥ तेनावतां कंतीपुंयवकांचीमे
खला ॥ स्त्रीकट्यामैखलाकांचीत्यमरः ॥ सैवतयावाविभूषणंयस्याःसातथाताम् ॥ कांचीतिकचित्याठः ॥ कांचीस्याम्येखलादाक्षिप्रभेदनगरस्यचेतिमिदिनीकारः ॥ १० ॥ सुको

मलयानिलनिःश्वासाक्षीरोदकवरांवराम् ॥ त्रिकूटस्वर्णरत्नंगीमुवेलद्विनिंतविनीम् ॥ ९ ॥ कावेरीगौतमीजंघांचोलचोलांशुकावताम् ॥
सत्यददुरवक्षोजांकांतीकांचीविभूषणाम् ॥ १० ॥ सुकोमलमहारार्षीवाग्विलासमनोहराम् ॥ अद्यापिनमहालक्ष्मीयांविमुंचतिसद्गुणा
म् ॥ ११ ॥ सुदक्षदक्षिणामाशामाशानाथःप्रतस्थिवान् ॥ क्रमंतःसर्वमवन्तोहलयोहलिकस्यस्वम् ॥ १२ ॥ नशेकुरग्रतोगंतुंततोऽनूरुव्यं
जिज्ञापत् ॥ १३ ॥ ॥ अनूरुवाच ॥ ॥ भानोमानोन्नतोर्विध्योनिरुद्धगगनंस्थितः ॥ स्पधर्तेमरुणाप्रभुस्त्वदत्तानुप्रदक्षिणाम् ॥ १४ ॥
अनूरुवाक्यमाकर्ण्यसविताहृद्यचितयत् ॥ अहोगगनमार्गोपिरुद्ध्यतेचातिविस्मयः ॥ १५ ॥

मलेति ॥ वाग्विलासोवाक्यविशेषोवाचातुर्यमितियावत् ॥ यांदक्षिणांदिशं ॥ महालक्ष्मीःकोलापुराधिष्ठात्री ॥ ११ ॥ सुदक्षेति ॥ सुदक्षचासौदक्षिणाचेतिसुदक्षदक्षिणाताम् ॥ सुद
क्षताचास्याःश्राद्धादिकर्मणिप्रशस्तत्वात् ॥ हेसुदक्षेतिस्तुतसंबोधनवा ॥ क्रमंतइति ॥ हेलिकस्यसूर्यस्य ॥ रथुतेल्लश्रुतिरितिवचनात् हेआकाशोरंगतिगच्छतीतिव्युत्पत्तेः ॥ हेलिक
श्चित्रभानुश्चेतिसूर्यनामसप्तमिमध्येवक्ष्यमाणत्वाच्च ॥ क्रमेणसर्वस्वमाकाशंक्रमंतोगच्छतोऽर्वाभाअग्रतुयदानशेकुस्तदातदनंतरमितिवाअनूरुःसूर्यरथयंता ॥ सूरसूतोऽरुणोऽनूरुः
कास्थपिर्गुरुभजइत्यमरः ॥ व्यजिज्ञापत्विज्ञापयामाससूर्यमिशिशेषः ॥ क्रमंतोच्चैर्हयास्तस्येतिकचित्याठः ॥ तदासांधिरार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ विज्ञापनमेवाह ॥ भानोइति ॥ एतज्ज्ञानं
चास्यापृष्टेनेनकथनादनुमानात्सर्वज्ञत्वाद्देतिबोद्धव्यम् ॥ १४ ॥ अनूरुवाक्यमिति ॥ अतिशयितोविस्मयोयस्यसविताहृद्यचितयदित्यन्वयः ॥ अत्रविस्मयइतिकचित्याठः ॥
पुनरर्थेचशब्दः ॥ १५ ॥

सूइति ॥ सूःसूर्यःशूरोपि समर्थोपि किंकुर्यात् ॥ अशूरेण हतःशूरेकेनापि शतं हतमिति व्याख्यादित्यर्थः ॥ एकोऽसहायः ॥ १६ ॥ राहुबाहुग्रहव्यग्रइति ॥ उक्षते कंठादयः क्रियते मृत्तुपीतचानेनेति बाहुर्मवम् ॥ विधुतुदमुषग्रहणेनाकुलित इत्यर्थः ॥ उक्तञ्च ॥ भानुर्विधुतुदमुषाकुलितैकपाश्वर्याश्वीरेण जगतांतिमिरिहतीति ॥ यद्वा हस्तिरूपधारिणो राहोर्बाहुग्रहणकारकघणेन व्यग्रः अकुल इति व्याख्येयम् ॥ राहुर्हस्तीमूलासूयाचंद्रमसौ प्रसूतौ तिष्ठते ॥ अवातिष्ठति अवातिष्ठते ॥ प्राकृतं व्याख्यातं न स्पष्टम् ॥ विधिर्विज्ञाईश्वरोदृष्टं वा ॥ १७ ॥ योजनामिति ॥ जनस्य मनुष्यस्य योजनानां कोशचतुष्टयानां सहस्रे द्वे द्वे व्याख्येयः ॥ यः सूर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ १९ ॥ पाश्र्वात्थाइति ॥ सतरेति ॥ ताराअश्विन्यादिव्यतिरिक्तानि क्षत्राणि न क्षत्राणि वा ग्रहामंगलादयस्तैः सादृशं वरमिति ॥ २० ॥ पूर्वादिव्रजानां प्रजानां व्याकुलतामाह ॥ अयमर्थः ॥ एषकः कालः किदिनं किंवारा त्रिर्नक्षत्रेण लक्ष्यत इत्यर्थः ॥ ननु दिनं अपि व्यतिष्ठत्यस्य विद्यमानत्वादित्याशंकाह ॥ अहोनाहस्कराभावादिति ॥ अयंकालोऽहो दिनं भवति ॥ कुतोऽहस्कराभावान् ॥ भावग्रथा व्यास उवाच ॥ ॥ मूरःशूरोपि किंकुर्यात्प्रांतरेव तर्मानि स्थितः ॥ त्वरावा नपि कोरुद्रमागमेको विलंघयेत् ॥ १६ ॥ राहुबाहुग्रहव्यग्रो यः क्षणना वतिष्ठति ॥ शून्यमागमे निरुद्धः सर्किकरो तु विधिर्वली ॥ १७ ॥ योजनानां सहस्रे द्वे द्वे च योजने ॥ योजनस्य निमेषाघादासोपि चिरेस्थितः ॥ १८ ॥ गतबद्धुतिथे काले प्राच्यौ दीव्याभ्युशादितः ॥ चंडरश्मिः करव्रातपातं संतापतापिताः ॥ १९ ॥ पाश्र्वात्थादाक्षिणात्थाश्विनद्रामुद्रितलोचनाः ॥ शयिता एव वीक्षते स तारग्रहमंबरम् ॥ २० ॥ अहोनाहस्कराभावा न्निशानैवाऽनिशकरान् ॥ असंगतक्षान्निभसः कः कालस्त्वेव न द्यते ॥ २१ ॥

नोयनिर्देशः ॥ सूर्योद्यमारम्यग्रहरचतुष्टयहिअहरित्युच्यते ॥ तस्य चातितात्वात्प्रातस्तूर्यस्याहस्कर्तृत्वाभावादिति भावः ॥ तर्हि निशाप्राप्य स्थितित्राह ॥ निशानैवा निशकरादिति ॥ चंद्राभावादित्यर्थः ॥ ननु चंद्राभावेपि अमावास्यादौ निशादृश्येत तत्राह ॥ अस्तमं दर्शनांगता निशानि क्रक्षाणि न क्षत्राणि यस्मिन्सामान्यमाकाशाद्धेतोरित्यर्थः ॥ प्राच्यौ दीव्याव्याकुलतायामित्यव्याख्यातम् ॥ पाश्र्वात्थादाक्षिणात्थाव्याकुलतायां ग्रंथार्थोऽतिरोहित एव ॥ नचास्मिन्पक्षे शयिता एव वीक्षते स तारग्रहमंबरमित्यनेन विरोधः ॥ अस्तमं गतं गतमन्येषां ताभ्यस्तं गतानि क्रक्षाणि यस्मिन्संस्तं गतं तस्मान्न भसदिति व्याख्यातम् ॥ ऐक्यग्रहपाठे लंघनांगार्षः ॥ एतदुक्तं भवति ॥ चंद्रसूर्ययोगे तौ संज्ञितायां सत्यांततः भागतायां ग्रहक्षेत्राणां भिन्नचाराभावेन रात्रिलक्षणाभावाद्वा त्रिर्न भवतीत्यर्थः ॥ न च निरस्तैर्द्वीपवर्तैरविरश्मिजालकाल विशेषेरात्रिरिति चेत् लक्ष्णस्य सद्भावात्प्रातस्त्यादाक्षिणात्थानां रात्रिभिव्यप्यतीति वाच्यम् ॥ तदा एतदित्यादिविशेषणवैयर्थ्येन लक्ष्णस्यार्कचिक्करत्वादिति भावः ॥ २१ ॥

१ अस्तमं क्षादित्येव रूपे

ब्रह्मांडमिति ॥ अकांडैः नवसरे ॥ कांडोऽर्द्धादंबाणाविवर्गविसर्गविरिष्वित्यमरः ॥ परापतंति यातायातकुर्वति ॥ पारंपरतरम् ॥ अवारं अवांक्तीरम् ॥ पारावारं पारवाचीतीर इति वचनम् ॥ तत्र भवास्तत्संबधिन्यावापारावाराः प्रजा इति शेषः ॥ २२ ॥ पंचयज्ञेति ॥ देवयज्ञपितृयज्ञभूतयज्ञब्रह्मयज्ञमनुष्ययज्ञादिति पंचमेतषामनुष्ठानाभावादित्यर्थः ॥ २३ ॥ सविता त्रकारणमिति ॥ अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्यायेत वृष्टिर्दृष्टेरन्वतः प्रजा इति श्रुतेरित्यर्थः ॥ २४ ॥ विसर्गोऽत्र संहारः ॥ कारणं केवलमिति ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानमित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्सृष्टिस्थितिनाशहेतवे ॥ त्रयीमया यत्रिगुणालधारिणो विराचि नारायणशंकरात्मने इति ॥ २५ ॥ स्तंभितत्वेन वदशयति ॥ य

ब्रह्मांडं किमकांडैर्वलयमेष्यतितत्कथम् ॥ परापतंति नाद्यापि पारावारा इतस्ततः ॥ २२ ॥ स्वाहास्वधावषट्कारवर्जिते जगतीतले ॥ पंचयज्ञक्रियालोपाच्चकंपेभुवनत्रयम् ॥ २३ ॥ सूर्योदयास्तवर्तते यज्ञाद्याः सकलाः क्रियाः ॥ ताभिर्यज्ञभुजां लुप्तिः सविता तत्र कारणम् ॥ २४ ॥ चित्रगुणादयः सर्वकालं जानति सूर्यतः ॥ स्थितिसर्गविसर्गाणां कारणं केवलं रविः ॥ २५ ॥ तत्सूर्यस्य गतिस्तंभात् तं भितं भुवनत्रयम् ॥ यद्यत्र तस्थितं तत्र चित्रव्यस्तमिवाखिलम् ॥ २६ ॥ एकतस्मिन् निराशैश्चैकदेशादेकतस्तु दिवा तपात् ॥ वहूनां प्रलयो जातः कांदिशीकमभूजगत् ॥ २७ ॥ इति व्याकुलिते लोके सुरासुरनरोगे ॥ आः किमेतदकांडं भूदुर्दुर्दुर्दुः प्रजाः ॥ २८ ॥

यत्र तस्थितं तत्रेति ॥ २६ ॥ कांदिशीकं अयेन दुर्दुतम् ॥ कांदिशीको भयदुर्दुत इत्यमरः ॥ २७ ॥ लोके भुवने ॥ लोकस्तु भुवने जने इत्यमरः ॥ सुरां घृष्टाश्च देवा वारुणात्मजा वारुणीतस्याः परिग्रहात् सुरादेवास्तस्या अपरिग्रहात् सुरादितेयाः ॥ तदुक्तं बालकांडे रामायणे ॥ वरुणस्य ततः कन्या वारुणीरघुनंदन ॥ उत्सपातमहावीर्यावांछमाना परिग्रहम् ॥ दितेः पुत्रान्तरां मज्जदुर्वरुणात्मजाम् ॥ अदितेस्तु सुता वीराजदुस्ता मर्निदिताम् ॥ तेनाभवत्सुरादेवा दितेयाश्चासुरास्तत इति ॥ सुरासुरैः सह नरोगा यस्मिन्स्तथा तस्मिन् ॥ एतच्चाप्येषाम् पलक्षणम् ॥ यत्तु भागवते विपर्ययश्रवणं तच्च कल्पभेदाभिप्रायेण ॥ आपीडयाम् ॥ आलुप्त्या लोपपीडयोरित्यमरः ॥ दुर्दुर्दुश्च सर्वदेवाः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायसगुणगणनेदः ॥ सुदन्तस्यलोकेशंगीर्वाणाभयशंकिताः ॥ भूमौहिरण्यगर्भायत्वाद्यैर्द्वादशभिःशुभैः ॥ पृथैःप्रसन्नगर्भैःश्रोतृपापापनोदनेः ॥ तत्रादावाधिदेविकविराडूहिरण्यगर्भातयामिहूपेणसुवन्ति ॥ तत्रब्रह्मरूपिणोविराडालेनमइत्यन्वयः ॥ तपस्तप्त्वास्तुजंस्तस्वयंपुरुषोविराडितिभनः ॥ हिरण्यगर्भाय हिरण्यरूपं ब्रह्माङ्गर्भेयस्यसतथातस्मैब्रह्मणोपूण्यांतयामिणेइत्यर्थः ॥ तदुक्तं ॥ स्वतश्चिदयामीतुमायावीसूत्रस्थाहितः ॥ सूत्रालास्यलूट्ट्यैषविराडित्युच्यतेपरइति ॥ सूत्रालाहिरण्यगर्भः ॥ सगुणस्तुत्वाभिर्गुणंलुवन्ति ॥ अविज्ञातस्वरूपायअविज्ञातं प्रत्यक्षाद्यगम्यंस्वरूपस्यसतथातस्मै ॥ विज्ञातारमेकेनविजानीयादितिश्रुतेः ॥ कैवल्ययाभोक्षस्वरूपाय ॥ कथंभूतायकैवल्यया ॥ अमृतायानंदरूपाय ॥ आनंदब्रह्मणोरूपतश्चमोक्षेप्रतिष्ठितमितिश्रुतेः ॥ ३० ॥ अविज्ञातस्वरूपत्वेहेतुमाह ॥ यन्नेदेवाविजानीति ॥ तस्मैचिदात्मनेनमइत्यन्वयः ॥ तस्मैकस्मैइत्याकांक्षायामाह ॥ यन्नेदेवाइति ॥ देवाइन्द्रियाणितद्विधातारोवा ॥ मनोयन्त्रापिक्लृप्तंमनोपियत्रकुल्लितंउपलभ्यकुल्लुतक्षय्यव्यातिहतसामर्थ्यम् ॥ नयत्रवाक्प्रसरतिप्र

ततःसर्वसमालोक्यब्रह्माणंशरणययुः ॥ सुवन्तोविविधैःसोत्रैरक्षरक्षैतिचाब्रुवन् ॥ २९ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ नमोहिरण्यरूपायब्रह्मणब्रह्मरूपिणे ॥ अविज्ञातस्वरूपायकैवल्ययामृतायच ॥ ३० ॥ यन्नेदेवाविजानीतिमनोयन्त्रापिक्लृप्तं ॥ नयत्रवाक्प्रसरतिनमस्तस्मैचिदात्मने ॥ ३१ ॥ योगिनोयंददाकाशेप्रणिधानेननिश्चलाः ॥ ज्योतीरूपंप्रपश्यन्ति तस्मैश्रीब्रह्मणेनमः ॥ ३२ ॥

बोधयितुंवागपिनसमर्थाभवतीत्यर्थः ॥ तस्मैअपरिमितगुणरिम्णोप्रसिद्धायावा चिदात्मनेचैतन्यधनायनमोस्तुक्मईतिवाशेषः ॥ सर्वोक्तिविश्वंनचतस्यवेत्तातमाहुर्ग्रन्थंपुरुषमहंतम् ॥ यतोवाचोनिर्वर्ततेअप्राप्यमनसासहेत्यादिश्रुतेः ॥ ३१ ॥ तर्हिप्रमाणाभावाच्छाश्वंगवन्नास्तितदित्याशंकाऽहुः ॥ योगिनोयमिति ॥ तस्मैश्रीब्रह्मणेनमइत्यन्वयः ॥ तस्मैकस्मादित्याकांक्षायामाहुर्योगिनइति ॥ हेदेवाकाशोददाकाशस्तस्मिन्आकाशवच्छुद्धेऽनकरणइत्यर्थः ॥ प्रणिधानेनएकापतयानिदिध्यासनेनेतियावत् ॥ ज्योतिःस्वप्रकाशंरूपंस्वरूपंयस्यतत्तथाप्रपश्यन्ति ॥ स्वप्रकाशसच्चिदानंदरूपेणैवावतिष्ठंतइत्यर्थः ॥ श्रीःसावित्री स्रष्टाविष्णुरियंशृष्टिरितिपराशरोक्तः ॥ सृज्येतवयासृष्टिहेतुत्वाद्वाष्टृसावित्रीतस्महितायब्रह्मणे सत्यलोकाधिष्ठाने ॥ यद्वा श्रयंत्येतांयोगिनइतिश्रीब्रह्मविद्यातस्वरूपायब्रह्मणपरमात्मनेनमइति ॥ ३२ ॥

कालादिति ॥ कालान्निमेषाद्विपरार्थानासरायभिन्नाय ॥ मार्याकांलाय तच्चेष्टारूपत्वात्कालस्य ॥ तदुक्तं जागवते ॥ योयंकालस्तस्यैतव्यक्तवं योचेष्टामाहु रिति ॥ यद्वा अवि
आत्मनोऽसंबंधः काललङ्घय ॥ यद्वा कालयतिनाशयतिकालादीन्सर्वानितिकालस्तस्मै ॥ सकालकालः कालमूषिकजक्षकः कालायेतनमः इत्यादिश्रुतिस्त्यतिभ्यः ॥ स्वेच्छया
स्वस्येच्छयाईक्षणलक्षणयापुरुषायजीवाय ॥ सपेक्षतबहुत्यां प्रजायेय तत्तद्वा तदेवानुप्राविशदिति श्रुतेः ॥ यद्वा स्वीयानां भक्तानां भिच्छयापुरुषायपूर्वशरीरेषु शतइतितथास्तस्मै ॥
सास्यकूमाद्यवतारायेत्यर्थः ॥ नवद्वारेषु शतैः पुरुषस्तेन चोच्यत इति स्मृतेः ॥ यद्वा स्वेच्छया स्वातंत्र्येणैव पुरुषाय पुरुषाख्यावताराय ॥ तदुक्तं जागवते ॥ भूयैयदापंच भिरालसष्टैः पुरवि
राजं विरचय्यतस्मिन् स्वार्शेन विष्टः पुरुषाभिधानमवापनारायण आदिदेवइति ॥ यद्वा स्वेच्छया पूर्वमपि पुरुषकायैः स्थितत्वात् पुरुषस्तस्मै ॥ तथाच श्रुतिः ॥ पूर्वमेवाहं महासमिति ॥

कालात्परायकालास्येच्छयापुरुषाय च ॥ गुणत्रयस्वरूपाय नमः प्रकृतिरूपिणे ॥ ३३ ॥ विष्णवे सत्स्वरूपाय रजो रूपाय वेधसे ॥ तमसे रुद्र
रूपाय स्थितिसर्गात्कारिणे ॥ ३४ ॥ नमो बुद्धिस्वरूपाय त्रिधा हं कृतये नमः ॥ पंचतन्मात्ररूपाय पंचकर्मद्रियात्मने ॥ ३५ ॥ नमो मनःस्वरू
पाय पंचबुद्धीद्रियात्मने ॥ क्षित्यादिपंचरूपाय नमस्ते विषयात्मने ॥ ३६ ॥ नमो ब्रह्मांडरूपाय तदंतर्वर्तिने नमः ॥ अर्वाचीनपराचीनविश्वरू
पाय ते नमः ॥ ३७ ॥

तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमित्यलमिति विस्तरेण ॥ प्रधानत्वेन नमस्यति ॥ गुणत्रयसत्त्वरजस्तम उपलक्षणम् ॥ प्रकृतिः प्रधानम् ॥ ३३ ॥ गुणत्रयोपाधिविष्णुवज्रयो निरुद्धरूपे
ण नमति ॥ विष्णवइति ॥ नमइत्यनुपंजनीयम् ॥ ३४ ॥ महत्तत्त्वाद्वित्रयोर्विशति तत्त्वभेदेन प्रणमति ॥ नमो बुद्धिस्वरूपायेत्यादिना ॥ बुद्धिस्वरूपाय महत्तत्त्वाय ॥ त्रिधा हं कृतये वै
कारिकैः जसता मसाहं काराय ॥ पंचतन्मात्ररूपाय राब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्ररूपात्मने ॥ पंचकर्मद्रियात्मने पायूरस्थहस्तपाश्वागात्मने ॥ ३५ ॥ नमइति ॥ मनःस्वरूपायां तः करण
रूपाय ॥ पंचबुद्धीद्रियात्मने श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वा नासात्मने ॥ क्षित्यादिपंचरूपाय पृथिव्यभोजो वाय्वाकाशरूपाय ॥ विषयात्मने स्थूलविषयरूपाय पंचीकृतात्मन इति यावत् ॥ ३६ ॥
समष्टिव्यष्टिप्रबंधभेदेन प्रणमति ॥ नमइत्यादिना ॥ ब्रह्मांडरूपाय समष्ट्यात्मकविराड्रूपाय कारणरूपायेत्यर्थः ॥ तदंतर्वर्तिने भूतभौतिकव्यष्टिरूपाय कार्यारूपायेत्यर्थः ॥ अर्वाचीन
ति ॥ अर्वाचीनमिदानीं ततः पराचीनपूर्वकालीन एतद्दुप्यद्विजगत्तद्रूपाय ते तुभ्यं नमइत्यर्थः ॥ ३७ ॥

अनित्येति॥आगमापायनित्यंकालत्रयाबाध्यनित्यद्रूपाय सस्थूलअसत्क्षरंकार्यकारणवासदसतीतयोःपतयेनियत्रेनमदति ॥ कृपाशुतांशयंतःस्तुवंति ॥ समस्तशब्दश्चतुर्विधविषयः ॥ चतुर्विधात्राजतेमामितिज्ञगवद्बचनात् ॥ नवविधविषयोवा भक्तैर्नवमिराश्रितमितिमुक्ताफलकारवचनात् ॥ विग्रहशरिरम् ॥ ३८॥ शास्त्रयोनित्वेनस्तुवंति ॥ तवनिःश्वसितवेदादिति ॥ निःश्वसवदनायासेनवेदानामभिवाद्देदनिःश्वसितमित्युपचारः ॥ निःश्वसितमेतद्वद्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः शास्त्रयोनित्वादितिव्याससूत्राच्च ॥ तवस्वेदोऽखिलजगदिति ॥ तवेवश्रस्य ॥ स्वेदशब्देनात्राप्नुनिष्ठवीर्यशक्तिविशेषउच्यते तज्जातत्वादशेषस्थजगतः ॥ यद्वा स्वेदशब्देनात्रापंचिकृतजलतत्त्वमुच्यते तच्चभूम्यादिचतुष्टयस्योपलक्षणम् तत्परिणामत्वादशेषस्यज्ञतभौतिकप्रपंचस्य ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ ततःस्वयंभूतगवान्निष्ठक्षुर्विधाःप्रजाः ॥ अपएवसज्जदौतासुर्वीर्यमवास्तुजत् ॥ आपोनारादितम्रोकाआपवैपरसूनवः ॥ अयनंतस्त्यताःपूर्वतननारायणःस्तदाइति ॥ पुरुषसूक्तेनचस्तुवंति ॥ विधेति ॥तत्रापादस्याविश्वानूनीत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ विश्वाभूतानिति

अनित्यनित्यरूपयसदसत्यतयेनमः॥ समस्तभक्तकल्पयास्वेच्छाविष्कृतविग्रह॥३८॥ तवनिःश्वसितंवेदास्तवस्वेदोऽखिलजगत्॥ विश्वाभूतानितेपादःशीर्णोद्यौःसमवर्तत ॥ ३९॥ नाभ्याआसीदंतरिक्षलोमानिचवनस्पतिः॥ चंद्रमामनसोजातश्चक्षोःसूर्यस्तवप्रभो॥४०॥ त्वमेवसर्वत्वयिदेवसर्वस्तोतास्तुतिःस्तव्यद्ब्रह्ममेव॥ ईशत्वयाऽवास्यामिदंहसर्वेनमोस्तुभूयोपिनमोनमस्ते॥४१॥

पादइति ॥ ३९ ॥ मायावच्छिन्नैकदेशइत्यर्थः ॥ विश्वाइतिशेष्ठदसिबहुलभितिशर्लोपः ॥ शीर्णोद्यौःसमवर्ततत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ नाभ्याआसीदंतरिक्षमित्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ नाभ्याइति ॥ अंतरिक्षमंतरिक्षलोकः ॥ लोमानिति ॥ पुष्पविनाफलवानवनस्पतिः ॥ चंद्रमामनसोजातइत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ चंद्रमाइति ॥ चक्षोःसूर्योऽजायतेत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ चक्षोःसूर्यइति ॥ चक्षोश्चक्षुषइत्यर्थः ॥ ४० ॥ उपसंहरति ॥ त्वमेवसर्वमिति ॥ अत्रोपासनार्थसर्वप्रपंचरूपत्वंब्रह्मणोविधीयते ॥ योयस्याणुःपमानेषुधियास्थानधीरिवेत्यादिवद्ब्रह्मधेसामानाधिकरण्यवा ॥ अधिष्ठानांतरवारयति ॥ त्वयिदेवसर्वमिति ॥ त्वयिदेवसर्वप्रपंचरूपत्वंब्रह्मणोविधीयते ॥ नव्यदेवसर्वप्रपंचरूपत्वंब्रह्मणोविधीयते ॥ यद्वा आवाप्त्यसत्ताचेतन्यास्तोतेति ॥ औपाधिकभेदमादायस्तोत्रादिव्यवहाराइत्यर्थः ॥ किंबहुना ईशाईश्वरेणत्वयाइदंसर्वजगदावाप्त्यवासनीयंसंबद्धप्रथितंतंतेवपटइति ॥ यद्वा आवाप्त्यसत्ताचेतन्याभ्यांसंबध्याप्यइदंपरिदृश्यमानंसर्वमिति ॥ ईशावाप्त्यमिदंसर्वयत्किंचिज्जगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजोथामगुधःकस्यचिद्धनमितिश्रुतेः ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ यथार्थयेति ॥ यथार्थयथासदशोऽबाधितोऽर्थोऽयस्याः सातथातया ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ऐहिकेति ॥ अपवर्गमोक्षम् ॥ सालोक्यादिव्यावृत्त्यर्थमक्षयमिति विशेषणम् ॥ सायुज्यमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ तस्मादिति ॥ यतोऽभीष्टददतिख्यातोऽतएवसर्वसिद्धिदः ॥ सर्वेषांसिद्धिदइतिवा ॥ ४७ ॥ अत्रापिसत्याख्येममलोकेपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ सत्यलोकास्थानं व्याकुलताभावं दर्शयति ॥ एतेवेदामूर्तिधरा इत्यादिना ॥ करुणाभारतीवियमित्यन्तमूर्तिधरा इत्यनुपजनीयम् ॥ अखिलाः शिक्षाकल्यज्योतिश्छंदो निरुक्तव्याकरणमीमांसान्यायपुराणधर्मशास्त्रायुर्वेदधनुर्वेदार्थशास्त्रलक्षणाभ्यनुदेश ॥ यज्ञास्तत्रिष्टोमदयः ॥ सत्ययथार्थभाषणम् ॥ धर्मोऽदृष्टम् ॥ तपःकृच्छ्रचंद्रायणादि ॥ दमोविषयेभ्योव

इतिस्तुवाविर्धेदेवानिपेतुर्दडवत्क्षितौ ॥ परितुष्टस्तदाब्रह्माप्रत्युवाच दिवौकसः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यथार्थयानयास्तुत्यानुशोस्मि प्रणताः सुराः ॥ उत्तिष्ठतप्रसन्नोस्मिष्टणुध्वंवरमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ यः स्तोथ्यत्यनयास्तुत्याश्रद्धानप्रत्यहंशुचिः ॥ मांवाहरंवाविष्णुवातस्यतुष्टाः सदावयम् ॥ ४४ ॥ दास्यामः सकलान्कामान् पुत्रान्पौत्रान्पशून्वसु ॥ सौभाग्यमायुरारोग्यं निर्भयवरोजयम् ॥ ४५ ॥ ऐहिकामुष्मिका न भोगानपवर्गताऽक्षयम् ॥ यद्यदिष्टतमंतस्य तत्तत्सर्वं भाविष्यति ॥ ४६ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पठितव्यः स्तवोत्तमः ॥ अभीष्टददतिख्यातस्तवोयं सर्वसिद्धिदः ॥ ४७ ॥ पुनः प्रोवाचतान्वेधाः प्रणिपत्योत्थितान्सुरान् ॥ स्वस्थास्तिष्ठतभोयूयं किमत्रापि समाकुलाः ॥ ४८ ॥ एतेवेदामूर्तिधरा इमा विद्यास्तथाखिलाः ॥ सदक्षिणा अमी यज्ञाः सत्यं धर्मस्तपोदमः ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचर्यमिदं चैषा करुणा भारती त्वियम् ॥ श्रुतिस्मृतौ तिहा सार्थचरितार्था अमी जनाः ॥ ५० ॥

हिरिद्विनिवृत्तिरिद्विषयान्नविदन्ति ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचर्यमिति ॥ ब्रह्मचर्यमष्टांगमैथुनपरित्यागः ॥ तदुक्तं ॥ दर्शनस्य शनिकेलिः स्मरणं गुह्यभाषणम् ॥ संकल्योप्यवसायश्च क्रियानिवृत्तिरेव च ॥ एतन्मैथुनमष्टांगं प्रवदंति मनीषिणः ॥ विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेव प्रकीर्तितमिति ॥ करुणाहितैषिणी ॥ इदानीं सर्वैर्भ्यः कारथाः श्रेष्ठवत्कुंकर्मादिभिः प्राप्तस्य लोकां न दर्शयति ॥ श्रुतिस्मृतीति ॥ श्रुतिस्मृतीति हासानामर्थेऽब्यनुष्ठेयप्रतिपाद्येषु चरितः कृतोऽर्थः पुरुषार्थः पुरुषकारोऽनुष्ठानं यैस्ते तथा ॥ इति हासो महाभारतादिः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानामिति कचित्पाठः ॥ व्याख्यांतरं स्पष्टम् ॥ ५० ॥

नेति ॥ क्रोधपराभिज्ञवेच्छा ॥ मात्सर्यपरगुणसहिष्णुता ॥ प्राप्तोऽर्थप्रार्थनालोभः ॥ अप्राप्तोऽर्थमात्रविषयः ॥ कामः कयादिविषयः ॥ अघृतिरधा
णदेहाद्यवसादेसत्यनुत्तमम् ॥ अयं ग्रीः ॥ हिंसाकायवाङ्मनोभिः प्राणिमात्रपीडा ॥ कुटिलता अटुता वक्रतेति यावत् ॥ गर्वोऽभिमानः ॥ निर्दापरापवादः ॥ असूयागुणेषु दोषा वि
करणम् ॥ अशुचिरपवित्रः ॥ ५१ ॥ ब्रह्मतावेदताः ॥ तपोधना अर्कचनाविरक्ता इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ पातिव्रत्यताः पतिव्रतायाः प्रावृत्तिव्रत्यन्तरतास्तद्धर्मयोगिन्य इत्यर्थः ॥
पंडाः पुंसकाः ॥ तृतीयाप्रकृतिः षंडः क्लीबः पंडो न पुंसक इत्यमरः ॥ जितेन्द्रिया इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ गोमूत्रेण हताः गवार्क्षणे त्यक्तप्राणा इत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ गायत्रीति ॥ द्विमुखी प्रसूय

नेह क्रोधो न मात्सर्यलोभः कामोऽघृतिर्मयम् ॥ हिंसा कुटिलता गर्वो निर्दासूयाऽशुचिः क्वचित् ॥ ५१ ॥ ये ब्राह्मणा ब्रह्मरतास्तपोनिष्ठास्तपोध
नाः ॥ मासोपवासपणमासचातुर्मास्यादिसद्गताः ॥ ५२ ॥ पातिव्रत्यरतानां यो ये चान्ये ब्रह्मचारिणः ॥ ते चामीपस्य तसुरापंडाः परयोषिति
॥ ५३ ॥ मातापित्रोरमीभक्ता अमी गोमूत्रेण हताः ॥ व्रते दाने जपे यज्ञे स्वाध्याये द्विजतपणे ॥ ५४ ॥ तीर्थे तपस्युपकृतौ सदा चारादिकर्मणि ॥
फलाभिलाषिणी बुद्धिर्नयेषां तेजना अमी ॥ ५५ ॥ गायत्री जाप्यनिरता अभिहोत्रपरायणाः ॥ द्विमुखी गोप्रदातारः कपिलादानतत्पराः
॥ ५६ ॥ निस्पृहाः सोमपाये वै द्विजपादोदपाश्रये ॥ मृताः सारस्वते तीर्थे द्विजशुश्रूषकाश्च ये ॥ ५७ ॥ प्रतिग्रहसमर्था हि ये प्रतिग्रहवर्जिताः ॥ तए
ते मखिया विप्रास्य कर्तृथ प्रतिग्रहाः ॥ ५८ ॥ प्रयागे माघमासौ यैरुषः स्नाताऽमलात्मभिः ॥ मकरस्यैरवौ शुद्धास्तद्धर्मसूर्यवर्चसः ॥ ५९ ॥

मानागौः ॥ तदुक्तं ॥ यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखौ न्याच दृश्यते ॥ तावद्वैः पृथिवी द्वेयायावद्भूमं च नीचतीति ॥ पृथिवी द्वेया पृथिवी तुल्या ॥ समयायाः पृथिव्यादानेन यादृशं पुण्यं भव
ति तद्वत्समस्यादानेनेत्यर्थः ॥ शुक्ला सर्वशरीरे विशेषतः पादेषु च शुक्लवर्णा कपिला ॥ तदुक्तं ॥ सर्वतः शुक्लवर्णाया पादेषु च विशेषतः ॥ कपिला सा तु विज्ञेया सर्वपापप्रणाशिनी ॥ इहा वि
शेषोऽर्पणलवर्णा कपिलेति मसिद्धिः ॥ ५६ ॥ द्विजपादोदपाः ब्राह्मणचरणोदकपातारः ॥ सारस्वते तीर्थे प्रभासे पृथूदेकेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उपसिंहातः प्रातः स्नानेन नीतः समापित इ
ति यावत् ॥ ५९ ॥

पंचनदमेवपंचनदं ॥ स्वार्थेण ॥ पंचनदइतिवापाठः ॥ ६० ॥ कल्यंद्विपरार्धम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तद्विपाकस्तस्यकर्मणोविपाकःफलम् ॥ किंनदह ॥ मोक्षमिति ॥ नपुंसकत्वमार्गम् ॥

वाराणस्यांपांचनदेयंहस्तातुकार्तिके ॥ अमीनेशुद्धवपुषःपुण्यभाजोतिनिर्मलाः ॥ ६० ॥ स्नात्वातुमणिकर्णिक्यांप्रोणिताब्राह्मणाधनैः ॥
तत्तेसर्वभोगाढ्याःकल्यंस्यास्यतिमयुरे ॥ ६१ ॥ ततःकाशीसमासाद्यतेनपुण्येननोदिताः ॥ विश्वेश्वरप्रसादेनमोक्षमंथ्यसंशयम् ॥ ६२ ॥
अविमुक्तैरुक्तैर्मयदत्तमपिमानवै ॥ श्रेयोरूपंतद्विपाकमोक्षजन्मांतरेष्वपि ॥ ६३ ॥ अहोवैश्वेश्वरेक्षेत्रेमरणादिपिनोभयम् ॥ यत्रसर्वेप्रती
क्षंतेमृत्युप्रियमिवातिथिम् ॥ ६४ ॥ ब्राह्मणेभ्यःकुरुक्षेत्रेयैर्दत्तंवसुनिर्मलम् ॥ निर्मलांगास्तएतेवैतिष्ठितिममसंनिधौ ॥ ६५ ॥ पितामहंसमासा
द्यगयायायैःपितामहाः ॥ तर्पिताब्राह्मणमुखेतेषामेतेपितामहाः ॥ ६६ ॥ नक्षानेननदानेननपेनपूजया ॥ मल्लोक्तःप्राप्यतेदेवाःप्राप्यतेद्वि
जतर्पणात् ॥ ६७ ॥ सोपस्कराणिवेश्मानिमुसलोलखलादिभिः ॥ यैर्दत्तानिसशय्यानितेषांहन्याण्यमनिवै ॥ ६८ ॥ ब्रह्मशालांकारयंतिवेदम
ध्यापयंतिच ॥ विद्यादानंचयेकुर्युःपुराणंश्रावयंतिच ॥ ६९ ॥ पुराणानिचयेदद्युःपुस्तकानिददत्यपि ॥ धर्मशास्त्राणियेदद्युस्तेषांवासोत्रमेपु
रे ॥ ७० ॥ यज्ञार्थंचविवाहार्थंचत्रार्थंब्राह्मणायवै ॥ अखंडंवसुयेदद्युस्तेत्रस्युर्वसुवर्चसः ॥ ७१ ॥ आरोग्यशालांयःकुर्याद्विधपोषणतत्परः ॥
आकल्यमत्रवसतिसर्वभोगसमन्वितः ॥ ७२ ॥ मुक्तीकुर्वतितीर्थानियेचदुःशवरोधतः ॥ ममावेश्वरेतेमायाऔरसास्तनयाइव ॥ ७३ ॥
विष्णोर्वाममवाशंभोर्बाह्मणाएवसुप्रियाः ॥ तेषांमृत्यावयंसाक्षाद्विचरामामहीतले ॥ ७४ ॥

मोक्षइत्येववापाठः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सोपस्कराणिगृहोपकरणसहितानि सभूषणानीतिवा ॥ ६८ ॥ ब्रह्मशालावेदाध्ययननिमित्तगृहम् ॥ पुराणमितिवापाठः
॥ ६९ ॥ ७० ॥ अखंडंवसुसमयंधनम् ॥ वसुवर्चसःअश्विर्वर्चसः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

एककुलं एकः कलसा धनसमुदायः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ महेश्वरी ब्रह्मादीनां नियन्त्री ॥ गौरी महेश्वरा विनिवापाठः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ विभावसारश्रेः ॥ ८३ ॥

ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं दिधा कृतम् ॥ एकत्र मंत्रास्तिष्ठति ह विरेकत्र तिष्ठति ॥ ७५ ॥ ब्राह्मणजंगमं तीर्थं निर्मितं सर्वभौमिकम् ॥ येषां वाक्योदकेन वशुद्धांतिमलिना जनाः ॥ ७६ ॥ गावः पवित्रमनुलग्ना गोमंगलमुत्तमम् ॥ यासां सुखोऽस्थितो रेणुर्गंगा वारिसमो भवेत् ॥ ७७ ॥ शृंगग्रे सर्वतीर्थानि खुराग्रे सर्वपर्वताः ॥ शृंगयोरन्तरे यस्याः साक्षाद्गौरी महेश्वरी ॥ ७८ ॥ दीयमानां च गङ्गादृष्टा नृत्यंति प्रपितामहाः ॥ प्रीयंते ऋषयः सर्वे तु प्यामो देवतैः सह ॥ ७९ ॥ रोरूयंते च पापानि दारिद्र्यं व्याधिभिः सह ॥ धान्यः सर्वस्य लोकास्य गवावो मातेव सर्वथा ॥ ८० ॥ गवांस्तु त्वानमस्त्य कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन समद्वीपा वसुंधरा ॥ ८१ ॥ यालक्ष्मीः सर्वभूतानां या देवेषु व्यवस्थिता ॥ धेनुरू पेणसा देवीर्मम पापं व्यपोहतु ॥ ८२ ॥ विष्णोर्वक्षसि यालक्ष्मीः स्वाहा चैव विभावसोः ॥ स्वधाया पितृमुत्थानां सा धेनुर्वरदा सदा ॥ ८३ ॥ गोमयं धमुना साक्षाद्गोमंत्रं नमदा शुभा ॥ गङ्गाक्षीरं तु यासौ वै किं पवित्रमतः परम् ॥ ८४ ॥ गवामंगेषु तिष्ठति भुवनानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्मा न्द्विवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ ८५ ॥ इति मंत्रं समुच्चार्य धेनुं वाधेनुमेव वा ॥ यो दद्याद्द्विजवर्या यस्य सर्वेऽप्यो विशिष्यते ॥ ८६ ॥ मया च विष्णुना सार्धं शिवेन च महर्षिभिः ॥ विचार्य गोगुणान्ब्रित्य प्रार्थनैति विधीयते ॥ ८७ ॥ गवो मे पुरतः संतु गवो मे संतु पृष्ठतः ॥ गवो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ८८ ॥ नीराजयति यो गानि गवां पुच्छेन भाग्यवान् ॥ अलक्ष्मीः कलहो रोगस्तस्यां गां धांति दूरतः ॥ ८९ ॥ गोभिर्विप्रे श्वे वै देव्यसतीभिः सत्यवादिभिः ॥ अलुब्धैर्दानशीलैश्च समभिधीयते मही ॥ ९० ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ नीराजयति प्रोच्छति मां जयतीत्यर्थः ॥ अंगानि स्वांगानि ॥ ८९ ॥ ९० ॥

१ षोडशयज्यः

२ दातुः पापं व्यपोहतीति पुस्तकांतरे पाठः

॥ ९१ ॥ ९२ ॥ एषां सत्यलोकादिगोलोकांतानाम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ उपसंहरति ॥ इत्युद्देशादिति ॥ उद्देशात्संक्षेपात् ॥ अयानां नीतिपीडितानां यदभयतद्वाख्यातमित्यर्थः ॥ २ ॥ एवं काशीप्रकर्षपुरःसरात्तदधमनुक्ता देवागमनकारणं स्वयमेव वणयद्यह्यर्ग्यमार्गपरिरोधाभावापायप्रतिजानीते ॥ स्वर्धनममलोकात्परोलोकौ वैकुण्ठइति गीयते ॥ तस्योपरि शालौमार उमालोकास्ततः परम् ॥ ११ ॥ शिवलोकास्तदुपरि गोलोकास्तस्मिन्पतः ॥ गोमातरः सुशीलाद्यास्तत्र संति शिवप्रियाः ॥ १२ ॥ गवां शुश्रूषका ये च गोप्रदा ये च मानवाः ॥ एषामन्यतमे लोके तस्युः सर्वसमृद्धयः ॥ १३ ॥ यत्र क्षीरवहानयो यत्र पायसकर्मदाः ॥ नजराबाधे यत्र तत्र गच्छंति गोप्रदाः ॥ १४ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञा ब्राह्मणाः परिकीर्तिताः ॥ तदुक्ताचारचरणा इतरे नामधारकाः ॥ १५ ॥ श्रुतिस्मृतीनेत्रेऽप्युपराणं तद्दयं स्मृतम् ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यां हीनो धः काणः स्यादेकया विना ॥ १६ ॥ पुराणहीना दृच्छू न्याकाणां धावपितौ वरौ ॥ श्रुतिस्मृत्युदितो धर्मः पुराणे परिगीयते ॥ १७ ॥ तद्वाह्मणा यगौर्देया सर्वत्र सुखमिच्छता ॥ न देया द्विजमात्राय दातारं सोऽप्यधो नयेत् ॥ १८ ॥ यस्य धर्मोऽस्ति जिज्ञासा यस्य पापाद्भयं महत् ॥ श्रोतव्यानि पुराणानि धर्ममूलानि तेन वै ॥ १९ ॥ चतुर्दश सुविद्या मुपुराणं दीप उत्तमः ॥ अंधोऽपि न तदालोकात्संसारोऽप्यौ कचि यतेत् ॥ १०० ॥ श्रोतव्यानि पुराणानि वस्तव्यं जाह्नवी तटे ॥ तर्पणीया द्विजानि त्यंमम लोके भूभिः सदा ॥ १ ॥ इत्युद्देशान्मया ख्याता सत्यलोकाव्यवस्थितिः ॥ अभयं यद्भूयार्तानां न भेतव्यं च हेसुराः ॥ २ ॥ स्वर्धते मेरुणा विध्यो ब्रह्माध्वपरिरोधकृत् ॥ तदर्थमागतायं तदुपायं दिशामिवः ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अस्य गस्त्यस्तप्यमानस्तप उग्रं महातपाः ॥ मे त्रावरुणि राधायचित्तं विभ्रेश्वरे विभौ ॥ ४ ॥

इति ॥ ३ ॥ अस्मीति ॥ मित्रावरुणयोरपत्यमैत्रावरुणिः ॥ उर्वशीदृशनात्कनरैतस्माभ्यां कुंजैर्निषिकंतस्मादगस्त्योज्ञे ॥ तथा च श्रुतिः ॥ कुंजैरेतः सिषिचतुःसमानमिति ॥ तत्र मैत्रावरुणि रित्युक्ते स विष्णुः पितृणां स विष्णुः स विष्णुः स विष्णुः ॥ तावत्युक्ते अंगानि निष्क्रियणि गान्त्राणि स्यायति संघातयतीत्यगस्त्यः अगस्त्यनामा वाकश्चित्त्रातिव्याप्तिः स्यात्तद्वारणा यमुक्तमैत्रावरुणिरिति ॥ ४ ॥

१ परिप्लवते इत्यपि कचित्पाठः
२ स श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञो यो ब्राह्मणस्तस्मै
३ लोकस्य च स्थिति रित्यपि कचित्पाठः

तारकस्वप्नवस्यषडक्षश्रीरामचंराजस्वा ॥ ५ ॥ वेद्युष्माकम् ॥ कथमृषिर्मात्रेस्तदादृष्टं कार्यकरणसामर्थ्यमित्याशंकायामाह ॥ तैत्तरेयैति ॥ वातापील्वलभक्षणात् इल्वलस्यसंबंधीवातापिवातापील्वलः ॥ राजंदादिवात्यवनिपातः ॥ तस्यभक्षणात् ॥ तथाचोक्तम् ॥ वातापिर्माक्षितोयेनसमुद्रःशोषितःपुरा ॥ यद्वा वातापिश्चइल्वलश्चतयोर्भक्षणात् ॥ तत्रवातापेर्भक्षणंशरीरतः इल्वलस्यभक्षणंत्वर्थतः ॥ मनुष्यान्भक्षयिष्यतिह्यर्थेनशरीरतइत्यादौधननशेपिभक्षणराब्दस्ययोगात् ॥ यद्वा भानुभक्षणतसोपिभक्षितइति तथोक्तम् ॥ यद्वा वातापील्वलभक्षणात्तयोर्मरणादित्यर्थः ॥ तदुक्तरामायणेअरण्यकांडे ॥ अगस्त्येनतःकोधादागत्याभानुराश्रयम् ॥ अनुभूयैकदाश्राद्धंभक्षितःमनिशचरः ॥ ततःसंपन्नमित्युक्तादलाह्लासवसेचनम् ॥ भानुरनिक्रमेत्युच्चैरिल्वलःसाम्यभाषत ॥ तंतथाद्यूमानंतुराक्षसंयच्छपिणम् ॥ अत्रवीत्यहसञ्छ्रीमानगस्त्योभूनिमसत्तमः ॥ कुतोनिष्क्रमितुं

अविमुक्तेमहाक्षेत्रेसर्वेषामुक्तिहेतुके ॥ तारकस्योपदेशार्थंविशेषाऽधिष्ठितेस्वयम् ॥ ५ ॥ याचध्वंतन्नगत्वातंसवःकार्यंविधास्यति ॥ तैत्तरेयैति ॥ द्वावितालोकावातापील्वलभक्षणात् ॥ ६ ॥ अतिमित्रंतत्रतेजोमित्रावरुणजेमनौ ॥ तदाप्रभृतिलोकेषुकोगस्त्यान्नैवविभ्यति ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वातंदेवधास्तेपिप्रमुदिताननाः ॥ देवाःपरस्परंप्रोचुरहोधन्यतमावयम् ॥ ८ ॥ प्रसंगतोपिद्रष्टव्यौकाशीकाशीपतीशिवौ ॥ अहोअहोभिर्बहुभिःफलितोनोमनोरथः ॥ ९ ॥ उत्फुल्लपद्मनयनानिर्मिताःसुकृतार्थिनः ॥ तावेवचरणौधन्यौकाशीमभिप्रयायिनौ ॥ ११० ॥

शक्तिर्मयाजीर्णस्परक्षसः ॥ भानुस्तेमेषहूपस्यगतस्ययमसादनम् ॥ तस्यैतद्वचनश्रुत्वाभानुर्मरणशक्तिः ॥ प्रथमयितुमारोमेभुर्नक्रोधानिशाचरः ॥ अभ्यद्रवगस्त्यमुनिनादीतने जसा ॥ चक्षुषादीप्तकल्पेननिर्दग्धःसपपातहेति ॥ नचैवंसातिरामायणभारतयोःपरस्परविरोधः ॥ कल्पमेतदेव्यवस्थोपपत्तेः ॥ तथाप्यत्रापि ॥ ६ ॥ अतिमित्रसूर्यमतिक्रम्यवर्तइति तत्तेजस्तथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ उत्फुल्लपद्मनयनाःसुराःकाशीसमाययुरितिद्वितीयेनाव्ययः ॥ उत्फुल्लपद्मानिवनयनानियेपाततथा ॥ कथंभूताः ॥ निर्भिताःनिःशेषेणमितंकाशीकाशीपतीद्रष्टव्यावित्यादिचितितयैस्तेतथा ॥ काशीगमनेकृतसम्यङ्निश्चयाइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ ११० ॥

१ अबकेइत्यपेक्षितमितिभाति

प्राप्तयुःप्राप्त्यामः ॥ ११ ॥ १२ ॥ श्रोत्रपरोचनायैमाह ॥ इदमिति ॥ १३ ॥ शाश्वतैकवच्यम् ॥ १४ ॥ इति श्रीरामानन्दकृतार्थाकाशीखंडटीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
अगस्तेराश्रमपददेवतानां समागमः ॥ तस्य चाश्रममाहात्म्यं तृतीयेऽध्यायेऽर्थयते ॥ १॥ एवं वंदतो हृष्टा स्याः सुराः काशीं समाययुरित्युक्तं तत्र पृच्छति ॥ अच्युतनिर्विकारहेवि
ष्णो इति वा ॥ १ ॥ ननु मिमांसाप्रत्ययनाधिगच्छामि ॥ तपसां शेषाधिर्निधिः ॥ यथापदनादिनिधिर्धनानामाश्रयस्तथा तपसां आश्रयः खनिरित्यर्थः ॥ २ ॥ वागमृतां भो धौ वाक्मुखा
समुद्रे ॥ उत्सुकमुक्तेऽनम् ॥ ३ ॥ कृतस्त्वमयम् ॥ प्रश्नमिति विपाठः ॥ समुपचक्रमे उपक्रांतवान् ॥ ४ ॥ संसारांगरे विपच्यमानां न्यसाराणोऽज्ञान् करुणया शोचतीति शुकः ॥ तदु
येयं कथा श्रुतास्माभिर्विधेसासमुदीरिता ॥ तस्याः श्रवणजापुण्यात्माप्नुमस्त्वद्यकाशिकाम् ॥ ११ ॥ एकाक्रियाद्वयार्थकरी प्राप्यते पुण्यगौर
वात् ॥ एवं वंदतो हृष्टा स्याः सुराः काशीं समाययुः ॥ १२ ॥ व्यास उवाच ॥ इदं पुण्यतमाख्यानं ये श्रोथ्यं तोहमानवाः ॥ विधूय सवपापानि
पुनरारमन्वितः ॥ १३ ॥ इह वंशं परित्याप्य भुक्त्वा सर्वसुखानि च ॥ सत्यलोके चिरस्थित्वा ततोऽयास्यंति शश्वतम् ॥ १४ ॥ इति श्रीस्कं
दपुराणे काशीखंडपूर्वार्धे सत्यलोकवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ सुत उवाच ॥ भगवन् भूतसंख्येश सवज्ञा
नमहानिधे ॥ अवाप्य काशीं गीर्वाणैः किमकारि वदाच्युत ॥ १ ॥ अधीत्येमां कथां दिव्यां न त्वमिमां धियास्यहम् ॥ शेवधिस्तपसां देवगस्तिः
प्रार्थितः कथम् ॥ २ ॥ कथं विध्योप्यवाप स्वां प्रकृतिं तादृगुन्नतः ॥ तव वागमृतां भो धौ मनो मे स्नातुं मुमुक्षुम् ॥ ३ ॥ इति कृतस्त्वमप्यव्या
सः पाराशरो मुनिः ॥ श्रद्धावंतस्वशिष्या यवकुं स मुपचक्रमे ॥ ४ ॥ पाराशर उवाच ॥ शृणु सूत महाबुद्धे भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ शुकवै
शंपायनाद्याः शृण्वन्ते ते च बालकाः ॥ ५ ॥

कंभागवते ॥ संसारिणांकरुणयाद्वपुराणमुह्यति ॥ यद्वा शुक्लवन्मनोज्ञवचनवक्त्रातिशुकः ॥ तथाचब्रह्मवैवर्तव्यासंप्रातिभगवद्वचनम् ॥ व्यासत्वंदीयतनयःशुक्लवन्मनोज्ञभूतवचोऽस्य
वतुतच्छुक्लकुण्डनाम्ना हस्यन्वत्स्यतितापिनमाययासौस्पृष्टयतोममकथाहृदिभास्यशोकमिति ॥ तथाविगतनामोच्चारणदेवशंभायाःशतद्रुदायाअयनंपतनयस्यशंभायनःसए
वैवशंभायनः ॥ स्वार्थेतिद्वितः ॥ उक्तंच ॥ शंभाशतद्रुदामाहुरयनंपतनयतः ॥ वितांपतनयस्याद्वैशंभायनइत्यतइति ॥ तौशुकैवशंभायनावाद्यौयेपोतथा ॥ आद्यपदेनजातूकर्ण्य
जैमिनिपैलसुभूतानांसंग्रहः ॥ शृण्वन्त्यन्येमहर्षयइतिकिचिसाठः ॥ ५ ॥

१ व्याससंवाधनम्

॥ ६ ॥ तप्यास्तर्पणीयाश्चोदोदिभिरस्तास्तप्यादिपिन्मस्तप्यं ॥ तप्यान्नेद्वपिन्नितिपाठैःक्षराधिक्यमार्षम् ॥ संतप्यंविधिवद्विव्यपितृनुकरातिलोदकैरितिचक्रचिसाठः ॥ ७ ॥ रत्ने
रित्यादिसप्तद्विक्षिणैरित्यन्तान्चतुर्थायांतीर्थवासाधिःसर्वान्संतप्यचेयेनेताव्ययः ॥ चक्राराद्वेवादीनपि ॥ ८ ॥ अमत्रैःपत्रैः ॥ पात्राभत्रचक्राजानमित्यमरः ॥ ९ ॥ १० ॥ मृदुप
यैकैःकोमलवद्भाभिः ॥ मृदुत्वेहेतुमाह ॥ सतूलैर्हंसतूलिकाभिःसहितैरित्यर्थः ॥ यद्वा मृदुपयैकैःसुत्रादिनिर्मितपर्यकैः ॥ शिविकानरयानम् ॥ विमानैर्यैः ॥ ११ ॥ उल्लोचैश्चद्रात
पेर्वितानैरितियावत् ॥ अस्त्रीवितानमुल्लोचइत्यमरः ॥ ११ ॥ उपानस्यादुकाभिश्च चर्मनिर्मिताउपानहःकाष्ठानिर्मिताःपादुकास्ताभिश्च ॥ चशब्दाःसमुच्चयाः ॥ पटदुकूलैर्नतनक्षौ

ततोवारणसंप्राप्यगीर्वाणाःसमहर्षयः॥अविलंबंप्रथमतोमणिकण्याविधानतः॥६॥सचैलमसिमज्जयाथरुतसंध्यादिसांक्रियाः॥संतप्यं
तप्यादिपितनृकुशंगंधतिलोदकैः॥७॥तीर्थवासाधिःनःसर्वान्संतप्यचपृथक्पृथक् ॥ रत्नैर्हरण्यवासोभिरश्वाभरणधेनुभिः॥८॥विचित्रै
श्चतथापात्रैःस्वर्णरौप्यादिनिर्मितैः॥अमृतस्वादुपक्वान्नैःपायसैश्चसशर्करैः॥९॥सगोरसैरन्नदानैर्धान्यदानैरनेकेधा॥गंधचंदनकपूरैस्तां
बलैश्चरुचासैः॥१०॥सतूलैर्मृदुपयैकैर्दीपिकादर्पणासनैः॥शिविकादासदासाभिर्विमानैःपशुभिर्गृहैः॥११॥चित्रध्वजपताकाभिरुल्लो
चैश्चंद्रचारुभिः॥वर्षाशनप्रदानैश्चगृहोपस्करसंयुतैः॥१२॥उपानस्यादुकाभिश्चयतिनश्चतपस्विनः॥योग्यैःपटदुकूलैश्चविविधैश्चित्र
रत्नैकैः॥१३॥दंडैःकमंडलुयुतैर्जिनैर्द्वगसंभवैः॥कौपीनैरुच्चमंचैश्चपरिचारकचनैः॥१४॥मठैर्विद्यार्थिनामन्त्रैरतिथ्यर्थमहाधनैः॥
महापुस्तकंसंभारैर्लेखकानांचजीवनैः॥१५॥बद्धौषधदानैश्चसत्रदानैरनेकशः॥ग्राभ्यंप्रपार्थद्विविण्मंतोऽग्निष्टिकेधनैः॥१६॥

भैः ॥ क्षौमंदुकूलमित्यमरः ॥ पटदुकूलैरितिकचिसाठःसांचेत्यः ॥ चित्ररत्नैश्चित्रकंबलैः ॥ समौरत्नकंबलावित्यमरः ॥ १३ ॥ अजिनैर्मृगचर्मभिः ॥ उच्चमंचैरुन्नतकाष्ठानिर्मित
खट्वादिकैः ॥ परिचारकचनैःशुश्रूषकाणांदिदैःस्वर्णैः ॥ परिचारिकेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १४ ॥ महापुस्तकंसंभारैरनेकैःपुस्तकसमूहैः ॥ नानापुस्तकसामग्रीभिरतिवा ॥ १५ ॥
सत्रदानैर्विबद्धदानैर्धनदानैरितिवा ॥ सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेधनेपिचेत्यमरः ॥ हेमंतोऽग्निष्टिकेधनैःशिशिरतौशीतापनोदायलोहमृदादिनिर्मितान्यग्न्याधारपात्राणिअग्निष्टि
कास्ताश्चतास्यिकरणार्थानिधनानिकाष्ठानिचैतः ॥ १६ ॥

आच्छादनिकं छदिगृहादिकम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ देवालयसुधाकार्यैः देवशासादचूर्णदानैः ॥ रंगमालादिमंडनैः रंगमालारंगसमूहैः आदिशब्देन संमार्जनादीनि गृह्यते ॥ तैर्यानि मंडना
निर्माण्येव वामंडनानि तैः ॥ मंडलैरिति पाठे मंडलं सर्वतोभद्रादि ॥ १९ ॥ नीराजनैः आरार्तिकैः बहुवर्तियुक्तदीपैरित्यर्थः ॥ तदुक्तं विष्णुस्मृतिरहस्ये ॥ बहुवर्तिसमायुक्तं ज्वलतं केशवो
प्रापि ॥ कुर्याद्वारार्तिकं यस्तु कल्यकोटिदिवसे दिति ॥ आरार्तिकैरिति पाठः ॥ दशांगादि सुधूपकैरिति ॥ षड्भागकुष्ठो द्विगुणो गृहश्रयाक्षत्रयपंचमस्य भागाः ॥ हरितकीसर्जसश्च
मांसं भागत्रयचैव तु शैलजस्य ॥ घनस्य च त्वारिपुरस्य चैको दशांशं धूपः कथितो मुनीन्द्रिरन्येनोक्तो दशांशं धूपः आदिष्यति चेत्तु धूपार्थतः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैरिति ॥ कर्पूरवर्तिकायस्य

छत्राच्छादनिकाद्यर्थे वर्षाकालोचितैर्वहु ॥ रात्रौ पाठप्रदर्शपैश्च पादाभ्यंजनकादिभिः ॥ १७ ॥ पुराणपाठकांश्चापि प्रतिदेवा लघुधनैः ॥ देवा
लघुत्वेन गीतकरणार्थैरनेकशः ॥ १८ ॥ देवालये सुधाकार्यैर्जर्जोद्धारैरनेकधा ॥ चित्रलेखनमूल्यैश्च रंगमालादिमंडनैः ॥ १९ ॥ नीराजनै
र्गुग्गुलुभिर्दशांगादि सुधूपकैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैश्च देवाचार्यैरनेकशः ॥ २० ॥ पंचामृतानां स्नपनैः सुगंधस्नपनैरपि ॥ देवार्थमुखवासैश्च देवो
द्यानरनेकशः ॥ २१ ॥ महापूजार्थं माल्यादिगुंफनाथैश्चि कालतः ॥ शंखभेरीमृदंगादिवाद्यनादैः शिवालये ॥ २२ ॥ घंटागडुकंकुभादिस्नानो
पस्करभाजनैः ॥ श्वेतैर्मार्जितवस्त्रैश्च सुगंधैश्च कर्दमैः ॥ २३ ॥ जपहोमैः स्तोत्रपाठैः शिवनामोच्चभाषणैः ॥ रासक्रीडादिसंयुक्तैश्च लनैः सप्र
दक्षिणैः ॥ २४ ॥

कर्पूरवर्तिकः आदौ भव आद्यः कर्पूरवर्तिको दीप आद्यो षण्णैर्दीपास्तथातैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैरितिका चित्वाठः ॥ देवाचार्यैर्देवपूजा निमित्तैर्धनैः ॥ २० ॥ पंचामृतानां स्नपनैर्घृतदुग्धद
धिमधुशर्कराणां स्नानैः ॥ २१ ॥ गुंफनार्थैः ग्रंथनार्थं द्रविणैः ॥ गुंफनं ग्रंथसंभेदं येषु कनमिष्यत इति मेदिनीकारः ॥ २२ ॥ गडुकं गंगां अंगुलीयकं वा ॥ गडुकं त्वंगुलीयकमिष्युत्पलि
नी ॥ मडुकेति पाठे मडुको वाद्यभेदः ॥ तथा च माघे जम्मुर्जलानि जलमडुकवाद्यवल्गुबलक्ष्णस्ततः तदस्त्वलितानि मदीमिति ॥ वाद्यप्रभेदादमरमडुडिडिमद्वद्वारा इति चामरः ॥ यक्ष
कर्दमैः कर्पूरगुरुकस्तूरीकं कोलैः ॥ कर्पूरागुरुकस्तूरीकं कोलैर्यक्षकर्मदमृत्यमरः ॥ २३ ॥ २४ ॥

उपसंहरति ॥ एवमादिभिरिति ॥ उद्वैदनानप्रकारैः क्रियाकाण्डैः कर्मकाण्डप्रतिपादितैः कर्मभिरित्यर्थः ॥ यद्वा क्रियाकाण्डैः क्रियासमूहैरित्यर्थः ॥ पंचरात्रमुषित्वेति ॥ पंचरात्रेणयावान् कालो भवति तावन्तं कालं स्थित्वेत्यर्थः ॥ यद्वा कारयारान्त्रिदिनविभागस्य दिविष्टचंद्रसूर्याभ्यां विवेधेरेण कृतत्वाद्यथाश्रुत एवार्थः ॥ ताभ्यां दिनान्त्रिविभागप्रतीतिस्तु भूम्यां कारीतिष्ठतीति प्रतीतिवद्भवति ॥ अतएवार्वावध्योच्यते सर्वस्मिन् जगति भयदुतेषु पिकाशीस्थानां भयद्रवणाद्यभावोद्देवागमनतीर्थासाधनं संपूर्णादिकंच सर्वसंगच्छते ॥ तथाचात्रैव सत्यार्थापत्तिः ॥ क्षुब्धेषु तेषु वीरेषु च कपेः सुवचनयम् दुर्वाससश्च कोपाग्निज्वालाभिर्व्याकुलीकृतम् तदा विविशतुः कात्यायनसूयाचंद्रमसावपि नगणैरकृतानुज्ञाततेजःशमितप्रभाविति ॥ अनेकशः आ

एवमादिभिर्द्वैदैः क्रियाकाण्डैरनेकशः ॥ पंचरात्रमुषित्वात्तु कृत्वातीर्थान्वनेकशः ॥ २५ ॥ दीनानां आश्रयं संपन्नत्वा विश्वेश्वरं विभुम् ॥ ब्रह्म च यादिनि यमैस्तीर्थमेवं प्रसाध्य च ॥ २६ ॥ पुनः पुनर्विथनायं दृष्ट्वा स्तुत्वा प्रणम्य च ॥ जम्भुपरोपकारार्थं भगस्ति यत्र तिष्ठति ॥ २७ ॥ स्वनामालिंगमास्याप्यकुंडं कृत्वा तदग्रतः ॥ शतरुद्रियमूकेन जपन्निश्चलमानसः ॥ २८ ॥ तं दृष्ट्वा दूरतो देवा द्वितीयमिव भास्करम् ॥ ज्वलज्ज्वल न संकाशैरंगैः सर्वत्र सोज्ज्वलम् ॥ २९ ॥ साक्षात्किं वाडवाग्निर्वाप्त्यैवैतप्यते तपः ॥ स्थाणुवन्निश्चलतरं निर्मलं सन्मनो यथा ॥ ३० ॥ अथ वा सवते जासि श्रित्वेमां ब्राह्मणीं तनुम् ॥ शीलयन्ति परं धामशां तं शांतपदासये ॥ ३१ ॥ तपनस्तप्यतेऽत्यर्थं दहनोऽपि हि दह्यते ॥ यत्तीव्रतपसाद्यापि च पलाऽपला भवतु ॥ ३२ ॥ यस्याश्रमेऽब्रह्मं ते हिंसा अपि समंततः ॥ सत्त्वरूपा अमी सत्त्वास्त्यक्त्वा वैरं स्वभावजम् ॥ ३३ ॥

द्वयावस्य बहुवारानित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अगस्तिरिति ॥ अगस्तिः स्यादगस्त्यश्चेति द्विरूपकोशादिकारोतिपि ॥ २७ ॥ २८ ॥ तं दृष्ट्वेति ॥ प्रथमतस्तमगात्स दूतो दृष्ट्वा पश्चाद्द्विविणा देवामनेष्टजप्राणं ददृशुरिति द्विसप्ततितमश्लोकेनाच्ययः ॥ २९ ॥ आगाम्यष्टात्रिंशच्छ्लोकास्थितेति शब्दपराष्टकर्मार्द्धः ॥ साक्षादित्यादि ॥ तत्र त्रयेण भूने रुवेक्षा ॥ अवशिष्टेनाश्रमपशुपक्ष्यादिवर्णनमिति विवेकव्यम् ॥ सतां मनः सन्मनः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ चपला विधुतु ॥ तद्विस्तौ दामनी विधुच्चंचला चपला अपीलमरः ॥ अचपला स्थिरं तियावत् ॥ ३२ ॥ हिंसाः क्रूराः ॥ सत्त्वरूपाः साचिकाः सत्त्वगुणप्रधाना इत्यर्थः ॥ स्वभावजं साहजिकम् ॥ ३३ ॥

करटःप्रशस्तगङ्गोऽस्यास्तीतिकरटिःहृत्सी ॥ छांदसत्वात्साधुत्वम् ॥ काकैःअगङ्गोऽकारटो गजगङ्गकटावितिद्वासाहन्त्री ॥ करटो गजगङ्गस्यात्कुर्मुर्ननयजीवनेइतिमेदिनीकारः ॥
 अष्टापदःशरजः ॥ अष्टापदस्यात्कनकसारीणांफलकेपिच अष्टापदं चशरमेचद्वमण्यां चमकटं चित्रिश्चप्रकाशः ॥ तस्यांकोडोकेसरीसिंहः ॥ सिंहोद्येद्रं चचास्याहयक्षः
 केसरीहरिरित्यमरः ॥ कीदृशः ॥ केसरोद्भटः केसैःस्कंधस्थैर्लोभाविशेषैः ॥ किंजल्केकेसरःपुष्पपशुरोमविशेषयोरितिमेदिनीकारः ॥ उद्भटउज्ज्वलः ॥ ३४ ॥ सूकोवराहः ॥ स्तब्ध
 रोमेतिस्त्वविशेषणम् ॥ अतिक्रूरतयास्तब्ध्यानिउच्यतानिरोमाणियस्यस्तथाविधोपीत्यतो नपौनरुक्त्यम् ॥ वनध्वानोऽत्रव्याघ्राः अरण्यभवाःश्वानइतिवा ॥ मुस्तामुकुरुविल्लेषु ॥ कुरु
 विल्लेमेधनामा मुस्तामुस्तकमस्त्रियमित्यमरः ॥ मोयाइतिप्रसिद्धासुन्यस्तेदत्तेक्षणेनत्रयेनसतथा ॥ ३५ ॥ भूदारइतिसार्धम् ॥ भुवंपृथ्वीदारयतीतिभूदारःसूकरस्तथाविधोपि ॥
 यथान्यत्रभूविदारं करोति तयाचनकरोतीत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वालिंगमयीति ॥ ३६ ॥ क्रोडपोतंसूकराशवकम् ॥ वराहःसूकरोघृष्टिःकोलःपोत्रोकिरःकिटिः दंष्ट्रीघोणीस्तब्ध

शुंढादं देन करटिःसिंहं कडूयतेऽभयः ॥ अष्टापदां केस्वपितिकेसरां केसरोद्भटः ॥ ३४ ॥ सूकरस्तब्धरोमापिविहाय निजयथकम् ॥ चरेद्वनशुनां
 मध्ये मुस्ता न्यस्तेक्षणो बली ॥ ३५ ॥ भूदारोपिन भूदारं तथा कुर्यादथाऽन्यतः ॥ सर्वालिंगमयी काशीयतस्तद्गीतियंत्रितः ॥ ३६ ॥ क्रोडीकृत्य क्रो
 डपोतं रक्षः क्रीडयत्यहो ॥ शार्दूलबालानुत्सार्य शार्दूलीमणपोतकः ॥ ३७ ॥ चलपुच्छोथपिबति फेनिले नानेन वै ॥ स्वपंतलोमशं भृङ्गवान
 रश्च लदंगुलिः ॥ ३८ ॥ यूकां संवीक्ष्य वीक्ष्यैव भक्षयेदंतकोटिभिः ॥ गोलंगूलारक्तमुखानीलांगायथूनायकाः ॥ ३९ ॥

रोमाक्रोडोभूदारइत्यपीत्यमरः ॥ तरक्षुर्मुगादनः ॥ तर्क्षुस्तुमुगादनइत्यमरः ॥ शार्दूलबालान्वयाश्रवावकानुत्सार्यदूरीकृत्य शार्दूलीव्याघ्राणपोतकोहरिणबालकः ॥ दयायांकः
 ॥ ३७ ॥ चलपुच्छं यस्य स तथा ॥ पिबति ॥ पयइतिशेषः ॥ पिबति तत्र द्विकर्मकः ॥ लक्षणया वाराशार्दूल्याः स्तनं पिबतीत्यर्थः ॥ फेनिलेन फेनयुक्तेन ॥ स्वपंतशयानं भृङ्गशृङ्गम् ॥
 अथ भृङ्गके ऋक्षाच्छभृङ्गकृत् इत्यमरः ॥ कथं भूतम् ॥ लोमशं बहुलोमयुक्तम् ॥ ३८ ॥ यूकालिक्षाः ॥ यूकालिक्षा कीदृशे दालाक्षतुल्या दुमामये इति मालती ॥ सम उपसर्गस्य
 वीक्ष्येत्यनेनापेपसंबंधः ॥ दंतकोटिभिर्दंतैर्भक्षयेत् ॥ अत्र साहाजिकैवैराभावस्य विवक्षितत्वाद्युक्ता भक्षणं न दोषावहम् ॥ यद्वा स्तनानामेव यूकानां भक्षणमत्र विवक्षितम् ॥ अतएव सं
 वीक्ष्य वीक्ष्येयुक्तम् ॥ अथ बालक्षणया गुलीभिर्विचार्य सं वीक्ष्य दंतकोटिभिर्दंती करोतीत्यर्थः ॥ अथ वा दानरजातिस्वभावत्वाद्भक्षयेदित्यर्थः ॥ गोलंगूलाः कृपिविशेषास्तेषां विशेषणं
 रक्तमुखाः नीलांगा इति च स्वतंत्रावा ॥ ३९ ॥

शरासृगविशेषः ॥ तैः प्रसिद्धैः ॥ तेऽतिपाठेऽपि स एवार्थः ॥ पृष्ठलुठने पृष्ठसंघर्षणैः ॥ ४० ॥ आखुभुजोमार्जारस्य ॥ ओतुर्बिडालः ॥ ओतुर्बिडालोमार्जारोऽतिवृषदंशकआखुभुजो
त्यमरः ॥ ४१ ॥ केकिंकेठमयूरपीयायाम् ॥ फटाफणा ॥ फटायान्फणाद्वयोरित्यमरः ॥ ४२ ॥ लुठेतकोडित् ॥ उड्ढुत्योऽखुयउफाल्योरफाल्य ॥ लीलयाऽवज्ञयाभयमगणयित्वेति
यावत् ॥ ४३ ॥ क्षुधाबुभुक्षयार्तः पीडित इति यावत् ॥ क्षुधांधइति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ कारुण्यपूर्णदृक्करुणाव्यामनानः ॥ ४४ ॥ अहो इत्याश्चर्यहर्षेणा ॥ ४५ ॥ उड्डकोदंडम
त्युज्जितचापम् ॥ अथाक्षियौ धनुश्चापौ धनुश्चरारासनकोदंडकार्मुकमित्यमरः ॥ शबरान्जलम् ॥ शबरोनाम्ना ॥ घृष्टोदमोनिलजोवा ॥ सः शबरोऽमृगादनोपीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ रोहितोऽसृ
जातिस्वभावमात्सर्यकैः कत्ररमंति च ॥ शशाः क्रोडंति च वकैः ॥ पृष्ठलुठनैर्मुहुः ॥ ४० ॥ आखुश्चाखुभुजः ॥ कणकं डूयते च लानतः ॥ मयूरपु
च्छपुटगोनिद्रात्योतुः सुखाधिकम् ॥ ४१ ॥ स्वकंठघर्षयत्येव केकिंकेठभुजंगमः ॥ भुजंगमफटापृष्ठनकुलः ॥ स्वकुलोचितम् ॥ ४२ ॥ वैरंपरित्यज्य
लुठेदुःखुत्योऽखुलीलया ॥ आलोक्यमूषकं संपश्र्वरंतं वदनाग्रतः ॥ ४३ ॥ क्षुधांधोऽपि न गृह्णाति सोऽपि तस्माद्विभेति नो ॥ प्रसूयमानां हरिणीं ह
ृष्टाकारुण्यपूर्णदृक् ॥ ४४ ॥ तद्वृष्टिपातं मुंचन्वैव्याघ्रोदुर्ग्वजत्यहो ॥ व्याघ्रीव्याघ्रस्य चरितं मृगोऽमृगविचेष्टितम् ॥ उभेकथयतोऽन्योन्यं सस्या
विवमुदान्विते ॥ ४५ ॥ दृष्ट्वाप्युदंडकोदंडशवरं शंवरामृगः ॥ पृष्ठानवर्त्मजति सोऽपि कं डूयतेऽपि तम् ॥ ४६ ॥ रोहितोऽण्यमहिषमुद्वर्षति नि
राकुलः ॥ चमरीशबरीकेशैः ॥ संमिमीते स्ववालधिम ॥ ४७ ॥ गवयः शल्यकश्चाऽयमुभौ वैकत्रतिष्ठतः ॥ तीव्रमात्सर्यमुत्सृज्य मुनि तेऽजो निघं
त्रितौ ॥ ४८ ॥

गावांतरजातिभेदः ॥ कृष्णसाररुख्यं कुंक्षं शबरोऽहिषः ॥ गोकर्णपुनैणप्यरोहिताश्चमरोऽमृगा इत्यमरः ॥ उद्वर्षति संसृशति संलुठति न गणयतीत्यर्थः ॥ उद्वर्षतीति पाठः ॥ निराकु
लोऽनिःशंकः ॥ चमरी चमरस्य मृगविशेषस्य पत्नी ॥ शबरी शबरान्गना चंडालविशेषस्त्री ॥ भेदाः ॥ किरातशबरपुलिदाम्लेच्छजातय इत्यमरः ॥ तस्याः कैशैः स्ववालधिसीयवालहस्तस्य
केशवस्त्रगूलमिति यावत् ॥ वालहस्तस्तुवालधिरित्यमरः ॥ संमिमीते परिमिनोति ॥ ४७ ॥ गवयोऽमृगविशेषः ॥ गंधर्वः शरमोरामः स्तमरो गवयः शशः इत्यादयोऽमृगोद्गाया इत्यमरः ॥
शल्यकः श्वावित् ॥ शल्य एव शल्यकः ॥ स्वार्थकः ॥ श्वावित्तु शल्य इत्यमरः ॥ ४८ ॥

१ निजमात्सर्यमिति प्रचुरः पाठः

हुमिति शब्दत्वायुद्रायडीयेतेति हुं हौ मे भौ तौ मुंडय द्वायन सज्जेनेव प्रवर्त्तते ॥ यद्वा हुं हौ नी क्षणोद्यमै जंतु विशेषी ॥ हुं ह्रस्वी क्षणोद्यमो हुं डा वक्षि घोषेतुकी चित्ता इति रत्नमाला ॥ यद्वा हुं हौ मदपूर्णा मल्लौ ॥ हुं डा स्याज्जलहस्तिन्यां मदिरा जलहस्तयोः न लिन्यां शूरोपाया हुं डः स्यान्मदनभिर्भरति विविश्वप्रकाशः ॥ मष्टयोर्मृडयुद्धंतु शिरःशीर्ष्णारसोरसाविति आगव नेत्रांसिद्धम् ॥ हुं हौ हुं डारा विकचिवत् ॥ जयैषिणां जयकार्ष्णिणौ ॥ मृदुयथास्यात् ॥ ४९ ॥ तुष्यति अस्येति ॥ तृण अददइति धातुः ॥ तृण गुल्मादीन् तृणा निचुगल्मानि चान्नान्यादीनि येषां तात् ॥ स्वापदा व्याघ्रादयः ॥ शुनां आपदे येभ्यस्ते स्वापदा इति व्युत्पत्तिरुरस्कारेण पुं सिश्वा पदसर्पयो रित्यादि दर्शनं दंतं चेन्न निपातनात् ॥ पाठांतरं सुष्ठु आपत्त्येभ्यस्ते तथाइ

हुंदौचमुंडयुद्धायनसज्जेतेजयैषिणौ ॥ एणशावंस्तगालोपिन्दुस्पृशतिपाणिना ॥ ४१ ॥ तृपवतिनृणगुल्मादीनश्चापदास्वापदास्पदम् ॥
लोकद्वयेदुःखदं हि धिक् तन्मांसस्य भक्षणम् ॥ ५० ॥ यः स्वार्थं मांसपचनं कुरुते पापमोहितः ॥ यावत्यस्य तुरो माणितावत्सनरेकेवसेत् ॥ ५१ ॥
परप्रणैस्तु ये प्राणान्स्वान्पुष्पांति हि दुर्धियः ॥ आकल्य नरकान् भुक्ता ते भुज्यन्ते त्रैतपुनः ॥ ५२ ॥ जातु मांसं भोक्तव्यं प्राणैः कंठगतैरपि ॥ भो
क्तव्यं तां हि भोक्तव्यं स्वमांसं नेतरस्य च ॥ ५३ ॥ वरमेते श्वापदवै मैत्रावरुणिसेवया ॥ येषां न हि संनेबुद्धिर्न तु हिंसापारानराः ॥ ५४ ॥ बको
पिपल्वले मत्स्यान्नाश्चात्यग्रे चरानपि ॥ नमहांतोऽप्यमहतो मत्स्या मत्स्यानंदतिवै ॥ ५५ ॥

तिव्याख्येयम् ॥ किमितिमांसभक्षणविहायतृणादीनदन्तित्राह ॥ आपदास्पदं आपदोऽस्पदं स्थानम् ॥ कुतोयतो लोकद्वयेदुःखदयन्मांसस्य भक्षणं तद्दिगस्त्वित्यर्थः ॥ आपदांपद
मितिक्रियाठः ॥ तत्रपदं स्थानम् ॥ ५० ॥ लोकद्वयदुःखदत्वमेव प्रपंचयति ॥ यः स्वार्थमिति ॥ ५१ ॥ आकल्यं कल्पपर्यायम् ॥ कल्याणब्रह्मणो दिनम् ॥ तैरिति ॥ येषां प्राणैर्देहि
यादिभिः स्वप्राणान्स्वदेहि यादीन् ये पुष्पंति पालयंति ते अमुन्नैर्ज्यन्त इत्यर्थः ॥ नयाचमनुः ॥ समाखादयिता पुत्रयस्य मांसमिहाक्यद्वयम् ॥ एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रदन्ति मनोषिण इति
॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वरं श्रेष्ठाः ॥ ५४ ॥ बकः कद्वः ॥ पल्वलेऽप्यो देकुरसि ॥ वेशतः पल्वलं चाल्मसर इत्यमरः ॥ अमहोतोऽणीयसः ॥ ५५ ॥

एभिर्वकादिभिः ॥ किंस्मृतेतिविमर्शः ॥ तत्रस्मृतेवेतिनिश्चित्यतत्रहेतुमाह ॥ अतइति ॥ यतोमस्यानृजहतिआतःस्मृतिःस्थैवेत्यर्थः ॥ अथवाकिंस्मृतिःतिकाकूस्यास्मृतेति ॥ अतो
तःकारणात्तमस्यानृजहतित्यजतीति ॥ ५६ ॥ श्येनःपत्रो ॥ पत्राश्येनइत्यमरः ॥ वार्त्तिकावर्त्तकारुद्रपक्षिविशेषवनचटकामितियावत् ॥ नाववांटयीतिगौडप्रसिद्धम् ॥ वर्त्तकावार्त्तिकाद
यइत्यमरः ॥ चित्रमित्यर्थमुत्तरश्लोकाव्ययि ॥ ५७ ॥ सुचिरमितिहुचिरंनरकात्मुक्त्वात्रापिकास्यामपिमलिनाशयामलिनांतःकरणाःसंतोषमंतिअहोएनच्चित्रमिति।तत्रहेतुमाहा।
मदिरिति ॥ मद्यपानासक्ताअग्नीक्ष्णमज्ञानमाश्रयतोमधुपाएवजगतीत्यर्थः ॥ वमंतिमधुनासयेतिक्वचिल्लठस्तदायमर्थः ॥ नरकजन्यदुःखमस्माकमितःपरमास्यादितिखेदेनपीतमपि
एकतःसर्वमांसानिमस्यमांसंतथैकतः ॥ स्मृतिःस्मृतोतिक्वैभिरतोमस्यानृजह्यमी ॥ ५६ ॥ श्येनोपिवर्त्तिकांहृष्टाभवत्येपपराङ्मुखः ॥
चित्रमत्रापिमधुप्राभ्रमांतमलिनाशयाः ॥ ५७ ॥ सुचिरंनरकान्मुक्त्वामदिरापानलंपटाः ॥ मधुपाएवजायंतेआंतिभाजःपुनःपुनः ॥ ५८ ॥
अतएवपुराणेषुगाथेतिपरिणीयते ॥ स्फुटार्थान्नपुराणज्ञेज्ञात्वात्वपिनाकिनः ॥ ५९ ॥ कृमांसंक्षशिवेभक्तिःकृमद्यंक्षशिवार्चनम् ॥ मद्यमां
सरतानांचदूरेतिष्ठतिशंकरः ॥ ६० ॥ विनाशिवप्रसादंहिआंतिःक्वापिननश्यति ॥ अतएवभ्रमंत्येतेभ्रमराःशिववर्जिताः ॥ ६१ ॥ इत्याश्रम
चरानृद्धातिर्यश्चोपिमुनीनिव ॥ अबोधिविबुधैरित्यप्रभावःक्षेत्रजस्त्वयम् ॥ ६२ ॥ यतोविश्वेश्वरेणैतेतिर्यश्चाप्यत्रवासिनः ॥ निधनाव
सरेमोव्यास्तारकस्यापदेशतः ॥ ६३ ॥ ज्ञात्वाक्षेत्रस्यमाहात्म्ययोवसेत्तृकतनिश्चयः ॥ तं तारयतिविश्वेशोजिवंतमथवामृतम् ॥ ६४ ॥ अवि
मुक्तरहस्यज्ञामुच्येतेज्ञानिनो नराः ॥ अज्ञानिनोपिपितर्यश्चोमुच्यंतेगतकिल्बिषाः ॥ ६५ ॥

मधुनासयानासारं धेनुवर्मांतित्यजतीति ॥ अन्यत्सर्ववत् ॥ ५८ ॥ हेतुमेवसाधयते ॥ अतएवेति ॥ पुराणज्ञैःपुराणोविश्वेशस्तज्जैरितिर्वक्ष्यमाणगाथापद्यंपरिगीयतइत्यव्ययः ॥ स्फुटा
र्थोऽस्यार्थः ॥ विश्वेश्वरस्वरूपज्ञानाभेदाद्बुद्धः ॥ ज्ञातेति ॥ प्राकृत्यारुख्यानस्यष्टम् ॥ ५९ ॥ गाथामेवपठति ॥ कृमांसमिति ॥ हृदिस्थितोपीतिशेषः ॥ ६० ॥ विनेति ॥ प्रसादोनाममा
मयंजानात्वित्येवंरूपोऽनुमहः ॥ शिववर्जिताःशिवतत्त्वज्ञानरहिताः ॥ ६१ ॥ तिर्योऽचंतीतिर्यश्च ॥ द्वितीयास्यानेप्रथमा ॥ पश्चादीनित्यर्थः ॥ निश्चयइतिवापाठः ॥ अबोधिज्ञा
तः ॥ तुरेवार्थे ॥ अयंप्राभावःक्षेत्रजएव ॥ ६२ ॥ ज्ञातेति ॥ एवार्थेनतुशब्देनतारयतीत्येनसंबंधः ॥ तारयत्येवेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ अविमुक्तेति।निर्यश्चोप्येतेमुच्यंतएवेत्यर्थः ॥ ६४ ॥

१ तेलकल्मषादित्यपिपाठः

पक्षिकुलं पक्षिसमूहम् ॥ ६६ ॥ सारसः पुष्कराङ्गः ॥ पुष्कराङ्गः सारसस्य इत्यमरः ॥ लक्ष्मणाकंठो योषिर्द्रुवायाम् ॥ मन्यामह इति द्रुवानामुक्तिः ॥ उत्तरत्राप्येतस्य यथासंभवं संवेद्येन्नैवः ॥ ६७ ॥ वरटाहं सस्य भार्या ॥ हंसस्य योषिर्हरटासारसस्य तु लक्ष्मणेत्यमरः ॥ स्वचंचुपुटकोटिभिः स्वस्य चंचुः स्वचंचुः खत्रोटिरित्यर्थः ॥ चंचुस्त्रोटिरुभेस्त्रियामित्यमरः ॥ तस्य पुटयुगलं स्युकोटिभिरभ्रभारैः ॥ चंचुपुटस्य द्विवेपितदयावयवानां बहुत्वाद्बहुवचनम् ॥ कंडूयमानां कंडूतिकुवाणां हंसकामयमानं रतिप्राथयतं पक्षधूनैः पक्षयोश्चलनैर्वारयेदित्यर्थः ॥ ६८ ॥ निरुध्यमाना इति ॥ चक्रेण चक्रवाकः ॥ कोकश्चक्रवाको रथांगः ॥ दूयनामक इत्यमरः ॥ कैंकितभाषणैश्चक्रवाकजातिशब्दश्चक्रवाकविकारित्यर्थः ॥ निरुध्यमानां व्रियमाणां सतीहं कामिनां वरश्रेष्ठेति सौपहासोक्तिः ॥ अत्रापि आनंदकाननेन तत्राप्यंतर्गृहेतत्राप्यगस्त्यस्याश्रम इत्यपिशब्दार्थः ॥ कामिताकामाभावात्तिवक्तीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ कलकंठ इति ॥ कलो मधुरध्वनिः कं

इत्याश्चर्यपरादेवायावद्याश्रमं मुनेः ॥ तावत्पक्षिकुलं दृष्ट्वा भ्रष्टं मुमुक्षुर्दिशे पुनः ॥ ६६ ॥ सारसो लक्ष्मणाकंठे कंठमाधा सति श्वलः ॥ मन्यामहेन निद्रातिथ्या ये द्विश्वे श्वरं किल ॥ ६७ ॥ कंडूयमाना वरटास्वचंचुपुटकोटिभिः ॥ हंसकामयमानं तु वारयेत्पक्षधूनैः ॥ ६८ ॥ निरुध्यमाना चक्रेण चक्राकैंकितभाषणैः ॥ वदतीति किमत्रापि कामिताकामिनां वर ॥ ६९ ॥ कलकंठः किलो कंठं मंजुगुंजति कुंजगः ॥ ध्यानस्थः श्रोथ्यति मुनिः पारावत्येति वार्यते ॥ ७० ॥ केकी केकां परित्यज्य मरौ निष्ठिततद्गयात् ॥ चकोरश्चंद्रिकाभोक्तानक्तव्रतमिवास्थितः ॥ ७१ ॥

ठोयस्यासौ कलकंठः कलरवः पारावत इति यावत् ॥ उक्तं ऊर्ध्वयथं वंज्यमानो हरं यथा भवति तथा कुंजगो लतादिपिहितो दारस्थः स गुंजति अव्यक्तं शब्दं करोति स पारावत्यापरावतपत्न्या वार्यते ॥ गुंजति कुंजग इति कचित्साठः ॥ किलेत्युल्लेखायाम् ॥ वार्यत इव ॥ इति निश्चिते प्राप्तिदेवा ॥ कैः पक्षधूनैरित्यनुषंजनीयम् ॥ किमिति वार्यते तत्राह ॥ ध्यानस्थो मुनिरास्याः श्रोथ्यतीति हेतोरित्यर्थः ॥ ७० ॥ केकी मयूरः ॥ मयूरो बर्हिणो बर्हिर्निलकंठो भुजंगभृक् शिखावलः शिखिकेकी मेघनादानुलास्यपीत्यमरः ॥ केकां मयूरध्वनिम् ॥ तद्गयाद्गस्त्य भयात् ॥ चकोरः पक्षिविशेषः ॥ तेषां विशेषाहारीतो मधुः कारद्वयः श्लुवः तिनिः ॥ कुक्कुभोलावोजीवजीवश्चकोरक इत्यमरः ॥ चंद्रिका कौमुदी ॥ चंद्रिका कौमुदी ज्योत्स्नेत्यमरः ॥ न कवत्रं रात्रिभोजनम् ॥ ७१ ॥

पठतीति ॥ सारिकापक्षिविशेषः शालिकइतिप्रसिद्धः ॥ सारंपरमार्थपठतीशुककीरम् ॥ कीरशुकौसमावित्यमरः ॥ संबोधयति ॥ किंत्सारंक्रथंवासंबोधयतिवाह ॥ अहोइति ॥ अहोहेशुकअपारावारसंसारसिंधुपारप्रदःशिवइति ॥ पारंपतीरंअवारमवाचिर्नतीरम् ॥ पारावारेपरवाचिर्नतीरंइतिवचनात् ॥ नविद्येतेपारावारेयस्यासावपारावारःसन्नासौसंसार एवसिंधुःसमुद्रः ॥ देशेनद्विशेषेभ्योसिंधुनासिरितिस्त्रियामित्यमरः ॥ नत्यपारंसमार्गप्रदइतीतिस्तथा ॥ यद्वा अपारावारःसंसारसमुद्रोयेषांताज्जीवाद्धारयति मुक्तिप्रदानात्समाप्तवर्गसिंधुःसमुद्रः ॥ देशेनद्विशेषेभ्योसिंधुनासिरितिस्त्रियामित्यमरः ॥ नत्यपारंसमार्गप्रदइतीतिस्तथा ॥ यद्वा पारतीरसमामावितिचौरादिकात्परार्थातोःअपारावारसंसारपारःपरमात्मातंप्रदइतीतिस्तथा ॥ आत्मप्रदःशिवइतिसारमोशुकइतिंबोधयतीत्यर्थः ॥ अपाकर्मणःकरोतीति ॥ यद्वा पारतीरसमामावितिचौरादिकात्परार्थातोःअपारावारसंसारपारःपरमात्मातंप्रदइतीतिस्तथा ॥ आत्मप्रदःशिवइतिसारमोशुकइतिंबोधयतीत्यर्थः ॥ अपारोत्तिकचिन्ताः ॥ तत्रअनंतपारइत्यर्थः ॥ ७२ ॥ कोकिलइति ॥ कोकिलोवनप्रियः ॥ वनप्रियःपरश्रुतःकोकिलःपिकइत्यपीत्यमरः ॥ काकलीसूक्ष्मध्वनिमधुरध्वनिवा ॥ का

पठतीसारिकासारंशुकंसंबोधयत्यहो ॥ अपारावारसंसारसिंधुपारप्रदःशिवः ॥ ७२ ॥ कोकिलःकोमलालापैःकलयन्किलकाकलीम् ॥ कलिकालौकलयतःकाशिस्थान्नेतिभाषते ॥ ७३ ॥ नृगाणांपक्षिणामित्यह्वाचेषांनिविष्टपम् ॥ अकांडपातसंकष्टनिर्निंदुस्त्रिदशबहु ॥ ७४ ॥ वरमेतेपक्षिभृगाःपशवःकाशिवासिनः ॥ येषानपुनरावृत्तिर्नदेवानपुनर्भवाः ॥ ७५ ॥ काशीस्थैःगतैस्तुल्यानवयंस्वर्गिणःकचित् ॥ काश्यांपाताद्भयनास्तिस्वर्गेपाताद्भयमहत् ॥ ७६ ॥ वरंकाशोपुरीवासोमासोपवसनादिभिः ॥ विवित्रच्छत्रसंछायंराल्यनान्यत्रनीरिपु ॥ ७७

कलीतिकलेसूक्ष्मेध्वनौतुमधुरास्फुटइत्यमरः ॥ कलयन्नुच्चारयत् ॥ कलिकालौकलित्थकालश्चैकाशीस्थान्कलयतः नमारयतइतिवदतीत्यर्थः ॥ ७३ ॥ नृगाणांमिति ॥ अकांडपातसंकष्टअकांडेऽनवसरोहिण्यक्षिपुप्रमुखैःपाताद्भूशास्त्र्यक्कष्टदुःस्वयस्मिन्नतथा ॥ बहुयथात्रवतितथा ॥ ७४ ॥ वरमिति ॥ वरंश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ ननुभवंतोप्यमरत्वारुनारुच्यप्तावेवश्रेष्ठाएवेतिस्यमाशंस्यस्यमेवनिराकुर्वति ॥ देवावयपुनर्भवाःपुनर्भवोऽजन्मव्येषापुनर्भवंतीतिवापुनर्भवानइतिनअपिपुनर्भवाएव ॥ द्वौनजौप्रकृतार्थगमयतइतिन्यायात् ॥ अमरत्वादश्रवणत्वापेक्षिकमतोवयंतुच्छाएवेत्यर्थः ॥ यद्वा देवावयनइतिप्रथमनकारेणसंबंधमारचय्यपश्चाद्वैलक्ष्णेष्वायानपुनर्भवाइतिसंबंधनीयम ॥ नदेवावयपुनर्भवाइतिपाठस्त्वतिरोद्देशार्थःसपुनर्भवाइतिच ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नीरिपुर्निर्गतरिपवोयस्माद्यस्मिन्निविताद्राल्यंतथा ॥ ७७ ॥

योगयुक्त्यापि योगोऽष्टांगादिः ॥ युक्तियुजनमनुष्ठानमिति यावत् ॥ योगस्य युक्तियोगयुक्तिस्तथापीत्यर्थः ॥ ७८ ॥ गिरितोर्विध्यात् ॥ ईदृशीदृशानशदशा ॥ यद्वादेरभावेनाव्यायना
भावादिभ्योभिप्रायः ॥ ७९ ॥ ब्रह्मण इति ॥ ब्रह्मणो हिरण्यगमस्य दिवसस्य विनस्याष्टांशोऽष्टमागे यदिकाचतुष्टये स्थिते सायंकाल इति यावत् ॥ ऐन्द्रपद्मैलोक्यम् ॥ सलोकपालो
क्राब्धतंत्वालाश्चैतैः सह वर्तमानम् ॥ ८० ॥ परार्धद्वयेति ॥ परार्धब्रह्मणः स्वामेन पंचाशद्वर्षमापरार्धद्वयं शतवर्षं तस्य नरोपि प्राकृतप्रलयेपि ॥ अपिः समुच्चयार्थः ॥ यः काराशीस्थितन
विनश्यति ॥ यावज्जीविकस्याप्युपद्रवस्याभावात् ॥ यथावसरे शरीरपतेचसां दानावबोधब्रह्मत्वेनोपस्थानात् ॥ अतएव विध्योन्वितैः सर्वस्मिन् जगति भयद्रुतेपिकाशीस्थानां भयद्रव

शशकैर्मशकैः कास्यां यत्पदं हलयाप्यते ॥ तत्पदं नाप्यते ॥ अन्यत्र योगयुक्त्यापि योगिभिः ॥ ७८ ॥ वरं वाराणसीरं कोनिः शंको यो यमादपि ॥ नव
यंत्रिदशायेषां गिरितोपीदृशीदृशा ॥ ७९ ॥ ब्रह्मणो दिवसाष्टांशोऽष्टमागे यदिकाचतुष्टये स्थिते सायंकाल इति यावत् ॥ ८० ॥ परार्धद्व
यनाशेपिकाशीस्थो यो ननश्यति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कास्यां श्रेयः समाचरेत् ॥ ८१ ॥ यत्सुखं काशिवासेन तद्ब्रह्मण्डमंडपे ॥ अस्ति चेत्तत्क
थं सर्वैकाशीवासाभिलाषुकाः ॥ ८२ ॥ जन्मानंतरसहस्रेषु यत्पुण्यं समुपाजितम् ॥ तत्पुण्यपरिवर्तेन काश्यावासोऽत्र लभ्यते ॥ ८३ ॥ लब्धो
पिसिद्धिर्नोयायाद्यदिक्रुद्धो ब्रिलोचनः ॥ तस्माद्विश्वेश्वरं नित्यं शरण्यं शरणं व्रजेत् ॥ ८४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यं पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ अखं
ढं हि यथाकाश्यां न तथान्यत्र कुत्रचित् ॥ ८५ ॥ आलस्येनापि यो यादृहाद्विश्वेश्वरालयम् ॥ अश्रमेधाधिको धर्मस्तस्य स्याच्च पदपदे ॥ ८६ ॥

णाद्याभावाद्देवागमनतीर्थवासार्थसंतर्पणं पंचरात्रमुपलैख्यादिकं च सर्वसंगच्छते इति पूर्वमेव सकारणमुक्तम् ॥ यत्विदानीमन्यथादृश्यते तस्माणिनापोपचयाद्विश्वेशप्रतिकूल्याच्च ॥
नयाचात्रैवोक्तम् ॥ कलौ विघ्नाभावव्यंतिकाश्यानि वसतां किल येषां शीलाश्च शठाश्च मूर्खैर्विपापान्याविशं कर्मार्थं तेषां मनंतं वतीद्दुःखमाचंद्रतारं न हंसं शयोत्र ॥ लब्धो
पिसिद्धिर्नोयायाद्यदिक्रुद्धो ब्रिलोचन इत्यादि ॥ ८१ ॥ विपक्षबाधकमाह ॥ अस्ति चेदिति ॥ काशीवासाभिलाषुकाः काराशीवासाभीसवः ॥ ८२ ॥ तत्पुण्येति ॥ तच्च तत्पुण्यं चेति
तत्पुण्यं तस्य परिवर्तेन व्यवत्ययेन विनिमयेनेत्यर्थः ॥ ८३ ॥ शरणं रक्षितारम् ॥ तत्पक्षं कापिनगच्छेदिति भावः ॥ ८४ ॥ अखंढं समग्रं पूर्णमिति यावत् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ स्वर्धुनीदर्शनादित्यारभ्यपञ्चम्यतानांपदानां वृत्तीयतानांच धर्मः स्यादुत्तरोत्तर इत्यग्निमेणसंबंधः ॥ ८८ ॥ पंचतीर्थावलोकनात्कपालमोचनपापमोचनऋणमोचनकुलसंभैतरण्यवलोकनात् ॥ यद्वा वरुणासंभेदासिंसेदपंचनददशाश्वमेधमणिर्काणिकावलोकनात् ॥ यद्वा आदित्यद्वीपद्वीविष्णुदंडपाणिमहेश्वरदुर्ढविनायकज्ञानवापीनंदिकेशतारकेशमहाकालेशपुनर्दंडपाण्यवलोकनात् ॥ तथाचात्रैववद्विष्यति ॥ आदित्यद्वीपद्वीविष्णुदंडपाणिमहेश्वरम् ॥ नमस्कृत्यततो गच्छेद्दुर्ढद्विनायकम् ॥ ज्ञानवापीमुपसृश्यन

सस्नात्वोत्तरवाहिन्यायातिविश्वेशदर्शने ॥ श्रद्धया परयातस्य श्रयोऽसौ तो न विद्यते ॥ ८७ ॥ स्वर्धुनीदर्शनात्स्नातानां च मनोदा च मनोदापि ॥ संख्योपासनतो जप्योत्तर्पणादेव पूजनात् ॥ ८८ ॥ पंचतीर्थावलोकनाच्चततो विश्वेश्वरक्षणात् ॥ श्रद्धास्यर्शनपूजाभ्यां धूपदीपादिदानतः ॥ ८९ ॥ प्रदक्षिणैः स्तोत्रजपैर्नमस्करैस्तु नर्तनैः ॥ देवदेव महादेशभो शिव शिवेति च ॥ ९० ॥ धूर्जटे नीलकंठे शपिना किं नू शिशोः शर ॥ त्रिशूलपाणे विश्वेशरक्षरक्षेति भाषणैः ॥ ९१ ॥ मुक्तिमंडपिकां च निमेषाधोपवेशनात् ॥ तत्र धर्मकथालापानुराणश्रवणादपि ॥ ९२ ॥ नित्यादिकर्म करणात्तथातिथिसमर्चनैः ॥ परोपकरणाद्यैश्च धर्मस्यादुत्तरोत्तरः ॥ ९३ ॥ शुक्लपक्षे यथा चंद्रः कलया कलयैव ते ॥ एवं काश्यां निवसतां धर्मराशिः प्रपदे ॥ ९४ ॥

दिक्देशतोचयेत् ॥ तारकेशंतोम्यर्च्य महाकालेश्वरततः ॥ पश्येत्पुनर्दंडपाणिमित्येषा पंचतीर्था ॥ चकारादन्येषामपि ॥ उत्तरोत्तरमित्येषा पंचतीर्था ॥ अतिपारिभाषिकपंचतीर्थविधानात् ॥ यद्वा आदित्यादिमहेश्वरांतमेकम् ॥ दुर्ढविनायकमेकम् ॥ ज्ञानवायेकम् ॥ नंदिकेशादित्रयमेकम् ॥ पुनर्दंडपाणिरमेकम् ॥ एवं वा पंचतीर्था ॥ चकारादन्येषामपि ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ उत्तरोत्तर उपर्युपरि श्रेष्ठो वा ॥ उपर्युदीच्य श्रेष्ठेष्वप्युत्तरः स्यादित्यमरः ॥ प्रतिदिनं वधमान इत्यर्थः ॥ ९३ ॥ धर्मद्वंद्विसदृशतामाह ॥ शुक्लपक्ष इति ॥ पदे पदे क्षणे क्षणे ॥ ९४ ॥

रक्षरूपेण धर्मसौति ॥ श्रद्धेति ॥ अयं श्रुतिस्तुतिभ्यां प्रातिपादितो धर्मवक्ष ईदृशस्तुत्यस्मेव्य इति यावदित्यन्वयः ॥ कथं भूतः ॥ श्रद्धाऽऽस्तिक्यबुद्धिर्बीजं यस्य सः ॥ पुनः कथं भूतः ॥ ब्राह्मणचरणजलैः सितो मीढः क्षरित इति यावत् ॥ पुनः कथं भूतः ॥ यस्य धर्मवक्षस्तथाऽप्रसिद्धाश्रितमो देशचतुर्दशसंख्याकाः शिक्षाकलज्योतिश्छंदो निरुक्तव्याकरणक्रय्यजुःसामाथर्वमीमांसा न्यायपुराणधर्मशास्त्रलक्षण अपिशब्दादयुर्वेदधनुर्वेदगंधर्ववेदार्थशास्त्रलक्षणाश्रयावाः स्फुं धायस्य सः ॥ तदुक्तं वैष्णवे ॥ अंगा निवेदाश्रयारोमीमांसा न्यायविस्तरः ॥ पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या श्रोतश्चतुर्दश आयुर्वेदधनुर्वेदगंधर्वश्चैव तत्रयः ॥ अथ शास्त्रं चतुर्थं विद्या श्रद्धादशैव त्रिविति ॥ पुनः कीदृशः ॥ यस्य धर्मवक्षस्यार्थान्यायोपाजितधनानि पुष्पाणि कुसुमानि सः ॥ पुनः कथं भूतः ॥ यस्य धर्मवक्षस्य स्थूलसूक्ष्मे द्वे फले सः ॥ केत तत्राह ॥ मोक्षः काम इति ॥ सूक्ष्मं फलं मोक्षः स्थूलं फलं काम इत्यर्थः ॥ १५ ॥ दुर्द्धिर्विघ्नाधिराजः ॥

श्रद्धा बीजो विप्रपादां बुक्तः शाखा विद्यास्ताश्रितसो दशापि ॥ पुष्पाण्यथ द्विफले स्थूलसूक्ष्मे मोक्षः कामो धर्मवक्षो यमीजः ॥ १५ ॥ सर्वार्थानामत्र दान्त्री भवानी सर्वान् कामान् पूरयेदनुर्द्धिः ॥ सर्वान् जंतून् मोचयेदंतकाले विश्वेशोत्रश्रोत्रमंत्रोपदेशात् ॥ १६ ॥ काश्यां धर्मस्तच्चतुष्पादरूपः काश्यामर्थः सोप्यनेकप्रकारः ॥ काश्यां कामः सर्वसौख्यकर्मभिः काश्यां श्रेयस्तत्तु किं नात्र च ॥ १७ ॥ विश्वेश्वरो यत्र न तत्र चित्रं धर्मार्थं कामासुतरूपः ॥ स्वरूपरूपः सहि विश्वरूपस्तस्मान्न काशी सदृशी त्रिलोकी ॥ १८ ॥

मंत्रशब्दः प्रणवविषयः षडक्षरामंत्रविषयो वा ॥ १६ ॥ काश्यां धर्म इति ॥ स चासौ चतुष्पादरूपश्चेति तथा संपूर्ण इत्यर्थः ॥ ते च यादाः सत्यंतपो दयादानमिति ॥ श्रेयः केवल्यम् ॥ १७ ॥ नैतच्चित्रमित्याह ॥ विश्वेश्वर इति ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्चासुते केवल्यं च तानि तथा तदपुष्पेभ्यस्ति भाति प्रियत्वेन रूपं स्वरूपं यस्य सः ॥ तदुक्तम् ॥ अस्ति भाति प्रियं रूपं नाम चेत्यर्थं पंचकम् ॥ आद्यत्रय ब्रह्मरूपं जगद्वर्तमानं द्वयमिति ॥ यद्वा धर्मार्थकामासुतानां त्रैक्या रूपं निरूपणादयदानयत्नं पंशरीरे लीला विग्रहो यस्य सः ॥ तर्हि शरीरसंबंधात्मासंसारित तत्राह ॥ स्वरूपरूपः स्वरूपमवतंसच्चिदानंदलक्षणं रूपं स्वरूपं यस्य सः ॥ ननु तस्य प्रपंचेन सह मेदप्रतीतिः कथं मल्लसच्चिदानंदालोक्य तत्राह ॥ सहि विश्वरूप इति ॥ ह्यस्मात्सह विश्वरूपं यस्य सविश्वं रूपं प्रतीयेत यस्मिन् रज्ज्वा मिव सर्प इति वासः ॥ जडा जडप्रपंचस्य तत्राध्यस्तालाब्जनेन मेदावहलमप्यस्तेन संपर्णेन रज्ज्वाः ॥ तथा च श्रुतिः ॥ इदं सर्वं यदयमात्मा आत्मे वैदं सर्वं ब्रह्मैवैदं सर्वमित्यादि ॥ अरूपरूप इति पाठे वस्तुतोऽरूपरूपो मायया विश्वरूपः ॥ त्रिलोक्यरूपः सहि विश्वरूप इति क्वचित्साठः ॥ प्रकृतमुपसंहरति ॥ तस्मान्न काशीति ॥ १८ ॥

दददुस्विती। तुरब्दः संभवावद्योतकः ॥ न केवलमुनेरुदजददुःशुःपणशालांगणशालापणकुटीतस्याऽंगणप्राणविक्षसन्नेमुश्वेत्यमिणेणव्यः ॥ अन्तिश्रद्धातिशयवद्योतकः समु
शब्दः ॥ उदजंविशिनष्टि ॥ अक्षरचितयाधिकेहोमधूमेतिविभिः ॥ ९९ ॥ कथंमूर्तेर्बटुभिर्मृगशौर्वै ॥ ऋषिकन्यानुयायिभिः ऋषिकन्याअनुयातुअनुगंतुशील्येषतिथैः ॥ ऋपि
कन्यानुयानकिमर्थमितिपृच्छायामाह ॥ श्यामाकांजलियाज्जायथ्यामाकास्यान्प्रस्थयाच्चार्यमित्यर्थः ॥ धृतोपग्रहदर्मास्यैर्धृताउपग्रहपादार्माः कुशाः ॥ अ
ब्धिकुशक्रुयोदर्माः पवित्रमित्यमरः ॥ आस्येषतिथैः ॥ १०० ॥ सार्द्रवल्कलान्येवकौपीनानितैरावृतमित्यव्ययः ॥ कथंमूर्तेर्दक्षशाखावलिभिः तरुलंकधाश्रयिभिः ॥ कैरिव

इतिमुवाणागीर्वाणाददुशुस्तूजंमुनेः ॥ होमधूपसुगंधाढ्यंबटुभिर्वद्भुभिर्वतम् ॥ ११ ॥ श्यामाकांजलियाज्जायथन्मृषिकन्यानुयायिभिः ॥ धृतो
पग्रहर्मास्यैर्मृगशौर्वैरलंकृतम् ॥ १०० ॥ सार्द्रवल्कलकौपीनैर्वदक्षशाखावलिभिः ॥ वद्भुविघ्नमृगानदिसुवागुराग्निरिवावृतम् ॥ १ ॥
पतिव्रताशिरोरत्नलोपामुद्राघ्रिमुद्रया ॥ मुद्रितवक्ष्यसन्नेमुःपणशालांगणसुराः ॥ २ ॥ विसर्जितसमाधिचधृतकर्णाक्षमालिकम् ॥ अधि
ष्ठितवृत्सोऽष्टुपरमेष्ठिवदुलकटम् ॥ ३ ॥ पुरोगस्यसमालोप्यसन्नेवेदेवाः सवासवाः ॥ प्रहृष्टवदनाः प्रोचुः प्रोचैर्जयजयेतिच ॥ ४ ॥ मुनिरुत्थाय
तान्सर्वानुपावेश्यथोचितम् ॥ आशीर्भिरभिनंदनाथप्रच्छागमकारणम् ॥ ५ ॥ व्यासउवाच ॥ इदंपुण्यतमाख्यानंश्रुत्वाभक्तिम
मन्वितः ॥ पठित्वापाठयित्वाचव्रतश्रद्धावतांपुरः ॥ ६ ॥

विष्णुएवमृगविघ्नमृगस्तावद्भुधृतुवागुराभिर्मृगबंधनीभिरिव्युल्लेक्षा ॥ १ ॥ पतिव्रतानांशिरोरत्नशिरोधारायालोपामुद्रातस्याअंघ्रीएवमुद्रामुद्रिकतयामुद्रितंचिह्नितम् ॥ २ ॥
धृतोत्कर्णेअक्षमालिकाजपमालिकायेनसतथातम् ॥ अधिष्ठितमाश्रितंबृत्त्याः यतीनामासनंबृत्तित्यमरः ॥ पृष्ठमुपरिभागोयेनसतथातम् ॥ परमेष्ठिवदुलकटहिरण्यगर्भवच्छेष्टम् ॥ ३ ॥
एवंभूतमगस्त्यपुरोऽग्रतःसमालोक्यप्रोचैयथास्यान्तथा ॥ जयजयेतिचेतिचकारोनुक्तसमुच्चये ॥ प्रथमतःप्रणम्यपश्चाज्जययेतिप्रोचुरित्यर्थः ॥ अथवापूर्वोक्तविशेषणविशिष्टप
णशालांगणविक्ष्यागस्यसन्नेमुजययेतिचप्रोचुरित्येवायोजना ॥ वीप्सादरार्था ॥ ४ ॥ अभिनंदनवर्धयित्वाहर्षयित्वेतियावत् ॥ ५ ॥ श्रोत्रादीनांफ
लमाह ॥ इदमित्यादिना ॥ ६ ॥

॥ १०७ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतार्थांकाशीखंडटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ पतिव्रताशिरोरत्नलोपासुद्रानुवर्णनम् चतुर्थवर्णनशेषपापरा
शिप्रणाशनम् ॥ १ ॥ मुनिरुत्थायदास्तत्रानुपवेशयथोचितम् आशीर्भाभिर्निधायप्रच्छागमकारणमित्युक्तं तत्र पृच्छति ॥ मुनिपृष्टादिति ॥ १ ॥ अगस्तीति ॥ अगस्तिरास्य
इत्यवर्थातरम् ॥ धिषणाधिपतेर्बृहस्पतेः ॥ व्यालुलोकिरेऽपश्यन् ॥ देवानां बहूनां मध्ये एकेन वक्तव्ये यो मान्यो मान्येष्विदुष्यगुरुष्वपियः सर्वशस्त्रार्थदर्शित्विष्यिवक्तानेन व
क्तव्यम् ॥ अतएवं भूतत्वाद्बृहस्पतस्तदास्य देवा व्यालुलोकिरे इत्यर्थः ॥ लोको लोचूदशन इति धातुः ॥ २ ॥ देवागमनकारणानुवादपूर्वकमगस्तीति ॥ शृण्विति त्रिभिः ॥ ३ ॥ प्रया

विधूय सर्वपापानि ज्ञात्वाऽज्ञात्वा कृतान्यपि ॥ हंसवर्णेन यानेन गच्छेच्छिवपुंश्रुवम् ॥ १०७ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे अगस्त्याश्र
मवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ मुनिपृष्टास्तदेवा भगवंस्ते किमब्रुवन् ॥ सर्वलोकहितार्थाय तदा स्या हि महामु
ने ॥ १ ॥ ॥ श्रीव्यास उवाच ॥ ॥ अगस्तिवचनं श्रुत्वा बहूनां न पुरस्सरम् ॥ धिषणाधिपतेरास्यं विबुधा व्यालुलोकिरे ॥ २ ॥ ॥ वाक्पतिरुवाच ॥
शृण्वगस्ते महाभाग देवागमनकारणम् ॥ धन्यो सिरुतं कृत्या सिमान्यो सिमहतापि ॥ ३ ॥ ॥ प्रत्याश्रमं प्रति न गंत्य रण्यं तपोधनाः ॥ किं न संति
मुनिश्रेष्ठ काचिदन्ये वने स्थितिः ॥ ४ ॥ ॥ तपोलक्ष्मीस्त्वयीहास्ति ब्राह्मं ते जस्त्वयि स्थिरम् ॥ पुण्यलक्ष्मीस्त्वयि परात्वय्यौदार्यं मनस्त्वयि ॥ ५ ॥
पतिव्रतेयं कल्याणी लोपासुद्रासर्धर्मिणी ॥ तवांगच्छायाया तुल्याय कथापुण्यकारिणी ॥ ६ ॥ ॥ पतिव्रतास्वरुंधत्यासा विज्याप्यनसूयया ॥
शांडिल्यया च सत्याचलक्ष्म्या च शतरूपया ॥ ७ ॥

श्रममिति ॥ आश्रममाश्रमं प्रति प्रत्याश्रमम् ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ नगपर्वतम् ॥ शैलदृक्षौ नगावित्यमरः ॥ स्थितिर्मयादा ॥ ४ ॥ तप इति ॥ ब्राह्मं ते जेवद्वचंसम् ॥ उदारस्य भाव औदा
र्यदादृवं महत्वं च ॥ उदारो दातुं महतो रिति वचनादित्यर्थः ॥ मन आत्मविषयमननाथमनस्तदित्यर्थः ॥ ५ ॥ लोपासुद्रांस्तीति ॥ पतिव्रतेयमित्यारभ्य इदमेव व्रतामित्यतः प्राक्तनग्रंथे
न ॥ सधर्मिणी पत्नी ॥ पत्नी पाणिगृहीता च द्वितीया सह धर्मिणीत्यमरः ॥ ६ ॥ अरुंधत्यादिभिः सह कर्त्रीभिर्विधेयैषा लोपासुद्राश्रमावर्ण्यते तथा न्याकापिनेति निश्चितमित्यव्ययः ॥ अरुंधती
वसिष्ठस्य पत्नी सा वित्री ब्रह्मणः अनसूयानेः शांडिलीकौशिकब्राह्मणपत्नी पतिव्रता शिरोमणिः अग्निमाता च सतीश्वरपत्नी इक्षुदुहिता लक्ष्मीर्विष्णोः शतरूपास्वायं मुखस्य मनोः ॥ ७ ॥

मेनाहिमवतः सुनीतिव्रुजजननीउत्तानपादस्यभार्या संज्ञाविवस्वतः स्वाहाअग्निरिति ॥ ८ ॥ तादृक्पतिव्रतात्वेवाह ॥ भुंक्तइत्यादिना ॥ प्रथमंप्रतिबुध्यते तत्रयवोधादितिशेषः ॥ ९ ॥ क्वापिकस्मिंश्चिद्देशान्तरेकोलेवाप्रोषितेदेशान्तरेतेत्वयिसकलज्जणरहिताभवति ॥ तदुक्त्याज्ञवल्क्येन ॥ क्रीडांशरीरसंस्कारसमाजोत्सवदर्शनम् हास्यंपरगृहेयानंत्यजेत्ये

मेनयाचसुनीत्याचसंज्ञयास्वाहयातथा ॥ ययैषावण्यतंश्रेशानतथान्येतिनिश्चितम् ॥ ८ ॥ भुंक्तेभुंक्त्वयिमुनेतिष्ठतित्वयितिष्ठति ॥ विनि
द्वितेचनिद्रातिप्रथमंप्रतिबुध्यते ॥ ९ ॥ अनलंरुतमात्मानंतवनोदर्शयेत्क्वचित् ॥ कार्यार्थप्राप्तेक्वापिसर्वमंडनवर्जिता ॥ १० ॥ नचतेनामगृ
ह्णीयात्तवायुष्यविवदये ॥ पुरुषांतरनामापिनगृह्णातिकदाचन ॥ ११ ॥ आकुशपिनचाक्रेशेत्ताडितापिप्रसीदति ॥ इदंरुक्कृतंस्वामिन्मन्य
तामितिक्वचित् ॥ १२ ॥ आहूतागृहकार्याणित्यक्कागच्छतिसत्वरम् ॥ किमर्थव्याहृतानाथसप्रसादोविधीयताम् ॥ १३ ॥ नचिरंतिष्ठतिद्वारि
नद्वारमुपसेवते ॥ अदापितंत्वयाकिंचित्कस्मैचिन्नददात्यपि ॥ १४ ॥ पूजोपकरणं सर्वमनुक्तसाधयेत्स्वयम् ॥ नियमोदकवह्नीषिपत्रपुष्पा
क्षंतादिकम् ॥ १५ ॥ प्रतीक्षमाणानावसरंयथाकालोचितंहियत् ॥ तदुपस्थापयेत्सर्वमनुद्दिन्नातितदृष्टवत् ॥ १६ ॥ सेवतेभर्तुर्नरुच्छिष्टमिष्टमन्नं
फलदिकम् ॥ महाप्रसादइत्युक्तापतिदत्तंप्रतीच्छति ॥ १७ ॥ अविभज्यनचाश्रीयादेवपित्रतिथिष्यपि ॥ परिचारकवर्गेषुगोषुभिक्षुकुलेषु
च ॥ १८ ॥ संयतोपस्करादस्मादृष्टाव्ययपराड्भुखी ॥ कुर्यात्त्वयाननुज्ञातानोपवासव्रतादिकम् ॥ १९ ॥ दूरतोवर्जयेदेषासमाजोत्सवदर्श
नम् ॥ नगच्छेत्तौर्ययानादिविवाहप्रेक्षणादिषु ॥ २० ॥ सुखसुसंस्वासीनंरममाणंयदृच्छया ॥ आंतरेष्वपिकार्येषुपतिनोत्थापयेत्क्वचित्
॥ २१ ॥ स्त्रीधर्मिणीत्रिरात्रंनुस्वमुखंनैवदर्शयेत् ॥ स्ववाक्यंश्रावयेन्नापियावत्स्नातानशुद्धितः ॥ २२ ॥

षितज्जर्कतेति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आगत्यचकिमर्थव्याहृतेत्यादिव्रतिकेतिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ १३ ॥ नद्वारमुपसेवतेशयनादिनेतिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रतीच्छ
तिगृह्णाति ॥ १७ ॥ १८ ॥ संयतोपस्करासुनिर्णक्तालंकारा ॥ १९ ॥ समाजोत्सवदर्शनं समाजश्च उत्सवश्चतयोर्दर्शनम् ॥ दर्शनाभावमुक्त्वागमनाभावमावेदयति ॥ नगच्छेदिति
॥ २० ॥ आंतरेषुअंतरेषुहस्येष्वित्यावत् ॥ २१ ॥ २२ ॥

अथेवेति ॥ भर्तारिकापिगतइतिशेषः ॥ २३ ॥ कूर्पासंकंचेलंकंचुकीतिप्रसिद्धम् ॥ २४ ॥ नदूयेनत्यजेत् ॥ २५ ॥ रजस्यावस्त्रनिर्णैजकपत्याउदक्ययावा ॥ प्रथमेहनिचंडा
लीक्षितयेब्रह्मसातिनी ॥ वृतीयेरजकीप्रोक्ताचतुर्थेहनिशुद्ध्यतीतिवचनात् ॥ यावद्रजोनवत्तेतावत्तयासखित्वनाचरेदित्यर्थः ॥ हैमक्यासत्कर्मसुहेतुभिः संदेहमापादयत्या ॥ तदुक्त
म् ॥ संदेहकृद्धेतुभिर्यः सत्कर्मसुसहेतुकइति ॥ श्रमण्यापाषंडमार्गकृताभ्यासायाकापालिक्येत्यर्थः ॥ यद्वा श्रमण्यापरिव्राजिकयाबौद्धपत्न्येत्यर्थः ॥ दुर्भगयाभ्यामहीनयाप्राकृत

सुसाताभर्तृवदनमीक्षतेन्यस्यनक्वचित् ॥ अथवामनसिध्यात्वापतिंभानुं विलोकेयेत् ॥ २३ ॥ हरिद्राकुंकुमचैव सिंदूरकज्जलं तथा ॥ कूर्पा
संकंचतांबूलमांगल्याभरणं शुभम् ॥ २४ ॥ केशसंस्कारकवरीकरकर्णादिभूषणम् ॥ भर्तुरायुष्यमिच्छतीदूरयेन्नपतिव्रता ॥ २५ ॥ नरज
क्यानैतुव्यातथाश्रमण्यानच ॥ नचदुर्भगयाक्वापिसखित्वं कुरुतेसती ॥ २६ ॥ भर्तृविद्वेषिणीं नरिणामंभाषतेक्वचित् ॥ नैकाकिनिक्वचि
द्भूयान्ननशास्त्रातिक्वचित् ॥ २७ ॥ नोलुखलेनमुसलेनवर्द्धन्यदृष्टपि ॥ नयंत्रकेनदेहल्यांसतीचोपविशेत्क्वचित् ॥ २८ ॥ विनाव्यवायस
मयंप्रागल्भ्यंनक्वचिच्चेरेत् ॥ यत्रयत्ररुचिर्भर्तुस्तत्रप्रेमवतीसदा ॥ २९ ॥ इदमेवव्रतंस्त्रीणामयमेवपरोष्ठपः ॥ इयमेकादेवपूजाभर्तुर्वाक्यं
नलंघयेत् ॥ ३० ॥ स्त्रीवंवादुरवस्थंवाव्याधितंददमेववा ॥ सुस्थितंदुःस्थितंवापिपतिमेकंनलंघयेत् ॥ ३१ ॥ लक्ष्मिं विषण्णास्याविषण्णा
स्यप्रियेसदा ॥ एकहृषाभवेत्युन्यासंपलुचविपलुच ॥ ३२ ॥ सर्पिलवणतैलादिक्षयेपिचपतिव्रता ॥ पतिनास्तीतिनद्रूयादायासेषुनयोजये
त् ॥ ३३ ॥ तीर्थस्नानार्थिनीनारीपतिपादोदकंपिबेत् ॥ शंकरादपिविष्णोर्वापतिरेकोधिकः स्त्रियः ॥ ३४ ॥ व्रतोपवासनियमंपतिमुल्लंघयच
रेत् ॥ आयुष्यंहरतेभर्तुर्मृतानिरयमृच्छति ॥ ३५ ॥ उक्ताप्रत्युत्तरंदद्याधानारीक्रोधतयरा ॥ सरमाजायेतेग्रामेस्तृगालीनिर्जनेवने ॥ ३६ ॥

येत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ वर्धन्यांसमार्जन्याम् ॥ दृषदिपेविषण्याम् ॥ अपिः समुच्चये ॥ यंत्रकेगोधूमादिचूर्णशिलायाम् ॥ देहल्यांगुहावग्रहण्याम् ॥ गृहावगृहणीदेहलीत्यमरः ॥
गृहद्वाराद्वहिरुजयत्रोच्चमूम्यामित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रसंगात्स्त्रीधर्मानाह ॥ इदमेवेत्यादिना ॥ ३० ॥ स्त्रीवर्धनीहीनम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सरमाशुनी
सरमाशुनीत्यमरः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ रहोयाम्यधर्मं चरति आचरति ॥ जारेण सार्धं भितिशेषः ॥ उलूकौ पौचिका ॥ उलूकस्तुत्राय सारातिपेचका विल्यमरः ॥ ४० ॥ दृषदंशिकामार्जरीच ॥ व्या
 द्रीदृषदंशिकेयंकपदंवा ॥ केकराक्षीति यद्वेनेत्रावकनयनेति यावत् ॥ वल्युर्नामोर्ध्वचरणोऽधःशिरादृक्षावलंबीपक्षिविशेषः ॥ स्वविट्भुजास्वविष्ठाभक्षिणी ॥ वल्युलीवेति पाठे स ए
 स्त्रीणां हि परमश्चैकोनियमः समुदाहृतः ॥ अभ्यर्च्य चरणौ भर्तुर्भोक्तव्यं कृतनिश्चयम् ॥ ३७ ॥ उच्चासनं न सेवेत न व्रजं परस्परं मसु ॥ न त्रपाक
 र्वाक्यानि वक्तव्यानि कदाचन ॥ ३८ ॥ अपवादो न वक्तव्यः कलहं दूरतस्य जेतुं ॥ गुरुणां सन्निधौ क्वापि नोच्चैर्ब्रूयान्न वा हसेत् ॥ ३९ ॥ या भ
 तारं परित्यज्य रहरति दुर्मतिः ॥ उलूकी जायते कूरादृक्षा कोटरशायिनी ॥ ४० ॥ ताडिता ताडितुं चेच्छेत्सा व्याघ्रीदृषदंशिका ॥ कटाक्षयति
 याऽन्यै केकराक्षी तु सा भवेत् ॥ ४१ ॥ या भर्तारं परित्यज्य मिथुमभ्राति केवलम् ॥ ग्रामे वा सूकरे भूयाद्वल्युर्वापि स्वविट्भुजा ॥ ४२ ॥ यात्वं
 कृत्या प्रियं ब्रूते मकासा जायते खलु ॥ या सपत्नी सदेव्यं तदुर्गमा सा पुनः पुनः ॥ ४३ ॥ दृष्टिं विलुप्य भृत्यं किंचिदन्यं समीक्षते ॥ काणाच विमु
 खी चापि कुरूपचापि जायते ॥ ४४ ॥ वात्स्यादायां तमालोक्त्य त्वरिता च जलशर्नः ॥ तांबूलव्यं जनैश्चैव पादसंवाहनादिभिः ॥ ४५ ॥ तथैव
 चाटुबचनैः खेदसंनोदनैः परैः ॥ या प्रियं प्रीणयेत्स तां त्रिलोकी प्राणिता तया ॥ ४६ ॥ मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ॥ अमितस्य हि
 दातारं भर्तारं पूजयेत्सदा ॥ ४७ ॥ भर्ता देवो गुरुर्भर्ता धर्मतार्थव्रतानि च ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं समर्चयेत् ॥ ४८ ॥ जीवहीनो यथा
 देहः क्षणादशुचिं तां व्रजेत् ॥ भर्तृहीना तथा योषितुः क्षाताप्यशुचिः सदा ॥ ४९ ॥ अमंगलेभ्यः सर्वेभ्यो विधवात्यकमंगला ॥ विधवादर्शना
 स्मिद्धिः कापि जातु न जायते ॥ ५० ॥

वार्थः ॥ ४२ ॥ त्वंकृत्य त्वं कारं कृत्वा ॥ हुंकृत्येति क्वचित्पाठः ॥ ४३ ॥ विलुप्य वल्लभादिना छाद्य व्यवाधयेत्येतत् ॥ भर्तुं सर्वं धिर्नादृष्टित्येति वा ॥ ४४ ॥ वासात्पृष्ठं वास्त्रप्रदेशात् ॥
 ॥ ४५ ॥ खेदसंनोदनैर्दुःखापनोदनकर्तृभिः ॥ परैरन्यैः ॥ परैः श्रेष्ठैर्वा ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

विभ्यद्भ्यं कुर्वाणः ॥ अर्थात्पापेभ्य इति च याणां विशेषणम् ॥ ६४ ॥ जाड्यं जडत्वं अज्ञानं वा ॥ तुराब्दोऽवधारणार्थः ॥ अन्यपावना अन्येषां पावनकर्तव्यः ॥ ६५ ॥ एवं भूतं तु मायादुलभेत्याह ॥ गृहे गृहे इति ॥ रूपमगमौष्ठं बलावप्यं कांतिस्माभ्यां गर्विताः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ परे इति ॥ भाषया द्वयं जीयते इति सामान्येनाख्ययः ॥ ६८ ॥ अल्किं तद्भूयमित्याकांक्षायाभाह ॥ परलोकोऽयलोऽक इति ॥ देवपित्रातिथिज्यादिकमत्यन्तचयः ॥ ६९ ॥ अस्याऽपतिव्रता ॥ प्रतिदिनमिति काचित्पाठः ॥ जैरेव राक्षसीतया जराक्षस्याप्यस्त्यत इति शेषः ॥ अथ वेति पक्षांतरे ॥ यथेति पाठे जरानाम्याराक्षस्यावायथेति दृष्टान्तत्वेन व्याख्येयम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ सप्तवृत्तकणां पतिव्रतानां विभ्यत्यतिव्रतास्पर्शं कुरुते भानुमानपि ॥ सोमो गंधर्वश्चापि स्वपाविष्याय नान्यथा ॥ ६९ ॥ आपः पतिव्रतास्पर्शमभिलष्यति सर्वदा ॥ अद्य जाड्यविनाशो न जातस्त्वद्याऽन्यपावनाः ॥ ६५ ॥ गृहे गृहे न किं नार्यारूपलावण्यगर्विताः ॥ परं विश्वेशभक्त्यैवलभ्यते स्त्रीपतिव्रता ॥ ६६ ॥ भार्यामूलं गृहस्य भार्यामूलं सुखस्य च ॥ भार्याधर्मफलवाप्त्यै भार्या संतानवृद्धये ॥ ७० ॥ परलोकास्त्वयलोको जीयते भार्यया ह्ययम् ॥ देवपित्रातिथीज्यादिना भार्याः कर्मचाहति ॥ ६८ ॥ गृहस्य साहिबिज्ञेयो यस्य गृहे पतिव्रता ॥ ग्रसतेऽन्याप्रतिपदं राक्षस्य जरयाथवा ॥ ६९ ॥ यथा गंगाऽवगाहने शरीरं पावनं भवेत् ॥ तथा पतिव्रता दृष्ट्या शुभभाषा पावनं भवेत् ॥ ७० ॥ अनुयातिन भर्तारं यदि देवाल्कथंचन ॥ तत्रापि शीलं संरक्ष्य शीलं भंगं न तत्पदः ॥ ७१ ॥ तद्वै गुण्यादपि स्वर्गात्पतिपतति नान्यथा ॥ तस्याः पिता च माता च भ्रातृवर्गस्तथैव च ॥ ७२ ॥ पत्यो मृते च या योषिर्द्वैधव्यं पालयेत्कचित् ॥ सा पुनः प्राप्य भर्तारं स्वर्गभोगान् समश्नुते ॥ ७३ ॥ विधवा कबरीवंधो भर्तृबंधा यजायते ॥ शिरसो वपनं तस्मात्कार्यं विधवा सदा ॥ ७४ ॥ एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कदाचन ॥ त्रिरात्रं पंचरात्रं वा पक्षव्रतमथापि वा ॥ ७५ ॥ धर्मानुक्ताऽऽर्तवृत्तानां धर्माचि कुरु मपक्रमते ॥ अनुयातिन भर्तारमिति ॥ शीलं पातिव्रत्यं स्वभावं तद्वृत्तं ॥ ७१ ॥ तद्वै गुण्यात् शीलवैगुण्यात् तत्रायैव गुण्याद्वा ॥ तथा चोक्तं ॥ पतत्यर्धशरीरेण यस्य भार्या सुखापि वेदेति ॥ तस्याः पित्रादयो पितृयैव पततीत्याह ॥ तस्या इति ॥ ७२ ॥ भर्तृविहीनायाः पतिव्रताया उभयलोकाकष्टशंकां शतयति ॥ पत्याविति ॥ ७३ ॥ विधवेति ॥ विधवा या यः कबरीवंधः कबरीकेशवेशः ॥ तस्या बंधोऽव्यसन्नः ॥ बंधकव्यसनमित्यमरः ॥ सप्तवृत्तबंधाय भर्तृव्यं सनाय नरकाय जायत इत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

चाद्रायणमथापिविति ॥ चाद्रायणपरिकच्छततैरुच्छाणांस्वरूपं च पराशरसंहितायामुक्तम् ॥ एकैकवर्द्धयेद्द्रासंश्लेकणेतुद्रासयेत् ॥ अमावास्यानभंजीतएषचाद्रायणोविधिः ॥
 कुक्कुटस्यांडमात्रं तु रासं तु परिकल्पयेत् ॥ अन्यथा भावदोषेण न धर्मो न च शुद्ध्यतीति ॥ यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् ॥ पराकोनामकुच्छ्रयसर्वपापप्रणोदनइति ॥ त्र्यह
 मुष्णपिबेदपक्षग्रहमुष्णपयःपिबेत् त्र्यहमुष्णघृतं पीत्वा वायुमक्षयो दिनत्रयम् षट्पलं तु पिबेदापस्त्रिपलं तु पयःपिबेत् पलमेकापिबेत्सप्तकच्छ्रप्रकीर्तितमिति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ पर्येके

मासोपवासं वा कुर्याच्चांद्रायणमथापिवा ॥ रुच्छं पराकं वा कुर्यात्तप्त रुच्छमथापिवा ॥ ७६ ॥ यवान्नैवाफलाहारैः शाकाहारैः पयोव्रतैः ॥ प्रा
 णयान्नां प्रकुर्वीत यावत्प्राणः स्वयं व्रजेत् ॥ ७७ ॥ पर्येकशायिनीनारीविधवापातयेत्यतिम् ॥ तस्माद्द्रुशयनं कार्यं पतिसौख्यसमीहया ॥ ७८ ॥
 नचांगोद्वर्तनं कार्यं स्त्रियाविधवाकृचिन्त ॥ गंधद्रव्यस्य संयोगो नैव कार्यस्तथापुनः ॥ ७९ ॥ तर्पणं प्रत्यहं कार्यं भर्तुः कुशतिलोदकैः ॥ तस्यितु
 स्तस्यितुश्चापि नाम गोत्रादिपूर्वकम् ॥ ८० ॥ विष्णोस्तु पूजनं कार्यं पतिबुद्धानचान्यथा ॥ पतिमेव सदा ध्यायेद्दिष्णरूपधरहरिम् ॥ ८१ ॥ यद्य
 दिष्टतमलोकं यच्च पत्युः समीहितम् ॥ तत्तद्गुणवत्तेदं पतिप्रीणनकाम्यया ॥ ८२ ॥ वैशाखे कार्तिके माघे विशेषनियमांश्चरेत् ॥ स्नानदानं ती
 र्थयात्रां विष्णोर्नामग्रहं मुहुः ॥ ८३ ॥ वैशाखे जलकुंभाश्च कार्तिके घृतदीपकाः ॥ माघे धान्यतिलोत्सर्गः स्वर्गलोकविशिष्यते ॥ ८४ ॥ प्रपा
 कार्याच वैशाखे देवे देया गलंतिका ॥ उपानद्व्रजनं छत्रं सूक्ष्मवासांसि चंदनम् ॥ ८५ ॥ सकपूर्वचतुर्बलं पुष्पदानं तथैव च ॥ जलपात्राण्यनेका
 नितथा पुष्पगृहाणि च ॥ ८६ ॥ पानानि च विचित्राणि द्राक्षांश्च फलानि च ॥ देयानि द्विजमुख्येभ्यः पतिर्मे प्रीयतामिति ॥ ८७ ॥ ऊर्जयवा
 न्नमश्रीयोदेकान्नमथवापुनः ॥ वृताकं मूर्णं चैव शुकरं शिबी च वर्जयेत् ॥ ८८ ॥

ति ॥ अन्नापि च वक्ष्यति ॥ पर्येकशायिनीष्वदूशायिनी ॥ ताच्छील्यप्रयोगात्कदाचित्कथंचिच्छ्येनेदोषो नास्तीति व्यनितम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥
 ८४ ॥ प्रपाजलशाला ॥ प्रपापानीयशालिकेत्यमरः ॥ गलंतिका देवोपरि दीयमानां कुंभायां जलधारा ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ द्राक्षा मृद्वीका ॥ ८७ ॥ ऊर्जा कार्तिके ॥ वृताकं प्रसिद्धम् ॥
 सूरणमशौघम् ॥ शुकरं शिबीं च शुक्रनासाकारं शिबीं शुकरां शिबिस्तानि व्याविमर्तयान् ॥ शुकरं शिबीमिति पाठो घाकारं मृदुं शिबीमित्यर्थः ॥ वापिशब्दैस्तमुच्चयवाचिनौ ॥ ८८ ॥

श्रीदेवनेशः रुद्रैराणौ आदीयेषति तथा ॥ अमी इत्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ तुशब्दपादपूर्णार्थः ॥ १ ॥ याच्यतैरिति शेषः ॥ न च तथा ज्ञापूर्णतवासा व्यामित्याह ॥ वाङ्मात्रेति ॥ १६ ॥ एवं परिपार्श्वत्वासाक्षोद्भवकार्यनिर्दिशति ॥ काश्चिदिति ॥ १७ ॥ ननु सन्मार्गवर्तिनस्तस्य कथं द्विर्निवार्येत्यत आह ॥ येचेति ॥ वार्धितअथुमंययासातथा ॥ १८ ॥ गुरोर्बृहस्पतेः ॥ तथेति ॥ तद्वृद्धिनिवारणकर्मव्यमित्येवं रूपं प्रत्युत्तरं दत्तवानित्यर्थः ॥ तद्यतीति यादवहूचः प्रत्युत्तरं दत्तवान् ॥ १९ ॥ किंतव्युत्तरं तदाह ॥ साधयिष्यामीति ॥ अन्यस्मिन्पक्षे

निर्ऋतिर्वरुणो वायुः श्रीदुरुद्रादयस्त्वमी ॥ आराध्यते च चारित्रैः सर्वकार्थमर्थमीश्वराः ॥ १५ ॥ समभ्यर्थयितारोमांस्त्वयाच्यस्तु जगल्कृते ॥ वाङ्मात्रोद्यमसाध्यं तत्तव विश्वोपकारकम् ॥ १६ ॥ काश्चिच्छैलोलो विध्यनाभाभानुमार्गविरोधकाः ॥ वर्धितः स्पर्धयामेरोस्तद्वृद्धिर्वा निवारय ॥ १७ ॥ ये च स्वभावकठिना ये च मार्गविरोधकाः ॥ ये स्पर्धया दृढिर्मेतस्तद्वृद्धिर्वा धिताः शुभा ॥ १८ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यमविचार्य महामुनिः ॥ क्षणमुनिः समाधाय तथेति प्रत्युवाच ॥ १९ ॥ साधयिष्यामिवः कार्यं विसर्ज्यैति दिवौकसः ॥ पुनर्निश्चितापरो भूत्वा ऽगस्त्यार्थानपरो भवत् ॥ २० ॥ वेदव्यास उवाच ॥ इमं पतिव्रताऽव्यायं श्रुत्वा क्षीपुरुषोपि वा ॥ पापकंचुकमुत्सृज्य शकलौकं प्रयास्यति ॥ २१ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे काशीखंडे पतिव्रताख्यानं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ पाराशर उवाच ॥ ततोऽध्यानेन विश्वेशमालोक्य समुनीश्वरः ॥ सूतप्रवाचतां पुण्यां लोपामुद्रामिदं वचः ॥ १ ॥ अपि पश्य वरारोहे किमेतत्समुपस्थितम् ॥ कृतकार्यं क्वचयं मुनिमार्गानुसारिणः ॥ २ ॥

विसर्ज्यति पृथगाक्यम् ॥ २० ॥ एतद्व्यायं श्रवणफलमाह ॥ इममिति ॥ पापकंचुकपापमेव कंचुको निमोक्तलम् ॥ समौ कंचुकनिर्मोक्तवित्तरः ॥ अयं भावः ॥ यथा सप्तौज्वरजीर्णानि च भुंजति एवं पुण्यज्वरजीर्णपापकंचुकं त्यजेति ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतार्थाकारिखंडटीकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ पंचमेव पुण्यदेवैर्ब्रह्मैः स्वार्थसाधकैः ॥ अगस्त्यसन्नायस्य प्रस्थानमविमुक्ततः ॥ १ ॥ अगस्त्यार्थानपरो भवदित्युक्तं ततः परं किं जातमित्याकांक्षायामाह ॥ तत इति ॥ सूतहेलो महर्षण ॥ १ ॥ अयं तिसंबोधने ॥ वरारोहे श्रेष्ठजघने ॥ अपीति काचित्साह ॥ २ ॥

गोत्रमिदं दद्वेण ॥ विपक्षाविगतपन्नाः ॥ गहस्यक्षच्छदाः प्रपन्नतन्त्रं चतनूहमित्यमरः ॥ ३ ॥ कुलिशं वज्रम् ॥ इन्द्रादिनीवज्रं मन्त्रीत्याकुलिशं भिदुरपविरित्यमरः ॥ सिद्धाष्टकमणिमा
दिकं पद्मादिकं ॥ ४ ॥ दावाग्निनावनवङ्गिनाप्रलयवङ्गिनावाव्याकुलीकृत्यतएव ॥ दावाग्निनापीत्यपिशब्दार्थो विधारणम् ॥ यैरौला इत्यव्ययः ॥ तद्वद्विस्तंभनेतेषां शैलानां वद्विनि
वारणे ॥ आशुशुक्षणे वङ्गेः ॥ ५ ॥ दंडधरो यमः ॥ यावमात्रेकेपर्वतकामत्रे ॥ अद्रिगोत्रागिरिभावाचलशैलोलिख्या इत्यमरः ॥ मात्रं कात्स्न्येवधारण इति च ॥ ६ ॥ आदित्या वि
ष्णुशक्राद्या द्वादश ॥ वसव आपध्रुवाद्या अष्टौ ॥ रुद्रा अजैकपादाद्या एकादश ॥ नृषिताः षट्त्रिंशत् ॥ मरुतः पृतात्मप्रमुखा एकोनपंचाशत् ॥ विश्वेदेवा विष्णुमुप्रभृतयो दश ॥ इत्यौ

येन गोत्राभिदा गोत्राविपक्षाहेलया कृताः ॥ भवेत्कुठितसामर्थ्यः सकथं गिरिमात्रके ॥ ३ ॥ कल्पवृक्षोऽगणयस्य कुलिशं यस्य चायुधम् ॥ सि
द्धाष्टकं हि यद्धारिसिद्धिप्रार्थयेद्विजम् ॥ ४ ॥ क्रियंते व्याकुलाः शैला अहो दावाग्निनापिये ॥ तद्वद्विस्तंभने शक्तिः क्षगतासाऽशुशुक्षणेः ॥ ५ ॥
नियंता सर्वभूतानां यो सौ दंडधरः प्रभुः ॥ स किं दंडयितुं नालमेकं तं ग्रावमात्रकम् ॥ ६ ॥ आदित्या वसवो रुद्रास्तुषिताः समरुद्रणाः ॥ विश्वेदे
वास्तथा दसौ ये चान्येपि दिवौकसः ॥ ७ ॥ येषां हृक्पातमात्रेण पतंति भुवनान्यपि ॥ ते किं समर्थानो कानि तेन गवद्विनिषेधेन ॥ ८ ॥ आज्ञातं का
रणं तच्च स्मृतं वाक्यं सुभाषितम् ॥ काशीमुद्दिश्य यद्गतं मुनिभिस्तत्त्वदर्शीभिः ॥ ९ ॥ अविमुक्तं न मोक्तव्यं सर्वथैव मुमुक्षुभिः ॥ किंतु विघ्नाभ
विष्यंतिकाशानि वसतां सताम् ॥ १० ॥ उपस्थितो यं कल्याणि सौं जतरायो महानिह ॥ न शस्यतेऽन्यथा क्रतुर्विश्वेशो विमुखो यतः ॥ ११ ॥

श्विनी सुतौ ॥ ७ ॥ ८ ॥ समर्थैरपि देवैर्विध्यनिवारणे स्वस्मिन्प्राथिते हेतुं निर्धारयति ॥ आज्ञातमिति ॥ आदिति स्थित्योक्तं कम्बयम् ॥ स्मृतमनुवदति ॥ यद्वा आदिति सातः पीडायां खे
द इति यावत् ॥ आस्तुत्यात्कोपपीडयोरित्यमरः ॥ ९ ॥ वाक्यमेव निर्दिशति ॥ अविमुक्तमिति ॥ सतामित्यनेन श्रेयां सिद्धि विघ्नानि भवन्ति महतामपीति व्यायसूचनपूर्वकं मसतां विघ्ना
नां विष्यंतीति व्यनितम् ॥ तत्कस्मान्नेषामीश्वरेणाधोनिनीषितत्वात् ॥ तमसाधु कर्मकारयति यमयोनिनीषतीति श्रुतेः ॥ अशनं वसववासः काश्यायेषाममार्गतः कीकटेन समाकाशी
सत्यसत्यं वगेश्वरेत्यादि गरुडपुराणादिवचनदर्शनाच्च ॥ १० ॥ अंतरायो विघ्नः ॥ ११ ॥

काशीतोऽन्तर्व्याप्तिकृतनिश्चयः सत्ययथावतिश्रेष्ठस्तत्तदेवराजमदित्यायेन अन्त्यान्जगमिष्ववारयत्काशीस्तोति ॥ काशीद्विजारीर्नरित्याद्येकोनविंशत्याश्लोकैः ॥ काशीद्विजारीर्नरित्यस्यायमर्थः ॥ अहो इत्याश्चर्यस्वेवेवा ॥ यदियदाकाशीद्विजारीर्भग्नान्ताणशीविद्वैः प्रामाख्याततामा ॥ यदित्यव्ययम् ॥ यतयोममुक्षुराज्ञानतत्कार्यान्मोक्तुमिच्छुः सन्ममुक्षुस्तुमिच्छुर्गवतिसकोनकोऽप्यत्यन्तमूढबुद्धिरित्यर्थः ॥ यद्वा अकइत्यकारप्रश्लेषः ॥ नविद्यतेकंसुखंयस्यतथाप्रत्यग्नान्तरहितइत्यर्थः ॥ अत्रदृष्टान्तमाह ॥ वेत्युपमायाम् ॥ उपमायांविनैवेत्यमरः ॥ वायथाशांसकवलंकरस्थंहस्तस्थंहृदहदेहितंतिकरमित्यर्थः ॥ विसृज्यत्यङ्का ॥ कूर्परंकोणिम् ॥ स्यात्कफोणिस्तुक्रूपइत्यमरः ॥ लेढि आस्वादयतिविमूढचेतामूढबुद्धिस्तद्वदित्यर्थः ॥ अत्रवायच्छब्दव्यवहितान्वयकल्पनासोढव्या ॥ यद्वा यदाद्विजारीर्भिः काशीप्रामाख्यातताममुक्षुरमुक्षुर्वाप्तसाराद्विरक्तोऽविरक्तोवायद्यस्स जेतस्येत्यजेदित्यागिमश्लोकोऽप्यक्रियायावचनंविपरिणमय्यानुषंगः ॥ सकोनकोपीत्यर्थः ॥ सोऽकइतिवा ॥ शेषपूर्ववत् ॥ यद्वैमेषस्फुरितिपाठेअव्ययत्वाद्द्विशब्दउ

काशीद्विजार्शीभिरहोयताकृतांममलुयदिवामुमुक्षुः॥ ग्रासंकरस्थसंविस्तृत्यद्वयंस्वकर्पूरंलेहिविभूतेतः॥१२॥
अहोजनाबालिशवल्किमेतांकाशींल्यजयुःसुरतैकराशिम्॥ शालूककंदःप्रतिमज्जनंकिंलभततद्दलभाकिमेया॥१३॥

पमानार्थः समञ्चयार्थो द्रष्टव्यः ॥ समञ्चयपक्षपराधैर्युज्यमानाः शब्दवतिमन्तेणापिवत्यर्थगमयतीति त्यायादुपमानार्थो द्रष्टव्यः ॥ यद्वा यत इव अमुमुक्षुरिति च्छेदः ॥ तत्र यो वि
मूढचेनाइवतां मुमुक्षुः सोऽमुमुक्षुः संसारान्मोक्षमनिच्छुरित्यर्थः ॥ शेषतुल्यम् ॥ १२ ॥ अहो जना इति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अहो इति वेदो बालिशवन्मूर्खवत् ॥ किंपृच्छायां ॥ एतां कार्शी
त्यजेयुः किं किमर्थं त्यजेयुरिति पृच्छामीत्यर्थः ॥ जुगप्सन्नेवा ॥ एतां कार्शीत्यजेयुः किम् ॥ कार्शीत्यजेयुरित्येदं जुगप्सन् इत्यर्थः ॥ किंपृच्छायां जुगप्सन् इत्यमरः ॥ त्य
जेयुस्तस्मात्कागच्छेयुः ॥ सुकृतानामेको मुख्योराशियस्यां सा तथातु सुकृतैकं जुह्यांवा ॥ ननु कार्शीत्यक्कागतेऽपि पुनरागमनं भाष्यति नैयाह ॥ शालूककंद इति ॥ शालूकशब्देना
त्र शालूकिनः सौगंधिकादयोलक्ष्यते ॥ तेषां कंदमूलम् ॥ शालूकमेषां कंदः स्थादित्यमरः ॥ यद्वा शालूकं जलवृणावां ततस्त्यकंदमूलमित्यर्थः ॥ सां किं प्रतिमज्जनं लभेत प्राप्नुयात् ॥
तद्वन्तथात्यक्कागमने प्रतिवारं किमेषां सुलभा सुप्राप्याऽपि तु सुलभा वैत्यर्थः ॥ इदमत्र तात्पर्यम् ॥ अतिनिरुष्टोऽपि शालूककंदः प्रतिमज्जनं प्राप्नोति किंपुनर्वक्तव्यमेवाब्रह्माहोऽपि दुर्लभा
सायुज्यैकोपायमूतां प्रतिवारं त्यक्कागतेऽतिनिरुष्टोऽपि तात्पर्यतो न त्यक्तव्येति ॥ १३ ॥

अवांतरेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अवांतरायांसांतरायावर्जितआसंताद्वर्जितादूरीकृतःश्रीमहेशर्पातःपुण्यपुंजाऽथासुण्यकवृत्तिर्गस्यांसातथाताम् ॥ तस्यांक्रियमा
णाःपुण्यसंचयोजन्मांतरायनअवतीत्यर्थः ॥ वक्ष्यामि ॥ ऊपरःपुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ यद्वा अवांतरेअवस्वरूपेविश्वनाथइत्यर्थः ॥ अंतराशब्दस्यस्वरूपवाचित्वं रा
चैस्वमांतरेब्रह्मन्मयादृष्टोहाराच्युतावित्यादिहंविंशदौप्रसिद्धम् ॥ आवाजितःअर्पितःपुण्यानाराशिस्यांसातथाताम् ॥ अत्रत्येजैःपुण्याराशिरपिविश्वेश्वरेअर्प्यतिसुद्रफलाशया
तदनुष्ठानंतच्यागश्चद्रुदितिभावः ॥ यद्वा अवांतरेअवस्यांतम् ॥ अंतराशब्दस्यस्वरूपवाचित्वात् ॥ रातिद्वितीतिअवांतराअविधातयावर्जिताःपुण्याराशयःपुण्यपुंजाःपुण्यानंवाराराशियै
षांततथासुकृतिनइतिवायस्यांसांतथोक्ताताम् ॥ अविधाविनाशकलात्तेषामितिभावः ॥ यद्वा अवांतरेषुआवाजितानिसंपादितानिपुण्यानिंतपाराशिराशिसूतानेकजन्मांतराजित
सुकृतैकपण्यामित्यर्थः ॥ एवंभूतांकाशिवैभ्रसिद्धांशास्त्रविद्वज्जनमुखादवगम्यज्ञात्वापश्चान्महद्भिःकृच्छ्रैर्वर्त्मश्रमौल्लिककतस्करजनितविधिदैवैःखैःप्राप्यापिमूढाधयोऽलुप्तविवेकाः
संतोदुर्गतिमुच्ययासवोदुःखप्राप्तुमिच्छोन्नत्यत्रकिंप्रियासवोत्तुमिच्छवःस्युःअपितनस्युरेवेत्यर्थः ॥ कच्छैर्महद्भिर्विनियमय्यकाशीमितिपाठेकच्छैःकष्टसाध्यैर्महद्भिःपुण्यैर्विनियस्यप
रिवर्त्यप्राप्यापीतिव्याख्येयम् ॥ १४ ॥ ककाशिकेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ काशिकाककुत्र ॥ काशिकात्वमेवव्युत्पादयति ॥ विश्वप्रपंचस्यपदंस्थानमधि

भवांतरावर्जितपुण्यराशिं रुच्छमहर्द्धिवगम्यकाशीम् ॥ प्राप्यापि किमदुधियो न्यतावैषया सवाद्गुर्गतिमुधियासवः ॥ १४ ॥

द्वकाशिकाविश्वपदप्रकाशिकाद्वकार्यमन्यपरितोदुःखम्॥ तस्यंढितोन्यत्रकृतप्रयाति किंयातिकृशमांडफलह्यजास्ये॥५॥

छानमिति॥ यद्वा विश्वस्य पदं त्रणयस्मात् सत्ता स्फूर्तिप्रदत्वेनेति विश्वपदं परमात्मा ॥ पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मां प्रिवस्तुष्वित्यमरः ॥ विश्वं च तत्स्य ते ज्ञायत इति पदं वेति वा विश्वपदम् ॥ सर्वगत्यर्थाज्ञानार्था इति न्यायात् ॥ सर्वथापि विश्वपदं परब्रह्मतत्त्वप्रकाशिकाभिर्व्यञ्जिकास्फोरिकेति यावत् ॥ ककार्यं क्रियत इति कार्यव्यापारमात्रम् ॥ कथं भूतम् ॥ अन्यत्काशीस्थित्यनूकलातिरिक्तम् ॥ पुनः कीदृशम् ॥ परितोतिदुःखं परितद्वह्लोकं परलोकं च ॥ यद्वा परितः सर्वदासाधनकाले फलकाले चातिदुःखं व्यसिंस्तत्तथा ॥ अतितुच्छमिति किंचित्प्राप्तः ॥ एतदंशं कार्यकृतकुत्रातत्तस्याप्यङ्गितो भवति सोऽन्यत्र कृतः प्रयाति कथं गच्छति न गच्छत्येवेत्यर्थः ॥ विदुषोऽविमुक्तं विहायान्यत्र गत्यसंभावनायां दृष्टांताह ॥ किं याति कूर्मादं फलं स जास्येति ॥ कूर्मादः कर्काहलताविशेषः ॥ कूर्मादं कलककुक्कुटः ॥ तस्य फलं कूर्मादं फलं अजस्यच्छागस्य मुखे किं याति प्रविशतीति नयात्येवेत्यर्थः ॥ किं मातीति पाठोऽप्यर्थः ॥ यथा कूर्मादं फलस्याजमुखे प्रवेशो न संभवति तथा विदुषः काशीं विहाय गमनमपीति भावः ॥ यद्वा ननु प्राप्तापिकाशीत्युक्तकैश्चिद्व्ययतेतत्राह ॥ किं यातीति ॥ अजावदस्य गत्यस्य मुखे कर्कप्रविशति ॥ शेषं समानम् ॥ १५॥

काशीमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हाइतिविषादे ॥ हाविषादाशुगतिंश्चित्यमरः ॥ नरोमत्यःकाशींकाविस्तजेदित्यर्थः ॥ ननुतीर्थपर्यटनादिपुण्यापचयार्थगच्छेदित्याशङ्क्यकाशींविशिनष्टि ॥ प्रकाशीकृतपुण्यराशिमिति ॥ प्रकाशीकृतःप्रकटीकृतःपुण्यानाराशिःपुंजोयस्यामथार्द्विश्वेश्वरेशाखेणवेतिस्मात्ताताम् ॥ अन्यतीर्थदीनांक्षुद्रपुण्यहेतुत्वात्काश्याश्वक्षणेक्षणेपुण्यराशौर्निमित्तत्वात् ॥ तथाचवक्ष्यति ॥ प्रयोगमाधमासुसम्यक्कृतात्स्यत्फलम् तत्फलकोटिगुणितवारणस्यांक्षणेक्षणेइत्यादीनि ॥ नतदर्थकाशींविहायान्यत्रगमनमितिभावः ॥ ननुसमुद्भेयोकोविरोधइतिन्यायेनतीर्थपर्यटनादिपुण्यासिंपाद्यनरत्रायास्यतीत्याशङ्क्यनरंविशिनष्टि ॥ शीघ्रनाशीति ॥ शीघ्रनाशीत्यास्तीतिशीघ्रनाशी॥मरणस्यातिनियतत्वात्तयानकार्यमितिभावः ॥ शीघ्रनाशीमितिपाठेकाश्याविशेषणम् ॥ शीघ्रसंसारंचलस्वभावानाशयतीतिशीघ्रनाशीतामित्यर्थः ॥ अज्ञानकाशींविहायानुमयोगेपि अन्यत्रगमनेकारणमपीत्याह ॥ नूनमिति ॥ नूनंनिश्चितंप्रवृत्त्यर्थादितिवा ॥ नूनंनैकार्थनिश्चयइत्यमरः ॥ तदीयंस्तस्यकाशींविहायगतिंरुददीयतस्त्वंबन्धियसुकृतंतत्स्वनंसुखयथाज्ञवतिअनुपस्थात् ॥ पश्चात्सादृश्ययोरन्वित्यमरः ॥ ऊनंन्यूनंक्षीणमित्येवमदीयंचतोंत्करणविट्णोतिविचारयतिर्नकायतीत्यर्थः ॥ एतदुक्तमवति ॥ पूर्वकाशीप्रापसुकृतेनकाशीप्राप्तेदानींसुकृतेनपूणंसुकृतस्वीणाकाशींविस्तृजतीति ॥ सुनूनमितिपाठोवा ॥ तत्रापिसुसुष्ठु नृपृच्छायाम् ऊनंक्षीणमिति ॥ नृपृच्छायांविकल्पेचेत्यमरः ॥ सुलूनमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ नरोनरोगीति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अन्यत्रयानुगंतुम् काशीतइत्यर्थात् यततायंलंकुर्वतांजनानामप्येवद्विदा हेतिदृषे यद्यदाइहजतीतिवा ॥ काशीमविहाययोऽनाशी

काशींप्रकाशीकृतपुण्यराशिंहाशीघ्रनाशींविस्तृजेन्नरःकिम् ॥ नूनंस्वनूनंसुकृतंतदीयंमदीयमेवंविट्णोतिचेतः ॥ १६ ॥ नरोनरोगीयदिहाविहायसहायभूतांसकलस्यजंतोः ॥ काशीमनाशीःसुकृतैकराशिमन्यत्रयानुयततानचान्यः ॥ १७ ॥

तथा ॥ इद्विचंचल्यपरित्यज्यमोक्षैकपरोभवतीत्यर्थः ॥ सनरोनरोगीसंसारस्थरोगवान्भवतीत्यर्थः ॥ नचान्यःकाशींविहायान्यत्रयानुयतवान्यःसनरोरोगीनचकिंतोयेव ॥ किंवक्तव्यवारणसींविहायोन्यत्रगतःसुरोगीभवतीतिज्ञावः॥काशींविशिनष्टि ॥ सहायभूतांसकलस्यजंतोरिति ॥ जरायुजंजडजस्वेदजोद्विजलक्षणस्यप्राणिमात्रस्यधर्मार्थकाममोक्षेषुसाहाय्यकर्त्रीमित्यर्थः ॥ ननुकथमस्याएतादृशसामर्थ्यतत्राह ॥ सुकृतैकराशिमिति ॥ सुकृतंचअःवासुदेवाख्योमोक्षश्च॥अकारोवासुदेवःस्यादितिकोशात् ॥ सुकृतौपण्यकैवल्येतयोरैकोमस्योरशिःपुंजोयस्यास्मात्तद्राशिर्हूपावानाम् ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ यद्वा यद्विलयनंतरोकारोनिषेधेततामित्यनेनसंवध्यते ॥ तथाचायमर्थः ॥ यःकाशींविहायविहातुंअयतानंयतते ॥ काशींस्थित्यनुकूलमेवचेदइत्यर्थः ॥ सनरोनरोगीभवति ॥ सनरोनरोगीप्राणांतिकरोगवान्भवतितादार्थ्येतिपादपूरेण ॥ यद्वा यद्यदाइहसंसारे ॥ यद्वा यद्यदाइहसंसारे ॥ नचान्यःप्राणांतिकरोगीत्यर्थः ॥ अनाशीःसुकृतैकराशिमपुण्यैकपुंजमित्यर्थः ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ १७ ॥

विव्रस्तपापामिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ मुक्ताजीवमुक्ताः विमुक्तां कार्शानपरित्यजन्तीत्यन्वयः ॥ कायवाङ्मनोभिर्यावज्जीवमिति परार्थः ॥ तत्र हेतुगमिणिविशेषणान्याह ॥ विव्रस्ता
 विव्रस्तापापापहेतुत्वादेविद्या ॥ यद्वा विव्रस्तानि पापानि कायवाङ्मनोजन्यानि दशविधानियया सातथाताम् ॥ त्रिदशैर्ब्रह्मादिभिर्दुरापा मप्राप्याम् ॥ गगैव स ब्रह्मते देवा पो जलानि
 यस्यां सा तथाताम् ॥ यो सौ निरंजनो देवाश्चैतस्वरूपी जनार्दनः स एव द्रव रूपेण गंगामोनात्र संशय इति वचनात् ॥ गंगायाः सत्य आसमंतात् आपो यस्य मिति वा ॥ भवः संसारः स एव
 पाशो बंधनः ज्वलस्तथा पांशो स्त्रीलेभ्रीमित्यर्थः ॥ भवपाशपाशमिति पाठे भवपाशस्य पाशां प्रतिबन्धिकांशिका मित्यर्थः ॥ सर्वत्र हेतुमाह ॥ शिवा विमुक्तां महादेवेन पावर्तयति परमेश्व
 राभ्यां वा अत्यन्ता मित्यर्थः ॥ तथा च हरिश्चोऽमं प्रति ईश्वरवचनम् ॥ नाहं वै रभ विमोक्ष्यामि विमुक्तं हि मे गृह्णामि त्यादि ॥ अमृतस्यैकैवल्यमुक्ताफलस्य एकां मुख्यां शुक्तिम् ॥ मुक्ता
 स्फोटः स्त्रियां शुक्तिरित्यमरः ॥ विमुक्तां ब्रह्मांडां सबद्धैकैवल्यरूपां वा ॥ विमुक्तश्च विमुच्यत इति श्रुतेः ॥ मुक्ता विमुक्ता इति पाठे मुक्ता विमुक्ताश्च न परित्यज्यन्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ हंहो
 किं मह इति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हंहो भोजनाः यूयमहो निचिता अहो भिरधौ निचिता व्याप्ताः किं अपि तु व्याप्ता एव ॥ अहो हः खव्यसनेष्वघमित्यमरः ॥ अत एव प्रलब्धा विचिताः सुकृतेन
 विव्रस्तपापां त्रिदशैर्दुरापां सदापां भवपाशशापाम् ॥ शिवा विमुक्ता ममृतैकशुक्तिं मुक्ता विमुक्तां न परित्यजन्ति ॥ १८ ॥ हंहो किं महो नि
 चिताः प्रलब्धा बंधीयसायसभरेण कार्शाम् ॥ प्रभूतपुण्यद्रविणैकपण्याप्राप्यापि हि त्वाक्च गंतुमधृताः ॥ १९ ॥ अहोजनानां जडता विहाय
 कार्शीयदस्य व्रनयंति चेतः ॥ परिसुरद्रांगजलाभिरामां कामारिशूलाग्रधृतां लयेपि ॥ २० ॥ रे भवेशो कजलैकपूणे पापे स्मलोकाः पतिता
 ब्यिमध्ये ॥ विद्राण निद्राण विरोधि पापां कार्शीं परित्यज्यन्तरं किमर्थम् ॥ २१ ॥

विधात्रावेति शेषः ॥ किमित्याकां
 क्षायामाह ॥ बंधीयसा महीयसा ॥ आयासभरेण दूरदेशागमदुर्गव्यशौल्कि कतस्करादिजनिनश्चमस्य वेदस्य भरेण पूरेण कार्शीं प्राप्यापि ॥ अस्याः प्राप्तेः संज्ञा
 वनैवनास्तितयापि केन चिद्वाग्योदयेन नातिमहताश्रमेण प्राप्यापीत्यपिशब्दार्थः ॥ कचकुत्र चिद्रंतुमुक्तायतः ॥ कथं भूतं कार्शीम् ॥ प्रभूतपुण्यद्रविणैकपण्यामिति ॥ प्रभूतानि बहू
 निपुण्यानि तैर्वैकैः केवलैः पण्यां केषां प्राप्यामित्यर्थः ॥ १९ ॥ अहो इति ॥ जडता अज्ञता ॥ लयेपि स्थिति समये पीत्यपिशब्दार्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २० ॥ रे इति ॥ अस्यायमर्थः ॥
 स्मेति विस्मये ॥ रे इति सा धिक्षेपसंबोधने ॥ रे जनाः कार्शीं परित्यज्य किमर्थं भवे संसारलोका आलोचनकर्तारोपियं पतिता इत्याक्रोशतीत्यर्थः ॥ कथं भूते भवे ॥ अभियम्येत्समु
 द्रस्य बहूदुल्लेख्यार्थः ॥ पतिता ब्यिमध्य इत्यत्र संधिरार्थः ॥ पतयेति पाठस्तु स्पष्टार्थः ॥ शोकजलेन एकेन मूल्यानेकेन केवलेन वा पूर्णव्याप्ते ॥ पापे पाप रूपे पापहेतुत्वाद्वा पापे ॥ विद्राणा
 नि विद्रा विता नि निवर्ण विरोधी नि पापानियया सा तथाताम् ॥ पुनः कथं भूताम् ॥ तर्हि नावम् ॥ भवार्णवोत्तारणनौ सिरूपामित्यर्थः ॥ स्त्रियानौ स्तरिणस्तारित्यमरः ॥ २१ ॥

नसत्येनेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ सत्यथादिनाकाशीनसुलभ्याकिंनतुद्विजाशीभिर्गोविश्वेश्वरस्यानुग्रहस्तेनवेति ॥ एवार्थेवाशब्दः ॥ स्वतंत्रतावोज्ञायाः ॥ अतोविश्वेश्वरस्यानुग्रहाभावाद्व्यत्रयतीतिज्ञावः ॥ सत्येनसदाचारेणवेदोक्तकर्मानुष्ठानेनेतियावत् ॥ योगयुक्त्यायोगोऽष्टांगदिलस्ययुक्तिर्युजननेनयोगाभ्यासेनेत्यर्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २२ ॥ ननुपुरुषार्थचतुष्टयस्यान्यत्रापि विद्यमानत्वात्किमिति काशीनत्याज्येत्याग्रहस्तत्राह ॥ धर्मस्त्विति ॥ अस्यायमर्थः ॥ नशब्दआशंकाव्यावृत्त्यर्थः ॥ अन्यत्रसंपत्तिर्भैरवसमूहयोर्धर्मउद्धतेप्राप्यते ॥ तथान्यत्रबहुदानभोगकैर्बहुदानानांभोगैराभोगैर्विस्तारैर्यभैःकृत्वाकर्मैःसह्योऽर्थउद्धतेतथान्यत्रयोमोक्षउद्धतेतत्त्वमथादिकंसचमोक्षएकोमुख्यःसायुज्यात्यद्व्यर्थः ॥ अत्रकाश्यायथातथान्यत्रनचेतियोजना ॥ २३ ॥ काश्यायथाधर्मादिकंतथान्यत्रनेत्यग्रहेतुमाह ॥ क्षेत्रंपवित्रमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हियस्मात्तथाऽविमुक्तक्षेत्रंपवित्रमिति ॥

नसत्येनापिनयोगयुक्त्यादानैर्नवनैवतपोभिरुग्रैःकाशीद्विजाशीभिरहोसुलभ्याकिंनवाप्रसादेनचविश्वभर्तुः ॥ २४ ॥ धर्मस्तुसंपत्तिर्भैरः किलोद्धतेप्यथोदिकामैर्बहुदानभोगकैः ॥ अन्यत्रसर्वसचमोक्षएकःकाश्यांनचान्यत्रतथायत्रा ॥ २५ ॥ क्षेत्रंपवित्रंहियथाऽविमुक्तानन्यत्तथायच्छ्रुतिभिःप्रयुक्तम् ॥ नधर्मशास्त्रेनचतैःपुराणैस्तस्माच्छरण्यंहिसदाऽविमुक्तम् ॥ २६ ॥ सहोवाचेतिजाबालिराशिरिडामता ॥ वरणापिगलानाडीतदंतस्त्वविमुक्तम् ॥ २७ ॥

त्रंपवित्रंपवित्रयस्यविधाततकार्यान्मोचयतीति तथातथानान्यत् ॥ अन्यत्क्षेत्रांतरतथानेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यच्छ्रुतिभिःप्रयुक्तंयद्यस्माच्छ्रुतिभिर्विदेवप्रयुक्तंसर्वक्षेत्रेभ्योऽविमुक्तमधिकंप्रतिपादितमित्यर्थः ॥ श्रुतिभिःप्रयुक्तमित्यन्यस्यव्यावृत्तिमाह ॥ नचधर्मशास्त्रेति ॥ उपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ शरण्यंशरणयादितम् ॥ सदायावज्जीवम् ॥ २४ ॥ श्रुतिप्रयुक्तत्वमेवाह ॥ सहोवाचेतिसार्धद्वौभ्याम् ॥ तत्रप्रथमेनसार्धेनाविमुक्तस्यस्वरूपमुच्यतेद्वितीयेनक्षेत्रांतरेभ्यश्चाधिक्यमिति विभागः ॥ सहोवाचेत्यस्यायमर्थः ॥ सप्रसिद्धाजबालिर्जाबालायाअपत्यंजबालिःआरुणेहैआरुणेइति शिष्यसंबोध्यउवाचेत्यन्वयः ॥ किमुवाचतदाह ॥ असिरिडामतेति ॥ इडानाडीतिशेषः ॥ अस्मिन्मनदीवरुणापिनद्येवतदंतस्तयोर्भ्योऽद्व्यर्थः ॥ अविमुक्तंकाशी ॥ स्वार्थकः ॥ सोऽविमुक्तःकस्मिन्मतिष्ठितइतिवरणायांवानाश्यांचमप्येनप्रतिष्ठितइतिश्रुतेः ॥ २५ ॥

किं तदविमुक्तं त्राह ॥ सासुषुप्नोति ॥ अविमुक्तस्यैव सुषुप्नाशब्देनान्यमानस्य सेति स्त्रीलगेन परामर्शः ॥ ननु कविवरणाकाचमशीतिसर्वाति सवर्निद्रियकृतान्दोषान् वारयति तेन वर्णाभावति
 सर्वा निद्रियकृतान् पापान् शययति तेन शीभवतीत्याथर्वणश्रुतौ नाशीति श्रूयते अत्र त्वसिरतः श्रुतिविरोधात् पुराणस्याप्रामाण्यमिति चेत्तच्च ॥ अस्य तिसर्वाणि पापानि क्षययति नाशयती
 त्यर्थोपपत्तेः ॥ नामविकल्पो वा ॥ एतन्नयमसौ वाराणसीत्यंगुल्या निर्दिश्यते ॥ शरणे त्वियम् पुरीति चर्थ्य लत्रये पाठान्तेऽयमर्थः ॥ शीयते नश्यतीति शरणशरीरं तस्मिन् शरणेशरीरेऽ
 ध्यात्वेऽसि रिडेत्यादि पूर्ववत् अधिदैवतपुनर्यपुरी वाराणसीति विशेषः ॥ अयं भावः ॥ अध्यात्मोत्तमोत्तमविमुक्तं वाराणसी ॥ आधिदैवऽसि वरणाविमुक्तमित्येतन्न
 यं वाराणसी अविमुक्तमिति ॥ श्रुतौ दक्षिणे कर्णे ॥ मुमुक्षोर्दक्षिणे कर्णे इति श्रुतेः ॥ २६ ॥ काशीस्थानि भूतमात्राण्यतकालं भगवान्मोचयतीत्यब्रह्मविदोऽसंमतिमाह ॥ एवं श्लोक इति ॥
 एवमुक्तार्थप्रतिपादक एष वक्ष्यमाणः श्लोकः पद्यं भवतीति वेदवादिनो वेदवेदस्वप्रकाशश्चिदात्मा तद्वादिनः परमार्थनिहूकका आहुरुक्तवन्त इत्यर्थः ॥ २७ ॥ श्लोकं दर्शयति ॥ अगवानिति ॥
 सासुषुप्ना परानाडीत्रयं वाराणसीत्वसौ ॥ तदत्रोक्तमणोसर्वजन्तूनां हि श्रुतौ हरः ॥ २६ ॥ तारकं ब्रह्म व्यापृतेन ब्रह्म भवति हि ॥ एवं श्लोको भ
 वत्येष आहुर्वेदवादिनः ॥ २७ ॥ भगवानन्तकालेऽत्र तारकस्यापेक्षतः ॥ अविमुक्तं स्थितान् जन्तून् मोचयेन्नात्र संशयः ॥ २८ ॥ नाविमुक्तस
 मंक्षेत्रं नाविमुक्तसमागतिः ॥ नाविमुक्तसमं लिंगसत्यं सत्यं पुनः पुनः ॥ २९ ॥ अविमुक्तं परित्यज्य ज्योत्यत्र कुरुते रतिम् ॥ मुक्तिं करतलान्मुक्त्वा
 सौम्यां सिद्धिं गवेषयेत् ॥ ३० ॥ इत्थं मुनिश्चित्य मुनिर्महात्मा क्षत्रप्रभावं श्रुतितः पुराणात् ॥ श्रीविश्वनाथेन संभर्त्तुं लिंगपुरी न काशी सदृशी त्रिको
 ऽयम् ॥ ३१ ॥ श्रीकालराजं च ततः प्रणम्य विज्ञापयामास मुनीशवर्यः ॥ आपृच्छ नायाह महिमागतास्मि श्रीकाशिपुः सुयतः प्रभुस्त्वम् ॥ ३२ ॥
 भगवान् श्रीरुद्रस्तारकस्य प्रणवस्य श्रीराम षडक्षरमंत्रं राजस्य वा ॥ तथा चाथर्वणश्रुतौ श्रीरामवाक्यं विश्वेश्वरं प्रति ॥ अथ सहोवाच श्रीरामः ॥ क्षेत्रेऽत्र तवेदं शयन्नकुत्रापि वा स्मृताः कृमि
 कीटादयो व्याथुमुक्ताः संतु न चान्यथा ॥ अविमुक्तं तव क्षेत्रं सर्वेषां मुक्तिं सिद्धये ॥ अहं संनिहितस्तत्र पापाणां प्रतिमादिषु ॥ क्षेत्रेऽस्मिन् यो च येदं तस्या मन्त्रेणानेन मां शिव ब्रह्म हत्यादि पापेभ्यो मो
 क्षयिष्यामि मां शुचः ॥ ततो वा ब्रह्मणो वापि ये लभते षडक्षरम् ॥ जीवतो मंत्रं सिद्धाः स्युर्मुक्ता मां प्राप्नुवन्ति ॥ मुमुक्षोर्दक्षिणे कर्णे यस्य कस्यापि वा स्वयम् उपदेक्ष्य सिमन्त्रं स मुक्तो भविता शिवे
 ति ॥ २८ ॥ गतिराश्रयः ॥ २९ ॥ अन्यांस्तु द्राम् ॥ गवेषयेदन्वेषयेत्तत्राह ॥ यतस्त्वमेव काशीपुः प्रभुरीश्वर इति ॥ तथा च पंचकोशयात्रा माहात्म्ये पावर्तप्रतिविश्वेश्वरचनम् ॥ अस्मि
 नृक्षेत्रेक्षणं काश्यां स्वातन्त्र्यं न हि मे सदा श्रीकालभैरवः काश्यां स एव भक्तुर्व्यते ॥ ब्रह्मैवैव न च ॥ मयापि संततं यत्र कालराजाऽद्विबभूव ॥ स्थीयते साधनेन काश्यामानदगो गेति ॥ ३० ॥

१ सहोवाचेति पूर्वश्लोकाधैवालिारुणे लयत्रजाबालिः शरीरे इति द्वितीयश्लोके पूर्वार्धे त्रयमित्यस्य स्थाने त्वियमिति तत्सावित्यस्य स्थाने पुरीति चेत्यर्थः ॥

हा कालराजप्रतिभतमत्रप्रत्यशमिप्रत्यवनीसुतार्कम् ॥ नाराधयेमूलफलप्रभूतैः किमय्यनागस्यपराधदृक्स्याः ॥ ३३ ॥ हा कालभैरवभवान्
भितोभयार्तामैषुचेतिभणनैः स्वकरंप्रसार्य ॥ मूर्तिविधायविकटांकटपापमोर्कवारणसीस्थितजनान्यरिपार्तिकिन ॥ ३४ ॥ हेयक्ष
राजरजनीकरचारुमूर्तश्रीपूर्णभद्रसुतनायकदंडपाणे ॥ त्वैवतपोजनितदुःखमवैषि सर्वकिंमां बहिनयसिकाशिनिवाप्तिरक्षिन् ॥ ३५ ॥
त्वमन्नदस्त्वं किल जीवदा त्वं ज्ञानदस्त्वं किल मोक्षदोपि ॥ त्वमयं भूषांकुरुषे जनानां जटा कलपैरुरगैर्ग्रहैः ॥ ३६ ॥ गणैस्त्वदीयैः किल स
श्रमोद्ध्रमावत्रस्थत्तांतविचारकोविदौ ॥ संभ्रांतिमुत्पाद्यपराभसाधून्क्षेत्राक्ष्णंदूरयतस्त्वमुष्मात् ॥ ३७ ॥ शृणुप्रभोदुर्दिविनायकत्वं
वाचं मदीयां तुराभ्यनाथवत् ॥ त्वस्याः समस्ताः किल विघ्नपूणाः किमत्र द्रुष्टवदास्थितोहम् ॥ ३८ ॥

त्कण्ठपापभोक्त्रो मितिकचित्साठः ॥ नपरिपान्तिकिअपितुपरिपाल्येवैत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवं श्रीकालौरेवायमतो विलय्यश्रीदण्डपाणेरमतो विलपति ॥ हेयक्षेति ॥ नायकहेश्रेष्ठ ॥ ३५ ॥
अनदध्वतुर्विधानन्दः ॥ अतएवजीवदत्ता ॥ अंयसूषामयदह्येयागवसरभूषाम् ॥ ३६ ॥ संधोतिसंभोदंउद्देगंवा ॥ अमुष्मारक्षेत्रादित्यन्वयः ॥ दूयतोमनुष्यानिनिकचित्साठः
॥ ३७ ॥ श्रीगणेशप्रार्थयति ॥ शृण्विति ॥ शृणुष्वभोइतिपाठांतरेआत्मनपदमार्षम् ॥ रटामित्यलपामि ॥ विघ्नस्त्वंदूरिक्रियसेकिमयाशक्यमित्यतआह ॥ त्वस्यइति ॥ त्वयितिष्ठ
तीतिवत्सात्त्वयोस्तदधीनाइत्यर्थः ॥ लच्छात्मनस्याइतिकचित्साठः ॥ विघ्नपूगाविघ्नसमूहाः ॥ अतलैःकिमर्थमंबाहिनिकासयसीत्यभिप्रायः ॥ ननुदुर्द
नस्यविघ्नसमूहैर्मयाअन्येनवाकिममाणनिष्कासनंयुक्तमेवेत्यतआह ॥ किमत्रेति ॥ दुर्वृत्तवत्किमत्राविमुक्तोहमास्थितःस्थितोस्मिअपिनैवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥

मोदादिपंचविनायकांश्चामण्यादौश्चप्रार्थयति ॥ शृण्वन्त्वमोदति ॥ अमीमोदप्रमोदामोदसुमोदसुमोदाः ॥ आशागजइत्याख्याययोस्तावाशागजा
 स्त्वौ ॥ तौप्रसिद्धौ ॥ आशागजाघोरविनायकावितिपाठेगजश्चघोरश्चागजाघोरौ ॥ देवताद्वैचेतिदीर्घः ॥ तौचतौविनायकौचतथातावित्यर्थः ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेचित्तमणिरितिकप
 र्दिनोविशेषणम् ॥ भक्तानांचित्तमणिर्वाचित्तमणिःसर्वार्थपूरकइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ श्रोतव्यमाह ॥ परापवादइति ॥ एषकाशीत्यागलक्षणःपाकःफलकःकस्मात्पापाज्ञातइत्यर्थः
 ॥ ४० ॥ ननुनिषिद्धाचरणभावेपिबिहिताकरणप्रत्यवायात्काशीत्यागइत्यतआह ॥ गंगेति ॥ सदाप्रत्यहसर्वदावाध्यानादिनापरिमेविता ॥ त्ववगाहितेनिकचिसाठः ॥ विशेषेणपा
 पिनोत्तरकेषुपाचयतिविशेषणपाकःपचनंवास्मादितिविपाकोऽन्नाधर्मः ॥ ४१ ॥ विशालाक्ष्याद्यादेवताःप्रार्थयति ॥ मातरिति ॥ हेज्येष्ठेशिज्येष्ठाचासौईशचेतिज्येष्ठेशि ज्येष्ठ
 शृण्वन्त्वमीपंचविनायकाश्चचित्तमणिश्चापिकर्पादनामा ॥ आशागजास्त्वौचविनायकौतौशृणोत्वसौसिद्धिविनायकश्च ॥ ३९ ॥ पराप
 वादानमयाकिलोक्तःपरापकारोपिमयारुतान ॥ परस्वबुद्धिःपरदारबुद्धिःरुतामयानात्रकण्ठपाकः ॥ ४० ॥ गंगान्निकालपरिसेवितामया
 श्रीविश्वनाथोपिसदाविलोकितः ॥ यात्राःरुतास्ताःप्रतिपवसर्वतःकोयविपाकोममविघ्नहेतुः ॥ ४१ ॥ मातर्विशालाक्षिभवानिमंगलेज्येष्ठे
 शिसौभाग्यविधानमुंदरि ॥ विश्वेविधेविश्वभुजेनमोस्तुतेश्रीचित्रघटविकटेचदुर्गिके ॥ ४२ ॥ साक्षिण्यएताःकिलकाशिदेवताःशृण्वंतुन
 स्वार्थमहं ब्रजाम्यतः ॥ अभ्यर्थितोदेवगणैःकरोमिर्किंपरापकारायनकिंविधीयते ॥ ४३ ॥ दधीचिरस्थीनिनकिंपुरादौजगत्रयकिंनददार्थ
 नेबलिः ॥ दत्तःस्मर्त्तिकनोमधुकटमौशिरोगभवताद्व्यापिचविष्णुवाहनम् ॥ ४४ ॥

यासहईशीतिवा ॥ तत्रज्येष्ठगौरी ॥ अलक्ष्मीरितिकोचिन्त ॥ ईशईशानातस्याःसंबोधनेहेज्येष्ठेशिहेज्येष्ठेहेईशइत्यर्थः ॥ ज्येष्ठेसिद्धितिपाठःकारप्रश्लेषः ॥ अस्यानद्याअधिष्ठात्री
 देवतासीतस्याःसंबोधनेहेअसीति ॥ ज्येष्ठेनेतिपाठेप्यकारप्रश्लेषः ॥ तदानसौभाग्ययोर्विधानेसंपादनेसुंदरियोग्येदक्षइतिज्येष्ठ्याविशेषणम् ॥ चकारादन्यासांकाशीस्थदेवतानां
 संप्रहः ॥ ४२ ॥ किंतत्प्रार्थयन्तदाह ॥ नस्वार्थमिति ॥ अतोऽविमुक्तात् ॥ नतुस्वप्रयोजनचेनास्ति किमितिर्हिगच्छसितत्राह ॥ अभ्यर्थितइति ॥ नन्वभ्यांयेनार्पापिकाशीत्या
 ज्यातत्राह ॥ परोपकारायेति ॥ ४३ ॥ परोपकारार्थमकृतव्यमपि क्रियतइत्यत्रदृष्टांतमाह ॥ दधीचिरिति ॥ यद्वा काशीतोब्रजनेहेतुद्वयअभ्यर्थनापरोपकारश्च तत्रोभयत्राकर
 णीयस्यापिकरणेदृष्टांतमाह ॥ दधीचिरिति ॥ उक्तं च ॥ त्वचंकर्णःशिविर्मसंजीवजीमतवाहनः ददौदधीचिरस्थीनिकनेदंयमहात्मनामिति ॥ अर्थिनेविष्णवेदत्तःस्मृत्यत्राप्यस्या
 न्वयः ॥ शेषपादेसहितिकचिसाठःसंचित्यः ॥ सताद्व्योदृष्टांतःप्रार्थनोपकारयोः अवशिष्टत्रयंनुप्रार्थनामात्रेदंभेदः ॥ ४४ ॥

उपसंहरति ॥ आपृच्छेति ॥ व्यासोक्तिरियम् ॥ पूर्णपरिक्रम्यक्षेत्रं प्रदक्षिणीकृत्य ॥ तथा च वक्ष्यति कालराजाध्यायेऽत्रैव ॥ अतः प्रदक्षिणीकृत्य पूजनीयापुरीत्वियमिति ॥ वामपुराणे प्रद्वानदीर्यायात्रायाम् ॥ प्रदक्षिणीकृत्य पूर्णपूज्याविमुक्तकेशवौ लोलदिवाकादं ह्माततो मधुपूराययाविति ॥ चकारादंतं गृहयात्रां विधायेत्यर्थः ॥ अतिमश्रुकारः समुच्चया र्थआहचेतिसमुच्चिनोति ॥ निर्ययौ बाहिरतिकचिन्त्याठः ॥ ४५ ॥ यदाह तन्निर्दिशति श्लोकद्वयेन ॥ प्रोषितस्येति ॥ चंद्रमौलचंद्रशेखरमवलोक्ययास्यतो गच्छत इह संसारकस्य ज नस्यसिद्धयर्थमुद्दिश्य गच्छति तस्यार्थस्य सिद्धिर्न परस्फुरेन्नो ह्येतेन जेवदपितु स्फुरेदवत्यव्ययः ॥ पुरःस्फुरेदितिकचिन्त्याठः ॥ कथं भूतस्य ॥ परितोलक्षणेः सर्वप्रकारैरलक्षणेः सल्लक्ष णैः शकुनादिलक्षणेर्वाप्रोषितस्य प्रदक्ष्य राहितस्येत्यावत् ॥ प्रपूर्वस्य उपवाद इत्यस्य ह्रस्वपम् ॥ प्रोज्झितस्येतिकचिन्त्याठः ॥ पुनः कथं भूतस्य ॥ नीचवर्त्मनि असन्मार्गे परिवर्तितं श्री

आपृच्छथ सर्वान्समुनीनमुनीश्वरः स बालवृद्धानपितत्रवासिनः ॥ तृणानिवृक्षांश्च लताः समस्ताः पुरीं परिक्रम्य च निययौ च ॥ ४५ ॥ प्रोषित स्य परितोपिलक्षणैर्नीचवर्त्मपरिवर्तिनोपिवा ॥ चंद्रमौलिमवलोक्य यास्यतः कस्यसिद्धिरिह नोपरिस्फुरेत् ॥ ४६ ॥ वरंहिकाश्चांतृणवृक्षगुल्म काश्चरंति पापनचरंति नान्यतः ॥ वयंचराणां प्रथमाधिगस्तनो वाराणसी हाद्यविहाय गच्छतः ॥ ४७ ॥ अस्मिद्युपस्मृश्य पुनः पुनर्मनिः प्रासाद मालाः परितो विलोकयन् ॥ उवाच नेत्रे सरले प्रपश्यतं काशीयुवांक्षकपरीन् वियंबत ॥ ४८ ॥ स्वैरहं संत्वद्यविधाय तालिकां मिथः करेणापिकरं प्रगृह्य ॥ सीमाचराभूतगणाव्रजाम्यहं विहाय काशीं मुहुतैकराशिम् ॥ ४९ ॥

ल्यस्य सतथा तस्यापीत्यर्थः ॥ वाराब्दश्चाथैव समुच्चयवाची ॥ ४६ ॥ गुल्मो गुच्छः ॥ पापनचरंति ॥ अन्यत्रापि न चरंति न यान्तीत्यर्थः ॥ वयंचराणां जंगमानां प्रथमाः प्रथमोत्पन्ना ब्रा ह्मणाः श्रेष्ठा इत्यर्थः ॥ एवं भूतानप्यस्मान्धिगस्तु ॥ कीदृशानस्मान् ॥ हाकष्टे वाराणसीं विहाय गच्छताऽन्यत्रागमनं कुर्वतः ॥ गच्छादित्यवयामदतिकचिन्त्याठः सनच्छदे जंगमिया क क्षीकृतव्यः ॥ ४७ ॥ अस्मिन्निव्यसोक्तिः ॥ उपस्थया च म्यस्मात्वाच ॥ हिशब्दात्संगेश्वरं प्रपूज्य वा ॥ प्रासादमालाः प्रासादसमूहात् ॥ किमवाचतदाह ॥ हेनेत्रे वक्षुषी ॥ कथं भूतेऽसलेऽस्मिन्नेत्रे प्रसन्न इति यावत् ॥ काशीं प्रपश्यतं प्रकर्षेणावलोकयतं ॥ यतो युवांक्षक इयं पुरी काशी ककुत्र ॥ वनेति विदे ॥ पुनर्मेलनं तु दुर्घटमिति शब्दस्यार्थः ॥ ४८ ॥ स्वैर सिद्धि ॥ व्रजाम्यहं अहं गच्छामि ॥ व्रजत्यस्मावितिकचिन्त्याठः ॥ ४९ ॥

इथमिति ॥ सोऽगस्यो मुनिर्मननशीलोऽपि बहुशब्दार्थविलप्यमूलाभावापेयव्ययः ॥ किं कुर्वन् ॥ हा इति वेदैः ॥ हेकाशिहेकाशिपुनरेहिदृष्टिदर्शनचदेहीति जल्पन् ॥ हा कौसीतिक्रिचि
 साठः ॥ कीदृशीदृष्टिम् ॥ महतीमहत्तराम् मुन्यैकसाधनमित्यर्थः ॥ यद्वा मूर्छां विशिनष्टि ॥ महतीमिति ॥ महत्त्वोत्तमसहायइति ॥ अयंभावः ॥
 अन्योपिविरहीकांताविरहादेवमूर्छां प्राप्नोति अयंतु अवलासहायोपि अतो महती अचिकित्साभिम्यर्थः ॥ बहुजल्पनेदृष्टांतल्लङ्घनचयुग्मवदिति ॥ तच्चतुर्कोचयुग्मं क्रुड्युग्मं चतन
 यातद्वदिति ॥ क्रुड्कोचोत्थरः ॥ तच्छब्दोऽयं प्रसिद्धार्थमिधायकः ॥ प्रसिद्धत्वात्स्ययुक्ताचमिथुनादिरामायणादौ बोद्धव्यम् ॥ यथा च तत्र निषादेन शरणे विद्धुं भूमौ पतितं
 क्रौंचं दृष्ट्वा क्रौंचोऽत्यन्तस्वर्गविललापतथाकाशीविरहाख्येन व्याधेन स्वोद्धूतेन शोकाख्येन शरणे पीडितं भूमौ पतितं जतरिदृष्ट्वा लोपा मुद्रा विललापेयर्थः ॥ तथा च रामायणे ॥ ततः
 सतमसातिरिव चरंतमभीतवत् इदं शक्रौच्यौस्तत्र मिथुनान् चारुदर्शनम् तस्माच्च मिथुनादेकमागत्यानुपलक्षितः जघान बद्धान् शयोनिषादो मुनिं संनिधौ तं शोणितपरीतांगं चेष्टमानं मही
 इत्थं विलप्य बहुशः समुनिस्त्वगस्य सत्क्रौचयुग्मवदहो अवलासहायः ॥ मूर्छां भवापमहतीं विरहीव जल्पन् हाकाशिकाशिपुनरेहि च देहिदृ
 ष्टिम् ॥ ५० ॥ स्थित्वा क्षणं शिवशिवेति शिवेति चोक्ता यावः प्रयत्नैककठिना हिदिवौ कसले ॥ किं न स्मरेन्नखिजगती सुखदानदंश्यं प्रहृत्य म
 दनं यदकारितैस्तु ॥ ५१ ॥ यावद्ब्रजं त्रिचतुराणि पदानि खदास्वदेदं विदुः कणिकां चित्तभालेशः ॥ प्रत्युद्गमाऽकरणतः किल मे विनाशस्तान् वद्
 राभयभरादिव संचुकोच ॥ ५२ ॥ तपोयानमिवास्त्यनिमेषार्धेन वै मुनिः ॥ अग्रे ददर्श तं विध्यं रुद्रां वरमथोन्नतम् ॥ ५३ ॥ चकंपेचाचलसू
 र्णदृष्ट्वैवाग्रस्थितं मुनिम् ॥ तमगस्यं संपत्नो कंवातापील्वलवैरिणम् ॥ ५४ ॥

तले दृष्ट्वा क्रौंचोरावातार्कणस्वेपरिधमेति ॥ मूर्छां प्राप्नोति दृष्टांतमाह ॥ विरहीवेति ॥ ५० ॥ स्थित्वेति व्यासोक्तिः ॥ यावोगच्छावदित्युवाचेति शेषः ॥ कठिनतां स्मारयति ॥ किं न
 स्मरेति ॥ व्यक्षप्रहृत्य त्रिलोचनमुद्दिश्य मदनं प्रस्थाप्य ॥ प्रहृत्येति पाठे कामद्वारा तद्वर्णैर्विद्वामदनं प्रतियद्वकरीति व्याख्येयम् ॥ तैद्वैः ॥ ५१ ॥ यावदिति ॥ खेदात्त्रिचतुराणि पदा
 नियावन्मूर्च्छित्वा वद्वारापृथिवीभयभरादिव भयमेव भरो भयभरस्तस्मादिव संचुकोचं संकुचितं सीदित्यव्ययः ॥ कथं भूतः ॥ प्रस्वेदोदकसीकरोचितः पूजितः शोभितो भालेदंशो यस्य
 सः ॥ कस्मात्संचुकोचतत्राह ॥ प्रत्युद्गमेति ॥ अयंभावः ॥ एतावद्दिनं तावदयं कार्त्तस्थितवानधुना मय्यागतस्याभ्युत्थानाद्यकरणात्मना शोभं विप्यतीति भयभरादिव पृथ्वीसंकुचि
 तावभूवेति ॥ तथा च मनुः ॥ ऊर्ध्वप्राणास्तुक्तामंति यूनः स्थविर आरयति अन्युत्थानां भिवादाभ्यां पुनस्तान्प्रतिपद्यत इति ॥ भरभयादिवेति कचित्पाठः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ चकंपेचस्ये
 दरो भोद्गमादिकंच दधविति चकारस्यार्थः ॥ ५४ ॥

तयदिति ॥ पुनः कथं भूतम् ॥ त्रिभिरग्निभिर्ज्वलन्तम् ॥ केतुश्रयस्तानाह ॥ तयदिति ॥ कारीविहाज्जन्मयस्येताग्निना ॥ ५५॥ ५६॥ साधुरसिप्राज्ञेतिचोपहासः ॥ चेद्यावत् ॥ ५७॥
 ॥ ५८ ॥ उल्कंठमूर्ध्वधीवयथास्यान्तथापश्यतिअपश्यत् ॥ पश्येदितिक्रियेति ॥ किमितिपश्यतितत्राह ॥ गतश्चेदिति ॥ चेद्यदिगतस्तदा ॥ उल्कंठइवचाहोद्यत्यन्यत्रपाठः ॥ ५९॥
 यद्यस्मात् ॥ ६० ॥ अकालयतअकालयत्पेरयामासेतियावत् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ एतेवर्धते ॥ मनोरथएवमहोहोदक्षः ॥ ६३ ॥ अस्तुतावद्विध्यस्यांगनुकीद्विभागद्विरपिंसं

तपःक्रोधसमुत्थाभ्यांकाशीविरहजन्मना ॥ प्रलयानलवत्तीव्रज्वलन्तं त्रिभिरग्निभिः ॥ ५५ ॥ गिरिः खर्वतरो भूत्वा विविक्षुरवनीमिव ॥ आज्ञा
 प्रसादः क्रियतां किं करोस्मीति चाब्रवीत् ॥ ५६ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ विव्यसाधुरसिप्राज्ञमां च जानासितत्त्वतः ॥ पुनरागमनं चेन्मेतावत्स्व
 र्वतरो भव ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वा दक्षिणामाशांसनाथामकरोन्मुनिः ॥ निजैश्चरणविन्यासैस्तथासाध्यात्पापानिधिः ॥ ५८ ॥ गते तस्मिन्मनिवरे
 वेपमानस्तदा गिरिः ॥ पश्यत्युल्कंठमिव च गतश्चेत्साध्वभूतः ॥ ५९ ॥ अद्य जातः पुनरहं न शोभेयमिदं गस्तिना ॥ न मया सदृशो धन्य इति मेनेसवै
 गिरिः ॥ ६० ॥ अरुणोपि च तलाले कालज्ञोऽथानकालयत् ॥ जगत्सास्थ्यमवापोच्चैः पूर्ववद्भुजनुसंचरैः ॥ ६१ ॥ अद्य श्वोवापरश्वोवाप्यागमि
 श्यतिवैमुनिः ॥ इति चितामहाभारैर्गिरिराकांतवस्थितः ॥ ६२ ॥ नाद्यापि मुनिरायातिनाद्यापि गिरिरेधते ॥ यथा खलजनानां हि मनोरथमहीरु
 हः ॥ ६३ ॥ विवर्धिषति योनीचः परासूयांसमुदहन् ॥ दूरे तद्वद्विवातांस्तां प्राग्दूरेऽपि संशयः ॥ ६४ ॥ मनोरथानसिद्ध्ययुः सिद्धानश्वं त्यधिधुवम् ॥
 खलानां तेन कुशलं विश्वं विश्वेशरक्षितम् ॥ ६५ ॥ विधवानां स्तनाय द्यूद्येव विलयंति च ॥ उन्नम्योन्नम्य तत्रोच्चैस्तद्वत्खलमनोरथाः ॥ ६६ ॥

शयितेतिदृष्टेतिनाह ॥ विवर्धिषतिवर्धितुमिच्छति ॥ ६४ ॥ पूर्वसंशयमात्रमुक्तमिदं नानुष्ठानं प्राक् सिद्धामनोरथानश्वं त्येवेत्याह ॥ मनोरथा इति ॥ फलितमाह ॥
 तेनेति ॥ तेन खलानां मनोरथानशनेन ॥ विश्वेशो नागत्सादिरूपेण रक्षितं पालितम् ॥ ६५ ॥ पूर्वांक्तमर्थसिद्धांतं कथयन् प्रकृतं निगमयति ॥ विधवानां मिति त्रयेण ॥ यथा विगतजर्तुका
 णां कुचा उच्चैर्यथा स्यान्तथा हृदि विवर्धिषति विलयंति विलीयंते एवमस्तेषां पेरया उपकाराय भवन्ति तथा खलानां मनोरथा इत्यर्थः ॥ ६६ ॥

यथाकन्दीकुत्सितानदीअल्लदृष्ट्याकूलंकांस्वतीरंजिकांभवतितथाखलस्याल्यवर्षणात्यकामदृष्ट्यायाऋद्धिःसष्टिःसंपत्तिरित्यावत् ॥ सास्वकुलं कषास्वकुलनाशिकाभवती
त्यर्थः ॥ कुनदीतिक्वचित्पाठःसार्चिलः ॥ ६७ ॥ योऽन्यसामर्थ्यमविज्ञायस्वसामर्थ्यं दर्शयतिसयथोपहासं प्राप्नोति तयायं विध्योपीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ उदीचीदिशंस्तृतीयुदी
चीदिक्स्थूकृतम् ॥ उदीचीदिक्कर्मितिक्वचित्पाठः ॥ मातरिभ्वनंवायुं ॥ इत्थश्छांदसः ॥ पृच्छेत्पृच्छति ॥ ७० ॥ हेलोपासुद्रेवारणस्याः साप्रसिद्धामुद्रेवारणीतिमुद्रारचनापरिपा
टीकापिनिरूपमा ॥ कापीतिक्वचित् ॥ यद्वा मुद्रामुद्रिकांलिङ्गचिह्नमिति यावत् ॥ इहब्रह्मांडमध्येजगतीतलकुत्रापिनदृश्यते ॥ यतस्तस्याः कर्तोविधिर्ब्रह्मानेत्यर्थः ॥ तथाचवक्ष्य

भवेकूलं कषायद्वदत्यवर्षेणकनदी ॥ खलीरित्यवर्षेणतद्वत्स्यास्वकुलं कषा ॥ ६७ ॥ अविज्ञायान्यसामर्थ्यस्वसामर्थ्यं प्रदर्शयेत् ॥ उपहास
मवाप्नातितैवायमिहाचलः ॥ ६८ ॥ व्यासउवाच ॥ गोदावरीतरंम्यविचरन्नपिवैमुनिः ॥ नतत्याजचतंतापंकाशीविरहजंपरम्
॥ ६९ ॥ उदीचीदिक्स्थूशमपिसमुनिर्मातरिभ्वनम् ॥ प्रसार्यबाहू संश्लिष्यकाश्याः पृच्छेदनामयम् ॥ ७० ॥ लोपासुद्रेनसामुद्राकापीहजग
तीतले ॥ वाराणस्याः प्रदृश्येततत्कर्तानयतोविधिः ॥ ७१ ॥ क्वचित्पुनर्क्वचिज्जल्यनर्क्वचिद्वावनर्क्वचिस्खलन् ॥ क्वचिच्चोपविशंश्चेतिबभ्रामे
तस्ततोमुनिः ॥ ७२ ॥ ततोब्रजनन्ददशार्थेपुण्यराशिल्लपोधनः ॥ चंचच्चंद्रशताभासांभाग्यवानिवसुश्रियम् ॥ ७३ ॥

तिब्रह्मास्वयमेव ॥ मयादृष्टानि विप्रैर्द्रमुवनानिचतुर्दश अस्याः पुण्यानिर्मातास्वयं विश्वेश्वरः प्रभुरिति ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ततइति ॥ ततस्तदन्तरं तत्रगोदावरीतीप्रदेशेजल्लपोधनोऽग
स्तोमहालक्ष्मीं सुचिरं यथास्यात्तथास्थितां ददृशे ददृशेति तृतीयेनान्वयः ॥ कथं भूताम् ॥ चंचच्चंद्रशताभासांचंचच्छुल्लच्चंद्रशतं तस्येवासंमततोभासो दीप्तिरस्याः सा तथाताम् ॥ कां
क इव ॥ सुश्रियं शोभनालक्ष्मीभाष्यवानिव ॥ पुण्यवान्यथापश्यति तेत्यर्थः ॥ अथैवैवो जनाः ॥ ततस्तदन्तरं तपोधनो गस्तो येष प्रथमतः सुश्रियं शोभनं प्रभ्रां श्रीगात्रं तेजः समहू भित्य
र्थः ॥ ददृशे पश्चात्तत्र तस्यां सुश्रियां दृष्ट्वा यां सत्यामाधारभूतायां वा अगस्तो महालक्ष्मीं ददृशेति शेषं परवत् ॥ पाठांतरं स्वीयां स्वेष्टे देवतां श्रियमिति व्याख्येयम् ॥ ७३ ॥

विजियेति। पुनःकथंभ्रताम् ॥ भानुनदीधत्या॥ भानुःकरोमरीचिह्नांपुंसयोर्दीधितिःस्त्रियामित्यमरः॥ भानुंछुद्यौविजित्यविशेषणजित्वासमुदित्वरंसम्यगुद्यतंसम्यक्प्रकाशमानमित्यर्थः ॥ तद्वैद्यास्त्रजनितोस्वचेतस्तापसंनतिस्वमनस्तापपरंनिर्वापयतीतिराकर्तुंभवर्तमानाभिव्युत्प्रेक्षा ॥ निर्वापयितुमिच्छामिद्वैत्यह्नैस्तापितानुमित्येववक्ष्यमाणत्वात् ॥ अगस्त्यपरोवास्वशब्दस्तदाताकाशीवियोगजांस्वचेतस्तापसंततिमितिव्याख्येयम् ॥ ७५ ॥ रात्राविति ॥ तत्सात्काराणत्तत्रोलापुरुष्युषितस्थिताभिवेतिप्रवृत्त्येव ॥ तस्मात्कस्मात् ॥ क्षीरोदपितृहृदमस्यपर्वतस्यामृतोत्पत्त्यर्थकृतमंधानद्वैतस्यासात्तज्जनितशब्दत्रासात्तच्चूणनत्रासाद्वैत्यर्थः ॥ ननुतथापिपद्मालयत्वात्तद्वैत्यास्यतितत्राह ॥ रात्राविति ॥ रात्रौरात्रिविषयपदेषुसंकोचोमुद्राभावेयतः ॥ ननुतद्विचंद्रमसिस्थास्यतितत्राह ॥ दर्शेष्विति ॥ दर्शेष्वभावास्यासुअज्ञांध्रःकाचिद्वज्रेदृश्यतांगच्छदित्यर्थः ॥ अज्ञोऽज्ञे

विजित्यभानुभानुंदिवापिसमुदित्वराम् ॥ निर्वापयतीमिवतांस्वचेतस्तापसंततिम् ॥ ७४ ॥ तत्रागस्त्योमहालक्ष्मीददृशेसुचिरंस्थिताम् ॥ ७५ ॥ रात्रावज्ञेषुसंकोचोदर्शेष्वज्ञःकचिद्वजेत् ॥ क्षीरोदमंदरत्रासात्तदत्राध्युषितामिव ॥ ७६ ॥ यदारभ्यदधरैर्नामाधवोमानतःकिल ॥ तदारभ्यस्थितानंसपत्नीष्यावशादिव ॥ ७७ ॥

वातृकःसोमइत्यमरः ॥ अतस्तादृक्स्थानानंतराभावात्तत्राध्युषितमिव्युत्प्रेक्षा ॥ ७६ ॥ यदारभ्येति ॥ यदित्यव्ययं तथातदित्यपि।यत्तुयंकालमारभ्यएतलक्ष्मीमानतःसमानतोवक्षसिदधारभार्यात्वेनस्वीकृतवान् ॥ तत्रमानंसूचयब्दधारेत्यनेनाकांक्षितकर्तारमाह ॥ मायवदिति ॥ मालक्ष्मीस्तस्याधवोभूततयर्थः ॥ तत्कालमारभ्यनूनिश्चितस्थिताम् ॥ सपत्नीसरस्वती ॥ नारायणमहर्द्वंद्वरुढायरयवाहनम् शंखचक्रगदाहलेयस्यभार्यासरस्वतीतिवचनात् ॥ प्रोक्तुष्टाज्ञानकूटेहरिनिजदयितेदेविसंसारसारेतिसरस्वतीस्तोत्रपादवचनाच्च ॥ यदाभूद्रागभोरामस्तदाभूद्राणीत्वियमितिवैष्णवोक्तेः ॥ श्रियाशातकुंभद्युतिसिग्धकांत्याधरण्याचदूतदलश्यामलांस्या कलत्रद्वयेनामुनातोषितायत्रिलोकीगृहस्थायविष्णोमस्तइतिभागवत्यादीयवचनाच्च ॥ तस्याइष्याविशादिवैश्वर्यशब्दादित्यर्थः ॥ मानतोवक्षसिधुनायाअपिसपत्नोरीष्यावशात्तयोर्भगवतामुत्सदंष्ट्राययोर्धृतत्वाद्भवेयम् ॥ इलाभितिपाठेऋजुवार्थः ॥ इलापृथ्वीवाराहर्हपेणदधार ॥ ७७ ॥

त्रैलोक्यमिति ॥ कोलरूपेणसूकरशरीरेण ॥ विनिहृत्येति ॥ यद्यपिमंगलभूतैर्वसोसुरोपातितः ॥ तथाचोक्तलक्ष्मीव्रतैर्भव्येदं प्रतितनारदेन ॥ भ्राष्ट्रेनसोवधीक्कोडवज्रेणाद्रियथाभ
वानिति ॥ समंगलः ॥ तथापिकल्पभेदाभिप्रायेणैतदुक्तमित्यविरोधः ॥ कोलापुकेकोलापुरनाम्नि मंगलाख्यस्यराज्ञोभंगलपुरमेवकोलापुरम् ॥ एतद्व्युक्तलक्ष्मीव्रतैर्भव्ये ॥ चोल
देवीश्रियाःशापात्कोलास्यायवप्ताभवत् ॥ कोलापुरमितिख्यातंक्षितौतमंगलपुरमिति ॥ ७८॥ ७९ ॥ पद्यैश्चित्रपदार्थैर्घोरघृष्टिःभवणासृष्टैः ॥ महामुनिर्महालक्ष्मीतुष्टावजगदंबिका
म् ॥ मातर्नभामिति ॥ हेमातर्नभामित्यर्थः ॥ हेकमलेहेकमलायताक्षिहेश्रीविष्णुहृत्कमलवासिनीनारायणहृदयपद्मेवसितुशील्यस्यास्तस्त्वैवोपनंतया ॥ तदुक्तैवैष्णवे ॥
विष्णोर्वक्ष्यत्थलाश्रयइति ॥ हेविश्वमातःहेक्षीरोदजेहेकमलकोमलगर्भगौरिहलक्ष्मिस्ततन्मतांशरण्येआश्रययोग्येप्रसीदप्रसन्नाभवप्रसादंकुर्वति ॥ ८० ॥ निखिलप्रपंचस्यतस्या

त्रैलोक्यंकोलरूपेणत्रासयंतंमहासुरम् ॥ विनिहृत्यस्थितांतत्ररम्येकोलापुरे ॥ ७८॥ संप्राप्याथमहालक्ष्मीमुनिवर्यःप्रणम्यच ॥ तुष्टाववा
ग्निरिष्टाभिरिष्टदंष्ट्रमानसः ॥ ७९॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ मातर्नभामिकमलेकमलायताक्षिहेश्रीविष्णुहृत्कमलवासिनिविश्वमातः ॥ क्षी
रोदजेकमलकोमलगर्भगौरिलक्ष्मिप्रसीदस्ततन्मतांशरण्ये ॥ ८० ॥ त्वंश्रीरुपेद्रसदनेमदनैकमातज्यात्सासिचंद्रमसिचंद्रमनोहरास्ये ॥
सूर्यप्रभासिचजगत्त्रितयेप्रभासिलक्ष्मिप्रसीदस्ततन्मतांशरण्ये ॥ ८१ ॥ त्वंजातवेदसिसदादहनत्माशक्तिर्वैधास्त्वयाजगदिदंविधिवि
दध्यात् ॥ विश्वभरोपिविभूयादखिलंभवत्यालक्ष्मिप्रसीदस्ततन्मतांशरण्ये ॥ ८२ ॥

रतंच्यवदन्पदेवतात्वेनस्तौति ॥ त्वंश्रीरितिसार्थेन ॥ महद्रसदनेत्वंश्रीःसंपत्तिःशोभावातद्धेतुरित्यर्थः ॥ लक्ष्मीर्वा ॥ पुनश्चपद्यादुद्धूतायदादित्योभवद्धरिरितिवैष्णवोक्तेः ॥ हेमदैकमा
तःक्रामैकप्रसूःप्रद्युम्नैकहेतोहेरुक्मिणीत्यर्थः ॥ तदुक्तैवैष्णवे ॥ रुक्मिणीकृष्णजन्मनीति ॥ ज्योत्स्नाकांतिरसि चंद्रमसिहेचंद्रमनोहरास्ये सूर्येप्रभासि ॥ चक्षुःसुहृन्ना ॥
जगत्त्रितयेयाप्रभासत्वमसि ॥ तथाचश्रुतिः ॥ तनत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकनेमाविद्युतोभातिकुतोयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वतस्यभासासर्वमिदंविभातीति ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदस्ततं
नमदांशरण्येइति ॥ ८१ ॥ त्वमिति ॥ त्वंजातवेदसिचंद्रैःसदादहनत्माशक्तिर्दाहृत्स्वरूपाशक्तिः ॥ वेधाब्रह्माव्यागिन्ननिमित्तोपादानभूतयाइदंजगत्विधिविदध्याद्विदधातिकरो
तीत्यर्थः ॥ विश्वभरःश्रीविष्णुरपिविभूयात्पालयद्रक्षतीत्यर्थः ॥ अखिलंजगत् भवत्यालया ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदस्ततन्मतांशरण्येइति ॥ ८२ ॥

त्वदिति ॥ हेअमलेत्त्वयानधिष्ठितमेतज्जगच्छीरुद्रोऽपिसंहरति ॥ अतस्त्वत्पारांतय्यात्सर्वस्यत्वमेवपासिंहं सिविदधासिकरोषिचेति ॥ ननुतर्हसृष्टज्यादिअदस्यसत्त्वाद्धेतंगतमेवतत्राह ॥ परावरासि ॥ यद्वा पूर्वनिमित्तकारणतामुक्तेदानीमुपादानकारणतामाह ॥ परावरासिकार्यकारणरूपस्थूलसूक्ष्मरूपपरेऽव्याकृतादयोऽवरेनिकृष्टायस्यादितिवाऽसि ॥ त्वद्वपुत्वदधीनचसर्वमितिभावः ॥ पुनःसगुणांस्तौति ॥ हेअमलेहरिपिईदंस्तुत्यस्त्वदास्यात्वत्पासावभूवा ॥ यद्वा अज्ञानंतकार्यचहतीतिहरीस्तथाविधोपिवाड्मनसयोगोचरोपित्वदायात्वदीक्षयात्वयिचिदाप्तासप्रदानेनेत्यर्थः ॥ संप्रेक्षतबहुस्यांप्रजायेयेतिश्रुतेः ॥ भक्तानामीढ्यास्तुत्योवभूव ॥ अयंभावः ॥ भगवतस्त्वदीक्षणाभावोऽसृष्ट्यादिसंभवाजीवानांपुरुषार्थचतुष्टयनसिध्येत्वदीक्षयापुनःसृष्ट्यादेःसंभवाद्भगवतःस्तुत्यादिनातच्चतुष्टयसिद्धतीतिभावः ॥ हेलाक्षिमप्रसीदसततंनमतांशरण्यइति ॥ ८३ ॥ शूरइति ॥ हेतुमेवयत्रपुरुषेतत्त्वकरुणाकटा

त्वच्यक्तमेतदमलेहरतेहरोपि त्वंपासिंहं सिविदधासि परावरासि ॥ ईड्योवभूवहरिच्यमलेत्वदास्यालक्षिमप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥ ८३ ॥ शूरःसएवसगुणिसबुधःसधन्योमान्यःसएवकुलशीलकलाकलापैः ॥ एकःशुचिःसहिपुमानसकलेपिलोकंयत्रापतेत्तवशुभेकरुणाकटाक्षः ॥ ८४ ॥ यस्मिन्वसेःक्षणमहोपुरुषेजजेऽथैक्षेणेतृणसरसिदेवकुलेऽहं ॥ रत्नेपतत्रिणिपशौशयनेधरायांश्रीकमेवसकलेतदिहास्तिनान्यत् ॥ ८५ ॥ त्वत्सृष्टमेवसकलंशुचिंतांलभेतत्वच्यक्तमेवसकलंत्वशुचौहलाक्षिम ॥ त्वन्नामयत्रचसुभंगलमेवतत्रश्रीविष्णुपत्तिकमले कमलालयेऽपि ॥ ८६ ॥

क्षआपतेत्सएवयूरःससमर्थःसगुणिसबुधःसधन्योधनायोग्यः कलाविधा कुलशीलकलानां कलापैः समूहैः सएवमान्यः पूज्यः सकलेपिलोके स एको मुख्यः शुचिः स एव हि पुमान् ॥ तदुक्तं वैष्णवे ॥ सश्लाघ्यः सगुणी धन्यः सकुलीनः सबुद्धिमान् सशूरः सच विक्रान्तो यस्तथा देवि वीक्षित इति ॥ ८४ ॥ यस्मिन्निति ॥ अहो हे लक्ष्मि यस्मिन्स्वक्ष्णक्षणाभ्रं वसेः वससि सकले इह जगति ते देवास्तिनायं हित्यव्ययः ॥ तदेवास्तीति कुतस्तत्राह ॥ सश्रीकं त्वदधिष्ठितमित्यर्थः ॥ यद्वा अन्यदपि यत्तश्रीकं ते देवास्ति ॥ यद्वा यस्मिन्वससि सश्रीकं ते देवास्तीति ॥ यस्मिन्कस्मिन्नित्याकांक्षायामाह ॥ पुरुषइत्यादि ॥ पुरुषेयस्मिन्कास्मिंश्चिदित्यर्थः ॥ एवंगजेऽथैक्षेणस्त्रीसमूहे तृणसरसिदेवकुलेऽहं ॥ रत्नेपतत्रिणिपशौशयने धरायामिति ॥ सकलेऽहं सर्वस्व रूपे इति वा ॥ कमलेऽतिवापाठः ॥ ८५ ॥ त्वत्सृष्टमिति ॥ हेलाक्षिमिह जगति त्वत्सृष्टं त्वया धिष्ठितमेव सकलं वस्त्वित्यर्थाच्छुचितं लभेत ॥ त्वच्यक्तमेव सकलं तु पुनश्चुचि ॥ हे श्रीविष्णुपत्नि हे कमले कमलालये ॥ अपिः समुच्चये ॥ अतीतिपाठे सुमंगलमित्यस्योपयतिशब्दो नेतव्यः ॥ यत्र च त्वन्नामाति सुमंगलमेव तत्रेति ॥ ८६ ॥

लक्ष्मीमिति ॥ इतिसदाजपतां कदुःखं न कुत्रापि दुःखमित्यर्थः ॥ इति शब्दपरान्तरमस्मिन् अस्मिन् तदर्थेति ॥ लक्ष्मीं श्रियं कर्मलां कर्मलायां पद्वारं मानं लिनयुग्मकरां कर्मलद्वयहस्तां मां क्षीरोदजां अमृतकुंजकरां इदाम् ॥ अमृतकुंजकरां इदामिति पाठकर्मधारयः ॥ शिवमिति क्वचित् ॥ विष्णुप्रियामिति ॥ पंचवक्त्रशब्दाः सप्तमुच्चयार्थाः ॥ ८७ ॥ साष्टांगं अष्टभिर्हस्तैः पदजनूरैः शिरोदब्धेनो वचोभिर्गैः सहितं यथाभवति तथा ॥ तदुक्तम् ॥ दोर्भ्योऽपि द्वाभ्यां जानुभ्यामुत्साशिरसादृशा मनसावचसाचेति प्रणामोऽष्टांग इति तदिति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ रा

लक्ष्मीं श्रियं च कर्मलां कर्मलायां च पद्वारं मानं लिनयुग्मकरां च मां च ॥ क्षीरोदजाममृतकुंजकराभिरां च विष्णुप्रियामितिसदाजपतां कदुःखम् ॥ ८७ ॥ इति लुत्वाभागतो महालक्ष्मीहरिप्रियाम् ॥ प्रणाममसपत्नीकः साष्टांगं दंडवन्मुनिः ॥ ८८ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते मित्रावरुणसंभव ॥ पतिव्रते त्वमुत्तिष्ठ लोपामुद्रं शुभ्रव्रते ॥ ८९ ॥ सत्यानया प्रसन्ना हवि यता यद्दृष्टिमतम् ॥ राजपुत्रिमहाभागे वमिहोपविशामले ॥ ९० ॥ त्वदंगलक्षणैरेभिः सुपवित्रैश्च तैः ॥ निर्वापयितुमिच्छामि देव्यास्त्रैस्तापितां तनुम् ॥ ९१ ॥ इत्युक्त्वा मुनिपत्नीं तां स मां लिख्य हरिप्रिया ॥ अलं च कारच प्रीत्या बहूनां भाग्यमंडनैः ॥ ९२ ॥ पुनराह मुने जानेत तव दत्तापकारणम् ॥ स चेतनं दुनोत्येव काशो विभ्रले पजोऽनलः ॥ ९३ ॥ यदा स देवो विश्वेशो मंदरं गतवान् पुरा ॥ तदा काशीं वियोगेन जाता तस्येदृशी दृशा ॥ ९४ ॥ तस्मिन् पुनर्ज्ञातुं ब्रह्माणं के शं वंगणान् ॥ गणेश्वरं च देवांश्च प्रेषयामास शूलयुक् ॥ ९५ ॥ ते च काशीं गणान् सर्वे विचार्य च पुनः पुनः ॥ ब्रजं त्यद्यापि न क्वापि तादृगस्ति क्वा पुरी ॥ ९६ ॥ इति श्रुत्वा तथ स मुनिः प्रत्युवाच श्रियंततः ॥ प्रणिपत्य महाभाग भक्तिगर्भा मंदं वचः ॥ ९७ ॥ यदि देवो वरो मे मंदं वरयोग्योऽस्म्यहं यदि ॥ तदा त्रा राणसी प्राप्तिः पुनरस्त्वेष मे वरः ॥ ९८ ॥

जपुत्रिवैदर्जाजकन्ये ॥ ९० ॥ लवंगलक्षणैः त्वदंगवर्तितेयानि लक्षणानि सल्लक्षणा निपातिव्रत्यादि संसूचकानि तैरेभिः प्रत्यक्षसिद्धैः दिव्यास्त्रैः सुकरद्वयैः स्याद्युधैः ॥ ९१ ॥ बहूनि सौ भाग्यानि येभ्यस्ता निचतानि मंडनानि भूषणानि चैतः ॥ ९२ ॥ दुनोति व्यथते ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ देवान् स्मर्यादीन् ॥ द्वादशादित्यभेदेन बहुवचनम् ॥ देवीरिति पाठो मातृगणमित्यर्थः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥ संतेवशास्य ॥ १०० ॥ १ ॥ कालकर्णारक्षसीविशेषःकाकविष्ठावा ॥ २ ॥ भूर्जपत्रेचर्मपत्रे ॥ ३ ॥ इदमिति ॥ बीजरहस्यं बीजश्रीबीजंतोपिहस्यंगोप्यम
तिपहन्तरमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ १०९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतार्थांकाशीखंडटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

येपठिष्यतिचस्तोत्रंत्वद्भक्त्यामल्लतंसदा ॥ तेषांकदाचित्संतपोमास्तुमास्तुदरिद्रता ॥ १ ॥ मास्तुचेष्टुवियोगश्चमास्तुसंपत्तिसंक्षयः ॥ सर्वत्र
विजयश्चास्तुविच्छेदोमास्तुसंततः ॥ १०० ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ एवमस्तुमुनेसर्वयत्न्यपरिभाषितम् ॥ एतस्तोत्रस्यपठनंमसान्निय्य
कारणम् ॥ १ ॥ अलक्ष्मीःकालकर्णीचतद्ग्रेनविशेत्क्वचित् ॥ गजाभ्यपशुशांत्यर्थमेतस्तोत्रंसदाजपेत् ॥ २ ॥ बालग्रहासिभूतानांबालानां
शांतिकृत्परम् ॥ भूर्जपत्रेलिखित्वातुबध्नीयालंकठदेशतः ॥ ३ ॥ इदंबीजरहस्यंमेरुक्षणीयंप्रयत्नतः ॥ श्रद्धाहीननदातव्यंनदेयंचाशुचौक्वचित्
॥ ४ ॥ अन्यच्चशृणुविप्रेन्द्रभविष्येद्वापरेभवान् ॥ एकोनत्रिंशकेनक्षनसत्यंव्यासोभविष्यति ॥ ५ ॥ तदावारणसीप्राप्यसिद्धिप्राप्त्यस्यभी
प्सिताम् ॥ व्यस्येवेदानपुराणानिधर्मान्समुपदिश्यच ॥ ६ ॥ हितंचतेवदाम्येकंसांप्रतंतत्समाचर ॥ पश्यकिंचिदितोगवास्कंदमग्रेस्थितंभुम्
॥ ७ ॥ वाराणस्यारहस्यंचयथावच्छिद्यवभाषितम् ॥ तवतुष्टिकं ब्रह्मनकथयिष्यतिषण्मुखः ॥ ८ ॥ इतिलब्ध्वावरं सोऽथमहालक्ष्मींप्रणम्यच ॥
यथावगत्तिर्यत्रास्ति कुमारः शिखिवाहनः ॥ १०९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेअगस्त्यप्रस्थानंनानापंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
पाराशर्यउवाच ॥ ॥ शृणुमत्तमहाभागकथांश्रुतिसहोदराम् ॥ यांवैदृदिनिधायेहपुरुषः पुरुषार्थभाक् ॥ १ ॥ ततःश्रीदर्शनानंदमुधाधारा
धुनीर्मुनिः ॥ अवगाढ्यसपत्नीकः परांमुदमवापसः ॥ २ ॥

षष्ठतीर्थप्रशंसांचचार्ययानोदितोमुनिः ॥ कथयामासकाल्पयनमानसादिविभागतः ॥ १ ॥ श्रोतारंप्रोत्साहयति ॥ शृण्विति ॥ श्रुतिसहोदरोवेदुल्ल्याश्रुतिसहस्रयस्याः सातथातश्रु
तिगर्जामित्यर्थः ॥ श्रुतिमनोहरामितिवापाठः ॥ वैनिश्चये ॥ १ ॥ श्रीदर्शनानंदएवमुधाधाराधुनीअमृतसंपातनदीताम् ॥ २ ॥

वक्रिकुंडेति ॥ द्रौपदीदृष्टुश्चयोः श्रिकुंडसमुत्पन्नयोर्द्रुपदभार्यायां द्रुपदाज्जातत्ववदश्रिकुंडसमुत्पन्नस्यापिरोमहर्षणस्य ब्राह्मण्यां क्षत्रियाज्जातत्वमविरुद्धम् ॥ यद्वा वक्रिकुंडसमुद्भू-
तैवैवस्य यद्वा श्रिकुंडात्समुत्पन्न ॥ त्वंहि स्वायं भवेयज्ञे सुत्याहे वि ते सति संभूतः संहिता वक्तुं स्वांशेन पुरुषो नमः तस्य ते सर्वरोमाणि वचसा तद्विनिच द्वैपायनस्य तु भवन्ति तौ सौरो-
महर्षण इति कर्मोक्तः ॥ स्वायं भवे स्वयं भुवा ब्रह्मणा प्रवर्तते ॥ त्वंशेन कलया ॥ वैव्यस्याहि पृथो यज्ञे वतमाने महात्सवः सुत्यायामग्नवस्तद्विनिवायुक्तेश्च ॥ ब्राह्मण्यां क्षत्रियाज्जातः
सुत इत्यभिधीयते ॥ तत्साधम्यादिसावपि तथा ॥ तथा हि ॥ तत्र हि पृथो यज्ञे बार्हस्पत्यहर्विरेद्रणहविषां संपुक्तमभिज्ञत चरदंश्चरुमांस्तेन हविषातः सुतमागधौ जाता विनिषोरणि कौ-
वक्रिकुंडसमुद्भूतमूतनिर्मलमानसः ॥ शृणुष्वैकं पुरा विद्भिर्भाषितं यस्मिन् भाषितम् ॥ ३ ॥ परोपकरणं येषां जार्गितं हृदये सताम् ॥ न श्यंति विप-
दस्तेषां संपदः स्युः प्रदपदे ॥ ४ ॥ तीर्थस्नानेन सा शुद्धिर्बहुदानैर्न तत्फलम् ॥ तपो भिरुग्रैस्तन्नाप्यमुपकृत्या यदाप्यते ॥ ५ ॥ परां पकृत्या योधर्मा-
धर्मो दानादि संभवः ॥ एकत्र तु लितौ धात्रा तत्र पूर्वो भवदुरुः ॥ ६ ॥ परिनिर्मय्य वाग्जालं निर्णोति मिदमेव हि ॥ नोपकारात्परोधर्मो नापका-
रादघं परम् ॥ ७ ॥ उपकर्तुरगस्यस्य जातमेतन्निदर्शनम् ॥ कृता दृक्काशि जंदुः खं कृता दृक्श्रीमुखेक्षणम् ॥ ८ ॥ करि कर्णाग्रचपलं जावि तं वि-
विधं वसु ॥ तस्मात्परोपकरणं कार्यमेकं विपश्चिता ॥ ९ ॥ यल्लक्ष्मीनाममात्राभ्यामनरोमाति कुत्रचित् ॥ साक्षात्समीक्ष्य तां लक्ष्मीं कृतकृत्या-
भवन्मुनिः ॥ १० ॥ गच्छन् यदृच्छया सोऽथ दूराच्छी शैलमैक्षत ॥ यत्र साक्षान्निवसति देवः श्रीत्रिपुरांतकः ॥ ११ ॥ उवाच वचनं पत्नी तदा प्रीत-
मना मुनिः ॥ इहास्थितैव पश्य त्वं कांते कांतं परम् ॥ १२ ॥ श्रीशैलशिखरं श्रीमदिदं धृदिलोकनात् ॥ पुनर्भवो मनुष्याणां भवेऽत्र न भवेत्क्वचि-
त् ॥ १३ ॥ गिरिश्रतुरशीत्यायं योजना हि विस्तृतः ॥ सर्वलिंगमयो यस्मादतः कुर्यात्सदक्षिणम् ॥ १४ ॥ लोपा मुद्रोवाच ॥ किंचि-
द्विज्ञानं मिच्छामि यद्वा ज्ञात्वा मिनो भवेत् ॥ ब्रूते हि याऽननुज्ञातापत्या सापतिता भवेत् ॥ १५ ॥

कथा ॥ अत एव तस्य पुराणादिष्ववचनमविरुद्धमिति ॥ कल्यणेन कल्यन्तानुचालतरा ॥ अतिलोमजलाद्यति संपराभवात्तिलोमजं शरीरं विहाय शरीरं तं यद्वा श्रिकुंडलोमहर्षणो वसि-
ष्ठागस्त्य विवसाधया मासेति महाभारतटीकायामितिकेचित् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ करि कर्णाग्रचपलं हस्तिकर्णाग्रचपलम् ॥ ९ ॥ यल्लक्ष्मीति ॥ याचासौ लक्ष्मीश्चेति यल्ल-
क्ष्मीस्तस्यानाममात्राभ्यानाममात्रोच्चारणेन नरोयः कथिद्विपिनो मातिन परिमिनोति महत्तरो भवतीत्यर्थः ॥ कृतकृत्यो भवेन्नर इति क्वचित्पाठः ॥ १० ॥ ऐक्षत दृष्टवान् ॥ ११ ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ पत्या अननुज्ञाता भर्त्राऽदनाभ्यनुज्ञेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ इष्यतेवांछ्यतेस्वामिनेतिशेषः ॥ १८ ॥ वरारोहवरैश्रद्धौ आरोहौ जयनेयस्याः सावथातस्याः संबोधने श्रेष्ठजयने इत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ सर्वनीयानां कामिक
कामायहितम् ॥ संवत्सराजितपानशरामनाविषयत्वात् ॥ २१ ॥ गंगाद्वारं मायापुरी ॥ अमरावती गंगा पुरी विशेषो वा ॥ अमरावती वाऽमरावतीति द्वारकाया वा विशेषणम् ॥ २२ ॥
सिधुर्नदीतस्याः संगः संगमः ॥ सागरेणेति शेषः ॥ कांतीपुरी ॥ कांचीति कचि स्यात् ॥ ज्यवंकं ब्रह्मगिरि महाराष्ट्रेषु प्राप्तिद्वयोक्तो गौतमीनिःसृता ॥ सप्तगोदावरीतटं आश्रयं प्राप्तिद्वम्
॥ २३ ॥ महालयो महास्थानं गैड्यसिद्धम् ॥ अकारोऽभ्रकण्टकम् ॥ महालय इति अकारस्य वा विशेषणम् ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ २४ ॥ गोकर्णेति ॥ गोकर्णेनामतीर्थविशेषो दिवि देयुषि
अगस्य उवाचा ॥ किं वक्तुकामा देवि त्वं ब्रूहि तत्त्वमशंकितम् ॥ नवाहरीनां वाक्यं हि पत्युः खेदाय जायते ॥ १६ ॥ ततः प्रच्छसा देवी प्रणम्य मु
निमानता ॥ सर्वेषां च हि तार्थाय स्वसं देहापनुत्तये ॥ १७ ॥ लोपा मुद्रो वाचा ॥ श्रीशैलशिखरं दृष्ट्वा पुनर्जन्मन विधत्ते ॥ इदमेव हि सत्यं चे कि
मर्थका शिष्यते ॥ १८ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ आकर्णय वरारोहस्य पृष्ठं लयामले ॥ निर्णीतमसं कृत्वा तन्मुनिभिस्तत्त्वचितकैः ॥ १९ ॥
मुक्तिस्थानान्यनेकानि कृतस्तत्रापि निर्णयः ॥ तानि ते कयया न्यत्र तत्तचित्ताभावक्षणम् ॥ २० ॥ प्रथमं तीर्थं राजंतु प्रयागाख्यं सुविश्रुतम् ॥
कामिकं सर्वतीर्थानां धर्मकार्थमोक्षदम् ॥ २१ ॥ नैमिषं च कुरुक्षेत्रं गंगाद्वारमवंतिका ॥ अयोध्यामथुरा चैव द्वारकाप्यमरावती ॥ २२ ॥
सरस्वती सिंधुसंगांगसागरसंगमः ॥ कांती च ज्यवंकं चापिसमगोदावरीतटम् ॥ २३ ॥ कालं जरं प्रभासाश्च तथा बदर्कि श्रमः ॥ महालय
स्तथो कारक्षेत्रं वै पौरुषोत्तमम् ॥ २४ ॥ गोकर्णो भृगुकच्छश्च भृगुतुंगश्च पुष्करम् ॥ श्रीपर्वतादितीर्थानि धारतीर्थं तथैव च ॥ २५ ॥ मानसा
न्यपि तीर्थानि सत्यादीनि च वै प्रिये ॥ एतानि मुक्तिदान्येव न तत्र कायाविचारणा ॥ २६ ॥

द्वः ॥ भृगुकच्छं भृगुगौर्जदेशं प्राप्तिद्वौ ॥ यस्मिंस्तीर्थे आरयाजलं स्रवति तद्धारतीर्थं दिवि कुमारधारोति प्राप्तिद्वम् ॥ यद्वा धारानामतीर्थं विशेषः ॥ तदुक्तं वनपर्वणि ॥ धारानामम
हा प्राज्ञसर्वपापप्रणाशिनी तत्रास्त्रावान्नव्याघ्रमशोचति नः कचिदिति ॥ धारतीर्थं युद्धमिदं किंचित् ॥ २५ ॥ मानसानि मनःसंभवा निमानसा निब्रह्मा लैक्यलक्षणानि ज्ञानानि ॥
बहुवचनं तु सगुणानि गुणैर्बहिःप्रायेण ॥ कथं मूतानि ॥ तीर्थानि अविधात कार्या यो न शिकानीति यावत् ॥ ऋजुष्टजलानीति वा ॥ निपानागमयोस्तीर्थं ऋषिजुष्टजले गुरावित्यमरः ॥
ज्ञानानामपि निर्मलत्वाय धर्म्याजलत्वम् ॥ सलिलं कोद्रुष्टेति च श्रुतिः ॥ सत्यादिशब्देनार्जवदयादीनि गृह्यते ॥ हिनिश्चितमवधारणार्थो वा ॥ २६ ॥

पितामहानामित्युपलक्षणं पित्रादीनामित्यर्थः ॥ मुक्तास्तत्राश्राद्धकर्तारइतिशेषः ॥ तत्तनयाइत्यत्रच्छब्देनश्राद्धकर्तारोर्गुह्यते ॥ येषांपितॄणांमुक्तिर्दत्तांतनयाअपिमुक्ताइतिवाच्यः ॥ २७ ॥ सार्धमण्युवाचेति ॥ सार्धमणीपत्नी ॥ सत्त्वीकोधर्ममाचरेदितिवचनात्तस्याअपितच्छानपेक्षत्वासार्धमणीयुक्तम् ॥ चकारास्त्यादीनिचकानिकानीतिबोद्धव्यम् ॥ २८ ॥ मानसानितीर्थानिश्चिन्विप्रतिज्ञायसूचीकटाहन्यायेनतानिविहायसत्यादीनितीर्थान्याह ॥ सत्यमित्यारभ्यज्ञानपूतइत्यतःप्राक्तेनयथेन ॥ तत्रसत्यंयथार्थभाषणम् ॥ आकुष्ठेताडितेवासहंक्षमा ॥ इन्द्रियनिग्रहोनिषिद्धविषयेभ्योत्यंतमंतःकरणनिवृत्तिः ॥ सर्वभूतदयाप्राणिमात्रेष्वनंका ॥ आर्जवंमवकत्वम् ॥ ३० ॥ दानमार्थेषुमुक्तहस्ता ॥

गयार्तीयचयस्योक्तं तत्पितृणां हि मुक्तिदम् ॥ पितामहानासृणतो मुक्तास्तत्तनया अपि ॥ २७ ॥ सार्धमिण्युवाच ॥ मानसान्यपि तीर्था नित्या न्युक्ता निमहामते ॥ कानि कानि च तानीह ह्येतदाख्यातुमर्हसि ॥ २८ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ शृणु तीर्थानि गदतो मानसानि ममानये ॥ येषु सम्यङ् ब्रूवात्वा प्रयाति परमं गतिम् ॥ २९ ॥ सत्यं तीर्थं क्षमा तीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ॥ सर्वभूतदया तीर्थं तीर्थमार्जवं मेव च ॥ ३० ॥ दानं तीर्थं दमस्तीर्थं संतोषस्तीर्थं मुच्यते ॥ ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं तीर्थं च प्रियवादिता ॥ ३१ ॥ ज्ञानं तीर्थं धृतिस्तीर्थं तपस्तीर्थं मुदा हतम् ॥ तीर्थानामपि तत्तीर्थं विशुद्धिर्दमनसः परा ॥ ३२ ॥ नजलापुते देहस्य स्नानमित्यभिधीयते ॥ सस्नातो यो दमस्नातः शुचिः शुद्धमनोमलः ॥ ३३ ॥ योलुब्धः पिशुनः क्रूरो दांभिको विषयात्मकः ॥ सर्वतीर्थेष्वपि स्नातः पापो मलिन एव सः ॥ ३४ ॥ नशरीरमलत्यागान्नरो भवति निर्मलः ॥ मानसे तु मले त्यक्ते भवत्यंतः शुचिर्निर्मलः ॥ ३५ ॥

दमो निषिद्धविषयेभ्यो बाह्येन्द्रियाणां सर्वथानिवृत्तिः ॥ संतोषो यदृच्छया लोभेनालंबुद्धिः ॥ ब्रह्मचर्यं यथा यस्य विहितमष्टांगमैथुनपरित्यागादि ॥ प्रियवादितामशुरप्राप्तिता ॥ ३१ ॥ ज्ञानं धर्माधिर्मविषयं आत्माऽनात्मविवेको वा ॥ धृतिर्देहेन्द्रियाणामवसादे सत्युत्तं भनम् ॥ तपः क्लृप्त्वां द्रायणादि ॥ विशुद्धिर्विषयातिसंगराहित्यम् ॥ ३२ ॥ परत्वमेवान्वयव्यतिरेकमुखेन दर्शयति ॥ नजलापुतेति त्रयेण ॥ दमस्नातः दम्यते इन्द्रियाण्यनेनेति दमनस्तत्र स्नातः निःस्नातः प्रतिषिद्धविषयेभ्यो त्यंतमनो निग्रह रूपविशुद्धिमनित्यर्थः ॥ अतएव शुचिः रागादि रहितः ॥ अतएव शुद्धमनोमलो विगतविषयातिसंरागः ॥ श्राद्धाशुद्धमनोमल इति क्वचिमाठः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

शरीरमलत्यागान्निर्मलत्वाभावेदृष्टमाह ॥ जायंतइति ॥ जलमोकोयेषति तथा ॥ ३६ ॥ अज्ञातमलैर्मल्ययोस्सागादेयनयोरयोगात्तयोः स्वरूपमाह ॥ विषयेष्विति ॥ ३७ ॥
वक्षोतगतमंतःकरणविषयागिरागस्वचित्तीयावगाहनान्शुद्धातीतसदृष्टमाह ॥ चित्तिमिति ॥ बहिर्जलैर्धातसुराधिकरणं भांडं अतएवापवित्रम् ॥ ३८ ॥ अन्वयव्यतिक्रमाभ्यां
सिद्धं मनो विषुद्धेः परतीर्थत्वमपसंहरति ॥ दानमिति द्वाभ्याम् ॥ इज्यायागः शौचं मृज्जलाभ्याम् ॥ तीर्थसिवातीर्थादनम् ॥ श्रुतं श्रवणम् ॥ सर्वाण्येतानीत्यादीनिसर्वाण्यर्थः ॥ अतीर्था
निषेधत्रलासाधकानि ॥ भावोतः करणनिर्मलः शुद्धेयादिवचेत्यर्थः ॥ पाठांतराभावोयदिनिर्मलएवतदैवतानितीर्थातीर्था ॥ ३९ ॥ बहुवचनानागणस्य संसूचकाश्रवंतीति न्यायाप्यु
ष्कराणीति बहुवचनेन गंगदीनिगृह्यते ॥ ४० ॥ एवं विस्तरेण सत्यादीनितीर्थान्युक्त्वा मानसतीर्थान्याह ॥ ज्ञानपूतइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ यः स्नाति अवगाहते स परमार्गतिपरमनिर्वाते

जायंते च श्रियंते च जलेष्वेव जलौकसः ॥ न च गच्छति ते स्वर्गमविशुद्धमनोमलाः ॥ ३६ ॥ विषयेष्वतिसंरागो मानसो मल उच्यते ॥ तेष्वेव हि
विरागोऽस्य नैर्मल्यं समुदाहृतम् ॥ ३७ ॥ चित्तमंतर्गतं दुष्टतीर्थस्नानान्शुद्ध्यति ॥ शतशोऽथ जलैर्धातसुराभांडमिवाशुचिः ॥ ३८ ॥ दानमि
ज्यातपः शौचं तीर्थसेवाश्रुतं तथा ॥ सर्वाण्येतानि तीर्थानियदिभावननिर्मलः ॥ ३९ ॥ निगृह्णीते द्विग्रामो यत्रैव च वसेन्नरः ॥ तत्र तस्य कुरु
क्षेत्रं नैमिषं पुराणि च ॥ ४० ॥ ज्ञानपूतज्ञानजले रागद्वेषमलापहः ॥ यः स्नाति मानसे तीर्थे स याति परमार्गतिम् ॥ ४१ ॥

याति प्रामोतीत्यन्वयः ॥ क्व मानसेन सति श्रवमानं संब्रह्मालं ज्ञानलक्षणं तस्मिन् ॥ कथं भूते ॥ तीर्थैः कृषिभिर्जुष्टजले इव स विते ॥ यद्वा तीर्थमिव तीर्थं अविद्यातत्कार्ययोर्विनाशकत्वात्
तस्मिन् ॥ पुनः कथं भूते ॥ ज्ञानपूते ॥ ज्ञानं च तत्पूतं चेति ज्ञानपूतं स्वप्रकाशासंगमित्यर्थः ॥ यद्वा ज्ञानेन पूतं ज्ञानपूतं त्वमस्यादिवाक्यात्थबुद्धिदृष्ट्या निवृत्ताशेषविरोध्यं शमित्यर्थः ॥ त
स्मिन् ॥ ध्यानपूतइति क्वचिन्नाहः ॥ तत्र विजातीयप्रत्ययतिरस्कारेण स जातीयप्रत्ययो ध्यानं तेन पूतमिति व्याख्येयम् ॥ पुनः कथं भूते ॥ ज्ञानजले ॥ ज्ञानं च तज्जलं स्वच्छं च ज्ञानजलम् ॥
सलिलएकोद्ग्रेष्टेति श्रुतेः ॥ ज्ञानमेव जलयस्मिन्निविता ॥ पुनः कथं भूते ॥ रागद्वेषमलापहः ॥ रागद्वेषमलानपहंतीति तथा तस्मिन् ॥ तथा च भागवते वेदव्यासस्य स्मरणम् ॥ ज्ञानद्वेदे
ध्यानजले रागद्वेषमलापहः ॥ यः स्नाति मानसे तीर्थे स याति परमार्गतिं आत्मानदीप्य मनोयपूर्णासत्यं दृशरीलटादयोर्भिः तत्राभिषेकं कुरु पांडुपुत्र न वारिणा शुद्ध्यति च तारामेति ॥ भग
वच्छंकराचार्यस्य च यस्मिन्वेदाश्रये वाश्रयवित्रं क्लृप्तमेकताम् व्रजेत न्मानसे तीर्थे यस्मिन् स्नात्वाऽमृतोऽभवेदिति ॥ एकवचनेन मेकजीवाभिप्रायं जात्याभिप्रायं वा ॥ ४१ ॥

१ तदैवतानि तीर्थानियदि भावोस्ति निर्मल इत्येवं रूपे

॥ ४२ ॥ यथेति ॥ उद्देशाउक्तशेतावयवाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मानसपुत्रेति चकारात्मत्यादिषु च ॥ उभयेष्वपीत्यपिशब्दान्तेष्वपि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यस्येति ॥ यस्यहस्तादिषु संयतस्यास्ततीर्थफलमश्नुत इत्यन्वयः ॥ तत्र हस्तसंयमः प्रतिग्रहपरपीडनादिनिवृत्तिः ॥ पादसंयमो दृष्टिप्रेतप्रदेशपादप्रक्षेपादिः ॥ मनःसंयमोऽनिष्टाचिंतनाभावः ॥ विद्यामंत्रोपासनादिलक्षणा ॥ तपःस्वधर्मादभ्युतिः ॥ कीर्तिः परैः साधुतया वर्णनम् ॥ एतन्नित्यं च यस्य स्यादिति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ दंशो धर्मव्यजितम् ॥ न विद्यते दंशो यस्य स तथा ॥ स्वार्थकः ॥ अदमिकदत्तिकाचिन्ताः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तीर्थान्यनुसरन्धीर इति ॥ धीरः धर्माधर्मो विद्वान् ॥ ५२ ॥ तिर्यग्योनिमिति ॥ तिर्यग्योनिर्नैव गच्छेत्तीर्थान्यनुसरन् बिलेव ॥ ५३ ॥ अश्रद्धा न द् एतत्ते कथितं देविमानसं तीर्थलक्षणम् ॥ भौमानामपि तीर्थानां पुण्यवेकारणं शृणु ॥ ५४ ॥ यथा शरीरस्योद्देशः केचिन्मेध्यतमाः स्मृताः ॥ तथा षुष्यव्यामुद्देशः केचिपुण्यतमाः स्मृताः ॥ ५५ ॥ प्रभावादद्भुताद्भूमेः सलिलस्य च ते जसा ॥ परिग्रहान्मनीनां च तीर्थानां पुण्यता स्मृता ॥ ५६ ॥ तस्माद्भौमेषु तीर्थेषु मानसेषु च नित्यशः ॥ उभयेष्वपि यः स्नातिसयाति परमं गतिम् ॥ ५७ ॥ अनुपपद्यत्रिंशत्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ॥ अदत्वाकांचनं गच्छद्गिद्रोनाम जायते ॥ ५८ ॥ अग्निशोमादिभिर्गन्धैश्चैव विपुलदक्षिणैः ॥ न तत्फलमवाप्नोति तीर्थानां भिगमनेन यत् ॥ ५९ ॥ यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव संयतम् ॥ विधातपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ ६० ॥ प्रतिग्रहादुपादत्तः संतुष्टो येन केनचित् ॥ अहंकारविमुक्तश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ ६१ ॥ अदंभको निराभोलब्धाहारो जितेन्द्रियः ॥ विमुक्तः सर्वसंगैः स तीर्थफलमश्नुते ॥ ६२ ॥ अकोपनोऽमलमतिः सत्यवादी हृदव्रतः ॥ आत्मोपमश्नते पुंस तीर्थफलमश्नुते ॥ ६३ ॥ तीर्थान्यनुसरन् धीरः श्रद्धावानः समाहितः ॥ कृतपापो विशुद्धो तर्किपुनः शुद्धकर्मरुत् ॥ ६४ ॥ तिर्यग्योनिं नैव गच्छत्कुंक्षं नैव जायते ॥ न दुःखी स्यात्स्वर्गभाक्रमोक्षोपायं च विंदति ॥ ६५ ॥ अश्रद्धावानः पापात्मानास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः ॥ हेतुनिष्ठश्च पंचैतेन तीर्थफलभागिनः ॥ ६६ ॥

ति ॥ अश्रद्धावानः श्रद्धामकुर्वाणः ॥ पापात्मा वै बालव्रतिकः ॥ नास्तिकः पाखंडः ॥ अच्छिन्नसंशयः न छिन्नो न नष्टः संशयो यस्य स तथा संशयात्मेत्यर्थः ॥ हेतुनिष्ठो हेतुकः ॥ तदुक्तं गीतायाम् ॥ अज्ञाश्चाश्रद्धा धानश्च संशयात्मा विनश्यति नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मन इति ॥ वैष्णवे च ॥ पाखंडिनो विकर्मस्था न्बैबालव्रतमास्थिता न् हेतुकान्बकटतीर्थवाङ्मात्रेणापि नाचयेदिति ॥ वैबालव्रतिकादीनां चेंदलक्षणम् ॥ यस्य धर्मव्यजो नित्यं सुराव्यज इवोच्छ्रितः प्रच्छन्नानि च पापानि वैबालनामतद्व्रतम् ॥ यष्टः स्वधर्मात्पाखंडो विकर्मस्थो निषिद्धकृत् स देहकृत्तेति गिर्यः सत्कर्मसु सहेतुक इत्यादि ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मंडरहिंसकंचकः ॥ ५८ ॥ पिण्याकमत्रतिलपिष्टम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ प्रसंगेन कार्यातराण्युद्दिश्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥ कुशप्रतिकृतिमितिजी

तीर्थानिचयथोक्तेनविधिनासंचरति॥ सर्वददसहाधारास्तेनराःस्वर्गभागिनः॥ ५५॥ तीर्थयात्राचिकीर्षुःप्राग्विधायोपोषणंगृहे॥ गणेशं
चपित्विन्द्रान्माधूञ्जस्त्याप्रपूज्यच॥ ५६॥ कृतपारणकोदृष्टोऽन्विमधृक्पुनः॥ आगत्याभ्यर्च्यचपितन्यथोक्तफलभाभवेत्॥ ५७॥
नपरिक्षोद्विजस्तीर्थेष्वन्नाथीभोज्यएवच॥ संकुप्तिःपिंडदानंचवरुणापायसेनच॥ ५८॥ कर्तव्यमृषिभिर्दृष्टपिण्याकेनगुडेनच॥ आर्द्रत
त्रप्रकर्तव्यमर्घ्यवाहनवर्जितम्॥ ५९॥ अकलेप्यथवाकालेतीर्थेआर्द्रचतुर्पणम्॥ अविलंबेनकर्तव्यनैवविघ्नसमाचरेत्॥ ६०॥ तीर्थ
प्राप्यप्रसंगेनस्नानतीर्थेसमाचरेत्॥ स्नानजंफलमाप्नोतितीर्थयात्राश्रितनच॥ ६१॥ नृणांपापरुतातीर्थपापस्यशमनंभवेत्॥ यथोक्तं
लदतीर्थंभवेच्छ्रद्धात्मनानृणाम्॥ ६२॥ षोडशशंसलभतेयःपराथंचगच्छति॥ अर्धतीर्थफलंतस्ययःप्रसंगेनगच्छति॥ ६३॥ कुशप्रतिक
र्तिकृत्वातीर्थवारिणिमज्जयेत्॥ मज्जयेच्चयमुद्दिश्यसोष्ठमांशलभेतवै॥ ६४॥ तीर्थोपवासःकर्तव्यःशिरसोऽमुंडनंतथा॥ शिरोगतानिपापा
नियंतिमुंडनतोयतः॥ ६५॥ यदङ्किततीर्थप्राप्तिःस्यात्ततोऽङ्गपूर्ववासरे॥ उपवासस्तुकर्तव्यःप्राप्ताङ्गिश्चाद्दोभवेत्॥ ६६॥ तीर्थप्रसंगात्तीर्थीग
मप्युक्तंत्वयुरोमया॥ स्वर्गसाधनमेवैतन्मोक्षोपायश्चैवभवेत्॥ ६७॥ काशीकांतीचमायाख्यात्वयोऽप्यद्वारवत्यपि॥ मथुरावंतिकाचैताः
सप्तपुर्यात्रमोक्षदाः॥ ६८॥ श्रीशैलमोक्षदःसर्वकदारोपितोऽधिकः॥ श्रीशैलञ्चापिकेदाराखयांगमोक्षदंपरम्॥ ६९॥ प्रयागादपिती
र्थंआदाविमुक्तंविशिष्यते॥ यथाविमुक्तेनिर्वाणंतथाक्काप्यसंशयम्॥ ७०॥ अन्यानिमुक्तिक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणिच॥ काशीप्राप्या
पिमुच्येतनान्यथातीर्थकोटिभिः॥ ७१॥ अत्रार्थेकथयिष्येहमितिहासंपुरातनम्॥ यथाविष्णुगणैरुक्तंद्विजायशिवशर्मणे॥ ७२॥

वतांदूरेदशास्थानां स्नानानंतुर्पणादिनारुकार्थत्वात् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ आर्द्रद्वेति ॥ आर्द्राद्विकल्पापारणकुमार्यादित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सर्वतश्चतुरशीतियोजनपरिमितः
॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्राप्यापिमुच्येत ॥ अपिरेवार्थे ॥ मुच्येतैवेत्यर्थः ॥ विमुच्येतैतिवापाठः ॥ ७१ ॥ गणैरितिद्विवचनस्थानेबहुवचनछांदसंप्रजातीयवा ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ काश्ययोऽध्याहारकाचमायाकात्यावंतिका ॥ मथुराचप्रशस्यते पुरस्त

मात्रसमये ॥ १॥ अत्रार्थकथयिष्येहमितिहासं परतनमित्युक्तमेवेतिहासं दर्शयति ॥ मथुरायांमिति ॥ १॥ अधीत्यवेदान्त्यादीनां द्वितीयांतपदघटितानां ल्यबंतानां चिंतामवापमहती
शिवशर्माद्विजोत्तम इति षष्ठेनाव्ययः ॥ अर्थवेदान्तामिति शेषः ॥ २ ॥ अगानि शिक्षाकल्यव्याकरणरुक्छंदो ज्योतीषि ॥ तर्कान्यायादीन् ॥ धर्मब्रह्मलक्षणमीमांसिद्वे ॥ ३ ॥ ना

तीर्थाध्यायमिंश्रुत्वानरो नियतमानसः ॥ श्रावयित्वा द्विजांश्चापि श्रद्धाभक्तिसमन्वितान् ॥ ७३ ॥ क्षत्रियान्धर्मनिरतान् वैश्यान्सन्मार्गवर्ति
नः ॥ शूद्रान्द्विजेषु भक्तांश्च निष्पापो जायते द्विजः ॥ ७४ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडतीर्थाध्यायानामष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ अगस्तिरु
वाच ॥ ॥ मथुरायां द्विजः कश्चिद्भद्रदेवसत्तमः ॥ तस्य पुत्रो महतेजाः शिवशर्मेति विश्रुतः ॥ १ ॥ अधीत्य वेदान् विधिवदर्थं विज्ञायत त्वतः ॥
पठित्वा धर्मशास्त्राणि पुराणान्याधिगम्य च ॥ २ ॥ अंगान्यभ्यस्य तर्काश्च परिलोड्य समंततः ॥ मीमांसाद्वयमालोक्य धनुर्वेदं विगाद्य च ॥ ३ ॥
आयुर्वेदं विचार्या पिनाट्य वेदकृतश्रमः ॥ अर्थशास्त्राण्यनेकानि प्राप्याश्वगजचेष्टितम् ॥ ४ ॥ कलासु च कृताभ्यासो मंत्रशास्त्रविचक्षणः ॥
भाषाश्रनानादेशानां लिपीज्ञात्वा विदेशजाः ॥ ५ ॥ अर्थानुपाज्य धर्मेण भुक्त्वा भोगान्यदृच्छया ॥ उपाद्य पुत्रान् सुगुणांस्तेभ्यो ह्यर्थविभज्य
च ॥ ६ ॥ यौवनं गवर्ज्ज्वा जरां दृष्ट्वा श्रितान् श्रुतिम् ॥ चिंतामवापमहतीं शिवशर्माद्विजोत्तमः ॥ ७ ॥ पठतो मे गतः कालस्तथोपाजयतो धन
म् ॥ नाराधितो महशानः कर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ ८ ॥ नमया तोषितां विष्णुः सर्वकामप्रदानं गणेशो नार्चितो मया ॥ ९ ॥
तमस्तो महर्ः सूर्यो नार्चितो वै मया क्वचित् ॥ महामाया जगद्वात्री न ध्याता भवबंधहृत् ॥ १० ॥

त्यवेदं धर्ववेदे जरादिमुनिप्रणीतवृत्त्यगीतादिविषये ॥ अर्थशास्त्राणि औशनसबार्हस्पत्यादीनि ॥ अश्वगजचेष्टितं घोटकहस्तिचेष्टाप्रतिपादकं शास्त्रमित्यर्थः ॥ ४ ॥ कलासु चतुः
षट्कलानां मध्ये उक्ता विशिष्टास्तु ॥ मंत्रशास्त्रं गारुडादिशास्त्रमागमशास्त्रं वा ॥ लिपीलिखितं विद्यावित्पमरः ॥ अक्षराणीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ लोकैः कथितान् श्रुतिश्रवणे
द्विगं श्रितान् शास्त्रां जरां दृष्ट्वा ज्ञात्वा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तमस्तो महर्ः ज्ञानपूजहारोऽधकारसमूहरो वा ॥ भवबंधहृत् इति पाठे अशक्तानां संसारबंधनकर्त्री ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ चालैः कूर्पासिकैः कंचुकैरिति यावत् ॥ ऊढाः नूढावापि दृष्टे स्थिताः स्यौ वनाः सुशान्तिर्यश्चिद्व्यदिति यावत् ॥ चिदांतु सुवासिनीत्यमरः ॥ सुवासिन्यां च

न प्रीणिता मया देवा यद्गौः सर्वैः सद्भिरिदाः ॥ तुलसीवनशुश्रूषणनरुतापापशान्तये ॥ ११ ॥ नमयातर्पिता विप्राश्च शस्त्रैर्मधुरैः ॥ इहापि च
परत्रापि विपदामनुतारकाः ॥ १२ ॥ बह्वपुष्पफलोपेताः सुच्छायाः शिग्धपल्लवाः ॥ पथिनारोपिता वल्सा इहामुन्नफलप्रदाः ॥ १३ ॥ दुकूलैः
स्वानुकूलैश्च चालैः प्रत्यंगभूषणैः ॥ नालंरुताः सुवासिन्य इहामुन्नसुवासदाः ॥ १४ ॥ द्विजाय नोर्वरादनाय मलोकनिवारिणी ॥ सुवर्णनसु
वर्णाय दत्तं दुरितहृत्परम् ॥ १५ ॥ नालंरुता संवत्सागौः पात्राय प्रतिपादिता ॥ इह पापापहंभ्याशुसप्तजन्मसुखावहा ॥ १६ ॥ ऋणापनुत्तये
मातुः कारितानजलाशयः ॥ नातिथिलोपितः क्वापि स्वर्गमार्गप्रदर्शकः ॥ १७ ॥ छत्रोपा नल्लुङ्गिकाश्चनाध्वगाय समर्पिताः ॥ यास्यतः संयमि
न्याहि स्वर्गमार्गसुखप्रदाः ॥ १८ ॥ नचकन्याविवाहार्थं वसुक्वापि मयार्पितम् ॥ इह सौख्यसमृद्धयर्थादिव्यकन्यार्पकदिवि ॥ १९ ॥ नवाजपे
यावभृथेक्ष्मातोलाभवंशादहम् ॥ इह जन्मनि चान्यस्मिन्बहुदृष्टशस्त्रपानदे ॥ २० ॥ नमयास्यापि तौलिंगं कृत्वा देवालयं शुभम् ॥ यस्मिन्सं
स्थापितौलिंगो विश्वसंस्थापितं भवेत् ॥ २१ ॥ विष्णोरायतनं नैव कृतं सर्वसमृद्धिदम् ॥ नचसूर्यगणेशानां प्रतिमाः कारिता मया ॥ २२ ॥ नगौरी
नमहालक्ष्मीश्चित्रेपि परिलिखिते ॥ प्रतिमाकरणे चैषानं कुरुष्वो न दुर्भगः ॥ २३ ॥ सुसूक्ष्माणि विचित्राणि नोऽज्ज्वलान्यं वराण्यपि ॥ समर्पिता
निविष्टेभ्यो दिव्यां वरसमृद्धये ॥ २४ ॥ नतिलाश्रयेनाकाः सुसमिद्धेऽनुतारने ॥ द्रुतवैमंत्रपूताश्च सर्वपापापनुत्तये ॥ २५ ॥

रंटीत्याद्वितीयवयसि स्त्रियामिति चरुद्रः ॥ १४ ॥ उर्वरासर्वसंस्थाख्यात्रमिति शेषः ॥ उर्वरासर्वसंस्थाख्यात्यमरः ॥ १५ ॥ १६ ॥ जलाशयः जलान्याशेतोऽस्मिन्निजलाशयो
वापिकूपतडागादिः ॥ १७ ॥ कुंडिकाकुंडीकमंडलुरित्यर्थः ॥ अन्नाकमंडलुः कुंडीत्यमरः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

श्रीसूक्तं हि रणवणं हरिणां दुवर्णैरजतस्रजामित्यादि ॥ पावमानीस्त्रादिष्टयापवस्वसमधारयेत्याद्या ॥ ब्राह्मणैर्ब्राह्मणं अग्निदेवानामवमोविष्णुः परमइत्यादि ॥ मंडलानि यदेतन्मंडलंतपतितन्महइत्यादीनि ऋग्वेदप्रसिद्धानि दशमंडलानि इति वा ॥ पुरुषसूक्तं सहस्रशीर्षायादि ॥ शतरुद्रियं अथातः शतरुद्रियं जुहोति अत्रैष स वाग्निसंरुत इत्यादि ॥ पापा रीतिसर्वेषां विशेषणम् ॥ २६ ॥ आर्कैर्अर्कदिनम् ॥ भृगोर्दिने शुक्रवासरे ॥ २७ ॥ प्रतूलिका प्रकटा तूलिका बहुमूल्येत्यर्थः ॥ कीदृशी ॥ दीपीदिप्ता उज्ज्वलेत्यर्थः ॥ दर्पणेति शयनीय विशेषणम् ॥ दीपदर्पणसंयुक्ता मितिका चित्यादिः ॥ २८ ॥ सकरं मादध्युषसि कसक्तुर्हीताः ॥ कर्णोदधिसक्तुर्हीतः ॥ मृदपादुके इति ॥ छत्रोपा न दित्यत्र नाव्याय समपत इत्यु

श्रीसूक्तं पावमानी च ब्राह्मणो मंडलानि च ॥ जप्तपुरुषसूक्तं न पापा री शतरुद्रियम् ॥ २६ ॥ अश्वत्थसेवानरुतात्यक्ता चार्कत्रयोदशीम् ॥ समं यः पापहरासाहिनरात्रौ न भृगोर्दिने ॥ २७ ॥ शयनीयं चोत्सृष्टदुलाचप्रतूलिका ॥ दीपीदर्पणसंयुक्तं सर्वभोगसमृद्धिदम् ॥ २८ ॥ अजा श्वमहिषी मेघादासीरुण्याजिनं तिलाः ॥ सकरं भास्तोयं कुंभानासनं मृदुपादुके ॥ २९ ॥ पादाभ्यंगं दीपदानं प्रपादानं विशेषतः ॥ व्यजनं वस्त्रं तांबूलं तथान्यन्मुखवासकम् ॥ ३० ॥ नित्यश्राद्धं भूतबालतथाऽतिथिसमचनम् ॥ विशंत्यन्यानि दत्त्वा च प्रशस्यानियमालये ॥ ३१ ॥ नयमं यमदूतांश्च नयामीरपि यातनाः ॥ पश्यंति ते पुण्यभाजो नैतच्चापि कृतं मया ॥ ३२ ॥

कंद इतुसाधारणेभ्य इत्यपौरुषेयम् ॥ २९ ॥ वस्त्रं तांबूलमित्येकवद्भावः ॥ तत्र वस्त्रं साधारणमन्यथानसृष्टं तस्यैव पुनरुक्तेः ॥ तांबूलं गुवाकादित्रितयम् ॥ पादाभ्यंगं ब्राह्मणानां मितिशेषः ॥ अम्यच्छुचं गादि ॥ इत्यंतानां चोत्सृष्टमिति पूर्वोक्त्यैव संबन्धः ॥ ३० ॥ नित्यश्राद्धमिति ॥ नित्यश्राद्धादीनि दत्त्वा कलाम्यानि च ब्रशस्यानि दत्त्वा णि दत्त्वा यमादीन् पश्यंति यमालयेऽपि विशंतीत्यर्थः ॥ कुनोयतं ते पुण्यभाज इति ॥ यद्वा नित्यश्राद्धादीन्यानि च ब्रह्मण्यिदं यमालये प्रशस्यानि सत्यानि विशंति ॥ यमं क्रोधादिष्विति दत्तं ॥ या मीर्यमसंबन्धिनीः ॥ फलितमाह ॥ नैतदिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

कच्छेति ॥ कच्छूचचाद्रायणं चोऽदोषमतिकच्छूपराकादीनां तानि तथा ॥ कच्छूतिकच्छूलूपचोक्तपराशरसंहितायाम् ॥ नवाहयतिकच्छूस्यास्याणि पूरान्नभोजनम् त्रिात्र मुपवासस्यादतिकच्छूतदुच्यते इति ॥ ३३ ॥ गवादिकं गवां अङ्गि आङ्गि देयमाङ्गिकं गवाङ्गिकं प्रतिदिवसे द्यगोयासमित्यर्थः ॥ गवानीकमिति पाठोऽसम्बुद्धमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ प्राथितैर्याचितैः ॥ प्राकृतैरित्येसाधारणैरपीत्यर्थः ॥ देहिदेहीति जलयाकः देहिदेहिभ्यच्छप्रयच्छेति प्राथनशीलः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शिवशर्मा इति एवंप्रकारेण मक्षेमतरंकल्याणतरंभेवत्या

कच्छूचाद्रायणादीनि तथानक्तव्रतानि च ॥ शरीरशुद्धिकारीणि न कृतानि क्वचित्स्यात् ॥ ३३ ॥ गवाङ्गिकं च नोदत्तं गोकुण्डूतिनैरुता ॥ नोदुता पंकमग्नगौर्गोलोकमुखदायिनी ॥ ३४ ॥ नार्थिनः प्राथितैर्यैः कृतार्था हि मया कृताः ॥ देहिदेहीति जलयाको भविष्याम्यन्यजन्मनि ॥ ३५ ॥ न वेदानचक्षाणि नार्थिना र्थादारानो मुतः ॥ न क्षेत्रं न च हस्यादिमायां तमनुयास्यति ॥ ३६ ॥ शिवशर्मेति संचित्य बुद्धिं संधाय सर्वतः ॥ निश्चि कायमनस्येवं भवेत्क्षेमतरं मम ॥ ३७ ॥ यावत्स्वस्योस्ति मे देहो यावन्न द्वियविच्छेदः ॥ तावत्स्वश्रेयसाहितुं तीर्थयात्रां करोम्यहम् ॥ ३८ ॥ दि नानि पंचषाण्येव मतिवाच्यगृहे हि जः ॥ शुभेति यैः शुभे वारं शुभलभनबले हि जः ॥ ३९ ॥ उपोष्य रजनीमेकां प्रातः श्राद्धं विधाय च ॥ गणेशान्वा स्नानान्वा भुक्त्वा प्रस्थितवान्मुधीः ॥ ४० ॥ इति निश्चित्य निवाणपदनिःश्रेणि कां पराम् ॥ सर्वेषामेव जंतूनां तत्र संस्थितिकारिणाम् ॥ ४१ ॥ अथ पंथानामाक्रम्य कथं तमपिसिद्धिजः ॥ मुहुर्न पथिवि श्रम्याचितयत्वा कक्षयाम्यहम् ॥ ४२ ॥

इति निश्चिकयानिश्चितवानित्यर्थः ॥ क्षेमकरमिति पाठे क्षेमकरं कर्मैत्यर्थः ॥ ३७ ॥ तमेव निश्चयं दर्शयति ॥ यावदिति ॥ ३८ ॥ एवमेव विचारयन्नित्यर्थः ॥ पंचषाणि पंचषड्वारणा णीत्यर्थः ॥ लग्नबले मे इत्यर्थः ॥ स्वार्थे वलच्प्रत्ययः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इति निश्चित्येति ॥ इति तीर्थपर्यटनमेव सर्वजंतूनां निवाणपदनिःश्रेणि कां केवल्यपदसोपानपरंपरां मुकुंठा निश्चित्य अवधारय प्रस्थितवानिति पूर्वक्रियैवाव्ययः ॥ कथं भूतानाम् ॥ तत्र संस्थितिकारिणां तत्र निवाणपदे तीर्थपर्यटेन वा सस्य कृत् स्थितिकर्तुं शीलयेथां तथेति ॥ ४१ ॥ अथेति ॥ अचितयदालोचितवान् ॥ चितयदितिकचित्याठस्तत्राडभावआर्षः ॥ ४२ ॥

भुवितीतस्तस्मात्सपुरारयोऽध्याद्यामोक्षदातृत्वेनप्रसिद्धाः ॥ तदुक्तम् ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांतीअवतिका पुरीद्वारावतीचैवसप्तैतामोक्षदायकाइति ॥ यायांगच्छेयम् ॥
आदावितिशेषः ॥ यद्यतस्तत्रासुसर्वतीर्थानिति ॥ ४३ ॥ इतिनिश्चयसविप्रःपुराऽयोध्यांगवाप्रयागममदितिद्वितीयश्लोकेनान्वयः ॥ मथुरातोमध्यप्रयागमुह्येध्याऽयोध्यायांगम
नैमार्गिर्भीर्निर्गतस्यप्रयागेमाघस्नानानुरोधार्थमितिज्ञातव्यम् ॥ तथाचायेवक्ष्यति ॥ तत्रमाघमुषिवेति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रयागंविशिनाष्टि ॥ सिताऽसितेइत्यादिकाशीरयतःप्राक्त
नेनयंथेन ॥ सितासितेगायमुनेस्तांभवतः ॥ सुदुर्लभेदेवानामपिदुःप्राप्ये ॥ तदुक्तम् ॥ प्रयागतीर्थराजानंगच्छव्यमरोत्तमाः भवांभोजभोजनयनानांमुदुर्लभमिति ॥ ४७ ॥

भुवितीर्थान्यनेकानिलोलमायुश्चलंमनः ॥ ततःसप्तपुरीयांयांसर्वतीर्थानितत्रयत् ॥ ४३ ॥ अयोध्यांचपुरींगवासरयमवगाह्यच ॥ तत्तत्ती
र्थेषुसंतप्यपितृपिंडप्रदानतः ॥ ४४ ॥ पंचरात्रमुषिवातुब्राह्मणान्यरिभोज्यच ॥ प्रयागमगमद्विप्रस्तीर्थराजंसुदृष्टवत् ॥ ४५ ॥ सिताऽसिते
सरिच्छ्रेष्ठेयत्रास्तांसुदुर्लभे ॥ यत्राप्नुतोत्तरःपापःपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४६ ॥ क्षेत्रंप्रजापतेःपुण्यं सर्वेषामेवदुर्लभम् ॥ लभ्यतेपुण्यसंभारै
र्नान्यथाऽर्थस्यराशिभिः ॥ ४७ ॥ दमयंतीकालिकालंकलिंदतनयांशुभाम् ॥ आगत्यमिलितायत्रपुण्यास्वर्गतरंगिणी ॥ ४८ ॥ प्रकृष्टसर्व
यागेभ्यःप्रयागमितिगीयते ॥ यज्वनांपुनरावृत्तिर्नप्रयागाद्रवर्षणाम् ॥ ४९ ॥ यत्रस्थितःस्वयंसाक्षाच्छूलटंकोमहेश्वरः ॥ तत्राप्नुतानां
जंतूनांमोक्षवर्त्मोपदेशकः ॥ ५० ॥ तत्राऽक्षय्यवटोऽप्यस्ति सप्तपातालमूलवान् ॥ प्रलयेपियमारुह्यमृकंदतनयावसत् ॥ ५१ ॥ हिरण्यग
र्भोविज्ञेयःससाक्षाद्वटुरुपपृक् ॥ तत्समीपेद्विजान्नन्त्यासंभोज्याक्षयपुण्यभाक् ॥ ५२ ॥ यत्रलक्ष्मीपतिःसाक्षाद्वैकुण्ठदेवमानवान् ॥ श्री
माधवस्वरूपेणनयेद्दिणोःपरंपदम् ॥ ५३ ॥ श्रुतिभिःपरिपठ्येतेसिताऽसितसरिद्वरे ॥ तत्राप्नुतांगाल्यामृतंभवंतीतिविनिश्चितम् ॥ ५४ ॥

दमयंतीशमयंतीम् ॥ कलिकालंकालिकालंच ॥ कालिंदतनयांकालिंदःपर्वतस्तस्यतनयांतोनिःहतामित्यर्थः ॥ ४८ ॥ प्रकृष्टमिति ॥ यज्वनायज्ञकर्तृणाम् ॥ यज्विनामितिकचिन्साह
सांचल्यः ॥ प्रयागाद्रवर्षणंप्रयोगेऽथद्विणीजलेनार्द्रवर्ष्यशरीरियेषानितथातपायम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ यमारुहेतिकल्पेदाभिप्रायम् ॥ यद्वा यमारुहेतिभागवद्वदुरास्थितस्यवटस्थेनभगव
तासहवटस्याजेदविवक्षयातथेत्युक्तम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ परंपदंकेवल्यम् ॥ ५३ ॥ तत्रप्रमाणमाह ॥ श्रुतिभिरिति ॥ तथाचश्रुतयः ॥ सितासितेसतियत्रसंग्रथेतत्राप्नुतासोदिवमूल
तंतीत्याद्याः ॥ ५४ ॥

वराच्छेष्टात् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ यत्प्रयागानिलानपियश्वासौप्रयागश्चेति यत्प्रयागस्तत्स्थानेयस्यप्रयागस्यसंबन्धिनोवायूनपीत्यर्थः ॥ किमितिप्रार्थयन्तित्राह ॥ तेषीति ॥ स्वयमेवतत्रकिमितिप्रार्थयन्तित्राह ॥ किमुर्मइति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ मज्जागतानिअस्थिराःस्वारंतवनिस्वच्छंजलंमज्जा ॥ अथवा अस्थ्यनगतायातुर्मज्जातद्वतानीत्यर्थः ॥ ६० ॥ कामिकं कामाद्यहितम् ॥ ६१ ॥ गर्जतिस्वफलदानायपरस्परकलहायते ॥ धार्यतीतिक्वचित्साठःसांचित्यः ॥ मज्जातिदेहिनिइतिशेषः ॥ ६२ ॥ तद्विष्णोरिति ॥ विष्णोस्तत्प्रसिद्धपरमंपदंसंचि

शिवलोकाद्ब्रह्मलोकादुमालोकवरागुनः ॥ कुमारलोकाद्देवुठास्तत्पलोकस्तत्समंततः ॥ ५५ ॥ तपोजनमहर्ष्यश्चसर्वस्वलोकावासिनः ॥ भुवो लोकाच्चभूलोकान्नागलोकान्ताऽऽखिलात् ॥ ५६ ॥ अचलाहिमवन्मनुष्याःकस्यवृक्षादयोनगाः ॥ स्नातुमाधेसमायातिप्रयागमरुणोदये ॥ ५७ ॥ दिगंगनाःप्रार्थयंतियत्प्रयागानिलानपि ॥ तेपिनःपावयिष्यंतिकिकुर्मःपंगवोवयम् ॥ ५८ ॥ अथमेधादियागाश्चप्रयागस्यरजःपुनः ॥ तुलितं ब्रह्मणापूर्वनेतेतद्रजसासमाः ॥ ५९ ॥ मज्जागतानिपापानिबहुजन्माजितान्यपि ॥ प्रयागनामश्रवणात्सीयन्तेऽतीवविद्वलम् ॥ ६० ॥ धर्मतीर्थमिदं सस्यगर्थतीर्थमिदं परम् ॥ कामिकं तीर्थमेतच्च मोक्षतीर्थमिदं भुवम् ॥ ६१ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि तावद्गर्जति देहिषु ॥ यावन्मज्जंति नो माधे प्रयागे पापहारिणि ॥ ६२ ॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति मूरयः ॥ एतद्यत्सर्वं ते वेदतत्प्रयागं पुनः पुनः ॥ ६३ ॥ सरस्वतीरजो रूपान् मोक्षरूपा कलिं दजा ॥ सत्त्वरूपा च गंगान्नयंति ब्रह्मनिर्गुणम् ॥ ६४ ॥ इयं वेणी हि निःश्रेणी ब्रह्मणो वर्त्मया स्यतः ॥ जंतोर्विशुद्धे देहस्य श्रद्धाऽश्रद्धाऽपुनस्तस्य च ॥ ६५ ॥

दानं दक्षिणं सदा सूर्या विद्वंसः पश्यन्ति एकेनानुभवति एतद्यत्पुनः पुनर्वेदपठाने कथ्यते ॥ प्रयाग इति क्वचित्साठः ॥ ६३ ॥ सरस्वतीरजो रूपारजोगुणोपाधिहरण्यगर्जरूपा ॥ तमो रूपान्ते मोगुणोपाधिरुद्ररूपा ॥ सत्त्वरूपा सत्त्वगुणोपाधिविष्णुरूपेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ इयं वेणी गंगा यमुनयोः संज्ञेदः ॥ निःश्रेणी सोपापनंपररा ॥ श्रद्धाऽश्रद्धाह्युतस्यालिक्य बुद्धानां लिप्स्य बुद्ध्यावाप्ता तस्य चकाराद्वलात्मापितस्यापीत्यर्थः ॥ ६५ ॥

इदानीं प्रयागमारभ्य काश्याः सीमानं वदन् बह्वहपाकारेण काशीं निरूपयति ॥ काशीति ॥ काशीतिकाचिद्वलाः स्तीति शेषः ॥ काचिदनिर्वचनीयगुणगणेत्यर्थः ॥ इयं याऽत्र प्रयागो गदिता कथिता वेण्वेनेति शेषः ॥ सातदीया काशीसंबन्धिनी वेणी प्रवेणी प्रोषितमर्तुकादिभिर्नियबध्यत इत्यर्थः ॥ वेणिः प्रवेणिः शीर्षण्य शिरस्यौ विशदेकचेदित्यमरः ॥ कथं मता ॥ भुवनेषु लोकेषु बहुदा प्रख्याता ॥ लोलाकैकेशवावविलोले च लो विलोचने विशिष्टो लोचनेयस्यः सातथा ॥ तस्याहस्त्युगलं चरणानदी अस्ति श्व ॥ अक्षयशर्मन्मिरक्षयस्तुल्यं ब्रह्म नैदकलक्षणं तस्य भूमिर्निधिष्ठानम् ॥ तथा च वामनपुराणे महेश्वरं प्रति हरेर्वचनम् ॥ महेश्वरं पृथुलं मम वाचं कलस्वनम् ॥ ब्रह्महत्याक्षयकरी शुभदां पण्डितवर्द्धनीम् ॥ यो सीमां ज्जडलेपुण्ये मं दं श्रु भवोऽव्ययः प्रयागे व्रसते नित्ययोगराधीति विश्रुतः चरणद्विक्षिणा तस्य विन्यासात् सरिद्वरा विश्रुता वरणेत्येव सर्वपापहरा शुभा सव्यादव्याद्धूनीया च असिरित्येव विश्रुता तेऽजो सरितां श्रेष्ठे लोके उपपद्ये बभूवुः तयोर्मध्ये तु गोदेशस्तदक्षत्रयोगशायिनः त्रैलोक्यप्रवरं तीर्थसर्वपापप्रमोचनम् ॥ नतदृशोऽस्ति गगने भूस्थानं चरसातले तत्रास्ति नगरी पुण्याख्याता वाराणसी शुकाशीतिकाचिद्वलाभुवनपुरुढालोलाकैकेशवविलोले च लो विलोचने च वरणासिरित्यं दीयावेणी तियाऽत्र गदिताऽक्षयशर्मभूमिः ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ सुधीर्मणिगुणं सस्य कोन्नवर्णयितुं क्षमः ॥ तीर्थराज प्रयागस्य तीर्थैः संसेवितस्य च ॥ ६७ ॥ पापिनां यानि पापानि प्रसव्यक्षालितान्यहो ॥ तच्छुद्ध्यै संव्यते तीर्थैः प्रयागमधिकंततः ॥ ६८ ॥ प्रयागस्य गुणान्तावा शिवशर्माद्विजः सुधीः ॥ तत्र माघमुषित्वाऽथ प्राप वाराणसीं पुरीम् ॥ ६९ ॥ प्रवेश एव सर्वस्य सदहलि विनायकम् ॥ अन्वलिपत्ततो भक्त्या सायन्यसिंदूरकर्मैः ॥ ७० ॥ निवेद्य मादकान्यं च चयंतं निजं जनम् ॥ महापसर्गवर्गेभ्यस्ततोऽतः क्षेत्रमाविशत् ॥ ७१ ॥ आगत्य दृष्ट्वा मणिर्कणिकाया मुदग्वहां स्वर्गतरंगिणीं सः ॥ क्षीणपुण्येतरपुण्यकर्मणां नृणां गणैः स्थाणुगणैरिवावृताम् ॥ ७२ ॥

ज्ञा यस्यांहिजागिनोनाशप्रयांतिभ्रवतोलयमिति ॥ ६६ ॥ प्रयागमाहात्म्यमुपस
हरति ॥ सुधर्मणिनिद्वयेन ॥ शोभनाधर्माःपातिब्रत्यादिलक्षणायस्याःसा ॥ सधर्मणितिकचित्तपराः ॥ ६७ ॥ तच्छुद्धौतेषापानान्शुद्धैनाशायाअहोहेकांति ॥ ६८ ॥ १॥ प्रवेशे
ति ॥ क्षेत्रप्रवेशमयेएवसशिवशमदेहलिविनयकवीक्ष्यप्रथमतःपंचमोदकांविवेद्यततःपश्चात्साज्यांसदूरकदैर्घ्याक्तर्मिदूरेकैरन्वलयलिप्तमवानितिद्वयोरेख्यः ॥ कथंभूतिविना
यकम् ॥ महोपसर्गवर्गीभ्योमहाविघ्नसमूहेभ्योनिरञ्जनञ्जनेचयंतोगोपायंतमित्यर्थः ॥ ७० ॥ निवेद्योतिपूर्वास्मिन्श्लोकेऽन्वयः ॥ ७१ ॥ आगयेति ॥ सशिवशर्मानिमणिकार्णिकायासा
मलउद्भवहनुतरवाहिनीस्वर्गतरेणीस्वनदीदृष्ट्वाविस्मितोबभूवैतिशेषइतिद्वतीयश्लोकोऽन्वयः ॥ किमाकारोविस्मयस्तमाह ॥ मयाइदमविमुक्तमालोकिट्टट्टयेवेति ॥ कथंभूतो
स्वंकीम् ॥ संक्षीणानिपुण्येतरीणिपापानिपुण्यानिचकर्माणियेषोतेषांनृणांगणैरादृतम् ॥ कैरिवास्थानगुणैरिव ॥ स्थाणोःश्रीरुद्रस्येगणाःरुद्ररूपवागणालैरिवेति ॥ ७२ ॥

किं कृत्वा संचैलमाधुर्यसवस्त्रं निमज्जय ॥ कुत्र ॥ जले ॥ कथं भूते ॥ अमले न विद्यते । विद्यातत्कार्यलक्षणैर्मलोयस्मात्तस्मिन्निर्गणकं इत्यर्थः । तदुक्तम् । यास्यामधोमज्जनमूर्ध्वग
 दैत्यसंकलेपो विमलत्वसिद्धौ यद्धारिसंसारतोः प्रशान्त्यै नमोऽस्तु तस्यै मणिर्गणकं । यै इति ॥ हे अमले शुद्धांतःकरणे ॥ अमल इति पाठेन षण्पदस्यर्थः ॥ अविलंबितया स्यात्
 आलंबितशुद्धबुद्धिः आलंबिता शुद्धा बुद्धिर्येन स तथा ॥ पुनः किं कृत्वा ॥ संतप्य ग्रीणयित्वा ॥ कान्देवान् ॥ देवाश्च ब्रह्मादयः ऋषयश्च मधुच्छेद आदयः मनुष्याश्च सतकादयः दिव्य
 पितरश्च कव्यवाहादयस्तान् स्यान्पितृश्वस्वेह जनकादीन् ॥ पूर्वोक्तानुष्ठानेन तस्य क्रियाकांडे नृत्वे हेतुमाह ॥ सहीति ॥ ७३ ॥ हियस्मात् । द्वाग्नादिति ॥ प्रागिति क्वचित्साठः । पुनः किं कृ
 त्वा ॥ पंचतीर्थं कां वरणासि संसेदं च न दमणिर्गणकं । आदशाश्च मेधासि कां विधाय ॥ एतेषु पंचसु तानादि कं कृत्वेत्यर्थः ॥ आदित्यादिवृषां वा । यथा स्वस्वयं नमनति क्रम्य वित्साठ्य
 मकृत्वेति यावत् ॥ विस्यप्रकारमाह ॥ इदं मया लोकिनवेति ॥ इदमविमुक्तपुनवा ॥ ७४ ॥ पश्चाद्वलोकितमिति निर्धार्य कार्शं वर्णयति ॥ नस्वः पुरीत्यष्टिः ॥ सा
 स्वः पुरी अमरावती नु निश्चितं अनया काश्यापुरापुर्यासं मसार्धं समं जसापि सम्यक् तत्त्वदशाविचारेणापि अपिशब्दद्वयद्वारा विचारेणापि प्रतिसाभ्यं समस्य सावः साभ्यं
 समं संचैलमाधुर्यजलेऽमलेऽमलेऽविलंबमालं वितशुद्धबुद्धिः । संतप्य देवार्पि मनुष्यदिव्यपितृमृतस्वास्मिहिकर्मकांडवित् ॥ ७५ ॥ विधाय च द्वा
 कर्मसंहि पंचतीर्थं कां विश्वेशमाराध्य ततो यथास्वम् ॥ पुनः पुनर्वीक्ष्य पुरीपुरारिदं मया लोकिनवेति विस्मितः ॥ ७६ ॥ नस्वः पुरीसात्वनयापुरा
 समं समं जसापि प्रतिसाभ्यमावहेत् ॥ प्रबंधभेदाद्व्यतिरिक्तपुलकप्रतियथासह्यपि भेदभंगतः ॥ ७५ ॥

प्रतिप्रतिसाभ्यं न आवहेत्वा प्रामुयादित्यन्वयः ॥ उभयदृशा विचारे साभ्यां भावप्रदर्शनार्थं बोधोत्पत्तिर्गणितप्रतिसाभ्यशब्दप्रयोगः ॥ उभयदृशा विचारेण साभ्यां भावयतं जेण उभयनि
 ष्ठे हेतुमाह ॥ प्रबंधभेदादिति ॥ प्रबंधं न प्रबंधारचनार्पणादीतस्य भेदात् ॥ अमरावती हि ब्रह्मणा प्रतिनिर्दिश्यते इत्युक्तमेवेति ॥ तत्रापि सा ब्रह्मणारभ्यते इत्युक्तमयमीश्वरेण ॥ सा च
 क्षुद्रात्मनि च यत्वा चित्तोत्सेधाच्च इयं बानर्परत्नप्रचयनिर्माता गनोत्सेधाच्च । अथवा प्रबंधं जवाबं बंधोर्भेदादित्यर्थः ॥ स्वः पुर्यास्थितानां हि प्रकृष्टो बंधः प्रबन्धः पुनः पुनर्जन्ममरणादिवृषः
 संसारः स्यात्कार्शं स्थितानां नृगनोर्बंधः प्रबंधो भेदेदित्येवं प्रबंधोर्भेदादित्यर्थः ॥ अथवा प्रकृष्टो बंधः प्रबंधस्तत्र भेदाद्बुल्यादमरावती स्थितानां प्रकृष्टो बंधः प्रबंधस्तस्य भेदाद्विदा
 रणात्कार्शं स्थितानां भित्यर्थः ॥ अमरावती कार्श्याः साम्ब्येनैव आवहेदित्यत्र दृष्टान्तमाह ॥ व्यतिरिक्तपुलकेति ॥ अयमर्थः ॥ सर्वस्मादविद्यातत्कार्यदतिरिच्यत इत्यतिरिक्तं ब्र
 ह्मविगतमतिरिक्तं प्रतिपाद्यत्वेन यत्र तद्वारिक्तं अनालशाब्धतश्चतुस्तकेति व्यतिरिक्तपुलकेनेन सह या प्रतिः प्रतिपुस्तिकावाः स्यायानां विप्रणीतियां मुपजीव्य कामादिशास्त्रप्रवृत्तं च त
 तुस्तर्कं किंचिदनालशाब्धजातमित्यर्थः ॥ सा यथा सद्ब्रह्म औत्तत्सदिनिर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्वरदतिस्ते लस्य लिपि सति पादिकालिपि यत्र तत्सह्यपि अप्यात्मशास्त्रतश्च तद्दि

द्यतइतिभेदेनानाप्रकारश्चतस्यसंगतोभंगेनखंडेनसंगनेतियावत् ॥ साम्यंनावहेतुद्वदिति ॥ सल्लिपिभेदसंगितइतिपाठेसतीसद्विषयाचासौलिपिश्रेतिसल्लिपिलस्यभादोनानालंत
 स्यसंगोसागएकदेशइतियावत् ॥ सवर्तयस्यतेनशास्त्रेणेतिव्याख्येयम् ॥ उभयपक्षेपिदुनीयानात्तिसल् ॥ अथवासल्लिपिभेदसंगतइतित्रेणोच्चरितत्वात्काशीनिष्ठद्वितीयहेतुपरत
 यापिव्याकर्तव्यम् ॥ सतीलिपिःसल्लिपिर्विधात्राललाटेलिखतेतियावत् ॥ तदुक्तम् ॥ ललाटलिखितयत्रषष्ठीजागरासरे नेहरिःशंकरोब्रह्मास्त्रयथाकर्तुमर्हतीति ॥ चित्रगुप्त
 लिखितावातस्याभेदसंगतोविशेषसंजनाव्याख्यातिरिक्तयालिपेर्नाशकत्वादित्यर्थः ॥ सन्योलिपिभेदस्यभागइतिवा ॥ पाठांतरेप्ययमेवार्थः ॥ स्वस्त्वनयतिक्रिचत्वाः ॥ स्वर्ग
 तयोतिक्रिचत्वाः ॥ प्राकृतंव्याख्यानस्यष्टम् ॥ ७५ ॥ पयोपीति ॥ यत्रत्ययत्रकाश्यांभवयत्रत्यंकाशीस्थमित्यर्थः ॥ पयोप्यचित्यवैभवम् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ गृहसमृद्धयप्रश्न
 शंकासंभावनास्वपीत्यमरः ॥ नकेवलंस्थलंअचित्यवैभवजलमपीत्यर्थः ॥ नचित्यंकर्यंयितुंयुग्यवैभवकैवल्यदानसामर्थ्यस्यतत्तथा ॥ तथाचोक्तम् ॥ गगायांचजलेमोक्षोवारा
 णस्यांजलेस्थलइति ॥ अतोदिविस्थितायामुधाऽमृतंसासाधुयथास्यान्मुधाव्यर्थंआप्यतेप्राथम्यतइत्यर्थः ॥ दिविस्थितैरितिपाठेआप्यतेपीयतेइत्यर्थः ॥ उभयत्रहेतुमाह ॥ इदंपयो
 पयोपियत्रत्यमचित्यवैभवंवदिविस्थितासाधुसुधाप्यतेमुधा ॥ तथाप्रसूतेस्तुपयोधरेपयोनपीयतेपीतमिदंयदिक्रचित् ॥ ७६ ॥ अनामया
 श्रितनयानयेशितुर्जनामनाम्यत्रविनापिनाकिना ॥ नकर्मसत्कर्मकृतोपिकुर्वतेऽनुकुर्वतेशर्वगणांश्वसर्वतः ॥ ७७ ॥ नवण्यतैकैःकिलका
 शिकेयंजंतोःस्थितस्यात्रयतौतकाले ॥ पचेलिमैःप्राकृतपुण्यभारैरंकारमोकारयतीदुमौलिः ॥ ७८ ॥

यदिक्रचिकदाचित्यंतस्यात्तदा
 प्रसूतेजनन्याःपयोधरेयस्यःस्तन्यंतयानपीयते ॥ तुशब्देयथाशब्दार्थः ॥ पीतामृतैःपानानंतरंजन्मलब्धव्यायथापीयतेतथानेत्यर्थः ॥ प्रसूतोच्चपयोधरइतिक्रिचत्वाः ॥ तदाप्रकृषे
 णसूतइतिप्रसूतामोतितिव्याख्येयम् ॥ उच्चपयोधरइत्येतेनोच्चस्तनस्यकठिनत्वात्पानेदुःखाधिक्यमितिसूचितम् ॥ ७६ ॥ अनामयाइति ॥ यत्रकाश्यांजनालोकाःनयेशितुर्नतिशास्त्रो
 पदेष्टुनीयतेप्राप्यतेसर्वार्थोनेनेतिनयोवेदस्तस्येशितुस्तत्त्वत्तंक्रम्यशास्त्रयोनेरितिवाचितनयाशुभानुध्यानेनानामयास्त्रिविधतापरहिताःसत्कर्मकृतःसत्कर्मकृणाएवपिनाकिनावि
 नाविश्वेश्वरविनाकर्ममनागल्पमपिनकुर्वतेकिंतुविश्वनाथापणनैवकुर्वतीत्यर्थः ॥ अतएवसर्वतःसर्वप्रकारेणशर्वगणांश्वस्यगणान्दंदिमृगिप्रमुखाननुकुर्वतेऽनुकुर्वतीतिस्तु
 ल्यासंवतीत्यर्थः ॥ सर्वगणांश्चेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ यद्वा सर्वेचेतेगणाश्चाद्यादीश्वरस्येति ॥ न्यक्कुर्वतइतिक्रिचत्वाः ॥ तत्रतेषांगणानांसत्कर्मभावात्स्युतनिषिद्धाचरणान्यक्कुर्व
 तेतिरस्कुर्वतइवेतिव्याख्येयम् ॥ ७७ ॥ नवण्यतइति ॥ इयंकारिका ॥ किलेतिप्रसिद्धौ ॥ कैर्नवण्यतेस्तयैःपितुसर्वेवेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यतोयस्मादंतकालेपचेलिःफलदा
 नोन्मुलैःप्राक्कनपुण्यभारैःप्राचीनपुण्यनिचयैर्हेतुभिरवस्थितस्यजंतोःप्राणिमात्रस्यइदुमौलिश्चंद्रशेखरःओंकारंप्रणवंओंकारयतिस्वीकारयति उपदिशतीत्यर्थः ॥ ७८ ॥

१ सुधामुधाप्यतइतिक्रिचत्वाः

मणिकर्णकानामव्युत्पादयस्तस्याऽतिश्रेष्ठतामाह ॥ संसारिंचतेति ॥ तत्तस्मादसौ मणिकर्णकेतिगीयतइत्यन्वयः ॥ यस्मात्संसारिणांप्राणिनांचितामणिरिवांचिता मणिविश्वनाथः सर्वपुरुषार्थप्रदवाञ्छिवः कल्याणरूपस्तारकप्रसिद्धमोक्षारण्डक्षरामंत्रराजंवाअंतकालेसज्जनकर्णिकायामत्रभियमाणस्यदक्षिणकर्णोऽभिषेक्नेकथयतीत्यर्थः ॥ तत्रश्रुतिरुक्तैव ॥ संसारिंचितामणिरितिकचिन्साठः ॥ तदासस्यकुसारः सरण्येषेति संसाराः संसारिणइत्यर्थः ॥ जीवानांसंसारिंचितामणिरित्यध्याहारोवा ॥ ७९ ॥ प्रकारांतरेणमणि कर्णिकाशब्दव्युत्पत्तिमाह ॥ मुक्तिलक्ष्मीति ॥ ततो जनाः यांमणिकर्णिकांप्राहुः साऽहावित्यध्याहृत्योजना ॥ ततः कुतः ॥ यतोमुक्तिलक्ष्मीमोक्षलक्ष्मीस्तस्यामहापीठमहासिंहासनं महत्स्थानंवातद्रूपमणिः सर्वोत्कृष्टत्वान्मणिरिवमणिः ॥ यद्वा मुक्तिलक्ष्म्यामहापीठानिमहास्थानान्ययोऽध्यादीनिमणिकर्णिकास्थलंविहायकारयंतानितेषुमणिरिवमणिः सर्वोत्कृष्टाद

संसारिंचितामणिरत्रयस्मात्तंतारकंसज्जनकर्णिकायाम् ॥ शिवोभिधत्तेसहसांतकालंतदीयतेसौमणिकर्णिकेति ॥ ७९ ॥ मुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणिस्तच्चरणजलयोः ॥ कर्णिकेयंततः प्रादुर्याजनमणिकर्णिकाम् ॥ ८० ॥ जरायुजांडजांड्रिजाः सेवजाल्यत्रवासिनः ॥ नसमाभोक्षभाजस्तेत्रिदशैर्मुक्तिदुदशैः ॥ ८१ ॥ ममजन्मवथाजातंदुर्वत्तस्यजडाल्ननः ॥ नाद्ययावन्मयैस्सिष्टकाशिकामुक्तिकाशिका ॥ ८२ ॥

यंस्थली ॥ सायुज्यमुक्तिर्मणिकर्णिकायामित्युक्तेः ॥ यद्वा मुक्तिलक्ष्मीसहापीठेषुमणिरिवमणिः काशी ॥ अन्यानिपुण्यक्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराण्युक्तेः ॥ साचतस्यामुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणौकाश्यावातच्चरणजाल्योस्तस्यामोक्षलक्ष्म्याश्चरणजलयोः पादपद्मयोः कर्णिकाचेयतेनमणिकर्णिकांप्रादुरित्यर्थः ॥ कित्वंतिमपक्षेअध्याहृत्ययोजनासोढ्य ॥ ८० ॥ जरायुजामनुप्यादयः अंडजाः पक्ष्यादयः उद्विजास्तरवः सेवजामकुणादयोऽजवासिनएतेत्रिदशैर्देवैः समानभवंतिकृतोभ्योधिकइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ मोक्षभाजस्तदिति ॥ देवैः कीदृशैः ॥ मुक्तिदुदशैर्मुक्तिर्दुदशादुष्प्रापदशायेषेतिथौतः ॥ ८१ ॥ काशीदृष्ट्वाएतावन्कालोममवथायातइत्यनुनपति ॥ ममजन्मेति ॥ यावन्मयाकाशिकानैस्सिष्टनैस्सिनादर्शीति यावत् ॥ तावन्ममजन्मवथाजातमित्यन्वयः ॥ कथंभूतस्य ॥ दुर्वत्तस्यदुश्चरितस्यजडाल्नोऽज्ञस्य ॥ काशिकाशिकाकेवल्यप्रकाशिका ॥ ८२ ॥

पुनःपुनरिति व्यासोक्तिः ॥ अतिथीकृत्य विषयीकृत्यान्तमिमलं बुद्धिम् ॥ ८३ ॥ कार्शोप्राप्याप्यवत्याद्याश्चतस्रोऽदृष्टविष्टरिति ॥ समानांचेति द्वयेनाधुरीणां श्रेष्ठम् ॥ अवयवमिजानमि।
सुनिर्वाणविश्राणनविचक्षणां सुष्ठुनिर्वाणसुनिर्वाणसायुज्यकैवल्यमित्यर्थः ॥ तस्ययद्विश्राणनं वितरणमर्थज्जीवानां तत्र विचक्षणानि पुणांसमर्थमित्यर्थः ॥ ८४ ॥ एवंचेत्तर्ह्यलमन्यत्र
गमनेनेति स्वयमाशंक्याह ॥ तथापीति ॥ ८५ ॥ तिलेतिले तिलपरिमितप्रदेशेतीर्थयतोऽस्तीति शेषः ॥ ८६ ॥ जानन्मिति। सशिवशर्मानानाप्रमाणैः क्षेत्रस्य गुणान् जानन्नपि निरगन्तनिर्गतः ॥
कार्श्या इत्यर्थः ॥ प्रमाणैः कार्श्या गुणज्ञाने हेतुमाह प्रावण इति ॥ अंतर्निष्ठ इत्यर्थः ॥ ८७ ॥ जानन्नमिति व्यरूपमाया हेतूकरोति ॥ किं कुर्वतीति। हीति निश्चये ॥ ८८ ॥ संसृजितचित्तस्यापितत्र
कारणत्वमाह। क्रः समुच्चलितमिति ॥ कः पुरुषः प्रोच्यस्थानस्थितप्रोक्तदृष्टस्थानस्थितमपि चित्तं प्रतीपयेत् तिलकूले निवर्तयेदित्यर्थः ॥ तत्र दृष्टांतमाह ॥ तोयवेति ॥ वेत्युपमायाम् ॥ ८९ ॥

पुनःपुनश्चतस्रमतिथीकृत्यनेत्रयोः ॥ विचित्रंचपविचित्रंचतुर्धनमिजगामह ॥ ८३ ॥ समानांचपुरीणां हि धुरीणामवयवमन्यहम् ॥ वारा
णसमीसु निर्वाणविश्राणनविचक्षणाम् ॥ ८४ ॥ तथापिनचतस्रो न्यामयाह गौचरीकृताः ॥ तासां प्रभावं विज्ञायाप्यागमिष्याम्यहं पुनः ॥ ८५ ॥
तीर्थयात्रांप्रतिदिनं कुर्वन् न सवत्सरम् ॥ न प्राप सर्वतीर्थानि तीर्थकाश्यां तिलेतिले ॥ ८६ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ जानन्नपि गुणादेविक्षेत्र
स्यास्य पराद्धिजः ॥ नानाप्रमाणैः प्रवर्णो निरगात्स तथाप्यहं ॥ ८७ ॥ किं कुर्वतीति हि शास्त्राणि सप्रमाणानि सुंदरि ॥ महामायां भवित्रीति को
निवारयितुं क्षमः ॥ ८८ ॥ कः समुच्चलितंचेतस्तोयं वासं प्रतीपयेत् ॥ प्रोच्यस्थानस्थितमपि स्वभावो यच्च लस्तयोः ॥ ८९ ॥ शिवशर्माम्ब्रजन्सो
यदेशां दशांतरं कृत्वा ॥ महाकालपुरीं प्राप कलिकालविर्जिताम् ॥ ९० ॥ कल्पे कल्पे खिलं विश्वं कलयेद्यः स्वलो लया ॥ तं कालं कलयि
त्वा यो महाकालो भवत्किल ॥ ९१ ॥ पापादवंतीसां विश्वमवंतीति निगद्यते ॥ युगे युगे न्यनाम्रीसां कलावुज्जयिनीति च ॥ ९२ ॥

अयत्रनिर्वर्तनाभावे हेतुमाह ॥ स्वभावो यच्च लस्तयोरिति ॥ यद्यतः ॥ चलश्चलः ॥ स्वभावो वेति पाठे यत इत्यर्थे वा शब्दः ॥ ८९ ॥ महाकालपुरी महाकालस्य पुरीम् ॥ कलिकालविर्जि
तां कलिकालाभ्यामसृष्टाम् ॥ ९० ॥ महाकालनामनिर्वर्त्तिक ॥ कल्पे कल्पे इति श्लोकेन ॥ कलयेत्तत्क्षयेत् ॥ कलयित्वा प्रक्षयित्वा ॥ सकालकाल ईश्वरोऽयमसिदिति श्रुतेः ॥ कालमूषकम
क्षक इति स्मृतेश्च ॥ तस्य पुरीमिति पूर्ववैवाच्यः ॥ ९१ ॥ तस्या एव नामांतरं निर्वर्त्तिक ॥ पापादिति ॥ सामहाकालपुरी ॥ कलौ तस्या नामांतरमाह ॥ युगे युग इति ॥ उज्जयिनीति। कल्पे कल्पे
इति क्वचित्पाठः ॥ तदुक्तम् ॥ प्राक्कल्पे सुवर्णशृंगा द्वितीये च कुशस्थली तृतीयेऽन्तिनी प्रोक्ता चतुर्थे चामरावती पंचमे चूडामणिः प्रोक्ता षष्ठे पद्मावती स्थिता सप्तमे चोज्जयिनी पुरीति ॥ ९२ ॥

नसमुच्छ्रयतिउच्छ्रयतांगच्छतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ परःकोटानिकोटिभ्यःपराणिअसंख्यातानीत्यर्थः ॥ १४ ॥ एकलिंगमिति ॥ एकज्योतिज्योतिर्मयलिंगमित्यभिप्रेतसंबंधः ॥ १५ ॥ सिद्धवटेज्योतिरितिइहअवल्यायेद्विजास्त्रिवर्णास्तेसिद्धवटेज्योतिर्ज्योतिर्लिंगपश्यति ॥ सिद्धवटेयज्योतिस्तज्योतिःपश्यतीतिवा ॥ स्थिताइतिक्वचित्साठःसांचत्यः ॥ अथवेति ॥ श्रीमहाकालस्ययेदृशरोतएवपुण्यराशयस्तेसर्वेपितज्योतिर्लिंगपश्यतीत्यन्वयः ॥ १६ ॥ कश्चिन्निकटवद्भिःससारांगारपच्यमानैरित्यर्थः ॥ दृष्टिभिरितिकचित्साठः ॥ १७ ॥ स्पृष्टपृष्ठाःस्पृष्टानिपृष्ठानियेयतेतथा ॥ स्पृष्टाःपृष्ठेइतिक्वचित्साठः ॥ कशाघातअश्वनोदित्यास्ताडनजडुःखविश्रमयति ॥ महाकालयासादपताकाछायायांक्षणांविश्रम्यनाशयतीत्यर्थः ॥ एतेनप्राविपन्नोयत्रवैजंतुःप्राप्यापिशवांस्फुटम् ॥ नयूतिगंधमाप्नोतिसमुच्छ्रयतिनकचित् ॥ १३ ॥ यमदूतानयस्याहिप्रविशंशतिकदाचन ॥ परःकोटानिलिंगानितस्यांसंतिपदेपदे ॥ १४ ॥ हाटकशोमहाकालस्तारुंकरशस्त्रैश्च ॥ एकलिंगंत्रिधाभूत्वात्रिलोकोव्याप्यसंस्थितम् ॥ १५ ॥ ज्योतिःसिद्धवटेज्योतिस्तेष्वंतीहयेद्विजाः ॥ अथवाश्रीमहाकालदृष्टारःपुण्यराशयः ॥ १६ ॥ महाकालस्यताहिगंयेदृष्टकष्टिभिःकचित् ॥ नस्पृष्टस्तेमहापापैर्नदृष्टस्तेयमोद्धूतैः ॥ १७ ॥ महाकालपताकाघ्रैःस्पृष्टपृष्ठान्तरंगमाः ॥ अरुणस्यकशाघातंक्षणांविश्रमयंतिखे ॥ १८ ॥ महाकालमहाकालमहाकालेतिसंततम् ॥ स्मरतःस्मरतोनित्यंस्मरकटस्मरंतको ॥ १९ ॥ एवमाराध्यभूतंशंमहाकालंतोद्विजः ॥ जगामनगरींकांतोकांतान्त्रिभुवनादपि ॥ १० ॥ लक्ष्मीकांतःस्वयंसाक्षाज्जंतुंस्तत्रनिवासिनः ॥ श्रीकांतानवकुरुतेपरत्रेहचनिश्चितम् ॥ ११ ॥ दृष्ट्वाकांतोकांतिमतींकांतिमद्भिर्निषेवितम् ॥ कांतिमानभवत्सोपिनाकांतिस्तत्रकस्यचित् ॥ २ ॥ तत्रकृत्यंचयत्कृत्यंतत्कृत्वासर्वकृत्यवित् ॥ सतरात्रमुषित्वातुयौद्वारवतीपुरीम् ॥ ३ ॥ चतुर्णामपिवर्गणायत्रद्वाराणिसर्वतः ॥ अतोद्धारवतीत्युक्ताविद्वद्भिस्तत्स्ववेदिभिः ॥ ४ ॥ सादस्यालुच्छ्रितत्वंच्यति ॥ १८ ॥ स्मरतांश्रितयतोध्यायतोभक्तानितयावत् ॥ स्मरतःकरुणाद्रयादृशापश्यतइत्यर्थः ॥ स्मरकर्तृस्मरंतकोश्रीकरुणमहेश्वरौ ॥ १९ ॥ १०० ॥ निवासिनइतित्रगतानामुपलक्षणम् ॥ श्रीकांतानलक्ष्मीपतीन् ॥ १ ॥ कांतीनाम्ना ॥ कांतीनामनिर्वक्ति ॥ कांतिमतीमिति ॥ कावीरमितिक्वचित्साठः ॥ २ ॥ तत्रेति ॥ तत्रयत्कृत्यंकर्तव्यंतत्कृत्यंकृत्वेतिसंबंधः ॥ यत्कृत्यंनैत्यंकंतत्रकांत्याचयत्कृत्यंतत्सर्वकृत्वेतिवा ॥ ३ ॥ द्वारवतीनामनिर्वक्ति ॥ चतुर्णामिति ॥ वर्गणधर्मार्थकाममोक्षानाम् ॥ वर्णानिमिति पाठेअपिशब्दादन्येषामपि ॥ ४ ॥

अहो आश्चर्यं ॥ यत्र द्वारकायां जन्तूनां प्राणिमात्राणां स्थीन्यापि चक्रां किता निभवंति तत्र तस्यां शंखचक्रां किताः शंखचक्राद्युपलक्षितैः कैरजतवदतिशेषः ॥ विष्णुहृपाः स्युर्गवियुरिति
 किंचिन्न किंचित् ॥ यत्र तस्याः सर्वप्राणिनो भगवत्सारूप्यभाज इत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ संवत्सरं च षण्मासं मासं मासार्धं मेषवच्च द्वारकावासिनः सर्वे नरानर्यश्च तुरुज इति ॥ ५ ॥ ६ ॥
 तद्गोपीचंदन इत्यत्र तच्छब्दो द्वारकाविषयः ॥ ७ ॥ ज्वलद्दिगलवत्प्रदीपमिव ॥ ज्वलद्दिगलवदिति किंचित्साठः ॥ ८ ॥ प्रसंगानुलस्यामाहात्म्यमाह ॥ तुलसीति ॥ ९ ॥ मुष्मन्प
 अस्थीन्यपि च जन्तूनां यत्र चक्रां किता न्यहो ॥ किंचिन्न तत्र यत्र स्युः शंखचक्रां किताः कैरैः ॥ ५ ॥ अंतकः शिष्ययेवं निजदूतान्मुहुः ॥ तस्या
 ज्यैर्द्वारवत्यानामापि परिगृह्यते ॥ ६ ॥ श्रीखंडेक्ष्मा आमोदः स्वर्णवर्णः कृतादृशः ॥ तस्याविश्वकैवर्त्ये तद्गोपीचंदने यथा ॥ ७ ॥ दूताः शृण्वं
 तु यद्गालं गोपीचंदनं लोहितम् ॥ ज्वलद्दिगलवत्सोपि दूरत्याज्यः प्रयत्नतः ॥ ८ ॥ तुलस्यलंकृतये तुलसीनामजापकाः ॥ तुलसीवनपालाये
 तस्याज्यादूरतो भटाः ॥ ९ ॥ युगे युगे द्वारवत्यारत्नानि परितो मुषन् ॥ अर्धरत्नाकरो घापिलोके षण्परिगीयते ॥ १० ॥ द्वारवत्यां धियंते ये जंत
 वः कालनादिताः ॥ चतुर्भुजाः स्युर्वकुंठे तपो तां वरधारिणः ॥ ११ ॥ तत्रापि संतप्य पितृन्सप्तदेवर्षिमानवान् ॥ तत्र ते षचतोर्येषु ससौ सर्वेष्वनं
 द्रितः ॥ १२ ॥ ततो मायापुरीं प्राप्नोदुः प्रापां पापकारिभिः ॥ यत्र सा वैष्णवी माया मायापार्शेन पाशयेत् ॥ १३ ॥ केचिद्बुधैर्द्वारं मोक्षद्वारं त
 तः परे ॥ गंगाद्वारं चेक्येऽहुः केचिन्मायापुरीं पुनः ॥ १४ ॥ यतो विनिर्गता गंगारत्ना भागीरथी भुवि ॥ यन्नामोच्चारणां पुंसां पापं पापानि सह
 स्वाधा ॥ १५ ॥ वैकुण्ठस्यैकसोपानं हरिद्वारं गुर्जनाः ॥ अत्राप्नुता नरायां तितद्विष्णोः परमं पदम् ॥ १६ ॥ तीर्थोपवासकं कृत्वा निशा जागरणं
 तथा ॥ प्रातः स्नात्वा च गंगायां तप्यन्संतप्यं सर्वतः ॥ १७ ॥ यावत्सपारणं कर्तुं मियेष द्विजसत्तमः ॥ तावच्छीतज्वराक्रान्तश्च कपेऽत्यर्थमातु
 रः ॥ १८ ॥ वैदेशिकस्तथैकाकी तथाऽतिज्वरपीडितः ॥ चिंतामवाप महतीं किमंतस्समुपस्थितम् ॥ १९ ॥

हरन् ॥ ११० ॥ ११ ॥ सशिवशर्मा ॥ अंतर्द्वितो जलसः ॥ १२ ॥ मायापुरीनामनिर्वक्ति ॥ यत्र सेति ॥ मायापार्शे रंहकारमकारज्जुभिर्न पाशयेन्नवघ्नानि प्राणिन इति शेषः
 ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रसंगाद्गंगा माहात्म्यं वदत्काशीतराम्यः पुरीभ्यस्तस्याः श्रेष्ठ्यमाह ॥ यत इति द्वयेन ॥ यद्वा गंगाद्वारं मोक्षद्वारं हरिद्वारमिति नाम त्रयं निर्वक्ति ॥ इत इति ॥ यन्नामोच्च
 यच्छब्दो गंगाविषयः ॥ १५ ॥ वैकुण्ठस्यैकसोपानमित्यनेन मोक्षद्वारनाम्नोपनिर्वचनं अत्राप्नुता इत्यनेन वा ॥ १६ ॥ तप्यान्तर्पणाहं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

सांयात्रिकः पोतवणिक् ॥ शिन्नपोतो भग्ननौकः ॥ १२० ॥ मरणकालीनमोहोत्थाचितामाह ॥ कक्षेत्रमितिसाधद्वयेन ॥ पुस्तकसंश्रुतिः पुस्तकसंभारः पुस्तकसमूह इति यावत् ॥ २१॥
 पलितं जराशौक्यम् ॥ पलितं जराशौक्यमित्यमरः ॥ कालमवसरं जानातीति कालज्ञो न्ययुः ॥ कः कालश्चेति वा पाठः ॥ २२ ॥ तीर्थाटनेन शुद्धांतः करणस्याविवेकनाशं विवेक
 माह ॥ अग्रावित्येकेन ॥ कूर्मपुनः खनयेत् ॥ काकानखनयेदित्यर्थः ॥ कः खनयेदिति वा पाठः ॥ २३ ॥ तस्मादेवं करिष्यामीत्याह ॥ चिंतयामीति ॥ २४ ॥ मनुष्युपायस्य साधित
 चिंतानवे निमग्नो भूय काशो जीविते धनं ॥ सांयात्रिक इवागाधे भिन्नपोतो महाणवे ॥ १२० ॥ कक्षेत्रं कलत्रं मे कपुत्राः कचतद्भु ॥ कृत
 द्विचित्रं वै हृदयं कस्य पुस्तकसंभृतिः ॥ २१ ॥ अद्यापि नायुः पर्याप्तं पलितं न तथा मयि ॥ ज्वरो यं दारुणः प्राप्सः कालज्ञश्चातिदारुणः ॥ २२ ॥ मृत्यु
 मूर्ध्नि कृता वा सो वा सोदुरेव्यवास्थितः ॥ अग्नौ गृहोपरि प्रापं कूपं नु खनयेदिह ॥ २३ ॥ किमेभिश्चिन्नैर्व्ययैरतितापकरैर्मम ॥ चिंतयामि लघो
 केशं शिवं दं शिवमेव च ॥ २४ ॥ अथ वामुक्तं भूपायो वै मे यैकः स दुःखितः ॥ मुक्तिं पुनस्तु स तैः स्वनेत्रविषयीकृतः ॥ २५ ॥ स्वर्गपवर्गयोर
 कः साव्याहो हि विदुषां ध्रुवम् ॥ तयोरेसाधनपश्चात्संतापेन च तप्यत ॥ २६ ॥ अथ वा चिंतयामि केन त्वनया दुरवस्थया ॥ रणे वामरणं श्रेयस्तीर्थे
 वा त्रयथा मम ॥ २७ ॥ किमहं मंदभागी वरण्यां कापि ध्रिये धुना ॥ भागीरथ्यां श्रिये चाद्य काचित्तामममूढवत् ॥ २८ ॥ चर्मास्थिसंचयेनाह
 मनेन वपुषा ध्रुवम् ॥ प्राप्स्यामि निधनादत्र सिद्धिं नैः श्रेयसां ध्रुवम् ॥ २९ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य पांडासीदिति दारुणा ॥ कोटिदृश्चिकदृष्टस्य याव
 स्यातामवापसः ॥ १३० ॥ स्मर्तव्यं विस्मृतं सर्वं काहं कोहं न वेत्ति च ॥ दिनानि सप्तमेति स्थित्वा पंचत्वमागतः ॥ ३१ ॥ तावद्वै कुंभमुनादि
 मानं समुपास्थितम् ॥ तादृशं पलक्षितो यत्र ध्वजश्चातिसमुद्भूतः ॥ ३२ ॥

त्वादपि चिन्ताव्यर्थेत्याह ॥ अथवेति द्वयेन ॥ एको मुख्यः ॥ संश्रयासावनुष्ठितश्चेति तथास्य तथा भवति तथानुष्ठित इति वा ॥ २५ ॥ संतापेन मनोदुःखेन चकाराद्रोगादिना च ॥ पश्चात्ता
 पेन तप्यत इति पाठोऽतिमकालीनतापेनेत्यर्थः ॥ तयोर्मयासाधितत्वाज्जातापोक्त इति भावः ॥ २६ ॥ मनुष्युपायाननुष्ठितत्वं गीकृत्याप्याह ॥ अथवेति ॥ दुरवस्थयाऽनवस्थितया
 ॥ २७ ॥ रथ्यामितिकालाव्यनोरत्यंतसंयोगे द्वितीया ॥ रथ्यायामित्यर्थः ॥ श्रियेचेति चकारान्पर्यायं च ॥ २८ ॥ दृश्चिकः स विषयीकटिविशेषः ॥ १३० ॥ सप्तमेति चतुर्दशदिनानि
 स्थित्वा यावन्मरणं प्राप्तत्वा बहिर्यव्ययः ॥ सप्तपंचैतिकचिलाठः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ किं किणीजालमालिनं दुद्रघं टिकासमूहेन संजातमालमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ १३५ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

पिशाचगुह्यगंधविधाधरप्रजाहताम् ॥ आख्यायितेऽष्टमपंचलोकाः संयमिनीमुखाः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायिते द्विमानमारुह्येन शिवशर्मणः साहस्यमुक्तिरुक्तासाऽघटमाने तितहुक्ता
यामाख्यायिकाया मालनस्तुत्यभावमवेदयतीति तत्कारणं पृच्छति ॥ जीवितशेति द्वयेना ॥ १ ॥ मोक्षसायुज्यम् ॥ २ ॥ मोक्षः क्वैवल्यहपः ॥ अमुमेवार्थमायापुयादिषु साक्षात्सायुज्यना

अधिष्ठितं मुक्त्यानां स्वर्णकौशेयवाससाम् ॥ चामरव्यग्रहस्तानां सहस्रेणातिविस्तृतम् ॥ ३३ ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांगणाभ्यांच विराजि
तम् ॥ चतुर्भुजाभ्यां स्वाभ्यां किं किणीजालमालितम् ॥ ३४ ॥ तद्विमानमथारुह्य पीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ अलंचक्रेन भोवत्सद्विजोदि
व्यभूषणः ॥ १३५ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे सप्तपुरीवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ जी
वितेशकथामेतां पुण्यां पुण्यपुरीश्रिताम् ॥ न त्वस्मिन्निधिमधि गच्छामि श्रुत्वा त्वच्छ्रीमुखेरिताम् ॥ १ ॥ मायापुर्णमुक्तिपुर्णशिवशर्माद्विजोत्तमः ॥
मृतोऽपि मोक्षं नैवापन्नूहितत्कारणं विभो ॥ २ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ साक्षान्मोक्षो न चैतामुपगृह्णीष्य भ्राषिणि ॥ पुरोद्विष्ट्यामुमेवार्थमि
तिहासो मया श्रुतः ॥ ३ ॥ शृणु कंतिविचित्रार्थी कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यां किं तां शिवशर्मणे ॥ ४ ॥ शिवशर्मोवाच ॥
अचिविष्णुगणौ पुण्यौ पुंडरीकदलेक्षणौ ॥ किंचिद्विज्ञसकामो हं प्रवद्वकरसंपुटः ॥ ५ ॥ न नामयुचोर्वेद्वेद्व्याहृत्यार्चकंचन ॥ पुण्यशी
लसुशीलाभ्यां युवां भवितुमर्हयः ॥ ६ ॥ गणावूचतुः ॥ भगवद्भक्तियुक्तानां किमज्ञातं भादृशम् ॥ एतदेव हि नौ नामयदुक्तं श्रीम
तावया ॥ ७ ॥

स्येवेत्येवंलक्षणम् ॥ इतिहासः इति हेत्यव्ययमुपदेशपरंपर्याभिधायितस्याऽवस्थानमत्रेतीतिहासः पुरादत्तम् ॥ आर्षः पूर्ववृत्तांश्रया इतिहासा इति देवलस्मरणम् ॥ धर्मार्थकाममो
क्षाणां उपदेशसमन्वितम् पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं प्रवक्षत इति वा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आकृत्या आकारेण शोभयेति यावत् ॥ चकाराद्भगवद्भक्त्या च ॥ तथा च वक्ष्यतः ॥ भगवद्भ
क्तियुक्तानां किमज्ञातमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ दिव्यद्विजःशिवशर्मा ॥ कण्वइति ॥ एषलोकोःकइत्यव्ययः ॥ अल्पश्रीकलेहेतुमाह ॥ अपुण्यजनाकृतिरपुण्यजनानांपुण्यवर्जितानांजनानांआकृतयःशरीराणियस्मि
नसत्या ॥ स्वल्पपुण्यजनाकृतिरितिकचिच्पाठः ॥ १० ॥ पिशाचादयश्चत्वारोदिव्यानिविशेषाः ॥ विद्याधेत्याद्यमरः ॥ ११ ॥ १२ ॥ ततस्तदन्तरं गच्छन्लोकंददृशेत्यव्ययः ॥

यदन्यदपितेचिन्तेष्वव्यंतदंशंकितम् ॥ संपृच्छस्वमहाप्राज्ञप्रीत्यातयव्रवावेह ॥ ८ ॥ इतिश्रुत्वासवचनंभगवद्गणभाषितम् ॥ अतिप्रीतिकरं
तद्व्रंततस्तौप्रत्युवाचह ॥ ९ ॥ दिव्यद्विजउवाच ॥ ॥ कण्वलोकोऽल्पश्रीकःस्वल्पपुण्यजनाकृतिः ॥ कइमेविकृताकाराद्भवतमेतन्ममाश्रतः
॥ १० ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ अयंपिशाचलोकोन्नवसन्तिपिशिताशनाः ॥ दवानुतपभाजोयेनोनोक्तवादृत्यपि ॥ ११ ॥ शिवंप्रसंगतो
भ्यव्यसकृत्वशुचिचेतसः ॥ अल्पपुण्यात्पलदस्मीकाःपिशाचास्तइमेसखे ॥ १२ ॥ ततो गच्छदृशंश्रेष्ठपुण्यजनावृतम् ॥ पिचंडिलैःस्थूलव
क्त्रैर्मधगंभीरनिःस्वनैः ॥ १३ ॥ लोदैरधुपितलोकंक्षामलगैश्चलोमशैः ॥ गणौकययतांकीर्मीकोलोकःपुण्यतःकुतः ॥ १४ ॥ ॥ गणावूच
तुः ॥ ॥ गुह्यकानामयंलोकस्त्वेवैगुह्यकाःस्मृताः ॥ न्यायेनोपाज्यविचानिगहयंतियेषेभुवि ॥ १५ ॥ स्वमार्गगाधनादद्याश्चशूद्रप्रायाःकुटु
बिनः ॥ संविभज्यचभोकारःक्रोधाभूयाविवर्जिताः ॥ १६ ॥ नतिथैर्नववारंचसंकात्यादिनपर्वच ॥ नार्धमनचधर्मचविदत्येतेसदासुखाः
॥ १७ ॥ एकमेवहिजानंतिकुलपूज्योहियोद्विजः ॥ तस्मैगाःसंप्रयच्छन्तिमन्यन्तेतद्वचःस्फुटम् ॥ १८ ॥ सच्चिद्भिभाजोद्व्यत्रापितेनपुण्येनगुह्य
काः ॥ भुंजतेसर्गसौख्यानिदेववच्चाक्रुतोभयाः ॥ १९ ॥ ततोविलोकयामासलोकंलाचनशर्मदम् ॥ केऽभीजनास्त्वसौलोकःकिनामावद
त्तंगणौ ॥ २० ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ गांधर्वस्वेषलोकोऽमीगंधर्वाश्चभ्रम्रताः ॥ देवानां गायनाद्येतेचरणःस्तुतिपाठकाः ॥ २१ ॥

कथंभूतम्ःलोकैर्गौक्षैर्गुह्यपितमधिष्ठितम् ॥ कथंभूतैः ॥ पिचंडिलैः पिचंडउदम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदतुंदमित्यमरः ॥ सवतयेषेतिपिचंडिलाः ॥ तुंदाद्विम्यइलच्चेतिइलच्चेत्यव्ययम् ॥
तैःस्थूलोदैरित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गूह्यंतिगर्तकत्वास्थापयंत्यर्थः ॥ गूढयंतीतिपाठेभएवार्थः ॥ १५ ॥ स्वमार्गगाइत्यशानांस्पष्टार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ श्रुतौ गार्थवदेत्यर्थः ॥ स्तुतावितिकचित्पाठः ॥ नाटयशास्त्रकृतश्रमाश्रयैस्ते तथा ॥ २४ ॥ तेन पुण्येनेति ॥ गीतविद्यार्जितैर्धर्मब्राह्मणास्तोषिता इति यत् ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ पुण्यमिति शेषः ॥ तेन पुण्येनेति योजना ॥ २५ ॥ गीतविद्याभ्यासेन महत्त्वप्राप्तावुदाहरणमाहुतुः ॥ गीतविद्येति ॥ यद्वा गीतविद्यायाः फलप्रसिद्धमेवेत्याह ॥ गीतविद्येति ॥ २६ ॥ तं बुरइत्येदोपिकचित्पाठः ॥ अतिदुर्लभौ बहुमान्यौ ॥ तत्र गीतविद्यायाः शिवस्वरूपत्वं दग्धेति ॥ नादरूपी गीतरूपी षड्भिरुद्विष्यह ॥

गीतज्ञा अतिगीतेन तोषयति नराधिपान् ॥ स्तुवंति च धनाढ्यांश्च धनलोभेन मोहिताः ॥ २२ ॥ राज्ञां प्रसादलब्ध्यानि सुवासांसि धनान्यपि ॥ द्रव्याण्यपि सुगंधीनि कर्पूरादीन्यनेकशः ॥ २३ ॥ ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छंति गीतं गायं त्यहर्निशम् ॥ श्रुतावेव मनस्तेषां नाट्यशास्त्रकृतश्रमाः ॥ २४ ॥ तेन पुण्येन गंधर्वलोको कस्वेषां विशिष्यते ॥ ब्राह्मणास्तोषिता यद्देवगीतविद्यार्जितैर्धनैः ॥ २५ ॥ गीतविद्याप्रभावेन देवर्षिर्नारदो महान् ॥ मा न्यवैष्णवलोकैर्वैश्रीशंभोश्चातिवल्लभाः ॥ २६ ॥ तं बुरुनारदश्चोभौ देवानामतिदुर्लभौ ॥ नादरूपी शिवः साक्षान्नादतत्त्वविदो हितौ ॥ २७ ॥ यदि गीतं क्वचिद्गीतं श्रीमद्भिरहरांतिके ॥ मोक्षस्तु तं फलं प्राहुः सान्निध्यमथ वा तयोः ॥ २८ ॥ गीतज्ञो यदि गीतेन नाम्नोति परमं पदम् ॥ रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ २९ ॥ अस्मिँहो के सदा कालं स्मृतिरेषा प्रगीयते ॥ तद्गीतमालया पूज्यो देवो हरिहरसदा ॥ ३० ॥ इति शृण्वन्क्षणात्वाप पुनरन्यन्मनोहरम् ॥ शिवशर्मार्थपप्रच्छ किं संज्ञं नगरं विदम् ॥ ३१ ॥ गणावूचतुः ॥ असौ वैद्याधरो लोको नानाविद्याविशारदाः ॥ एते विद्यार्थिना मन्त्रमुपानद्वत्सकं वलम् ॥ ३२ ॥ औषधान्यपि यच्छंति तत्सीडाशमनानि हि ॥ नानाकलाः शिक्षयंति विद्यागवर्वि वर्जिताः ॥ ३३ ॥

पीत्यर्थः ॥ २७ ॥ गीतविद्यायानिष्कामसकामभेदेन फलद्वयमाह ॥ यद्गीतमिति ॥ २८ ॥ द्वितीयं संस्पृश्यति ॥ गीतज्ञ इति ॥ रुद्रस्येति विष्णोरेष्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ सदाकालं सर्वकालम् ॥ सदा लोकमिति पाठे अलोकम् ॥ स्पृष्टयथास्यादित्यर्थः ॥ एषा यद्गीतमित्यादिलक्षणा ॥ फलितमाह ॥ तद्गीतेति ॥ तत्तस्माद्गीतमालया गीतनिकरेण ॥ अथवा स्मृतिरेष्येनेन तद्गीतमालयेत्याद्ये बोध्यते तदा तच्छब्दप्रसिद्धार्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तत्सीडाशमनानि विद्यार्थिना रोगनाशकानि ॥ अन्यदपि यावदपेक्षितम् ॥ अपि हि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥

धर्मात्पर्यमनिमित्तात्पर्यमद्वयेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अभिलाषधियाकामांछया ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ चतुर्दक्षैः ॥ सेवाकर्मसुष्ठुचतुरित्येकपदंवा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आदृतः आदरणीयः ॥ ३९ ॥ क्षालितशोधितम् ॥ कोविदोपात्यपिशब्दः समुच्चये ॥ कोविदोस्तीति क्वचित्पाठः ॥ जीवितेतेरण्ये ॥ ४० ॥ सुतीथमेवपण्यं विक्रेयद्रव्येन सम्यग्विनिमित्तं परिवर्तितम् ॥ एतदुक्तं भवति ॥ सुतीर्थगतपुण्यमादाय शरीरगतं शरीरलक्षणं वा पापत्यक्तमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ अत इति ॥ पांडित्यं सप्तद्विवक्तुं हिमत्त्वम् ॥ विचक्षणा विद्वत्ताः ॥ केते ॥ हिते

शिष्यपुत्रेण पश्यति वक्षतां बलभोजनैः ॥ अलंकृताश्च सकन्याधर्माद्ब्राह्मण्यं च ॥ ३४ ॥ अभिलाषधियानित्यं पूजयंतीं षट्देवताः ॥ एतैः पुण्यैर्वसंतीह विद्याधरवरादृम ॥ ३५ ॥ यावदित्यं कथां च कृत्वा स्वसंयमिनीपतिः ॥ धर्मराजो भिसंप्राप्तो देवदुर्भिनः स्वनैः ॥ ३६ ॥ सौम्यमूर्तिर्विमानस्यो धर्मज्ञैः परिवारितः ॥ सेवाकर्मसु चतुरैर्भृत्यैश्चिचतुरैः सह ॥ ३७ ॥ धर्मराज उवाच ॥ साधुसाधु महाबुद्धे शिवशर्मनं हि जोज्ज्वलतम् ॥ कुलोचितं ब्राह्मणानां भवता प्रतिपादितम् ॥ ३८ ॥ वेदाभ्यासः कृतः पूर्वगुरवश्चापि तोषिताः ॥ धर्मशास्त्रपुराणेषु दृष्टा धर्मस्त्वया ऽऽह तः ॥ ३९ ॥ क्षालितं मुक्तिपुण्यं द्विराशुगंत शरीरकम् ॥ कोविदोऽस्ति भवानेव जीविते जीवितेरे ॥ ४० ॥ कलेवरं पूतिगंधिसदेवाशुचिभ्राजनम् ॥ सुतीर्थपुण्यपण्येन सम्यग्विनिमित्तं त्वया ॥ ४१ ॥ अतएव हि पांडित्यमाद्रियं ते विचक्षणाः ॥ अहः क्षेपं न क्षिपंति क्षणमेकहितं बुधाः ॥ ४२ ॥ निमेषान्यं च षण्मासं त्वं प्राणिति प्राणिनो ध्रुवम् ॥ तत्रापि न प्रवर्तयैर्यथ कर्मणि गार्हिते ॥ ४३ ॥ स्थिरापायः सदा कायेन धनं न धने ऽवति ॥ तन्मूढः प्रौढकार्यैर्किं नयते तं भवानिव ॥ ४४ ॥

पुरुषार्थक्षणे मेकं क्षणमात्रं यथास्यात्तथा अहः क्षेपं दिनं व्यर्थं तानं क्षिपंति न यतीत्यर्थः ॥ अहः क्षपानं क्षिपंति क्षणमेकहितं बुधा इति क्वचित्पाठः ॥ हिनिश्चितम् ॥ येषां विधास्ते बुधा इति वा ॥ ४२ ॥ निमेषानिति ॥ पंचवाषड्वा निमेषान् पक्ष्मोन्मेषोऽपलक्षितान् कालान् व्याप्य मर्त्ये मरणधर्मकेशरीरप्राणिनो जंतवः प्राणति प्राणनव्यापारं कुर्वन्ति चेष्टन्ति इत्यर्थः ॥ अतस्तत्रापि पंचषट्पु निमेषेष्वपि अथ कर्मणि पापकर्मणि अतएव गार्हितं न हिते ॥ अथ कर्मणि ति वा पाठः ॥ न प्रवर्तयैः प्रवर्तितं न कुर्युरित्यर्थः ॥ तत्रापि चेति पाठेन दापरत्वेन व्याख्यातव्यम् ॥ ४३ ॥ स्थिरापाय इति ॥ स्थिरापायो नाशो यस्य कायस्य स्थिरापायः ॥ सदा काय इति वा पाठः ॥ तत्तस्मात्प्रौढकार्यैर्माक्षैकप्रयोजने इत्यर्थः ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ सति ॥ सत्कर्मणोऽयं विपाकः फलम् ॥ कितवदतीभवतः सखित्वं गतावित्यन्वयः ॥ ४६ ॥ किंचास्माभिः कृतव्यमस्मत्कृतव्यस्यत्वयैव कृतत्वादित्याह ॥ यत्कर्मव्यभिचि ॥ ४७ ॥ भगवद्गुणयोर्दर्शनात्स्वस्यापि कृतार्थतामाह ॥ अद्येति ॥ श्रीमच्चरणसन्निधौ वैकुण्ठनाथसन्निधौ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अतिरम्यतरंगमयं मण्डपं वा विदीप्य अतिविस्मयेन पृच्छति ॥ साक्षादिति ॥ अतिसौम्यतराकृतिः अतिशयेन शान्तस्वभाव इत्यर्थः ॥ ५० ॥ विस्मयमेव स्फोटयति ॥ आकर्ष्येति ॥ विभ्यति जीता भवति ॥ ५१ ॥ अन्यथाऽयं महादृष्ट इत्यत्र इयं

सत्वरंगत्वरं चायुर्लोकः शोकसमाकुलः ॥ तस्माद्दुर्ममतिः कार्गभावते वसुधा ममैकः ॥ ४५ ॥ सत्कर्मणो विपाकोऽयं तव वंद्यो ममाप्यहो ॥ यदौ भगवद्भक्तौ सखित्वं भवतो गतौ ॥ ४६ ॥ ममाज्ञादीयतां तस्मात्साहाय्यं करवाणि किम् ॥ यत्कृतव्यं मादृशैस्ते तत्कृतं भवतैव हि ॥ ४७ ॥ अद्य न्यतरोस्मीह दृष्टौ भगवद्गुणौ ॥ सेवासद्वैवमेनाप्याश्रीमच्चरणसन्निधौ ॥ ४८ ॥ ततः प्रस्थापितस्त्वाभ्यां प्राविशत्सुपुरीयमः ॥ अप्राक्षी च ततो विप्रस्तौ गणौ प्रस्थिते यमे ॥ ४९ ॥ शिवशर्मो वाच ॥ साक्षादयं धर्मराजो ननु सौम्यतराकृतिः ॥ धर्माण्येव वचांस्यस्य मनः प्रीतिकराणि च ॥ ५० ॥ पुरीसं यमनीसेयमतीव शुभलक्षणा ॥ आकर्षयस्य नामापि पिनोऽतीव बिभ्यति ॥ ५१ ॥ यमरूपं वर्णयति मत्पुलोकेऽन्यथा जनाः ॥ अन्यथाऽयं महादृष्टो ब्रूतं तत्कारणं गणौ ॥ ५२ ॥ केन पश्यं त्यमुलाकं निवसंति तत्रात्रके ॥ इदमेवास्य किं रूपं किंचान्यच्च निवद्यताम् ॥ ५३ ॥ गणावबूतुः ॥ शृणु सौम्य सुसौम्योऽसौ दृश्यतेऽत्र भवादृशैः ॥ धर्ममूर्तिः प्रकृत्यैव निःशंकैः पुण्यराशिभिः ॥ ५४ ॥ अयमेव हि पिंगाक्षः क्रोधरक्तांतलोचनः ॥ दंष्ट्राकरालवदनो विधुल्लनभीषणः ॥ ५५ ॥

चान्यथा दृष्टेति बोद्धव्यम् ॥ ५२ ॥ अन्यदपि प्रश्नत्रयमाह ॥ केनेति ॥ ५३ ॥ प्रथमप्रश्नस्योत्तरं देवी चरमप्रश्नस्योत्तरमाहुः ॥ शृणु सौम्येत्यादिना ॥ ५४ ॥ अयमेव हि यम इत्यादिजल्पनदुष्टैर्दूतैः श्रूयते दृश्यते चेति पंचाशच्छ्लोकेनान्वयः ॥ यमं विशिनष्टि ॥ पिंगाक्ष इत्यादिना ॥ पिंगाक्षः पिंगलेत्रः ॥ क्रोधरक्तांतलोचनः क्रोधेन रक्तांतलोचनः क्रोधाधारेण रक्तांतलोचनः ॥ विधुल्लनभीषणः विधुदिवयल्लनं रसनं जिह्वातया भीषणः ॥ जिह्वाललनभीषण इति पाठे जिह्वायायल्लनं विलसति नीषण इत्यर्थः ॥ ५५ ॥

भुकुटीकुटिलाननः भुकुट्यावक्रधुवाकुटिलमाननयस्यसः ॥ ५६ ॥ जल्यनमाहुतुः ॥ आनन्दत्यादिना ॥ बधानपाशय ॥ तीव्रयथास्यादयोधनैलोहमुद्रैः ॥ द्रुपणोमुद्रपना
वित्यमरः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ गल्लैकपोलाधोमागौगंडावितियावत् ॥ समुल्लंबयममिस्पर्शयथानमवतितयाअमुपाशयेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ कारपत्रेणककेन ॥ ककचोक्षीकरपत्रमि
त्यमरः ॥ पाणिघातैर्गुल्फाधस्ताद्वैः ॥ तद्वृथाघटिकेगुल्फौपुमन्पाणिस्तयोपधइत्यमरः ॥ इतर्हिमयताडयेत्यर्थः ॥ बहुवचनमार्षम् ॥ समुच्चययचा ॥ ६० ॥ परदारप्रसृमपरस्त्रीधर्षकं

ऊर्ध्वकेशोऽतिरुष्णांगप्रलयांबुदनिःस्वनः ॥ कालदंडोदयतकराभ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ ५६ ॥ आनयैनपातयैनवंधानामुचदुर्दम ॥ घातयैनसु
दुष्टतंमूत्रितीव्रमयोधनैः ॥ ५७ ॥ आताडयैनदुष्टतंपृथ्वापादौशिलातले ॥ उत्पाटयास्यनेत्रेवंनिधायचरणंगले ॥ ५८ ॥ एतस्यगह्वावुक्तु
ह्यसुरेणाशुविपाटय ॥ पार्श्वेनकंठवद्धास्यसमुल्लंबयभूरुहे ॥ ५९ ॥ विदारयास्यमूर्धानंकरपत्रेणदारुवत् ॥ पाणिघातैर्घ्नतास्यास्यसमुच्च
र्णयदारुणैः ॥ ६० ॥ परदारप्रसृमरंकरंछिध्यस्यपापिनः ॥ परदारगृहंयातुः पादौ ॥ यस्यविखंडय ॥ ६१ ॥ सूचीभारोमकपेषुतनुव्यधिहिसव
तः ॥ दातुः परकलत्रांगेनखपंक्तदुरालमनः ॥ ६२ ॥ परदारमुखान्नातुमुखेनिष्ठीवयास्यहि ॥ वक्तुः परापवादस्यकालंतीक्ष्णामुखेक्षिप ॥ ६३ ॥
भजयैनंचणकवत्तसवालुककर्परैः ॥ आश्रुविकटवक्त्रं परसंतापकारिणम् ॥ ६४ ॥ दोषारापंसदाकर्तुरदोषकर्लोजन ॥ निमज्जयास्य
वदनंपूयशोणितकर्म ॥ ६५ ॥

कामस्यपापनिश्छेधिद्विधाकुरु ॥ पिबिहिपापिनइतिकिचित्साहः ॥ विखंडयविशेषेणच्छेदय ॥ ६१ ॥ सूचिभिः रोमकपेषुरोमगतपुव्याधिहिताडयमिधीत्यर्थः ॥ पीपृहीतिपाठेपूयेत्य
र्थः ॥ ६२ ॥ निष्ठीवयथूरुक्त्यश्लेषप्रक्षेपकुरु ॥ हिशब्दान्मन्त्रयचेत्यर्थः ॥ कीलशंकुंक्षिप्रप्रवेशय ॥ ६३ ॥ चणकवत्चणकाः प्रसिद्धास्तद्वत् ॥ तमवालुककर्परैः सह ॥ तत्रकर्पराः
काकरइतिप्रसिद्धाः क्षुद्रपाषाणविशेषाइत्यर्थः ॥ स्वपैरितिकिचित्साहः ॥ आश्रुमर्जनपात्रे ॥ हेविकटवक्त्रेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६४ ॥ क्रूरलोचनेनेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६५ ॥

अदन्तपरवलूनमितिकर्मणिषष्ठी ॥ उल्कटेहेउल्कट ॥ उल्कटमितिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ ६६ ॥ सुपर्वणामुयशसादिवानांवा ॥ सुपर्वणःसुमनसस्त्रिदिवशादिवौकसइत्यमरः ॥ ऋषमेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६७ ॥ सुतमायोमयान्अतितमलोहमयान्शंकूरोपयनिर्वापय ॥ ६८ ॥ दुर्मवेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६९ ॥ क्रोडास्यहेक्रोडास्य ॥ विट्कौटौविष्ठाकमिभिः ॥ ७० ॥ अंधकेतिदूतसंबोधनम् ॥ ७१ ॥ उयास्यहेउयास्य ॥ महारौरवरौरवमितिद्वैकवद्वाच ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ कटाहोऽत्रततैलाधारपात्रम् ॥ ७४ ॥ आपुत्यापुत्यालोढा

अदन्तपरवलूनोऽश्लुतःकरपल्लवम् ॥ आपुत्यापुत्यतैलेनतमांगारेपचोल्कटा ॥ ६६ ॥ अपवादंगुरोर्वक्तुर्निदाकर्तुःसुपर्वणम् ॥ तसलोहशलाकाश्चमुखेभीषणनिक्षिप ॥ ६७ ॥ परमर्मस्थश्चास्यपरश्चिद्रं प्रकाशितुः ॥ सुतमायोमयान्शंकून्सर्वसंधिपुरोपय ॥ ६८ ॥ अत्येनदीयमानेस्वनिषेद्धपापकारिणः ॥ आच्छेत्तुःपरवतीनांजिह्वाच्छिध्यस्यदुर्मख ॥ ६९ ॥ देवस्वभोक्तुःक्रोडास्यब्राह्मणस्वस्यभोजिनः ॥ विदार्योदरमस्याशुविट्कौटैःपरिपूरय ॥ ७० ॥ नेदेवार्थेनविप्रार्थेनातिथ्यर्थेपचोल्कचित् ॥ तमसुस्वार्थपक्तरंकुंभीपाकेपचांधक ॥ ७१ ॥ उयास्यशिशुहंतारममुंविश्रंसघातिनम् ॥ रुतघ्ननयवेगेनमहारौरवरौरवम् ॥ ७२ ॥ ब्रह्मघ्नंचांधतामिसुसुरापंपूयशोणिते ॥ कालमूत्रेहमचौरमर्वाचौगुरुतल्पगम् ॥ ७३ ॥ तत्संसर्गिणमावर्षमसिपन्ननेनया ॥ एतान्महापातकिनस्तप्तैलकटाहके ॥ ७४ ॥ आपुत्यापुत्यदुर्दृष्टकाकोलैर्लोहतुंडकैः ॥ संतोधमानायापिष्ठान्नित्यंकल्यंनिवासय ॥ ७५ ॥ स्त्रीघ्नोघ्नंचमित्रघ्नंकूटशाल्मलिपादपे ॥ उल्लंबयचिरंकालमूर्ध्वपादमधोमुखम् ॥ ७६ ॥ त्वचमस्यचसंदंशैर्बोदयत्वंमहाभुज ॥ आश्लेषितुमित्रपत्याभुजावुत्पाटयाशुच ॥ ७७ ॥

लोढा ॥ दुर्दृष्टेतिदूतसंबोधनम् ॥ काकोलैर्द्रोणकैः ॥ द्रोणकाकस्तुकाकोलइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ लोहदुंडकैःलोहवद्दुर्मखैःसंतोधमानान् ॥ संतोढमानानितिकचिपाठः ॥ संतोष्यमानानित्यन्यत्रपाठः ॥ ७५ ॥ हेकूटेतिदूतसंबोधनं कूटशाल्मलिर्वा ॥ रोचनःकूटशाल्मलिरित्यमरः ॥ उल्लंबयअवलंबय ॥ ७६ ॥ महाभुजेतिदूतसंबोधनम् ॥ आशुचेतिचकारःसमुच्चये ॥ निपातयचेत्यधिमेसंबध्यते ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ कूटसाक्ष्याग्निवादिनामिथासाक्षित्ववदनशीलम् ॥ कूटसाक्षित्ववादिनमितिकचिन्नाः ॥ मानकूटमानमुन्मानकूटयतिवचयतिनयातम् ॥ एवंतुलाकूटमिति ॥ कंठमोटन
वृक्षवकंठनिष्पीडनेन ॥ कंठमोटचेतिपाठक्रियाविशेषणम् ॥ ७९ ॥ तीर्थाप्युष्ठाविनतीथजलेषुयूक्तल्यश्लेष्मप्रक्षेपिणम् ॥ ८० ॥ गोतिलादीन्विकेतरमितिशीलाथद्वेजं
तत्त्वत्पष्ठयज्ञावः ॥ द्विजाधमंविश्राणामधमंविश्राधमंवा ॥ मातुलान्याप्रगात्थ्यायालातायाः ॥ मातुलानिनुगंगायामित्यमरः ॥ हलायुधेतिदूतसंबोधनम् ॥ ८१ ॥ मंचसेविनं
ज्वालाकीलेमहाघोरनरकेऽमुनिपातय ॥ योवद्विनादाहयतिपरक्षेत्रंपरालयम् ॥ ७८ ॥ कालकूटचगरदंकूटसाक्ष्याग्निवादिनम् ॥ मानकूटं
तुलाकूटकंठमोटनिपातय ॥ ७९ ॥ लालापिवेचदुःश्रद्धयतीर्थाभ्युष्ठाविनंनय ॥ आमपाकेचगभंशूलपाकऽन्यतापिनम् ॥ ८० ॥ रसविक्र
यिणंविप्रमिक्षुयंत्रेप्रपीडय ॥ प्रजापीडाकरभूपमंधकेनेनिपातय ॥ ८१ ॥ गोतिलांश्रुतुरंगाश्रविकेतरंद्विजाधमम् ॥ मातुलान्याःसुराया
श्रविकेतरंहलायुधा ॥ ८२ ॥ मुसलोलखलेवश्यंकडयनपुनःपुनःशूद्रद्विजावमंतरंद्विजाधमंचसेविनम् ॥ ८३ ॥ अधोमुखेचनरकेदीर्घश्रीव
प्रपीडय ॥ ८४ ॥ शूद्रब्राह्मणजेतारं वैश्वब्राह्मणमानिनम् ॥ क्षत्रिययाजकंचापिविप्रवेदविवर्जितम् ॥ ८५ ॥ लाक्षालवणमांसानांसतैलविष
सर्पिषाम् ॥ आयुधेक्षुविकाराणां विकेतरंद्विजाधमम् ॥ ८६ ॥ पाशपाणेकशापाणेबद्धेतांश्ररणेहृदम् ॥ घातयंतौकशाघातेनयंततसकदं
मे ॥ ८७ ॥ इमांस्त्रियंश्लेषयाशुश्रुश्रुलीकुलकल्मषाम् ॥ तेनोपपत्तिनासार्धतमायसमयेनच ॥ ८८ ॥ स्वयंशूहीत्वानियमंयस्यजेदजितेद्रि
यः ॥ तंप्रापयदुराधर्षबहुभ्रमरदंशके ॥ ८९ ॥ इत्यादिजल्यद्दुर्तैःश्रूयतेदूरतोयमः ॥ स्वकर्मशक्तिःपापैर्दृश्यतेतिभयंकरः ॥ ९० ॥ येप्रजाः
पालयंतीहपुत्रानेवनिजौरसान् ॥ दंडयंतिचधर्मणभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ ९१ ॥

उच्चपीठादिसेविनमित्यर्थः ॥ दीर्घश्रीवेतिदूतसंबोधनम् ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ हेपाशपाणेहेकशापाणेएतान्ब्राह्मणजेतुंशूद्रादीन्घातयंतिसंतौ ॥ ८७ ॥ उपपत्तिनाजारेण ॥ त
मायसमयेनतप्तलोहप्रतिमाकारेण ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तृतीयप्रश्नस्योत्तरमाहृतुः ॥ येप्रजाइत्यादिसप्तभिः ॥ और्सानधर्मपत्न्यांस्वल्दयाज्जातान् ॥ पुत्रानेवेत्येवशब्दस्यपाल
यंतित्यनेनसंबंधः ॥ ९१ ॥

१ छलयतीतिकचिन्नाः

॥ १२ ॥ दीनादिह्यलोकादतिशेषः ॥ येषांष्ट्रेमप्रदृश्यतेभूपाअस्थधर्माजस्यसभासदोऽनवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ लोकानेवदर्शयतेतेषामपित्रवासमाहुः ॥ ब्राह्मणादिति ॥ यद्वा नकेवलंभूपाएवअन्येष्वपित्रनिवसंतित्याहुः ॥ ब्राह्मणादिति ॥ अन्येशूद्राअपिशब्दादेतद्व्यतिरिक्ताअपि ॥ १४ ॥ भूपानेवकांश्चिदाधान्येनदर्शयतः ॥ उशीनरइति ॥ उशीनरःशिबिः ॥ १५ ॥ रिपूणामपिमंगल्यस्मात्सरिपुमंगलः ॥ अरिपुमंगलइतिवा ॥ रिपुमर्दादतिकचिन्साठः ॥ १६ ॥ १७ ॥ द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाहुः ॥ अन्यञ्चेति ॥ अन्यांश्चेतिकचिन्साठः ॥ भास्कारियमदूतांश्चेतिलोकस्योपलक्षणमेतत् ॥ १८ ॥ गोविंद्याद्येकादशश्लोकानांइत्यधर्माजःस्वश्रुत्यगणानुसैवसांशिक्षयत्संशिक्षयतीतिद्वादशेनाव्ययः ॥ हेभद्रा

वर्णाश्रमाश्चयद्राष्ट्रेऽनुतिष्ठतिर्जाक्रियाम् ॥ कालेनापन्ननिधनाभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ १२ ॥ नैवदीनोनुदुष्टोनापद्रुस्तोनशोकभाक् ॥ येषांराष्ट्रेप्रदृश्यतेभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःस्वधर्मनिरताःसदा ॥ अन्येऽपियेसंयमिनःसंयमिन्यांवसंतिते ॥ १४ ॥ उशीनरःसुधन्वाचवृषपर्वाजयद्रथः ॥ रजिःसहस्रजिक्कुक्षिहृदधन्वाशिपुजयः ॥ १५ ॥ युवनाश्वोदंतवक्रोनाभागोरिपुमंगलः ॥ करंधमोधर्मसेनःपरमर्दःपरांतकः ॥ १६ ॥ एतेचान्येचबहवोरानोनीतिवर्तिनः ॥ धर्माधर्मविचारज्ञाःसुधर्मायांसमासते ॥ १७ ॥ अन्यञ्चेत्प्रवक्ष्यावोयेनपश्यन्तिभास्करिम् ॥ दंडपाशोद्यतकरानदूतानुग्राननान्कचिन् ॥ १८ ॥ गोविंदमाधवमुकुंदहरमुरारशंभोशिवेशशशिश्चखरशूलपाणे ॥ दामोदराच्युतजनार्दनवासुदेवत्याज्याभद्रायइतिसंततमामनंति ॥ १९ ॥

इतियेसंततमामनंतितेत्याज्याभवद्विरतिशेषः ॥ इतिसर्वत्रयोजना ॥ इतिशब्दपरान्दृष्टकर्माह ॥ गोविंद्यादि ॥ सर्वत्रात्रार्थेभेदाच्चयौनरुच्यनोद्भवनीयम् ॥ गोविंदप्राप्तकामधेनैवैव्यर्थः ॥ मालक्ष्मीःअविद्यावातस्याधवमाधव ॥ मुक्तिर्ददातीतिमुकुंदः ॥ मुचैर्दुर्मुकुंदावितिदुर्मुकुंदप्रत्ययः ॥ हेमुक्तिर्देयर्थः ॥ हेरभक्त्यापहारिन् ॥ मुरोर्मुरनाश्रौदित्यस्यारे ॥ शंकल्याणंभवत्यस्मादिशिशुस्तत्संबोधनहंशंभो ॥ शिवसुखस्वरूप ॥ ईशसर्वनिघातः ॥ शशिशोवरचंद्रभूषण ॥ शूलपाणोत्रिशूलकर ॥ दामोदरज्जुकुक्षे ॥ स्वभावान्च्यवतइत्यच्युत ॥ जनार्दनप्राणिमात्रस्यगते ॥ अर्दगतिर्हिंसादानेष्वितिधातुः ॥ वासुदेवसर्वार्थाभिन् ॥ १९ ॥

१ इदंफलितार्थकथनंविग्रहस्तुमोचयतीतिमुकुंदइति

गंगाधरमदाकिनीधर्तः ॥ अंधकारिणेतन्नामैद्व्यस्यशत्रो ॥ हरसंसारहर ॥ नीलकंठक्षीरोदमथनोद्धृतकालकूटविषपानातश्चक्रेणकुलिशाहननाद्वादक्षयद्भुद्रूपसद्यविष्णुनाकंठग्रह
णाद्वा ॥ तथाचोक्तंकादैः ॥ इतित्यवचःश्रुत्वाभयागिरिवाराम्भजे धृतकंठेविषयोरततःश्रीकंठनाममेति ॥ हरिर्विशेष ॥ दंतःप्रहारःकुलिशेनपूतवैशानसुराज्ञातिविष्यैःकैःजैल्येनने
यखटतत्स्मात्ख्यातस्तनीलकंठेति ॥ कैले ॥ ततःप्रसभमाहुव्युद्धुतंविष्णुःसनातनः जगद्दकंठेभगवान्नीलकंठस्ततोऽभवदिति ॥ वैकुण्ठविक्रुवायाःपुत्र ॥ कैटभरिणेतन्नाम्नोऽसुरस्यशत्रो ॥
कमठकूर्म ॥ अब्रपणोपबद्धहस्त ॥ अतेशभूतगणस्वामिन् ॥ खंडपरशोभ्रमकुठार ॥ बदरिकप्रभेतपस्योनारायणस्यैकिलशिवःप्रशुभ्राक्षिपत्सचतदंगमासाद्यखंडोद्विधाअमृत ॥
यद्वा परान्शत्रून्अंधकादीन्जुह्वीकृत्यधृताभ्यतितनूकरोतीतिपरशुखिशूलम् ॥ तथाचोक्तंपद्मपुराणीयसहस्रनाम्नि ॥ शिवत्रिशूलविवर्त्सीति ॥ हेखंडत्रिधूलैत्यर्थः ॥ मृदुसुखदा
गंगाधरांधकारिपोहरनीलकंठवैकुण्ठकैटभरिणोकमठाब्रपणे ॥ अतेशखंडपरशोमृदुचंडिकेशत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ १०० ॥
विष्णोर्दक्षिणमधुसूदनचक्रपाणेगौरिपतेगिरिशशंकरचंद्रचूड ॥ नारायणासुरनिवर्हणशार्ङ्गपाणेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ १ ॥
मृत्युंजयोग्रविषमक्षणाकामशत्रोश्रीकांतपीतवसनांबुदनीलशौरैर्दृशानरुत्तित्वसनत्रिदशैकनाथत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ २ ॥
लक्ष्मीपतेमधुरिपोपुरुषोत्तमाद्यश्रीकंठदिग्बसनशान्तपिनाकपाणे ॥ आनंदकंदधरणीधरपद्मनाभत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ३ ॥
यक ॥ चंडिकेशपावतीपते ॥ १०० ॥ विष्णोर्व्यापनशील ॥ दक्षिणहरिरूप ॥ मधुसूदनतन्नाभ्रैद्व्यस्यनाशन ॥ चक्रपाणेसुदर्शनहस्त ॥ गौरिपतेउमाकांत ॥ गिरिशकैलासराय
न ॥ शंकरसुखकर ॥ चंद्रचूडशशिमुकुट ॥ नारायणसर्वतियामिन् ॥ असुरनिवर्हणैद्व्यप्रहरण ॥ शार्ङ्गपाणेत्नामयनुहस्त ॥ १ ॥ मृत्युंजयजितमृत्यो ॥ उग्रअनाधृव्य ॥ विषमक्ष
णत्रिनेत्र ॥ कामशत्रोक्तंददहन ॥ श्रीकांतलक्ष्मीपते ॥ पीतवसनपीतांबर ॥ अंबुदनीलमेघश्याम ॥ सौरिसूखंडोद्भव ॥ ईशानईश्वर ॥ कनिवसनगजासुरचर्मवस्त्र ॥ त्रिदशैकनाथदे
वमृत्युस्वामिन् ॥ २ ॥ लक्ष्मीपतेश्रीभर्तः ॥ मधुरिपोमधुसूदन ॥ पुरुषोत्तमभूषणरातीति ॥ आद्यसर्वकारण ॥ श्रीकंठनीलकंठ ॥ दिग्बसनदिगंबराशांतिनिष्क्रिय ॥ पिनाकपाणेअज
कायामस्माभिः ॥ धरणीधरवराहररूप ॥ पद्मनाभकमलोद्भू ॥ ३ ॥

१ स्थलांतइत्यर्थः

सर्वेश्वरविश्वनियतः ॥ त्रिपुरसूदनपुरत्रयारे ॥ देवदेवब्रह्मादिसव्य ॥ ब्रह्मण्यदेवब्रह्मभ्योब्राह्मणेभ्योहितायेब्रह्मण्यास्तेषुमध्येदीव्यतिअतिशयेनराजते ॥ यद्वा ब्रह्मण्यश्वासौद्वैत्येति तसंबोधनम् ॥ तथागरुडोव्यजेयस्यसतथातत्संबोधनहेगरुडध्वज ॥ शंखपाणेपांजजन्यहस्त ॥ त्रीण्यक्षानिनेत्राणिचंद्रसूर्यानलालसकानियस्यहोत्रिनेत्रेत्यर्थः ॥ उरगाभरणसंपूषण ॥ बालहेकुमार ॥ कल्यादावालनस्तुल्यसुतंप्रथ्यायतस्ततः प्रादुरासीत्प्रभोरकंकुमारोनीललोहितवैष्णवोक्तः ॥ मृगांकमौलचंद्रमुकुटा ॥ बालएककलात्मकश्चंद्रोमस्तकेयस्येत्येकंवा नाम ॥ ४ ॥ श्रीरामश्रीसहितपरब्रह्म ॥ त्रियो रामोरमणयस्मादितिवा ॥ राघवरघुवंशोद्भव ॥ रमेश्वरसीतापते ॥ रावणरेदशकंधरशत्रो ॥ अंतेशप्राणिमोत्रेश ॥ आलेशेतिवापाठः ॥ मन्मथरिपोकामशत्रो ॥ प्रमथाधिनाथगणेश्वर ॥ चाणूरमर्दनतन्नामैदयसूदन ॥ लक्ष्मीकपतेइंद्रियनियतः ॥ मुरारे मुरतिसंवेष्टयतिमूर्च्छयतीतिवामुराअविद्या ॥ मुरसंवेष्टने ॥ मूर्छामो हसमुच्छ्राययोरितिधातुः ॥ तस्याओरशत्रो ॥ असुरारेइतिवापाठः ॥ ५ ॥ शूलिग्रन्थिशूलाब्धारिन् ॥ गिरिशैकलासेश ॥ रजनीशस्यचंद्रस्यकलाअवतंसःशिरोमूषणयस्यतत्संबोधन

सर्वेश्वरत्रिपुरसूदनदेवदेवब्रह्मण्यदेवगरुडध्वजशंखपाणे ॥ त्र्यक्षोरगाभरणबालमृगांकमौलेस्त्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ४ ॥ श्रीरामराघवरमेश्वररावणारभूतेशमन्मथरिपोप्रमथाधिनाथ ॥ चाणूरमर्दनलक्ष्मीकपतेमुरारेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ५ ॥ शूलिनगिरिशरजनीशकलावतंसकंसप्रणाशनसनाननकेशिनाश ॥ भर्गोत्रिनेत्रभवभूतपतेपुरारेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ६ ॥ गोपीपतेयदुपतेवसुदेवसूनाकर्पूरगौरवषभध्वजभालनेत्र ॥ गोवर्धनोद्धरणधर्मधुरीणगोपत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ७ ॥

म् ॥ तथाकंसंप्रणाशयतीतिकंसंप्रणाशन ॥ सनानचिरंतन ॥ हेकालत्रयावध्येत्यर्थः ॥ सत्यंज्ञानमनतब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयसनाननइतिस्मृतेश्चा ॥ केशिननाशयतीतिथातत्संबोधनहेकेशिनाश ॥ केशिनाशिनित्तिकचित्पाठः ॥ भर्ग भर्जयतिइहकालाग्निरुद्रहूपेणप्रलयसमयसर्वभितिभर्गस्तसंबोधनं तथा ॥ भृजीभर्जनइतिधातुः ॥ त्रिनेत्रत्रिलोचन ॥ भवत्यस्मादितिभवःसर्वोपादानेत्यर्थः ॥ भूतपतेआकाशादिभूतस्तष्टः ॥ तस्माद्वाएतस्मादाल्मनआकाशःसंतइतिश्रुतेः ॥ पुरारेत्रिपुरारे ॥ ६ ॥ गोपीपतइति ॥ गोपीपादाद्या गोपायतिरक्षस्वकार्यजातमितिगोपीअविद्यावा तस्याःपतेगोपीपते ॥ यदुपदेयदुवशस्वामिन् ॥ यदुपदेयदुवशस्वामिन् ॥ कर्पूरगौरकर्पूरवच्छुभ्र ॥ वृषभध्वजटपकेतो ॥ भालनेत्रहललाटनयन ॥ गोवर्धनोद्धरणतन्नामपर्वतधारक ॥ धर्मधुरीणगोपधर्मधुरीणाधुर्यास्तागोपायतीतिस्तसंबोधनं तथा ॥ परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृताम् धर्मसंस्थापनाथीयसंभवाभियोगयुगइतिस्मृतेः ॥ धर्मधुरीण गोपेतिनामद्वयवा ॥ अस्मिन्यक्षेबालमृगांकमौलइत्येकंनामज्ञातव्यम् ॥ ७ ॥

स्थानंस्थासर्वाधारः अर्णुरिद्रियगोचरत्वात्सूक्ष्मः सवसचस्थाणुः ॥ स्थित्वाद्वास्थाणुः ॥ स्थित्वाद्वास्थाणुः ॥ तपोमूलत्वात्
स्थाणुरिवितिष्ठतीतिवास्याणुस्तस्यसर्वाधनंहेस्थाणो ॥ त्रिलोचनत्रिनेत्र ॥ पिनाकधतन्नामधनुर्धर ॥ स्मरारोकारे ॥ कृष्णतप्तप्रापकषण ॥ अनिरुद्धनकेनापिवशीकृत ॥ कम
लाकारलक्ष्याश्रय ॥ कल्मषारोपापारे ॥ विश्वेश्वरसर्वेश्वर ॥ त्रिपथगार्द्रजटाकलापगंगजलाग्रावितजटासमेहेति ॥ आमनन्तीत्यस्याटोत्तिनमसंकीर्तनस्यप्राधान्यज्ञापनाय ॥ ८ ॥
अष्टोत्तरेति ॥ अहोद्विजशिवशर्मण्यदमांस्त्रजमालांकटांकुर्यादावर्तयेत्सयमनपथेदित्यन्वयः ॥ इमां कामित्यपेक्षायांमालाविशिनिष्टि ॥ मुचारुनाम्नां सुष्ठुचाह्णचवर्तिनामा
निचेतिमुचारुनामानितेषामष्टोत्तराधिकशतेन अष्टौउत्तराणिअधिकानियमितसिद्धोत्तराधिकतञ्चेतचित्तत्थानसंज्ञितार्थाचिन्तामिदित्यवत् ॥ अत्रोत्तराधिकशब्द

स्थाणोत्रिलोचनपिनाकधरस्मरारोक्कृष्णानिरुद्धकमलाकरकल्मषारे ॥ विश्वेश्वरत्रिपथगार्द्रजटाकलापत्याज्याभ्रटायद्वतिसंततमामनन्ति
॥ ८ ॥ अष्टोत्तराधिकशतेनमुचारुनामांसंज्ञितालिलितरत्नकदंबकेन ॥ सन्नायकादृढगुणद्विजकंठगायःकुर्यादिमांसजमहोसयमनपथेत्
॥ ९ ॥ इत्थद्विजैर्द्रनिजभृत्यगणान्सदैवसंशिक्षयेद्वनिगान्सहिधर्मराजः ॥ अन्यपियेहरिहरांकधराधारायोदेदूरतःपुनरहोपरिवर्जनीयाः
॥ १० ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ योधर्मराजरचितालितप्रबंधानामावलीसकलकल्मषवोजहन्तीम् ॥ धीरेत्रिकौस्तुभभृतशशिभूषण
स्यनित्यंजेपेत्सनरसंसपिवेन्नमातुः ॥ ११ ॥

योव्यत्येयव्याख्यानभावान्नपौनरुक्त्यम् ॥ यद्वा अष्टोत्तरंचतदधिकंचकत्माष्टोत्तरातनामादिस्योधिकमेतदितिव्याख्येयम् ॥ कथंभूतेनालितान्येवपदलालित्यादीन्येवतानि
तेषांकदंबःसमूहोयांसस्तत्तथातेन ॥ कथंभूताम् ॥ सन्नायकां सत्सम्यग्वाहरिहरात्मकोभगवान्नायकोधारकोयस्याःसातथाताम् ॥ पुनःकथंभूताम् ॥ दृढगुणां दृढःअसाधारणो
भगवेदकाश्रयगुणोयस्याःसातथाताम् ॥ ९ ॥ इत्थमिति ॥ द्विजैर्द्रैर्त्रैर्वर्णिकश्रेष्ठ ॥ हरिहरांकधराहरिहरयोरकारिणशखचक्रद्रक्षविभूत्यादीनिधर्तीतितथा ॥ अहोद्वतिसंभवे
॥ १० ॥ योधर्मराजेति ॥ ललितप्रबंधां ललितोरम्यःप्रबंधोरचनापरिपाटीयस्यांसातथाताम् ॥ सकलकल्मषवोजहन्ती सकलकल्मषाणांकायवाङ्मनोजन्यानंशविधानंपापा
नंवीज्यद्वानंवासनावातस्यद्वैत्रैर्छेत्र्याधोरोजपेदेत्समातुःसननंपिबेत् ॥ मुक्तोन्नवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥

निःसृताऽव्यिताः ॥ अनेनाप्सरसःशब्दनिरुक्तिर्दीक्षिता ॥ तदुक्तरामायणे ॥ अप्सुनिर्मथ्यमानासुस्तत्तत्साद्वारब्धियः उत्सेतुरंभोयस्मान्नसत्सादप्सरसोऽभवन्विति ॥ विजयज्जेतुल्लोलो
क्यजयिनोमनोऽभुवःकामस्य मुह्यतोऽनेनेतिमोहनतच्चन्द्रद्वन्द्वचेतिमोहनाम्रम् ॥ वेदाःप्रमाणमितिवत्सामानाधिकरण्यम् ॥ ६ ॥ उर्वशीनारायणोरुभयप्रातिसौख्यार्थमिनन्तीति तथा ॥
तथोक्तंहरिवंशे ॥ नारायणोऽर्होनिर्गन्धसंभूतावरवर्णिनी ऐलस्यद्वयितादीर्घयोषिद्रत्नकिमुर्वशीति ॥ नचोभयत्रोत्पत्तौविरोधः ॥ केनचिन्निमित्तेनवसिष्ठस्येवतदुपपत्तेः ॥ रूपलावण्य

निर्मथ्यमानात्क्षीरोदात्यवंमप्सरसस्त्वम् ॥ निःसृतास्त्रिजगज्जेतुर्माहनास्त्रमनोभुवः ॥ ६ ॥ उर्वशीमिनकारंभाचंद्रलेखातिलोत्तमा ॥ वपु
ष्मतीकांतिमतीलीलावत्युत्पलावती ॥ ७ ॥ अलंबुपागुणवतोऽस्थूलकेशीकलावती ॥ कलानिधिगुणनिधिःकर्पूरतिलकोर्वरा ॥ ८ ॥ अनंगल
तिकाचापितथामदनमोहिनी ॥ चकोराक्षीचंद्रकलातथामुनिमनाहरा ॥ ९ ॥ ग्रावद्रावातपद्मैर्षीचारुनासासुकर्णिका ॥ दारुसंजीविनी
सुश्रीःक्रतुशुल्काशुभानना ॥ १० ॥ तपःशुल्कातीर्थशुल्कादानशुल्काहिमावती ॥ पंचाश्वमोधिकचैवराजभूयार्थिनीतथा ॥ ११ ॥ अष्टा
ग्रिहोमिकातद्वज्रपेयशतोद्भवा ॥ इत्याद्यप्सरसांश्रेष्ठसहस्रंषष्टिसंमितम् ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नप्सरालोकवसंत्यन्या अपिस्त्रियः ॥ सदास्खलि
तलावण्याःसदास्खलितयौवनाः ॥ १३ ॥ दिव्यांवरादिव्यमाल्यादिव्यगंधानुलेपनाः ॥ दिव्यभोगैःसुसंपन्नाःस्नेच्छाविधृतविग्रहाः ॥ १४ ॥
रुत्बामासोपवासानिस्खलंतिब्रह्मचर्यतः ॥ सरुदेवद्विरुत्बोवात्रिःश्रुत्वौदेवयोगतः ॥ १५ ॥ तादृमादिव्यभोगिन्योरूपलावण्यसंपदः ॥ निव
संत्यप्सरालोकैःसर्वकामसमन्विताः ॥ १६ ॥

सौभाग्यादिभिर्मनकोर्वशीइत्याभिमानोयस्याःशामेनका ॥ रूपलावण्यादिभिर्जगद्भ्रान्तिमोहयतीतिरंभा ॥ चंद्रवर्धचंद्रवल्ललटलेखातिलकंयस्याःसाचंद्रलेखा ॥ रत्नान्तिलीति
लंसमानीयनिर्भेतिनिलोत्तमा ॥ तदुक्तरामादिपर्वणि ॥ तिलतिलंसमानीयरत्नानांयद्विनिर्मिता तिलोत्तमेतिनत्स्यानामचेकपितामहइति ॥ अन्यासामपिथयथंव्युत्पत्तिर्ज्ञेया
॥ ७ ॥ अलमत्यर्थंबुभुवसमतिनिरुष्टायस्याःअर्थादिव्यज्ञीसाऽलंबुषा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सदास्खलितेत्युपज्ञाकारपश्लेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ द्विरुत्बोवात्रिःश्रु
त्वोवादिद्विवारात्रिर्भावैत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥

कामिकानिकामेभ्योहितानिकामसंस्थानीतिवा ॥ कामसंबद्धानीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ विष्णुमेव्यभिचरति ॥ वामलोचनाः सुदालोचनाः ॥ वामः सुदर्मद्वयोरिति वचनात् ॥ १९ ॥
 कुमुदानीत्यादीनां दद्यात्साहक्यं त्वसेदित्यपि पशुश्लोकस्थेन संबन्धः ॥ २० ॥ पर्णानि नागवह्न्याः पर्णानि ॥ ऋजुताराणि सप्तमिर्दीर्घाणि चेत्यर्थः ॥ जीर्णानि पर्णानि ॥ २१ ॥ सुवा
 सोपस्कराढ्यानि सुष्ठुवासांगंधेयं तांति सुवासानि तांति च तांति उपस्कराणि गवाकफलादीनि च तैराढ्यानि युक्तानि ॥ नागवह्न्यास्तांबूलवह्न्याः ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रतिव्यतीपा
 कृत्वा ब्रतानि सांगानिकानि कामिकानि विधानतः ॥ भवंति त्वैरचारिण्यो देवभोग्या इहागताः ॥ १७ ॥ पतिव्रतधृतानां यो बलेन बलिना धृताः ॥ भर्तृ
 बुद्ध्या रमेतंतं कदाचित्ता इमा हि ज ॥ १८ ॥ भर्तृप्रोषिते याश्च ब्रह्मचर्यव्रताः सदा ॥ विपुर्वतैस्सकृद्वै ता एता वामलोचनाः ॥ १९ ॥ कुसुमा
 नि सुगंधानि सुवासंचंदनं तथा ॥ सुगौरं चापि कर्पूरं सुसूक्ष्माण्यं वराणि च ॥ २० ॥ पर्णानि ऋजुताराणि जीर्णानि कठिनानि च ॥ साग्राणि स्व
 र्णवर्णानि स्थूलनीलाशिराणि च ॥ २१ ॥ सुवासोपस्कराढ्यानि नागवह्न्या हि जोत्तम ॥ शय्याविचित्राभरणरतिशालोचितानि च ॥ २२ ॥ ब
 हुकौतुकवस्तूनि समर्थ्य हि जदंपती ॥ भोगदानमिदं कान्यप्रतिसंक्रमणं रवेः ॥ २३ ॥ किंवा प्रतिव्यतीपातमेकसंवत्सरवधि ॥ कोदादिति च
 मंत्रेण याद दद्याद्द्वारवाणिनी ॥ २४ ॥ कामरूपधरो देवः प्रीयतामिति वादिनी ॥ साश्रष्टाऽप्सरसां मध्ये वसेत्कल्यमिहांगना ॥ २५ ॥ कन्यारूपध
 रा काचिद्वा भुक्ता केनचित्कचित् ॥ देवरूपेण तं कालमारभ्य ब्रह्मचारिणी ॥ २६ ॥ तदेव तं ध्यायंती निधनं याति कालतः ॥ दिव्यरूपधरा सेह
 जायते दिव्यभोगभाक् ॥ २७ ॥ निदानमप्सरोलोकस्य तिष्ठन् विन्दुजाग्रणीः ॥ सौरलोकमथ प्राप्य क्षणेन सविमानगः ॥ २८ ॥ यथा कदंब
 कुसुमं किंजल्कैः सर्वतो द्रवतम् ॥ देदीप्यमानं हितथा समं तां द्वाभ्यानुभूतिभिः ॥ २९ ॥

तं अमावास्यायुक्ते विवासरो व्यतीपातो योगविशेषो वा ॥ कोदादिति च मंत्रेण कोदाकस्मात् अदात्कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामैतत्तदिति मंत्रेणेत्यर्थः ॥ चरा
 ब्देवा न्येपि भ्रान्तास्त्वेन समुच्चीयते ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तदेव देवरूपेण मेलनमेव तत्र चरित्रं ध्यायंती ॥ न पुरुषांतरा भिलाषं कुर्वतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ निदानमिति ॥ अप्सरोलो
 कस्य निदानं कारणं इति शृण्वन् उक्तप्रकारेण निशामयन् सूयलोकं प्राप्य शशिवशमर्दूरात् रविं विज्ञाय कृतं जलिः स त्रुणनामेत्यपि मेणाच्ययः ॥ २८ ॥ सदृष्टांतलोकं विशिनष्टि ॥ यद्ये
 ति ॥ किंजल्कैः केसरैः ॥ आनुभाभ्यामुभयोरभिभिः ॥ २९ ॥

रविविशिनिष्टि ॥ दूरीदिति ॥ धृततारसह्यगृहीतलीलाकमलयुगलम् ॥ पुनःक्रीडाशम् ॥ अतिजविनाअतिविव्रतास्यन्देनचतंसितोषः ॥ उपलक्षितमितिवा ॥ स्यन्दनविशिनिष्टि ॥ नवभिर्गित्यादिना ॥ योजनानांकोशचतुष्टयानानवभिःसहस्रैःसंमितप्रमितेन ॥ तदुक्तवैष्णवे ॥ योजनानांसहस्राणिशास्त्रस्थथोक्तानि ॥ धृतराष्ट्रमनाधृतप्रयेहेण ॥ च द्वयसमुच्चये ॥ समसमित्युत्तेनसप्तभिश्चैरन्वितेन ॥ अश्वानामयुत्तेनैकचित्पाठःसंचित्यः ॥ अप्सरादिभिर्मुपलक्षितेन ॥ तत्र यामणियक्षः ॥ नैर्ऋतेराक्षसः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तस्येति ॥ सेवोपीत्यन्वयः ॥ भूगोचकटाक्षेण ॥ समर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नियतेति ॥ सर्वज्ञानांयोनियतासएवंवक्तव्यव्ययः ॥ ३७ ॥ आविर्भावितो

दूराद्रविस्विज्ञायधृततारसहयम् ॥ नवभिर्योजनानांचसहस्रैःसंमितेनह ॥ ३० ॥ विचित्रैणैकचक्रेणसप्तसमित्युत्तेनच ॥ अनूरुणाधिपुतेनपुरतोयुतरादिमना ॥ ३१ ॥ अप्सरोमुनिगंधर्वसर्पग्रासमणिनैर्ऋतैः ॥ स्यन्दनेनातिजविनाप्रणानामरुतांजलिः ॥ ३२ ॥ तस्यप्रणामदेवापिभ्रभंगेनानुमन्यच ॥ अतिदूरंनभोवर्त्मव्यतिचकामसक्षणात् ॥ ३३ ॥ प्रक्रांत्युमणौदूरंशिवशर्मातिशर्मवान् ॥ प्रोवाचभगवद्भक्तौकथंलभ्यरेवेऽपदम् ॥ ३४ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुमाचक्षांममाग्रतः ॥ सतांसासपदीमैत्रातम्मेमैत्र्याप्रणोदितौ ॥ ३५ ॥ गणावूचतुः ॥ शृणुहिजमहाप्राज्ञत्वय्यकथ्यंनकिंचन ॥ सत्संगादेवसाधूनांसक्त्यासंप्रवर्तते ॥ ३६ ॥ नियतासर्वभूतानांयएकःकारणंपरम् ॥ अनामागोत्ररहितोरूपादिपरिवर्जितः ॥ ३७ ॥ आविर्भावितोभावायद्वनर्तनवर्तिनौ ॥ सएवंवक्तिसततंसर्वास्मावेदपूरुषः ॥ ३८ ॥ योसावादित्यपुरुषःसोसावहमित्सुष्टम् ॥ अंधंतमःप्रविशंतियैचैवान्यमुपासते ॥ ३९ ॥

भाववुत्तिप्रलयौजागदतिशेषः ॥ यद्वनर्तनवर्तिनौ यस्यभुवनर्तनेनजृम्भणेनवर्तिनुरालययौलीतथा ॥ सर्वास्मासर्वभूतान्यामी ॥ वेदपूरुषः वेदप्रतिष्ठापकःपूरुषःशास्त्रयोनिरत्यर्थः ॥ देवपूषदतिक्रिप्ताठः ॥ सर्वस्मादेवपूरुषदतिक्रिप्त् ॥ तदासर्वस्मात्पूरुषाद्युमेवपूरुषोत्तमइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ किंवकिंदित्याकांक्षायामाह ॥ योसाविति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ योसावादित्यपूरुषःसोसावहमिति ॥ ३९ ॥

१ इत आरभ्यश्लोकत्रयस्यसमन्वितव्याख्यानम्

अतोऽधतमइत्यादिकांश्चुति निश्चितीर्थानिश्चितोऽबाधितोऽर्थोयस्याःसानिश्चिताथार्तामितिपुनःपुनर्निश्चित्यनिश्चयनज्ञात्वातंप्रसिद्धसूयौपाधिमैकैकवलंब्राह्मणोसोब्राह्मणाउपतिष्ठते
उपासनइत्यर्थः ॥ ४० ॥ उपलभ्येति ॥ योद्विजःकालेयथासमयेसावित्रीसविदूहपापनांपरांपरदेवतामुपलभ्यप्राप्यत्रिकालनोपतिष्ठतनोपास्तेसमाहास्यतेदित्यर्थः ॥ सावित्री
सवितृदेवत्यामुपनयनाख्याक्रियांप्राप्यार्थास्तुत्यालानेनोपतिष्ठतेतिवा ॥ ४१ ॥ जपंस्तिष्ठेदित्यत्रादित्यसंमुखइत्यग्रिमश्लोकस्योक्त्यनुषज्यते ॥ प्रत्यक्षपश्चिमांसंध्यामित्यर्थः ॥ आता
रकोदयान्नक्षत्रोदयपर्यंतम् ॥ ४२ ॥ पूर्वकालावधिमाह ॥ सादित्यामिति ॥ अस्तमनोन्मुखसूर्यसहितामित्यर्थः ॥ दुर्नीयांसंध्यामाह ॥ मध्यमांमिति ॥ ४३ ॥ कालेक्रियमाणे

निश्चितीर्थान्श्रुतिमिमां ब्राह्मणोऽद्विजेत्तम ॥ तमेकमुपतिष्ठतेनिश्चित्यतिपुनःपुनः ॥ ४० ॥ उपलभ्यचसावित्रीनोपतिष्ठेतयः पराम् ॥ काले
त्रिकालंसमाहास्यपतेन्नात्रसंशयः ॥ ४१ ॥ तावत्प्रातर्जपंस्तिष्ठेद्यावदधोदयोऽरवेः ॥ आसनस्थोजपेन्मौनीप्रत्यगातारकोदयात् ॥ ४२ ॥
सादित्यामध्यमांसंध्याजपेदादित्यसंमुखः ॥ काललोपोनकर्तव्यस्ततः कालं प्रतीक्षेत् ॥ ४३ ॥ कालेफलं त्योषधयः कालेषु पंचतिपादपाः ॥
वर्षं तितोयदाः काले तस्मात्कालं न लंघयेत् ॥ ४४ ॥ मंदेहदेहनाशार्थमुदयास्तमयेरविः ॥ समीहते द्विजोऽस्तृष्टं मंत्रतोयां जलित्रयम् ॥ ४५ ॥ गा
यत्री मंत्रतोयाद्वयं तं येनां जलित्रयम् ॥ काले स वित्रे किं न स्यात्तेन दत्तं जगन्नयम् ॥ ४६ ॥ किं किं न स वितासूते काले सस्यगुणसितः ॥ आयु
रारोग्यमैश्वर्यं वसूनि सपशूनि च ॥ ४७ ॥ मित्रपुत्रकलत्राणि क्षेत्राणि विविधानि च ॥ भोगानष्टविधांश्चापि स्वर्गं चाप्यवर्गकम् ॥ ४८ ॥

कर्मफलनीत्यत्र दृष्टांतमाह ॥ काल इति ॥ ४४ ॥ यथा कालमुपासितैव संध्याफलं प्रयच्छतीत्यत्र हेतुमाह ॥ मंदेहेति ॥ मंत्रतोयां जलित्रयमब्राह्मिर्मंत्रिर्मज्जलां जलित्रयमित्यर्थः
॥ ४५ ॥ मंत्रतोयां जलित्रयमित्यत्राकाक्षितं मंत्रप्रदर्शयं स्नानफलमाह ॥ गायत्रीति ॥ त्रैलोक्यदानेयफलं भवति तदेतदनादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ तदेव दर्शयति ॥ किं किमिति ॥ ४७ ॥
भोगानष्टविधानि मायैश्वर्याणि सौगंध्यवनितावल्लगीतानांबूलभोजनवाहनमंदिराणीति ब्रह्मभोगाः प्र
कीर्तिता इति ॥ अपवर्गमोक्षम् ॥ ४८ ॥

अष्टादशविधाभोगायध्याः श्रेष्ठयमाह ॥ अष्टादशेत्यारभ्यगायत्रीतनगीयतइत्यनेन ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सर्वेभ्योविद्याभ्याम्योगयध्याः श्रेष्ठत्वेपिसूर्यस्यकिमाया
तंतद्वाच्यत्वेनपरमश्रेष्ठभागातमित्याह ॥ वाच्यवाचकसंबंधइति ॥ ५४ ॥ नचगायध्याः प्रभावः साधनीयः प्रत्यक्षसिद्धत्वादित्याह ॥ प्रभावणेति ॥ कौशिकोविश्वामित्रः ॥ ५५ ॥

अष्टादशसुविद्यासुमीमांसातिगरीयसी ॥ ततोपितकंशास्त्राणिपुराणतेभ्यएवच ॥ ४९ ॥ ततोपिधर्मशास्त्राणितेभ्योगुर्वीश्रुतिर्द्विज ॥ ततो
प्युपनिषच्छृष्टागायत्रीचततोधिका ॥ ५० ॥ दुर्लभासर्वमंत्रेषुगायत्रीप्रणवाच्चिता ॥ नगायध्याधिकंकिंचित्रयोषपरीगीयते ॥ ५१ ॥ नगा
यत्रीसमोमंत्रोनकाशीसदशीपुरी ॥ नविश्वेशसमलिंगसत्यसत्यंपुनः ॥ ५२ ॥ गायत्रीवेदजननीगायत्रीब्राह्मणप्रसूः ॥ गतारंत्रायते
यस्माद्गायत्रीतेनगीयते ॥ ५३ ॥ वाच्यवाचकसंबंधोगायध्याः सवितुर्द्वयोः ॥ वाच्योसौसवितासाक्षाद्गायत्रीवाचिकापरा ॥ ५४ ॥ प्रभावणै
वगायध्याः क्षत्रियः कौशिकोवशी ॥ राजर्षिवंपरित्यज्यब्रह्मर्षिपदमीयिवान् ॥ ५५ ॥ सामर्थ्यंप्रापचात्युच्चैरन्यद्रुदुवनसर्जने ॥ किंकेनद
द्याद्गायत्रीसम्यगेवमुपासिता ॥ ५६ ॥ नब्राह्मणोवेदपाठान्नशास्त्रपठनादपि ॥ देव्यास्त्रिकालमभ्यासाद्ब्राह्मणः स्याद्विनान्यथा ॥ ५७ ॥ गा
यत्र्येवपरंविष्णुर्गायत्र्येवपरः शिवः ॥ गायत्र्येवपरोब्रह्मर्गायत्र्येवत्रयीततः ॥ ५८ ॥ देवत्रयं सप्तगवानंशुमालीदिवाकरः ॥ सर्वेषामहसां
राशिः कालः कालप्रवर्तकः ॥ ५९ ॥ अर्कमुद्दिश्यसततमस्मल्लोकनिवासिनः ॥ श्रुतिच्युदाहरंतीमांसारसारविवेकिनः ॥ ६० ॥

अन्यद्रुवनेत्यार्षम् ॥ अव्ययं वान्यच्छब्दः ॥ अन्यदपूर्वसामर्थ्यमितिवा ॥ एवंतत्तकालेपूर्वोक्तप्रकारेण ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ गायत्रीति ॥ वेदत्रयात्मकानांविष्णुरुद्रविरचानांगायत्री
स्वरूपत्वंयतोऽतोवेदत्रयीगायत्र्येवत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ततः किंप्रकृते ॥ देवत्रयमिति ॥ येयत्रयीनिकचिसाठः ॥ कालत्रयीनिकालोऽनेमेषलवाद्यात्मकस्तदधिष्ठाता तत्सर्वतकश्च ॥ ५९ ॥
अस्मल्लोकवैकुण्ठस्तन्निवासिनः ॥ ६० ॥

तामेव्युतिदर्शयतः ॥ एषोहदेवइति ॥ अस्यार्थः ॥ एषोहदेवस्त्रिष्टुभः सर्वाः सदसस्पतिमित्यस्यागायत्र्याः प्राक् ॥ इदानींस्त्रिंशत्कथयति ॥ एषदेवः प्रदिशोदिशश्चसर्वाः अनुव्याप्य प्रवर्ततेतिर्यग्व्यूहमथैव ॥ पूर्वोहजातः अनादिनिधनः संमृतः ॥ स उगर्भोऽन्तः स एवमातुस्दुरेगोऽव्यवतिष्ठते ॥ स एव जातः ॥ स च जनिष्यमाणः ॥ तदुक्तम् ॥ सर्वस्वत्विदं ब्रह्मतज्जाला नितीशांत उपासीतेति श्रुतौ ॥ प्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिसर्वतो मुखः प्रतिपदार्थमंचयस्तिष्ठति ॥ सर्वतो मुखः सर्वतोऽक्षिरोधीव पाणिपादः अचित्यशक्तिरित्यर्थः ॥ जना इत्याद्युदात्तस्वर मपिसदामांजितमेवार्थस्य हि प्राप्तेतद्वर्तते हे जना इति ॥ ६१ ॥ ये सैवमुक्तप्रकारैः सौरैः सूक्तैः उदुत्यं जातवेदसं देवं वहति केतवः ॥ दशैव श्वायसूर्यमित्याद्यैस्तसूर्यमुपतिष्ठेरस्ये च तनमंति

एषोहदेवः प्रदिशोनुसर्वाः पूर्वोहजातः स उगर्भोऽन्तः स एव जातः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिसर्वतो मुखः ॥ ६१ ॥ सैवमुपतिष्ठेरनुसौ रैः सूक्तैरतंद्रिताः येन मंत्यत्र ते विप्रविप्राभास्करसन्निभाः ॥ ६२ ॥ पुष्यार्कैः पुष्यथहस्तार्कैर्मूलार्कैर्व्यथवादिज ॥ उत्तरार्कैः थयलार्कैर्यतः फलत्येव नान्यथा ॥ ६३ ॥ पौषेमास्यर्कदिवसेयः श्वावाभास्करोदये ॥ दानं होमं जपं कुर्यादर्चामर्कस्य सुव्रतः ॥ ६४ ॥ श्रद्धावानेकभक्तश्च कामको धवि वर्जितः ॥ सहासरोभिर्धुतिमान्सवसेदन्नभोगवान् ॥ ६५ ॥ अयने विषुवे चापि षडशीतिमुखेषुवा ॥ विष्णुपद्यांचयेद्युर्महादानानि सुव्रताः ॥ ६६ ॥ तिलान्जुद्धतिसाव्यांश्च ब्राह्मणान्भोजयंति च ॥ पितृनुद्दिश्य च श्राद्धं ये कुर्वन्ति विपश्चितः ॥ ६७ ॥ महापूजांचयेकुर्युर्महामंत्रान्जपन्ति च ॥ तेऽत्र वै कर्त्तव्ये लोके विकर्त्तनसमप्रभाः ॥ ६८ ॥ नदरिद्रानदुःखार्तानव्याधिपरिपीडिताः ॥ संत्रमेष्वर्कभाक्ता येन विरूपानदुर्भगाः ॥ ६९ ॥

तेऽपि प्रास्करुत्या इत्यर्थः ॥ येन संत्यजते विप्रविप्रा इति कचित्पाठः ॥ ६२ ॥ पुष्यार्क इत्यादौ वर्कशब्दोर्कवासरविषयः ॥ फलत्येव फलवद्भवत्येवेत्यर्थः ॥ एवकारव्यावर्त्यमाह ॥ नान्यथेति ॥ फलत्येष इति कचित्पाठः ॥ तत्र एषसूर्यस्तत्कार्यफलतिफलवन्निष्पादयति ॥ स फलं करोतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अत्र सूर्यलोके ॥ ६५ ॥ अयन इति ॥ अयने अयन द्वितये मकरकर्कटसंक्रमणे ॥ विषुवे विषुवद्वितीयेतुलामेष संक्रमणे ॥ षडशीतिमुखेषु धर्म्मिथुनकन्यामीनसंक्रमणेषु ॥ विष्णुपद्यां षट्पट्टाधिकसिंहेकुंभसंक्रान्त्याम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ वि कर्त्तनसमप्रभा भवंतीति शेषः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

१ पुष्येमासीति प्रचुरः पाठः

२ द्रव्यं ते इत्यपि कचित्पाठः

कपिलाज्याधूतैः कपिलायाधूतेनप्रोक्षितैः ॥ कपिलाज्याक्तसत्तिरैरिति पाठे सत्तिशब्देन शुद्धासिला एव श्रूयते ॥ शुद्धैस्तु तपयेद्देवान्मनुष्यान् शबलैः स्तिलैः कृष्णैस्तु तपयेत्पितृन् द्रुवावांस्तु समाहित इति वचनात् ॥ ७० ॥ विहीननयनानाः विहीना निविगता निनयना निनत्राणियेषु तानि आनानि मुखा नियेषाते ॥ विहीननयनाना इति क्वचित्पाठः ॥ विच्छायनयनाना इति चाऽप्यत्र ॥ सपटच्चराजीर्णवस्त्रमहिताः ॥ सपटच्चराजीर्णवस्त्रमित्यमरः ॥ ७१ ॥ कृष्णलोकैर्गुणालोकेन ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ हंस इति ॥ हन्ति नाशयति गच्छति जानाति वासवमिति हंसः ॥ हंस इति मन्त्रोऽयं जीवो जपति सदैव वचनात् ॥ शुद्धसात्त्विक इति वा ॥ वैष्णवोऽशः परः सूर्य इति वचनात् १ ॥ आतीति

संक्रमेषु नयैर्दत्तं न स्नातं तीर्थवारिषु ॥ विशेषहोमो न कृतः कपिलाज्याधूतैः स्तिलैः ॥ ७० ॥ ते ह्यन्ते प्रतिहारं विहीननयनानाः ॥ देहिदेहीति जल्पं तोदहिनः सपटच्चराः ॥ ७१ ॥ समं कृष्णलकेनापि यो दद्यात्काञ्चनं कृती ॥ सूर्यग्रेहकुरुक्षेत्रे सवसे दत्र पुण्यभाक् ॥ ७२ ॥ सर्वगंगासमं तोयं सर्वव्रह्मसमादिजाः ॥ सर्वदेयं स्वर्णसमं रादुग्रस्ते दिवाकरे ॥ ७३ ॥ दत्तं जप्तं हुतं स्नातं यत्किञ्चित्सदनुष्ठितम् ॥ भानुपरागेऽथ श्राद्धादिते देवुर्ध्रमं निधेः ॥ ७४ ॥ रविवारे संक्रमश्चेदुपरागोऽथवा भवेत् ॥ तदा यदर्जितं पुण्यं तदिहाक्षयमाप्यते ॥ ७५ ॥ भानुवाराय द्वापृष्ठ्यां समस्यामथ जायते ॥ तदा यस्य कृतं कर्म कृतं तदिह भुज्यते ॥ ७६ ॥ हंसो भानुः सहस्रांशुस्तपनस्तापनो रविः ॥ विकर्तनो विवस्वाश्च विश्वकर्मा विभावसुः ॥ ७७ ॥

भानुः भानुः नृदति प्रेरयतीति वा २ ॥ सहस्रं अपरिमितांशवारद्रमयो यस्य स सहस्रांशुः ३ ॥ तपतीति तपनः ४ ॥ नापयतीति तापनः ५ ॥ लोकानवतिरक्षतीति रविः ॥ उक्तं च ॥ अवेति रक्षणे धातुः प्रत्यये स्य रुडागमः अवतित्री निर्माहोकांस्तोनासौरविरुच्यत इति ६ ॥ विशिष्टेन जस्त्वार्यकर्तृनात्तेजःशान्ताद्वा विकर्तनः ७ ॥ विशिष्टं वसुतेजो वर्तते यस्य स विवस्वात् ८ ॥ निरातनात्साधुत्वम् ॥ एवमन्यत्रापि ॥ चः समुच्चये ॥ विश्वं कर्म यस्य विश्वस्य कर्म यस्मादिति वासविश्वकर्मा ९ ॥ विभावसुः अग्निस्वरूपः ॥ विविधप्रकरणे धातुषु भानुविवस्वोरद्रमयो यस्येति वा १० ॥ ७७ ॥

१ कृष्णलोकैर्गुणालोकेन सति रवितमित्यर्थ इत्यपेक्षितमिति भाति

विश्वस्मिन्विश्वंवाहूप्यस्यसविश्वरूपः ११ ॥ विश्वकर्ताविश्वोऽस्योऽदकः १२ ॥ बुधशापाद्गर्भस्थोऽनमृतइतिमार्तदः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ नवलत्रयंमृतोऽदथइतिस्नेहादभाषत आजानन्क
श्यपस्तस्मान्मार्तदइतिचोच्यतेइति ॥ अचेतनेऽहैराजरूपेणप्रविष्टत्वाद्द्वामार्तदः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ मूर्तेऽणुतस्मिन्यद्भूतत्तेनोमार्तदइतिव्यपदेशइति १३ ॥ मिहिमिहिकोरातिगृ
ह्णातिनाशयतीतिमिहिरः १४ ॥ अंशुमान्द्रक्षिममा १५ ॥ अदितेःपुत्रआदित्यः १६ ॥ चःसमुच्चये ॥ उष्णगुप्तिममरक्षिमः १७ ॥ उदमयंवसुतेइतिसूर्यः १८ ॥ अर्यमात्र्यर्मा
र्तः १९ ॥ कलाकाष्ठानिमेषादिक्रमेणसर्वजगद्वर्धयतीतिब्रह्मः २० ॥ दिवाकरोदिमकर्ता २१ ॥ ७८ ॥ द्वादशालाद्विषण्मूर्तिः २२ ॥ समहयःसमाश्वः २३ ॥ भास्करःप्रभाकरः
२४ ॥ अहस्करोदिनकरः २५ ॥ खेआकाशेगच्छतीतिखगः २६ ॥ जगत्सूतइतिसूरः २७ ॥ प्रभाकरोदीपिकरः २८ ॥ श्रीमानिति विशेषणम् ॥ लोकचक्षुर्लोकप्रकाशकइत्यर्थः
२९ ॥ यद्वेश्वरोपहाणाराजा ३० ॥ ७९ ॥ त्रिलोकेशोलोकत्रयनियंता ३१ ॥ लोकसाक्षीसर्वार्थाभी ३२ ॥ तमोरिःअंधकारशत्रुः ३३ ॥ शाश्वतेनित्यः ३४ ॥ शुचिःपवि

विश्वरूपोविश्वकर्तामार्तदोमिहिरोऽंशुमान् ॥ आदित्यश्चोष्णगुःसूर्योऽर्यमात्र्यर्मादिवकरः ॥ ७८ ॥ द्वादशालासमहयोभास्करोहस्करःख
गः ॥ सूरःप्रभाकरःश्रीमाल्लोकचक्षुर्गृहेश्वरः ॥ ७९ ॥ त्रिलोकेशोलोकसाक्षीतमोरिःशाश्वतःशुचिः ॥ गभस्तिहस्तस्तीव्रांशुस्तरणिःसुमहोर
णिः ॥ ८० ॥ द्युमणिर्हरिदश्वोर्कोभानुमान्भयनाशनः ॥ छंदोश्वोवेदवेद्यश्चास्वान्पूषावृषाकपिः ॥ ८१ ॥

त्रः ३५ ॥ गभस्तिहस्तोरक्षिमकरः ३६ ॥ तीव्रांशुस्तीक्ष्णरक्षिमः ३७ ॥ तरणिस्तारकः भक्तानां संसारोत्तारकनौस्वरूपइतिवा ३८ ॥ सुमहःशोभनतेजःस्वरूपः ३९ ॥ अरणिः अर
णिरिवारणिःसर्वोत्पत्तिमतामिब्यक्तिस्यानमित्यर्थः ॥ लोकप्रकाशकःश्रीमानितिसांबपुराणांगतसांबस्तवराजेएकविंशतिनामान्यथाऽनुपपत्त्याश्रीमानित्यस्यैकनामत्वेसुमहोर
णिःप्रकृष्टतेजसाभूद्रवस्थानमितिनाभैकत्वेनव्यावर्तव्यमिति ४० ॥ ८० ॥ दिवोमणिर्द्युमणिः ४१ ॥ हरिदश्वोहरिद्वर्णघोटकः ४२ ॥ अतिशयेनरतिगच्छतीत्यर्कः ॥ तदुक्तम् ॥
क्षुभगतौस्त्वतोधातुरस्यकःप्रत्ययःस्त्वतः गतौयस्मात्प्रोनास्तितास्मादुर्कःसुउच्यतइति ॥ जगद्व्यतमत्वाद्वोर्कः ४३ ॥ भानुमान्द्रक्षिममा ४४ ॥ भयनाशनोऽजवृषावृच्छेत्ता ४५ ॥
गायत्र्यादीनिसप्तच्छंदोऽसिअथायस्यसच्छंदोऽश्वः ४६ ॥ वेदवेद्यउपनिषदेकगन्धः ४७ ॥ चःसमुच्चये ॥ भास्यान्पकाशवान् ४८ ॥ दृष्ट्यादिद्वारेणसर्वजगत्पुष्पातीतिपूषा ४९ ॥
वर्षतिपुण्यफलेऽंकांपयतिपापफलमितिवृषाकपिः ५० ॥ ८१ ॥

एकचक्रयस्मिंस्तथाविधोऽयस्यस एकचक्रः ५१ ॥ मित्रः सर्वत्र मित्रत्वभावः ५२ ॥ मैद्वाराक्षसास्तेषामरिमैद्वारिः ५३ ॥ तमिद्वहतामैद्वारिं
त्यहंता ५५ ॥ पापहतामिक्तानांपापहा ५६ ॥ चः समुच्चये ॥ धारणाद्धर्माधर्मसहपोवा ५७ ॥ तस्यैवधर्मस्यप्रकाशकोधर्मप्रकाशकः ५८ ॥ ८२ ॥ हेआकाशोलिकतिगच्छन्ति
तिहेलिकः ५९ ॥ चित्राः सप्तप्रकाराभानवोरश्मयोयस्यसचित्राणुः ६० ॥ चः समुच्चये ॥ कलिप्रः कलेर्नाशकः ६१ ॥ ताक्ष्यैर्वाहनः ताक्ष्योऽनुरुवाहनः सारथिर्यस्यसः ॥ उक्षते

एकचक्रयोमित्रोमैद्वारिस्तमिसहा ॥ दैवहापापहताचधर्माधर्मप्रकाशकः ॥ ८२ ॥ हेलिकश्चित्राभानुश्चकलिप्रस्ताक्ष्यवाहनः ॥ द्विचप
तिः पद्मिनीनाथः कुशेशयकरोहरिः ॥ ८३ ॥ घर्मरश्मिदुर्निरीक्ष्यश्रंङ्गः कस्यपात्मजः ॥ एभिः सप्ततिसंख्याकैः पुण्यैः सूर्यस्यनामभिः ॥ ८४ ॥
प्रणावादिचतुर्थैर्नामस्कारसमन्वितैः ॥ प्रत्येकमुच्चरन्नामद्वष्टादष्टादिवाकरम् ॥ ८५ ॥ विगृह्यपाणिपुग्मेनताम्रपात्रं सुनिर्मलम् ॥ जानु
भ्यामवर्नीगत्वापरिपूर्णजलेन च ॥ ८६ ॥ करवीरादिकुसुमैरक्तचंदनमिश्रितैः ॥ दूर्वाकुरक्षतैश्च निक्षिप्तैः पात्रमध्यतः ॥ ८७ ॥ दद्यादर्थ्यमन
व्याप्यसविधेयानपूर्वकम् ॥ उपमौलिसमानीयतयात्रानान्यदृक्कृताः ॥ ८८ ॥ प्रतिमंत्रं नमस्कृत्य दुदयास्तमयेरविम् ॥ अनयानामसमया
महामंत्ररहस्यया ॥ ८९ ॥ एवं कुर्वन्नरो जातु न दरीद्रो न दुःखभाक् ॥ व्याधिभिर्मुच्यते घोरैरपि जन्मांतराजितैः ॥ ९० ॥ विनोषधैर्विनावैद्यै
र्विनापथ्यपरिग्रहैः ॥ कालेन निधनं प्राप्सुः सूर्यलोके महीयते ॥ ९१ ॥ इत्येकदेशः कथितो भानुलोकस्य सत्तमः ॥ महतेजोनिधेरस्य को विशेष
मवैत्यहो ॥ ९२ ॥

अनेनेति वाहनशब्दव्युत्पत्तेः ६२ ॥ दिशांपतिर्दिकूपतिः ६३ ॥ पद्मिनीनाथः कमलिनीनामप्रकाशकः ॥ तथोक्तम् ॥ अयमुदयतिमुद्राभंजनः पद्मिनीनामिति ६४ ॥ कुशेशयकरः
पद्महस्तः ६५ ॥ हरत्यज्ञानं तिमिरादिकचेति हरिः ६६ ॥ ८३ ॥ घर्मरश्मिरुणाकिरणः ॥ घर्मः स्वेदस्तज्जनकारश्मयोयस्यस इति वा ६७ ॥ दुर्निरीक्ष्यः स्थाच्छेद्येन द्रष्टुमशक्यः ६८ ॥
चंडांशुलीक्षणकिरणः ६९ ॥ कस्यपात्मजो मारीचतनयः ७० ॥ एभिरीति ॥ एभिरीत्यादिद्वितीयांतानांपदानां दद्यादर्थ्यमनव्याप्येति चतुर्थेनान्वयः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ उपमौलि
शिरःसमीपम् ॥ ८८ ॥ मंत्रमंत्रप्रतिमंत्रम् ॥ पूर्वोक्तनामान्येवात्र मंत्राः ॥ मंत्रमात्रत्वमिति धर्मनिराकृत्येनेति दुष्टानस्य फलमाह ॥ अनेनेत्यादिता ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां नवमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ सहस्राक्षस्य वद्वैथलोकावत्यंतसुंदरौ। मनःप्रीतिकरौ हृद्यौ व
र्ण्येति देशमेज्जुतौ ॥ १ ॥ रमयंतीति ॥ इदमोद्विरभ्यासोऽन्वयभेदाभिप्रायेण ॥ अतो वितोकोक्तिः ॥ एवार्थे इव शब्दः ॥ १ ॥ सुतीर्थफलितद्रुम सुतीर्थस्य फलं सुतीर्थमिव फलं तद्वि
द्यते यस्य लोके स्य स सुतीर्थफलितः ॥ तारकादिलादिनच् ॥ सचासौ द्रुमश्च तत्संबोधनं तथा ॥ विसर्गतिपाठे सुतीर्थफलितो द्रुम इति च पाठो एक एव द्रुमत्वेन निरूप्यते ॥ तत्र लोकाश्च स्य गु
णपरत्वे सुतीर्थफलितः सुतीर्थफलैः प्राप्यत इत्यर्थः ॥ सुतीर्थफलविद्रुम इति कचित् पाठः ॥ तत्र सुतीर्थफलद्रुम इति विशेषः ॥ उभयपक्षेऽप्यत्र कु

स्वकर्णविषयीकुर्वन्निपुण्यकथामिमाम् ॥ क्षणादालोक्यां च केमहं द्रस्यमहापुरीम् ॥ १३ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वा सौरीं कथामे
तामप्सरालोकसंयुताम् ॥ नदरिद्रो भवेत्कापि नाधर्मेषु प्रवर्तते ॥ १४ ॥ ब्राह्मणैः सततं श्राव्यमिदमाख्यानमुत्तमम् ॥ वेदपाठेन यत्पुण्यं तत्पु
ण्यफलदायकम् ॥ १५ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शृण्वन्तोऽध्यायमुत्तमम् ॥ पातकानि विस्तृज्येह गतिं यास्यन्त्यनुत्तमम् ॥ १६ ॥ ॥ इति श्री
स्कंदपुराणे काशीखंडे अप्सरःसूर्यलोकवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ रमयंती मनोतीव कंयं कस्येय
मीशितुः ॥ नयनानंदसंदाहदायिनी पूरुत्तमा ॥ १ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभाग सुतीर्थफलितद्रुम ॥ लोकोऽत्र रमते विप्रसह
साक्षपुरीत्वियम् ॥ २ ॥ तपोबलेन महता विहिता विथ्व कर्मणा ॥ दिवापि कौमुदीयस्याः सौधश्रेणी श्रियं श्रयेत् ॥ ३ ॥ यदा कलानिधिः कापि द
र्शं दृश्यत्वमावेहेत् ॥ तदा स्वप्नयसीं ज्योत्स्नां सौधेष्वेव निगूहयेत् ॥ ४ ॥

त्रेत्याकांक्षायामाह ॥ सहस्राक्षेति ॥ तुशब्दोऽन्येभ्यो लोकेभ्यो विशेषोक्त्यर्थः ॥ २ ॥ पुरीविनिष्टि ॥ तपोबलेन त्यागिसाधं द्वादशभिः ॥ एतेषु स्थलेषु दिदमादिशब्दानां संयंपरीद
त्यनेनान्वयः ॥ दिवापीति ॥ यस्या इन्द्रपुर्याः सौधश्रेणी श्रियं राजसदनपंक्तिशोभां दिवापि न केवलं रात्रौ दिवसेपि कौमुदी चंद्रिकाश्रयेदाश्रयेत् ॥ चंद्रिकैव यस्याः सदा सौधश्रेणी शोभेत्यर्थः
॥ ३ ॥ किंच येदति ॥ दर्शं अमावास्यायाम् ॥ दर्श इत्युपलक्षणम् ॥ यदा यदाऽदृश्यत्वमिति दातदा स्वप्नयसीं स्वस्य प्रियतमां ज्योत्स्नां सौधेषु निगूहयेत् चारयेदित्युपेक्षा ॥ सुश्रेयसी
मिति पाठः सुश्रेयसीं श्रेष्ठं श्रेयस्करं मिति यावद्व्यहो कानामित्यर्थः ॥ ४ ॥

यदच्छेति ॥ यस्याच्छन्नितौर्निर्मलसौ यमितौस्वप्नतिविबंबीध्यामन्ययोषिद्विशकिता अन्यस्यद्वौकोतेनानिता इति विशंकिता ॥ विशंकायाहेतुः ॥ मुग्धाभूत्वाऽविदग्धाकाचिद्वैराग्याना चित्रयथास्यानार्थाव्यावृत्ताद्विस्वाचित्रशालिकांस्वीयसौधविशेषंअशुद्धादितिनविशोदित्यर्थः ॥ एतच्चित्रमितिवा ॥ ५॥ हर्म्येच्छिति ॥ तमोऽधकारः ॥ अपिशब्दास्तचंद्रास्तु ॥ त्रिव्वपीत्यर्थः ॥ उल्लेख्यम् ॥ ६॥ चंद्रेति ॥ तत्रपुर्याम् ॥ स्तुतमत्रतस्मादितिचपाठेएकजलपद्मव्याहृतव्यम् ॥ ७॥ कुर्विदास्तनुवायाः ॥ पथतोहराअलंकरणनिर्मातरःस्वर्णकारा इत्यर्थः ॥ अलंरुनीःअलंकरणानि ॥ ८ ॥ चिन्तामणिस्तदधिष्ठात्रीदेवता ॥ चिकेतिजानातिगणयतीतिवा ॥ चिन्तामिप्रिप्रतांवांलामित्यर्थः ॥ ९॥ अतोऽस्याम् ॥ १०॥ कीर्तिरिति ॥ सर्वतोवाजि

यदच्छन्नितौर्वीध्यस्मन्ययोषिद्विशंकिता ॥ मुग्धानाशुविशेच्छित्रमपिस्वाचित्रशालिकाम् ॥ ५॥ हर्म्येधुनीलमणिभिर्निर्मतेष्वत्रनिर्मयम् ॥ स्वनीलिमानमाधायतमोहःस्वपितिष्ठति ॥ ६॥ चंद्रकांतशिलाजलसुतमात्रामंजलम् ॥ तत्रादायकलशैर्नैच्छंन्यज्जलंजनाः ॥ ७॥ कुर्विदानचसंत्यत्रनचतेपश्यतोहराः ॥ चैलान्यलंकृतीरत्रयतःकल्यद्रुमोर्पयेत् ॥ ८॥ गणकानात्रविद्येतेचिन्ताविद्याविशारदाः ॥ यतश्चिकेतिसर्वेषांचिन्ताचिन्तामणिर्द्रुतम् ॥ ९॥ सूपकारानसंत्यत्ररसकर्मविचक्षणाः ॥ दुग्धेसर्वरसानेकामधेनुरतोयतः ॥ १०॥ कीर्तिरुच्चैःश्रवायस्यसर्वतोवाजिराजिषु ॥ रत्नमुच्चैःश्रवाःसोत्रहयानांपौरुपाधिकः ॥ ११॥ एरावतोदेतिवरश्चतुर्दंतोन्नराजते ॥ द्वितीयइवकैलासोजंगमस्फटिकोज्ज्वलः ॥ १२॥ तरुरत्नपारिजातःस्त्रीरत्नसोर्वशीविविह ॥ नंदनंवनरत्नंचरत्नमंदाकिनीद्विपाम् ॥ १३॥ त्रयस्त्रिंशत्सुराणांयाकोटिःश्रुतिसमीरिता ॥ प्रतीक्ष्यतेसाऽवसरंसेवायैप्रत्यहंविह ॥ १४॥

राजिषुसकलेचश्चसमूहेषु ॥ उच्चैःश्रवःश्रवणंयस्याःसाकीर्तियस्यसुउच्चैःश्रवाः ॥ हयानांमध्येरत्नश्रेष्ठोऽत्रास्यामित्यर्थः ॥ कथंभूतः ॥ पौरुषाधिकः पुरुषस्येदंपौरुषंवलंतेनाधिकः ॥ यद्वा पुरुषोविष्णुस्तस्यांशःपौरुषोविभूतिरित्यर्थः ॥ तेनाधिकःश्रेष्ठः ॥ उच्चैःश्रवःसमभ्वानाभितिभगवद्भचनात् ॥ ११॥ १२॥ १३॥ त्रयस्त्रिंशदिति ॥ यद्यपित्रयस्त्रिंशदेवैःश्रुतिप्रतिपादिताः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैवा इति ॥ तथापिनेष्वंतर्गतान्देवान्यहोत्वात्रयस्त्रिंशत्सुराणांयाकोटिरित्युक्तम् ॥ अवसरमवकाशम् ॥ नुराब्देनसंधमोदृक्षते ॥ १४॥

॥ १५ ॥ अमरावत्यास्तौल्यपाविष्ययोरत्रावमन्यस्याह ॥ अश्वमेवेति ॥ १६ ॥ अर्चिष्मतीति ॥ वद्वियमनिर्ऋतिविरुणवायुकुबेरेशानां प्रानामां चिष्मत्याद्याः समपयः ॥ इशस्ये यमैशी ॥ १७ ॥ नान्यतइति पाठेनान्यस्येत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महेन्द्रपदलिप्सवः अमरावर्ताप्राप्तुमिच्छवः ॥ २१ ॥ शकैश्चर्यजिघृक्षवः इन्द्रश्रियं लब्धुमिच्छवः ॥ २२ ॥ तर्हि किमिति नागदंस्तत्राह ॥ निष्पत्यूहमिति ॥ २३ ॥ तर्हि स विघ्नकृतशतानां तदनुष्ठानं निष्फलमेवेत्याह ॥ असमाप्तेति ॥ २४ ॥ तुलेति ॥ तुलापुरुषादीनि च तानि महादानानि चेति त

स्वर्गोऽपि द्रपदादन्यन्नविशिष्येति किंचन ॥ यद्यच्चिलोक्यामैश्वर्यं न तत्तुल्यमनेन हि ॥ १५ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य लभ्यं विनिमयेन यत् ॥ किं तेन तुल्यमन्यस्यात्यवित्रमथ वा महत् ॥ १६ ॥ अर्चिष्मती संयमिनी पुण्यवत्यमलावती ॥ गंधवत्यलकेशी च नैतत्तुल्या महाधिभिः ॥ १७ ॥ अयं मेव सहस्राक्षस्त्वयमेव दिवस्पतिः ॥ शतमन्युरयं देवानामन्येतानि नामतः ॥ १८ ॥ समापि लोकपाला येत एतन्नं समुपासते ॥ नारदाद्यैर्मुनिव रैरयमाशीर्भरीड्यते ॥ १९ ॥ एतत्स्यैषेण सर्वेषां लोकानां स्थैर्यमिष्यते ॥ पराजयात्सहेंद्रस्य त्रैलोक्यं स्यात्पराजितम् ॥ २० ॥ दनुजामनुजा दैत्यास्तपस्यंत्युग्रसंयमाः ॥ गंधर्वयक्षरक्षांसि महेंद्रपदलिप्सवः ॥ २१ ॥ सगराद्यामहीपालावाजिमेधविधायकाः ॥ कृतवतो महायज्ञशकै श्वर्यजिघृक्षवः ॥ २२ ॥ निष्पत्यूहं कृतशतं यः कश्चिच्छ्रुतेऽवनौ ॥ जितेन्द्रियो मरावत्यां स प्राप्नोति पुलोमजाम् ॥ २३ ॥ असमाप्तकृतशताव संत्यन्नमहीभुजः ॥ ज्योतिष्णो मादिभिर्गणैर्यजंत्यपि तद्विजाः ॥ २४ ॥ तुलापुरुषदानादि महादानानि षोडश ॥ ये यच्छ्रित्य मलात्मानस्ते लभं तेऽमरावतीम् ॥ २५ ॥ अक्षीववादिनो धीराः संग्रामेष्वपराङ्मुखाः ॥ विक्रांता वीरा शयनेतेऽत्रातिष्ठति भूजः ॥ २६ ॥

था ॥ आदिपदेन हिरण्यगर्भादिनिगृह्यते ॥ तानि च लोके दर्शितानि ॥ तथा हि ॥ तुला हिरण्यगर्भश्च ब्रह्मांडाख्यं तृतीयकम् कल्पतरुं स हंसनामधेयतुल्यं पंचमम् हिरण्यकामधेयं नृशिरण्या श्वश्वसप्तमः हिरण्याश्वर्यश्चैव हेमहस्तिरयस्तथा पंचलंगलदानं चंधराख्यं विश्वचक्रकम् कल्पलताद्वयं चान्यत्सप्तमं गणेशं च रत्नधेनुर्महाभूतघेदयेता नि षोडश ॥ महादानानि सु ताराक्रमशः कथितानि वै सर्वाण्येतानि कृतवान्यशुशं बरसूदन इति ॥ २५ ॥ २६ ॥

१ विरुताइति कचिप्यठः

यायजूकायज्ञश्रीलाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अग्निब्रह्मचारिणः श्नाग्निब्रह्मचारिणः ॥ चतुर्दिक्षु चत्वारोऽग्रयणपरिभूयः पंचाग्रयणस्तत्तापव्रतितः पंचाग्निव्रतिनः ॥ ३० ॥ इध्म
भारपूकाष्ठभारान् ॥ काष्ठदार्ढ्यविधन्त्वे य इध्ममेधः समित् क्षियाभित्यमरः ॥ तेषां सारत्वनारिसत्वव्यापनायतुशब्दः ॥ अग्निष्टिकां लोहोदिनिर्मिताभ्याधारस्थालिकाम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

इत्युद्देशात्समाख्यातामहं न गरीस्थितिः ॥ यायजूकावसंस्त्यत्र यज्ञविद्याविशारदाः ॥ २७ ॥ इमामाचिष्यतीं पश्यतीति होत्रपुरांशुभाम् ॥
जातवेदसि ये भक्तास्ते वसंत्यत्र सुव्रताः ॥ २८ ॥ अग्निप्रवेशं ये कुर्युर्दृढसत्त्वाजितेन्द्रियाः ॥ क्षियो वासस्त्वसंपन्नास्ते सर्वे अग्निजे जसः ॥ २९ ॥
अग्निहोत्रताविप्रास्तथाग्निब्रह्मचारिणः ॥ पंचाग्निव्रतिना ये वै ते अग्नि्लोके अग्निजे जसः ॥ ३० ॥ शीते शीतापनुत्यैयस्विभ्रभारान् व्यच्छति ॥
कुर्यादग्निष्टिकां वाऽथ सवसेदग्निं सान्निधौ ॥ ३१ ॥ अनाथस्याग्निं संस्कारं यः कुर्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ अशक्तः प्रेरयेदप्यसंमिलोके समहीयते ॥ ३२ ॥
जठराग्निविवेक्यौ चोदयादाग्नेयमौषधम् ॥ मंदाग्नेयसंपुण्यात्मा वैद्विलोके वसेच्चिरम् ॥ ३३ ॥ यज्ञोपस्करवस्तुनियज्ञार्थं द्विविण्तुवा ॥ य
थाशक्तिप्रदयाद्योऽचिष्यत्यां वसेत्स वै ॥ ३४ ॥ अग्निरेको द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ गुरुदेवो व्रतं तीर्थं सर्वमग्निर्विनिश्चितम् ॥ ३५ ॥
अपावनानि सर्वाणि विद्विंसं सगताः क्षणात् ॥ पावनानि भवन्त्येव तस्माद्यथावकः स्मृतः ॥ ३६ ॥ अपि वेदं विदित्वा यस्य स्यात्कवै जातवेदसम् ॥
अन्यत्र बध्नाति रतिं ब्राह्मणो न स वेदवित् ॥ ३७ ॥ अंतरात्मा ह्ययं साक्षान्निश्चितो ह्यशुशुक्ष्णः ॥ मांसं प्रासाप्य वेदकुक्षौ क्षीणां नो मांसपे
काम् ॥ ३८ ॥ तैजसीं शोभवीमूर्तिं प्रत्यक्षादहनामिका ॥ कर्त्री हं त्रीपालयित्री विनैर्ना किं विलोक्यते ॥ ३९ ॥ चित्रभानुरयं साक्षान्नैत्रि
भुवने शितुः ॥ अंधतमो मये लोके विनैर्न कः प्रकाशकः ॥ ४० ॥ धूपप्रदीपनैघपयोदधिघृतैश्च वम ॥ एतदुक्तं निपेते सर्वे दिवि दिवैकसः ॥ ४१ ॥

आग्नेयमग्निवद्विकरम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अंतरात्मा ज्ञः साक्षी ॥ ह्यिनिश्चये ॥ मांसपेक्षिकां मांसमयजरायुजगर्भस्थबालतनुमिति यावत् ॥ ३८ ॥ तेजस इयं
तैजसी ॥ शंभोरियं शोभवी ॥ अष्टमूर्तित्वादीश्वरस्य ॥ ३९ ॥ अंधतमो मये लोके इति च्छांदसम् ॥ ४० ॥ ऐक्ष्वमिक्षु विकारम् ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ प्रापिप्राप्ता ॥ ४३ ॥ पुरारिभक्तप्रपारिसेवकः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मवेदसुषुप्तवृक्षसूत्रतः ॥ वेदाध्ययनसहस्रेष्विज्ञातइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ लौकिकाचारचंचुरलौकिकव्यवहारेनिपुणः कुराह इति यावत् ॥ ४६ ॥ संसृणोसम्यङ्प्रियादिते चार्णइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ अलोढ्यविचार्य ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ विहिजो जनः विहिष्टा विशेषणभोजनं

शिवशर्मावाच ॥ कोयं रुशानुः कस्यायं सूनूः कथमिदं पदम् ॥ आग्नेयं लब्धमेतेन ब्रूतमेतन्ममाग्रतः ॥ ४२ ॥ गणावूचतुः ॥ आकर्ण्य
महाप्राज्ञं वर्णया वो यथा तथम् ॥ यो यस्यस्य या ऽनेन प्रापियेतिष्मतीपुरी ॥ ४३ ॥ नर्मदाया स्टेरम्यपुरं नर्मपुरेपुरा ॥ पुरारिभक्तः पुण्यात्मा
भवद्दिश्वानरो मुनिः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मचार्या श्रमे निष्ठो ब्रह्मयज्ञरतः सदा ॥ शांडिल्यगोत्रश्च चिमानब्रह्म तेजो निर्धिर्वशी ॥ ४५ ॥ विज्ञाताखिलशास्त्रा
र्थलौकिकाचारचंचुरः ॥ कदाचित्चित्तया मास हृदि ध्यात्वा महेश्वरम् ॥ ४६ ॥ चतुर्णामप्याश्रमाणां कीर्ति वश्यै रसे सताम् ॥ यस्मिन्प्राप्तो
तिसंसृणो परत्रेह च वा सुखम् ॥ ४७ ॥ इदं श्रेयस्विदं श्रेयस्विदंतुमुक्तरं भवेत् ॥ इत्थं सर्वमालो ज्यगाहस्थं प्रशंस सह ॥ ४८ ॥ ब्रह्मचारी गृह-
स्थो वावानप्रस्थो ऽथ भिक्षुकः ॥ एषा माधारभूतो सौ गृहस्थो नाम्यथ तिच ॥ ४९ ॥ देवैर्मनुष्यैः पिढभिस्तिर्यग्भिश्चाप जीव्यते ॥ गृहस्थः प्रत्यहं
यस्मात्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥ ५० ॥ अस्नात्वा चाप्यहुत्वा वा ऽदत्त्वा वा श्रातियो गृही ॥ देवादीनामृणीभूत्वानरंकंप्रतिपद्यते ॥ ५१ ॥ अस्ना-
ताशी मलं भुङ्केत् खजपीपूयशोणितम् ॥ अद्रुताशी रुमीभुङ्केत् पदत्वा विडुभोजनः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मचर्यहिगाहस्थये या दृक्कल्पनयो जिज्ञेतम् ॥ स्व-
भावचपलेचित्कृताद्ब्रह्मचारिणि ॥ ५३ ॥

स्यसतथा ॥ ५२ ॥ ब्रह्मचर्यहीति ॥ गार्हस्थ्यगृहाश्रमेयादृग्ब्रह्मचर्यादागब्रह्मचारिणस्त्वभावचपलचित्तमितिककुत्रेत्यव्ययः ॥ कीदृक् ॥ कल्पनयाबंधनयाप्रतारणयेनित्यावत् उ
ज्जितं त्यक्तम् ॥ यद्वैकल्याणयोजितमितिकाचिसाठः यद्वैकल्येनयोजितमितिवान्यत्र ॥ ५३ ॥

अनधिकारिणान्तद्वाश्रमनिर्नादपूर्वकमधिकारिणोगृहस्थस्यतत्तःश्रमाच्छृणुमाह ॥ हठादितिषङ्कः ॥ हठादल्लादधिकाराभावेव्याग्रहादित्यर्थः ॥ स्वार्थात्स्वप्रयोजननिमित्तात्
संकल्पयतिचितयति ब्रह्मचर्यविरोधकर्मैतिशेषः ॥ कृतब्रह्मचर्यमित्येव ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

हठादालोकभोत्यावास्वार्थाद्वाब्रह्मचर्यभाक् ॥ संकल्पयतिचितचेत्तुल्यतमप्यकृतं तदा ॥ ५४ ॥ परदारपरित्यागात्स्वदारपरितुष्टितः ॥ ऋतुका
लाभिगामित्वाद्ब्रह्मचारीगृहीरितः ॥ ५५ ॥ विमुक्तरागद्वेषोद्यः कामकोधविवर्जितः ॥ साग्निः सदारः सगृहीवानप्रस्थ्याद्विशिष्यते ॥ ५६ ॥ वैरा
ग्याद्गृहमुत्सृत्यगृहधर्मान्दृढिस्मरेत् ॥ सभवेदुभयप्रणोवानप्रस्थोनवागृहो ॥ ५७ ॥ अयाचितोपस्थितयायोवृत्यावर्ततेगृही ॥ येनकेना
पिसंतुष्टोभिक्षुकात्साविशिष्यते ॥ ५८ ॥ प्राययेद्यत्कचिल्किंचिदुप्रापंवाभविष्यति ॥ अशनेषुनसंतुष्टः सयतिः पतितोभवेत् ॥ ५९ ॥ गुणागु
णविचार्यैत्यसवैश्वानरोद्विजः ॥ उदवाहविधानेनस्वोचिताकुलकन्यकाम् ॥ ६० ॥ अग्निशुश्रूषणरतः पंचयज्ञपरायणः ॥ षट्कर्मनिरतोनि
त्यदेवपित्रतिथिप्रियः ॥ ६१ ॥ धर्मार्थकामानुक्तालासोर्जयन्स्वस्वकालतः ॥ परस्परमसंकोचंदंपत्योरानुकूल्यतः ॥ ६२ ॥ पूर्वक्लृदेविकं
कर्मसोऽकरोल्लर्मकांडवित् ॥ मध्यंदिनेमनुष्याणांपितृणामपरारुके ॥ ६३ ॥ एवंबहुतियेकालेगतेतस्याग्रजन्मनः ॥ भार्याशुचिष्मतीनाम
कामपत्नीवसुव्रता ॥ ६४ ॥ अपश्यंत्यंकुरमपिसंततः स्वर्गसाधनम् ॥ विज्ञायशंकरं कांतं प्राणिपत्यव्यजिज्ञप्तम् ॥ ६५ ॥ शुचिष्मत्युवाच ॥
आर्यपुत्रार्थाधिषणप्राणनाथप्रियव्रत ॥ नदुर्लभंममास्तोर्हिकिंचित्स्ववर्णार्चनात् ॥ ६६ ॥ येवैभागाः समुचिताः स्त्रीणां त्वत्समादतः ॥ अ
लंकृत्यमयाभुक्ताः प्रसंगाद्वाचिमतान्यपि ॥ ६७ ॥

तुष्यापवायद्विविष्यतिभवतिदपिप्रार्थयति ॥ समीचीनमसमीचीनंवाचाचतइत्यर्थः ॥ सपतितोभवेत्स्वाश्रमादुष्टोऽभवतीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ कामप
त्नीरित्तद्वदिव ॥ ६४ ॥ अंकुरकारणपुत्रमात्रमित्यर्थः ॥ शंकरंकल्याणकरमार्गोदमित्यर्थः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अलंकृत्यातिशयंकृत्वा ॥ तान्यपितानपि ॥ तानपीतिवापाठः ॥ अ
लंकेतेतिपाठेअलंकरोतीत्यलंकृततयामयेत्यर्थः ॥ ६७ ॥

सुवासांसिशोभनवस्त्राणि ॥ सुवासाःशोभनगृहाः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ सुशय्याशोभनपरिचारिका ॥ सकृतांबूलान्नपानाश्चेत्यष्टौभोगाः ॥ विसंधि
 रार्घः ॥ स्वधर्मिणांस्वधर्मवताम् ॥ पाठांतरेशोभनधर्मवतामित्यर्थः ॥ सुतांबूलान्नपानाश्चेतिपाठेऽष्टावितिदुर्घटम् ॥ सुतांबूलान्नपानाद्यादितिकचित् ॥ समाहारपाठश्चान्यत्रा॥इ०टौ
 सुवासांसिसुवासाश्चसुशय्यासुनिर्तिविनी ॥ सकृतांबूलान्नपानाश्चाष्टौभोगाःस्वधर्मिणाम् ॥ ६८ ॥ एकमेप्रार्थितनाथचिरायदृढिसं
 स्थितम् ॥ गृहस्थानांसमुचिततत्त्वदातुमिहाहसि ॥ ६९ ॥ विश्वानरउवाच ॥ किमेदेयहिसुश्रोणितवप्रियहितैपिणि ॥ तत्पार्थयमहा
 भोगेप्रयच्छाम्यविलंबितम् ॥ ७० ॥ महेशितुःप्रसादेनमर्माकिंचिन्नदुर्लभम् ॥ इहामुत्रचकल्याणिसर्वकल्याणकारिणः ॥ ७१ ॥ इतिश्रुत्वा
 वचःपत्युस्तस्यसापतिदेवता ॥ उवाचदृष्टवदनायदिदेयोवरोमम ॥ ७२ ॥ वरयोग्यास्मिचेन्नाथनान्यवरमहंठणे ॥ महेशसदृशपुत्रंदेहिमा
 हेअनघ ॥ ७३ ॥ इतितस्यावचःश्रुत्वाशुचिष्मत्याःशुचिव्रतः ॥ क्षणंसमाधिमधायायदृढेतत्समचितयत् ॥ ७४ ॥ अहोकिमेतयातन्याप्रा
 र्थितंत्यदिदुर्लभम् ॥ मनोरथपथादूरमस्तुवासिहिसर्वकृत् ॥ ७५ ॥ तेनैवास्यामुखेस्थित्वावाक्स्वरूपेणशंभुना ॥ व्याहृतंकोऽन्यथाकर्तुमुत्स
 हेतभवेदिदम् ॥ ७६ ॥ ततःप्रोवाचतांपत्नीमेकपत्नीव्रतेस्थितः ॥ विश्वानरमुनिःश्रीमानितिकतेभविष्यति ॥ ७७ ॥ इत्यमाश्वस्यतांपत्नीज
 गामतपसेमुनिः ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्काशीनाथोधितिश्रुति ॥ ७८ ॥ प्राप्यवाराणसींतूर्णदृष्ट्वाथमणिकर्णिकाम् ॥ तत्याजतापत्रितयम
 पिजन्मशताजितम् ॥ ७९ ॥ दृष्ट्वासर्वाणिलिंगानिविश्वेशप्रमुखानिच ॥ स्नात्वासर्वपुंकुंडेषुवापीकूपसरःसुच ॥ ८० ॥ नत्वाविनायकान्सर्वा
 नगौरीःसर्वाःप्रणम्यच ॥ संपूज्यकालराजंचैरवरंपापक्षणम् ॥ ८१ ॥ दंडनायकमुख्यांश्रगणानस्तुत्वाप्रयत्नतः ॥ आदिकेशवमुख्यांश्चक
 शवानपरितोष्यच ॥ ८२ ॥ लालार्कमुख्यमूर्त्यांश्चप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ कृत्वापिंडप्रदानानिसर्वतीर्थध्वतंद्रितः ॥ ८३ ॥

भोगमयाभुक्ताइतिपूर्वणाव्ययः ॥ ६८ ॥ समुचितयोग्यम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कृत्तिवासेश्वरमित्यार्षम् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ द्रुमीत्यत्रद्रुमीत्यापिदृश्यते ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विभाडैश्वरसिलभाडेश्वरः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

सहस्रभोजनार्थैश्वर्यतीनविप्रान्प्रतर्प्य च ॥ महापूजोर्पचारैश्चलिंगान्यभ्यर्च्यभक्तिः ॥ ८४ ॥ असकृच्चैतयामासकिलिंगंक्षिप्रसिद्धिदम् ॥ यत्रनिश्चलतामेतितपस्तनयकाम्यया ॥ ८५ ॥ श्रीमदौकारनाथंवाकृत्तिवासेश्वरंकिम् ॥ कालेशंढदकालेशंकलेशेश्वरमेवच ॥ ८६ ॥ केदारेशंतुकाभेशंचैद्रशंवात्रिलोचनम् ॥ ज्येष्ठेशंजंबुकेशंवाजैगिषव्येश्वरंतुवा ॥ ८७ ॥ दशाश्वमेधमीशानंद्रुमिवंदेशमेवच ॥ दक्षशंरुदेशंचगोकर्णेशंशरणेश्वरम् ॥ ८८ ॥ दुंदुवाशागजसिद्धाख्यंधर्मशंतारकेश्वरम् ॥ नंदिकेशंनिवासेशंशत्राशंप्रातिकेश्वरम् ॥ ८९ ॥ पर्वतेशंशुपतिंब्रह्मेशंमध्यमेश्वरम् ॥ बृहस्पतीश्वरंवाविभाडेश्वरमेवच ॥ ९० ॥ भारभूतेश्वरंकिंवामहालक्ष्मीश्वरंतुवा ॥ मरुत्तेशंतुमोक्षेशंगेशंनर्मदेश्वरम् ॥ ९१ ॥ मार्कंडंमणिकर्णेशंरत्नेश्वरमथापिवा ॥ अथवायोगिनीपीठंसाधकस्यैवसिद्धिदम् ॥ ९२ ॥ यामुनेशंलांगलेशंश्रीमद्विश्वेश्वरंविभुम् ॥ अविमुक्तेश्वरंवाथविशालाक्षीशमेवच ॥ ९३ ॥ व्याघ्रेश्वरंवरहेशंव्यासेशंशृषभध्वजम् ॥ वरुणेशंविधांशंवावसिष्ठेशंशनीश्वरम् ॥ ९४ ॥ सोमेश्वरंकिंमिद्रेशंस्वर्लिंगंनंसंगमेश्वरम् ॥ हरिश्चंद्रेश्वरंकिंवाहारिकेशेश्वरंतुवा ॥ ९५ ॥ त्रिसंध्येशंमहादेवमुपशान्तिशिवंतथा ॥ भवानीशंकपर्दीशंकंदुकेशंमखेश्वरम् ॥ ९६ ॥ मित्रावरुणसंज्ञंवाकिमेषामाशुपुत्रदम् ॥ क्षणंविचार्यसमूनिरिति विश्वानरः सुधीः ॥ ९७ ॥ आज्ञातंविस्मृतंतावत्फलितोमेमनोरथः ॥ सिद्धैः संसेवितंलिंगं सर्वसिद्धिकंपरम् ॥ ९८ ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्यस्यमनोनिदंतिभाग्भवेत् ॥ उद्धाटितंसदैवास्तेस्वर्गद्वारंहियत्रवै ॥ ९९ ॥ दिवानिशंपूजनार्थंविज्ञाप्यात्रिदशेश्वरम् ॥ पंचमुद्रेमहापीठेसिद्धिदेसर्वजंतुषु ॥ १०० ॥ यत्रसाविकटादेवीप्रकटासिद्धिरूपिणी ॥ यत्रस्थितानांभक्तानांसाक्षात्सिद्धिविनायकः ॥ १ ॥

मखेश्वरमित्यत्राजेश्वरमितिवा ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ आज्ञातमित्यादिस्मृतितोयातकमव्ययम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ पंचमुद्रयाविकटयाअधिष्ठिते ॥ १०० ॥ १ ॥

१ पहारेश्वरैतिकचिन्ताः

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्वफणामणिभिर्बहुनिराजैरितिसंबंधः ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विदेहजश्चेतिजयद्रथविशेषणम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ वसुसुतोपमांडप

निर्धूयघ्नजालानिसर्वासिद्धाःप्रयच्छति ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेसिद्धिश्चेन्नहितत्परम् ॥ २ ॥ यत्रवीरेश्वरंलिंगंमहागुह्यतममंतम् ॥ तिलांत
रापिनोकाश्याभूमिर्लिंगंविनाक्वचित् ॥ ३ ॥ परंवीरेशसदृशंनलिंगंत्वाशुसिद्धिदम् ॥ धर्मद्वार्थदंस्यक्कामदंमोक्षदंतथा ॥ ४ ॥ यथावीरे
श्वरंलिंगंकाश्यानाम्यत्तथाध्रुवम् ॥ पंचसरोत्रगंधर्वरांसिद्धिमगात्पुरा ॥ ५ ॥ विद्याधरःस्वच्छविद्योवसुपूर्णश्रयक्षराट् ॥ नृत्यंतीनिजभा
वेनपुराह्यत्राप्सरोवरा ॥ ६ ॥ सदेहाकोकिलालापलिंगमध्येलयंगता ॥ ऋषिर्वेदशिरानामजपनवैशतरुद्रियम् ॥ ७ ॥ मंत्रज्योतिर्मयैलं
गेसशरीरोविशयपुरा ॥ चंद्रमौलिभरद्वाजावुभौपाशुपतोत्तमौ ॥ ८ ॥ वीरेश्वरंसमभ्यर्च्यगायमानौलयंगतौ ॥ शंखचूडोहिनार्गेन्द्रःस्वफणा
मणिभिर्निशि ॥ ९ ॥ षण्मासात्सिद्धिमगमद्दुनीराजनैरिह ॥ किन्नरीहंसपद्मभद्राविणुप्रियणवै ॥ १० ॥ गायंतीसुस्वरंयातापरानिर्वा
णभूमिकाम् ॥ असंख्याताःसहस्राणिसिद्धाःसिद्धिमिहागताः ॥ ११ ॥ सिद्धलिंगमिहाख्यातंतस्माद्दीरेश्वरंपरम् ॥ १२ ॥ वीरेश्वरंसमाराध्य
अष्टराज्योजयद्रथः ॥ हत्वारिपूनस्वलितंराज्यंप्रापविदेहजः ॥ १३ ॥ विदूथोऽथनृपतिरपुत्रःपुत्रवानभूत् ॥ वीरेश्वरप्रसादेनमगधाधिपति
वर्षी ॥ १४ ॥ वसुदत्तोत्रचवर्णिकमुतांवसुसुतोपमाम् ॥ अब्दमभ्यर्च्यवीरेश्वरंलदत्तोप्यवासवान् ॥ १५ ॥ अहमप्यत्रवीरेश्वरंसमाराध्यत्रि
कालतः ॥ आशुपुत्रमवाप्स्यामियथाभिलषितंस्त्रिया ॥ १६ ॥ इतिश्रुत्वाभर्तृधीरोविप्रोविश्वानरःरुती ॥ चंद्रकूपजलैःश्लात्वाजग्राहनिय
मंत्रती ॥ १७ ॥ एकाहारोभवन्मांसंमांसंनकाशनोभवत् ॥ अयाचिताशनोमांसंमांसंनकाशनःपुनः ॥ १८ ॥ पयोव्रतोभवन्मांसंमांसंशा
कफलाशनः ॥ मांसंमुष्टितिलाहारोमांसंपानीयभोजनः ॥ १९ ॥

रिचरवसोर्वीर्याज्जातसत्यवत्युपमाम् ॥ वसवोदेवास्तसुतोपमामितिवा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नेपथ्यं भूषणम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभिलाषपदैः पदैरष्टभिर्बालहृषिणम् ॥ तुष्टावपरमानंदैर्बं विश्वानरः कृती ॥ एकमिति ॥ समस्तजगद्ब्रह्मेत्यव्ययः ॥ किमुद्भटवद्वैपचारिकेनेत्याह ॥ सत्यं सत्यमिति ॥ निश्चयार्थाविप्सा ॥ बाधे सामानाधिकरण्या नोपचार इति भावः ॥ तर्हि ब्रह्मविष्णुरुद्रैः सजातीयभेदोऽप्यव्यतिनेत्याह ॥ एकमिति ॥ ननु कालाकाशदेः सत्यत्वेन प्रतीतेस्तेन विजातीयभेदो भवेन्नत्राह ॥ अद्वितीयमिति ॥ तर्हि स्वगतभेदः स्यान्नेत्याह ॥ एक इति ॥ एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेरित्यर्थः ॥ नवस्मिन्नामे एक इव पुरुष इति वदुषा श्रुतिरुपचारपरत्वा शक्याह ॥ नेह नानास्ति किंच नेश्रुतिरित्यर्थः ॥ भूयसीनां श्रुतीनामैक्यपरत्वावगमान्नोपचारत्वमेकमेवेत्यादि श्रुतेरिति भावः ॥ उपसंहर वप्रणमति ॥ एक इति ॥ यस्मादेकैकबलः सजातीयस्वगतभेदो हि नोऽद्वितीयो विजातीयभेद इति ॥ रुद्रः रुतं सारदुःखं द्रावयति नाशयतीति रुद्रोऽवतस्थोऽवति

पंचगव्याशनो मांसं मांसं चांद्रायणव्रती ॥ मांसं कुशाग्रजलभुङ्क्षामंश्च सनभक्षणः ॥ १२० ॥ अथ त्रयोदशो मांसि सत्त्वा त्रिप्रथगां भक्षि ॥ प्रत्युष एव विशेषावदायातिसिद्धिजः ॥ २१ ॥ तावद्विलोक्यां चक्रमध्यं लिंगं तपोधनः ॥ विभूतिभूषितं बालमष्टवर्षाकृतिं शुभम् ॥ २२ ॥ आकर्णपूर्णनेत्रं च सुरक्तदशनच्छदम् ॥ चारुपिंगजटामौलिनम्रं प्रहसिताननम् ॥ २३ ॥ शैशवाचितने पथ्यधारिणं चित्तहारिणम् ॥ पठंतं श्रुतिं सूक्तानि हंसंतं च स्वलीलया ॥ २४ ॥ तमालोक्यस्तुतिं च कुरोमं कंचुकितो मुदा ॥ प्रोच्चरद्गदालापानमोस्त्विति पुनः पुनः ॥ २५ ॥ विश्रानर उवाच ॥ ॥ एकं ब्रह्मैवाद्वितीयं समस्तं सत्यं नेह नानास्ति किंचित् ॥ एको रुद्रो न द्वितीयो वतस्थे तस्मादेकं वा प्रपद्ये महेशम् ॥ २६ ॥ एकः कर्ता विंशतिर्विश्वं भो नानारूपेष्वेकरूपोऽस्य रूपः ॥ यद्वत्स्य स्वर्गकोऽप्यनेकस्तस्मान्नान्यत्वां विनेशं प्रपद्ये ॥ २७ ॥

कृते ॥ एक एव रुद्रोऽवतस्थेन द्वितीय इति श्रुतेः ॥ तस्मादेकसजातीयविजातीयस्वगतभेदोऽस्य महेशं महंतमीश्वत्वांशरणमाश्रयं क्षितारं वा प्रपद्ये भजे इत्यर्थः ॥ २६ ॥ जगत्कर्वृलोपाधिभ्रमवतस्तु वचने कर्तार इति मतं निराकरोति ॥ एकः कर्तेति ॥ कथं तर्हि प्रतीतिरिति चेदप्रतीतिस्तत्राह ॥ नानाहृषेति ॥ उपाधिभेदादेकस्य बहुधा भावेन दृष्टान्ताह ॥ यद्वदिति ॥ अपोपभ्रतिप्रत्यप् तासु प्रत्यप्सु ॥ छांदसोऽयं प्रयोगः ॥ स्वर्गः शोभनो मेधाधनाच्छादितोऽर्क इति वा ॥ प्रत्यं विंशतिवापाठः ॥ तदुक्तम् ॥ एक एव हि भूतात्मा भूते भूतेष्ववस्थितः एक धाबद्धाचैव दृश्यते जलं चंद्रवदिति ॥ चंद्रसमानन्यायत्वात्सूर्यापितथा ॥ २७ ॥

प्रत्यग्रहण्यशेषप्रपंचस्यविवर्तहृपतादृष्टान्तपुरःसरमाह ॥ रज्जाविति ॥ यस्मिन्परमात्मनिज्ञातेणोपरीश्वत्वेनप्रतीयमानः प्रपंचोविष्वक्स्वतस्तद्वत्तथाप्रवर्तितप्रथमइत्यन्वयः ॥ तद्वन्किवत् ॥ रज्जौरज्ज्वाज्ञातायांसर्पयद्वत् यथाशुक्तिकायामुक्तास्फोटचज्ञातायारौप्यरजतयथा ॥ सचासौशृगाख्यश्चेतितन्मृगाख्यस्तस्मिन्मृगाख्ये मरीचोऽस्मृगदृग्णिकायाम् ॥ स्मृगदृग्णामरीचिकेत्यमरः ॥ सामान्यविशेषभावेनयोजनान्नपौरुषमयम् ॥ तस्याज्ञातायानेराणामयनैरः पूरः समूहोयथा ॥ तद्वदिति ॥ रज्ज्वाद्यधिष्ठानेज्ञातेसर्पादिविवर्तयथानिवर्तते तथाधिष्ठानभूतेप्रत्यग्रहणित्वविज्ञातेसर्पेऽपिप्रपंचोचरत्यतीत्यर्थः ॥ अनेकदृष्टातोपादानंत्वानुभवस्यात्यंतदार्ढ्यव्यापनाय ॥ चकारः समुच्चये ॥ २८ ॥ सर्वशक्तिस्वरूपत्वेनस्तौति ॥ तोयैशैत्यमिति ॥ हे शंभो तच्च तत्त्वाप्रथमइत्यन्वयः ॥ तत्किमिति पृच्छायामाह ॥ तोयैशैत्यमित्यादि ॥ भूमौस्थैर्यमित्यादि ॥ शतमानैचंद्रे ॥ प्रसादआढादः ॥ च

रज्जौसर्पः शुक्तिकायांचरूप्यनैरः पूरस्तन्मृगाख्येमरीचौ ॥ यद्वत्तद्विषयगेषप्रपंचोयस्मिन्ज्ञातेतत्प्रपद्येमहेशम् ॥ २८ ॥ तोयैशैत्यदाहकत्वं चवद्वैतोपाभानौशीतमानौ प्रसादः ॥ पुष्पगंधोदुग्धमध्यपिसर्पित्तच्छंभोत्वंतत्त्वांप्रपद्ये ॥ २९ ॥ शब्दगृह्णास्यश्रवास्त्वंहिजिघ्रघ्राण स्वंव्यंघ्रिरायासिदूरात् ॥ व्यदः पश्येत्स्वंरसज्ञोऽप्यजिह्वः कत्वांसम्यवेच्यतत्त्वांप्रपद्ये ॥ ३० ॥ नोवेदस्वामीशसाक्षाद्विवेदनोवाविष्णुर्नो विधाताऽखिलस्य ॥ नोयोगीन्द्रानेन्द्रमुस्याश्चदेवाभक्तोवेदत्वामतत्त्वांप्रपद्ये ॥ ३१ ॥

कारः समुच्चये ॥ २९ ॥ शब्दमिति ॥ हिहंतौ सर्वत्रसंबध्यते ॥ यस्मादश्रवाः श्रवणेन्द्रियरहितस्त्वशब्दगृह्णासिभूणोपि ॥ अघ्राणो नासिकेन्द्रियरहितस्त्वजिघ्रः गंधगृह्णासि ॥ व्यंघ्रिः पादरहितोदूरादायासिआगच्छसि ॥ व्यक्षोऽवस्तुत्वंरूपपश्येः पश्यसि ॥ अजिह्वोरसनेन्द्रियरहितस्त्वरसज्ञोऽसंजानासि ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अपाणिपादोजवनोपहीतापश्यचक्षुः स श्रणेत्यकर्णइत्याद्या ॥ अतस्त्वांकः सम्यगपरोक्षतयोवेत्तिजानातिनकोपीत्यर्थः ॥ ३० ॥ तर्हि वेदोज्ञास्यतिनेत्याह ॥ भोवेदइति ॥ हेइशस्वप्रकाशत्वोवेदोवेद ॥ यतोवाचोनिवर्ततइतिश्रुतेः ॥ कथं तस्योपनिषद्विमत्याशंकायामाह ॥ साक्षादिति ॥ लक्षणयातदुपपत्तिरितिभावः ॥ तर्हि विष्णवाद्योज्ञास्यतिनेत्याह ॥ नोवाविष्णुरित्यादि ॥ तर्हाधिकार्यभावाल्लक्षणयाप्यज्ञेयत्वमेवेनेत्याह ॥ भक्तोवेदिति ॥ अस्यभावेविष्णवादेरपिदुर्ज्ञेयत्वमितिभावः ॥ ३१ ॥

ति ॥ वंद्विसर्वमित्येतत्पचयति ॥ वंगौरिशद्व्यादिना ॥ अव्ययमुखेनसर्वाल्लमुक्ताव्यतिरेकेणापिनराह ॥ तच्चमिति ॥ यत्वंनअसिनभवसित्तिकनास्तीत्यर्थः ॥ ताल्क्यस्वंना
सीतिपाठोपिस्पष्टार्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शुचिस्मिता शुचियथास्यात्तथाईषद्व्यासक्येत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कार्ष्णि
कमासाराधनेनतोषितत्वात्तत्पसादादित्युक्तम् ॥ ४४ ॥ तद्विभलावाहकंस्तोत्रम् ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ १४७ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृत्यांकाशीखंडटीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ एकादशेऽग्निलोकोतिविस्तरणिरुच्यते ॥ वैश्वानरसमुपनिर्वप्रा
मिपुःसरा ॥ १ ॥ अथानंतरम् ॥ तदोषित् तस्य विश्वानरस्य आयाशुचिष्मती ॥ गर्माधानाख्ये कर्मणि तेन विश्वानरेण विहिते सति अंतर्वर्ती गर्मावती बभूवेत्यर्थः ॥ २ ॥ पुंसवंगर्मा
स्य पुंस्तथानाम् ॥ स्पंदनात्पाक् गर्माचलनात्पाक् पूर्वम् ॥ गृह्योक्तविधिना वैदिकेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ पुंस्तविष्टद्वये पुंभाववद्द्वयम् ॥ गर्मास्य वीर्यातिशयायेत्यर्थः ॥ ३ ॥ अकारिकृतः ॥
चकारोऽभिन्नक्रेमे ॥ सुखप्रसववद्द्वार्थक्रियाचशेष्यत्वात्प्राकृत्याऽकारीत्यन्वयः ॥ वेत्तीति चेन्न विदाजानेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अथ शब्दोऽंगलार्थः ॥ अतोऽन्तरसप्रसिद्धः ॥ नामप्राका

गोपनीयं यत्नेन महाव्याप्रसूतिकृत् ॥ स्त्रियाबापुरुषेणापिनियमाह्निगसंनिधौ ॥ ४६ ॥ अब्जतमिदं स्तोत्रं पुनर्द्वानात्र संशयः ॥ इत्युक्त्वा
तर्द्धे बालः सोऽपि विप्रो गृहगतः ॥ १४७ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे द्वादशोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ५६ ॥ ॥
॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ शृणु सुश्रणि सुभगे वैश्वानरसमुद्भवम् ॥ पुण्यशीलशुशीलाभ्यां यथोक्तं शिवशर्मणे ॥ १ ॥ अथ कालेन तद्योषिदं
तर्वती बभूव ह ॥ विधिवद्विहितेन गर्माधानाख्य कर्मणि ॥ २ ॥ ततः पुंसवनेन तस्य दनात्प्राग्विपश्चिता ॥ गृह्योक्तविधिना सम्यक्कृतं पुंस्त्ववि
वद्वये ॥ ३ ॥ सीमं तथाष्टमे मासि गर्भरूपसमृद्धिकृत् ॥ सुखप्रसवसिद्धौ च तेनाकारिक्रियाविदा ॥ ४ ॥ अथातः समुतारा सुताराधिपवरा
ननः ॥ केंद्रगुरौ शुभे लभे सुभ्रह्मयुगेषु च ॥ ५ ॥

श्ये ॥ तस्यां शुचिष्मत्यां तनयः पुत्रो बभूवेति द्वितीयेनान्वयः ॥ कथं भूतः ॥ ताराधिपवराननः चंद्रवत्प्रसन्नमुखः ॥ किं कुर्वन् ॥ अरिष्टमंगलं दीपयद्दत्ताशयान्नित्यर्थः ॥ यद्वा अरिष्टहू
तिका गृहं दीपयन् प्रकाशयन् ॥ अरिष्टहूतिका गृहमिति वचनात् ॥ तत्र हेतुर्गर्भविशेषणमाह ॥ दीप्यानेजसा सवारिष्टविनाशकृदिति ॥ कस्मिन्सति ॥ शुभे लभे सती च निराशानामुदये
सति ॥ लग्नस्य शुभत्वमेवाह ॥ सुतारा सुशोभनस्तारोऽप्यनिमित्तियावद्वासां तथा भूतसुतारा सुशुभा सुसती चित्यर्थः ॥ सुतारा सुशोभनतारा सति वा ॥ शततारा सति पाठे शतभिषा
स्वित्यर्थः ॥ तथा गुरौ बृहस्पतौ ॥ केंद्रे लग्नचतुर्थसमदशमाराशौ स्थिते सतीत्यर्थः ॥ तथा सुभ्रह्मयुगेषु च सती चो नैषु ग्रहेष्वसमेवित्यर्थः ॥ चकारः समुच्चये ॥ ५ ॥

१ एतद्वाख्यानं तारासिद्धिपदमध्याहृत्य योजितमिति भाति परं लेतादृशं क्लेशबीजं किमिति न विद्मः

॥ ६ ॥ तनयस्य विशेषणं तन्म सद्य इति ॥ गंधवाहावायवः ॥ गंधवहा इति क्वचित् ॥ कथं भूताः ॥ गंधवंहतीति गंधवाहायार्थाख्या आसन्नित्यर्थः ॥ गंधवाहनवाहश्चेति पाठेयनां विशेषणम् ॥ कथं भूताः ॥ दिव्यधूम्रखवासनाः दिव्यधूर्नां मुखानि वासयन्ति सुगंधानि कुर्वन्तीति तथा ॥ यद्वा दिव्यधूम्रखानां वासनयेषु तेषु तथा ॥ दिगंगनानां सप्त वासिता इत्यर्थः ॥ वाहना इति पाठे दिव्यधूम्रखेभ्यो वंहतीति तथा तेभ्यो सिद्धा घनामेयाः ॥ ७ ॥ वर्षा वर्षाष्टिचक्रः ॥ कैः ॥ इष्टांगधोयेषां तथा भूतानां प्रसूनानां मोक्षैः समूहः ॥ घनानि बिडाः ॥ घना घना इत्येकं वा

अरिष्टं दीपयन् दीप्त्या सवारीषु विनाशकृत् ॥ तनयानां मतस्यां तु शुचिष्मत्त्वां बभूव ह ॥ ६ ॥ सद्यः समस्तसु खदोभू भूवः स्वर्नवासिनाम् ॥ गंधवाहा गंधवाहा दिव्यधूम्रखवासनाः ॥ ७ ॥ इष्टांगधप्रसूनैर्धैवपुष्पे घना घनाः ॥ देवदुंदुभयोनेदुःप्रसेदुःसर्वतो दिशः ॥ ८ ॥ परितः सरितः स्वच्छा भूतानां मानसैः सह ॥ तमोऽताम्यन्तु नितरां रजोपिविरजो भवन् ॥ ९ ॥ सत्त्वाः सत्त्वसमायुक्ता वसुधासीच्छुभा तदा ॥ कल्याणी सर्वतो वाणी प्राणिनः प्रीणयन्त्यभून् ॥ १० ॥ तिलोत्तमोर्वशीरं भाप्रभा विद्युलभा शुभा ॥ सुमंगला शुभालापा सुशीला ब्यावरांगनाः ॥ ११ ॥ कृष्णलंकं कणपात्राणि कृत्वा करतले मुदा ॥ मुक्तमुक्ता फलाढ्यानि यक्षकर्ममवन्ति च ॥ १२ ॥

पदम् ॥ वर्षतो मेघा इत्यर्थः ॥ ८ ॥ तमोऽज्ञानमंधकारो वा अताम्यदनशत् ॥ रजोपिविरजो विगतरजोऽभवदनशदित्येव ॥ ९ ॥ सत्त्वाः प्राणिनः ॥ पुंस्त्वमार्षम् ॥ सत्त्वसमायुक्ताः सत्त्वगुणसंपन्नाः ॥ शुभाः शोभनाः ॥ पौठांतरे सुधुधारयमाणाः स्मृततुल्यावा ॥ सुधातुल्यफलसस्यादिमतीत्यर्थः ॥ यदा बभूव तदेति सर्वत्र संबध्यते ॥ १० ॥ तिलोत्तमेत्यादीनां तत्र विश्वान् रघुहृमुदाहर्षेणाजगुरित्यधिकेणाव्ययः ॥ वरांगना वरांसारसः ॥ ११ ॥ किंकृत्वा ॥ कृष्णलंकं कणपात्राणि करतले कृत्वा ॥ कृष्णतिशब्दं कुर्वन्ति कंकणानि येषु तानि पात्राणि तथा ॥ कृष्णलंकं कणपात्राणीति क्वचित् ॥ पात्राणि विशिनष्टि ॥ मुक्तमुक्ता फलाढ्यानीति त्रिभिः ॥ मुक्ता निप्रसूतानि यानि मुक्ता फलानि तैराढ्यानि ॥ मुक्तमुक्ता क्षताढ्यानीति क्वचित् ॥ यक्षकर्ममवन्ति कर्पूरगुल्फकस्तूरिको लवन्ति ॥ १२ ॥

१ आर्षमेतत् २ सुधातदेवैव रूपे

वज्रवैदूर्यएवदीपाःसहवादीपायेषुतानि तथा ॥ हरिद्रालेपनानीत्यत्रहरिद्राक्षोद्वंतीतिपाठेहरिद्राचूर्णवतीत्यर्थः ॥ गारुत्मतारुडस्योद्गाराज्जातामणयएकरूपाःश्रेष्ठरूपायेषुतानि तथा ॥ गारुत्मैकदूर्वाणीतिकचिन् ॥ शंखादियुक्तानिदधीनियेषुतानि ॥ शंखेव्यग्रसक्कितिकचिन् ॥ १३ ॥ पद्मरागादयोमणिप्रभेदाः ॥ आख्येयब्राह्म्येनिकचिन् ॥ पद्मरागप्रवा

वज्रवैदूर्यदीपानिहरिद्रालेपनानिच ॥ गारुत्मैकरूपाणिशंखशुक्तिदधीनिच ॥ १३ ॥ पद्मरागप्रवालाल्यरत्नकुंकुमवतिच ॥ गामेदपुष्परा
गेन्द्रनीलसन्माल्यभांजिच ॥ १४ ॥ विद्याधर्यश्चकिन्नर्यस्तथाऽभयःसहस्रशः ॥ चामरव्यग्रहस्ताम्रमंगल्यद्रव्यपाणयः ॥ १५ ॥ गंधर्वीरग
यक्षाणांसुवासिन्यःशुभ्रस्वराः ॥ गायत्योललितंगीतंत्राजग्मुरनेकशः ॥ १६ ॥ मरीचिर्त्रिभुलहःपुलस्त्यःकतुरंगिराः ॥ वसिष्ठःकश्यप
श्चाहंविभांडोमांडवीसुतः ॥ १७ ॥ लोमशोलोमचरणोभरद्वाजोथगौतमः ॥ भृगुस्तुगालवोगर्गोजातूकर्ण्यःपराशरः ॥ १८ ॥ आपस्तंबो
याज्ञवल्क्यदक्षवाल्मीकिमुद्गलाः ॥ शातातपश्चल्लिखितःशिलादःशंखउच्छुक्रः ॥ १९ ॥ जमदग्निश्चसंवतोमतंगोभरतोशुमान् ॥ व्यासःका
त्यायनःकुत्सःशौनकःसुश्रुतःशुकः ॥ २० ॥ ऋष्यशृंगोथदुर्वासारुचिर्नारदतुंबुरू ॥ उत्तंकावामदेवश्चयवनोऽसितदेवलो ॥ २१ ॥ शालंका
यनहारीतौविश्वामित्रोथभागवः ॥ मृकंडःसहपुत्रेणदालभ्यउदालकस्तथा ॥ २२ ॥ धौम्योपमन्युवत्साद्यामुनयोमुनिकन्यकाः ॥ तच्छान्त्यर्थ
समाजग्मुर्धन्यविश्वानराश्रमम् ॥ २३ ॥ ब्रह्मावृहस्पतियुतोदेवोगुरुडवाहनः ॥ नदिभृगिसमायुक्तोर्गौयांसहवध्वजः ॥ २४ ॥

लाख्यरत्नरूपंयुक्तकुंमंतद्वंति ॥ गोमेदादिमयानिसन्माल्यानिविचित्रघ्नर्णदामानिभजंतेतानि ॥ १४ ॥ अमर्योऽमरांगनाः ॥ १५ ॥ सुवासिन्यःस्त्रियः ॥ १६ ॥ मरीचिरिति ॥ तच्छान्ते
त्यर्थतस्यगृहूपतेरेयैःशाल्यर्थीशान्तिकर्मकरणाथविश्वानरगृहाश्रमंमरीच्यादयआजगुरितिसमेनाख्यः ॥ अहमगस्सः ॥ मांडवीसुतोमांडव्यः ॥ लोमचरणोलोमपादः ॥ जातूकर्णद
तिकचिन् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ उत्तंकइत्यत्रोदंकइतिकचिन् ॥ २१ ॥ सहपुत्रेणमार्कंडेयेनसह ॥ २२ ॥ २३ ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मादयआयातादिततृतीयेनाव्ययः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ अकालकौमुदी अकालेऽसमयेचंद्रहतेपिरात्र्यादौकौमुदीज्यात्मातस्मिन्महामहोत्सवेऽह्निल्यर्थः ॥ २६ ॥ जातेति ॥ स्वयंपितामहोद्भवातस्वाल्सजातकर्म चकुरुतवात् ॥ किं कृत्वा ॥ तद्रूपाजातकर्मप्रतिपादिकांश्रुतिविचार्य ॥ २७ ॥ नामकर्मविधानेनएकादशोदितेनाम्नाऽयगृहपतिरिदिदंयुनांयंगनामचददावित्यर्थः ॥ किंकुर्वन् ॥ तदर्थनामकरणार्थश्रुतिवेदमुच्चानुच्चारयन् ॥ २८ ॥ तामेवदर्शयति ॥ अयमग्निगृहपतिरिति सार्धेन ॥ अस्यायमर्थः ॥ योऽयमग्निगृहपतिर्गाहपत्याख्यः प्रजायाश्चातिशयेन धन

मेहद्रमुस्थागीर्वाणानागाः पातालवासिनः ॥ रत्नान्यादाय बद्धशः ससरिक्कामहाब्धयः ॥ २५ ॥ स्यावर्जंगमरूपं धृत्वा यताः सहस्रशः ॥ म हामहोत्सवे तस्मिन् बभूवा कालकौमुदी ॥ २६ ॥ जातकर्मस्वयंचक्रतस्य देवः पितामहः ॥ श्रुतिं विचार्य तद्रूपां नामागृहपतिस्त्वयम् ॥ २७ ॥ इति नाम ददौ तस्मै देयमेकादशे हनि ॥ नामकर्मविधानेन तदर्थं श्रुतिमुच्चरन् ॥ २८ ॥ अयमग्निगृहपतिर्गाहपत्यः प्रजाया वसुवित्तमः ॥ अग्ने गृहपते भिक्षुघ्नमभिसह आयच्छस्व ॥ २९ ॥ अग्ने गृहपते स्थित्या परामपि निर्दशयन् ॥ चतुर्निगममंत्रोक्तराशीभि रभिनंदय च ॥ ३० ॥ कृत्वा बालोचितं रक्षां हरेण हरिणा सह ॥ निययौहं समा रुढ्य सर्वेषां प्रपितामहः ॥ ३१ ॥ अहोरूपमहोतेजस्व होसर्वांगलक्षणम् ॥ अहो शुचिष्म ती भाग्यमाविरासीत्स्यं हरः ॥ ३२ ॥ अथ वा किमिदं चित्रं शर्वभक्तजनेष्वहो ॥ आविर्भवेत्स्वयं रुद्रो यतो रुद्रास्तदर्चकाः ॥ ३३ ॥ इति स्तुवंत स्वन्योन्यं जग्मुः सर्वे यथागतम् ॥ विश्वानंरं समापृच्छयं संप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ ३४ ॥ अतः पुत्रं समीहं ते गृहस्थाश्रमवासिनः ॥ पुत्रं णलोकान् जयति श्रुतिरेषा सनातनी ॥ ३५ ॥

स्य वेदितमेतं याचे ॥ हे अग्ने गृहपते अग्निक्षुभ्रं यो ते योरावाऽनंवा ॥ अग्नि सह इति वल्यनाम ॥ आयच्छस्व ॥ यमेतेदं रूपम् ॥ एतदुक्तं भवति ॥ अस्मान्नि अनं योरावालंवा गृहीष्य आगमयेत्यर्थः ॥ यद्वाऽस्मान् भिक्षुघ्नमभिसह आयच्छस्व स्थापयस्व सप्तमर्पय ॥ आयतिः स्थापनार्थः ॥ २९ ॥ अग्ने गृहपते स्थित्येत्येति शाखाभेदेन दृष्टव्यम् ॥ चतुर्वेदोक्तमंत्रे राशीभि रभिनंदयर्थापितामहो जगामेति द्वितीयेनान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अहो इत्यन्योन्यं स्तुवंतो यथागतं तथाजगमुरिति चतुर्थेनान्वयः ॥ किं स्तुवंत इत्याकांक्षायामाह ॥ अहोरूपमिति ॥ ३२ ॥ रुद्रः स्वयमाविर्भवतीत्यत्र हेतुमाह ॥ यत इति ॥ रुद्रार्चकारुद्रस्वरूपा एवेति यत इति भावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

नापवित्रमिति ॥ अपुत्रतः पुत्राभावात्पुत्राहितोऽगृहस्थः पवित्रनानस्यादित्यर्थः ॥ यद्वा नानरोऽपुत्रतोऽपवित्रं स्यादित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ औरस इति ॥ अत्र लोके सप्तपुत्राः कर्तिता इत्यन्वयः ॥ केने इत्यत आह ॥ औरस इत्यादिना ॥ औरसो धर्मपत्नीप्रभवः ॥ दत्तः केनचित् ॥ प्राप्तः स्वयमेव ॥ सुता सुतः पुत्रिकाकरणेन ॥ ३८ ॥ भवंतु सप्तपुत्रास्तावता किमित्यत आह ॥ एषामिति ॥ तत्र विशेषमाह ॥ पूर्वः पूर्व इति ॥ ३९ ॥ अर्द्धार्थेष्वेमासि ॥ चूडाकरणं अर्द्धे वर्षे ॥ अर्थादिति पाठे कुसुमगर्जितस्त्रिधके शार्थ इत्यर्थः ॥ अर्थवद्यथा विधीत्यर्थः ॥

अपुत्रस्य गृहं शून्यमपुत्रस्यार्जनं वृथा ॥ अपुत्रस्यान्वयश्चिन्नो नापवित्रं स्य पुत्रतः ॥ ३६ ॥ नपुत्रात्परमोलाभो नपुत्रात्परमं सुखम् ॥ नपुत्रात्परमं मित्रं परत्रेह च कुत्रचित् ॥ ३७ ॥ औरसः क्षेत्रजः कर्तो दत्तः प्राप्तः सुता सुतः ॥ आपत्सुरक्षितश्चान्यः पुत्राः सप्तात्र कर्तिताः ॥ ३८ ॥ एषा मन्यतमः कार्यो गृहस्येन विपश्चिता ॥ पूर्वपूर्वः सुतः श्रेयान्हीनः स्यादुत्तरोत्तरः ॥ ३९ ॥ गणावूचतुः ॥ निक्रमोऽथ चतुर्थेऽस्य मासि पित्रा कृतो गृहान् ॥ अन्नप्राशनमर्द्धचूडाब्दे चार्थवत्कृता ॥ ४० ॥ कर्णविधं ततः कृत्वा श्रवणक्षेपकर्म वित् ॥ ब्रह्मतेजो भिवृद्धार्थं पंचमेऽब्दे व्रतं ददौ ॥ ४१ ॥ उपाकर्म ततः कृत्वा वेदान्त्यापय सुधीः ॥ त्र्यब्दे वेदान्तं स विधिनाऽध्यैश सांगपदक्रमान् ॥ ४२ ॥ विद्याजातं स मस्तं च साक्षिमात्रादुरोर्मुखात् ॥ विनयादिगुणानां विष्कृवं नृजगद्ग्राहशक्तिमान् ॥ ४३ ॥ ततोऽथ नवमे वर्षे पित्रोः शुश्रूषणं रतम् ॥ वैश्वानरं गृहपतिं दृष्ट्वा कामचरो मुनिः ॥ ४४ ॥ विश्वानरोऽंजं प्राप्य देवर्षिर्नारदः सुधीः ॥ पप्रच्छ कुशलं तत्र गृहीता धार्मिनः क्रमात् ॥ ४५ ॥ नारद उवाच ॥ विश्वानर महाभाग शुचिष्मति शुभव्रते ॥ कुरुते यवयोर्वाक्यमयं गृहपतिः शिशुः ॥ ४६ ॥ नान्यत्तार्थं न वा देवो न गुरुर्न च स क्रिया ॥ विहाय पित्रोर्वचनं नान्यो धर्मः सुतस्य हि ॥ ४७ ॥

कनी इति क्वचित् ॥ अस्याग्निमेणाव्ययः ॥ पूर्वत्राङ्गिं विपरीणमप्यपूर्वक्रियैव संबंधः ॥ ४० ॥ चूडाकर्म तन्तरं व्रतमपनयनम् ॥ ४१ ॥ उपाकर्मश्चावर्ण्यक्रियमाणं कर्म ॥ वेदान्क्रगादीन् ॥ कथं भूतात् ॥ सांगपदक्रमान् ॥ अंगानि च पदानि चक्रमश्च तत्संहितात् ॥ अथ्यैश्च अधीतवान् पठितवानित्यर्थः ॥ ४२ ॥ साक्षिमात्रा निमित्तमात्रात् ॥ आचार्योऽप्यनुसूचे वेदे ॥ आचार्यैश्च गृहीता विद्या साधिष्ठयंगमयतीत्यादि श्रुत्यर्थज्ञापनार्थमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वा ज्ञात्वा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

वक्षोदयम् ॥ कुक्षिउदरम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदंतुदमित्यमरः ॥ अलकंचूर्णकुतलाः ॥ अलकाभूणकुतलाइत्यमरः ॥ उभयत्रह्नीबलंछादंसम् ॥ यद्वा वक्षश्चकुक्षिअलकाश्च
क्षःकुक्ष्यलकम् ॥ समाहारत्वादिकवद्भावः ॥ स्कंधंभुजशिरः ॥ स्कंधोभुजशिरःसोऽस्त्रीत्यमरः ॥ कांहस्तः ॥ बलिहस्तांशवक्रादित्यमरः ॥ अत्राप्युभयत्रह्नीबलंछादंसम् ॥ स्कं
धकरवक्रमितिकचिलाठस्तत्रसमाहारत्वादिकवद्भावउच्यते ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कमठीति ॥ अस्यशिशोःकरीराज्यहेतुराजत्वकारणे ॥ पादौचेल्यन्वयः ॥ कथंभूतौतौकरी ॥ क
मठीपृष्ठकठिनौकर्मस्यपत्नीइलिरित्यावत् ॥ मेकस्यपत्नीवर्षास्वीकर्मस्यकमठीइलिरित्यमरः ॥ तस्याःपृष्टवक्रकठिनौदृढावित्यर्थः ॥ अकर्मकरणीकर्मकरणानहौ ॥ कर्मकरणं

वदःकुक्ष्यलकंस्कंधंकरंकरंषडुन्नतम् ॥ तथाऽऽनृदृश्यतेबालेमहदृश्यभाग्यथा ॥ ६२ ॥ पाण्योस्तलेचनेत्रांतोलुजिह्वाधरोष्ठकम् ॥ सप्ता
रुणंचसनखमस्मिन्नान्यसुखप्रदम् ॥ ६३ ॥ ललाटकटिवक्षोभिस्त्रिविस्तीर्णोयथाद्यसौ ॥ सर्वतेजोतिगैश्वर्यतथाप्राप्यतिनान्यथा ॥ ६४ ॥
कमठीपृष्ठकठिनावकर्मकरणीकरी ॥ राज्यहेतुशिशोरस्पपादौचाध्वनिकोमलौ ॥ ६५ ॥ अच्छिन्नातर्जनीव्याप्यतथारेखास्यदृश्यते ॥ कनि
ष्ठापृष्ठनिर्यातादीर्घायुष्यंयथापयेत् ॥ ६६ ॥ पादौसुमांसलौरक्तौसमौसूक्ष्मौसुशोभनौ ॥ समगुल्फौस्वेदहीनौस्निग्धावैश्वर्यसूचकौ ॥ ६७ ॥
स्वल्पाभिःकररेखाभिरारक्ताभिःसदासुखी ॥ लिङ्गेनकृशस्वेनराजराजोभविष्यति ॥ ६८ ॥

विनापिकठिनावित्यर्थः ॥ पादौचरणौ ॥ कथंभूतौ ॥ अश्वनिवर्त्मविषयेकोमलौसृष्टइत्यर्थः ॥ ६५ ॥ अच्छिन्नेति ॥ अस्यशिशोर्हस्तेतथारेखादृश्यतेयथाऽस्यदीर्घायुष्यमर्पयेदित्यन्व
यः ॥ कथंभूताक्रानिष्ठापृष्ठनिर्याता कनिष्ठयाअंगुल्याःपृष्ठतयश्चाचिर्यातानिःक्षेत्यर्थः ॥ अवधिमाह ॥ तर्जनीव्याप्याच्छिन्नाऽविच्छिन्नेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ पादाविति ॥ अस्वपादौवै
श्वर्यसूचकौवैश्वर्यस्यप्रापकावित्यर्थः ॥ कथंभूतौ ॥ मांसलौबलवतौसुखलिनवित्यर्थः ॥ बलवान्मांसलौसलइत्यमरः ॥ समावक्रौसूक्ष्मौनातिस्थूलवित्यर्थः ॥ सुशोभनौसुदौ ॥
समगुल्फौसमौगुल्फौघुटिकेययोस्तौसमगुल्फौ ॥ तद्वृद्धीघुटिकेगुल्फावित्यमरः ॥ ६७ ॥ स्वल्पाभिरिति ॥ अयंतवशिशुःराजराजोभविष्यति ॥ कीदृशः ॥ सदासुखी ॥ कैलक्षणेः ॥
कररेखाभिरिति ॥ लिङ्गेनचशेफसाशिश्वेनेत्यर्थः ॥ लिङ्गचिह्नशेफसोऽश्वेनेत्यर्थः ॥ कथंभूतेन ॥ कृशस्वेन कथंचतत्त्वस्वंचेतितेन ॥ राजराजोलोकपालइत्यर्थः ॥ ६८ ॥

उत्कटेति ॥ अयं शिशुरुत्कटासनगुल्फस्फिक् उत्कटं महत्तत्त्वतदासनं चैयुक्ताटासनम् तदुत्कटयोग्ये स्फिचौकटिस्थमांसपिडौ यस्य स तथा ॥ स्त्रियां स्फिचौकटिप्रोथाविल्यमरः ॥ अस्य गृहपतेर्मांसपिबर्तुलाकारः ॥ कथं भूता ॥ दक्षिणावर्तमरुणं च यथा भवति तथा महदैश्वर्यसूचिका प्रकाशिकेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ धारैकेति ॥ अस्मिन् मूत्रयनिसति एकाधाराय दिदक्षिणावर्तनी भवति दक्षिणावर्तनी सरतीत्यर्थः ॥ यदि अस्य वीर्यमीनमधुनोर्मस्तस्मिन् द्रव्योऽथ भवेत्तदाऽयं नृप इत्यर्थः ॥ ७० ॥ विलीणीविति ॥ अस्य स्फिचौकटिस्थमांसपिडौ सुखोचितौ सुखयोग्यौ ॥ कथं भूता ॥ विलीणी विलीनौ मांसलौ बलवतौ अंसलावित्यर्थः ॥ स्निग्धौ चिक्कणौ ॥ अस्य दोषौ हस्तौ दिग्गक्षणाचितौ दिक्पालनयोग्यौ ॥ कथं भूता ॥ वामावर्तौ वाममुंदर आवर्त आवर्तनमावलनं योऽस्तीति ॥ वामः मुंदरमूढयो रिति वचनात् ॥ ७१ ॥ श्रीवत्सेति ॥ अस्य शिशोस्तादृशी करारेखाऽस्तीति शेषः ॥ यथा

उत्कटासनगुल्फस्फिन्नाभिरस्यापिवर्तुला ॥ दक्षिणावर्तमरुणं महदैश्वर्यसूचिका ॥ ६९ ॥ धारैकामूत्रयत्यस्मिन् दक्षिणावर्तिनी यदि ॥
गंधश्च मीनमधुनोर्द्यदिवीर्यतदानृपः ॥ ७० ॥ विलीणी मांसलौ स्निग्धौ स्फिचावस्य सुखोचितौ ॥ वामावर्तौ सुप्रलंबौ दोषौ दिग्गक्षणाचितौ ॥ ७१ ॥ श्रीवत्सवज्जचक्राब्जमत्स्यकोदंडदंडभृत् ॥ तथा स्य करारेखा यथा स्यात्त्रिदिवस्पतिः ॥ ७२ ॥ द्वात्रिंशदशनश्चायं करकंबुशिशोरः ॥ कौचंद्रुं भिहंसाभ्रस्वरः सर्वेश्वराधिकः ॥ ७३ ॥

यंत्रिदिवस्पतिः स्वर्गधिपतिः स्यात् ॥ तादृशी कीदृशीत्याकांक्षायामाह ॥ श्रीवत्सेति ॥ श्रीवत्सश्च वज्रश्च चक्रं च अंजं च मत्स्यश्च कोदंडश्च दंडश्च तान्विभ्रतीति तथा ॥ श्रीवत्सो नामात्र दक्षिणावर्तरेखावलिविशेषः ॥ कोदंडो धनुः ॥ ७२ ॥ द्वात्रिंशदशन इति ॥ अयं सर्वेश्वराधिको भविष्यतीत्यवयवः ॥ तत्र हेतुगर्भाणि विशेषणान्याह ॥ किं विलयतः प्राक्तनेन मंथेन ॥ द्वात्रिंशदशनः द्वाभ्यामधिकान्निशदशनायस्यसः ॥ करकंबुशिशोरः करः शुंडादंडः कंबुः शंखः ॥ कंबुन विलये शंखे इत्यमरः ॥ करवद्धस्ति शुंडादंडवत् सुवलितो कंबुवद्विधारां किं ताच शिशो धारया वीर्यस्यसः ॥ कौचंद्रुं भिहंसाभ्रस्वरः कौचादीनामिव स्वरो यस्यसः ॥ तत्र कौचः कुंडाल्यः पक्षी ॥ द्रुं भिहंसा इति लोकात् तत्र सिद्धो वा विशेषः ॥ हंसश्च क्रांगः ॥ हंसालु श्वेतगल्फश्च क्रांगामानसौ कस इत्यमरः ॥ अधमेघः ॥ अधमेघो वारिवाह इत्यमरः ॥ ७३ ॥

१ अत्रापित नृत्ये इत्यपेक्षितमिति भाति

२ अत्र उत्कटासनतुल्या स्फिगिति पाठोपेक्षित इति भाति

मधुर्पापलेनत्रः मधुवर्षासालेनैत्रेयस्यसः ॥ पंचरोवायत्रतदृशंललाटयस्यसः ॥ सिंहदरः सिंहस्यउदरमिवउदयस्यसः ॥ ७४ ॥ ऊर्ध्वारिभनीत्रोःखारिभनीत्रोः
चिह्नौपादौयस्यसः ॥ निःश्वसनम् ॥ अच्छिद्रपाणिः अच्छिद्रनतोन्नतहितौपाणीद्वस्तौयस्यसः ॥ अच्छिद्रसहस्रांगुलीहस्तौयस्यतिवा ॥ उपसंहरति ॥ महालक्षणवानिति ॥
सर्वलक्षणवानयमित्यर्थः ॥ ७५ ॥ एवंगणानुक्ताऽपमृदुंशयति ॥ किंत्विति ॥ सर्वलक्षणलक्षितमप्येनंविधिरदृष्टविधातावापातयेदित्यन्वयः ॥ कामिव ॥ विधुवत् चंद्रमिव ॥ उ
परगेरादुद्धरोत्यर्थः ॥ सर्वलक्षणलक्षितत्वादृष्टोविधुवदिति ॥ कथंभूतंविधुम् ॥ संपूर्णनिर्मलकलं संपूर्णःषोडशनिर्मलाःकलायस्यसंपूर्णमचंद्रद्वयर्थस्तम् ॥ तद्विनाथोपसर्जनं

मधुपिंगलेनोऽसौ नैतं श्रीस्य जतिक्वचित् ॥ पंचरेखललटस्तुथासिंहोदरः शुभः ॥ ७४ ॥ उर्ध्वरेखांकितपदोनिःश्वसनपद्मगंधवान् ॥ अ
च्छिद्रपाणिः सुनखो महलक्षणवानयम् ॥ ७५ ॥ किंतु सर्वगुणोपेतं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ संपूर्णनिर्मलकलपातयेद्बुधवद्विधिः ॥ ७६ ॥ त
स्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षणीयस्त्वसौ शिशुः ॥ गुणोपि दोषतायातिवक्राभूते विधातरि ॥ ७७ ॥ शंकेऽस्य दशवर्षेऽप्यहो विद्युदग्निः ॥ इत्युक्ताना
रदोधीमान् सजगाम यथागतम् ॥ ७८ ॥ विश्वानरः सपत्नीकस्तच्छुवानारदरितम् ॥ तदैव मन्यमानो भूज्य पातं सुदारुणम् ॥ ७९ ॥ हाहता
स्मीतिवचसा लदयं समताडयत् ॥ मूर्छामवाप महतीं पुत्रशोकसमाकुलः ॥ ८० ॥ शुचिभ्यः पिदुःखार्तारोदातीव दुःसहम् ॥ आर्तिस्वरेण
हारवैरस्यंतव्याकुलं द्विषा ॥ ८१ ॥ हा शिशो हा गुणनिधे हा पितुर्वाक्यकारक ॥ हा कुतो मंदभाग्यायाज ठरे मे समगतः ॥ ८२ ॥ त्वदेकपुत्रां हा
पुत्रकोऽत्र मात्रायेते पुरा ॥ त्वह ते लद्गुणोऽप्यद्वैततां शोकसागरे ॥ ८३ ॥

स्यापि विधोऽसंपूर्णनिर्मलकलमिति विशेषणच्छांसम ॥ पालयेदित्तचिन्त्यलसदापालयत्सालयत्लितिकाकूल्याविमृश्चितः ॥ ७६ ॥ उपसंहारपूर्वाक्तविद्युणोति ॥ तस्मादितिसा
र्धन ॥ वकीभूतेविषमभूतेयतिक्लृजतइत्यर्थः ॥ ७७ ॥ प्रत्यूहोविघ्नोऽपमृत्युरित्यर्थः ॥ ७८ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ लदेकपुत्रमिति ॥ हा
कष्टे ॥ पुत्रहेपुत्रपुत्रपूर्वमेवशोकसागरेपतितामांकाक्षायतेकक्षास्त्यतित्यर्थः ॥ अयादितकाचित्साठः ॥ अहमेवशोकसागरेत्रास्यामीतिचेत्तत्राह ॥ लदतेविनेत्यर्थः ॥ मतोऽन्यः
पुत्रक्षास्त्यतित्याशंकायामात्मानंविशिनष्टि ॥ लदेकपुत्रमिति ॥ कथंभूतेशोकसागरे ॥ लदुणोऽन्याद्व्येवगुणास्तदुणास्तर्वाभयसंरांस्तैराक्येआकले ॥ ८३ ॥

शोकाकुलासतीबहुधासंवाधयति ॥ हबालेति ॥ सर्वग्रहाशब्दो विषादेशोके आतावा ॥ लोकेति ॥ लोकानालोचनान्येवचकोराश्वद्रादिमोक्तारः पक्षिविशेषास्तेषां कुरंगलक्ष्मन्
स्रगलांछनचंद्रतुल्य ॥ स्रगुरंगवातायुहरिणाजिनयोनयइत्यमरः ॥ हातातेति ॥ तातनयनाजमयूखमालिन्पितृनेत्राजसूर्य ॥ हातातनयनपद्मोत्तिकचित्पाठः ॥ ८४ ॥ चाटुका
रेति ॥ मनोहरवाक्यसुधांतरंगसमूहसमुद्रतिवा ॥ अहहेतिखेदे ॥ अहहेत्यद्भुतखेदइत्यमरः ॥ अगहेपुत्र ॥ इहहेतिक्वचित् ॥ तान्येबहुः खान्याह ॥ किं कुरुतमिति ॥ ८५ ॥ नो

हाबालहाविमलहाकमलायताक्षहालोकलोचनचकोरकुरंगलक्ष्मन् ॥ हाताततातनयनाजमयूखमालिन्हामतुस्तसवसहस्रसुखहेतो
॥ ८४ ॥ हापूर्णचंद्रमुखहासुनखांगुलीकहाचाटुकारवचनामृतवीचिपूर ॥ दुःखैः क्रियद्भिरहंगमयात्वमाप्तः किं कुरुतंगृहपतेन मयात्वदा
स्यै ॥ ८५ ॥ नोमोबलिर्नबतकासुचदेवतासुतीर्थानिकानिनमयाधुषितानिवत्स ॥ केकेमयानिनयमौषधमंत्रयंत्राः संसाधितास्तवकृतेसु
कृतैकलभ्य ॥ ८६ ॥ संसारसागरतरेहरदुःखभारंसारं मुखेंदुमभिदर्शयसौख्यसिंधो ॥ पुन्नामतीव्रनरकाणववाडवाग्नेसंजीवयसपितरं
निजवाक्सुधोक्षैः ॥ ८७ ॥ किंदेवताअहहजन्ममहोत्सवेऽस्यज्ञात्वेतिभ्राविमिलितायुगपत्समस्ताः ॥ एकस्यसर्वगुणशीलकलाकलापसौ
दर्यलक्षणपरीक्षणपूर्णहर्षाः ॥ ८८ ॥ शंभोमहेशकरुणाकरशूलपाणेऽत्युज्यस्त्वमिति वेदविदोवदंति ॥ त्वद्वत्तबालतनयेयदिकालकालः
स्यादेवमत्रवदकस्यभवेन्नपातः ॥ ८९ ॥

मइति ॥ नोसोनदत्तइतिनेत्यन्वयः ॥ बतेतिखेदे ॥ खेदानुकपासतोषविषयाभंत्रणबेत्यमरः ॥ अध्युषितानिसेवितानि ॥ तवकृतेत्वर्थकेकेमयानियमाऔषधानिमंत्रायश्चानसं
साधितानसेवितान्यर्थः ॥ तथापिनैतत्संप्राप्तइत्याह ॥ सुकृतैकलभ्य विश्वेश्वरेर्दपंतयसुकृतंतेनेकेवलेनलभ्य ॥ ८६ ॥ ससारेति ॥ संसारसमुद्रतारकनौस्वरूपाः निजवाक्सुधोक्षैः
स्ववाक्यामृतसैकैः ॥ ८७ ॥ किंदेवतेति ॥ अहहखेदे ॥ अस्यशिशोर्जन्ममहोत्सवेऽस्यभाव्यनिष्ठज्ञात्वाकिमिति युगपन्मिलिताः किमर्थमागताइत्यर्थः ॥ यद्वा अस्यभ्राविज्ञात्वा
मिलितान् इत्येतत्किमितिपृच्छामीत्यर्थः ॥ मेलनेहेतुमाह ॥ एकस्येति ॥ ८८ ॥ कालकालः कालेनयेमेनकालः कालंमंमारणमिति यावत् ॥ ८९ ॥

हंहैतेति ॥ हाहंतविषादे ॥ हंहहषेनृकंपयावाक्यारंविषादयोरित्यमरः ॥ इतैतिवाक्यारंमे हेविधेभवताकस्मादयंबालोविदधेकारि ॥ किकृत्वा ॥ बहुभिःप्रयत्नैर्विशालगुणार्त्तं
धुंविस्तगुणहूपसमुद्रंविधाय।अर्थः।दस्मिन्बालकइतिशेषइतिवा ॥ कथंभूतमा।अगाधमध्यमवगहनीयमध्यमित्यर्थः।सद्रत्नसारसद्रत्नान्येवसारणियत्रतम् ॥ अखिलसंपूर्णम् ॥
सविधिसंप्रसारम् ॥ किमित्याकांक्षायामाह ॥ भवतापहारीभवताकृत्वाऽपहारीवनेत्यस्यसतया।स्रष्टा।पिमाणीयश्चेत्किमर्थंरजसीत्यभिप्रायः ॥ भवतापहारीत्येकवापदम् ॥ भ्रा
वतांपदतृतीयस्यसतथा ॥ अस्मिन्क्षेपयोऽयमारामिष्यसीतिशेषः ॥ ९० ॥ हाकालेति ॥ हाविषादे ॥ हाकालेतत्तवराज्ञीमहिषिकिमुबालकवतीनिपुबालकवत्येव ॥ तवसु
तानेनैऽपुत्रवदनचंद्रस्तत्कालतांत्वकालनतांत्वकृतमारणतांनहृतवान्दरीकृतवान् अपिकृतवान् ॥ अपिकृतवान् ॥ अतोऽस्मिन्बालेकोकिमित्येवंभूतोऽस्ति ॥ कथंभूतं ॥ कोमलायामृणाल
लतातस्यायंदांतस्येवलालायस्यसतथातस्मिन् ॥ कोमलमृणाललतांगवत्कुमारइत्यर्थः ॥ त्वंकथंभूतः ॥ दमोर्लज्जनद्वन्निष्ठुरत्सील्लाःकठारोभयंकरयंकुठारस्तद्वद्व्यायस्य
हाहंतहंतभवताभवतापहारीकस्माद्विधेऽत्रविधेबहुभिःप्रयत्नैःबालोविशालगुणसिंधुमगाधमध्यमद्रत्नसारमखिलसंविधंविधाय।९०
हाकालबालकवतीकिमुतेनराज्ञीत्वकालतांनहृतवान्भूताननंदः ॥ बालेतिकोमलमृणाललतांगलेदंभोलिनिष्ठुरकठारंकुठारंदष्ट्रः
॥ ९१ ॥ इत्थंविष्यबहुशोनयनंबुधारासंपातजाततटिनीशतमुत्तरंगम् ॥ सातोकशोकजनितानलतापतमाप्रोच्छस्यदयैविपुलोगम
हेशुशोष ॥ ९२ ॥ आकर्ण्यतत्करुणवयरिदेवितानिनिद्रुमाव्रततयःकुसुमाश्रुपातैः ॥ प्रायोऽरुदंतिपततांविस्तारंगवैरालोल्यमौलिस
कृपवनच्छलेन ९३ ॥ रुण्णंतयाकिलतथाबहुमुक्तकंठमातस्वरैःप्रतिरवच्छलतायथौचैः ॥ तदुःखोनोरुदुर्गारिकंदरास्याःसर्वादिशःस्थ
गितपत्रिच्छगागमाहि ॥ ९४ ॥

गितपञ्चमगमाह ॥ १४ ॥

हो कष्टम् ॥ साधुचिम्पती इत्थं विलप्य शोषां प्रप्तवतीत्यन्वयः ॥ दीर्घबहुकालव्यापि विलप्य शीरं उण्यं यथास्यात्तथा प्रोच्छस्य ॥ तथानेन त्रवार्यासारजनितनदीनां शतमुत्तरांगं उच्छलद्भ्रगं यथास्यादिति ॥ १२ ॥ आकर्ष्येति ॥ तस्यास्तानि करुणवंति परिदेविता निदृष्ट्वा श्रुत्वा वा दुःमाव्रततयः दुःमाश्रव्रततयोलताश्च कुसुमान्ये वाश्रु पातासैः पततां पक्षिणां विरूतानि वासितान्येव आरावा आर्ता वासैः असक्तत्वां वारं पवनच्छलेन वा युव्या जेन मौलिमस्तकमालेल्यप्रकल्प्य प्रायो रुदंति रुदंती वेत्युपेक्षा ॥ १३ ॥ रुणमिति ॥ तयाधुचिम्पत्यामुक्तं कंठं यथास्यात्तथा तत्तैररुणं रोदंनं कृतम् ॥ छांदसोऽयं प्रयोगः ॥ यथा प्रतिरवस्य उच्छलतो व्याजेन सवर्षादिशोरुदुः ॥ कथं ज्ञाताः ॥ गिरिकंशरा एवास्यानियमांसांस्तथा ॥ पुनः कथं ज्ञाताः ॥ स्थगितपञ्चमगमाः स्थगिताः संज्ञिताः पञ्चिणां न्याणां चागमा आगमनानियामुतास्तथा ॥ यदाश्चेतना अपि वक्ष्यादयोरुदुस्तदा सचेतनानां काकथेति हिंशब्दार्थः ॥ ८४ ॥

श्रुवेति ॥ इत्यार्तनादंश्रुत्वासाविश्वानरः ॥ इत्स्वच्छांसः ॥ पाठांतरेतुर्धितर्कः ॥ उभयत्रव्यवधानमार्षम् ॥ किमित्यादिउच्चैर्वदन्मोहं हित्वास्थितइत्यन्वयः ॥ तुराब्देऽत्रसंश्रमे ॥ अंत
 रात्मनिलयः प्रत्यगालासकलेंद्रियैरात्मसंज्ञेन्द्रियाणां साक्षी ॥ ९५ ॥ ततोद्वेति ॥ तमोमोहः ॥ प्राधान्यान्मातुः संबोधनम् ॥ तुराब्दं ज्ञातेति च ॥ ९६ ॥ कलयितुं मारयितुम् ॥ चंच
 लाविद्युत् ॥ यत्र कालोपिकुठितस्तत्रराकीनिरुष्टाश्रया असमर्थचपला कालयितुं न शक्य इति किंवाच्यमित्यभिप्रायः ॥ ९७ ॥ वायुवयोः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ जरितौ जरावतौ ॥
 श्रुत्वा र्तनादमिति विश्वनरोपि मोहं हित्वा स्थितः किमिति किं वित्ति किं कमेतत् ॥ उच्चैर्वदन् गृहपतिः क्रसमेव हि स्थः प्राणोत्तरात्मनिलयः सकलें
 द्रियैः ॥ ९५ ॥ अगस्य उवाच ॥ ततोद्वेष्टासपितरौ बहुशो क्रसमावृतौ ॥ स्मित्वा वाचतो मातस्त्रासस्त्वैदं कृतो हि वाम् ॥ ९६ ॥ नमां
 कृतवपुस्त्राणं भवच्चरणेणुभिः ॥ कालः कलयितुं शक्तेवरा कींचं च लाल्यिका ॥ ९७ ॥ प्रतिज्ञां शृणु तं तातौ यदिवान्तं नयात्सहम् ॥ करिष्ये हं तथा
 तेन विद्युन्मत्तस्त्रासिष्यति ॥ ९८ ॥ मृत्युं जयं समाराध्य सर्वज्ञं सर्वदं सताम् ॥ कालकालं महाकालं कलकूटं विपादिनम् ॥ ९९ ॥ इति श्रुत्वा वचस्त
 स्य जरितो द्विजं पती ॥ अकाला मृतवर्षौ घशांततापौ तदोचतुः ॥ १०० ॥ अपयोदपयोदष्टिरदुग्धाब्धिः सुधोदयः ॥ अनिदुः कामुदोकांतिः
 कुतो नौ सुखयस्यलम् ॥ १ ॥ पुनर्ब्रूहि पुनर्ब्रूहि कीदृकीदृक्पुनः पुनः ॥ कालः कलयितुं नालं वरा कींचं च लाल्यिका ॥ २ ॥ आवयोस्तापनाशायम
 होपायस्त्वये रितः ॥ मृत्युं जयस्य देवस्य समाराधनलक्षणः ॥ ३ ॥ तद्द्रच्छशरणतातनातः परतरं हितम् ॥ मनोरथपथातीतकारिणः कालहा
 रिणः ॥ ४ ॥ किं श्रुतं त्वया तात श्वेतकेतुं यथापुरा ॥ पार्शितं कालपाशेन रक्षत्रिपुरांतकः ॥ ५ ॥ शिलादतनयं मृत्युश्रस्तमशब्दमभ्रकम् ॥
 शिवो निजजन्तं चक्रे नंदिनं विश्वनं दिनम् ॥ ६ ॥ क्षीरोदमथ नोदूतं प्रलयानलसंनिभम् ॥ पीत्वा हालाहलं घोरमरक्षदुवनत्रयम् ॥ ७ ॥
 ज्वरिता वितिक चित्पाठः ॥ १०० ॥ किमूचतुस्तदाह ॥ अपयोदेति ॥ न विद्यते पयोदेयस्यांसाचासौ पयोदष्टिश्च न दुग्धाब्धिः क्षीराब्धि र्यस्मिन्सुधोदयः न विद्यते इदं यस्यांसाकौमु
 दीकांतिः कुतः कस्मान्नौ आवापलमत्यर्थं सुखयति सुखिनैः करोतीत्युच्यते रिति ॥ १ ॥ पुनरिति विप्लासात् त्रितयमादरार्थम् ॥ पुनर्वैदेतिकचित् ॥ काल इत्याद्यर्थमनुवादः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
 पार्शितं बद्धम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ हालाहलं विषम् ॥ ७ ॥

महानृपायस्यत्तम् ॥ महदैवमित्यपिक्वचित् ॥ ८॥ पत्रिणवाणम् ॥ ९॥ वर्षाद्युतदशसहस्रवर्षम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सगृहपातिः काशीसंप्राप्यप्राज्ञाणि कर्णिकालोचना
भ्यांदृष्टवान्ययावितपचमेनाव्ययः ॥ काशीं विशिनष्टि ॥ यल्लभ्यत इत्यतः प्राक्तनेन ग्रंथेन ॥ महासंवर्तः प्राकृतो लयः ॥ १४ ॥ कंठभूमिषु काश्याः कंठस्थानीयास्तूष्णिषु ॥ नीहरोहि
मम् ॥ १५ ॥ बहुसंसारैः ॥ दुःखमिति शेषः ॥ बहुसंसारस्तापमिति क्वचित् ॥ असिधारयाऽसिप्रवाहेण ॥ १६ ॥ मणि कर्णिकां विशिनष्टि ॥ यल्लभ्यत इत्येकेन ॥ कथं ज्ञातां मणि
जालंधरं महादर्पदत्तत्रैलोक्यसंपदम् ॥ चरणगुणैरेखोत्थचक्रं निजघानयः ॥ ८॥ यत्केषु निपातोत्थज्वलनैस्त्रिपुरंशु ॥ विधाय पत्रिणां वि
णं ज्वालयामास धूर्जटिः ॥ ९ ॥ अंधकं यस्त्रिशूलाग्रं तं वर्षायुतं पुरा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंभूदं शोषयामास भानुना ॥ १० ॥ कामदंष्ट्रिनिपाते
न त्रैलोक्यविजयोजितम् ॥ निनायानंगपदवीं विक्षमाणेष्वजादिषु ॥ ११ ॥ तं ब्रह्माद्येकतारं मेघवाहनमच्युतम् ॥ प्रयाहि पुत्रशरणं विश्व
रक्षार्माणं विशम् ॥ १२ ॥ पित्रोरनुज्ञां प्राप्येति प्रणम्य चरणौ तयोः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्य बद्धाश्वस्य विनिर्ययो ॥ १३ ॥ सप्राप्य कारशोदुश्रा
पां ब्रह्मनारायणादिभिः ॥ महासंवर्तं संवृत्ततापाद्विश्वेशपालिताम् ॥ १४ ॥ स्वधुन्याहारयष्ट्येवराजितं कंठभूमिषु ॥ विचित्रगुणशालिन्या
हारनीहारगौरया ॥ १५ ॥ बहुसंसारसंतापसंततजततोद्भवम् ॥ वारयतीं वर्णया छिदंतीमसिधारया ॥ १६ ॥ यल्लभ्यते च कैवल्यमुदगाशं
गयोगतः ॥ विकासयतीं तत्सम्यक्काशिकां यां जगुर्बुधाः ॥ १७ ॥ संसारतापतमाभ्यां लोचनाभ्यां सदृष्टवान् ॥ कर्णिकर्णप्रकाणाभ्यां प्राग्य
यौ मणि कर्णिकाम् ॥ १८ ॥ तत्र श्राल्वाविधानेन दृष्ट्वा विश्वेश्वरं विशुम् ॥ त्रैलोक्यप्राणि संज्ञाणकारिणं प्रणनामह ॥ १९ ॥ आलोक्यालो
क्यतस्त्रिगुंतोषदृश्ये बहु ॥ परमानंदं कदास्वप्नुदमेतन्न संशयः ॥ २० ॥ अहो नमस्तो धन्यास्त्रैलोक्ये स चरचरे ॥ यदद्राक्षिषमधाहं
श्रीमद्विश्वेश्वरं विशुम् ॥ २१ ॥

र्णिकाम् ॥ सुदृढोऽविषुतो योऽप्यगस्तस्माद्विषुते यत्कैवल्यं तत्सम्यदेहेत्यागमात्रेण विकासयतीमिदं व्यजयतीम् ॥ १७ ॥ कथं ज्ञातां भ्यानित्रा
भ्याम् ॥ संसारतापतमाभ्याम् ॥ कर्णिकर्णप्रकाणाभ्याम् ॥ कर्णाभ्यां य आकर्णं न श्रवणेन प्रकर्णाभ्यां विस्तीर्णाभ्यामिदं व्यर्थः ॥ आकर्ण्य मणि कर्णाभ्यामिति क्वचित् ॥ य
द्वा कर्णः आकर्णनेन आकर्णप्रकाणाभ्यां कर्णपर्यं ताभ्यामिति ॥ १८ ॥ पूजादिकं च विदुर्देहिहकारार्थः ॥ १९ ॥ १२० ॥ यद्यस्मात् ॥ अद्राक्षिषं दृष्ट्वा ॥ २१ ॥

सारसर्वस्वरसर्वधनम् ॥ सारोबले स्थिरांशे च न्याय्ये ह्रीं वरौ विष्ण्वरः ॥ पिंडी भूर्तलगाकारेण परिणतम् ॥ किलेलुल्लेक्षायाम् ॥ २१ ॥ आत्मावबोधमहसः स्वप्रकाशप्रत्यय्यो
तिष्ठः ॥ सुकंदः शोभांनमूलम् ॥ ब्रह्मरसायनं ब्रह्म च तद्रसश्च तदयनं च तत्तथा ॥ रसो वै सः रसः स्वेवायं लब्धवान्दो भवतीति श्रुतेः ॥ २३ ॥ योगीति ॥ योगिहृत्कमलाश्रयं अनकारं
प्रत्यग्भूतं यद्ब्रह्मा च्यते तद्विष्णुच्छलादाकारत्वं लिङ्गमूर्तित्वमापेक्षयापि किमिति विमर्शः ॥ २४ ॥ फलं नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वप्रकाशानंदस्वरूपम् ॥ २५ ॥ केशपाशश्चूडा ॥ शिखाचूडाके
शपाश इत्यमरः ॥ सुपुण्येनैति पाठं सुपुण्य इत्यर्थः ॥ कैवल्यमहो वल्ल्याः कैवल्यमेव महो वल्ल्याः सत्त्वकोण्डः ॥ सत्त्वावकानां सोत्तुणां ज्ञानामर्थदः पुरुषार्थवन्तु

त्रिलोकीसारसर्वस्वपिंडी भूतमिदं किल ॥ किवापीयुषपिंडोयमुद्रतः क्षीरनिर्धेः ॥ २२ ॥ आत्मावबोधमहसः किमसौ प्रथमांकुरः ॥ ब्रह्मानं
दसुकंदो वा किमु ब्रह्मरसायनम् ॥ २३ ॥ योगिहृदयन्निलयं यदनाकारमुच्यते ॥ तदाकारत्वमापेक्षं किमिदं लिङ्गैकतवान् ॥ २४ ॥ ब्रह्मांडमां
डमयवानानारत्नौघपरितम् ॥ अथवा मोक्षवत्स्यफलमेतन्न संशयः ॥ २५ ॥ निर्वाणलक्ष्म्याः किमर्थं केशपाशः सुपुण्ययुक्ता ॥ कैवल्यमहो व
ल्ल्याः किं लवकः स्तावकार्थदः ॥ २६ ॥ निःश्रेयसश्रियाः किं वाऽनंदक्रीडनकंदुकः ॥ अपवर्गोदयाद्रः किमुदियायसुधाकरः ॥ २७ ॥ संसारमोह
तिमिरभिदुरः किमसौ रविः ॥ किमु कल्याणरमणीरस्यशृंगारदर्पणः ॥ २८ ॥ आज्ञातं न भवेदव्यस्सर्वेषां देहादिनाम् ॥ २९ ॥ अनेककर्मबीजानां
बीजपूरोऽयमद्भुतः ॥ २९ ॥ विश्वेषां विश्वबीजानां कर्मास्थानां लयो यतः ॥ अस्मिन्निर्वाणदेर्लिङ्गे विश्वलिङ्गमिदं ततः ॥ ३० ॥

दृश्यप्रद इत्यर्थः ॥ २६ ॥ आनंदक्रीडनकंदुकः सुखक्रीडाकंदुकः ॥ आनंद इत्यव्यय इति वा पाठः ॥ २७ ॥ कल्याणरमणीकल्याणसुंदरीतस्यारस्यशृंगारस्य शो
भायादर्शनार्थदर्पण आदर्शः ॥ २८ ॥ आज्ञातमिति ॥ आइति स्वती ॥ बीजपूरः फलपूरः ॥ अद्भुत आश्चर्यमयः ॥ २९ ॥ आश्चर्यमयत्वे हेतुं दर्शयन् विश्वेश्वरलिङ्गमिति नाम निवेदितम् ॥
विश्वेषामिति ॥ कर्माणीति आख्यायेषां तेषां कर्मास्थानां विश्वबीजानां विश्वेषां सर्वेषां बीजानां यतो यस्मादस्मिं लिङ्गे लयो नाशस्तस्मादिदं विश्वलिङ्गमिति ॥ पाठांतरे तु ननु परिच्छिन्ने
कथं सर्वेषां कर्मरूपाणां बीजानां लयस्तत्राह ॥ ततमिति ॥ परिपूर्णमित्यर्थः ॥ परिच्छिन्नप्रतीतिस्तु भात्याश्रीकृष्ण इवेत्यभिप्रायः ॥ ३० ॥

तथोक्तं यत् शंकेत्यद्वादेशे वर्षे प्रयुहो विद्युदग्निर्इत्यादिलक्षणं तत् उक्तात् ॥ यद्यस्मात्तत्तस्मादिति वा ॥ ३१ ॥ इत्येवंप्रकारेण आनंदं दृष्टं तस्मै सुखमुधाद्रवैः ॥ ३२ ॥ अकृतात्मना
 मजितेन्द्रियाणाम् ॥ ३३ ॥ पूतात्मा शुद्धात्मा ॥ अन्यदहस्यदहम् ॥ ३४ ॥ सुमनोभिर्नीलोत्पलपुष्पैः ॥ सपक्षेति ॥ सर्वैश्चाननः ॥ षण्मासं व्याप्य पक्षाधनपक्षार्धेन सार्धसप्त
 दिनेः सार्धसप्तदिनैः कंदमूलफलशानेनैव मंत्र ॥ ३५ ॥ स षण्मासं व्याप्य पक्षे पक्षे शीर्षेण शानेनैव मंत्र ॥ ३६ ॥ अन्वयो भेदाच्च तच्छब्दस्याद्यच्चिरदोषः ॥ ३६ ॥ आसतल्लिष्ट
 मम भाग्योदयेनैव नारदेन महर्षिणा ॥ तदा गत्यतः कृतं यत्कृतं तस्योत्पत्त्यहं ततः ॥ ३७ ॥ इत्यानंदादृष्टं तस्मै विधाय स हि पारणम् ॥ ततः शुभेऽङ्कि
 संस्थाप्य लिङ्गं सर्वहितप्रदम् ॥ ३८ ॥ जग्राह नियमानं घोरानन्दं पृक्कानन्दतात्मनाम् ॥ अष्टोत्तरशतैः कुम्भैः पूर्णैर्गंगाद्वैतैः ॥ ३९ ॥ संस्थाप्य
 वाससापतैः पूतात्मा प्रत्यहं शिवम् ॥ नीलोत्पलमयीं मालां स मपयति सोऽन्वहम् ॥ ४० ॥ अष्टाधिकसहस्रेषु मनुमनोभिर्विनिर्मिताम् ॥ सपक्षा
 र्धेन षण्मासं कंदमूलफलशानः ॥ ४१ ॥ शीर्षेण शानः पक्षे वा षण्मासं बभूव सः ॥ षण्मासं वा युभक्षो भूषणमासं जलविंदुमुक्त्वा ॥ ४२ ॥ ए
 वं वर्षद्वयं तस्य व्यतिक्रान्तं तथा सतः ॥ जन्मतो द्वादशे वर्षे तद्वचनं नारदे रितम् ॥ ४३ ॥ सत्यं करिष्यन्निवतमभ्यगात्कुलिशायुधः ॥ उवाच च वरं
 हिदं द्रिष्टतन्मनसि स्थितम् ॥ ४४ ॥ अहं शतकतुर्विप्रसन्नोऽस्मि शुभव्रतैः ॥ इत्याकर्ण्य महद्भस्त्रवाक्यं मुनिक्रमारकः ॥ ४५ ॥ उवाच मधुरंधी
 रः को रवन्मधुराक्षरम् ॥ मधवन्वृत्रशत्रोन्वाजने कुलिशपाणिनम् ॥ ४६ ॥ नाहं लोके वरं त्वत्तः शंकरावरदास्ति मे ॥ ४७ ॥ इन्द्र उवाच ॥
 नमस्तः शंकरास्य न्योदे वेदो रम्यहं शिशो ॥ विहाय बालिशत्वं वं रयाच स्वमांवरम् ॥ ४८ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ गच्छाहल्यापतेऽस्मा
 धो गौत्रा रे पाकशासन ॥ न प्रार्थयेत्पशुपतेरन्यदेवं तं रं स्फुटम् ॥ ४९ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा क्रोधं संकरोच नः ॥ उद्यम्य कुलिशं धोरं भीषयामा
 स बालकम् ॥ ५० ॥ सहृद्वालकावज्जिघृक्षुर्ज्वालशतकुलम् ॥ स्मरन् नारदवाक्यं च मुमुक्षु भयविद्वलः ॥ ५१ ॥
 तः सतो वत्तमानस्येति वा ॥ ५२ ॥ कुलिशायुधं द्रुह्य पणशं कर एव ॥ इन्द्रहृपेण मयैव त्वं हि जीषित इति वक्ष्यमाणत्वात् ॥ यन्मनसि स्थितं तदित्यर्थः ॥ ५३ ॥ मधुरांसारम् ॥ की
 रवत् शुक्लवत् ॥ कुलिशपाणिनं वज्रपाणिम् ॥ ५४ ॥ ४९ ॥ बालिशत्वं सर्वत्वम् ॥ वरमजितलपम् ॥ वरं श्रेष्ठम् ॥ माचिरमिति काचित् साठः ॥ ५५ ॥ नमस्तः शंकोऽस्य न्य इत्यथ सर्व
 गर्ववचनात्स को धः सन्नाह ॥ गच्छति ॥ ५६ ॥ ४८ ॥ मम लं मल्लं गतवान् ॥ ५७ ॥

अथेति ॥ न केवलमविरासीतु उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रं ते इति वदन्निशेषः ॥ स्पर्शः क्रस्पर्शः संजीवयामासेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ सत्रालकं उथायनेत्रकमले उन्मील्य विकचय्य विवृत्येतियाव
त् ॥ अपेक्षं भुमपयदित्यन्वयः ॥ कीदृश इव ॥ दिवाक्षयेरात्रौ सुप्तं मुद्रितं इव ॥ कीदृशं शंसुम् ॥ अर्कशताधिकं अपरिमितसूर्याधिकप्रकाशमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ भाले इति ॥ स एतादृशं
रूपं यत्मत आलोक्य पश्चान्महोदयं परिज्ञाय क्षणस्थितिं वन्न श्वलवत्तस्याविति चतुर्थेनान्वयः ॥ कीदृशं ह्यपमदाह ॥ भाल इति साधनं ॥ ४८ ॥ कर्पदं न जटा जटूतन ॥ आजगमपि
अथ गौरीपतिः शंभुराविरासीत्तमो नुदः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रं ते स्पर्शः संजीवयन्निव ॥ ४६ ॥ उन्मील्यनेत्रकमले सुप्तं इव दिवाक्षये ॥ अपश्यदग्ने
चोत्थाय शंभुमकं शताधिकम् ॥ ४७ ॥ भाले लोचनमालोक्य कंठे कालं दृष्ट्वजम् ॥ वामांगं निविशद्वितनयं चंद्रशेखरम् ॥ ४८ ॥ कर्पदं न वि
राजं तं त्रिशूलजगवायुधम् ॥ स्फुरत्कूर्पूरांगं परिणद्गजजिनम् ॥ ४९ ॥ परिज्ञाय महोदयं गुरुवाक्यत आगमात् ॥ हर्षवाण्याकुलः सन्न
कंठो रोमांचकं युक्तः ॥ ५० ॥ क्षणं स्थगितवत्तस्यौ चित्रकृत्रिमपुत्रकः ॥ यथा तथा सुसंपन्नो विस्मृत्यात्मानमेव च ॥ ५१ ॥ न स्तोतुं न मस्क
र्तुं किंचिद्विज्ञमुमेव च ॥ यदासनशशाकालं तदास्मित्वाऽऽहंशं करः ॥ ५२ ॥ इश्वर उवाच ॥ शिशो गृहपते शकाद्भोजो घतकरादहो ॥ ज्ञातो भो
तोसि मा भैषीं जिज्ञासा ते कृता मया ॥ ५३ ॥ मम भक्तस्य नो शक्रो न वज्रं न तकोपि वा ॥ प्रभवेदिंद्ररूपेण मयैव त्वं हि मीषितः ॥ ५४ ॥ वरं ददा
मि ते भद्रत्वं मग्निपदभा भव ॥ सर्वेषामेव भूतानां त्वमग्नेऽतश्चरो भव ॥ धर्मराजं द्रयोर्मय्येदि
गीशो राज्यमाप्नुहि ॥ ५६ ॥ त्वयं दस्यापि तं लिङ्गं तव नाम्ना भविष्यति ॥ अग्नीश्वर इति स्थातुं सर्वे ते जो भिर्वृंहणम् ॥ ५७ ॥ अग्नीश्वरस्य भक्तानां
न भयं विद्युदग्निजम् ॥ अग्निमांघ्र्यभयं न वनाकालमरणं क्वचित् ॥ ५८ ॥

नाकः ॥ परिणद्गं परहितं गजजिनं गजसुरस्य चर्मयेन स तथा
तम् ॥ ४९ ॥ कथं भूतः ॥ आनंदविराख्यातः अतएव सनकंठो निरुद्धगलः ॥ रोम्णामंच उद्गमः कंचुको यस्य सः ॥ ५० ॥ चित्रेण रंगद्रव्येण चित्रेभिश्चादौ वा कृत्रिमो लिखितः पुत्र
को यथा तथा संपन्नो वत्तः सन् इति पादद्वयस्य पूर्वैणाग्निमणवान्वयः ॥ ५१ ॥ यदात्मानं विस्मृत्य चकारात्सरं किमपि कर्तुं न लंशराकैव तदास्मित्वा इषट्वा स्य कलाशंकर आह्वयर्थः
॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नांतकोपिनयमोपि ॥ चपलाऽपि चेति क्वचित्पाठः ॥ ५४ ॥ दिगीशो दिगीश्वरयोः ॥ दिगीशस्त्वं भव वा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

१ पुलकांतरे संजीवयन्निवेत्येवार्थे इव शब्द इति पाठो दृश्यते अयमेव युक्त इति भाति

॥ ११ ॥ वीरेश्वरस्येति ॥ वीरेश्वरस्यपूर्वेणपूर्वस्यांदिशियांगागतस्याःपश्चिमेतदःश्रीश्वरसमारथेत्यव्ययः ॥ अतोवीरेश्वरस्यपूर्वस्यांदिशिकथमग्रीश्वरइतिनात्रकथ्यतेति ॥ १६० ॥ १॥
 ॥ ६२ ॥ १६३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ द्वादशोऽवर्ण्यतेलोकोनिर्कृतश्चमहर्धमान् ॥ वरुणस्यतथाचैवलोको
 ज्यंतमनोरमः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायैर् इत्यमविस्वहूपतेशिवशर्मनप्रवर्णितम् किमन्यच्छ्रोतुकामोसिकथयावत्सदीरयेत्युक्तंनवृच्छति ॥ नैर्कृतेति ॥ हेपुरुषोत्तमैनैर्कृतादीन्लोकांनृक

अग्रीश्वरंसमभ्यर्च्यकाश्चांसर्वसृष्टिददम् ॥ अन्यत्रापिपृष्टतोदैवाद्भिलोकेमहीयते ॥ ५१ ॥ ततःकाशीपुनःप्राप्यकल्यातेमोक्षमाप्नुयात् ॥
 वीरेश्वरस्यपूर्वेणगंगायाःपश्चिमेतदः ॥ १६० ॥ अग्रीश्वरंसमाराध्यवह्निलोकेवसेन्नरः ॥ पिठभ्यांसजनैःसार्धमित्रबंधुसमायुतः ॥ ६१ ॥
 विमानमिदमारुह्यप्रयाज्येवदिशःपते ॥ इत्युक्तानीयतद्वधून्पित्रोश्चपरिपश्यतोः ॥ दिक्पतित्वेऽभिषिच्यार्घ्नतत्रालिंगेशिवोविशत् ॥ ६२ ॥
 गणावूचतुः ॥ ॥ इत्यमग्निस्ररूपंतेशिवशर्मनप्रवर्णितम् ॥ किमन्यच्छ्रोतुकामोसिकथयावत्सदीरय ॥ १६३ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणका
 शीखंडेवह्निलोकवर्णनंनमैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ नैर्कृतादीन्क्रमालोकांनृकमाख्यातंपुरुषोत्तमौ ॥
 पुरुषोत्तमपादाब्जपरगोद्धूसरालको ॥ ३ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ आकर्णयमहाभागसंयमिन्याःपुरीषराम् ॥ दिक्पतेर्नैर्कृतस्यासौपुण्या
 पुण्यजनीषिता ॥ २ ॥ राक्षसानिवसंत्यस्यामपरद्रोहिणःसदा ॥ जातिमात्रेणरक्षांसिदत्तैःपुण्यजनाइमे ॥ ३ ॥ स्थत्युक्तश्रुतिवत्मानोजाता
 वर्णावरेष्वपि ॥ नाद्रियंतेऽन्नपानानामस्मृत्युक्तंकदाचन ॥ ४ ॥ परदारपरद्रव्यपरद्रोहपरज्जुखाः ॥ जाताजातौनिरुक्षयामपिपुण्यानुसा
 रिणः ॥ ५ ॥ द्विजातिभक्त्युपन्नाथैरात्मानंपोषयंतिये ॥ सदासंकुचितांश्वद्विजसंभाषणादिषु ॥ ६ ॥

मात्आख्यातंकथयतमित्यव्ययः ॥ पुरुषोत्तमत्वेहेतुमाह ॥ पुरुषोत्तमस्यचरणकमलेणुनोद्धूलिताऽविलाश्रूणकुंठलाययोस्ताविति ॥ १ ॥ परामन्तरंपश्चिमदिग्गवा ॥ नि
 र्कृतस्यनिर्कृतैः ॥ २ ॥ वृत्तैःसदाचारैः ॥ पुण्यजनार्थार्थमिकाः ॥ ३ ॥ वर्णाश्रितैरवराश्रितैरप्यधमवर्णेष्वपीत्यर्थः ॥ अस्थत्युक्तंस्थतिशान्नानुक्तमित्यर्थः ॥ भोजनपानमितिशेषः
 ॥ ४ ॥ ५ ॥ द्विजातयोब्राह्मणक्षत्रियवैश्यात्तेषांभक्त्याशुश्रूषयाउत्तमार्थैस्तिरामानयेपोषयंतितेऽन्नपुरोत्तमेवसतीतिपंचमेनाव्ययः ॥ तथावेवश्यमाणानामपितेनवाव्ययः ॥ ६ ॥

भोगोऽन्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ इमादयोऽस्तेयादयश्च सर्वे प्राणिमात्राणां भेदे धर्महेतवः ॥ पुण्यकाराणां नित्यार्थः ॥ तन्मध्ये शौचं द्विविधं बाह्यमाभ्यन्तरं च ॥ बाह्यं मृज्जलाभ्याम् ॥ अंतर्भाविष्यु
ज्जाः ॥ अस्तेयं कायवाह्यनोभिः परद्रव्याग्रहणम् ॥ अहिंसा कायवाह्यनोभिः प्राणिमात्रस्यापीडा ॥ अन्यस्य पूर्वव्याख्यातम् ॥ ९ ॥ १० ॥ म्लेच्छादिति ॥ कार्शवी विहाय सुतीर्थेषु
प्रसूतास्ते म्लेच्छा अपि अत्र नैकैलोकैर्भोगिनः स्युः ॥ आत्मघातेनापि सुतीर्थेषु भरणं भवति त्वारयति ॥ नात्मघातकादिति ॥ कार्शवी विहायेत्युक्तं तद्देतुर्गर्भविशेषणमाह ॥ निर्वाण
विश्राणमिति ॥ निर्वाणकैवल्यं विश्राणफलं यस्याः ॥ निर्वाणं वा विश्राणयति इदानीं तिसातथाताम् ॥ तन्मरणस्य मोक्षहेतुत्वादिति भावः ॥ ११ ॥ नात्मघातका इत्येतत्तत्पंचयति ॥

आहूता वस्त्रवदनवदंति द्विजसंनिधौ ॥ जयजीवभगोनाथस्वामिन्निति हिवादिनः ॥ ७ ॥ तीर्थस्नानपरानित्यं नित्यं देवपरायणाः ॥ द्विजेषु नि
त्यं प्रणताः स्वनामाख्यानपूर्वकम् ॥ ८ ॥ दमदानदयादांति शौचं द्विजविनिग्रहाः ॥ अस्ते यस्य हिंसाश्च सर्वेषां धर्महेतवः ॥ ९ ॥ आवश्येषु
सदोद्युक्ता ये जातयत्र कुत्रचित् ॥ सर्वभोगसमृद्धास्ते वसंत्यत्र पुरोत्तमे ॥ १० ॥ म्लेच्छा अपि सुतीर्थेषु ये मृतानां आत्मघातकाः ॥ विहाय कार्शवी
निर्वाणविश्राणं तत्र भोगिनः ॥ ११ ॥ अंधंत मोविशेषे येषु स्तेये चैवात्महनो जनाः ॥ भुक्त्वा निरयसाहसं ते च स्युर्ग्राह्यमसूकराः ॥ १२ ॥ आत्मघा
तो न कर्तव्यस्तस्मात्क्वापि विपश्चिता ॥ इहापि च परत्रापि न शुभां न्यात्मघातिनाम् ॥ १३ ॥ यथेष्टमरणं केचिदाहुस्तत्त्वावबोधकाः ॥ प्रयागे स
र्वतीर्थानां राज्ञिसर्वाभिलाषदे ॥ १४ ॥ अत्यजा अपि ये केचिद्दयाधर्मानुसारिणः ॥ परोपकृतिनिष्ठास्ते वसंत्यत्र तु सत्तमाः ॥ १५ ॥ अस्य स्व
रूपं वक्ष्यामि दिवसपतेः क्षणतः शृणु ॥ मर्त्ये विध्यादिविपुरा पक्कणस्थजनाग्रणीः ॥ १६ ॥

अंधंत मोविशेषे येषु स्तेये चैवात्महनो जनाः ॥ भुक्त्वा निरयसाहसं ते च स्युर्ग्राह्यमसूकराः ॥ १२ ॥ आत्मघा
तो न कर्तव्यस्तस्मात्क्वापि विपश्चिता ॥ इहापि च परत्रापि न शुभां न्यात्मघातिनाम् ॥ १३ ॥ यथेष्टमरणं केचिदाहुस्तत्त्वावबोधकाः ॥ प्रयागे स
र्वतीर्थानां राज्ञिसर्वाभिलाषदे ॥ १४ ॥ अत्यजा अपि ये केचिद्दयाधर्मानुसारिणः ॥ परोपकृतिनिष्ठास्ते वसंत्यत्र तु सत्तमाः ॥ १५ ॥ अस्य स्व
रूपं वक्ष्यामि दिवसपतेः क्षणतः शृणु ॥ मर्त्ये विध्यादिविपुरा पक्कणस्थजनाग्रणीः ॥ १६ ॥

अंधंत मोविशेषे येषु स्तेये चैवात्महनो जनाः ॥ भुक्त्वा निरयसाहसं ते च स्युर्ग्राह्यमसूकराः ॥ १२ ॥ आत्मघा
तो न कर्तव्यस्तस्मात्क्वापि विपश्चिता ॥ इहापि च परत्रापि न शुभां न्यात्मघातिनाम् ॥ १३ ॥ यथेष्टमरणं केचिदाहुस्तत्त्वावबोधकाः ॥ प्रयागे स
र्वतीर्थानां राज्ञिसर्वाभिलाषदे ॥ १४ ॥ अत्यजा अपि ये केचिद्दयाधर्मानुसारिणः ॥ परोपकृतिनिष्ठास्ते वसंत्यत्र तु सत्तमाः ॥ १५ ॥ अस्य स्व
रूपं वक्ष्यामि दिवसपतेः क्षणतः शृणु ॥ मर्त्ये विध्यादिविपुरा पक्कणस्थजनाग्रणीः ॥ १६ ॥

अंधंत मोविशेषे येषु स्तेये चैवात्महनो जनाः ॥ भुक्त्वा निरयसाहसं ते च स्युर्ग्राह्यमसूकराः ॥ १२ ॥ आत्मघा
तो न कर्तव्यस्तस्मात्क्वापि विपश्चिता ॥ इहापि च परत्रापि न शुभां न्यात्मघातिनाम् ॥ १३ ॥ यथेष्टमरणं केचिदाहुस्तत्त्वावबोधकाः ॥ प्रयागे स
र्वतीर्थानां राज्ञिसर्वाभिलाषदे ॥ १४ ॥ अत्यजा अपि ये केचिद्दयाधर्मानुसारिणः ॥ परोपकृतिनिष्ठास्ते वसंत्यत्र तु सत्तमाः ॥ १५ ॥ अस्य स्व
रूपं वक्ष्यामि दिवसपतेः क्षणतः शृणु ॥ मर्त्ये विध्यादिविपुरा पक्कणस्थजनाग्रणीः ॥ १६ ॥

तत्त्वज्ञानां श्रेष्ठः ॥ १६ ॥

पृष्ठीपतिः शबरालयानां पतिश्च ॥ उमस्तीव्रपराक्रमः ॥ तं विशिनष्टि ॥ निर्विध्याया इत्यादि सार्धं पञ्चलैकैः ॥ निर्विध्याकाचिन्दी ॥ १७ ॥ पांथपरिपंथिनः पथिकपारोपथकान् ॥ १८ ॥ करुणापरो दयापरः ॥ दयापरत्वेन दर्शयति ॥ न विध्वस्ता निति ॥ न विध्वस्तानिति ॥ व्यायिनीयास्यधर्मवतः ॥ १९ ॥ अंतर्वलिवगुर्विणीवलंक्षणां चिद्वेयांता नूनघातयतीत्यन्वयः ॥ इत्स्वच्छां दत्तः ॥ २० ॥ उपानब्रूहि ते पथिके उपानदहः पादत्राणदः ॥ २१ ॥ कांतारो दुर्गमवर्त्मनि ॥ २२ ॥ आर्विध्यादविध्विध्यादवीपर्यंतम् ॥ २३ ॥ आशीविद्यंति आशिषः प्रयच्छं पृष्ठीपतिरभूद्रुग्ः पिगाक्ष इति विश्रुतः ॥ निर्विध्यायास्तेशूः क्रूरकर्मपराङ्मुखः ॥ १७ ॥ घातयेद्दूरसंस्थापि यः पांथपरिपंथिनः ॥ व्याघ्रादी न दुष्टसत्त्वांश्च सह न स्तिप्रयत्नतः ॥ १८ ॥ जीवेन्मृगयुधैर्न तत्रापि करुणापरः ॥ न विध्वस्तानपि क्षिप्तगान्नुसन्नव्यवायिनः ॥ १९ ॥ न तां यद्भूनां शिशून्नांतर्वलित्वलक्षणान् ॥ स घातयति धर्मज्ञो जातिधर्मपराङ्मुखः ॥ २० ॥ श्रमातुरेभ्यः पांथेभ्यः स विश्रामं प्रयच्छति ॥ हरेः स्तुधां क्षुधातानामुपानदोऽनुपानह ॥ २१ ॥ मृगवचोतिष्ठदुलाविवक्षेभ्योतिस्सर्जति ॥ अनुव्रजति कांतारं प्रांतरे पथिकानपयि ॥ २२ ॥ न जिघृक्षति तेभ्यो मम यंचेतियच्छति ॥ आर्विध्यादविमेनामग्रात्पुण्ड्रभयापहम् ॥ २३ ॥ नित्यं कर्पाटिकान्सर्वान्सर्वान् पुत्रेण प्रपश्यति ॥ तेऽपि च प्रतितीर्थं हितमाशीर्वादयति वै ॥ २४ ॥ इति तिष्ठति पिगाक्षे साठवीनगरायिता ॥ अध्वनीनेऽध्वगान्कोपिनरुणद्विससाध्वसः ॥ २५ ॥ कदाचित् तत्सितव्येण समीपं ग्रामवासिना ॥ श्रुतः कर्पाटिकानां हिसार्थः सार्थो महास्वनः ॥ २६ ॥ लुब्धकस्तदने लुब्धः क्षुद्रस्तन्निधनो घतः ॥ स रुरोधतमध्वानमग्रे गवाऽतिगूढवत् ॥ २७ ॥ तदा युष्यस्य शेषं पिगाक्षो मृगयांगतः ॥ तस्मिन्नरण्ये तन्मार्गं नि कषायुषितो निशि ॥ २८ ॥ प रप्राणद्वहं पुंसानसिद्धो युर्मनोरथाः ॥ विश्वं कुशलितेन तद्विश्वेशपरिरक्षितम् ॥ २९ ॥

ति ॥ २४ ॥ नगरायितानगरवज्जाताचेत्यर्थः ॥ अध्वनीनेऽध्वगामिनीत्यर्थः ॥ अध्वनीन इति पाठशौलिकक इत्यर्थः ॥ यद्वा समर्थोऽध्वनीनोऽध्वगो दुर्बलानध्वगान् बधत इत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्सितव्येण पिगाक्षपितृभात्रा ताराक्षेण ॥ तारोऽन्वे अक्षिणीयस्येति व्युत्पत्तेः ॥ सार्थः समूहः ॥ सार्थोऽर्थसहितः ॥ २६ ॥ लुब्धक इति ॥ तन्निधनो घत इत्यत्र तच्छब्दः कर्पाटिकविषयः सार्थविषयो वा ॥ २७ ॥ नि कषाशब्दः समीपविषयः ॥ तन्मार्गं नि कषातन्मार्गस्य समीप इत्यर्थः ॥ अध्वयुषितः उवास ॥ २८ ॥ तत्र कारणमाह ॥ परप्राणेति ॥ एतद्विश्वमिति संबन्धः ॥ यस्माद्विश्वेशरक्षितं जगत्साम्बुशलीत्यन्वयः ॥ २९ ॥

कृष्टिर्विह्वलम् ॥ केवलंकलुषं भाव्यनिष्ठचित्तनेति शेषः ॥ ३० ॥ फलितमाह ॥ तस्मादिति ॥ ३१ ॥ व्युष्टायां प्रज्ञातायाम् ॥ कोलाहलमाह ॥ घातयन् विमिति सार्धं त्रिभिः ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ तत्र तेन विश्वनाथेन वयं सनाथाः भूतदूरम् ॥ नाथतां त्वत्राणार्थया च ताम्माकं कोऽपरो नाथ इत्यर्थः ॥ अयं ज्ञावः ॥ यद्यपि विश्वनाथः सर्वगतस्तथाप्यस्मद्दृष्टवशाद् दूरस्थित

न चितयेदनिष्ठानितस्मात्कृष्टिः कदाचन ॥ विधिदृष्टयतो भाविकलुषं भाविकेवलम् ॥ ३० ॥ तस्मादात्मसुखं प्रसुरिष्टानिष्ठानि चितयेत् ॥ चितयेच्चेत्तदार्चित्यो मोक्षोपायो न चेतरः ॥ ३१ ॥ व्युष्टायामथ यामिन्यामभूकोलाहलमहान् ॥ घातयन् घातयन् ध्वनयन् ध्वनयन् द्रुतं भटाः ॥ ३२ ॥ मारयन् ध्वन्त्रायन् ध्वन्त्रा भटाः कर्पाटिकावयम् ॥ अनायासं लुठयन् ध्वनयन् ध्वनयन् द्रुतं भटाः ॥ ३३ ॥ वयं पांथा अनाथाः स्मो विश्वनाथ परायणाः ॥ सनाथास्ते न दूरं सनाथतां पथिकोऽपरः ॥ ३४ ॥ वयं पिगाक्ष विश्वासादस्मिन्मार्गेऽकुतो भयाः ॥ यातायातं सदा कुर्मः स च दूरदूतो वनात् ॥ ३५ ॥ इति श्रुत्वाऽर्थं पिगाक्षो भटः कर्पाटिकेरितम् ॥ दूरान्मा भैष्टुमा भैष्टुवन्निति समागतः ॥ ३६ ॥ तत्कर्म भूत्रैराकृष्टो भिष्टः कर्पाटिकप्रियः ॥ तूर्णतदा युष्यमिव तत्रोपास्थितवानक्षणात् ॥ ३७ ॥ कोयं कोयं दुराचारः पिगाक्षेमयि जीवति ॥ उल्लुठयिषुः पांथान् प्राणलिंगसमानम् ॥ ३८ ॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य तारक्षस्तत्पितृव्यकः ॥ धनलोभेन पिगाक्षे पापं पापे व्याचिंतयत् ॥ ३९ ॥ कुलधर्मव्यपास्यैष वतैतं कुलपांसनः ॥ चिरंचितितमद्यामुंघातयिष्याम्यसंशयम् ॥ ४० ॥ विचार्यैतिसदृष्टात्मा भृत्यानां ज्ञापयन् क्रुधा ॥ आदावेन घातयन्तुतः कर्पाटिकानिमान् ॥ ४१ ॥ ततोऽयुध्यन् दुराचारेणैकेन च तेऽखिलाः ॥ यथा कथंचित्ताननयस्स च स्वावसथान्तिकम् ॥ ४२ ॥

इव भातीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ किंचिदयमिति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ भिष्टः पिगाक्षः ॥ आयुरेवायुष्यम् ॥ ३७ ॥ उत्तमुच्य अथवा उत्तम्यमारयित्वेति यावत् ॥ लुलुठयिषुः लुठितुमिच्छुः ॥ प्राणलिंगसमानं जगन्मैर्धयमाणं शिवलिंगतुल्यान् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ कुलपांसनः कुलदूषणः ॥ कुलपांसुल इति काचित्त्रापिस एवार्थः ॥ इति चिरं यया चिंतितध्यातं अतोद्यामुंघातयिष्यामीत्यर्थः ॥ ४० ॥ क्रुधाक्रोधेन ॥ ४१ ॥ तात्कालिकान् ॥ ४२ ॥

आच्छिन्नमिति ॥ अयथर्हदंश्वरः समर्थोऽविष्यन्तः स्यान्ततदारैराच्छिन्नधनुर्बाणधनुश्चबाणश्चधनुर्बाणम् ॥ द्वैकवद्बाणः ॥ द्वैकवद्बाणः ॥ यथास्यात्तथाच्छिन्नसंहनलि
नकवचयथास्यात्तथाएतान् अहृदयिष्यं सुदितवान्स्यामित्यर्थः ॥ यद्वा ह्रियस्मादेतैर्मशरैर्धनुर्बाणच्छिन्नं थासंहनलिन्नं अतोयथहमीदंश्वरोऽन्तः स्यात् एतान्निपूदितवान्स्या
मित्यर्थः ॥ ४३ ॥ इत्यमिलयन् अमिलषन् ॥ देवादिकयवारूपम् ॥ सर्पिणाक्षः परार्थतः परेषानि किन्तु प्राणानन्याक्षी च्यक्तवानित्यर्थः ॥ तत्पृष्टोत्तस्यापिणाक्षस्यपृष्टो मालयपकृण
मितियावत् ॥ गतसाध्वसाविवितत्रासाः ॥ ४४ ॥ यामतिरिति ॥ मरणकालेयामतियद्दृग्भावः स्यात्तदनुहृतस्तादृग्भावानुसारेण गम्यत इति गतिः फलं स्यादित्यतोऽनैर्क्रय्यादिश
मवानिर्नैक्रयानामीश्वरः ॥ सदिगीश्वरत्वं प्राप्तवानित्यर्थः ॥ यलोपआर्षः ॥ अणप्रत्ययांतरूपं वा ॥ तदुक्तं गगवता ॥ ययवापिस्मरन्मावंत्यजत्येतकेलेवरम् तंतमेवैतिकौतयेसदात

आच्छिन्नं हि धनुर्बाणच्छिन्नं संहनंश्वरः ॥ असूदयिष्यमेतं तदभाविष्यं यदीश्वरः ॥ ४३ ॥ अमिलष्यन्निप्रानन्याक्षीत्सपरार्थतः ॥ ते
पिकापटिकाः प्राप्तास्तत्पृष्टीगतसाध्वसाः ॥ ४४ ॥ यामतिस्वतकालं स्याद्गतिसदनुहृतः ॥ दिगीश्वरत्वमतः प्राप्तो निर्क्रयानैर्नैक्रयैः ॥ ४५ ॥
इत्यमस्यस्वरूपं ते आवाभ्यांसमुदीरितम् ॥ एतस्योत्तरतोलोकोवरुणस्यायमद्भुतः ॥ ४६ ॥ कूपवापीतडागानां कतारो निर्मलैर्धनैः ॥ इहलो
केमहीयंते वारुणे वरुणप्रभाः ॥ ४७ ॥ निर्जले जलदातारः परसंतापहारिणः ॥ अर्थिभ्यो येष प्रयच्छति चित्रच्छत्रकमंडलून् ॥ ४८ ॥ पानीय
शालिकाः कुर्यान्नीनोपस्करसंयुताः ॥ द्युर्धर्मघटाश्चापिसुगंधोदकपरितान् ॥ ४९ ॥ अभ्यर्थसेकं ये कुर्याः पथि पादपरोपकाः ॥ विश्रामशा
लाकर्तारः श्रान्तं संतापनोदकाः ॥ ५० ॥ ग्रीष्मोष्महंति मायूरपिच्छादिरचितान्यपि ॥ चित्राणि तालवृता निवितरति पागमे ॥ ५१ ॥

द्रावभावितइति ॥ ४५ ॥ नैर्क्रतोलोकमुपसंहरत्वरुणलोकं निदिशति ॥ इत्थमिति ॥ ४६ ॥ कूपेति ॥ कूपदीनां कतारोऽहस्मिन्वाल्हेलोकेमहीयते इत्यन्वयः ॥ तत्र कूपोऽधुः ॥ पुंस्ये
वाधुः अहिः कूपउदपानंतुं पुंसिवेत्यमरः ॥ वापीदीधिका ॥ वापीतुदीधिकेत्यमरः ॥ तडागः पद्माकरः ॥ पद्माकरस्तडागोऽस्त्रिकासारः शरसीसार इत्यमरः ॥ ४७ ॥ निर्जले निर्गतं जलय
स्यात्तस्मिन्पदशब्दनिशेषः ॥ ४८ ॥ पानीयशालिकाः प्रपाः ॥ नानोपस्कराणि विचित्रजलपानमाजनवासार्यलवंगकूरुदीनितैः संयुताः संयुताः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ग्रीष्मोष्महंति
निदधकालजनितापहंति तालवृता नितालादिपत्ररचितव्यजनानित्यर्थः ॥ धर्मघटान् वितरति प्रयच्छति ॥ तपागमे ग्रीष्मागमे ॥ निदधउष्णोपगमउष्ण
उष्मागमस्तप इत्यमरः ॥ ५१ ॥

तर्पणेषु प्रीत्यर्पणेषु ॥ आचूत्तिपानकानिचूत्तिपयंत्तंप्रपानकानीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ऐक्ष्वानन्दक्षुजन्यान् ॥ ५३ ॥ धारामंडपाः जलयंत्रगृहाः ॥ ५४ ॥ गलंतिकागौडेश्वरादितिप्रसिद्धाः
तीर्थमार्गावेनजकास्तीर्थमार्गशोधकाः संमार्जका इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ भयार्तेत्युद्यताः पाणयो येषां तथा ॥ लसंतिचक्रादितिचेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ विषाशयंतिविगतपाशान्कुर्वन्तिभो
चयंतीत्यर्थः ॥ कंठशशितानूकंठेषुपाशादिभिर्बद्धानित्यर्थः ॥ पाशपाणेर्वरुणस्य ॥ प्रचेतावरुणः पाशीत्यमरः ॥ अकुतोभयाः नविद्यतेकुत्थिद्वयेयेषां तथा ॥ ५७ ॥ नौकादीत्या

रसवंतिमुग्धीनिहिमवंतितपत्तुषु ॥ विश्राणयंतिवाटसिपानकानिप्रयत्नतः ॥ ५२ ॥ इदुक्षेत्राणिसंकल्प्यब्राह्मणेभ्योददत्यपि ॥ तथानाना
प्रकारांश्चविकारनैक्षवानबद्धन् ॥ ५३ ॥ गोरसानांप्रदातरस्तथागोमहिषीप्रदाः ॥ धारामंडपकर्तारश्छायामंडपकारिणः ॥ ५४ ॥ देवाल
येषुयेदुर्बद्धुधारागलंतिकाः ॥ तीर्थेवाकरहतरस्तीर्यमार्गविनेजकाः ॥ ५५ ॥ अभययेप्रयच्छंतिभयार्तघतपाणयः ॥ निर्भयावारुणेलो
कैतेवसंतिलसंतिव ॥ ५६ ॥ विपाशयंतियेषुण्यादुर्वृत्तैः कंठपाशितान् ॥ तेषाशपाणेलोकेस्मिन्निवसंत्यकुतोभयाः ॥ ५७ ॥ नौकाद्युपायैर्न
द्यादौपाथान्येतरयंत्यपि ॥ तारयंत्यपिदुःखाव्यस्तत्रनगरिकादिज ॥ ५८ ॥ घट्टान्पुण्यतटिन्यादेवधयंतिशिलादिभिः ॥ तोयार्थमुख
सिद्ध्यर्थेयनरास्तेत्रभोगिनः ॥ ५९ ॥ वितर्पयंतियेषुण्यास्त्रापितानशीतलैर्जलैः ॥ तेऽत्रवैवारुणेलोकेमुखसंततिभागिनः ॥ ६० ॥ जलाशया
नांसर्वेषामयमेकतमःपतिः ॥ प्रचेतायादसांनाथःसाक्षीसर्वेषुकर्मसु ॥ ६१ ॥ अस्योत्पत्तिंशृणुपतेर्वरुणस्यमहात्मनः ॥ आसीन्मुनिरम
यात्माकर्मस्यप्रजापतेः ॥ ६२ ॥ शुचिष्मानिति विख्यातस्तनयोविनयोचितः ॥ स्थैर्यमाधुयध्याधैर्गुणैरुपचितोहितः ॥ ६३ ॥

द्विपदेरउडुपादयो गृह्यते ॥ अपिःसमुच्चयवाचीतिन्मक्रमे ॥ दुःखार्णवादपीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तोयार्थेतिपाठोऽन्योन्यमिन्नसुखसिद्ध्यर्थमित्यर्थः ॥ ५९ ॥ वितर्षयतिविगततृष्णान्कुर्वति ॥ सुखसंततिःसुखपरंपरातद्भागिनः ॥ ६० ॥ एकतमोमुख्यतमः ॥ यादसांजलजंतूनाम् ॥ साक्षीसर्वेषुकर्मस्विनि ॥ तदुक्तम् ॥ आदित्यचंद्रावनिलोनलश्चद्यौर्मिरापोऽहदयंमथश्च अहश्चरात्रिश्चभेषसंध्यधर्मश्चजनानिजनस्यहन्तमित्यादि ॥ ६१ ॥ अस्यपतेलोकपालस्येतिपठ्यौसमानाधिकरणे अस्यलोकस्यपतेरितिब्यधिकरणेवा ॥ सखेइतिक्वचित् ॥ ६२ ॥ स्थैर्येति ॥ आदौभवाआद्याःस्थैर्यादयोपेतैः शाल्यादिभिर्गुणैरित्यर्थः ॥ उपचितोव्याप्तः ॥ द्वितोहितकारी ॥ सर्वेषामितिशेषः ॥ द्विसइतिक्वचित् ॥ ६३ ॥

अच्छोदे नमलोदकसरासिपद्माकरे ॥ यद्वा अच्छोदानमाग्निघातानां पितृणां मानसीकन्यातस्या उत्थितमच्छोदम् ॥ तथावपि पृक्तकल्पहरिवंशे ॥ एतेषां मानसीकन्या अच्छोदानम विश्रुता अच्छोदानमतद्विव्यंसरोयस्याः समुत्थितामिति ॥ शिशुमारयतीति शिशुमारो जलचरविशेषः ॥ तं शुचिभ्यन्तम् ॥ ६४ ॥ ततस्तदनन्तं तं स्मिन्सरसि मुनिमुहुरहते सत्यार्थाच्छि शुमारेणो निशेषद्विवा ॥ तैः शिशुभिः समागम्य तस्य तु सत्यशुचिभ्यन्तः पितुः कर्दमस्य पुरोऽयतः कथितमित्यर्थः ॥ पितुः पुरस्तद्वरणमिति वा ॥ कथयन्तैः ॥ अत्यादिशशंसिभिः अनिशयेना हितं अत्याहितमत्यनिष्टमित्यर्थः ॥ तच्छसितं कथितं शुशिलयेष्वतीरिति ॥ ५ ॥ श्रुतबालविपत्तेः श्रुतबालविपत्तिर्यनसतथा तस्य मनोऽतः करणं ॥ हराद्विश्वेश्वरात् ॥ ६ ॥ अधिकमिति ॥ अधि अच्छोदे सरसि स्नातुं सगतो बालकः सह ॥ जलकोटनसंसक्तं शिशुमारो हरश्च तम् ॥ ६४ ॥ ततस्तस्मिन्मुनिमुहुरहते स्याद्विहृतशंसिभिः ॥ तैः स मागत्य शिशुभिः कथितं तत्पितुः पुरः ॥ ६५ ॥ हरार्चनोपविष्टस्य समाधौ निश्चलात्मनः ॥ श्रुतबालविपत्तेश्च चालनमनोहरत् ॥ ६६ ॥ अधि कंशीलयामास स सर्वज्ञां त्रिलोचनम् ॥ पश्यन् शोभोऽसमीपे स भुवनानि चतुर्दश ॥ ६७ ॥ नानाभूतानि भूतानि ब्रह्मांडां तर्गतानि च ॥ चंद्रसूर्यर्क्ष ताराश्च पर्वतान्सरिताद्रुमान् ॥ ६८ ॥ समुद्रानं तरीयाणि त्वरण्यानी स्मिरांसि च ॥ नानादेवनि कायाश्च बद्धां दिविषदांपुरीः ॥ ६९ ॥ वापीकू पतडागानि कुल्याः पुष्करिणीर्बहु ॥ एकस्मिन्कापिसरसि जलक्रीडापरायणान् ॥ ७० ॥ बहून्मुनिकुमारांश्च मज्जनोन्मज्जनादिभिः ॥ करयन्त्र विनिर्मुक्ततोयधाराभिषेचनैः ॥ ७१ ॥ करताद्वितपानीयशब्ददिङ्मुखनादिभिः ॥ जलखेलनैरित्यं ससकानवद्बालकान् ॥ ७२ ॥ तेषां मध्ये दर्शयथ समाधिस्थः सकर्दमः ॥ स्वशिशुं शिशुमारोणनीयमानं मुविह्वलम् ॥ ७३ ॥

कंथया स्यात्तथाशीलया मासं चित्तयामासेत्यर्थः ॥ तेषां मध्ये इत्यतः प्राक्तनानां द्वितीयां तानां पदानां पश्यन्शीलया मासेत्यनेनैवाव्ययः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इत्थं ससक्ता नासक्तान् बद्बालकान् मुनिकुमारांश्च पश्यन्मित्यव्ययः ॥ इत्थमित्युक्तप्रकारमभिनयनदर्शयति ॥ करोति ॥ करा एव यन्त्राणि जलनिषेकपत्राणि तैर्विनिर्मुक्तास्स कायालोयधारा स्ताभिरभिषेचनैरभिषेकैरित्यर्थः ॥ ७१ ॥ करैस्ताद्विता नियमिपानीया निजलानितैर्यैश्च बद्धां तैर्दिङ्मुखनादिभिर्जलखेलनैर्जलक्रीडनैकथेति ॥ ७२ ॥ तेषामिति ॥ अथानंतरं तेषां बालकानां मध्ये शिशुमारोणं स्वशिशुनीयमानं दर्शयति ॥ ७३ ॥

१ इदं पदत्रयमपि मश्लोकस्यम् ॥

तस्माच्चिशुमारत्कयाचिज्जलेद्वतयाप्रसहहृदानीत्वातंशिशुमदधेयसमुद्रायसमर्पितमितिचदृष्टवानित्यन्वयः ॥ ७४ ॥ इत्युक्तं वक्ष्यमाणम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ आसितोवासि
तः ॥ चिरकालमिव्याप्यबद्धइतिवा ॥ भवेति ॥ उद्वतासमुद्रेणतस्यद्रुहूपिणोवाक्यश्रवणात्तंवालैरलंकृत्यशंभोःपादाजसन्निधौसमर्पितमित्यन्वयः ॥ नृपसकलछांदस
म् ॥ समर्पितमितिआवेवानिष्टा ॥ पश्यन्निविगन्वयः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ तंशंभुनत्वाविज्ञापयद्वाज्ञापयत् ॥ अडभावत्स्वार्षः ॥ विज्ञापनमाह ॥ नापराध्यामीति ॥ आपत्तिरापत् ॥

कयाचिज्जलेद्व्याथतस्माच्चक्रूयादसः ॥ प्रसह्यतीत्वोदधेदृष्ट्वांस्तंसमर्पितम् ॥ ७४ ॥ निर्भस्यसरितानाथेकेनचिद्रुहूपिणा ॥ त्रिशूल
पाणिनेत्युक्तंक्रोधतान्नानेनच ॥ ७५ ॥ कुतोजलानामधिपशिवभक्तस्यबालकः ॥ प्रजापतेःकर्मस्यमहाभागस्यधीमतः ॥ ७६ ॥ अज्ञा
त्वाशिवसामर्थ्यंभवताचिरमासितः ॥ भयन्नस्तेनतद्वाक्यश्रवणात्तमुद्वता ॥ ७७ ॥ बालैरलैरलंकृत्यबद्धांतंशिशुमारकम् ॥ समर्पितंस
मानीयशंभुपादाजसंनिधौ ॥ ७८ ॥ नत्वाविज्ञापयत्तंचनापराध्याम्यहविभो ॥ अनाथनाथविश्वेशभक्तपत्तिविनाशन ॥ ७९ ॥ भक्तक
ल्यतरोशंभोऽनेनायंदुष्टयादसा ॥ अनायिनमयानाथभवभक्तजनार्भकः ॥ ८० ॥ गणेनेनविज्ञायशंभोरथमनोगतम् ॥ पार्शेनबद्धात
द्यादःशिशुहस्तेसमर्पितम् ॥ ८१ ॥ गृहाणेमंस्वतनयंपापेदेशंकराज्ञया ॥ याहिस्वभवनंनृपसुवतीतिसकर्ममः ॥ ८२ ॥ समाधिसमयेसर्व
मितिशृण्वनुदरधीः ॥ उन्मील्यनयनेयावद्यणिधानंविस्तृत्यच ॥ ८३ ॥ संपश्यतेशिशुंतावप्युरतःसमवैक्षत ॥ गृहीतशिशुमारंचपार्श्वेऽलंक
तकर्णिकम् ॥ ८४ ॥

॥ ७९ ॥ शोशंभोऽनेनदुष्टयादसाअयंबालोऽनायिआनीनोभयाः ॥ मयानानीतइत्यर्थः ॥ हेनाथेहभव भवस्यतवभक्तजनार्भकइतिवा ॥ ८० ॥ तेनप्रसिद्धेनगणेनातत्यादः ॥ तंजल
जुतंशिशुमारव्यम् ॥ ८१ ॥ गृहाणेतिसार्धद्वयवाक्यम् ॥ पापेदेशंकरस्याज्ञयायुचिभ्रमंतप्रतिहवत्सस्वभवनंयाहिइतिश्रुवतिसतितथाकर्मप्रतिगृहाणेमंस्वतनयमितिचब्रुवतिसतिक
र्तुःसमाधिसमयेइतिपूर्वोक्तंशृण्वप्यणिधानमेकाप्रतांसमार्धिविस्तृत्यनेत्रेउन्मील्यविकचययावत्संपश्यतेसंपश्यतिपुरतःनावत्पाशैशिशुंसमवैक्षतदृष्टवानित्यर्थः ॥ अलंकृतकर्णिके
कर्णौयस्यतम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

काकपक्षश्चूडाकरणाक्षाक्रेः शिखंडकइत्यर्थः ॥ काकपक्षः शिखंडकइत्यमरः ॥ तोयेनार्द्रकाकपक्षस्याप्ययस्यतम् ॥ कषायनयनांचलकषायकषाययुक्तेनयनांचलनयनमेव
 अंचलवस्त्रयस्य ॥ यद्वा कषाययुक्तेनयनयोरंचलप्रतोरयस्यतम् ॥ किंचिद्विषयस्यास्यान्तयाविरुद्धं अस्तिगमिष्यर्थः ॥ त्वक्क्षेत्रं त्वक्क्षेत्रं चिक्षोः जोयस्यतम् ॥ ८५ ॥ अमंस्तामन्यत ॥ ८६ ॥
 तोयाद्रकाकपक्षाग्रं कषायनयनांचलम् ॥ किंचिद्विरुद्धं त्वक्क्षेत्रं संश्रमापन्नमानसम् ॥ ८५ ॥ कृतप्रणाममालिग्यजिघ्रंस्तन्मुखपंकजम् ॥
 पुनर्जातिमिवामंस्तपथंश्चापिमुहुर्मुहुः ॥ ८६ ॥ शतानिपंचवर्षाणिप्रणिधानस्थितस्यहि ॥ कर्दमस्यव्यतीतानि शंभुमचयतस्तदा ॥ ८७ ॥
 कर्दमोपचितकालमज्ञासोत्क्षणसंगतम् ॥ यतो न प्रभवेकालो महाकालस्यसंनिधौ ॥ ८८ ॥ ततस्तंतनयश्चक्ष्वापितरं प्रणिपत्यच ॥ जगाम
 तूर्णतपसे श्रीमद्वाराणसीपुरीम् ॥ ८९ ॥ तत्र तत्त्वातपोघोरं लिङ्गं संस्थाप्य शोभनम् ॥ पंचवर्षसहस्राणिस्थितप्राषाणनिश्चलः ॥ ९० ॥ आ
 विरासीन्महादेवस्तुष्टस्तत्तपसाततः ॥ उवाच कर्दमब्रूहि कर्दमा मिवरोत्तमम् ॥ ९१ ॥ ॥ कर्दमिरुवाच ॥ ॥ यदिनाथप्रसन्नोऽसि भक्तानामनुक
 पक ॥ सर्वासामधिपत्यं मे देहपायादसामपि ॥ ९२ ॥ इति श्रुत्वा मेहशानः सर्वचितितदः प्रभुः ॥ अभ्यर्षिचतंतत्रवारुणे परमेपदे ॥ ९३ ॥
 रत्नानामब्जिज्जातानामब्धिनोऽसिरतामपि ॥ सरसां पल्वलानां च वाप्यंबुस्रोतसां पुनः ॥ ९४ ॥ जलाशयानां सर्वेषां प्रतीच्याश्चापि वैदिशः ॥
 अधीश्वरः पाशपाणिर्भवसर्वाभरप्रियः ॥ ९५ ॥ ददामिवरमन्यं च सर्वेषां हितकारकम् ॥ त्वयैतस्यापि तं लिङ्गं तव नाम्ना भविष्यति ॥ ९६ ॥ व
 रुणेशमिति स्यात्तं वाराणस्यां सुसिद्धिदम् ॥ मणिकर्णशर्लिंगस्य नैर्ऋत्यां दिशि संस्थितम् ॥ ९७ ॥ आराधितं सदा पुंसां सर्वजाड्यविनाशक
 त् ॥ वरुणेशस्य ये भक्ताने तेषां मद्भयं क्वचित् ॥ ९८ ॥ न संतापभयं तेषां नापायमरणं क्वचित् ॥ जलोदरभयं नैनं भयं वै तृणः क्वचित् ॥ ९९ ॥ नो
 रसात्यन्नपानानिवरुणेश्वरसंस्मृतैः ॥ सरसानि भविष्यंति नात्र कार्या विचाराणां ॥ १०० ॥

॥ ८७ ॥ क्षणसंगतक्षणमात्रसंगतइत्यज्ञासिञ्जातवानित्यर्थः ॥ तत्र हेतुः ॥ यत इति ॥ ८८ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ सरसां पद्याकराणाम् ॥ पल्वलानामलसरसाम् ॥
 वाप्यंबुस्रोतसां वाप्यंबुनादींश्चिकंबुनां स्रोतसांचेत्यर्थः ॥ ९४ ॥ जलाशयानां जलाधारा इत्यमरः ॥ प्रतीच्याः पश्चिमायाः ॥ प्राच्यवाची प्रतीच्यास्ताः
 पूर्वदिक्षेण पश्चिमा इत्यमरः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ तृपस्त्वृणायाः ॥ ९९ ॥ १०० ॥

वरुणमेषमिति ॥ यद्यपि द्वादशादित्यानामप्येवरुण एक आदित्यः कथय पाददित्यामुत्पन्न इति प्राप्तौ तस्य पितृस्य पितामहोऽभिप्रायणायामिति ज्ञातव्यम् ॥ १ ॥ दुरणायैरपमृत्युभिः ॥ १० ॥
 ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ त्रयोदशे जगत्पाणगुह्यके श्वरयोः पुरे ॥ गंधवत्यलकाख्ये वैवर्णेति सुमनोहरे ॥ १ ॥ क्रमयात्मां
 त्रयोः पूर्णवर्णयतः ॥ इमामिति ॥ ११ ॥ २ ॥ कथय एव काश्यपः ॥ दयादः पुत्रः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पापकंचुकं पापमंकंचुकं निर्मोकम् ॥ ५ ॥ तपसां फलदः ॥ फलमत उपपत्तेरिति ब्रह्मसूत्रा

इत्युक्तांतर्दधेश्च भुवरुणोऽपि स्वबंधुभिः ॥ इमं लोकमलंकुर्वन्तदाश्रयस्थितो द्विजः ॥ १ ॥ इदं वरुणलोकस्य स्वरूपं ते निरूपितम् ॥ यच्छुत्वान
 नरः कपिदुरपायैः प्रबाध्यते ॥ १० ॥ २ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे निर्ऋतिवरुणलोकवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥
 गणावूचतुः ॥ इमां गंधवतीं पुण्यां पूर्वावायोर्विलोकय ॥ वारुण्या उत्तरे भागे महाभाग्यनिधे द्विज ॥ १ ॥ अस्यां प्रभंजनो नाम जगत्पाणो
 दिगीश्वरः ॥ आराध्य श्रीमहो देव दिक्पालत्वमवाप्तवान् ॥ २ ॥ पुरा कथ्य पदायादः पूतामेति च विश्रुतः ॥ धूजटेराजधान्यां स चारविपुलंतपः
 ॥ ३ ॥ वाराणस्यां महाभागो वर्षाणामयुतं शतम् ॥ स्थापयित्वा महालिंगं पावनं पवनेश्वरम् ॥ ४ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण पूतात्मा जायते नरः ॥
 पापकंचुकमुत्सृज्य स वभूत्पावनं पुरे ॥ ५ ॥ ततस्तस्योत्तमपसा तपसां फलदः शिवः ॥ अविरासीत्ततोऽलिङ्गाज्जयोतीरूपो महेश्वरः ॥ ६ ॥ उवा
 च च प्रसन्नात्मा करुणाश्रितसागरः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ पूतात्मनं वरं वरय सुव्रत ॥ ७ ॥ अनेन तपसोऽग्रेण लिङ्गस्याराधनेन च ॥ तवादेयं न पूतात्मस्यै
 लोके यस्य चराचरे ॥ ८ ॥ पूतात्मा वाच ॥ देवदेव महो देव देवानां भयप्रदः ॥ ब्रह्मनारायणेन्द्रादिसर्वदेवपदप्रदः ॥ ९ ॥ वेदास्त्वानच विदं
 ति किमात्मक इति प्रभो ॥ प्राप्ताः शतपथत्वं च नेनेनीति वादिनः ॥ १० ॥

इदं अर्थः ॥ ज्योतीरूपः प्रकाशः द्रुहो भास्वर इति यावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परमात्मत्वेन श्रोविश्वेश्वरं स्तोति ॥ देवदेवेति ॥ देवानां देवत्वेऽपि परीच्छिन्नत्वं ज्ञात्वां वास्यादित्यत आह ॥ महो
 श्वरस्यैव रूपः प्रकाशश्चेति महादेवस्तत्संबोधनेऽप्यहो देव ॥ परिपूर्णानुभवरूपत्वेऽपि भक्ताभयप्रदत्वात् अथ प्रदत्त्वे आह ॥ देवानां भित्यादिना ॥ ९ ॥ यतो वाचो निवर्तत इति श्रुति सिद्धं श्रुत्यवि
 पक्षेऽस्माह ॥ वेदास्त्वामिति ॥ किमात्मकः किं रूपः ॥ शतपथत्वं प्राप्तावाजसनेयिनः ॥ बहुभिर्भागैर्गन्तव्यतोऽपि न वा प्राप्नुवन्तीति व्यनितम् ॥ १० ॥

वेदद्रुचूणमगोचरलेपिब्रह्मविष्णवोवाचस्पतेश्चगिरिगोचरोभाविष्यतिनेत्याह ॥ ब्रह्मविष्णवोरिति ॥ अतः हे प्रभो प्रमथेशं प्रमथानि प्रकर्षेण विलोडयति सारोजीवा विनतिमथमज्ञानतये
शंनिपतारमादृशोऽज्ञास्तोतुकथं प्रभवदित्यर्थः ॥ प्राकृतं व्याख्यान्सर्वत्र स्पष्टम् ॥ ११ ॥ यद्यप्येवं तथापि देहशतवर्गकस्तवस्तुतिकर्मणि मां प्रमतीते प्रवर्तयति ॥ प्रमिमीतेश इत्यत्र दे
लोपश्छांदसः ॥ हे जगन्नाथ जगतां स्वामिन् किं करोमि यतो मम द्विधा गिनवभयानिनस्य तत्राणीति ॥ यद्यपि मम त्वत्सवेनास्मिन्नास्ति तथापि त्वद्भक्तिप्रेरितः सन् स्तौमीत्यर्थः ॥ १२ ॥
विश्वं जगत्त्वम् ॥ ब्रह्मैव दामित्यादिश्रुतेः ॥ नन्वहं चेद्विश्वं तर्हि विश्वस्य जडत्व इत्यत्र व्याख्यामानात्मत्वविनाशित्वे प्रसज्यतां तत्राहा ॥ नास्ति वै भेद इति ॥ वैमसिद्ध एवार्थः ॥ भेदो यथा र्थ
तो नास्तेव ॥ कुतः ॥ यतस्त्वमेकः ॥ एकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेः ॥ जानेत्त्वो न तो नो दोस्तीति क्वचित् ॥ जानेत्त्वमित्यत्र ॥ सर्वगः पूर्णः ॥ स्तुत्यस्तवनीयम् ॥ स्तोतास्तवकर्ता ॥ स्तुति

ब्रह्मविष्णवोरपि गिरिगोचरे न च वाक्पतेः ॥ प्रमथेशं कथं स्तोतुं मादृशः प्रभवत्प्रभो ॥ ११ ॥ प्रसत्य प्रमिमीतेश भक्तिमस्तुतिकर्मणि ॥ करो
मि किं जगन्नाथ न वत्सर्नाद्विधाणि मे ॥ १२ ॥ विश्वं त्वं नास्ति वै भेदस्त्वमेकः सर्वगो यतः ॥ स्तुत्यं स्तोतास्तुतिस्त्वंचसृणो निर्गुणो भवान् ॥ १३ ॥
सर्गापुराभवानेको रूपनामविवर्जितः ॥ योगिनोऽपि न ते तत्त्वं विंदति परमार्थतः ॥ १४ ॥ यदैकलो न शक्नोति तु स्वैरचरप्रभो ॥ तदिच्छातव
योऽप्यन्नासेव्याशक्तिरभूत्तव ॥ १५ ॥ त्वमेको हित्व मापन्नः शिवशक्तिप्रभेदतः ॥ त्वं ज्ञानरूपो भगवान् स्वेच्छाशक्तिस्वरूपिणी ॥ १६ ॥ उभा
भ्यां शिवशक्तिभ्यां युवाभ्यां निजलं लया ॥ उपादिता क्रियाशक्तिस्ततः सर्वमिदं जगत् ॥ १७ ॥

राशेऽप्यमाणगुणकीर्तनम् ॥ सृणो निर्गुणः संप्रपंचोऽपि निष्प्रपंचश्च भवानिति ॥ १३ ॥ कदा निर्गुण इत्याकांक्षायामाह ॥ एकः सजातीयविजातीयस्वतन्त्रे
दशून्यः ॥ एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः ॥ परमार्थतः शब्दाद्यगोचरत्वाद्यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा हेतुश्रुतेः इत्याशयः ॥ १४ ॥ कथं तां हे वंदे तव धृतासृणोऽपि हीतशक्तिकतया
निर्गुणस्य लक्ष्यमाणत्वादिशययेनाह ॥ यदैकल इति ॥ स्वैरचरहेतुतंत्र ॥ तत्तदा ॥ सेव्यासेवनीयासाश्रयेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तर्हि शक्तिशक्तिमतो भेदो दैवतक्षतिर्नयेत्याह ॥ त्वमेको द्वि
त्वमापन्न इति ॥ तत्र विभागमाह ॥ त्वमिति ॥ शिवशब्दार्थमाह ॥ ज्ञानरूप इति ॥ स्वेच्छास्त्वस्येच्छाईक्षणरूपेति यावत् ॥ स एष शतबहुस्यामिति श्रुतेः ॥ इच्छाशक्तीति क्वचित् ॥ १६ ॥
ततो हित्व भावानंतरं क्रियाशक्तिरुत्पादितेत्यन्वयः ॥ क्रियाशक्तिस्वरूपमाह ॥ सर्वमिदं जगदिति ॥ १७ ॥

पूर्वोक्तमैव विवरेणेति ॥ ज्ञानशक्तिरिति ॥ यत उभाभ्यां ईशो माभ्यां क्रियाशक्तिरुपादिता ॥ तत्तत्तस्या इत्यर्थः ॥ १८ ॥ इदानीं विराड्ब्रह्मरूपेण सौति ॥ दक्षिणांगमिति ॥ चंद्रसूर्येति ॥ चक्षोः सूर्या अजायत इत्यादिश्रुतः ॥ त्वन्निःश्वास इति ॥ तदेतन्महतो जातस्य निःश्वासितमेतद्व्यद्वधेदयजुर्वेदः सामवेद इति श्रुतः ॥ १९ ॥ मुखं न इति ॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीदिति श्रुतः ॥

ज्ञानशक्तिर्भवानीशइच्छाशक्तिरुमास्मृता ॥ क्रियाशक्तिरिदं विश्वमस्यत्वंकारणततः ॥ १८ ॥ दाक्षिणांगतवविधिर्मांगतवचाच्युतः ॥ च
द्रसूर्याग्निनेत्रस्त्वन्निःश्वासःश्रुतित्रयम् ॥ १९ ॥ त्वत्स्वेदादंबुनिधयस्तवश्रोत्रंसमीरणः ॥ बाहवस्तेदशदिशोमुखे तन्नाक्षणाः स्मृताः ॥ २० ॥
राजन्यवर्यास्ते बाहू वै तथा ऊरुसमुद्भवाः ॥ पद्भ्यां शूद्रस्तवेशानकशास्ते जलदाः प्रभो ॥ २१ ॥ त्वंपुं प्रकृतिरूपेण ब्रह्मांडमसृजः पुरा ॥ मध्ये ब्र
ह्मांडमाखिलां विश्वमैतच्चराचरम् ॥ २२ ॥ अतस्त्वत्तो न मन्येऽहं किंचिद्भिन्नं जन्म य ॥ त्वयि सर्वाणि भूतानि सर्वभूतमयो भवान् ॥ २३ ॥ न
मस्तुभ्यं न मस्तुभ्यं न मस्तुभ्यं न मो नमः ॥ अयमेव वरो नाथ त्वयि मेऽस्तु स्थिरमतिः ॥ २४ ॥ इत्युक्तवति देवेशस्तस्मिन्पूतात्मानि प्रभुः ॥ स्वभू
तिं त्वं समारोप्य दिक्पालपदमादधे ॥ २५ ॥ सर्वगोममरूपेण सर्वतत्त्वावबोधकः ॥ सर्वेषामायुषारूपं भवानेव भाविष्यति ॥ २६ ॥ तव लिङ्ग
मिदं दिव्यं यद्द्रव्यं तीह मानवाः ॥ सर्वभोगसमृद्धास्ते त्वल्लोकमुखभांगिनः ॥ २७ ॥ पवमाने श्वरं लिङ्गं मध्ये जन्म सकृन्नरः ॥ यथोक्तविधिना पू
ज्यमुगंधस्नपनादिभिः ॥ २८ ॥ सुगंधचंदनैः पुष्पैर्ममलोकैर्महीयते ॥ जेषु शास्त्राश्च मे भागे वायु कुंडोत्तरेण तु ॥ २९ ॥ पावमानं समाराध्य पू
तो भवति तत्क्षणान् ॥ इति दत्तावारादेव स्मिंस्त्रिंशोऽलं ययौ ॥ ३० ॥

॥ २० ॥ राजयेति ॥ बाहूराजन्यःकृतइतिश्रुतेः ॥ वैश्याइति ॥ ऊरुतदस्ययद्वैथइतिश्रुतेः ॥ पद्माभिनि ॥ पद्माशूद्रोअजायेतितिश्रुतेः ॥ २१ ॥ पुंस्कृतिरूपेणपुरुषप्रधानशक्ति
भ्यामित्यर्थः ॥ मध्येब्रह्मांडंब्रह्मांडस्यमध्ये ॥ २२ ॥ उपसंहरति ॥ अतइति ॥ २३ ॥ सगुणनिर्गुणयोर्द्वैत्यत्वात्केवलनमस्यति ॥ नमस्तुभ्यमिति ॥ आदारायावीप्सा ॥ ज्ञानेच्छाकि
याशक्तीनांवात्रयोनमस्काराः ॥ २४ ॥ २५ ॥ सर्वगोममरूपेणेत्यादीनामिति वरावृद्धत्वातस्मिन्लगेअंतर्धानंनिययावित्यधिमेणान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

१ वासिनइतिक्वचित्पाठः

उपसंहृतौकुबोस्यपूरीदशयतः ॥ इतीति ॥ तस्याइति ॥ योभक्तियोगतःशंभोर्महेश्वरस्यसखित्वमापेदेऽस्यअलकायानाथश्चतस्यकुबेरस्य ॥ तस्याःगंधवत्याः ॥ प्राच्यांपूर्वस्यादि
 श्येषालकापुरीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ पद्ममुख्यानामिति ॥ पद्ममुख्योऽर्थाद्विष्णोपद्मादीनोतथा नेपामणानामित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ श्रुतिगोचरताश्रवणोद्विगोचरताम् ॥ युवयोरिति ॥
 युवयवौगणितस्यायआस्वादत्तेनमेदुरास्मिगंधतुतदुदरमध्येतनमंतरस्थिरमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ शिवेति ॥ परिशुद्धमिद्रियाणामाश्वरमनोयस्यतस्यसंबोधनहेपरिशुद्धेद्रियेश्वरेति ॥
 गणावूचतुः ॥ इतिगंधवतोपुर्याःस्वरूपंतेनिरूपितम् ॥ तस्याःप्राच्यांकुबेरस्यश्रीमन्येषालकापुरी ॥ ३१ ॥ शंभोःसखित्वमापेदनायोस्या
 भक्तियोगतः ॥ निधीनांपद्ममुख्यानांदाताभोक्ताहारचनान् ॥ ३२ ॥ ॥ शिवशर्मवाच ॥ ॥ कोसौकस्यपुनःकोदृग्भक्तिरस्यसदाशिव ॥ य
 यासखित्वमापन्नोदेवदेवस्यधूर्जटः ॥ ३३ ॥ इतिश्रोतुमममनःश्रुतिगोचरतांगतम् ॥ युवयोर्विकुसुधास्वादमेदुरादरमंतरम् ॥ ३४ ॥
 गणावूचतुः ॥ शिवशर्मन्महाप्राज्ञपरिशुद्धेद्रियेश्वर ॥ सुतीर्थहालितोशेषजन्मतमहामल ॥ ३५ ॥ सुहृदिप्रमसंपन्नैव्यनुधनंकिं
 चन ॥ साधुभिःसहसंवादःसर्वश्रेयोऽभिवृद्धये ॥ ३६ ॥ आसीत्कांपित्यनगरसोमयाजिकुलोद्भवः ॥ दीक्षितोयज्ञदत्ताख्यायज्ञविधाविशा
 रदः ॥ ३७ ॥ वेदवेदांगवेदार्थान्वेदोक्ताचारचंचुरः ॥ राजमान्योवदुधनोवदान्यःकीर्तिभाजनम् ॥ ३८ ॥ अग्निशुश्रूषणरतोवेदाध्ययनत
 त्परः ॥ तस्यपुत्रोऽगुणनिधिश्चद्रविवसमाकृतिः ॥ ३९ ॥ कृतोपनयनःसाथविधांजग्राहभूरिशः ॥ अथपित्रानभिज्ञतोद्युतकर्मरतोऽभवत् ॥ ४०
 आदायादायबहुशोधनंमातुःसकाशतः ॥ ददातिद्युतकारेश्यामैत्रातिश्रवचकारसः ॥ ४१ ॥ संत्यक्त्वास्त्राणाचारःसंध्यास्नानपराङ्मुखः ॥ नि
 दकोवेदशास्त्राणादेवब्राह्मणनिंदकः ॥ ४२ ॥ स्मृत्याचारविहीनस्तुगतिवाद्याविनोदभाक् ॥ नटपाखंडिभंडेश्वरद्वेप्रमपरंपरः ॥ ४३ ॥
 अथवापरिशुद्धेद्रियेश्वरःप्रत्यगालायस्यसतथातस्यसंबोधनम् ॥ सुतीर्थेषुमथुरादिक्षेत्रेषुक्षालितमशेषजन्मसमूहस्यमहामलमहस्यापेयसतथातत्संबोधनसुतोर्थक्षालिताशेषजन्म
 जातमहामलेति ॥ ३५ ॥ अनुद्यमकथनीयम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वेदवेदांगवेदार्थान्वेदजानतीत्यर्थः ॥ ऐकपद्यपार्थःस्पष्टएव ॥ उक्ताचारचंचुरःशास्त्रोक्ताचारषुदक्षः ॥ वदान्यो
 वता ॥ कीर्तिभाजनशःपात्रम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पाखंडिनोविहालव्रतिकाः ॥ भंडाःप्रतारकाः ॥ तैःसहबद्धाप्रमपरंपरायेनसः ॥ ४३ ॥

१ वेदोक्ताचारचंचुरइति

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तदेति ॥ अनेहसंकलम् ॥ ४६ ॥ अथीत्यावत्यपूर्वपठनं कठिनं कलितयात्र ॥ ४७ ॥ कैशांतकर्मकृतेति ॥ अनुवादोयम् ॥ यद्वा षोडशाब्दं क्रियमाणं गानादास्यं क
 र्त्तुं विरोधकैशांतकर्म ॥ ४८ ॥ गृह्योक्तेन स्वशास्त्रोक्तेन ॥ आश्वलायनप्रणीतसूत्रोक्तविधानेनेत्यर्थः ॥ पाणिग्रहं विवाहम् ॥ मृदुकोमलं यथास्यात् ॥ ४९ ॥ शास्त्राक्षिपयति ॥
 प्रेरितोपि जनन्यासनयातिपितुरंतिकम् ॥ गृहकार्यांतरव्यग्रोदीक्षितोदीक्षितायिनीम् ॥ ४४ ॥ यदायदैवतापृच्छेदयेगुणनिधिः सुतः ॥ न ह
 स्यते मया गृहकार्यातिविदधातिकम् ॥ ४५ ॥ तदा तदेति साब्रूयादिदानं सवर्गितः ॥ स्नात्वा समभ्यवेदवानेतावंतमनेहसम् ॥ ४६ ॥ अधी
 त्याध्ययनार्थं स द्वित्रैर्मित्रैः समं ययौ ॥ एकपुत्रं तितन्माता प्रतारयति दीक्षितम् ॥ ४७ ॥ न तत्कर्म च तद्वत् किंचिद्वेत्ति स दीक्षितः ॥ स च केशांत
 कर्मस्य कृत्वा वर्षेऽथ षोडशे ॥ ४८ ॥ गृह्योक्तेन विधानेन पाणिग्रहमकारयत् ॥ प्रत्यहंतस्य जननी सुतं गुणनिधिं ददु ॥ ४९ ॥ शास्त्रिस्नेहद्र
 तदयं क्रोधा न स्तेपितेत्यलम् ॥ यदि ज्ञास्यति तद्वत्त्वां च मां ताडयिष्यति ॥ ५० ॥ आच्छादयामितेनित्यपितुरग्रेकुचेष्टितम् ॥ लोकमान्योस्ति
 तेतातः सदाचारैर्नैवधनैः ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणानां धनं पुत्रसहिद्यासाधुसंगमः ॥ सच्छत्रियास्त्वनृचानादीक्षिताः सोमयाजिनः ॥ ५२ ॥ इति रू
 ढिमिह प्राप्तास्तव पूर्वपितामहाः ॥ त्यक्त्वा दूर्ध्वं तं सगं साधुसंगं रताभव ॥ ५३ ॥ स हि द्यासु मनोधेहि ब्राह्मणाचारमाचर ॥ तवानुरूपारूपेण
 वयसाकुलशीलतः ॥ ५४ ॥ ऊर्नावशतिकोऽसि त्वमेव षोडशवर्षीको ॥ तव पत्नीगुणनिधिसाध्वी मधुरभाषिणी ॥ ५५ ॥ एतां संवृणु स दृत्तां
 पितृभक्तियुतोभव ॥ अश्वशुरोपि हि ते मान्यः सर्वत्र गुणशीलतः ॥ ५६ ॥ ततोऽपत्रपसं किं न त्यजदुर्ध्वं ततां शिशो ॥ मातुलास्तेऽनुलाः पुत्रविद्या
 शीलकुलादिभिः ॥ ५७ ॥ तेभ्योपि न विभेषित्वं शुद्धास्यभयवंशतः ॥ पश्यैतान् प्रतियेदमस्थानं ब्राह्मणानां कुमारकान् ॥ ५८ ॥ गृहेपि शिष्या
 न्यस्यैतान् पितुस्ते विनयोचितान् ॥ राजापिश्रोष्यति यदा तव दुश्चेष्टितं सुत ॥ ५९ ॥

शिक्षायेव वाह ॥ कान्धनस्तद्व्याख्यानं प्रथेन ॥ ५० ॥ सदाचारैरित्यस्य व्याख्या तस्माह ॥ नैवधनैरिति ॥ न चाधमैरिति क्वचित्पाठः ॥ तत्राऽधमैरधमाचारैर्न
 ॥ ५१ ॥ साग्रे प्रवचने गुरोर्धीति नोऽनुचानाः ॥ अनुचानः प्रवचने साग्रे धीति गुरोस्तु य इत्यमरः ॥ दीक्षिताः सोमयाजिन इति व्याख्यानव्याख्येयभावाच्च पौनरुक्त्यम् ॥ यथा च यजमान
 अक्षतो भवति दीक्षित इत्यमरः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संवृणु वयं भजसेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अपत्रपसेलज्जसे ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥६०॥ विपततम् ॥ पित्रमिति पाठो पितरमित्यर्थः ॥ वषप्रमिति वापाठः ॥ तत्र वषप्रपितरमित्येव ॥ यदाहोमरः वषप्रपितरि केदार इति ॥ मां च आक्षारयिष्यति वषप्रयिष्यति तस्मात्कारिष्यतीति यावत् ॥ ६१॥ कैः ॥ मातुश्चरित्रं पुत्रो धत्ते इति दुर्गाषणैर्दुष्टवचनैरिति ॥ निषिद्धा चरणानुभावमुक्त्वा विहिता चरणमाह ॥ श्रुतिस्मृतिपथीन किं श्रुतिस्मृत्युक्ता चारवान् किन अपि तस्य देवेत्यर्थः ॥ श्रुतिस्मृतिपथीन कर्त्तव्यः तत्र पथीन कर्त्तव्यः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ प्रतिक्षणमिति गणयोरुक्तिः ॥ ६४ ॥ दुर्बोध्यत्वे हेतुप्रतीक्यसनी ॥ दुर्बोध्य इति वाक्चित् ॥ युक्तमेवैतदित्याह ॥ मृगयेति ॥ दुरोदरं दूतम् ॥ पण्डिते दुरोदर इत्यमरः ॥ ६५॥ सपारदरैः परदारनिमित्तं व्यसनं पारदां तत्सहितैः शृङ्गादिभिः समभिर्व्यसनैः त्रजगतिकेन श्रद्धां विहायेत तैर्दत्तिलोपं करिष्यति ॥ बालचेष्टितमवैतद्वदयथापितेजनाः ॥ ६०॥ अनंतरं हस्मिंष्यति युक्तं दीक्षिततां स्त्विति ॥ सर्वे व्याक्षारयिष्यति तव विप्रं च मां च वै ॥ ६१॥ मातुश्चरित्रं तनयो धत्ते दुर्गाषणैरिति ॥ पितापितेन पपीयान् श्रुतिस्मृतिपथीन किम् ॥ ६२॥ तदंघ्रि लीन मनसो मम साक्षी महेश्वरः ॥ न च तृप्ता तया पीहं मुखं दुष्टस्य वीक्षितम् ॥ ६३॥ अहो बलीयान् स विधिं येन जातो भवानिति ॥ प्रतिक्षणं जनन्येति शिष्यमाणोति दुर्मदः ॥ ६४॥ न तत्याज च तद्धर्मं दुर्बोधा व्यसनी यतः ॥ मृगयामघपैशुन्यवे श्याचौ पदुरोदरैः ॥ ६५॥ स पारदारैर्व्यसनैरेतुर्लुमिकाम् ॥ ६७॥ स्वपत्यास्त्वेकदाऽऽदाय दुरोदरि करेऽप्ययत् ॥ एकदा गच्छताराज भवनां निजमुद्रिका ॥ ६८॥ दीक्षितेन परिज्ञातौ वा दूय तर्कतः करोऽवाच दीक्षितस्तं च कुतो लब्ध्या त्वयोर्मिका ॥ पृष्टसेनाथिनिर्विधादसंख्यतुवाच किम् ॥ ६९॥ ममाक्षिपसि विप्रोच्चैः किमयाचौ र्यकर्मणा ॥ लब्ध्या मुद्रा लब्धयेन पुन्रेणैषाममापिता ॥ ७०॥

खंडितो ज्ञानभ्रंशतानां प्रीतोऽपि तु सर्वलोकाः प्रापित एवेत्यर्थः ॥ मध्ये गृहे गृहमग्नये ॥ ६६॥ कुप्यं स्वर्णं जतारि रक्ताभादि साजं न तत्सहितं वसनादिकं वस्त्रादिकम् ॥ सगुणनिधि रिति वा ॥ ऊर्मिकां मुद्रिकाम् ॥ ६७॥ दुरोदरं दूतं तनयेत्यासौ दुरोदरी तस्य कोदं त्ववानिति ॥ ६८॥ हे विप्र किं कर्म ॥ उत्तरत्राचव्यः ॥ ६९॥ मम माम् ॥ ममाक्षिपसि ति वा पाठः ॥ उच्चैर्यथास्यात्तथाऽऽक्षिपसि किम् ॥ मया मुद्रा मुद्रिका चौर्यकर्मणा लब्ध्याऽपि तु न लब्धयेति ॥ किमाक्षिपसि ति पाठोऽपि कुतस्तं यथा स्यात्तथा किं कर्म ॥ अक्षिपसि त्वर्थः ॥ कथं तद्विप्रं प्राप्तात्तत्राह ॥ त्वदीयेनेति ॥ ७०॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ आक्षिपः अक्षेणव्यवहरीत्याक्षिकोद्युतकारइत्यर्थः ॥ अद्ययावद्व्यवहारेणसदृशोद्युतकारोनाभूदस्तीतिचेदितिशेषः ॥ अतोदुरोदरशिरोमणिर्युत
 कारथेष्ठः ॥ ७४ ॥ कथंत्वयानाज्ञायिअद्ययावत्कथंनज्ञायीतिवाकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रवासंबंधः ॥ कथंभूतः ॥ अविनयानयकोविदः नविनयोऽविनयःदुर्नयइत्यर्थः ॥ ननयोऽन
 योऽदुर्नयनिरतिशाल्भितिवा तयोःकोविदःपंडितः ॥ व्यसनीचौर्यकोविदइतिक्वचित् ॥ ७५ ॥ आस्योपविश्यच ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ मेममअंगुलितोऽंगुल्याःसकाशाच्चाहता ॥
 मममातुर्हर्षवैधुर्जित्वानीतोहिशाटकः ॥ नकेवलंममाप्येतदंगुलीयंसमर्पितम् ॥ ७८ ॥ अन्येषांधूतकर्तृणांभूरितेनापितंवसु ॥ रत्नकुप्यदु
 कूलानिभंगारुरप्रभृतीनिच ॥ ७९ ॥ भाजनानिविचित्राणिकंस्यताघ्रमयानिच ॥ नग्रीकृत्यप्रतिदिनंबध्यतेधूतकारिभिः ॥ ८० ॥ नतनस
 दृशःकश्चिदाक्षिकोभूमिमंडल ॥ अद्ययावत्त्वयाविप्रदुरोदरशिरोमणिः ॥ ८१ ॥ कथंनानाज्ञायितनयोऽविनयानयकोविदः ॥ इतिश्रुत्वात्रपा
 भारविनघतरकंधरः ॥ ८२ ॥ प्रावृत्यवाससामौलिप्राविशन्निजमंदिरम् ॥ महापतिव्रतामास्यपत्नीप्रोवाचतामथ ॥ ८३ ॥ दीक्षितायिनि
 कुत्रासिक्तेगुणनिधिःसुतः ॥ अथतिष्ठतुकिंतेनक्वसाममशुभोमिका ॥ ८४ ॥ अंगोद्वर्तनकालेयत्वयामेऽंगुलितोहता ॥ नवरत्नमयीशीघ्रं
 तामानीयप्रयच्छमे ॥ ८५ ॥ इतिश्रुत्वाथतद्वाक्यंभोतासादीक्षितायिनी ॥ प्रोवाचसातुमाध्याह्निक्रियांनिष्पादयत्वथ ॥ ८६ ॥ व्यग्रास्मिदे
 वपूजार्थमुपहारादिकर्मणि ॥ समयोयमतिक्रामेदतिथीनांप्रियातिथे ॥ ८७ ॥ इदानीमिवपक्वान्नकरणव्यग्रयामया ॥ स्थापिताभाजनेक्वा
 पिविस्मृतेतिनवेद्यहम् ॥ ८८ ॥ दीक्षितउवाच ॥ ८९ ॥ हंहोसस्युत्रजननिनित्यंसत्यप्रभाषिणि ॥ यदायदालांसंपृच्छेतनयःक्वगतस्त्विति
 ॥ ९० ॥ तदातदेतिवंबूयानाथेदानींसनिर्गतः ॥ अधीत्याध्ययनार्थंचद्वित्रैर्मत्रैःसयुग्बहिः ॥ ९१ ॥ कुतस्त्वच्छाटकःपत्निमांजिषोमयाऽ
 पितः ॥ लंबतेवखधान्यायस्तथ्यंबूहभयंत्यज ॥ ९२ ॥

अंगुलिकाहतेतिक्वचित् ॥ मयातवसमर्पितेतिचान्यत्र ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ हंहोहंसस्युत्रजननिइतिसक्रोधोपहासः ॥ ८३ ॥ सहयुनक्तीतिसयुक्त
 हिइत्यर्थः ॥ ८४ ॥ त्वत्तव ॥ सशाटकइतिक्वचित् ॥ तच्छाटकइत्यन्यत्र ॥ शाटकःस्थूलशाटकः ॥ शादकःस्थूलशाटकः ॥ वराशिरित्यर्थः ॥ वराशिरःस्थूलशाटकइत्यमरः ॥
 मंजिष्ठयाआरक्तोमांजिष्ठः ॥ तुनिश्चितम् ॥ वस्त्रधान्यां वस्त्राणिधीयतेऽस्यामितिवस्त्रधानीरज्वादिनिर्भितवस्त्रस्थानंतस्यालंबतेत्येतेत्यध्याहारः ॥ ८४ ॥

शृंगारगण्डकविशेषः ॥ त्रिगुणितापटीत्रिपटीअगाच्छादनमतिष्ठावस्त्रमित्यर्थः ॥ ८५ ॥ दक्षिणस्यादिशिमवदाक्षिणात्यम् ॥ नागो गजः ॥ मंचिकासूक्ष्मवद्वा ॥ ८६ ॥ पर्वतदेशीयापर्वतदेशोद्भवाशालांजिकापुत्तलिका ॥ यासां क्लेयन्वयः ॥ कथं मंता ॥ चंद्रकांतशिलोद्भवातन्त्रिभूतदीप्यतीतिदीपिकाउज्ज्वलेत्यर्थः ॥ अव्ययहस्ताया वरं प्रार्थयितुमुद्यतकामेत्यर्थः ॥ अलंकृतं लंकरणं तत्सहितायासां सलंकृतम् ॥ ८७ ॥ किंवदूतेनेति ॥ यदाहुमयस्यामिउद्धिहय्यामिविवाहांतंकारिष्यामिति यावत् ॥ उपनय्यामीति पाठे पिसएवार्थः ॥ तदाहअभ्यवहरिष्येभोक्ष्यभोजनं करिष्यामित्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ कुलपांसनातकुलदूषणात् ॥ कुलपांसुलदिति पाठे पिसएवार्थः ॥ कुललांछनादितकाचित्पाठः ॥

सांप्रतनेह्यतेसोपिभृंगारुमणिमंडितः ॥ पट्टमूत्रमर्यासापि त्रिपटीकण्टपार्षिता ॥ ८५ ॥ कदाक्षिणात्यंतकांस्प्यगौडोताषयटीकसा ॥ नागदंतमयीसाक्षमुखकौतुकमंचिका ॥ ८६ ॥ कसापवतदेशीयाचंद्रकांतशिलोद्भवा ॥ दीपिकाव्यग्रहस्ताशालांजिकालांजिका ॥ ८७ ॥ किंवदूतेनकुलजेतुभ्यंकुप्याम्यहं तथा ॥ तदाभ्यवहरिष्येहमुपयस्याम्यहं यदा ॥ ८८ ॥ अनपयोस्मितेनाहंदुष्टेनकुलदूषिणा ॥ उत्तिष्ठानयद्भाबुतस्मैदद्यां तिलांजलिम् ॥ ८९ ॥ अपुत्रत्वं वरं नृणां कुपुत्राकुलपांसनात् ॥ त्यजेदंकुलस्यार्थेनीतिरेषासनतनी ॥ ९० ॥ स्नात्वानित्यविधिं कृत्वा तस्मिन्नेवाह्निकस्यचित् ॥ श्रोत्रियस्य सुतांप्राप्य पाणिजग्राहदक्षितः ॥ ९१ ॥ श्रुवा तथा सवृतांतं प्राक्तनं स्वं विनिंद्य च ॥ कांचिदिशंसमालोच्य निर्ययौ दक्षितांगजः ॥ ९२ ॥ चिंतामवापमहर्तृक्यामि करवाणि किम् ॥ नाहमभ्यस्ताविद्योस्मि न चैवास्ति धनोऽस्म्यहम् ॥ ९३ ॥ देशांतरेऽह्यस्ति धनः स हि दधः सुखमेधते ॥ भयमस्ति धने चौरास्ताविद्यः सर्वतोऽभयः ॥ ९४ ॥ यायजूककुलजन्मकृमेव्यसनंतथा ॥ अहो बलीयान्सविधिर्भावि कर्म नुंसंधयत् ॥ ९५ ॥

त्यजेदकमिति ॥ तथाचोक्तम् ॥ त्यजेदंकुलस्यार्थेयामस्यार्थकुलं त्यजेत् ॥ ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मा र्थे धिर्वत्यजेदिति ॥ आगवते च धृतराष्ट्रप्रतिविदुर्वाक्यम् ॥ त्यजाभ्यसैकुलकौशलायेति ॥ ९० ॥ सुतांप्राप्य ॥ प्रार्थ्योति च कचित् ॥ ९१ ॥ समालोच्य विचार्य ॥ समालंब्येतिकचित् ॥ ९२ ॥ अस्ति धनः अस्ति विद्यमानं धनं यस्य सोऽस्ति धनः ॥ अस्तीति तद्धेतुप्रतिरूपकमव्ययम् ॥ ९३ ॥ देशांतरेऽस्ति धन इति कचित् ॥ अस्ति धन इति वाच्यम् ॥ नाहमभ्यस्तावेदोऽस्मि न चैवास्ति धनागमः देशांतरे यो धनवान् स विद्यः सुखमेधत इति कचित्पाठः ॥ ९४ ॥ यायजूककुले इज्याशरीलस्य वंशे ॥ इज्याशरीलो यायजूक इत्यमरः ॥ अनुसंधयेद्योजयेत् ॥ ९५ ॥

नाधिगच्छामिनाभिजानामि ॥ परिचितः कश्चिज्जनइति शेषः ॥ परिचितिरिति क्वचित् ॥ १६ ॥ याचैव प्रार्थये ॥ याचमैज्जननीसाइहनेतियाजता ॥ साचैति वापाठः ॥ १७ ॥ म
होपहारान्महपूजासंभारात् ॥ १९ ॥ तमन्वगान्तं माहेश्वरमनुपस्थादगाद्वतवान् ॥ १०० ॥ १ ॥ गर्भागारं अगारस्य मध्यम् ॥ २ ॥ निजचैलांचलात्सवन्नायतोवतिदशांसमुददी
पुत्रस्य कृत्वा लया मास ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अशक्षयचेति ॥ आविपुण्यवशाद्भविष्यच्छिवरात्रौ पोषणपुण्यवशात् ॥ निर्मल्यभक्षणेऽपोषणनाशप्रसंगात् ॥ अतएव शिवदूतावक्ष्यं

भिक्षितुं नाधिगच्छामि न मे परिचितः क्वचित् ॥ न च पार्थ्व्यं किंचिन्मन्त्रशरणं भवेत् ॥ १६ ॥ सदानभ्युदिते भानौ प्रसूर्ममृष्टभोजनम् ॥ द
द्यादद्यात्र कंयाचेव चेह्जननी न मे ॥ १७ ॥ इति चित्तयतस्तस्य भानुरस्ताचलंगतः ॥ एतस्मिन्नेव समये कश्चिन्माहेश्वरो नरः ॥ १८ ॥ महोप
हारनादाय नगराद्बहिरभ्यगात् ॥ समभ्यर्चितुमीशानं शिवरात्रावुपोषितः ॥ १९ ॥ पक्वान्नगंधमाघ्रायक्षुधितः सतमन्वगात् ॥ इदमन्नं मया
ग्राह्यं शिवायोपस्कृतं निशि ॥ १०० ॥ इत्याशामवलंब्याथ द्वाशिशंभोरुपाविशत् ॥ ददर्श च महापूजां तेन भक्तेन निर्मिताम् ॥ १ ॥ विधाय नृ
त्यगीतादिभक्ताः सुताः क्षणं यदा ॥ नैवेद्यं सतदाऽदातुं गर्भागारं विवेश ॥ २ ॥ दीपं मदप्रभं दृष्ट्वा पक्वान्नावेक्षणा यसः ॥ निजचैलांचलाद्वाते
दत्त्वासमुददीपयत् ॥ ३ ॥ ततः पक्वान्नमादाय च वरितं गच्छतो बहिः ॥ तस्य पादतलाघातात् सुप्तः कोप्यबुध्यत ॥ ४ ॥ कोयं कोयं त्वरापन्नश्चो
रोयं शृण्वतामिति ॥ यावद्भूयात्समागत्य तावत्स पुरक्षकैः ॥ ५ ॥ पलायमानो निहतक्षणात्पंचत्वमागतः ॥ अभक्षयन्नैवेद्यं भाविपुण्यबला
न्नसः ॥ ६ ॥ अथ बद्धः समागत्य पाशमुद्धरपाणिभिः ॥ निनीषुभिः संयमिनीयामैः स विकटं भटैः ॥ ७ ॥

ति ॥ उपोषितेन भूतायामिति ॥ यत्तु शिवनिर्मल्यभोक्ता इत्यादि तत्तु तैर्पादभक्ष्यमापन्नं परिज्ञानात् ॥ तथा च बद्धं शिवदूता ॥ किं करोति शिवधर्मायै सूक्ष्मास्त्वैव भावदो रित्यादि ॥ यद्वा
बाणालिगाद्यातिरिक्तविषयं तथमदूतवचनम् ॥ तथा च ॥ बाणालिगेत्ययं भूते चंद्रकतिहृदि स्थिते ॥ तत्र कर्तृशतपुण्यशंभोर्नैवेद्यभक्षणे मिति ॥ तत्र बाणालिगनामदम् ॥ हृदि स्थितं प्राणलि
गं ॥ हृदये देशे प्राणवच्छैवैर्धार्यमाणं लिगमित्यर्थः ॥ हृदि ध्यानं विषयत्वेन स्थितं लिगमिति वा ॥ रुद्रमुक्तं गंजीत रुद्रपीतं पिबेद्बुद्धाघ्रातं जिघ्रेदिति च जाबालिभ्युतिः ॥ ६ ॥ अथेति ॥ अथा
नंतरं यावत्समागत्य विकटं भटैः सबद्धत्वा वत्सारेषु दात्तं ननु भामादिति द्वितीयश्लोकेनावयः ॥ ७ ॥

किंकिणीजालमालिनं धुद्रघटिकानिवहंसंजातमालमित्यर्थः ॥ शूलपाणयः रुद्रपरिषदा इत्यर्थः ॥ ८ ॥ शंभोति ॥ शंभोर्गणान्समालोक्य यमकिंकरैरिथ्यमवाधुक्तमित्यव्ययः ॥ किंत् ॥ हेगणा अयं द्विजो दुर्जन इति ॥ ९ ॥ दुर्दन्तमेवाह ॥ कुलेति चतुर्गतिः ॥ ११० ॥ आस्तामित्यत्र अकारलोपआर्षः आस्तामित्यर्थः ॥ १११ ॥ १२ ॥ तर्हि ॥ ११४ ॥

तावत्परिषदाः प्राप्ताः किंकिणीजालमालितम् ॥ दिव्यविमानमादाय तन्नेतुं शूलपाणयः ॥ ८ ॥ शंभोर्गणान्समालोक्य भूतिस्तैर्यमकिंकरैः ॥ अवादिप्रणतैरिथ्य दुर्वतो यंगणा द्विजः ॥ ९ ॥ कुलाचारप्रतीपेयं पित्रोर्वक्ष्य पराङ्मुखः ॥ सत्यशौचपरिभ्रष्टः संध्यास्नानविवर्जितः ॥ ११० ॥ आस्तांदूरेऽस्य कर्माणि शिवनिर्माल्यहारकः ॥ प्रत्यक्षतोऽब्रवीदध्वमस्मृशो यं भवादृशम् ॥ ११ ॥ शिवनिर्माल्यभोक्ताः शिवनिर्माल्यलंघकाः ॥ शिवनिर्माल्यदातारः स्पर्शस्पर्शेऽप्युपगृह्णन् ॥ १२ ॥ विषमालोढवापेयं श्रेयोवाऽनशनं परम् ॥ सेवितव्यं शिवस्वनं प्राणैः कंठगतैरपि ॥ १३ ॥ ययंप्रमाणंधर्मेषु यथानच तथा वयम् ॥ अस्ति चेद्दर्मलेशोऽस्य गणास्तच्छृणु मो वयम् ॥ १४ ॥ इत्थं तद्वाक्यमाकर्ण्य प्राचुः परिषदास्ततः ॥ किंकराः शिवधर्माये मूक्ष्मास्ते वै भवादृशः ॥ १५ ॥ स्थूललक्ष्यैः कथं लक्ष्यालक्ष्याये मूक्ष्मदृष्टिभिः ॥ अनेनानेन सा कर्मयत्कृतं शृणुते हतम् ॥ १६ ॥ पतंती लिंगशिरसि दीपञ्छाया निवारिता ॥ सच्चैलां चलतोऽनेन दत्वा दीपदशानि शिः ॥ १७ ॥ अपरोऽपि परो धर्मो जातस्तत्रास्य किंकराः ॥ शृण्वता शिवनामानि प्रसंगादपि गृह्णतः ॥ १८ ॥ भक्तेन विधिना पूजा किं यमाणा निरीक्षिता ॥ उपोषितेन भूतायामनेन स्थिरचेतसा ॥ १९ ॥ कलिंगराजो भविताऽधुनाविधुतकल्मषः ॥ एष द्विजवरो दूतायूययातयथागताः ॥ २० ॥ पार्षदैर्मदतुं भ्योमोचितस्त्विति स हि जः ॥ अरिंदमस्य तनयः कलिंगाधिपतेर्दमः ॥ २१ ॥

इत्यमिति ॥ हे किंकराः ये शिवधर्मास्ते भवादृशैः मूक्ष्मा अलक्ष्या एव ॥ १५ ॥ एतदेव स्पष्टयति ॥ स्थूललक्ष्यैरिति ॥ मूक्ष्मदृष्टिभिर्धर्मा लक्ष्याज्ञेयाः ॥ स्थूललक्ष्येयैषां तैः स्थूलदृष्टिभिः कथं लक्ष्या इत्यर्थः ॥ अथवा हे किंकराः ये शिवधर्मास्ते अतीव मूक्ष्मा एव अतः मूक्ष्मदृष्टिभिरित्यादि पूर्ववत् ॥ १६ ॥ दशान्वितम् ॥ १७ ॥ शिवनामानि गृह्णतः पुरुषास्त्वाशातप्रसंगात्तानि शृण्वता ॥ १८ ॥ भक्तेन विधिना पूजा अनेन निरीक्षिता भूतायां चतुर्दशाम् ॥ १९ ॥ इति यतः ॥ अतः कलिंगराजो भविति ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ समद्व्योजविष्यतेयत्तुममाज्ञानकरिष्यतीतिशेषः ॥ आज्ञामेवाह ॥ २४ ॥ देवमेवाह ॥ ममाज्ञाभंगदोषेणेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रत्नदीपशिखाश्रयः रत्नाच्येवदीपात्तेषांशिखानामाश्रयः रत्नश्रेष्ठानांपतिरिचर्यः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वार्थेति ॥ स्वार्थस्वप्रयोजनार्थदीपवत्युद्दिष्टांलिङ्गमत्त कांधकारंहरतीतिः ॥ ३० ॥ प्राग्वासनोदयात्पूर्वस्कारस्फुरणात् ॥ अतिविस्मयेनाहतुः ॥ कैवेति ॥ हेतिवशर्मन्विलोकयस्य ॥ किम् ॥ एषादिक्पालपदवीस्थानंक्र ॥ एषके क्रमाद्राज्यमवाप्यार्थपितर्युपरतेयुवा ॥ नान्यधर्मविजानातिदुर्दमोभूयतिदमः ॥ २२ ॥ शिवालयेषुसर्वेषुपदोपदानाहतेद्विज ॥ ग्रामाधीशा न्समाहूयसर्वांस्वविषयस्थितान् ॥ २३ ॥ इत्थमाज्ञापयामाससमदंढ्योभविष्यति ॥ यस्ययस्याभितोग्रामंयावंतश्चशिवालयाः ॥ २४ ॥ तत्रतत्रसदादीपाद्योतनीयोऽविचारितम् ॥ ममाज्ञाभंगदोषेणशिरच्छेत्स्यास्यसंशयम् ॥ २५ ॥ इतितद्रयतोदादीपाःप्रतिशिवाल्यम् ॥ अनैनैवसधर्मणयावज्जोवंदमोत्पः ॥ २६ ॥ धर्माद्भिर्महतीप्राप्यकालधर्मवशंगतः ॥ सदीपवासनायोगाद्भूदोपात्तप्रदोष्यवै ॥ २७ ॥ अ लकायाःपतिरभूद्रत्नदीपशिखाश्रयः ॥ एवंफलतिकालेनशिवेऽल्पमपियत्कृतम् ॥ २८ ॥ इतिज्ञावाशिंवकार्यभजनंस्वसुखार्थिभिः ॥ कसदी क्षितदायादःसर्वधर्मपराङ्मुखः ॥ २९ ॥ स्वार्थदीपदशोद्योतंलिङ्गमौलितमोहरः ॥ कलिंगविषयगज्यंप्राप्तोधर्मरतिःसदा ॥ ३० ॥ शिवाल येसमुद्घोष्यदीपान्प्राग्वासनोदयात् ॥ कैषादिक्पालपदवीशिवशर्मन्विलोकय ॥ मनुष्यधर्मणानेनसांप्रतंयेहभुज्यते ॥ ३१ ॥ गणा वूचतुः ॥ सर्वदेवशिवेनासौसखित्वंचयथेयिवान् ॥ तदप्येकमनाविप्रसंशृणुष्वब्रवावहै ॥ ३२ ॥ पादोक्तेयपुराविप्रब्रह्मणोमानसालु तात् ॥ पुलस्याद्विश्रवाजज्ञेतस्यवैश्रवणःसुतः ॥ ३३ ॥ तेनेयमलकाभुक्तापुरीविश्वरुताकृता ॥ आराध्यज्यंबवंकंदेवमत्युन्नतपसापुरा ॥ ३४ ॥ त्याकांक्षायामाहतुः ॥ मनुष्यधर्मणाऽनेनगुणनिधिनसांप्रतंयाद्देहस्वर्गेभुज्यतेसावाकइतिशेषः ॥ ३१ ॥ नेकवलमलकायाःपतिरभूदीश्वरेणसार्धमित्रतांचमातवानित्याहतुः ॥ सर्व देवेत्यादिना ॥ संशृणुष्वस्यक्षृणु ॥ आत्मेनेपदमार्पम् ॥ पाठांतरेहेलस्वायआलीयेतिशिवशर्मसंबोधनम् ॥ ३२ ॥ पादोक्तेयलोकात्रयात्मकपद्मरुष्टौ ॥ वैश्रवणःविश्रवसपु त्रःकुबेरइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

तत्रपद्मे ॥ मेघवाहनैरेककल्पइत्यनुषज्जेते ॥ तथाचोक्तंवासिष्ठे ॥ कदाचिद्विष्टयःशार्दूलःकदाचिसद्मजोद्भवाः कदाचिदपिवैष्णव्यःकदाचिन्मनिनिर्मिताइति ॥ कथंरुद्रस्यमेघवाहनत्वंमितिचेदुच्यते ॥ मेघवाहनइदंस्तदूपाधिरित्वात्महोदेवस्यमेघवाहनात् ॥ तच्चचैवोक्तम् ॥ यद्वा मेघमारुह्यश्रीरुणायावदन्तवानितिमेघवाहनइति ॥ दानधर्मे ॥ दिव्यवर्षसहस्रेमेघोभूत्वाहरविष्णुरवहदिदिवातथोच्यते ॥ तथाचैल्लेगे ॥ सप्तजशंकरंयत्वाब्रह्माणपरमेश्वरः जनार्दनो जगन्नाथःकल्पैवमेघवाहने दिव्यवर्षसहस्रेमेघोभूत्वाऽवहद्वहस्रं नारायणोमहादेवबहुमानमसादम् दृष्ट्वाभावमहादेवोहरेःस्वात्मनिशंकरः प्रदीतस्यसकललक्ष्म्यैवब्रह्मणासह तदातत्कल्पमाहुर्वेमेघवाहनंज्ञयति ॥ यद्वा देव्योक्तेनोपरिमेघानां कृतावासत्वा न्येमेघवाहनइतिपुराणान्तरम् ॥ यद्वा भक्तानां फलेसेचनान्मेघोदषस्तद्वाहनत्वात् ॥ यद्वा सेचनवृत्तिसाम्यान्मेघोवरास्तेप्रपयतीतिमेघवाहनः ॥ यद्वाऽष्टमूर्तिवात्सल्यरूपेणवहादिमेघान्प्रापयतीति ॥ यद्वा मेघवाहनइतिब्रह्मणःकल्पविशेषस्यनाम ॥ तथाचोक्तंलेगे ॥ भवोद्भवस्तपश्चैवभयारंभःप्रभुःपुनः ऋग्वेदिह्यवाहःसावित्रस्तुतएवच उशिकःकुशिकश्चै

व्यतीततत्रकल्पवैप्लवत्तेमेघवाहने ॥ याज्ञदत्तिरसौश्रीदत्तपत्तेपेमुदुःसहम् ॥ ३५ ॥ भक्तिप्रभाविज्ञायशंभोस्तदीपमात्रतः ॥ पुरीपुरारः
संप्राप्यकाशिकांचित्यकाशिकाम् ॥ ३६ ॥ शिवैकदशमुद्राभ्यचिन्तरत्नप्रदीपकम् ॥ अनन्यभक्तिसेहाढ्यतन्महोदध्याननिश्चलम् ॥ ३७ ॥

वगांधारोभुनिसत्तमाः ऋषभश्चतथापद्मोगांधारीयश्चमध्यगः वैराजोवैनिषादश्चमुत्थोवैमेघवाहनः पंचमश्चत्रकश्चैवआकतिस्तानएवच मनश्चदर्शोबिहृश्चतथावैश्वंतलोहितः रक्तश्चपीतवासाश्चअसितःसर्वरूपकः एवंकल्यास्तुसंख्याताब्रह्मणोव्यक्तजन्मइति ॥ यज्ञदत्तस्यापत्ययाज्ञदत्तिर्गुणनिधिरित्यर्थः ॥ श्रीदोनिधिपतित्वात्संपन्नित्वात्संपत्तिदत्तात्संपत्तिदः ॥ मुदुःसहंमुदुःफलतपस्तेपइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ एतद्विदुषोति ॥ भक्तिप्रभाविमित्यारभ्यततइत्यतःभक्तनेन ॥ शंभोर्भक्तिप्रभाविज्ञायकाशिकांप्राप्यचिन्तरत्नप्रदीपकमुद्रोप्युज्ज्वल्यशांभवंलिङ्गशंभोर्लिङ्गासंस्थाप्ययावत्तद्वर्त्मन्त्वगस्थिपरिशेषितमस्थिचर्मविशिष्टवभूतावद्वर्षणामयुतंशतंशलक्षंतपस्ततापकृतवानितिपंचमेनाव्ययः ॥ ३६ ॥ भक्तिप्रभाविज्ञाययुक्तं तत्रहेत्वत्वेषणायामाह ॥ तद्वीपमात्रतः तस्यप्रसिद्धस्यमाहेश्वरस्यकृतस्यदीपस्यमात्रतःदीपपदीपउद्दीपनंउज्ज्वलनमिति यावत्तन्मात्रतस्तेदेकमात्रतइत्यर्थः ॥ कथंभूतचिन्तरत्नप्रदीपकम् ॥ शिवैकदशं शिवएवैकादशावर्तिकायस्मिंस्तम् ॥ पुनःकीदृशम् ॥ अनन्यभक्तिसेहाढ्यं अव्यभिचारिणीभक्तोवैभोघनादित्तेनाढ्यम् ॥ तन्महोदध्याननिश्चलं तच्चतन्महश्चेतिन्महस्तद्धानेननिश्चलम् ॥ ३७ ॥

शिवैक्यसुमहापात्रं शिवेन सहैक्यतादात्म्यतदेकसुमहापात्रमाधारो यस्य तम् ॥ न पृष्ठाग्रिस्तेन परे बृंहितं वै धृतम् ॥ कामक्रोधमद्वयो महाविद्यास्ता एव पतंगस्तेषामाघातेनापातेन परि
वर्जितम् ॥ ३८ ॥ प्राणसंरोधः प्राणायाम एव निवर्तितवाता आघोयत्रयम् ॥ निर्मलमसंभावना विपरीतभावना रहितं यदीक्षणज्ञानं तस्मान् निर्मलम् ॥ कथं भूतं लिङ्गमासद्भावकुसुमाचितं स
द्भावः सद्भक्तिस्तदेकसुमतेनार्चितम् ॥ यद्वा सद्भक्तिर्भनो वृत्तिस्तद्दिशेषरूपाण्यर्हसादीनि पुष्पाणि तैरचितम् ॥ तथा चोक्तम् ॥ अर्हसाप्रथमं पुष्पपुष्पमिदं द्वयनिग्रहः ध्यानपुष्पं तपः पुष्पं

शिवैक्यसुमहापात्रं तपोभिपरिबृंहितम् ॥ कामक्रोधमहाविघ्नपतंगघातवर्जितम् ॥ ३८ ॥ प्राणसंरोधनिवर्तितं निर्मलं निर्मलेक्षणम् ॥ सं
स्याप्यशंभवं लिङ्गं सद्भावकुसुमाचितम् ॥ ३९ ॥ तावत्तत्तापसतपस्त्वगस्थिपरिशेषितम् ॥ यावद्भूतवतद्वर्षवर्षाणामयुतं शतम् ॥ १४० ॥
ततः सहविशालाक्ष्यादेवो विधेः स्वयम् ॥ अलकापतिमालाक्ष्यप्रसन्नेनंतरालना ॥ ४१ ॥ लिङ्गे मनःसमाधाय स्थितं स्याणुस्वरूपिण
म् ॥ उवाच वरदोऽस्मीति तत्त्वालमलकापते ॥ ४२ ॥ उन्मील्य नयने यावत्सपश्यति तपोधनः ॥ तावदुद्यत्सहस्रांशुसहस्राधिकतेजसम् ॥ ४३ ॥
पुरोददर्शश्रीकण्ठचंद्रचूडमुमाधवम् ॥ तत्तेजः परिभूताक्षितेजाः संमिल्य लोचने ॥ ४४ ॥ उवाच देवदेवेश मनोरथपथतिगम् ॥ निजांश्चिददर्श
नेनाथदृक्सामर्थ्यप्रयच्छ मे ॥ ४५ ॥ अयमेव वरानाथ त्वं साक्षान्निरीक्ष्यसे ॥ किमन्येन वरेणेश नमस्ते शशि शेखर ॥ ४६ ॥ इति तद्वचनं
श्रुत्वा देवदेव उमापतिः ॥ ददौ दर्शनसामर्थ्यं स्पृष्ट्वा पाणितलेन तम् ॥ ४७ ॥ प्रसारय नयेन पूर्वमुमा मे व्यलोकयन् ॥ शंभोः समापकायोषिद्
वासवर्गिसुंदरी ॥ ४८ ॥

ज्ञानपुष्पं तैव च सर्वभूतदयापुष्पं क्षमापुष्पं विशेषतः सत्यचाष्टविधं पुष्पाणि ॥ श्रीति करं परमिति ॥ ध्यानपुष्पमित्यत्र ध्यानशब्दो विवेकविषयः ॥ अतो निर्मलेक्षणादित्यनेन नपौ नरु
क्तम् ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उन्मील्येति ॥ सधनदो नयने उन्मील्य विद्वत्यावसथ्यति तावच्छ्रीकण्ठदर्शालम्ब्यः ॥ ४३ ॥ तत्तेज इति ॥ सोऽलकापतिर्न त्रसंमील्य सस्यग
विकचचयहो हरेति संबोध्य देवेशं देवदेवानां वैशं उवाचैत्यन्वयः ॥ कथं भूतः ॥ तस्य विश्वेश्वरस्य तेजसा परिभूतमक्षिते जायस्यसः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

१ तत इत्यपि पाठः

२ ज्ञानपुष्पमित्यत्र ज्ञानशब्द इति पाठोपेक्षित इति ज्ञाति

प्रेमपात्रमथादीश्वरस्य ॥ सौजाध्यश्रीः सौजाग्यसंपत् ॥ ४९ ॥ क्रूढदृष्टिः सत्यावद्विक्षेतावसनेत्रम् ॥ तदियद्व्ययम् ॥ तत्स्वयामंचक्षुः स्फोटस्फुटितवदित्यर्थः ॥ वामनेत्रस्फोटने हेतुमाह ॥ वामविलोकनात्क्रूढदृष्ट्याविलोकनात् ॥ वामनेत्रेणवाविलोकनात् ॥ स्फोटनेहेतुमाह ॥ क्रूढगति ॥ वक्रदृष्टिरित्यर्थः ॥ दुष्टदृष्टिरितिवा ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अधिवर्णयेदधिकं कथयेत् ॥ अधिवर्णयन्नित्किंचित् ॥ ५४ ॥ निधीनांपद्यादीनामष्टानाम् ॥ तदुक्तम् ॥ पद्मैश्वरमहापद्मोभक्त्यकूर्मोतथौदकः नीलोमकुंडः शंखश्चनिधयोद्यौप्र

अनया किंतपस्तममापितपसोधिकम् ॥ अहोरूपमहोप्रेमसौभाग्यश्रीरहोभूशम् ॥ ४९ ॥ क्रूरदृष्टीक्षेतावत्यावत्युनभुनरिदंवदन् ॥ तावत्यु स्फोटतन्नेत्रं वामं वामविलोकनात् ॥ ५० ॥ अथेदव्यब्रवीद्वैवं किमसौ दुष्टतापसः ॥ असकृद्वीक्ष्यमां वक्तव्यं कुर्वन्मेतपः प्रभाम् ॥ ५१ ॥ अस कृदक्षिणाक्ष्यापुनर्माभिवपश्यति ॥ असूयमानो मेरुप्रेमसौ भाग्यसंपदः ॥ ५२ ॥ इति देवी गिरंश्रुत्वा प्रहस्य प्राह तां प्रभुः ॥ उमेत्वदायः पुत्रोयं न चक्रेण चक्षुषा ॥ ५३ ॥ संपश्यते तपोलक्ष्मीं तव किं वा धि वर्णयेत् ॥ इति देवीं समाभाष्य तमीशः पुनरब्रवीत् ॥ ५४ ॥ वराब्धदा मितेव तत्पसोनेन तोषितः ॥ निधीनामधिनाथस्वंगद्वयकानां भवेत्श्वरः ॥ ५५ ॥ यक्षाणां किनराणां च राजा राज्ञां च भुव्रत ॥ पतिः पुण्यजनानां च सर्वेषां धनदो भव ॥ ५६ ॥ मया सख्यं च ते नित्यं वस्यामि च तवार्तिके ॥ अलकां न कषामि च तव प्रीतिविद्वद्वये ॥ ५७ ॥ आगच्छ पादयो रस्याः पतते जननी त्वियम् ॥ इति दत्त्वा वरान देवः पुनराह शिवां शिवः ॥ प्रसादं कुरु देवेशितपस्विन्यं गजेन्द्रवै ॥ ५८ ॥ देव्युवाच ॥ वत्स ते निश्चला भक्तिर्भवे भवतु सर्वदा ॥ भवैकपिंगो नेत्रेण वा मे न स्फुटितेन ह ॥ ५९ ॥ देवेन दत्ता ये तु भ्यं वराः संतु तथैव ते ॥ कुबेरो भवनाम्रात्वममरूपे व्ययामुत ॥ १६० ॥ त्वयं दस्यापि तं लिङ्गं तव नाम्ना भविष्यति ॥ सिद्धिं दत्त्वा धकानां च सर्वपापहरं परम् ॥ ६१ ॥

कर्तिना इति ॥ ५५ ॥ किनराणां किंपुरुषाणां भित्यर्थः ॥ यथाश्रुतानां भवेवा ॥ पुण्यजनानां राक्षसानाम् ॥ ५६ ॥ निकषामि च निकषाराक्षसजातीनां माता तस्यामि च ॥ यद्वा अलकां न कषा अलकायाः समीपे प्रीतिविद्वद्वये प्रीत्यतिशयार्थम् ॥ प्रीतिविवर्धयन्नित्किंचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ एकपिंगः एकनेत्रपिंगां स्फुटितयस्य सः ॥ ५९ ॥ कृत्स्नो बिरः शरीर्यस्ये तिकुबेरः ॥ १६० ॥ ६१ ॥

भालनेत्राललाटचक्षुषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ यजति पूजामांघ्रकृति ॥ पुरोहिताः पुरोधसः ॥ पुरोहितादतिपाठेहिताहितकारिणः ॥ १० ॥ ११ ॥ भूतान् चतुर्दशी ॥ १२ ॥ दिवापिदिने
पि ॥ चंद्रचंद्रिकांबद्रज्योत्स्नाम् ॥ समसह ॥ १३ ॥ चमत्कृत्यचमत्कृत्योदरेवाप्ता ॥ अत्याश्वर्यविधाययमनआह्लादयतीतिपूर्वैष्वैवान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तदनन्तर

भालनेत्रानीलगलाशुद्धांगावृषभध्वजाः ॥ असंख्याताः सहस्राणि ये रुद्रा अधिभूतलम् ॥ ८ ॥ तेऽस्यां पुरिवसंत्यैश्यां सर्वभोगसमृद्धयः ॥ इ
शानेशं समभ्यर्च्य काश्चां दशां तरेष्वपि ॥ ९ ॥ विपन्नस्तनपुण्येन जायतेऽत्र पुरोहिताः ॥ अष्टम्यां च चतुर्दशमी शानेशं यजंति ये ॥ १० ॥ तए
वरुद्रा विज्ञेया इहा मुत्राप्यसंशयम् ॥ कृत्वा जागरणं रात्रा विशानेशं नश्वरसंनिधौ ॥ ११ ॥ उपोष्य भूतां यां कां चिन्नरोगभं भाक्पुनः ॥ स्वर्गमा
र्गे कथां मित्यं शृण्वन् विष्णुगणोदिताम् ॥ १२ ॥ शिवशर्मा दिवाप्युच्चैरपश्यच्चंद्रचंद्रिकाम् ॥ आह्लादयंतीं बहुशः समंसर्वद्रियमनः ॥ १३ ॥
चमत्कृत्य चमत्कृत्य कोयलां कोहरंगौ ॥ प्रपच्छ शिवशर्मा तौ प्राचतुलं च तौ द्विजम् ॥ १४ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागलो
कएष कलानिधेः ॥ मीयपवर्षिभिर्भिर्यस्य करैराव्याप्यते जगत् ॥ १५ ॥ पिता सोमस्य भो विप्रजज्ञेऽग्निर्भगवाद्युषिः ॥ ब्रह्मणो मानसात्पूवंप्रजासर्ग
विधिस्ततः ॥ १६ ॥ अनुत्तरं नाम तपो येन तमं हितपुरा ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीतीह नोऽश्रुतम् ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेतस्य रतः सोमत्व
मीयिवत् ॥ नेत्राभ्यां तच्च सुसावदशधा द्योतय दिशः ॥ १८ ॥ तंगर्भं विधिना दिशदशद्वयोदधुस्ततः ॥ समेत्य धारयामासुर्न वताः समशक्रुव
न् ॥ १९ ॥ यदा न धारणे शक्तास्तस्य गर्भस्य ता दिशः ॥ ततस्ताभिः सजुः सोमो निपातवसुधराम् ॥ २० ॥ पतितं सोममालोक्य ब्रह्मालो कपि
तामहः ॥ रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया ॥ २१ ॥

तप इति संबन्धः ॥ न विद्यते उत्तमार्थिकं यस्मात्तदनुत्तरं सार्वलोक्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वदहस्योर्ध्वपदेशमाचक्रमेतवत्येदं ततस्तोमत्वमीयिवत्तामवदित्यर्थः ॥ सोमत्वं सोमो जस्य
जन्म अमृतत्वं वा ॥ अनुत्तरं भावनायास्तत्फलत्वात् ॥ १८ ॥ विधिना दिष्टा ब्रह्मणा प्रेरिताः ॥ दृष्टादिति पाठो विधिनादेवेन ॥ १९ ॥ सजुः सह ॥ २० ॥ २१ ॥

चकारकारयामास ॥ अमुंचंद्रम् ॥ अमूमितिपाठैष्वधीमित्यर्थः ॥ १२ ॥ तथापृथिव्यापतनप्रकरणे ॥ तेनेतिपाठैपृथिव्याप्राप्तेतजसैत्यर्थः ॥ २३ ॥ पदानां दशदशतीः शतं वर्षपद्यशतसंख्यावच्छिन्नकालम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कुंडमितिपाठैकुंडकूपम् ॥ अज्ञानात्म्यमव्यतेमायातोमुक्तोभवति ॥ ज्ञानेनयुज्यतइतिक्रिचिद् ॥ २७ ॥ तुष्टेनेति ॥ तांप्रसिद्धामेकांकलामादाय एकयाकलयाउपलक्षितइत्यर्थः ॥ तुष्टेनेदेवेनस्वमौलौयः स्वयंप्रवृत्तः ॥ धृतः सवेतिवापाठः ॥ सप्तोमस्तन्महाराज्यं प्राप्यराजसूयसमाजद्रइतितृतीयेनान्व

सतेनरथमुख्येनसागरांतांवसुंधराम् ॥ त्रिःसप्तरुत्वोद्बुद्धिणश्चकारामुप्रदक्षिणम् ॥ २२ ॥ तस्ययत्पुवितेतजः पृथिवीमन्वपद्यत ॥ तथौषध्यः समुद्रतायाभिः संधार्यतेजगत् ॥ २३ ॥ सलब्धतेजाभगवानंब्रह्मणावर्धितः स्वयम् ॥ तपस्तेपेमहाभागपद्मानां दशतीर्दश ॥ २४ ॥ अविमुक्तं समासाद्यक्षेत्रं परमपावनम् ॥ संस्थाप्यलिंगममृतंचंद्रशाल्यं स्वनामतः ॥ २५ ॥ बीजौषधीनांतोयानाराजाभूदग्रजन्मनाम् ॥ प्रसादादेवदेवस्यविश्वेशस्यपिनाकिनः ॥ २६ ॥ तत्रकूपंविधायैकममृतोदमितिस्मृतम् ॥ यस्यांबुपानस्नानाभ्यांनरोऽज्ञानात्ममुच्यते ॥ २७ ॥ तुष्टेनेदेवदेवेनस्वमौलौयोधृतः स्वयम् ॥ आदायतांकलामेकांजगत्संजीवनीं पराम् ॥ २८ ॥ पश्चाद्दक्षेणशशोपिमासोनेदयमाप्यच ॥ आप्याय्यतेसौकलयापुनरेवतयाशशी ॥ २९ ॥ सतत्याप्यमहाराज्यं सोमः सोमवतांवरः ॥ राजसूयं समाजद्रसहस्रशतदक्षिणम् ॥ ३० ॥ दक्षिणामदत्सोमस्त्रीन्लोकानितिनौश्रुतम् ॥ तेभ्योब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यश्चभोद्विज ॥ ३१ ॥ हिरण्यगर्भो ब्रह्माऽत्रिभृगयत्र त्विजो भवन् ॥ सदस्याभूदरित्तात्रमुनिभिर्बहुभिर्वृतः ॥ ३२ ॥

यः ॥ २८ ॥ मासश्चासावनश्चेतिमासोनस्तिस्मिन्मुख्येचांद्रेमासिमामैतसीत्यर्थः ॥ मासांतइतिपाठैपिसएवार्थः ॥ अनयेतिपाठैपिसएवार्थः ॥ यथेतिपाठेयथावित्यर्थः ॥ २९ ॥ सोमवतांसोमयागवताममृतवतामितिवा ॥ वरः श्रेष्ठः ॥ ३० ॥ नौआवाभ्याम् ॥ ३१ ॥ हिरण्यगर्भो ब्रह्माऽत्रिभृगयत्र त्विजो भवन् ॥ अत्रिभृगु रितिमरीच्यादीनामपलक्षणार्थम् ॥ अतएवत्विजोऽभवन्निबिदुवचनम् ॥ ३२ ॥

सिनीसिनीवाली ॥ ३३ ॥ सोममामनिर्वक्ति ॥ उमयेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तत्रैवाविमुक्तएव ॥ विलोचनपदंविशिष्टेनत्रपदम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ लल्लव ॥ हस्तैः करैरस्मिन्निरिति यावत् ॥ परीतव्याप्तम् ॥ ३९ ॥ यद्यतः ॥ एवमप्येति ॥ ४० ॥ यच्चैत्यत्रयत्रैतिकचिन्सादौदयतेतदालयात्रतपस्तममित्युक्ता ॥ अत्रकुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ यत्रकतुः क्रयेति ॥ ४१ ॥ तंसिनीचक्रुह्रैश्चद्युतिपुष्टिः प्रभावसुः ॥ कीर्तिधृतिश्चलस्मीश्चनवेदेव्यः सिषेविरे ॥ ४३ ॥ उमयासहितंरुद्रसंतप्याध्वरकर्मणा ॥ प्रापसोमइतिस्वार्तिदत्तांसोमनशंभुना ॥ ४४ ॥ तत्रैवतप्तवानसोमस्तपः परमदुष्करम् ॥ तत्रैवराजसूयचक्रेचंद्रेश्वराग्रतः ॥ ४५ ॥ तत्रैवब्राह्मणैः प्रौरित्युक्तोसौकलानिधिः ॥ सोमोस्माकंब्राह्मणानंराजात्रैलोक्यदक्षिणः ॥ ४६ ॥ तत्रैवदेवदेवस्य विलोचनपदंगतः ॥ देवेनप्रीतमनसात्रैलोक्याह्लादहेतवे ॥ ४७ ॥ त्वंमास्यपराभूर्तिरित्युक्तस्तप्तपोवलात् ॥ जगत्तवाद्यंप्राप्यभविष्यतिसुखोदयम् ॥ ४८ ॥ त्वयीयुषमयैर्हसैः स्पृष्टमेतच्चराचरम् ॥ भानुतापपरीतंचपरां ग्लानिंविहास्यति ॥ ४९ ॥ एतदुक्तामदेशानोवरानन्यानांमुदा ॥ द्विजराजतपस्तप्तयदित्युग्रंवयात्रवै ॥ ४० ॥ यच्चकतुक्रियोत्सर्गस्त्वयामर्त्यानिवेदितः ॥ स्यापितंयत्विदंलिगंमचंद्रेश्वराभिधम् ॥ ४१ ॥ ततोत्रालिगेवन्नामिसोमसोमार्धरूपपृक् ॥ प्रतिमासंपंचदश्यांशुक्कायांसर्वगोप्यहम् ॥ ४२ ॥ अहोरात्रंविष्यामित्रैलोक्यैश्चयंसंयुतः ॥ ततोत्रपूर्णमायांतुरुतास्वत्यापिसाक्षिक्या ॥ ४३ ॥ जपहोमार्चनध्यानदानब्राह्मणभोजनम् ॥ महापूजाचसाननंममप्रीत्यैभविष्यति ॥ ४४ ॥ जीर्णोद्वारादिकरणं नृत्यवाद्यादिकार्षणम् ॥ ध्वजारोपणकर्मादितपस्वियतितर्पणम् ॥ ४५ ॥ चंद्रेश्वरेकृतंसर्वतदानत्यायजायते ॥ अन्यच्चैतेप्रवक्ष्यामिशृणुगुह्यंकलानिधे ॥ ४६ ॥

त्वन्नामित्रिन्नामोपलक्षितेचंद्रेश्वरइत्यर्थः ॥ सोमहोमसोमार्धरूपपृक् उमयासहवतदिति सोमं च्छतर्धंचतद्रूपपृक् उमार्धशरीरधृगित्यर्थः ॥ शुक्लायांपंचदश्यांपौर्णमास्यामित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ततइति ॥ यतोऽत्रस्थानेऽहंनिवसिष्यामिततोऽत्रस्वत्यापिकृतासाक्षिक्यानूनंनिश्चितंममप्रीत्यैमहापूजात्राविष्यतीतिसार्धेनान्वयः ॥ ४३ ॥ साक्षिक्यामेवदर्शयति ॥ जपहोमेति ॥ ४४ ॥ अर्पणविश्वेश्वरेसमर्पणम् ॥ कारणमितिपाठेकारणमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

१ एवमुक्तेत्यपिपाठः

श्रुतिद्वेवदन्दिक्काय ॥ ४७ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वसुरुद्रादितिमुनेतिअश्रुद्रामलक्षालनायपित्रादित्रयाणांवल्लादिरूपकथनम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सर्वणांस्पर्णादृणात् ॥ क्षणालित्वकृतादितिकचित्पाठः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सृष्ट्वास्पर्शनंकृत्वा ॥ दृष्ट्वेतिक्कचित् ॥ ५९ ॥ सदर्थोऽमावास्यासहिते ॥ ऋणत्र

अभक्तायचनास्येयनास्तिकायश्रुतिद्वेहे ॥ अमावास्यायदासोमजायेतसोमवासरे ॥ ४७ ॥ तदोपवासःकृतव्योभूतायांसद्विरादरात् ॥ कृतनित्यक्रियःसोमत्रयोदश्यानिशामय ॥ ४८ ॥ शनिप्रदोषेसंपूज्यलिङ्गचंद्रेश्वराद्वयम् ॥ नक्तंकृत्वात्रयोदश्यांनियमंपरिगृह्यच ॥ ४९ ॥ उपोष्यचचतुर्दश्यांकृत्वाजागरणंनिशि ॥ प्रातःसोमकृदुहूगोस्नात्वाचंद्रोदवारिभिः ॥ ५० ॥ उपास्यसंध्यांविधिवत्कृतसर्वोदकक्रियः ॥ उपचंद्रोदतीर्थेषुश्राद्धंविधिवदाचरेत् ॥ ५१ ॥ आवाहनाध्यरहितंपिंडानद्यावयत्नतः ॥ वसुरुद्रादितिमुतस्वरूपपुरुषत्रयम् ॥ ५२ ॥ मातामहांस्तथोद्दिश्यतथान्यानिपिगोत्रजान् ॥ गुरुश्वशुरवंधूनांमानान्युच्चार्यपिंडदः ॥ ५३ ॥ कुर्वच्छ्राद्धंचतीर्थेस्मिन्श्रद्धयोद्भरतेखिलान् ॥ गयायां पिंडदानेनयथातुष्यतिपूर्वजाः ॥ ५४ ॥ तथाचंद्रेश्वरंद्रुण्डकुंडेश्चश्राद्धैस्तुष्यतिपूर्वजाः ॥ गयायांचयथामुच्येत्सर्वणांस्वित्तजान् ॥ ५५ ॥ तथाप्रमुच्यतेचर्णाच्चंद्रोर्पिंडदानतः ॥ यदाचंद्रेश्वरंद्रुण्यायाक्लोपिनरोत्तमः ॥ ५६ ॥ तदातृत्यंतिमुदितास्तस्यवंप्रपितामहाः ॥ अयंचंद्रोदतीर्थेस्मिन्तृपणनःकरिष्यति ॥ ५७ ॥ अस्माकंमंदभाग्यत्वाद्यदिनैवकरिष्यति ॥ तदातृतीर्थसंस्पर्शोदस्मत्तृभिर्भविष्यति ॥ ५८ ॥ सृशेन्नापियदामंदस्तदाद्रक्ष्यतिहमये ॥ एवंश्राद्धंविधायथसृष्ट्वाचंद्रेश्वरंव्रती ॥ संतप्यविप्रांश्चयतीन्कुपौद्वपारणंततः ॥ ५९ ॥ एवंव्रतेकृतेकाश्यांसदर्शसोमवासरे ॥ भवेदृणत्रयान्मुक्तोऽर्गकमदनुग्रहात् ॥ ६० ॥ अत्रयानामहचैत्र्याकार्यक्षेत्रनिवासिभिः ॥ तारकज्ञानलाभायक्षेत्रविघ्ननिवर्तिनी ॥ ६१ ॥ चंद्रेश्वरंसमभ्यर्च्यधन्यत्रापिसंस्थितः ॥ अघौघपटलींभित्वासोमलोकमवाप्स्यति ॥ ६२ ॥

याद्वैवपिच्यमानुषलक्षणदित्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाजायतदति ॥ ६० ॥ महाचैत्र्याचैत्रमासोद्भवायामहापूर्णमायांचित्रानक्षत्रयुक्तायामित्यर्थः ॥ ६१ ॥ संस्थितोऽमृतः ॥ अघौघपटलीपापसमूहंक्लिम् ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ विश्वेश्वरीसिद्धेश्वरीम् ॥ अयमेववापाठः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ जितेति ॥ लोभाश्वस्यहाचास्मिताचतास्तथाजितलोभास्यहास्मितायैस्तथा ॥

कलौचंद्रशमहिमानाभाग्रैरवगम्यते ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामिपरां गुह्यं निशापते ॥ ६३ ॥ सिद्धयोगीश्वरं पीठमेतत्साधकसिद्धिदम् ॥ मुरासुरे
षु गंधर्वाणां विद्याधरेषु च ॥ ६४ ॥ रक्षोगुह्यकयक्षेष्णैर्किं नरेषु च ॥ सकलव्यस्तु सिद्धानामत्र सिद्धाममाग्रतः ॥ ६५ ॥ षण्मासं नियता
हारो व्यायनं विश्वेश्वरीमिह ॥ चंद्रेश्वराचं नायातान् सिद्धान् पश्य तिस्रोऽग्रान् ॥ ६६ ॥ सिद्धयोगीश्वरं साक्षाद् रदातस्य जायते ॥ तवापि म
हती सिद्धिः सिद्धयोगीश्वरीक्षणात् ॥ ६७ ॥ संति पीठान्यनेकानि क्षितौ साधकसिद्धये ॥ परं योगीश्वरं पीठाद्भूषणेनाशुसिद्धिदम् ॥ ६८ ॥ यत्र
चंद्रेश्वरं लिंगत्वेयं दस्यपि तं शशिन् ॥ इदमेव हितस्य पीठमदृश्यमरुतात्मभिः ॥ ६९ ॥ जितकामा जितक्रोधा जितलोभा स्यहास्मिताः ॥ योगीश्व
रं प्रपश्यन्ति मम शक्तिं पराहिताम् ॥ ७० ॥ ये तु प्रत्यष्टमिजनास्तथा प्रतिचतुर्दश ॥ सिद्धयोगीश्वरं पीठपूजयिष्यन्ति भाविताः ॥ ७१ ॥ अदृष्टरू
पां सुभागां पिंगलां सर्वसिद्धिदाम् ॥ धूपनैवेद्यदीपाद्यैस्तेषामाविर्भावो विध्यति ॥ ७२ ॥ इति दत्तात्रेयानंशं भक्तस्मै चंद्रमसे द्विज ॥ अंतर्हितो मे हेशा
नस्तत्र वैश्वेश्वरेषु ॥ ७३ ॥ तदारभ्य च लोकेऽस्मिन् द्विजराजो धिपो भवत् ॥ दिशो विविमिराः कुर्वन्निजैः प्रसृमरैः करैः ॥ ७४ ॥ सोमवारव्रतकृतः
सोमपानरतानराः ॥ सोमप्रभेण यानेन सोमलोकां वसंति हि ॥ ७५ ॥ चंद्रेश्वरसमुत्पत्तिं तथा चंद्रमसं तपः ॥ यः श्रोष्यति नरो भक्त्या चंद्रलोके
स इज्यते ॥ ७६ ॥ ॥ अगस्त्यरुवाच ॥ ॥ शिवशर्मणि शर्मकारिणीं पथि दिव्येश्रमहारिणीं गणौ ॥ कथयंतौ तु कथामिमां शुभा मुदुला कं परि
जग्मतुस्ततः ॥ ७७ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे सोमलोकवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

जितलोभा जितस्यहा इति क्विप्ताठः ॥ स्यहाञ्जित इति चान्यत्र ॥ हितार्हितकारिणीम् ॥ हितं श्रितं तं प्रसिद्धाभिनिवा ॥ ७० ॥ भावो भक्तिस्त्वाभिनाः प्राप्ताभाविता भक्तिमुक्ता इ
त्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अधिपः श्रेष्ठः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ इति श्रीरामानंदकृता यां काशीखंडटीकायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ७९ ॥

पंचाधिकेदशचात्रलोकोनाक्षत्रसंज्ञकः ॥ तथाऽतिरम्यलोकोत्रयुष्यापिनिगद्यते ॥ १ ॥ उडुलोककथां कथयितुं भायसावधानयति ॥ शृणुपत्नीति ॥ १ ॥ उडुनक्षत्रम् ॥ स्यात्
 कथयतम् ॥ विषगाख्यानकोविदसकलाख्यानेपठितौ ॥ २ ॥ ३ ॥ तपोविषयेयष्टवण्यप्रावीण्यतद्गुणयासांतास्तथा ॥ ह्रपलावण्येतिक्वचित् ॥ तपोलावण्यसंयुताइतिचा
 न्यत्र ॥ नकेवलंदेकतृषणाःसर्वलावण्यरोहिण्यश्च सर्वेषुविषयेषुयांनिलावण्यानिताहिमरोहितुशीलंयासांतास्तथा ॥ सर्वकल्याणकारिण्यइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ४ ॥
 अगस्तिरुवाच ॥ शृणुपत्निमहाभागेलोपामुद्रसधर्मिणि ॥ कथांविष्णुगणाभ्यांचकथितांशिवशर्मणे ॥ ३ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ अ
 होगणौविचित्रयंश्रुतांचांद्रमसीकथा ॥ उडुलोककथांख्यातंविष्वगाख्यानकोविदौ ॥ २ ॥ ॥ गणावचतुः ॥ ॥ पुरासिस्तस्यतःस्तृष्टिस्त्रुंगुपु
 पृष्ठतः ॥ दक्षःप्रजाविनिर्माणेदक्षोजातःप्रजापतिः ॥ ३ ॥ षष्ठिदुहितरस्तस्यतपोलावण्यभूषणाः ॥ सर्वलावण्यरोहिण्योरोहिणीप्रमुखाःशु
 भाः ॥ ४ ॥ ताभिस्तस्वातपस्तोत्रप्राप्यैश्वर्यैपुरीम् ॥ आराधितोमहादेवःसोमःसोमविभूषणः ॥ ५ ॥ (यदातुष्टोयमीशानोदातुंवरम
 थाययौ ॥ उवाचचप्रसन्नात्मायाचध्वंवरमुत्तमम् ॥ ६ ॥ शंभोवाक्यमथाकर्ण्यऽचुस्ताश्वकुमारिकाः ॥ यदिदेयोवरोऽस्माकंवरयोग्याःस्म
 शंकर ॥ ७ ॥) भवतोपिमहादेवभवतापहरोहिण्यः ॥ रूपेणभवतातुल्यःसर्वाभर्ताभवत्विति ॥ ८ ॥ लिंगंस्याप्यसुमहन्नक्षत्रेश्वरसंज्ञित
 म् ॥ वरणायास्तदरम्यसंगमेश्वरसन्निधौ ॥ ९ ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंतुपुरुषायितसंज्ञितम् ॥ तपस्तप्तमहत्तामिःपुरुषैरपिदुष्करम् ॥ १० ॥ ततस्तु
 षोहिविश्वेशोव्यतरद्वरमुत्तमम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकत्रास्थिरचेतसाम् ॥ ११ ॥ श्रीविश्वेश्वरउवाच ॥ नक्षान्तं हितपोत्युग्रमेतदन्या
 भिरिदृशम् ॥ पुराऽबलाभिस्तस्माद्दोनानमनस्तत्रमन्त्रवै ॥ १२ ॥

सोमउभयासहवर्तमानः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुरुषायितसंज्ञितं पुरुषवदाचरितं पुरुषायितं पुरुषैर्योऽनुष्ठीयते तादृशमित्यर्थः ॥ तत्संज्ञितं चापमं तपः ॥ पुरुषायितसं
 ज्ञितमितिक्रचित् ॥ पुरुषायुतसंज्ञितमिति चान्यत्र ॥ पाठद्वयेपि पुरुषेभ्योऽप्यातिशयितं यत्तपस्तसंज्ञितमित्यर्थः ॥ अतएवोक्तम् ॥ पुरुषैरपिदुष्करमिति ॥ १० ॥ एकस्यपत्येकप
 त्वलासाम् ॥ तदेवाह ॥ एकत्रभर्तारि ॥ एकांथीतिपाठोऽप्यस्यैवार्थः ॥ ११ ॥ बरादास्यनृपयमतस्तासां नक्षत्रनामनिर्वाक्ति ॥ नक्षान्तमि ॥ नक्षान्तं सोऽमीष्यां विशादित्यर्थः ॥ १२ ॥
 १ यदेत्यादिश्लोकद्वयपुस्तकांतोऽबुनास्ति

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अतिथिविति ॥ इत्युक्तप्रकारेण भगणस्य नक्षत्रगणस्य संक्रथां समीचीनां कथां गणयोः कथयतोऽस्तौ बुधलोकः शिवशर्मणोने
त्रयोरतिथिवेनेत्रगोचरतामवापेत्यर्थः ॥ २० ॥ पीयूषभानोश्चंद्रस्य लोकाद्वृषीणयतेतपयातिहयतीति यावत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ योसाविति ॥ योऽसौ पूर्वमहाकांतिरित्यादि किं षड्विंश्लोके
पुरुषयितसंज्ञेन तं यत्तपसाधुना ॥ भवतीभिस्ततः पुंस्त्वमिच्छयावोभविष्यति ॥ १३ ॥ ज्योतिश्चक्रे समस्तेऽस्मिन्नग्रगण्याभविष्यथ ॥ मेघा
दीनां च राशीनां योनयो यमुत्तमाः ॥ १४ ॥ ओषधीनां मुधायाश्च ब्राह्मणानां च यः पतिः ॥ पतिमत्यो भवत्योपितेन पत्या शुभाननाः ॥ १५ ॥
भवतीनामिदं लिंगं नक्षत्रसंज्ञितम् ॥ पूजयित्वा न रोगं तां भवती लोकमुत्तमम् ॥ १६ ॥ उपरिष्ठान्दगां कस्य लोको वस्तुभविष्यति ॥ सर्वा
सां तारकाणां च मध्यमान्याभविष्यथ ॥ १७ ॥ नक्षत्रपूजकाय च नक्षत्रव्रतचारिणः ॥ तं बोलोके वसिष्यंति नक्षत्रसदृशप्रभाः ॥ १८ ॥ न
क्षत्रग्रहराशीनां बाधोत्पत्तिः कदाचन ॥ न भविष्यति येकास्थानं नक्षत्रं श्रवणं दकाः ॥ १९ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ अतिथिस्तमवापनेत्रयो
बुधलोकः शिवशर्मणस्त्वय ॥ गणयोर्भगणस्य संक्रथां कथयित्री रिति विष्णुचतसोः ॥ २० ॥ शिवशर्मोवाच ॥ कस्य लोको यमनुलो
व्रतं श्रीभगवद्गणौ ॥ पीयूषभानो रिव मे मनः प्रीणयेत्तराम् ॥ २१ ॥ गणावचतुः ॥ शिवशर्मनश्चतुः कथामेतां पापापहारिणीम् ॥ स्वर्ग
मार्गविनोदाय तापत्रयविनाशिनीम् ॥ २२ ॥ योसौ पूर्वमहाकांतिरावाभ्यां परिवर्णितः ॥ सा धाव्यपदमापन्नो द्विजराजस्तवाग्रतः ॥ २३ ॥
दक्षिणाराजसूयस्येन त्रिभुवनं कृता ॥ तपस्तपायं त्युग्रं प्रधानं दर्शतः ॥ २४ ॥ अत्रिनेत्रसमुद्भूतः योत्रो वै द्रुहिणस्य यः ॥ नाथः सर्वा
षधीनां च ज्योतिषां पतिरेव च ॥ २५ ॥ निर्मलानां कलानां च शोभयिष्य श्रगीयते ॥ उद्यमरोपतापं यः स्वर्गो गलहस्तयेत् ॥ २६ ॥ मुदं कुमुदिनी
नां यस्तनोति जगतामह ॥ दिग्बधूचारुशृंगारदर्शनादर्शमंडलः ॥ २७ ॥

य एवं भूतश्चंद्र इत्यनूद्य बृहस्पतेर्भार्याजहरोत्तिसप्तमेनावयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ द्रुहिणस्य ब्रह्मणः ॥ २५ ॥ शेषधर्तिर्निधिराश्रय इत्यर्थः ॥ स्वर्कः स्वर्गश्चिः ॥ गलहस्तयेतु गलधूलानि
स्मारयेन्नाशयेदित्यर्थः ॥ २६ ॥ दिग्बधूनां दिग्गणानां ये चारवः शृंगारा अलंकरणानि कुंकुमादिभिर्मंडनानि वातेषां दर्शनार्थमादर्शयानीयं यदणस्थानीयं यदल्यस्य सः ॥ २७ ॥

१ पुस्तकांतरेषु कथितव्रतोरिति निपाठो दृश्यते

किमन्यैरिति ॥ अन्यैर्गुणसंभारैर्वर्णितैः किम् ॥ यतोऽतोषिवध्यमाणत्कारणादस्यविधाः समनस्ति ॥ समोऽग्रहद्विक्वचिसाठः ॥ तमसोरिपोरितिचान्यत्र ॥ अतइत्यनेनोक्तंहेतुविद-
 णोति ॥ निजेति ॥ सर्वज्ञश्चरोयस्यचंद्रस्यकलंनिजोत्तमांगेस्वशिरसिअवतंसयेच्छिरोभूषणंकुर्यादित्यर्थः ॥ द्वितीयांतपाठेनिजोत्तमांगंप्रतिभूषयेदिति ॥ २८ ॥ यातुःपितृव्यपुत्र-
 स्य ॥ अच्यंगिरसोर्भावृत्वात् ॥ अतएवांगिरसस्येतिविशेषणमुक्तम् ॥ २९ ॥ ह्रपवान्रूपशालिनीमितिविशेषणाभ्यांपरस्परानुमतेनैवह्रणमितिस्मृचितम् ॥ मत्स्यपुराणेतथादर्शना-
 त् ॥ तथाहि ॥ कदाचिदुद्यानगतामपश्यदनेकपुष्पाभरणोपशोभाम् बृहन्तिवस्तनभारस्वेदात्पुष्पाऽवभोगेभ्यतिदुर्बलांगीम् भार्यचित्तादेवगुरोरंगंबाणानुरामायतचारुनेत्राम् तारां-
 सताराधिपतिःस्मरतःकेशेषुजगद्दिविक्रभूमौ सापिस्मरतसिहनेनरेमेतद्रूपकांत्याहृतमानसैव चिरंविद्यत्याथजगामतारांविधुर्गृहीत्वास्वग्रहंततोपीति ॥ बहुबहुवारंयथाप्रवति-
 तथा ॥ ३० ॥ ननुकथमयंसात्विकोभूत्वाबहुभिचार्यमाणेत्यंतनिषिद्धकर्मणोत्तमंनिषिद्धकर्मणप्रवृत्तइत्यतआह ॥ नायमिति ॥ नखंडितंवैष्णव्यंनप्रापितमपितुखंडितमेव ॥ ३१ ॥ ननुसनकादीनामन-
 किमन्यैर्गुणसंभारैरतोपिनसमंविधाः ॥ निजोत्तमांगंसर्वज्ञःकलांयस्यावतंसयेत् ॥ २८ ॥ बृहस्पतेःसवैभार्यामैश्वर्यमदमोहितः ॥ पुरोहित-
 स्यापिगुरोभ्रातुरांगिरसस्यैव ॥ २९ ॥ जहारतरसातारारूपवान्रूपशालिनीम् ॥ वार्यमाणांपिगीवाणैर्बहुदेवर्षिभिःपुनः ॥ ३० ॥ नायंक-
 लानिधेर्दोषोद्विजराजस्यतस्यैव ॥ हित्वात्रिनेत्रंकामेनकस्यनोखंडितंमनः ॥ ३१ ॥ ध्यांतमेतदभितःप्रसारियत्तच्छ्रमायविधिनाविर्भात-
 म् ॥ दीपभास्करकरामहोषधंनाधिपत्यतमसस्तुकिंचन ॥ ३२ ॥ आधिपत्यमदमोहितंशंसितंस्पृशतिनोहरोहितम् ॥ दुर्जनंविहिततार्थम्
 जनैःशुद्धधीरिवविरुद्धानसम् ॥ ३३ ॥

सःकामाखंडितबंदश्यते ॥ सत्यम् ॥ तेषामाधिपत्यतमोऽभावादित्याशयेनाह ॥ ध्यांतमिति ॥ एतद्वद्व्यांतमः ॥ अभितःसर्वतःप्रसारिप्रसरणशीलंच्छ्रमायनाशायविधिनामहत-
 औषधंविनिर्भातम् ॥ किंतन्महदौषधमित्याकांक्षायामाह ॥ दीपेति ॥ अधिपतेर्भाविआधिपत्यमाधिपत्यतमसाधिपत्यजन्त्याविवेकज्ञानस्य तपुनः किंचनकिंचिदौषधनविद्वि-
 मित्यर्थः ॥ ३२ ॥ वार्यमाणांपिजहोरित्यदुक्तंनैवहेत्वंतरमाह ॥ आधिपत्यमिति ॥ आधिपत्यमदेनमोहितमंतःकरणंपुरुषवाकर्मभूतमितिशेषः ॥ हरेःसंबंधियद्विद्वितश्रवणादिनिषि-
 द्धवर्जनादिकंतथातःशंसितकथितंस्तत्कृतंभूतंनस्पृशति ॥ आधिपत्यमदमुत्सार्यस्थापयितुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥ अत्रानुगुणंदृष्टांतमाह ॥ दुर्जनमिति ॥ तीर्थमज्जनैस्तीर्थस्नानादिभिः
 शुद्धानिमलबुद्धिर्यस्यसयथाविरुद्धमानसंदुर्जनसंचकनस्पृशतिद्वदिति ॥ हरोद्वितीमितिपाठेनकेवलंनोस्पृशतिअपितुहितंहेतु ॥ क्रोधमत्साधानार्थसंषादयेदित्यर्थः ॥ चतंहि-
 तैरितिस्थलद्वयपठेनचंद्रहितैःशुद्धभिः ॥ अन्यस्तर्पणवत् ॥ दुर्जनंविहिततार्थमज्जनमितिक्वचिसाठः ॥ ३३ ॥

आधिपत्यगर्वीर्नदते ॥ धिग्धिगिति ॥ अधिकार्द्धचेष्टितधिकर्गहितनिमित्तमित्यावत् ॥ गृहाधिक्यह्वनार्थावीप्सा ॥ अधिगर्द्धचेष्टितमितिक्रिचिष्याठः ॥ कुतइत्यतआह ॥ यतोयेनाधिकार्द्धचेष्टितेनचक्रमेक्षणविलक्षितंचक्रमश्रमणपरिधमणेतनयदोक्षणपृथिवीधमणादिदर्शनम् ॥ यदुक्तंजागवते ॥ यथाभ्रमरिकाटदृष्ट्याभ्यास्यतीव्रमहीयतइति ॥ तद्वद्विलक्षितंविपरीतवीक्षेतपथति ॥ अहितमेवहितमन्यतइत्यर्थः ॥ कथंभूतेनाधिकार्द्धचेष्टितेन ॥ अचारुचक्षुषाऽविवेकालोकनेनेत्रेण ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ क्षणघातिनेन क्षणयथास्यात्तथायातंघातकत्वदेतन्प्राप्तेनशक्तेनेत्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ विषदःपेदेनविषदामाश्रयेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ कामाधिपत्यतमःसुउपसंहर्नृष्टांतलेनार्थातरणयाह ॥ ककामेनेति ॥ जगतांमन्योत्रिजगतइतिक्वचित् ॥ गृहोवाणः ॥ गृहोतिपाठोपिसएवार्थः ॥ सल्लोचनोविद्यमाननेत्रः ॥ काचकामलादिदोषादिव्यवस्तोऽर्थः ॥ सल्लोचनःसद्विवेकवानितिवा ॥ ३५ ॥ उपदेशसारमाह ॥

धिग्धिगेतदधिकार्द्धचेष्टितंचक्रमेक्षणविलक्षितंयतः ॥ वीक्षतेक्षणमचारुचक्षुषाघातितेनविषदःपदेनच ॥ ३४ ॥ कःकामेननर्जितक्षिजगतांपुष्पायुधेनाप्यहोक्रोधस्यवशगतोनचकोलोभेनसंमोहितः ॥ योषिल्लोचनगृह्यभिल्लद्वयःकानाभवानापदंकोराज्यश्रियमाप्यनांधपदवीयातोपिसल्लोचनः ॥ ३५ ॥ आधिपत्यकमलानिचंचलाप्राप्यतांचयदिहार्जितंकिल ॥ निश्चलंसदसदुच्चैर्हितकार्यमार्यचरितैःसदैवतन् ॥ ३६ ॥ नयदांगिरसेतारांसव्यसर्जयदुल्वणः ॥ रुद्रोयपाणिजग्राहगृहीत्वाजगवंधनुः ॥ ३७ ॥ तेनब्रह्मशिरोनामपरमाखंमहात्मना ॥ उस्तृष्टदेवदेवायेतेनन्नाशितंततः ॥ ३८ ॥

आधिपत्येति ॥ आधिपत्यकमलापेश्वर्यलक्ष्मीयासानिचंचलानांचपुनःप्राप्यसदसदार्जितंनिश्चलस्थितरंभवतिमुहुरुःखप्रापकमवश्यंभवतीत्यर्थः ॥ तत्सादायाणांचरितमिवचरितयेषैरुक्तैर्यथास्यात्तथासैर्देवहितमवदासदनुष्ठानमेवकार्यमिति ॥ किंतेतिशास्त्रप्रसिद्धिदोयनि ॥ ३६ ॥ प्राप्तंगिकमुक्ताप्रकृतमाहुतः ॥ आंगिरसेआंगिरसायबृहस्पतये ॥ व्यसर्जयत्तदन्वान् ॥ उल्वणस्तीक्ष्णउद्वदइतियावत् ॥ पाणिपृष्ठक्षंसाहाय्यवाजग्राहकृतवान् ॥ अजस्यच्छागस्यगोश्वशृगाभ्यानिर्मितमाजगवम् ॥ ३७ ॥ तेनेति ॥ तेनचंद्रेण ॥ ब्रह्मइतिपदंशिरसियस्यतद्ब्रह्मशिरोब्रह्माखमन्त्रविशेषवाब्रह्मशिरः ॥ अंखब्रह्मशिरश्चैवब्रह्ममन्त्रतैवचरितिष्टसिंहप्रादुर्भाविहर्विशेदर्शनात् ॥ देवदेवाय रुद्रायोस्तृष्टम् ॥ ततस्तदंनंतरं ब्रह्मशिरोऽंखेतेनैवेननाशितम् ॥ ततइत्यत्रयशइतिपाठेनतत्सचंद्रस्यशोनाशितमित्यर्थः ॥ उद्धृत्येदेवानस्तृष्टयैर्षानाशितंयशइतिक्रिचिष्याठस्तदोतेननेनैवश्वरस्यचंद्रस्यवाऽभिधानम् ॥ उद्धृत्यउत्तोऽन्य ॥ देवान्प्रतिपृषादेवानाम् ॥ ३८ ॥

तारकामयंतरानिमित्तम् ॥ ततोयुद्धात् ॥ कथंभूतत्वा॥ अकांडब्रह्मांडभंगादवसरजगत्प्रलयान्निमित्तान् ॥ विधिर्ब्रह्माज्ञीतोऽभूत् ॥ अंशभीतइतिपाठेतत्सदन्तरमितिवार्थः ॥ तुशब्दाद
न्येऽपिभीताअभूच्चित्यर्थः ॥ ३९ ॥ संवर्तनलवचसंप्रलयाद्वितेजसम् ॥ आंगिरसेऽंगिरसाय ॥ ४० ॥ अंतर्गर्भमदरस्थं गर्भमिदं ॥ अस्यामितिपाठे तारायामित्यर्थः ॥ अथा
त्रेतिपाठेऽपिसुवार्थः ॥ योनौगर्भेक्षेत्रद्रतिवा ॥ क्षेत्रमदोयोगर्भोऽयंनधार्यः शशिनस्त्येतिकचिच्छाठः ॥ ४१ ॥ इषीकास्तंबमत्युच्छ्रितवृणविशेषगुच्छ्या ॥ ऐषीकास्तंबमथादोयतिपाठोऽत्र

तयोस्तद्युद्धमभवद्वारैवतारकामयम् ॥ ततस्त्वंकांडब्रह्मांडभंगाद्वीतोभवद्विधिः ॥ ३९ ॥ निवार्यरुद्रं समरात्संवर्तनलवर्चसम् ॥ ददावांगि
रसेतारांस्वयमेवपितामहः ॥ ४० ॥ अथांतर्गर्भमालोक्यतारांप्राहबृहस्पतिः ॥ मदीयायांनयेनौगर्भोऽधार्यः कथंचना ॥ ४१ ॥ इषीकास्तंबमा
साद्यगर्भसाचोत्ससर्जह ॥ जातमात्रः सभगवानदेवानामाक्षिपदधुः ॥ ४२ ॥ ततः संशयमापन्नास्तारामचूः सुरोत्तमाः ॥ सत्यंबूहिमुतः क
स्यसोमस्याथबृहस्पतेः ॥ ४३ ॥ पृच्छमानायदादेवैनंहिताराऽतिसत्रपा ॥ तदासाशुमारुढाकुमारेणातितेजसा ॥ ४४ ॥ तंनिवार्यतदाब्र
ह्मावारांप्रच्छसंशयम् ॥ प्रोवाचप्रांजलिः सांतसोमस्येतिपितामहम् ॥ ४५ ॥ तदासमभ्युपाघ्रायराजागर्भप्रजापतिः ॥ बुधइत्यकरोन्नाम
तस्यबालस्यधीमतः ॥ ४६ ॥ ततश्चसर्वदेवैभ्यस्तेजोरूपबलाधिकः ॥ बुधः सोमंसमापृच्छवतपसेकृतनिश्चयः ॥ ४७ ॥ जगामकाशीनि
र्वाणराशिं विश्वेशपालिताम् ॥ तत्रालिंगं प्रतिष्ठाप्यसस्सनाम्नाबुधेश्वरम् ॥ ४८ ॥ तपश्चचारचात्यग्रमुग्रं शीलपनददि ॥ वर्षाणामयुतं वा
लोवालेंदुतिलकं शिवम् ॥ ४९ ॥ ततोविश्वपतिः श्रीमान्विश्वेशो विश्वभावनः ॥ बुधेश्वरान्महालिंगादाविरासीन्महोदयः ॥ ५० ॥ उवाचच
प्रसन्नात्मा ज्योतीरूपोमहेश्वरः ॥ वरंब्रूहिमहबुधे बुधान्यबुधोत्तमः ॥ ५१ ॥

त्यः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अतिसत्रपा अतिशयलज्जायुक्ता ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ससोमः प्रजापतिश्चेत्यन्वयः ॥ राजौवनस्यतीनाम् ॥ तदांतारागर्भमितिस्थलद्वयपाठे प्रजापतिर्ब्रह्मा इत्येव
॥ ४६ ॥ ४७ ॥ निर्वाणराशिं कैवल्यपुंजाम् ॥ ४८ ॥ उग्रं विश्वेश्वरं सरीलयन् चितयन् ॥ अयुतं दशसहस्रम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उवाचेति ॥ अन्यविबुधोत्तमोऽन्यदेवेषु तमस्तं वरं
हीत्यन्वयः ॥ पाठांतरे संबोधनम् ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वात्प्रकारवचःश्रुत्वासवालकोलोचनेउन्मील्ययावत्पुःपश्यतितावलिङ्गेव्यवकददेशतिद्वितीयनाव्ययः ॥ मयर्गभीरनिस्वनयथास्यात्तथा ॥ कथञ्चतूम् ॥ अवग्रहेणवृष्टिप्रतिबंधेनपरिस्लानपरिशुष्कसत्यंतस्यसंजीविनमुपमायत्रतत्तथा ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सोमंविश्वेश्वरदेवंद्वैष्टातिकरुणाकारम् ॥ अष्टभिःपरमप्रीतःपद्मैस्तौदुधशिवम् ॥ नमइति ॥ पूतात्मनेयूतात्मास्थवाध्यात्मनेऽष्टमूर्तित्वादीश्वरस्य पवित्राणांपवित्रयइतिवा ॥ पवित्राणांपवित्रयइतिस्थितेः ॥ सर्वात्मनइतिकचित् ॥ पूर्णात्मनइतिचान्यत्र ॥ हेज्योतीरूपस्वभकारोतनुभ्यनमोस्तु ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ आलास्यप्रकाशाश्चिद्रूपत्वादुभिमतज्ञानवदित्यनुमानाच्च ॥ प्रपंचितमेतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ विश्वरूपहेप्रपंचालम् ॥ इदं सर्वं यदयमालेनिश्रुतेः ॥ विश्वंविष्णुर्वषट्कारइतिस्थितेश्च ॥ रूपानीतारूपपाण्यप्रतियवर्तमानाय ॥ अगोत्रमस्पर्शमरूपमव्ययमितिश्रुतेः ॥ ५५ ॥ प्रणतानंसर्वा

तवानेनातितपसाल्लिगसंशीलनेनच ॥ प्रसन्नोस्मिमहासौम्यनादेयंत्वयिविधत्ते ॥ ५२ ॥ इतिश्रुत्वावचःसोयमवर्गभीरनिःस्वनम् ॥ अवग्रहरिस्लानसस्यसंजीवनोपमम् ॥ ५३ ॥ उन्मील्यलोचनेयावत्पुःपश्यतिबालकः ॥ तावलिङ्गेददशाथय्यवकंशशिशेश्वरम् ॥ ५४ ॥ बुधउवाच ॥ ॥ नमःपूतात्मनेतुभ्यंज्योतीरूपनमोस्तुते ॥ विश्वरूपनमस्तुभ्यंरूपातीतायतेनमः ॥ ५५ ॥ नमःसर्वातिनाशायप्रणतानांशिवात्मने ॥ सर्वज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वकर्त्रेनमोस्तुते ॥ ५६ ॥

तिनाशायत्राक्तानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकापत्रितयनाशायत्यर्थः ॥ विधत्तेदृढयथिः तत्रकोमोहःक्रोशोःकृत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ॥ प्रणतानिप्रभञ्जनः विशोकः शोकनाशनइतिस्थितेश्च ॥ कथंभूताय ॥ शिवात्मनेमंगलव्रूपाय ॥ स्थितेसकलकल्याणभाजनयत्रजायते मंगलानांचमंगलमितिस्थितेः सर्वज्ञानतीतिसर्वथासौज्ञश्चेतिवासर्वज्ञःस्वात्सर्वमवभासयतीत्यर्थः ॥ तदुक्तमुपदेशात्तद्व्याख्यांमगवत्यादैः ॥ सर्वज्ञोप्यतएवस्यात्त्वेनभासावभासयन् सर्वमिति ॥ यःसर्वज्ञःसर्ववित् साक्षीचेताइत्यादिश्रुतेश्च ॥ सर्वकर्त्रे सर्वपात्रात्तादिसंबर्पयतानांकर्त्रेउत्पादयित्रे ॥ सर्वासांक्रियाणांहितुत्वाद्वासर्वकर्त्रे ॥ तदुक्तं तस्यातौवाक्षरचतुष्टयन्यूनमवस्यैवाधेन सर्वसर्वक्रियार्हेतोःसर्वकृत्तथात्मनइति ॥ यतोवाइमानिभूतानिजायते एषसर्वज्ञइत्यादिश्रुतेः ॥ करणकारणकर्तव्यादिस्थितेश्च ॥ ५६ ॥

कृपालवेद्यालवे ॥ ततोऽन्यक्रंवाद्यालुंशरणं व्रजेमइतिस्तेः ॥ भक्तिगम्याय भक्त्यैकलभ्याय ॥ यस्य देवपराभक्तिरथादेवतथागुरौ यमैषवृणते तेन लभ्यइति श्रुतेः ॥ भक्त्या तु तोष भगवान्गजयुथपायेति स्तेः ॥ फलदात्रेकर्मफलदात्रे परमार्थफलदात्रे वा ॥ रातेदुतुः परायणमित्यादि श्रुतेः ॥ कैवल्यपत्येनमइति स्तेः ॥ तपसां तपस्विनां तपोरूपाय ज्ञानरूपाय वा ज्ञानदायेत्यर्थः ॥ ज्ञानं यस्य परंतपइति श्रुतेः ॥ तेतुभ्यं नमः ॥ ५७ ॥ शंखं शंखव्यस्मादिति शंखुस्तत्संबोधनं हे शंखो ॥ शिवसुखस्वरूप ॥ सत्यज्ञानमानंदब्रह्मेति श्रुतेः ॥ शिवाकांतपावर्तीनाथ ॥ शांतनिर्विकार ॥ न जायते न म्रियते ॥ अविनाशी वा ॥ अरेऽयमात्मेत्यादि श्रुतेः ॥ श्रीकंठनीलकंठ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा मया गिरिवारलजे धृतं कंठे विषंधारंततः श्रीकंठनाम मेति स्म

कृपालवेनमस्तुभ्यं भक्तिगम्यायेतेनमः ॥ फलदात्रे च तपसां तपोरूपाय तेनमः ॥ ५७ ॥ शंभो शिव शिवाकांतशांतश्रीकंठशूलभृत् ॥ शशिशेखरशर्वेशशंकरेश्वरधूर्जटे ॥ ५८ ॥ पिनाकपाणे गिरिशशितिकंठसदाशिव ॥ महादेवनमस्तुभ्यं देवदेवनमोस्तुते ॥ ५९ ॥ स्तुतिकर्तुं न जानामि स्तुतिप्रियमेहेश्वर ॥ तव पादांबुजद्वंद्वे निर्द्वंद्वभाक्किरस्तुमे ॥ ६० ॥ अयमेव वरेनाथ प्रसन्नोऽसि यदोश्वर ॥ नान्यं वरं वणे लब्धः करुणास्तवारिधे ॥ ६१ ॥ ततः प्राह महेशानस्तत्स्तुत्याप रितोऽपि तः ॥ रौहिणेय महाभाग सौम्य सौम्यवचोनिधे ॥ ६२ ॥ नक्षत्रलोकादुपरितवलोको भविष्यति ॥ मध्ये सर्वग्रहाणां च स पर्यालस्य से पराम् ॥ ६३ ॥ त्वयं दस्यापि तं लिङ्गं सर्वेषां बुद्धिदायकम् ॥ दुर्बुद्धिहरणं सौम्यत्वञ्चो कवसति प्रदम् ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वा भगवान् शंभुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ बुधः स्वर्लोकमगमेद्देव प्रसादतः ॥ ६५ ॥

तेः ॥ शूलभृत् त्रिशूलभृत् ॥ शशिशेखरचंद्रावतंसचंद्रमौले इत्यर्थः ॥ सर्वेश ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानां नित्यतः ॥ शंकल्याणं करोतीति शंकर ॥ ईश्वर इति शशील ॥ धूर्जटे धूम्रास्त्रदूपाज दायस्य तत्संबोधनं तथा ॥ ५८ ॥ पिनाकपाणे आजगव हस्त ॥ गिरौ कैलासे त इति गिरिश ॥ शितिकंठनीलीधीव ॥ सदा शिवं कल्याणं यस्मात्सर्वदैकसुखस्वरूपेति वा ॥ देवनंदेवः महांश्चासौ देवश्चेति तथा ॥ देवानां देव इति देवदेव इति वा ॥ आदेवीस्मा ॥ ५९ ॥ ६० ॥ करुणास्तव वारिधे दयासुधासिंधो ॥ ६१ ॥ रौहिणेयेति ॥ यद्यपि तयोऽयं तथापि चंद्रग्रीवां समध्येतस्याः प्राधान्यात् सपत्नमावृत्वा द्वातयापुष्टत्वाद्वा तथाभिधानमिति ज्ञातव्यम् ॥ सौम्यसौम्येत्यादेरवाप्सा ॥ वचोनिधेवाग्निम् ॥ सौम्यवचोनिधे मधुरवचसां शिवधे आश्रयेति वा ॥ ६२ ॥ सपर्यापूजाम् ॥ ६३ ॥ बुद्धिदायकं ज्ञानकारकम् ॥ बुद्धिबर्धनमिति क्वचित् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

काश्यामिति ॥ काश्यांबुधेश्वरसमचनेनलब्धबुद्धिप्राप्तज्ञानोऽत्रबुधलोकांनवसेदित्यन्वयः ॥ ज्ञानप्राप्तेःपरमंफलं दर्शयति ॥ संसारसमुद्रं प्राप्यापिनमज्जेन्नबुद्धेत् ॥ सज्जनविलोचनानां चंद्रकांतिदर्शनीयश्चमवतीत्यर्थः ॥ कांतं कमनीयमाननंदस्यसः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७३ ॥

गणावूचतुः ॥ काश्यांबुधेश्वरसमचनलब्धबुद्धिः संसारसिंधुमधिगम्यनरोत्थगाधम् ॥ मज्जेन्नसज्जनविलोचनचंद्रकांतिः कांताननस्वधिवसेच्चबुधेऽत्रलोके ॥ ६६ ॥ चंद्रेश्वरात्पूर्वभागेदृष्ट्वालिङ्गबुधेश्वरम् ॥ नबुद्ध्याहीयतेतुरंतकालेपिजातुचित् ॥ ६७ ॥ गणौयावकयामित्यंचक्रांतबुधलोकगाम् ॥ तावदिमानं संप्राप्तशुक्लोकमनुत्तमम् ॥ ६८ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणेश्वरकाशीखंडेनक्षत्रबुधलोकयोर्वर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ शिवशर्मन्महाबुद्धेशुक्ललोकोयमद्भुतः ॥ दानवानांचैदयानांगुरुरत्रवसेकविः ॥ १ ॥ पीत्वावर्षसहस्रैकणधूमसुदुःसहम् ॥ यः प्राप्तवान्महाविद्यां न्यसुं जीवनीहरात् ॥ २ ॥ इमां विद्यां न जानाति देवाचार्योतिदुष्कराम् ॥ ऋतेष्ट्युजयात्कंदात्पावत्यागजवक्रतः ॥ ३ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ कोसौशुक्रइतिस्मृतोयस्यायं लोकउत्तमः ॥ कथं तेनचविद्यामष्ट्युसंजीवनीहरात् ॥ ४ ॥ आचक्ष्यातामिदं देवौयद्विप्रीतिर्मयिप्रभू ॥ ततस्तौस्माहनुदेवौशुक्रस्यपरमंकथाम् ॥ ५ ॥ यांश्रुत्वाचापमष्ट्युओहायंनश्चद्रयायुताः ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्योनभयंचापिजायते ॥ ६ ॥ आजौप्रवर्तमानायांमंधकांधकवैरिणोः ॥ अनिर्भयगिरिव्यूहवज्रव्यूहाधिनाथयोः ॥ ७ ॥

षोडशजीवसद्रत्नपुरवयं निरूप्यते ॥ आर्गवस्यासुरैर्द्राणांगुरोऽतुलतजसः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तं मृगलोकं वक्रणयतः ॥ शिवशर्मोवाच ॥ १ ॥ कणाः कंडितास्तदुलनुषास्तज्जन्यधूमं कणधूमम् ॥ २ ॥ दुष्करादुष्प्राप्याम् ॥ वाक्पतिश्चेति क्वचित् ॥ ३ ॥ ४ ॥ आचक्ष्यातां कथयताम् ॥ ५ ॥ अपमृत्युभ्योऽपमरणेभ्यः ॥ पापमृत्युभ्य इति क्वचित् ॥ ६ ॥ अंधकांधकवैरिणोराजौसंभामेवष्टते सति अंधकोरणादपमृत्युत्थादवक्रव्यूहसंनिधिमधिगम्य इदं वक्ष्यमाणं वाक्यं ब्रह्माषड्विद्वितीयेनाव्ययः ॥ ७ ॥

१ एतदुत्तरं गणावूचतुः रित्यपेक्षितमिति ज्ञाति

वभाषेदमिति सिद्धिर्गर्षः ॥ ८ ॥ तदेववचनं दर्शयति ॥ इत्यंधकवचः श्रुत्वेत्यतः प्राक्तनेन प्रथेन ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ त्वच्छरणमिति कर्मधारयः ॥ त्वत्तवशरणं गृहमाश्रयसाहाय्य
मित्येतदितिवार्थः ॥ भूत्वा प्राप्येत्यर्थः ॥ प्राप्यर्थस्य भावतेः सकर्मकत्वात् ॥ त्वच्छरणादिति पाठोऽस्पष्ट एवार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यदर्थशुश्रूषणं तद्व्यनक्ति ॥ अभिरक्षेति ॥ प्रथद्वुडमि

अपस्तृत्य तोयुद्वा दंधकः शुक्रसंनिधिम् ॥ अधिगम्य बभाषेदमवरुह्य तथा ततः ॥ ८ ॥ भगवंस्त्वामुपाश्रित्य वयं देवांश्चसानुगान् ॥ मन्या
मेहेतुनैस्तुत्यान् रुद्रोपेन्द्रादिकानपि ॥ ९ ॥ कुंजर इव सिंहभोगरुद्रेभ्य इवोरागाः ॥ अस्मत्तो विभ्र्यति मुरगरो युष्मदनुग्रहात् ॥ १० ॥ वज्र
व्यूहमनिर्भयं विशुद्धेत्यदानवाः ॥ विधूय प्रमथानीकं द्रुं तापादित इव ॥ ११ ॥ वयं त्वच्छरणं भूत्वा पर्वता इव निश्चलाः ॥ स्थित्वा च रामनिः
शंका ब्राह्मणैर्द्रुमहाहवे ॥ १२ ॥ आसभा विनच वयं पादौ तव सुखप्रदौ ॥ स दाराः स सुताश्च वशुश्रूषामो दिवानि शम् ॥ १३ ॥ अभिरक्षाभितो
विप्रसन्नः शरणागतान् ॥ पश्यद्वुडं तु द्रुं च कुजं भंजं भवे च ॥ १४ ॥ पाकं क्रातस्त्वनं चैव विपाकं पाकं हारिणम् ॥ तं च द्रुमं न शूरशूरा मर
विदारणम् ॥ १५ ॥ प्रमथैर्भूमि विक्रांतैः क्रांतं मृत्युप्रमाथिभिः ॥ मूढितान् पतितान् श्रैव द्राविडै रिव चंदनान् ॥ १६ ॥ यापीत्वा कणधूं मवै सहस्रं
शरदां पुरा ॥ वरा विद्या त्वया प्राप्ता तस्याः कालोऽयमागतः ॥ १७ ॥ अथ विद्या फलं तत्तदेत्यानं संजीवयिष्यतः ॥ पश्यंतु प्रमथाः सर्वे त्वया संजीवि
तानि मान् ॥ १८ ॥ इत्यंधकवचः श्रुत्वा स्थिरधीर्भागीवो मुनिः ॥ किंचिस्मिन्तं तदा कृत्वा दानवाधिपमब्रवीत् ॥ १९ ॥ दानवाधिप ते सर्वे त्वयं
यद्भाषितं त्वया ॥ विद्योपाजनमेतदिदं दानवार्थं मया कृतम् ॥ २० ॥ पात्वा वपसहस्रैव कणधूं मं सुदुःसहम् ॥ एषा प्राप्ते श्वरादिद्यावांधवानां सु
खावहा ॥ २१ ॥ एतया विद्यया सोऽहं प्रमथैर्मथितानरणे ॥ उत्थापयिष्ये ग्लानानि धान्यान् व्युधरो यथा ॥ २२ ॥

त्यादीनां द्वितीयां तानां प्रमथैः क्रांतं पश्येति द्वितीयोऽन्वयः ॥ १४ ॥ द्राविडैर्विडदेशोद्भवैर्जनैः ॥ १६ ॥ एवं सति किमया कर्तुं शक्यत इति चेदत आह ॥ यापीवेति ॥ शरदांसं
वत्सरणाम् ॥ १७ ॥ अथ अतः ॥ अद्यतिकंचित् ॥ १८ ॥ किंचिस्मिन्तं तदा कृत्वेति ॥ यस्येश्वरस्य प्रसादान्मया विद्यालब्धा ये वतस्त्परा जवं वांछत्ययं दृष्टुं इति षड्रास्यं कृत्वेत्य
र्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ग्लानानि शुष्काणि ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ इत्युक्तेति ॥ अंधकमित्युक्त्वा कविः शुक्र एवैकैकं देयमुद्दिश्य विद्यामावर्तयन् आवर्तयति स्म जयति स्मेत्यर्थः ॥ यानुद्दिश्य विद्यां जपते धृत्या धाउतनस्युरिति ॥ आवर्तयदिति पाठे स्पष्ट एवार्थः ॥ २४ ॥ तत्र सात्विकात्मसाराजसमेदं दृष्टान्त्रयमाह ॥ वेदा इवेति ॥ यथा वेदा अतश्च स्यमाना उच्छिन्नसंप्रदायतया नष्टाः सतः सद्भिः स्युस्ता आवर्तन्ता अभ्य

निर्वाणान् वीरुजः स्वस्थानसु न्वेव पुनरुत्थितान् ॥ अस्मिन्मुद्रुते द्रष्टा सिदानवन्तु रित्युक्ता ख्यप ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा दानवपतिविद्यामावर्तयकविः ॥ एकैकं देयमुद्दिश्य तउतस्तु धृत्या युधाः ॥ २४ ॥ वेदा इव स दभ्यस्ताः समेव याथां बुदाः ॥ ब्राह्मणेभ्यो यादत्ताः श्रद्धयाथ महापदि ॥ २५ ॥ उज्जीवितास्तानहृष्टा तु दुडा धाम्ना हसुरान् ॥ विनेदुः पूर्वदेवास्ते जलपूर्णा इव बुदाः ॥ २६ ॥ शुक्रेणोज्जीवितानहृष्टा दानवान् सान् गणेश्वराः ॥ विज्ञाप्य मेव देशे लोके तज्यो न्यमब्रुवन् ॥ २७ ॥ आश्चर्यरूपे प्रमथेश्वराणां तस्मिंस्तथावर्तयिष्यन्ते ॥ अमर्षितो भागवकर्महृष्टा शिलादुत्रोभ्यगममहेशम् ॥ २८ ॥ जयेति चाक्काजयोनिसुग्रमवाचनदीकनकावदातम् ॥ गणेश्वराणां रणकर्मदेवैश्च सैर्द्रैरपि दुष्करं यतम् ॥ २९ ॥ तद्वाग्वेणाद्यकृतं वधानः संजीव्यतानाजिह्वतान् विपक्षान् ॥ आवत्यविद्यां भूतजीवदात्री कैकमुद्दिश्य सहेलमीश ॥ ३० ॥ तुहुं दुहुं डादिकुजं भजं भविपाकपादिमहासुरैर्द्राः ॥ यमालयादघपुनर्निवृत्ता विद्रावयंतः प्रमथंश्चरंति ॥ ३१ ॥ यदिह्यसौ दित्यवरा निरस्तांसं जीवयेदत्र पुनः पुनस्तान् ॥ जयः कुतो नो भवितामहं गणेश्वराणां कुत एव शान्तिः ॥ ३२ ॥ इत्येवमुक्तः प्रमथेश्वरेण सनंदिना वै प्रमथेश्वरेशः ॥ उवाच देवः प्रहंसंस्तदानीं तं दिनं सर्वगणेशराजम् ॥ ३३ ॥

क्ता भवन्ति ॥ यथा मेधाः प्रावृष पूर्वनाष्टाः सतः प्रावृङ्क्ततैर्पज्जनेन नियुक्ता गगने उच्छिन्ति ॥ यथा ब्राह्मणेभ्यः श्रद्धया दत्ता अर्था महापदि दानां फलदानाय उच्छिन्ति ॥ महापदि दत्ता इति वा ॥ तद्वादित्यर्थः ॥ २५ ॥ पूर्वदेवा असुराः ॥ २६ ॥ विज्ञाप्य मेव भवमेव प्रकारं विज्ञापनीयम् ॥ विज्ञाप्य भवेति तद्वक्तव्यम् ॥ एवमब्रुवन् नित्यन्वये भेदान्नपौ नरुत्स्यम् ॥ २७ ॥ वर्तयित्वेति माने ॥ शिलादुपुत्रो नदी ॥ २८ ॥ जययोनिरजयस्य योनिकारणम् ॥ गणेश्वराणां भित्ति सार्धत्रयेण ॥ २९ ॥ सेहेलसलीलया तथा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

१ पुलकांतरेषु तत्र दृष्टान्तमाहृत्येव पाठः

आनयसेत्यास्मेनपदसार्धम् ॥ हेत्वआलीयेतिवा ॥ लावकं लावमेवलावकंक्षि विशेषम् ॥ तिन्तिरिःकुक्कुभोलावद्वल्यमरः ॥ अंजजतमडउलनंशावकमित्यर्थः ॥ अथवालाव
 कमित्यस्य च्छेदनकर्तव्यावत्यर्थमंजजतमिति विशेषणम् ॥ अंजमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ वर्षसिहनादःश्रेष्ठसिहशब्दः ॥ ३५ ॥ विक्षोभ्यविचाल्य ॥ शरभोऽष्टापदः ॥ इमांजम्
 ॥ ३६ ॥ मोचयिष्यतइव ॥ वलुतोमोचननास्येव्यभिप्रायः ॥ अथवाविमोचयिष्यतइवतिलोकोक्तिः ॥ सिंहवान्वीरगर्जितशब्दान् ॥ वीराणांर्गजितशब्दसिंहनादंविदुर्बधादिति
 वचनात् ॥ ३७ ॥ दंभोलीति ॥ वज्रत्रिशूलबद्धकुठाराणां तथा उद्धृष्टानां च बहूनां चक्रपाषाणकंपनाख्यान् विशेषाणां वायव्यान्नाणां वर्षदानवैर्नदिकेश्वरस्योपरिययथास्या
 नंदिनप्रयाहिवरितोतिमात्रं द्विजैर्द्रवयैदितिनंदनानाम् ॥ मध्यात्समुद्रुत्पत्तयानयशुश्रूणोयथालावकमंडजातम् ॥ ३४ ॥ सण्वमुक्तोऽप
 भव्यजेनननादनीदृषसिहनादः ॥ जगामतूर्णचविगाह्यसेनांयत्राभवद्गर्गववंशदपः ॥ ३५ ॥ तंक्ष्यमाणं दितिजैः समस्तैः पाशासिव
 क्षोपलशैलहस्तैः ॥ विक्षोभ्यैदत्यान्बलवान्जहारकाव्यसनदीशरभोयथेभम् ॥ ३६ ॥ सस्तांवरं विच्युतभूषणंच विमुक्तकेशं बलिनगृही
 तम् ॥ विमोचयिष्यतइवानुजग्मुःसुरारयः सिंहवानस्तृजंतः ॥ ३७ ॥ दंभोलिशूलसिपरश्वधानामुद्धवकोपलकंपनानाम् ॥ नंदीश्वर
 स्योपरिदानवैर्द्रावर्षवर्षजलदाइवोभ्रम् ॥ ३८ ॥ तंभार्गवंप्राप्यगणाधिराजो मुखाम्निनाशस्तानिदग्ध्वा ॥ आयात्प्रवृद्धसुरदेवयुद्धे
 भवस्यपाशैर्व्यथितारिसैन्यः ॥ ३९ ॥ अयंसशुक्रोभगवन्नितीदंनिवेदयामासभवायशीघ्रम् ॥ जग्राहशुक्रं सचेदेवोयथोपहारंशुचि
 नाप्रदत्तम् ॥ ४० ॥ नकिंचिदुक्तासहिभूतगोमाचिक्षेपवक्त्रेफलवल्कवीद्रम् ॥ हाहारवस्त्रैरसुरैः समस्तैरुच्चैर्विमुक्तोहहहेतिभूरि ॥ ४१ ॥
 दुर्गवर्षमितिवाअंबुदाइवववृष्टिरित्यर्थः ॥ इवागमितिपाठेअंबुदायथापर्वतंवृष्टुस्तथेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ प्रवृद्धेअतिशयिते ॥ प्रवृद्धेतिक्वचित् ॥ व्यथितानिअरिसैन्यानिनयनयस्मादिति
 वासः ॥ ३९ ॥ उपहारबलिम् ॥ बलिः पूजापहारस्यादित्यर्थः ॥ ४० ॥ फलवदामलकादिफलवत् ॥ हाहारवइति ॥ हहहेतिहकारत्रयवेदे ॥ अरिअतिशयेनवेदोयथाभवतीति
 तथाहाहारवोहाशब्दसैः समस्तैरसुरैर्विमुक्तोविशेषणत्यक्तइत्यर्थः ॥ हाहारैरितिपाठेहाइतिवोयेषैरसुरैः ॥ हहहेतिस्वेदातिशयप्रतिपादकःशब्दः ॥ अरियथास्यात्तथावि
 मुक्तोहाहाहहहेइत्येवंरूपःशब्दबहुविधःकृतइत्यर्थः ॥ ४१ ॥

हस्तैः शुद्धादौ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ योषाः स्त्रियः ॥ मार्गणौ घाबाणसमुद्गाः ॥ श्रुताभ्यध्यायनाभि ॥ ४४ ॥ विनतिविमोर्विश्वस्वरूपेयवैतवी वैज्जीचासौशक्तिश्चैतवैभवशक्तिसाम् ॥ वैप्र
सिद्धां भवराक्षिमितिवा ॥ भवभक्तिमितिकचित् ॥ एकांमुत्थाम् ॥ ४५ ॥ विपादिनातेद्रणे ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अद्यतेनन्दिनासर्पेणानेऽस्माकंतनूः शरीराणि विनाविद्यायाणा
ल्लतानाशिताः ॥ प्राणैर्हीनदेहाः संपादिता इत्यर्थः ॥ कृताडतिपाठोपसृष्टार्थः ॥ धैर्याण्डित्यापघापिमनः स्वास्थमिच्छार्थः ॥ वीर्यशूरत्वम् ॥ गतिज्ञानम् ॥ कीर्तियशः ॥ सत्त्वमु
काव्ये निगीर्णीगरि जेश्वरेण दैत्याजयाशा रहिता बभूवुः ॥ हस्तैर्विमुक्ता इव वारणेन्द्राः शृंगैर्विहीना इव गोष्ठेषाश्च ॥ ४८ ॥ शरीरहीना इव जीव
संधा द्विजा यथा चाध्ययेन हीनाः ॥ निरुद्य माः स्वगुणाय वै ययो घमाभाग्र्य विवर्जिताश्च ॥ ४९ ॥ पत्या विहीनाश्च यैव योषाया वि
पक्षा इव मार्गणौघाः ॥ आयूषिहीनानि यथैव पुण्यैर्वृत्तेन हीनानि यथा श्रुतानि ॥ ४९ ॥ विना यथा वैभवशक्तिमेकां भवं तिहीनाः स्वफलेः क्रि
यौघाः ॥ तथा विना तं द्विजवयमेकंदैत्याजयाशा विमुखा बभूवुः ॥ ४९ ॥ नन्दिना पल्लते शुक्रे गिलिते च विषादिना ॥ विपादमगमनद्वयाहीय
मानरणोत्सवाः ॥ ४६ ॥ तान् वीक्ष्य विगतोत्साहानंधक्रः प्रत्यभापता ॥ किंविक्रम्य नयतानं दिनान् वंचिता वयम् ॥ ४७ ॥ तन्नू विना लताः प्राणाः
सर्वेषामद्यतेननः ॥ धैर्यवीर्यगतिः कीर्तिः स्वतंत्रजः पराक्रमः ॥ ४८ ॥ युगपन्नोद्धतं सर्वमेकस्मिन् भागे विहते ॥ धिगस्मान्कुलपूज्यैरेको
पिकुलसत्तमः ॥ गुरुः सर्वसमर्थश्च त्राता त्रातो न चापदि ॥ ४९ ॥ तदैव मवलंब्ये हयुध्यव्यमरिभिः सह ॥ सूदयिष्याम्यहं सर्वान् प्रमथान्सह
नन्दिना ॥ ५० ॥ अधैतान् विवशान् हत्वा सह देवैः सवासवैः ॥ भार्गवं मोचयिष्यामि जीवयोगीवकर्मतः ॥ ५१ ॥ सचापियोगी योगेन यदि ना
मस्वयंप्रभुः ॥ शरीरात्तस्य निर्गच्छेदस्माकं शेषपालिता ॥ ५२ ॥

त्साहः ॥ तेजःप्रागल्भ्यम् ॥ पराक्रमउद्योगः ॥ ४८ ॥ धिगिति ॥ यैस्माभिर्गुरुनत्रातस्तानस्मान्यतिधिगित्यर्थः ॥ द्विजसत्तमइतिक्वचित् ॥ ४९ ॥ तत्तस्मात्सूदयिष्याभिनाशयिष्यामि ॥ ५० ॥ विवशानस्यतत्रान् ॥ इवयथाकश्चिद्योगीजिंस्वात्मानकर्मतःकर्म्योधर्माधर्मलक्षणेभ्योमोचयतितद्वदित्यर्थः ॥ ५१ ॥ सचेति ॥ सचापिसोपचयोगीभागीवयोदिकथंचिद्योगेनतस्यविश्वेश्वरस्यशरीरान्निगच्छेन्निर्गमिष्यतितदशेषपालिताशेषाणामवशिष्टानामस्माकंपालितापालयितापालयिष्यतीत्यर्थः ॥ अस्माकमेव्येतात्रकेतिकञ्चित् ॥ शेषशालितेतिशेषशालिनामितिचान्यत्र ॥ पाठद्वयक्रमेणवशेषवत्वंतदग्रद्रस्यादित्यर्थः ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ बहुमानएवधनयेषतेबहुमानधर्माः ॥ ५५ ॥ अयशएवर्तमौयकारत्ननअयशस्तमसा ॥ ख्यातीकीर्तिम् ॥ ५६ ॥ धरा
तीर्थेषुद्रुमसिंहेपीथ ॥ धारतीर्थइतिपाठेशब्धधारापातरूपेतीर्थइत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कटकटशिलामयैकटकटशब्दयुक्तयत्रपाषाणैः ॥ भृशुडीति ॥ भृशुड्यश्चभिदिपालाश्चभृशुडी
भिदिपालासौः ॥ तत्रभृशुड्याःसर्वत्रलोहंकटकटकव्याप्ताअधःक्रमोत्सेधाः ॥ तदुक्तम् ॥ भृशुडीसर्वतोलोहंकटकटक्रानुक्रमेणेति ॥ अयोगोलकयष्ट्यइतिकेचित् ॥ भिदिपालःस्तेलौ

इदंधकवचःश्रुत्वादानवामेधनिःस्रनाः ॥ प्रमथानदयामासुर्मतयेकृतनिश्चयाः ॥ ५३ ॥ सत्यायुषिनोजातुशक्ताःस्युःप्रमथाबलात् ॥
असत्यायुषिकंगत्वात्यक्त्वास्वामिनमाहेव ॥ ५४ ॥ येस्वामिनविहायजौबहुमानधनाजनाः ॥ यातिंयातिनियतमंधतामिसमालयम्
॥ ५५ ॥ अयशस्तमसाख्यातिमलिनीकृत्यभूरिशः ॥ इहामुत्रापिसुखिनोनस्युर्भग्नराजिरात् ॥ ५६ ॥ किंदानैःकितपोभिश्चकिंतीर्थपरि
मज्जनैः ॥ धरातीर्थयदिस्नातंपुनर्भवमलापहे ॥ ५७ ॥ संप्रधायतिःपुनर्यद्व्यास्तेदनुजास्तथा ॥ ममंथुःप्रमथानाजौरणभोरीनिनाद्यच
॥ ५८ ॥ तत्रवाणासिवज्रौघैःकटकटशिलामयैः ॥ भृशुडीभिदिपालैश्चशक्तिभट्टपरश्रधैः ॥ ५९ ॥ खट्वांगैःपट्टिशैःभूलैलकुटुर्मुसैरलम् ॥
परस्परमभिघ्नतःप्रचक्रुकदनमहत् ॥ ६० ॥ कार्मुकाणांविदूषणंपततांचपतत्रिणाम् ॥ भिदिपालभृशुडीनांक्ष्वेडितानारवाःभवत् ॥ ६१ ॥
रणतूर्यनिनादैश्चगजानांबहुबृंहितैः ॥ हेषारवैहयानांचमहान्कोलाहलोऽभवत् ॥ ६२ ॥ प्रतिस्नैरवापरिधावाभूयोर्यदंतरम् ॥ अभीरूणां
चभीरूणांमहारोमोद्गमोऽभवत् ॥ ६३ ॥ गजवाजिमहारावस्फुटच्छब्दग्रहाणिच ॥ भग्नध्वजपताकानिक्षीणप्रहरणानिच ॥ ६४ ॥ रुधिरौ
द्गारचित्राणिव्यभवहस्तिरयानिच ॥ विपासितानिसेभ्यानिमुमूर्धुरुभयत्रव ॥ ६५ ॥

हैबद्धद्वैरितियावत् ॥ यदीहामरः ॥ भिदिपालःस्रगस्तुत्याविति ॥ परश्वधैःकुठारैः ॥ यदीहामरः ॥ द्रव्योःकुठारःस्वधितिःपरशुश्चपरश्वधइति ॥ ५९ ॥ खट्वांगंखट्वायोःखुराकारोत्त
विशेषः ॥ पट्टिशोऽयश्चविशेषः ॥ एतैश्चालमत्यर्थकदनंदुःखम् ॥ ६० ॥ विदूषणानांकारितानाम् ॥ क्ष्वेडितानां क्ष्वेडविषंतद्विधयेयासांताःक्ष्वेडिताः ॥ तारकादित्वादस्यैदंतचू
तासाम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ गजानांवाजिनांचमहारावैःस्फुटंतःस्फुटमानाःशब्दग्रहाःकणयिषंतानितथा ॥ ६४ ॥ मुमूर्धुर्मूर्च्छांपापुः ॥ ६५ ॥

॥६॥ शराएववज्जालेपप्रहारैः ॥ प्रमथानेशिरेअदर्शनलेभिरे ॥ ६७ ॥ व्यधादताडयत् ॥ ६८ ॥ विनायकेनेति ॥ इत्याद्यैर्णैरंधकोप्यंधकीकृतइत्यन्वयः ॥ केतइत्याकांक्षायामा
ह ॥ विनायकेनेत्यादि ॥ ६९ ॥ कैरित्याकांक्षायामाह ॥ विगूलेति ॥ त्रिशूलइत्यश्वधारापातेनपातोवर्तितयेपांतैः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ केतः केतनमागईनित्यावत् विनिर्गतः केतो निर्गममा

दृष्ट्वासैव्यंचप्रमथैर्भल्यमानमितस्ततः ॥ दुद्रावरथमास्थायस्वयमंधांधकोगणान् ॥ ६६ ॥ शरवज्जप्रहारैर्लेपजाघातैर्नगाइव ॥ प्रमथा
नेशिशैवार्तनसोयाइवतोयदाः ॥ ६७ ॥ यांतमायांतमालोक्यदूरस्थंनिकटस्थितम् ॥ प्रत्येकरोमसंस्थामिव्यधाद्वाणैस्तदांधकः ॥ ६८ ॥ वि
नायकेनस्कंदेनंदिनासोमनंदिना ॥ नैगमेयेनशाखेनविशाखेनबलीयसा ॥ ६९ ॥ इत्याद्यैस्तुणैरुग्रैरंधकोप्यंधकीकृतः ॥ त्रिशूलशक्ति
बाणौघधारासंपातपातिभिः ॥ ७० ॥ ततः कोलाहलो जातः प्रमथामुरैर्मन्ययोः ॥ तेनशब्देनमहताशुक्रः शंभूदुरस्थितः ॥ ७१ ॥ छिद्रान्वेषीअ
मनसोयविविनिकेतोयथानिलः ॥ समलोकान्स्पातालान्द्रुद्रेहव्यलोकयत् ॥ ७२ ॥ ब्रह्मनारायणैर्द्राणामादित्याप्सरसांतथा ॥ भुवनानि
विविचित्राणियुद्धंचप्रमथामुरम् ॥ ७३ ॥ सवर्षाणांशतंकुक्षौभवस्यपरितोअमन् ॥ नतस्यदृशेरंध्रशुचैरंध्रखलोयथा ॥ ७४ ॥ शांभवेनाथ
योगेनशुक्ररूपेणभार्गवः ॥ चस्कंदाथननामापिततोदेवेनभाषितः ॥ ७५ ॥ शुक्रवन्निःस्ततोयस्मात्तस्मात्त्वभृगुनंदन ॥ कर्मणानेनशुक्रस्त्व
ममपुत्रासिगम्यताम् ॥ ७६ ॥ जठरान्निर्गतशुक्रेद्देवोपिमुदेतराम् ॥ अमन्त्रेयोभवधम्मेनमृतोजठरेद्विजः ॥ ७७ ॥ इत्येवमुक्तोदेवेनशु
क्रोर्कंसदशद्युतिः ॥ विवेशदानवानीकमेधमालांयथाशशी ॥ ७८ ॥ शुक्रोदयान्मुदंलभेसदानवमहार्णवः ॥ यथाचंद्रोदयेर्षमूर्तिमालीम
होदधिः ॥ ७९ ॥

गौयस्तसोऽनिलोयेति ॥ ७२ ॥ प्रमथानामसुराणांचवत्तुदुर्मथामुरम् ॥ ७३ ॥ रंध्रंछिद्रम् ॥ ७४ ॥ शांभवेनाशुभ्रसालब्धेनयोगेनोपायेन ॥ शुक्ररूपेणवीररूपेण ॥ शुक्रं
प्रयोपस्थाच्छिद्रेणबहिर्निःसरतितेनप्रकारेणेत्यर्थः ॥ चस्कंदजगामबहिर्निर्गतइत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

१ अयंश्लोकःपुस्तकांतरेनदृष्टः

कोसौशुकइतिप्रश्नोत्तरमुपसंहरति ॥ इत्थं नाम्नाऽऽवच्छ्रजइति ॥ ८० ॥ कथं तेन च विद्याप्राप्तेति प्रश्नस्यानुवादपूर्वकप्रत्युत्तरमनुजानाति ॥ यथा च विद्यामिति ॥ ८१ ॥ पुरेति ॥ असौशुक्रो बहुकालं तपस्तेपेनिराहारः स्थितवानिति द्वितीयेनान्वयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ न केवलं तपस्तेपे किंतु सुभार्गवप्रत्येकं राजचंपकौः पुष्पैः किसलयैरपिलक्षपरिमितैः पत्रैश्च शंकरसमा नर्चपूजयामासेतिसमेतानान्वयः ॥ यद्वा तपस्तेपेनियमं गृहीतवान् इत्यस्यैवार्थमाह ॥ राजचंपकेति ॥ तत्र राजचंपकश्चंपकावांतरजातिविशेषः ॥ धनूत्तमन्तः ॥ कर्वीरः प्रतीहासः ॥ कुशेशयंपद्मम् ॥ वापुंसिपद्मं नलिनमरविंदमहोत्पलम् सहस्रपत्रकमलं शतपत्रं कुशेशयमित्यमरः ॥ मालतीजातिः ॥ कर्णिकारोऽदुमोत्पलः ॥ कदंबो हलिप्रियः ॥ बकुलः केसरः ॥ उत्पलं कुवलयम् ॥ स्यादुत्पलं कुवलयमित्यमरः ॥ ८४ ॥ महिकातुण्णशून्यम् ॥ शतपत्रपुष्पविशेषः ॥ कुंकुमारुणवर्णाभां गंधाढ्यां शतपत्रिकाम् यो ददाति जगन्नाथं श्वेतद्वीपे वसेत्सदित्यु

अंधकांधकहंत्रो विवर्तमाने महाहवे ॥ इत्थं नाम्ना भवच्छुक्रः सर्वभार्गवमंदनः ॥ ८० ॥ यथा च विद्यां तां प्रापमृतसंजीवनीं पराम् ॥ शंभोरनुग्रहात्काव्यस्ति न्निशामयमुव्रत ॥ ८१ ॥ गणावूचतुः ॥ ८२ ॥ पुराऽसौ भृगुदायादोगत्वा वाराणसीं पुरीम् ॥ अंजसेदजोद्भिज्जरायुजगतिप्रदाम् ॥ ८३ ॥ संस्थाप्यालिंगं श्रीशंभोः कपंकृत्वा तदग्रतः ॥ बहुकालं तपस्तेपेन विवर्तमानं विश्वेश्वरं प्रभुम् ॥ ८४ ॥ राजचंपकधत्तं रत्नं रत्नकुशेशयैः ॥ मालतीकर्णिकारैश्च कदंबैर्वकुलैः पलैः ॥ ८५ ॥ महिकाशतपत्राभिः सिंदुरैः सार्किकशुकैः ॥ अशोकैः करुणैः पुष्पैः पुत्रागैर्नागकैः सरैः ॥ ८६ ॥ क्षुद्राभिर्माधवीभिश्च अपाटला बिल्वचंपकैः ॥ नवमल्लीविचिकिलैः कुंदैः समुचुकुंदकैः ॥ ८७ ॥ मंदारैर्विल्वपत्रैश्च द्रोणैर्मरुबकैर्बकैः ॥ ग्रंथिपर्णैर्दमनकैः सुरभूचूतपल्लवैः ॥ ८८ ॥

क्तेः ॥ सिंदुरारः पुष्पविशेषः ॥ किशुकः पलाशः ॥ अशोको वंजुलः ॥ करुणो वृक्षमेदः ॥ पुष्पैः पुष्पलताभिः ॥ पुन्यागो देववृक्षः ॥ नागकैः सरैः हेमपुष्पः ॥ ८५ ॥ क्षुद्राभिर्निमाधवीविशेषणम् ॥ माधवी वांसीलता ॥ पाटला पाटलिः ॥ बिल्वः श्रीफलः ॥ चंपको हेमपुष्पकः ॥ नवमल्ली पुष्पविशेषः ॥ विचिकिलः थारुपुटः ॥ कुंदं माध्यम् ॥ मुचुकुंदो मुकुंदः पालं क्येत्यर्थः ॥ अथ पालं क्यं मुकुंदः कुंदः कुंदुः कुंदुः इत्यमरः ॥ ८६ ॥ मंदारः पारिमर्दकः ॥ द्रोणः पुष्पविशेषः ॥ द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यः खादिरैर्विशिष्यत इत्युक्तेः ॥ मरुबकः प्रस्थपुष्पः ॥ मीरणो मरुबकः प्रस्थपुष्पः फणिज्जक इत्यमरः ॥ बकः पुष्पविशेषः ॥ वक्रपुष्पसहस्राद्भिर्नद्यावर्तं विशिष्यत इत्युक्तेः ॥ ग्रंथिपर्णः पुष्पविशेषः ॥ दमनकः प्रसिद्धः ॥ सुरभूः पुष्पविशेषः ॥ चूतआषः ॥ ८७ ॥

तुलसीसुरसा ॥ देवगंधारीपुष्पविशेषः ॥ बृहत्सत्रीपुष्पविशेषः ॥ कुशाक्षौःकुशपुष्पैः ॥ पालाशपुष्पसहस्रान्तुकुशपुष्पविशिष्यतइत्युक्तैः ॥ अगस्त्यःप्रसिद्धः ॥ सालःसर्जः ॥ देवदारुःशक्रपादपः ॥ ८८ ॥ कुलवक्रःपुष्पविशेषः ॥ कुरटकःपुष्पविशेषः ॥ अपरैरितिकुमुमपल्लवपत्राणांविशेषणम् ॥ प्रत्येकमेभिःपूर्वैकैःकुमुमपल्लवपत्रपरैरपीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ १० ॥ यक्षकदम्बैःकर्पूरादीनांचतुर्णामिश्रीभाविः ॥ ११ ॥ सुगंधोद्धर्तनान्यनुसुगंधैर्व्यैरभ्यगानिधिधानुपुष्याच्चंदनयक्षकदम्बैश्चसम्यगालिलेत्यर्थः ॥ १२ ॥ सहस्रमिति ॥ सहस्रपंचशरादावर्षाणांपंचसहस्रमित्यर्थः ॥ इत्थंसमर्चयद्यदावारदानायोन्मुखमनागपिदंषदापिनाल्लोकेनापश्यतदाऽन्यमतीवदुःसहघोरंनिधमंजयाहेतिसार्धेनान्वयः ॥ १३ ॥

तुलसीदेवगंधारीबृहत्सत्रीकुशाक्षौः ॥ नद्यावर्तैरगस्त्यैश्चसशालैर्देवदारुभिः ॥ ८८ ॥ कांचनारैःकुरुवकैर्दूवांकुरकरंटकैः ॥ प्रत्येकमेभिःकुसुमैःपल्लवैरपरैरपि ॥ ८९ ॥ पत्रैःशतसहस्रैश्चसमानवशंकरम् ॥ पंचास्रतैर्द्राणमितैलक्षकृत्वःप्रयत्नतः ॥ ९० ॥ स्त्रपयामासेदंशसुगंधस्त्रपनैर्बहु ॥ सहस्रकृत्वोदेवंशंचंदनयक्षकदम्बैः ॥ ९१ ॥ समालिलिंपदेवंशसुगंधोद्धर्तनान्यनु ॥ गीतवृत्त्योपहारैश्चश्रुत्युक्तलुतिभिर्बहु ॥ ९२ ॥ नाभांसहस्रैरन्यैस्तुत्रैस्तुष्टावशंकरम् ॥ सहस्रपंचशरदामित्यंशुकःसमर्चयन् ॥ ९३ ॥ यदादेवंनालुल्लेकमनागपिवशोन्मुखम् ॥ तदानींनियमंघोरंजग्राहतीवदुःसहम् ॥ ९४ ॥ प्रक्षाल्यचेतसोत्यंतंवांचल्याख्यंमहामलम् ॥ भावनावार्भिरसकृदिद्रियैःसहितस्यच ॥ ९५ ॥ निर्मलीकृत्यतच्चेतोरतंदत्वापिनाकिने ॥ प्रपपौकणधूमौघंसहस्रशरदांकविः ॥ ९६ ॥ प्रससादतदादेवोभागवायमहामने ॥ तस्माहिंसादिनिर्गत्यसहसाक्राधिकद्युतिः ॥ ९७ ॥

॥ ९४ ॥ तमेवघोरंनिधमंदर्शयति ॥ प्रक्षाल्येति ॥ चेतसोऽतःकरणस्यवांचल्याख्यंमहामलंपक्षाल्यदूरीकृत्यकविःशुक्रःशरदांसहस्रव्याप्यकणधूमौघवीहितवधूसमूहंप्रपपौकणधूपीतवानितिद्वयोरन्वयः ॥ कैः ॥ भावनाध्यानानितान्येववारिवारीणैतैः ॥ सकृत्क्षालनंनिराकरोति ॥ असकृदिति ॥ नैतत्तथेणेत्यर्थः ॥ नन्विद्रियस्यैद्रियस्याथैगद्वेषैवस्थितवितिस्तोरिद्रियेषुविषयोन्मुखेषुसुमनःक्षालनमर्कचिक्करमित्याशक्याह ॥ इंद्रियैःसहितस्यचेति ॥ ९५ ॥ पुनःकिंकला ॥ एवमुक्तैःसार्धेनैस्तच्चेतोरत्तिर्निर्मलीकृत्यरागद्वेषादिरहितंरुत्वेतियावत् ॥ पिनाकिनेनेविश्वनाथायदत्वातदेकनिष्ठकृत्वेत्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

॥ १८ ॥ अंभोजनयनः पद्मेनैव ॥ प्रसन्ननयन इति किंचित् ॥ उद्यदां दंसं दोहरोमांचांचितविग्रहः उद्गच्छसुखं निवहोद्गारो मध्याप्रदेहः ॥ १९ ॥ प्रफुल्लनयनांचलो विकसितनेत्र
पक्ष्मा ॥ १०० ॥ सूर्यदुवाद्यधिपयोऽवकाशपृथ्व्यात्ममूर्तिना गवतमीशम् ॥ क्रमेण तुष्टावभृगुप्रवीरः पथेन तावद्विचतुष्टयेन ॥ त्वं मा भिरिति ॥ हे जगदीश्वर हे दिनमोतत्तस्मात्तेतुभ्यं
नमोऽस्तु करोमीति वाशेषः ॥ यस्मात्स्वभाभिः प्रसिद्धाभिः सुषुम्नहरिकेशविश्वकर्माविश्वव्याचवावसुश्रवसुसंज्ञैः समज्जीराक्षिभिः समस्तमोऽधकारिभिः शून्यतिरस्कृत्या निशाचराणां
राक्षसादीनां तंत्रेण च निशाऽविद्या यानि शास्त्रं भूतानां मिति जगद्वचनात् तस्याचरंतीति निशाचराणां ह्येषां सादयस्तेषांचाभिमतानि स्वकार्यकरणसामर्थ्या न्यस्तनानयसि
प्रापयसि ॥ किंच ॥ लोकत्रयस्य भूतस्वर्लोकस्य अथच लोकत्रयस्य विश्वविद्यानामजनत्रयस्य जीवत्रयस्येत्यर्थः ॥ हिताय गगने भूताकोरोचि साकोशे च देदोप्यसेति शयनराज
सद्व्यर्थः ॥ अयमर्थः ॥ यतस्त्वंगने भूताकोशराजसेनो विद्विस्त्वमोनिहृत्य राक्षसादीनामभिमतानि नाशयसि ॥ पक्षान्ते च यतस्त्वंगने चिनाकोशे प्रमाणद्वयाद्गृहः स न प्रकाशसेतो

उवाच च विरूपाक्षः साक्षाद्वाक्षायणीपतिः ॥ तपोनिधे प्रसन्नोऽस्मि वरं वरय भार्गव ॥ १८ ॥ निश्चयेति वचः शंभो रंभोजनयनो द्विजः ॥ उद्य
दानं दंसं दोहरोमांचांचितविग्रहः ॥ १९ ॥ तुष्टावाष्टतनुं तुष्टः प्रफुल्लनयनंचलः ॥ मौलावंजलिमाधाय वदन् जयजयेति च ॥ १०० ॥ भागं
व उवाच ॥ ॥ त्वं भाभिराभिरभिभूयतमः समस्तमस्तनयस्य भिमता नि निशाचराणाम् ॥ देदोप्यसे दिनमंगगने हिताय लोकत्रयस्य ज
गदीश्वर तन्नमस्ते ॥ १ ॥ लोकंतिवेलमतिवेलमहोभिर्निर्मासि कौमुदमुदंच समुत्समुद्रम् ॥ विद्राविताखिलतमाः सुतमोहिमांशोपीयूष
पूरपरिपूरिततन्नमस्ते ॥ २ ॥

तत्समो निराकृत्य निशाचराणां कामलोत्तादीनामभिमतानि नाशयसीत्यर्थः ॥ १ ॥ लोकं इति ॥ हे हिमांशो शिशिदीधिति ॥ हे पीयूषपरिपूरितसुधा निवहपरिपूर्ण ॥ तत्तस्मात्तेतुभ्यं
नम इति पूर्ववत् ॥ यस्माद्धैकेति वेलं प्रतिक्षणम् ॥ अतिकांता वेलान्तीर्णमायैस्तान्यतिवेलानि तानि च तानिमहामहोसिचैः कौमुदमुदं कुमुदानां मियं कौमुदी ॥ कुमुदशब्दोऽत्रात्रि
विकसितानामुपलक्षणम् ॥ साचमुद्धर्षश्च कौमुदमुत् तां कौमुदमुदम् ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ सप्रसिद्धश्चन्द्रस्त्वमुद्रं प्रीत्यर्बंच निर्मासि ॥ अयमर्थः ॥ अपरिमितैः स्वयैः शीतिक
रौप्यैः त्रिविकसितानामुल्लासं प्राणिमात्राणामपरिमितप्रमोदं च ददासीति ॥ मुदा स हवर्तमानं स मुद्रं समस्तमुद्रमिति ॥ लोकं हि चंद्रे देयंति विततक्रिणैः प्राणिमात्राणां समुद्रोर्द्वषकरो भव
नीति सर्वेषां प्रसिद्धम् ॥ कथं भूतत्सम् ॥ विद्राविताखिलतमाः विनाशि ताखिलांधकारा विद्राविताखिलाऽज्ञानोवा ॥ पुनः कथं भूतः ॥ सुतमः सुष्ठतमः शोभनतम इत्यर्थः ॥ सुतमा मिति
पाठस्तु मां सुष्ठु तमांशो भनतमाम् ॥ हिमांशो इत्येकपदम् ॥ २ ॥

त्वंपावनेनेति ॥ अपरिमितसूयाधिकप्रकाशभगवदहोदिकभक्तेर्बुधासंबोधनानि ॥ एवमुपर्यपि ॥ हेस्तब्धप्रभंजन स्तब्धाननभान्प्रभनक्तिआमदयतीति तथा ॥ विवर्धितसर्व
जतो विवर्धितावद्विप्रपिताः सर्वजंतवोयेनसतथा ॥ संतोषिताहिकुल संतोषिताहनिंसापाणांकुलयेनवाधाहारत्वात्तेषांसतथा ॥ तेषांसंबोधनानितथा ॥ तत्तत्सांत्तनुभ्युलंप्रतिन
मः ॥ कथंभूतम् ॥ यत्तम् ॥ यद्वा यस्मात्त्वंपावनेपथिवेदमार्गेउपास्यः पूज्यः ॥ वायव्यंश्वेतमालोत्तेतिश्रुतः ॥ अपिशब्दद्वितादिविषयेपि ॥ अय्युदासइतिपाठसदागिरिपिलंपाव
नेपथिआवहइत्यादिसप्तवायुमार्गभजेदेतद्व्यंमास्तेमार्तान्मूल्यतिष्ठसीत्यर्थः ॥ त्वंपावनइत्यादि ॥ हेभुवनजीवनसर्वेषांप्राणरूप ॥ त्वांविनेहकोजीवतिनकोपी
त्यर्थः ॥ ३ ॥ विश्वेकेति ॥ बतअहोद्विश्वेकपावकजगदेकपवित्र हेअमृगन्नत्तत्वरूप मरणदिण्डूविकारारहितेतिवा हेजगद्वरालव्यविश्वानयामिभू हेपावकहेवङ्गे यस्मात्तावक

त्वंपावनेपथिसदागिरस्युपास्यः कस्वाविनाभुवनजीवनजीवतीह ॥ स्तब्धप्रभंजनविवर्धितसर्वजंतोसंतोषिताहिकुलसर्वगतभ्रमस्ते
॥ ३ ॥ विश्वेकपावकनतावकपावकैकशक्तेर्भूतेऽमृतवतामृतदिव्यकार्यम् ॥ प्राणित्यदोजगदहोजगदंतरासंस्तयावकप्रतिपदंशमंदन
मस्ते ॥ ४ ॥ पानीयरूपपरमेशजगयविविचित्रविविचित्रसुचरित्रकरोपिननम् ॥ विश्वपवित्रममलकिलविश्वनाथपानावागाहनतएतद्
तो नतोस्मि ॥ ५ ॥

पावकैकशक्तेर्भूतेऽवधिपवित्रमृत्युसामर्थ्यविनाऽदोजगन्प्राणितिप्राणव्यापारंकरातिनचष्टइत्यर्थः ॥ तावकपावकैकशक्तेरितिपाठपाचकराक्तित्वजठराभ्युज्ज्वलनेनबो
द्धव्यम् ॥ कथंभूतंजगत् ॥ अमृतदिव्यकार्यं अमृतोदेवाश्चदिव्यार्नाद्वियाणिचकाप्राणिभूतानिचाएकवद्वावददृष्टदिव्यकार्यमधिदेवाभ्यामाधिभूतमित्यर्थः ॥ हेनतावकजगदक्ष
क ॥ पावकाएकाशक्तिर्यस्यतस्माच्चदृतेइतिवा ॥ किंवस्मिन्पक्षेऽदोजगत्याणितिअपिनप्राणितिकिकाकाभ्याख्येयम् ॥ तत्तस्मात्प्रतिपदंप्रतिक्षणशमंशानिदुसुखदयथास्यात्तथा
तेनुभ्यंनमः ॥ प्रतिक्षणंशमंदयथास्यात्तथाजगत्याणितीतिवा ॥ ४ ॥ पानीयेति ॥ हेपानीयस्वरूपहेपरमेशहेजगत्सर्ववित्रहेविचित्रसुचरित्रहेविश्वनाथअतोऽस्माद्धेतोस्तानतो
स्मि ॥ यस्मादेतद्विश्वंविचित्रविचित्रमध्यामाधिभूताधिदेवभेदजरायुजडजस्वेदजोद्भिज्झरूपेणवानुननिश्चितंपानावागाहनतःपवित्रमतोऽमलबाह्यतकरोषि ॥ सवाद्याभ्यंतरंजगत्याना
सीत्यर्थः ॥ ५ ॥

आकाशेति ॥ हे आकाशरूपव्याकृताकाशस्वरूप ॥ अव्यक्तस्वरूपमेवाह ॥ हे ईश्वर हे सद्य ततःकारणाच्चावर्तनोस्मि ॥ यस्मादिहाविद्यादाशयासेतद्विश्वविकस्वरूपविकसन स्वभावंदृश्यमितियावत् ॥ बहिरंतरुन उनअप्यर्थे बहिरंतरपीत्यर्थः ॥ बहिरंतउनेतिपाठेप्यमेवार्थः ॥ अवकाशदानाक्तियाशक्तिमसूत्रात्मनाप्रवर्तनात् त्वत्तःसदृशसंश्रुतिप्रणिज्जायतइत्यर्थः ॥ सदासदयेतिवाच्यः ॥ तथाभ्रवतःसकाशात्सकाचनशमेनिचगच्छतिप्रामोतीत्येतत् ॥ तत्रनिमित्तकारणमाह ॥ स्वभावादिति ॥ स्वस्याभावःस्वभावोविद्यातस्मादित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंभगवता ॥ स्वभावस्तुप्रवर्ततइति ॥ भूताकाशपक्षेस्पष्टेवार्थः ॥ ६ ॥ विश्वभरेति ॥ हे विश्वभरालकहे पृथ्वीस्वरूप हे विश्वनाथ हे तमोऽज्ञानो हे हिमजाहिमूष हिमजायमायाअहीनांसर्पाणांच भूषायास्तत्संबोधनतथाहे हिमजाहिमूष परपर पराणांब्रह्मादीनांपरश्रेष्ठ अत्रजगतिब्रह्मादिरुतद्विश्वजगद्भवतःसकाशादन्यतमःकोविर्भूतनकोपि ॥ यतएवंतत्तत्साच्छिन्नांक्षमावृतांसंहृणूनामित्येतत् मध्येत्वाविनापरःस्तव्योनेत्यर्थः ॥ ततस्त्वांघ्रणतोस्मीति ॥ क्षमिणामितिपाठेपचमंगवार्षम् ॥ ७ ॥ आत्म

आकाशरूपबहिरंतरुतावाकाशदानादिकस्वरमिहेश्वरविश्वमेतत् ॥ त्वत्तःसदासदयसंश्रुतिसिद्धस्वभावात्संकोचमेतिभवतोस्मिनतस्तत्त्वाम् ॥ ६ ॥ विश्वभरालकविभूतिविभोऽत्रविश्वकोविश्वनाथभवतो न्यतमस्तमोरे ॥ तत्त्वाविनाशनमिनाहिमूषस्तव्योऽपरःपरपरप्रणतस्तत्त्वाम् ॥ ७ ॥ आत्मस्वरूपतवरूपपरंपराभिराभिस्ततंहरचराचररूपमेतत् ॥ सर्वांतरात्मनिलयप्रतिरूपपनिन्यततोस्मिपरमालतनोऽष्टमूर्ते ॥ ८ ॥

स्वरूपेति ॥ हे आत्मस्वरूपव्यापकस्वभाव ॥ यद्वा हे आदानकर्तः ॥ यद्वा हे विषयाद ॥ यद्वा हे निरंतरसत्तावत् ॥ तथाचोक्तंमोक्षधर्मे ॥ यच्चाप्रोतियदादत्तेयच्चातिविषयानिह यच्चास्यसंतनोभावस्तस्मादालोक्तिकथ्यतइति ॥ हे हर हे अज्ञानतत्कार्यनाशक सर्वांतरात्मनिलय सर्वेषामंतरात्मानोऽतःकरणानिनिलयमाश्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ हे प्रतिरूपरूप रूपरूपप्रतीतिप्रतिरूपप्रत्युपाधिरूपचिदाभासलक्षणयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ तथाचश्रुतिः ॥ यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिगाव्युच्चरत्येवमेवास्मादात्मनः ॥ रूपरूपप्रतिरूपोव भूव ॥ तदस्यरूपप्रतिचक्षणयेत्यादिः ॥ हे परमात्मनोपब्रह्मस्वरूप ॥ हे अष्टमूर्ते अष्टौसूयचंद्रबायुवृद्धपानीयाकाशपृथ्व्यात्मानोर्मनयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ आभिरात्मस्वरूपाभिलवरूपपरंपराभिर्भूतिसंततिभिरेतत्परिदृश्यमानंचराचररूपंजगत्तंत्याप्तमनोनित्यत्वांघ्रणतोस्मीति ॥ नित्यंतमितिवाच्यः ॥ ८ ॥

उपसंहरति। इत्यष्टमूर्तिभिरिति ॥ हे उमा भिवंधो देवंद्यातिवंधा। वंधा। भिवंधोतिक्कचित्। हे भव हे विश्वजनीन भूतेश्वर जैनकमुख्य हे प्रणतपणीत तैक्क प्राप्य हे सर्वार्थसाधपरमार्थसर्वे
षामर्थसमूहानामर्थपरमार्थस्वरूपा। यत इमाभिरनंतरा। कस्तूर्यादिभिरष्टमूर्तिभिरेतज्जागत्तंतव्या। सम। कथं भूतं जगता। सुविततं विसृतं विशालमिति यावत्। ततः कारणात्त्वानंतोस्मि ॥ ९ ॥
इति परिहृत्वा ॥ इति शब्दोक्तप्रकारमाह ॥ अष्टमूर्त्यष्टकेनेति ॥ स्तोत्रेणेत्येषः ॥ अष्टमूर्तिप्रतिपादकान्यष्टौ पद्यानि यत्र तत्तथोक्तस्तोत्रेणेत्यर्थः ॥ नन्वन्यादेव विहाय किमिति वि
इत्यष्टमूर्तिभिरिमाभिरुमा भिवंधं वंधातिवंधं भवविश्वजनीन भूतेश्वर जैनकमुख्य हे प्रणतपणीत तैक्क प्राप्य हे सर्वार्थसाधपरमार्थसर्वे ॥ ९ ॥
अष्टमूर्त्यष्टकेनष्टं परिहृत्वातिवंधः ॥ अष्टमूर्तिमिलन्मौलिः प्रणनाम पुनः पुनः ॥ १० ॥ इति स्तुतां महादेवो भागवो विनातिवंधः ॥ ११ ॥
मेवाद्भुभ्यां धृत्वा तं प्रणतं दिजम् ॥ १२ ॥ उवाच दशनज्यात्स्नाप्रद्योतितदिगंतः ॥ अनेनात्युग्रतपसा त्वनन्याचरितेन च ॥ १३ ॥ लिंगस्यापन
पुण्येन लिंगस्याराधनेन च ॥ चित्तरत्नोपहारेण शुचिना निश्चलेन च ॥ १४ ॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रेपवित्राचरणेन च ॥ त्वां सुताभ्यां प्रपश्यामि त
वो देयं न किंचन ॥ १५ ॥ अनेनैव शरीरेण ममोदरदर्शितः ॥ महर्देद्रियमार्गेण पुत्रजन्मत्वमेव्यसि ॥ १६ ॥ अयं वरं प्रयच्छामि दुष्टप्रापपदं
रपि ॥ हरौ हिरण्यमर्गं पिप्रायशोऽहं जुगोपयाम् ॥ १७ ॥ स्तनसंजीवनीनाम विद्याया समनिर्मला ॥ तपो बलेन महतामयैव परिनिर्मिता ॥ १८ ॥
त्वां तां प्रापयाम्यद्यमंत्ररूपां महाशुचि ॥ योग्यतां तं स्तिविद्यायास्तस्याऽशुचितपोनिधे ॥ १९ ॥ यं यमुद्दिश्य नियतमेतामावर्तयिष्यसि ॥ वि
द्यां विद्येश्वर श्रेष्ठसस प्राणिष्यति ध्रुवम् ॥ २० ॥

श्वेश्वरमेवात्सौपीतमाह ॥ इष्टमिति ॥ परमप्रेमास्पदत्वेन निरुपाधिसुखरूपमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
मुपस्थः ॥ मेहर्देद्रियमार्गेणैति वापाठः ॥ मम इन्द्रियेति कचित् ॥ तन्मार्गेण चिच्छेदनेन ॥ अतिमया ठेसं धिनं विवक्षितः ॥ पुत्रजन्मत्वमेव्यसि प्राप्स्यसीति ॥ अतएव पूर्वोक्तमुदरपथे वा विक्रमेन
दन्तंरमिति ज्ञातव्यम् ॥ १५ ॥ जुगोपयाम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आवर्तयिष्यसि जपिष्यसि ॥ एतां विद्यामित्यन्वयः ॥ प्राणिष्यति जीविष्यति ॥ १९ ॥

१ मौलिशब्दो मेदिन्यास्त्रीलिङ्गोप्यस्ति

अत्यर्केति ॥ अर्कादिनिर्गम्यवर्तमानतेजोभविष्यतीत्यहं त्वत्प्रदो भवत्यर्थः ॥ २० ॥ अभित्वा भिति ॥ त्वामभिलक्षीकृत्यसंभवीकृत्यतियावत् ॥ नरो नराः ॥ नृशब्दस्य बहुवचनेरूपम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मंदाभंगलाः ॥ मंदादिति पाठे प्रपञ्चयेद्यो नंदाः ॥ तथा चाहुर्योतिर्विदः ॥ शृणु नंदासि द्वियोग इति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुंस्त्व

अत्यर्कमत्यन्निचते तेजो व्योम्यतिरारकम् ॥ देदीप्यमानं भविता ग्रहाणां प्रवरो भव ॥ २० ॥ अभित्वा यं करिष्यं तियात्रानार्थनरोपि वा ॥ ते
षां त्वदृष्टिपातेन सर्वकार्यं प्रणश्यति ॥ २१ ॥ तवोदये भविष्यति वहादा निमुब्रत ॥ सर्वाणि धर्मकार्याणि फलवन्ति नृणां मिह ॥ २२ ॥ सर्वा
श्रुतिथयो मंदास्तव संयोगतः शुभाः ॥ तव भक्ता भविष्यति बहुशुक्रावदुप्रजाः ॥ २३ ॥ त्वयं दंस्यापि तं लिङ्गं शुक्रेशमिति संज्ञितम् ॥ येऽर्चयि
ष्यंति मनुजान् तेषां सिद्धिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ आवर्षं प्रति शुक्रं येन कृत्व परानराः ॥ त्वदिने शुक्रं पेयं कृतं सर्वोदकक्रियाः ॥ २५ ॥ शुक्रशमचं
यिष्यंति शृणुतेषां तु यफलम् ॥ अवध्यं शुक्रास्ते मत्याः पुत्रवतोऽतिरेतसः ॥ २६ ॥ पुंस्त्वसौ भाग्यसंपन्ना भविष्यंति न संशयः ॥ व्यपेतविघ्नास्ते
सर्वजनाः सुखवासिनः ॥ इति दत्तावरा न देवस्तत्रा लिङ्गलं ययौ ॥ २७ ॥ गणावूचतुः ॥ शुक्रेश्वरस्य ये भक्ताः शुक्रलोके वसन्ति ॥
विश्वेश्वरादक्षिणतः शुक्रेशोऽस्ति परंतप ॥ २८ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण शुक्रलोके महीयते ॥ इत्येषा शुक्रलोकास्त्यस्थितिरुक्ता महामते ॥ २९ ॥
अगस्त्य उवाच ॥ इत्थं स धर्मिणिकथां शुक्रलोकास्त्यमुब्रते ॥ शृणु वत्सां गारं कलोकं कंथमहिजः ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे
काशीखंडे शुक्रलोकावर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ शुक्रसंबन्धिना देवैकथाश्राविमया शुभा ॥
यस्याः श्रवणमात्रेण प्रीणि ते श्रवणे मम ॥ १ ॥

पुंभावौ लैरूपसामर्थ्यमिति यावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अंगारो मंगलस्तदीयलोका मंगारकम् ॥ आलुलोकैः पश्यत् ॥ ३० ॥ इति श्रीरामानंदकृत्यां काशीखंडे कार्यावो
दशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ माहेयगुरुसार्वाणिलोका अत्यंतदुर्लभाः ॥ समाधिकदशोऽध्याये वर्णयते त्रयथाक्रमम् ॥ १ ॥ आंगारं कलोकं भित्युक्तं तत्रोक्तानुवादे
नात्मनः शत्रयोऽप्रीतिमा विष्णुर्वस्त्वमेव पृच्छति ॥ शुकेति ॥ हे देवौ ॥ अथाविश्रुता ॥ प्रीणितेति पति ॥ १ ॥

116311

कस्यपुण्यनिधेर्लोकः शोकहृत्स्वेषनिर्मलः ॥ एतदाख्यातुमुद्युक्तौ भवतौ भवतामम ॥ २ ॥ धयित्वा श्रोत्रपात्राभ्यां वाणीममृतरूपिणीम् ॥ नह
तिमधिगच्छामि भवन्मुखसुखोद्भवाम् ॥ ३ ॥ गणावचतुः ॥ ॥ लोहितांगस्य लोको यशिवशर्मन्निबोध ॥ उत्पत्तिं चास्य वक्ष्यामि भूसुतो
यं यथा भवत् ॥ ४ ॥ पुरातपस्यतः शंभोर्दाक्षायण्यावियोगतः ॥ भालस्य लाल्यपातैकः स्वर्दाविदुर्महीतले ॥ ५ ॥ ततः कुमारः संजज्ञे लोहितांगम
हीतलात् ॥ स्नेहसंवर्धितः सोऽथ धात्र्या धात्रीस्वरूपया ॥ ६ ॥ माहेयद्वयतः ख्यातिं परमेषगतः सदा ॥ ततस्तेपेन पात्युग्रमुग्रपूर्या पुरानघ ॥ ७ ॥
असिश्च वरणाचापिसरितौ यत्र शोभने ॥ ध्रुवोत्तरवाहिन्या मिलितेऽत्र जगद्धिते ॥ ८ ॥ सर्वगोपिहि विध्वंशो यत्र नित्यं प्रकाशत ॥ मुक्तये स
र्वजंतूनां कालो ज्झितस्ववर्ष्णाम् ॥ ९ ॥ अमर्तं हि भवत्येव सदा यत्र शरीरिणः ॥ अनुग्रहं समासाद्य परं विश्वेश्वरस्य ह ॥ १० ॥ अपुनर्भवेद्देहा
स्तेऽविमुक्तं ननु यजः ॥ विनासां स्थेनयोगेन विना नानाव्रतादिभिः ॥ ११ ॥ संस्थाप्य लिङ्गं विधिना स्वनाम्नां गारुके श्वरम् ॥ पांचमुद्रे महा
स्थाने कंबलाश्च तरोत्तरे ॥ १२ ॥

योमहाःपुत्रः ॥ उपयुर्गीत्रिपुरारोधान्याम् ॥ ७ ॥ उपयुर्गीविशिनष्टि ॥ असिश्चेतिबतुक्तिः ॥ सौरतद्यौ ॥ यत्रउपयुर्ग्राम् ॥ सधिरार्षः ॥ यत्रा
त्रेतिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ८ ॥ कालोऽस्मिन्तत्सवर्भणायथावसत्यक्तस्वेदहानाम् ॥ ९ ॥ अमृतैकवल्ग्यम् ॥ १० ॥ सांख्यमालानात्वविक्रः ॥ योगोऽष्टांगः ॥ ११ ॥ संस्थाप्य
बाबज्वलदंगारमेजःस्वशरीरान्निःसृतंतावत्तेनभौमेनतपस्तप्तमितिद्वितीयेनान्वयः ॥ पांचमुद्ग्रेहास्थानेननास्त्रिमहूपठे ॥ पंचानांभूतानामविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशानां
वामुद्ग्रादुर्गणविनाशोयसिंस्तस्थानंतथेतिवा ॥ कंबलाभ्वतयोनिर्योक्तरेउत्तरस्मिन्पार्श्वे ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपरागसमग्रहणसमम् ॥ पर्वपुण्यकालः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अंगारकचतुर्थ्या उपरागपर्वसमवेहेत्वंतरमाह ॥ अंगारकचतुर्थ्याति ॥ तुशब्दात्पूर्व
स्माद्धेतोराधिक्यमुच्यते ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गुरोःपुर्णिकथयितुं प्रस्तावयति ॥ इत्यमिति ॥ कथयतोःसतोः ॥ नेत्रातिथ्यनेत्रगोचरताम् ॥ शिवशर्मण इति शेषः ॥ २२ ॥ नेत्रेति ॥

ज्वलदंगारवत्तेजोवावत्तस्यशरीरतः ॥ विनिर्ययौतपस्तावत्तेनतप्तमहात्मना ॥ १३ ॥ ततोगारकनाम्नासमर्वलोकेषुगीयेते ॥ तस्यतुष्टमहा
देवोदौघहृदंमहत् ॥ १४ ॥ अंगारकचतुर्थ्यायैस्त्रावोत्तरवहांभसि ॥ अभ्यर्च्यगारकेशानंनमस्यतिनरोत्तमाः ॥ १५ ॥ नतेषांग्रहपीडा
चकदाचिक्कापिजायेते ॥ अंगारकेनसंयुक्ताचतुर्थीलभ्यतेयदि ॥ १६ ॥ उपरागसमंपर्वतदुक्तंकालवेदिभिः ॥ तस्यांदत्तंदुतंजप्तंसर्वभवति
चाक्षयम् ॥ १७ ॥ श्रद्धयाश्राद्धदायैवचतुर्थ्यंगारयोगतः ॥ तेषांपितॄणांभविताहमिदंशर्वापि की ॥ १८ ॥ अंगारकचतुर्थ्यातुपुराजज्ञेगणे
श्वरः ॥ अतएवतुतपर्वत्रोक्तंपुण्यसमृद्धये ॥ १९ ॥ एकमक्तवतीतत्रसंपूज्यगणनायकम् ॥ किंचिद्वत्वातमुद्दिश्यनविघ्नैरभिभूयते ॥ २० ॥ अंगा
रेश्वरसक्तायेवाराणस्यांनरोत्तमाः ॥ तेऽस्मिन्गारकलोकेवसंतिपरमर्दयः ॥ २१ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ इत्थंकथयतोऽवरस्यांपुण्यवती
कथाम् ॥ भगवद्गणयोःप्रापनेत्रातिथ्यंगुरोःपुरी ॥ २२ ॥ नेत्रानंदकरिंदृष्ट्वाशिवशर्माऽथतांपुरीम् ॥ पप्रच्छाचार्यवर्यस्यकस्येयंपूरनुत्तमा
॥ २३ ॥ गणावूचतुः ॥ सखेमुखंसमाख्यावोनास्त्वयंतवाग्रतः ॥ अध्वरेदापनोदायपुनरस्याःपुरःकयाम् ॥ २४ ॥ विधेर्विधिस्ततः
पूर्वत्रिलोकीरचनमुदा ॥ आविरासुःसुताःसममानसाःस्वस्यसंनिभाः ॥ २५ ॥ मरीच्यत्र्यंगिरामुख्याःसर्वेस्तृष्टिप्रवर्तकाः ॥ प्रजापतेरंगिर
सस्तेष्वभूदेवसत्तमः ॥ २६ ॥

आचार्यवर्यस्यबृहस्पतेस्तांपुरीदृष्ट्वाकस्येयमनुत्तमापूरितिशिवशर्मापप्रच्छेयन्वयः ॥ कस्यपूज्यस्यश्रष्टस्येतियावदितिवा ॥ २३ ॥ २४ ॥ विधेरिति ॥ लोकत्रयस्तृष्टिप्रवर्तकाः ॥ २५ ॥ मरीचिश्चात्रिश्चांगिराश्चतेमुख्याःप्रधानाआद्याचार्येणोपासमानांपुलस्त्यादीनांविते तथा ॥ तेषुमध्ये ॥ २६ ॥
हिरण्यगर्भस्यात्मनस्तुल्याःसप्तपुत्राभानसाःआविरभवन्वित्यर्थः ॥ २५ ॥ मरीचिश्चात्रिश्चांगिराश्चतेमुख्याःप्रधानाआद्याचार्येणोपासमानांपुलस्त्यादीनांविते तथा ॥ तेषुमध्ये ॥ २६ ॥

अंगित्सोऽपत्यमांगिरसः ॥ पितृनाम्नाप्रख्यातइत्यर्थः ॥ तंविशिनिष्टिसाधयेण ॥ बुद्धेति ॥ २७ ॥ कलसुचतुःषष्टिकलसुशैवंतत्रप्रसिद्धासु ॥ यथागतं वाद्यम् नृत्यम् नाट्यम् आलेख्यम् विशेषकञ्छेद्यम् तंडुलकुसुमबलिविकाराः पुष्पास्तरणम् दशनवसनांगरागाः मणिभूमिकाकर्म शयनरचनम् उदकवाद्यमुदकघातः चित्रयोगाः माल्यप्रथनविकल्पाः शैवरापीडयोजनम् नेपथ्ययोगाः कर्णपत्रभंगी गंधयुक्तिः भूषणयोजनम् ऐंद्रजालम् कौतुमारयोगाः हस्तलाघवम् चित्रशाकापपक्ष्याविकारक्रिया पानकरसरगासवयोजनम् सूचीवामकर्म सूत्रक्रीडा वीणाडमरकवाद्यानि प्रहेलिका प्रतिमाला दुर्वचयोगाः पुस्तकवाचनम् नाटकाख्यायिकादर्शनम् काव्यसमस्यापूरणम् पट्टिकावेत्रयाणविकल्पाः तर्ककर्मणि तक्षणम् वास्तुविद्या रूप्यारत्नपरीक्षा धातुवादः मणिरागज्ञानम् आकरज्ञानम् वक्ष्यादुर्वेदयोगाः मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः शुक्सारिकाप्रलापनम् उत्सादनम् केश

सुतश्चांगिरसोनामबुद्ध्याविबुधसत्तमः ॥ शांतोदांतोजितक्रोधोऽष्टदुवाङ्गिर्मलाशयः ॥ २८ ॥ आवेदेवदार्थतत्त्वज्ञः कलासुकुशलोऽमलः ॥ पारह
श्चातुसर्वेषां शास्त्राणां नीतिवित्तमः ॥ २९ ॥ हितोपदेशहितरुदहितात्यहितः सदा ॥ रूपवानशीलसंपन्नो गुणवान्देशकालविन् ॥ २९ ॥ स
र्वलक्षणसंभारसंभृतो गुरुवत्सलः ॥ न तापतापसर्वीर्यैर्त्तिकार्यासंमहतीदधत् ॥ ३० ॥ महल्लिंगप्रतिष्ठाप्यशाश्वतं भूरिभावनः ॥ अयुतं शरदादि
व्यं दिव्यतेजामहातपाः ॥ ३१ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्विश्वेशो विश्वभावनः ॥ आविर्भूयत तोल्लिगान्महसारांशं शरद्वर्षात् ॥ ३२ ॥

मार्जनकौशलम् अक्षरमुष्टिकाकथनम् म्लेच्छिततर्कविकल्पाः देशभाषाज्ञानम् पुष्पशकटिका निमित्तज्ञानम् यंत्रमातृकामंत्रमातृकाधारणमातृकासंज्ञानम् मानसीकाव्यक्रिया
अभिधानकोशाः छंदोज्ञानम् क्रियाविकल्पाः छलितकयोगाः वस्त्रगोपनानि धूतविशेषाः आकर्षक्रीडा बालक्रीडानकानि वैनायिकानां वैजयिकानां वैद्यासिकानांचवि
द्यानां ज्ञानम् इति चतुःषष्टिकलाः ॥ अमलो ज्ञानमलरहितः ॥ पारदृश्यासमांगितः ॥ २८ ॥ अहितात्यहितः सदा सदासर्वदा हितमत्यहितं अतिक्रान्तयेनसः अहितस्यातिशयेनाहि
तदतिवा ॥ अहितानामपिक्षमीति कचित् ॥ २९ ॥ सबहुस्पतिः ॥ ३० ॥ महल्लिंगमहतोभूतस्य विश्वेश्वरस्य ॥ अस्य महतोभूतस्य निःश्वसितमेतदित्यादृश्यते ॥ लिंगं महल्लिंगमिति
कर्मधारयोवा ॥ प्रतिष्ठाप्यसंवत्सराणां दिव्यं दशसहस्रव्याप्यमहतीतपसीतापससंबन्धिनीतपोयोग्यावाचीन्धारयस्ततोपेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

१ अत्रपक्षे आत्माभावः आर्षः

[illegible]

प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूहि यत्ते मनसि वर्तते ॥ इति शंभुं समा लोभ्य तुष्टो वै तिसहस्रवान् ॥ ३३ ॥ आंगिरस उवाच ॥ जय शंकर शान्त शशांकर
चरुचिरार्थदसर्वदसर्वशुचि ॥ शुचिदत्तगृहीतमहोपहृते हतभक्तजनोद्धृतापते ॥ ३४ ॥ ततः सर्वहृदं बरवरदनेन तव जिनमहावनदाहर
ते ॥ कृतविविधचरित्रतनोस्तनोस्तनुविशिखविशोषणधैर्यनिधे ॥ ३५ ॥ निधनादिविवर्जितकृतनतिकृतकृतिविहितमनोरथपद्मगम्भत् ॥
नगभर्तुस्तार्पितवामवपुःस्ववपुःपरिपूरितसर्वजगत् ॥ ३६ ॥

सृष्ट्यादिलक्षणं यया सा तनुयस्य तत्संबोधनं तथा ॥ तत विविधचरित्रतनोदितकचिन्त ॥ पवित्रतनोदितचाप्यत्र ॥ तनूनि कोमला निपुण्याणीत्येतत् ॥ विशिखाबा
णायस्य संकटं स्तथा तं विशोषयति नाशयति तस्य विशोषणं यस्मादिति वा तत्संबोधनं तथा ॥ हे धैर्यनिधैर्यसमुद्र ॥ तनु विशिखेन यद्विशोषणं दाहस्तत्र धैर्यनिधैर्यस्यैकवापदम् ॥ जये
त्यनुषज्जेत ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ३५ ॥ निधनेति ॥ निधनादिविवाजितमरणादिषु द्वावविकारहित ॥ कृतः संपादितो नितकृतमृगतो भक्तो येन तत्संबोधनं तथा ॥ निधनादिविवाजिताः
कृतानाति कृतो भक्तो येनैकं वापदम् ॥ कतिने विदुषेज्ञानिन इति यावत् ॥ विहितो दत्तो मनोरथो भाक्षो येन तत्संबोधनं तथा ॥ ह्येवमगृह्यतु संपरिहारिन् ॥ नमभृत्सुतापार्वती अपितास्था
पितावामवपुषि वा मां अपितास्तीकृतावामवपुर्मां गां वा येन तत्संबोधनं तथा ॥ नमभृत्सुताया अपितां व्याप्तं वा मां वपुर्मां गं यस्य अपितां दत्तं वा मवपुर्भनो हरशरीरं यास्मादिति वा तत्संबोधनं
तथेति वा ॥ स्वपुषास्वस्वरूपेण ब्रह्मरूपेणेति यावत् ॥ परिपूरितं परितो व्याप्तं सर्वजगद्येन तत्संबोधनं तथा ॥ परिनिर्भेति कचिन्त ॥ ३६ ॥

त्रिजगदिति ॥ त्रिजगन्मयग्रहपञ्चजगद्विबर्तस्वरूप ॥ ब्रह्मवेदमियादिश्रुतः ॥ वस्तुतोविह्वलप्रपञ्चकपरहितः ॥ तत्रहेतुः ॥ सुदृक्पुरुशोभनाखण्डसच्चिदानन्दकलक्षणदृक्चिच्छक्तिर्यस्यतत्त्वबोधनतथा ॥ प्राकृतं त्वारूपानपदद्वयपिस्पष्टम् ॥ दशानि त्राणामुदचनमुदतेनचालनमिति यावत् ॥ नेनकुञ्चनसंकोचनप्रलयकरोतीति तत्संबोधनतथा ॥ मृगचदन्तकुञ्चनरुदिति कचिन्त्याः ॥ तत्रमृगमदेनमिश्रितचदन्तमृगचदन्तनेनकुञ्चनरुदलेपकदितिव्याख्येयम् ॥ अकारश्चरणमाषम् ॥ हुनमुक्तुं द्वाद्विह्वलेपनचरुपुरोडाशादिभुक् ॥ कृतभुगिति पाठे जीवह्वलेपेण कृतस्वर्गादिफलभुक् ॥ पाठद्वये पितृत्वं बोधनतथा ॥ दृग्दन्तं कुञ्चने कृतः ॥ हुनमुक्तुं नेत्येकं वापदम् ॥ भवव्यस्मादिति भवे हेतुस्तत्त्वादक ॥ भूतविशेषाणां प्राणिमात्राणां वापतद्देभूतपते ॥ प्रमथानां गणविशेषाणां मुख्यस्याभिनप्रमथैकपते ॥ अन्नभूतप्रमथानां भवार्तरजोदोदृष्टव्यः ॥ पतितेष्वपि भवविनिमेषेष्वपि दत्तः करोति मः कर इव करो ज्ञानम् अज्ञानांधकारनाशकत्वात् तस्य प्रसूतिः प्रसरणं प्राप्तिर्येतत्संबोधनतथा ॥ पतितेष्वपि भूतेषु दत्ताकारप्रसूतिर्हस्तावलंबनयेन तत्संबोधनतथेति वा ॥ ३७ ॥ प्रष्टतेति ॥ प्रष्टतममखिलजतलेषु संवरणं सम्यग्व्यतिर्यागिरावरणं वा यस्य तत्संबोधनतथा ॥ येन सर्वमिदं तन्माहृत्यैवैवमाकृतमासीदित्यादि स्थिति श्रुतिभ्यः ॥ प्रणवव्यतिरेकसौधंधवल्यहमाश्रययस्य तत्संबोधनतत्रिजगन्मयरूपविरूपमुदृक्दृग्दन्तं कुञ्चनकृतहुतभुक् ॥ भवभूतपतेन प्रमथैकपतेति पतितेष्वपि दत्तकरप्रसूते ॥ ३७ ॥ प्रसूताखिलभूतलसंवरणप्रणवध्वनि सौधंधांशुधर ॥ धरराजकुमारिकया परयापरितः परितुष्टनतोस्मिशिव ॥ ३८ ॥ शिवदेवगिरिशमेहराशिवोविभवप्रदगिरिशिवेशमृद ॥ मृदयोदुपतिध्रजगच्चितयं कृतयंत्रणभक्तिविधातकृतम् ॥ ३९ ॥

था ॥ सुधांशुः सुधामयश्चंद्रलं धरतीति तत्संबोधनतथा ॥ प्रणवस्य अकारस्य षडक्षरालकस्य योऽन्विनिर्दः षष्ठाक्षरः परापथ्यतीमध्यमवैखर्याख्या अवस्था अनुभूयस्वरूपदालकस्य सौधंधं गृहमाश्रय इत्यर्थः ॥ तत्संबोधनतथा ॥ सुधांशुधरश्चंद्रावतंसंति वा ॥ हे धरराज कुमारिकया धरा धरराजकन्ययाऽऽपणया परया चिद्रूपापरितः संवतः परितुष्ट अतिशयेन प्राप्तोष ॥ हे शिवकल्याणरूप ॥ नतोस्मित्वामिति शेषः ॥ ३८ ॥ शिवेति ॥ हे शिवमहेश्वररूप ॥ हे देवस्वप्रकारा ॥ हे गिरिशगिरी वेदलक्षणायाः भरस्वत्यावर्शनि यतः ॥ गिरैः कैलासस्येति वा ॥ हे महेशमहाश्रवावीशश्चेति तत्संबोधनतथा ॥ हे विभावसमर्थ विरषेण भवतीति विभूतस्तत्संबोधनतथा ॥ हे विभवप्रदुरेश्वर्यप्रद ॥ हे गिरिशगिरौ कलाशेते इति तत्संबोधनतथा ॥ हे शिवेशिवायमाया जतः ॥ हे मृदुसुखजनकसुखस्वरूपेति वा ॥ उदुपतिचंद्रधरतीत्युदुपतिध्रलस्तत्संबोधनतथा ॥ उदुपतिकेति कचिच् ॥ उदुपतिकेति चायत्र ॥ पाठद्वयमपि च्छेदोभंगादक्षराधिक्याच्चानां गीकृतव्यमिति ॥ उदुपतीकेति पाठे उदुपतिभक्तिशिरोभूषणत्वेन स्वीकरोतीति यावत्संबोधनतथा ॥ धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ कृतादन्तायंत्रणापीडायेन तत्संबोधनतथा ॥ केषामित्याकांक्षायामाह ॥ भक्तिविधातकृतं कामकोपलोभादीनां त्रिप्राधकजलंधरादीनां चेत्यर्थः ॥ जगन्नामयमृदयसुखय ॥ अस्मिन् श्लोके द्वितीयपादे छेदोभंगोऽक्षराधिक्यं चार्पम् ॥ ३९ ॥

नेति ॥ देहरअज्ञाननाशकक्तपपहरप्रलयकालेसर्वसंहारकेतिवा ॥ हेअमोचमेतेअप्रतिहतज्ञान ॥ ज्ञानममप्रतिधेयस्येतिश्रेतः ॥ एषोऽहंकृतांततोयमादपिनविभोमिद्वदृशनादिनिशेषः ॥ अतआशुशीघ्रंमहाघंमहस्यांपमहामोहंवाप्रहरदूरीकरुनाशयेत्यर्थः ॥ ननुतत्त्वज्ञानादेवाहमज्ञानाशयामीतिचेत्तत्राह ॥ शिवपादनेतेःशिवस्तवपादनेतेर्मस्कारादच्यन्तांतरंशिवंकल्याणरूपंनैवमिनजानामिततत्त्वांप्रणतोस्मीतिनमस्कारमात्रेणवज्ञानसंपाद्यअज्ञाननिवर्तयेतिभावः ॥ ४० ॥ विततइति ॥ अतःकारणादहमीशत्वांनतोस्मि ॥ ईशंकथंभूतम् ॥ गुणहीनंपंचातीतमित्यर्थः ॥ पुनःकीदृशम् ॥ अहीनमहावलयं अहीनमहिंसबधिमहावलयंमहत्कंकणयस्यतम् अहीनांसर्पाणामिनईश्वरोऽहीनोवासुकिर्नगानामिनोऽनोवासमद्वलयस्येतिवा ॥ पुनःकीदृशम् ॥ प्रलयांतकंप्रलयकालेसर्वसंहारकमित्यर्थः ॥ यतोऽत्रजगति।कीदृशो।विततो।अस्यैवव्याख्यानमखिलइति ॥ हरतोषणमेवाघह

नरुतांततृषविभेमिहरप्रहरशुमहाघममोघमते ॥ नमतांतरमन्यद्वैमिशिवंशिवपादनेतेःप्रणतोस्मिततः ॥ ४० ॥ विततेऽत्रजगत्यखिलेऽघहरंहरतोषणमेवपंगुणवत् ॥ गुणहीनमहीनमहावलयंप्रलयांतकमीशनतोस्मिनतः ॥ ४१ ॥ इतिसुत्वामहादेवंविररामागिरःसुतः ॥ व्यतरच्चमहेशानःस्तुत्यातुष्टावरानबद्धम् ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ ॥ बृहतातपसानेनबृहतांपतिरेध्यहो ॥ नाद्याबृहस्यतिशिशिग्रहेष्वर्च्योभवद्विज ॥ ४३ ॥ अस्माह्निगार्चनान्नित्यंजीवभूतोसिमेयतः ॥ अतोजीवइतिस्म्यार्तिंत्रिषुलोकेषुयास्यसि ॥ ४४ ॥ वाचांप्रपंचैश्वरैर्निंप्रपंचोयतःसुतः ॥ अतोवाचांप्रपंचस्यपतिर्वाचस्यतिर्भव ॥ ४५ ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनादपिवागुदियाच्चयम् ॥ तस्यस्यात्संस्कृतावाणोन्निभिर्वपैस्त्रिकालतः ॥ ४६ ॥

रंपरंमुख्यगुणवदिति ॥ ४१ ॥ व्यतरद्वत्तवान् ॥ ४२ ॥ वराभ्यगच्छन्नामात्रितयंनिर्वक्ति ॥ बृहतेतिश्लोकत्रयेण ॥ बृहतांपतिरेधिद्विदानींदेवानांगुरुभित्यर्थः ॥ ४३ ॥ प्रपंचैर्विस्तारैश्चतुरैर्नपुणैःशुभाभ्यैरित्यर्थः ॥ भवस्याः ॥ भवानितिकचिन्त ॥ ४५ ॥ वागुदियाच्चयमिति ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनात्पाठ्यपुरुषंप्रतिवाक्यसूत्रस्वतीउदियादुदितभवनितस्यसंस्कृतावाणीचस्यादित्यन्वयः ॥ श्रवणादिपिभावतइतिपाठेतरस्तोत्रभावोभक्त्यात्रिकालतस्त्रिकालयःपठतियश्चशृणोतितस्यसंस्कृतावाणीस्यादित्यर्थः ॥ अपिवाऽसुमहात्मनःअपिवाऽगुणवांश्रयइतिपाठद्वयेऽप्यकारःप्रश्लेष्टव्यः ॥ अर्थस्तपूर्वोक्तरीत्यानुसंधेयः ॥ ४६ ॥

वायव्याख्यं वायुः सुशाला ॥ वायुर्वागैतमतस्तत्रमिति श्रुतेः ॥ तद्यापकं वायव्यं हि रण्यग्नं पद्मपकमित्यर्थः ॥ वायुपुराणे प्रोक्तं वायुना वा प्रोक्तं वायव्यम् ॥ यद्वा वायुरेवायव्यम् ॥
स्वार्थे व्यञ्ज ॥ वायुर्यथाक्षिप्रकारीनथाशोघ्रफलदमित्यर्थः ॥ तदाख्यं नामकम् ॥ उकारः शंकरः प्रोक्तः अकारो वा सुदेवः स्यादाकारश्च प्रितामह इत्येकाक्षरकोशाद्वा रुद्रविष्णुब्रह्मा

समुपलभे महाकार्यं न स बुद्ध्या प्रहीयते ॥ यः पठिष्यत्यदः स्तोत्रं वा यव्याख्यं दिने दिने ॥ ४७ ॥ अस्य स्तोत्रस्य पठनाद्विद्यं तं मम संनिधौ ॥ नन्दुर्वृ
त्तौ प्रवृत्तिः स्यादविषेकवत्तानुणाम् ॥ ४८ ॥ अदः स्तोत्रं पठन्तं तु जातु पीडाग्रहोद्भवाम् ॥ न प्राप्यति ततो जप्यमिदं स्तोत्रं ममाश्रितः ॥ ४९ ॥
नित्यं प्रातः संसृज्यायः पठिष्यति मानवः ॥ इमांस्तुतिं हरिष्ये दहतस्य बाधाः सुदारुणाः ॥ ५० ॥ त्वमिति श्रुतिं लिगस्य पूजां कृत्वा प्रयत्नतः ॥ इमां
स्तुतिमधीयानो मनोवांछामवाप्स्यति ॥ ५१ ॥ इति दत्त्वा वरानशं भुङ्क्ते न ब्रह्मणमादक्यत ॥ सेन्द्रान्देवगणान् सर्वान् स यक्षो रगिं किरान् ॥ ५२ ॥
तानागतान् समालोक्ष्य शिवो ब्रह्मणमब्रवीत् ॥ विधे विधे हि महद्वाक्यादमुं वाचस्यंति मनिम् ॥ ५३ ॥ गुरुसर्वसुरैर्द्राणां परि तः स्वगुणैर्गुरुम् ॥
अभिषिच विधानेन देवाचार्यपदे मुदे ॥ ५४ ॥ अतीव धिषणाधीशो मम प्रीतो भविष्यति ॥ महाप्रसाद इत्यज्ञां शिरस्याधाया तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
सुरैर्व्यष्टैः सुराचार्यचकारां गिरसं तदा ॥ देवदंष्ट्रमयो नेदुर्न वृत्तुश्चाप्सरो गणाः ॥ ५६ ॥ गुरुपूजां व्यधुः सर्वे गीर्वाणा मुदिताननाः ॥ अभिषिक्तो
वसिष्ठाधैर्भन्नपूतेन वारिणा ॥ ५७ ॥ पुनरन्यं वरं प्रादाद्दिरीशः पतये गिराम् ॥ शृण्वान् गिरसमर्धमाल्मन देवे ज्यकुलनंदन ॥ ५८ ॥ भवता स्यापि
तोलंगं सुबुद्धिपरिवर्धनम् ॥ बृहस्पती श्वर इति स्यात्तं काश्चां भविष्यति ॥ ५९ ॥ गुरुपुण्यसमायोगे लिङ्गमेतत्समर्थच ॥ यत्कश्चिं प्रतिमनुजा
स्तस्मिद्धिमाधियास्यति ॥ ६० ॥ बृहस्पती श्वरं लिङ्गं मया गोप्यं कलौ युगे ॥ अस्य संदर्शनं देवप्रतिभाप्रति लभ्यते ॥ ६१ ॥

णस्तान्यौतिमि श्रीकरोतीति वायव्यमेव वायव्यं न दाख्यं स्तोत्रमिति वा ॥ अलमिति विलेखण ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुसर्वेषां प्रीति ये ॥ ५४ ॥
॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पतये गिरां वाचस्पतये इत्यर्थः ॥ ५८ ॥ सुबुद्धिपरिवर्धनं शोभनज्ञानजनकम् ॥ ५९ ॥ यत्कर्म तत्कर्म तूतम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥

१ सुरश्रेष्ठ इति पाठः पुस्तकांतरे

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अन्तर्हिताऽन्यानगतः ॥ अनरितइतिपाठोपसर्वाथः ॥ गुरुणाद्वैत्यगुरुणाधुक्कैत्यर्थः ॥ यद्वा गुरुणात्रैलोक्यगुरुणाश्रीविष्णुर्नित्यर्थः ॥ ६५ ॥ स्वलोकं सुरोत्तम
रिस्थलोकं सत्यलोकं वा ॥ ६६ ॥ शनिलोककथाप्रस्तावयति ॥ अतिक्रम्येति ॥ ६७ ॥ तेन द्विजेन पृष्टा वित्यन्वयः ॥ प्रददर्शतु विशेषेण दर्शयामासतु रित्यर्थः ॥ प्रशशंसतु रिति पाठप्रकर्ष
णकथयामासतु रित्यर्थः ॥ ६८ ॥ दाक्षायण्यां दक्षकन्यायामदित्यामिति यावत् ॥ उष्णगुः उष्णागवोरश्मयो यस्य सूर्यस्य तथा ॥ ६९ ॥ ७० ॥ आदित्यस्य सूर्य
स्य द्रूपतेजः पुंजमंडलस्य तेजोऽपलक्षितगन्धेषु सांज्ञापरिद्व्यौ परिद्वौ धृतवती किंतु तस्यागात्रेनातिकांतनातिकमनीयमिवाभवदित्यर्थः ॥ नातिकांतुमिति पाठे अतिक्रांतुमिति शयेन

चंद्रश्चराद्वक्षिणतोर्वीरशान्नेर्भते स्थितम् ॥ आराव्याधिषणेशे वै गुरुलोकं महीयते ॥ ६२ ॥ गुर्वगनागमनं जपं पणमासं सेवनात् ॥ अव
शं विलयं याति तमः सूर्यो दयायथा ॥ ६३ ॥ अतएव हि गोसम्यं महापातकनाशनम् ॥ बृहस्पतीं श्वरं लिंगं नाख्यं यस्य कस्यचित् ॥ ६४ ॥ इति
दवावरान्देवस्तत्रैवातिहोतुं भवन् ॥ द्रुहिणो गुरुणासाधं संप्रापेद्राबृहस्पतिम् ॥ ६५ ॥ अस्मिन्गुरेभिषिच्यथा विस्तृत्यैव द्रुहिकान् सुरान् ॥ अ
लं चकारं स्लोकं विष्णुनाऽनुमतो हिज ॥ ६६ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ अतिक्रम्य गुरोर्लोकं लोपा मुद्रे दर्शसः ॥ शिवशर्मपुंरि सौरेः प्रभा
मंडलमंडिताम् ॥ ६७ ॥ पृष्टतेन च तौ तत्र तां पुरीं प्रददर्शतुः ॥ द्विजेन द्विजवर्याय गणवर्यौ शुचिस्मिते ॥ ६८ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ मारीचेः
कथपाज्जो दाक्षायण्यां द्विजोष्णगुः ॥ तस्य भार्या भवत्संज्ञा पुत्री त्विष्टुः प्रजापतेः ॥ ६९ ॥ भर्तुरिष्टतत्सस्माद्रूपयावनशालिनी ॥ संज्ञावभू
वतपसासुदीनेन समन्विता ॥ ७० ॥ आदित्यस्य हितद्रूपमंडलस्य तु तेजसा ॥ गात्रेषु परिद्व्यौ वै नातिकांतमिवाभवत् ॥ ७१ ॥ नखस्त्वयं मृतौ
ऽदस्य इति स्नेहादभाषत ॥ तदा प्रभृतिलोकं यं मातृद्वितोच्यते ॥ ७२ ॥

धर्तुमतिक्रमिषु वेवनाभवत्समर्थान् जनितेत्यर्थः ॥ लोकौ तस्यभिप्रयेणेव शब्दएवार्थवा ॥ गात्रेषु परिद्वयौ नातिकांतमनाभवदिति पाठाश्रित्यः ॥ ७१ ॥ प्रणयकोपिताया भार्यायावचसौ
मातृद्वनामनिरुक्तिर्न खल्विति ॥ अयं सूर्यः ॥ अंडस्यागर्भस्थः ॥ स्नेहात्मण्यकोपात् ॥ यद्वा प्रसंगात्सूर्यस्य नामनिरुक्तिर्न खल्विति ॥ अभाषत कथय इति शेषः ॥ इतौ शिक्षामलभ
मानेन बुधेन शापान्मृतं ऽदस्यस्य कथयान्मृदाऽप्रतीकारइति मोक्षधर्मांतर्गमिणीकथा ॥ तदुक्तं हरिवंशे ॥ अजानन्कथयत्सत्समादिति तृतीयश्रवणः चरणत्रयं श्लोकोक्तमेव ॥ ७२ ॥

येनतेजसा ॥ तिग्मरश्मिमृतीक्ष्णकिरणभृत् ॥ ७३ ॥ महसोतेजसांनिधिराश्रयः ॥ ७४ ॥ मनुमन्वंतराधिपम् ॥ मनुश्रेष्ठमितिकीचत् ॥ सोढुंयुतम् ॥ ७५ ॥ मायामयांसवर्णतन्वास्त्रीमित्यव्ययः ॥ छायायानिर्भितत्वाच्छायेत्यपितस्यानामातृवाप्रेवक्ष्यातिसंज्ञायातदाब्रवीदिति ॥ छायाप्रतिबिम्बम् ॥ स्वतःस्वेच्छया ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ यमैयमजौ ॥ तावेवा

तेजस्त्वथधिकंतस्यसाऽसाहिष्णुर्विवस्वतः ॥ येनातितापयामासत्रैलोक्यतिग्मरश्मिभृत् ॥ ७३ ॥ त्रीण्यपत्यानिभोब्रह्मनसंज्ञायांमहसांनिधिः ॥ आदित्योजनयामासकन्याद्वौचप्रजापती ॥ ७४ ॥ वैवस्वतंमनुष्येष्टुयमंचयमुनांततः ॥ नातितेजोमयंरूपसोढुंसाऽलंविस्वतः ॥ ७५ ॥ मायामयीततश्छायांसवर्णानिभमेस्वतः ॥ प्रांजलिःप्रणताभूत्वांसंज्ञांछायातदाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ तवाज्ञाकारिणीदेविशाधिमांकरवाणि किम् ॥ संज्ञोवाचततश्छायांसवर्णेऽशृणुसुंदरि ॥ ७७ ॥ अहंयास्यामिसदंनत्वंपुनरत्रमे ॥ भवनेनवसकल्याणिनिर्विशंकममाज्ञया ॥ ७८ ॥ मनुरेषयमावेतौयमुनायमसंज्ञका ॥ स्वापत्यदृष्ट्याद्रष्टव्यमेतद्दालत्रयंवया ॥ ७९ ॥ अनाख्येमिदं दत्तं त्वयापत्यौशुचिस्मिते ॥ इत्याकर्ण्यार्थसात्वार्थैर्दोर्वोछायाजगादह ॥ ८० ॥ आकचग्रहणाद्वाहमाशापाच्चकदाचन ॥ आख्यास्यामिचरित्रंतेयाहिदेवियथासुखम् ॥ ८१ ॥ इत्यादिभ्यसवर्णासातथेत्युक्तासवर्णया ॥ पितुरंतिकमासाधनत्वात्पृथग्मब्रवीत् ॥ ८२ ॥ पितःसोढुंनशक्नोमि तेजस्तेजोनिधेरहम् ॥ तीव्रंतस्यार्थपुत्रस्यकाश्यपस्यमहात्मनः ॥ ८३ ॥ निशम्योदारितंतस्याःपित्रानिर्भास्मि ताबहु ॥ भर्तुःसमीपंयाहीतिनियुक्तासापुनःपुनः ॥ ८४ ॥ चिंतामवापमहतीस्त्रीणांधिकचेष्टित्विति ॥ निर्निदबहुधात्मानंस्त्रीत्वंचातिनिर्निदसा ॥ ८५ ॥ स्वातंत्र्यनक्काचिस्त्रीणांधिगस्वातंत्र्यजीवितम् ॥ शैशवेयौवनेप्रांतेपितृभर्तुस्तुताद्भयम् ॥ ८६ ॥

ह ॥ यमुनेति ॥ ७९ ॥ ८० ॥ आकचग्रहणात्कचग्रहणपर्यंतम् ॥ आशापाञ्चशापपर्यंतम् ॥ ८१ ॥ तथेत्युक्तातथाकारिष्यामीतिसवर्णयाप्रत्युक्ताकथितासतीत्यर्थः ॥ तथेत्युक्ते त्रिपाठाश्रित्यः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ प्रातेवार्धके ॥ शैशवादित्रिषुपित्रादित्रितयाद्यथासंख्यंअयंस्यादित्यर्थः ॥ ८६ ॥

मौग्ध्यान्मौढ्यात् ॥ मौढ्यादित्येववापाठः ॥ एवमप्येपि ॥ दुर्दत्तयाऽसमीक्ष्यकारिण्या ॥ ८७ ॥ साहम् ॥ अत्रपितुर्गृहे ॥ ८८ ॥ भयङ्करोभयकर्ताभविष्यतीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ स्व
काङ्गारकर्षणस्वहस्तेनज्वलद्वाङ्गारग्रहणम् ॥ वर्षणमितिपाठेत्यागद्व्यर्थः ॥ पितुर्गृहेश्वरोहेतुर्नभवतीत्यर्थः ॥ वाशब्दोवितर्कः ॥ गृहेइतिचित् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ सर्वसर्वात्मकः ॥
परात्मत्वात्सर्वस्य ॥ ईश्वररूपोवाऽष्टमूर्तित्वात्तस्य ॥ सदेतिपाठेसदासर्वकाले ॥ सर्वत्रसर्वदेशे ॥ ९२ ॥ मक्षमम् ॥ सत्यमितिपाठेत्यस्यपरमार्थम् ॥ वडवाऽश्वा ॥ पर्यनिदितासर्वतो

त्यक्तंभर्तृगृहमौग्ध्याद्वदुर्दत्तयामया ॥ अविज्ञातापिचंदायामथपत्युर्निकेतनम् ॥ ८७ ॥ तत्रास्ति सासवर्णावैपरिपूर्णमनोरथा ॥ अथा
वतिष्ठेत्त्रावैपित्रानिर्भास्तिताप्यहम् ॥ ८८ ॥ ततोतिचंदश्चंद्रांशुःपित्रोरितिभयङ्करः ॥ अहोयदुच्यतेलोकैरुपाख्यानमिदंहितम् ॥ ८९ ॥
स्फुटदृष्टमयाधेतिस्वकराङ्गारकर्षणम् ॥ नष्टंभर्तृगृहमौग्ध्याच्छेयोवानपितुर्गृहम् ॥ ९० ॥ वयश्चप्रथमंचारुरूपंत्रैलोक्यकाक्षितम् ॥ सर्वा
भिभवनंस्त्रीत्वंकुलंचातीवनिर्मलम् ॥ ९१ ॥ पतिश्चतादृक्सर्वज्ञलोकवक्षुस्तमोपहः ॥ सर्वेषांकर्मणांसाक्षीसर्वःसर्वत्रसंचरः ॥ ९२ ॥ म
ह्यंश्रेयःकथंवास्यादितिसापरिचित्यच ॥ अगच्छदृढवाभूवातपसेपर्यनिदिता ॥ ९३ ॥ उत्तरांश्चक्रुरुन्नापचरंतीनीरसंहणम् ॥ व्युत्तेपेचत
पस्तीव्रंपतिमाधायचेतसि ॥ तपोबलेनतत्पत्युःसहिष्येतेजइत्यलम् ॥ ९४ ॥ मन्यमानोयतांसंज्ञांसवर्णायांतदारविः ॥ सावर्णिजनयामास
मनुमष्टममुत्तमम् ॥ ९५ ॥ शनैश्चरंद्धितीयंचसुतांभद्रांततीयिकाम् ॥ सवर्णास्वेष्वपत्येषुसापत्यास्त्वोस्वभावतः ॥ ९६ ॥ चकाराभ्यधिकंक्षेहं
नतथापूर्वजेष्वथ ॥ मनुस्तत्सांतवान्ज्येष्ठोभस्यालंकारलालने ॥ ९७ ॥ कनिष्ठेष्वधिकंदृष्ट्वासावर्ण्यादिषुनायमः ॥ कदाचिद्रोषतोबाल्या
द्भाविनोर्थस्यगौरवात् ॥ ९८ ॥

निदाशून्या ॥ कृतनिश्चयेतिकचित् ॥ ९३ ॥ उत्तराङ्गुहङ्गुत्तरसमुद्रसंलग्नवर्षम् ॥ चरंतीप्रक्षयंती ॥ व्युत्तेपेविशेषेणउल्लङ्घयतासोत्तेपतभवती ॥ तादृकेतपइतिपाठेनपोबलेनय
स्योपरियादृगितिज्ञातव्यं तादृगनिवचनीयमतिमहत्तरमितियावत् ॥ तदलमतिशयितंतेजः ॥ तत्तेजोऽलंसहिष्येइतिवा ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ भद्राभितितपत्यानामांतरम् ॥ यद्वा भद्रांसद्व
तानाश्चातपतीभितिपुराणांतराद्वगंतव्यम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ गौरवादुरुत्वात् ॥ ९८ ॥

यद्यस्मात्तक्षितस्तनूकरणत्वंप्रापितः ॥ धर्मिकुंदम् ॥ धर्मोऽबुनिर्गमिधातैर्कुंदाख्येशिल्ययंत्रकइतिविश्वप्रकाशस्तस्यार्थपरत्वाद्भूमिरपितथा ॥ १५ ॥ अर्द्रुतम् ॥ अथेतिकचित् ॥ १६ ॥ दृण्वतीमादृण्वतीभक्षयतीमितियावत् ॥ दृण्वतीभितिकचित् ॥ १७ ॥ अनेनसंनिष्यापाम् ॥ हरिःसूर्यः ॥ हरिरूपेणाश्वरूपेण ॥ हरिरूपोऽभूदितिकचिन्नाक्रियाभेदाद्वय

त्वष्टायत्तक्षितःसूर्यस्तस्यैवानुमतेनच ॥ अग्निमारोप्यत्नेनसोतिकांतरोऽभवत् ॥ १५ ॥ लब्धानुज्ञोऽथसवितागत्वोत्तरकुरुनरम् ॥ साक्षात्तपोमयीलक्ष्मीचरंतीचतपोमहत् ॥ १६ ॥ ददर्शवडवारूपंवाडवानलतेजसम् ॥ नारसानितृणान्येवदृण्वतीयोगमायया ॥ १७ ॥ अनेनसंसविज्ञायतांत्वाष्ट्रीमश्वरूपिणीम् ॥ सहर्हरिरूपेणमुखेनसमभावयत् ॥ १८ ॥ त्वरमाणाचपरितःपरपूरुषशंकया ॥ सातन्निरवमन्द्युक्रं नासिकाभ्यांविवस्वतः ॥ १९ ॥ देवौतस्मादजायेतामश्विनौभिषजांवरो ॥ स्वरूपमनुहंपंचद्युमणिस्तामदर्शयत् ॥ २० ॥ तुतोषसापितंदृष्ट्वा मित्रंनेत्रमुदावहम् ॥ पतितपित्रताकांतस्वांतसंतापहारिणम् ॥ २१ ॥ निर्वृत्तिचपरांप्रापदुष्प्रापंतपसाथिकम् ॥ तपएवपरंश्रेयस्तपएवपरं धनम् ॥ २२ ॥ तपएवहिदेवत्वेकारणंपरमंतम् ॥ शिवशर्मनयदेतैर्दृश्यतेचातिदीप्तिमत् ॥ २३ ॥ ज्योतिश्चक्रस्वरूपंचव्याध्युपर्यधएवच ॥ तत्सर्वमिहजानीहिमुमहत्तापसंहः ॥ २४ ॥ एवंशनैश्चरोजज्ञेसवर्णायांविवस्वतः ॥ सोऽथवाराणसींगत्वासर्वत्रिदशवंदिताम् ॥ २५ ॥ तत्स्वातपोऽतिविपुल्लिंगंस्याप्यशंकरम् ॥ इमंलोकमवापोच्चैर्ग्रहत्वंचहराचनत् ॥ २६ ॥ शनैश्चेश्वरंदृष्ट्वावाराणस्यांसुशोभनम् ॥ शनिवाधानजायेतशनिवारेतदर्चनत् ॥ २७ ॥ विश्वेशादक्षिणेभागेशुकेशादुत्तरेणहि ॥ शनैश्चेशमभ्यर्च्यलोकैऽत्रपरिमोदते ॥ २८ ॥

भेदः ॥ समप्रावयत्संगमकरोत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ निर्वृत्तस्वास्थ्यम् ॥ निर्वृतिमितिपाठेमुखम् ॥ युक्तमेतदित्याह ॥ दुष्प्रापमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ महोज्योतिः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शुकेशादुत्तरेणशुकेश्वरस्योत्तरइत्यर्थः ॥ दक्षिणेनेतिपाठाश्रित्यः ॥ २८ ॥

एतदध्यायश्रवणफलमाह ॥ श्रुत्विति ॥ १२९ ॥ ॥ इति श्रीरामानन्दविरचितायां काशीखंडटीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ अष्टादशैमरीच्यत्रिपुलस्त

॥ १७ ॥

पुलहकृतु ॥ वसिष्ठगिरिसालोकोवर्णयित्यंतं उज्ज्वलः ॥ १ ॥ इतीति ॥ अथानंतरं शिवशर्मा इति द्वयं कथां शृण्वन् सप्तार्षिर्मंडलेनैव योः प्राघुणीचक्रे प्रत्यक्षीचकारो तिसार्धेनाव्ययः ॥ ब्रजनिजिति ॥ स शिवशर्मा विष्णुवंलो कं ब्रजवर्गच्छन् हे देवैकस्यायमतुलोलो क इत्युवाच पप्रच्छेति तुर्येनाव्ययः ॥ चकारः समुच्चये ॥ न केवलं ब्रजं न ब्रजं ति उवाच चेत्यर्थः ॥ मार्गधैव प्रमे

श्रुत्वाऽध्यायमिमुं पुण्यं ग्रहपीडान जायते ॥ नोपसर्गभयं तस्य काश्चां निवसतः सतः ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे भौमगरुशनि
लोकवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ इति शृण्वन् कथां रम्यां शिवशर्माऽथमाशुरः ॥ मुक्तिपुण्यासु संक्षा
तो मायापुर्णगतासुकः ॥ १ ॥ नेत्रयोः प्राघुणीचक्रेततः सप्तार्षिर्मंडलम् ॥ ब्रजं न स वैष्णवं लोकां कमेते विष्णुपुरीक्षणात् ॥ २ ॥ उवाच च प्रसन्ना
त्मा सुतश्चरणमागधैः ॥ प्रार्थितो देवकन्याभिस्तिष्ठति स्तुतिचक्षणम् ॥ ३ ॥ स्थिता सुता सुनिःश्वस्य मंदभाग्यावयं विविति ॥ गतः पुण्यतमो ह्यो
कानसौ यत्पुण्यवत्तमः ॥ ४ ॥ इति शृण्वन् मुखोत्सासां वचनानि विमानगः ॥ देवैकस्यायमतुलोलो कस्तेजो मयः शुभः ॥ ५ ॥ इति द्विजवचः
श्रुत्वा प्रोचतुर्गणसत्तमौ ॥ शिवशर्मान् शिवमते सदा सप्तर्षयो मलाः ॥ ६ ॥ वसंतो ह प्रजाः स्रष्टुं विनियुक्ताः प्रजास्तृजा ॥ मरीचिरत्रिः पुलहः
पुलस्त्यः क्रतुरंगिराः ॥ ७ ॥ वसिष्ठश्च महभागो ब्रह्मणो मानसाः सुताः ॥ सप्तब्रह्माण्डेनैते पुराणे निश्चयंगताः ॥ ८ ॥

दैः ॥ ३ ॥ स्थितासिति ॥ वयं मंदभाग्या एव तितासु देवकन्यासु निःश्वस्य स्थितासु सतीषु असौ शिवशर्मा पुण्यतमां गृह्णन् सार्षिलोकां गतो गतवान् ॥ यतोऽसौ पुण्यवतां मध्येष्वद्वयगत्स
वाक्यम् ॥ इति तिष्ठतिष्ठेत्यादिवचनानि शृण्वन् चित्यन्वयः ॥ असौ पुण्यतमानुलोकां गतो यतोऽसौ पुण्यकृत्तमो वयं मंदभाग्याः स्वल्पपुण्या इति तासु निःश्वस्य स्थितासु सतीषु उवाचेति पूर्व
मेवाव्ययः ॥ गतेति पाठो गमिष्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सदा शिवामंगलरूपाः शिवैवामतिर्यस्य ॥ शिवगत इति पाठे शिव एव गतिर्यस्य ॥ शेषं पूर्ववत् ॥ उग्रय पाठे तत्संबोधनं तथा ॥ सदैव
त्रापि तिक्रिचि त्पाठः ॥ ६ ॥ प्रजास्तृजा ब्रह्मणा ॥ ७ ॥ सुताः पुत्राः ॥ प्रजा इति पाठे त्रिप्त्यर्थः ॥ ८ ॥

ऊर्जाअरुंधती ॥ ९ ॥ १० ॥ ततइति ॥ ततआज्ञादानानतर्तेमुनयोऽविमुक्तसमासाधतत्रस्वनाम्नालिगानिप्रतिष्ठाप्यशिवैररयात्रक्त्याऽतिअत्यर्थमुक्ततपत्तेपुरित्याश्रिमेणाव्यः ॥ ११ ॥ कोदृशमविमुक्तम् ॥ क्षेत्रज्ञेनईश्वरेणधिष्ठितमाश्रितमित्यर्थः ॥ विष्ठितमितिपठेविशेषेणाधिष्ठितमित्यर्थः ॥ अविमुक्तनामनिरुक्तिमुक्त्यइति ॥ सकलप्राणिनांमुक्त्यैशिवे

संभूतिरनसूयाचक्षमाप्रीतिश्चसन्नतिः ॥ स्मृतिरुर्जाक्रमार्देषंपत्न्योलोकस्यमातरः ॥ ९ ॥ एतेषांतपसाचैतद्द्वार्यतेभुवनत्रयम् ॥ उत्याद्यब्रह्मणापूर्वमेतेप्रोक्तामहर्षयः ॥ १० ॥ प्रजाःसृजतरेपुत्रानानारूपाःप्रयत्नतः ॥ ततःप्रणम्यब्रह्माणंतपसेरुतनिश्चयाः ॥ ११ ॥ अविमुक्तंसमासाद्यक्षेत्रंक्षेत्रज्ञधिष्ठितम् ॥ मुक्तयेसर्वजंतूनामविमुक्तंशिवेनयत् ॥ १२ ॥ प्रतिष्ठाप्यचलिगानितेस्वनाम्नांकितानिच ॥ शिवेतिपरयाभक्त्यातेपुरुग्रंतपोभूशम् ॥ १३ ॥ तुष्टस्तत्तपसाशंभुःप्राजापत्यपदंददौ ॥ लिगान्यत्रोश्वरादीनिहृत्वाकाश्यांप्रयत्नतः ॥ १४ ॥ प्राजापत्येऽत्रतेलोकैवसंयुज्ज्वलतेजसः ॥ गोकर्णशस्यसरसःप्रत्यर्कोरप्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ लिगमन्त्रीश्वरंहृत्वाब्रह्मतेजोभिवर्धते ॥ कर्कोटवाप्याइशनेमरीचैःकुंडमुत्तमम् ॥ १६ ॥ तत्रस्नात्वानरोभक्त्याभ्राजतेभास्करायथा ॥ मरीचीश्वरसंज्ञंतुत्रालिंगंप्रतिष्ठितम् ॥ १७ ॥ तल्लिगदर्शनाद्विप्रमारीचलोकमाप्नुयात् ॥ कांत्यामरीचिमालीवशोभतेपुरुषपतिः ॥ १८ ॥ पुलहेशपुलस्त्यशौस्वर्गद्वारस्यपश्चिमे ॥ तौहृत्वामनुजोलोकंप्राजापत्येमहीयते ॥ १९ ॥ हरिकेशवनरस्येहृत्वांगिरसेश्वरम् ॥ इहलोकैवसेद्विप्रतेजसापरिवृंहितः ॥ २० ॥ वरणायास्तदरस्येहृत्वावासिष्मणीश्वरम् ॥ कल्मीश्वरंचतैवत्वलभतेवसतिंत्विह ॥ २१ ॥ काश्यामेतानिलिगानिसेवितानिशुभैषिभिः ॥ मनोभिवांछितंद्युरिहलोकंपरत्रच ॥ २२ ॥

नाविमुक्तंनत्यक्तंनदविमुक्तमित्यर्थः ॥ यद्यस्मादितिवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्राजापत्ये प्रजापतीनांमरीच्यादीनांसंबन्धिनि ॥ गोकर्णेशस्यसरसःप्रत्यर्कोरिणश्चमेतौप्रतिष्ठितप्रतिष्ठाविधिनास्थापितमित्यर्थः ॥ गोकर्णस्यास्येतिपठेबुद्धिसान्निहितत्वादस्येतिर्नर्देशः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मरीचिमालीसूर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इहवाराणस्यांसप्तर्षिभं इलेवा ॥ २१ ॥ शुभैषिभिःकैवल्येषुभिः ॥ २२ ॥

वसिष्ठस्याप्यरुंधतीमिति जागवतो केरपिशब्दाद्वसिष्ठस्याप्यापत्वास्ति साप्यत्र तिष्ठतीत्याहुः ॥ पतिव्रतेति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ हे कमलहे आमिनि पतिव्रता सुमध्ययथाऽरुंधत्या विमलाशयोऽस्ति विमलश्चासावाशयश्चेति विमलाशयः शुद्धांतः करणमित्यर्थः ॥ न तथा कुचाप्यन्यस्याः कस्याश्चिदित्यर्थः ॥ २६ ॥ न तदिति श्लोकद्वयवाक्यम् ॥ हे देवि हे प्रिये अरुंधत्यां यथा रूपदीनितथाऽन्यासां संतीत्यर्थः ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ शुश्रूषणं न त्रैतिकाविसाठः ॥ २७ ॥ आर्यपरीतोषणं श्वरुरादीनां श्रूषणम् ॥ २८ ॥ धन्या इति ॥ याः स्त्रियः प्रसंगेऽवसेऽरुंधत्यानामापि नाममात्रमपि परिगृह्यते परिगृह्यते पतिता योषितो धन्या इत्यर्थः ॥ प्रसंगेन यन्नाम परिगृह्यते तदा रूंधत्याः प्रसंगेन यन्नामयासां नाम परिगृह्यते ता योषिता इ गणावूचतुः ॥ शिवशर्मन्महाभागतिष्ठते सान्नुदरी ॥ अरुंधती महापुण्या पतिव्रतपरायणा ॥ २३ ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण गंगासाग्नफलं लभेत् ॥ अंतःपुरचरैर्द्वैत्रैः पवित्रैः सहितो विभुः ॥ २४ ॥ सदानारायणो देवो यस्य श्वक्रे कथां मुदा ॥ कमलायाः पुरोभागे पतिव्रत्यमुतोषितः ॥ २५ ॥ पतिव्रता स्वरुंधत्याः कमले विमलाशयः ॥ यथा स्तिन तथाऽन्यस्याः कस्याश्चिक्कापि भांमिति ॥ २६ ॥ न तद्रूपं न तच्छीलं न तत्कौलीन्यमेव च ॥ न तत्कलासुकौशल्यं पत्युः श्रूषणं न तत् ॥ २७ ॥ न माभुर्धनगं भांय न चार्यपरीतोषणम् ॥ अरुंधत्या यथा देवितथाऽन्यासां क्वचिन्निचे ॥ २८ ॥ धन्यास्ता योषितो लोकसभायाः शुद्धबुद्धयः ॥ अरुंधत्याः प्रसंगेन नामापि परिगृह्यते ॥ २९ ॥ यदा पतिव्रतानां तु कथाऽस्मद्भुवने भवेत् ॥ तदा प्राथमिकी रस्वामेषाऽलं कुरुते सती ॥ ३० ॥ ब्रुवतोरिति सकथां तथा गणया वृष्णवर्यां मुदा वहाम् ॥ ध्रुवलोक उपगतस्ततो नयनातिथ्यमतथ्यवर्जितः ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे सप्तपिण्डकवर्णननामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

त्यादिपूर्ववत् ॥ २९ ॥ यदेति ॥ अस्मद्भुवने वैकुण्ठ्यदा पतिव्रतानां कथा भवेत्तदा प्राथमिकी रस्वामेषाऽरुंधती सती पतिव्रताऽलं कुरुते ॥ पतिव्रतानां गणनायां यदोरस्वाधियेत तदा प्रथमारे स्वा एतन्नाम्ना ध्रियते ॥ सर्वपतिव्रतानां मध्ये श्रेष्ठत्वादस्या इति भावः ॥ ३० ॥ ब्रुवतोरिति ॥ तत्तत्तदन्तरं वैष्णवयोगेण योनयनातिथ्येन त्रैलोक्ये च ध्रुवलोक उपगतः प्राप्त इत्यव्ययः ॥ कीदृशोर्णयोः ॥ इत्युक्तप्रकारं संकथां समीचीनं कथां ब्रुवतो ब्रूवाणयोः ॥ कीदृशी कथा ॥ मुदा वहाम् ॥ कथं भूतो लोकः ॥ अतथ्यवर्जितौ न दिनप्रलयरहितं ब्रैलोक्यनाशोऽप्यविनश्य इति यावत् ॥ तथा च जागवतो भावद्वचनम् ॥ स्थातुः परस्तात्कल्पवासिनामिति ॥ ३१ ॥ इति श्रीरामानंदकृत्यां काशीखंडटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

१ भाविनीत्यपि क्वचित्साठः

एकोनविंशकेऽध्यायउपरिष्ठात्रिलोकितः ॥ वर्ण्यतेऽत्यदुर्नाकारोऽध्रुवलोकोऽध्रुवः परः ॥ १ ॥ ध्रुवलोकोऽगगतस्ततो नयनातिशयमित्युक्तं तत्र तिष्ठन्निप्रियमश्लोकेन सदिश्वलेनानुद्यन्नि
लोकीत्यादिना सार्धद्वयेन मध्ये चतुर्थोऽप्येवमप्युक्तोऽयमित्यर्थेन पृच्छति ॥ तिष्ठन्नेकेनेत्यादिना ॥ एकेन पादेनाथोदकपादमुत्तोल्येत्यर्थः ॥ यद्वा एकेन पादेन एकलपत्नेन स्थितेन पाद
द्वयेनेत्यर्थः ॥ तिष्ठन्नेकेन सौप्तमौ सप्तमौ मध्ये श्रेष्ठौ कोऽयं भवति ॥ कथं ज्ञतः ॥ अनेकरसनाव्यपहस्तायो नानाविधवाते मयज्ज्वकुलकरांगुलिः ॥ व्यपलोचनश्च चलनेत्रः ॥ १ ॥ त्रिलोक्येव
मंडपस्तस्य स्तंभसंस्थाना सदृशः ॥ आभीरश्मिभिरावृतः ॥ एवं स देहास्पदत्वेनानुद्यन्तुर्थोऽप्येक्षते ॥ अतुलमपरिमितज्योतिषां सूयादीनां शततुल्या परिमाणपात्रेण तुल्यनिबप
शिवशर्मावाच ॥ ॥ तिष्ठन्नेकेन पादेन कोऽयं भवति सत्तमौ ॥ अनेकरशनाव्यग्रहस्ताग्रोऽप्यग्रलोचनः ॥ १ ॥ त्रिलोकी मंडपस्तंभसंनिभो भा
भिरावृतः ॥ अतुलं ज्योतिषां शततुलया तुल्यनिव ॥ २ ॥ सूत्रधार इव व्योम व्यायामपरिमाणपकः ॥ त्रैविक्रमोऽग्निदंडो वा प्रोदंडो गगनांगणे
॥ ३ ॥ अथवां वारकासारसारयूपस्वरूपधृक् ॥ कोऽयं कथयतं देवैरुपयापरयामम ॥ ४ ॥ निशम्येति वचस्तस्य वयस्यस्य विमानगौ ॥ प्रणया
दाह तुस्तस्मै ध्रुवां ध्रुवकथांगौ ॥ ५ ॥ गणावूचतुः ॥ मनोऽस्वायं भुवस्यासीदुत्तानचरणः सुतः ॥ तस्य क्षितिपतेर्विप्रद्वामुतौ संवभवतुः
॥ ६ ॥ सुरुच्यामुत्तमोज्येष्ठः सुनीत्यांतु ध्रुवोपरः ॥ मध्ये सभंनरपतेरुपविष्टस्य चैकदा ॥ ७ ॥ सुनीत्या राजसेवायै नियुक्तोऽलं कृतोर्भकः ॥ ध्रु
वोधात्रेयिकापुत्रैः समं विनयतत्परः ॥ ८ ॥ सगत्वोत्तानचरणक्षोणं शं प्रणनामह ॥ दृष्ट्वा त्तमंतदुत्संगे निविष्टं जनकस्य वै ॥ ९ ॥

रिमाणयन्निवेत्यर्थः ॥ २ ॥ व्योम व्यायामस्याकाशविस्तारस्य परिमाणपकः परिमाणको वा ॥ अपिमस्य वारब्दस्यात्रानुषंगः ॥ कइवः सूत्रधार इवा यथा गृहीतसूत्रः स्थपत्यादिगृहादि
र्भां परिमाणयति तद्वदित्यर्थः ॥ परिमाणक इति पाठोऽप्यस्यैवार्थः ॥ त्रिविक्रमो वा मनस्तदीयत्रैविक्रमोऽग्निदंडः पाददंडो वा ॥ कथं भूतः ॥ प्रोदंडो महत्तर इत्यर्थः ॥ गगनमेवांगणं प्रां
णंतस्मिन् ॥ ३ ॥ अथवां वारकाशमेव कासारः सारस्तत्र सारयूपस्वरूपधृक् श्रेष्ठयूपस्वरूपधृक् ॥ तदेवं चतुर्थोऽप्येक्ष्य पृच्छति ॥ कोऽयमिति ॥ ४ ॥ निशम्येत्यगस्योक्तिः ॥ ध्रुवांघ्र
वफलां निश्चितफलां निश्चितार्थानि मितयावत् ॥ ५ ॥ उत्तानचरण उत्तानपादः ॥ ६ ॥ अपरः कनिष्ठः ॥ मध्ये सभंनरसमायामध्ये ॥ ७ ॥ नियुक्तः प्रेषितः ॥ धात्रेयिकापुत्रैरुपमातृका
पुत्रैः सह ॥ ८ ॥ ९ ॥

१ प्रणयादुचतुरित्यपि पाठः

आरोढुकामआरुक्षुमित्यत्रअयिमस्याकमित्यस्यानुबन्गः ॥ १० ॥ दोर्भगेयदुर्भगायाःपुत्र ॥ ११ ॥ बालहेबालक ॥ बालिशबुद्धित्वान्मखंबुद्धित्वात् ॥ १२ ॥ तत्तश ॥ किं कथम् ॥ अज्ञवोजातोसि ॥ १३ ॥ नालंकुर्याःनालकृतवानसि ॥ नविद्यतेउत्तमोयस्मास्तथातमननुत्तमम् ॥ १४ ॥ धराजनेःपृथ्वीपतेः ॥ परिबृंहितमुपलालितम् ॥ प्राशोरिति ॥ अस्यप्राशोरुत्सवसिंहासनस्याधिराहेणरुचिश्चेत्तदुरुचर्ममकुक्षिमुदरहिवाकिंकिर्मयमवसावसर्तकृतवानसि ॥ सुनीतःकुक्षिविशेषः ॥ कथंभूतंकुक्षिम् ॥ मुरोचिषष्ठदुदोमित्तम् ॥ प्रोच्चसिंहासनस्यनृपतेर्बाल्यचालात् ॥ आरोढुकामस्त्वभवात्सौनतेयस्तदाध्रुवः ॥ १० ॥ आरुरुक्षुमवेक्ष्यामंसुरुचिध्रुवमबवीत् ॥ दोर्भगेयकिमारोढुमिच्छेरंकमहीपतेः ॥ ११ ॥ बालबालिशबुद्धित्वादभाग्याजठरोद्भवाअस्मिन्सिंहासनेस्यानुनत्वयासुकृतंरुतम् ॥ १२ ॥ यदिस्यात्सुकृतंतेत्किदुर्भगोदरगोऽभवः ॥ अनेनैवानुमाननबुध्यस्वस्वात्यपुण्यताम् ॥ १३ ॥ भूत्वाराजकुमारोपिनालंकुर्याममोदरम् ॥ मुकुक्षिजर्ममुपस्थत्वमुत्तममनुत्तमम् ॥ १४ ॥ अधिजानुधराजानेमानेनपरिवृंहितम् ॥ प्राशोःसिंहासनस्यास्यरुचिश्चेदधिराहेण ॥ १५ ॥ कुक्षिहिवाकिमवसःसुरुचेश्चसुरोचिपम् ॥ मध्यंभूपसंभवालस्तयेतिपरिभास्तिः ॥ १६ ॥ पतन्निपीतबाष्पांबुध्याँल्लिचित्रचोक्तवान् ॥ उचितानुचितकिंचिन्नोचिवानुसोपिपार्थिवः ॥ १७ ॥ नियांत्रितोमहिष्याश्चतस्याःसौभाग्यगौरवात् ॥ विस्तृत्यचसभालोकेशोकंसंभृज्य चेष्टितैः ॥ १८ ॥ शैशवैःसशिशुनृत्वाष्टपंस्वसदनंययौ ॥ सुनीतिनीतिनिलयमवलोक्याथबालकम् ॥ १९ ॥ मुखलक्ष्म्यैवचाज्ञासीध्रुवंस मवमानितम् ॥ अभिस्त्यचत्तंवालंमध्रुपाग्रायसासकृत् ॥ २० ॥ किंचित्यरिस्तानमिवससत्वंपरिषस्वज ॥ अथदृष्ट्वासुनीतिसरहेतःपुर वासिनीम् ॥ २१ ॥

उचिदानुचितंभद्राभद्रम् ॥ १७ ॥ उचिदानुचितानुक्तौहेतुस्तस्याःसुरुच्याःपदमहिष्याःसौभाग्यगौरवासौभाग्यातिशयेननियांत्रितोवशीकृतइति ॥ १८ ॥ शैशवैःशिशुसंबंधिनिश्चेष्टितैः ॥ रोकंसंभृज्यप्रकटमकृत्वासध्रुवःशिशुर्बालः ॥ शिशुभिःसहसशिशुरितिवा ॥ १९ ॥ मुखलक्ष्म्यामुखशोभयाम्लानमुखविश्रयेत्यर्थः ॥ समवमानितंसंभृज्यवज्ञातम् ॥ २० ॥ किंचित्यरिस्तानमिवमनाकूलानमिव ॥ ससांत्वांस्त्वनसहितंयथास्यात्परिषस्वजेआलिगितवती ॥ २१ ॥

१ इममित्यपिपाठः

॥ २२ ॥ दुकूलांचलसंपर्कः षट्पञ्चातसंघर्षणैः ॥ कथं तैः ॥ मृदुलैः क्रोमलैः ॥ २३ ॥ केनात्यमानितः केन जनेनापमानितोऽवमानितः स्तिररुनोऽसि भवसिजातासीत्येतत् ॥ सोपरोधउपरोधसहितयथास्यात् ॥ यद्वा सोपरोधमंतःपुरनिष्ठमिष्येतत् ॥ सध्रुवस्तामिति पाठेतां मातरं पर्यभाषतपरितोभावेन पप्रच्छेत्यर्थः ॥ २४ ॥ भाषणमेवाह ॥ संपृच्छेदिति चतुर्था ॥ संपृच्छेपृच्छामि ॥ जननिहेमातः ॥ लावाम् ॥ सम्यक्शंससत्यं कथय ॥ २५ ॥ अहं सुत इत्यनुब्रूजते ॥ अनुत्तमोऽपकष्टस्तुच्छ इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नीतिमद्वच इत्य

दीर्घानिःश्वस्य बहुराशोमातुरग्रेरुदह ॥ सांत्वयित्वाश्रुनयनावदनं परिमार्ज्य च ॥ २२ ॥ दुकूलांचलसंपर्कमृदुलैर्मृदुपाणिना ॥ पप्रच्छतनयं मातावदरोदनकारणम् ॥ विद्यमानेन रतौ शिशोः केनाऽपमानितः ॥ २३ ॥ अपोऽयमपुष्टस्य तांबूलपरिगृह्य च ॥ मात्रापृष्टः सोपरोधं ध्रुवस्तां पर्यभाषत ॥ २४ ॥ संपृच्छेजनि त्वाहं सम्यक्शंसममाग्रतः ॥ भार्या त्वेपि च सामान्ये कथं सासुरुचिः प्रिया ॥ २५ ॥ कथं न भवती मातः प्रियाक्षितिपरेरसि ॥ कथं मुत्तमतां प्रात उत्तमः सुरुचः सुतः ॥ २६ ॥ कुमारत्वेपि सामान्ये कथं त्वहमनुत्तमः ॥ कथं त्वं मंदभाग्यासि सुकुक्षिः सुरुचिः कथम् ॥ २७ ॥ कथं नृपासनं योग्यमुत्तमस्य कथं न मे ॥ कथं मे मुरुकतंतुच्छमुत्तमस्योत्तमं कथम् ॥ २८ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य सुनीतिनीतिमच्छिशोः ॥ किंचिदुच्छस्यशनैः शिशुकोपोपशंतये ॥ २९ ॥ स्वभावमधुरावाणीं वक्तुं समुपचक्रमे ॥ सापलं प्रतिघं त्यक्त्वा राजनीतिविदां वरा ॥ ३० ॥ सुनीतिरुवाच ॥ अयिता तमहाबुद्धे विशुद्धेनारामना ॥ निवेदयामि ते सर्वमाऽपमानं मेति कथाः ॥ ३१ ॥ तया यदुक्तं तत्सर्वं तथ्यमेव न चान्यथा ॥ सापत्युर्महिषीराज्ञो राज्ञीनामतिवल्लभा ॥ ३२ ॥ तया जन्मांतरे तातययुग्यं समुपाजितम् ॥ तत्पुण्योपचयाद्राजासुरुच्यं सुरुचिर्भूम् ॥ ३३ ॥ मादृश्यामंदभाग्यायाः प्रमदासुप्रतिष्ठिताः ॥ केवलं राजपत्नीत्वादास्तासु न तद्गुचिः ॥ ३४ ॥

न्ययः ॥ नीतिमांश्चासौ शिशुयथेति नीतिमच्छिशुः नीतिमच्छिशोस्तस्य ध्रुवस्य वच इति वान्वयः ॥ २९ ॥ सापलं सपत्नीं विषयप्रतिघंतिपक्षं प्रतिपक्षं मिनियावत् ॥ ३० ॥ अयं तिसा नृकंपसंबोधने ॥ कथाः कुरु ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मादृश्य इति ॥ प्रमदासुमध्ये प्रतिष्ठिताः स्थिता मादृश्यामंदभाग्यास्तास्य स्माकं केवलं राजपत्नीत्वादास्तोपमायां विवक्ष्यमाना न तद्गुचिः तस्योत्तमानपादस्य राज्ञो रुचिः प्रीतिर्नास्तीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ आतपत्रेवेद्याद्यानानियमैर्यमैरित्यनानांद्वादशालोकानामेतन्मनोरथफलैस्तपोद्गुमास्तपास्येवदुमादृक्षाः फलत्वेवेतित्रयोदशोऽन्यथः ॥ भद्रासनंरजसिंहासनम् ॥ सिंधुराग
जाः ॥ मदोद्गुरामदोन्मत्ताः ॥ ३६ ॥ तुरंगमाअश्वाः ॥ तुरंगाःशीघ्रगाः ॥ अनाधिव्याधि नविद्येतेआधिव्याधीमानसव्यथारोगीयस्मिस्तजीवितम् ॥ तथाप्राज्यपजसुखम् ॥ यद्वा प्रा
ज्यंश्रेष्ठम् ॥ प्राज्यमितियाठेप्राज्यप्राचीदिग्भवमैश्वर्यम् ॥ एतच्चाष्ट्यादिदिग्भैश्वर्याणामुपलक्षणम् ॥ ३७ ॥ अपराजितपरैःशत्रुभिरितिशेषः ॥ अरिश्वासाषडङ्गिन्द्रियषडङ्गैश्चेत्यरिषडङ्ग

महासुक्रुतसंभारैरुत्तमश्चोत्तमोदरे ॥ उवासतस्याःपुण्यायावृषसिंहासनोचितः ॥ ३५ ॥ आतपत्रंचचंद्रांशुभेचापिचामरे ॥ भद्रासनंत
थोच्चंचंसिंधुराश्चमदोद्गुराः ॥ ३६ ॥ तुरंगमाश्चतुरगास्त्वनाधिव्याधिविजोवितम् ॥ निःसपत्नंशुभंरज्यंप्राज्यहरिहरार्चनम् ॥ ३७ ॥ विपुलंचक
लाज्ञानमधीतमपराजितम् ॥ तथाजयोरिषडङ्गस्वभावात्साल्विकीमतिः ॥ ३८ ॥ हृष्टिःकरुण्यसंपूर्णावाणीमधुरभाषिणी ॥ अनालस्यंचकार्ये
षुतथागुरुजनेनतिः ॥ ३९ ॥ सर्वत्रशुचिनाततासापरोपकृतिःसदा ॥ औजस्वलामनोवृत्तिःसदैवादीनवादिता ॥ ४० ॥ सदोजिरेचपांडि
त्यंप्रागलभ्यंचरणंगणे ॥ आर्जवंबंधुवर्गेषुकाठिन्यंक्रयविक्रये ॥ ४१ ॥ मार्दवंक्षीप्रयोगेषुवत्सलत्वंप्रजासुच ॥ ब्राह्मणेभ्योभ्योनित्यं
दृढस्युपजीवनम् ॥ ४२ ॥ वासोभागीरथोर्तोरर्थावासरणंरणे ॥ अपराङ्मुखतार्थाभ्यःप्रत्यर्थिभ्योविशेषतः ॥ ४३ ॥ भोगःपरिजनैः
सार्धदानाबंध्यदिनागमः ॥ विद्याव्यसनितानित्यनित्यपित्रोरुपस्थितिः ॥ ४४ ॥ यशसःसंचयोनित्यनित्यधर्मस्यसंचयः ॥ स्वर्गापवर्गयोः
सिद्धिःसदाशीलस्यमंडनम् ॥ ४५ ॥

स्तस्मिन् ॥ इन्द्रियारिषडङ्गस्यपराभवइत्यर्थः ॥ अरिषडङ्गैरितिपाठेअजयइतिच्छेदः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ साप्रसिद्धा ॥ येतिवापाठः ॥ औजस्वलाऔदायवती ॥ ४० ॥ सदोजिसंज्ञांगणे
॥ ४१ ॥ क्षीप्रयोगेषुक्षीविषयव्यवहारेषु ॥ दृढानांसदाचाराणांयावृत्तिर्वर्तनेनोपजीवनजीवनसंपादनम् ॥ दृढबुद्धुपजीवनामिहचिन्तितम् ॥ ४२ ॥ वासोमरणमितितीर्थेणेत्युभय
त्रंसंबध्यते ॥ प्रत्यर्थिभ्यःप्रतिकूलार्थिभ्यःशत्रुभ्यइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ दानाबंध्योदानैरव्ययोदिनागमोदिवसागमनंप्रत्यहंदानमित्यर्थः ॥ उपस्थितिरुपस्थानमनुकूलाचरणमितियावत्
॥ ४४ ॥ शीलस्यसदृत्तस्यमंडनंभूषणंप्रत्यहंसदृत्ताचरणमित्यर्थः ॥ ४५ ॥

पितृमित्रैः सह पितृव्यानि मित्राणि तैः सहतिवा ॥ इतिहासपुराणानां इतिहासमहाभारतादयः पुराणा निब्रह्मादीनि तेषाम् ॥ ४६ ॥ वाग्विलासेषु वचनप्रयोगेषु ॥ औदार्यदातृत्वम् ॥ ४७ ॥ परामर्श्या केवलावा ॥ एतैरातपत्रादि कृशतर्तैर्भनेरथफलैर्भनेराज्यवत्फलत्वेन कल्पितैः मनोऽभिलषितफलैरिति वाक्यवातपोद्गमाः फलंतीति ॥ ४८ ॥ प्र

सद्भिश्च संगतिर्नित्यं मित्राचपि ह्यभिन्नैः ॥ इतिहासपुराणानामुल्लंघनश्रवणे सदा ॥ ४६ ॥ विपद्यापि परधैर्यस्यैव संपत्समागमे ॥ गांभीर्यवा
ग्विलासेषु औदार्यपात्रपाणिषु ॥ ४७ ॥ देहपरेकाकृशतातपोभिर्नियमैर्यमैः ॥ एतैर्भनेरथफलैः फलंत्येव तपोद्गमाः ॥ ४८ ॥ तस्मादत्यतप
स्त्वाह्वंचाहं च महामते ॥ प्राव्यापिराजसां निध्यं राजलक्ष्म्या न भाजनम् ॥ ४९ ॥ मानापमानयोस्तस्मात्स्वकृतं कारणं परम् ॥ स्वष्टापिना
पमार्ष्टुत्परीषे स्वकृतं कृतम् ॥ माशोचस्त्वमतः पुत्रदिष्टां मष्टं समर्पयेत् ॥ ५० ॥ इत्याकर्ण्य सुनोत्यास्तन्महावाक्यं सुनीतिमत् ॥ सौनीते यो ध्रु
वो वाचमादेव कुमुत्तरम् ॥ ५१ ॥ ध्रुव उवाच ॥ जनयि त्रिसुनीते मे शृणु वाक्यमनाकुलम् ॥ माबाल इति मत्वा मामवमं स्यात्सपत्स्वि
नि ॥ ५२ ॥ यद्यहं मानवेषु जातोऽस्यत्यंतपावने ॥ उत्तानपादतनयस्त्वदीयोऽदरसंभवः ॥ ५३ ॥ तप एव हि चेन्मातः कारणं सर्वसंपदाम् ॥ त
त्तदा सादितं विद्धि पदमन्यैर्दुरासदम् ॥ ५४ ॥ एकमेव हि साहाय्यं कुरु मातरं तद्रिता ॥ अनुज्ञादानमात्रं च आशीर्भिरभिनंदय ॥ ५५ ॥ सापि
ज्ञात्वामहावीर्यं कुमारं कुक्षिसंभवम् ॥ महस्योत्साहं संपर्यारजमानमुवाच तम् ॥ ५६ ॥

स्तुतुमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ ४९ ॥ स्वकृतं स्वेन कृतं कर्म ॥ स्वकृतां कृतं स्वेन कृतं कर्म स्रष्टापितामपमार्ष्टुत्परीषे न स मर्थ इत्यर्थः ॥ सांत्वयति ॥ माशोच इति ॥ दिष्टैवम् ॥ सम
र्पयेत्प्रापयेत् ॥ समुन्वयेदिति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अन्यैर्दुरासदं त्यदं तदा सादितं विद्धि इत्यव्ययः ॥ ५४ ॥ अनुज्ञादानमात्रं चेति चकारोभिन्नक्रमे ॥ अनु
ज्ञादानमात्रं कुरु आशीर्भिरभिनंदय चेत्यर्थः ॥ ५५ ॥ राजमानं भ्राजमानम् ॥ ५६ ॥

शय्यतेऽनेन शयःपादः ॥ पादप्रसारणपूर्वकं हि सर्वेश्वर इति सर्वेषामनुभवासिद्धम् ॥ उत्तानउच्चैः शययस्मत्सुत्तानशय उत्तानपादस्तस्यांगजुत्तानशयांगज ॥ हे उत्तानशय हे स्तनं यथेति पृथग्वापदम् ॥ स्यादुत्तानशयोर्द्विभस्मनयश्च स्तनं यदित्यमरः ॥ अनुत्तानशयेप्युत्तानशयपदप्रयोगस्त्वाद्विचिन्तया ॥ आत्मजेति क्वचित् ॥ साष्टैकवर्षदेशीयं अष्टाभिः सह वर्तते इति साष्टाष्टं चतुर्दशवर्षं च नितिसाष्टैकवर्षं इषदसमाप्तं साष्टैकवर्षं यस्यासाष्टैकवर्षदेशीयः ॥ इषदसमाप्तौ कल्पब्दे यद्देशीय इति देशीयप्रत्ययः ॥ समाष्टदेश्यवर्षीयमिति पाठे ईषद समाप्तानि सप्तवाः षड्वावर्षाणि यस्य तमित्यर्थः ॥ एवं भूतत्वां यद्यप्यनुज्ञातुमाज्ञां दातुं शक्नोमि तथापि कथयाम्याज्ञां प्रयच्छामीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ आज्ञानहं व्याज्ञादने हेतुमाह ॥ समतीति ॥ सप्तलीदृष्टवाक्यान्येव गच्छोवाणालौभितवच्छदिभिन्ने सति बाष्पनिवहजलानि न तिष्ठति ॥ तव त्वत्संबन्धीनि त्वन्निमित्तानि बाष्पौघवारीणीति वा ॥ अतः किं करोमि एतदर्थमाज्ञां प्रयच्छा

अनुज्ञातुं न शक्ताऽहं वामुत्तानशयांगज ॥ साष्टैकवर्षदेशीयं तथापि कथयाम्यहम् ॥ ५७ ॥ सप्तलीवाक्यमह्योभिर्भिन्ने महति मे हृदि ॥ तव बाष्पौघवारीणानि तिष्ठति करामिकम् ॥ ५८ ॥ तानि मन्येऽन्नमार्गेण सवत्यविरतं शिशो ॥ सवंतोश्च विकीर्षीति प्रतिकूलजलाः किल ॥ ५९ ॥ त्वदेकतनया तात त्वदाधारैकजीविता ॥ त्वमंगयिषि सिमे त्वन्मुखासकलोचना ॥ ६० ॥ लब्धोसि कतिभिः कष्टैरिषाः संप्राप्य देवताः ॥ त्वन्मुखं दूरे ये तात त्वमनक्षीरनीरधिः ॥ ६१ ॥ आनंदपयसा पूर्य कुचावुद्धेलितो भवेत् ॥ त्वदंगसंगं संभूतमुखसंदोहशीतला ॥ ६२ ॥ सुखं शये सुशयनप्रावृत्य पुलकांबरम् ॥ अपाऽथ स मुपस्पृश्यात् वृत्तं पूरिष्य च ॥ ६३ ॥

मीत्यर्थः ॥ तत्तद्वाक्यौघवारीणीति क्वचित् ॥ ५८ ॥ आज्ञादाने हेतुं त्रमाह ॥ तानीति ॥ किल प्रसिद्धौ ॥ हे शिशो तानि बाष्पौघवारीण्यविरतेन त्रमार्गेण नेत्रांध्रेण स्रवंति ॥ स्रवंतीश्च नदीः ॥ स्रवंती निष्पागमा इत्यमरः ॥ विकीर्षीति कर्तुं मिच्छति वा छिन्तीति यावत् ॥ कथं भूताः ॥ प्रतिकूलजलाः दुःखावहा इत्यर्थः ॥ आनंदबाष्पौघधाराव्यावृत्त्यर्थं विशेषणम् ॥ न केवलं स्रवंतीति च विकीर्षीतीति वाऽन्वयः ॥ प्रतिकूलजना इति वा पाठः ॥ ५९ ॥ एवं कथंचिद्वाप्त्यमानानुज्ञायाः पुत्रविरलेषजनितत्वेदायाविलापमाहुरथेत्यतः प्राक्तनेन पथेन ॥ यद्विलकुटः ॥ ६० ॥ उद्धेलितो घिततीरमया इति स्तकतीरोवा ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शयशयनं कुर्वे ॥ सुशयने शोभनशय्यायाम् ॥ अद्य इति पाठे इदानीं प्रावृत्यास्तीर्येत्यर्थः ॥ पुलकः एवांबरं वस्त्रं पुलकांबरम् ॥ अप इति ॥ अयानंतरं अपः स मुपस्पृश्यात् सत्वं प्रक्षाल्याचम्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥

लदास्येति ॥ हेसुधाधुवदनचंद्राननलदास्यस्यतवमुखस्ययदोष्ठपुटकंदंतच्छदद्वयंतद्वदुग्धवाग्धक्षीरसमुद्वेगवर्धितामुच्छलितांमुधांयीयूषंधयंतोपिवन्तीचुंबनादिनानधिनोमिग्लानिनभ्रामोमीत्यर्थः ॥ अपिशब्दात्संयत्यपश्यत्यपि ॥ ६४ ॥ त्वदीयेति ॥ त्वदीयःशीतलालापःकोमलवचनमश्रुतिपथंयदाप्रापतदैवसपत्नीवाक्यद्वयःसपत्नीवाक्यमेवद्वयस्तस्माद्वायोद्वयःकंगःसर्वपथुःसकंपःस्यान्वयेदित्यर्थः ॥ ६५ ॥ यद्वेगेति ॥ अंगहेतुत्रयददात्वांचिरनिद्रासिनिद्रांक्रोषितदेतिवक्ष्यमाणंध्ययमाणंध्ययस्मिंचितयंतीभवामि ॥ कित्तदाह ॥ कदाऽसौनिद्राद्रीद्रीःनिद्रायाद्रीद्रीःअभावोभविता ॥ निश्चेष्टलसाम्यात्सूयोदयोऽर्विवद्वविष्यति ॥ यथासूयोदयोऽर्विवद्विकसितंभवतितथासौनिद्राकांतनेत्रःकदाविकासंगमिष्यतीत्यर्थः ॥ निद्राद्रीद्रीःसौधुवद्विवा ॥ ६६ ॥ उपेयाउपगच्छसि ॥ अनर्थार्थमम्ल्यार्यम् ॥ स्यातांभवेताम् ॥ उन्मुखोक्षरितचूको ॥ ६७ ॥ येदेति ॥ यदा

त्वदास्यस्याष्टपुटकदुग्धवर्धिविवर्धिताम् ॥ सुधांसुधांशुवदनधंस्यपिधिनोमिन ॥ ६४ ॥ त्वदीयःशीतलालापःप्राग्श्रुतिपथंयदा ॥ सपत्नीवाक्यद्वयस्तदैवस्यात्सर्वपथुः ॥ ६५ ॥ यदंगनिद्रासिचिरंध्यायंत्यस्मितेदस्यहम् ॥ कदानिद्राद्रीद्रीसौभविताकोदयेऽज्जवत् ॥ ६६ ॥ यदोपेयागृहानवत्सर्वेतिवाबालखेलनैः ॥ तदानर्थार्थमम्ल्यार्यमुत्सृष्टुस्तनौस्यातामिवोन्मुखौ ॥ ६७ ॥ यदासौधाद्विनियायाःपद्मेरेखांकितंपदम् ॥ प्राणानंतियिमासूनांतदातदवलंबनम् ॥ ६८ ॥ यदायदाबहिर्यासिपुत्रत्रिचतुरंपदम् ॥ तदातदाममप्राणःकंठप्राघुणिकीभवेत् ॥ ६९ ॥ चित्रंनुत्रन्वलयति यातुं मे मानसांडजः ॥ सुधाधाराधरइव बहिःश्रियति त्वयि ॥ ७० ॥

वंसौधाद्राजसदनद्विनियायाःनिगच्छसितदायियासूनांगंतुमिच्छूनांप्राणानांधलिकादिप्रदेशेषुद्वारेखाचिद्विंततवयसदंतद्वलंबनमाश्रयेजीवनहेतुःस्यादित्यर्थः ॥ ६८ ॥ यदायदेति ॥ हेपुत्र चित्रतुरं त्रयंचतुर्यंवापदंयदात्वंबहिर्यासितदातदाममप्राणःकंठप्राघुणिकीकंठातिथिःकंठगतइत्यर्थः ॥ यथायथातथातथैतिकंचित् ॥ ६९ ॥ चित्रमिति ॥ हेपुत्रपुनश्चित्रम् ॥ कित्तत् ॥ त्वयिबहिःश्रियायतिविलंबभाजिसतिममानसांडजोमानसमनएवांडजश्चकोराख्याःपक्षीयांतुल्यरयित्वारोकोति ॥ कथंभूतेइवलयि ॥ सुधाधाराधरेइव सुधाधाराममन्तधारांधरतीतिथातस्मिन्मन्तमयेचंद्रइवेत्यर्थः ॥ चकोराख्यांडजोपिचंद्रश्चमन्तपातुंचंद्रनिकटगतुल्यरयतेइति लोकप्रसिद्धम् ॥ सुधाधाराधराकारइतिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेपिपूर्वोक्तएवार्थः ॥ ७० ॥

कथंकथमप्यनुज्ञाददात्यथेति ॥ ७१ ॥ अनुअनंतरंपश्चाद्वा ॥ इवेति पाठो स्पष्ट एवार्थः ॥ मौलिजजंबालजडौ मौलिजाः केशा एव जंबालाः पंकालौ जडौ विधिता वित्यर्थः ॥ निषद्वरमुजं बालः पंको स्त्रीशब्दकर्मभावित्यमरः ॥ ७२ ॥ तया मुनीत्येति संबन्धः ॥ परिगुंभ्यप्रथित्वा ॥ उपायनीकृता उपहारीकृता ॥ उपायनमुपधास्त्रमुपहारस्तथोपदेत्यमरः ॥ ७३ ॥ तदनुगी कृतास्तस्य ध्रुवस्य पश्चाद्वा कृताः ॥ नवार्याः प्रसराः स्वकार्यक्षमतायेवास्वाशीर्वादानति तथा ॥ सापेक्षत्वेपि समासार्पणः ॥ शतात्पर्यशताः असंख्यता इत्यर्थः ॥ ७४ ॥ मल्लावायु अथ तिष्ठंतु कठिनाः प्राणाः कंठादवीतटे ॥ तत्पस्यंतो तिसंतमस्तपसं स्वयियास्यति ॥ ७५ ॥ इत्यनुज्ञामनुप्राप्य जननी चरणांबुजौ ॥ क्षणमौ लिजजंबालजडौ कृत्वा ध्रुवो ययौ ॥ ७६ ॥ तथापि धैर्यमूत्रेण मुनीत्या परिगुंभ्यच ॥ नेत्रौ वरजामाला ध्रुवस्योपायनीकृता ॥ ७७ ॥ मात्रा तन्मागर्क्षार्थं तदा तदनुगीकृताः ॥ परैरवार्यप्रसराः स्वाशीर्वादाः परशताः ॥ ७८ ॥ स्वसौधात्सविनिर्गत्य बालोऽबालपराक्रमः ॥ अनुकूलेन मरुतादर्शिता ध्वाऽविशद्वनम् ॥ ७९ ॥ संमरुत्तरुशस्वाग्रप्रसारणमिषेणसः ॥ कृताहूतिरिव प्रेम्णा वनेन वनमाविशत् ॥ ८० ॥ समाहूतवतो भिन्नः केवलं राजवर्त्मनि ॥ न वेदकाननाध्वानं क्षणं दध्यौ नृपालजः ॥ ८१ ॥ यावदुन्मील्य नयने पुरः पश्यति स ध्रुवः ॥ तावद्दर्शसमर्पणं न किं तगतीन्वने ॥ ८२ ॥ बालिशेष्वसहायेषु भवेद्भाग्यं सहायकृत् ॥ अरण्यान्यारणे गेहेततो भाग्यं हि कारणम् ॥ ८३ ॥ क्षराजतनयो बालो गहनं क्वचतद्वनम् ॥ बलात्स्वसास्त्रकुर्वत्येनमस्ते भवितव्येते ॥ ८४ ॥ यत्र यस्य हि यद्वा व्यंशुं भवाऽशुभमेव च ॥ आकृष्य भाविनी रज्जुस्तत्र तस्य हि दापयेत् ॥ ८५ ॥ अन्यथा विदधात्येषमानवो बुद्धिर्बभवात् ॥ भगवत्या भवित्र्याऽसौ विदध्याऽद्विधि रस्यथा ॥ ८६ ॥ न वयोन च वै चित्रं न चित्रं विदधे हितम् ॥ न वलं नो धर्मः पुंसां कारणं प्राक्कृतं कृतम् ॥ ८७ ॥

ना ॥ ७५ ॥ स इति ॥ मल्लावायुना यत्तरुशस्वाभाणां प्रसारणमादोलनं तन्मिषेण व्याजेन ॥ वायुना तरुपल्लवाभाणां प्रसारणं मिषव्याजं यस्मिन् तेन वने तिसमानाधिकरण्यं वा ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अरण्यान्यामहारण्ये ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वैचित्र्यं विविधचित्रकरणम् ॥ चित्रं चित्राकरणमात्रम् ॥ चित्तमिति पाठः ॥ कृतं कर्म ॥ तदुक्तम् ॥ नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि नयेभ्यः प्रभवतीति ॥ ८३ ॥

१ अत्र मुमरुदिति पाठोपेक्षित इति भाति अन्यथा स इति पदस्य द्विवारपाठोऽसंगतः स्यात्

सध्रुवःसप्तर्षीन्दुष्टाप्रमोदह ॥ अनन्तरंप्रणम्यललितं त्रयोविज्ञापयाचक्रइतिपंचमोऽव्ययः ॥ सप्तसप्ततितैजसःसूयाधिकमहसः तद्वदतैजसइतिवा ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अकांडइति ॥ पुनःकीदृशान् ॥ अकांडोऽनवसरोमिलितान् ॥ मेलनहेतोरभावेपिसमवेतानित्यर्थः ॥ अतएवचित्रमाश्चर्यम् ॥ कानिव ॥ विपद्विनिर्माशःप्रजाउद्दिधीर्षुनःद्रुमिच्छून् सप्तनीकांडइति ॥

अथदृष्ट्वासप्तर्षीन्सप्तसप्ततितैजसः ॥ भाग्यसूत्रैरिवाक्योपनीतान्प्रमुमोदह ॥ ८७ ॥ तिलकांकितसद्भालानकुशोपग्रहितंगुलीन् ॥ कृष्णाजिनोपविष्टाश्चयज्ञसूत्रैरलंकृतान् ॥ ८८ ॥ साक्षसूत्रकरान्किंचिद्विनीलितलोचनान् ॥ सुधौतसूक्ष्मकापायवासःप्रावरणान्वितान् ॥ ८९ ॥ अकांडेपिमहाभागान्मिलितान्सप्तनीरधीन् ॥ चित्रविपद्विनिर्मानुद्दिधीर्षुनिवप्रजाः ॥ ९० ॥ उपगम्यविनम्रांसःप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ध्रुवोविज्ञापयाचक्रेप्रणम्यललितंवचः ॥ ९१ ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ अवैतमांमुनिवराःसुनीत्यदुरसंभवम् ॥ उत्तानपादतनयध्रुवं निर्विण्णमानसम् ॥ ९२ ॥ इदंवनमनुप्राप्तंसनाथंयुष्मदंघ्रिभिः ॥ प्रायोनभिज्ञंसर्वमहद्भुषितमानसम् ॥ ९३ ॥ तेदृष्ट्वोजसलंबालस्वभावमधुराकृतम् ॥ अनर्घ्यनयनपथ्यंमृदुगंगीरभाषिणम् ॥ ९४ ॥ उपोपवेश्यशिशुकंप्रोचुर्वैविस्मिताश्रुम् ॥ अहोबालविशालाक्षमहाराजकुमारक ॥ ९५ ॥ विचार्योपिनजानीमोवदनिर्वेदकारणम् ॥ अघतेत्यर्थंचितानोक्तापमानःप्रसूयहे ॥ ९६ ॥ नीरुक्शरीरसंपत्तिनिर्वेदकिंनुकारणम् ॥ अनवासाभिलाषाणावैराग्यंजायेतृणाम् ॥ ९७ ॥ समद्वीपपतेराज्ञःकुमारस्त्वंथाकथम् ॥ स्वभावभिन्नप्रकृतौकोस्मिन्नमनोगतम् ॥ ९८ ॥ अवगंतुंहिशक्येतयूनोददस्यवाशिरोः ॥ इतिश्रुत्वावचस्तेषांसहजप्रेमनिर्भरम् ॥ ९९ ॥

रधीन्सप्तसप्तमुद्रानिव ॥ अमृतोपमेयम् ॥ यदासप्तसागराःप्रजाउद्दिधीर्षवस्तदायथामिलितितथामिलितानित्यर्थः ॥ गुणरत्नाकरत्वागधोधादिनासमुद्रसाम्यम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ महत्याक्रुद्धाउषितमध्युषितमाश्रितमानसंयस्यसतथातम् ॥ ९० ॥ ऊर्जसलंतैजसिन्म ॥ अनर्घ्यनयनपथ्यमतिशयनीतिचतुरम् ॥ ९१ ॥ नीरुग्गोराहितः ॥ ९२ ॥ तथावैराग्यवानित्यर्थः ॥ स्वभावभिन्नप्रकृतौ स्वभावान्मायातोभिन्नानानप्रकृतिःस्वभावोवासानयस्यतस्मिन्लोकैः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

मरीच्यनुह्नुपमुपदेशमत्रिरुवाच ॥ अनास्वादितेति ॥ पदंस्थानम् ॥ फलमितिक्वचित्पाठः ॥ पथमितिपाठेपथानमित्यर्थः ॥ अकारांतोवापथशब्दोवाटः पथश्चेतिवचनात् ॥ ११० ॥
 अच्यनुह्नुपमुपदेशमंगिराअप्युवाच ॥ अदवीयइति ॥ अदवीयोमहदित्यर्थः ॥ निकटवर्तीतिवा ॥ कांतांघ्रिकमलेमुखसेव्यचरणपद्मेसुशीलेच्छोभनप्रकारेणध्यायेत् ॥ ११ ॥ प
 रमांतमात्यंतिकंनाराशम् ॥ १२ ॥ प्रधानंप्रकृतिः ॥ पुरुषईश्वरः ॥ एकवद्वावादिकवचनम् ॥ तस्मात्परंयस्परमंब्रह्माहुः सोऽच्युतः सर्वदास्यतीत्यन्वयः ॥ ननुसजातीयविजातीयस्वगतमे
 दाकथंतस्यब्रह्मत्वंतत्राह ॥ यन्मायायस्यमाययाऽपरंसर्वमिति ॥ ततमितिपाठेयद्वल्लमाययतमित्यर्थः ॥ १३ ॥ सविष्णुः ॥ वेतिपाठलोकोक्तिः ॥ १४ ॥ वर्तनंचालनम् ॥ सिद्ध
 अत्रिरुवाच ॥ अनास्वादितगोविंदपदांबुजरजोरसः ॥ मनोरथपथातीतंस्मोतंताकलयेत्पदम् ॥ ११० ॥ अंगिराउवाच ॥ अदवी
 यः पदंतस्यसर्वासंपदमिह ॥ कमलाकांतकांतांघ्रिकमलेयः सुशीलेयत् ॥ ११ ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ यस्यस्मरणमन्त्रेणमहापातकसं
 ततिः ॥ परमांतमवाप्नोतिसविष्णुः सर्वदोध्रुव ॥ १२ ॥ पुलहउवाच ॥ यदाहुः परमंब्रह्मप्रधानपुरुषात्परम् ॥ यन्माययातंतं सर्वसर्वदास्य
 तिसोच्युतः ॥ १३ ॥ क्रतुरुवाच ॥ योयज्ञपुरुषोविष्णुर्वेदेवोजनादनः ॥ अंतरात्माऽस्यजगतः सुतृष्टुः किनयच्छति ॥ १४ ॥ वसि
 ष्ठउवाच ॥ यद्धूनर्तनवर्तन्यः सिद्धयोऽष्टौनृपात्मज ॥ तमाराध्यत्पदीकेशमपवर्गोऽप्यदूरतः ॥ १५ ॥ ध्रुवउवाच ॥ सत्यमुक्तंमुनीशाना
 विष्णोराराधनंप्रति ॥ कथंवाभगवानिज्यः सविधिश्चोपदिश्यताम् ॥ १६ ॥ मुनयऊचुः ॥ तिष्ठतागच्छतावापिस्वपताजाग्रतातथा ॥
 शयानेनोपविष्टेनजप्योनारायणः सदा ॥ १७ ॥ द्वादशाक्षरमंत्रेणवासुदेवात्मकेनच ॥ ध्यायंश्चतुर्भुजंविष्णुंजन्वासिद्धिनकोगतः ॥ १८ ॥
 योनिमाद्याः ॥ १९ ॥ तिष्ठतेति ॥ तदुक्तम् ॥ नदेशनियमश्चात्रनकालनियमस्तथा नोच्छिष्टादौनिषेधोस्तिहेर्नामिनिलुब्धकेति ॥ १७ ॥ मंत्रस्यैकदेशमुद्धरति ॥ वासुदेवात्म
 केनेति ॥ औनमोभगवतेवासुदेवायेत्यनेनेत्यर्थः ॥ तथाचैवैषणवेयदज्ञाणि हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानाव्यक्तहृषिणे औनमोवासुदेवायशुद्धज्ञानस्वरूपिणइति तत्तुक्लपभेदाभिप्रा
 येणेतिबोद्धव्यम् ॥ जन्मजापित्वा ॥ तद्वेतिपाठेआलोचयित्वाऽभेदनध्यायमित्यर्थः ॥ विष्णुर्मत्वायजेद्विष्णुमितिवचनात् ॥ सिद्धिमोक्षाख्यां धर्माथकाममोक्षात्मिकांवा ॥ ध्ये
 यमाह ॥ चतुर्भुजमित्यादि ॥ १८ ॥

अतसिलोकप्रसिद्धातरुण्यदृशम् ॥ क्षणं सर्वोत्सवस्य नितीति तया चोक्तम् ॥ सर्वपापप्रसक्तोपि ध्यायन्निमिषमच्युतम् द्विजस्तपस्वी भवति पंक्तिपावनपावन इति ॥ सिध्यति धूतपापमाप्नोति ॥ १९ ॥ नैकवलं सिध्यति किन्तु पुत्रानिति ॥ १२० ॥ नोपसृशति नोपसृपति ॥ अयमेव वापाठः ॥ २१ ॥ पितामहेन स्वायम्भुवेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ इति श्रीरामानन्दविरचितयां काराशिवं डटीकायामेकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥

अतसीपुष्पसंकाशं पीतवाससमच्युतम् ॥ क्षणं सर्वात्मकं पश्यन्ति तानि संध्यातिभूतले ॥ १९ ॥ पुत्रान्कलत्रमित्राणि राज्ञ्यं स्वर्गपवर्गकम् ॥ वासुदेवं जपन्मर्याः सर्वप्राप्तोत्यसंशयम् ॥ २० ॥ वासुदेवजपासक्तानपि पापकृतोजनान् ॥ नोपसृशति वै विघ्नाय मदूताश्च दारुणाः ॥ २१ ॥ पितामहेन ते व्येषमहामंत्रं उपसितः ॥ मनुनाराज्यकामेन वैष्णवेन महर्द्दिना ॥ २२ ॥ त्वमव्येतनं मंत्रेण वासुदेवपरो भव ॥ यथाभिलषिताम् द्विक्षिप्रमाप्नुहि सत्तम ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वां स्तर्हिताः सर्वे महात्मानो मुनीश्वराः ॥ वासुदेवमनाभूत्वा ध्रुवोपितपसेगतः ॥ १२४ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे ध्रुवलोकवर्णने ध्रुवोपदेशानामेकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ औत्तानपादिर्निर्गतः काननतो दिज ॥ रस्यं ध्रुवनं प्रापय मुनायास्तटे महत् ॥ १ ॥ आद्यं भगवतः स्थानं तत्पुण्यं हरिमेधसः ॥ पापोपि जंतुस्तथाप्यनिष्पापो जायते ध्रुवम् ॥ २ ॥ जपन्स वासुदेवाख्यं परंब्रह्म निरामयम् ॥ अपश्यत्तन्मयं विश्वं ध्यानस्तिमितलोचनः ॥ ३ ॥ हरिर्हरिस्तु सर्वासु हरिर्हरि मरीचिषु ॥ शिवास्मगस्रगैर्द्रादिरूपः काननगोहरिः ॥ ४ ॥

मेऽध्याये चर्यातपः स्थिते ॥ १ ॥ ध्रुवोपितपसेगत इत्युक्तं ततः परां किञ्चित्मित्याकांक्षाया माहृतुः ॥ औत्तानपादिरिति ॥ मधुना द्वादैत्यनाधिष्ठितं वनं मधुवनम् ॥ तदुक्तैव णवे ॥ पुनश्च मधुसंज्ञादैत्येनाधिष्ठितं यतः ततो मधुवनं नमस्यातमत्र महीतल इति ॥ १ ॥ महत्त्वे हेतु राद्यमिति ॥ संसारं हरति मेधा यस्य स हरिमेधास्तस्य ॥ २ ॥ जपन्निवाच्य वाचकयोरोभेदोपचारात् ॥ निरामयं सर्वोपद्रवरहितम् ॥ ध्यानेन स्तिमिते निश्चले लोचने यस्य स तथा ॥ ३ ॥ वासुदेवमयत्वं प्रपंचयतो हरिरित्यादिना तस्येक्षणे इत्यतः प्राक्तेन मधुवेन ॥ हरिस्तु दिशास्तु हरि मरीचिषु सूर्यरश्मिषु ॥ ४ ॥

शालूरोमेकः ॥ मेकमईकवर्षाभूशालूरुषवदुगाइत्यमरः ॥ मंदुरासुवाजिशालु ॥ वाजिशालातुमंदुरेत्यमरः ॥ ५ ॥ अनंतःशेषः ॥ शेषोऽनंतइत्यमरः ॥ अनंतसंज्ञकोऽपरिच्छि
न्नरूपइत्यर्थः ॥ मूर्तिविशेषोवा ॥ यस्यब्रतमनंतव्रतमित्युच्यतेलोके ॥ अलक्ष्यसंज्ञकइतिकिंचित् ॥ नन्वेकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेरवैकरसत्वावगात्कथंतस्यनानारूपत्वंमाय
येत्याह ॥ एकोपीति ॥ माययेतिशेषः ॥ अनंततांनानारूपताम् ॥ हृष्यतेऽनेनेतिरूपमज्ञानंतस्यमैदेकार्यैरित्यर्थः ॥ ६ ॥ बाहुदेवादिनामपंचकंपंचभिःश्लोकैर्निरुक्तं देवेष्वित्यादि
नादेवेषुदेवानामितिचोपलक्षणम् ॥ तथाचायमर्थः ॥ सर्वेषुयोनित्यवसंतयामिहूपणसर्वेषांयोवसतिर्वसत्यस्यासर्वमितिबसतिराधिष्ठानंस्वामुदेवइत्यव्ययः ॥ कथंतथात्वंतत्राह ॥
यद्यस्माद्वासायत्यज्ञांससोऽपिब्रतिवासनाऽविद्यातद्दशाद्वाव्यद्वन्द्वनयामितयाऽधिष्ठानतयाचव्याप्तयादित्यर्थः ॥ तथाचवैष्णवे ॥ सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रेतिवैयथः ततःसवासुदे

जलेशालूरूकर्मदिरूपेणभगवान्हरिः ॥ हरिरश्यादिरूपेणमंदुरास्वपिभूभुजाम् ॥ ५ ॥ अनंतरूपःपातालगेगनेऽनंतसंज्ञकः ॥ एकाप्यनंत
तांयातोरूपमंदिरनंतकैः ॥ ६ ॥ देवेषुयोवसन्नित्यदेवानांवसतिर्हियः ॥ सवासुदेवःसर्वत्रदीव्येद्यद्वासनावशात् ॥ ७ ॥ विषव्याप्तावयंभातुर्यत्र
सार्थकतांगतः ॥ विष्णुनामस्वरूपेहिसर्वव्यापनशीलनि ॥ ८ ॥ सर्वेषांचल्लषोकाणामीशनात्परमेश्वरः ॥ लक्ष्मीकेशइतिस्मृतोयःसमवेन्नमं
स्थितः ॥ ९ ॥ नच्यवंतेपियद्भक्तामहतिप्रलयेसति ॥ अतोऽच्युतोऽखिललोकसएकःसर्वगोऽव्ययः ॥ १० ॥ इदंचराचरंविश्वंयोवभास्वली
लया ॥ भृत्यास्वरूपसंपत्त्यासोऽत्रविश्वंभरोऽखिलम् ॥ ११ ॥ तस्येक्षणसमीक्षेतेनान्यद्विष्णुपदाहते ॥ निरीक्ष्यःपुंडरीकाक्षोनान्यान्योनियम
तोत्पत्तः ॥ १२ ॥ नान्यशब्दग्रहोतस्यजातौशब्दग्रहावपि ॥ विनामुकुंदगोविंददामोदरचतुर्भुज ॥ १३ ॥

वेतिविद्वद्भिःपरिपठ्यतइति ॥ ७ ॥ सर्वव्यापनशीलंस्वभावोयस्यास्तितास्मिन्सर्वव्यापनशीलनि ॥ शालिनीतिक्वचित् ॥ सर्वव्यापीविराजतइतिचान्यत्र ॥ ८ ॥ लक्ष्मीकाणांभ
द्रियाणाम् ॥ ९ ॥ नच्यवतेननर्थ्यति ॥ सांद्रानंदग्रहल्लक्षणेणविराजमानत्वात् ॥ भृशुडादिवद्वा ॥ १० ॥ भृत्याभरणेन ॥ भूत्येतिपाठोऽप्येय्येत्यर्थः ॥ स्वरूपसंपत्त्याकैवल्यप्राप्त्याच ॥
अखिलंचराचरमित्यव्ययः ॥ ११ ॥ इक्षणेनेत्रे ॥ नान्यदित्युपपादयतः ॥ हियस्मान्नियमतःपुंडरीकाक्षएवनिरीक्ष्योनितरांद्रियोग्योऽतोनान्यइति ॥ १२ ॥ मुकुंदेत्यादिसंबोधनं
विनातत्पुत्रवत्स्यशब्दग्रहौ ॥ अपिःसमुच्चये ॥ नकेवलमिक्षणेअन्यन्ननिरीक्षेतकर्णाविषयशब्दग्रहौनजातावित्यर्थः ॥ १३ ॥

गोविंदचरणयोर्थे च गोविंदचरणार्थाचितां तस्य विष्णोः प्रियमन्यत्कर्मच विना तस्य ध्रुवस्य करौ हस्तौ कर्म करौ न ॥ एतद्विलक्षणं च कर्म करौ न भवत इत्यर्थः ॥ १४ ॥ निर्वृद्धति ॥ हरेर्निर्वृद्धं निर्गतं द्वंद्वमात्थालिकादिदुःखत्रयं यस्य स्यादिति वा ततश्चातच्चतश्चरणद्वंद्वं च तं निर्वृद्धं चरणद्वंद्वं तन्मनस्तस्य ध्रुवस्य मनोमनुते ॥ विजातीयप्रत्ययान्तरकारणसर्वदुःखनिवारकमगवच्चरणकमलयुगलमेव निरंतरं भावयतीत्यर्थः ॥ किं कृत्वा ॥ अन्यदप्यविषयसर्वमननं चित्तं न हि त्वा ॥ अतएव निश्चलं स्वैर्यमवाप ॥ तन्मनः स ध्रुव इति शेष इति वा ॥ १५ ॥ चरणो विति ॥ तस्य ध्रुवस्य चरणौ नारायणस्याणमजिरहित्वाऽन्यत्र नोचरतो न गच्छत इत्यन्वयः ॥ कथं भूतौ चरणौ ॥ विष्णुः शरणं रक्षितायोस्तौ ॥ युक्तै चैतद्यो हियच्छरणो भवति संति विहायान्यत्र न गच्छतीति ॥ कथं भूतस्य तस्य ॥ विपुलं तपश्चातः कुर्वत इत्यर्थः ॥ १६ ॥ वाणीति ॥ तेन ध्रुवेण गोविंदगुणवर्णने ॥ गोविंदस्य गुणकर्मदिकथने न वने वाणी

गोविंदचरणार्थाचितास्त्रियं कर्म वै विना ॥ शंखचक्रां कितौ तस्य नान्यत्कर्म करौ करौ ॥ १४ ॥ निर्वृद्धं चरणद्वंद्वं तन्मनोमनुते हरेः ॥ हित्वा न्यन्मनं सर्वं निश्चलत्वं मवाप ह ॥ १५ ॥ चरणौ विष्णुशरणौ हित्वा नारायणांगणम् ॥ तस्य नोचरतो न्यत्र चरतो विपुलं तपः ॥ १६ ॥ वाणी प्रभाणी क्रियते गोविंदगुणवर्णने ॥ जोषं समासता तेन महासारं तपस्यता ॥ १७ ॥ नितांतकमलाकांतनामधेयमुधारसम् ॥ रसयंती न रसना तस्या न्यरससंस्पृहा ॥ १८ ॥ श्रीमुकुंदपददंष्ट्रपद्मोदप्रमोदितम् ॥ गंधांतरं न तद्ग्राणं परिजिघ्रस्य शीघ्रिगम् ॥ १९ ॥ त्वर्गिन्द्रियं मधुरिपोऽपरिरम्भ्यपददयम् ॥ सर्वस्य शंसुखं प्राप तस्य भूजानि जन्मनः ॥ २० ॥

प्रमाणीक्रियते ॥ तस्य वार्गिन्द्रियं गवदगुणकर्मदिकमेव वक्तीत्यर्थः ॥ कीदृशेन ॥ जोषं समासता विष्णोः सेवनं कुर्वता प्रीतिं प्राप्नुवता वा ॥ पुनः कीदृशेन ॥ महासारं महाधैर्यं यथास्यान्तथा तपस्यता तपः कुर्वता ॥ अस्मिन् पद्ये तु त्रिये चरणे विष्णोरवयुतस्तेनेति काचित्प्रायः ॥ सच नान्यशब्दप्रह्लादवित्यनेन पौनरुक्त्या न्याज्यः ॥ १७ ॥ नितांति ॥ तस्य ध्रुवस्य रसना रसेन्द्रियं नितांतं कवलं कमलाकांतस्य नामधेयं रूपां सुधारं रसयंती आसादयंती अन्यसेषु सत्सहस्रह्युक्तानां भवतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ श्रीति ॥ तद्ग्राणं तस्य ग्राणेन्द्रियं श्रीमुकुंदस्य पादयुगलयोर्ध्वं आमोदस्तेन प्रमोदितमतिशयेन न दितं सद्गंधांतरं परिजिघ्रस्यति ॥ अशीघ्रं गच्छति ॥ चरणकमलामोदेन परिपूरितत्वात् ॥ १९ ॥ त्वर्गिति ॥ तस्य ध्रुवस्य त्वर्गिन्द्रियं मधुरिपोऽपददयं परिस्पृश्य स्पृह्ना सर्वपापं संकेदनादीनां विषयाणां स्पर्शसुखं स्पर्शजन्यं सुखं प्राप तमिति व्यर्थः ॥ कथं भूतस्य ॥ भूगवजानि जायायस्य स भूजानि रत्नानपादस्तस्माज्जन्यस्य तस्य ॥ २० ॥

उपसंहरति ॥ शब्देति ॥ संप्राप्यसम्यक्प्राप्य ॥ तंप्राप्येतिक्वचित् ॥ तत्रतशब्दादीनिविषयाणामाधारमधिष्ठानप्राप्येत्यन्वयः ॥ १ ॥ लुप्तानीति ॥ चंद्रादीनितेजांसिलुप्तान्यभिभूता
निनष्टानीत्यन्वयः ॥ कदेत्याकांक्षायामाह ॥ तस्यध्रुवस्यतत्पर्वतपनःसूर्यस्तस्योदयेसति ॥ कथंभूतोऽप्रदीपितंसंक्षुब्धजगद्वययेनतस्मिन् ॥ २ ॥ समीरणोवायुः ॥ नैर्ऋतेर्निर्ऋतिदिग
धिष्ठता ॥ निर्ऋतीतिपाठोपचारात्स्वार्थः ॥ स्वपदशंकाऽस्माकंपदपहीष्यतीत्येवहृपाजातायेषंतैस्वपदशंकितः ॥ २ ३ ॥ विमानैश्चरंतौतिवैमानिकाः ॥ समुद्रेशुरतिशयेनत्रासप्रा
पुः ॥ स्वाधिकारेस्वाधिकारनिमित्तेणुधितोर्वधितआधिमानसीव्यथायेषंतैतथा ॥ २ ४ ॥ मिनोतिप्रक्षिपति ॥ २ ५ ॥ अहोइति ॥ अहोआश्चर्ये ॥ तस्यध्रुवस्यांगसंगीनियनिजला

शब्दादिविषयाधारंसारंदांमोदंरंरम् ॥ ध्रुवेन्द्रियाणिसंप्राप्यकृतार्थान्यभसंवत्सदा ॥ २ १ ॥ लुप्तानिसर्वतेजांसितत्तपस्तपनोदये ॥ चंद्रसूर्या
नलक्षणांप्रदीपितजगत्रये ॥ २ २ ॥ इंद्रचंद्राग्निवरुणसमीरणधनाधिपाः ॥ यमनैर्ऋतमुखाश्चजाताःस्वपदशंकितः ॥ २ ३ ॥ वैमानिका
स्तथाऽन्येपिवसुमुख्यादिवौकसः ॥ ततोध्रुवात्समुन्नेसुःस्वाधिकारैधिताधयः ॥ २ ४ ॥ यत्रयत्रध्रुवःपादंमिनोतिप्रथिवीतले ॥ धरातस्यभरा
क्रांताविनमेत्तत्रतत्रैव ॥ २ ५ ॥ अहोतदंगसंगीनित्यक्काजाल्वजलान्यपि ॥ रसवंतिपदस्यानिस्फुरंत्यन्यत्रतद्गयात् ॥ २ ६ ॥ यावंतिविविध
केजांसिसिद्धरूपगुणानिच ॥ नेत्रातिथीनितावंतितत्तपस्तेजसाऽभवन् ॥ २ ७ ॥

नियमुनादिगतानिअन्यत्रस्थितान्यपीतिशेषः ॥ तानिसर्वाणिजलानिजाल्वपदार्थान्तरसंसर्गनिमित्तकालुप्यविहायसर्वतिपदस्थानिचस्वस्वरूपाणिनैर्ऋतैर्ऋतस्वभावानीनियावत् ॥
सदच्छानीतिक्वचित् ॥ स्युर्भवित्युरित्यर्थः ॥ स्फुरंत्यन्यत्रेतिक्वचित् ॥ जडस्वभावान्यपिजाल्वजलान्येपाकावार्तिपूर्वस्यापेरर्थः ॥ तद्गयादित्यत्रतच्छब्दोऽध्रुवपरस्तत्तपःपरोवा ॥
अथवातदंगसंगीनितच्छरीरस्थितानिपंचीकृतानिअन्यत्रापिस्थितानिनियनिजलानीति ॥ शेषंभसानम् ॥ २ ६ ॥ यावंतीति ॥ तत्तपस्तेजसा तस्यध्रुवस्यतपसउत्थितेजसात
पोरूपतेजसावाविष्वक्सर्वत्रयावंतितेजांसिसिद्धरूपगुणानिच सिद्धान्तानिरूपणगुणाश्चतानिच ॥ सिद्धान्तरूपगुणाश्चप्रकाश्यत्वेनवर्ततेयेषुतानितेजांसितयेति
वा ॥ तावंतिनेत्रातिथीनिनेत्रगोचराण्यभवन् ॥ तस्यध्रुवस्येतिशेषः ॥ २ ७ ॥

अहो निजेति ॥ अहो आश्चर्ये निजगुणश्चासौ स्पर्शश्चेति निजगुणस्पर्शः समातरि श्वनावायुना सततं तस्य ध्रुवस्य त्वचस्त्वर्गि द्वियस्य विषयीकृतो गोचरीकृत इत्यर्थः ॥ कथं भूतः ॥ दूरदेशांतर
स्योपियत्र तत्र स्थितोऽश्रोपः स्पर्शजातोपीत्यर्थः ॥ २८ ॥ गच्छेति ॥ ध्रुवस्याराधने बुद्धिर्यस्य स तथा तेन गव्योऽन्नाकाशेनापिशब्दगुणितशब्दगुणवता अशेषः शब्दजातोऽपितत्कणशरणी
कृतः ॥ ध्रुवस्य योत्रेन्द्रियाश्रयकृत इत्यर्थः ॥ अपिः समुच्चयार्थः ॥ तुः संशये ॥ २९ ॥ अनुक्तं संयुक्तं न्युपसंहरति ॥ आराधित इति ॥ सध्रुवः ॥ अपिशब्दादप्येव ॥ ३० ॥ ऐक्षिदृष्टम्
अहो निजगुणस्पर्शः सततं मातरि श्वना ॥ दूरदेशांतरस्योपितत्त्वचो विषयो कृतः ॥ २८ ॥ व्योम्नापिशब्दगुणितशब्दगुणितशब्दगुणितशब्दजा
तत्त्वशेषोपितत्कणशरणीकृतः ॥ २९ ॥ आराधितोऽनुदिव संभूतैरपि पंचभिः ॥ तप एव परं मेने गोविदापि तमानसः ॥ ३० ॥ कौस्तुभोद्गा
सितहृदः पीतकौशेयवाससः ॥ व्यानात्तेजोमयं विश्वं तनैक्षिद्युपसूनुना ॥ ३१ ॥ मरुत्वतातिमहती चिताऽभातत्तपो भयात् ॥ मयदं च दंकां
क्षिप्य दहति स्थब्धं ध्रुवः ॥ ३२ ॥ समर्थस्त्वप्सरो गौनियं तु यमिनां यमान् ॥ स तु यूनि प्रभवति नात्र बाले करोमि किम् ॥ ३३ ॥ तपस्विनां त
तो हं तु द्वौ मत्साहाय्यकारिणौ ॥ कामक्रोधौ न तावस्मिन् प्रभवतां शिशौ ध्रुवे ॥ ३४ ॥ एक एव किलोपायो बाले मे प्रभाविष्यति ॥ भूतार्त्ताभीष
णाकारां प्रहिणोमीह तद्विषये ॥ ३५ ॥ बालत्वाद्वापि तोभूतैस्तपस्यस्य सौ ध्रुवम् ॥ इति निश्चित्य भूतार्त्तां प्रिषया मासवासवः ॥ ३६ ॥ भद्र
काकारसर्वांग उल्लंघं शिरोधरः ॥ कश्चिद्दुर्दर्शनस्त्वभ्यधावत्तमर्भकम् ॥ ३७ ॥ तं व्याघ्रवदनः कश्चिद्वादाय विकटाननम् ॥ द्विपो च देहसं
स्थानो मुहुर्गुर्जन्समभ्यगात् ॥ ३८ ॥ रयात्तु मांसकं भुंजन् कश्चिद्विकटदंष्ट्रकः ॥ रोषात्तमभिद्रुद्रावदृष्ट्वा संतर्जयन्निव ॥ ३९ ॥ अतितीक्ष्णै
र्विषाणां श्लेष्टानुचान्विदारयन् ॥ खुराग्रैर्दंलयन् भूमि महोऽभिजगर्जतम् ॥ ४० ॥

॥ ३१ ॥ मरुत्वताद्रेण ॥ चितामेवाह ॥ चेद्यदि ध्रुवो मत्सदमाको क्षिप्य दकाक्षितवानस्य नादाध्रुवं निश्चितमहरिष्यद्भुतवान्स्यादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ नियंतुं निराकर्तुं नाशयितुं मितया
वत् ॥ अप्सरो वर्गोऽप्सरः समूहः ॥ यूनितरुणे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भूतानामार्त्तापिंक्तं श्रेणीमित्यर्थः ॥ भूतानां हि मीषाणां कारानितकचिन् ॥ तद्विषयस्य ध्रुवस्य जयाय ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
उष्ट्रस्येव लंबालं वायमाना शिरोधराभीवायस्यसः ॥ दुर्दर्शानां यश्यसः ॥ पाठांतरं क्रियाविशेषणम् ॥ ३७ ॥ रयाद्वेगात् तु शब्दद्वयं च विषयवत् ॥ ३८ ॥ म
होक्षो महादृषः ॥ ४० ॥

पन्नगीभूयसर्पाञ्जला ॥ पन्नगोऽतीवतिकीचिन् ॥ फटायःफणायआटोपाविस्तारस्तेनभयानकः ॥ अतिलोलद्विरसनोऽतिचंचलद्विजिङ्घः ॥ पुम्फूजजगज्जंकारकृतवानित्यथः ॥
 निकषासमीपे ॥ ४१ ॥ लांगूलताडितधरःपुच्छधातितावनिः ॥ ४२ ॥ आलढोदयः ॥ भूतोदेवयोनिभेदः ॥ श्रीतदतिपाठेभयजनकइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४४ ॥ रुपाणपाणिःख
 कश्चिद्विपन्नगीभूयफट टोपभयानकः ॥ अतिलोलद्विरसनःपुम्फूजजगज्जंकारःखिपनशृंगाग्रतो गिरिन् ॥ ४१ ॥ कश्चिच्चमहिषाकारःखिपनशृंगाग्रतो गिरिन् ॥
 लांगूलताडितधरःश्वसनवेगात्तमाप्तवान् ॥ ४२ ॥ कश्चिद्वावानलादीदवर्जूरुद्रमसन्निभम् ॥ बिभ्रद्रुद्रयंभूतोव्यात्तास्यस्तमभीषयत्
 ॥ ४३ ॥ मौलिजैरभ्रसंघर्षकुर्वन्दीर्घकृशोदरः ॥ निमग्नपिंगनयनःकश्चिद्दीर्घयतिस्मतम् ॥ ४४ ॥ रुपाणपाणिभ्रंशास्योवामहस्तकपालधृ
 त् ॥ प्रचंडक्ष्वेदयन्कश्चिद्दीर्घयतिस्मतम् ॥ ४५ ॥ विशालशालमादायकुर्वन्किलकिलारवम् ॥ कश्चित्तमभितोयातिकालोदंडधरो
 यथा ॥ ४६ ॥ तमःसंकेतसदंनव्याघ्रवैवदनंमहत् ॥ कृतांतकंदराकारंविभ्रल्लश्चित्तमभयगात् ॥ ४७ ॥ उलूकाकारतांधूत्वाफूलारैरतिदारु
 णैः ॥ लहदयाकंपनैःकश्चिद्दीर्घयामासतंध्रुवम् ॥ ४८ ॥ यक्षिणीकाचिदानीयरुदंतंकस्यचिच्छिशुम् ॥ अपिवहुधिरंकोष्ठाच्चखादास्थिमृणा
 लवत् ॥ ४९ ॥ पिपासिताद्यरुधिरंतेपिपास्यास्यहंध्रुव ॥ यथास्यबालस्यतथार्चवित्वास्थीनिवादिनी ॥ ५० ॥ आनीयतृणदारूणिपरिस्तीर्य
 समंततः ॥ दावार्प्रिज्वालयामासकाचिद्वात्याविर्वधितम् ॥ ५१ ॥ वेतालीरूपमास्थायभंक्ताकाचित्तरुनगिरिन् ॥ रुरोधगगनाध्वानंकंप
 यंतीचंतंभ्रशम् ॥ ५२ ॥ अन्यासुनीतिरूपेणतमभिप्रेक्ष्यदूरतः ॥ रुरोदातीवदुःखार्तावक्षोधातंमुहुर्मुहुः ॥ ५३ ॥ उवाचचवचश्चाटुबहुमा
 याविनिर्मितम् ॥ कारुण्यपूर्णवात्सल्यमतीवातन्वतीसती ॥ ५४ ॥ त्वदेकशरणांवलसवतश्च्युजिघांसति ॥ रक्षरक्षगतासुमांशरणागतव
 त्सल ॥ ५५ ॥

द्रुहस्तः ॥ प्रचंडयथास्त्वात्तथाक्ष्वेदयन्क्ष्वेडाकुर्वन्वद्रुमार्गचरमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तमइति ॥ व्याघ्रव्याघ्रमुखमिव ॥ व्यात्ताभितकिचिन् ॥ कृतांतकंदराकारयममुवांतबिला
 कारम् ॥ ४७ ॥ उलूकाकारतांपेचकवेषम् ॥ ४८ ॥ मृणालवसदानालवत् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ वेतालीभूतविशेषः ॥ भंक्ताप्रविभज्य ॥ भुक्तेतिकचिन् ॥ ५१ ॥ वक्षोधा
 तमुरस्ताडयथास्यान्तथा ॥ ५२ ॥ कारुण्यपूर्णकरुणाव्याप्तंवात्सल्यंवलसवत् ॥ स्मिधत्विमितिवा आतन्वतीवित्स्तीरयती ॥ ५४ ॥ वतेतिखेदेसंबोधेनवा ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ हुनोषिपरितप्यसि ॥ दूनास्त्रिपरितमास्मि ॥ ५८ ॥ त्वात्वाम् ॥ वियोगिनीत्वद्वियोगवती ॥ ५९ ॥ निद्रेति ॥ अहमंशाययास्यान्मेमसर्वयानंदियन्वाननंतरस्य मेपिनविलोकयेयथामि ॥ स्वभोपितावनालीत्याह ॥ निद्रेति ॥ निद्रादरिद्रिनिद्रारहितेनयेयस्याः साहमिति ॥ ६० ॥ त्वदिति ॥ हेध्रुवत्वदानप्रतिनिधित्वमुत्पत्तिविवकल्यर्थं द्रुदिवरोप्युद्यशीलोपितापंत्यकुक्कामयामयानालोकिनावलोकितः ॥ तत्रहेतुविधुरयात्वद्वियोगिन्येत्यर्थः ॥ ६१ ॥ त्वदालापेति ॥ हेपुत्रकोकिलोपिमयानाकर्णनश्रुतः ॥ कीदृशः ॥ त्वदालापसमालापयथास्यात्तथा ॥ पाठांतरेकोकिलविशेषणम् ॥ किलनिश्चितम् ॥ अनाकर्णनेहेतुदृश्यत्यासानविशिन प्रतिग्रामंप्रतिपुरंप्रत्यध्वंप्रतिकाननम् ॥ प्रत्याश्रमंप्रतिगिरिंश्रान्तात्वदीक्षणातुरा ॥ ५६ ॥ यदाप्रशस्तिरेबालानिरगात्तपसेभवान् ॥ तदेवदि नमरभ्यनिगताऽहंत्वदीक्षणे ॥ ५७ ॥ तैस्तैः सपत्नीदुर्वैदुर्नोषिव्यथार्भक ॥ तथाऽहमपिदूनास्मिनिशरांतद्वचोऽग्निना ॥ ५८ ॥ ननिद्रामि नजागर्मिनाश्चामिनपिवास्यहम् ॥ ध्यायामिकेवलंत्वाऽहंयागिनीविवियोगिनी ॥ ५९ ॥ निद्रादरिद्रिनयनास्वप्नेपिनतवाननम् ॥ आनंदिसर्वथायमेमंशभाष्याविलोकये ॥ ६० ॥ त्वदाननप्रतिनिधिविधुर्विधुरयामया ॥ उदिवरोपिनालोकितापवैत्यक्तुकामया ॥ ६१ ॥ त्वदालापसमालापंकलयन्किलकाकलीम् ॥ कोकिलोपिमयाकर्णनालकाकर्णकर्णया ॥ ६२ ॥ त्वदंगसंगमधुरोध्रुवधूपितयामया ॥ नानिलोपिमयालिङ्गिक्वचिद्विश्रान्तयामशम् ॥ ६३ ॥ केदेशाः काश्चसरितः केशैस्तास्त्वत्कतेध्रुव ॥ मयाचरणचारिणयाराजपत्नानलंघिताः ॥ ६४ ॥ अश्रुवंसर्वमेवैतत्पस्थस्यधीकृतास्म्यहम् ॥ धार्त्रिनायस्वमापुत्रप्राप्यत्वमेधयष्टिताम् ॥ ६५ ॥ मृदुलानितवांगानिक्वेमानिक्वतपस्विदम् ॥ पररुषं पुरुषैः साध्यं पुरुषांगैर्नरर्षभ ॥ ६६ ॥ अनेनतपसावत्सवयाऽप्यंकिमेननसा ॥ धराधीशतनूजत्वादधिकंतद्वाधुना ॥ ६७ ॥

ष्टि ॥ अलकाकर्णकर्णयेति ॥ अलकैः शोकादयथितैराकर्णौ कर्णौ यस्याः सातथातया ॥ ६१ ॥ त्वदंगेति ॥ हेध्रुवानिलोपिमयाक्वचिक्वदाचिन्नालिङ्गितानाभिष्कः ॥ कथंभूतः ॥ त्वदंगसंगमधुरस्त्वदवयवसंबंधाच्छीलः त्वदंगसंगवकोमलइतिवा ॥ मयाकथंभूतया ॥ श्रुशमत्यर्थविश्रान्तमयाविशेषणसंतमयाविगतश्रातयामत्यावेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुवंदीस्यात्मानंविशिनष्टि ॥ माशब्दस्यमायावाचकत्वान्मयामायापुत्रस्नेहमप्याकृत्वाधूपितयात्वद्वियोगधुमितिनेत्यर्थः ॥ धूपितमायेतिपाठेपुत्रस्नेहहृषणेदुःखमायेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अश्रुवंसर्वमेवैतत्पत्न्यारहितम् ॥ अंधयधितामंधलकुदताम् ॥ ६५ ॥ पररुषतपःपुरुषांगैः पुरुषैः साध्यं त्वकोमलान्यमून्यंगानिक्वेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तपसाकीदृशेन ॥ अनेनसानविद्यतेएनः पापंयस्यात्तेनसर्वपापनिवर्तिनेत्यर्थः ॥ ६७ ॥

सवयःशिशुभिःस्ममानवयत्कैबलिः ॥ ६८ ॥ कौमारं वय आसाधेत्यवयः ॥ अग्निध्यानशीलिनां जुसंधानशीलिनेत्यर्थः ॥ अध्ययनशीलिनेत्यर्थः ॥ पाददृश्वनापारेण ॥ ६९ ॥ चतुर्दक्षयौवनम् ॥ यद्वा कौमारपौगंडकिशोरपक्षयाचतुर्चतुर्थवय इत्यर्थः ॥ थलोपआर्षः ॥ तथाचोक्तम् ॥ कौमारंपंचमाब्दांतं पौगंडं दशमावधि आपंचदशात्किशोरं यौवनंततः

अनेन वयसा बालखेलनीचं वयाऽनिशम् ॥ बालकोऽनकैरन्यैः सवयः शिशुभिः समम् ॥ ६८ ॥ ततः कौमारमासाधयोऽभिध्यानशीलिनां ॥ भवता सर्वविधानां भाव्यं वै पारदृश्वना ॥ ६९ ॥ वयोथ चतुरंप्राप्य योषासक्चंदनादिकान् ॥ निर्वक्ष्यसि बहून्भोगानिन्द्रियार्थान्कृतार्थान् ॥ ७० ॥ उत्पाद्याथ बहून्पुत्रान्गुणिनो धर्मवत्सलान् ॥ परिसंक्रामितश्रीकस्तेष्वथो वंतपश्वर ॥ ७१ ॥ इदानीं भवतपसि बाल्ये वयसिकः श्रमः ॥ पादांगुष्ठकरीषाग्निः कदा मौलिमवाप्स्यति ॥ ७२ ॥ विपक्षपरिभूतेन हतमानेन केनचित् ॥ परिभ्रष्टश्रियावापितसव्यं तेषुको भवान् ॥ ७३ ॥ हतमानेन तसव्यं निशम्येति वचो ध्रुवः ॥ दीर्घमुष्णं हि निःश्वस्य पुनर्दयौ हरिहृदि ॥ ७४ ॥ जनयित्री मनाभाष्यभूतभीतिं विहाय च ॥ ध्रुवोऽभ्युतथ्यानपरः पुनरेव भवह ॥ ७५ ॥ सापि भूतावलीभीतिं बहुभाषणभूषणा ॥ दर्शयतीतमभितोऽद्राक्षीच्चक्रं सुदर्शनम् ॥ ७६ ॥ परितः परिवेषांभूं रयस्याच्चैः स्फुरत्स्रभम् ॥ रक्षणा यचरक्षोभ्यस्तस्याधाक्षजनिर्मितम् ॥ ७७ ॥ भूतावली तमालोऽभ्यस्फुरच्चक्रं सुदर्शनम् ॥ ज्वालामालाकुलं तीव्रं रक्षंतं परितो ध्रुवम् ॥ ७८ ॥ अतीव निष्कंपहृदं गोविंदापि तचेतसम् ॥ तपोऽक्रुमिवोद्भिद्विमोदिनीं समुदित्वरम् ॥ ७९ ॥ सापि प्रयुतभीतां तं ध्रुवं ध्रुवविनिश्चयम् ॥ नमस्कृत्य यायातं याताव्यर्थमनोरथा ॥ ८० ॥ गर्जत्कादं विनीजालं व्योमि वै व्याकुलं यथा ॥ तथा भवति संप्राप्य मनागं निलोलताम् ॥ ८१ ॥

परमिति ॥ निर्वक्ष्यसि भोऽस्यासि ॥ इन्द्रियार्थान्विषयान् ॥ ७० ॥ इदानीमिति ॥ इदानीं भव बाल्ये तपसिकः श्रमः ॥ बाल्यमारभ्य वार्धक्यपर्यंतं तपःकरणेऽतः श्रम इत्यर्थः ॥ अनंतश्रमे दृष्टांतः ॥ पादांगुष्ठेति ॥ करीषाग्निर्गोमयाग्निः ॥ मौलिमस्तकम् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ समुदित्वरं सम्यगुत्थितम् ॥ ७९ ॥ सा भूतावली ॥ आस्तां तावन्मोहकदृताप्रयुतभीतित्यर्थः ॥ ८० ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ व्याकुलं सत ॥ व्याकुलं यदीति क्वचित् ॥ ८१ ॥

जंभारिणाद्देहेण ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ मुरुध्याःकुचेष्टितंज्ञाविहस्य ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पटर्कसमूहम् ॥ इन्द्रनीलेत्यनेनद्वयेन
 कृष्णउपेक्ष्यते ॥ यद्वा सामान्याकारणैवपर्यालोकनमत्रोच्यते ॥ ९३ ॥ कामिवेत्याकांक्षायामाह ॥ प्रत्ययेति ॥ प्रत्ययविकसंतिअत्यन्तप्रफुल्लानियान्युत्पलानितेषानिकुरवैकैःस
 अथजंभारिणासार्धभाताःसर्वेदिवौकसः॥संमंथ्यत्वरिताजम्बुद्वीपशरणंदिज ॥ ८२ ॥ नवाविज्ञापयामासुःपरिष्ठुपितामहम् ॥ व
 चोऽवसरमालोक्यपृष्ठागमनकारणाः ॥ ८३ ॥ ॥ देवाऽङ्गुः ॥ धातरुतानपादस्यतनयेनमुवर्चसा ॥ तपतातापिताःसर्वेन्त्रिलोकीतल
 वासिनः ॥ ८४ ॥ सम्यक्संविद्येहतातध्रुवस्यनमनीषितम् ॥ पदंपरिजिहृषुःसकस्यास्मासुमहातपाः ॥ ८५ ॥ इतिविज्ञापितोदेवैर्विहस्य
 चतुराननः ॥ प्रत्युवाचाथान्सर्वाङ्गुवताभीतमानसान् ॥ ८६ ॥ ॥ ब्रह्मावाच ॥ नभंतव्यसुरास्तस्माधुवाध्रुवपदैषिणः ॥ ब्रजंतुवि
 ज्वराःसर्वेनसवःपदमिच्छति ॥ ८७ ॥ नतस्माद्गवद्भुक्तद्वेत्येकेनचिच्छचित् ॥ निश्चितंविष्णुभक्तायेनतेस्युःपरतापिनः ॥ ८८ ॥ आरा
 ध्यविष्णुदेवेशंलब्ध्वातस्मात्सकांक्षितम् ॥ भवतामपिसर्वेषांपदानिस्थिरयिष्यति ॥ ८९ ॥ निशम्यतिचर्गविर्णाःप्रणीतंब्रह्मणावचः ॥ प्र
 णिपत्यस्वधिष्ययानिप्रदृष्टाःपरिव्रजुः ॥ ९० ॥ अथनारायणोदेवस्तंदह्वाद्दृढमानसम् ॥ अनन्यशरणंबालंगवातात्पर्यथोऽब्रवीत् ॥ ९१ ॥
 श्रीविष्णुरुवाच ॥ प्रसन्नोस्मिमहाभागवर्णवयमुब्रत ॥ तपसोऽस्मान्निवर्तस्वचिरंस्विन्नासिबालक ॥ ९२ ॥ वचाऽदृतंसमाकण्यपयु
 न्मील्यविलोचने ॥ इन्द्रनोलमणिज्योतिःपटलीपर्यलोकयत् ॥ ९३ ॥ प्रत्यग्रविकसन्त्रीलोलानानिकुरवैकैः ॥ प्रोफुल्लितांसमंताच्चरोदसी
 सरसीमिव ॥ ९४ ॥ लक्ष्मोदेवैकटाक्षौघैःकटाक्षितमिवाखिलम् ॥ ध्रुवस्तदानिरैक्षिष्यावाभूम्योऽदंतरम् ॥ ९५ ॥ प्रोद्यत्कादंबिनीमध्य
 विद्युद्दामसमानरुक् ॥ पुरःपीतांबरःकृष्णस्तेननेत्रातिथीरुतः ॥ ९६ ॥

मूहैःप्रफुल्लितंप्रकर्षणविकसिताम् ॥ समंतात्सर्वतः रोदसीद्यावाभूमीतेएवसरसासरस्तामिव ॥ ९४ ॥ कटाक्षितंविषयीकृतमित्यर्थः ॥ ९५ ॥ एवसामान्यतउपेक्ष्यविशेषतःश्रीकृष्ण
 दृष्टवानित्याह ॥ प्रोद्यदित्यादिना ॥ कादंबिनीमेघमाला ॥ प्रस्फुरन्मेघमालानभनयद्विद्युद्दामतद्विम्बालातस्मानरुद्रोतिर्ययत्पसः ॥ तत्रकादंबिन्याशरीरसाम्यंविद्युद्दामाला
 याःसाम्यमिति ॥ नेनध्रुवणेननेत्रातिथीकृतश्चक्षुर्गोचरीकृतः ॥ ९६ ॥

नमो आकाशएव निकषपाषाणः स्वर्णपरीक्षापाषाणः सचासौ मेरुवकांचनं स्वर्णतनुरं खितो किनश्च सयथादृश्यते तथातदा गरुडवाहनो हरेर्ध्रुवैर्गोक्षिदृष्टेत्यर्थः ॥ अत्र नमो निकषपाषाणसायं कृष्णस्य मेरुकांचनरेखितसाम्यं गरुडस्य ॥ १७ ॥ सुनीलं सुधुनीलगगनं यद्वयथा कलावता च द्रणेनू पितं परयाति जनस्तथा स ध्रुवः पीतेन वाससायुक्तं दाहरेददर्शोऽर्थः ॥ पीतवर्णेन सादृश्यं त्वचंद्रस्य निर्मलत्वेन वसायं काले उदयता च द्रणेति व्याख्येयम् ॥ १८ ॥ पितरं सर्वस्य जनयितारम् ॥ पितरं दृष्ट्वा दुःखितः शिशुर्यथा रोदिति तथा तं दृष्ट्वेति च ॥ १९ ॥ १०० ॥ १ ॥ सुकठोरान्ध्यामतिकठिनाभ्याम् ॥ सवति पाठे सरुष्णाः ॥ २ ॥ १०३ ॥ ॥ इति श्री रामानंदकृता काशीखंडटीकायां विशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥

नमो निकषपाषाणो मेरुकांचनरेखितः ॥ यथा तथा ध्रुवैर्गोक्षितदा गरुडवाहनः ॥ १७ ॥ सुनीलगगनं यद्वदूषितं तु कलावता ॥ पीतेन वाससायुक्तं सदर्शहरितदा ॥ १८ ॥ दंडवत्पणितपत्यापरितः परिलुब्धच ॥ रुरोददृष्ट्वेव चिरं पितरं दुःखितः शिशुः ॥ १९ ॥ नारे देन सने देन सन केन सु संस्तुतः ॥ अन्यैः सनत्कुमाराद्यैर्योगिभिर्योगिनां वरः ॥ १०० ॥ कारुण्यवाप्यनारद्रं पुंडरीकं विलोचनः ॥ ध्रुवमुत्थापय चक्रचक्राधृत्वा करेण तम् ॥ १ ॥ हरिस्तु परिपश्यत दंगंधूलिधूसरम् ॥ करार्थान् सुकठोरार्थानि त्यंशस्त्रपरिग्रहात् ॥ २ ॥ स्पर्शनाद्देवदेवस्य सुसंस्तुतमयं शुभाभा ॥ वाणीप्रवृत्ता तस्यास्यास्तुष्टावायध्रुवो हरिम् ॥ १०३ ॥ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे काशीखंडे ध्रुवाख्याने भगवद्दर्शननाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ध्रुव उवाच ॥ ॥ नमो हिरण्यगर्भाय सर्वसृष्टिविविधायिने ॥ हिरण्यरेतसे तुभ्यं सुहिरण्यप्रदायिने ॥ १ ॥

एकाधिकतमैर्विशेषाध्याये बालो महामनाः ॥ तुष्टावजगदीशानलो कोमिलस्तस्य वर्ण्यते ॥ १ ॥ सगुणा गुणभेदेन तथा विश्वमयात्मना ॥ अस्तीर्वात्परमानंदकृष्णं हृष्टमना ध्रुवः ॥ २ ॥ तत्र प्रथमतो ब्रह्मरुद्रविष्णुरुपेण प्रणमति ॥ नमो हिरण्यगर्भायैत्यादिना ॥ हिरण्यगर्भाय हिरण्यवर्णाढ्याधाराय ॥ स्तुतिविषयविज्ञानसामर्थ्यवाहिरण्यतद्वर्णयस्तस्मादिति वा ॥ सर्वसृष्टिविधायिने आध्यात्मिकाधिभूताधिदैविकसकलप्रपंचजनयित्रो ॥ हिरण्यगर्भः समवर्ततामेतत्स्य जातः पतिरेकआसीदिति श्रुतः ॥ हिरण्यरेतसे हिरण्यस्वर्णरेतोर्वीर्यस्य तस्मै ॥ सुहिरण्यप्रदायिने शोभनेन हिरण्यज्ञानकांचनवातत्प्रदायिने दात्रे ॥ सर्वसिद्धिविधायिने इति पाठे सर्वेषां वृत्तिरूपसिद्धिविधायिने इत्यर्थः ॥ १ ॥

नमइति ॥ हरस्वरूपाय रुद्ररूपाय ॥ भूतसंहारकारिणे प्राणिमात्रप्रलयकर्त्रे ॥ यद्वा ह्रस्वमेव ध्रुवस्याद्वयं ॥ भूतानां संहारणोद्धर इत्यर्थः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यव्युद्धृत्य निव्यक्तः सन् नान्तकार्यचरतीति हरस्तत्स्वरूपायेति वा ॥ भूतेति पूर्ववत् ॥ महाभूतानामभूताय महाभूतानामापायेति वा ॥ यद्वा महाभूतानामालाङ्कारस्तद्रूपाय तत्राधिष्ठातृत्वेन जातयेत्यर्थः ॥ भूतानां पतये प्राणिमात्राणां नियन्त्रे ॥ २ ॥ स्थितिकरोतीति स्थितिकृत्सै स्थितिकृते पालयिष्वे इत्यर्थः ॥ विष्णवे व्यापकाय विशते प्रविशति इति वा ॥ प्रजविष्णवे भवनशीलाय ॥ तृष्णातर्षाविषयवासनावातद्वाराय ॥ कृष्णाय सदानंदरूपायैति पुरुषार्थतादर्शिता ॥ कृषिर्भूवाचकः शब्देन श्रुतिवृत्तिवाचकः तयोरैक्यपरब्रह्मरूपा इत्याभिधीयत इति स्मृतः ॥ महाभारसहिष्णवे वराहहृणकूर्महृणशेषरूपा इति ॥ ३ ॥ विष्णुत्वं प्रचयश्चणमिति ॥ नमोऽद्वैतव्याप्यभ्यजरायुजेत्येतेन ॥ दैत्या एव महारण्या जिते दुर्वाग्रित्स्वरूपाणि भवनाग्रिरूपाय ॥ दितेः पुत्रादित्यास्त एव दुर्मात्सेषां कुठाराय पराश्वधा यच्छे इत्यर्थः ॥ शृंगैर्निर्मितं शार्ङ्गधनुः पाणौ यस्य तस्मै ॥ ४ ॥ कुमुदात्यस्य दैत्यस्यैकौ नमो हरस्वरूपाय भूतसंहारकारिणे ॥ महाभूतात्मभूताय भूतानां पतये नमः ॥ २ ॥ नमः स्थितिकृते तुभ्यं विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ दृष्णाहराय रुद्राया यमहाभारसहिष्णवे ॥ ३ ॥ नमोऽद्वैत्यमहारण्यदाववह्निरूपाय ॥ दैत्यद्रुमकुठाराय नमस्तेशार्ङ्गपाणये ॥ ४ ॥ नमः कौमोदकीव्यप्रकराग्रायगदाधर ॥ महादनुजनाशाय नमो नंदकधारिणे ॥ ५ ॥ नमः श्रीपतये तुभ्यं नमश्चक्रधराय च ॥ धराधराय वराहरूपिणे परमात्मने ॥ ६ ॥ नमः कमलहस्ताय कमलावल्लभाय ते ॥ नमो मत्स्यादिरूपाय नमः कौस्तुभवल्लभे ॥ ७ ॥ नमो वेदांतवेद्याय नमः श्रीवल्लभाय ॥ नमो गुणस्वरूपाय गुणिने गुणवर्जिते ॥ ८ ॥

मोदकी गदातस्याधारणार्थं व्ययानि उद्युक्तानि कराय गुणगुल्यो यस्तस्मै ॥ गदां कौमोदकीं धरतीति गदाधरः ॥ महादनुजाः इनाः कश्यपभार्याया जाता विप्रचित्प्रभुस्वामिनां शाय ॥ नंदकलनामा स्रद्धस्तद्वारिणे ॥ ५ ॥ श्रयत्येतां योगिनां योगिने वाति श्रीब्रह्मविद्याऽविद्यावातयोः पतयेऽधिष्ठात्रे नियन्त्रे वा ॥ चक्रमुदरानंदद्वाराय ॥ धराधराय पृथिव्याश्रयाय तदुद्धूत्रैवातु मेरु इति वा ॥ मेरुः शरबारिणामहमिति भगवद्भूतनात् ॥ वाराहहृणेषु स्वरूपाधारिणे ॥ परमात्मने परमेश्वराय ॥ ६ ॥ कमलहस्ताय लीलाकमलधारिणे ॥ कमलावल्लभाय लक्ष्मीकांताय ॥ मत्स्यादिरूपाय मीनादिरूपाय ॥ आदिशब्देन कूर्मादयो गृह्यन्ते ॥ कौस्तुभवल्लभे कौस्तुभनामा मणिर्वल्लभासि यस्य तस्मै ॥ ७ ॥ वेदांतवेद्याय वैदेकगम्याय ॥ तंतौ पतिषु पुरुषं पृच्छामीति श्रुतेः ॥ श्रीवल्लभोऽगुणवाद्बलक्षम इति शेषोऽवति ॥ गुणस्वरूपाय सत्त्वादिरूपाय ॥ गुणिने जीवात्मने प्रधानात्मन इति वा ॥ गुणवर्जिते वल्लभे गुणवर्जिताय ॥ विभक्तिव्यत्यश्रद्धादसः ॥ गुणवर्जित इति वा पाठः ॥ ८ ॥

पद्मनाभाय भुवनालकंपद्मनाभौयस्यतस्मै ॥ पंचजननाभौयस्यतस्मै ॥ पंचजननाभौयस्यतस्मै ॥ पंचजननाभौयस्यतस्मै ॥ वासुदेवः वसुस्तेजो रूपो देवः प्रकाशात्मा वसुश्चासौ देवश्चेति तथैव सुदेव एव वासुदेवः ॥ स्वार्थे तद्धितः ॥ सर्वत्रासौ वसति स तं वाऽस्मिन् वसतीति वासुदेवः ॥ तदुक्तं वैष्णवे ॥ सर्वत्रासौ स तं च वसत्यत्रैति वियतः ततः स वासुदेवोति विद्वद्भिः परिपठ्यत इति ॥ वसुदेवस्याप्यलं वासुदेव इति वा तत्संबोधनं तथा ॥ देवकी नंदनाय दौव्यति सुखालना संसारचक्रेण वाक्रोडतीति विद्यो देवकपुत्री वा देवकी तानंदयतीति तथा ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नाय प्रकटद्युम्नतेजोयस्य तस्मै ॥ न केनाप्यवतारदौरुद्ध इत्यनिरुद्ध तस्मै ॥ उभयत्रार्थान्तरं स्पष्टम् ॥ कंसविनाशाय स्वकार्यकंसेव्या मोतीति कंसमज्ञानं कंसनामासुरो वार्तद्विनाशाय ॥ चाणूरमर्दिने च श्रीरौविने कापह्निरिवादप्रबोधस्तेनानुःसुक्ष्मतरः ॥ उः शिवस्तस्यरः प्रकाशो यत्र तच्चाणूरं जगत्चाणूरं त्वौ दैव्यो वा तन्मर्दिने ॥ १० ॥ दामबंधनमाया उदतं यस्य माया धिष्ठानत्वास्तथा ॥ यशोदया

नमस्तेपद्मनाभाय पांचजन्यधराय च ॥ वासुदेवनमस्तु भ्यंदवकी नंदनाय च ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नाय नमस्तु भ्यमनिरुद्धाय ते नमः ॥ नमः कंसविनाशाय नमश्चाणूरमर्दिने ॥ १० ॥ दामोदरलक्ष्मीकेशगोविंदाय नमः ॥ उपेद्रकैटभाश्रिते मधुहंतरे धोक्षज ॥ ११ ॥

उलूखलेनास्यादं दाम्ना बद्धते न त्रामोदरस्तत्संबोधनं तथा ॥ लक्ष्मीकाणां भिद्रियाणामोशोनियंता ॥ चंद्रमुखयोरश्मयोऽदृष्टाः केशाय त्यसत्वा लक्ष्मीकेशस्तत्संबोधनं तथा हे लक्ष्मीकेश ॥ तथा चोक्तं आते ॥ मुख्या चंद्रमसोः शब्ददंशुभिः केशसंज्ञितैः बोधयन् स्वापयन् श्वेदजगदुत्तिष्ठते पृथक् बोधनात्स्वापनाच्चैव जगतो हर्षणं भवेत् अत्रा बोधमयैरवकर्मभिः पांडुनंदन लक्ष्मीकेशो हृमीशानो वरदो लोकपाल इति ॥ गोविंद हे प्राप्तकाम धेव चेश्वर्य ॥ अच्युत स्वभावाच्च प्रच्यवत इत्यच्युतस्तत्संबोधनं तथा ॥ मालक्ष्मीरविद्यावातयोर्ध्वनियतः हे माधव ॥ इन्द्रस्योर्पांद्रिद्र्युपेद्रः ॥ तथा च हरिवंशे ॥ ममोपरियथेन्द्रत्वं तथा पितगोभिरीश्वरः उपेद्रद्रितिलोकास्त्रांगास्यति भुवि सवत इति ॥ तत्संबोधनं तथा ॥ इन्द्रस्य उपसमीपेऽत्र जलेन जात इति वा उपेद्रस्तत्संबोधनं तथा ॥ कैटभाश्रितैकैटभनाभौ दैत्यस्य नशकर्तः ॥ मधुहंतर्मधुनाभौ दैत्यस्य नशकर्तः ॥ अथ इंद्रियेण पादेना वतारो जायत इत्यथोक्षजः ॥ यद्वा अक्षजो भिद्रियकं ज्ञानं तदुधोऽवगोचर इत्यस्य तत्संबोधनं तथा ॥ ११ ॥

१ भावन इति कचित्पाठः

नराणांजीवानामाश्रयायनारायणाय ॥ पापिनोयैषुरास्यतेनरकाःस्थानविशेषाः नरकनामसुरोवातद्धारिणे ॥ पापहारीणोऽधर्मनाशकत्रैः ॥ वामयतिभक्तानांसांसारदुःखमितिवाभनस्तस्मै ॥ अज्ञानंतत्कार्यहर्ततिहरिस्तस्मै ॥ शूरस्यापयशौरिस्तस्मै ॥ १२ ॥ अन्तयायअन्तनागायत्रिविधपरिच्छेदशून्ययवा ॥ नारायणावतारोऽन्तंशयनाशेषशायिने ॥ रुक्मिणीपतयेलक्ष्मीकांताय ॥ रुक्मिणीकृष्णजन्मनीतिपराशरवचनात् ॥ वैद्वर्गीमीष्मकसुताश्रियाभास्त्रयंवरइतिशुक्रोक्तेश्च ॥ रुक्मिणंरुक्मिण्याभातंप्रमथयतिधनुरादिकंछिच्छाकेशदमश्रूणिमुंडयतीतिरुक्मिप्रमथनस्तस्मै ॥ १३ ॥ चैद्यवंशेश्वरैश्चद्व्यशिशुषुपालस्तद्ध्वे ॥ इनोऽपुत्रादानवास्तदेतेषांशत्रो ॥ असुराणामयेनाशकाय ॥ मुकुंदमुक्तिद ॥ परमअविधातत्कार्यविनिर्मुक्त ॥ आनंदमुखरूप ॥ परमानंदेयकंपदवा ॥ नंदगोपस्यद्गोणवस्वतारस्यप्रियायपुत्रायैतौषिणइतिवा ॥ १४ ॥ महादेवाराधनकालोऽदुरी

नारायणायनरकहारिणोपापहारिणे ॥ वामनायनमस्तुभ्यंहरयशौरयेनमः ॥ १२ ॥ अन्तायनमस्तुभ्यमन्तशयनायच ॥ रुक्मिणीपतये
तुभ्यंरुक्मिप्रमथनायच ॥ १३ ॥ चैवहन्त्रेनमस्तुभ्यंदानवारिसुरारये ॥ मुकुंदपरमानंदंदंगोपप्रियायच ॥ १४ ॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षदनुजे
द्रनिषूदन ॥ नमोगोपालरूपायवेणुवादनकरिणे ॥ १५ ॥ गोपीप्रियायकशिघ्रगोवधनधरायच ॥ रामायरघुनाथारघवायनमोनमः
॥ १६ ॥ रावणारेनमस्तुभ्यंविभीषणशरण्यद ॥ अजायजयरूपारणंगणविक्षण ॥ १७ ॥

कीकृतमक्षिनेत्रयन्महादेवायुंडरीकुल्येनत्राप्तत्वाद्वायुंडरीकाक्षस्तत्संबोधनतया ॥ तथाचादित्यपुराणे ॥ एवमुक्त्वाद्दौचक्रमित्युपक्रम्यनेत्रचपदसदृशविण्वेप्रप्रविण्वदिति ॥ यद्वा युंडरीकेद्वाक्षिणीयस्यस्तथातत्संबोधनतया ॥ यद्वा युंडरीकाक्षेअक्षयपरमधाम ॥ युंडरीकरंधामाक्षयमव्ययमुच्यतइतिवचनात् ॥ दनुर्जेद्राःहिरण्यकशिपुप्रभृतयस्तेषांनिषूदननशक ॥ गोपालरूपयस्फुद्धद्वंद्वलोद्धादिहूपाय ॥ वेणुवादनकारिणवेणुवाद्यकर्त्रे ॥ १५ ॥ गोप्योराधाप्रभृतयस्तासांप्रियाय ॥ केशिकेशिनाम्नोद्वैत्यस्यह्रेत्र ॥ गोवर्धनधारतीगोवर्धनधरस्तस्मै ॥ योगिनोभूतेअस्मिन्नितिरामः ॥ तथाचपादोभूतेयोगिनोनेतसत्यानंदेचिदालनि इतिरामपदेनासौपरब्रह्माग्निधीयतेइति ॥ रम्यतिनयनमनर्त्तातिवाराभस्तस्मै ॥ रघुनाथायध्रुवशुद्धवानांस्वामिने ॥ राघवायध्रुवशुद्धवाय ॥ १६ ॥ रावणादेशभिवस्यशत्रो ॥ विभीषणस्यशरणमेवशरण्यआश्रयस्तददातीतितथातत्संबोधनंविभीषणशरण्यद् ॥ अजायजन्मरहिताय ॥ जयहूपायजयस्वरूपाय ॥ रणांगणविचक्षणरणभौंदक्ष ॥ १७ ॥

क्षणआदिर्यस्यसक्षणोऽदिकालस्तद्रूपाय ॥ नानाहृपायप्रचालने ॥ शार्ङ्गधनुर्वततेयस्यतस्मैशाङ्गिणे ॥ गदाकौमोदस्याख्याऽस्याऽस्तीतिगदीतस्मेगदिने ॥ चक्रमुदर्शनाख्यं वततेऽस्ये
तिचक्रीतस्मै ॥ दैत्यानांचक्रंसंहूंविमर्दिनुरीलयस्यतस्मैत्यचक्रविमर्दिने ॥ १८ ॥ बलाधिक्यादुलःसंकर्षणस्तस्मैबलाय ॥ बलोल्लुयादुलःसङ्घतस्मैबलमद्राय ॥ बलस्या
सुरस्यारातिःशत्रुर्द्रुस्तस्यप्रियाय ॥ बलियज्ञप्रमथन बलिनाम्नोऽसुरस्ययज्ञविध्यंसन ॥ भक्तानांबलप्रदभक्तबलप्रद ॥ भक्तानांबलप्रकर्षणधतिवन्दयतीतिवा ॥ दोऽवखंडनेइ
तिधातुः ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपोर्द्वयस्यवक्षोबक्षस्यलंविदारयतीति तथा ॥ रणप्रियसंधामोमुक्त ॥ ब्रह्मभ्यांब्राह्मणादिभ्योऽहितेब्रह्मण्यःसचासौदेवश्चेति तस्मै ॥ ब्राह्मणरूपायेति
चक्रिच ॥ गवांब्राह्मणानांचहिताय ॥ २० ॥ चोदनालक्षणोऽर्थोऽयमस्तद्रूपाय ॥ तथाचपारमर्षसूत्रं चोदनालक्षणार्थोऽयमिति ॥ धर्माख्येइतिब्राह्मणपायेतिवा ॥ सत्त्वंगोपार्यस्मलस्मै

क्षणादिकालरूपायनानारूपायशाङ्गिणे ॥ गदिनेचक्रिणेतुभ्यैत्यचक्रविमर्दिने ॥ १८ ॥ बलायबलमद्रायबलारातिप्रियायच ॥ बलियज्ञ
प्रमथननमोभक्तवरप्रद ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षोविदारणरणप्रिय ॥ नमोब्रह्मण्यदेवायगोब्राह्मणहितायच ॥ २० ॥ नमस्तेधर्मरूपाय
नमःसत्त्वगुणायच ॥ नमःसहस्रशिरसेपुरुषायपरायच ॥ २१ ॥ सहस्राक्षसहस्रांघ्रिसहस्रकिरणायच ॥ सहस्रमूर्तेश्रीकांतनमसेयज्ञपूरुष
॥ २२ ॥ वेदवंधस्वरूपायनमोवेदप्रियायच ॥ वेदायवेदगदिनेसदाचाराध्वगामिने ॥ २३ ॥

शुद्धसत्त्वालकायेत्यर्थः ॥ सहस्रंशिरास्यस्यतस्मै ॥ सहस्रशार्पित्यादिश्रुतेः ॥ पूर्णत्वात्पुरुषपुरिशयनाद्वापुरुषः ॥ नवद्वारेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते ॥ कार्यकारणतयापूर्वमपिस्थित
त्वाद्वापुरुषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ पूर्वमेवाहिमहासंततपुरुषस्यपुरुषत्वमिति ॥ तद्रूपाय ॥ परायपरमेश्वराय ॥ २१ ॥ सहस्रमक्षीणि यस्यतस्त्वबोधनंतथा ॥ सहस्रमंत्रययस्यतस्त्वबो
धनंतथा ॥ सहस्रमपरिमिताःकिराणायस्यसूर्यरूपस्यतस्मै ॥ सहस्रमपरिमितामूर्तयस्यतस्त्वबोधनंतथा ॥ श्रीकांतलक्ष्मीपते ॥ यज्ञपुरुषयज्ञाधिष्ठातृपुरुष ॥ २२ ॥ वेदवंधोवेदेक
वेद्यस्तत्स्वरूपाय ॥ वेदप्रियायवेदप्रवर्तकाय ॥ वेदायवेदस्वरूपाय ॥ वेदमवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातद्रूपायेतिवा ॥ वेदागदितंकथयितुंव्यस्तुवाशीलयस्यतस्मैवेदव्यासहृपायेत्य
र्थः ॥ सदाचाररूपोऽध्वामागस्तिनांतुरीलयस्यतस्मैतत्प्रवर्तकायेत्यर्थः ॥ २३ ॥

वैकुण्ठाय विंकुठायः पुत्राय ॥ पत्नौ विंकुठाशुभस्य वैकुठः सहितः सुरैः तस्यासकलयाजैर्वैकुठो जगन्नाम्नयमिति ॥ विंकुठमायातामधिष्ठयतिष्ठतीति वैकुठस्तस्मादिति वा ॥ वैकुठे ब्रह्म
शीलं यस्य तस्मै ॥ विष्टय्यामिराति क्रीतयतीति विष्टरायाज्ञास्ययादयस्तेभ्यः श्रूयत इति विष्टश्रवाः ॥ विष्टेशाब्दमपचमये वैश्रूयत इति वा तस्मै ॥ गरुडे नागं शीलं यस्य तस्मै ॥ २४ ॥
विष्वक्सेन विष्वांगं च तपसा यतैवेत्येतेनायस्यो योगमात्रेण ॥ यद्वा विष्वांगं वीतं सर्वतः प्रसर्पतीति कैश्चिद्व्यानिवारितासेनायस्य तत्संबोधनं तथा ॥ जगन्मयप्रपंचरूप ॥ इदं सर्वं यदयमात्मै
ति श्रुतेः ॥ विरौधिलक्षणया जनारूपं यजनाक्षसात्मानं दयतीति दाशरथिरूपेण जनमात्रावर्दयति प्रलयकाल इति तत्संबोधनं हे जगन् ॥ द्विविक्रमायैति ॥ २५ ॥ केशवाय केशो
नामान् इत्येव हतवानिति केशव तस्मै ॥ तथा च हरिश्चोरे ॥ यस्मात्स्यया हतः केशो तस्मात्तच्छासतं शृणु केशवो नामनाम्ना त्वं व्यातो लोकेऽविष्यसि ॥ केशसंज्ञिताः भूयः संज्ञिताः अंशव

वैकुण्ठाय नमस्तुभ्यं नमो वैकुण्ठावासिने ॥ विष्टश्रवसे तुभ्यं नमो गरुडगामिने ॥ २४ ॥ विष्वक्सेने नमस्तुभ्यं जगन्मय जनार्दने ॥ त्रिविक्रमाय
सत्याय नमः सत्यप्रियाय च ॥ २५ ॥ केशवाय नमस्तुभ्यं मायिने ब्रह्मगायिने ॥ तपोरूपाय तपसां नमस्ते फलदायिने ॥ २६ ॥ स्तुत्याय स्तुतिरू
प्राय भक्तस्तुतिरताय च ॥ नमस्ते श्रुतिरूपाय श्रुत्याचारि प्रियाय च ॥ २७ ॥ अंजजाय नमस्तुभ्यं स्वर्दजाय नमोस्तुते ॥ जरायुजस्वरूपाय नमउ
द्भिज्जरूपिणे ॥ २८ ॥

स्तद्वत्तया वा केशवः ॥ अंशवो येषु प्रकारं शतमने केशसंज्ञिताः सर्वज्ञाः केशवतस्मात्त्वा माहुर्द्विजस्तत्तमादिति महाभारते ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याताः शक्यः केशसंज्ञिता इत्यादौ केशशब्दः
शक्तिपर्यायः ॥ को ब्रह्मेति समाख्यात ईशो हं सर्वदेहिनाम् आवांति वां केशसूतैः ततः केशवनामवादि हरिर्वशे ॥ तत्संबोधनं वा तथा ॥ मायाख्या शक्तिर्वर्तते यस्य तस्मै ॥ ब्रह्मगायिने
वेदमायिने ॥ तपोरूपाय तपःस्वरूपाय आलोचनरूपायैति वा ॥ तपसां तपस्विना फलदायिने कर्मफलदात्रे ॥ २६ ॥ स्तुत्याय स्तोत्रस्य विषयभूताय ॥ स्तुतिरूपाय स्तोत्रस्वरूपाय ॥
भक्तस्तुतिरताय भक्तानां स्तुतौ प्रीयमाणाय ॥ श्रुतिरूपाय वेदरूपाय ॥ वेदरूपायैति कचित् ॥ श्रुत्याचारि प्रियाय श्रुत्याचारेण प्रीयमाणाय ॥ २७ ॥ अंजजाय पक्षिस्वरूपाय ॥ स्वेद
जाय मत्कुणादिरूपाय ॥ जरायुजस्वरूपाय मानुषादिरूपाय ॥ उद्भिज्जरूपिणे तत्तत्तत् ॥ २८ ॥

१ इत्यादिनामत्रयं कुतोनव्याख्यातिमितनजानीमः

विभूतिरूपेणसौति ॥ देवानामित्यारभ्यत्वामाहुर्जीवनेश्वरमित्येतन ॥ देवानां वत्सादित्यादीनां भद्रहृयोऽसि भवसि ॥ देवानामस्मिन्सर्वइति भगवद्वचनात् ॥ नवग्रहाणां मध्ये आनुमानस्योऽसि ॥ चतुर्दशलोकां मध्ये सत्यलोकां ब्रह्मलोकोऽसि ॥ सप्तर्षीं सिधूनां सागराणां मध्ये क्षीरसागरोऽसि तिस्रर्वज्रां षष्ठेऽसि ॥ स्रोतसामस्मिज्जङ्घनीति भगवद्वचनात् ॥ सरसां सरोवराणां मध्ये मानसं ब्रह्मणो मनसो भवसरोऽसि ॥ तथा च रामायणे ॥ कैलासे पर्वते राम मनसा निमित्तं सरः ब्रह्मण रघुशार्दूलमानसं गतं नतदिति ॥ शैलानां पर्वतानां मध्ये हिमवान्हिमालयोऽसि ॥ स्थावराणां हिमालय इति भगवद्वचनात् ॥ धेनूनां मध्ये कामधुकुसुर्भिर्भवानसि ॥ धेनूनां मस्मिन्सकामधुगिति भगवद्वचनात् ॥ ३० ॥ अष्टानां सुवर्णदीनां यातूनां मध्ये ह्यहटकुवर्णमसि ॥ उपलब्धुपायाणे पुन मध्ये स्फटिकरूपपाषाणोऽसि ॥ प्रहृते षुषुषु पुनीलोत्पली लपद्ममसि ॥ वृक्षेषु मध्ये नृलसि सुरसां भवा

देवानामिद्रूपोसिग्रहाणामसिभानुमान् ॥ लोकानांसत्यलोकोऽसिर्सिधूनाक्षरसागरः ॥ २९ ॥ सुरापणाऽसिसरितासरसांमानसंसरः ॥
हिमवानसिशैलानांधेनूनांकामधुभवान् ॥ ३० ॥ धातूनांहाटकमसिस्फटिकश्चोपलब्धसि ॥ नीलोत्पलप्रसूनेषुवृक्षेषुतुलसीभवान् ॥ ३१ ॥
सर्वपूज्यशिलानांविशालग्रामशिलाभवान् ॥ मुक्तिदेशेषुकाशीवंप्रयागस्तीर्थपंक्तिषु ॥ ३२ ॥ वर्णेषुश्वेतवर्णोऽसिद्विपदांब्राह्मणोभवान् ॥
गरुडोऽयंजघ्नीशव्यवहारेषुवाभवान् ॥ ३३ ॥ वेदेषुपनिषद्ग्रंथमंत्राणांप्रणवोऽसि ॥ अक्षराणामकारोसिचञ्चनोसामरूपयुक्तः ॥ ३४ ॥

नसि ॥ तुलसीसुरसागौरीभूतघ्नीबहुमंजरीतिधन्तरिः ॥ ३१ ॥ सर्वपासवर्वायाः पूज्यशिलास्लासांमध्यशालग्रामशिलाभवानसि ॥ मुक्तिक्षेत्रेषुमध्येकाशीत्वमसि ॥ तीर्थपंक्तिषु तीर्थसमूहेषुपयागस्तमसि ॥ ३२ ॥ वर्णेषुश्वेतः कर्पतरुणेषुमध्येश्वेतवर्णसि ॥ द्विपदंपदद्वयकानांमध्येब्राह्मणोभगवानसि ॥ वैनतेयश्चपक्षिणा भितिभागवद्वचनात् ॥ व्यवहारषुलोकचर्यसुमध्येवाग्वाणीभगवानसि ॥ ३३ ॥ वेदेषुऋगादिषुचतुर्षु उपनिषदूपावेदांतभागोभगवानसि ॥ मंत्राणांगायत्र्यादीनांमध्येप्रणवओंकारोऽसि ॥ मंत्राणांप्रणवस्त्रिदंदिंतभागवतोक्तेः ॥ अक्षराणामकारादीनांमध्येऽकारोऽसि ॥ अक्षराणामकारोस्मृतिभागवद्वचनात् ॥ यज्वनांयज्ञकर्तॄणामध्येसोमरूपधृक्क्षेत्रहपृक् ॥ नक्षत्राणामहंशरीतिभागवद्वचनात् ॥ ३४ ॥

१ आदिशब्देन रजतमपि तलकांस्वरंगसीसलाहानि गृह्यते

का.खं.

112611

हे देवसर्वेषु निर्येषुकर्मसु भवान्संध्योपासितः संध्योपासनमसि ॥ ३७ ॥ ऋतूनां यामानां मध्येश्वरोऽसि ॥ दानानां तुलापुरुषादीनां मध्येश्वानमय ह्रद्वानमसि ॥ लाभानां राज्याभ्या
स्यादीनां मध्यभवान्पुत्रलाभोऽसि पुत्रालोचिह्नो यालोभोऽसि ॥ अहो भो देव षड् ऋतुषु मध्यैवं वसतः ऋतरसि ॥ ऋतूनां कुसुमाका इति भागवदुक्तेः ॥ ३८ ॥ युगानां सत्यत्रेताद्वापरकालीनां
मध्यप्रथमो युगः सत्ययुगस्त्वमसि ॥ तिथीनां प्रतिपदादि च दशानां मध्यकुहूराभा स्याऽसि ॥ नक्षत्रगणेन क्षत्रसमूहमध्येषु प्योनक्षत्रमसि ॥ पुंस्त्वेन क्षत्राणां षिपुं ह्रपवान् ॥ तथा चात्रै
वोक्तम् ॥ पुरुषायितसंज्ञेन तं यत्तत्पराधुना भवतीति ततः पुंस्त्वमिच्छया बोधो विध्यतीति ॥ सर्वपर्वसु सर्वपुण्यकालेषु मध्यैः संक्रमः संक्रांतरसि ॥ ३९ ॥ योगेषु समविशतिसंख्येषु व्य
तिपाताख्यो योगस्त्वम् ॥ रविवासरासंयुक्ताऽभा स्याव्यतिपात इति केचित् ॥ दृणेषु मध्येश्वो भवान्कुशोऽसि ॥ कुशोऽस्मि ईशजतीनामिति च भागवतोक्तेः ॥ उद्यम्येति प्रसाध्यत इत्युद्यमाध
र्माथ्यका ममोक्षास्तेषां सर्वेषां मध्यममानां मध्येनिर्वाणमोक्षस्त्वमसि ॥ उपमानां हि सर्वेष्वतिपाठेषु दृष्टांतिकेषु उपमानंदृष्टांतो भवानित्यर्थः ॥ ४० ॥

सर्वासांकादिबुद्धीनामध्येदहजगतिहेअजधर्मबुद्धिर्भवानसि ॥ सर्वक्षेपुमध्येमवानश्वत्थवक्षोसि ॥ अश्वत्थःसर्वदक्षणागमितिभगवद्वचनात् ॥ लतामुमध्ये ॥ चःसमुच्चये ॥ एवमन्यत्रापि ॥ सोमवल्लीसोमलताभवानसि ॥ ४१ ॥ अहोहेविणोपवित्रेषुसाधनेषूपयेषुमध्येषुवाग्यानायामःप्राणसंयमोसि ॥ सर्वलिङ्गेषुमध्येसर्वदःश्रीशिविश्वेश्वरोऽन्नानसि ॥ ४२ ॥ मित्राणामध्येकलत्रंभार्यात्वमसि ॥ सर्वबंधूनामध्यमहूपोबंधुरसि ॥ अनुक्तसर्वसमुच्चयार्थमाह ॥ त्वत्तदिति ॥ हेनारायणजीवानायाश्रयचराचरेजगमस्थारालोकेऽस्मिन्जगतित्वतोऽन्यन्नासिस्त्वमेवसर्वमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ त्वमेवसातेत्यादिश्लोकमुत्तदित्यस्यात्पूर्वोद्धृत्यः ॥ अथवादितादित्यन्यत्त्वतोऽन्यन्नास्तीत्याकांक्षायामुपलक्षणाद्यत्वेन

सर्वासांमिहबुद्धीनांधर्मबुद्धिर्भवानज ॥ अश्वत्थःसर्वदक्षेषुसोमवल्लीलतामुच ॥ ४१ ॥ प्राणारायामोसि सर्वेषुसाधनेषुशुचिस्त्वहो ॥ सर्वदःसर्वलिङ्गेषुश्रीमाविश्वेश्वरोभवान् ॥ ४२ ॥ मित्राणांहिकलत्रंत्वंधर्मस्त्वसर्वबंधुषु ॥ त्वत्तानाव्यज्जगत्यस्मिन्बारायणचराचरे ॥ ४३ ॥ त्वमेवसातात्वतातस्त्वमुल्लंभमहाधनम् ॥ त्वमेवसौख्यसंपत्तिस्त्वमायुर्जीवनेश्वरः ॥ ४४ ॥ साकथायत्रतेनामतन्मनोयत्त्वदर्पितम् ॥ तत्कर्मयत्त्वदर्पवैतरणोयद्भवत्सृष्टिः ॥ ४५ ॥ तद्दन्धनिनांशुद्वयत्त्वदर्पव्ययीकृतम् ॥ सर्वसकलःकालोयस्मिन्जिष्णोत्वमर्थसे ॥ ४६ ॥ तावच्चजीवितंश्रेयोधावत्वंदिवर्तसे ॥ रोगाःप्रशमभायांतिवत्पादोदकसेवनात् ॥ ४७ ॥ महापापानिगोर्विदवद्बहुजन्माजितान्यपि ॥ सद्योविलयभायांतिवासुदेवेतिकर्तनान् ॥ ४८ ॥ अहंपुंसांमहामोहस्त्वहोपुंसांप्रमादता ॥ वासुदेवभनाहत्ययद्वन्द्वन्नकृतश्रमाः ॥ ४९ ॥

कानिचिद्वस्तूनिदर्शयति ॥ त्वमेवजाताजननी ॥ त्वंजातःपिता ॥ त्वंमुह्यत्युपकाररूपेक्ष्यहितकारी ॥ ब्रह्मधननिधिहृष्य ॥ त्वमेवसौख्यसंपत्तिःसुखसंभारः ॥ त्वमायुर्जीवज्जीवनेश्वरोजीवश्चत्वम् ॥ एवकारावयवयोगव्यावर्तकौसर्वसंबध्यते ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एवंब्रह्मरुद्रविष्णुरूपेणविभूतिरूपेणचसुखाद्दार्शनानाविधयास्तौति ॥ इत्युक्तेत्यतःप्राक्कलेनयथेन ॥ सकलःसंपूर्णः ॥ सफलइतिकचित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ महापापानिब्रह्महत्यादीनिवासुदेवतिकर्तनानास्तद्योविलयभायांतीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ अहोइतिखेदे ॥ यथेनमोहेनप्रमादेनवाऽन्यन्नकृतश्रमास्तेपुंसांसः ॥ अन्यन्नकृतश्रमोयैस्तेतथा ॥ पांठांतरेकृतश्रमौश्रमश्चेत्यर्थानिःपुंक्तिः ॥ ४९ ॥

॥५०॥ नार्थइतिनकारःकाकाक्षिन्ध्यायेनोभयत्रसंबध्यते ॥ नाधोक्षजादितिपाठः ॥ अपवर्गमोक्षः ॥५१॥ उपसर्गउपद्रवः ॥ नरोनंतनवदयेदितिक्वचित् ॥५२॥ बनेत्याश्रयैः ॥५३॥
 आधीन्मानसीवर्थाः ॥ नियच्छतिनाशयति ॥ ५४ ॥ भगवदिति ॥ भगवच्चरणयोर्द्विद्वयुलेनिर्द्वयुलेनिर्द्वयुलेनियच्छन्निश्चलं ध्यानमतएवोत्तमं पापिनापिप्रसंगेनधनादिप्राप्त्यर्थंविहितंकृतंचेत्तर्हि
 तत्संस्थहितामिति ॥ तथाचोक्तम् ॥ हरिहरतिपापानिदुष्टचिन्तैरपिस्मृतः अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निषमन्युत्तम् द्विजस्तपस्वीभवतिपांक्तिपाव
 नपावनइत्यादि ॥ ५५ ॥ महान्युपदानिउपसमीपेदानिभ्राजितुंशीलयेषांतानिपापानितथा ॥ महापापान्यपीत्यर्थः ॥ सुलीनध्यानसंपन्नोनिश्चलध्यानसंबद्धः ॥ सुलीध्यानसं

इदमेवहिमांगल्यमिदमेवधनार्जनम् ॥ जीवितस्यफलंचैतद्यद्दामोदरकोतनम् ॥ ५० ॥ अधोक्षजात्यरोधमोनाथोनारायणात्यरः ॥ नका
 मःकेशवादयोनापवर्गोहरिविना ॥ ५१ ॥ इयमेवपराहाहनिरुपसर्गोयमेवहि ॥ अभाग्यंपरमंचैतद्वासुदेवंनयत्स्मरेत् ॥ ५२ ॥ हरेराध
 नंपुंसार्किंकिंनकुरुतेवत ॥ पुत्रामित्रकलत्रार्थराज्यस्वर्गपवर्गदम् ॥ ५३ ॥ हरत्यधंध्वंसयतिव्याधीनाधोन्नियच्छति ॥ धर्मविविधयस्त्रिप्र
 यच्छतिमनोरथम् ॥ ५४ ॥ भगवच्चरणद्वंद्वनिर्द्वयुलेनियच्छन्निश्चलं ध्यानमतएवोत्तमं पापिनापिप्रसंगेनविहितंस्वाहितं परम् ॥ ५५ ॥ पापिनायानिपापानिमहो
 पपदभांज्यपि ॥ सुलीनध्यानसंपन्नोनामोच्चारोहरहरेत् ॥ ५६ ॥ प्रमादादपिसंस्पृष्टोयथाऽनलकणोदेहेत् ॥ तथौष्ठपुटसंस्पृष्टहरिनामहरेद
 धम् ॥ ५७ ॥ नितान्तंकमलाकांतिशान्तिंचित्तंविधाययः ॥ संशोलेत्यक्ष्णंनूनंकमलातत्रनिश्चला ॥ ५८ ॥ अयमेवपरोधमस्विदमेवपरंतपः ॥
 इदमेवपरंतीर्थविष्णुपादांबुयस्पिवत् ॥ ५९ ॥

पन्नइतिपाठुसुलीलःश्रीकृष्णस्तस्यध्यानसंपन्नइतिव्याख्येयम् ॥ नामोच्चारोनामोच्चारणम् ॥ ५६ ॥ किंचयमादादपीति ॥ अनलकणोऽग्निविस्फुल्लिगः ॥ अघं पापं संसारं वा ॥ त
 थाचैवणवे ॥ अवरोनापियनाग्निकीर्तितेसर्वपातैकैः पुमान्सधोविमुच्येतसंहृत्तसैवैकैरेव ॥ भागवते ॥ सांकेत्यपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः ॥
 अत्रापिवक्ष्यति ॥ यदिजातुचिदंधकद्विपलवनाभौष्ठपुटाद्विनिःसृतम् शिवशंकरचंद्रशेखरोत्यसकृत्नस्यनसंसृतिःपुनरिति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विष्णुपादांज्विति ॥ तदुक्तम् ॥ शालया
 मशालतोययद्विशंखस्थितंमेवत तदाप्रयोजनंनस्तितीर्थैर्लोक्यसंसंवैरिति ॥ ५९ ॥

उपहारनैवेद्यम् ॥ पुरोडाशोनामयज्ञेषु देव्योदयोद्रव्यप्रभेदोऽयं तत्पवित्रः पदार्थः ॥ तथा चोक्तम् ॥ सदा पुरोडाशपवित्रिता धरा इति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ शंखचक्राः केतननुरिति गोपीचंदनादिनानुदाहेन ॥ बृहन्नादीयेदोहेन शंखचक्रधारणस्य निषिद्धत्वात् ॥ तथा हि ॥ यस्मिन्संततशंखादिलिङ्गचिह्नतनुर्नरः ससर्वायतनाभोगीचांडालोजन्मकोटिभिः तद्विजन्तम शंखादिलिङ्गां किततनुनरः संग्राह्यरौरवयातियावदिद्राश्चतुर्दश चक्रां किततनुर्यत्र तत्र कोपिनसं वसेत् यदि तिष्ठन्महापापी सहस्रब्रह्मा भवेत् गंगालानतो वापि अश्वमेयतोपि वा चक्रां किततनुदृष्ट्वा पश्येत्सूर्यजपन्वरः जपेच्च शतरुद्रीयमन्यथा रौरवव्रजेत् ब्राह्मणस्य तनुज्ञेया सर्वदेवसमाश्रिता सा चेत्संतापिता राजर्गिकमुवक्ष्यामहेततः चक्रां किततनुवापि राजल्लिङ्गान्वितो

तवोपहारभक्त्यायः सेवेते यज्ञरूप ॥ सेवितस्तेन नित्यं तं पुरोडाशो महाधिया ॥ ६० ॥ सचैवावस्थस्नातः सच गंगजलाप्लुतः ॥ विष्णुपादोद कंठ्वा शंखेयः स्नातिमानवः ॥ ६१ ॥ शालग्रामशिलायनपूजिता तुलसीदलैः ॥ सपरिजातमालाभिः पूज्यते सुरसद्मनि ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा यदि वेतरः ॥ विष्णुभक्तिसमायुक्तो ज्ञेयः सर्वोत्तमश्रसः ॥ ६३ ॥ शंखचक्रां किततनुः शिरसामंजरीधरः ॥ गोपीचंदन लिप्तगोदृष्टश्चेत्तदं कुतः ॥ ६४ ॥ प्रत्यहं द्वादशशिलाः शालग्रामस्य योजयेत् ॥ द्वारवत्याः शिलायुक्ताः सर्वकुंठमहीयते ॥ ६५ ॥ तुलसीयस्य भवने प्रत्यहं परिपूज्यते ॥ तद्बृहन्नोपसर्पति कदाचिद्यमां किकराः ॥ ६६ ॥ हरिनामाक्षरमुखं भाले गोपीसुदं कितम् ॥ तुलसीमालितारस्कं स्पृशे युनयमानुगाः ॥ ६७ ॥ गोपीसु तुलसीशंखशालग्रामः सचक्रकः ॥ गृहेऽपि यस्य पंचैते तस्य पापभयंकृतः ॥ ६८ ॥ ये मुहुर्ताः क्षणा ये च याः का प्राये निमेषकाः ॥ ऋते विष्णुस्मृते यां तां स्तेषु मुशेयमेनसः ॥ ६९ ॥

पिवा नाधिकारी पीडयेत् श्रौतस्मार्तेषु कर्मस्येति ॥ न च अतस्तनुतदा मोऽश्रुत इति श्रुतिविरोधेन स्मृतेरग्रामाण्यम् ॥ श्रुतार्थात्तरपत्वात् ॥ कच्छचांद्रायाणादिनाऽतस्तनु संतापितदे होत एवामोऽपकोऽदधरागादिः पुमांस्तद्ब्रह्मनाश्रुतेन प्राप्तोतीति श्रुतार्थः ॥ तुलस्यामंजरीधरः ॥ शिरसामंजरीधरः ॥ सुरसामंजरीधर इति पाठे सुरसा तुलसी ॥ तदयमित्यत्र तच्छब्दो द्रष्टृविषयः ॥ ६४ ॥ शालग्रामस्य चंपकारण्यांतर्गतं चक्रतीर्थस्य ॥ शालग्रामस्य शालग्रामाणां द्वादशशिला इति वा ॥ द्वारवत्याः शिलाद्वारकाचक्रम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ गायामिगानंकरासि ॥ श्रयामीतिक्वचित् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ह्येणस्त्रीसमूहे ॥ श्यामलतनुंश्रीकृष्णम् ॥ ७४ ॥ सर्वेषामिति ॥ तद्वेशुषावसतीतिहृदयावासोजीव
रूपेण ॥ साक्षादपरोक्षोऽस्त्येतत्स्थिते ॥ साक्षीअंतर्धारी ॥ सर्वगतविनाबहिर्गत्यनंदोद्वालाभैर्वसवैर्विद्यार्थः ॥ यदन्यादितिपाठत्वाविनात्वन्तः सकाशादप्य
सत्त्वमेवेत्यन्वयः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ अनादिते ॥ तद्वष्टेः साचासौदाश्चैतितद्वष्टिसत्याः सूर्यकारणम् ॥ तदितिप्रथमपदं ॥ तत्तत्साद्रोहेध्रुवत्वंसूर्याधारधर्मवैयर्थ्यः ॥ त
क्वच्चक्षरंहरंनमस्तुलिंगसदृशंज्वलत् ॥ महतीपातकानांचराशिस्तूलोपमाक्वच ॥ ७८ ॥ गोविंदंपरमानंदमुकुंदमुधुसूदनम् ॥ त्यक्त्यान्यनैव
जानामिनभजामिस्मरामिन ॥ ७९ ॥ नतमामितचत्सौमिनपश्यामीहचक्षुषा ॥ नस्पृशामिनवायामिगायामिनहरंविना ॥ ८० ॥ जलेस्य
लेचपातालेयनिलेचानलेज्वले ॥ विद्याधारासुरसुरेकिंनरेवानरेनरे ॥ ८१ ॥ तणेक्षणेचपाषाणेतुरुगल्मलतासुच ॥ सर्वत्रस्थाभलतनुवी
क्षेत्रीवत्सर्वक्षसम् ॥ ८२ ॥ सर्वपांडदयावासः साक्षात्साक्षीत्वमेवहि ॥ बहिरंतर्विनात्वांतुनख्यन्वयेद्विसर्वगम् ॥ ८३ ॥ इत्युक्त्वाविरामा
सौशिवशर्मन्ध्रुवस्तदा ॥ देवोपिभगवान्विष्णुस्तमुवाचप्रसन्नहृक् ॥ ८४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अपिबालविशालाक्षध्रुवध्रुवमतः
नघ ॥ परिज्ञातोमयासम्यक्त्वदस्यात्मनोरथः ॥ ८५ ॥ अब्राह्मवृत्तिभूतानिदृष्टेरन्नसमुद्रवः ॥ तद्वष्टेः कारणंसूर्यः सूर्याधारध्रुवधिभोः
॥ ८६ ॥ ज्योतिश्चक्रस्यसर्वस्यग्रहस्योदेः समंततः ॥ तगनेत्रमतेनित्यंत्वमाधारोभविविध्यसि ॥ ८७ ॥ मेढीभूतस्तुसर्वान्वायुपारशीनिधित्रि
तान् ॥ आकल्पंतदंतिष्ठध्यानयन्ज्योतिषांजागर ॥ ८८ ॥ आराध्यश्रीमहादेवंपुरापदिमंमया ॥ आसादियत्तदेतत्तत्तत्तत्तत्प्रतिपादितम्
॥ ८९ ॥ केचिच्चतुर्गुणयान् चिन्मन्वंतरंध्रुव ॥ तिष्ठतिवृतुवैकल्पंपदमेतत्तथास्यसि ॥ ९० ॥

थाचश्रुतः ॥ अग्राप्राज्ञाहुतिःसम्यगादित्युपपत्तिष्ठते ॥ अदित्याज्जायेतदृष्टिद्वैरन्ततःप्रजाइति ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ धान्याक्रमणायभ्रास्यमाणानांपथूनंबंधवस्तंभोमेढीतत्सदृशो मेढीभूतइत्यर्थः ॥ आकल्पकल्पपर्यंतं ॥ कल्योऽवब्रह्मणेदिनंपरार्धद्वितया ॥ स्थास्त्रुःपरस्तात्कल्पवासिनामितिग्रागवतोक्तैः ॥ ८० ॥ आसादिप्राप्तम् ॥ आदायीतिपाठेगृहीतमित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

१ स्त्रीत्वंविचारणीयमर्षवा

शक्रादौरपिदुर्लभैरपिप्राप्तुमशक्यमित्यर्थः ॥ तत्त्वत्सात्वदधीनम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ महोपसर्गशमनीयहादिमहापीडनाशिनी ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अनेकानिदानादिद्वानानाव्रतानिचकृत्वायथालाभानवाप्नोति तथाऽनयास्तुत्याऽवाप्नोति ॥ सर्वदानव्रतादिभिर्न्यःफलं लभ्यते तत्सर्वमनयास्तुत्या प्राप्यत इत्य ॥

मनुनापिनयस्यापि किमन्यैर्मानवैर्ध्रुव ॥ तत्पदं विहितं त्वत्साच्छक्रादौरपिदुर्लभम् ॥ ८३ ॥ अन्यान्वराभ्ययच्छामिस्तुवेनानेन तोषितः ॥ सुनीतिरपि ते माता त्वत्समीपे च रिष्यति ॥ ८४ ॥ इदं स्तोत्रं सर्वं यस्तु पठिष्यति स माहितः ॥ त्रिसंध्यं मनोजस्तस्य पापं पापस्य तिसंक्षयम् ॥ ८५ ॥ न तस्य स दंतलक्ष्मीः परित्यक्ष्यत्यसंशयम् ॥ न जनन्यावियोगश्च न बंधुक्लहोदयः ॥ ८६ ॥ ध्रुवस्तुतिरियं पुण्या महापातकनाशिनी ॥ ब्रह्महापि विशुद्धो तकाकथेतरपापिनाम् ॥ ८७ ॥ महापुण्यस्य जननी महासंपत्तिदायिनी ॥ महोपसर्गशमनी महाव्याधिविनाशिनी ॥ ८८ ॥ यस्याऽस्ति परमा भक्तिर्मयि निर्मलचेतसः ॥ ध्रुवस्तुतिरियं तेन जप्या मर्त्यातिकारिणी ॥ ८९ ॥ समस्त तीर्थस्नानेन यत्फलं लभते नरः ॥ तत्फलं सम्यग्वाप्नोति जपन् स्तुत्या नयामुदा ॥ ९० ॥ संति स्तोत्राण्यनेकानि मम प्रीतिकराणि च ॥ ध्रुवस्तुतेनैव तस्याः कलामहतिषोडशीम् ॥ ९१ ॥ श्रुत्वा पीमांस्तुतिं मर्त्यः श्रद्धया परया मुदा ॥ पातकैर्मुच्यते सद्यो महपुण्यमवाप्नुयात् ॥ ९२ ॥ अपुत्रः पुत्रमाप्नोति निर्धनो धनमाप्नुयात् ॥ अशक्तो भक्तिमाप्नोति कीर्तनाच्च ध्रुवस्तुते ॥ ९३ ॥ दत्त्वादानान्येकानि कृत्वा नानाव्रतानि च ॥ यथा लाभानवाप्नोति तथास्तुत्याऽनयानरः ॥ ९४ ॥ त्यक्त्वा सर्वाणि कार्याणि त्यक्त्वा जप्या न्यनेकशः ॥ ध्रुवस्तुतिरियं जप्या सर्वकामप्रदायिनी ॥ ९५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ध्रुवावधेहि वक्ष्यामि हितं तव महा मते ॥ येन ते निश्चलं सम्यक्पदमेतद्भविष्यति ॥ ९६ ॥ अहं जिगमिषुस्त्वासंपुरीवारणसीं शुभाम् ॥ साक्षाद्दिश्वेश्वरो यत्र तिष्ठते मोक्षकारणम् ॥ ९७ ॥ विपन्नानां च जंतूनां यत्र विश्वेश्वरः स्वयम् ॥ कर्णे जापं प्रकुरुते कर्म निर्मूलनक्षमम् ॥ ९८ ॥

र्थः ॥ कामानि त्रिकाचित् ॥ न तथा काममाप्नोतीति पाठः स्पष्टार्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अवधेहि शृणु ॥ येन हितेन हितानुष्ठानेन ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

१ ध्रुवतिका चित्पाठः

१ कारिणेतिका चित्पाठः

प्रसंगात्काशीस्तौति ॥ अस्येयादिषड्विः ॥ आनंदसूक्तिका आनंदरूपस्यानम् ॥ ९९ ॥ काश्याग्निनाकाशीमणनिमित्तद्रोषदिष्टज्ञानाग्निनेत्यर्थः ॥ १०० ॥ १ ॥ अमृतायनैकैव
ल्याश्रयम् ॥ २ ॥ निर्गतारिषवोयसात्तद्रूनीरिपु ॥ ३ ॥ काशीकाशीप्रति ॥ कथंभूतविश्वशम् ॥ जगदर्थम् ॥ पठान्तेकाशीविशेषणम् ॥ ४ ॥ सविश्वेश्वरःसुदर्शनचक्रदः ॥ ५ ॥
पुरेति ॥ पुरापूर्वहरःपादांगुष्ठस्ययाग्रेरवातस्याउत्थमसादितंचक्रद्वक्षाप्रक्षिप्यजालंधैरुदयमहरन्मार्शितवानित्यर्थः ॥ कथंभूतम् ॥ ममापिपरिकंपनकंपजनकम् ॥ पादांगुष्ठस्यरेखा

अस्यसंसारदुःखस्यसर्वोपद्रवदायिनः ॥ उपायएकएवास्तिकाशिकानंदभूमिका ॥ ९९ ॥ इदंरस्यमिदंनेतिबीजंदुःखमहातरंगः ॥ तस्मि
न्काश्याग्निनादग्धेदुःखस्यावसरःकृतः ॥ १०० ॥ प्राप्यंसंप्राप्यतेयेनभूयेनशोच्यते ॥ परायानिर्दुःस्थानंयत्तदानंदकाननम् ॥ १ ॥
अमृतायनमुत्तज्यपुरुषोन्यत्रयवसेत् ॥ आनंदकाननंशोभोःकुतस्तस्यसुखोदयः ॥ २ ॥ वरंशरावहस्तस्यचांडालागारवीथिषु ॥ भिक्षार्थम
दनंकाश्याग्राज्यंनान्यत्रनीरिपु ॥ ३ ॥ वैकुण्ठनगरात्काशीनित्यंविश्वेशमर्चितुम् ॥ अहमायामिनियमाज्जगदर्थ्यतदार्चिताम् ॥ ४ ॥ मयिया
परमाशक्तिखिलोक्त्यारणक्षमा ॥ तत्रहेतुर्महेशानःसमुदर्शनचक्रदः ॥ ५ ॥ पुराजालंधरैरुदयंममापिपरिकंपनम् ॥ पादांगुष्ठाग्रेखोत्थं
चक्रंस्तृष्टुहरोऽहरत् ॥ ६ ॥ तच्चचक्रंमयालब्धंनेत्रपद्मार्चनाद्विभोः ॥ एतत्सुदर्शनार्थवैदेत्यचक्रप्रमर्दनम् ॥ ७ ॥ तन्मयातवरक्षार्थभूतविद्रा
वणंपरम् ॥ तावत्क्षणंनंपुरतस्ततश्चाहमिहागतः ॥ ८ ॥

यदतिकचिद् ॥ पादांगुष्ठस्यरेखातदितिवाच्यत्रापादांगुष्ठस्यरेखास्तिचिपरत्रापादांगुष्ठस्याग्रेणेतिक्वेतिचसर्वत्र ॥ ६ ॥ समुदर्शनचक्रदइत्युक्तंत्वाग्निमेवसकारणादयति ॥ तच्चक्र
मिति ॥ एवंद्विश्च्यतेआदित्यपुराणे ॥ स्वर्णकमलसहस्रेणश्रीशंकरश्रीकृष्णःप्रत्यहंपूजयतिस्म तत्रकदाचिच्छ्रीकृष्णस्यभावजिज्ञासयैकस्मिन्कमलेविश्वेश्वरेणदत्तेरनुदाक्यम् ॥
ल्लेपुष्येतदाविष्णुश्चितयत्किमिदंलिति ज्ञात्वात्सनेत्रमद्रुदृत्यपूजयामासंशंकरम् ॥ ततस्तनेवसंतुष्टस्यविश्वेश्वरस्यवाक्यम् ॥ दिव्यंइदमितिचक्रमद्भुततत्सुदर्शनम् प्रीत्यर्थंममदेवानिर्निभि
तंयन्मयापुरा गृहीत्वातद्रूपेणैवविष्णोममाज्ञया एवमुक्ताददौचक्रंसूर्यायुतसमप्रभमिति ॥ नेत्रमेवपद्मेनेत्रपद्मेनार्चनात्पूजनात् ॥ ७ ॥ प्रणुनंप्रेषितम् ॥ पुरतःपूम् ॥ ८ ॥

१॥ ११०॥ १११॥ ११२॥ ११३॥ ११४॥ ११५॥ प्रसंगाज्जीर्णोद्धारादीनांफलमाह ॥ कालेनेत्यादिना ॥ ११६॥ ११७॥ ११८॥ ११९॥ १२०॥ १२१॥ १२२॥ १२३॥ १२४॥

काशीमिदानीयास्यामिविश्वेश्वरविलोकेने ॥ अद्ययात्राऽस्तिमहतीकार्तिक्यांवदुपुण्यदा ॥ ९॥ कार्तिकस्यचतुर्दश्यांविश्वेश्वरविलोकेये
त् ॥ स्नात्वाचोत्तरवाहिन्यान्ततस्यपुनरागतिः ॥ ११०॥ इत्युक्त्वा तादृशमारोप्यध्रुवमानंदमेदुरम् ॥ क्षणाद्वाराणसींप्रापहरिःस्मरहरोषिताम्
॥ ११॥ पंचक्रोश्याश्चसीमानंप्राप्यदेवोजनार्दनः ॥ वैनतेयादवारुध्यकरेधृत्वाध्रुवंततः ॥ १२॥ मणिकर्ण्यपरिस्रायविश्वेश्वरमभिपूज्यच ॥
ध्रुवंभाषेभगवान्निहतस्यचिकार्षयन् ॥ १३॥ लिंगस्थापययत्नेनक्षेत्रेऽत्रैवाविमुक्तकोत्रैलोक्यस्यापनपुण्यंयथाभवतितेऽक्षयम् ॥ १४॥
नियुतंयत्परिस्थाप्यलिंगानिफलमाप्यते ॥ अन्यत्रतदिहैकनलिंगेनपरिलभ्यते ॥ १५॥ कालेनभंगमापन्नंजीर्णोद्धारंकरोनियः ॥ इहतस्य
फलस्यांतःप्रलयेपिनजायते ॥ १६॥ वित्तशाल्वपरित्यज्यप्रासादंयोऽत्रकारयेत् ॥ तेनदत्तोभवेत्सर्वोभरुनियुतयोजनः ॥ १७॥ कूपवापीत
डागानिशक्त्यायोऽत्रतुकारयेत् ॥ अन्यत्रकरणात्तस्यपुण्यंकोटिगुणाधिकम् ॥ १८॥ इज्यार्थमत्रयःकुर्यात्सुरस्यापुण्यवाटिकाम् ॥ पुण्यपुण्य
फलंतस्यसुवर्णकुसुमाधिकम् ॥ १९॥ अत्रब्रह्मपुरींरुत्वायोविप्रभ्यःप्रयच्छति ॥ वर्षाशेनेनसंयुक्तांतस्यपुण्यफलंशृणु ॥ २०॥ क्षीयंतेस
लिलान्यव्येभौमाश्चत्रसरेणवः ॥ क्षयोऽनंतस्यपुण्यस्यशिवलोकसमासतः ॥ २१॥ मठानपितपस्विभ्यःकारयित्वाऽत्रयोपयेत् ॥ जीवनोपा
यसंयुक्तान्सोपिपूर्वफलाश्रयः ॥ २२॥ कृत्वामहांतिपुण्यानियोऽत्रविश्वेश्वरेऽपयेत् ॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्घरिसंसारसागरे ॥ २३॥ अनंतइति
वादोयमयिलोकेऽत्रगीयते ॥ परंकाशीगुणानांहिमयाप्यंतोनलभ्यते ॥ २४॥ तस्मात्प्रयत्नतःकाश्याध्रुवश्रयःसमाश्रयेत् ॥ काशीश्रयःफलं
पुंसामक्षयायोपजायते ॥ २५॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ ध्रुवमित्युपदिश्याथजगामगरुडध्वजः ॥ ध्रुवोपिलिंगसंस्थाप्यवैद्यनाथसमीपतः
॥ २६॥ प्रासादंसुमहत्फलवारुवाकुंडंतद्वतः ॥ विश्वेश्वरंसमभ्यर्च्यकृतकृत्योगृहयथौ ॥ २७॥ ध्रुवेश्वरंसमभ्यर्च्यध्रुवकुंडकृतोदकः ॥ ध्रुव
लोकमवाप्नोतिनराभोगसमन्वितः ॥ २८॥

॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥

॥ २९ ॥ १३० ॥ इति श्रीरामानंदकृतार्यांकाशीखंडटीकायामेकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ महर्जनस्तपस्त्यलोकाःकास्थाःस्तुतिस्तथा ॥ द्वाविंशतितमेऽध्यायेवर्ण्यतेऽमदुर्लभा ॥ १ ॥ ध्रुवास्थानमभिनंदस्तस्मिन्बालनोऽलंप्रत्ययाभावाद् ॥ ध्रुवास्थानमित्यनेन ॥ १ ॥ २ ॥ महसातेजसा ॥ ३ ॥ ४ ॥ कल्यायुषोद्विपरार्थयुषो

ध्रुवस्यपरमास्थानंयःपठेत्पाठयेदपि ॥ सविष्णुलोकमासाधजायतेविष्णुवह्मभः २९ ॥ नरोध्रुवस्यचरितंप्रसंगेनस्मरन्नपि ॥ नपारपरिभि
भूयेतमहद्युष्यमवाप्नुयात् ॥ १३० ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेध्रुवस्तुतिर्नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७५ ॥

शिवशर्मावाच ॥ ध्रुवास्थानमिदंरस्यमहापातकनाशनम् ॥ महाश्रयंकरंपुण्यंश्रुत्वाहमोस्मिभोगर्णौ ॥ १ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ इ
त्थंयवद्विजोब्रूतविमानंवायुवेगम् ॥ तावत्पापमहलोकंस्वलोकंस्वर्गपुण्यंश्रुत्वाहमोस्मिभोगर्णौ ॥ १ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ इ
प्रत्युवाचेदंकोऽयलोकोमनोहरः ॥ ३ ॥ तावूचतुस्ततोविप्रनिशामयमहाभते ॥ अयंसहिमहलोकंस्वलोकंस्वर्गकात्परमाद्भुतः ॥ ४ ॥ कल्यायुषोव
संत्यन्नतपसाधूतकल्मषाः ॥ विष्णुस्मरणसंक्षीणसमस्तक्लेशसंचयाः ॥ ५ ॥ निर्व्याजप्रणिधानेनदृष्ट्वातेजामयजगत् ॥ महायोगसमायुक्ता
वसंत्यन्नसुरोत्तमाः ॥ ६ ॥ इत्थंकथांकथयतोर्भागवद्गणयोःप्रियोऽक्षणाधेनविमानंतज्जनलोकंनिनायतान् ॥ ७ ॥ निवसंत्यमलयत्रमान
साब्रह्मणःसुताः ॥ सनंदनाद्यायोगीन्द्राःसर्वैतैत्यध्वरैतसः ॥ ८ ॥ अन्येतुयोगिनोयैवेत्यखलद्वह्मचारिणः ॥ सर्वद्वैविनिर्मकालेवसंत्यतिनि
र्मलाः ॥ ९ ॥ जनलोकात्तपोलोकस्तेषांलोचनगोचरः ॥ कृतस्तेनविमानेनमनोवेगेनगच्छता ॥ १० ॥ वैराजायत्रदेवावसेयुर्दाहवर्जिताः ॥
वासुदेवेनोपेयांवासुदेवार्पितक्रियाः ॥ ११ ॥ तपसातोष्यगोविंदमभिलाषविवर्जिताः ॥ तपोलोकमिमंप्राप्यवसन्तिविवर्जितेद्रियाः ॥ १२ ॥

श्रुत्वादयद्वैत्यर्थः ॥ विष्णोःस्मरणेनध्याननष्टाःसमस्ताःसवासनाःक्लेशानांअविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशानांसंचयाःसमूहायेषांतेतथा ॥ ५ ॥ निर्व्याजप्रणिधानेननिष्कपटसमा
धिना ॥ तेजोमयब्रह्मालकम् ॥ महायोगोऽन्नजीवपरयोरैक्याचितनम् ॥ ६ ॥ इत्थंपूर्वांकांकथांकथयतोःसतोः ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ निनायप्रपयामास ॥ ७ ॥ ८ ॥ इद्वानिशीतेष्णा
दीनि ॥ ९ ॥ १० ॥ विराजाहिण्यगर्भोत्पादितवैराजाः ॥ किंच ॥ वासुदेवेदिति ॥ ११ ॥ १२ ॥

शिलोच्छ्रयान्प्रथमांतापदानां तत्तत्पौलोकेऽकृतौ भयावसर्गतीनवर्गनाच्यः ॥ शिलोच्छ्रयः प्रतितक्राणिकणदृश्यः ॥ इता एव उलूखलकण्डनीयेषु तदनीलूलकाः ॥ १३ ॥
सूर्येण सह चतुर्दिक्षु चतुर्गिरिभिस्तपोयेषां तेषां चान्नितपसः ॥ स्थडिलेशयाभूशायिनः ॥ हेमन्तशिरयोऽक्रवोरधैषमाघौ व्याप्य जलेक्षपरात्रीः क्षपयन्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥ दृषिता
अपिकृशाधनराणां विप्रः कणानेवापि बन्धयेषु मिमितावः ॥ दीर्घश्छांदसः ॥ तत्र हेतुर्नयं यो यत्नशीलास्तप एकनिष्ठानविषयपरा इत्यर्थः ॥ अतिक्षुधिता अपि वानाशिनः ॥ पा
दगुण्डाभ्रेण भुवं स्पर्शन्तीति पादगुण्डाभ्रसूराः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वदोष ऊर्ध्वीकृतहस्ताः ॥ रविदृशः सूर्यगत्यनुसारिनेत्राः ॥ एकेनां द्विजपादेन स्थाणुवन्निश्चलाः ॥ दिवानिरुच्छासाः संपूर्ण

शिलोच्छ्रयः यो वै दंतोलूखलिकाश्च ये ॥ अइमकुट्टाश्च मनुयः शीर्णपर्णाशिनश्च ये ॥ १३ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्नि तपसो वर्षासुस्थडिलेशयाः ॥ हेमं
तशिशिरार्धे यक्षपंतिसलिलक्षपाः ॥ १४ ॥ कुराग्रनीरविप्रस्तृषिता यतयोऽपि बन् ॥ वाताशिनोतिक्षुधिताः पादाभ्रागुष्ठभूसूराः ॥ १५ ॥
ऊर्ध्वदोषो रविदृशस्त्वेकां द्विस्थाणुनिश्चलाः ॥ ये वै दिवानिरुच्छासामासोच्छासाश्च ये पुनः ॥ १६ ॥ मासोपवासव्रतनिश्चानुमास्य व्रताश्च ये ॥
ऋवंततो यपानायेष पमासोपवासकाः ॥ १७ ॥ ये च वर्षनिमेषावै वर्षागंधुतर्षकाः ॥ ये च स्थाणुपर्मां प्राप्तामृगकंदुतिसौख्यदाः ॥ १८ ॥
जटादवीकोदरांतःकृतनीडां जश्च ये ॥ प्ररूढवामलूरांगाः स्नायुनद्वास्थिसंचयाः ॥ १९ ॥

दिनव्याप्यत्वाच्छासाः कुंभकपरायण इत्यर्थः ॥ मासोच्छासामासमग्निव्याप्योच्छासो येषां तथारचकपरायणा इत्यर्थः ॥ १६ ॥ ऋवंतमासद्वयतो येषां तथेपतेऽश्वत्थतो य
पानाः ॥ १७ ॥ वर्षमभ्यर्षसमाप्तौ वानिमेषो येषां तवर्षनिमेषाः ॥ वर्षधारावनिवर्षसंपातजलेन वस्तूणां येषां तवर्षधारेकजलपाना इत्यर्थः ॥ ये च स्थाणुपर्मां स्थाणुनृत्यतो प्राप्ताः ॥
स्थाणुसाम्योपमाभित्तिचिन्त ॥ स्थाणुसाम्योपसंप्राप्ता इति चान्यत्र ॥ अत एव मृगकंदुतिसौख्यदाः सुखमेव सौख्यमृगैः कृत्वा कंदुतिः सौख्यदायेषां तया ॥ १८ ॥ जटैवाटवीविपि
नंतस्याः कोदरांतश्छिद्रमभ्येकनोडो वासौ ये स्तथाभूता अंजयेषु तया ॥ प्ररूढवामलूरावल्मीका अंगेषु येषां तया ॥ वामलूराश्च न कुश्च वल्मीका अंगेषु संप्रसक्तमित्यमरः ॥ प्ररूढव
णसर्वांगा इति क्वचित् ॥ स्नायुनद्धो नाडीषु द्वोस्थिसंचयो येषां तया ॥ १९ ॥

लताप्रतनैर्वह्नुना विस्तारैः समूहैरिति वा ॥ चिरस्थितियथा स्यात् ॥ चिरस्थितैरितिकचित् ॥ तत्रानिश्चलतया चिरस्थितेर्हतोरित्यर्थः ॥ २० ॥ इत्यादिषु पूर्वोक्तप्रकारेषु सुतपःशुशोभनतपः स्यादुच्छिद्य निक्षीणानिवर्ष्मान्निशरीरानियेषते तथा ॥ कर्माण इति पाठ इत्यादि निरुपांस्वेवच्छिद्य निरुपाणिन्येषते तथा ॥ ब्रह्मायुषो हिरण्यगर्भसमजीविनः ॥ तदुक्तमात्रं त्वाणासहते सवसभसे प्रसिंचरे परस्थिते कृतात्मानस्ते विशतिपरंपदमिति ॥ २१ ॥ शृणोत्तिकथामिति शेषः ॥ २२ ॥ तेन शिवशर्मणा ॥ २३ ॥ स्मृत्युक्ता चारचंचुः स्मृत्युक्ता चाराभिमुखस्तदुत्सव इत्यर्थः ॥ चंचुपदं हंससादृश्यव्याख्यापनार्थम् ॥ सयथाक्षीररीरे विवेचयति विवेच्य च क्षीरपिबति तथाऽयमपि पापपुण्यविच्य पापविहाय पुण्यमनुतिष्ठतीत्यर्थः ॥ यद्वा स्मृत्युक्ता चारेण च यज्ञायतन इति स्मृत्युक्ता चारचंचुः ॥ प्रतीपो विमुखः ॥ २४ ॥ ब्रह्मा शिवशर्माणं संबोधयति ॥ अयमिति ॥ अपीति पाठे निश्चयेऽपिशब्दः ॥ हे शिवशर्मक ॥ इदयायां काः ॥ २५ ॥

लताप्रतनैः परितो वेष्टिता वयवाश्रये ॥ सस्यानि च ब्रूढानि यदंगेषु चिरस्थिति ॥ २० ॥ इत्यादि सुतपःक्लिष्टवर्ष्माणो ये तपोधनाः ॥ ब्रह्मायुषस्तपोलोके ते वसंत्यकुतोभयाः ॥ २१ ॥ यावदित्यस्य पुण्यात्मा शृणोति गणयोर्मुखात् ॥ तावन्नैत्रातिथीभूतः सत्यलोको महोज्ज्वलः ॥ २२ ॥ त्वरावतौ गणौ तत्र विमानादवरोह्यतौ ॥ सशरं सर्वलोकां न तेन सार्धं प्रणमतुः ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गणावसौ द्विजो धीमान् वदेद्वेदं गपारगः ॥ स्मृत्युक्ता चारचंचुश्च प्रतीपः पापकर्मसु ॥ २४ ॥ अयि द्विज महाप्राज्ञ जने त्वां शिवशर्मक ॥ साधूकृतं त्वया वत्स सुतीर्थप्राणमोक्षदाणात् ॥ २५ ॥ सत्वरंगत्वरं सर्वयच्चैतद्भवते क्षितम् ॥ दैनं दिनं प्रलयतः सृजामि च पुनः पुनः ॥ २६ ॥

शूलोक्तमारभ्य सत्यलोके पर्यंतं सवजगद्वदेत्च्छब्दाभ्यां निर्दिश्यते ॥ तत्रावांतरविशेषमाह ॥ दैनंदिनेति ॥ दिने दिने जन्मतीति दिनं सचासौ प्रलयश्च तस्माद्दैनं दिनं प्रलयान्विति सत्तादंतं रंवा ॥ अवैराजं महर्लोकं आमयादीकृत्य सीमानं विधायेत्युनः पुनः सृजामि शूरादिलोके त्रयमिति शेषः ॥ हरो रुद्रः प्रतिपद्यति क्षणं प्रति दिनमिति यावत् ॥ पुनः पुनर्लोकत्रयमुपसंहरते नाशयति ॥ महर्लोकादौ न तु प्रकृतप्रलये द्विपार्धावसाने सत्कारणक्रान्तां नाशः पुनरपि तावत्कालस्यान्तरं सत्कारणक्रान्ता इहादृशिरिति बोद्धव्यम् ॥ यदा दैनं दिनं प्रलय इत्यनेन विष्णोर्वदिने दिने प्रलय उच्यते तदा पुनः पुनः सृजामीति विष्णुना सहा ब्रह्मैव विवक्ष्येति बोध्यम् ॥ वैराजसत्यलोके अभिख्याप्येति व्याख्यायम् ॥ यद्वा हे वत्स शिवशर्म नृसुतीर्थप्राणमोक्षणनिमित्तो यदेतत्सर्वं चराचरं तत्सत्त्वरमविलंबितमेव गत्वरंगमनशीलं विनाशशीलं न ह्नवती क्षितं दृष्टं त्वया साधूकृतं सम्यक्कृतम् ॥ सत्वरंगत्वरमेव कृत इत्याकांक्षाया माह ॥ दैनंदिनेति ॥ शेषपूर्ववत् ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ चतुर्षु जरायुजांडोद्भिज्जलेदजेषु वृणां एषवश्यमाण एव तस्मिन्मारेते वर्षे गुणः ॥ कोऽसौ गुणः ॥ धर्मसोपानमारुह्य हसत्यलोकाभायांतीत्यत्सदिति सप्तमेनाव्ययः ॥ २८ ॥
 कैः साधैर्यानीत्याकांक्षायां साधनान्याह ॥ चपलानीति ॥ चपलानींद्रियाणीत्यन्वयः ॥ विष्वग्गुणगणस्य सर्वगुणसमुदायस्य ॥ विष्वेगुणगणस्येति क्वचित्पाठः ॥ तत्र विश्वे विश्व
 स्मिन् ॥ २९ ॥ धर्मवंशहरं धर्मसंततिहरम् ॥ धर्मव्यंस्करमिति क्वचित् ॥ ३० ॥ धैर्याद्विवेकात् ॥ यथोक्तं वैष्णवे ॥ यशस्तप्तसत्तैव को यो नाशकरः पर इति ॥ नामर्सीनारकीर्णतिने
 तारमिलोभादीनां त्रयाणां विशेषणम् ॥ तथा च सार्वज्ञं च ॥ त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादंतं ब्रह्म यजेदिति ॥ ३१ ॥ मंददर्पम् ॥ सदापदमिति
 आवैराजं प्रतिपदमुपसंहरते हरः ॥ काकथामशकाभासानां नृणां मरणधर्मीणाम् ॥ २७ ॥ चतुर्षु भूतश्रामेषु चैक एव गुणो नृणाम् ॥ तस्मिन्वैभ्रा
 रते वर्षैर्कर्मभूमौ महीयसि ॥ २८ ॥ चपलानि विनिर्जित्यैंद्रियाणि मनसा सह ॥ विहाय वैरिणं लोभं विष्वग्गुणगणस्य च ॥ २९ ॥ धर्मवंशहरं
 काममर्थसंचयहारिणम् ॥ जरापलितकर्तारं विनिष्कृत्य विचारतः ॥ ३० ॥ जिवाक्रोधरिपुर्धैर्यात्तपसो यशसः श्रियः ॥ शरीरस्यापि हारि
 ने तारं तामर्सीगतिम् ॥ ३१ ॥ सदा मंदपरित्यज्य प्रमादैकपदप्रदम् ॥ प्रमादैकशरण्यं च संपदां विनिवर्तकम् ॥ ३२ ॥ सर्वत्र लघुता हेतुमहंका
 रं विहाय च ॥ दूषणारोपणे यत्कृत्वाणं सज्जनेष्वपि ॥ ३३ ॥ हित्वा मोहं महाद्रोहशेषणं मतिघातिनम् ॥ अत्यंतमंधीकरणमंधतामिस्वदर्शक
 म् ॥ ३४ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तं परिक्षुण्णं महाजनैः ॥ धर्मसोपानमारुह्य दिहायां तिहलया ॥ ३५ ॥ कर्मभूमिं समो हंते सर्वस्वर्गोक्तसो द्वि
 ज ॥ यत्तत्राजितभोक्तारः पदेषूच्चावचेष्वमी ॥ ३६ ॥ नार्थावर्तसमो देशो न कशी सदृशो पुरी ॥ न विश्वेश समं लिङ्गं क्वपि ब्रह्मांडमंडले ॥ ३७ ॥
 संति स्वर्गावदुविधाः सुखेतरविजिताः ॥ सुरुतैकफलाः सर्वयुक्ताः सर्वसमृद्धिभिः ॥ ३८ ॥

पाठः हंकारविशेषणम् ॥ ३२ ॥ दूषणेति मोहविशेषणम् ॥ ३३ ॥ अंधीकरणं ज्ञाननाशकम् ॥ अंधतामिन्नो नरकविशेषस्तद्वर्शकम् ॥ ३४ ॥ परिक्षुण्णं सेवितम् ॥ ३५ ॥ यद्यस्या
 त् ॥ तत्र कर्मभूमौ ॥ पदेषु स्थानेषु ॥ उच्चावचेषु क्लृष्टा पक्लृष्टेऽप्यनानाविधेष्वित्यर्थः ॥ ३६ ॥ नार्थावर्तते ॥ आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्ध्यादिमागयोरिति ॥ ब्रह्मांडमेव मंडलं देशस्तस्मि
 न् ॥ ब्रह्मांडमंडप इति क्वचित् ॥ यद्यपि कशी ब्रह्मांडमध्यगान्भवति तथापि प्रतीत्यभिप्रायेणोक्तमिति ज्ञेयम् ॥ एवमयेऽपि ज्ञातव्यम् ॥ ३७ ॥ एवं सा माय्यतोऽधिकमुक्त्वा विशेषतोऽपि
 वक्तुमाह ॥ संतीति ॥ सुखेतरदुःखेतरद्विजिताः ॥ ३८ ॥

स्वर्लोकादधिकंरम्यंमुदंनस्तीत्यत्रेदुमाह ॥ सर्वदेति ॥ ३९ ॥ स्वर्गसर्वादेवानामध्ये ॥ ४० ॥ नागांगाभरणप्रोताः नागानामाभरणलक्षणलंकारपुत्रोतायथितामणयोयत्रपातालैवर्तितत्पातालैकनसमंकेनापि ॥ नागाभरणभूषास्त्रिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दिवाकेति ॥ यत्रपातालेदिवादिवसेऽर्करश्मयःप्रभामालोकमानं तन्वंतीतिनातपधर्मनविस्तारयतीत्यर्थः ॥ शशिनश्चेतिचशब्दःसमासस्थमापिरदिमपदमववर्तयति ॥ चंद्रस्यचरश्मयोनिशिरात्रौनशीतायाःकृतुकेवलद्योतायप्रकाशाय ॥ एतेनकंदु

स्वर्लोकादधिकंरम्यंनहिव्रह्मांडगोलके ॥ सर्वयतस्वर्गायतपोदानवतादिभिः ॥ ३९ ॥ स्वर्लोकादपरिस्म्याणिपातालानीतिनारदः ॥ ब्राह्मवर्गसदांमध्यपातालेभ्यःसमागतः ॥ ४० ॥ आह्लादकारिणभुश्रामणयोयत्रसुप्रभाः ॥ नागांगाभरणप्रोताःपातालैकनतत्समम् ॥ ४१ ॥ दैत्यदानवकन्याभिरितश्चेतश्शोभिते ॥ पातालेकस्यनप्रीतिर्विकृतस्यापिजायते ॥ ४२ ॥ दिवाकर्करश्मयस्तत्रभ्रातृवन्तिनातपम् ॥ शशिनश्चनशीतायनिशिद्योतायकेवलम् ॥ ४३ ॥ यत्रनद्वायतेकालगतोपिदनुजादिभिः ॥ वनानिनद्योरस्याणिसदंभांसिसरांसिच ॥ ४४ ॥ कलाःपुंस्कोकिलालापाःसुचैलानिशुचीनिच ॥ भूषणान्यतिरम्याणिगंधाघमनुलेपनम् ॥ ४५ ॥ वीणावेणुमुष्टदंगादिनिस्वनाःश्रुतिहारिणः ॥ हारकेशमहालिंगयत्रवैसर्वकामदम् ॥ ४६ ॥ एतावत्यनिरम्याणिभोगयोग्यानिदानवैः ॥ दैत्योरगैश्चभुज्यंतेपातालांतरगोचरैः ॥ ४७ ॥ पातालेभ्योपिवैरम्यंद्विजवर्षमिलावृतम् ॥ रत्नसानुंसमाश्रित्यपरितःपरिसंस्थितम् ॥ ४८ ॥ सदासुकृतिनोयत्रसर्वभोगभुजोद्विज ॥ नवयौवनसंपन्नानित्यंयत्रमुष्टगीदृशः ॥ ४९ ॥ भोगभूमिरियंप्रोक्ताश्रेयोविनिमयाजिता ॥ भुज्यतेवद्विधौलोकैस्तार्थाभित्यक्तदेहकैः ॥ ५० ॥

रश्मिनांपातालेप्यनवधेशोविवक्ष्यते ॥ तथाचाविष्यपुराणे ॥ सूर्योगोभिर्जगत्सर्वमादीपयतिसर्वशः त्रीणित्राणिताथाचान्यद्वैलोकौ भासयत्युत शतंचापिअधस्तानुपातालंतापयत्युतेति ॥ सूर्याचंद्रमसावेतौगृहीतेद्वातरौतत्रस्तदंतिकचिद्वाचक्षते ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ कलाविद्याः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भोगयोग्यानि भोग्याद्वीणि ॥ भोगयोग्यानीतिकचित् ॥ ४७ ॥ रत्नसानुंसुमेरुम् ॥ रत्नसारमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४८ ॥ मुष्टीदृशोहरिणीनयनाः ॥ ४९ ॥ श्रेयोविनिमयाजितापुण्यपरिवर्तने नसंपादिता ॥ ५० ॥

अक्लवभाषिभिर्मिथ्याभाषिभिः सत्यवादिभिरीत्यर्थः ॥ पुत्रक्षेत्रे अद्यैषां गृहादीनां तेषु पुत्रक्षेत्राद्यास्तद्दिहानेकस्तद्दिहैरित्यर्थः ॥ ५१ ॥ सर्वेभ्योद्दोषेभ्योजंबूद्वीपस्य श्रेष्ठ्यमाह ॥ संतीति ॥ द्विर्गता आपो यस्मिन् मदीपः ॥ पारावारांतरस्थितः शुद्धोदपरावार्त्तकीरयोरेषां त्रैस्थिता मध्ये स्थिता इत्यर्थः ॥ पारावारपरावार्त्तकीरीरेषां त्रैस्थिता मध्ये स्थिता मरः ॥ अथवा पारावारांतरस्थितत्वं द्वीपानां दक्षिणोत्तरसमुद्रतीरपर्वपश्चिमसमुद्रतीरचापि ज्ञातव्यम् ॥ ५२ ॥ नववर्षाणि भद्राश्च केतुमालाभारतोत्तकुत्राल्यानि पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरतः समुद्रलगा निचत्वारिवर्षाणि ॥ मेरोः सर्वत इलखंतत उत्तरीरम्यकहिरिवर्षाकपुरुषेति ॥ तत्र तेषु नवसुवर्षेषु भारतवर्षमजनांसं द्भरतस्यर्षापुत्रस्य नाम्ना विल्यातमत्तमं श्रेष्ठमित्यर्थः ॥ तथा चोक्तं जागवते ॥ तस्यासोद्भूतो ज्येष्ठो नारायण परायणः आख्यातवर्षमेतद्यन्मात्राभारतमद्भुतमिति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इदं भारतमित्यन्वयः ॥ प्रथममुख्यम्

अक्लवभाषिभिश्चापि पुत्रक्षेत्राद्यहीनैः ॥ परोपकारसंक्षीणसुखायुधनसंचयैः ॥ ५१ ॥ संतीद्वीपाख्येनैकावैपारावारांतरस्थिताः ॥ जंबूद्वीपसमोक्षीपो नक्कापि जगतीतले ॥ ५२ ॥ तत्रापि नववर्षाणि भारतंतत्रचोत्तमम् ॥ कर्मभूमिरियं प्रोक्तो देवानामपि दुर्लभा ॥ ५३ ॥ अथोक्तिपुरुषादीनि देवभोग्यानि तानितु ॥ तेषु स्वर्गास्स मागल्यरमं ते त्रिदिवौकसः ॥ ५४ ॥ योजनानां सहस्राणि नवविस्तारतस्त्वित्त्वम् ॥ भारतं प्रथमवर्षमेरुर्दक्षिणतः स्थितम् ॥ ५५ ॥ तत्रापि हिमविध्याद्रंशं रं पुण्यदं परम् ॥ गंगायमुनयोर्मध्यं तवर्षेदीर्घवः पराः ॥ ५६ ॥ कुरुक्षेत्रं हि सर्वेषां क्षेत्राणामधिकंततः ॥ ततोपिनैमिषारण्यं स्वर्गसाधनमुत्तमम् ॥ ५७ ॥

५५ ॥ हिमविध्याद्रं हिमालयसहितं विध्यपर्वतस्येत्यर्थः ॥ हिमविध्यद्व्योरिति क्वचित्पाठः ॥ अंतर्वदीर्घवः अंतर्वदीर्घवः पराउल्लेखाः ॥ ५६ ॥ निमिषेणेदं नवंबलमस्मिन्नरण्ये मयानिहंतमिति नैमिषारण्यम् ॥ तथा च गौरमुखसर्षपप्रतिवराहपुराणे विष्णोर्विक्रम्य ॥ एवं कृत्वा ततो देवोर्भौगौरमुखं तदा उवाच निमिषेणेदं निहंतं नवंबलम् अरण्योस्मिन्न तस्ते नैमिषारण्यसंज्ञितमिति ॥ भविष्यति यथार्थं विब्राह्मणानां विशेषकमिति पाठान्तरे ॥ ब्रह्मणा विष्टस्य चक्रस्येनैमिषीयेत्यत्र निमिषां निमिषे नैमिषशम ॥ वायसराक्षसादि वत्सार्थेन क्षितः ॥ तथा च वायुपुराणे ॥ एतन्मनोमयं चक्रं मया स्रष्टं विष्टज्यते यत्रास्यशीयते नैमिषः स्रष्टस्तपसः शुभः ॥ इत्युक्त्वा सूर्यसंकाशं चक्रं दृष्ट्वा मनोमयम् प्रणिपत्य महादेवं वि ससर्जपितामहः तेषु विष्टतराविभ्राः प्रणम्य जगतां प्रभुम् प्रययुस्तस्य चक्रस्य यत्र नैमिष्यशीर्यत तद्भूतं तं विख्यातं नैमिषं मुनिपूजितमिति ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ कोऽसौतीर्थराजइत्याकांक्षायामाह ॥ स्वर्गददति ॥ महदुक्तम् ॥ ममेतिकंचित् ॥ ५९ ॥ प्रयागनामनिर्वक्ति ॥ यागादनिद्वयेन ॥ ६० ॥ ६१ ॥ यागादिभ्यःप्रकृष्टत्वमेवदर्शयति ॥ नाममात्रेति ॥ ६२ ॥ कृतानियानिर्णानसिपायानितेषांपरिशुद्धितोनाशादित्येव ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ सपापसंचयः ॥ ६५ ॥ पदांतरस्थानांतरम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ त्वनैमिषारण्यतोपीहसर्वस्मिन्क्षितिमंडले ॥ सर्वेभ्योपिहितार्थेभ्यस्तोर्थराजोविशिष्यते ॥ ५८ ॥ स्वर्गदोमोक्षदश्चैवसर्वकामफलप्रदः ॥ प्रयागस्तन्महत्स्रंतीर्थराजइतिस्मृतः ॥ ५९ ॥ यागाःसर्वेभ्योपूर्वतुलयाविधृताद्विज ॥ तच्चतीर्थवरस्यकामिककामपरूणात् ॥ ६० ॥ दृष्ट्वाप्रकृष्टयोगेभ्यःपुष्टेभ्योदक्षिणादिभिः ॥ प्रयागमितन्नामकृतंहरिहरादिभिः ॥ ६१ ॥ नाममात्रस्मृतंयस्यप्रयागस्यत्रिकालतः ॥ स्मृतुःशरीरेनोजातुपापंपवसतिकुत्रचित् ॥ ६२ ॥ संतितीर्थान्येकानिपापत्राणकराणिच ॥ नशक्तान्यधिकंदातुकृतैःपरिशुद्धितः ॥ ६३ ॥ जन्मान्तरेष्वसंख्येषुयःकृतःपापसंचयः ॥ दुष्प्रणोद्योहिनिराव्रतैर्दानैस्तपोजपैः ॥ ६४ ॥ सतीर्थराजगमनोद्यतस्यशुभजन्मतः ॥ अंगेषुवपतेऽत्यंतदुर्मोवातहातया ॥ ६५ ॥ ततःक्रांतार्धमार्गस्यप्रयागदृढचेतसः ॥ पुंसःशरीरान्निर्यातुमपेक्षेतपदांतरम् ॥ ६६ ॥ भाग्यान्नेत्रातिथीभूतेतीर्थराजेमहात्मनः ॥ पलायतेद्रुततरंतमःसूर्योदयेयथा ॥ ६७ ॥ सप्तधातुमयीभूततनौपापानियानिवै ॥ केशेषुनानितिष्ठतिवपनाद्यांतितान्यपि ॥ ६८ ॥ एवंनिष्कलुषीभूयतःस्नायास्तितासिते ॥ ययंकाममभिव्यायततमाप्नोतिनान्यथा ॥ ६९ ॥ पुण्यराशिचविपुलंपुण्यान्भोगान्यथेप्सितान् ॥ स्वर्गप्राप्नोतिपुण्यान्निष्कामोमोक्षमाप्नुयात् ॥ ७० ॥ स्नायाद्योभिलषन्मोक्षकामानन्यान्विहायच ॥ सोपिमोक्षमवाप्नोति कामदातीर्थराजतः ॥ ७१ ॥ तीर्थराजपरित्यज्योऽन्यस्मात्काममिच्छति ॥ भारताख्येमहावर्षसकामंनानुयात्स्फुटम् ॥ ७२ ॥ सत्यलोकेप्रयागेचनान्तरंवेद्यहंदिज ॥ तत्रयेशुभकर्माणस्तेमहाकनिवासिनः ॥ ७३ ॥

क्रांतुधिरस्नायस्थिमज्जाशुक्राणीतिसप्तधातवस्तन्मयीभूततनौतत्पल्लवशरीरद्वयार्थः ॥ वपनान्मुंडनात् ॥ ६८ ॥ सितासितेगायमनयोःसंज्ञेदेवण्यामित्यर्थः ॥ अग्निध्यायसंकल्प्य ॥ अग्निध्यायःनतिकंचित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ मोक्षमवाप्नोतिस्त्वशुद्धिद्वाराविविदिषाद्वारावेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ स्फुटंझटिनीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥ यथा कथंचिदिति ॥ अनशनेन जलादिप्रवेशेनैवेत्यर्थः ॥ नचैतद्ब्राह्मणानि रक्तिविषयमिति मन्वयम् ॥ यदित्वं विजानासि तात विष्णो रवास्थितिम् गत्वा प्रयागं तत्रैव सं
स्यस्यामः कलेवरमिति गर्ग्यवनादीनां बचनस्य प्रकृतदसंहितायां द्वारका माहात्म्ये दर्शनात् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ द्विजाः सनकादयो ब्राह्मणाः ॥ द्वाभ्यां गुरुशिव्याभ्यां जायंत इति द्विजावेदा
वर्तेषां वाक्यम् ॥ हे द्विज वाक्यं वचनमिति वा ॥ ७८ ॥ प्रयाग माहात्म्यमुपसंहरति ॥ किंबहू केनेति ॥ ७९ ॥ यदर्थस्वर्गादिनां रम्यत्वमुक्तं तदिदं दर्शयति ॥ प्रयागतोषेति ॥ ८० ॥
तीर्थाभिलाषिभिर्मत्स्यैस्सर्वे तीर्थान्तरं हि ॥ अन्यत्र भूमि वलये तीर्थराजाः प्रयागतः ॥ ७४ ॥ यथां तरं द्विजश्रेष्ठ भूपे वितरसेवके ॥ दृष्टं तमा
त्रं कथितं प्रयागे तरतीर्थयोः ॥ ७५ ॥ यथा कथंचितीर्थैः स्मिन्प्राणत्यागं करोति यः ॥ तस्यात्मघातदोषेन प्राप्नुयादीप्सितान्यपि ॥ ७६ ॥ यस्य भा
ग्यवतश्चात्र तिष्ठत्यस्यीन्यपि द्विज ॥ न तस्य दुःखलेशोपि कापि जन्मनि जायते ॥ ७७ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां प्रायश्चित्तचिकीर्षुणा ॥ प्रयागं वि
धिवत्सेव्यं द्विजवाक्यान्मसंशयः ॥ ७८ ॥ किंबहू केन विप्रेन्द्रमहोदय मभीप्सुना ॥ सेव्यं सितासितं तीर्थं प्रकृष्टं जगतीतले ॥ ७९ ॥ प्रयागतोपि
तीर्थे शास्त्रैर्वेषु भुवनेष्वपि ॥ अनायासेन वै मुक्तिः कास्य दिहावसानतः ॥ ८० ॥ प्रयागादपि वै रम्यमविमुक्तं न संशयः ॥ यत्र विश्वेश्वरः साक्षा
त्स्वयं समाधितिष्ठति ॥ ८१ ॥ अविमुक्ता न्महाक्षेत्राद्विश्वेशसमाधिष्ठितात् ॥ न च किंचित्कचिद्रम्यमिह ब्रह्मांडगोलके ॥ ८२ ॥ अविमुक्तमिदं
क्षेत्रमपि ब्रह्मांडमध्यगम् ॥ ब्रह्मांडमध्येन भवेत्पंचकोशप्रमाणतः ॥ ८३ ॥ यथा यथा हि वधैतजले मे कर्णवस्य च ॥ तथा तथोन्नये दीशस्त
क्षेत्रं प्रलयादपि ॥ ८४ ॥ क्षेत्रमेतच्च शूलग्रे शूलनिस्तिष्ठति द्विज ॥ अंतरिक्षे न भूमिं न क्षेतं न मृदु न द्रव्यः ॥ ८५ ॥ सदा कृतयुगं चात्र महापर्वस
दाऽत्र वै ॥ न ग्रहाऽस्तोदय कृतोदोषो विश्वेश्वराश्रमे ॥ ८६ ॥

अनायासेन मुक्तौ हेतुं वदन्नतिरम्यत्वमाह ॥ ८१ ॥ अव्ययमुखेनातिरम्यत्वमुक्त्वा व्यतिरेकेणापितदाह ॥ अविमुक्तादिति ॥ महाक्षेत्रत्वे हेतुर्विश्वेरोति ॥ ८२ ॥ तर्हि ब्र
ह्मांडस्थितत्वाविशेषादयो ध्यादिक्षेत्रवदिदं क्षेत्रस्यादित्यत आह ॥ अविमुक्तमिति ॥ ८३ ॥ कथं तर्हि नदिनप्रलये प्राकृतप्रलये च प्राकाशीतिष्ठेत्तत्राह ॥ यथा यथा हीति ॥ ८४ ॥
कथं तर्हि निराश्रयमिदं तिष्ठेदित्यत आह ॥ क्षेत्रमेतदिति ॥ कथं तर्हि तथा सर्वेन पश्यंति तत्राह ॥ नक्षेतदिति ॥ ८५ ॥ महापर्वयह्णादि ॥ न शुक्रगर्वोर्गह्योरस्तमनोदयभ्यां कृतोपद्रा
स्तोदयकृतः ॥ ८६ ॥

सौम्यायनंप्रशस्तमयनमुत्तरायणमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ नन्वयोध्यादिक्षेत्रस्यापि चक्रादिधृतत्वप्रतीतिः कोविशेष इति चेन्न त्राह ॥ यथेति ॥ भूमितले भूम्यादितले इत्यर्थः ॥ तथा मननेतु माह ॥ काशीति ॥ तुशब्दइतराभ्योऽस्या आधिक्यं द्योतयति ॥ तदेवाह ॥ इयं काशी लोकोत्तराचतुर्दश लोकादूर्ध्वं ति यावत् ॥ ८८ ॥ तत्र हेतुमाह ॥ मयेति ॥ एतत्प्राकृतप्रलयानंतं रंष्ट्राविति ज्ञातव्यम् ॥ तथा च स्कादेक्षतसंहितायाम् ॥ तानि भूतानि स्रक्ष्माणि पंचीकृत्य शिवाज्ञया तेभ्य एव सुराः स्रष्ट ब्रह्मांडाख्यमिदं मयेति ॥ अयं भावः ॥ अयोध्यादिक्षेत्राणां च क्रादिभिर्धृतत्वेपि चतुर्दश भुवनानां पतितत्वाद्ब्रह्मणा स्रष्टत्वाच्चाभ्येत्तुर्दश भुवनवर्हिर्भूतत्वाच्चैव श्वर स्रष्टत्वाच्चाधिक्यमिति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ काशीवासिकृतात्कर्मणः ऋते विना

सदासौम्यायनंतत्र सदा तत्र महोदयः ॥ सदैव मंगलंतत्र यत्र विश्वेश्वरस्थितिः ॥ ८७ ॥ यथा भूमितले विप्रपुत्र्यः संतिसहस्रशः ॥ तथा काशी नमंतव्याक्कापिलोकोत्तराख्यम् ॥ ८८ ॥ मया स्रष्टानि विप्रैर्द्रभुवनानि चतुर्दश ॥ अस्याः पुर्या विनिर्माता स्वयं विश्वेश्वरः प्रभुः ॥ ८९ ॥ पुरा यमस्तपस्तत्त्वावदुक्तालं भुदुक्करम् ॥ त्रैलोक्याधिकृतिं प्राप्तस्य कावाराणसीपुरीम् ॥ ९० ॥ चराचरस्य सर्वस्य यानिकमार्गानि तानिवै ॥ गोचरे चित्रगुप्तस्य काशीवासिकृताहते ॥ ९१ ॥ प्रवेशो यमदूतानां न कदाचिद्विजोत्तम ॥ मध्ये काशीपुरीं कापिरक्षिणस्तत्र तद्गणाः ॥ ९२ ॥ स्वयं नियंता विश्वेशस्तत्र काश्यांतनुजाम् ॥ तत्रापि कृतपापानां नियंता कालैरवः ॥ ९३ ॥ तत्र पापं कर्तव्यं दारुणारुद्रयातना ॥ अहोरुद्र पिशाचत्वनरकेभ्योऽपि दुःसहम् ॥ ९४ ॥ पापमेव हि कर्तव्यमतिरस्ति यदीदृशी ॥ मुखेनान्यत्र कर्तव्यं महीह्यस्ति महीयसी ॥ ९५ ॥ अपिका मातुरो जं नरेकारं दतिमातरम् ॥ अपि पापकृता काशीरक्ष्यामोऽसार्थनैकिका ॥ ९६ ॥

॥ ९१ ॥ तद्गणाः श्रीमद्गुणः ॥ ९२ ॥ नियंता तत्त्वज्ञानोपदेष्टा ॥ तत्रापि तनुजामपि मध्ये ॥ नियंता शासकः ॥ ९३ ॥ तत्र काश्याम् ॥ यत्र कृतास्यापादि विशेषः ॥ रुद्रयातना ॥ नैकवलं काशीकृतास्यापि द्रुद्रयातना मार्गं किनु सुदुःसहं रुद्रपिशाचत्वमपि भवतीत्याह ॥ अहो इति खेदे ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ननु का मातुराणां नयेन लजेत्यादि दर्शनं किमिति पापिभिः काशीत्याज्येत्याशंक्य स्रष्टांतमाह ॥ अपीति ॥ कामातुरोपीत्यर्थः ॥ दृष्टांतदार्ष्टान्तिकयोर्येतच्छब्दावयवाहर्तव्यौ ॥ तथा पापकृतेनैकिकचित् ॥ ९६ ॥

१ काशी लोकोत्तराख्यमिति कचित्पाठः

विपक्षेबाधकमाह ॥ परापवादेति ॥ ९७ ॥ पापिभिः काशीनस्तव्येत्युक्तमुत्पन्नमिति ॥ अत्रिलब्धंतीति ॥ धनचैतिचकारणवद्वादिक्कृतं ॥ युक्तातुमिति पाठ्युक्ता उद्युक्ताः कृताः
 ध्यवसाया इत्यर्थः ॥ शोक्तुमन्वप्रतिग्रहं रतिचक्राच्च ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ काशीवासः अधिकारिणोदशयति ॥ त्यक्तेति पञ्चभिः ॥ १०० ॥ हेविप्रहेशिवशर्मन् ॥ १ ॥ प्रतीपाः प्रतिकू
 लाः ॥ २ ॥ तेषां काशीनसिद्धयेतेषां निर्वाणवातपिदूरइत्येतद्व्युत्पन्नं काशेति प्राप्ताभावाभिप्रायेणेति बोद्धव्यम् ॥ अथवा ताले काशीप्राप्ताभावापि दृष्टव्यं नायेनैकवल्याभावा

परापवादशीलेन परदाराभिलाषिणा ॥ तेन काशीनसंसेव्या क्काशीनिरयः क्रमः ॥ ९७ ॥ अभिलष्यति येनित्यन्धनं चात्र प्रतिग्रहः ॥ परस्वक
 पटैर्वापिकाशीसेव्या तैर्नैः ॥ ९८ ॥ परपीडा करं कर्म काश्यां नित्यं विवर्जयेत् ॥ तदेव चेत्किमत्र स्यात्काशीवासोदुरात्मनाम् ॥ ९९ ॥ त्य
 क्कावैश्वेश्वरीभक्तिर्येन्यदेव परायणाः ॥ सर्वथा तैर्न वस्तव्यं राजधानीपिनाकिनः ॥ १०० ॥ अर्थान्धनस्तु ये विप्रयेचकार्माथिनो नराः ॥
 अविमुक्तं नैः सेव्यं मोक्षक्षेत्रा मिदं यतः ॥ १ ॥ शिवं निंदा परायणे च वेदं निंदा पराश्रये ॥ वेदाचारप्रतीपाये सेव्या वाराणसीनतैः ॥ २ ॥ पर
 द्रोहधियो ये च परेष्वर्थाकारिणश्च ॥ परेषु पापिनो ये वै तेषां काशीनसिद्धये ॥ ३ ॥ मनसापिनये काशीमभिनन्दंति दुर्धियः ॥ तेषां निर्वाणवा
 तापिदूरदुर्वृत्तचेतसाम् ॥ ४ ॥ ज्ञानेन न विना मोक्षः क्वचिदस्तीह भूतले ॥ तज्ज्ञानं न ब्रतैर्लभ्यमपि चांद्रायणादिभिः ॥ ५ ॥ तुलापुरुषमुख्यैश्च
 दानैश्च श्रद्धयान्वितैः ॥ देशकाले च विधिना पात्रेभ्यः प्रतिपादितैः ॥ ६ ॥ नयमैर्ब्रह्मचर्याद्यैर्नयमैर्नार्चनादिभिः ॥ शरीरशोषणैरुन्नैर्न तपोभि
 र्द्विजोत्तम ॥ ७ ॥ नमहामंत्रज्यैश्च गुरुभिः प्रतिपादितैः ॥ न स्वाध्यायैर्यथैकैश्च नानाभिश्च श्रुणुः परैः ॥ ८ ॥ न सेवया गृह्णां च न श्राद्धैर्देवता
 चैर्नैः ॥ न नानातीर्थयात्राभिर्ज्ञानं समधिगम्यते ॥ ९ ॥

प्रियायेण ॥ तथा चोक्तं पद्मपुराणे काशीमाहात्म्ये ॥ केवलं धर्मसापेक्षः कर्णेजपतितद्वयः अधर्मिष्ठस्य तत्क्षेत्रे यातनोति देशेभ्यः ॥ कार्थं यो निजधर्मेण मुमुक्षुः स्तिष्ठति द्विजः अनायासा
 विलंबाभ्यां स एव लभते फलमिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ काश्यामेकैव जन्मना मोक्षः प्राप्यतद्दतिवत्कुञ्जानां दिसा धनस्यैकेन जन्मना दुर्लभतामाह ॥ ज्ञानेनेति यावत्समाप्ति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥६॥ अन्यच्चेनियदुक्तंदाह ॥ कांचिति ॥ तथाचांक्तम् ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीक्षवंतिका पुरीद्वारवतीचैवसप्तैतामुक्तिदायिकाइति ॥७॥ मुक्तिःकैवल्यम् ॥ विश्वसृजा ब्रह्मणोक्ता ॥ यथाभूमिलेविप्रपुयःसंतिसहस्रशः तथाकाशीनमतव्याकापिलोकोत्तरालियम् लयाशुद्धधियाकाश्यायच्छेयःसमुपाजितम् तच्छेयसोप्युदकस्तेमहानस्तिद्विजो नमेतिच वदेततिशेषः ॥ तत्तस्मात्संप्रतिममविदेहलक्षणा मुक्तिःकिनास्तीतिवृतीयःप्रश्नः ॥ ८ ॥ अहंतमर्हथोग्यौभक्तइतियावत् ॥ इतीत्यगस्त्ववाक्यम् ॥ ९ ॥ भूतमतीतं भाविभ विष्यत् भवद्वर्तमानम् ॥१०॥ कियद्दूवंयंप्राप्ताइतिप्रथमप्रश्नस्योत्तरंवंक्तुंप्रसंगात्पृथिव्यंतरिक्षयोःप्रमाणमाहुः॥विप्रेतिसार्धेन ॥ हेविप्रपुण्यवंतयोःसूर्याचंद्रमसोः ॥ एकयोक्त्यापुण्य

शिवशर्मोवाच ॥ कियद्दूवंयंप्राप्तांतव्यंचकियपुनः ॥ पृच्छाम्यन्यच्चवांभद्रांभूतंप्रीत्यातदप्यहो ॥ ६ ॥ कांच्यवंतीद्वारवतीकाश्ययो ध्याचंपंचमी ॥ मायापुरीचमथुरापुयःसप्तविमुक्तिदाः ॥ ७ ॥ विहायषट्पुरीश्रान्याःकाश्यामेवप्रतिष्ठिता ॥ मुक्तिर्विश्वसृजातल्लिङ्गमममुक्ति नंसंप्रति ॥ ८ ॥ इतिसर्वममपुरःप्रसादाद्वक्तुमर्हतम् ॥ इतितद्वाक्यमाकर्ण्यगणवूचतुरादरात् ॥ ९ ॥ गणावूचतुः ॥ यथार्थकथयाव सेयत्पृष्ठंभवतानघ ॥ विष्णुप्रसादाज्जानीवोभूतंभाविभवत्तथा ॥ १० ॥ विप्रावभासतेयावत्किरणैःपुण्यवंतयोः ॥ तावतीभूःसमुद्दिशसस मुद्राद्रिकानना ॥ ११ ॥ वियच्चतावदुपरिविस्तारपरिमंडलम् ॥ योजनानांचनियतेभूमेभानुर्व्यवस्थितः ॥ १२ ॥ भानोःसकाशादुपरिलक्षे लक्ष्यःक्षपाकरः ॥ नक्षत्रमंडलसोमालक्ष्ययोजनमुच्छ्रितम् ॥ १३ ॥ उदुमंडलतःसौम्यउपरिशिद्विलक्षतः ॥ द्दिलक्षेतुबुधाच्छुक्रःशुक्राद्भौमो द्दिलक्षके ॥ १४ ॥ माहेयादुपरिशिच्चसुरेज्योनियुतद्वय ॥ द्दिलक्षयोजनोत्सेधःसौरिद्वपुरोहितात् ॥१५॥

वंतीदिवाकरनिशाकरावित्यमरः ॥११॥ विस्तारपरिमंडलयथास्यात् ॥ तत्रविस्तारोदर्थम् ॥ परिमंडलवर्तुलाकारता ॥ भूमेःसकाशादुपरित्यग्रिमस्यानुगुणः ॥ योजनानानियुतेलक्षे ॥ एकशतसहस्रंतुनियुतंप्रोच्यतेबुधैरितिब्रह्मांडशेनान् ॥१२॥ लक्ष्योदृश्यः ॥ लक्ष्ययोजनंयथास्यालक्ष्ययोजनमिव्याप्येतिवा ॥ उच्छ्रितमुच्चम् ॥ १३ ॥ सौम्योबुधः ॥ भौमोमंगलः ॥ १४ ॥ सुरेज्योदेवानांपूज्योबृहस्पतिः ॥ नियुतद्वयेलक्षद्वितये ॥ द्दिलक्षयोजनेनप्रमाणेनउत्सेधःउच्चः ॥ सौरिःशनिः ॥ १५ ॥

१ मोक्षैतिकचिसाठः

दशायुतलक्षतावसमुच्छ्रयमुच्चमित्यर्थः ॥ सहस्राणांशतादृशत् ॥ १६ ॥ भूलोकस्यस्वरूपमाह ॥ पादगम्यंहीति ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपरिष्टादिति ॥ एतेनाष्टकोटियोजनपरिमितबलव्ययमिति कृतादिति सूचितम् ॥ २० ॥ गंतव्यचक्रियत्पुनरित्यस्य द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ सत्यादुपरीति ॥ एतेनाष्टकोटियोजनमार्गो गंतव्योऽस्तीत्यनितमिति भावः ॥ यद्यपि वैकुण्ठलोको ब्रह्मांडादि भागवतादौ वर्णयितव्यः तथाप्यत्र कल्पमन्दिनैः कुण्डलोकांतरमन्दिनैः वात्रोच्यत इति ज्ञातव्यम् ॥ २१ ॥ प्रसंगाद्भूलोकैकैलासभमाणमाह ॥ तत इति ॥ ततो वैकुं

दशायुतसमुच्छ्रयसौरेः समर्षि मंडलम् ॥ समर्षिभ्यः सहस्राणांशतादूर्ध्वध्रुवः स्थितः ॥ १६ ॥ पादगम्यं हि यत्किंचिद्वस्त्वस्ति धरणीतले ॥ तद्भूलोक इति स्थातः साब्बिदीपाद्रिकाननम् ॥ १७ ॥ भूलोकाच्च भुवलोका ब्रह्मावधिरुदाहृतः ॥ आदित्यादाध्रुवप्रस्वलो क इति गीयते ॥ १८ ॥ महर्लोकः क्षितिरुर्ध्वमेकाद्विप्रमाणतः ॥ कोटिद्वयेतु संख्यातो जनो भूलोको जनैः ॥ १९ ॥ चतुष्कोटिप्रमाणस्तु तपोलोकोऽस्ति भूतलान् ॥ उपरिष्टास्त्रिंशैकोटयः सत्यमीरितम् ॥ २० ॥ सत्यादुपरिवैकुण्ठो योजनानां प्रमाणतः ॥ भूलोकात्परिसंख्यातः कोटिषोडशसंमितः ॥ २१ ॥ यन्नास्ते श्रौपतिः साक्षात्सर्वेषामभयप्रदः ॥ ततस्तु षोडशगुणः कैलासोऽस्ति शिवालयः ॥ २२ ॥ पार्वत्या सहितः शुभुर्गजास्यस्कंदनदिभिः ॥ यन्नतिष्ठति विश्वेशः सकलः सपरः स्मृतः ॥ २३ ॥ तस्य देवस्य स्वलोऽयं स्वलोऽस्ति स्थातस्तस्याज्ञाकृदिदं जगत् ॥ २४ ॥ सर्वेषां शासकश्चासौ तस्य शास्तानचापरः ॥ स्वयं सृजति भूतानि स्वयं पातितथानि च ॥ २५ ॥ सर्वज्ञ एकः संप्राक्तः स्वेच्छाधीनविचेष्टितः ॥ तस्य प्रवर्तकः कोपि न हि नैव निवर्तकः ॥ २६ ॥

ठास्योडशगुणः षोडशकोटि संमितः ॥ २२ ॥ कैलासं विशिनष्टि ॥ पार्वत्येति ॥ कलामायाश्रवानीवातस्तद्विहः सकलः सर्वस्वरूपवा ॥ २३ ॥ तस्य स्वेलोलोलाह्वयोऽयं प्रपंचः ॥ तस्य विशेषणं सर्वविश्वेश इत्यारभ्य तस्यैतत्प्राक्तमेव यथेन ॥ विश्वेशो यमिति क्वचिमाठः ॥ तस्य कीदृशस्य ॥ स्वलो लामूर्तिधारिणः स्वलो लयामायया शरीरधारिणः ॥ तस्याज्ञाकृदिदं जगत् ॥ तथा च श्रुतिः ॥ श्रीपास्माद्वातः पवते श्रीषोदेति सूर्यः श्रीपास्मादिद्रश्वाग्निश्च मृदुधा विपचम इति ॥ मद्भयाद्वातिवातो यमिति स्मृतेश्च ॥ २४ ॥ २५ ॥ तस्य शास्तानचापर इत्येते देवविद्वद्वेति ॥ तस्य प्रवर्तक इति ॥ २६ ॥

माययासमर्पतां श्रुतिचार्दिनं श्रुत्याप्रतिपादितम् ॥ यद्वा ॥ अमूर्तवाच्यांशरूपम् ॥ मूर्तपृथिव्यमैजोलक्षणंपरब्रह्मचयन्तस्यैतत् ॥ तथा च श्रुतिः ॥ देवावब्रह्मणोरूपैर्मयैवामूर्तवन्ति ॥ ब्रह्मणो विशेषणसंख्यापीतिसार्धद्वयम् ॥ २ ॥ सर्वव्यः कारणेभ्यो महदादिभ्यो यस्य प्रयथान्तस्मादपि परस्मिन्दूरमत एव परम् ॥ किन्तस्य रूपं किवा तत्र प्रमाणं तत्राहा ॥ आनंदमिति ॥ श्रुतयश्च ज्ञानमनंतब्रह्मेत्याद्याः ॥ २ ८ ॥ तां हि मानेन विषयीकृतत्वादानाल्पमनित्यत्वं च स्यादित्यत आहतुः ॥ संविदंतीति क्वचित् ॥ अतन्निरसनद्वारा एव निविषयत्वद्वारा वा वेदविषयत्वमतो नायं दोष इति भावः ॥ किमत्र प्रमाणवेदो वेत्याह ॥ यत इति ॥ २ ९ ॥ यस्मादेतादृशब्रह्मसंश्रुतस्मात्सत्यवेद्यः स्वभानान्यानेषुः ॥ त

अमूर्तयत्परंब्रह्मसमूर्तश्रुतिचोदितम् ॥ सर्वव्यापिसदानित्यसत्यद्वैतविवर्जितम् ॥ २७ ॥ सर्वेश्वरः कारणेश्वरपरात्परं परम् ॥ आनंदं ब्रह्मणोरूपं श्रुतयोपपद्यते ॥ २८ ॥ संविदं तेन यं वेदाविष्णुर्वेदनवैविधिः ॥ यतोवाचो निर्वर्तते ह्यप्राप्य मनसा सह ॥ २९ ॥ स्वयं वेद्यः परं ज्योतिः सर्वस्य हृदि संस्थितः ॥ योगिगम्यस्त्वनारख्यो यः प्रमाणैर्कगोचरः ॥ ३० ॥ नानारूपोऽप्यरूपो यः सर्वगोपिनोऽगोचरः ॥ अन्तोऽप्यंतकवपुः सर्वविकर्मवर्जितः ॥ ३१ ॥ तस्येदमैश्वरं रूपं खंडचंद्रावतंसकम् ॥ तमालस्थामलगलं स्फुरद्भालविलोचनम् ॥ ३२ ॥ लसद्दामार्धनारीकं कृतशेषशुभांगदम् ॥ गंगातरंगसत्संगसदाधौ तजटातटम् ॥ ३३ ॥ स्मरांगज रजःपुंजपूजिता वयवाब्जवलम् ॥ विचित्रगात्रविधृतमहाव्यालविभूषणम् ॥ ३४ ॥

ब्रह्मे ॥ परं ज्योतिः सयं ज्योतिरित्यर्थः ॥ अत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिरिति श्रुतेः ॥ प्रमाणा निकेवलं गोचरे यस्य स प्रमाणं गोचरः प्रमाणान्मुख्यप्रकाशक इत्यर्थः ॥ चक्षुषश्चक्षुरित्यादि श्रुतेः ॥ पूर्वाक्षरीत्यावेदतैकवध इति वा ॥ ३० ॥ माययानानाहपोपिवस्तुतोऽह्यः ॥ गोचरो विषयः ॥ अंतकवपुतंकस्वरूपः ॥ यद्वा वस्तुतोऽन्तोपिमाययापरिच्छिन्नस्वरूपः ॥ अंतकश्चैवेति क्वचित् ॥ ३१ ॥ ननु तत्सर्वविधस्य सर्वव्यापिनश्चिद्वनैकस्य सकृत् कैलासावस्थितत्वं तत्राहुः ॥ अस्य दमिति ॥ ऐश्वर्यमीश्वरसंबन्धि ॥ तदेव रूपं विशिनष्टि ॥ खंडचंद्रोतिपादाधिकपंचभिः ॥ चंद्रस्य खंडः खंडचंद्रश्चंद्रकल्यर्थः ॥ सोऽवतंसः शिरोभूषणं यस्य तत् ॥ आलंललाटम् ॥ ३२ ॥ शेषोऽन्तः ॥ गंगारंगानां यः सत्संगः समचीनसंगस्तेन धौतप्रक्षालितं जठरानंतं दध्यस्मिन्नात् ॥ नरंगसदोहेति क्वचित् ॥ ३३ ॥ स्मरः कामस्तदंगाद्वधाज्जातो योरजुः पुंजो भस्मराशित्सेनपूजिता उद्धुलीकृता येऽथवा स्तैरुज्वलम् ॥ व्यालाः सर्पाः ॥ ३४ ॥

महानुक्षालवर्षवस्यदनस्तेनमोगमनयस्यत् ॥ गजामुरस्याजिनंचर्मवउत्तरासंगंउत्तरीयवस्त्रयस्यत् ॥ ३५ ॥ उवैस्त्रासितामहामृत्युयेनतत् ॥ सकालकालः कालमूषिकमक्षकइतिश्रुतिस्थितिभ्याम् ॥ ३६ ॥ उपसंहृतस्तस्येतिद्वारभ्याम् ॥ सर्वव्याप्यावतिष्ठतस्तत्परवरोसगुणनिगुणिरुत्तंसारदुःखतद्गतिनाशयतीतिरुदंतद्रूपेससारदुःखनाशकेरूपेइत्यर्थः ॥ रुद्रसंज्ञकेइतिवा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ननुसगुणनिगुणरुद्रस्यैववर्षेचनार्हिकथंजगदीश्वरत्वंविणोःप्रख्यातमित्याशंकायामाहुतुः।यथेति ॥ तेनाहपिणासर्वेश्वरेण ॥ अखिलमधिमसर्वमितिचपदद्वयसंकोचव्यावृत्त्यर्थम् ॥ इदंजगदथापावतीपतिसात्कृतंरुडानीपत्यधीनंरुतं हिमसिद्धौ ॥ ३९ ॥ तथासृष्ट्वानीकातेनविण्णुसाद्विषवधीनमखिलजगद्विधायकृत्वास्वच्छंदलील

महोक्षस्यदनगमंविरुताजगवायुधम् ॥ गजाजिनोत्तरासंगंदशार्धवदनंशुभम् ॥ ३५ ॥ उन्नासितमहामृत्युमहाबलगणवतम् ॥ शरणास्थिकृतत्राणंतनिर्वाणकारणम् ॥ मनोरथपथातीतंरदानपरायणम् ॥ ३६ ॥ तस्यतत्तत्स्वरूपस्यरूपातीतस्यभोद्विज ॥ परावरेरुद्ररूपेसर्वव्याप्यावतिष्ठतः ॥ ३७ ॥ निराकारोपिसाकारःशिवएवहिंकारणम् ॥ मुक्तयेभुक्तयेवापिनशिवात्मोक्षदोपरः ॥ ३८ ॥ यथातेनाखिलस्येतस्यावतीपतिसात्कृतम् ॥ इदंचराचरं सर्वदृश्यादृश्यमरूपिणा ॥ ३९ ॥ तथासृष्ट्वानीकातेनविण्णुसादखिलंजगत् ॥ विधायक्रीकृतविप्रनिर्त्यस्वच्छंदलीलया ॥ ४० ॥ यथाशिवस्तथाविण्ययथाविण्णुस्तथाशिवः ॥ अंतरंशिवविषवोश्चमनागपिनविद्यते ॥ ४१ ॥ आहूयपूर्वब्रह्मादीन्समस्तान्देवतागणान् ॥ विधाधरोरगादींश्चसिद्धगंधवचारणान् ॥ ४२ ॥ निजसिंहासनसमंरुत्वासिंहासनंशुभम् ॥ उपवेश्यहरितत्रच्छत्रंरुत्वा मनोहरम् ॥ ४३ ॥ भृलक्ष्णंकोटिशलाकंचविश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ पादुरंरत्नदंडंचस्थूलमुकावलंबितम् ॥ ४४ ॥

याह्विम ॥ यद्वा विनापक्षिणगरुडेनयातिगच्छतीति तथाह्वगरुडगामिनिमिमाविरुडवाहनत्वंसूच्यते ॥ तेनहमाख्येयमितिपाठेवक्तुमय्यशक्यइदंचाचरमित्यर्थः ॥ ४० ॥ तर्हिशिवविषवोत्तरतमभावैवैषव्यान्मुमुक्षुमिश्रैर्नयत्येनकआश्रयणीयइतिपृच्छायामाहुतुः।यथाशिवइति ॥ यथैविण्णुःसर्ववन्दइति ॥ भविष्येच ॥ यथाशिवस्तथाविण्णुरिति ॥ ४१ ॥ विण्णुसादखिलजगद्विधायक्रीकृतइत्युक्तं ॥ तदेवमपंचयति ॥ आहूयपूर्वमित्याभ्यइतितइत्यतःप्राक्तनेनप्रथेन ॥ आहूयेत्यादिप्रत्ययवतंक्कतंपदानावृतायातानांचकेप्राचित्सदानामभिषिच्यमेहोरेनेत्यभिप्रेणसंबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रत्यक्षतीर्थपाथोक्तिः प्रत्यक्षाणियानितीर्थानितीर्थपाथोक्तिरित्यर्थः ॥ प्रत्यक्षफलजनकतीर्थपाथोक्तिरिति वा ॥ प्रक्षाल्यतीर्थं
निकचित्वातः ॥ सिद्धार्थश्चेतसर्षपः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अजःशखः ॥ मरुदमरुः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मृडानीकृतशृंगंमन्त्रानि रचितवेषमास्तुश्रियायुतशोभनयापद्मयासेतम् ॥ कथंभू

कलशेनविचित्रेणलुपरिष्ठाद्विराजितम् ॥ सहस्रयोजनायामंसर्वरत्नमयंशुभम् ॥ ४५ ॥ पट्टमूत्रमयैरन्यैश्चामरैश्चपरिष्कृतम् ॥ राजाभिषे
कयोगैश्चद्रव्यैःसर्वौषधादिभिः ॥ ४६ ॥ प्रत्यक्षतीर्थपाथोभिःपंचकुम्भैर्मनोहरैः ॥ सिद्धार्थाक्षतदूर्वाभिर्मन्त्रैःस्वयमुपस्थितैः ॥ ४७ ॥ देवानां
चतथर्षीणांसिद्धानांफणिनामपि ॥ आनीयमंगलकराःकन्याःषोडशषोडश ॥ ४८ ॥ वीणाचूडगान्जभेरीमरुडिडिमझझरैः ॥ आनकैःकां
स्यतालाघैवधिललितगायनैः ॥ ४९ ॥ ब्रह्मघोषमहारावैरपूरितनभोगणे ॥ शुभेतिथौशुभेलाभेतराचंद्रबलान्विते ॥ ५० ॥ आवद्धमुकुटम्य
कृतकौतुकमंगलम् ॥ मृडानीकृतशृंगारंस्तुश्रियास्तुश्रियायुतम् ॥ ५१ ॥ अभिषिच्यमहेशेनस्वयंब्रह्मांडमंडपे ॥ दत्तंसमस्तमैश्वर्ययन्त्रिजं
नान्यगामिच ॥ ५२ ॥ ततस्तुष्टावदेवेशःप्रमथैःसहशार्द्धिणम् ॥ ब्रह्माणलोककर्तारमुवाचचवचस्विदम् ॥ ५३ ॥ ममवंद्यस्त्वयंविष्णुःप्रण
मत्वममुंहरिम् ॥ इत्युक्त्वाथस्वरुद्रोननामगरुडध्वजम् ॥ ५४ ॥ ततो गणेश्वरैःसर्वब्रह्मणाचमरुद्रगैः ॥ योगिभिःसनकाद्यैश्चसिद्धदैवर्षि
भिस्तथा ॥ ५५ ॥ विद्याधरैःसंगंधर्वैश्चक्षरक्षोप्सरोगणैः ॥ गुह्यकैश्चरणैर्भूतैःशेषवासुकितक्षकैः ॥ ५६ ॥ पतत्रिभिःकिन्नरैश्चसर्वैःस्यावरजं
गमैः ॥ ततो जयजयेत्युक्त्वा नमोस्त्विति नमोस्त्विति ॥ ५७ ॥ ततो हरिर्महेशं संसदिद्युसदां तदा ॥ एतैर्महारावैरन्यैश्चानिचिपरमाचिषा ॥ ५८ ॥

तयास्तुश्रिया ॥ शोभनकानिमत्या ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ततस्तुष्टावत्युक्त्वा नमोस्त्विति शतोदशयंतोऽदंतयानिर्दिष्टवचनमाहुः ॥ ममवंद्यस्त्विति ॥ तशब्दएवार्थः ॥ अयंविष्णुर्म
मवंधएवनानुज्ञेयोऽतस्त्वमप्यमुंहरिकिवलंप्रणमेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ संसदिद्युसदां देवानां सत्तायाम् ॥ आर्तचिंयुजितः ॥ परमाचिषा उपलक्षितो हरिः ॥ परमा
शिषेति पाठपरमाशिषाऽनर्चीत्यर्थः ॥ ५८ ॥

तामेवाशिषमाहुतुस्वर्कतैत्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अवांतरप्रकृतमुपसंहरतोवैकुण्ठेतिद्वाभ्याम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ परमप्रकृतमुपसंहरतः ॥ इति तदिति ॥ ६७ ॥
एतदध्यायश्रवणपठनफलमाहुदंलित्यादिना ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

त्वं कर्ता सर्वभूतानां पाताहती त्वमेव च ॥ त्वमेव जगतां पूज्यस्त्वमेव जगदीश्वरः ॥ ५९ ॥ दाता धर्मार्थकामानां शास्ता दुर्नयकारिणाम् ॥ अजेयस्त्वं च संभ्रामे ममापि हि विष्यसि ॥ ६० ॥ इच्छा शक्तिः क्रिया शक्तिः ज्ञान शक्तिस्तथोत्तमा ॥ शक्तित्रयमिदं विष्णो गृहाण प्रापितं मया ॥ ६१ ॥ त्वद्वेश्वरे हरे नूनं मया शास्त्राः प्रयत्नतः ॥ त्वद्भक्तानां मया विष्णो दयं निर्वाणमुत्तमम् ॥ ६२ ॥ मायां चापि गृहाणे मांदुष्प्रणोद्यां गुरो मुरैः ॥ यया संमोहितं विष्वर्मा किंचिज्ज्ञं भविष्यति ॥ ६३ ॥ वामबाहुं मदीयस्त्वं दक्षिणसौ पितामहः ॥ अस्यापि हि विधेः पाताजनिता पिभविष्यसि ॥ ६४ ॥ वैकुण्ठं अयमासाद्य हरिरित्यहरः स्वयम् ॥ कैलासे प्रमथैः सार्धैः स्वैरकीडल्युमापतिः ॥ ६५ ॥ तदा प्रभृति देवोऽसौ शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥ त्रैलोक्यमखिलं शास्त्रिदानं वातकरो हरिः ॥ ६६ ॥ इति ते कथिता विप्रलोकानां च परिस्थितिः ॥ इदानीं कथयिष्यामि त्वं निर्वाणकारणम् ॥ ६७ ॥ इदं तु परमाख्यानं शृणु याद्यः समाहितः ॥ स्वर्लोकमभिगम्याथ काश्चानि निर्वाणमाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ यज्ञोत्सवं विवाहं च भंगलेखं च लेख्यम् ॥ राज्याभिषेकं समये देवस्थापनकर्मणि ॥ ६९ ॥ सर्वाधिकारदानेषु न वेदमप्रवेशने ॥ पठितव्यं प्रयत्नेन तत्कार्यं परिसिद्धये ॥ ७० ॥ अपुत्रोऽलभते पुत्रमधनो धनवान्भवेत् ॥ व्याधितो मुच्यते रोगी बद्धो मुच्यते बंधनात् ॥ ७१ ॥ जप्यमेतत्प्रयत्नेन स तं भंगलार्थना ॥ अमंगलानां शमनं हरनारायणप्रियम् ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे चतुर्भुजाभिषेको नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७३ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मभृदकं ते कथयावो निशामय ॥ त्वमत्र वैष्णवेलोके भुक्ता भोगान् सुपुष्कलान् ॥ १ ॥

चतुर्भिरधिकैर्विशेषाभ्यां चेत्यंतमनोरमे ॥ कैवल्यं परमानंदं दण्यते शिवशर्मणः ॥ १ ॥ इदानीं कथयिष्यामि त्वं निर्वाणकारणमित्युक्तं पूर्वदेवसंप्रचक्षयतः ॥ शिवशर्मनिति ॥ उदकं भुक्त्वा कालाविमुक्तं फलमित्यर्थः ॥ त्वमत्रेति ॥ वैष्णवैकुण्ठे ॥ १ ॥

॥ २ ॥ भविष्यसीति ॥ राज्यं प्राप्य महीपालः सन् दिवर्धनं हर्षजनकेन नास्मिन्गरे भविष्यसीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ राज्यं विशिनष्टि ॥ चतुरक्षरान्यूनसाद्वाष्टादशभिः ॥ कष्टिभिः पंडितैः संजुष्टं सैवितमित्यन्वयः ॥ वषट्कारेणैव चिह्नं ॥ हाटकं सुवर्णम् ॥ इष्टानि अंतर्देशादीयमानानि दानानि पूर्तानि वाषट्कपतहगादिनिर्माणानि तेषां कर्मणानित्यकर्तृभिः ॥ ४ ॥ सदा संपन्ना निसृत्या नियमिस्मिस्तत् ॥ अतएव सर्वक्षेत्रसंकुलं ह्येराणि शोभनफलसत्याढ्यभूमिनिधानिक्षेत्राणितैः संकुलं व्याप्तम् ॥ ५ ॥ राजभिः पंक्तिभिः ॥ यत्र राज्ये ॥ ६ ॥ सुपुण्येति ॥ भूमयोऽत्र विशेष्यथा अन्यानि विशेषणानि ॥ सदा फलपादपाः सदा फलानियेषतैः पादैः सह वर्तमानाः ॥ कासारः सरांसि ॥ ७ ॥ सदा भोज्यस्याः सा सदा भोजनिम्नगाराजिनदीद्वयम् ॥ ८ ॥

ब्रह्मणो वत्सरं पूर्णं रममाणोऽप्सरोगणैः ॥ सुतीर्थं मरणोपात्तपुण्यशेषेण वैपुनः ॥ २ ॥ भविष्यसि महीपालो नगरेन दिवर्धने ॥ राज्यं प्राप्या स पत्नं च समस्तद्वलवाहनम् ॥ ३ ॥ रुष्टिभिस्तदुष्टैश्चरस्य हाटकभूषणैः ॥ संजुष्टमिष्टपूतानां धर्माणानित्यकर्तृभिः ॥ ४ ॥ सदा संपन्नसस्यं च समूरक्षेत्रसंकुलम् ॥ सुदेशं सुप्रजं सुस्थं सुवर्णं बहुगोधनम् ॥ ५ ॥ देवतायतनानां च राजभिः परिराजितम् ॥ सुयूपायत्रवैग्रामाः सुवित्तिर्दिविराजिताः ॥ ६ ॥ सुपुष्पकृत्त्रिमोद्यानाः सदा फलपादपाः ॥ सपद्मिनीककासारायत्रराजंतिभूमयः ॥ ७ ॥ सदा भोजनिम्नगाराजिनयत्रजनता क्वचित् ॥ कुलान्येव कुलीनानि न चान्यायधानानि च ॥ ८ ॥ विभ्रमो यत्र नारीषु न विदुस्त्रुचकर्हिचित् ॥ नद्यः कुटिलगामिन्यो न यत्र विषये प्रजाः ॥ ९ ॥ तमोयुक्ताः क्षयायत्र बहुलपुनमानवाः ॥ रजोयुजस्त्रियो यत्र न धर्मबहुलानराः ॥ १० ॥ धनैरनंधो यत्रास्ति मनैव च भोजनम् ॥ अनयः स्यंदनं यत्र च वैराजपूरुषः ॥ ११ ॥

क्षान्तेरसदंशा दंशो धर्मचिह्नं तत्सहिता जनता जनसमूहो यत्र नैत्यर्थः ॥ सर्वत्राशब्दश्लेयालंकारो यम् ॥ कुलानि गोत्राणि तान्येव कुलीनानि कुलीनशब्दव्याख्यानि ॥ कौपुथिव्यालीनानि कुलिनानित्यन्यायधनपक्षे व्याकर्तव्यम् ॥ ८ ॥ नारीषु विभ्रमो नाम सौख्यं तत्र भावप्रकाशनम् ॥ विदुस्त्रुचविभ्रमोऽज्ञानम् ॥ कुटिलगामिन्यो वक्रगामिन्यः ॥ प्रजापक्षे विमर्गगामिन्यः ॥ विषये देशे ॥ ९ ॥ तमोयुक्ताः अंधकारमिश्राः क्षयायत्राः ॥ बहुलपुनपक्षे ॥ पक्षान्ते ते मोगुणयुक्ताः ॥ रजोयुजः ऋतुकालीनशोणितयुक्ताः ॥ पक्षान्ते रजोणयुजः ॥ १० ॥ अनंधोऽगर्विष्ठः ॥ पक्षान्ते रंधोऽनं भक्तमिति यावत्तद्वहितमनंधो भोजनं भुजिक्रिया ॥ न विद्यते यो लोहयत्रतत्स्यंदनं तथा ॥ सुवर्णादिमयमित्यर्थः ॥ पक्षान्ते न यो नीतिस्तद्वहितोऽनयः ॥ ११ ॥

दंडोनालंदाइतिप्रसिद्धः ॥ परशुःकुठारः ॥ बालव्यजनंचामरम् ॥ पक्षांतरे कोयादपराधाद्वाजातौधनग्रहणादिरूपदंडः ॥ १२ ॥ अक्षैःसारिभिर्व्यवहर्तव्यीत्याक्षिकालेषाद्वेद्यः समूहेभ्यः ॥ परिदेवनंयूतकीडा ॥ पक्षांतरे परिदेवनंपलापः ॥ आक्षिकाएवपराशकपाणयः ॥ पक्षांतरे पाशाएवपराशकारज्जलेपाणिषुयेषतितथा ॥ यत्रचानुवादितइतिकचित्पाठःसंचित्यः ॥ १३ ॥ जाड्यरौत्यम् ॥ पक्षांतरेजाड्यमौख्यम् ॥ स्त्रीमय्याःस्त्रीणामध्यप्रदेशादुर्वलाःरुशाः ॥ पक्षांतरेदुर्वलाधनादिबलहीनाः ॥ कठोरंक्षुराधारामददयथासाताःकठोरलहदयाःसीमंतिन्योन्याः ॥ तथाचजागवतो ॥ शरत्सद्योत्सवंकवचव्यथवाणस्तमाहदयक्षुराधारामंस्त्रीणांकोवेचेष्टितिमिति ॥ स्वभावत्वान्याविगुणः ॥ यद्वा कठोरलहदयाःकाठिनस्तनाइत्यर्थः ॥ पक्षांतरेसमानएवार्थः ॥ कुष्ठयोगःकुष्ठइतिप्रसिद्धस्यऔषधविशेषस्यकुष्ठशब्दस्यप्रयोगः ॥ पक्षांतरे कुष्ठस्यश्चित्रापरपर्यायस्यरोगस्ययोगःसंबंधः ॥ वेधोप्यंतःसुरलेषु

दंडःपरशुकुद्दालवालव्यजनराजिषु ॥ आतपत्रेपुनान्यत्रक्वचिक्त्रोधापराधजः ॥ १२ ॥ अन्यत्राक्षिकदंडेभ्यःक्वचिन्नपरिदेवनम् ॥ आक्षिकाएवदृश्यंतयत्रपराशकपाणयः ॥ १३ ॥ जाड्यवार्ताजलेष्वेवस्त्रीमय्याएवदुर्वलाः ॥ कठोरलहदयायत्रसीमंतिन्योनमानवाः ॥ १४ ॥ औषधेष्वेवयत्रास्तिकुष्ठयोगोनमानवे ॥ वेधोप्यंतःसुरलेषुशूलमूर्तिकरेषुवै ॥ १५ ॥ कंपःसात्विकभावोऽथोनसयात्क्वापिकस्यचित् ॥ संज्वरःकामजोयत्रदारिद्र्यंकलुषस्यच ॥ १६ ॥ दुर्लभत्वंसदाकस्यसुकृतेनचवस्तुनः ॥ इभाएवप्रमत्तावैयुद्धंवीच्योर्जलाशये ॥ १७ ॥

शोभनलेष्वेवार्तमध्यवेधश्छिद्रम् ॥ पक्षांतरे वेधस्ताडनम् ॥ वेधोप्यनःसुरलेष्वितिक्वचित्साठः ॥ तत्रानःसुराकेटेषु ॥ शूलमूर्तिकरेषुचामूर्तयोविश्वेश्वरप्रतिकृतयः ॥ यद्वा मूर्तयोर्मितमंस्तासांकोष्वेवशूलम् ॥ पक्षांतरे शूलरोगविशेषः ॥ वेधास्तथिषुनक्षत्रशूलोयोगचेषुवैइतिपाठेतिथिषुवेधोदशमीविद्वेकादश्यादिरूपः ॥ नक्षत्रवेधएकस्यतिथौनक्षत्रयोःसंबधः ॥ शूलःशूलयोगःअन्येषांयोगानंचयेषु ॥ पक्षांतरेवेधस्ताडनमित्युक्तमेव ॥ १५ ॥ साच्चिकभावोभक्तिःस्वभर्तृषुस्त्रीणांस्वस्त्रीषुचपुंसाम् ॥ संज्वरःकामजनितप्रक्षोभः ॥ पक्षांतरे संज्वरोधनादिनिमित्तःक्षतापः ॥ कलुषस्यपापस्यदारिद्र्यंनधनादेः ॥ १६ ॥ नविद्येतंकुंस्वयंस्मातदकंपातंस्त्यसदादुर्लभत्वंनपण्यस्य ॥ सुकृतेनचवस्तुनः सुकृतेपुण्यनिमित्तेवस्तुनोऽर्थस्यदुर्लभत्वंनचनान्ति ॥ पुण्यार्थसर्वेषुधनव्ययनीत्यर्थः ॥ दुर्लभत्वंसदैकस्यसुकृतेनचवस्तुनःपापस्यतिव्याकृतव्यम् ॥ इभाजएवप्रमत्तजनान् ॥ १७ ॥

व्योस्तंगयोरेवजलाशयेसरोवरादौयुद्धंनंतुपरस्परस्पर्धाजनानम् ॥ १७ ॥

दानहानिर्मदोदकत्यागः ॥ पक्षान्तरेदानहानिर्दानाभावः ॥ दुर्मेधेवहिकंठकाः ॥ पक्षान्तरेऽन्यत्रकंठकाःकंठकनृत्यादुःखदाइत्यर्थः ॥ जनेष्वेवविहरणविहाराकीडा ॥ स्त्रीत्वमार्षम् ॥ विहरणानिविहाराइतिबहुवचनं ॥ पक्षान्तरेविगतहाराविहारा ॥ १८ ॥ बाणेष्वागुगविश्लेषोऽन्यत्रगुणानुसारादीनांविश्लेषोविच्छेदेनेत्यर्थः ॥ पुस्तकेपुस्तिकायामेवदृढावधोक्तिःपुस्तकदृढबंधनीयमितिचनम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ तैलाद्रक्षजलाद्रक्षक्षमांश्लयबंधनात् ॥ आसुभ्यःपरहस्तेभ्यएवंवदतिपुस्तकमितिपक्षान्तरेऽन्यत्रायंदृढंयथायामितिवचनंस्तीत्यर्थः ॥ अपराधाभावात् ॥ पाशुपतपाशुपतयोगयुक्तेपरमहंसेएव स्नेह्यागोममताभावः ॥ यद्वा पाशुपतेसंन्यासिन्येवस्नेह्यागःस्नेहद्रव्याभ्यं गस्नेहाक्तमैश्वर्यादित्यागः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ प्राणसंधारणार्थंयथाभेदेवद्विर्नजायते औषधवदशनमाचरेत् हिंसतैलादिमैथुनंचप्रतिषिद्धानि अभ्यांगंचैवतांबूलवर्जयेत्सरदारवदित्यादिः ॥ पक्षान्तरेऽन्यत्रस्नेहस्यदयायाःस्नेहद्रव्यस्यधृताद्वर्त्यागोनास्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥ कृतसंन्यासकर्मणामेकंदित्रिद्विनामेवद्वंवातीवंशदंडधारणकथा ॥ पक्षान्तरेऽन्यत्रराज

दानहानिर्गजेष्वेवद्रुमेष्वेवहिकंठकाः ॥ जनेष्वेवविहाराहिनकस्यचिदुरःस्थली ॥ १८ ॥ बाणेपुगणविश्लेषोबंधोक्तिःपुस्तकेदृढा ॥ स्नेह्यागःसदैवास्तित्रपाशुपतेजने ॥ १९ ॥ दंडवार्तासदायत्रकृतसंन्यासकर्मणाम् ॥ मार्गणाश्चापकेष्वेवभिक्षुकाब्रह्मचारिणः ॥ २० ॥ यत्रक्षपणकाएवदृश्यंतेमलधारिणः ॥ प्रायोमधुव्रताएवयत्रचंचलवृत्तयः ॥ २१ ॥ इत्यादिगुणवदेशेवविरान्यप्रशासति ॥ धर्मेणराजधर्मज्ञां ढीर्यगुणशालिनि ॥ २२ ॥ सौभाग्यभाजिरूपाद्वेशैर्यौदायगुणान्विते ॥ सीमंतिनीनारम्याणालावण्याजितसुश्रियाम् ॥ २३ ॥

दंडवार्तारजदंडकथानास्तीत्यर्थः ॥ चापकेषुत्रापेषुयुःष्वितियावत् ॥ एवंमार्गणाबाणाः ॥ पक्षान्तरेऽन्यत्रमार्गणायाचकनसंतीत्यर्थः ॥ ब्रह्मचारिणएवभिक्षुकाभिक्षाहारोपजीविनः ॥ संन्यासिनांत्वयादेरणनिर्मंत्रणमेवभवतीतिभावः ॥ २० ॥ क्षपणकाअवधूताएवमलधारिणोदेहमलधारिणोदृश्यते ॥ पक्षान्तरेनान्येइत्यर्थः ॥ मधुव्रताभमराएवचंचलवृत्तयः ॥ पक्षान्तरेनान्येइत्यर्थः ॥ अमरेष्वपिकेचनचंचलवृत्तयोनभवतीतिप्रायोगहणम् ॥ २१ ॥ उपसंहरति ॥ इत्यादीति ॥ पूर्वोक्तप्रकारगुणवतिदेशधर्मेणन्यायेनारज्याज्ञःकर्मप्रजापालनादिव्यप्रशस्तिकुर्वतिसिलावधेनंगंसौंदर्येणाजिताप्राप्ताशोभनाश्रीभिस्तासांज्ञीनाभयुतंदशहस्तसुचक्रमाराणांशतत्रयंभाविभविष्यतीतिवृत्तीयेनावयः ॥ राजानंविशेषयतः ॥ शौर्दीर्यैतिसपादसाधनं ॥ शौर्दीर्यशूरतासौंदर्यैतिकंचित् ॥ तत्रसौंदर्यशोभातिशयः ॥ रूपंकरचरणदिघटनसौष्ठवंलावण्यमितिभावत् ॥ शौर्यैर्दक्ष्यम् ॥ औदार्यैर्दानुत्वंमहत्वंवा ॥ २२ ॥ २३ ॥

ननु पुण्यविना कथं विश्वनाथस्मरणं घटेत तत्राहुः ॥ येन पुण्येनेति ॥ प्राज्यमुल्लङ्घं प्रजासुखम् ॥ तत्र हेतुरकंठकं शत्रुरहितम् ॥ ३१ ॥ ननु तथापि प्रसन्नसत्त्वेन केन फलं दद्यान्नचिजीवन
 मारभ्य मोक्षवसानमित्यत्राहुः ॥ यस्य प्रसादादिनिपाठः ॥ अंगना उत्तमास्त्री ॥ अंगना इति वा पाठः ॥ सष्टद्वयोरप्यादिविज्ञतयः ॥ परमकारुणिकत्वात्तस्येति भावः ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥ त्वमिति ॥ इति आशीः परंपरापूर्वोक्ता माशिविदधारांशुत्वा इदं मम अयं चासौ वृत्तांतश्चेति वा ॥ इदं वृत्तांतं आवाभ्यामिदानीं कथ्यमानं त्वं स्मरिष्यसीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ आ
 येन पुण्येनेते प्राप्तां ज्यप्राज्यमकंठकम् ॥ तत्पुण्यशेषतो भूयाद्विश्वनाथे मतिस्तव ॥ ३२ ॥ यस्य प्रसादात्सुलभमायुः पुत्रां वरांगनाः ॥ ससृद्ध
 यः स्वर्गमोक्षोऽसि विश्वेशः प्रसीदतु ॥ ३३ नाम श्रवणमात्रेण यस्य विश्वेशितुर्विभोः ॥ महापातकविच्छेदः स विश्वेशोऽस्तु ते हृदि ॥ ३४ ॥ त्वं हृद्
 कालो भूपालः श्रुत्वेत्याशीः परंपराम् ॥ स्मरिष्यसीदं वृत्तांतं पुलकं कवपुस्तदा ॥ ३५ ॥ आकारगोपनं कृत्वा ते यो दात्वा धनं वहु ॥ सुमुहूर्तम
 नु प्राप्य सुतेराज्यं विधाय च ॥ ३६ ॥ अंगं लेखयार इत्यातः काशीं गमिष्यसि ॥ दत्वा दानानि भूरूणि प्रीणयित्वा र्थिनो जनान् ॥ ३७ ॥ स्व
 नाम्ना तत्र संस्थाप्या लिंगं निर्वाणकारणम् ॥ प्रासादं तत्र कृत्वोच्चैस्तदग्रे कूपमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ विधाय विधिवत्तत्र कलशारोपणादिकम् ॥ म
 णिमाणि क्यंचापि यदुकुलं भाग्यगोधनम् ॥ ३९ ॥ महाध्वजपताकाश्च च्छत्रचामरदर्पणम् ॥ देवोपकरणं भूरिविश्राण्य श्रमवर्जितः ॥ ४० ॥
 व्रतोपवासनियमैः परिक्षीणकलेवरः ॥ मध्याह्ने निजेनेतत्र द्रव्यस्यैकं तपोधनम् ॥ ४१ ॥ अतीव जीणवपुषं परिपिणजटान्वितम् ॥ मूर्तिमंत
 मिव प्रांशुं धर्मजनमनोहरम् ॥ ४२ ॥ भारं शरीरयष्टे श्रद्धयष्ट्यां समर्प्य च ॥ गर्भागाराद्विनिष्क्रम्याभ्यां तं रंगमंडपे ॥ ४३ ॥ उपविश्य
 समीपे ते प्रक्ष्यत्येवमनुक्रमात् ॥ कोसित्वं किमिहासित्वां द्वितीय इव कस्त्वयम् ॥ ४४ ॥ प्रासादः कारितः केन जानास्ये षततो वद ॥ अस्य लिंग
 स्यार्किनाम प्रायोजनं नवार्धकात् ॥ ४५ ॥

कोरितसार्धं वाक्यम् ॥ आकारगोपनमभिप्रायसंगोपनम् ॥ सुमुहूर्तशोभनं लभ्यम् ॥ ३६ ॥
 दत्वेति सार्धं श्लोकं वाक्यम् ॥ तत्र क्त्वांतं लब्धं वतानां पदानां तत्र काश्याद्रव्यस्यैकं तपोधनमित्यनेनान्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ चापि यदुकुलं पीतवक्ष्यम् ॥ ३९ ॥ विश्राण्य दत्वा ॥ श्रमवर्जितः
 कार्पण्यजन्यखेदरहितः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मूर्तिमंतं धर्ममिवेत्यन्वयः ॥ प्रांशुमुच्चं महान्तं धर्ममिति वा ॥ ४२ ॥ गर्भागाराच्छिवालयात् ॥ ४३ ॥ उपविश्येत्यर्थं वाक्यम् ॥ सतपोधन इ
 ति शेषः ॥ प्रक्ष्यति प्रश्नं करिष्यति ॥ कोसिति सार्धेन ॥ द्वितीय इव कस्त्वयमित्यनेन ग्लेश्चामुद्दिश्य ॥ अनेन सम्यग्दृष्टिबलाभावः सूचितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

वृद्धकालइति सार्धं चकंवाक्यम् ॥ नाम्ना वृद्धकालइति ख्यातत्वं मध्ये राजसभराजसभाया मध्ये दूरात्कार्पाटिकैरुक्तं ब्रह्मधारितपत्नि विशेषेण दृष्टमन्यथा नैः सर्वैः कार्पाटिकैरनेकशः शो
भनाशीर्विद्विभिर्नादितानेन संवर्धितो भविष्यसीत्यन्वयः ॥ कथं भूतैः स्वाशीर्विद्वैः ॥ तत्कर्मभावि सद्दृशैस्त्वयैदं कुठो गोगावसानपुण्यकर्मतस्य भावि यत्फलतत्सद्दृशैस्त्वद्योयैर्यथाथैरि
त्यर्थः ॥ त्वद्भावि कर्म सद्दृशैरिति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ त्वंकथं भूतः ॥ उग्रः प्रतापवान् ॥ २४ ॥ श्रिया धनसंपत्त्या संतर्पिता मार्गणाया च कायेन सः ॥ श्रीसमर्पितेति पाठेऽपि स एवार्थः ॥
॥ २५ ॥ संततमवशुधेन यज्ञसमाप्त्यनंतरं क्रियमाणेन स्नानेन छिन्ना आद्रा मूर्धजाः केशा यस्य सः ॥ स नीर्थो दकसं छिन्नेति पाठे स नीर्थान्युल्लुहानियानिकावेरीतुंगभद्रा कृष्णा वेणा गौत

राज्ञीनामयुतं भाविकुमाराणां शतत्रयम् ॥ वृद्धकालइति ख्यात उग्रः परपुरंजयः ॥ २४ ॥ विजितानेकसमरः श्रीसंतर्पितमार्गणः ॥ अनेकग
णसंपूर्णः पूर्णचंद्रनिभद्युतिः ॥ २५ ॥ संततावभृथक्छिन्नमूर्धजः क्षितिपर्षभः ॥ प्रजापालनसंपन्नः कोशप्रीणितभूसुरः ॥ २६ ॥ पदारविंदगोविंद
वृद्धिध्यायन्नतंद्रितः ॥ वासुदेवकया लापपरि क्षिप्तदिनक्षपः ॥ २७ ॥ कदाचिदुपविष्टः समन्त्ये राजसभं द्विज ॥ दूरात्कार्पाटिकैर्दृष्टो वाराणस्याः
समागतैः ॥ २८ ॥ त्वत्कर्मभावि सद्दृशैस्त्वदात्वमाभिर्नंदितः ॥ तैः सर्वैराजशालूलास्वाशीर्विद्वैरनेकशः ॥ २९ ॥ श्रीमद्विश्वेश्वरो देवो विश्वेषां जग
तांगुरुः ॥ काशीनाथस्तु ते कुर्यात्कुमतेरपवर्जनम् ॥ ३० ॥ नैः श्रेयसी च संपत्तिर्यो देयात्स्मरणादपि ॥ काशीनाथः स ते दिश्याज्ज्ञानं मलविव
र्जितम् ॥ ३१ ॥

स्यादीनि ॥ तथा चोक्तम् ॥ कावेरीतुंगभद्रा च कृष्णा वेणा च गौतमी भागीरथी विख्याताः पंचगंगाः प्रकीर्तिता इति ॥ तेषामुदकैः संछिन्ना मूर्धजा यस्य स इत्यर्थः ॥ कोशेन कोशस्थेन न्या
यार्जितधनेन प्रीणिता स्तर्पिता भूसुरा ब्राह्मणा येन सः ॥ २६ ॥ गोविंदस्य दंगोविंदम् ॥ पदारविंदे कृष्णस्येति पाठे पदारविंदइति द्वितीया द्विवचनम् ॥ वासुदेवकया लापेन परि क्षिप्ते निर्वहिते
दिनक्षपे दिवसरात्रयेन सः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वाशीर्विद्वैर्वाहुः ॥ श्रीमद्विश्वेश्वर इति पंचकेन ॥ कुमतेरज्ञानस्य अपवर्जनं नाशनम् ॥ ३० ॥ न चात्र साधनप्रयास इत्याह ॥
नैः श्रेयसी कैवल्यख्याम् ॥ स्मरणादपि शब्ददुच्चारणादपि ॥ तथा च सकृदुच्चरितं येन हरिस्त्येक्ष्य इदं बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रतीति ॥ न च ज्ञानं ज्ञानेनैव निवर्त्यते तत्सद्भावा
त्कथं तस्यापवर्जनं तत्राहुः ॥ काशीनाथः स इति ॥ सप्रसिद्धः ॥ दिश्यादुपदिशतु ॥ ननु तथापि सार्धं द्यादिज्ञानदानेन स दोषस्तदवस्थ एवेत्याशंक्या दुर्मलविवर्जितमज्ञानतत्कार्यो नो
शकमित्यर्थः ॥ ३१ ॥

नचवंत्यांमोक्षपुण्यांमृतायाः कथं पुनर्जन्मनत्राह ॥ अयो व्यायामित्यादि ॥ ६३ ॥ एवं सार्यायाः पूर्ववृत्तांतमुक्तातस्याप्याह ॥ अवैमीत्यादिना ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अयच्चेति ॥ स्फुटं निश्चितम् ॥ एतदेव युक्तमिति भावः ॥ ६८ ॥ तदेव दर्शयति ॥ ६९ ॥ तस्मादिति ॥ निधानवन्निधिवत् ॥ ७० ॥ निश्चितमिति ॥ हिहकारवत्यंतनि

अयो व्यायामथावंत्यांमथुरायामथापिवा ॥ द्वारवत्यांचकांत्यांवामायापुण्यामथोत्प ॥ ६३ ॥ अपिपातकिनोयेचकालेननिधनंगताः ॥ तेहिस्वर्गादिहागत्यकास्यांमोक्षमवाप्नुयुः ॥ ६४ ॥ अवैमित्वामपिवृद्धिजोऽभूः पूर्वजन्मनि ॥ माथुरः शिवशर्माख्योमायापुण्याभवाभ्यन्तः ॥ ६५ ॥ तपुण्यात्माप्यवैकुण्ठं भुक्त्वा भोगान्नोरमान् ॥ तपुण्यशेषाक्षितिपोजातस्त्वं नंदिवर्धने ॥ ६६ ॥ दृढकालावर्तपालतेनैवसुरुतेनच ॥ मोक्षक्षेत्रमिदं प्राप्सो मुक्तिं प्राप्स्यस्यनुत्तमाम् ॥ ६७ ॥ अन्यच्च शृणुराजेंद्रव्यायस्समुदीरितम् ॥ कर्ताकारयिताशंभुः प्रासादस्येति तस्फुटम् ॥ ६८ ॥ सुरुतैर्नैवसतमाख्यातव्यंकदाचन ॥ कृतं मयेतिकथनापुण्यक्षयतितक्षणात् ॥ ६९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनगोपनीयं निधानवत् ॥ सुरुतं कीर्तनाद्व्यर्थं भवेद्भस्मदुतं तथा ॥ ७० ॥ निश्चितं विश्वनाथेन प्रेरितेन त्वयाऽनघ ॥ कृतं हि कृतकृत्येन प्रासादादिहवेद्यहम् ॥ ७१ ॥ दृढकालेश्वरं नामालिंगमेतन्महीपते ॥ जानीत्यादि संसिद्धिनिमित्तं किंतु वैभवान् ॥ ७२ ॥ दर्शनात्स्यर्शनात्तस्य पूजनाच्छ्रवणान्नतेः ॥ दृढकालेशलिंगस्य सर्वप्राप्नोति वांछितम् ॥ ७३ ॥ कृपः कालोदको नाम जराव्याधि विधातकृत् ॥ यदीयजलपानेन मानुः स्तन्यमपानवान् ॥ ७४ ॥ कृतकूपोदकस्नानः कृतैर्तल्लिपूजनः ॥ वर्षेणसिद्धिमाप्नोति मनोभिलषितानरः ॥ ७५ ॥ नकुण्ठनच विस्फोटानं रंधानविचर्चिका ॥ पीतास्पृष्टा त्पतिष्ठंतिकफः कालदमोदकात् ॥ ७६ ॥

श्वयार्थ ॥ प्रसादाद्यपि किंचित् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ कूप इति ॥ कालं जराव्याधि विधातकमुदकं यस्य सः ॥ तदेव दर्शयति ॥ जराव्याधि विधातक इति ॥ कालदम इति पाठे कालं च लुप्तमयतीति तथा ॥ ७४ ॥ नकुण्ठमिति ॥ कालदमोदकालीनास्पृष्टा द्वाकुक्ष्णायोरोगानप्रतिष्ठतीत्यन्वयः ॥ तत्र कुक्षं श्वित्रम् ॥ कुक्षं श्वित्रमित्यमरः ॥ विस्फोटः पिटकः ॥ विस्फोटः पिटकः क्षियामित्यमरः ॥ रंधारं घणोरोगविशेषः ॥ विचर्चिका किलासम् ॥ किलाससिद्धमेकच्छान्तुपामपामे विचर्चिकेत्यमरः ॥ ७६ ॥

॥ ४६ ॥ दाक्षिण्योदक्षिणदशोद्वः ॥ एतयाङ्गलेखया ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ भवानितिगणवाक्यम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ जोषतूष्णीम् ॥ ५३ ॥ नूनप्रेरितार्थतइति

पृष्ठस्वमितितेनाथतदद्वदतपस्विना ॥ कथयिष्यस्यहराजद्वदकालइतिश्रुतः ॥ ४६ ॥ दाक्षिण्यइहप्राप्तस्वेतयासहकांतया ॥ व्यायामि
लिंगमेतच्चप्रार्थयामिनिकंचन ॥ ४७ ॥ प्रासादस्यास्यजटिलस्वयंकारयिताशिवः ॥ विशेषतोऽस्यलिंगस्यनामनोवेदिनिश्रितम् ॥ ४८ ॥
इतिश्रुत्वानरपतेवाक्यंप्राहजटाधरः ॥ सत्यमुक्तंत्वयैकंहलिंगनामनवेसियत् ॥ ४९ ॥ पश्येयंत्वामहंनित्यमुपविष्टुनिश्चलम् ॥ श्रुतो
भविष्यतितवप्रासादोयेनकारितः ॥ ५० ॥ ममाग्रेतत्समाचक्ष्वयदिजानासितत्वतः ॥ आकर्ण्येतिवचस्तस्यपुनःप्राहभवानिति ॥ ५१ ॥
कर्ताकारयिताशुभुःकिमतथ्यब्रवीम्यहम् ॥ अथवाचितयाकिमेतपस्विन्नयाविभो ॥ ५२ ॥ इतिवयिस्थितेजोषंसुपुनद्वदतापसः ॥ पि
पासुरस्मिपानीयमानीयाशुप्रयच्छमे ॥ ५३ ॥ इतिनेचनुब्रुवस्त्ववार्थानीयचकूपतः ॥ पाययिष्यसितंद्वदतापसंतक्षणाच्चसः ॥ ५४ ॥ तंदुवपा
नताभूयात्सुपार्वणशशिप्रभः ॥ तरुणारूपसंपन्नःकोशोन्मत्कारोगयथा ॥ ५५ ॥ जाताश्चर्येणभवतापुनरेवाभ्यभाषिसः ॥ कःप्रभावोहिभ
गवत्प्रेषयेनभवान्पुनः ॥ ५६ ॥ परित्यज्यात्रजरसनवेभ्राजसिसांप्रतम् ॥ अस्तिचद्वकाशस्तेततोब्रूहितपोधन ॥ ५७ ॥ तपोधनउवा
च ॥ दद्वकालक्षितिपतेजानेत्वांसुमहामते ॥ इमामपिचजानेऽहंतवपत्नीपतिव्रताम् ॥ ५८ ॥ जन्मनोऽस्मादिदंराजन्नासीद्विप्रस्यकस्य
का ॥ तुर्वसोर्वदवपुषश्चुभाचाराशुभाभानना ॥ ५९ ॥ तेनदत्ताविवाहार्थेनध्रुवायमहात्मने ॥ सचकालवशंप्राप्तोनैध्रुवोऽप्राप्तयौवनः ॥ ६० ॥
वैधव्यपालयंत्येषामृताऽवत्याशुभव्रता ॥ तेनपुण्येनसंजातापाण्ड्यस्यदृष्टतेऽमुता ॥ ६१ ॥ परिणीतात्वयाराजयतिव्रतरतासदा ॥ त्वयासहे
हंसंप्राप्तमूर्तिकंप्राप्यत्यनुत्तमाम् ॥ ६२ ॥

यावत् ॥ ५४ ॥ तदंबुति ॥ भूयाद्भविष्यति ॥ सुपार्वणशशिप्रभःशोभनपूर्णमाचंद्रमदशः ॥ कोशोन्मत्कारोगनिर्माकरहितसर्पः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अन्यानिपुण्यक्षे

त्राणिकाशीप्राप्तिकराणितिवक्तुंतयोःपूर्वजन्मदत्तांतामाह ॥ जन्मनोऽस्मादिद्यमित्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

गिरिमिति ॥ कलशोद्भवः कुंभसंभवः कार्तिकेयवनदंष्टवान् ॥ तत्र च वने षडाननमद्राक्षीदियत्रिमेणान्वयः ॥ २ ॥ गिरिविशिनष्टिचतुर्भिः ॥ सर्वेति ॥ सौगंधिकानि कंदः शालुकं मूलमिति यावत् ॥ तद्वनितिकमन्यन्मूलम् ॥ यद्वा कंदो वर्तुलाकाराईकहरिद्रासूरणादिः ॥ मूलमधः मूक्षमपेरिविस्तृताकारं मूलकादिनाभ्यामाढ्यम् ॥ ३ ॥ नितरावीतो गतः श्वापदानां हि स्वभावानां व्याघ्रादीनां गणो यत्र तत्तथा ॥ विनीतेति पाठे विनीतस्य कक्रौर्यः श्वापदानां गणो यत्र तत्तथा ॥ सरिद्धिः सहितानियानियमित्वलान्यस्योदकसरांसितिरावृतम् ॥ स्व

गिरिं प्रदक्षिणीकृत्य श्रीसंज्ञकलशोद्भवः ॥ सपत्नीकोददशार्थरस्यस्कंदवनमहतम् ॥ २ ॥ सर्वतु कुसुमाढ्यं वरसवफलपादपम् ॥ सुसेव्यकंदं मूलाढ्यं सुवल्कलमहीरुहम् ॥ ३ ॥ निवीतश्चापदगणं ससरियस्त्वलावृतम् ॥ स्वच्छगंभीरकासारं सारं सर्वभुवः परम् ॥ ४ ॥ नानापतत्रिसंघुषु नानामुनिजनोषितम् ॥ तपःसंकेतनिलयमिवैकं संपदापदम् ॥ ५ ॥ लोहितो नाम तत्रास्ति गिरिः स्वर्णगिरिप्रभः ॥ सुकंदं प्रसवणः स्वसा नुशिखरप्रभः ॥ ६ ॥ कैलासस्य कशकलं कर्मभूमौ विहागतम् ॥ तपस्तप्तुमिव प्रोच्चैर्नानाश्रयं समन्वितम् ॥ ७ ॥ तत्राद्राक्षोन्मनिश्रेष्ठोऽगस्यः साक्षात् षडाननम् ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ सपत्नीको महातपः ॥ ८ ॥ तुष्टावगिरिजामुनूक्तैः श्रुतिसमुद्भवैः ॥ तथा स्वकृतयास्तुत्या प्रवदक रसंपुटः ॥ ९ ॥

च्छानिर्मलानिर्गमिराण्यगाधानिसरोवराणि यस्मिंस्ति स्वच्छगंभीरकासारम् ॥ ४ ॥ तपःसंकेतनिलयं तपोराहस्यस्थानमिवेयुपेक्षा ॥ एकमुत्थम् ॥ ५ ॥ किंच लोहितो लोहितगिरिः तिदक्षिणायां प्रसिद्धः पर्वतस्तत्र वनेऽस्ति ॥ स्वर्णगिरिप्रभः सुवर्णरिव सुंदरः ॥ शोभनाः कंदरादयः प्रसवणानि च निर्झरा यत्र तसः ॥ सानवः प्रस्थाः पर्वतैकदेशसमभागाः ॥ शिखराणि च गणि ॥ स्वानां स्वसंबंधिनां सानुशिखराणां मेभिर्वा प्रभाशोभा यत्र तसः ॥ सुइतिकचित् ॥ सुसानुशिखरित्यन्यत्र ॥ ६ ॥ एकशकलमेकलंडं इह वने उच्चैर्यथास्यात्तथा तपस्तप्तुमागतमिवेयुपेक्षा ॥ ७ ॥ साक्षाद्ब्रह्म ॥ यत्साक्षादपरोक्षं ब्रह्मेति श्रुतेः ॥ तदवषडाननम् ॥ भक्तानुजिघृक्षया गृहीतलीलाशरीरमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

सगुणगुणभेदेऽज्ञत्यापराधपापंदा ॥ पदैरष्टाभिरस्त्रीषीदास्सोर्गिरिजासुतम् ॥ षडाननायनमोस्त्वित्यन्वयः ॥ षडाननंविशिनष्टि ॥ वंदारंकेत्यारभ्येतिमित्यतःप्राक्तनेनपथेन ॥ वंदारकवद्वैवसहैवैवेअभिवंद्येपादारविदेचरणकमलेयस्तस्मै ॥ मुधाकरायास्तुतब्धयेपरमानंदयेत्यर्थः ॥ षडाननायषण्णाऽमृतानामननयापणयेन तस्मैसवसारादिकाऽरुपायेत्यर्थः ॥ षण्णुवायेतिवा ॥ अमिति विक्रमायाननपराक्रमायेत्यर्थः ॥ गौरीब्रह्मविद्यानिर्मलत्वात्तयाहृदानंदस्यहृदयाभिव्ययानंदस्यसमुद्भवोयस्यसुद्धिदृष्ट्यभिव्यंयत्वानस्मै ॥ तथाच्युतिः ॥ दृष्टमेतत्त्वद्वयाबुद्ध्याऽसूक्ष्मयाऽसूक्ष्मदर्शिनिरिति ॥ पार्वत्याहृदयाद्वादनक्रायेतिवा ॥ १० ॥ प्रणतानांभक्तानांवाआर्तिहंत्रेसंसारदुःखनाशकाय ॥ समस्तभक्तवदस्यमनोरथानामोभिलषितानांमार्थकाममोक्षाणांक्रान्तपदायेति ॥ परतारकस्यपंचकस्यथानामनोरथानांदोत्रेखंडयेति ॥ नतानाभितिपाठेतानां

अगस्तिरुवाच ॥ नमोस्तुवंदारकवंदवंदपादरविंदायमुधाकराय ॥ षडाननायामितिविक्रमायगौरीहृदानंदसमुद्भवाय ॥ १० ॥ नमोस्तुभ्यंप्रणतार्तिहंत्रेकत्रैसमस्तस्यमनोरथानाम् ॥ दात्रेथानांपरतारकस्यहंत्रेचंडासुरतारकस्य ॥ ११ ॥ अमूर्तमूर्तयसहस्रमूर्तयेगुणायगुणायपरास्वराय ॥ अपारपारायपरापरायनमोस्तुभ्यंशिखिवाहनाय ॥ १२ ॥

समस्तस्यप्रपंचस्यकत्रैछेदकायेतिव्याकृतव्यम् ॥ परतारकस्यचंडस्यासुरस्यतारकस्यहंत्रेनाशयित्रे अथवापराशतारकज्ञानमणवहूपषडक्षरामंत्रराजहूपनानतद्वाचोशेषपूर्ववत् ॥ ११ ॥ अमूर्तमूर्तयिअमूर्तैवाध्वाकोशमूर्तानिपृथिव्यजेजसि ॥ मूर्तैचार्यतचितिश्रुतः ॥ तद्रूपायपंचीकृतगतपंचकालकहिण्यगमोयेत्यर्थः ॥ सहस्रमूर्तयंपंचीकृतगतपंचकालकविराड्वायेत्यर्थः ॥ गुणायराजस्तत्त्वतमआत्मकायाकारयश्छेषंविना ॥ अगुणायनिर्गुणयेतिवा ॥ गुणायगुणायैतिपाठेगुणापवगण्यायस्तत्त्वैर्निर्दोषायेत्यर्थः ॥ परास्वरायप्रधानवपिश्रैष्ठ्यायदूरायेतिवा ॥ प्रधानास्मरतःपरइतिश्रुतः ॥ अपारोऽगम्यःपारोऽवधियस्यसतथातस्मै ॥ अपरिच्छिन्नोयेत्यर्थः ॥ अपाराजीवास्ताज्ञानदोनेनपारयतीत्यपारस्तस्मादितिवा ॥ परास्वरायमाययाकार्यकारणरूपाय ॥ शिखिवाहनयमयूरस्थाय ॥ १२ ॥

१ युतइतिक्रियाठः

ब्रह्मविदावरायतत्त्वज्ञानिनामादिगुरवे ॥ दिगंबरायदिव्वासे ॥ अंबरसंस्थितायाकाशवासाय ॥ यद्वांबरसंस्थिताय अंबरशरीरत्वेनस्थिताय ॥ आकाशशरीरं ब्रह्मेति श्रुतेः ॥ हि
रण्यवर्णायस्वर्णकांतये ॥ तथाचोक्तम् ॥ ध्येयः सदासविदुर्मंडलमभ्यवर्ती नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः केयूरवाग्न्यक्रुण्डवान्किरीटोद्गारी हिरण्यमयवपुर्धनशंखचक्रइति ॥
हिरण्यबाहवे हिरण्यानिस्वर्णमयानिकेयूरादीनि बाहुषु हस्तादिषु यस्य तस्मै ॥ हिरण्ययस्वर्णरूपाय ॥ शुद्धस्त्वात्मकायेति वा ॥ हिरण्ये तोयस्य तस्मै अग्निस्वरूपाय रुद्ररूपाय वेत्यर्थः ॥
तथाच भागवते ॥ यत्र यत्रा पतन्मक्षोरतस्तस्य महात्मनः तानि हृष्यत्येह श्रेष्ठे त्राण्यासन्महीपते इति ॥ १३ ॥ तपःस्वरूपाय साक्षात्तपोरूपाय ॥ तपो धनाय तप एव धनैश्चर्यय
स्य तस्मै ॥ तपो धनानां तपसः फलानां प्रतिपादकाय प्रदायकाय ॥ सदा कुमाराय सर्वदा पंचषडङ्गार्जकरूपाय ॥ हिमसिद्धौ ॥ सनत्कुमारायेति वा ॥ मारमारिणे कामजं त्रे ॥ एतत्तु क

नमोस्तुते ब्रह्मविदां वराय दिगंबरायां वरसंस्थिताय ॥ हिरण्यवर्णाय हिरण्यबाहवे नमो हिरण्यया हिरण्यरेतसे ॥ १३ ॥ तपःस्वरूपाय तपो ध
नाय तपःफलानां प्रतिपादकाय ॥ सदा कुमाराय हिमारमारिणे तृणैश्चर्य विरागिणे नमः ॥ १४ ॥ नमोस्तुतुभ्यं शरजन्मने विभो प्रभातसू
र्यारुणदंतपंक्तये ॥ बालाय चाबालपराक्रमाय षण्मातुरायालमनातुराय ॥ १५ ॥

स्य अंदाग्निप्रायेण बोद्धव्यम् ॥ देवसेनायां धवकन्याया इव पवणी परिणतुल्य दर्शनाद्बहुस्य ॥ वैष्णवे च ॥ श्रीदेवसेनामैत्रेयदेवसेनापतिहरि रिति यद्वा ब्रह्मणे वरदानात्सदा कुमारत्वम् ॥
तदुक्तं स्कंदे ॥ पुत्रस्ते भविता देवि महायोगबलान्वितः सदा बालोऽश्रुतगो धर्मज्ञो धर्मवत्सल इति ॥ मारयतीति मारादुष्टास्तेषां मारिण इति वा ॥ माररूपाणि इति पाठकोटिकं दंपुत्रं
मायैत्यर्थः ॥ तृणीकृतमैश्वर्येन विरागोऽस्यास्तीति विरागी सच सच तस्मै ॥ १४ ॥ शरजन्मने शरस्तंबोत्पत्तये ॥ शरस्तंबे निक्षिप्त्वा भवयोर्वीर्यात्कार्तिकेयस्य जन्मेति प्रसिद्धम् ॥ प्र
भातसूर्यारुणदंतपंक्तये प्रातः कालीनसूर्यसदृशदंतराजये ॥ बालाय बालवत्प्रतीयमानाय ॥ अर्थवाऽबालपराक्रमाय अः विष्णुः सचासौ बालश्चेत्यबालः श्रीणरामवामनादिस्तस्यैव
पराक्रमाय स्य तस्मै ॥ प्राकृतं व्याख्या नं स्पष्टम् ॥ षण्मातुरायां षण्मातुरास्तस्मै ॥ अलमनातुरायात्यंतदक्षाय ॥ १५ ॥

१ यथाश्रुताथस्य स्पष्टत्वार्थान्तरमाह

मीढुष्टमायसकामेषु फलसेचनकर्तृणामध्यश्रयाय ॥ उत्तरमीढुषेमाविफलानां दाने ॥ गणानां रुद्रपापदानं दिवसेनानां वापतयेत्यभिने ॥ जन्मजोऽतिक्रम्यगच्छतीति जन्मजराति
गत्सत्सैषद्वाविकाररहितोऽयेत्यर्थः ॥ विशाखाय विशाखोनाम कुमारस्यानुजस्तस्यै ॥ तथा ववैणवे ॥ अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्त्वैव्यजायत तस्य शाखो विशाखश्चैनमेयश्च पृष्ठ
जडति ॥ सुशक्तिपाणये शोभनाशक्तिरत्नविशेषः पाणौ यस्य तस्यै ॥ १६ ॥ सर्वस्य नाथस्यैति व्यधिकरणे षष्ठौ ॥ विश्वनाथस्यापत्यायेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इत्यमिति ॥ सोऽगस्त्य इत्थं
पूर्वोक्तप्रकरणपरिहृत्य स्तुत्वानमोनम इत्यभिभाषमाणः ॥ तुशब्दोऽत्र किञ्चिद्वादिशयद्योतनार्थः ॥ द्विष्टिः परिक्रम्य पंचवारान्यदक्षिणीकृत्य परः स्थितः पश्चाद्धर्मेश उपविशेति कु

मीढुष्टमायान्तरमीढुषेन मोनमो गणानां पतये गणाय ॥ नमोऽस्तु ते जन्मजराति गायनमो विशाखाय सुशक्तिपाणये ॥ १६ ॥ सर्वस्य नाथस्य
कुमारकायकौ चारयतारकमारकाय ॥ स्वां ह्यगांगेयचकार्तिकेयशैवेयतुभ्यं सततं नमोऽस्तु ॥ १७ ॥ इत्थं परिहृत्य सकार्तिकेयं नमोनम
स्त्वित्यभिभाषमाणः ॥ द्विष्टिः परिक्रम्य पुरोविवेशस्थितो मुनीनां पविशेति चोक्तः ॥ १८ ॥ कार्तिकेय उवाच ॥ ॥ क्षेमोऽस्मि कुंभजमुने त्रि
दशैकसहायकृत् ॥ जानेत्वा मिह संप्राप्तं तथा विध्याचलोन्नतिम् ॥ १९ ॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रे मध्यक्षेण रक्षिते ॥ यत्र क्षीणायुषां साक्षाद्दिह
पाक्षोऽस्ति मोक्षदः ॥ २० ॥ भूर्भुवः स्वस्ते वापिनपातालतले मलम् ॥ नोर्ध्वलोके मया दृष्टं तादृक्षेत्रं कुञ्चिन्मुने ॥ २१ ॥ अहमेकचरोऽयत्र
तत्क्षेत्रं प्राप्स्ये मुने ॥ तप्ये तपांसि नाद्यापि फलेयुर्मम नोरथाः ॥ २२ ॥ न तप्युन्यैनं तद्दानं न तपो भित्तं जपैः ॥ न लभ्यं विविधैर्ज्ञैर्लभ्यमेश
दनुग्रहात् ॥ २३ ॥ ईश्वरानुग्रहादेव कारीवासः सुदुर्लभः ॥ सुलभाः स्यान्मुने नूनं न वै सुकृतकोटिभिः ॥ २४ ॥

भरणोक्तः सन्निवेशचेत्यर्थः ॥ १८ ॥ अये कारीमाहात्म्यकथनं विश्वासाय कुशलश्रुत्वा पूर्वकत्वात्सादिकं सर्वज्ञतया जानामीत्याह ॥ क्षेमोऽस्मीति ॥ हे त्रिदशैकसहायकृत् ॥ १९ ॥
ननु कथाः कुशलं त्यक्त्वा किमिति ममैव कुशलं पृच्छते तत्राह ॥ अविमुक्त इति ॥ क्षेमक्षेमव ॥ तत्र हेतुः व्यक्षेणेति ॥ व्यक्षीशेति पाठे व्यक्षश्चासौ ईशश्चेति व्यक्षीशः ॥ अदंततां प्रा
वच्छादयः ॥ किंच कुशलस्य कावर्ता मोक्षोऽपि यत्राति सुलभ इत्याह ॥ यत्रेति ॥ २० ॥ अतएव कचिदपि भूर्भुवः स्वस्ते वापिनपातालतले मलम् ॥ त्वत्तु नमनशील
त्वे देवदर्शनाभावः संसाध्यत इति सूचयति ॥ हे मुने इति ॥ यादृगिति पाठे यादृगिदं क्षेत्रं तादृक्षेत्रं कुत्रापि न दृष्टमिति व्यर्थः ॥ २१ ॥ काश्यां कृतं वासत्वात् त्वं मत्तोऽपि श्रेष्ठ इत्याशयेनाह ॥ अ
हमेकेति ॥ २२ ॥ तक्षेत्रम् ॥ २३ ॥ ईश्वरेति ॥ सुदुर्लभोऽपि कारीवास ईश्वरानुग्रहादेव सुलभः स्यादित्यर्थः ॥ २४ ॥

अथैवेति ॥ विधातुर्यातिरेकिणी हिरण्यगर्भस्य सृष्टेयाभिनेत्यर्थः ॥ अतिकारिणीति पाठोऽधिकेत्यर्थः ॥ २५ ॥ तस्मै तादृक्क्षेत्रकिमिति सर्वनसेव्यते तत्राह ॥ अहो इति
 खेदे ॥ दौर्बल्यमाधमादौ विधंकुस्तितलम् ॥ माहात्म्यं यादृश्यम् ॥ २६ ॥ ननु तथापि तद्वद्व्यवस्थाया मेव कारीति व्यानमरणस्यानियतत्वादित्याह ॥ शरीरमिति त्रिभिः ॥ आयुरेव सृग्गः स
 यावदिति ॥ २९ ॥ एवं मरणस्यानियतत्वादलकावस्थाया मेवाविमुक्तमश्रयणीयमित्युक्तं पूर्वमिदानीं तद्वद्व्यवस्थायामपि ये कारीरानसमाश्रयंति तिमंदा इत्याह ॥ जरेति ॥ नानेहो

अन्यैव काचित्सा सृष्टिर्विधातुर्यातिरेकिणी ॥ न तत्क्षेत्रगुणान्वक्तुमीश्वरोपश्वरो यतः ॥ २५ ॥ अहो मतेः सुदौर्बल्यमहो भाग्यस्य दौर्विधम् ॥
 अहो मोहस्य माहात्म्यं यत्काशीहनसेव्यते ॥ २६ ॥ शरीरं जीयेते नित्यं संजीयेति त्रिद्रियाण्यपि ॥ आयुः सृग्गोः सृगयुना कृतलक्ष्यो हि सृत्सुना ॥ २७ ॥
 सापदं संपदं ह्यत्वासापायं कायमुच्चैः ॥ चपलाचपलं चायुर्मवाकाशीसमाश्रयेत् ॥ २८ ॥ यावन्नैत्यायुषश्चातस्तावत्काशीनमुच्यते ॥ का
 लः कलालवस्यापि संख्यातुं नैव विस्मरेत् ॥ २९ ॥ जरानिकटनिक्षिप्ताबाधे व्याधयोऽशम् ॥ तथापि देहो नानेहो नाहो काशीसमीहते ॥ ३० ॥
 तीर्थस्नानेन जप्येन परोपकरणोक्तिभिः ॥ विनाऽर्थलभ्यते धर्मो धर्मादर्थः स्वयं भवेत् ॥ ३१ ॥ विनैवार्थजिनोपायं धर्मादर्थो भवेत्पुनः ॥ अतो
 ऽर्थं चिन्तामुत्तज्य धर्ममेकं समाश्रयेत् ॥ ३२ ॥ धर्मादर्थोऽर्थतः कामः कामात्सर्वमुखादयः ॥ स्वर्गोऽपि सुलभो धर्मात्कास्येकदुर्लभापरम्
 ॥ ३३ ॥ उपायत्रयेनैवात्र स्यान्निर्वाणकारणम् ॥ शर्वाण्यग्रेव भाणाद्वापरि निर्णयि सवतः ॥ ३४ ॥

नानाव्यापारवान् ॥ अहो खेदे ॥ ३० ॥ नन्वर्थस्य धर्महेतुत्वात्तदोपरित्यज्य किमिति कारयेवाश्रयणीया तत्राह ॥ तीर्थेति ॥ ३१ ॥ धर्मादर्थः स्वयं भवेदित्येतद्विष्टवन्नुपसंहर
 ति ॥ विनैवेति ॥ तदुक्तं भारतसविन्द्याम् ॥ ऊर्ज्यबाहुर्विरौम्येष न च विश्वच्छृणोति मे धर्मादर्थश्च कामश्च सक्रिमर्थं न सेव्यत इति ॥ ३२ ॥ ननु तद्विधर्म एव यत्र कुत्राप्यनुष्ठेयस्त एव
 त्रयमेव अद्वासाक्षान्निर्वाणकारणैकैवल्ये हेतुवभाणकथितवान् ॥ परंपरया अप्युपायाः संतीति प्रावः ॥ ३४ ॥

यद्यपिब्रह्मालैक्यज्ञानमेवसाक्षात्मुक्तेःकारणतथापिज्ञानदूरीभावादेक्यस्यसाक्ष्यान्मोक्षहेतुत्वमुक्तिरितिदेवत्रयंदर्शयति ॥ पूर्वपाशुपतेयोगोनामविज्रूत्यात्रि
पुंड्रधारणविभूत्यदुल्लंघ ॥ सितासितंप्रयागम् ॥ अनायासं न विद्यते मोक्षदाने आयासोऽस्मिन्सिद्धविमुक्तमनंदकाननम् ॥ अनायासं यथास्याद्यथावसरदेहयतमात्रेण विमुक्तिदमि
निवा ॥ एतन्सितासितंतीर्थबुद्धिपूर्वकदेहत्यागैर्नवमोक्षदमिमयायातम् ॥ अन्यथानायासमिति विशेषणवैयर्थ्यापत्तेः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ब्रह्मज्ञानेन मृत्युं तं प्रयागमरणेन वा अथवास्त्रा
नमात्रेण गेमया कृष्णासन्निधा विनि ॥ ३५ ॥ ननु श्रीरौलशिखरदृष्ट्वापुनर्जन्मन विद्यते पथि क्रमशानेन गृहं देवाग्ध्या प्रदेशेष्वपि यत्र तत्र इच्छन्निच्छन्पुरुषोन्मासाख्ये देहावसाने लग्न

पूर्वपाशुपतोयोगस्ततस्तीर्थसितासितम् ॥ ततोव्येकमनायासमविमुक्तंविमुक्तिदम् ॥ ३५ ॥ श्रीशैलहिरैशलाद्यानानन्यायतनानिच ॥ त्रिदंडधारणंचापिसंन्यासःसर्वकर्मणाम् ॥ ३६ ॥ तपांसिनानरूपपाणिव्रतानिनियमायमाःसिंधूनामपिसंभेदाअरण्यानिबद्ध्यपि ॥ ३७ ॥ मानसान्यपिभौमानिधारातीर्थीदिकानिच ॥ ऊषराश्चापिपीठानिद्विच्छिन्नास्त्रायपाठनम् ॥ ३८ ॥ जपश्चापिमननंचतथाऽग्निहवनानिच ॥ दानानिनानाकृतवोदेवतोपासनानिच ॥ ३९ ॥ त्रिरात्रंपंचराणिसांख्ययोगादयस्तथा ॥ विष्णोराश्रधनंश्रुमुक्तयेऽभिहितंकिल ॥ ४० ॥ पुर्यश्चापिसमाख्यातानृतजंतुविमुक्तिदाः ॥ कैवल्यसाधनानिहभवेत्येवविनिश्चितम् ॥ ४१ ॥

तेचमोक्षमिहादिवचनैःश्रीशैलादीनामपिमोक्षहेतुत्वश्च्यते सत्यं तत्तथैवेत्याह ॥ श्रुति ॥ श्रीशैल्यारम्यतानीत्यतःप्राक्तनेन ॥ आद्यपदेनमंदरादयोरुद्यते ॥ नानान्यायतनानिच
नानान्यान्यायतनानिपुरुषोत्तमादीनानिचेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ सिधूनांनदीनांसंभेदाःसंगमाः ॥ अरण्यानिनव ॥ तदुक्तम् ॥ सैधवंदंइकारण्यजंयमागंश्वपुष्करम् उत्सलारण्यमारण्यं
नैमिषंकरुजंगलम् हेमदम्बुद्वचनवारण्याःप्रकीर्तिताइति ॥ ३७ ॥ मानसानिमनःकार्याणिपृथ्यादीनि ॥ धारातीर्थंकांमारीतीर्थंक्षिणद्वीपसिद्धम् ॥
अपरारणुकादयेनव ॥ तदुक्तम् ॥ यथाकालस्त्वसंरब्दरीकंतेयवच रेणुकामृकाःकाशीकालीकालवटेश्वरः कालंजरोमहाकालऊषरानवकीर्तिताइति ॥ काशीत्यन्याकाचित्ता ॥
ऊषरणाम्होषरमितिवचनात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सांख्यमालानामविवेकः ॥ योगोऽष्टांगः ॥ आदिपदेनोपासनादयः ॥ ४० ॥ पुरीतिपुण्यश्रयोप्याद्याःकाशीव्यतिरिक्ताः ॥ ४१ ॥

ननु एतान्यपि कैवल्यसाधनानि चेत्तर्हि काश्चाऽऽको विशेषः सत्यम् कैवल्यसाधनत्वमेवांशाद्दिवक्षितं परंपरायां वाऽप्यश्रद्धेर्न चेत्याह ॥ एतानीति ॥ मुक्तो विदेहमु-
क्तः ॥ ४२ ॥ अत इति ॥ यतोऽन्यत्सर्वकशीप्राप्तिकरमत इत्यर्थः ॥ अतिचित्रं कैवल्यम् ॥ ४३ ॥ इदमिति ॥ क्षेमोऽस्मिन्कुम्भजन इति यः कुशलप्रश्नस्तस्य कारणाभिप्रेतं तत्क्षेत्रमेव हि नि-
श्चितम् ॥ तत्क्षेत्रात्त्वमागतं दित्कलैव कुशलं पृच्छयत इत्यर्थः ॥ अत एहि एहि आगच्छागच्छ ॥ आदरे वीक्षा ॥ ४४ ॥ काश्चाऽऽकाशात्समागच्छतः स्य शौचं तस्य सत्काश्याः समाग-
एतानि यानि प्रोक्तानि काशीप्राप्तिकराणि च ॥ प्राप्य काशीं भवेन्मुक्तो जंतुर्नान्यत्र कुत्रचित् ॥ ४२ ॥ अत एव हितक्षेत्रं पवित्रमतिचित्रकृतम् ॥
विश्वेशितुः प्रियं नित्यं विष्वग्ब्रह्मांडमंडले ॥ ४३ ॥ इदमेव हितक्षेत्रं कुशलप्रश्नकारणम् ॥ एत्थेहि देहि मे स्पर्शं निजगत्रस्य सुव्रतम् ॥ ४४ ॥ अ-
पिकाश्याः समागच्छस्पर्शवस्पर्श इष्यते ॥ मया त्रतिष्ठतानित्यं किंतु व्रत आगतः ॥ ४५ ॥ त्रिरात्रमपि ये काश्यां वसंति नियते द्विचाः ॥ तेषां
पुनंति नियतं स्पृष्टाश्चरणेण वः ॥ ४६ ॥ व्रंतु तत्र कृता वासः कृतपुण्यमहोच्चयः ॥ उत्तरप्रवहास्नानजातं पिंगलमूर्धजः ॥ ४७ ॥ तव तत्र तु य-
त्कुंडमगतीश्वरसंनिधौ ॥ तत्र स्नात्वा च पीवाचकृतसर्वादकक्रियः ॥ ४८ ॥ पितृनृपिदुःसमभ्यर्च्य श्रद्धाश्रद्धा विधानतः ॥ कृत्य कृत्यो भवेज्ज-
तुर्वाराणस्याः फलं लभेत् ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वा सर्वगान्त्राणि स्पृष्ट्वा कुम्भोद्भवस्य च ॥ स्कंदोऽद्वृतसरोवारि विगाढ्यसुखमाप्तवान् ॥ ५० ॥ जय-
विश्वेशनेत्राणि विनील्य वदन्नापि ॥ ततः किंचिद्वर्णद्वयौ गृहस्थाणु सुनिश्चलः ॥ ५१ ॥ स्कंदे विस्मर्जितध्याने सुप्रसन्नमनोमुखे ॥ प्रती-
क्ष्य वागवसरं प्रच्छाद्य मुनिर्गुहम् ॥ ५२ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ स्वामिन्यथा भगवता भगवत्यै पुराऽकथि ॥ वाराणस्यास्तु महिमा हिमशै-
लभुवमुदा ॥ ५३ ॥ त्वया यथा समाकर्णितदुःसंगनिवासिना ॥ तथा कथय पटुक्रतुर्क्षेत्रं मेऽतिरोचते ॥ ५४ ॥

च्छस्पर्शं वा समागच्छस्पर्शं वा एव युवति स्यापि स्पर्श इष्यते किं पुनस्तत्समाक्षात्त आगतस्येति भावः ॥ ४५ ॥ पुनंति दृणगुल्मादीनपीति शेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तव कृतार्थतायाः किंव-
क्तव्यमित्याशयेनाह ॥ तव तत्रेति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अमृतं मुधा तदेव सरोवारि सरोजलं तद्विगाढालोढ ॥ तद्वा त्रस्पर्शजनिता मृतमलिलेन स्नात्वेत्यर्थः ॥ ५० ॥ जयेति ॥ हे विश्वेश ज-
य इति वदन्नापि ॥ वदन्ति तीति पाठ इति वदन्नेत्राणि विनील्य मुद्रयित्वा ॥ षडाननत्वाच्चेत्राणीति बहुवचनम् ॥ किंचिद्विद्वानसंयोगोचरं यत्स्वरूपं तत्क्षणद्वयौ चिंतितवानित्यर्थः ॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ विस्तरेण काशीमाहात्म्यं श्रोतुं पृच्छति ॥ स्वामिनि ॥ ५३ ॥ अतिरोचतेऽतिशयेन रुचिजनम् ॥ अतिपावनमिति कचित् ॥ ५४ ॥

उक्तानुवादूर्वकं श्रावयति ॥ शृणुष्वेति ॥ आत्मनेपदमार्षम् ॥ यथाऽकथि ॥ माहात्म्यमित्यनुषजते ॥ शृणुष्वथ ण्वित्यव्ययभेदान्नौनरुत्तम्यम् ॥ ५५ ॥ तत्राविमुक्तोसिद्धिः

॥ १४२ ॥

स्कंदउवाच ॥ शृणुष्वमैत्रावरुणेयथाभगवताऽकथि ॥ तत्क्षेत्रस्याविमुक्तस्यमममातुःपुरःपुरा ॥ ५५ ॥ श्रुतंचयत्तदुत्संगोस्थितेनास्थिर
चेतसा ॥ माहात्म्यंतच्छृणुमुनेकथ्यमानंमयाऽनघ ॥ ५६ ॥ गुह्यानांपरमंगुह्यमविमुक्तमिहोरितम् ॥ तत्रसंनिहितासिद्धिस्तत्रनिधंस्थितोवि
भुः ॥ ५७ ॥ भूलोकैर्नैवसंलग्नंतत्क्षेत्रं त्वंतरिक्षगम् ॥ अयोगिनो नैवार्क्षते पश्यत्येवयोगिनः ॥ ५८ ॥ यस्तत्रनिवसेद्विप्रसंयतात्मा समाहि
तः ॥ त्रिकालमपि भुंजानो वायुभक्षसमो भवेत् ॥ ५९ ॥ निर्मपमात्रमपि यो ह्यविमुक्तेऽतिभक्तिभाक् ॥ ब्रह्मचर्यसमायुक्तं तेन तप्तं महत्तपः
॥ ६० ॥ यस्तु मांसं वसेद्दीरो लब्ध्वा हारोजितेन्द्रियः ॥ सर्वे तेन ब्रतंचर्णी दिव्यपाशुपतं भवेत् ॥ ६१ ॥ संवत्सरं वसेत्तत्र जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
अपरस्वविपुशंगः परान्नपरिवर्जकः ॥ ६२ ॥ परापवादरहितः किंचिद्दानपरायणः ॥ समाः सहस्रमन्यत्र तेन तप्तं महत्तपः ॥ ६३ ॥ यावज्जीवं
वसेद्यस्तु क्षेत्रमाहात्म्यविभ्ररः ॥ जन्ममृत्युभयं हि त्वासातिपरमंगतिम् ॥ ६४ ॥ न योगैर्यागतिलभ्या जन्मांतरशतैरपि ॥ अन्यत्र हलया
साऽत्र लभ्येशस्य प्रसादतः ॥ ६५ ॥ ब्रह्महाचोऽभिगच्छेद्देवा द्द्वाराणसीं पुरीम् ॥ तस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्ब्रह्महत्या निवर्तते ॥ ६६ ॥ आदेहपतनं
यावधो विमुक्तं न मुच्यति ॥ न केवलं ब्रह्महत्या प्रकृतिश्च निवर्तते ॥ ६७ ॥ अतन्यमानसो भूत्वा तत्क्षेत्रं यो न मुच्यति ॥ समुच्यति जरा मृत्युर्गर्भावा
संसुदुःसहम् ॥ ६८ ॥ अविमुक्तं निषेवेत देवर्षिगणसेवितम् ॥ यदीच्छेन्मानवो धीमान्न पुनर्जननं भुवि ॥ ६९ ॥ अविमुक्तं न मुच्येत संसारभय
मोचनम् ॥ प्राप्य विश्वेश्वरं देवं न स भूयोऽभिजायते ॥ ७० ॥

॥ १४

सन्निहिता ॥ तत्र हेतुस्तत्रान्यमिति ॥ यत्रेति क्वचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ब्रह्मचर्यसमायुक्तं ब्रह्मचर्येण सत्यायुक्तम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अपरस्वविपुशंगः न परस्वेन विपुशंगं यत्सः ॥
परस्वपरिपुशंग इति पाठेऽन्यत्र परस्वपरिपुशंगोपीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ प्रकृतिरविद्या ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

ननुयावज्जीवंकाशीवासोपापमपि स्यात्तथाचरुद्रपिशराचवदुर्वारम् यथाक्रमैलकस्य सयम् तथापिकाशीप्राप्तौतद्गोणान्तरंमूर्त्तैरवस्थञ्जाविलात्तदपिसाध्यपक्षेनिक्षिप्याह ॥ क
लेति ॥ व्यतिरेकमाह ॥ काशीविनाक्रतुशतप्राप्यःस्वर्गःकिमपिवर्नत्वित्यर्थः ॥ स्वर्गभोगान्तरमधःपानादित्यर्थः ॥ क्रतुशतंप्राप्यस्वर्गंइतिक्वचित्पाठः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ क्षेत्रवासि
नंतथामरणेआगतोदयालुतामाह ॥ तत्रोक्कमणकालइति ॥ तारकंप्रणवण्डक्षरामंत्रराजंवा ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अंतैःअंतकालेपि ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ सहस्रास्योऽनंतः ॥ य

कृत्वापापसहस्राणिपिशाचत्वंवरंत्विह ॥ ननुक्रतुशतप्राप्यःस्वर्गःकाशीपुरीषिना ॥ ७१ ॥ अंतकालेननुष्याणांभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ वातेना
तुघमानानांस्मृतिर्नैवोपजायते ॥ ७२ ॥ तत्रोक्कमणकालेतुसाक्षाद्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ व्याचष्टेतारकंब्रह्मयेनासौतन्मयोभवेत् ॥ ७३ ॥ अ
शाश्वतमिदंज्ञात्वामनुष्यद्वुकिल्बिषम् ॥ अविमुक्तंनिपेतसंसारभयनाशनम् ॥ ७४ ॥ विघ्नैरालोढ्यमानोपियोऽविमुक्तंनमंचति ॥ नैःश्रे
यसींश्चिंयंप्राप्यदुःखांतं सोधिगच्छति ॥ ७५ ॥ महापापौघशमनीपुण्योपचयकारिणीम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदामंतैकोनकाशीसुधीःश्रयेत्
॥ ७६ ॥ एवंज्ञात्वातुमेधावीनाविमुक्तंत्यजेन्नरः ॥ अविमुक्तप्रसादेनविमुक्तोजायेततः ॥ ७७ ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यंषड्विक्कैःकथंमया ॥
वंकुशक्यंनशक्नोतिसहस्रास्योपियत्परम् ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेस्कंदगस्यदर्शननामपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥
अगस्त्यिरुवाच ॥ प्रसन्नोसियद्विस्कंदमयिप्रीतिरनुत्तमा ॥ तत्समाचक्ष्वभगवंश्चिरंयन्मेहृदिस्थितम् ॥ १ ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रंकदार
भ्यभुवस्तले ॥ परंप्रथितापन्नंमोक्षदंचाभवत्कथम् ॥ २ ॥ कथमेषान्निलोकीढ्यागीयेतमणिकर्णिका ॥ तत्रासीत्किंपुरास्वामिन्यदाना
ऽमरनिक्षणा ॥ ३ ॥

सरमाहात्म्यमित्यन्वयः ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायाटीकायांपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ षड्विंशतितमेऽध्यायेकास्याविज्ञावुच्यते ॥ आस्थानं
मणिकर्णेश्वरसर्वपापहरंपरम् ॥ १ ॥ एवंसंक्षेपेणकाशीमाहात्म्यंश्रुत्वाविस्तरेणश्रोतुमार्थयते ॥ प्रसन्नोसीति ॥ १ ॥ अविमुक्तमिति ॥ इदंक्षेत्रंकदारभ्यकंकालमारभ्यपरांप्रथितिप्र
सिद्धिमापन्नम् अविमुक्तनामचकथमापन्नम् मोक्षदंचकथमभवदितिप्रश्नत्रयम् ॥ २ ॥ कथमेषानिचतुर्थः ॥ इढ्यास्तुत्यातत्रासीदितिपंचमः ॥ तत्रक्षेत्रंकिंपुरासीदितिषष्ठः ॥ ३ ॥

वारणसीत्यादिप्रश्नचतुष्टयम् ॥ ४ ॥ इतिचेतिचकारादानंदकाननमितिच ॥ एवंतावेदकादशप्रश्नाः ॥ ५ ॥ यद्यप्येषांप्रश्नानांप्रत्युत्तंदुर्घटतयापिजगन्मातुःप्रश्नानंतरयवश्वरेणप्रत्युत्तरिततैवाहंकथयामिमातुःक्रोडेस्थितोभयोर्भेभ्रुतत्वादित्याह ॥ प्रश्नभारोयमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रथमप्रश्नोत्तरमाह ॥ महाप्रलयेत्यारभ्यस्कंदेयतःप्राक्तेननयंयेन ॥ महाप्रलयकालेप्राकृतप्रलयसमयेसर्वविवर्तमोमयमासीदित्यन्वयः ॥ महाप्रलयकालस्वरूपमाह ॥ नष्टेऽर्शवजंगमइति ॥ नष्टेऽर्शवजंगमइति ॥ तमोमयमज्ञानस्वरूपम् ॥ तमःशब्देनगौकदेशवाचि

वारणसीतिकाशीरुद्रावासइतिप्रभो ॥ अवापनामधेयानिकयमेतानिसापुरी (आनंदकाननंरस्यमविमुक्तमनंतरम्) ॥ ४ ॥ महाश्मशानइतिचकथंख्यांतशिखिध्वज ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुसंदर्भेऽपनोदय ॥ ५ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ प्रश्नभारोयमतुलस्त्वयायःसमुदाहृतः ॥ कुंभयोनेऽमुमेवार्थमप्राप्सिंदविकाहरम् ॥ ६ ॥ यथाचदेवदेवनसर्वज्ञेननिवेदितम् ॥ जगन्मातुःपुरस्ताच्चतथैवकथयामिते ॥ ७ ॥ महाप्रलयकालेचनष्टेऽर्शवजंगमे ॥ आसीत्तमोमयंसर्वमनकंग्रहतारकम् ॥ ८ ॥ अचंद्रमनहोरात्रमनद्यनिलभूतलम् ॥ अप्रधानंविपश्चून्यमन्यतेजोविर्विधितम् ॥ ९ ॥ द्रष्टृत्वादिविहीनंचशब्दस्पर्शसमुज्झितम् ॥ व्यपेतगंधरूपंचरसस्यक्तमदिङ्मुखम् ॥ १० ॥

नातत्समुदायरूपाप्रकृतिरुक्ता ॥ तमसश्चोक्तिस्ताकालेविश्वस्यमहात्मकत्वेनतस्यसुप्रतिपादत्वात् ॥ तथाचमनुः ॥ आसीदित्तमोभूतमिति ॥ यद्वा तमोमयं तमसाआवरणाल्लेनज्ञानेनव्याप्तमावृतमित्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सत्येनैवदमावृतमासीदिति ॥ तमोभयमंधकारमयमितितुव्याख्यानंचाल्तरम् ॥ नाहो नरात्रिर्नभो नभूभिर्नसीतमो ज्योतिरभूच्चान्यदित्यादिविरोधात् ॥ अनंकत्यादिद्वादशपदानिक्रियाविशेषणानि ॥ ८ ॥ अप्रधानंविशेषपालकाज्ञानहीनमस्वतंत्रत्वा ॥ अन्येतेजोविर्विधितंसाक्षितन्यभास्यम् ॥ अन्येतेजोविर्भूतमितिचपाठः ॥ ९ ॥ द्रष्टृत्वादित्यादिपदेनश्रोतृत्वादयोर्गृह्यते ॥ द्रष्टृयान्नितिपाठोधातुपदेनार्थःपोटुर्वग्रहणम् ॥ अदिङ्मुखंपूर्वादिविधिभारहितम् ॥ १० ॥

१ इदमर्थप्रक्षिप्तम् अपिमश्लोकटीकायामितिचेतिचकारादानंदकाननमितिचेत्यादित्याख्यानात्

इत्यमिति ॥ इत्थमंथतमसिगाढांधकारेआवरणालेकेऽज्ञानेनसितित्वासिद्धसत्सद्रूपकालत्रयावाप्यमित्येतद्ब्रह्मासीदितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ पश्चात्तद्विषयमेतत्पैकलस्यैकस्यद्वितीये
च्छात्रवत्कलेतिसमेनेनाव्ययः ॥ संप्रक्षतबहुस्यांप्रजायेय सद्धितीयमैच्छदित्यादिश्रुतिप्रसिद्धोतयितुं किलेयुक्तम् ॥ आवरणालकस्याज्ञानस्यांधतमपदेनोपादानंब्रह्मविद्यामंतरे
णदुर्भेद्यत्वाभिप्रायेण ॥ अतएवसूचीभेदेइतिविशेषणम् ॥ भेदकत्वसाध्यात्सूचीवत्सूचीब्रह्मविद्यातयाभेदेनाशयइत्यर्थः ॥ निरंतरेव्यवधानरहिते ॥ किंतद्ब्रह्मेत्याकांक्षायांतद्विशि
नष्टि ॥ यच्छ्रुत्येत्यादिना ॥ यच्चसदासर्वकालत्रयेएकंसजातीयविजातीयस्वगतभेदरूपं एकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुत्याप्रतिपाद्यते ॥ ११ ॥ अमनोगोचरः मनोविषयोनभवतीत्य
र्थः ॥ नाचाविषयविषयः ॥ षष्ठत्वमर्षम् ॥ कथंचनमुख्ययावत्स्याफलव्याप्यत्वेनवानेत्यर्थः ॥ यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ अनामरूपवर्णनामरूपवर्णरहितम् ॥
स्थूलंक्षुद्रप्रतियोगि ॥ १२ ॥ इत्स्वंचर्दीर्घचक्रस्वदीर्घंनद्रस्वदीर्घंनद्रस्वदीर्घं ॥ इत्समन्नदीर्घप्रतियोगि ॥ लघुगुरुप्रतियोगि ॥ अनामगोचरतदेतत् गार्ग्यस्थूलमनष्वद्गदीर्घमित्यादिश्रु

इत्थंसत्यंधतमसिसूचीभेदेनिरंतरे ॥ तत्सद्ब्रह्मेति यच्छ्रुत्यासदैकंप्रतिपाद्यते ॥ ११ ॥ अमनोगोचरोवाचाविषयंनकथंचन ॥ अनामरूपवर्ण
चनस्यलूनंचयत्कलशम् ॥ १२ ॥ अद्रस्वदीर्घमलघुगुरुत्वपरिवर्जितम् ॥ नयत्रोपचयःकश्चित्तथाचापचयोपिच ॥ १३ ॥ अभिधत्तेसचकि
तंयदस्तीतिश्रुतिःपुनः ॥ सत्यंज्ञानमनंतंचयदानंदंपरंमहः ॥ १४ ॥

तेः ॥ उपचयोवद्विः ॥ अपचयोऽपक्षयः ॥ चकाराभ्यांजन्मास्तिलपरिणामविनाशान्निरासः ॥ नजायतेप्रियतवेत्यादिश्रुतेःस्तद्वैश्व ॥ १३ ॥ ननुश्रुत्याप्रतिपाद्यत्वंचापविषयत्वं
चयदुत्तमत्तरस्परविरुद्धमित्याशंकायामाहाअभिधत्तइति ॥ सचकितसशंकितयथास्यात्तथा ॥ पुनःयद्ब्रह्मअस्तित्वेनलक्षणयावत्स्यादितिव्याप्यत्वेनवाश्रुतिरभिधत्तेकथंचिद्विधयती
त्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अस्तीत्येवोपलब्धव्यमिदमप्रमेयंध्रुवमित्यादि ॥ तथामहिमन्नलोत्रेच ॥ अतीतःपदानंतवचमहिमावाडमनस्योतद्यावत्स्यायंचकितमभिधत्तेश्रुतिरपीति ॥
पुनःकीदृशं ब्रह्म ॥ यस्यसंज्ञोदितस्यसंज्ञयावेदांतादौव्यवक्रियमाणस्य ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ संज्ञोऽज्ञितस्यवैदितपोऽसंज्ञयावर्जितस्यापि सत्यंज्ञानमित्याद्याःसंज्ञाःसंविक्लप्यन्ते परिकल्प्यं
तदितिपठोपिकल्पनयोर्धेतोइतिवृत्तीयेनाव्ययः ॥ तत्रसत्यंकालत्रयाबाध्यम् ॥ ज्ञानंजडविरोधि ॥ अनंतंचिविधपरिच्छेदरहितम् ॥ आनंदंआनंदः ॥ परमविद्यातत्कार्यरहितम् ॥
महोज्योतिःस्वप्नकारामितियावत् ॥ परंमहइतिवा ॥ १४ ॥

अप्रमेयंप्रमाणाविषयम् ॥ अनाधारमन्याधारहितम् ॥ अन्विकारं पङ्कवाविकारहितम् ॥ अनाकृत्यशरीरम् ॥ निर्गुणसुखादिगुणानामाश्रयजिन्म ॥ योगिम्यङ्गानिप्राप्यम् ॥ सर्वव्यापिसर्वव्यापकम् ॥ एककारणमुख्यकारणम् ॥ अग्निन्निमित्तोपादानवा ॥ १५ ॥ निर्विकल्पनिर्भेदम् ॥ निर्गतआरभ्यतद्व्यापारायस्मिन्निर्भरसंहृष्टादिव्यापारहीनमित्यर्थः ॥ निर्मायमाधारहितम् ॥ निरुपद्रवसर्वानर्थशून्यम् ॥ १६ ॥ द्वितीयेच्छाजवनानंतरं किदृच्छामित्याकांक्षायामाह ॥ अमूर्तेनतन्ब्रह्मणास्वीलयामायास्व

अप्रमेयमनाधारमविकारमनाकृति ॥ निर्गुणयोगिगम्यं च सर्वव्याप्यं कारणम् ॥ १५ ॥ निर्विकल्प्यं निरंशं निर्मायं निरुपद्रवम् ॥ यस्यस्य संविकल्प्यते संज्ञाः संज्ञादितस्यैव ॥ १६ ॥ तस्यैकद्रस्य चरतो द्वितीयेच्छाभावकिल ॥ अमूर्तेन स्वमूर्तिश्चेतनाकल्पिस्वीलया ॥ १७ ॥ सर्वैश्वर्यगुणोपेता सर्वज्ञानमयी शुभा ॥ सर्वगा सर्वरूपा च सर्वद्रुक् सर्वकारिणी ॥ १८ ॥ सर्वैकं च धामासर्वदा सर्वसंस्कृतिः ॥ परिकल्प्येति तां मूर्तिमीश्वरेशुद्धरूपिणीम् ॥ १९ ॥ अतदंधे पराख्यं यद्ब्रह्म सर्वगमव्ययम् ॥ २० ॥ अमूर्तं यत्पराख्यं वैतस्य मूर्तिरहंप्रिये ॥ अर्वाचीनपराचीना ईश्वरं मां जगुर्मुधाः ॥ २१ ॥ ततस्ते देकलेनापि स्वैरविहरतामया ॥ स्वविग्रहात्स्यं सृष्टा स्वशरीरानपायिनी ॥ २२ ॥

मूर्तिरकाल्यकल्पिता ॥ १७ ॥ स्वमूर्तिविशिनाष्टि ॥ सर्वैश्वर्येति सार्धेन ॥ १८ ॥ सर्वस्य सस्य कृतियस्याः सा सर्वसंस्कृतिः ॥ ततः किंकृतवांस्तत्राह ॥ परिकल्प्येति ॥ १९ ॥ २० ॥ एतावता प्रप्तुते किमायातमित्याशंक्यानुवादपूर्वकं तदाह ॥ अमूर्तमिति ॥ यद्वा कासाशुद्धसत्त्वालमूर्तिरित्याशंक्यानुवादपूर्वकतामाह ॥ अमूर्तमिति ॥ अर्वाचीनपराचीना इदानीतनपूर्वतनाः ॥ द्वितीयांतपाठे कार्यकारणालम्बमीश्वरं मां बुधां जगुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ ततः किदृच्छामित्याशंकायामाह ॥ तत इति ॥ ततो ब्रह्मणोऽजधानानंतरं स्वेच्छया क्रीडतामया स्वशरीरानपायिनीमच्छरीराव्यभिचारीणीकाचिन्मूर्तिः सृष्टा ॥ २२ ॥

१ अर्थे अर्धत्रयेचां कलेखनं तथा संबंधानुरोधेन बोध्यम्

तामाह ॥ प्रधानमित्येकेन ॥ तांचत्वामाहुरिति संबंधः ॥ कथंभूतांतम् ॥ प्रधानं प्रदीयतेऽर्थात् प्रलयकाले कार्यजातमत्रैति प्रधानम् ॥ नानाविधकार्याकारेण परिणामित्वसूचयति ॥ प्रकृतिमिति ॥ महदादिरूपेण परिणतामित्यर्थः ॥ तस्याश्च प्रतिभासमाश्रयरीत्वेन वस्तुतत्त्वमित्याह ॥ मायामिति ॥ ननु कथमीश्वरस्य नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावस्य मायया स्वभावविपरीतजन्मादितत्राह ॥ गुणवतीमिति ॥ सिसृक्षिते देहादिवैषम्यार्थमिदं विशेषणमिति दृष्टव्यम् ॥ ननु कथं तद्विकल्पेन वस्थानतत्राह ॥ परामिति ॥ ब्रह्मविद्यामित्यर्थः ॥ अयमभिप्रायः ॥ यावदविद्यात्मनावरणविक्षेपैकरोति तावन्नोपरमिति यदा तसैव विद्यारूपेण परिणता तदा ज्ञानं तत्कार्यचदृग्ब्रह्मनिर्दिधनायिवत्स्य यमुपरमेदिति ॥ बुद्धितत्त्वस्यैह्यरण्यगर्भबुद्धेर्बुद्धिबुद्धिमतेरभेदोपचाराद्वाहिरण्यगर्भस्य जननीमत्यादयि च ॥ विकृतिवर्जितां विवर्तयति ॥ युगपदेकैव त्वया शक्त्या प्रकृत्या कालस्वरूपि

प्रधानं प्रकृतिं त्वांचमायां गुणवतीं पराम् ॥ बुद्धितत्त्वस्य जननीमाहुर्विकृतिवर्जिताम् ॥ २३ ॥ युगपच्च त्वया शक्त्या साकं कालस्वरूपिणा ॥ मायाऽद्यपुरुषेणैतत्क्षेत्राणि विनिर्मितम् ॥ साशक्तिः प्रकृतिः प्रोक्ता स पुमान्नीश्वरः परः ॥ ताभ्यांचरममाणाभ्यां तस्मिन्क्षेत्रे घटोद्भवः ॥ २५ ॥ परमानंदरूपाभ्यां परमानंदरूपिणि ॥ पंचकोशपरीमाणे स्वपादतलनिर्मिते ॥ २६ ॥ मुने प्रलयकाले पिनतल्लक्ष्मं च कदाचन ॥ विमुक्तं हि शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततो विदुः ॥ २७ ॥ न यदाभून्मिव लयं न यदाऽपांसमुद्भवः ॥ तदा विहर्तुमीशेन क्षेत्रमेतद्विनिर्मितम् ॥ २८ ॥ इदं रहस्यं क्षेत्रस्य वेदकोपि न कुंभज ॥ नास्ति कायनवक्तव्यं कदाचिच्चर्मचक्षुषे ॥ २९ ॥

णकालेन पुरुषेण च साकमेतत्क्षेत्रं मया विनिर्मितम् ॥ प्रलयकालेऽर्थात् चित्करतया स्थितानंतत्कार्यकारणसामर्थ्यात्पादनमेवैतां विनिर्मितत्वमात्रं ताचप्रकृत्या विवर्तय क्षेत्रवस्थानादित्वं साधितं भवतीति ॥ २४ ॥ अनुवादपूर्वकमविमुक्तं नाम चकथमापन्नमिति द्वितीयश्रस्योत्तरमाह ॥ साशक्तिरिति त्रयेण ॥ तस्मिन्क्षेत्रे रममाणाभ्यां ताभ्यां शिवाभ्यां तत्क्षेत्रप्रलयकाले पिनविमुक्तं यतस्ततोऽविमुक्तं विदुरित्यन्वयः ॥ २५ ॥ कथंभूते क्षेत्रे ॥ स्वपादतलनिर्मिते मायावच्छिन्नैकदेशविनिर्मिते ॥ तथाच श्रुतिः ॥ पादोऽस्य विश्वाभूतानीति ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ एतत्क्षेत्रं मौक्तिकं भूतारब्धत्वेन प्रतीयमानत्वात्संप्रतिपन्नवदित्याशङ्क्य सृष्टिबाधितत्वेन परिहरति ॥ नयदेति ॥ यद्वा युगपच्चेत्यादिनेदं क्षेत्रं विनिर्मितमित्युक्तं चकदेत्यपेक्षया माह ॥ नयदेति ॥ भूमिवलयं भूमिमंडलम् ॥ २८ ॥ इदमिति ॥ भूतानारब्धत्वं कीदार्थमीश्वरेण विनिर्मितत्वं चेदं शाब्दार्थः ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ननु नैयायिकादिभिर्नृमानात्कार्यमात्रस्याभावप्रत्यक्षीक्रियते तथाचास्यापिकार्यत्वाविशेषात्प्रत्ययेन कर्त्तव्यं नैयाह ॥ अभावइति स्मृतिविरोधान्नमानमेदं नरशिरःकपालान्नमानवदित्यर्थः ॥ स्मृतिवचनानितुषवमेव त्रिस्तितानि ॥ नवनहो नरात्रिर्नमानमूरेति विष्णुपराणवचनविरोधः ॥ तस्य सामान्यविषयत्वात् ॥ न च तद्वेदं तद्व्याकृतमासीदिति श्रुतिविरोधः ॥ एवकाराभावात् ॥ न च सदेव सौम्य इमं आसीदिति श्रुतिवचन एवकारविरोधः ॥ एवकारस्य स्वयोग्यवच्छेदकत्वात् ॥ अन्यथा प्रकृतेरप्यजावापातः ॥ अथवा पुराणप्रक्रियानुसारेणैतदुच्यते इति सतोऽव्ययम् ॥ ३२ ॥ अनाराध्येति ॥ महेशक्तिमत्संपाद्यकार्थ्याममलावाऽष्टांगयोगाद्युपाये मोक्षसाधने वा निष्णातोऽपि न निर्वाणमाभ्यासं विप्रबाहुल्याद्योपादीनामनेकांतफलत्वादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ चकाराच्छब्दस्यैकादशप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ अत्येति ॥ अस्य क्षेत्रस्येत्यव्ययः ॥ पुराप्रथमतः ॥ आनन्दहेतुत्वात् रामाश्रद्दालवे विनीताय त्रिकालज्ञानचक्षुषे ॥ शिवभक्ताय शान्ताय त्वत्कथंच मुमुक्षवे ॥ ३० ॥ अविमुक्तं तदारभ्य क्षेत्रमेतदुदायते ॥ पर्यकभूतं शिवयोर्निरंतरसुखास्पदम् ॥ ३१ ॥ अभावः कल्यते मूढैर्यदा च शिवयोस्तयोः ॥ क्षेत्रस्यास्य तदाभावः कल्यो निर्वाणकरणः ॥ ३२ ॥ अनाराध्य महेशानमनवाप्य च काशिकाम् ॥ योगाद्युपायविज्ञोऽपि न निर्वाणमवाप्नुयात् ॥ ३३ ॥ अस्यानंदवननामपुंशकारिपि नाकिना ॥ क्षेत्रस्यानंदहेतुत्वादविमुक्तमनंतरम् ॥ ३४ ॥ आनंदकंदवीजानां मंकराण्यतस्ततः ॥ ज्ञेयानि सर्वाणि गानि तस्मिन् नानंदकानने ॥ ३५ ॥ अविमुक्तमिति स्यात्तमासीदित्यघटोद्भवः ॥ तथाचास्याम्यथमुनेयथासीन्मणिकर्णिका ॥ ३६ ॥ प्रागानंदवनने तत्र शिवयोरसमाण्याः ॥ इच्छेत्यभूत्कलशजस्त्यः कोऽप्यपरः किल ॥ ३७ ॥ यस्मिन् व्यस्ते महाभारे आवांसः स्वरचारिणौ ॥ निर्वाणश्राणनं कुर्वः केवलं काशिशायिनाम् ॥ ३८ ॥ नंदावाप्तिमोक्षलक्षणस्य कारणत्वात् ॥ ३८ ॥ अथवा विमुक्तनानंतरमानंदहेतुत्वमेव साधयति ॥ आनंदेति ॥ आनंदस्य कंदवीजानां मूलकारणानां ब्रह्मात्मैकात्म्यलक्षणज्ञानानंतस्मिन्नानंदकानेन यतः सर्वाणि लिंगानि अंकुराणि तज्जानकानि ॥ पंडितमार्थम् ॥ तस्मादस्यानंदकाननमेत्यर्थः ॥ एतेन मोक्षदं च तत्त्वकथमिति तृतीयप्रश्नस्याप्युत्तरमुक्तम् ॥ ३९ ॥ अविमुक्तनमनिर्वचनमुपसंहरति ॥ अविमुक्तमिति ॥ एतत्त्वनंदवननास्योपपलक्षणम् ॥ कथमेव त्रिलोकोद्भागीयेतमणिकर्णिकेति चतुर्थप्रश्नस्य प्रत्युतं वक्तुं प्रतिजानीते ॥ तथा चेति ॥ अविमुक्तमानंदकाननं च नाम द्वयमस्य क्षेत्रस्य यथासीत् तथा स्यात्तवानस्मिन् अथानंतरमणिकर्णिकेति यथासीत् तथा स्यात्तमिदमिदं यथामित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ स्वभावात्तत्त्वे रचारित्वेऽपि मोक्षफलदा तुलमाह ॥ निर्वाणेति ॥ श्राणनंदानम् ॥ काशिशायिनां कांथां मृदानाम् ॥ ३८ ॥

सृज्यंविशिनिष्टि ॥ सएवसर्वमिति ॥ यःदृज्यःसष्टव्यःसएवंविधोविधेयइत्यर्थः ॥ संवणोतिस्मरति ॥ ३९ ॥ चेतइति ॥ चेतएवसमुद्रमत्समाकुञ्च्यस्थिरिकृत्यस्यप्रसादादावास्तुखंति
षावइतिसंप्रथायसव्येपार्थदृशंव्यापारयांचक्रइतिवृत्तीयेनाव्ययः ॥ समुद्रसाध्याथानि विशेषणान्याह ॥ चिन्ताएवकछोलास्तरंगास्तैर्दोलितमादोलितम् ॥ सत्त्व
गुणएवब्रह्मसिंस्तम् ॥ तमोगुणएवाहोजलचरोयसिंस्तम् ॥ रजोगुणएवविद्रुमाःश्ववालास्तैर्वल्लितंउच्छलितम् ॥ वेष्टितमितिषाठोपसएवार्थः॥४०॥ व्यतिरेकमाहापरिक्षिप्तेति।परि
क्षिताइतस्ततोनीतामनोवृत्तिर्येनतास्मिंश्चतातुरेगैकचित्ताविवशपुरुषेकहिसुखंनकुत्रापिसुखमित्यर्थः ॥ चिन्तातरइतिषाठोचिन्तातरयेत्येतिबहुवाहिणापुरुषएवोच्यते ॥ ४१ ॥ चित्त्व

सएवसर्वकुरुतेसएवपरिपातिच ॥ सएवसंवणोत्यंतेसवैश्वर्यनिधिःसच ॥ ३९ ॥ चेतःसमुद्रमाकुञ्च्यचिन्ताकछोलदोलितम् ॥ सत्त्वरत्नंतमो
ब्राह्मणोविद्रुमवल्लितम् ॥ ४० ॥ यस्यप्रसादात्तिष्ठावःसुखमानंदकानने ॥ परिक्षिप्तमनोवृत्तौक्वहिचिन्तातुरेसुखम् ॥ ४१ ॥ संप्रधायैतिस
विभूःसर्वतश्चित्स्वरूपया ॥ तयासहजगद्वाभ्याजगद्वाताऽथधूर्जटिः॥४२॥ सव्येव्यापारयांचक्रदृशमंगसुधामुचम् ॥ ततःपुमानाविरासी
देकब्रह्मलोक्यसुंदरः॥ ४३॥ शांतःसत्त्वगुणोद्रिकोगांभीर्यजितसागरः॥ तथाचक्षमयायुक्तोमुनेऽलब्धोपमोऽभवत् ॥ ४४॥ इंद्रनीलद्युतिःश्री
मान्दुदरीकोत्तमेक्षणः ॥ सुवर्णार्कतिसुच्छायदुकूलपुगलावतः॥ ४५॥ लसत्तचंडोददयुगलद्वयराजितः ॥ उहसत्परमामोदनाभीद्रकु
शेशयः॥ ४६॥ एकःसर्वगुणावासत्त्वकःसर्वकलानिधिः॥ एकःसर्वोत्तमोयस्मात्ततोयःपुरुषोत्तमः॥ ४७ ॥

रूपयाज्ञानरूपया ॥ तयापूर्वीकया ॥ धूर्जटिर्विश्वेश्वरः ॥ ४२ ॥ सव्येऽंगेइत्यन्वयः ॥ सुधामुचममृतस्त्राविणीम् ॥ ततोदृग्यापारानंतरंपुमानाविरासीत् ॥ तंविशिनिष्टि ॥ एकइत्या
दिना ॥ एकोमुख्यः ॥ ४३ ॥ शांतःसत्त्वगुणोपेतः ॥ अलब्धोपमः नलब्धोपमयेनसतथा ॥ ४४ ॥ दुकूलंपीतकौशेयम् ॥ ४५ ॥ कुशेशयंपद्मम् ॥ ४६ ॥ तुशब्दएवार्थेका
काक्षिन्यायेनोभयत्रसंबध्यते ॥ सर्वगुणाश्रयएकएवसर्वकलानिधिरप्येकएवेत्यर्थः ॥ निधिराश्रयः ॥ पुरुषोत्तममनानिर्वक्ति ॥ एकइत्यर्थेन ॥ यस्मादेकोऽनौपचारिकोमुख्यइत्य
र्थः ॥ सर्वोत्तमःसर्वाभ्यांक्षराक्षराभ्यामुत्तमः ॥ क्षराक्षरेऽतिरुच्यवर्ततइत्यर्थः ॥ ततस्तस्माद्यःपुरुषोत्तमःसएतादृशआविरासीदितिपूर्वकिययैवाव्ययः ॥ ४७ ॥

१ इमंश्लोकोविहायतदधिमश्लोकत्रयस्थवृत्तीयेनेत्यर्थः

२ वेष्टितमितिपुस्तकांतरे

महांतं व्यापकं श्रेष्ठं वा ॥ महान्तो महिमानो यथांतानितथा भूतानि भूषणानियस्यतम् ॥ ४८ ॥ तवेति ॥ निःश्वासवदनायोसेनाविभूतत्वाद्भेदाः निःश्वसितमित्युपचारः ॥ सामानाधिकरण्यं वेदाः प्रमाणमिति वत् ॥ तथाच श्रुतिः ॥ अस्मिन् महतोक्तस्य निःश्वसितमेतद्वदयेद्यजुर्वेदः सामवेद इति ॥ ४९ ॥ बुद्धितत्त्वस्वरूपेण समष्टिबुद्धितत्त्वाधिष्ठिततरं हि

ततो महांतं तं वीक्ष्य महामहिमभूषणम् ॥ महादेव उवाच देमहाविष्णुर्भवाच्युत ॥ ४८ ॥ तव निःश्वसितं वेदास्तेभ्यः सर्वमवैष्यसि ॥ वेददृष्टेन मार्गेण कुरु सर्वयथोचितम् ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वा तं महेशानो बुद्धितत्त्वस्वरूपिणम् ॥ शिवया सहितो रुद्रो विवेशानंदकाननम् ॥ ५० ॥ ततः स भगवाविष्णुर्मौलावाज्ञानिधाय च ॥ क्षणं ध्यानपरो भूत्वा तपस्येव मनोदधौ ॥ ५१ ॥ खनित्वा तत्र चक्रं रणस्यां पुष्करिणीं हरिः ॥ निजांगस्वेदं संदोहं सलिलैस्तान्मपूरयत् ॥ ५२ ॥ समाः सहस्रं पंचाशत्तप उग्रं च चारसः ॥ चक्रपुष्करिणीति रितत्रस्थानुसमाकृतिः ॥ ५३ ॥ ततः स भगवानीशो मृडान्यासाहितो मृडः ॥ दृष्ट्वा ज्वलंतं तपसानि श्रुलं मौलितेक्षणम् ॥ ५४ ॥ तमुवाच दृष्टीं केशं मौलिमांदोलयन्मुहुः ॥ अहो महत्त्वं तपसस्त्वहो धैर्यं च चेतसः ॥ ५५ ॥ अहो अनिधनो वाक्किज्वलत्येष निरंतरम् ॥ अलंतस्वामहाविष्णो वरं वरय सत्तम ॥ ५६ ॥ मृडस्याघेडितमिदं प्रत्यप्तिं ज्ञायभाषितम् ॥ उन्मीलितदृगं भोजः समुत्तस्यौ चतुर्भुजः ॥ ५७ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ यदि प्रसन्नो देवेश देवदेव मे हेश्वर ॥ भवान्यासहि तं त्वां तद्गुणमिच्छामि सर्वदा ॥ ५८ ॥ सर्वकर्मसु सर्वत्र त्वा मे वशशि शेश्वर ॥ पुरश्चरं तं पश्यामि यथा तन्मे वरस्तथा ॥ ५९ ॥

रण्यगर्भहृदि पिणानां भिक्कमलद्वारात् दुःसादकमित्यर्थः ॥ ज्ञानतत्त्वस्वरूपिणमिति वा ॥ ५० ॥ मौलौ मस्तके ॥ दधौ कृतवायु ॥ ५१ ॥ निजांगस्वेदं संदोहं सलिलैः स्वगात्रघर्मपूरजलैः ॥ ५२ ॥ स्थाणुसमाकृतिः स्थाणुसमाशरात्वादिविहीनवृक्षविशेषसमाकृतिः शरीरयस्य स तथा ॥ ५३ ॥ मौलितेक्षणं मुद्रितेक्षणम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अहो अनिधन इत्युपेक्षा ॥ ५६ ॥ आभेडितं द्विभिरुक्तम् ॥ इदं पूर्वोक्तम् ॥ आभेडितं महोपस्थितिकचित ॥ आपितं वचनम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यथा पुरश्चरं तं पश्यामीति यत्तथा तदेव मे वदित्यर्थः ॥ ५९ ॥

त्वदीयेति ॥ त्वदीयचरणांभोजयोर्मकरंदः स एवमधुतदुरुकः ॥ ममचेतएवधरः ॥ पालनादिधातिविहायहमेवेश्वरइतिधातिविहायवासुनिश्चलोस्त्वित्यर्थः ॥ ६० ॥ हेजनादेन्य
नेनसर्वारिजयंतत्रसंचारयति ॥ ६१ ॥ मणिकर्णिकानामनिर्वक्ति ॥ त्वदीयस्येतिपंचभिः ॥ महोपचयदर्शनादतिशयवृद्धिदर्शनात् ॥ अहीसर्पोश्रवणयोर्भूषणयस्यसमौलिसुधा
॥ ६२ ॥ तदांदोलनतस्तस्यमौलेश्चालनात् यस्मात्कर्णान्मणिकर्णिकापपात ॥ मणिकर्णिकेतेदेद्वयुत्पादयते ॥ मणिभिर्मुक्तादिभिःखचितव्याप्तारम्यामणिकर्णिकेतिपूर्वस्यानु
षंगः ॥ तस्मान्नाम्नामणिकर्णिकास्त्वित्यर्थः ॥ कर्णिकाकर्णालंकारविशेषः कुंडलमितिवा ॥ ६३ ॥ तर्हिचक्रपुष्करिणीतिलोक्तैःकथमुच्येतत्राह ॥ चक्रेति ॥ ६४ ॥ अन्यवरप्रय

त्वदीयचरणांभोजमकरंदमधूसुकः ॥ मच्चेतोभ्रमरोभ्रांतिविहायास्तुमुनिश्चलः ॥ ६० ॥ श्रीशिवउवाच ॥ एवमस्तुदृषीकेशयत्वयो
क्तंजनादृत ॥ अन्यवरंप्रयच्छामितमाकर्णयमुव्रत ॥ ६१ ॥ त्वदीयस्यास्यतपसोमहोपचयदर्शनात् ॥ यमयांदोलितोमौलिरहिश्रवणभू
षणः ॥ ६२ ॥ तदांदोलनतःकर्णात्पपातमणिकर्णिका ॥ मणिभिःखचितारम्याततोऽस्तुमणिकर्णिका ॥ ६३ ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थपुरास्यात
मिदंशुभम् ॥ त्वयाचक्रेणखननाच्छखचक्रगदाधर ॥ ६४ ॥ ममकर्णात्पपातेयंयदाचमणिकर्णिका ॥ तदाप्रभृतिर्लोकत्रस्यातास्तुमणिक
र्णिका ॥ ६५ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ मुक्ताकुंडलपातेननवाद्रितनयाप्रिय ॥ तीर्थानांपरमंतीर्थमुक्तिक्षेत्रमिहास्तुवै ॥ ६६ ॥ काशतेऽत्रयतो
ज्योतिस्तदनास्येयमीश्वरः ॥ अतोनामापरंचास्तुकाशोतिप्रार्थितंविभो ॥ ६७ ॥ अन्यवरंवरदेवदेयः सोऽप्यविचारितम् ॥ सतेपरोपकारार्थंज
गद्रक्षामणेशिव ॥ ६८ ॥ आब्रह्मसंबर्षयंतयत्किंचिज्जंतुसंज्ञितम् ॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुकास्यांतन्मुक्तिमाप्स्यतु ॥ ६९ ॥ अस्मिंस्तीर्थवरेशं
भोमणिश्रवणभूषणे ॥ संध्यास्नानंजपहोमंवेदाध्ययनमुत्तमम् ॥ तर्पणं पिंडदानंचदेवतानांचपूजनम् ॥ ७० ॥

च्छामीतिदुक्तंतत्कथयन्कथयेतिचतुर्थप्रश्नमुपसंहरति ॥ ममेति ॥ ६५ ॥ त्रिलोकीज्येतियद्विशेषणमुक्तंतदर्थदर्शयितुमाह ॥ मुक्ताकुंडलेति ॥ इहमुक्ताकुंडलपातेनेत्यवयवः ॥ वै
प्रसिद्धम् ॥ ६६ ॥ काशतइति ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ अनास्येयंवाचाभोगोचरम् ॥ एतेनकाशीतिनामधेयकथमापेति सप्रश्नस्योत्तरमुक्तंभवति ॥ ६७ ॥ अविचारितयथास्यात् ॥ ६८ ॥
चतुर्षुजरायुजांजस्वेदजोद्विजेषु ॥ ६९ ॥ मणिश्रवणभूषणंमणियुक्तंश्रवणभूषणपतितयत्रतत्तीर्थवर्तयतस्मिन् ॥ संध्यामित्यादिश्लोकचतुष्टयमेकंवाक्यम् ॥ संध्यादिकर्मयो
ऽत्रकरोतित्यकर्मणोविपाकःफलमक्षयाएकाविदेहैकैवल्यरूपामुक्तिरस्तुइतिसर्वत्रार्थना ॥ ७० ॥

गोमूतिलादीनां भूषणां तां दानम् ॥ समन्तं तू अत्रिष्टोमदीनम् ॥ तदुक्तम् ॥ अत्रिष्टोमस्तथात्यात्रिष्टोम उक्थो यथाहरी वाजपेयोऽतिरात्राऽभायामः संस्थादमेकमादिति ॥ ७१ ॥
 लिगादीत्यादिपदेन प्रतिमादयां गृह्यते ॥ महाप्राज्ञ इति विशेषणस्य तात्पर्यमाह ॥ ज्ञात्वा यरिति पादत्रयेण ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अनुक्तसंगृह्णाति ॥ अग्न्ये च्चेति ॥ श्रद्धया युतं यदहं च तनैः
 श्रेयस्याऽश्रियोऽहं तु स्तित्ययि मेणा न्वयः ॥ तर्हि आत्मघातस्यापि किं क्वैव ल्यफलं नेत्याह ॥ विनैति ॥ तर्हि किं क्वैव ल्यमुद्दिश्य प्रायोपवेशनेनापिनालघाताविधेयं नित्याह ॥ त्यक्तेति ॥
 गोभूतिलहिरण्याश्वदीपाच्चांबरभूषणम् ॥ कन्यादानं प्रयत्नेन समन्तं नृनेकशः ॥ ७१ ॥ व्रतोत्सर्गवृषोत्सर्गलिङ्गादिस्थापनं तथा ॥ करोति
 यामहाप्राज्ञो ज्ञात्वा युक्ष्य गत्वरम् ॥ ७२ ॥ विपत्तिविपुलां चापि संपत्तिमतिभंगराम् ॥ अक्षयामुक्तिरेकास्तु विपाकस्तस्य कर्मणः ॥ ७३ ॥
 अन्यच्चापिशुभ्रं कर्म यदत्र श्रद्धया युतम् ॥ विनात्मघातमीशानत्यक्त्वा प्रायोपवेशनम् ॥ ७४ ॥ नैः श्रेयस्याऽश्रियोऽहं तु स्तदुत्सर्गदीश्वरम् ॥ ना
 नुशोचति नाख्यातिरुत्वा कालं तरेपियत् ॥ ७५ ॥ तदिहाक्षयतामेतु तस्य शश्वदनुग्रहात् ॥ तव प्रसादात्तस्य शशर्वमक्षयमस्तुत् ॥ ७६ ॥ यद्
 स्तियद्गविष्यच्च यद्भूतं च सदाशिव ॥ तस्मादेतच्च सर्वस्मात्क्षेत्रमस्तु शुभोदयम् ॥ ७७ ॥ यथा सदाशिवत्वतो न किंचिदधिकं शिवम् ॥ तथानं
 दवनादस्माकिंचित्मास्त्वधिकं क्वचित् ॥ ७८ ॥ विनासां ख्येन योगेन विनास्त्वाभावलोकात्मनः ॥ विनाव्रततपोदानैः श्रेयोऽस्तु प्राणिनामिह
 ॥ ७९ ॥ शशकामशकाः कीटाः पतंगस्तुरगो रगाः ॥ पंचक्रोश्यां मृताः काश्यां संतु निर्वाणदीक्षिताः ॥ ८० ॥ नामापि गृह्णतां काश्याः सदैवास्त्वे
 न सः क्षयः ॥ ८१ ॥ सदाकृतयुगं चास्तु सदाचास्तु त्तरायणम् ॥ सदा महोदयश्चास्तु काश्यां निवसतां सताम् ॥ ८२ ॥ यानि कानि पवित्राणि श्रु
 त्युक्तानि सदाशिव ॥ तेभ्योऽधिकतरं चास्तु क्षेत्रमेतच्चिलोचन ॥ ८३ ॥ चतुर्णामपि वेदानां पुण्यमध्ययनाच्च यत् ॥ तत्पुण्यं जायतां काश्यां
 गायत्रीलक्षजाप्यतः ॥ ८४ ॥

प्रायोपवेशनं त्यक्त्वा प्रकारांतरेण य आत्मघातं स्तं विनैत्यर्थः ॥ ७४ ॥ नैः श्रेयस्याऽक्षैव ल्याख्यायाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ शिवं कल्याणरूपम् ॥ ७८ ॥ सांख्येनात्मानां लविवेके
 न ॥ योगेनाद्योगेन ॥ आत्माबलोकनं जीवब्रह्मणोरैक्यानुसंधानम् ॥ ७९ ॥ प्राणिनां श्रेयोऽस्त्वित्येतद्दिष्टगोति ॥ शशक इति ॥ निवर्णिकैव ल्येदोक्षिताः ॥ ८० ॥ एतस्य अपस्य
 ॥ ८१ ॥ कृतयुगं संत्ययुगं ॥ सतामिति शत्रुं तं पदम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

अद्वाकाशीनिषेवणाच्छूद्रयाकाशीवासात् ॥ प्राणायामायुतस्ययदिनिपाठेप्राणायामेनाईषद्युतस्ययुक्तस्यजनस्यसाधिकेत्सुण्यभूयादित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥
 ८९ ॥ ९० ॥ शिवपदंमोक्षपदंकल्याणप्रदंवा ॥ ९१ ॥ यमीसंयमवाद् ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्रसन्नवधनादृतात् ॥ परिणतयाध्मानःकलोलुबधपापाः
 अष्टांगयोगाभ्यासेनयसुण्यमपिजायते ॥ तसुण्यंसाधिकंभूयाच्छूद्राकाशीनिषेवणात् ॥ ८५ ॥ रुच्छूचांद्रायणाद्यैश्चयच्छेयःसमुपार्ज्य
 ते ॥ तदेकेनोपवासेनभवत्वानंदकानने ॥ ८६ ॥ अन्यत्रयत्तपस्तप्त्वाश्रयःस्याच्छरदांशतम् ॥ तदस्तुकाश्यावर्षेणभूमिशय्याव्रतेनहि ॥ ८७ ॥
 आजन्ममौनव्रततोयदन्यत्रफलंस्मृतम् ॥ तदस्तुकाश्यांपक्षःसत्यवाक्परिभाषणात् ॥ ८८ ॥ अन्यत्रदत्त्वासर्वसंस्तुतंयत्समीरितम् ॥
 सहस्रभोजनत्काश्यांतद्दूयादयुताधिकम् ॥ ८९ ॥ मुक्तिक्षेत्राणि सर्वाणियत्संसेव्योदितंफलम् ॥ पंचरात्रात्तदत्रास्तुनिषेव्यमणिकर्णिका
 म् ॥ ९० ॥ प्रयागस्नानपुण्येनयपुण्यस्याच्छिवप्रदम् ॥ कार्शदर्शनमात्रेणतसुण्यंश्रद्धयास्त्वह ॥ ९१ ॥ यत्सुण्यमश्वमेधेनयत्पुण्यंराजसू
 यतः ॥ काश्यांतसुण्यमात्रोत्रिरात्रशयनाद्यमी ॥ ९२ ॥ तुलापुरुषदानेनयत्सुण्यंस्यगप्यते ॥ कार्शदर्शनमात्रेणतसुण्यंश्रद्धयास्तुवे
 ॥ ९३ ॥ इतिविष्णोर्वैश्रुत्वादेवदेवोजगत्पतिः ॥ उवाचचप्रसन्नात्मातथाऽस्तुमधुसूदन ॥ ९४ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ ॥ शृणुविष्णोमहा
 बाहोजगतःप्रभवाप्यय ॥ विधेहिस्थितिंविधांयथावत्वंश्रुतीरिताम् ॥ ९५ ॥ पितवसर्वभूतानां धर्मतःपालकोभव ॥ विध्वंसनीयाविविधा
 धर्मध्वंसविधायिनः ॥ ९६ ॥ धर्मतरपस्थानामुपसंहृतचेहरे ॥ हेतुमात्रंभवान्यस्मात्स्वकर्मनिहताहिते ॥ ९७ ॥ यथापरिणतंसस्यपतेत्य
 सबंधनात् ॥ नेपरीणतपाप्मानःपतिष्यंतितथास्वयम् ॥ ९८ ॥ यच्चत्वामवमन्यतेदर्पिताःस्वतपोबलैः ॥ तेषांचैवोपसंहृत्यप्रभविष्याम्य
 हंहरे ॥ ९९ ॥ उपपातकिनेचमहापातकिनश्चये ॥ तेपिकार्शीसमासाधमविष्यतिगतैःसः ॥ १०० ॥ इदंममप्रियक्षेत्रंपंचकोशीपरीमितम् ॥
 ममाज्ञाप्रभवेदन्नानान्याज्ञाप्रभवेदिह ॥ १ ॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ इदमिति ॥ यच्चिदानीमन्याज्ञापिप्रभवतीतिप्रतीयेततत्स्वीश्वरेच्छयैवेतिभावः ॥ यद्वात्रमूर्तिमतः सतोमहाज्ञैवहृप्रभवेनान्यस्यअंतर्धानित्वस्यस्या
 प्याज्ञाप्रभवतीति ॥ अथवामोक्षप्रदानरुद्रपिशाचभोगादौमहाज्ञैवप्रभवेदिहान्यस्यब्रह्मविष्णुधर्मराजोदेरिति ॥ एतदेववदिष्यति ॥ पाणिनामित्यादिता ॥ १ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ महिमनिमहत्वे ॥ १३ ॥ १४ ॥ भयात्रासात् ॥ केषामित्यत आह ॥ त्रिशूलेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वशास्त्रावातौः स्वशास्त्रोक्तस्नानसंबधिभिः ॥ अपामा
र्गः प्रसिद्धः शैखरिकापरपर्यायः ॥ अपामार्गः शैखरिको धामार्गवमयूरकौ प्रत्यक्षपर्णी कीशपर्णा कीशपर्णा कीशपर्णा कीशपर्णा ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ बहोषिकुशाः ॥ २१ ॥ २२ ॥
विष्णुरुवाच ॥ देवेश क्षेत्रमाहात्म्यं यं न जानाति तत्त्वतः ॥ न श्रद्धया तिम्रियते मृत्येतस्येह का गतिः ॥ ११ ॥ शिव उवाच ॥ अन्यत्र कृ
त्वा पापानि बहूनि सुमहाति ॥ अश्रद्धा नोऽतत्त्वज्ञो यद्यत्र च विपद्यते ॥ १२ ॥ महिमन्य न भिज्जोऽपि क्षेत्रस्यास्य जनार्दन ॥ तस्य या गतिरुद्दि
ष्टा नो निशाम्य सुव्रत ॥ १३ ॥ पंचक्रोशीं प्रविशतस्तस्य पातक संततः ॥ बहिरेव प्रतियुतं नार्तिर्विशतं क्वचित् ॥ १४ ॥ भयाद्बहिः स्थितायां
च तस्य पातक संततौ ॥ त्रिशूलपाशपाणीनां गणानां सीमचारिणाम् ॥ १५ ॥ प्रवेशमात्रादनघः सर्वे नो भिरुज्झितः ॥ संस्नायमणि कर्णिक्यां
मुण्यं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १६ ॥ सर्वतीर्थेषु संस्नानाद्यप्युपसमवाप्यते ॥ तत्पुण्यमाप्यते सम्यङ्मणि कर्णिक्यं कमज्जनात् ॥ १७ ॥ विधिना तत्र
संस्नायच्छ्रद्धामयकुरादिभिः ॥ स्वशास्त्राचारुणैर्मन्त्रैर्द्वैपा मार्गदर्भकैः ॥ १८ ॥ सर्वतीर्थेषु पुण्यं सर्वदानेषु यस्फलम् ॥ मणि कर्णिक्यं विधि
स्नातः श्रद्धया तदवाप्नुयात् ॥ १९ ॥ अश्रद्धयापि यः स्नातो मणि कर्णिक्यं विधानतः ॥ सोऽपि पुण्यमवाप्नोति स्वर्गप्राप्तिकरं परम् ॥ १२० ॥ श्रद्धया
विधिवत् स्नात्वा रुवादेवादि तर्पणम् ॥ तिलवर्हि यैः सम्यक् सर्वयज्ञफलं भूतम् ॥ २१ ॥ श्रद्धधानो विधि स्नातः कृतसर्वोदकक्रियः ॥ जपन्देवा
न्समभ्यर्च्य सर्वभूतफलं भूतम् ॥ २२ ॥ स्नात्वा मौनेन विधेः शदर्शनान्नियतो द्रियः ॥ सर्वव्रतकृतं श्रेयो लभेद्वाचं यमः शिवे ॥ २३ ॥ स्नाने देवा
र्चने जपे मलमूत्रविसर्जने ॥ मौनं कुर्यात्स्थले न दंतधावनहोमयोः ॥ २४ ॥ विश्वेश्वरं समभ्यर्च्य सूपचारैर्विधानतः ॥ यावज्जीवं शिवार्चायाः
फलमाप्नोति वै स कुरु ॥ २५ ॥ दत्त्वा त्यमपि देवेशिन्यायेनोपाजितं धनम् ॥ अविमुक्तं मम क्षेत्रे न दद्रो भवेत्क्वचित् ॥ २६ ॥ विविधं धनमाव
र्त्य योऽविमुक्तं न यच्छति ॥ संप्राप्य निधनं मूढोऽप्यत्र शोचति सर्वदा ॥ २७ ॥

सर्वव्रतकृतमशेषव्रतैः संपादितम् ॥ सर्वयज्ञकृतमिति क्वचित् ॥ श्रेयःफलम् ॥ वाचं यमोपौनी ॥ शिवे ह्येवाति ॥ वाचं यमाज्ञता निति क्वचित् ॥ अत्र वाङ्मयमस्य भूतफलं तस्मात् ॥
वाचमिति ॥ वाचं यमान्मौनान्ताप्यूर्वाकास्त्वाङ्गान् लभत इत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

रस्याणीति ॥ यानिरम्याणिरादितान्याविमुक्तनिवासिनश्चैवार्थकृतानिदानद्वाराविधौत्रिशेषः ॥ २८ ॥ तर्हि कस्यार्थमिव तद्धनं नैयाह ॥ विश्वेशप्रीणानायायेति ॥ तत्र दृष्टतः ॥ निधनं वायथेत्यर्थः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्राकृतैः प्रकृतिकार्यैः ॥ ३८ ॥ पाशाक्तययैः क्लम्यव्यायमाह ॥ चतुर्विंशति रम्याणि यानिरत्नानि गोगजाश्व्यांबराण्यपि ॥ कृतानि तानि श्रेयार्थमविमुक्तनिवासिनाम् ॥ २८ ॥ विश्वेशप्रीणानार्थाय धनं निधनमेव वा ॥ न्यायेन कास्यायः कुर्यात्सधन्यः स च धर्मवित् ॥ २९ ॥ यो सौ विश्वेश्वरं देवकाशीपुर्णमुर्मैस्थितः ॥ लिंगरूपधरः सादात्ममश्रेयास्पदं हितम् ॥ ३० ॥ अविमुक्तं महत्त्वं त्रयं च काशं परांमितम् ॥ ज्योतिर्लिंगं तदेकं हि ज्ञेयं विश्वेश्वराभिधम् ॥ ३१ ॥ एकदेशस्थितमपि यथामार्तं डमंडलम् ॥ दृश्यते सर्वगं सर्वैः कास्यां विश्वेश्वरस्तथा ॥ ३२ ॥ निष्पत्य हूतयोगेन नानाजन्मान् जितेन च ॥ यत्फलं लभ्यते ॥ न्यत्र तत्कास्यां त्यजतस्तनुम् ॥ ३३ ॥ तन्वातपांसि सवाणि बहुकालं जितेन्द्रियैः ॥ यत्फलं लभ्यते ॥ न्यत्र तत्कास्यामेकरात्रतः ॥ ३४ ॥ अक्षेत्रमहिमज्ञोऽपि श्रद्धाहीनोऽपि कालतः ॥ काशीं प्रवेशादनघोऽमृतत्वं लभते मृतः ॥ ३५ ॥ कृत्वाप्येनांसि चोग्रानि कालाद्याप्याथ काशिकाम् ॥ त्यक्त्वा तनुं प्रसादान्मेमां मेव प्रतिपद्यते ॥ ३६ ॥ विनाममप्रसादं वै कः काशीं प्रतिपद्यते ॥ विना ब्रध्नं विशालाक्षि दिनकृत्कृद्दोष्यते ॥ ३७ ॥ अप्राप्य काशीं को देवि निरंतरसुखं लभेत् ॥ ब्रह्माद्याः प्राकृतैः पार्श्वैर्नोत्र द्वा निरंतरम् ॥ ३८ ॥ चतुर्विंशतिभिः पार्श्वैः खिणुः क्रियया दृढः ॥ कंठवद्धा विमुच्यते कथं काशीं विनाजनाः ॥ ३९ ॥ बहूपसर्गो योगीरुच्छ्रुत्साध्यं तपो हियत् ॥ योगादृष्टपुष्पेऽश्रेयसं हि स हपुनः ॥ ४० ॥ कृत्वापि कास्यां पापानि कास्यामेव विधेयत चेत् ॥ भूत्वारुद्रपिशोचोऽपि पुनर्मुक्तिमवाप्स्यति ॥ ४१ ॥ कास्यां मृतानां जन्तूनां देवात्यापकृतामपि ॥ न पातो न रेकेतेषां तेषां शास्ता हमेव यत् ॥ ४२ ॥ कायं विज्ञाय सा पापं यस्मै वागं स्य वेदनाम् ॥ त्यक्त्वा राज्यमपि प्राज्यं सैव्याकाशीं निरंतरम् ॥ ४३ ॥ अतीकृतं समभ्येत्ययमदूताः सुदारुणाः ॥ बद्धा पार्श्वैर्निष्यंति क्षिप्रं काशीं ततः श्रयेत् ॥ ४४ ॥

भिरिति ॥ चतुर्विंशतिभिः प्रकृतिमहदंकारं पंचतन्मात्राप्रोडयविकारैः ॥ त्रिगुणैस्तमोरजःसत्त्वाल्लोकैः ॥ क्रियया धर्मार्थकामादिलक्षणया ॥ दृढैश्छेदैः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

नपपेभ्योऽयंयत्रेति ॥ अत्रकृतानांपापानांपंचकोशयात्रादिमाविनाशात् ॥ तथाचपद्मे ॥ संचितयद्ब्रह्मक्षेत्राद्वाराणस्यातथैवच अंतर्गृहकृतयच्चजन्मांतरकृतंचयत् इत्युपक्रम्य ब्रह्महत्यादिपापानिप्रदक्षिणपदेपदे नश्यनिसकलान्येवमक्षेत्रस्यप्रदक्षिणादिति ॥ अयत्रजन्मांतरेवाकृतानांप्रवेशदर्शनादिनाक्षयात् ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ पंचकोशीप्रविशतइति ॥ ब्रह्मैवतैव ॥ कालाद्भयनास्तियत्रयत्रपणभयंनहि जन्मांतरमहत्तृपुरुकृतंनश्यतिदर्शनादिति ॥ यत्तुपद्मपुराणेकारशीमाहात्म्येपंचाध्याय्यांशुगणोक्तंकारशीकृतमहापातकोपपातकानांभोगादेऽक्षयइति तत्तुपंचकोश्यादियात्राव्यतिरेकेणित्ज्ञातव्यम् ॥ अयथापंचकोश्याविधायकशास्त्रपीड्यते ॥ ४५ ॥ प्राप्ताप्रप्तव्यम् ॥ प्राप्तमितिक्रचित् ॥ ४६ ॥

नपपेभ्योऽयंयत्रनभयंयत्रवैयमात् ॥ नगर्भवासर्भीयत्रतांकारशीकोनसंश्रयेत् ॥ ४५ ॥ अद्यप्रातःपरश्रवोवामरणंप्राप्यमेवच ॥ यावत्कालविलंबोस्तितावत्कारशीसमाश्रयेत् ॥ ४६ ॥ प्रातेतुमरणंपुंसांपुनर्जन्मपुनर्मतिः ॥ अपुनर्भवभीमंचतस्मात्कारशीश्रयेद्बुधः ॥ ४७ ॥ पुत्रक्षेत्रकलत्रास्यात्यक्तामार्यांहिवैष्णवीम् ॥ भवांतरनकरूपांभवर्ष्काशिकांश्रयेत् ॥ ४८ ॥ स्कंदउवाच ॥ दूरंमरणंयुवाहमधुनाधार्यंनचित्तेवित्श्रोतव्योनिश्चतंकृतांतमहिषग्रैवेयघंटाखः ॥ नैकव्यासकोलकटश्रमघटामप्राप्यहत्वाद्रुतंजीर्णांपूर्णकुटीततःपटुमतिर्गच्छेत्पुर्गंधूर्जटः ॥ ४९ ॥ व्यासउवाच ॥ अगस्त्यस्यपुरःसूतकथयित्वाकथामिमाम् ॥ सर्वपापप्रशमनीपुनःस्कंदउवाचह ॥ ५० ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशखिंडमणिर्कार्णिकास्थानंनमर्षाद्दिशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ५१ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ दूरमिति ॥ अहंयुवामरणंमदूरेइतिचित्तेनधार्यनधारणंकर्तव्यम् ॥ तुशब्दादेतादृशवचनंश्रोतव्यमित्यर्थः ॥ किंनुनिर्गतंश्रित्वश्रुतंवायास्यात्तथायममहिषयोवाभरणघंटाखोविषयांतव्यासंगविहायश्रोतव्यः ॥ घंटाघ्रीवंमहिषमारुक्षयमोर्मानेतुमागतइतिसद्भावानीयमित्यर्थः ॥ तस्मान्नैकव्याच्छीघ्रमेववार्धकमप्राप्येतियावत् ॥ प्रकर्षणोत्कटाअधिकायाश्रमघटाश्रमसमूहस्तामप्राप्यजीर्णांपूर्णकुटीहत्वाजीर्णपणकुटीसदृशंतुच्छग्रहंहत्वापटुमतिःसुबुद्धिर्धूर्जटःपुर्गच्छेदित्यर्थः ॥ प्रकटोत्कटइतिपाठेकारशीप्राप्तावर्युत्कंठावानित्यर्थः ॥ प्रकटोत्कटश्रुतिपुटीमितिपाठेकारशीविशेषणम् ॥ गुणवर्णनादिश्रवणेच्छयाप्रकटोत्कटमतिशयोक्तंश्रुतिपुटंश्रवणयुगलंयस्यातामिति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिश्रीरामानंदकृतयांकारीखिंडीकायांषाद्दिशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ५१ ॥

समाधिकतमोर्विशेषाद्येपापप्रजोदनः ॥ सुखमोक्षप्रदायाःश्रीमंगायामहिमोच्यते ॥ १॥ अतीतिः॥ध्यायेद्दक्षयकलमारभ्यरात्रयथितिमापन्नंआनन्दकाननमविमुक्तकशीतिनामत्रि
तयादिकंचनिरूप्यात्रप्रथमतोवाराणसीतिषष्ठप्रश्नस्योत्तरंमुक्तप्रतिजानीते ॥ वाराणसीति ॥ १ ॥ २ ॥ निर्दधानिति ॥ भगीरथःकपिलस्थयःक्रोधस्तेनजातोयस्तेषांस्वदेहजोऽग्नि
स्तेन ॥ यथाश्रुतव्याख्यानेनसाधुवादोमुनिकोपज्ञाजिताइत्यादिभागवतवचनविरोधान् ॥ सागरानसगरस्यपुत्रान्स्वस्यपूर्वजान्पितामहानिर्दधान्शुक्लतपसेकृतनिश्चयःसर्वहिम
वन्तजगामेतितृतीयेनाव्ययः॥अश्वमेधस्यागन्तेऽश्वरक्षणार्थंसंयुक्तान्पित्रान्पुत्रान् ॥ संसक्तानितिपाठेसंलग्नानित्यर्थः ॥ ३॥ ४॥ अमात्येषुव्यस्तानिक्षिप्ताराज्यधूःराज्यप्राप्येनसत

स्कंदउवाच ॥ वाराणसीतिप्रथितंयथाचानन्दकाननम् ॥ तथाचकथयामोहदेवदेवेनभाषितम् ॥ १ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ निशामय
महाबाहोविणोत्रैलाक्यमुंदर ॥ प्राप्तंवाराणसीत्याख्यामविमुक्तंयथातथा ॥ २ ॥ निर्दधानांसागरान्शुक्लपिलक्रोधवद्भिना ॥ अश्वमे
धाश्वसंयुक्तान्पूर्वजान्स्वान्भगीरथः ॥ ३ ॥ सूर्यवंशेमहातेजराजापरमधार्मिकः ॥ आरिराधयिषुर्गीगांतपसेकृतनिश्चयः ॥ ४ ॥ हिमवंतं
नगश्रेष्ठममाल्यन्यस्तराज्यधूः ॥ जगामयशसाराशिरुद्धिर्धुःपितामहान् ॥ ५ ॥ ब्रह्मशापाग्निनिर्दधान्महादुर्गतिगानपि ॥ विनात्रिमार्गाणां
विणोकोजंतूस्त्रिदिवनयेत् ॥ ६ ॥ ममैवसापरमूर्तिसौयरूपशिवामिका ॥ ब्रह्मांडानामनेकानामाधारःप्रकृतिःपरा ॥ ७ ॥ शुद्धविधास्व
रूपाचत्रिशक्तिःकरुणामिका ॥ आनंदासुतरूपाचशुद्धधर्मस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ यामेतांजगतांधात्रीधारयामिस्वलीलया ॥ विश्वस्यरक्षणा
र्थायपरब्रह्मस्वरूपिणीम् ॥ ९ ॥ त्रैलाक्यंयानितीर्थानिपुण्यक्षेत्राणियानिच ॥ सर्वत्रसर्वेयेधर्माःसर्वेयज्ञाःसदक्षिणाः ॥ १० ॥

था ॥ ५ ॥ ननुपितृणामुद्धारार्थमन्यदेवैर्काचित्साधनमनुष्ठेयंकिंहिमालयंगत्वांगाराधनेनतत्राह ॥ ब्रह्मशापोति ॥ ६ ॥ ननुकथंनस्याजलमय्याएतादृशसामर्थ्यतत्राह ॥ ममेवेति ॥
॥ ७ ॥ तिस्रैश्चाज्ञानक्रियारूपाःसत्त्वरजस्तमोहरूपावाशक्तयोयस्याःसात्रिशक्तिः ॥ आनंदाऽदृष्टरूपासुखालोककैवल्यस्वरूपा ॥ धर्मस्यशुद्धत्वंनिर्व्याजत्वम् ॥ अविद्यातत्कार्य
योधारणाद्धर्मः ॥ शुद्धश्चासौधर्मश्चेतिशुद्धधर्मःपरमात्मातत्स्वरूपिणीशुद्धधर्मस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ किमत्रप्रमाणमहमेवैश्वरइत्याह ॥ यामेतामिति ॥ यद्वा कासेत्येक्षायामंगुल्यानि
दिशति ॥ यामेतामिति ॥ स्वलीलयास्वस्यकाइया ॥ स्वमौलिनैतिकचित् ॥ परब्रह्मस्वरूपिणीपरब्रह्मस्वरूपपरिपूर्णा ॥ ९ ॥ १० ॥

सांगण्डगसहिता ॥ तानिचषण्डगानिशिक्षाकल्योकरणच्छेदोनिरुक्तज्योतिषि ॥ चतुर्विधाचतुष्काराङ्गम्यजुःसामाथर्वहूपेत्यर्थः ॥ चतुर्भित्तिपाठेचतुर्द्धामितापरिमिताङ्गा
 ऽलकनंदाचक्षुर्भद्रतिपरिगणितेतियावत् ॥ कश्चापिब्रह्मापि ॥ अयमेवपाठः ॥ गणामतद्वादयः ॥ ११ ॥ पुरुषार्थार्थकार्थकाममोक्षाः ॥ मूर्तिमंतोप्येतैसूक्ष्मरूपेणादृश्यरूपेणसंस्थि
 तादित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ सर्वदानप्रदःसर्वदानं प्रकर्षेणददातीति तथा ॥ सर्वदानव्रतइतिपाठेसर्वणिदानानिब्रतानिचयस्यसः ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रतोमुक्तः ॥ मुक्तिस्त्वदर्शनाद्वीर्यु
 तपांसिषिणोसर्वाणिश्रुतिःसांगचतुर्विधा ॥ अहंचत्वंचकश्चापिदेवतानांगणाश्रये ॥ ११ ॥ पुरुषार्थाश्रमवैशक्तयोविविधाश्रयाः ॥
 गंगायांसर्ववैतैसूक्ष्मरूपेणसंस्थिताः ॥ २ ॥ सस्नातःसर्वतीर्थेषुसर्वकृतुषुदीक्षितः ॥ चीर्णसर्वव्रतःसोपियस्तुगंगानिषेवते ॥ १३ ॥ तपां
 सितेनतनानिसर्वदानप्रदःसच ॥ सप्राप्तयोगिनियमोयस्तुगंगानिषेवते ॥ १४ ॥ सर्ववर्णाश्रमैश्वर्येदविद्भ्यश्चैवतथा ॥ शास्त्रार्थपारंगेभ्य
 श्र्वगंगास्नायीविशिष्यते ॥ १५ ॥ मनोवाक्कायजैर्षेदुंशुवदुविधैरपि ॥ वीक्ष्यगंगामवेत्पूतःपुरुषोनात्रसंशयः ॥ १६ ॥ कृतेसर्वत्रतीर्थानि
 त्रेतायांपुष्करंपरम् ॥ द्वापरेतुकुरुक्षेत्रं कलौगंगैवेकवलम् ॥ १७ ॥ पूर्वजन्मांतराभ्यासवासनावशतोहरे ॥ गंगार्तरेनिवासःस्यान्मदनुग्रह
 तःपरम् ॥ १८ ॥ ध्यानं कृतेमोक्षहेतुस्त्रेतायांतच्चैवतपः ॥ द्वापरेतद्वयंयज्ञाः कलौगंगैवेकवलम् ॥ १९ ॥ योद्वेदहपतनाद्यावद्गंगार्तरंनमंचति ॥
 सहिवेदांतविद्योगीब्रह्मचर्यव्रतीसदा ॥ २० ॥ कलौकलुषचित्तानांपरद्रव्यरतात्मनाम् ॥ विधिहीनक्रियाणांचगतिर्गंगविनानहि ॥ २१ ॥ अ
 लक्ष्मीःकालकर्णीचदुःस्वप्नोदुर्विचिंतितम् ॥ गंगागंगेतिजपनात्तानिनोपविशंतिहि ॥ २२ ॥ गंगाहिसर्वभूतानामिहामुत्रफलप्रदा ॥ भावा
 नुरूपतोविष्णोसदासर्वजगद्धिता ॥ २३ ॥

क्त्वात् ॥ पवित्रोवा ॥ दृष्टाजन्मशतपापहंतंगेत्युक्तः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तच्चैवतपःतद्भानंतपश्चमोक्षहेतुरितिसर्वश्रवति ॥ कलौगंगैवति ॥ तथाचोक्तं ॥ अग्निहोत्रा
 दिकर्माणि सा पायानि कलौ युगे गंगालानहरेनामनिरयायमिदं द्वयमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कालकर्णिकाकविष्णाराक्षसीविशेषोवा ॥ दुःस्वप्नोदुष्टस्वप्नः ॥ दुःस्व
 प्तइत्येवंपाठः ॥ २२ ॥ श्रावानुरूपतोभक्त्यनुसारेण ॥ २३ ॥

१ पुस्तकांतरेत्यंश्लोकोऽप्यानं कृते इति श्लोकादुत्तरादृश्यते ॥

॥ २४ ॥ गंगायान्तरीदयर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अद्वेति ॥ अद्वासाध्यत्वाच्छ्रद्धार्थमद्व्युपचारः ॥ एवमपि ॥ तथाचोक्तगीतायां ॥ अद्वावाँह्यभेदानमिति ॥ अद्वायाग्निस
भिद्व्यतइतियुतश्च ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्माडवाद्यस्यमिति ॥ तथाचभागवते ॥ यज्ञाद्व्यगस्यविष्णोर्विचक्रमतोवामपादांगुष्ठनखनिर्जिघोर्ध्वाडकटाहविवरेणतःप्रविष्टायावत्तजल
यज्ञदानतपोयोजपाःसनियमायमाः ॥ गंगासेवासहस्रांशानलभंतेकलौहरे ॥ २९ ॥ किमशंगेनयोगेनकितपोभिःकिमध्वरैः ॥ वासएव
हिगंगायांब्रह्मज्ञानस्यकारणम् ॥ २५ ॥ अपिदूरस्थितस्यापिगंगामाहात्म्यवेदिनः ॥ अयोग्यस्यापिगोविंदभक्त्यागंगाप्रसीदति ॥ २६ ॥
श्रद्धाधर्मःपरःसूक्ष्मःश्रद्धास्वर्गश्चमोक्षश्चश्रद्धयासाप्रसीदति ॥ २७ ॥ अज्ञानरागलोभाद्यैःपुंसांसंमूढचेतसाम् ॥ श्रद्धा
नजायतेधर्मेगंगायांचिशेषतः ॥ २८ ॥ बह्विस्थितंजलंयद्भारिकेलंतरेस्थितम् ॥ तथाब्रह्मांडवाद्यस्यंपरब्रह्मांबुजाङ्गवी ॥ २९ ॥ गंगा
लाभात्परोलाभःकचिदन्योनविद्यते ॥ तस्माद्गंगामुपासीतगंगैवपरमःपुमान् ॥ ३० ॥ शक्तस्यपंडितस्यापिगुणिनोदानशीलिनः ॥ गंगास्ना
नविहीनस्यहरेजन्मनिरर्थकम् ॥ ३१ ॥ वृथाकुलं वृथाविद्यावृथाज्ञावृथातपः ॥ वृथादानानितस्यहृक्कलौगंगानयोभजेत् ॥ ३२ ॥ गुणव
त्यात्रपूजायांनस्याद्वैतादृशंफलम् ॥ यथागंगजलस्नानपूजनेविधिनाफलम् ॥ ३३ ॥ ममतेजोग्निर्गोममवर्चातिसंवृता ॥ दाहिकासर्व
दोषाणांसर्वपापविनाशिनी ॥ ३४ ॥ स्मरणादेवगंगायाःपापसंघानपंजरम् ॥ शतधाभेदमायातिगिरिर्वज्रहोयथा ॥ ३५ ॥ गंगंगच्छ
नियस्वेकोयस्तुभक्त्यानुमोदयेत् ॥ तयोस्तुल्यंफलंप्रादुर्भाकिरेवात्रकारणम् ॥ ३६ ॥ गच्छस्तिष्ठजपनध्यायनभुंजजान्नस्वपनवदन् ॥
धरेति ॥ तथाऽगवत्सादीयवचनंच ॥ ब्रह्मांडंखंडयतीहरिशिरसिजटावल्लिमुल्लासयतीसिलौकादापततीकनकगिरिगुहागंडशैलात्स्खलती क्षोणीपृष्ठेऽर्द्धादुरितचयमूर्तिभिरकल्
यंतीपाथोर्ध्वपूरयंतीसुरनगरसरित्पावर्नीनःपुनात्विति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ममवीर्यातिसंवृताममप्रज्ञावातिशयेनसंपन्नामस्तदशीत्यर्थः ॥ अस्मिंस्त्वेतिपाठोप
सर्गार्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

१ श्वसन्भित्तिक्विसाठः

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ हेनुकाः सक्रियाहुहेनुभिः सदेहोत्पादकाः ॥ बहुसंश
 पितृनुद्दिश्य यो भक्त्या पायसं मधुसंयुतम् ॥ गुडसर्पिलैः सार्धं गंगां भस्मि विनिक्षिपेत् ॥ ३८ ॥ तस्मा भवंति पितरस्तस्य वर्षशतं हरे ॥ यच्छति
 विविधान्कामान्परिनुष्टाः पितामहाः ॥ ३९ ॥ लिंगे संपूजिते सर्वमर्चितं स्याज्जगद्यथा ॥ गंगास्नानेन लभते सर्वतीर्थफलं तथा ॥ ४० ॥ गंगा
 यांतु नरः स्नात्वा यो लिंगं नित्यमर्चति ॥ एकेन जन्मना मुक्तिं परां प्राप्नोति स ध्रुवम् ॥ ४१ ॥ अग्निहोत्रं च यज्ञाश्च व्रतदानतपांसि च ॥ गंगायां
 लिंगपूजायाः कोट्यंशेनापिनो समाः ॥ ४२ ॥ गंगां तु विनिश्चित्य कृत्वा श्राद्धादिकं गृहे ॥ स्थितस्य सम्यक् संकल्प्य तत्तस्य नंदंति पूर्वजाः ॥ ४३ ॥
 पापानि च रुदंत्या शुहाक्यास्याम इत्यलम् ॥ लोभमोहादिभिः सार्धं मंत्रयंति पुनः पुनः ॥ ४४ ॥ यथानगंगां यात्येष तथा विघ्नं प्रकुम्हे ॥ गंगां
 गतो यथा चैप न गच्छति विधास्यति ॥ ४५ ॥ गृहादङ्गं गावगाहार्थं गच्छतस्तपेदपेदा ॥ निराशानि ब्रजं त्येव पापान्यस्य शरीरतः ॥ ४६ ॥ पूर्वजन्म
 कृतैः पुण्यैः स्य कालो भादिकं हरे ॥ व्युदस्य सर्वविघ्नौ घान् गंगां प्राप्नोति पुण्यवान् ॥ ४७ ॥ अनुषंगेन मौल्येन वाणिज्येनापि सेवया ॥ कामास
 क्तोऽपि वामत्यौ गंगास्नातो दिवं व्रजेत् ॥ ४८ ॥ अनिच्छया पिसंस्पर्शो दहनो हि यथा दहेत् ॥ अनिच्छया पिसंस्नानां गंगापापं तथा दहेत् ॥ ४९ ॥
 तावद्भूमति संसारे यावद्गंगां न सेवते ॥ संसर्गं गंगां नो जंतुर्भवं क्लेशं प्रपश्यति ॥ ५० ॥ योगं गंगां भस्मि निश्चातो भक्त्या संस्यक्त संशयः ॥
 मनुष्य चर्मणानदः स देवो नात्र संशयः ॥ ५१ ॥ गंगास्नानार्थमुद्युक्तो मध्ये मार्गं कृतो यदि ॥ गंगास्नानफलं सोऽपि तदाप्नोति न संशयः ॥ ५२ ॥
 माहात्म्यं ये च गंगायाः शृण्वंति च पठंति च ॥ ते व्यशैर्षमहापापैर्मुच्यंते नात्र संशयः ॥ ५३ ॥ दुर्बुद्धयो दुराचारा हेतुका बहूः संशयाः ॥ पश्यंति मो
 हिता विष्णो गंगामन्य नदीमिव ॥ ५४ ॥ जन्मांतरकृतैर्दानैस्तपोभिर्नियमैर्ब्रतैः ॥ इह जन्मनि गंगायां वृणां भक्तिः प्रजायते ॥ ५५ ॥ गंगाभक्ति
 मता मर्थमहेन्द्रादिपुंरेषु च ॥ हर्म्याणि रम्य भोगानि निर्मितानि स्वयं भुवा ॥ ५६ ॥

यादृष्टदृष्टकर्मभुनाना संशयवतः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

सिद्धयोऽणिमाधाः ॥ सिद्धिर्लिंगानि सिद्धिदानि लिंगानि प्रत्यक्षमाहात्म्यं प्राप्तिव ॥ स्पर्शलंगानि यत्संषर्केण लोहादयः सुवर्णानि भवन्ति तादृशपाषाणघटितानि लिंगानीत्यर्थः ॥ स्पर्शमात्रेण धर्मार्थकाममोक्षसाधकानि लिंगानीति वा ॥ रत्नरचितारत्नैर्विनिर्मिताः ॥ रत्नरचिता इति पाठे रत्नैर्बद्धा इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ अतएवेति ॥ यतः सिद्ध्यादयः पापभीतिस्तद्वाधापरि
सिद्धयः सिद्धिर्लिंगानि स्पर्शलंगान्यनेकशः ॥ प्रासादारत्नरचिताश्च तामणिगणा अपि ॥ ५७ ॥ गंगाजलानि स्निग्धैः कलिकल्मषभीतितः ॥
अतएव हि संसेव्या कलौ गंगे शिद्धिदा ॥ ५८ ॥ सूर्योदयेन मांसीव जपत भयाद्गंगाः ॥ तार्क्ष्यक्षणाद्यथा सपनिमेषावा ता हातु इव ॥ ५९ ॥
तत्त्वज्ञानाद्यथामोहः सह दृष्टायथा मृगाः ॥ तथा सर्वाणि पापानि याति गंगे क्षणाल्पम् ॥ ६० ॥ दिव्यौषधैर्यथो रोगालोभेन च यथा गुणाः ॥
यथा ग्रीष्मोष्मसंपत्तिरगाध रूढमज्जनात् ॥ ६१ ॥ तूलशैलः फुल्लिगेन यथा नश्यति तक्षणात् ॥ तथा दोषाः प्रणश्यन्ति गंगाम्रः स्पर्शनाश्वुम् ॥
॥ ६२ ॥ क्रोधेन च तपो यद्वक्त्रात्मानेन च यथा मतिः ॥ अनेन यथा लक्ष्मीर्विद्यामानेन वै यथा ॥ ६३ ॥ दंभकौटिल्यमायाभिर्धिया धर्मो विनश्यति ॥
तथा नश्यति पापानि गंगाया दर्शनेन तु ॥ ६४ ॥ मानुष्यदुर्लभं प्राप्य विद्युत्संपातचंचलम् ॥ गंगां यः सेवते सोऽत्र बुद्धेः पारंपरगतः ॥ ६५ ॥ विधू
तपापाये मर्त्याः परं ज्योतिः स्वरूपिणीम् ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमां गंगं पश्यति तेषु वि ॥ ६६ ॥ साधारणां भसा पूर्णा साधारण नदीमिव ॥ पश्यति ना
स्ति का गंगं पापं हतलोचनाः ॥ ६७ ॥ संसारमोचकश्चाहं जनानां मनुकं पया ॥ गंगतरंगरूपेण सोऽपानं निमिमेदिवः ॥ ६८ ॥ सर्ववशुभः
कालः सर्वदेशस्तथा शुभः ॥ सर्वो जनोदानपात्रश्रीमती जाह्नवी तटे ॥ ६९ ॥ यथाश्वमेधो यज्ञानां नगानां हिमवान्यथा ॥ व्रतानां च यथा स
त्यदानानां भयं यथा ॥ ७० ॥ प्राणायामश्च तपसां मंत्राणां प्रणवो यथा ॥ धर्माणामप्यर्हिसा च का म्यानां श्रीयथा वरा ॥ ७१ ॥ यथात्मवि
द्याविद्यानां श्रीगौरी यथोत्तमा ॥ सर्वदेवगणानां च यथा त्वं पुरुषोत्तम ॥ ७२ ॥

हरार्थं गंगजलमभ्येतिष्ठत्यतः सर्वोऽक्लृप्तत्वाद्गैवसंसेव्येत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ संपत्तिः संपन्नता संप्राप्तिर्वा ॥ संततिरिति क्वचित् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ दंभो धर्मव्यजितम् ॥
कौटिल्यं मत्सरः ॥ माया वंचना परशतारणमित्येतत् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नास्ति कास्तत्त्वेऽप्रमाण्या बौद्धादिश्रद्धा इत्यर्थः ॥ ६७ ॥ दिवः कालमित्याः स्वप्रकाशपरमसुखस्वरूपा
यानिर्देतेरित्यर्थः ॥ सोऽपानमारोहमार्गम् ॥ ६८ ॥ श्रीमती जाह्नवीत्यत्र पद्मावाभावात् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

७३ ॥ शिवभक्तस्तलक्षणमाह ॥ हरेयइति ॥ ७४ ॥ वात्याचक्रवातः ॥ पुण्यहृत्पतयैवाहुंशीलयस्याःसापुण्यवाहिनी ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तदालयकरस्तयोःशिवविष्णवोः
 प्रासादकनी ॥ तस्यतयोरालयस्यसंमार्जनादिकुद्रजोवारणादिकृत् ॥ आदिपदेनोक्षणलेपनादीनिगृह्यते ॥ ७८ ॥ तिर्यग्योनिगतोपिवत्यपिशब्दाज्जलजंत्वादीनिगृह्यते ॥ मृत्योर्मर
 सर्वेषामेवपान्नाणांशिवभक्तोयथावरः ॥ तथासर्वपुत्रीर्येषुगंगातीर्थेषुगंगातीर्थविशिष्यते ॥ ७३ ॥ हरेयश्चावयोर्भेदनकरोतिमहामतिः ॥ शिवभक्तः
 सविज्ञेयोमहापाशुपतश्चसः ॥ ७४ ॥ पापपांसुमहावात्यापापद्रुमकुठारिका ॥ पापेधनदवाग्निश्चगंगेयं पुण्यवाहिनी ॥ ७५ ॥ नानारूपाश्च
 पितरोगाथागायंतिसर्वदा ॥ अपिकश्चिकुलेस्माकंगंगास्नायीभविष्यति ॥ ७६ ॥ देवर्षीन्परिसृतं प्र्यदीनानाथांश्चदुःखितान् ॥ श्रद्धयावि
 धिनास्नात्वादास्यतेसलिलांजलिम् ॥ ७७ ॥ अपिनःसकुलभूयाच्छिवेविष्णौचसाम्यहृक् ॥ तदालयकरोभक्त्यातस्यसंमार्जनादिकृत् ॥ ७८ ॥
 अकामोवासकामोवातियग्योनिगतोपिवा ॥ गंगायांयामृतमत्यैनरकंसनपश्यति ॥ ७९ ॥ तीर्थमन्यस्वशंसितंगंगतीरेस्थिताश्चये ॥ गं
 गानवद्रुमन्यतेतस्युनिरयगामिनः ॥ ८० ॥ मांचत्वांचैवयद्देष्टुंगंगचपुरुषाधमः ॥ स्वकीयैःपुरुषैःसाधसधोरनरकं व्रजेत् ॥ ८१ ॥ षष्टिगण
 सहस्राणिगंगारक्षतिसर्वदा ॥ अभक्तानांचपापानांवासेविघ्नप्रकुर्वते ॥ ८२ ॥ कामक्रोधमहामोहलोभादिनिशितैःशरैः ॥ घ्नतितेषांमनस्त
 त्रस्थितंचापनयंतित्व ॥ ८३ ॥ गंगांसमाश्रयेद्यस्तुसमुनिःसचपंडितः ॥ कृतकृत्यःसविज्ञेयःपुरुषार्थचतुष्टये ॥ ८४ ॥ गंगायांचसकृत्स्नातो
 हयमेधफलंलभेत् ॥ तर्पयश्चपितृस्तत्रतारयेन्नरकार्णवात् ॥ ८५ ॥ नैरंतर्येणगंगायांमांसयःस्नातिपुण्यवान् ॥ शक्रलोकेसवसतियावच्छ
 क्रःसपूर्वजः ॥ ८६ ॥ अब्दयःस्नातिगंगायांनैरंतर्येणपुण्यभाक् ॥ विष्णोर्लोकांसमासाद्यसुखंसंसेन्नरः ॥ ८७ ॥ गंगायांस्नातियोमर्त्या
 यावज्जीवंदिनेदिने ॥ जीवन्मुक्तःसविज्ञेयोदेहादेतिमुक्तएवसः ॥ ८८ ॥ तिथिनक्षत्रपूर्वादिनापेक्ष्यजाह्नवीजले ॥ स्नानमात्रेणगंगायांसंचि
 ताघंविनश्यति ॥ ८९ ॥

गंधर्मीयःक्रश्चिदपीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ गंगानवद्रुमन्यतेसर्वतीर्थार्थिकानमन्यतंदेत्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ मोहोऽविवेकस्तस्यमहत्त्वनामतत्त्वज्ञानमंतरणापरिच्छेदत्वम् ॥ घ्नत्युच्चा
 टयति ॥ तत्रगंगातीरे ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ तिथिनक्षत्रपूर्वादियत्संकल्पवाक्यतन्नापेक्ष्यमित्यर्थः ॥ पर्वादीतिपाठेआदिपदेनदिनादिकंगृह्यते ॥ ८९ ॥

भागीरथीतीरसिद्धिक्षेत्रम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगातीरवसन्निव्यञ्जिस्तुमौक्षपरायणः सिद्धिक्षेत्रतुल्येयवद्भुशतत्रयमिति ॥ यस्तुभागीरथीगंगामुखसेन्येनसेनतइतिकचिसाठलदानु
 गंगामित्युक्तेकावेयादवतिप्रसंगः स्यादतदुक्तभागीरथीमिति ॥ कावेरीतुंगभद्राचक्रणवोणीचगौतमी भागीरथीवित्येताः पञ्चगंगाः प्रकीर्तिताइतितासामपिगंगत्वात् ॥ भागीरथी
 मित्युक्तेभागीरथेनाधिष्ठिताभागीरथीमित्ययोध्यापुण्यादावपिपातितद्वयच्छेदार्थमाह ॥ गंगामिति ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रतिकर्तेः प्रतिमायाः ॥ १२ ॥ वाचकपीणनाद्धनैर्द्रव्यैर्वाचकस्य
 संतर्पणादित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ मंत्रजनैः उन्नमः शिवायेत्यनेनवक्ष्यमाणविशत्यक्षरगंगामंत्रेणवाग्निमंत्रैः ॥ स्नानलिंगादेरितिशेषः ॥ १५ ॥ अष्टद्रव्यविमिश्रेणेशिलेकद्वयवा
 पंडितोपिसमूर्खः स्याच्छक्तियुक्तोप्यशक्तिकः ॥ यस्तुभागीरथीतीरंमुखसेन्येनसंश्रयेत् ॥ १० ॥ किंवायुषाप्यरोगेणविकासिन्यार्थकिंश्चि
 या ॥ किंवाबुद्ध्याविमलयाचदिगंगानसेवते ॥ ११ ॥ यः कारयेदायतनंगंगप्रतिकर्तेनरः ॥ भुक्त्वासभांगानप्रेत्यापियातिगंगामलोकना
 म् ॥ १२ ॥ शृण्वंतिमहिमानयेगंगानित्यमादरात् ॥ गंगान्नानफलतेषांवाचकप्रीणनाद्धनैः ॥ १३ ॥ पितृनुद्दिश्ययोलिंगस्यपदेद्वांगवारि
 णा ॥ तृसाः स्युस्तस्यपितरोमहानिरयगाअपि ॥ १४ ॥ अष्टकुर्वामंत्रजनैर्वक्षपूतैः सुगंधिभिः ॥ प्रोचुर्गंगजलैः स्नानघृतस्नानाधिकं बुधाः
 ॥ १५ ॥ अष्टद्रव्यविमिश्रेणगंगतोयेनयः सकृत् ॥ मागधप्रस्थमात्रेणताघपात्रस्थितेनच ॥ १६ ॥ भानवेषैर्द्रव्याच्चस्वर्कायपिहभिः सह ॥
 सोतितेजोविमानेनसूर्यलोकमहीयते ॥ १७ ॥ आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं मधुगवां दधि ॥ रक्तानि कर्वाणिरक्तचंदनमित्यपि ॥ १८ ॥ अ
 षंगार्घ्यैश्चमुद्दिष्टस्वतीवरवितोषणः ॥ गंगैर्वार्भिः कोटिगुणैर्ज्ञेयोविष्णोऽन्यवारितः ॥ १९ ॥ गंगतीरस्वशक्त्यायः कुर्याद्दवाल्यसुधीः ॥ अ
 न्यतीर्थप्रतिष्ठातोभवेकोटिगुणफलम् ॥ १०० ॥ अथत्यवटचूतदिवक्षारोपेणयत्फलम् ॥ कूपवापीतडागादिप्रपसत्रादिभिस्तथा ॥ १ ॥
 क्यम् ॥ अष्टद्रव्याण्यापइत्येनस्यव्याकारिष्यति ॥ मागधप्रस्थमात्रेणसार्धद्विदशफलपरिमितम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ अष्टद्रव्याण्येवाह ॥ आपइति सार्धेन ॥ क्षीरघृतदधीति त्रयाणां गवामि
 त्येनसंबंधः ॥ १८ ॥ गंगैरित्यर्धवाक्यम् ॥ कोटिगुणैः पदं इति शेषः ॥ १९ ॥ गंगतीरइति ॥ अन्यतीर्थप्रतिष्ठातः पुण्यतीर्थेषु प्रतिष्ठापनात्करणादित्येतत् ॥ देवाल्यस्येतिशेषः ॥ १०० ॥
 अथत्येति सार्धवाक्यम् ॥ चूतदीत्यादिपदेनपिचुर्मदादयो गृह्यते ॥ तथाचोक्तम् ॥ अथत्यमेकं पिचुर्मदमेकं यथमेकं दर्शति तिणीश्च कपित्यबिल्वामलकत्रयचंपंचात्रवापीनरकंन
 पश्येदिति कूपउदपानः ॥ वापीदीर्घिकातडागः पद्माकरः ॥ आदिपदेनकासारोदयो गृह्यते ॥ प्रपापानीयशालिका ॥ संत्रयज्ञः सदान्दंनवा ॥ आदिपदेनब्राह्मणतर्पणादीनि गृह्यते ॥ १ ॥

पुष्पवाट्याद्यादिशब्देनाप्रवाट्यादयो गृह्यन्ते ॥ २ ॥ गंगागङ्गुषपानतः गंगाजलस्य चुलुकमात्रपानात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ अक्षयश्चिरकालावस्थायी ॥ अपीतिनिश्चये ॥ ५ ॥ पादुकायुग्मस्य
 डिलादौ चंदनादिनिर्मितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गंगाभजनशीलस्येति श्लोकद्वयवाक्यम् ॥ ९ ॥ दुःखसंकटे दुःखसंबाधे ॥ १० ॥ दीर्घायुष्यमित्यादि द्वितीयैतेषु चतुर्षु पदेषु प्रामोतीति
 शेषः ॥ लभेदिति पूर्वक्रियया वा न्वयः ॥ वासोभिरित्यादिवृत्तीयांतेषु चतुर्षु पदेषु च गंगातटद्वयनुषज्जते ॥ वासोभिर्दत्तैरिति शेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ धेनुमिति षड्विः श्लोकैर्वाक्यम् ॥ सबत्मां
 अन्यत्र यद्भवेत्पुण्यं तद्गंगादर्शनाद्भवेत् ॥ पुष्पवाट्यादिभिश्चापि गंगास्पर्शततो धिः कम् ॥ २ ॥ कन्यादानेन यत्पुण्यं यत्पुण्यं गोऽन्नदानतः ॥ तत्पु
 ण्यं स्याच्छ्रुतगुणं गंगागङ्गुषपानतः ॥ ३ ॥ चांद्रायणसहस्रेण यत्पुण्यं स्याज्जनार्दन ॥ ततोऽधिकफलं गंगाऽमृतपानादवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ भक्त्या
 गंगावगाहस्य किमन्यफलमुच्यते ॥ अक्षयस्वर्गवासोपि निर्वाणमथवाहरे ॥ ५ ॥ गंगायाः पादुकायुग्मं नित्यमर्चयित्वा नरः ॥ आयुः पुण्यं
 धनं पुत्रान् स्वर्गमोक्षौ च विंदति ॥ ६ ॥ नास्ति गंगासमं तीर्थं कलिकल्मषनाशनम् ॥ नास्ति मुक्तिप्रदं क्षेत्रमविमुक्तसमं हरे ॥ ७ ॥ गंगास्नानर
 तं मर्त्यदृष्ट्वैव यमकिंकराः ॥ दिशो दशपलायं ते सिंहं द्वायथा मृगाः ॥ ८ ॥ गंगाभजनशीलस्य गंगातटनिवासिनः ॥ अर्चाकृत्वा यथान्याय
 मश्वमेधफलं लभेत् ॥ ९ ॥ गोभूहिण्यदानेन भक्त्या गंगातटं शुभे ॥ नरेन जायते भूयः संसारदुःखसंकटे ॥ १० ॥ दीर्घायुष्यं च वासां भिज्जानं
 पुस्तकदानतः ॥ अन्नदानेन संपात्तिं कीर्तयित्वा प्रदानतः ॥ ११ ॥ अन्यत्र यत्कृतं कर्म व्रतं दानं जपस्तपः ॥ गंगातटे तु तत्सर्वं हरे कोटिगुणं भवेत्
 ॥ १२ ॥ धेनुं सवत्सां यो दद्याद्गंगारे विधानतः ॥ गोरोमं संख्यया विष्णोयुगात्सर्वसमृद्धिमान् ॥ १३ ॥ गोलोकं मम लोके वा कामधेनुप्रदान
 तः ॥ भुंजानः सर्वकामांस्तु दिव्यान्नाना विधान् हू ॥ १४ ॥ देवानामप्यलभ्यांश्च भुक्त्वा तु सह बांधवैः ॥ पितृभिश्च सुदृढिश्च सर्वरत्नविभूषि
 तः ॥ १५ ॥ जायते सुकुले पश्चाद्भनधान्यसमाकुले ॥ रत्नकांचनसंपन्नं शीलविद्यासमन्वितं ॥ १६ ॥

वत्सहिताम् ॥ योनैचिकीमिति कचित्साठस्तत्र नैचिकी गोषु मध्ये उत्तमा ॥ उत्तमा गोषु नैचिकीत्यमरः ॥ यो द्विमुखीमिति चान्यत्र ॥ तत्र द्विमुखं प्रसूयमानाम् ॥ पयस्विनीमिति चा
 परत्र ॥ तत्र पयस्विनी बहुदुग्धदोशीम् ॥ १३ ॥ कामधेनुप्रदानतः पूर्वोक्तायाः कामधेनोर्दानात् ॥ कामधेनुव्रजावत इति कचित् ॥ तत्र गोलोके कामधेनुं समूहेन वतः अमलोके चैव दीर्घं
 नैव तद्विज्ञेयम् ॥ उक्तयत्र वा तथा ॥ १४ ॥ १५ ॥ शीलं सदाचारः विद्या उपपासनादिरूपा ताभ्यां समन्विते ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ प्राजनुवाग्निवाशरूपवर्जन्मसंस्काराभ्यासात् ॥ ब्रह्मविदेहैकव्यम् ॥ १८ ॥ विवर्तनद्वयमिति पंचभिः श्लोकैर्वाक्यम् ॥ विवर्तनद्वयं निवर्तनद्वयमित्यर्थः ॥ अयमेव वा पाठः ॥ षष्टिर्द्वयप्रमाणमप्यंशमित्यर्थः ॥ तदुक्त्या चतुर्हस्ता भवेद्द्वंद्वस्त्रिद्वंद्वानिवर्तनमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ १ ॥ मोचयित्वा मोक्षं दापयित्वा पांचौ तिकीपंचभूताकारेण परिणतामविधां छिच्चादेहेभिमानं त्यक्त्वर्थः ॥ पंचपर्यवका मिति पाठे तमोहो महो हस्तामिच्छां सज्जित इति विष्णुपुराणोक्ता निपंचपरिणीयस्यास्तामित्यर्थः ॥ २२ ॥ युंजानो घटयन्कुर्वन् नित्ये तत् ॥ योगं जीवपरमात्मनोरैक्यम् ॥ अष्टांगयोगव्यवच्छेदार्थमुत्तममिति विशेषणम् ॥ अथवाऽविमुक्तं प्राप्य देहावसाने परैकव्यगच्छतीति ॥ २३ ॥ सुवर्णमिति श्लोकवत्तुष्टयवा भुक्त्वा स विपुलान् भोगान् पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ पुनर्गंगां समासाद्य काश्यामुत्तरवाहिनीम् ॥ १७ ॥ विश्वेश्वरं समाश्रय्य प्राग्जननुवांसना वशात् ॥ कालाद्देहांतमासाद्य ब्रह्मसंपद्यते ततः ॥ १८ ॥ विवर्तनद्वयमपि भूमभागीरथी तटे ॥ नरोददाति यो भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १९ ॥ तद्भूमित्रसरेण न संख्यया युगमानया ॥ महद्द्रव्यं द्रव्यलोकेषु भुक्त्वा भोगात्मनः प्रियान् ॥ २० ॥ समर्द्धपतिर्भूत्वा महाधर्मपरायणः ॥ नरकस्या न्निपतन्सर्वान् प्रापयेत्त्रिदिवहरे ॥ २१ ॥ स्वर्गस्थं श्रुत्वा पितृन् सर्वान् मोचयित्वा महाद्युतिः ॥ अंतर्ज्ञाना सिना छित्वा ह्यविद्यां पांचभौतिकीम् ॥ २२ ॥ परं वैराग्यमापन्नो युंजानो योगमुत्तमम् ॥ प्राप्याथ वा विमुक्तं च परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २३ ॥ सुवर्णमात्रमपि यः सुवर्णं संप्रयच्छति ॥ सुवर्णाय सुवर्णं च हरे भागीरथी तटे ॥ २४ ॥ सहेमरत्नखचिते विमाने सवर्गेशु भो ॥ सर्वेश्वर्यसमायुक्तः सर्वलोकैषु पूजितः ॥ २५ ॥ ब्रह्मां डांतरसंस्थेषु भुंजन् भोगात्मनोरमान् ॥ सर्वैः संपूजिता विष्णोः यावदाभूतं संपुवम् ॥ २६ ॥ एकराट् ततो भूत्वा जंबूद्वीपे प्रतापवान् ॥ ततोऽविमुक्तमासाद्य पदं निर्वर्णमृच्छति ॥ २७ ॥ जन्मक्षेत्रुत्तरे स्नाने गंगायां भक्तिपूर्वकम् ॥ जन्मप्रभृति पापौघास्त्रिचिन्ता न्मुच्यते क्षणान् ॥ २८ ॥ वैशाखे कार्तिके माघे गंगान्नाम सुदुर्लभम् ॥ दशशतगुणं पुण्यं संक्रांतौ च सहस्रकम् ॥ २९ ॥

क्यम् ॥ सुवर्णमात्रमपि अशीतिरिक्तिका मात्रमपि सुवर्णं स्वर्णमुवर्णाय शोभनवर्णाय ब्राह्मणयेत्यर्थः ॥ सुवर्णशोभनवर्णमत्युत्कृष्टमित्यर्थः ॥ २४ ॥ खचितं संबद्धे ॥ २५ ॥ ब्रह्मां डांतरं संस्थेषु सर्वलोकेष्वपि संबन्धः ॥ यावदाभूतं संपुवमन्तान् प्रलयावधिपर्यंतमित्यर्थः ॥ यावदाभूतं संपुवमिति पाठे आहूतपदेनाहुतिकार्यजगदुच्यते ॥ दीर्घश्छांदसः ॥ तथा च श्रुतिः ॥ अथौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्युपपत्तिरुक्ते आदित्याज्जायेत षष्टिदृष्टेरन्ततः प्रजादिति ॥ आहुतिकार्यप्रलयपर्यंतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ एकएव राजतइत्येकराट् च कर्तव्येत्यर्थः ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ दर्शोऽभावास्यायाम् ॥ २९ ॥

अमावास्यायुक्तोरेविवासोरेव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ अयुर्तंविषुवचेति ॥ विषुवमेषसंक्रमणे ॥ अक्षयवेधृतौचैवेतिपाठैवेधृतिरपियोगविशेषएव ॥ नियतलक्षम् ॥ एकशतसहस्रं
नियुतलक्षमुच्यतइतिब्रह्मांडदर्शनात् ॥ ३० ॥ असंख्यकमसंख्यातफलजनकमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ इहजगतिभागीरथीतटेभागीरथ्यातन्तटेचेत्यर्थः ॥ तत्रतीरधनुःशतत्रयपरिमिति
ज्ञातव्यम् ॥ गंगातीरेसेनित्यभिधुमौक्षपरायणः सिद्धिक्षेत्रंतत्क्षेत्रयावद्वनशतत्रयमितिवचनादित्युक्तमेव ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठइतिपादश्लोकोवाक्यम् ॥ हस्तसंयुते
हस्तनक्षत्रसंयुक्तइतिज्येष्ठमासस्यसितपक्षस्यवाविशेषणम् ॥ हस्तसंयुतेहस्तसंयुतायामितिवा ॥ ज्येष्ठमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुतेतिप्रविष्यदर्शनात् ॥ ३५ ॥ गंगामितिपादोऽनश्लो
चंद्रसूर्यग्रहेलक्षंव्यतीपातत्वनंतकम् ॥ अयुर्तंविषुवचैवनिर्णयनद्वये ॥ ३० ॥ सोमग्रहःसोमदिनेरविवारेवेर्ग्रहः ॥ तच्चूडामणिपर्वा
ख्यंतत्रस्नानमसंख्यकम् ॥ ३१ ॥ स्नानंदानंजपोहोमोयद्यच्चूडामणौकृतम् ॥ तदक्षयंसर्वमिहविष्णोभागीरथीतटे ॥ ३२ ॥ श्रद्धयाभक्तियु
क्तस्तुगंगास्नाननिधानतः ॥ ब्रह्महापिविशुद्ध्येतकिंपुनस्त्वन्यपातको ॥ ३३ ॥ कृमिकीटपतंगघ्रायेष्टताजाङ्गवीतटे ॥ कृत्वाप्यतंतियेवक्ष्मास्तेपि
यातिपरंगतिम् ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठमासिसितेपक्षेदशम्याहस्तसंयुते ॥ गंगातीरेतुपुरुषोऽनारीवाभक्तिभावतः ॥ ३५ ॥ निशायांजागरंकुर्यादङ्गां
दशविधैर्हरैः ॥ पुष्पैःसुगंधैर्वैःफलैर्दशदशोन्मितैः ॥ ३६ ॥ प्रदीपैर्दशभिर्धूपैर्दशांगैरुडध्वज ॥ पूजयेच्छ्रद्धयाधीमान्दशकृत्वाविधान
तः ॥ ३७ ॥ साज्यांस्त्रिंशोऽक्षिपेत्तोयेगंगायाः प्रस्तुतींश ॥ गुडसकुमयानपिंडान्दद्याच्चदशमंत्रतः ॥ ३८ ॥ नमःशिवायैप्रथमंनाराय
ण्यैपदंततः ॥ दशहरायैपदमितिंगंगायैमंत्रैष्वै ॥ ३९ ॥ स्वाहांतःप्रणवादिश्रभवेर्दिशाक्षरोमनुः ॥ पूजादानंजपोहोमाऽनैवमनुना
स्मृतः ॥ ४० ॥ हस्मारूप्येणवाशस्यांगामूर्तिविधायच ॥ वस्त्राच्छादितवक्रस्यपूर्णकुंभस्यचोपरि ॥ ४१ ॥ प्रतिष्ठाप्याचयेद्द्वौपंचास्रतवि
शोधिताम् ॥ चतुर्भुजांत्रिनत्रांचनदीनदनिषविताम् ॥ ४२ ॥

कद्वयंवाक्यम् ॥ गंगादेशविधैर्दशप्रकारैःपुष्पादिभिर्दशकृत्वोदशवारान्पूजयेदित्यन्वयः ॥ कथंजतैःपुष्पादिभिः ॥ दशदेशोन्मितैःप्रतिवारंदशदशसंख्ययापरिमितैः ॥ ३६ ॥ दशांगधू
पानालक्षणेचैतत् ॥ षड्भागकुष्ठोद्विगुणोऽथलक्षानुष्यपंचनखस्यभागाः ॥ हरीतकीसर्जसश्चमांसीभागत्रयचैवतुलजस्य ॥ घनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोदशांगधूपकथितोऽमुर्द्विर
ति ॥ ३७ ॥ प्रस्तुरित्रांजलीन् ॥ मंत्रतोमंत्रेण ॥ ३८ ॥ मंत्रदशयन्मंत्रमुद्धरति ॥ नमइतिसार्धेना ॥ ३९ ॥ मनुनामंत्रेण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पंचास्रतेनविशोधितांस्नापिताम् ॥ ध्या
नमाहाचतुर्भुजामितिसार्धत्रयेण ॥ ततोऽध्यायेदितिद्वितीयश्लोकोक्तस्यप्रथमचरणप्रथमतोज्ञातव्यम् ॥ ४२ ॥

लावण्यमौर्द्वयं देवाद्यन्तं त्यनिष्पदं त्रयं ॥ निष्पदं ति पठेत्पि स एवाथ लोकेन संशीलं तीर्णमेव यष्टिका यस्यास्ताम् ॥ पूर्णकुंभसितां भोज्याभ्यां संहिता वराभयाभक्तानां भयनिवारकाः
संतः करा यस्यास्ताम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ विधिब्रह्माणं ॥ ब्रह्मसूर्यं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इत्थं स्वमानं दर्शयन्पलादीनां चतुर्णामपि मानमाह ॥ पले चेति ॥ अमी पला इयः ॥ धान्यमा
नेन मष्टिपरिमितं धान्यप्रमाणेन ॥ पलद्वयं तु पलमष्टिपरिमितं मष्टिरेकपलं स्यत् ॥ अष्टमष्टिमेवैकं चित्किंचिदष्टौ तु पलमिदं मिमं स्यत् ॥ कमाच्चतुर्गुणबोद्धव्याज्ञातव्या इत्यर्थः ॥ अयमर्थः ॥ मु

लावण्याद्यन्तं निष्पदं संशीलं द्वात्रयष्टिकाम् ॥ पूर्णकुंभसितां भोज्यवराभयसत्कराम् ॥ ४३ ॥ ततो ध्यायेत्सुसौम्यां च चद्रायुतसमप्रभाम् ॥
चामरैर्वीज्यमानां च श्वेतच्छत्रोपशोभिताम् ॥ ४४ ॥ सुधाप्लावितमपृष्ठादिव्यं धानुलेपनाम् ॥ त्रैलोक्यपूजितपदादीनां भिरभिपूजिताम्
॥ ४५ ॥ ध्यात्वा समर्थमंत्रेण धूपदीपोपहारतः ॥ मां चत्वा च विधिं ब्रह्महिमवन्तं भगीरथम् ॥ ४६ ॥ प्रतिमां प्रेममभ्यर्च्य च दनाक्षतानि मिता
न् ॥ दशप्रस्थतिलाद्वा दशविभ्रेभ्य आदरात् ॥ ४७ ॥ पलं च कुडुवः प्रस्थ आढको द्रोण एव च ॥ धान्यमानेन बोद्धव्याः क्रमशो मीचतुर्गुणाः
॥ ४८ ॥ मत्स्यकच्छपं मूढं कमकरादिजले चरान् ॥ हंसकारं डवककटिदिभसारसान् ॥ ४९ ॥ यथाशक्ति स्वर्णरूप्यताम्रपृष्ठविनिर्मिता
न् ॥ अभ्यर्च्य गंधकुसुमैर्गंगायां प्राक्षिपेद्वती ॥ ५० ॥ एवं कृत्वा विधानेन वित्तशाल्यं विवर्जितः ॥ उपवासी वक्ष्यमाणं देशपापैः प्रमुच्यते ॥ ५१ ॥
अदत्तानामुपादानं हंसाचैवाविधानतः ॥ परदारोपसवाचारिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥ ५२ ॥ पारुष्यमनृतं चैवैशुन्यं चैव सवशः ॥ असंब
द्धप्रलापश्च वाक्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ ५३ ॥ परद्रव्येष्वभिधानं मनसानिष्ठं चितनम् ॥ वितथाभिनिवेशश्च मानसोऽत्रिविधं स्मृतम् ॥ ५४ ॥

ष्टिपरिमितं धान्यमेकपलम् ॥ चतुर्भिः पलैरेकः कुडुवः ॥ चतुर्भिः कुडुवैरेकः प्रस्थः ॥ यद्यपि पलद्वयं न पृष्ठति त्रिलुक्तं तथापि मतभेदादयं परिमाणमेव दत्तं तिज्ञातव्यम् ॥ चतुर्भिः प्रस्थैरेक आढ
कः ॥ चतुर्भिः आढकैरेको द्रोण इति ॥ ४८ ॥ कारं डवः पाक्षिविशेषः ॥ चक्रश्चक्रवाकः ॥ टिड्ढः ॥ पाक्षिविशेषः ॥ सारसः पुष्करः ॥ ४९ ॥ स्वर्णरूप्यताम्रपृष्ठविनिर्मितान् स्वर्णादिमयपात्रो
परिचंदनादिलिखितानि स्यर्थः ॥ पिष्टविनिर्मितानि क्वचित् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पृष्ठमेव पारुष्यं कठोरं च नमित्यर्थः ॥ असंबद्धप्रलापो निष्प्रयोजनवाक्यवद्गृहः ॥ ५२ ॥
वितथाभिनिवेशोऽभिध्यानेनैवैककार्येष्वापहः ॥ ५४ ॥

भुक्तिमुक्तिप्रदायिचैमुखमोक्षप्रदायिचै ॥ भद्रदायैकल्याणदायै ॥ भुज्यतेनेतिभोगःसाधनं उपभोगःसुखफलमित्येतत् वैपरीत्यंवा।यद्वा भोगेऽहिकउपभोगःपारलौकिकस्तद्वा यिचै ॥ रातेदानुःपरायणमितिश्रुतेः ॥ भोगवत्येपातालान्तर्गतसरिद्रूपिण्यै ॥ भोगवतीतिचाधइतिभोगवतदर्शनात् ॥ ६ ॥ ६२ ॥ मदाकिन्यैवियद्गगयै ॥ स्वगदायैआनन्दान्यै ॥ त्रेलोक्यसूषयैत्रैलोक्यस्यालकरणरूपयै ॥ त्रिपथायैत्रिबुलोकैषुपथमार्गोयस्याःसातथा त्रयाणांधर्मार्थकाममोक्षाणंपंथामार्गभूताइतिवातदूपायै ॥ ७ ॥ ६३ ॥ त्रिषुशुक्लेषु दुष्पुगंगद्वारप्रयागसागरसंगमेषुसम्यक्स्थासंस्थास्थितिर्यस्यास्तस्यै ॥ सर्वत्रमुलभागंगात्रिषुस्थानेषुदुर्लभा गंगाद्वारप्रयागेचगंगासागरसंगमइति ॥ यद्वा त्रिषु कालेषुशुक्लेषुद्वेनब्रह्मरूपेणेतियावत् सम्यक्स्थितिर्यस्यास्तस्यै।तदुक्तम् ॥ योऽसौनिर्जनोदविश्वस्वरूपीजनार्दनः सएवद्रवहूपेणगंगामोनात्रसंशयइति ॥ यद्वा महेश्वरचंद्रमहं

भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यैभद्रदायैनमोनमः॥ भोगोपभोगदायिन्यैभोगवत्यैनमोस्तुते ॥ ६२ ॥ मंदाकिन्यैनमस्तेस्वगदायैनमोनमः॥ न मन्त्रैलोक्यभूषणयैत्रिपथायैनमोनमः॥ ७ ॥ ६३ ॥ नमस्त्रिशुक्लसंस्थायैयक्षमावत्यैनमोनमः॥ त्रिदुताशनसंस्थायैतजोवत्यैनमोनमः॥ ८ ॥ ६४ ॥ नंदायैलिंगधारिण्यैसुधाधारालनैनमः॥ नमस्तेविश्वमुख्यायैरेवत्येतैनमोनमः॥ ९ ॥ ६५ ॥ बृहत्येतैनमस्तेस्तुलोकधात्र्यैनमोस्तु ते॥ नमस्तेविश्वमित्रात्र्यैर्नंदिन्येतैनमोनमः॥ १० ॥ ६६ ॥

लहिमालेषुषैकलसेषुवात्रिशुक्लसंस्थायै ॥ यद्वा त्रिशुक्लवच्छस्वकुर्वेद्वस्त्वस्थाआकृतियस्यास्तस्यै ॥ तथाचश्रूयतेगंगस्तोत्रे शंभुकुर्वेदुधवलामहापातकनाशिनीति ॥ क्षमावत्यैक्षमाकन्यै ॥ त्रिदुताशनसंस्थायैदक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयौत्रयोपयस्तेषुसंस्थायै ॥ तजोवत्यैदीपमत्यै ॥ ८ ॥ ६४ ॥ नंदायैअलकनंदयै ॥ भामासत्यभामेतिवत् ॥ लिंगधारिण्यैशिवालंगधारिण्यै ॥ सिद्धयःसिद्धलिंगानिस्पर्शलंगान्यनेकशः गंगाजलंतिस्तिष्ठतीत्यत्रैवोक्तेः ॥ सुधाधारालनेअमृतस्रोतोहूपायै ॥ विश्वमुख्यायैब्रह्मांडश्रेष्ठायै ॥ रेवत्यै नक्षत्ररूपयै रेवतराजपुत्र्यैइतिवा ॥ ९ ॥ ६५ ॥ बृहत्यैपरिपूर्णयै ॥ लोकधात्र्यैप्राणिमात्रजनन्यैपृष्टकारिण्याइतिवा ॥ विश्वमित्रात्र्यैप्राणिमात्रस्यहितायै ॥ नंदिन्यैसमृद्धकारिण्यैवसिद्धकामधेनुहूपायैइतिवा ॥ १० ॥ ६६ ॥

पृथ्व्यै भूमिरूपयै ॥ शिवामृतार्थैर्निर्मलजलायै ॥ सुवृषार्थैशोन्नतधर्मरूपयै ॥ परंब्रह्मादयः अपरेऽस्मदादयस्तेषां तैराढ्या व्याप्ताऽपरिमितमष्टिव्यष्टिजीवाधारेत्यर्थः ॥ यद्वा परंब्रह्माणोऽपरेऽनुक्तदृष्टयेऽन्यस्तादृशानां परमहंसानां ब्रह्मविंशतैराढ्या व्याप्ताऽसेवितेति यावन्नस्यै ॥ तारायै तारायतीति ताराप्रणवो वा तारास्तदूपायै ॥ नेतुभ्यम् ॥ ११ ॥ ६७ ॥ पाशश्च तूर्णशतितत्त्वान्येव जलमाना यो बंधनहेतुत्वात्तन्निरुक्तित्यै ॥ अभिन्नार्थैर्भेदरहितायै ॥ शांतार्थैरुपद्रवायै ॥ ऋष्यश्रंगप्रार्थारूपयै वा ॥ वरिष्ठार्थैस्त्वश्रेष्ठायै ॥ वरदायै सक्तेभ्योऽभीष्टदात्र्यै ॥ १२ ॥ ६८ ॥ उपायै प्रलयकाले सर्वसंहर्त्र्यै कालरात्र्यै इत्यर्थः ॥ उल्लास्यै इति पाठे तेजो रूपयै इत्यर्थः ॥ सुखजगद्व्यै इति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ संजीविन्यै सम्यग्जीवितुं जीवयितुं वाशील्यस्यास्तस्यै ॥ पाठांतेऽसम्यग्जीवयतीति संजीवनीतस्यै इति ॥ ब्रह्मनिष्ठा यै इति वा ॥ ब्रह्मदा

पृथ्व्यै शिवामृतार्थैश्च सुवृषार्थैर्नमो नमः ॥ परापरशताढ्यायै तारायै तेनमो नमः ॥ ११ ॥ ६७ ॥ पाशजालनिरुक्तित्यै अभिन्नार्थैर्नमोऽस्तुते ॥ शांतार्थैश्च वरिष्ठार्थैश्च वरदायै तेनमो नमः ॥ १२ ॥ ६८ ॥ उपायै सुखजगद्व्यै च संजीविन्यैर्नमोऽस्तुते ॥ ब्रह्मनिष्ठा यै ब्रह्मदायै दुरितघ्न्यै तेनमो नमः ॥ १३ ॥ ६९ ॥ प्रणतार्तिप्रसंजिन्यै जगन्मात्रेणमोऽस्तुते ॥ सर्वापस्यतिपक्षायै मंगलार्थैर्नमो नमः ॥ १४ ॥ ७० ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे ॥ सर्वस्यातिहरेर्देवि नारायणि नमोऽस्तुते ॥ १५ ॥ ७१ ॥ निलैपायै दुर्गहं च यै दक्षार्थैर्नमो नमः ॥ परापरपरायै च गंगेनिर्वाणदायिनि ॥ १६ ॥ ७२ ॥ गंगेममाग्रतो भूया गंगे मेतिष्ठ पृष्ठतः ॥ गंगे मे पार्श्वयोरेधि गंगे लब्धसुमोऽस्थितिः ॥ १७ ॥ ७३ ॥

यै वदद्वात्र्यै कैवल्यदायै इति वा ॥ दुरितघ्न्यै अज्ञाननाशिन्यै पापपमात्रनाशिन्यै इति वा ॥ १३ ॥ ६९ ॥ प्रणतार्तिप्रसंजिन्यै सक्तेषु पाठे पशमयित्वै ॥ जगन्मात्रे प्रपंचजनयित्र्यै जगद्धितै विष्ण्यै इति वा ॥ सर्वापस्यतिपक्षार्थैर्भक्तानां सर्वापन्त्रिराकर्त्र्यै ॥ मंगलार्थैर्कल्याणरूपिण्यै मंगलगौरीरूपयै इति वा ॥ १४ ॥ ७० ॥ शरणागताश्च दीनाश्च आर्ताश्च तेषां परित्राणं संरक्षणं तत्र परायणे दक्षे ॥ दर्शनादिना सर्वस्य प्राणिमात्रस्यातिहरे ॥ नारायणि जलायेन नारायणशक्तिरूपे वा ॥ १५ ॥ ७१ ॥ निलैपायै अविधातत्कार्यरहितायै ॥ दुर्गहं च यै दुर्गनाम्नोऽसुरस्यनाशिन्यै ॥ दक्षार्थैश्च घटितघटनापदीयस्यै ॥ परापरपरायै क्षराक्षराभ्यामतीतार्थैस्त्वोत्तमार्थै इत्यर्थः ॥ हे गे निर्वाणदायि निरुक्तैवल्यदे ॥ १६ ॥ ७२ ॥ हे गे सममाग्रतः सुमुखे भूयाऽभव ॥ हे गे मे पृष्ठतः पार्श्वोद्गोतिष्ठ ॥ हे गे मे पार्श्वयोर्दक्षिणवामभागयोरेधि भव ॥ हे गे लब्धयि मे स्थितिः स्थिर्यमस्तु ॥ गंगापदस्यावृत्तिर्नाममुप्राधान्यव्यापनाय ॥ १७ ॥ ७३ ॥

किंवदुना ॥ अदाविति ॥ आदौ लकारत्वेन अतल्लभयित्वेन मध्यैर्कचित्तात्पर्यं तत्तत्त्वमेवेत्यर्थः ॥ गंगे हे गङ्गा इत्यर्थः ॥ शिवे परमसुखरूपे ॥ किंच त्वमिति ॥ मूलप्रकृतिरविद्यात्वम् ॥ पुमानपुरुषः ॥ परेश्वरः ॥ हे गङ्गा शिवः सुखरूपः परमात्मा च त्वमित्यर्थः ॥ शिवे हे शिवशक्ते ॥ इति तत्त्वमसि सर्वस्व त्विदं ब्रह्मेत्यादिश्रामाण्यं सूचयति ॥ १८ ॥ ७४ ॥ १९ ॥ ७५ ॥ २० ॥ २१ ॥ ७६ ॥ २२ ॥ ७७ ॥ २३ ॥ ७८ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

आदौ त्वमन्तमध्यै च सर्वत्वं गङ्गां गतो शिवे ॥ त्वमेव मूलप्रकृतिस्त्वं पुमान् पर एव हि ॥ गङ्गां त्वं परमात्मा च शिवस्तु भ्यनमः शिवे ॥ १८ ॥ ७४ ॥ यद्दं पठते स्तोत्रं शृणुयाच्छ्रद्धया पि यः ॥ दशधा मुच्यते पापैः कायवाक्कित्तसंभवैः ॥ १९ ॥ ७५ ॥ रोगस्थो रोगतो मुच्ये द्विपञ्चश्रविपद्युतः ॥ मुच्यते वंधनाद्दोषो भो भो भो ॥ प्रमुच्यते ॥ २० ॥ ७६ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य च त्रिदिवं व्रजेत् ॥ दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यस्त्रीपरिवीजतः ॥ २१ ॥ ७७ ॥ गृहे पिलिखितं यस्य सदा तिष्ठति धारितम् ॥ नाभिचौरभयं तस्य न स पादिभयं कचिन् ॥ २२ ॥ ७८ ॥ ज्येष्ठमासे सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता ॥ संहरेन्निविधं पापं बुधवारं संयुता ॥ २३ ॥ ७९ ॥ तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गङ्गां जलस्थितः ॥ यः पठेद्दशकृत्वस्तु दुरिद्रो वापि चाक्षमः ॥ २४ ॥ ८० ॥ सोऽपि तत्फलमाप्नोति गङ्गां संपूज्य ततः ॥ पूर्वोक्तं न विधानेन यत्फलं संप्रकीर्तितम् ॥ २५ ॥ ८१ ॥ यथा गौरी तथा गङ्गा तस्माद्गौरीस्तु पूजने ॥ यो विधिर्विहितः सम्यक् सोऽपि गङ्गां पूजने ॥ २६ ॥ ८२ ॥ यथाऽहं तं तथा विष्णो यथा त्वं तथा त्वस्तुमा ॥ उमा यथा तथा गङ्गा च तूह पंथि गच्छते ॥ २७ ॥ ८३ ॥ विष्णुरुद्रांतरै च श्रीगौरी यंतरं तथा ॥ गङ्गा गौरी यंतरं चैव यो ब्रूते मूढधीस्तु सः ॥ २८ ॥ ८४ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे काशीखंडे गङ्गा महिमा वर्णनं पूर्वकंदशहरास्तोत्रकथनं नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

नोपि सांश्रेष्ठेति द्रव्या आशयमालक्ष्याह भागवान् ॥ यथा गौरीति ॥ यत् एवमतस्तस्माद्गौरीति स्मिति ॥ २६ ॥ ८२ ॥ तर्ह्येव तत्त्वविकृतं इति विष्णोराशयमालक्ष्य ब्रूते विश्वेश्वरः ॥ यथाहं त्वमिति ॥ २७ ॥ ८३ ॥ एतदेव व्यतिरेकमुखेन द्रव्यमिति ॥ विष्णुरुद्रेति ॥ अंतरं ज्ञेयम् ॥ तथा च भागवतवाक्यम् ॥ न ते मय्यच्युते जेच भिद्रा मण्वपि चक्षत इति ॥ यथामनित्यथाशक्तिरामानंदे मुनिर्महात् ॥ व्याकरोद्भगवत्पद्याः स्तोत्रं दशहराभिधम् ॥ २८ ॥ ८४ ॥ इति श्री रामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

अष्टाधिकतमोर्वेशवाहीकाख्यार्नपूर्वकम् ॥ गंगार्याभिरमाहात्म्यवर्णयन्तं श्रुताहरिम् ॥ १ ॥ अतीताध्यायादिभागविष्णुसंबाध्यनिर्दिष्टास्मारांशुत्वांगगामारिराधयिषुभृगोरथो
 हिमवतजगामेत्याद्युक्तमीश्वरेण तत्र प्राकृतानां संदेहापनुत्तये संदिहानेन भवानी विश्वेशं परिपृच्छति ॥ किंचिदिति द्वयेन ॥ १ ॥ २ ॥ भाविनिभूतवदुपचारदितिन्यायेन आव्यपि भूतवन्नि
 उमोवाच ॥ किंचित्सृष्टुमनानाथस्वसं देहापनुत्तये ॥ वदस्वेदयदिने तत्रिकालज्ञानकोविद ॥ १ ॥ तदाभृगोरथो राजा कृकभागीरथी
 तदा ॥ यदा विष्णुस्तपस्तेपे चक्रपुष्करिणीतटे ॥ २ ॥ शिव उवाच ॥ संदेहोऽत्र न कर्तव्यो विशालाक्षिसदामले ॥ श्रुतौ स्मृतौ पुराणेषु का
 लत्रयमदीर्यते ॥ ३ ॥ भूतं भावि भवच्चापि संशयं मावृथाः ॥ इत्युक्त्वा पुनरहेशो गंगामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ पा
 र्वती नंदनपुनर्धुनद्याः परितो वद ॥ महिमोक्तो हरौ यद्वेदे देवेन वै तदा ॥ ५ ॥ स्कंद उवाच ॥ मुनेऽत्र मैत्रावरुणे यथा देवेन भाषितम् ॥ श्रु
 तुं त्रिपथगामिन्यामाहात्म्यं पातकापहम् ॥ ६ ॥ त्रिसोतसं समासाद्य सकृत्पिडादुदाति यः ॥ उद्धृताः पितरस्तेन भवांभोधे स्तिलोदकैः ॥ ७ ॥
 यावन्तश्च तिलाम्यगृहीताः पितृकर्मणि ॥ तावद्वर्षसहस्राणि पितरः स्वर्गवासिनः ॥ ८ ॥ देवाः स पितरो यस्माद्गंगायां सर्वदा स्थिताः ॥ आवा
 हन्तं विसर्गं च ते षांतत्रतो न हि ॥ ९ ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च ॥ गुरुश्च शूरवं धूनां ये चान्ये बांधवा मृताः ॥ १० ॥ अजातदंता ये के
 चिद्ये च गर्भे प्रपीडिताः ॥ अग्निविद्युच्चोरहता व्याघ्रदंष्ट्रिभिरेव च ॥ ११ ॥ उद्धं धनमृता ये च पतिता आत्मघातकाः ॥ आत्मविक्रयिणश्चोरा ये त
 थाऽप्याज्ययाजकाः ॥ १२ ॥ रसविक्रयिणो ये च ये चान्यपापरागिणः ॥ अग्निदागराश्चैव गोघ्राश्चैव स्रवंशजाः ॥ १३ ॥ असिपत्रवने ये च
 कुंभीपाके च ये गताः ॥ रौरेव्यं धतामि सैकालमूत्रे च ये गताः ॥ १४ ॥ जात्यंतरसहस्रेषु भ्रास्यंत्ये स्वकर्मभिः ॥ ये तु पक्षि मृगादीनां कीटवृक्षा
 दिर्वीरुधाम् ॥ १५ ॥

दिश्यत इत्यभिप्रायेण प्रत्युत्तरयति ॥ संदेहो चेति सार्धेन ॥ ३ ॥ कथाः कुरु ॥ ४ ॥ यद्वयथा ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्रिषु लोकेषु स्मृतो यस्याः सा त्रिसोता स्ता त्रिसोतसम् ॥ ७ ॥ पितृकर्मणि तर्प
 णादौ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पितृवंशे मृता ये चेत्यादीनामेतान् त्रान्स्त्रमुच्चार्येत्यभिप्रेत्यान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पापरागिणः कुष्ठरोगवन्तः पापनिमित्तरो गिणि इति वा ॥ १३ ॥ असिपत्राद्याः
 पंचमरकविशेषाः ॥ १४ ॥ १५ ॥

संख्यातानामशोभनाः संख्यातानामपि पद्यादीनां मध्ये योऽशोभनानि कृष्ट इत्यर्थः ॥ स्वकर्माभिराशोभना इति गोष्ठे स्पष्ट इत्यर्थः ॥ १६ ॥ ये अबांधवा इतिच्छेदः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥
 २० ॥ २१ ॥ एतानिति ॥ एतां पितृवशे इत्यारभ्य मुक्तिमनुभूयित्वा ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यत्र त्याग्यतस्तत्माः कारयुत्तरशहाभवजलेन संदृष्टाः ॥ त्यामत्वमृत्तमिति ॥
 यो निर्गतास्त्वसंख्याताः संख्यातानामशोभनाः ॥ प्रापिताय मलोकं तु सुधैर्यमर्किकरैः ॥ १६ ॥ ये बांधवा बांधवा वा येऽन्यजन्मनि बांधवाः ॥
 येऽपि चाज्ञातमानो ये चापुत्राः स्वगोत्रजाः ॥ १७ ॥ विषेण च मृतविये ये वै शृंगिभिराहताः ॥ कृतघ्नाश्च रुद्राश्च ये च भिन्नद्रुहस्तथा ॥ १८ ॥
 स्त्रीबालघातका ये च ये च विश्वासघातकाः ॥ असत्या हिंसा निरताः सदा पापपरताश्च ये ॥ १९ ॥ अश्वविक्रयिणो ये च परद्रव्यहराश्च ये ॥ अना
 थाः कृपणा दीनानामनुष्यं प्राप्तुमक्षमाः ॥ २० ॥ तर्पिता जाह्नवी तार्यैरेण विधिनः स कृत ॥ प्रयाति स्वर्गं ततोऽपि स्वर्गिणो मुक्तिमाप्नुयुः ॥ २१ ॥
 एतां त्रयान्स्वमुच्चार्य यः कुर्यात्पितृपणम् ॥ श्राद्धं पितृप्रदानं च स विधिज्ञ इहाच्यते ॥ २२ ॥ कामप्रदानं तृतीयं त्रैलोक्येयानि कानि चित् ॥
 तानि सर्वाणि सेवंते काश्यामुत्तरवाहिनीम् ॥ २३ ॥ स्वः सिंधुः सर्वतः पुण्या ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ काश्या विशेष्टतो विष्णो यत्र चोत्तरवाहिनी ॥ २४
 गायंति गार्था मेतां विदेवर्षिपितरे गणाः ॥ अपि हृग्गोचरानस्या काश्यामुत्तरवाहिनी ॥ २५ ॥ यत्र त्याग्यतस्तत्माः प्रापिता यवर्जिताः ॥ स्या
 मत्वमृत्तमेवाद्वा विश्वनाथप्रसादतः ॥ २६ ॥ गंगैव केवला मुक्त्यै निर्णीता परि तोहरे ॥ अविमुक्ते विशेषेण ममाधिष्ठानगौरवात् ॥ २७ ॥ ज्ञा
 त्वा कलियुगं धरं गंगाशक्तिः सुगोपिता ॥ न विदंति जना गंगां मुक्तिमार्गं कदापि काम् ॥ २८ ॥ अनेकजन्मनि युतं भ्रास्यमाणस्तु योनिषु ॥ नि
 र्वृतं प्राप्नुयात्कोत्र जाह्नवी संजनं विना ॥ २९ ॥ नराणामप्यनुद्गानमेनो विक्षिप्तचेतसाम् ॥ गंगैव परमं विष्णो भेषजं भवरे गिणाम् ॥ ३० ॥
 खंडस्तु दृढं तं संस्कारं गंगारैरेकरोतियः ॥ मम लोकं चिरं कालं तस्यास्म्यनुखं हरे ॥ ३१ ॥

स्याममेवम् ॥ तु निश्चितम् ॥ अमृतैकेवल्यमा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ खंडस्तु दृढं तं संस्कारं देवा लयादीनामिति शेषः ॥ तत्र खंडं भग्नं स्फुटितं विदीर्णं तयोः संस्कारः संस्थानमित्यर्थः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ लोकानुजिगृक्ष्याऽजानन्निवभगवान्परिपृच्छति ॥ देवदेवेति ॥ कीकसमस्थि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ लोकविश्रम्भणायाख्यायिकयौत्तरमाह ॥ अत्रार्थ इति ॥ वाहीकस्यनाम्नोतिशेषः ॥ ३८ ॥ कालिगविषयेऽकलाहक्षिणस्यांदिशि ॥ ३९ ॥ परियहोभार्या ॥ कौर्विदितुंवायपत्नी ॥ विधवाविगतमर्चका ॥ नवानूतनवयस्का ॥ गृहे इति ॥ ४० ॥ दुर्भिक्षेति ॥ वषलीसार्कवदीप्राणाधारप्राणजीवनोपायंविनादुर्भिक्षपीडितेनपतिनावाहीकेनसहदेशद्वैशातरगतवतीत्यर्थः ॥ यद्वा तेनप्रसिद्धेनान्येनकेनविद्वष गंतुमुद्दिश्ययोगांगपरार्थस्वार्थमेववा ॥ नगच्छतिपरमोहात्सपतस्यिभिःसह ॥ ३२ ॥ सर्वाणिपेयांगंगेयस्तोयैःकृत्यानिदेहिनाम् ॥ भूमि स्याअपितेमत्याअमत्याएववैहरे ॥ ३३ ॥ चरमेपिवयोभागोस्वःसिंधुयोनियेषवतोऽकृत्वाप्येनांसिवद्गुशःसोपियायाच्छुभांगतिम् ॥ ३४ ॥ या वदस्यिमनुष्याणांगंगानोच्येतिष्ठति ॥ तावदब्दसहस्राणिस्वर्गलोकमहीयते ॥ ३५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ देवदेवजगन्नाथजगतांहितकृ त्सो ॥ कीकसंचेतदैवाद्दुष्टतस्यदुरात्मनः ॥ ३६ ॥ जलेधुनयानिष्पापिकथंतस्यपरागतिः ॥ अपमृत्युविपन्नस्यतदीशविनिवेद्यताम् ॥ ३७ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ॥ अत्रार्थकथयिष्यामिपुरावृत्तमधोक्षज ॥ शृणुष्वैकमनाविष्णोवाहीकस्यद्विजन्मनः ॥ ३८ ॥ पुराकलिंगविषयेद्विजो लवणविक्रयी ॥ संध्यास्नानविहीनश्चवेदक्षरविवर्जितः ॥ ३९ ॥ वाहीकोनामतोयज्ञभूत्रमात्रपरिग्रहः ॥ परिग्रहश्चतस्यासीलौविदीवि धवानवा ॥ ४० ॥ दुर्भिक्षपीडितेनाथवृषलीपतिनाविना ॥ प्राणाधारंतदनेदेशदेशंतरंययौ ॥ ४१ ॥ मध्येऽथदंडकारण्यकुत्सासःसंगव र्जितः ॥ व्याघ्रेणघातितस्तत्रनरमांसप्रियणसः ॥ ४२ ॥ तस्यवामपदंगृध्रोऽगृहीत्वोदपतत्ततः ॥ मांसांशिनोऽन्यगृध्रेणतस्यगृध्रमभूद्विवा ॥ ४३ ॥ गृध्रयोरामिषंगृध्रवोःपरस्परजयैषिणोः ॥ अवापतत्पादगुल्फंकचंचुपुटात्तदा ॥ ४४ ॥ तस्यवाहीकविप्रस्यव्याघ्रव्यापादितस्यह ॥ मध्येगं गदैवयोगादपतद्वकारिणोः ॥ ४५ ॥

लीपतिनासार्थसवाहीकोयथावित्यन्वयः ॥ ४१ ॥ अथसंगवर्जितःसन् तत्रमध्येदंडकारण्यदंडकारण्यस्यमध्येव्याघ्रेणघातितःसद्व्यन्वयः ॥ गृध्रोदाक्षायणः ॥ तस्यवाहीकस्य ॥ ४३ ॥ गृध्रयोरिति श्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ आमिषंगृध्रोरार्काक्षतोः ॥ पादगुल्फंकरण्यंयथैः ॥ पंडत्वमार्षम् ॥ कंकोत्रगृध्रएव ॥ ४४ ॥ मध्येगंगायामप्येऽपतदित्यन्वयः ॥ द्वंद्व कारिणोर्युद्धकारिणोःसतोः ॥ ४५ ॥

द्वीपव्याघ्रः ॥ ४६ ॥ कशाग्निरश्वप्रणोदिनीभिः ॥ आरामिर्ममोदिकाग्निः परितोदितः समंततोमोदितः सर्वांगव्यथित इति वा ॥ ४७ ॥ आपृच्छिपृष्टः ॥ मापते लक्ष्मीपते ॥ किपृष्टं ददा
होतुमिति ॥ धर्मश्चायमश्वधर्मधर्मम् ॥ समाहारत्वादकवचनम् ॥ लेखक इति पाठोपपण्यलेखनकर्तृत्वार्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ धमुनायाबुधुभानरथमम् ॥ जन्मकर्मदिनारथ्यजनैव
कर्मजन्मकर्मतिद्विनमारथ्येत्यर्थः ॥ कर्मजन्मदिनारथ्येति पाठः सुगमः ॥ शुभेतरमशुभं पापमित्येतत् ॥ ५० ॥ अज्ञानवताऽज्ञेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ येन नामकरणेन ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ये
यदैव हतवान्द्वीपीतवाहीकमरण्यगम् ॥ तस्मिन्नेव क्षणे वदः स पाशैः करैः करैः ॥ ४६ ॥ कशाभिर्घातितो त्यंतमाराग्निः परितोदितः ॥ वम
नूरुधिरमास्येन नीतसैः स यमाग्रतः ॥ ४७ ॥ आपृच्छिधर्मराजेन चित्रगुप्तोथमापतो धर्माधर्मविचार्यास्य कथयाशुहिजन्मनः ॥ ४८ ॥ वैव
स्वतेन पृथेया चित्रगुप्तो विचित्रधीः ॥ सर्वदा सर्वजंतूनां वेदितो सर्वकर्मणाम् ॥ ४९ ॥ जगादयमुनाबंधुवाहो कस्य हि जन्मनः ॥ जन्मकर्मदि
नारथ्यदुर्दत्तस्य शुभेतरम् ॥ ५० ॥ ॥ चित्रगुप्त उवाच ॥ ॥ गर्भाधानादिकं कर्म प्राक्कृतं नास्य केन चित् ॥ जातकर्मकृतं नास्य पित्राऽज्ञानव
ताहरे ॥ ५१ ॥ गर्भेनः शमनैर्हेतुः समस्तायुः सुखप्रदम् ॥ एकादशे द्विनामास्य न कृतं विधिपूर्वकम् ॥ ५२ ॥ स्यात्स्याद्येन विधिना सर्वत्र वि
धिपावनम् ॥ नाकार्षीन्निर्गमं चास्य चतुर्थमासि मंदधीः ॥ ५३ ॥ जनकः शुभं तिथ्यादौ विदेशगमनापहम् ॥ षष्ठेऽन्नप्राशनं मासिन कृतं विधि
पूर्वकम् ॥ ५४ ॥ सर्वदामिष्टमन्नातिकर्मणा येन भास्करे ॥ न चूडाकरणं चास्य कृतमब्दयथाकुलम् ॥ ५५ ॥ कर्मणा येन केशाः स्युः स्निग्धाः
कुसुमवर्षिणः ॥ नाकारि कर्णवैधोऽस्य जनित्रासमये शुभे ॥ ५६ ॥ सुवर्णग्राहिणो येन कर्णौ स्यातां च सुश्रुता ॥ मौर्जी बंधोऽप्यभूदस्य व्यतीतेऽ
ष्टमे हरे ॥ ब्रह्मचर्याभिरुद्धौ यो ब्रह्मग्रहणहेतुकः ॥ ५७ ॥ मौर्जामोक्षणवार्तापि कृतानास्य जनकृता ॥ गार्हस्थ्यप्राप्य ते यस्मात्कर्मणोऽनंतरं व
रम् ॥ ५८ ॥ यथा कथंचिदूढाऽथ पत्नीत्यक्तकुलाध्वगा ॥ वषट्पतिनतेन परदारपहारिणा ॥ ५९ ॥

नान्नप्राशनकर्मणा ॥ ५५ ॥ येन चूडाकरणेन ॥ ५६ ॥ येन कर्णवैधेन ॥ सुश्रुतीशोभनाश्रुतिश्रवणययोस्तौ कर्णौ तथा ॥ यो मौर्जी बंधः ॥ ५७ ॥ जनकृता जन्मकर्त्रापित्रेत्यर्थः ॥
रमापत इति कचित् ॥ यस्मान्मौर्जी मोक्षणात् ॥ ५८ ॥ उढा विवाहिता ॥ त्यक्तकुलाध्वगा परित्यक्तकुलाचारा त्यक्तकुलाध्वानंशीघ्रं वागच्छतीति तया व्यभिचारिणीत्यर्थः ॥ त्यक्तकु
लाध्वगेति पदद्वयं वा ॥ त्यक्ता इति पाठे यथा कथंचिदूढा कुलाध्वगा सा व्ययपितृषलीपतिनतेन त्यक्तैत्यर्थः ॥ ५९ ॥

दुरोदरपरायणो धूर्तकृतः ॥ ६० ॥ रुमायामिति ॥ रुमायां लवणकरे मूत्रदेरो ॥ हतानाङ्गितासनीगोष्ठित्यन्वयः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अक्षयदभक्षयत् ॥ अयमेववापाठः ॥ ६४ ॥ सौ
रेहस्यज ॥ कञ्जलीकृतोभासीकृतोभक्षितइनियावत् ॥ प्रोतोविद्धः ॥ ६५ ॥ दंशकैः संपैः ॥ शुक्रैरिति पाठे शुक्रैर्दृष्टिकैरित्यर्थः ॥ सदाकृतमनिष्टेन ससदाकृतानिष्टः ॥ अवश्यसापे

आरभ्यपंचमादृषात्परस्वस्यापहारकः ॥ अभूदपदुराचारोदुरोदरपरायणः ॥ ६० ॥ रुमायां वसताऽनेन हतगौरैकवार्षीकी ॥ एकदादृढदंडेन
लिहंती लवणं मृता ॥ ६१ ॥ जननीपादघातनवद्दुःशाऽसावताडयत् ॥ कदाचिदपिनोवाक्यं पितुः कृतमनेन वै ॥ ६२ ॥ विपंभक्षितवानेषव
दुःशः कलहप्रियः ॥ जनोपतापशीलो सौकृतोदरविदारणः ॥ ६३ ॥ धतूकरवीरादिवद्दुधोपविषाणि च ॥ क्रीडाकलहमात्रेण भक्षयच्चैषदुर्म
तिः ॥ ६४ ॥ दग्धोसावग्निनासौ रेश्वभिश्च कवलारुतः ॥ शृंगिभिः परितः प्रोतोविषाणाग्रैरसौ बहु ॥ ६५ ॥ दंशकैर्भृशं दृष्टदुःशिशैर्विग
र्हितः ॥ काष्ठेष्टलाष्ट्रैः पापिष्ठः कृतानिष्टः सदात्मनः ॥ ६६ ॥ आस्फालितं शिरोनेनासकृच्चापि दुरात्मना ॥ यदच्यते सदासद्विरुतमांगमेनेकधा
॥ ६७ ॥ असौ हि ब्राह्मणो मंदोगायत्रीमपिवेदन ॥ कामतोमस्य मांसां निजग्धान्येकैकनदुर्धिया ॥ ६८ ॥ आत्मार्यपायसमसौ पर्यपाक्षीदने
कथा ॥ लाक्षालवणमांसां सपयोदधिसर्पिषाम् ॥ ६९ ॥ विपलोहायुधानां च दासीगावाजिनामपि ॥ विक्रेतासौ सदा मूढस्तथा वै कश्च
र्मणाम् ॥ ७० ॥ शूद्रान्नपरिपुष्टांगः पर्वण्यहनि मैथुनं ॥ पराङ्मुखो देवपित्र्यकर्मण्येषदुरात्मवान् ॥ ७१ ॥ पक्षिणो घातितां नेन मृगाश्चापि प
रः शतम् ॥ अकारणमुमृच्छेदो सदानिदं यमानसः ॥ ७२ ॥ उद्वेगजनको नित्यं निजवंधुजनेष्वपि ॥ असत्यवादी सततं सदा हि सापरायणः ॥ ७३ ॥

क्षवात्समासाभावाभावः ॥ कस्येत्वाकाक्षायामाहा ॥ आत्मन इति ॥ ६६ ॥ आस्फालितं ताडितकुट्टितमित्येतत् ॥ कराभ्यामिति शेषः ॥ काष्ठेष्टलाष्ट्रैरिति वानुषजनीयम् ॥ ६७ ॥ कामतो
जग्धनिभक्षितानि ॥ अनेनाकामतोभक्षणेन दोष इति च्वनितम् ॥ तथा चाहमनुः ॥ देवाचितुस्समस्य स्वदास्मानं सनदुष्यतात्यादि ॥ ६८ ॥ पायसं परमाब्जम् ॥ पर्यपाक्षीत्येकवान् ॥
लाक्षेति ॥ लाक्षालवणादीनां विक्रेतेत्यभिप्रेतान्वयः ॥ ६९ ॥ केशाश्चाभराणि ॥ ७० ॥ अहनिद्विसेच ॥ ७१ ॥ शतात्सरेपरः शतमसंख्याता इत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

उपसंहारं शान्तिं दर्शयति ॥ किं बहुक्तेनेति ॥ ७४ ॥ रौरवाद्यानरकविशेषाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ कल्पसंख्यया ब्रह्मणो दिनगनया ॥ ७७ ॥ आदिदेशाज्ञां समाह्वयन् ॥ ७८ ॥ अपदेशप्रकारमाह ॥ भूसंज्ञया लौकिकचालनेनोक्तैरित्यर्थः ॥ भूसंज्ञया तैरितिकचित्पाठः ॥ तत्र भूसंज्ञयाऽऽदिशेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ तस्यादुल्भम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ काप्येषा निरञ्जनचित्स्वरूपा ॥ योऽसौ निरञ्जनो देवश्चित्स्वरूपी जनार्दनः स एव ब्रह्मरूपेण गङ्गां मोनान्न संशयदति ॥ सदा शिवस्येयं सा शिवी ॥ ८४ ॥ निरञ्जनस्य कथं ब्रह्मरूपेण प्रवृत्तिरित्याशङ्कया अदत्तदानः पिशुनः शिशोः पराग्रयणः ॥ किं बहुक्तेन रविजसा क्षात्पातकमूर्तिमान् ॥ ७४ ॥ रौरवेऽप्यन्तामिसंक्षुभीपाकेऽतिरौरवे ॥ कालसूत्रेऽस्मिन् भुजिपूयशोणितकर्ममे ॥ ७५ ॥ अस्मिन् पत्रवनधारे यत्र पट्टमुदष्टकं ॥ अधोमुखपूतिगंधविघ्नागन्तव्यभोजने ॥ ७६ ॥ सूचीभेदेऽप्यसंदेशे लालापेक्षरुधारेके ॥ प्रत्येकं नरकेष्वेव पात्यतां कल्पसंख्यया ॥ ७७ ॥ धर्मराजः समाकर्ण्य चित्रगुप्तमुखादिति ॥ निभत्स्य तंदुराचारिकं किरानादिदेशह ॥ ७८ ॥ भूसंज्ञया लौकिकं सवद्वानिरयालयम् ॥ आकंदरावो यत्रोच्चैः पापिनरो महर्षणः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इत्थं उवाच ॥ यातनास्वतितीव्रा सुवाहोऽसंस्थिते तदा ॥ तत्कालपुण्यफलदेगां गेयां भसिनिर्मले ॥ ८० ॥ पतितं तद्विगृह्णा स्याद्वाही कस्य हि जन्मनः ॥ हरे विमानं तत्कालमापन्नं सुरसन्ततः ॥ ८१ ॥ घंटावलंबितं दिव्यं स्त्रीशतसंकुलम् ॥ आरुह्य देवयानं स दिव्यवेषधरो हिजः ॥ ८२ ॥ वीज्यमानोऽप्सरो वद्वै दिव्यगंधानुलेपनः ॥ जगाम स्वर्गं भुवनं गंगास्थिपतनाद्धरे ॥ ८३ ॥ स्कंद उवाच ॥ वस्तुशक्तिविचारो यमदुतः कोपि कुंभजा ॥ द्रवरूपेण काप्येषा शक्तिः सा दाशिर्वीपरा ॥ ८४ ॥ करुणां मृतपूणेन देवदेवेन शंभुना ॥ एषा प्रवर्तिता गजगदुद्धरणा यवै ॥ ८५ ॥ यथा न्याः सरितो लोके वारिपूणाः सहस्रशः ॥ तथैषानां नमंतव्याः सद्भिस्त्रिपथगामिनी ॥ ८६ ॥ श्रुत्य क्षराणि निश्चोत्स्य कारुण्याच्छंभुना मने ॥ निर्मिता तद्भवे रेषा गंगागंधरेण वै ॥ ८७ ॥

माह ॥ करुणति ॥ ८५ ॥ अत एव एषानामन्यसि रत्नमेत्याह ॥ यथाऽन्या इति ॥ ८६ ॥ श्रुत्य क्षराणीति ॥ हे मुने श्रुत्य क्षराणि उपनिषदक्षराणि निश्चोत्स्य निष्पीड्य उपनिषदर्थान् निश्चित्येत्यतः ॥ तद्भवेत्तेषामुपनिषदक्षराणां द्रवैरसैस्तत्प्रातिपाद्यैर्ब्रह्मानंदैरित्यर्थः ॥ रसैर्विसः रसः स्नेहायं लब्धवानंदी भवतीति श्रुतेः ॥ कारुण्याच्छंभुना सर्वेषां मानंदकारणेन गंगाधरेण एषा गंगा विनिर्मितेत्यर्थः ॥ ८७ ॥

एतद्विविधेति ॥ योगोपनिषदिति ॥ योगीब्रह्मालनौ (क्यंतस्य) तिपादौ कापनिषदौ विदोनामित्यर्थः ॥ एतं ब्रह्मो न ईदम् ॥ ८८ ॥ अकलानिधयश्चंद्राहिनीः ॥ ८९ ॥ अनयानीतिर
हिताः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ श्रीभूमसूत्रालुकातल्यशयः श्रीभूमसूत्रेति श्रीभूमसूत्रागातस्यावलुकाएव तल्यशय्यतश्चोतइति तथा ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ गंगातटोद्भवांग
मातीरजाताम् ॥ गंगातटोत्तराभिति पाठे गंगानीरादुत्तरउत्तरणं उद्धारायस्याः सातथातामित्यर्थः ॥ तमोनाशायपापनाशायपरंपरयाऽज्ञाननाशयेति वा ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ वंशद्वयं भा
यो गोपनिषदामे तं सारमारुथ्यशंकरः ॥ रूपया सर्वजंतूनां चकार सरितां वारम् ॥ ८८ ॥ अकलानिधयो रात्र्यो विपुष्याश्चैव पादपाः ॥ यथा त
थैव तद्देशाय त्रयनास्य मरापगा ॥ ८९ ॥ अनयाः संपदो यद्दहन्मखायद्दक्षिणाः ॥ तद्देशादिशः सर्वाहीना गंगां भसाहरे ॥ ९० ॥ व्योमांगण
मनकंचनकेऽदीपयथा गृहम् ॥ अवेदा ब्राह्मणा यद्गृहं गार्हपत्यादिशः ॥ ९१ ॥ चांद्रायणमहस्तु यः कुर्याद्दिह शोधनम् ॥ गंगां हतं पिबेद्यस्तु
तयोर्गंगां बुभोऽधिकः ॥ ९२ ॥ पादौ नैकेन यस्तिष्ठेत्सहस्रं शरं दशतम् ॥ अद्वंगं बुभो यस्तु तयोर्गंगां बुभोऽधिकः ॥ ९३ ॥ अवाकशिराः प्रलंबे
द्यः शतं संवत्सरान्नरः ॥ श्रीभूमसूत्रालुकातल्यशयस्तस्माद्द्वारोहरे ॥ ९४ ॥ पापतापाभितमानां भूतानां मिह जाह्नवी ॥ पापतापहरायद्गृहं गाना
न्यत्तथा कलौ ॥ ९५ ॥ तार्क्ष्यं वीक्षणमात्रेण फणिनो निर्विषायथा ॥ निष्प्रभाणि तथैनां सिमागीरथ्यवलोकनात् ॥ ९६ ॥ गंगातटोद्भवांस्तु
तिरुक्तानवान्यथा ॥ ९८ ॥ श्रुताभिलषिता दृष्टा स्पर्शपीताऽवगाहिता ॥ पुंसां वंशद्वयं गंगतारयेन्नात्र संशयः ॥ ९९ ॥ कीर्तनादर्शनात्स्पर्शा
द्वं गापानावगाहनात् ॥ दशोत्तरगुणाज्ञेया पुण्या पुण्या धिनाशयोः ॥ १०० ॥ न सुतर्न च वाचितैर्नान्येनापि मुकमणा ॥ तत्फलं प्राप्य ते मर्त्या
गंगा माप्ययदाप्यते ॥ १ ॥

द्वंशं पितृवंशं चेत्यर्थः ॥ ९९ ॥ कीर्तनादिति ॥ कीर्तनादंगेत्यादिना मकीर्तनाद्दर्शनात्स्पर्शात्पानावगाहनात्पुण्यापुण्या धिनाशयोर्धर्मोपचयाधर्मनाशयोर्गंगा
दशोत्तरगुणाज्ञेया इत्यन्वयः ॥ अयमर्थः ॥ गंगायाः कीर्तनाद्यावापुण्योपचयो भवत्यपुण्यनाशश्चात्वावतोऽपि बुशगुणो दर्शनात् एवतावतोऽपि दशगुणः स्पर्शात् एवतावतोऽपि दशगुणः पाना
नात् एवतावतोऽपि दशगुणोऽवगाहनादिति ॥ १०० ॥ १ ॥

॥ २ ॥ श्रुतिरवतीमियाद्विकाम् ॥ विनिश्रितार्थामसंहार्यम् ॥ ३ ॥ श्रुतिमेवदर्शयति ॥ इरावतीमित्यादिनाविशुद्धिकामइत्यनेन ॥ गंगाश्रितासःश्रिताआश्रिताइत्यर्थः ॥ मृतासइतिपाठेगंगायांमृताःसंतस्त्रिदिवसुस्वात्मकैकैवल्यव्रजतीत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगायांचजलेमोक्षइति ॥ इरावत्यादयःपंचनदीप्रभेदास्तदालिकाम् ॥ अर्थात्तलेस्पष्टएवार्थः ॥ ४ ॥

जात्यंघाःपंगवस्तेवैजिवतोप्यथेतृताः ॥ समर्थाअपियेगंगानस्नायुर्मोक्षगर्भिणीम् ॥ २ ॥ श्रुतिनिशामयहरंगमाहास्यभाषिणीम् ॥ विनिश्रितार्थाश्रुत्वाश्रयेद्गंगानरन्तमः ॥ ३ ॥ इरावतीमधुमतीपयस्विनीममृतरूपामूर्जस्वतीम् ॥ त्रिदिवप्रसूतांगश्रितासस्त्रिदिवं व्रजति ॥ ४ ॥ ऋषिजुशंविष्णुपदोपुराणसुपुण्यधारांमनसाहिलोके ॥ सर्वालनाजाह्वीयेप्रपन्नास्तेब्रह्मणःसदनसंप्रयति ॥ ५ ॥ लोका निमान्नयतियाजननीवपुत्रान्स्वर्गसदासर्वगुणोपपन्ना ॥ स्थानमिष्टब्राह्ममभीप्समानेर्गंगासदैवात्मवशैरुपास्या ॥ ६ ॥ उर्मैर्जुशमि षतीविश्वरूपामिरावतीजनयित्रागृहस्यशिष्टैः ॥ सेव्याममृताब्रह्मकांतंगंश्रयेदालमविशुद्धिकामः ॥ ७ ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वाब्रह्मचारीस माहितः ॥ विधूतपापोभवतिवाजपयंचविदति ॥ ८ ॥ अशुभैःकर्मभिर्गन्ताम्बजमानान्महाणवे ॥ पततोनिरेगंगासंश्रितानुदरेत्सदा ॥ ९ ॥ ब्रह्मलोकस्तुलोकानांसर्वेषामुत्तमोयथा ॥ सरितांसरसांवापिवरिष्ठाजाह्वीतथा ॥ १० ॥ अन्यत्रसस्यकंसंकल्यतपःकृत्वासमानत्रयम् ॥ यत्फलंतद्भवद्भक्त्यागंगायांघटिकाऽर्धतः ॥ ११ ॥ स्वर्गस्थस्यनसाप्रीतिर्भुजतःसुखमक्षयम् ॥ यास्याद्गंगातटेपुंसारत्रौचंद्रोदयेसति ॥ १२ ॥ जरारोगाभिपन्नंतुकुणपंजाह्वीजले ॥ धैर्येणलणवत्यक्ताप्रविशेदमरावतीम् ॥ १३ ॥ वायोधैःसतंतयस्याःप्लाव्यतेशशिमंडलम् ॥ भूयो धिकतरांशोभाविर्भातितदहःक्षये ॥ १४ ॥ आपुतस्यजलेयस्याःसद्योनस्थतिपातकम् ॥ महतःश्रेयसःप्राप्तिस्तत्क्षणादेवजायते ॥ १५ ॥ पितृभ्यःश्रद्धयायन्नदत्तास्त्वापःस्ववंशजैः ॥ प्रयच्छंतिपरंतर्हिंशरदांत्रयमच्युत ॥ १६ ॥

ब्रह्मणःसदनैकैकुठम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ उर्मैर्देवैस्तेजोमयत्वात् ॥ इरावतीइराभूवाद्यातद्वातीम् ॥ ब्रह्मकांतोब्राह्मणानांकमनीयामभिलषितांसवित्रीहंपावा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यस्यावायोधैःशशिमंडलप्लाव्यतेइत्यादीनांसातीर्थानांपरमंतीर्थमित्यप्रमाणव्यः ॥ तच्छशिमंडलमाअहःक्षयेरात्रौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

क्षितौयामिगच्छंतीतिक्षितियास्ताम् ॥ क्षितिजानितिवापाठः ॥ त्रिपथगानामनिर्वक्ति ॥ तारयेदिति ॥ त्रीन्यथःत्रयश्चतुर्पथानश्चतान्वागच्छतीति तथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ नमोभगवतेतस्मैब्रह्मविष्णुशिवात्मने ॥
 परब्रह्मस्वरूपिण्यैगंगायैचनमोनमः ॥ १ ॥ एकोनत्रिंशदध्यायोगानामसहस्रकम् ॥ वर्णयतिभूरिमाहृतम्यसर्वाद्यौघविदारणम् ॥ २ ॥ पूर्वोक्तापरिमितगुणगणायामगंगायाःस्नानमंतरे
 तारयेदिति यान्मर्त्यान्धस्थांश्चसरीस्तृपान् ॥ स्वर्गस्वर्गसदोविष्णोर्गंगान्त्रिपथगाततः ॥ १७ ॥ तीर्थानामुत्तमंतीर्थं सरितामुत्तमासरित् ॥
 स्वर्गदासर्वजंतूनां महापातकिनामपि ॥ १८ ॥ अधुशःकोटयोविष्णोस्तितोर्थानिसर्वतः ॥ दिविभुव्यंतरिक्षेचजाह्नव्यां तानि कृत्स्नशः ॥ १९ ॥
 ज्ञात्वाज्ञात्वाचंगार्याः पंचत्वमवाप्नुयात् ॥ अनात्मघातोस्वर्गस्यान्नरकान्सनपश्यति ॥ २० ॥ गंगैव सर्वतीर्थानि गंगैव च तपोवनम् ॥ गं
 गैव सिद्धिं क्षेत्रं हि नात्र कार्या विचरणा ॥ २१ ॥ यत्र कामफलादृक्षामहीयत्र हिरण्यमी ॥ जाह्नवीस्नायिनस्तत्र निवसंति घटोद्भव ॥ २२ ॥ धे
 नुं भागीरथोत्तरि सुशीलांचपयस्विनीम् ॥ वासो रत्नैरलंकृत्वा ब्राह्मणाय ददाति यः ॥ २३ ॥ यावंतितस्यालोमानि मुनेतस्तंतरेऽपि ॥ तावद्वर्षस
 हस्राणि सस्वर्गसुखभुम्भवेत् ॥ २४ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडगंगामहिमानामष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ अ
 गस्त्य उवाच ॥ विनास्नानेन गंगायान्तर्यामिण्यजन्मनिरर्थकम् ॥ उपायांतरमस्य न्ययेन स्नानफलं लभेत् ॥ १ ॥ अशक्तानांचपंगुनामालस्यो
 पहत आत्मनाम् ॥ दूरदेशांतरस्थानां गंगान्तर्यामिण्यजन्मनिरर्थकम् ॥ २ ॥ दानं वाऽथ व्रतं वाऽथ मंत्रः स्तोत्रं च योऽथवा ॥ तीर्थानि ताराभिषेकावादेव तोषा
 सन्तु वा ॥ ३ ॥ यद्यस्ति किंचित्पदं गंगान्तर्यामिण्यजन्मनिरर्थकम् ॥ विधानांतरमात्रेण तद्वदप्रणताय मे ॥ ४ ॥ त्वत्तोने वेदस्कंदान्ये गंगार्भसमु
 द्भव ॥ परस्वर्गतरंगिण्यामहिमानं महा मते ॥ ५ ॥

गन्तव्यार्थस्य आदतोऽशक्तदूरदेशस्थितानां येनोपायांतरेण तद्वदिति किमस्तीति सर्वलोकोपकाराय पृच्छति ॥ विनेति द्वाभ्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ उपायांतरमेव विकल्पयानुपृच्छति ॥
 दानं वेति द्वयेन ॥ मंत्रस्तोत्रमिति पाठो एकवद्भावः ॥ ३ ॥ विधानांतरमात्रेण केवलानुष्ठानांतरेण ॥ विधानांतरमत्रेशेति क्वचित् ॥ ४ ॥ अन्यएव कश्चिदष्टव्यद्वय इति न वाच्यमित्याह ॥ त्व
 तदिति ॥ यतस्त्वंगार्भसमुद्भवोऽतस्त्वत्तः परो गंगामाहास्यं न जानातीत्यर्थः ॥ ५ ॥

यद्यपि पृथिव्यां मध्ये मध्ये प्रत्यक्षफलजनकानि मुनिभिर्गन्धर्व्युषितानि महाहिमयुक्ता न्यापितानि सन्ति तथापि गंगायाः कोट्यंशस्यांशोऽपि तेषु नास्तीति गंगास्नानं फलं गंगाया मे वलयते
नान्यत्रेति सदृष्टान्तमुत्तरमाह ॥ संति पुण्यजलानीति पंचभिः ॥ ६ ॥ प्रतीयत इति प्रत्ययः फलम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ द्राक्षाणोस्तनी ॥ १० ॥ तस्यैव पंचादीनां कथं निस्तार इत्यत आह ॥

स्कंद उवाच ॥ संति पुण्यजलानीं ह सरांसि सरितो मुने ॥ स्थाने स्थाने च तीर्थानि जिता माधुषितानि च ॥ ६ ॥ दृष्ट प्रत्यय कार्शणि महाम
हिमभां व्यपि ॥ परं स्वर्गतरंगिण्याः कोट्यंशोऽपि न तत्र वै ॥ ७ ॥ अनेनैव नुमानेन बुद्ध्या स्वकलशोद्भव ॥ दधे गंगोत्तमं गेन देवदेवेन शंभुना
॥ ८ ॥ स्नानकालेऽप्यतीर्थेषु जप्यते जाद्वीजनैः ॥ विनाविष्णुपदोक्ता न्यस्तमर्थमपमोचने ॥ ९ ॥ गंगास्नानं फलं ब्रह्म गंगाया मे वलयते ॥ य
था द्राक्षाफलस्वादो द्राक्षाया मे व नान्यतः ॥ १० ॥ अस्त्युपाय इह वेकः स्याद्येनो विकलं फलम् ॥ स्नानस्य देवसरितो महागुह्यतमो मुने ॥ ११ ॥
शिवभक्ता यथांताय विष्णुभक्तिपराय च ॥ श्रद्धालो वेत्वा लिकाय गभं वासुमुक्षवे ॥ १२ ॥ कथनीयं न चान्यस्य कस्यचित्केन चिच्छचित् ॥
इदं रहस्यं परमं महापातकनाशनम् ॥ १३ ॥ महाश्रेयस्कं पुण्यं मनोरथकरं परम् ॥ द्युनदीप्रोतिजनं कश्चिदसंतोष संतति ॥ १४ ॥ नास्मां सह
संगंगायाः स्तवराजेषु शोभनम् ॥ जप्यानां परमं जप्यं वेदोपनिषदासमम् ॥ १५ ॥ जपनीयं प्रयत्नेन मौनिना वाचकं विना ॥ शुचिस्थानेषु
चिनामुत्पशक्षरमेव च ॥ १६ ॥

अस्त्युपाय इति ॥ ११ ॥ १२ ॥ इदं नामां सहस्रमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ शिवसंतोष संतति शिवसंतोषस्य संततिः परंपरायत्रतन्था ॥ संतोषक इति क्वचित् ॥ १४ ॥ स्तवेषु मध्ये राजं जत इति
स्तवराजास्तेषु शोभनं शोभायमानं चान्तरमित्यर्थः ॥ वेदोपनिषदावेदो न तज्जन्य विद्यया वा ॥ १५ ॥ १६ ॥

१ शोधने इत्यापि क्वचित् साठः

प्रथमतोगंगानामसहस्रं वक्ष्यन्मंगलमाचरति ॥ अममोगंगादेव्या इति ॥ नन्वत्राकाराद्यादिक्षकाराद्यानिनामानिक्रमेण दृश्यते तत्किमिति मध्ये ऋतुलू अङ्ग उण् थादीनिनामानि
नोपलभ्यन्त इति ॥ नच पतितानीति वाच्यम् ॥ बहुपुस्तकेष्वदृष्टेः ॥ गणनायां कृतार्यां किंचिदधिकानि न वशतान्येवलभ्यन्त इति ॥ अत्रोच्यते ॥ संपूर्णसहस्रनाम्नां कीर्तनादिना सद्य एव
सशरीराणां प्राणिमात्राणां वैकुण्ठशिखलोकादिपारमेष्ठ्याद्युच्छेददकारादिनववर्णानां कियतां नामासंगोपनगंगयैव कृतमिति ॥ यथा दर्शनमात्रेण सर्वजन्तूनां सशरीराणां सद्यैव
कुण्डलोकाभिवारणाय पुरुषोत्तमाख्ये क्षेत्रे वैकल्यं श्रीपुरुषोत्तमस्य यथा वा बदरिकाशमे श्रीनारायणस्येति ॥ नच तैर्हिसंगाभावात्फलाभावः ॥ अग्निहोत्रादिकर्माणि सायानिक
लौयुगे गंगाभान्दोर्नाम निरपयमिद्वयम् ॥ नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायोनविद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो जयादित्यादि स्मृतये तथा कथंचि कृतस्य पिंगास्मानस्य हरिहगं
गादिनामोच्चारणस्य च फलावश्यं भावात् ॥ अमुवायथा तथा किमस्माकं वराकाणां तं ज्ञेयम् ॥ यथा स्थितिनाम्नां सहस्रस्य समावेशो यथा भवति तथा व्याख्यायत इति ॥ अत्रोक्तां रूपाणि
त्यादिशब्दानां पुनरुक्तानामपि वृत्तिभेदान्नौनरुत्तयम् ॥ गणनायां विकारद्विविधे शजननीत्यादीनां वृत्त्येकत्वे पिशब्दभेदान्नौनरुत्तयम् ॥ अथैक्यपौनरुत्तयनदोषाय ॥ योऽसौ निरञ्ज
नो देवश्चिस्वरूपी जनार्दनः स एव द्रव रूपेण गंगां मोनान्न संशय इति स्मृतेर्गंगायाः परब्रह्मरूपत्वात्सैवात्र विशिष्यते ॥ तत्रापि त्रिविधं गंगायां पुनरुत्तयं बद्गंगायां पुनरुत्तयं बद्गंगां भस्मपुष्टिं शब्दानां

स्कंदउवाच ॥ ॐ नमो गंगा देव्यै ॥ ॐ नमो गंगा देव्यै ॥ अंकार ह्रस्वपिण्यजरा तुलाऽनंताऽमृतस्रवा ॥ अत्युदार भयाऽशोकालोकनं दास्यता १०ऽमला ॥ १७ ॥

नस्यविशेषणमितिद्वंद्व्यम् ॥ तत्रोकारस्याकारोकारमकारालकत्वादाकारहृणिण्यस्यकारादिलबोद्धव्यम् ॥ यद्वा अंकारस्यसर्ववर्णालकत्वान्मंगलिकत्वान्मंगलिकत्वाच्चावुपादानयुक्तमिति तदादित्वम् ॥ तदुक्तम् ॥ अंकारप्रभववेदा अंकारप्रभवाःसुराः अंकारप्रभवंसर्वत्रैलोक्यसंचारम् ॥ अंकारश्चाथशब्दश्चद्वैतब्रह्मणःपुरा कठंभित्त्वाविनियतितस्मान्मंगलिकावुभौ स्रवत्यन्तंपूर्वपरस्माच्चविशेषितइत्यादि ॥ अंकारहृणिणीति ॥ यद्यपिब्रह्मादिशब्दःपरदेवतायावाचकस्तथापिश्रुतिभाषण्यात्परदेवतायानेदिष्टमभिधानमोकारः ॥ अतएवपरदेवताप्रतिपत्ताविदंप्रसाधनम् ॥ तच्चद्विप्रकारेण प्रतीकत्वेनाभिधानत्वेनच ॥ तथाविष्वादिप्रतिभाभेदेन ॥ एवमोकारहृणिणीपरादेवताप्रतिपत्तयः ॥ तथाह्योकारालंबनस्यपरादेवताप्रसीदति ॥ एतदालंबनंश्रेष्ठमेतदालंबनंपरम् एतदालंबनज्ञात्वाब्रह्मलोकैर्महीयतइतिश्रुतेः ॥ अंकारहृणिणी अंकारप्रतीका अंकारवाचकसर्वलकत्वाद्यणवस्वरूपाचेत्यर्थः ॥ नविद्यतेजराऽपक्षयलक्षणपंचमीविकृत्यस्याःसाऽजरा ॥नविद्यतेतुलापरिमाणयस्याःसानुला ॥ नविद्यतेदेशतःकालतोवस्तुतोंतःपरिच्छेदऽपष्ठदिकारोविनाशोवायस्याःसाऽनंता ॥ अमृतधर्मद्रवामक्तोयत्नवतिवहतिमोहिनीरूपेणदेवेभ्योवाऽमृतंसुधांदादतीत्यमृतमव ॥ अतिशयेनेदारादानीमहतीत्यन्तानांउदारादतारोमहंतोवाययासा

अयुदारा ॥ नविद्यतेभयंयस्यास्याःसकाशादितिवासाऽभया ॥ अद्वितीयत्वात् ॥ नविद्यतेशोकोयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽशोका ॥ तत्रको
मोहःकःशोकःएकत्वमनुपपद्यतइतिश्रुतेः ॥ अलकनंदाभारतवर्षागंगा ॥ साचसप्तधा ॥ तदुक्तैवैणवे ॥ संभद्राह्लाणःपुयागंगापततिवैदिवः सातत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यते सीता
चालकनंदाचक्षुर्गदाचवैकमादित्यादि ॥ अद्यतामुधास्वरूपा ॥ नविद्यतेऽमृतंभरणंयस्यास्याःसकाशादितिवासाऽमृतेतिवा ॥ नजायतेभ्रियतेवाविपश्चिदित्यादिश्रुतेः १० अम
लानिर्मलद्युद्धसत्त्वैत्यर्थः ॥ नविद्यतेसंसारलक्षणंमलयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमलाइतिवा ॥ १७ ॥ अःविष्णुर्नाथोयपतिऽनाथाविष्णुभक्तास्तेषुसंसारंगारपापव्यमानेषु
त्सलास्मिथ्याऽनाथवत्सला ॥ अमोघानामतःशान्तोर्मायिवस्थायाम् ॥ ब्रह्मपुत्रमहाभागशान्तोःकुलनंदन अमोघागर्भसंततगृहणार्थ्यनमोस्तुतइतिस्मृतेः ॥ नविद्यतेमोघाव्यर्था
धर्मार्थिकामोक्षायस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमोघाऽव्यर्थापरमार्थेतियावदितिवा ॥ सत्यज्ञानमंतमित्यादिश्रुतेः ॥ अपामपंचीकृतानांजलानांयोनिःकारणमाताआपएक्षतेतिश्रु
तेः अतएवसप्तर्जादिवितिस्मृतेश्च ॥ समुद्रालकत्वाद्वाऽपानोनिःकारणम् ॥ यथासर्वासांमायांसमुद्रएकायोनिरितिश्रुतेः ॥ अमृतमोक्षभक्तेभ्यःप्रदत्तलभक्तेभ्योवाप्रकर्षेणखंडयतीत्यम्
अनाथवत्सलाऽमोघाऽपानोनिरमृतप्रदा ॥ अव्यक्तलक्षणाऽक्षोभ्याऽनवच्छिन्नाऽपराऽजिता २० ॥ १८ ॥ अनाथनाथाऽभीष्टार्थसिद्धिदा
ऽनंगवर्धिनी ॥ अणिमादिगुणाऽधाराग्रगण्याऽलोकहारिणी ॥ १९ ॥

तत्रदा ॥ नकेनापिप्रमाणेनव्यज्यतइत्यव्यक्तंब्रह्म ॥ येलक्षरामनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासतइतिस्मृतेः ॥ प्रकृतिर्वाऽव्यक्तम् ॥ नारायणःपरोऽव्यक्तादितिस्मृतेः ॥ तल्लक्षणातस्वरूपाऽव्य
क्तलक्षणा ॥ नकेनापिक्षोभ्यतइत्यक्षोभ्याकूटस्थेत्यर्थः ॥ नकेनाप्यवच्छिद्यतइत्यनवच्छिन्नात्रिविधपरिच्छेदशून्येत्यर्थः ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ नविद्यतेपरउक्तद्वेयस्याः
साऽपरा ॥ अवतारादिषुकदपिकेनचिन्नजितेत्यजिता ॥ अपराजितेत्यत्रयद्येकनामप्रतिज्ञातितापिसहस्रसंख्यापरिपूर्यथमेवव्याख्यायतइत्येवमेतादृशेत्थलअपेविबद्धव्यम्
२० ॥ १८ ॥ अःविष्णुर्नाथोयपतिऽनार्थवर्णवैःसंसारंगारददक्षमानैवानाथेतमाथ्यतइत्यनाथनाथा ॥ भक्तानांयेऽभीष्टार्थास्तेषांसिद्धिदानत्वापिकाअभक्तानांसिद्धिखंडिकावे
त्यभीष्टार्थसिद्धिदेत्यर्थः ॥ अनांगवर्धिनीकामवर्धिनीकामच्छेत्रीवा ॥ दधुच्छेदनेइतिधातुः ॥ नविद्यतेअंगयस्यासावनंगःपरमात्मातर्धयितुंशुपयितुंशीलंयस्याःसाऽनंगवर्धिनीतिवा ॥
अणिमाआदिर्येषांतेअणिमादयः ॥ आदिपदेनमहिमागिरिमालधिमेशिलवशित्वप्रतिप्राकाश्यानिगृह्यते ॥ तेगुणायस्याःसाऽणिमादिगुणा ॥ अःविष्णुराधारायस्याःसाआथा
रातदेकाग्र्येत्यर्थः ॥ तस्यादपक्षानिःसृतत्वात् ॥ अयेप्रथमतोगण्यतइत्यगण्यासर्वेषामध्येऽश्रेयर्थः ॥ एषसर्वेश्वरइत्यादिश्रुतेः ॥ अलोकमिथ्याभूतमनिर्वचनीयमज्ञानंत्कायह
र्तुंशीलंयस्याःसाऽलोकहारिणी ॥ यत्रत्वस्यसर्वमालैवाभूतत्वेनकंपरयेदित्यादिश्रुतेः ॥ १९ ॥

अचिन्त्याशक्तिमयाख्यायस्याअचिन्त्यादुरधिगम्याचशक्तिश्चिच्छक्तिश्चैतिवासाचिन्त्यशक्तिः ॥ मममायादुर्ययतिस्तेने ॥ निविद्यतैः घमज्ञानंतत्कार्यलक्षणंपापलक्षणं वायस्या
यस्याः सकाशादिति वासाऽनया ॥ निरवधानिरंजनमिति श्रुतेः गंगानारयणपुंसामौवंशौभवाणंबादिति स्तेने ॥ अद्भुतमाश्रयैरूपं यस्याः साऽद्भुतरूपा ॥ आश्रयोऽस्य वक्ता कुशलोऽ
स्य मता आश्रयैव स्य शक्तिश्चिद्वनमिल्यादिश्रुतिस्त्विति म्याम् ३० अयं हनुशीलयस्याः साऽघहारिणी ॥ तदुक्तम् ॥ दृष्टाजन्मशतंपापपट्टाजन्मशतानि च स्थानाज्जन्मसहस्राणि हंतितं
गाकलौ युगदिति ॥ अद्रिराजस्य हि मवतः सुताकन्याऽद्रिराजसुता ॥ तथा च बालकंडोडरामायणे ॥ शैवेन्द्रोऽहिमवान्मालानामाकरो महान् तस्य कन्याद्वयनामहूयेणाप्रतिमं भवितुं
दि ॥ अद्यैयमनियमासनप्राणसरोधप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिलक्षणाभ्यांगानि साधनत्वेन यस्मिन्सासौ जीवात्मनैरेक्याचतनयोगाश्रयस्य सिद्धिप्रदामुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ स्वस्वरू
पानव्यवतद्व्यच्युता ॥ २० ॥ अधुणा अखंडिताचासौ शक्तिश्च अधुणाऽकुंडिताशक्तियस्याइति वा साऽधुणशक्तिः ॥ असूत्राणां ददाति प्रवर्तयति स्वडयतीति वा अमुदा ॥ प्राण

अचिन्त्यशक्तिरनघाऽद्भुतरूपा ३० घहारिणी ॥ अद्रिराजसुताऽष्टांगयोगसिद्धिप्रदाऽच्युता ॥ २० ॥ अधुणशक्तिरसुदाऽनंततीर्थाऽमृतो
दका ॥ अनंतमहिमाऽपारा ४० नंतसौख्यप्रदाऽनदा ॥ २१ ॥ अशेषदेवतामूर्तिरघोराऽमृतरूपिणी ॥ अविद्याजालशमनीत्यप्रतक्यगति
प्रदा ॥ २२ ॥ अशेषविघ्नसंहर्त्री विशेषगणगुंफिता ॥ अज्ञानतिमिरव्योति ५० रनुग्रहपरायणा ॥ २३ ॥

स्यप्राणमिति श्रुतेः ॥ अनंतानि तीर्थानियस्यांसाऽनंततीर्था ॥ सर्वतीर्थमधीगंगेति स्तेने ॥ अमृतममृतवत्स्वादुअमृतमिति चत्वाउदकं यस्याः साऽअमृतोदका ॥ अनंतोऽपरिच्छिन्नोम
हिमामहचंचयस्याः साऽनंतमहिमा ॥ निविद्यते पारोऽवधि यस्याः साऽपारा ४० सुखमेव सौख्यं अनंतसौख्यब्रह्मसुखप्रदतीत्यनंतसौख्यप्रदा ॥ अनंददातीत्यनंदामुक्तिप्रदेत्यर्थः
॥ २१ ॥ अशेषाः समभादेवतामूर्तयस्याः साऽअशेषदेवतामूर्तिः ॥ सर्वदेवमयो हरेरिति स्तेने ॥ नघोराऽघोराशंतस्वभावैवत्यर्थः ॥ सरस्वतीरजोहूपातमोहूपाकालं दजा सत्स्वरूपा
च गंगानयति ब्रह्मनिर्गुणमित्युक्तः ॥ अमृतरूपिणी कैवल्यरूपा ॥ तदेतद्ब्रह्माऽमृतमभयमिति श्रुतेः ॥ अमृतवर्षिणी निष्कचिचाऽऽ ॥ अविद्यैव जालमावरकलान्तस्याः शमनीनाशक
त्रीऽअविद्याजालशमनी ॥ अप्रतक्यावाक्छानसयोरगम्यांगतिप्रत्यग्रलैक्यरूपां प्रदतीति अप्रतक्यगतिप्रदा ॥ हिनित्ये ॥ एवमेवपि ॥ २२ ॥ अशेषाणां विघ्नानाममंगलानामा
यिदैविकाधिभौतिकाध्यात्मिकानां संहर्त्री अशेषविघ्नसंहर्त्री ॥ एवार्थेतु शब्दः ॥ एवमेवपि ॥ अशेषगुणैः सर्वज्ञत्वादिलक्षणेर्गुंफिता यथितानां व्यापनाशेषाणामगुंफिता ॥ अज्ञानमेवति
मिरसस्तस्य व्योतिनाशकम् ॥ आश्रयत्वविषयत्वयोः भेदानेन तत्कारकाशक्तिमति वा ५० शक्तानामनुग्रहपरायणाऽव्यग्रानुग्रहपरायणा ॥ २३ ॥

अभिरम्यस्यायौगिनइत्यभिरामा॥ संतेयो गेनोऽन्तेसत्यानेदे चिदात्मनि इतिरामपदेनासौपब्रह्माभिधीयतइतिस्थने॥ नवबृंहट्टमंगलरूपयस्याः सा अनवयांगी॥ निर्दोषं हि समं ब्रह्मेति
 स्थते ॥ अनंतः सारः स्थितोऽशोयस्याः साऽन्तं सारा अनन्ते प्रपंचे सारमूर्त इति वा ॥ न विद्यते कलं कोयस्याः साऽकलं कनी ॥ आरोग्यं ददाति त्विरोग्यदा रोग एव रोग्यं आसमताद्रोग्य
 तिवं ह्यतीति वा आरोग्यदा ॥ आनंदवल्ली सुखलतिका ॥ स एष परमानंद इति श्रुतः ॥ आपन्नार्तिविनाशिनी भक्तपीडोपशमनी ॥ २४ ॥ आश्चर्यामूर्तिः स्वरूपयस्याः सा आश्चर्यमूर्तिः ॥
 आश्चर्यरूपिणी निष्कचिदाः ॥ आयुष्योहिता आयुष्या ६० ॥ आढ्या परिपूर्णस्यार्थः ॥ आदौ जवा आद्या सर्वकारणमित्यर्थः ॥ आसमंतात् प्रतीतिपर्यन्त्या प्रा ॥ प्रापूर्ण इति वा
 ननु ॥ तदुक्तैवैषे ॥ समंतद्भस्मागः पुर्यागापतति वैदिवः सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्धा प्रतिपद्यत इत्यादि ॥ पृथोर्भयाद्गोपासनी आसमंताच्चतुःसमुद्रान्व्याप्नोतीति वा आप्रा ॥ सर्वालोक
 त्वाद्गंगायाः ॥ तदुक्तकालिदासेनापयोधरीमृतचतुःसमुद्रांजगोपागोहपरा भिवोर्वीमिति ॥ आप्रैः पूर्यैर्वैश्वेश्वरादिभिः सेविता उपसिता आयसेविता ॥ आ

अभिरामाऽनवयांग्यं नंतसाराऽकलं किनी ॥ आरोग्यदाऽनंदवल्ली वापन्नार्तिविनाशिनी ॥ २४ ॥ आश्चर्यमूर्तिरायुष्या ६० त्याढ्याऽऽ
 द्याऽप्राऽयसेविता ॥ आप्र्यायिन्या सविद्याऽऽख्यात्वा नंदाऽऽश्वासदायिनी ॥ २५ ॥ आलस्यद्वया ७० पदाहं त्रैत्यानं दामृतवर्षिणी ॥ इराव
 ती षट्पद्मानी शांतिवृष्टा पूर्णफलप्रदा ॥ २६ ॥

प्यायितुं तुर्गतिजनयितुं शील्यस्याः सा आप्र्यायिनी ॥ आप्राचासौ विद्याचेति आप्राविद्यास्त्वतोऽपरोक्षब्रह्मात्मैकत्वविद्येत्यर्थः ॥ आप्राप्राप्ता विद्याययेति वा ॥ आसमंतात्त्या प्रकथनय
 स्याः सा आख्याप्रसिद्धेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धत्वं चास्याः सितसिते सति ते यत्र सगते इमे मंगेयमुने सरस्वति इत्याद्याया श्रुत्या बोद्धव्यम् ॥ आनंदसुखस्वरूपा ॥ विज्ञानमानंदं ब्रह्मेति श्रुतेः ॥ आ
 श्वासनिमयदातुं शील्यस्याः सा आश्वासदायिनी ॥ २५ ॥ अलसस्य भाव आलस्यं तदंशुं शील्यस्याः सा आलस्यघ्ना ॥ आलस्यमूलकामको धादिसर्वदेशहं त्रैत्यर्थः ७० आपदां
 हं च आपदमाप्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानां दुःखानां हं त्रैनाशयित्री ॥ तत्र को मोहः को रागः को कलमनुष्यत इति श्रुतेः ॥ आनंदं ब्रह्म सुखमनुष्यातद्व्युत्पत्तेभ्यो वर्धितं शील्य
 स्याः सा आनंदास्तव वर्षिणी ॥ आनंदास्तव वाहिनीति पाठे आनंदात्मकं यदुत्पन्नं जलं तद्वदंशुं शील्यस्याः सा तथा ॥ योऽसौ निरंजनो देव इत्यादि स्थितेः ॥ इरावती नदी प्रभेदस्तद्भूरावती ॥ इ
 राहं दिशालक्ष्मीस्तद्भूतीति वा ॥ तथा चात्रैवोक्तम् ॥ इरावती मधुमतीमित्यादि ॥ इष्टाऽभिप्रेता परमप्रेमास्येत्यर्थः ॥ इष्टा पूज्येति वा ॥ नु इष्टं हुनर्पतवा पीकूप
 तडागादि निर्माणतयोः फलं प्रददातीति इष्टा पूर्णफलप्रदा ॥ २६ ॥

इतिहासः पुरावृत्तं श्रुतिर्विदस्ताम्या ईड्याः स्तुत्योऽर्थः प्रयोजनपुरुषार्थो वायस्याः सा इतिहासश्रुतीद्वयार्थाः ॥ तु इहासिंहोकेऽमुत्रचपरलोकेऽमुत्रमुखमोक्षं च प्रददातीति इहामुत्रशुभप्रदा ॥
 सुखदामोक्षदंगागणैव परमागतिरिति स्मृतेः ॥ इज्यायां शीलं स्वभावो येषां ते इज्याशीलाः सम्ब्रह्म ॥ निर्दोषहिंसमं ब्रह्मेति स्मृतेः ॥ तद्वर्तते येषां ते सान्निसेषुष्येष्टा कर्मिणां ज्ञानिनां चोभये
 षां मध्ये वापूज्येत्यर्थः ॥ समी इति पाठे ईदृयां दत्तम् ॥ तु इन्द्रादिपरिवंदिता देवैर्द्रादिभिर्नृतास्तुताचेत्यर्थः ८० ॥ २७ ॥ इलापृथ्वीतस्या अलंकरणरूपमाला ॥ तथा चोक्तम् ॥ वसुधा
 शृंगारहारवलीति ॥ इन्द्रादीनां स्वप्रकाशेत्यर्थः ॥ अत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिरिति श्रुतेः ॥ आत्मा स्वप्रकाशः सच्चिद्रूपत्वात् प्रभाकराभिमतसंविद्वित्यनुमानाच्च ॥ तु इंदिरालक्ष्मीः सार
 म्यं मंदिरमाश्रयो यस्याः सा इंदिरास्य मंदिरा ॥ इंदिराया वारस्य मंदिररूपा ॥ अयं न इन् ॥ संपदादित्वाद्भावोक्तिः ॥ सर्वगत्यार्थाज्ञानार्था इति न्यायात् ॥ इंदिरा
 दिसंसेव्या लक्ष्यादिभिः सेवनीया ॥ आदिपदेन भवानी प्रमुखा गृह्यते ॥ माहेश्वरीरूपेण मौलियुतत्वादि प्रतीतः ॥ तु ईश्वरी ईशनाशीला सविनयं त्रिप्रादेव तेति यावत् ॥ एष सर्वेश्वर इत्या
 दि श्रुतेः ॥ ईश्वरवत्तु भाईश्वरस्य विश्वेश्वरस्य वत्तु भाकांता ॥ मातः शैलसुता सपत्नियसुधेत्यादि स्मृतेः ॥ वल्लभा इष्टाऽभिप्रेतावेत्यर्थः ॥ २८ ॥ इतीनामिति वदध्यनादृष्टिशलं भूषकशुभ
 इतिहासश्रुतीद्वयार्थविहामुत्रशुभप्रदा ॥ इज्याशीलसमिप्येष्टां विद्रादिपरिवंदिता ८० ॥ २७ ॥ इलालंकारमालेद्वा विंदिरास्य मंदिरा ॥
 इंदिरादिसंसेव्यात्वीश्वरीश्वरवत्तुभा ॥ २८ ॥ इति भीतिहरेरुद्याचत्वीडनीयचरित्रधत् १० ॥ उत्कृष्टशक्तिरुत्कृष्टोदुपमं डलचारिणी ॥ २९ ॥
 उदितांबरमार्गोऽखरगलोकविहारिणी ॥ उक्षोर्वरोत्पलोकं भा १०० उपेद्रचरणद्रवा ॥ ३० ॥

प्रत्यर्थिदृषणां भीतिस्ताहरतीति तथा ॥ इड्यास्तुत्या ॥ तु ईडनीयानि चरित्राणि तानि विभर्तीति ईडनीयचरित्रधत् १० ॥ उत्कृष्टशक्त्यस्य उत्कृष्टस्य विष्णोः शक्तिर्वा उत्कृष्टशक्तिः ॥ उ
 त्कृष्टा उत्तमा ॥ उडुपथं द्रस्तु स मंडलं लोकं च नृशीलयस्याः सा उडुपमं डलचारिणी ॥ स्थावयितुं दुमंडलमियुक्तः ॥ २९ ॥ उदित उदयप्रापितोऽवरमार्गो यया सा उदितांबरमार्गा ॥ उ
 त्तादेवी धोतनात्मिकेतियावत् ॥ तेजोरूपत्वात् ॥ उरगलोकविहर्तुशीलयस्याः सा उरगलोकविहारिणी ॥ भोगावती च पाताल इत्युक्तेः ॥ उक्षतिफलसेकं करोतीति उक्षा ॥ उर्वरा फलस
 त्याड्या भूस्तत्वरूपा ॥ यद्वा उरुर्महोऽसौ अविष्णुश्चेति उर्वामहाविष्णुस्तं प्रापयतीति उर्वरा ॥ उत्पल उत्पलस्वरूपा ॥ सर्वालकत्वाद्गंगायाः ॥ यद्वा उत्कृष्टपातीत्युत्पानरायण
 स्तंलाति प्रापयतीत्युत्पला ॥ उन् उत्कृष्टाः कुंभायस्यासा उत्कुंभा ॥ यत्संबंधादपवित्रा अपि कुंभाः पवित्रा भवन्ति ॥ तदुक्तम् ॥ अपि चांडालां इदं स्यं जलं पावनं महत् स्यं गंगा कुशु
 ष्ययेष्टमवगाहनाम् ॥ उच्छब्देन गरीषु पूयमाणानां मुजायमानां ध्वनय उच्यते ॥ उत्तु एवं विधैर्ध्वनिभिर्गुक्ताः कुंभायस्यां सा तथेति वा ॥ उद्धं मेति पाठोऽद्वतोदं भो यस्याः सा उद्धं जेत्यर्थः ॥
 १०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन् विद्यते प्रथमेशते ॥ यददृष्टमभूदन्नतद्विश्वेशसमर्पितम् ॥ ११ ॥ उपेद्रचरणद्रवा भवनापादानेन जनजला ॥ ३० ॥

उद्वन्धर्पातैर्हेतुः उद्वन्धतः समुद्रस्य पूर्तः पूरणस्य हेतुः कारणम् ॥ चः समुद्रये ॥ एवमग्रेपि ॥ उदरादात्रमहतीतिवा ॥ उत्साहप्रवर्धनीभ्रियमाणानां दर्शनादिना हर्षकारिणी ॥ उद्वेगं दो
स्थं हन्तीत्युद्वेगघ्नी ॥ उष्णशमनीतापनाशिनी चृमिदायिनीति यावत् ॥ तदुक्तं वासिष्ठे ॥ गंगाजलाभिप्रेक्षणयथानुमितिर्विभवम् तथा त्वदर्शनाद्वीतिरन्तः शतयतीवमामिति ॥ उष्णरश्मिसु
तायाः सूर्यक्याया यमुनायाः प्रिया अग्नीष्टोऽष्णरश्मिसुता प्रिया ॥ १ ॥ उत्पत्तिस्थिति संहारकारिणी ब्रह्मविष्णुशिवरूपिणीत्यर्थः ॥ उपरिपृथिव्याः स्वर्गलोकस्य ब्रह्मांडस्य वा उपरिचतु
शीलयस्याः सा उपरिचारिणी ॥ ऊर्जवन्ही ऊर्जवहती रमन्ती पृतमित्यादिमंत्ररूपा ॥ १० ॥ ऊर्जबलं प्राणवाधावतीत्युज्ज्वरा ॥ ऊर्जाबलधारणाप्राणधारणावातद्वती ऊर्जावती च ॥
ऊर्मयस्तरंगास्तेषां मालावतीत्यस्याः सा ऊर्मिमालिनी ॥ २ ॥ ऊर्ध्वतेजसां भिक्षुकाणां प्रिया अग्नीष्टोऽर्ध्वतेजः प्रिया ॥ तथा चोक्तम् ॥ गंगतीरे वसेन्नित्यं भिक्षुमौक्ष्य परायणः सिद्धिश्च त्रन्त
ज्ज्येयं यावद्धनुशतत्रयमिति ॥ ऊर्ध्वमध्यामागोयस्याः सा ऊर्ध्वाध्या ॥ त्रिपादूर्ध्वोदपुरुष इति श्रुतेः ॥ ऊर्मिस्तरांगशोकोमहजरा मृत्युस्तृप्त्यपासादीन् वा देहाध्यासं वालातिगृह्णतीत्यूर्मिं

उदन्वपूतं ह तु श्वेदोत्साहप्रवर्धिनी ॥ उद्देगघ्न्युष्णशमनी उष्णरश्मिमुताप्रिया ॥ ३१ ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिण्युपरिचरिणी ॥ ऊर्जं वहं १० व्यूजधरं जवतीचोर्मिमालिनी ॥ ३२ ॥ ऊर्ध्वरेतः प्रियोर्ध्वाध्वाद्यूर्मिलोर्ध्वगतप्रदा ॥ ऋषिचंद्रमुताद्देशं क्रणत्रयविनाशिनी १२० ॥ ३३ ॥ ऋतं भरद्वाजीचक्रकूसूरुपाऋजुप्रिया ॥ ऋक्षमार्गवहस्यार्चिक्रजुमार्गप्रदर्शिनी ॥ ३४ ॥ एधिताऽखिलधर्मार्थात्वेकैका मृतदायिनी १३० ॥ एधनीयस्य भावैव्यात्वेजितारोपपातका ॥ ३५ ॥

ला ॥ ऊर्ध्वगतप्रदास्वर्गमोक्षादितिप्रदेत्यर्थः ॥ ऋषिसमूहः स्तुता ऋषिदंस्तुता ॥ देवर्षिपिताङ्गणत्रयविनाशयितुशील्यस्याः सा ऋणत्रय
विनाशिनी ॥ चक्रणोतिविमोक्षधिरार्षएव ॥ एवमुत्तरत्रापि १२० ॥ ३३ ॥ अतस्तत्संश्लेषविभातीतिअतंगरा ॥ अद्धिदानीसद्युद्धिदानीच ॥ अक्वस्वरूपऋग्वेदात्मिका ॥ अजुप्रिया
अकुटिलप्रिया ॥ अक्षणाचंद्रादिनामिवाचिदांमियस्यास्तेषांवाचिदांमियस्याः सकाशात्सा ऋक्षाचिः ॥ शंस्वकुंदुधवलेति
वाराहोक्तेः ॥ तमेवशांतमनुजातिसर्वतस्यआसासर्वमिदंविभातीत्युतश्च ॥ अजुमार्गप्रदर्शनीमोक्षमार्गप्रकाशिनी ॥ ३४ ॥ एधितौवाधितावखिलसमयैधमार्थौययासाएधिताख
लधर्मार्थौ ॥ तु एकामुख्यानुपमेतियावत् अद्वितीयेतिवा ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ एकाद्युदायिनीएकमद्वितीयंयद्ब्रह्मासंततद्वायिनी १३० ॥ एधनीयस्वभावधनीयेवधनी
यः स्वभावोयस्याः साएधनीयस्वभावा ॥ पापानिपुञ्जतिकंपतेयेभ्यस्तेषुजातेषुसाध्वीएज्याएज्या ॥ एजितानिकंपितान्यशेषपातकानिययासाएजितशेषपातका ॥ ३५ ॥

ऐश्वर्यददातीत्यैश्वर्यदा ॥ ऐश्वर्यरूपाईश्वरधर्मस्वभावा ॥ हि ऐतिसंप्रमाणविशेषरूपा ॥ हि ऐतिसंज्ञाप्रभासनाचंद्राप्र्यकक्षवियुतामिति भागवतो
केः ॥ ओजइंद्रियसामर्थ्यतद्गतीओजसिनी ॥ ओषधीनां फलपाकानां क्षेत्रं च रूपम् ॥ ओजइंद्रियसामर्थ्यददातीत्यो जोदा ॥ ओजदेति पठेत्सकाराभावार्षः १४० ॥ ओइन
दायिनीअननदात्रीअनपूर्णेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ओष्ठेभ्यस्तस्याः सा ओह्यस्तः स्मृतवदनामधुरभाषिणीति यावत् ॥ उन्नेतर्भावो न्यस्यं ददात्री औ न्यस्यददात्री ॥ तु औषधं भवरोगिणां स
सारोगवतामगदस्वरूपं संसारो गनिवर्तकमित्यर्थः ॥ उदारस्य भावौदार्यतंत्रचबुरादक्षा ॥ उपेद्रोवा मनस्तस्येयं पत्नी औपेद्रालक्ष्मीरूपेयर्थः ॥ यदाह पराशरः ॥ पुनश्च पद्मादुद्ग
तायदादित्यो भवद्भरति ॥ उपेद्रचरणवने जनीहृपावा ॥ तु उपस्येयमौषधी संहारकारिणी शक्तिर्यर्थः ॥ हि औमेयागणेशः कार्तिकेयो वातद्रूपिणी ॥ यद्वा उमायाइदं औमेयंत
स्त्रतद्रूपे चेत्यौ मेयरूपं तद्गतेत्यस्या इत्यौ मेयरूपिणी ॥ उमायाथा तथा गंगेति च नानुत् ॥ ३७ ॥ अंबराध्ववह आकारामर्गगा ॥ अंबिजुंवां निगच्छं स्याद्वैष्णवाः ॥ विभक्तेरलोपआ

ऐश्वर्यैश्वर्यरूपाद्यैतित्यह्यद्वैदवृद्धिः ॥ ओजस्विन्योषधीक्षेत्रमोजोदौ ११० दनदायिनी ॥ ३६ ॥ ओष्ठासृताँन्नत्यदात्रीत्वौषधंभवरोणि
णाम् ॥ औदार्यचंचुरौपेंद्रात्वौग्रीत्यौमेयरूपिणी ॥ ३७ ॥ अंबराध्वहांऽबष्ठां १० वरमालांबुजक्षणा ॥ अंबिकांबुमहायोनिर्धोदांधक
हारिणी ॥ ३८ ॥ अंशुमालाद्यंशुमतीत्वंगीकृतपदानना ॥ अंधतामिसहंयं १६० धुरंजनाद्यंजनावती ॥ ३९ ॥

पः ॥ तेषु सक्तेषु तिष्ठनीत्यंबवा ॥ वैश्यायां सायायां ब्राह्मणोत्पन्नजातिविशेषावा ॥ विप्रान्मूढानिषिक्तो हि क्षत्रियायां विशाः क्षियाम् अबधः शूद्र्यानिषादोजातः पारशवोपि वाइ
तिया इव न्नस्योक्तेः १५० ॥ अंबरस्यमा अंबरमाकाशशोभातांलातिकरोतीत्यंबरमाला अंबरस्यमालेवांबरमाला ॥ अबुजाव्येव ईक्षणा निअबुजेव ईक्षणेयस्याः सांख्ये
णा ॥ अंबिकाहुर्गामातृत्वरूपावा ॥ अबुमहायानिरपांमूलकारणम् ॥ अपएवसज्जिदिविति स्मृतेः ॥ तदपोऽस्तुजनइति श्रुतेश्च ॥ अयो नंददानीत्यंधोदा ॥ अंधकहारिणी अंधकना
मानंदैव्यहर्नीशील्यस्याः सांख्ये अंधकहारिणी ॥ अंधयनीत्यंधकमज्ञानंतद्धारिणीतिवा ॥ त्वंधहारिणीति पाठोप्ययमेवार्थः ॥ ३८ ॥ अशूनांतजसांमालासमूहायस्यासांशुमाला ॥ हि
अंशुमतीतिजोवती ॥ तु अंगीकृतपुत्रत्वेनपदाननोयासां गीकृतपदानना ॥ अंकीकृतेतिवापाठः ॥ स्वाह्येगगियेत्याद्यत्रैवोक्तेः ॥ अंधतामिसंनरकविशेषस्तद्धर्त्री १६० ॥ अंधुर्ध
र्मकूपस्तरस्यरूपाकूपमात्ररूपावा ॥ अजनीत्यंजनाऽविद्यातत्त्वरूपा ॥ हनुमज्जनयित्रीरूपावा ॥ हि अंजनावती अविद्यावती ॥ ३९ ॥

कल्याणकारिणीशुभकारिणी ॥ काम्यतइतिकास्या ॥ कमलानामुत्तमानं चंगंधोवतेयस्याः साकमलोत्पलगंधिनी ॥ कुमुदनिवर्ततेयस्याः साकुमुदनी ॥ कुमुदशब्दस्याकार लोपश्छांदसः ॥ कमलानिवर्ततेयस्याः साकमलिनी ॥ कांतिश्चंद्रो ज्योतिरूप ॥ शतिमानौ प्रसादइत्यत्रैवोक्तेः ॥ कल्पितदायिन्यभीष्टदायिनी १७० ॥ ४० ॥ कांचनेदवाक्षिणीय स्याः साकांचनाक्षी ॥ कामधेनुः कामधुक् सुराजिरित्यावत् ॥ धेनुनामस्मिकामधुगिति भगवद्वचनात् ॥ कांतिरुद्यशःकर्त्री ॥ अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशः पंचक्रेरास्तत्रा भिनी ॥ क्रतुभ्यः श्रेष्ठाक्रतुश्रेष्ठा अश्वमेधादियागाधिकफलप्रदस्यर्थः ॥ कुनोऽत्रोचिर्वीचिस्तुल्यदिगतालोचनपथत्वमार्पणापीतांबरपुरनिवासवितरसि त्वदुत्सर्गंगयदियतिकायस्त नुमृतांतदाभातः शातक्रतवपदलाभोप्यतिलघुरित्याद्युक्तेः ॥ क्रतूनां फलयस्यांसां क्रतुफला ॥ कर्मबंधः कर्मबंधस्तद्विभोदिनी भेत्री ॥ ४१ ॥ कमलेदवाक्षिणीयस्याः साकमलाक्षी ॥

कल्याणकारिणी काम्या कमलोत्पलगंधिनी ॥ कुमुदतीकमलिनी कांतिः कल्पितदायिनी १७० ॥ ४० ॥ कांचनाक्षी कामधेनुः कांतिरुद्येशना शिनी ॥ क्रतुश्रेष्ठा क्रतुफला कर्मबंधविभेदिनी ॥ ४१ ॥ कमलाक्षी क्लृप्तमहराक्षशानुतपनद्युतिः १८० ॥ करुणाद्राचकल्याणी कलिकल्मषना शिनी ॥ ४२ ॥ कामरूपा क्रियाशक्तिः कमलोत्पलमालिनी ॥ कूटस्या करुणा कांता कूर्मयाना १९० कलावती ॥ ४३ ॥

क्लृप्तमहराश्रांतिहरा ॥ करानुवृद्धिस्तपनः सूर्यस्तयो रिविद्युतिर्यस्याः सा करुशानुतपनद्युतिः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशइत्यादिस्मृत्यैः १८० ॥ करुणाद्रा करुणयाद्रांतिग्राभ्यामिति यावत् ॥ च कल्याणवर्ततेयस्याः साकल्याणी ॥ कलिकल्मषना शिनी कलिकालोत्पानां पापानां शिनी ॥ कलौ गौवैकेवलमिति स्मृत्यैः ॥ ४२ ॥ काममिच्छैव रूपं यस्याः कामेन सेव्यया वा रूपं यस्याः सा कामरूपा ॥ क्रियायां शक्तिर्यस्याः सा क्रियाशक्तिः सूत्रालकस्वरूपस्यर्थः ॥ क्रियाशक्तिरूपा ॥ कमलोत्पलानां मालावर्ततेयस्याः सा कमलोत्पलमालिनी ॥ कूटयतिच्छलत्यालानामनंदत्वादिकमादृत्यससारेपातयतीति कूटोऽज्ञानंतत्र तिष्ठति तद्व्यक्षयः ॥ यद्वा कूटस्याज्ञानस्य स्यात्स्थितिर्यस्यां सा ॥ यद्वा कूटो गिरिशृंगंतद्विचक्रियतया तिष्ठति ॥ यद्वा कालत्रयव्यापकतया एकरूपा षड्भावविकाररहिता कूटस्था ॥ करुणा इत्यास्वरूपा ॥ कांता कामनीया ॥ कूर्मो यानं कूर्मवत् कूर्मलक्षणविशेषेण वा यानगमनयस्याः सा कूर्मयाना १९० ॥ कलाचतुर्षष्टिकलावर्ततेयस्याः सा कलावती ॥ ४३ ॥

१ कुमुदशब्देन सेभ्य इति क्लृप्तापासिद्धेऽसत्त्वकल्पनविचारीण्यम्

कमलालक्ष्मीहृपा ॥ कल्पलतिकाकल्पलतासिका सर्वकामपूणीत्यर्थः ॥ कालीकालिकाहृपा ॥ कलुषवैरिणीपातकनाशिनी ॥ कमनीयजलनिर्मलपानीया ॥ जडुप्रतीपशान्तनुका
भितवर्तितिकभाकामुकैत्यर्थः ॥ तथाचादिपर्वहृविंशयोः ॥ पतिलोमेनयंगंगापतित्वेऽग्निससारहृ त्वामहं कामये राजन्कुरु श्रेष्ठ भजस्व माम् भविष्यामिमहीपालमहिषीतेवशानुगेति ॥
कर्मद्विषुकर्मद्विषयशोभनजटाजूटगा ॥ ४४ ॥ कालकूटसमुद्रमथनोत्पन्नविषतप्त्यकालाऽज्ञानयोर्वानाशिनीकालकूटप्रशमनी ॥ कदंबकुसुमानिप्रियाणियस्याः साकदंबकुसु
मप्रिया २०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन् द्वितीये विवर्ते शते ॥ यदृष्टममृदन्नतद्विश्वेशमपीतम् ॥ २ ॥ कालिदः पर्वतस्तद्ववाकालिदीयमुनातदूपा ॥ केलिः क्रीडातयातस्यावामनोहराकेलि
ललिता ॥ कलामधुरयेकहोलास्तद्धनयः मनोहरास्तरंगवातोभांमालावर्तते यस्य साकलकहोलामालिका ॥ ४५ ॥ क्रांतव्याप्तमत्तिकांतं बालोकत्रयययासाकांतलोकात्रया ॥

कमलाकल्पलतिकाकालीकलुषवैरिणी ॥ कमनीयजलकधाकर्मदिसुकपर्दगा ॥ ४४ ॥ कालकूटप्रशमनीकदंबकुसुमप्रिया २०० ॥ कालि
दीकेलिललितकलकहोलामालिका ॥ ४५ ॥ क्रांतलोकात्रयाकदंबूः कंडूतनयवत्सला ॥ खड्गिनीखड्गधाराभाखगाखंडेदुधारिणी २१० ॥ ४६ ॥
खेखेलगामिनीखस्थाखंडेदुतिलकप्रिया ॥ खेचरीखेचरीवंदाख्यातिः ख्यातिप्रदायिनी ॥ ४७ ॥

समूर्तिमसर्वतःस्थत्वाऽत्यतिष्ठदगांगुलमिति श्रुतेः ॥ कंडति कुट्टय विधातत्कार्यमिति कंडूः कंडूति हृपावा ॥ कंडूर्मकंडूः ॥ मीमोभीमसेनइतिवत् ॥ तस्यतनयस्यमार्कंडेयस्यवत्सलासिग्धया ॥
खड्गेऽस्यास्तीतिखड्गिनी ॥ खड्गधारायाइवादीमिर्यस्याः सारखड्गधाराज्ञा ॥ पापकाननच्छेत्रीत्यानिर्मलत्वसादृश्याद्वा ॥ खेआकाशेगच्छतीतिवगा ॥ खंडेदुधारिणीशकलच
द्रधारिणी चंद्रकलावर्तसैत्यर्थः २१० ॥ ४६ ॥ खेआकाशेखेलेनलीलयागच्छतीतिखेखेलगामिनी ॥ खेआकाशेगच्छतीति श्रुतेः ॥ तिष्ठतीतिखस्था ॥ खंडे
दुतिलकप्रियाविश्वेश्वरकांता ॥ खेआकाशेचरतीतिखेचरी ॥ खेचरीणांसिद्धांगनानां वंदाखेचरीवंदा ॥ ख्यातिः प्रख्यातिः प्रतिष्ठेति यावत् ॥ आख्यात्यन्यथाख्यात्यसख्यात्यात्म
ख्यात्यनिर्वचनीयख्यात्येतत्सचकख्यातिर्विदूपा ॥ ख्यातिप्रदायिनीप्रतिष्ठाकारिणी ॥ ४७ ॥

१ जडुपितृत्वेनप्रतीपश्वशुरत्वेनशान्तनुपतित्वेनेत्यर्थः ॥

खंडितोदूरीकृतः प्रणतानां भक्तानां भगौघो यथासास्वदितप्रणतांघौघा ॥ खलानां बुद्धिः खलरूपावाबुद्धिस्तस्याविनाशिनी ॥ खताज्ज्वाताउत्पाटिताइति यावत् ॥ एनसांपाषाणां कंदसंदोहामूलकारणनिकरायथासास्वतैनः कंदसंदोहा २२० ॥ खड्गश्चखड्गंगंचलोद्दिनाभिर्तद्वांशगंधुयाः खुराकारोवाऽस्त्रविशेषः खेटंचायुधविशेषश्चर्मवा एतानिवर्ततेत्यस्याः सा(खड्गखड्गंगवेदिनी ॥ खड्गखड्गंगान्ध्यांखेटितुंकीद्विशील्यस्याः साइतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेडकारस्त्यटकारार्घः ॥ ४८ ॥ खरसंतपशमतीति क्षासंतपनाशिनी ॥ दुष्टजन्यसंतपशमनीतिवा ॥ खनिः पीयूषपाथसामुद्यतुल्ल्यादकानामद्यतोदकयोर्वोखनिः आकरस्थानम् ॥ गंगानिजनचित्स्वरूपा ॥ योऽसौनिर्जनोद्बुद्धित्त्वरूपीजनार्दनः स एवद्रवहूणगंगां भोजान्नशयइतिस्मृतः ॥ खगदंगंगीरयः पृथ्वीमानितवानितिवांगंगा ॥ तदुक्तंअविष्ये ॥ यस्माद्भृगुरयोदेविस्वर्गाद्वात्वामिहानयत् अतस्त्वमुनिभिः सर्वगोतिपारिकीत्यसइति ॥ गं

खंडितप्रणताघौघाखलबुद्धिविनाशिनी ॥ खतैनः कंदसंदोहा २२० खड्गखड्गंगवेदिनी ॥ ४८ ॥ खरसंतपशमनीखनिः पीयूषपाथसाम् ॥ गंगागंधवतीगौरीगंधर्वनगरप्रिया ॥ ४९ ॥ गंगोरीगंगुणमयीगतातंका २३० गतिप्रिया ॥ गणनाथं विकारीतागधपघपरिष्टुता ॥ ५० ॥

धवतीपृथ्वीरूपा ॥ गौरीपावतीनदीभेदोवाजलेशमहिषीवा ॥ नदीभेदेऽपिगौरीस्याजलेशस्यापियोषितीतिवचनात् ॥ गंधर्वनगरेतत्तुल्यप्रपंचेप्रियाऽभीष्टासारभूतल्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ असारेखलुसंसारेतच्चतुष्टयम् कार्यावाप्तः सतांसंगोऽंगः शिवपूजनमिति ॥ गंधर्वाण्ययानिनगराणितस्थानांजनानांवाप्रियागंधर्वनगरप्रिया ॥ ४९ ॥ गंगीरमनवगाश्चमं गंस्वरूपस्याः सांगंगीरंगी ॥ गुणमयीत्रिगुणालिकाभायासर्वज्ञत्वादिगुणावा ॥ गतआतंकः संत्रासोयस्यायस्याः सकाशादितिवासागततंका २३० ॥ गतेज्ञानात्मनोविश्वनाथस्य प्रियागतिप्रिया ॥ गतिज्ञानप्रिययस्याः सागतिप्रियेतिवा ॥ चतुर्विधाभजतेभामित्युपक्रम्यज्ञानीत्वाल्लैभेमनमितिभगवदुक्तेः ॥ गम्यतइतिगतिः फलंसाचासौप्रियापरमप्रेमास्पदचे निगतिप्रियाइतिवा ॥ गतिभेदेतिक्वचित् ॥ गणनायोगणेशस्तस्यांबिका मातागणनाथंबिका ॥ गीयतइतिगीता ॥ वेदेराभायणेचैवपराणेभारेतथा आदौ मध्येतथाचैतदहरिः सर्वत्रगी यतइतिस्मृतः भगवद्गीतारूपावा ॥ गधपघैश्चपरिष्टुतागधपघपरिष्टुता ॥ ५० ॥

गांधारयतीतिगांधारी ॥ विभक्तेरलोपआर्षः ॥ वारहशीशक्तिरित्यर्थः ॥ धृतराष्ट्रपत्नीरूपावा ॥ गर्भशमनीजन्मशतनी ॥ गतिभ्रष्टानांपतितानामपिगतिप्रदा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥ मा तापिसंयजेत्पुत्रं ब्रह्महत्यादिकारिणम् त्वंपुनर्गीहंतंमृगं पुनर्षेदीनवत्सलेति ॥ गतिभ्रष्टागतिप्रदतिपाठसविशेषणमेकनाम ॥ गतेर्देवत्वगतेर्भ्रष्टामानुषत्वप्रामेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ब्रह्महत्यापरिभ्रष्टेति ॥ हरिवंशेच ॥ इयमप्यायतायांगंगासर्वांगशोभना हूपिणिवैसिरिच्छेष्टात्रत्वामुपयास्यतीति ॥ स्वयंगतिभ्रष्टाऽन्येर्षागतिप्रदेतिविरुद्धालंकारोऽयम् ॥ द्वारकास्थानैमिषारण्यस्थावानदीगोमतीतदूपा ॥ गृह्यविद्याब्रह्मविद्या ॥ गौःपृथ्वीरूपागोरूपावदरूपावाणिहूपावास्वर्गरूपावा २४० गोद्वीपालयित्री ॥ गगनेगंतुशीलंयस्याःसागगनगामिनीआकाशगामिनीइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ गात्रायतदतिगोत्रोत्तरीगरीयःपर्वतदंवातेनप्रवर्धितंशीलंयस्याःसागोत्रप्रवर्धनी भक्तानांगोत्रप्रवर्तयित्रीतिवा ॥ गुणभ्योहितागुण्या ॥ गुणानतीतगुणातीतीतिर्गुणेत्यर्थः ॥ गुणायणीःगुणानानियंत्री ॥ गृहविकाकातिकयजननी ॥ गिरिसुतागिरौर्मवतःप्रसूतापार्वतीरूपावा ॥ गोर्विदस्याद्रौसमुद्रवोयस्याःसागोर्विदोविसमुद्रवा ॥ ५२ ॥ गुणनीयानिगणनयोग्यानिविचारणीयानिचरित्राणियस्याःसागुणनीयचरित्राच २५० गातरात्रायतदतिगायत्री ॥ गिरिशिष्येश्वरस्याप्रियागिरिशिप्रिया ॥ गांधारीगर्भशमनीगतिभ्रष्टगतिप्रदा ॥ गोमतीगुह्यविद्यागौ २४० गोद्वीगगनगामिनी ॥ ५१ ॥ गोत्रप्रवर्धनीगुण्यागुणातीतागुणाग्रणीः ॥ गृहविकागिरिसुतागोर्विदोविसमुद्रवा ॥ ५२ ॥ गुणनीयचरित्रा २५० चगायत्रीगिरिशिप्रिया ॥ गृह्रूपागुणवतीगुर्वीगौरववर्धनी ॥ ५३ ॥ ग्रहपीडाहरांगुद्रांगरग्रीगानवत्सला २६० ॥ घर्महंत्रीघृतवतीघृततुष्टिप्रदायिनी ॥ ५४ ॥ घंटावप्रियाघोराऽघौघविध्वंसकारिणी ॥ घ्राणतुष्टिकरीघोषाघनानंदाघनप्रिया ॥ ५५ ॥

गूढप्रच्छन्नंरूपंयस्याःसागूढरूपा ॥ गुणाःशांत्यादयस्तद्वतीगुणवती ॥ गुर्वीमहती ॥ गौरवमहत्त्वबंधयितुंगौरवणवार्धधनुंशीलंयस्याःसागौरववर्धनी ॥ ५३ ॥ महपीडाहरतीतिग्रहपीडाहरा ॥ गुद्रासुस्तातदालिका ॥ सर्वालकत्वात् ॥ गृह्णतिस्वरूपमितिगुरविद्यातद्वतिकुस्तेनाशयतीत्येतद्गुद्रादितिवा ॥ विभक्तेःश्ववणमार्षम् ॥ गरम्वीविषम्वी ॥ गानवत्सलागीतप्रियेत्यर्थः २६० ॥ घर्महंत्रीसंतापहंत्री ॥ घृतंघृततुल्यमुदकमस्तियस्याःसाघृतवती ॥ घृतनयातुष्टिस्तांप्रदातुंशीलंयस्याःसाघृततुष्टिप्रदायिनी ॥ ५४ ॥ घंटावःप्रियोयस्याःसाघंटावप्रिया ॥ घोरोयोऽघौघस्ताद्विध्वंसकारिणीघोराघौघविध्वंसकारिणी ॥ घ्राणेंद्रियस्यघ्राणमात्रेणवातुष्टिकरीघ्राणतुष्टिकरी ॥ घोषानिर्बपादभूषणकांक्ष्यःकिंकिण्यश्च तावतीतेयस्याःसाघोषा ॥ अर्शआदित्वाद्घृ ॥ तरंगस्रोतोभ्यांघोषयतीति आर्शपरप्लीरूपावेतिघोषा ॥ घनएकरसोयआनदस्तास्वरूपा ॥ स्त्रीत्वच्छांसंबुद्राहिवी ॥ राहोःशिरइतिबुद्धेदोपचारात् ॥ सएषपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ अतएवघनप्रियानिबुद्धप्रिया ॥ परमप्रेमास्पदत्वात् ॥ घनानांमेघानांवाप्रियाघनप्रिया ॥ आकाशगंगारूपेणतेषांछावनत् ॥ ५५ ॥

सर्वेषां पापानामज्ञानतत्कार्यस्याघातुकानाशिका २७० ॥ घूर्णितानि जलानियस्याः सा घूर्णितजलाः ॥ घटाघूर्णितापातकसंततियया सा घृष्टपातकसंततिः ॥ घटकोटिभिः प्रपीता आपोयस्याः सा घटकोटिप्रपीताया ॥ घटितं संपादितमशेषमंगलयया सा घटिताशेषमंगला ॥ ५६ ॥ घृणावती दयावती ॥ घृणनिधिदयासमुद्रः ॥ इत्थ आर्षः ॥ घस्त्रासर्वमक्षणी ला ॥ सकलकाल इति श्रुतेः कालमुपिकामक्षक इति स्मृतेश्च ॥ घूकानां बकानां नादो विद्येत यस्याः सा घूकनादिनी ॥ घृष्टणेन देवांगनानां मंगरोगेणापि जरा इषवीतवर्णातनुयस्याः सा घृष्टणापि जतनुः ॥ घर्षनामाद्रदविशेषस्तत्त्वहृषिणी २८० ॥ घर्ष इति ध्वनिर्यस्याः यर्षनामाद्रदनेतत्त्वमिति मितेन त्वनो यस्या इति वासा घर्षस्वना ॥ ५७ ॥ चंद्रिका ल्यो त्सा ह्रूपा ॥ चंद्रकांतमणि रत्नानि बां वु यस्याः सा चंद्रकांतवः ॥ चंचलः स्फुरत्यपोयस्याः सा चंचदाया ॥ तत्रापि स एवार्थः ॥ चलनी स्फुरतीद्युतियस्याः सा चलद्युतिः ॥ चिन्मयी ज्ञानस्वरूपा ॥ सत्यज्ञानमनंतब्रह्मेति श्रुतेः ॥ चितिरूपा ज्ञानस्वभावा ॥ चंद्राणामयुतशतमिवानंदयस्याः सा चंद्रायुतशतानना ॥ चंद्रायुतसितानेति काचित्साठ

घातुका २७० घूर्णितजलाघृष्टपातकसंततिः ॥ घटकोटिप्रपीतापाघटिताशेषमंगला ॥ ५६ ॥ घृणावती घृणनिधिघस्त्रासर्वमूकनादिनी ॥ घृष्टणापि जतनुघर्षरा २८० घर्षस्वना ॥ ५७ ॥ चंद्रिका चंद्रकांतवुश्रचंद्रपाचलद्युतिः ॥ चिन्मयी चितिरूपा चंद्रायुतशतानना ॥ ५८ ॥ चांपेयलोचनाचारु २९० श्रवणी चारुगामिनी ॥ चार्या चारित्रानिलया चित्ररुचि चरुहृषिणी ॥ ५९ ॥ चंपूश्चंदनशुच्यं बुश्रचर्चनीया चिरस्थिरा ॥ ३०० ॥ चारुचंपकमालाढ्या च मिताशेषदुष्कृता ॥ ६० ॥

स्रजसितवं शुभत्वम् ॥ ५८ ॥ चांपेयपुष्पे इव लोचने यस्याः सा चांपेयलोचना ॥ चारुर्मनोहरा २९० ॥ चाहृण्यगानियस्याः सा चार्वंगी ॥ चारुयथास्यात्तथा गंगीलंयस्याः सा चारुगामिनी ॥ चरणचारो ज्ञानंतर्दतिचायेतज्ञायेतवाचार्या ॥ उपनिषत्पतिपद्येत्यर्थः ॥ चारित्राण्येव चारित्राणि तेषां निलया सच्चरित्राश्रयेत्यर्थः ॥ चित्रविचित्रजगत्करोति चित्ररुचम् ॥ तदुक्तं वासिष्ठे ॥ कश्चिद्व्योमनि चित्ररुचिदिति ॥ चित्रविचित्ररूपमस्या अस्तीति चित्ररुहृषिणी ॥ ५९ ॥ चंपूश्चंदनशुच्यं बुः ॥ गद्यपद्यमंगल्यं चंपूरित्यभिधीयत इति वचनात्तद्रूपावाचंपूः ॥ चंदनमिव शुचि सुगंधिर्मलंचांबु यस्याः सा चंदनशुच्यंबुः ॥ चर्चनीया चारुणीया चितनीयेति यावत् ॥ चिरकालव्याप्यस्थिरा चिरस्थिरा अनादिरित्यर्थः ३०० ॥ गंगानामसहस्रेण स्मरन्तु यो विदधते ॥ यददृष्टममदत्र तद्विश्वेशे समर्पितम् ॥ १ ॥ चारुचंपकपुष्पाण्यां मालासाभिराढ्या सा चारुचंपकमालाढ्या ॥ चर्मिता निसंवांसं प्रापिता निमज्जितानीत्येतदशेषदुष्कृतानियया सा चर्मिताशेषदुष्कृता ॥ चमूअदन इति धातुः ॥ ६० ॥

चिदेवाकाशश्चिदाकाशस्तद्वहतिप्रापयतीतिचिदाकाशवहा ॥ चित्याद्यैया ॥ ध्येयसदासद्विदुर्मंडलमध्यवर्तनारायणसरसिजासनसन्निविष्टः केयूरवाग्न्यककुडलवाङ्किरी
टीहाराहिरण्यवर्णदुर्धनशंखचक्रइतिस्त्रेः ॥ चंचलसुरस्त्रप्रकाशमित्यर्थः ॥ अत्रायंपुरुषस्वयम्योतिरितिश्रेयः ॥ चामर्त्रीजितावाल्यजनैःसैवितेत्यर्थः ॥ चोर्तिन्यशेषव
जिनानिययासाचोर्तिशेषवजिना ॥ चरितन्यशेषमडलानिब्रह्मलोकादिस्थानानिययासाचरिताशेषमंडला ॥ ६१ ॥ छेदिताखिलपापौघा छेदिताश्छिन्नाखिलाःपापौघाय
यासाछेदिताखिलपापौघा ॥ छद्मर्मा छद्मकपटमज्ञानरोगविशेषवाहतीतिछद्मर्मा ३१० ॥ छलकपटछलयतीतिछलयतीतिछलमज्ञानवानातद्वारिणी ॥ छनव्याप्तात्रिविष्टपलत्सर्गुभवनंय
यासाछत्रिविष्टपतला ॥ छोटानिदूरीकृतान्यशेषबंधनानिययासाछोटितशेषबंधना ॥ छेदितैकचित्पाठः ॥ ६२ ॥ छुरितःक्षुरितोऽमृतधाराणंजलप्रवाहाणामोथोययासा
छुरितामृतधारौघा ॥ छिन्नानिच्छेदिताभ्येनासिद्धिजनानिययासाछिन्नैनाः ॥ छट्टगामिनैस्वच्छंदचारिणीस्वतंत्रेत्यर्थः ॥ छत्रिकृतोमरालौघोहससमूहो

चिदाकाशवहचिंत्याचंचक्षामरवीजिता ॥ चोरितशेषद्वजिनावरिताशेषमंडला ॥ ६१ ॥ छेदिताखिलपापैषाछद्मप्रो३१० छलहारिणी ॥
छन्नत्रिविष्टपलछोटितशेषबंधना ॥ ६२ ॥ छुरितामृतधारैषाछिन्नैनाश्वदगामिनी ॥ छत्रीकृतमरालौषाछदीकृतनिजामृता ॥ ६३ ॥
जाह्नवीज्या ३२० जगन्माताजप्याजंधालवीविका ॥ जयाजनार्दनप्रीताजुषणीयाजगद्धिता ॥ ६४ ॥

ययासालुब्रूकृतंमरालौघा ॥ छटाकृतानिछटांप्रापितानिप्रकटीकृतान्येतन् निजामृतानिस्वस्वरूपभूतानिजलानिययासूछटाकृतनिजामृता ॥ ६३ ॥ जङ्गोरपत्यजङ्गमी ॥ तथा
चहरिशवे ॥ राजर्षिणाततःपीतांगदृष्ट्वामहर्षयः उपनित्युभ्रमाभाङ्गुहृतुत्वंनजङ्गमीमिति ॥ ज्याधनुर्गणद्वप्रतीयमाना ॥ तदुक्तम् ॥ लोलाकैशवौकोटीगंगज्यानगंधनुः
कलिलंस्थशरोविष्णाःशिवेःधर्वापुनानुमामिति ३२० ॥ जगतांमाताजगन्माताविश्वयोनिरित्यर्थः ॥ जय्याजपविषया ॥ जंघालादीर्घावीच्यस्तरंगयस्याःसाजंघालवीचिका ॥
जयतिसर्वौक्त्तर्षेणवर्ततइतिजयपार्वतीसखिरूपावा ॥ तथाचात्रैवदेवीवाक्यम् ॥ सुलक्षणाशुभाचारासखीमेःसुशुभादया यथाजयाचविजयेत्यादि ॥ जनार्दनस्यप्रतीजनार्दनो
वाप्रीतोयस्याःसाजनार्दप्रतीना ॥ जुषर्णायाश्रीरुद्रादंशिमैवनीया ॥ तथाचभागवते ॥ यत्पादिनिःस्तनसारस्ववरुदकेनतीर्थेनमृगधिकृतेनशिवःशिवोभूदिति ॥ जगतांहिताज
गद्धिता ॥ ६४ ॥

जीवनंजीवनहेतुः॥जीवनेनजलेनप्राणिनांप्राणायस्याःसा जीवनेनप्राणयतिवष्टयतीतिवाजीवनप्राणब्रह्मस्वरूपा ॥ कोहोवाव्याक्तःप्राण्याद्येश्चाकाशाआन्देनस्यादितिश्रुतेः॥ जगदिति ॥ परस्मात्पुरुषान्भिन्नमिदंजगदित्यभिधीयतेब्रह्म ॥ ब्रह्मैवेदंविश्वंमिदंविष्टपुरुषपदेदंविश्वमित्यादिश्रुतेः ॥ विश्वंविष्णुरितिस्मृतेश्च ॥ यद्वा गच्छतिसर्वव्याप्तोतीतिजगत् ॥ नित्यःसर्वगतःस्याणुरितिस्मृतेः ३३० ॥ ज्येष्ठाआद्यामूलकारणत्वात् ॥ जगन्मयीजगत्स्वरूपास्वाध्यस्तविश्वेत्यर्थः ॥ जीवजीवातुलितिका जीवानांप्राणिनांजीवनौषधरूपा ॥ यदाहामरः ॥ जीवानुजीवनौषधमिति ॥ जन्मिजन्मनिर्वहणी जन्मिनामस्तिसमतामसुत्तिनिराकर्त्री ॥ ६५ ॥ जाड्यस्याज्ञानस्यसंतापस्यवाविश्वंसनकदर्शनीलंयस्याःसाज्ञाद्विध्वंसनकरी ॥ जगदोनिर्जगतांकारणम् ॥ जलानांजडानामज्ञानामित्येतत् ॥ अविलेवकलुषितेवआदेवतिवजलाविला ॥ अज्ञानेनावज्ञानेतनमृशतिजंतवदितिभगवदुक्तेः ॥ जलैर्धर्मद्रवैरपराविलाव्याप्ताइतिवा ॥ जगदानंदजननीदर्शनादिनाजनमात्रस्यसुखकर्त्री ॥ जलमिवजलंविष्णुः ॥ सलिलएकद्रष्टेतिश्रुतेः ॥ तस्माज्जाताजलजा ॥ जल

जीवनंजीवनप्राणाजग ३३० ज्येष्ठाजगन्मयी ॥ जीवजीवातुलितिकाजन्मिजन्मनिर्वहणी ॥ ६५ ॥ जाड्यविध्वंसनकरीजगदोनिर्जलाविला ॥ जगदानंदजननीजलजाजलजक्षणा ३४० ॥ ६६ ॥ जनलोचनपीयूषाजटातटविहारिणी ॥ जयंतीजजपूकक्षीजनिजज्ञानविग्रहा ॥ ६७ ॥ झल्लरीवाधकुशलाझलझलजलावता ॥ झिटीशवंद्याझांकारकरिणीझझरावती ३५० ॥ ६८ ॥

जेक्षणापयोजेक्षणा ३४० ॥ ६६ ॥ जनलोचनपीयूषाप्राणिमात्रेनान्नाद्यता ॥ जटातटविहारिणीइश्वरस्यजटाप्रदेशविहारिणी ॥ गगाजलप्लावितकेशदेशेतिस्मृतेः ॥ जयंतीजयनशीला शक्रालजाक्रभक्तकांतारूपावा ॥ अथाहमागवान्कृपभदेवद्व्यारभ्यजयंत्यामिद्रदनायामितिभागवतोक्तेः ॥ जंजपूकानिपापानिहंतीतिजंजपूकक्षी ॥ जनुपापघ्नोतिक्वचिन्नायः ॥ उत्सादिनज्ञानशरीरययासाजनितज्ञानविग्रहा ॥ ६७ ॥ झल्लरीवाधकुशलाझल्लयावाद्येऽभिज्ञा ॥ झलझलशब्दजलशब्दनुकरणे झांकारझझराशब्दवर्षि ॥ झलझलशब्दयमनेनजलेनावता ॥ झिटीरोनमहादेवस्यमूर्तिविशेषणश्रीकटादित्यसिद्धेनवंद्याझिटीशवंद्या ॥ तथाचोक्तंशारदातिलके ॥ श्रीकंठानंतस्त्वमश्वत्थिर्मूर्तिरमरेश्वरः अर्धांशोभारजुलित्यतिथीशः स्याणुकोहरः झिटीशोभौतिकःसद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः अक्रूरश्चमहासेनःषोडशेश्वरमूर्तयइति ॥ झांकारशब्दकदर्शनीलंयस्याःसाझांकाराकरिणी ॥ झझराइतिजलशब्देवर्तितयस्याःसाझझरावती ३५० ॥ ६८ ॥

टीकितंसेवितमशेषपातालंजोगवतीरूपेणययासाटीकितशेषपाताला ॥ एनास्येवाद्रयस्तेषांपाटनेविदारणेटीकिकापाषाणविदारणशस्त्रविशेषरूपिणी ॥ टंकारशब्दोयथास्यात् टं
कारशब्देनवाच्यतःकल्लोलायस्यांसाटंकारदृत्यकल्लोला ॥ टीकनीयःस्वतर्गैःसेवनीयोमहांस्तोयस्याःसाटीकनीयमहातटा ॥ ६९ ॥ इवरमाडंबरवगवन्नरमित्येतत् यथास्यान्
थाप्रवहतीतिडंबरप्रवहा ॥ डीनान्युडुडियमानानियानिराजहंसानंकुलानितैराकुलव्याप्ताडीनराजहंसकुलकुला ॥ डमदितिशब्दायमानोडमरुहंस्तेयस्याःसाडमडमरुहस्ताच ॥
डामरोडामरकलोनवाक्षदेवीमन्त्रप्रतिपादकोपथोमहाराष्ट्रपृथुसिद्धस्त्रोक्तप्रतिपादितमहांडकमन्त्रमयमहच्छरीरयस्याःसाडामरोक्तमहांडका ॥ गंगागीर्योरभेदात् ॥ ७० ॥ डौ
कितंभक्तेभ्यःसेवितंभक्तिमियावत् ॥ अशेषनिर्वाणसालोक्यसामीप्यसाहस्यसाहस्यलक्षणपंचविधैकैवल्यययासाहौकितिशेषनिर्वाणा ॥ डक्कावाद्यविशेषस्तस्यानादव
नादवंचितचलंतिजलाःनियस्याःसाडक्कानादचलज्जला ३६० ॥ दुडिश्वासौविघ्नेशश्चेतितात्पर्यजननीदुडिविघ्नेशजननी ॥ ढणदितिशब्दानुकरणे ॥ ढणशब्दोयथास्यान्तथाढुणितानिदूरी

टीकितशेषपातालांटीकनोद्विपाटने ॥ टंकारदृत्यकल्लोलाटीकनीयमहातटा ॥ ६९ ॥ इवरप्रवहाडीनराजहंसकुलकुला ॥ डमडमरुह
साचडामरोक्तमहांडका ॥ ७० ॥ डौकितशेषनिर्वाणाडक्कानादचलज्जला ३६० ॥ दुडिविघ्नेशजननीढणढुणितपातका ॥ ७१ ॥ तर्पणीती
र्थतीर्थाचत्रिपथात्रिदेशेश्वरी ॥ त्रिलोकगोप्नीतोयेशीत्रैलाक्यपरिवदिता ॥ ७२ ॥ तापत्रितयसंहर्त्री ३७० तेजोबलविवर्धिनी ॥ त्रिलक्षा
तारणीतारतारपतिकरंचिता ॥ ७३ ॥

कृतानिपातकानिययासाढणढुणितपातका ॥ ७१ ॥ सर्वास्तर्पयतीतिवृत्त्यस्यामनयेतिवासर्वइतितर्पणी ॥ तीर्थानानिपानागमार्षजुष्टजगुहूणतीर्थतीर्थत्वययासातीर्थतीर्था
ययादाहामरः ॥ निपानागमयोस्ताथैर्षिजुष्टजलेगुराविति ॥ त्रिपथा त्रिषुलोकेषुप्राधान्यागोयस्याःसात्रिपथा ॥ त्रिदेशानंदेवानामीश्वरीत्रिदेशेश्वरी ॥ त्रिदिवेश्वरीतिकविचाठः ॥
त्रिलोकंकोपायतीतित्रिलोकगोप्नी ॥ तोयेशीजलानांदधिष्ठातृणामीश्वरी ॥ त्रिलोकस्यैर्जनैःपरितःअभिवादितास्तुतावेतित्रैलाक्यपरिवदिता ॥ ७२ ॥ आध्यात्मिकाधिदेविकाधि
भौतिकतापत्रयसंहर्तीतितापत्रितयसंहर्त्री ३७० तेजोबलेविवर्धयितुंशीलयस्याःसातेजोबलविवर्धिनी ॥ त्रिषुलोकेषुलक्ष्यतेरूपयस्यादितित्रिलक्ष्या ॥ तारयतिस्वर्वास्तरत्यनया
स्यामितिवासर्वइतितारणी ॥ तारयतिभक्तानिति ताराम्रणवहूपानक्षत्ररूपपावा ॥ अहल्याद्रौपदीसीतारामंदोदरीतयत्रोक्तनारारूपपावा ॥ तारपतिकरंचिताचंद्राश्मिभिः
पूजिता ॥ अथवातारपतयेचंद्रायशिरोधारणेनकंसुखरातीति तारपतिकरारुद्रसेनारंचिता ॥ ७३ ॥

त्रैलोक्यपावनीपुण्या त्रैलोक्यपावयंतोतित्रैक्यपावव्यांगोतिमभीमसुखानथस्तासांमध्यपुण्यापुण्यातिशयहेतुः ॥ तुष्टिदासुखदा ॥ तुष्टिहृषिणीतुष्टिसहृषा ॥ वृष्णादच्छातस्याश्लुशो वृष्णाछेत्री ॥ तीर्थमात्राणांसमानांवाब्रह्मपुत्राणांमातातीर्थमाता ३८० ॥ त्रिविक्रमपदोद्भवा त्रिविक्रमोवाभनस्तस्यपादोवनेजनाज्जाता ॥ ७४ ॥ तपइंद्रियमभमैकाग्र्यम् ॥ मनसश्चैद्रियाणांचैकाग्र्यपरमंतपइत्युक्तेस्तन्ययितपोमयीआलोचनमयीत्यर्थः ॥ तपोहृषाकृच्छवाद्रायणादिरूपा ॥ तपस्तोमफलप्रदातपोनिकरफलदात्री ॥ त्रैलोक्यव्यामृषी लंयस्याःसात्रैलोक्यव्यापिनी ॥ सर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ वृत्तिसृष्टिसहृषा ॥ वृत्तिसृष्टिकारोतीतिवृत्तिकृत् ॥ तत्त्वहृषिणीचतुर्विंशतितत्त्वहृषिणी परमार्थरूपापिनिवा ॥ ७५ ॥ त्रैलो क्यमुंदुरासौदयस्याःसात्रैलोक्यमुंदुरी त्रैलोक्येमनोहरोतिवा ॥ तुर्यावस्थात्रयतीता ॥ तदुक्तम् ॥ अहंभावानहंभावोक्त्यासदसतीतया यदसक्तंसमंस्वच्छस्थितंतनुयमुच्यतइ ति ३९० ॥ तुर्यस्यापिप्रतियोग्यीननिहृष्यत्वेनकल्पितत्वात्तदतीतमतिक्रान्तयसदंपब्रह्मतत्त्वदतीतितुयातीतपदप्रदा ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीब्रैलो क्यसंपत् ॥ त्रैलोक्यस्यलक्ष्मीर्यस्याः त्रैलोक्यपावनीपुण्यातुष्टिदातुष्टिरूपा ॥ तृष्णाछेत्रीतीर्थमाता ३८० त्रिविक्रमपदोद्भवा ॥ ७४ ॥ तपोमयोतपोरूपातपस्तोमफलप्रदा ॥ त्रैलोक्यव्यापिनीद्विसृष्टिसृष्टस्तत्त्वहृषिणी ॥ ७५ ॥ त्रैलोक्यमुंदुरासौ ३९० तुर्यातीतपदप्रदा ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीक्षिपदीतथ्यातिमिरचंद्रिका ॥ ७६ ॥ तेजोगर्भांतपःसारात्रिपुराशिशिरोगृहा ॥ त्रयस्वरूपापिणीतन्वी ४०० तपनांगजर्भातिनुत् ॥ ७७ ॥ तरिस्तरणिजामित्रतोपिताशेषपू र्वजा ॥ तुलाविरहितातीव्रपापतूलतनूनपात् ॥ ७८ ॥

सकाराशादितिवा ॥ त्रीणिपदान्यस्याइतित्रिपदी ॥ त्रिणिपदाविचक्रमइतिश्रुतेः ॥ त्रिषुलोकेषुपदस्थानमस्याइतिवा ॥ तथाकालत्रयावाध्या ॥ सत्यज्ञानमंतब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तीर्थेषु साध्वीतीत्याइतिवापाठः ॥ तिमिरमंधकारंतत्रचंद्रिकाकौमुदीवोज्ज्वला तिमिरमज्ञानंतस्यचंद्रिकानाशिकेत्यर्थइतिवा ॥ ७६ ॥ ईश्वरस्यतेजोवीर्यमग्निनात्यक्तंगर्भेयस्याःस्रोतेजोग र्भा ॥ तपसांसारोबलंयस्याःसातपःसारा ॥ तपसांसाराभूतेतिवा ॥ त्रिपुरारोःशिशिरोग्रहंयस्याःसात्रिपुराशिशिरोगृहा ॥ त्रयोस्वरूपापिणिवेदत्रयरूपा ॥ तनोतिप्रपंचजातमितितन्वी ॥ ७७ ॥ कारश्छांदसःसुंदरीतिवा ४०० ॥ गंगानामसहस्रैस्मिंश्चतुर्यैविवृतशते ॥ यददृष्टमनुदत्तद्विध्वंशेसमर्पितम् ॥ ४ ॥ तपनांगजस्ययमस्यर्भतिमपनुदतीतपनांगजर्भातिनुत् ॥ ७७ ॥ तत्त्वज्ञानंतत्कार्यमितितीरः भक्तानांसंसारार्णवनौचक्रूपेतिवा ॥ तरणिजोयमस्तस्यामित्रम् तदधिकारखंडनात् ॥ तरणिजायायमुनायामित्रमितिवा ॥ तीर्पतास्तुतिप्रापिताअशो पाअगीरथस्यपूर्वजाःप्रपितामहाअशेषाणांजनानांपूर्वजाःपितृपितामहायायेतिवासातपिताशेषपूर्वजा ॥ तुलाविरहितापरिमाणमतीत्यर्थः ॥ तीव्रपापाच्येतूलानितेषुतनूनपाद्ब्र ह्मिस्तद्वाहिकेत्यर्थः ॥ ७८ ॥

दारिद्र्यदमनीदक्षौग्यच्छेत्री ॥ दक्षाभुक्तिमुक्तिप्रदानचतुरा ॥ दक्षभायाप्रसूतिरूपावा ॥ प्रसूतिमानव्रीदक्षउपर्यमहजालजईतिभागवतौक्तः ॥ दक्षैतिकीचत् ॥ दुष्प्रक्षप्रक्तिमंतरण
 द्रष्टुमशक्या ॥ दिव्यमलौकिकमहानंभूषणयस्याःसादिव्यमंडना ४१० ॥ वैदिकीतांचिकीचदीक्षावर्तेयस्याःसादीक्षावती ॥ दुरावाप्याज्ञानमंतेणप्राप्तुमशक्या ॥ तमेवविदित्वा
 ऽतिमृत्युमेतिनान्यःपथाविद्योतेऽयनायेतिश्रुतेः ॥ द्राक्षामृद्धीकातद्वस्त्रधुरवारिविभर्तौतिद्राक्षामधुरवारिश्रुत् ॥ ७९ ॥ दर्शितप्रकाशितमायाविनेवगंधर्वनगरादिकमनेकनानाविधंकुतु
 केकौतुकंजगल्लक्षणमाश्रयययासादर्शितानेककुतुका ॥ दुष्टानियानिदुर्जयदुःखानिनिहरीतीतिस्था ॥ दुष्टदुर्जयदुःखकदिपिपाठेदुष्टानिदुर्जयदुःखकदित्यर्थः ॥ दैन्यकार्पण्यह
 रतीतिदैन्यरुत् ॥ दैन्यरुदितिपाठेदत्याहृतिनाशयतीत्यर्थः ॥ दुग्गितानिह्वनीतिदुरितघ्नीच ॥ इनोरपत्यानिह्वानवास्तेषामर्गेविण्णोःपदाज्ञायादपद्याजातानवाःरिपदाज्ञजा ॥ विष्णु

दारिद्र्यदमनीदक्षादुष्प्रेक्षादिव्यमंडना ४१० ॥ दीक्षावतीदुरावाप्याद्राक्षामधुरवारिश्रुत् ॥ ७९ ॥ दर्शितानंकुतुकादुष्टदुर्जयदुःखरुत् ॥
 दैन्यरुदुरितघ्नीचदानवारिपदाज्ञजा ॥ ८० ॥ दंदशूकविपघ्नोचदारिताघौघसंततिः ४२० ॥ द्रुतादवद्रुमच्छन्नादुवाराघविघातिनी ॥ ८१ ॥
 दमभ्रात्यादेवमातादेवलोकप्रदर्शनी ॥ देवदेवप्रियंदेवीदिवपालपदवायिनी ॥ ८२ ॥

पादार्थसंगूतस्मृतेः ॥ ८० ॥ दंदशूकाःसर्पस्तेषांविषहंतीतिदंदशूकविपघ्नीच ॥ दारिताविदारिताघौघसंततिःपापपरंपराययामादोरिताघौघसंततिः ४२० ॥ द्रवतीतिद्रुतादेगगा
 भिनीतियावत् ॥ मंदारपारिजातसंतानकल्यैवक्षहरिचंदनैव्याभीदेवद्रुमच्छन्ना ॥ दुवाराणिप्रायश्चिनादिभिश्छेत्तुमशक्यान्यधानिपानिविघातिशुशीलयस्याःसादुवाराघविघा
 तिनी ॥ उक्तंच ॥ प्रायश्चित्तंयदिस्यात्तवजलकणिकाब्रह्महृत्यादिपापेकस्तांस्तोतुसमर्थविजगद्वहदेविगैरेनमस्तेइति ॥ ८३ ॥ दमभ्रात्यादमादिसाधनचतुष्टयैःप्राप्या ॥ तथाचक्षु
 त्तिः ॥ शान्तोदात्तउपरनस्तिदुःसमाहितोभूत्वोत्सन्धवात्मानंपरयेष्विति ॥ देवमाताःशक्तिस्वरूपा ॥ देवलोकप्रदर्शनीब्रह्मलोकदिप्रापयित्री ॥ देवःस्वप्रकाशःसर्वलोकक्यतइतिलो
 कस्तत्प्रदर्शनीतिवा ॥ देवदेवप्रियाविश्वेश्वरवल्लभा ॥ देवीद्योतमानास्वप्रकारोत्यर्थः ॥ दिक्पालपदवायिनीद्वीद्विपदवापयित्रीत्यर्थः ॥ ८२ ॥

दीर्घमायुःकर्तृशील्यस्याः सा दीर्घायुःकारिणी ४३० ॥ दीर्घाऽनवच्छिन्ना ॥ दौर्गन्धी धर्मार्थकाममोक्षप्रसवा ॥ दूषणवर्जिता अविद्यातत्कार्यरहितेत्यर्थः ॥ दुग्धमेव ध्रुवद्वितुशील्यस्याः सा तथा ॥ गेहपथरापृथ्वीस्वरूपेत्यर्थः ॥ सा हि दुग्धं ध्रुवना चतुःक्षुमुद्रं पुरितवती ॥ अतएव कालिदासोपिकथयति स्म ॥ पयोऽथरीभूतचतुःक्षुमुद्रं पुरितवती ॥ धर्मार्थकाममोक्षानुक्षतीति दोक्षा ॥ धर्मार्थकाममोक्षायस्याः आप्यन्त इत्यर्थः ॥ दिवि भवा दिव्याऽलौकिकीत्यर्थः ॥ दिव्यगतिप्रदाऽलौकिकपदशब्देत्यर्थः ॥ ८३ ॥ विवोनवोद्युनदीस्वर्गित्यर्थः दीनशरणं दीनानां गृहापातकिनामपिशरणं क्षित्री ॥ तदुक्तम् ॥ मातापितृत्यजेसु ब्रह्महत्यादिकारिणम् त्वंपुनर्गीहंत भयं पुनरीषे दीनवसले इति ॥ देहि देहनिवारिणी अविद्या निरासे नजीवोपाधिभूतदेहद्वयविनाशिनीत्यर्थः ४४० ॥ द्राघीयसी दीर्घा महत्तरेति यावदित्यर्थः ॥ महत्तरेति विभुसामानं महतो महतीति त्यादित्युक्तेः ॥ दायहं ब्रवीं संतापच्छेधो ॥ दितास्वद्वितापात

दीर्घायुःकारिणी ४३० दीर्घादौर्गन्धीदूषणवर्जिता ॥ दुग्धं ध्रुवविनीदोत्या दिव्या दिव्यगतिप्रदा ॥ ८३ ॥ द्युनदीर्घा दीनशरणदेहि देहनिवारिणी ४४० ॥ द्राघीयसी दायहं ब्रवीं दितपातकसंततिः ॥ ८४ ॥ दूरदेशांतरचरदुर्गमो देववल्लभा ॥ दुर्दन्तघ्नी दुर्विगात्या दयाधारा दयावती ४५० ॥ ८५ ॥ दुरासदादानशीला द्राविणी द्विहिणस्तुता ॥ दैत्यदानवसंशुद्धिकर्त्री दुर्बुद्धिहारिणी ॥ ८६ ॥

कसंततिः पापपरंपरायया सा दितपातकसंततिः ॥ ८४ ॥ दूरदेशांतरे चर्तृशील्यस्याः सा दूरदेशांतरचरी ॥ दूरदेशस्थितापि स्वस्मिन्नासवपापनाशिनीत्यर्थः ॥ अद्राक्षति ध्यानयमाद्यैर्विनागम्यत इति दुर्गमा ॥ तदुक्तम् ॥ अद्राक्षति ध्यानयमाद्यैर्यतमानैः कर्तुं शक्यो देवदेहवायुयइशः दुर्विज्ञेयो जन्मरतैश्चापि विततैस्तं सारव्यांतं विनाशहरिमीदृश इति ॥ देवानामभीष्टा देववल्लभा ॥ देवः श्रेयविष्णुः श्रीरुद्रो वा वल्लभायस्याः सा तथेति वा ॥ दुर्दन्तान् दुष्टान्वाप्यनोवाहतीति दुर्दन्तघ्नी ॥ दुर्विगात्याऽनुग्रहसंतरेणानामशक्त्या ॥ दुर्विगाहेति पाठोपि स एवार्थः ॥ दयाधारा कृपाधिकरणम् ॥ दयावती कृपायुक्ता ४५० ॥ ८५ ॥ दुर्दःखेनासवनमासादनज्ञानं भविष्यत्यासा ॥ दानेन पुरुषार्थचतुष्टयप्रदानेन शीलं स्वभावस्याः सा दानशीला ॥ द्रवितुं निरंतरंगंतुं पापसंधानं द्रावयितुं शीलं स्वभावो यस्य सा द्राविणी ॥ द्विहिणेन ब्रह्मणा स्तुता द्विहिणस्तुता ॥ दैत्यदानवयोः संशुद्धिकर्तृशील्यस्याः सा दैत्यदानवसंशुद्धिकर्त्री ॥ दुष्टां बुद्धिं दुर्तृशील्यस्याः सा दुर्बुद्धिहारिणी ॥ ८६ ॥

सरणंसारः दोनेनसारोज्ञानयस्याःसादानसारा ॥ तमेतवेदानुवचनेनब्राह्मणावित्रिद्विषतिपयज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेनेतिश्रुतेः ॥ दययासारोज्ञानयस्याःसादयसारा ॥ द्यादिवृक्षार्भचवि
गाहितुशीलंयस्याःसाद्यावाभूमिविगाहिनी ॥ दृष्टफलमैहिकसुखादिअदृष्टफलंपारलौकिकंस्वर्गमोक्षादितयोःप्रामियस्याःसादृष्टादृष्टफलप्राप्तिः १६० ॥ देवसमूहेरिभिवदितास्तुत्या
वादेवतावंदवंदिता ॥ सर्वदेवेनमरकृताइतिवारहोक्तेः ॥ ८७ ॥ दीर्घमहद्वनंतंसंकल्पःसृष्ट्यादिलक्षणंयस्याःसादीर्घव्रतता॥दीर्घादृष्टिज्ञानंयस्याःसादीर्घदृष्टिरपरिच्छिन्नज्ञानस्वरूपावा॥
दीर्घाशंखकुंदेदुःखज्वलंतोययस्याःसादीप्तमोया ॥ तदुक्तंवारहो ॥ शंखकुंदुधवलेति ॥ दुःखेनालज्जनंप्रामियस्याःसादुरालभा ॥ दुर्लभेत्यर्थः ॥ दंडयित्रादंडकन्नोकारयित्राति
वा ॥ दंडनीतिरर्थशास्त्ररूपा ॥ दुष्टेषुपापेषुदंडधारयंतियेतदुदंडधराज्जाइयल्लैरचित्ता ॥ ८८ ॥ दुरोदरंयूनादिदुर्वेत्ततद्धंतंशीलंयस्याःसादुरोदरघ्नो ॥ दावोवनमिसिद्धद्वीचदीप्तिर्य

दानसारादयासाराद्यावाभूमिविगाहिनी ॥ दृष्टादृष्टफलप्राप्ति १६० ॥ देवतावंदवंदिता ॥ ८७ ॥ दीर्घव्रतादीर्घदृष्टिज्ञानोयादुरालभा ॥ दंडयि
त्रादंडनीतिर्दुष्टदंडधराचित्ता ॥ ८८ ॥ दुरोदरघ्नोदावाचित् १७० ॥ द्रवद्वयैकशेवधिः ॥ दीनसंतापशमनोदात्रीदवथुवैरिणी ॥ ८९ ॥ दरीविदा
रणपरादांतादांतजनप्रिया ॥ दारिताद्रितटादुर्गा १८० ॥ दुर्गारण्यप्रचारिणी ॥ ९० ॥

स्याःसादात्राचित् १७० ॥ द्रवनीतिद्रवस्वकार्यव्यामृत्रपरिपूर्णमित्यर्थः ॥ द्रव्याणांसर्वपरदायानामेकःशेवधिर्मुख्यनिधिर्मुख्यआश्रयइत्यर्थः ॥ दीनानांसं
सारंगारेपापव्यमानानांसांतापानाध्यात्मिकादितापाशमयितुंशीलंयस्याःसादीनसंतापशमनी ॥ दीनसंतापशमनेतिपाठोपिस्वरुपार्थः ॥ दात्रीपुरुषार्थचतुष्टयदानकर्त्री ॥ दवथुवैरि
णीसंसारजयजन्यकपनाशिनी ॥ ८९ ॥ दरीविदारणंपरांतस्यैयस्याःसादरीविदारणपरा ॥ तदुक्तंवारहो ॥ विध्यपाषाणभेदिनीति ॥ दांतावशीकृतोदया ॥ दांतजनानांप्रियादांतजना
वाप्रियायस्याःसादांतजनप्रिया ॥ दारितमद्भितटंययासादरिताद्रितटा ॥ दुर्गनामानैद्व्यंहतवतीतिदुर्गागोरी ॥ तथाचात्रैवदेवीवाक्यम् ॥ अद्यप्रभृतिभेनामदुर्गतिस्त्यातिमेष्यति दुर्ग
दैत्यस्यसमेष्टातनादितिदुर्गमादिति ॥ तद्रूपा ॥ गंगार्थीयंतरंयच्चयोत्रेतंमूढधीस्तुसइतिभविष्येदर्शनात् १८० ॥ दुर्गारण्येदुर्गसर्वनेदुर्गासुरएववारण्यउग्रयत्रप्रचर्तुंप्रहृत्चरीलंयस्याः
सादुर्गारण्यप्रचारिणी ॥ ९० ॥

धर्मलभ्यायोगैकप्राप्त्या ५१० ॥ धर्मरूपं जलं यस्य सा धर्मजला ॥ धर्मस्य प्रसवा यस्याः सा धर्मप्रसवा ॥ धर्मो देयत्वेन वर्तते यस्याः सा धर्मिणी सा च सा चेति विशेषणं नमैकम् ॥
 धर्मस्य प्रसव लक्षणो धर्मो वर्तते यस्याः सा धर्मप्रसव धर्मिणीति वा ॥ ध्यानगम्यं स्वरूपं यस्याः सा ध्यानगम्य स्वरूपा च ॥ धरणी पृथ्वीरूपा ॥ धातुपूजिता ब्रह्मा चिन्ता ॥ ९५ ॥ धून
 यतिपापानीति धूः ॥ धूजटेरीश्वरस्य जटायां स्थितिर्यस्याः सा धूर्जटिजटा संस्था ॥ धन्या कृतार्था धनयहिता धन्येति वा ॥ धीः सामान्यात्मिका बुद्धिः ॥ धारणावतीति द्विशे
 षरूपा ५२० ॥ नंदा तन्वाग्नी ॥ तदुक्तं नंदा चालकं नंदा चेति ॥ निर्वाणजननी केवल्यसंपादयित्री ॥ नदयितुंशीलं यस्याः सानदिनी वसिष्ठधनु रूपा वा ॥ नृबानिदरीकृतानि
 पानकानि यया सानुत्पन्नता का ॥ ९६ ॥ निषिद्धा उत्सादिना विघ्ननिचया यया निषिद्धविघ्ननिचया ॥ निजानंदे ब्रह्मानंदं स्तंप्रकाशयितुंशीलं यस्याः सा निजानंदप्रकाशिनी ॥ नभो
 गणचरी आकाशमार्गवहा ॥ नूतिः स्तुति स्वरूपा ॥ दीर्घत्वमर्षम् ॥ नम्या वंधा ॥ नारायणी नारायणशक्तिः ५३० ॥ नृता ब्रह्मेन्द्रादिभिः स्तुता ॥ ९७ ॥ निर्गतः संसाररूपो मलो य
 धर्मलभ्या ५१० धर्मजला धर्मप्रसव धर्मिणी ॥ ध्यानगम्य स्वरूपा च धरणी धातुपूजिता ॥ ९५ ॥ धूर्जटिजटा संस्था धन्या धीधारणावती
 ५२० ॥ नंदा निर्वाणजननी तंदिनी नुन्नपातका ॥ ९६ ॥ निषिद्धविघ्ननिचयानिजानंदप्रकाशिनी ॥ नभोगणचरी नूतिर्नम्या नारायणी
 ५३० नृता ॥ ९७ ॥ निर्मला निर्मलाख्या नाना शिनी तापसंपदाम् ॥ नियतानित्य सुखदानानां श्रयं महानिधिः ॥ ९८ ॥ नदी नदसरो माता
 नायिका ५४० नाकदीर्घिका ॥ नष्टोद्धरणधीराच नंदना नंददायिनी ॥ ९९ ॥ निर्णीक शेषभुवनानिः संगानिरुपद्रवा ॥ निरालंबानि अप्रपंचानि
 णां शितमहामला ५५० ॥ १०० ॥

स्याः सा निर्मला ॥ निर्मलं सारानाशकमाख्यातं कथं नयं स्याः सा निर्मलाख्याना ॥ नाशिनी तापसंपदा तापपरं पराणां विधातिनी ॥ नियता एकरूपा ॥ नितरां यता संयता इति वा ॥ नि
 त्यसुखं ब्रह्म सुखं देवतीति नित्यसुखदा ॥ नाना श्रयं महानिधिः ॥ नाना श्रयं जगत्तस्य महानिधिः परममधिष्ठानमित्यर्थः ॥ ९८ ॥ नदी सतिद्रूपा ॥ नदसरो माता नदानां सरसां च जनयि
 त्री ॥ नायिका श्रेष्ठसर्वनियंत्रित्यर्थः ॥ नृत्यकत्री स्वरूपा वेत्यर्थः ५४० ॥ नाकदीर्घिका स्वर्गवापी स्वरूपा ॥ नष्टानां संसारे पतितानां मुद्धरे मोचेने धीरादक्षानष्टोद्धरणधीराच ॥
 नंदयति स मुद्धाङ्करोतीति नंदना ॥ नंदमानंदं सृष्टिं देवातुंशीलं स्याः सानंददायिनी ॥ ९९ ॥ निर्णीकपयित्रोक्तमशेषभुवनं यया सा निर्णीकशेषभुवना ॥ निर्गतः संगः संवंधो यस्य
 सानिःसंगा ॥ असंगो न हि सज्जत इति श्रुतेः ॥ निर्गत उपद्रव आध्यात्मिका दिलक्षणे यस्याः सा निरुपद्रवा ॥ निर्गत आलंब आश्रयो यस्याः सा निरालंबा ॥ स्वमहिमप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ स
 भगवान्कस्मिन्वतिष्ठतिः स्वमहिम्नातिश्रुतेः ॥ निष्प्रपंचाप्रपंचातीता ॥ एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः ॥ निःशेषेण नाशितं महामलमज्ञानं यया सा निर्णीकशितमहामला ५५० ॥ १०० ॥

निर्मलज्ञानजननीब्रह्मलैकलज्ञानोत्पादिनी ॥ निःशेषायेप्राणितायाआध्यात्मिकादिलक्षणास्तान्हरतीतिनिःशेषप्राणितापहन् ॥ नित्यउत्सवोयस्याःसानित्योत्सवा ॥ नित्येनमुखे
नस्वरूपानेदनित्यंसर्वदावातृप्तानित्यतृप्ता ॥ नमस्कार्यानमस्कारविषया ॥ अंजनमज्ञानतद्रहितानिरंजना ॥ १ ॥ निष्काशा नियमइति यावत् तद्वतीतिनिष्ठवती॥निर्निगतआतंक
आशंकायस्याःसानिरातंका ॥ तत्रकोमोहःकःशोकइतिश्रुतेः ॥ निर्निगतःपापलोपायस्याःसानिलेपा ॥ शुद्धमयापविद्धमितिश्रुतेः ॥ निश्चलःकूटस्थआत्मायस्याःसानिश्चलालिका
५६० ॥ निर्गतमवय्वंदूषणयस्याःसानिवधा ॥ निरवधानिरंजनमितिश्रुतेः ॥ निराहचेश्वरहिता ॥ कूटस्थमचलब्रुवमितिस्मृतेः ॥ च नीललोहितमूर्धगाविश्वेश्वरमस्तकगा ॥ २ ॥
नंदिशृंगिणस्तुत्या नंदीचभृंगीचणान्श्वनंदिशृंगिणस्तैस्तोववागणोताभ्यास्तुत्यास्तुल्यहो ॥ नागनागरस्वरूपा ॥ नंदयतीतिनंदासमृद्धिदेत्यर्थः ॥ नगालजाहिमवतोदुहिता ॥ हिमा

निर्मलज्ञानजननीनिःशेषप्राणितापहन् ॥ नित्योत्सवानित्यतृप्तानमस्कार्यानिरंजना ॥ १ ॥ निष्ठावतीनिरातंकानिलेपानिश्चलालि
का ५६० ॥ निरवधानिराहचनीललोहितमूर्धगा ॥ २ ॥ नंदिशृंगिणस्तुत्यानागानंदानगालजा ॥ निश्चलहानाकनदीनिरयाणवदीर्धनोः
५७० ॥ ३ ॥ पुण्यप्रदपुण्यगभापुण्यापुण्यतंत्रंगिणी ॥ पृथुःपृथुफलापूर्णाप्रणतातिप्रभंजिनी ॥ ४ ॥ प्राणदाप्राणिजननी ५८० प्राणेशी
प्राणरूपिणी ॥ पद्मालयापराशक्तिःपुरजित्परमप्रिया ॥ ५ ॥

चलकृताश्रयेतिस्मृतेः ॥ निश्चलह्राविध्रहिता निर्गतःभयहूहोयस्याइतिवा ॥ नाकनदीस्वर्गनदी ॥ निरयाणवित्यपापसमुद्रस्यदीर्घानोः पारप्रापिकामहतीनैकेत्यर्थः ५७० ॥ ३ ॥
पुण्यप्रदतीतिपुण्यप्रदा ॥ पुण्यंभयस्याःसापुण्यमर्त्ता ॥ पुण्यापुण्यस्वरूपा ॥ तद्धेतुत्वात् ॥ पुण्यरूपस्तंरागाविधेतयस्याःसापुण्यनदीतिवापुण्यतंत्रंगिणी ॥ पृथुर्महनीपरिपूणेत्य
र्थः ॥ पृथ्वताररूपावा ॥ पृथूनिमहांतिफलानियस्याःसापृथुफला ॥ पूर्णासर्वव्यापिका अनवच्छिन्नप्रवाहरूपावा ॥ प्रणतानामातिप्रभंजितुंशील्यस्याःसाप्रणतातिप्रभंजिनी
॥ ४ ॥ प्राणानुदतिभक्तानामभक्तानांखंडयतीतिवा प्राणदा ॥ प्राणिजननीजंतूत्यादिनी ५८० ॥ प्राणेशीप्राणानानियंत्रिणी ॥ प्राणोहिरण्यगर्भःसमष्टिरूपस्तद्रूपवतयस्याःसाप्रा
णरूपिणी ॥ हिरण्यगर्भःसमवर्तायेइत्यादिश्रुतेः ॥ पद्ममालयंयस्याःसापद्मालयालक्ष्मीस्वरूपेत्यर्थः ॥ पराशक्तिमयाख्यातद्रूपा ॥ पराशक्तिविविधैवश्रूयतइतिश्रुतेः ॥ पुर
जित्बिपुरारेःपरमाचासौप्रियाचेतिपुरजित्परमप्रिया ॥ ५ ॥

परासर्वोक्तं ॥ नतत्समश्चाप्यधिकश्चदृश्यतइति श्रुतेः ॥ परफलस्यैकैत्रयस्य प्राप्तिर्यस्याः सा परफलप्राप्तिः ॥ त्वमापीतापीताबरपुरनिवासवितरसीत्युक्तेः ॥ पावनीसर्वपापशोधनी ॥ प्रायश्चित्तं यदिस्यात्तत्र जलकणिकाब्रह्महत्यादिपापे इत्युक्तेः ॥ च पयस्विनी प्ररास्तजलवती पुण्यतोयेत्यर्थः ॥ परआनंदो यया परानंदस्वरूपपासा परानंदा ॥ स्त्रीत्वमार्षम् ५९० ॥ प्रकटोऽर्थो यस्य सा प्रकटार्था ॥ प्रति तिष्ठत्यस्यां सर्वमिति प्रतिष्ठा ॥ पालनी पालनकर्त्री ॥ परा परस्वरूपा पूरयतीति वापरा ॥ ६ ॥ पुराणेषु पठिता पुराणपठिता तत्प्रतिपाद्या ॥ अथवा पुराणः परमात्मा तद्रूपेन यतिप्रतिष्ठायाः ॥ प्रणवाक्षरं अकारस्तद्वृत्तिः ॥ पार्वती भवानीरूपा ॥ प्रेमसंपन्ना प्रीतिसंयुक्ता परमास्यदेत्यर्थः ॥ परां जीवानां पाशाश्चतुर्विंशति तत्त्वानि बाविमोचनी पशुपाशविमोचनी ॥ विनाशिनी ति पाठे पिसृगार्थः ६०० ॥ गंगानामसहस्रेस्मिन् विद्यते द्विक्लेशते ॥ यददृ

परा परफलप्राप्तिः पावनी च पयस्विनी ॥ परानंदा ५९० प्रकटार्था प्रतिष्ठा पालनी परा ॥ ६ ॥ पुराणपठिता प्रीता प्रणवाक्षररूपाणि ॥ पार्वती प्रेमसंपन्ना पशुपाशविमोचनी ६०० ॥ ७ ॥ परमात्मस्वरूपा च परब्रह्मप्रकाशिनी ॥ परमानंदनिष्पन्दा प्रायश्चित्तस्वरूपाणि ॥ ८ ॥ पानीयरूपं निर्वीणा परित्राण परायणा ॥ पापैधनद्वज्ज्वाला पापारिः पापनामनुत् ॥ ९ ॥ परमैश्वर्यजननी ६१० प्रज्ञा प्राज्ञा परा परा ॥ प्रत्यक्षलक्ष्मीः पद्माक्षी परव्योमा मृतस्रवा ॥ ११० ॥

ष्टममूदत्रतद्विश्वेशमर्पितम् ॥ ६ ॥ परमात्मस्वरूपा च परब्रह्मैकलक्षणा च ॥ परब्रह्मप्रकाशिनी परब्रह्मप्रकाशकारिणी ॥ परमानंदस्य निरता स्यदश्चलनं तद्व्यभिच्यक्तियस्याः पुण्यकर्म हेतुत्वात्सा परमानंदनिष्पन्दा ॥ प्रायश्चित्तस्वरूपाणि सवर्पापैकप्रायश्चित्तरूपा ॥ प्रायश्चित्तंतु तत्रैव त्रयंगमं विद्यत इति स्मृतेः ॥ ८ ॥ पानीयरूपं निर्वीणा जलस्वरूपैकैवल्यमेव जलस्य रूपेण तिष्ठतीत्यर्थः ॥ परित्राण परायणा मन्त्रक्षणे पराश्रयरूपा ॥ पापान्येधनानि तेषु द्वज्ज्वाला वनाग्निशिखा ॥ पापारिः पापानां शत्रुः ॥ पापानि नामानुदतीति पापनामनुत् ॥ ९ ॥ परमैश्वर्यजननी अणिमाद्यैश्वर्यदात्री ६१० ॥ प्रकटप्राज्ञा प्रज्ञा स्वप्रकाशनैकस्रभावा ॥ प्राज्ञा न विद्यते ज्ञो यस्य साऽज्ञा प्रकटाऽज्ञा प्राज्ञा विदुषीति वा ॥ परा पराकार्यकारणरूपा ॥ परावरा इति पाठे परे हिरण्यगर्भादिय अवगतिरुक्ता यस्य सा तथा ॥ प्रत्यक्षालक्ष्मीरपरोक्षानिर्वीणा श्रीयस्याः सा प्रत्यक्षलक्ष्मीः साऽक्षुस्मीस्वरूपेति वा ॥ पद्मपद्मपत्रे इवाऽक्षिणी यस्याः सा पद्माक्षी ॥ परव्योम परमाकाररूपममृतं मरणरहितं स्वरूपं नक्तम्यः स्रवति प्रयच्छतीति परव्योमा मृतस्रवा ॥ आकाशस्तुष्टिगादिति न्यायात् ॥ ११० ॥

प्रसन्नमज्ञानतत्कार्यरूपमलेनतत्सृष्टंरूपस्वरूपंयस्याःसाप्रसन्नरूपा ॥ प्रकषणनिधीयतकार्यजातप्रलयकालेऽस्याभितिप्रणिधिः ॥ पुनर्तीतिपूतापरमपवित्रस्वरूपा ॥ पवित्राणां पवित्र्यइतिस्मृतः ॥ प्रत्यक्षेदेवताऽपरोक्षप्रत्यक्षैतन्यरूपा ॥ यत्साक्षादपरोक्षद्वन्द्वेति श्रुतेः ६२० ॥ पिनाकिपरमप्रीताविश्वेश्वरस्यात्यन्तवल्लभा ॥ परमेशिनोब्रह्मणःकमंडलुराश्रयत्वेन यस्याःसापरमष्टिकमंडलुः ॥ आदावादिपितामहस्यनियमव्यापारपात्रेजलमित्युक्तः ॥ ११ ॥ पद्मनाभपदार्थेणप्रसूताविष्णुपादार्थेणसंजृता ॥ पद्मालयन्यगशायिनोभगवतःपादोदंकपावनम् विष्णुपादार्थसंज्ञेत्याद्युक्तेः ॥ पद्मनाभालावर्तयस्याःसापद्ममालिनी ॥ पराच्युद्धृद्वतीतिपरिधिः ॥ पुष्टिकरोतीतिपुष्टिकरी ॥ पद्म्यासंसारोगस्यपथस्वरूपा ॥ पूर्तिःपरिपूर्णरूपाउदरादिभरणरूपावा ॥ प्रभावतीप्रकाशवती ॥ १२ ॥ पुनर्तीतिपुनाना ६३० ॥ भीतानांपानकर्तृणांपीतासतीतिवागमोन्मं

प्रसन्नरूपाप्रणिधिःपूनाप्रत्यक्षेदेवता ६२० ॥ पिनाकिपरमप्रीतापरमष्टिकमंडलुः ॥ ११ ॥ पद्मनाभपदार्थेणप्रसूतापद्ममालिनी ॥ परधिं दापुष्टिकरीपथ्यापूर्तिःप्रभावती ॥ १२ ॥ पुनाना ६३० पीतगर्भघ्नीपापपर्वतनाशिनी ॥ फलितनीफलहस्ताचफुल्लंबुजविलोचना ॥ १३ ॥ फालितनोमहाक्षेत्राफणिलोकविभूषणम् ॥ फेनच्छलप्रणुनैनाःफुल्लकैरवगंधिनी ॥ १४ ॥ फेनिलाच्छंबुधाराभा ६४० फुडुच्चादितपात का ॥ फाणितस्वादुसलिलाफांटपथ्यजलाविला ॥ १५ ॥

तीतिपीतगर्भघ्नी ॥ पापान्येवपर्वतास्तान्नाशितुंशीलयस्याःसापापपर्वतनाशिनी ॥ फलदेयत्वेनवर्तयस्याःसाफलिनी ॥ भक्तेभ्योदातुंफलहेस्तेइवयस्याःसाफलहस्ता ॥ फलमानु र्लिंगादिफलहस्तेयस्याइतिवा ॥ च फुल्लंबुजानीवविकसितानिलोचनानियस्याःसाफुल्लंबुजविलोचना ॥ १३ ॥ फालितंबाडितमेनसांपानामहाक्षेत्रययासाफालितनोमहाक्षेत्रा ॥ भोगवतीरूपेणसंपलोकभूषणरूपाफणिलोकविभूषणम् ॥ फेनच्छलेनप्रणुनानिदूरीकृतानिर्गुणसिपापनिययासाफेनच्छलप्रणुनैनाः ॥ फुल्लविकसितयत्नैर्वकुमुदंतदंशवगंधस्तद्व धोवावर्तयस्याःसाफुल्लकैरवगंधिनी ॥ १४ ॥ फेनिलेफेनयुक्तयदच्छंबुतस्थयाधाराप्रवाहसेनाआदिमिर्यस्यास्तत्स्वरूपावा साफेनिलाच्छंबुधाराभा ६४० ॥ फुडितिशब्दानुकरणम् ॥ फुडितिशब्देनोच्चादितपातकंययासाफुडुच्चादितपातका ॥ फाणितंफेनविशेषमिवस्वादुसलिलंयस्याःसाफाणितस्वादुसलिला ॥ फांटकंरतद्वयथ्यजलेनविला साफांटपथ्यजलाविला ॥ १५ ॥

विश्वेश्वरमाता विश्वमाता च ॥ विश्वेश्वरीसर्वेश्वरीत्यर्थः ॥ विश्वेश्वरस्य प्रिया विश्वेश्वरी प्रियायस्याः सा विश्वेश्वरप्रिया ॥ ब्रह्मणः परमात्मनः हिरण्यगर्भाय वेदाय ब्राह्म-
 णाय त्रहिता ब्रह्मण्या ॥ हिरण्यगर्भादीन् करोतीति ब्रह्मकृत् ॥ ब्रह्मणः शक्तिब्रह्मी ब्रह्मणि भवान् नैकम्यलक्षणं स्थिति रूपावा ॥ ६५० ॥ ब्रह्मिष्ठास्य महिमध्येत्यर्थः ॥ ब्रह्मणभक्ता-
 वा ॥ विगतमलं पापं यस्मात्तथा मृतमुदकं यस्याः सा विमलोदका ॥ १६ ॥ विभावरीश्रेष्ठा बभूव ननु मथ्येति ॥ च विजाविगतरं ज्ञेयस्याः सा विजाः ॥ शुद्धसत्त्वत्यर्थः ॥ विक्रान्तं व्यामनं कविष्टपंगुवनं यया
 स्यात्सदृशता सा हस्ताः प्रमदाः कमलक्षणाः तासां विभावरीश्रेष्ठा बभूव ननु मथ्येति ॥ च विजाविगतरं ज्ञेयस्याः सा विजाः ॥ शुद्धसत्त्वत्यर्थः ॥ विक्रान्तं व्यामनं कविष्टपंगुवनं यया
 साविक्रान्तं नेकविष्टपा ॥ विश्वमित्रं जगद्धितैषिणी ॥ विष्णुपदादुद्धृता विष्णुपदी ॥ विष्णोरियैवैष्णवी ॥ वैष्णवानां विष्णुभक्तानां प्रिया वैष्णवप्रिया ॥ १७ ॥ विरूपाक्षे त्रिनेत्रे प्रियं करोती-
 ति विरूपाक्षप्रियकरी ६६० ॥ विभूतिरणिमाद्यैश्वर्यरूपा ॥ विश्वतः सर्वतो मुखानियस्याः सा विश्वतो मुखी ॥ सर्वतः पाणिपादंतस्तर्वतोऽक्षिशिरोमुखमिति स्मृतं ॥ विगतः पाशो बंधं
 विश्वमाता च विश्वेश्वरी विश्वा विश्वेश्वरप्रिया ॥ ब्रह्मण्या ब्रह्मरुद्धा ह्यो ६५० ब्रह्मिष्ठा विमलोदका ॥ १६ ॥ विभावरी च विरजा विक्रान्तं नेकविष्ट-
 पा ॥ विश्वमित्रं विष्णुपदी वैष्णवी वैष्णवप्रिया ॥ १७ ॥ विरूपाक्षप्रियकरी ६६० विभूतिर्विश्वतो मुखी ॥ विपाशा वैबुधविधा वेदाक्षरस-
 सवा ॥ १८ ॥ विद्यावेगवती वंधा बृंहणी ६७० ब्रह्मवादिनी ॥ वरदा विप्ररुष्टा च वरिष्ठा च विशेषी ॥ १९ ॥ विद्याधरी विशेषी काचवयोदं-
 निषेविता ॥ बहूदका बलवती ६८० व्यामस्या विबुधप्रिया ॥ १२० ॥

संसाररूपं यस्याः सा विपाशानदी विशेषरूपावा ॥ तथा च जीष्मपर्वणि ॥ दृषद्वर्ता विपाशां च विपासां स्थूलबालुकामिति ॥ विबुधस्य विष्णोरियैवैबुधदेवलोका भवावा ॥ वेदावेतुन्यो-
 ग्या ॥ वैद्येति चान्यत्र ॥ वेदाक्षरेभ्यो वेदातिभ्यो ब्रह्मानंदं संस्रवति ब्रह्मानंदं सस्य वासवाय स्यस्याः सा ब्रह्मनंदरसलवा ॥ १८ ॥ विद्या ब्रह्म विद्यारूपा ॥ वेगवती स्मृतो गमिनी ॥ वंधाऽग्नि-
 वंधा मुत्पावा ॥ बृंहणी देहं द्रियादीनां परिणामयित्री ६७० ॥ ब्रह्मवर्दिनुरालयस्याः सा ब्रह्मवादिनी ॥ वरं ददातीति वरदा ॥ विशेषेण प्रकटा विप्ररुष्टा सवौत्तमेत्यर्थः ॥ वरिष्ठा श्रेष्ठा
 च ॥ वैपक्षिणि हंसे शतं इति विशो ब्रह्माऽऽशंकरः बुधति धारयति पोषयतीति वाधो विष्णुस्तान् ब्रह्मरुद्धं विष्णुन्ययति प्रापयतीति विशो धनी विशेषेण शोधयति पक्षिं त्रयतीति वा ॥ १९ ॥ वि-
 द्यां धरतीति विद्याधरी विद्याधरस्त्रीरूपिणी निवा ॥ नाभिकमलोद्भवेति वैष्णवोक्तेः ॥ विगतः शोको यस्याः सा विशांका ॥ वयोदंटेः पक्षिसमूहं नंतरां सेवितवयोदंटेन षेविता ॥ बहून् युदका-
 नियस्याः सा बहूदका ॥ बलं विद्यते यस्याः सा बलवती ६८० ॥ व्यामस्या मृताकाशस्था ॥ परमेव्यो मन्त्रिनिष्ठतीति वा व्योमस्था ॥ परमेव्यो मन्त्रित्यदिश्रुतेः ॥ विबुधानां देवानां वि-
 श्वेश्वरस्य वा प्रिया विबुधप्रिया ॥ १२० ॥

वाणीवचनरूपासरस्वतीस्वरूपावा ॥ वेदः प्रतिपादकत्वेन वर्तत इत्यस्याः सा वेदवती कुराव्यजदुहितृरूपावा ॥ वेदवती हरेणे उत्तरकोटिप्रसिद्धा रामायणे ॥ कृतयुगवेदवती त्रैतायां जनकालजा द्वापरैर्द्रौपदेज्ञेयातेन कृष्णा त्रिहायनीतिवचनाच्च ॥ विज्ञानस्वरूपा ॥ ब्रह्मविद्यारूपस्तर्गो वर्तते इत्यस्याः सा ब्रह्मविद्या तर्गिणी ब्रह्मविद्या नदी स्वरूपावा ॥ ब्रह्मांडकोटिपरिमित ब्रह्मांडानि व्युत्पन्नस्य सा ब्रह्मांडकोटिव्यामांबुः ॥ ब्रह्महत्यापहरिणी ब्राह्मणवधपहरणरीला ॥ २१ ॥ ब्रह्मेशविष्णुरूपहिरण्यगर्भश्चिन्मयनाथनारयणरूपश्च ॥ बुद्धिरंतःकरणमेवैतद्रूपा ॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मीति भगवद्वचनात्तद्विज्ञानस्वरूपावा ६९० ॥ विभवमैश्वर्यं विगतो भवो योऽस्मिन्संभोक्षवा वर्धयितुं शील्यस्याः सा विभववर्धिनी ॥ विशेषेण लसितं शील्यस्य तादृशं सुखविलासिनां वा सुखसंदर्शनीति विलासिमुखदा ॥ वैश्यावैश्यजातिरूपा तत्त्वरीरूपावा ॥ वर्या इति पाठे ईश्वराधीन्यर्थः ॥ तथा च भागवते ॥ सर्वतिसरितो भीता इति ॥ विश्वा इति पाठे विश्वबाहुकाशीस्थो देवता विशेषरूपेत्यर्थः ॥ व्यापिनी व्यापनरीला च ॥ वषाणि धर्मोत्पत्त्यनेः कारणम् ॥ २२ ॥ वषां कस्य वषां च जस्य मौलिर्मसकं निलय आश्रयो यस्य सा वषां कमौलिनिलया ॥ विपन्नानां विपद्रुस्तानां स्वजले मृत्तानां वा आर्तपीडां प्रसंजितुं शील्यस्याः सा विपन्नार्तिप्रभांजिनी ॥ विभिः पक्षिभिर्नीता प्राप्ता वाणी वेदवती वित्ता ब्रह्मविद्या तर्गिणी ॥ ब्रह्मांडकोटिव्यामां बुद्धिर्ब्रह्महत्यापहरिणी ॥ २१ ॥ ब्रह्मेशविष्णुरूपश्च बुद्धिर् ६९० विभववर्धिनी ॥ विलासिमुखदा वैश्या व्यापिनी च वषारिणी ॥ २२ ॥ वषां कमौलिनिलया विपन्नार्तिप्रभांजिनी ॥ विनीता विनीता ब्रध्नतनया ७०० विनया न्विता ॥ २३ ॥ विपंचीवाद्यकुशला वेणुश्रुतिविचक्षणा ॥ वर्चस्करी बलकरी बलान्मूलितकल्मषा ॥ २४ ॥ विषाप्मा विगतांतका विकल्पपरिवर्जिता ७१० ॥ वष्टिकर्त्री वष्टिजला विधिर्विच्छिन्नबंधना ॥ २५ ॥

व्याप्तिरित्यावत् ॥ विषययुक्ता इति वा ॥ विनता विशेषणतान्मेत्यर्थः ॥ गरुडामृतरूपावा ॥ ब्रध्नतनया गोरूपा ॥ सूर्यमुताहिगाव इति श्रुतेः ॥ यमनारूपावा ७०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्निवर्तते स मेरते ॥ यददृष्टमदृष्टतद्विश्वेशसमर्पितम् ॥ ७ ॥ विनयेन युक्ता विनया चिता वीनां पक्षिणानयेन समुदायेन वाऽन्विता ॥ २३ ॥ विपंचीवीणा तद्रूपा ॥ वीणा वेणुसदृग्गादिवाद्यरूपा येन मयैवैवोक्तेः ॥ वाद्यकुशला वादनमात्रेक्ष्णा ॥ वेणोः श्रुतौ श्रवणविशेषविज्ञाने विचक्षणा निपुणा ॥ वर्चस्करी तेजस्करी ॥ बलकरी सामर्थ्यकरी ॥ बलेन ज्ञानेन सामर्थ्येन वा उन्मूलितानि कल्मषाणि यया सा बलोन्मूलितकल्मषा ॥ २४ ॥ विगतः प्राप्मा यस्य सा विषाप्मा ॥ विशेषेण गत आंतको भयं यस्य सा विगतांतका ॥ विकल्पपरिवर्जिता अशेषमेव रहिता ७१० ॥ वष्टिकर्त्री स विवृत्तरूपा ॥ आदित्या जायते वष्टिरिति स्तुतेः ॥ वष्टिजला वष्टेः कारणभूतं जलं यस्य सा ॥ इद्रकरीणि हिंशुडभिर्गंगजलमुद्धृत्य मेघैस्तंचारयति देववष्टि रूपा यत इति लोकप्रसिद्धिः ॥ विदधातीति विधिर्हिरण्यगर्भरूपेत्यर्थः ॥ विशेषेण स्थितं भक्तानां बंधनं यया सा विच्छिन्नबंधना ॥ २५ ॥

भक्तानां व्रतस्य सकल्पस्यानुसारेण रूपं यस्य साऽवताररूपा ॥ वित्तरूपा धनस्वरूपा ॥ बहुगविघ्नानां विनाशं करोतीति बहुविघ्नविनाशकृत् ॥ बहुविघ्नविनाशकृदिति क्वचित् ॥ वसुधारावसोर्धारा रूपा वसुधामोक्षमादीनमवताररूपेण धरतीति वा ॥ वसुधामतीत्यर्णादिमती पृथ्वीरूपा वा ॥ विचित्राण्यंगानियस्याः सा विचित्रांगी ७२० ॥ विभावसुः सूर्यरूपा वक्ररूपा वा ॥ २६ ॥ विशेषेण जयतीति विजया भवान्याः सखिरूपा वा ॥ विश्वबीजजगदुपादानमिदम् ॥ वामामनोहरा च सा देवी चेति वामदेवी वस्यपत्नीति वा ॥ वरान्प्रदतीति वरप्रदा ॥ वषो धर्मश्चाश्रितया धर्मेणाश्रितेति त्रयवर्णाश्रिता ॥ विषं समारदुःखं हन्तीति विषघ्नी ॥ तया चोक्तम् ॥ संसारविषनाशिन्या इति ॥ च विज्ञानान्यवोर्मयोऽश्वश्च तेषां मालावर्तिते यस्य सा विज्ञानोर्म्यं शुभमालिनी विज्ञानोर्म्यासां शुभमालिनी चेति वा ॥ २७ ॥ भवा योद्वाय हन्ता भव्या समीचीनेति वा ॥ भोगो वर्तते यस्य सा भोगवती ॥ भागवतीति पाठे भागवत्संबन्धिनी विष्णुपदीत्यर्थः ७३० ॥ भद्रा मंगलरूपा ॥ भवानी भवपत्नी ॥ भूतानि सा वयस्यस्य दयति पात्यतीति वा भूतभाविनी ॥ भूतानां व्रतरूपा वित्तरूपा बहुविघ्नविनाशकृत् ॥ वसुधारा वसुधामती विचित्रांगी ७२० विभावसुः ॥ २६ ॥ विजया विश्वबीजं च वामदेवी वरप्रदा ॥ वषाश्रिता विषघ्नी च विज्ञानोर्म्यं शुभमालिनी ॥ २७ ॥ भव्या भोगवती ७३० भद्रा भवानी भूतभाविनी ॥ भूतधात्री भयहरा भक्तदारिद्र्यघ्ना तिनी ॥ २८ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदा भोरी भक्तस्वर्गपवर्गदा ॥ भागीरथी ७४० भानुमती भाग्यभोगवती भूतिः ॥ २९ ॥ भवप्रिया भवद्वेषी भूतिदा भूतिभूषणा ॥ भालोचन भावज्ञा भूतभव्यभवसंभुः ७५० ॥ १३० ॥

चतुर्विधानां पूर्वापालयित्रीति वा भूतधात्री ॥ अयं संसारजयहरतीति भयहरा ॥ भक्तानां दारिद्र्यहन्तुं शील्यस्याः सा भक्तदारिद्र्यघ्नातिनी ॥ २८ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदा भोगमोक्षप्रदा ॥ सुखदामोक्षदा गंगैव परमा गतिरिति स्मृतः ॥ भोरी नक्षत्राणां नियत्री ॥ चांद्रमसी शक्तिरित्यर्थः ॥ भाचा सौर्दर्श चेति वा ॥ भक्तानां स्वर्गपवर्गोददातीति भक्तस्वर्गपवर्गदा ॥ भगीरथेनानीति भागीरथी ७४० ॥ भातीति भानुः श्रीकृष्ण उतया दकतया वर्तते यस्य सा भानुमती तेजस्विनीति वा ॥ भानुमती हरिणेशप्रसिद्धा सह देवपत्न्या दवस्य भानोः कन्यारूपा वा ॥ तथा च हरिवंशे ॥ कन्यां भानुमतीं नाम भानोर्दुहितरं नृप एव भानुमती वीरसहदेवाय दीयतामिति ॥ भाग्यं नियतिरूपम् ॥ भोगवतीति वा धइति स्मृतः ॥ विभतीति भृतिभरणस्वरूपा वा ॥ २९ ॥ भवप्रिया रदकांता भवप्रियो यस्य भवस्याभीष्टेति वा सा तथा ॥ भवद्वेषी संसारनाशिनी ॥ तथा च श्रूयते ॥ त्वां भवः शिरसि सारंदं देवं त्वं पुनर्भव कथां विलुपसि वैपरीत्या मिह ते सुरापां ये रुतास्तदमरत्वमीह मइति ॥ भूतिर्भूषणयस्याः सा भूतिमैश्वर्यं वा भूषयतीति भूतिभूषणा ॥ भूतिदक्षिणे ति पाठे भक्तेभ्य ऐश्वर्यदानसमर्थत्यर्थः ॥ भवभूषणेति क्वचित् ॥ त्रिलोचनस्याभिप्रायं जानातीति भालोचनभावज्ञा ॥ भूतचभव्यचभवच्च भूतभव्यभवंति तेषां संभुः ७५० ॥ १३० ॥

भातिज्ञानप्रमनीमूलज्ञानशानेनधातिज्ञानच्छेत्री ॥ भिन्नोविदारितोब्रह्मांडमण्डपययासाभिन्नब्रह्मांडमंडपा ॥ भूरिददातीतिभूरिदा ॥ अस्यमुखेनलभ्यतइतिभक्तिमुलभा ॥
 माग्यवदृष्टिगोचरीशुभादृष्टवतानेनविषयः ॥ टावतंलक्वचित् ॥ ३१ ॥ अजितंताशितंनक्तोपल्लवानामपद्रवाणांकुलंसमहोययासांजितोपल्लवकुला ॥ अक्षयंपकान्भोज्यसि
 द्भूतान्ताभ्यांमुखंप्रददातीतिअक्षयमोक्षयमालोतिश्रुतेः ॥ ३२ ॥ मंदाकिनीस्वर्गा ॥ महानानंदोयस्याःसामहानंदा महोश्वासावानंदश्चेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षे
 भावस्वरूपिणीपदार्थस्वरूपिणी ॥ सर्वस्वत्वंब्रह्माइदंसर्वयदयमालोतिश्रुतेः ॥ ३३ ॥ मंदाकिनीस्वर्गा ॥ महानानंदोयस्याःसामहानंदा महोश्वासावानंदश्चेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षे
 स्त्रीत्वमार्गम् ॥ माताप्रमातृसर्वहैविषिणीतिवा ॥ पापानांमुक्त्यंतरंगोयस्याअस्तिसामुक्तिरंगिणी ॥ कुतोवीचिवीचिस्तवयदिगतालोचनपथमित्युक्तेः ॥ मुक्तिरूपास्तरागावायस्याः
 सातथा ॥ महानुदयोयस्याःसामहोदया महोदयस्वरूपावा ॥ मधुमधुरजलंयस्याअस्तिमधुमतीनदीविशेषरूपावा ॥ इरावतीमधुमतीत्यत्रैवोक्तेः ॥ महत्पुण्यययासामहापुण्या
 भ्रांतिज्ञानप्रमनीभिन्नब्रह्मांडमंडपा ॥ भूरिदाभक्तिमुलभाभाग्यवदृष्टिगोचरी ॥ ३१ ॥ अंजितोपल्लवकुलाभक्ष्यभोज्यमुखप्रदा ॥ भिक्ष
 णीयाभिक्षुमाताभावा ७६० भावस्वरूपिणी ॥ ३२ ॥ मंदाकिनीमहानंदामातामुक्तिरंगिणी ॥ महोदयामधुमतीमहापुण्यामुदाकरी ॥ ३३ ॥
 मुनिस्तुता ७७० मोहहंत्रीमहातीर्थांमधुसवा ॥ माधवीमानिनीमान्यामनोरथपथातिगा ॥ ३४ ॥ मोक्षदामतिदामुस्या ७८० महाभा
 ग्यजनाश्रिता ॥ महावेगवतीमेध्यामहामहिमभूषणा ॥ ३५ ॥

महापुण्यस्वरूपावा ॥ मुदाकरी मुदोदृष्यस्यकरीआश्रयभूता ॥ टावतंलक्वचित् ॥ ३१ ॥ मुनिभिःपूजितासर्वैरितिस्मृतेः ७७० ॥ मोहहंत्रीअनाद्यज्ञानच्छेत्री ॥
 महोतीर्थांनियस्यासामहातीर्था ॥ सर्वतीर्थमयीगोयुक्तेः ॥ महतीर्थरूपावा ॥ मधुमधुरमुदकलवतीतिमधुसवा ॥ मायालक्ष्मीवातीर्थोर्नयन्त्रीधवरूपावामाधवी ॥ त
 थाचहरिवंशे ॥ मायाऽविद्याहरैरुक्तातस्याईशोयतोभवान् तस्मान्माधवनामासिधवःस्वामीतिशब्दितइति ॥ माधवस्येयंमाधवीमधुवंशोद्भवास्तुभद्रारूपांमधुविद्यावबोध्यत्वाद्वा ॥
 मननाद्यानयोगाच्चविद्धिभारतमाधवीमतिव्यासवचनात् ॥ मानःपूजावर्ततेयस्याःसामानिनी ॥ प्रमसरंभोवामानः शांतनुभार्यावस्यायांसवतेयस्याइतिवा ॥ मान्यापूज्या ॥
 मनोरथपथमतिक्रम्यगच्छतीतिमनोरथपथातिगा सर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ मोक्षदामतिभक्त्योऽभक्तेभ्यःखंडयतीतिवामोक्षदा ॥ मतिदाज्ञानदा ॥ मुख्याश्रेष्ठा ७८० ॥ मह
 द्भाग्यंयेषांतेजैःसेवितामहाभाग्यजनाश्रिता ॥ महान्वेगोवतेयस्याःसामहोवेगवती ॥ मेध्यापवित्रा ॥ पवित्राणांपवित्रयइतिस्मृतेः ॥ महाउत्सवरूपा ॥ महोद्ववउत्सवइतिव
 चनात् ॥ महिमानीभूषणानियस्याःसामहिमोवाभूषयतीतिमहिमभूषणा ॥ महिमभिर्वाभूष्यतइतितथा ॥ ३५ ॥

महान्वभावोयस्याःसामहाप्रभावा ॥ महतीअपरीच्छिन्ना ॥ मीनाइवमीनाएववाचंचलानिलोचनानियस्याःसामीनचंचललोचना ॥ महताकारुण्येनकरुणयासंपूर्णाव्याप्तामहा
कारुण्यसंपूर्णा ॥ महतीऋद्धिर्यस्याःसामहार्द्धः ७९० ॥ च महान्युत्पलानियस्याःसामहोत्पला ॥ ३६ ॥ मूर्तिमद्यत्यक्षरीरवत् ॥ पश्यच्चंतदिमंगंगप्रत्यक्षांपुरतःस्थितामित्यु
क्तेः ॥ मुक्तिरमणीमुक्तिरूपरमणीसुंदरीस्त्री ॥ मणयोभाणिक्यानिचमूषणानियस्यास्तेषांभूषणरूपसामाणिभाणिक्यभूषणा ॥ मुक्तासमूहैर्मुक्तासमूहवानपथ्यमलंकरणयस्याः
सामुक्ताकलापनेपथ्या ॥ मनसिनयनानिचनंदितुशीलंयस्याःसामनेनयननंदिनी ॥ ३७ ॥ महापातकराशिघ्रीमहापातकसमूहानच्छेत्री ॥ महोदवस्यार्धशरीरंहनुशीलंयस्याःसा
महोदोर्वाधाराणि गौरिरूपेत्यर्थः ॥ महतीजर्भिमालावर्तितयस्याःसामहोर्भिमालिनी ॥ मुक्तामुक्तस्वरूपा ८०० ॥ गंगानामसहस्रैःस्मिन्ष्टमेविवहतेशते ॥ यददृष्टमभूदन्नतद्विभ्वेशे

महाप्रभावा महतीभीनचंचललोचना ॥ महाकारुण्यसंपूर्णामहादे० ॥ ३६ ॥ मूर्तिमन्मुक्तिरमणीमणिमणिव्यभूषणा ॥ मुक्ताकलापनेपथ्यामनोनयननंदिनी ॥ ३७ ॥ महापातकराशिघ्नीमहादेवार्धहारिणी ॥ महोर्मिमालिनीमुक्ता८० ॥ महादेवीमनोन्मनी ॥ ३८ ॥ महापुण्योदयप्राप्यामायातिमिरचंद्रिका ॥ महाविद्यामहामायामहामेधामहावैषधम् ॥ ३९ ॥ मालाधरामहोपाया ८१० ॥ महोरग विभूषणा ॥ महामोहप्रमनीमहामंगलमंगलम् ॥ १४० ॥

समर्पितम् ॥ ८ ॥ महतीचासौदेवीचेतिमहादेवी ॥ मनांसिउन्मन्यतेउलूढज्ञानयुक्तानिकरोतीतिमनोन्मनी ॥ सच्चुद्धिकाणिील्यर्थः ॥ ३८ ॥ महतांपुण्यानामुदयेनफलेनप्राप्याग्यामहापण्योदयप्राप्या ॥ मायैवतिमिरमंधकारस्तस्यचंद्रिकानाशिकाभायातिमिरचंद्रिका ॥ महतीचासौविद्याचेतिमहाविद्या ब्रह्मविद्यास्वरूपेत्यर्थः ॥ महतीचासौमायाचेतिमहाभाया ॥ स्वकार्यव्यापकत्वंमहत्त्वम् ॥ महतीमेधायस्याःसामहामेधा ब्रह्माकारबुद्धिरूपावा ॥ महच्चतदौषधंचमहौषधम् ॥ महामोहमहौषधमितिपाठोद्वेगः ॥ महान्मोहोयस्याःसामहामोहा ॥ अत्रापिमहत्त्वस्वकार्यव्यापकत्वमेव ॥ साचमहौषधंचेतितथा ॥ अत्रमहत्त्वंसंसारोनिवर्तकत्वम् ॥ अस्मिन्पक्षेनामद्वयमिदम् ॥ ३९ ॥ मालावैजयंतीहृपांश्वतीतिमालाधरी मालाकारपत्नीहूपावा ॥ महानुपायःप्रातिसाधनश्रवणादिलक्षणायेस्याःसामहोपाया पुरुषार्थचतुष्टयेमहोपायस्वरूपावा ८१० ॥ महान्तउरगावासुक्रिमृगतयोविभूषणानियस्याःसामहोरगविभूषणा ॥ महामोहंशमयतीतिमहामोहप्रशमनी ॥ महामंगलानामपिमंगलंमहामंगलंमंगलम् ॥ मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेः ॥ १४० ॥

सूयमंडलेचरतीमार्तडमंडलचरी आकाशगंगारूपेणसूयमंडलेचरतीतिवा ॥ महतीचासैलक्ष्मीश्वेतिमहालक्ष्मीः ॥ महउज्जितोययाभेदेनवाउ
ज्जितमदोज्जिता ॥ यशोब्रह्महत्याविदारिणीतिवततेयस्याःसायशस्विनी ॥ यशोददातीतिशोदा नंदपत्नीरूपावा ॥ च योय्या योगायद्वितायोगगम्येतिवा ॥ युक्तआत्मायेषतिःसैवि
तायुक्तात्मसेविता ८२० ॥ ४१ ॥ योगानांषडंगदीनांसिद्धिप्रदायोगसिद्धिप्रदा ॥ याज्यापूज्यायजमानस्वरूपावा ॥ यज्ञेशेनपरिपूरिताव्याप्ताधिष्ठितेतियावत् ॥ यज्ञेशपरिपूजिते
निकचिन्ताः ॥ तत्रयज्ञेशःपरिपूजितोययासायज्ञेशपरिपूजिता ॥ यद्वा यज्ञेशःश्रीकृष्णत्नेनपरिपूजितेतिव्याख्येयम् ॥ तथाचहरिवंशेपारिजातहरेणे ॥ अथाययौविष्णुपदौस्थताकृ
ष्णेनभारत संपूज्यतांतःकृष्णःकृत्वात्मानमधोक्षजइति ॥ यज्ञेशीयज्ञाधिष्ठात्रिदेवता ॥ स्थतायज्ञफलददातीतियज्ञफलदा ॥ अन्नकानांखंडयतीतिवा ॥ यजनीयापूजनीया ॥ यश
स्वरीभक्तानांकीर्तिकरी ॥ ४२ ॥ यमिसेव्याजितेद्रियैःश्वरनीया ॥ योगेनमायासंबधेनयोनिकारणयोगयोनिः ॥ योगस्यषडंगदेहेतुरितिवा ॥ योगोजीवालनैरेक्याचिंतनवर्तयेय

मार्तडमंडलचरीमहालक्ष्मीर्मदोज्जिता ॥ यशस्विनीयशोदाचयोग्यायुक्तात्मसेविता ८२० ॥ ४१ ॥ योगसिद्धिप्रदायाज्यायज्ञेशपरिपूरि
ता॥यज्ञेशीयज्ञफलदायजनीयायशस्वरी ॥ ४२ ॥ यमिसेव्यायोगयोनियोगिनी ८३० युक्तबुद्धिदा ॥ योगज्ञानप्रदायुक्तायमाघशंगयो
गयुक् ॥ ४३ ॥ यंत्रिताघौघसंचारायमलोकनिवारिणी ॥ यातायातप्रशमनोयातनानामंक्रतनी ॥ ४४ ॥ यामिनीशहिमाच्छोदायुगधम
विर्वर्जिता ८४० ॥ रेवतीरतिरुद्रस्यारत्नगर्भारमारतिः ॥ ४५ ॥

स्याःसायोगिनी योगिनिगणरूपावा ८३० ॥ युक्ताबुद्धिब्रह्मालैकत्वज्ञानतद्वदातीतियुक्तबुद्धिदा ॥ युक्तोज्जितेद्रियेभ्यावबुद्धिदा ॥ युक्तसेद्धिदेतिपाठेजन्मुक्तिरूपसिद्धित्यर्थः ॥
योगश्चज्ञानंचयोगेनवाज्ञानंतद्वदातीतियागज्ञानप्रदा ॥ युक्तासंयतजितेद्रियेतियावत् ॥ पुंश्रवत्यापद्धतंचेतःकोनिवारयितुंक्षमः आत्माभोभ्रवरसुतेभगवतमधोक्षजमितिचननात् ॥ य
माघशंगयोगंयुनक्तीतियमाघाशंगयोगयुक् ॥ ४३ ॥ यंत्रितोनिराकृतोऽघौघानपापसमहानांसंचारोययासायंत्रिताघौघसंचारा ॥ यमलोकनिवारयितुंशील्यस्याःसायमलोकनि
वारिणी ॥ यातायातेमरणजन्मनीप्रशमयतीतियातायातप्रशमनी ॥ यातनानांममात्रंक्रततीतियातनानामंक्रतनी ॥ यातनामूलंक्रतनीतिपाठेयातनानांमूलंपापम् ॥ यातनानांक्रं
तनीतिचक्रचित् ॥ ४४ ॥ यामिनीशहिमाच्छोदाचंद्रश्मिबन्धिमलादका ॥ युगयमाहसाहसादितिर्विर्वर्जितायुगधमविर्वर्जिता ८४० ॥ रेवतीग्रहविशेषोबलदेवकांतावानक्षत्रविशे
षोवातद्रूपोरेवती ॥ रतिरमणंतत्कर्त्रीरतिरुक्त् ॥ रम्यारमणीया ॥ रत्नानिर्गम्यस्याःसारत्नगर्भासिमुद्ररूपावा ॥ रतिरमणकामंगनावा ॥ ४५ ॥

रत्नाकरप्रेमपात्रं समुद्रस्य त्वेह श्रयः कतित्यर्थः ॥ रत्नं ब्रह्मरसं जानातीति सङ्गा ॥ रसो वै स इति श्रुतेः ॥ रत्नं निर्मितो देवालयगर्भं
यस्याः सारत्नप्रासादगर्भा ॥ प्रासादरत्नवचिताश्चितामणिगणा अपि गंगाजलांस्तिस्रिंशत्किल्बिषभीतिरित्यत्रैवोक्तेः ॥ रत्नप्रासादगर्भेति पाठे उल्लेखप्रसादगर्भेत्यर्थः ८५० ॥ च रम
णीया स्तरंगवर्तितयस्याः सारमणीयतरंगिणी ॥ ४६ ॥ रत्नानामिवाचिदीप्तिर्यस्याः सारत्नार्चिः ॥ रुद्ररमयतीति रुद्ररमणी ॥ रागद्वेषविनाशिनिरागद्वेषयोर्हन्त्री ॥ रमयति नयनमनासी
ति रमा ॥ रामा उत्तमास्त्रीत्वरूपा सांवपत्नीकुंभांडुहितावा ॥ तथा च बाणासुरयुद्धे हरिवंशे ॥ सांबायदीयतरां माकुंभांडुहिनाशुभेति ॥ रमतेऽस्यायोगिन इति वारामा ॥ तदुक्तम् ॥
रमते योगिनोऽनेतस्य नान्दीचिदाल्मि इति रामपदेन सौपं ब्रह्माभिधीयत इति ॥ रम्यमनोहररूपं यस्याः सारम्यरूपा ॥ रोगिजीवातुहृपिणिसंसाररोगप्रस्तानां जीवनौषधिरूपिणी
॥ ४७ ॥ रुचिकरोतीति रुचिकृत् ॥ रोचयतीति रोचनी ८६० ॥ रमालक्ष्मीस्तस्यैहितारम्या ॥ रुचिरातीति रुचिरामनोहरावा ॥ रोगसंसाररोगमात्रवाहृतीति यस्याः सारो गहरिणी

रत्नाकरप्रेमपात्रं रसज्ञारसरूपिणी ॥ रत्नप्रासादगर्भा ८५० चरमणीयतरंगिणी ॥ ४६ ॥ रत्नार्चिरुद्ररमणीरागद्वेषविनाशिनी ॥ रमारामा
रम्यरूपारोगिजीवातुहृपिणी ॥ ४७ ॥ रुचिकृद्राचनी ८६० रम्यारुचिरारोगहरिणी ॥ राजहंसारत्नवतीराजकल्लोलराजिका ॥ ४८ ॥ रा
मणीयकरेखाचरुजारारोगरोषिणी ॥ राका ८७० रंकार्तिशमनीरम्यारोलंबराविणी ॥ ४९ ॥

राजतंहसायस्यासारजहंसा ॥ रत्नवतीति पाठे सरस्वत्याः संगमेन योरोवोच्चनिःसवतीत्यस्याः सारवतीति व्याख्येयम् ॥ तथा च बालकण्डे ॥ ततारसरित्पुण्यां
सरयूसागरंगमाम् राघवस्तुसरिर्मध्यप्रच्छन्मुनिपुंगवम् वारीणां भिद्यमानानां किमेष विबलोच्चनिः राघवस्य तु तच्छ्रुत्वा जातकौतूहलः स च कथयामासार्धमात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम्
कैलासे पर्वते राममनसा निर्मितं सरः ब्रह्मणारघुशार्दूलमानसमनेन तत् तस्मात्सुता सरयूसात्योऽध्यामभ्यजावयत् सरः प्रसूता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता शब्दोऽयं विपुलस्तस्या जाद्व
व्यामभिर्वर्तते वारिसंघर्षजो रामप्रणमप्रयतः कुर्वति ॥ राजताराजमानानां कल्लोलानां राजियस्याः साराजकल्लोलराजिका ॥ राजकल्लोलेति पाठे षिष्वर्थः ॥ ४८ ॥ रमणीया ए
व रामणीयकोरेखा जलधाराः सांभुद्रोक्ता वाकरचरणयोर्यस्याः सारामणीयकोरेखा ॥ रामणीयकवेशाचेति कचिन्माठः ॥ तत्रवेशः शोभा ॥ च रुजारोगगणां अरीरुजारिः ॥ रोगरोषो वर्त
ते यस्याः सारो गरोषिणी ॥ रोषशोषिणीति कचिन्माठः ॥ रोगशोषिणीति चान्यत्र ॥ राका पूर्णचंद्रपौर्णमासीतत्स्वरूपा ८७० ॥ रंकार्नांदीद्राणामार्तिपंडाशमयतीति रंकार्तिशमनी ॥
रम्यारमणीया ॥ रम्यः रमणीयः अविष्णुराश्रयत्वेन वर्तयस्याः सेति वा ॥ रोलंबानां भ्रमणारोवो वर्तयस्याः सारोलंबराविणी ॥ ४९ ॥

दृष्टिस्थितिसंहारच्छाहुरागोऽस्याऽस्तीतिराणि रागमात्राश्रयावा ॥ रंजितमन्त्रिव्यक्तीकृतं शिवकैवल्यं रंजितोऽनुरंजितः शिद्धेश्वरोवाययासारंजितशिवा ॥ ह्रपलावण्ययोः सौंदर्यागसौष्ठवयोः शेषवधिर्निधिराश्रय इत्यर्थः ॥ लोकप्रसूलोक्तानां जनयित्री ॥ लोकवंधाजनैः स्तव्याऽभिवाधावा ॥ लोलतां लोलनीवाकक्षे लानां लालवर्तनयस्याः सालोललकक्षे लमालिनी ॥ १५० ॥ लीलासृष्टिस्थितिसंहाररूपावर्तनयस्याः सालीलावती दिवोदासमहिषीवा ॥ एकदाऽवसरथाप्यदिवोदासस्य भूजः राज्ञी लीलावतीनामराज्ञो न विव्य वेद्यदियत्रैवोक्तेः ८८० ॥ लोकभूमिर्भवानामधिष्ठानम् ॥ लोकलोचनचंद्रिका जनभात्रेन त्राणामाद्धादयित्री ॥ लेखंशास्त्रं वंदनी उद्यादयती लेखस्तवंती ॥ तथाच पारमार्थसूत्रम् ॥ शास्त्रयोनित्वादिति ॥ देवनदीतिवा ॥ लटस्य लंपटस्य जनस्येव आदिभिः प्रतीतिर्जडब्रह्मसांप्रतीपस्थानादयस्याः सालटक्ता ॥ लटजीरिति पाठे लंपटानां भीमययस्या इति व्याख्येयम् ॥ सर्वनियंतृत्वात् ॥ लघुर्मयरोवेगो यस्य सा लघुवेगा ॥ लघुत्वद्वक्तानां लघुत्वहारिणी ॥ ५१ ॥ लास्योदयंतत्तरंग एव हस्तायस्याः सालास्यत्तरंगहस्ता ॥ च ललितामनो रागिणी रंजितशिवा रूपलावण्यशेषविधिः ॥ लोकप्रसूलोक्तं धालोलकक्षे लमालिनी ॥ १५० ॥ लीलावती ८८० लोकभूमिलोकलोचनचंद्रिका ॥ लेखस्तवंती लटभालुपुवेगालघुत्वहन् ॥ ५१ ॥ लास्यत्तरंगहस्ता चललितालयभंगिगा ॥ लोकबंधु ८९० लौकधात्री लोकोत्तरगुणोजिता ॥ ५२ ॥ लोकत्रयहिना लोकालक्ष्मीलक्षणलक्षिता ॥ लीलालक्षितनिर्वाणालावण्यामृतवर्षिणी ॥ ५३ ॥ वैश्वानरी ९०० वासवे व्यावंध्यत्वपरिहारिणी ॥ वासुदेवांधिरणुप्रोवज्जिवज्जनिवारिणी ॥ ५४ ॥

हराललितालाख्याकाशीस्थादेवीवा ॥ लयभंग्यागमनपरिपाठ्यागच्छतीति लयभंगिगा ॥ लोकबंधुलौकमात्राहितेषिणी ८९० ॥ लोकधात्री जनमात्रस्य पोष्टी ॥ लोकोत्तरगुणोजिता लोकतिकांतानुगैरिद्रिका ॥ ५२ ॥ लोकत्रयणाहितं यया सालोकात्रयहिता ॥ लोकयते आलोच्यते मुमुक्षुभिरितिलोका लोकत्वहृपात्रा ॥ लक्ष्मीलक्ष्मीस्वरूपा ॥ लक्ष्मणैः सत्यज्ञाना नंदादिष्वलक्षणैर्जगज्जन्मादितदस्थलक्षणैः करुणत्वादिगुणैः समीचीनैः सामुद्रिका कबीरलक्ष्णैर्वालक्षिताऽन्विता लक्षणलक्षिता ॥ लीलाभगवत्कीडास्वरूपा पदराजमहिषीरूपा वा ॥ तथाच वासिष्ठे ॥ आसीदस्मिन् महापठिकुलपदो विकासवान् पद्मानो मेयुपकुम्यत स्यासीत्सुभगा प्राया लीलानामबिलासिनीति ॥ लक्षितं दर्शितं निर्वाणयया सालक्षितनिर्वाणा ॥ लावण्यमेवा मृततद्वर्षिणी लावण्यामृतवर्षिणी ॥ यद्वा लवणार्णवस्य इदं लावण्याऽन्नादिसंपदस्तैकैक्यनैर्वापिशुशीलयस्याः सा तथा ॥ ५३ ॥ वैश्वानरी आग्नेयीशक्तिः स्वाहाहा हिकावा तद्रूपा ९०० ॥ गंगानामसहस्रेण स्मिन् विद्यते न वमेशते ॥ यददृष्टमसूदनद्विद्वेशे समर्पितम् ॥ ९ ॥ वासवे व्यावंध्यत्वपरिहारिणी ॥ वासुदेवांधिरणुः शूलं हनुशीलयस्याः सा वासुदेवांधिरणुघ्नी ॥ इन्द्रस्य कुलिशनिवारयित्री शूलयस्याः सा वज्रजनिवारिणी च्यवनदिरूपेण ॥ ५४ ॥

शुभातिआसमताद्वैतयस्याः साशुभावती ॥ शुभंफल्यस्याः शुभंफलतीति शुभफला ॥ शान्तिनैक्यस्य रूपशर्मरूपावशात्तिकर्मरूपावा ॥ शान्तनैः समुद्राशस्य वल्लभाभार्याशान्त
नुवह्नुभा ॥ शंतनुरिति पाश्चात्यादाक्षिण्यात्प्रपठति ॥ शूलमन्त्रमस्यास्तीति शूलिनी ॥ शैशवंशिशुसंबंधिवयोयस्याः साशैशववयाः ११० ॥ शीतलं यद्वृत्तजलंतद्वेशीलं यस्याः सा
शीतलान्मृतवाहिनी ॥ ५५ ॥ शोभावर्तयस्याः साशोभावती ॥ शीलवर्तयस्याः साशीलवती ॥ शोषितमशेषां क्लिष्यययासाशोषिताशेषा क्लिष्या ॥ शरणया आश्रययोग्या ॥ शि
वदा शिवंकल्याणं मोक्षं वा ददातीति शिवदा ॥ शिष्टासदाचारा शिष्टावशिष्टाऽवधिभूतावा ॥ शरजन्मप्रसूः कार्तिकेयजनी ॥ शिवकल्याणरूपमोक्षरूपार्थरीरूपावा ॥ ५६ ॥ श
क्तिर्मायाह्लादिनीवा १२० ॥ शर्माकविमलाचंद्रवदाह्लादकारिणी चंद्रवन्निर्मलेति वा ॥ शमनस्य सुयमुनायाः संमताऽभिमतशमनस्वस्त्वसंमता ॥ शमयति नाशयत्यज्ञानंतत्कार्यचेति शमा ॥

शुभावती शुभफलाशान्तिः शान्तनुवह्नुभा ॥ शूलिनी शैशववयाः ११० शीतलाऽमृतवाहिनी ॥ ५५ ॥ शोभावती शीलवती शोषिताशेषा
क्लिष्या ॥ शरणया शिवदा शिशारजन्मप्रसूः शिवा ॥ ५६ ॥ शक्तिः १२० शर्माकविमलाशमनस्वस्त्वसंमता ॥ शमाशमनमार्गघ्नी शितिकंठ
महाप्रिया ॥ ५७ ॥ शुचिः शुचिकरी शेषशेषशायिपदोद्भवा ॥ आनिवासश्रुतिः १३० श्रद्धाश्रमीमतीश्रीः शुभव्रता ॥ ५८ ॥ शुद्धविद्याशुभाव
ती श्रुतानंदाश्रुतिस्तुतिः ॥ शिवेतरघ्नी शबरी १४० शांवरं रूपधारिणी ॥ ५९ ॥

शमनमार्गघ्नीयमार्गनिवारिणी ॥ शितिकंठमहाप्रिया रुद्रस्यात्यंतवह्नुभा ॥ ५७ ॥ शुचिः प्रवित्रा ॥ शुचिकरी पवित्रकरी ॥ शेषा अवधिभूता अनंतेशक्तिर्महिरादनीति वा ॥ शुभघ्नीति
पाठेशेकनाशिनित्यर्थः ॥ शेषशायिपदोद्भवा अनंतशायिचरणोत्पन्ना ॥ श्रीनिवासो विष्णुस्तद्रूपेण श्रूयत इति श्रीनिवासश्रुतिः १३० ॥ श्रद्धा आस्मिक्यबुद्धिरूपा ॥ श्रीवर्तयस्याः सा
श्रीमती ॥ अयं त्येतां योगिन इति श्रीब्रह्मविद्यालक्ष्मीरूपावा ॥ शुभानि व्रतानियस्याः साशुभव्रता ॥ ५८ ॥ शुद्धाचारसौविद्याचेति शुद्धविद्या ॥ शुभविद्येतिकचिद् ॥ शुभआवर्तऽमसां
धमोयस्याः साशुभावती ॥ श्रुतो ज्ञात आनंदो यया साश्रुतानंदा ॥ श्रुतिभिर्वेदैः स्तुतिर्यस्याः साश्रुतिस्तुतिः ॥ तथा च आगवते ॥ जयजय जज्ञजामित्यादि ॥ शिवेतरं पापं न्नाशिनी शिवे
तरघ्नी ॥ शबरी शंवरंगनाकिरातरूपधारिणो मेहेश्वरस्य पत्नीत्वेन १४० ॥ शंवरेश्मगस्तत्पत्नी शंवरि ॥ ब्रह्मणा कामितायाः सरस्वत्या मृगीरूपत्वेन तस्या रूपधर्तुशीलं यस्याः साशांबरी
रूपधारिणी ॥ ५९ ॥

दमशानशोधयतीति दमशानशोधनीयस्यास्तानांपुन. दमशानसंबंधानमतवतीत्यर्थः । दमशानमहदमशानक्राशरीतच्छोधनीतिवा । नयाचत्रैवोक्तम् ॥ गंगासंगत्तनो विकेति । शांतांशं त्वभावाद्दशरथात्मजायाः कृष्यशृंगपर्णीतद्रूपावा ॥ तथा च हरेर्वंशे ॥ अयच्चित्रयस्यापि पुत्रोदशरथोऽभवत् । लोमपादइतिव्यातोयस्य शांतामुताऽऽजवदिति ॥ शश्वन्वित्या ॥ शतधृतस्तुताब्रह्मणाजिवदिति ॥ शालदेवशोमतइतिशालिनी ॥ शालिध्यान्यावांतरूपेनयशोभातयाढ्याव्याप्ताशालिशोभाढ्या ॥ शिखिवाहनकार्तिकेयसद्रूपमैवैवमतीति शिखिवाहनगर्भभृत् ॥ १६० ॥ शंसनीयानि स्तुत्यहोणिचरित्राण्यस्याः साशसनीयचरित्रा ॥ च शान्तिनिशितान्यशेषपातकनिययासाशान्तिशेषपातका १५० ॥ षड्रुणैश्च संपन्नाप्रेष्ययादिगुणषट्कां चिता ॥ षडगानि शिक्षादीनि च श्रुतिश्चतुर्दशभूयहृषिणी ॥ ६१ ॥ षड्नाऽर्थात्तद्वारिसिलयस्याः सा षड्नाहारिसिल्ला ॥ षड्यायन्नददीशता ॥ षड्यायन्नददीशता ॥ यंसंघातप्रभुवृन्बन्दीनांशतयस्यासातथा ॥ ह्यैस्यैराब्जसंघातयोरिति धातुः ॥ सदिद्वानदीनां मध्ये श्रेष्ठा ॥ मुरसानगमतद्रूपा ॥ यद्वा शोमनोसोयस्याः सा शोमनब्रह्मरसहृषेय दमशानशोधनीशांताश्वच्छतधृतितुता ॥ शालिनीशालिशोभाढ्याशिखिवाहनगर्भभृत् ॥ १६० ॥ शंसनीयचरित्राचशान्तिशेषपातका १५० ॥ षड्रुणैश्च संपन्ना षडंगश्रुतिरूपिणी ॥ ६१ ॥ षड्ताहारिसिल्लाष्ट्यायन्नददीशता ॥ सदिद्वराचसुरसासुप्रभासुरदीर्घिका ॥ ६२ ॥ स्वःसंधुःसर्वदुःखघ्नी १६० सर्वव्याधिमहौषधम् ॥ सेव्यासिद्धिः सतीभूक्तिः स्कंदसृश्चसरस्वती ॥ ६३ ॥ संपत्तरंगिणीस्तुत्यास्थानुमौलिकृतालया १७० स्वैर्यदासुभगासौख्यासौभाग्यदायिनी ॥ ६४ ॥ स्वर्गनिःश्रेणिकासूक्ष्मास्वधास्वाहासुधाजला ॥ समुद्ररूपिणी १८० स्वर्ग्यासर्वपातकवैरिणी ॥ ६५ ॥

र्थः । शोमनप्रभायस्याः सासुप्रभा ॥ सुदीर्घिकादेववापी ॥ ६२ ॥ स्वःसंधुःस्वनदी ॥ सर्वदुःखघ्नीतापत्रयोन्मूलिनी १६० ॥ सर्वव्याधिमहौषधसर्वरोगाणां निवर्तकम् ॥ सेव्यासेवनीया ॥ सिद्धिः क्लेशव्यऽङ्गमादिसिद्धिरूप ॥ सतीपतिव्रता भवपत्नीदाक्षायणीतिवा ॥ सृक्तिः शोमनोक्तिस्वरूपपुरुषमूक्तादिरूपावा ॥ स्कंदसूः कार्तिकेयजननी ॥ च सरस्वतीवाणीतदधिष्ठात्रीदेवतावा ॥ ६३ ॥ संपदूपात्तरंगायस्याः सा संपत्तरंगिणी ॥ स्तुत्यास्तुतौर्वेषयः ॥ स्थानुमौलिकृतालया रुद्रशरःकृतावासा १७० ॥ स्वैर्यदाजेभ्यः स्वतीरैकस्थितिदा ॥ सुभगाशोमनकीर्तिमतीप्रयसीतिवा ॥ सौख्यासुखायहिता ॥ स्त्रीषुसौभाग्यदातृशीलयस्याः सा स्त्रीषुसौभाग्यदायिनी ॥ ६४ ॥ स्वर्गनिःश्रेणिकासर्वैकसोपाना ॥ तदुक्तं काशीसारे ॥ याज्ञेयसर्वजन्तूनां स्वर्गसरणवृणांमिति ॥ सूक्ष्मा इन्द्रियाद्यगोचरा ॥ स्वधापितृपत्नीमन्त्ररूपावा ॥ स्वाहाप्रिभायामंत्ररूपावा ॥ स्वाहाऽष्टतंतुल्यजलयस्याः सासुधाजला ॥ समुद्ररूपिणीसमुद्रपत्नीतद्रूपावा ॥ समुद्रपूणीतिकचिसाठः १८० ॥ स्वर्ग्यास्वर्ग्याहिता ॥ सर्वपातकवैरिणीब्रह्महत्यादिनाशिनी ॥ ६५ ॥

१ स्तेतिकाचिसाठः

स्मृतासीत्स्थानांवाऽघहारीणिस्मृताघहारीणि ॥ सीतालांगलपद्धतिः गंगाप्रभेदोविण्णोर्मायाजानकीतित्रासंसारोऽब्धितरंडिकाभवसमुद्रतरंडिका ॥ तरंडकमतिक्रान्तिः ॥ सौभाग्यह
 पाचासौसुंदरीचसौभाग्येनवासुंदरीसौभाग्यसुंदरी ॥ सम्यग्य्यासंध्याब्रह्मज्ञानस्वरूपासंध्यारूपावा ॥ सर्वसारसमच्चितासर्वशक्तियुक्त्यर्थः ॥ ६६ ॥ हरप्रियाशिवकान्ता ॥ लक्ष्मी
 केशींद्रियाणानियंत्रीलक्ष्मीकेशपत्नीतिवा १९० ॥ हंसरूपाशुद्धस्वरूपाहंसरूपधारिणीतिवा ॥ तस्याहंसरूपेणसकाशममंतदेतिआगतोक्तेः ॥ हिरण्यमायोज्ञानस्वरूपास्वर्णमयी
 स्मृताघहारीणीसीतासंसारोऽब्धितरंडिका ॥ सौभाग्यसुंदरीसंध्यासर्वसारसमन्विता ॥ ६६ ॥ हरप्रियालक्ष्मीकेशी१९० हंसरूपाहरिणमयी ॥
 लताघसंधाहितरुद्धेलाहलाघगर्वहत् ॥ ६७ ॥ क्षेमदाक्षालिताघौषाक्षुद्रविद्राविणीक्षमा ३००० ॥ इतिनामसहस्रहिंगायाःकलशोद्भ
 व ॥ कीर्तयिवानरःसम्यग्गंगाज्ञानफलंभवेत् ॥ ६८ ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ सर्वस्तोत्रजपाच्छृष्टुं सर्वपावनपावनम्
 ॥ ६९ ॥ श्रद्धयाभीष्टफलदंचतुर्वर्गसमृद्धिं कृत् ॥ सरुज्जपादवाप्नोतिद्येकक्रतुफलंभुजे ॥ ७० ॥ सर्वतीर्थेषुयःस्नातःसर्वयज्ञेषुदीक्षितः ॥ तस्य
 यफलमुद्दिष्टत्रिकालपठनाच्चतत् ॥ ७१ ॥ सर्वव्रतेषुयस्युपसंभूयैष्यकोणेषुवाडव ॥ तत्फलं समवाप्नोति त्रिसंध्यंनियतःपठन् ॥ ७२ ॥ स्नानका
 लेपेष्टस्तुयत्रकुत्रजलाशये ॥ तत्रसन्निहिताननूतंगान्त्रिपथगामुने ॥ ७३ ॥ श्रेयोर्थीलभतेश्रेयोधनार्थीलभतधनम् ॥ कामीकामानवा
 प्नोति मोक्षार्थमोक्षमानुयात् ॥ ७४ ॥ वर्षत्रिकालपठनाच्छ्रद्धयाशुचिमानसः ॥ ऋतुकालाभिगमनादपुनःपुन्रवान्भवेत् ॥ ७५ ॥ नाका
 लमरणं तस्यनामिचोराहिसाध्यसम् ॥ नाम्नांसहस्रगंगायायाजपेच्छ्रद्धयाभुजे ॥ ७६ ॥ गंगानामसहस्रंतुज्ज्वाग्रामांतरव्रजेत् ॥ कार्यसि
 द्धिंमवाप्नोतिनिर्विघ्नोहमाविशेत् ॥ ७७ ॥

तिवा ॥ लताघसंधाक्षपितपापसमूहा ॥ हितकद्रितैषिणी ॥ हेलार्थगंगाभावरूपा ॥ हर्दंश्चन्द्रलभूमिराश्रयोयस्याःसेतिवा ॥ हेलार्थावर्तललीलयापापमदनाशिनी ॥ अघंचर्च
 श्राधगर्वोहिलयातौहरीतिवा ॥ ६७ ॥ क्षेमदाकल्याणदा ॥ क्षालिताघौघानाशितपापसंचया ॥ क्षुद्रविद्राविणीदुष्टानांविधातिनी ॥ क्षमापृथ्वीरूपासहनस्यभावावा १००० ॥
 गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विद्यतेदशभेदशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशसमर्पितम् ॥ १०॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अद्भयापठितं सदिनिशेषः ॥ १७० ॥ ७१ ॥ वाडवब्राह्मण हेतुच्चेत्यर्थः ॥ सव्राह्मणः
 केनस्यादिति श्रुतेः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥७८॥ ७९॥ ८०॥ ८१॥ ८२॥ उपपातकैर्गोविधादिभिः ॥ इत्यादिबहुवचनानां शब्दाङ्गणस्य संसृचकाप्रवर्तितिन्यायाद्बहुवचनेन जातिभ्रंशकरणसंकलीकरणापत्तिकरणमलिनीकरणा निरुद्धेति ॥ तानिचमनुक्तानि ॥ ब्रह्महत्यासुरापानं स्तेयगर्वगणमः महानिपातकान्याद्बहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ गोवधोऽप्याज्यसंघाज्यं पारदायां लविक्रयौ गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाभ्याम्योः सुतस्य च परिवर्त्तिताऽनुजेन परिवदेन मेव च तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् कन्यायादूषणं चैवार्धुषित्वं व्रताच्च्युतिः तडागारामद्वाराणामपत्यस्य च विक्रयः व्रात्यतावांधवत्यागोऽश्रुतकाध्यापनं तथा श्रुतादध्ययनदानमपत्यानां च विक्रयः सर्वाक्रोषधीकारो महायंत्रप्रवर्तनम् हिंसौषधीनां स्त्रीजीवो जिचोरो मूलकर्म च इधनार्थमधुष्काणां तिथिवारक्षयोगानानंदोऽपः प्रभवेत्तदा ॥ यदा जस्वाव्रजे देतस्त्वांत्रां त्रामांतरं नरः ॥ ७८॥ आयुरारोग्यजननं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ सर्वसिद्धिं करं पुसांगानामसहस्रकम् ॥ ७९॥ जन्मांतरसहस्रेषु यसांपस्यगर्जितम् ॥ गंगानामसहस्रस्य जपनात्तत्क्षयं व्रजेत् ॥ ८०॥ ब्रह्मघ्नो मद्यपः स्वर्णस्तेयचगुरुतत्सगः ॥ तत्संयोगीश्रूणहंता मातृहापितृहा मुने ॥ ८१॥ विश्वासघातो गरदः कृतघ्नो मित्रघातकः ॥ अग्निदो गोवधकरो गुरुद्रव्यापहारकः ॥ ८२॥ महापातकयुक्तोऽपि संयुक्तोऽप्युपपातकैः ॥ मुच्यते श्रद्धया जम्बागंगानामसहस्रकम् ॥ ८३॥ आधिव्याधिपरिद्विभो चोरापपरिप्लुतः ॥ मुच्यते सर्वदुःखेभ्यः सत्वस्यास्यानुकर्तनात् ॥ ८४॥ संवत्सरेण युक्तात्मा पठःभक्तिपरायणः ॥ अभीप्सिनां लभेत्सिद्धिं सर्वैः पापैः प्रमुच्यते ॥ ८५॥ संशयाविशुचि तस्य धर्मविद्वेषिणोऽपि च ॥ दांभिकस्यापि हिंसस्य चेतो धर्मपरं भवेत् ॥ ८६॥ वर्णाश्रमपथीनस्तु कामक्रोधविवर्जितः ॥ यत्फलं लभते ज्ञानी तदाप्नोत्यस्य कर्तनात् ॥ ८७॥ गायत्र्ययुतजप्येन यत्फलं समुपार्जितम् ॥ स रुष्यठनतः सम्यक् तद्देशेषु मवाप्नुयात् ॥ ८८॥ गां दत्वा वेदविदुषे यत्फलं लभते कृती ॥ तत्पुण्यं सम्यगास्थानं तत्सर्वराजस रुज्जपात् ॥ ८९॥

हुमाणा भवपातनम् आत्मार्थचक्रियारंभोर्नितानादानं तथा अनाहिताग्नितास्तेन्यसृणानामनपक्रिया धान्यकुप्यपथुस्तेन्यमपत्यस्त्रीनिषेवणम् स्त्रीशुद्रविद्वत्क्षत्रवधोनास्तिक्यचोपपातकम् ब्राह्मणस्तरुजः कृत्यान्नातिरिधेयमद्योः जैह्यपुंसि चैवैथुयं जातिभ्रंशकरं स्मृतम् स्वराश्वोऽष्टगोभानामजाविक्रयस्तथा संकलीकरणं ज्ञेयमीना हिमहिषस्य च निर्दिष्टेभ्यो धनदानं वाणिज्यं रूद्रसेवनम् अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥ कर्मिकीदवयो हत्यामद्यानगतभोजनम् फलैर्धःकुसुमस्तेयमैर्धैर्यचमलावहमिति ॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥ ८७॥ ८८॥ ८९॥

॥ १९० ॥ वेदपारायणात् उपवासपूर्वकं समयायाः स्वशाखायाः पाठात् ॥ अत्र जगति ॥ ११ ॥ १२ ॥ सहचरी सखी ॥ तन्निक्केटं ते वा सो ल्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

गुरुशुश्रूषणं कुर्वन् यावज्जीवं नरोत्तमः ॥ यत्पुण्यमर्जयेत्तद्भ्रातृष्वर्षी त्रिषवणं जपन् ॥ १० ॥ वेदपारायणात्पुण्यं यदत्र परिपठ्यते ॥ तत्पणमासे
न लभते त्रिसंव्यं परिकीर्तनात् ॥ ११ ॥ गंगायाः स्तवराजस्य प्रत्यहं परिशीलनात् ॥ शिवभक्तिमवाप्नोति विष्णुभक्तोऽथवा भवेत् ॥ १२ ॥ यः
कीर्तयेद्दनुदिनं गंगानामसहस्रकम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गंगाभक्तं समर्चयेत् ॥ १३ ॥ सर्वत्र पूज्या भवति सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ सर्वत्र सुख
माप्नोति जाह्नवी स्तोत्रपाठतः ॥ १४ ॥ सदा चारोस विज्ञेयः स शुचिस्तु सैव हि ॥ कृतसर्वसुरार्चः सर्करीत्यद्यद्भ्रमांस्तुतिम् ॥ १५ ॥ तस्मिंस्तमे
भवेत्तु ता जाह्नवीनां त्रिसंशयः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गंगाभक्तं समर्चयेत् ॥ १६ ॥ स्तवराजमिमं गंगं शृणुयाद्यथैव पठेत् ॥ श्रावयेद्यत्तद्भक्ता
नं भलो भावि विजितः ॥ १७ ॥ मुच्यते त्रिविधैः पापैर्मनां वाक्कायसंभवैः ॥ क्षणान्निष्णापतामिति पितृणां च प्रिया भवेत् ॥ १८ ॥ सर्वदेवप्रि
यश्चापि सर्वाधिगणसंमतः ॥ अंतविमानमारुह्य दिव्यस्त्रीशतं संवृतः ॥ १९ ॥ दिव्याभरणसंपन्ना दिव्यभोगसमन्वितः ॥ नंदनादिवने स्वरेदे
ववत्सप्रमोदते ॥ २० ॥ भुज्यमानेषु विप्रेषु श्राद्धकाले विशेषतः ॥ जपन्निदं महास्तोत्रं पितृणां लभिकारकम् ॥ १ ॥ यावत्तत्र सिक्थानि
यावत्तोऽबुक्कणाः स्थिताः ॥ तावत्प्रेव हि वर्षाणि मोदते स्वः पितामहाः ॥ २ ॥ यथा प्रीणंति पितरं गार्गायां पिह दानतः ॥ तथैव हृत्पुः श्राद्धं स्तव
स्यास्यानुसंभवात् ॥ ३ ॥ एतस्तोत्रं गृहे यस्य लिखितं परिपूज्यते ॥ तत्र पापभयं नास्ति शुचितं दूवं न सदा ॥ ४ ॥ अगस्त्यं किं बहु कृतं शृणु मे नि
श्रितं वचः ॥ संशयो नात्र कर्तव्यः संदेहश्चि फलं न हि ॥ ५ ॥ यावत्तमित्ये स्तोत्राणि मंत्राणि मंत्रजालान्यनेकशः ॥ तावत्तत्सवराजस्य गंगेयस्य समा
निन ॥ ६ ॥ यावज्जन्म जपेद्यस्तु नाम ते तत्सहस्रकम् ॥ सर्वाक्केटेष्वपि मृतो न पुनर्गर्भमाविशेत् ॥ ७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वरं स्वेच्छया ॥ २० ॥ भुज्यमानेष्विति ॥ इदं सहस्रनाम योजयन्नात्र तत्तत्स्य पितृणां मिदं स्तोत्रं तृप्तिकारकं भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥ सिक्थानि अन्वलेशाः कणा इति या
वत् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कीक्केटेषु गया प्रदेशेषु ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ मुक्तीति ॥ मुक्तेः कौबल्यस्य बीजभूतानियान्यक्षराणि ते यामास्यदमाश्रयः मोक्षकारणभूतब्रह्मास्यदंवा मुक्तिबीजं च तदक्षरस्य ब्रह्मण आस्यदचेति वा ॥ ९ ॥ प्रतिनिधितुल्यया ।
 सिद्धासुर्गायामज्जनस्नानमंतेणोपि गंगान्नेच्छुः ॥ मातापिसंयजेत्युत्रमिति शास्त्रमाणतः त्रिहिमात्रिजगन्मातर्गविणपदोद्भवे ॥ २१० ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकतायां का
 शीखंडीकायामेकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ अर्थात्र शान्तमेऽध्यायेरहस्यश्रुतिसंमितम् ॥ धनजयकथागर्भवर्णयत्काशिजं महत् ॥ १ ॥ मणिकर्ण्यगंगायाः समा
 गमाक्षेत्रस्याधिस्यं कुलगंगामनप्रकारं श्रावयति ॥ शृण्वति ॥ सप्रसिद्धो भगीरथो गंगामूमिमनिनोयति द्वितीयेनान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ तर्हि ऋजुमार्गेण पिता महायत्रमृतास्तत्रनेतव्या
 नित्यं नियमवानेतद्योजपेत्स्तोत्रमुत्तमम् ॥ अन्यत्रापि विपन्नः स गंगतीरे मृतो भवेत् ॥ ८ ॥ एतत्स्तोत्रं वरं स्वंपुरा प्रोक्तं पिनाकिना ॥ विष्ण
 वे निजसक्तयमुक्तिबीजाक्षरास्यदम् ॥ १ ॥ गंगान्नानप्रतिनिधिः स्तोत्रमेतन्मये रितम् ॥ सिद्धासुर्जाद्वैतस्मादेतत्स्तोत्रं जपेत्सुधीः ॥ २१० ॥
 इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे गंगासहस्रनामकथननामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ शृण्वगस्य महाभाग स च रा
 जा भगीरथः ॥ आराध्य श्रीमहादेवमुद्दिधीषुः पितामहान् ॥ १ ॥ ब्रह्मशापविनिर्दग्धान् सर्वानराजपिसत्तमः ॥ महता तपसा भूमिमनिनाय
 त्रिवर्त्मगम् ॥ २ ॥ त्रयाणामपि लोकानां हिताय महत्तृपः ॥ समानैषीत्ततो गंगायन्त्रासीन्मणिकर्णिका ॥ ३ ॥ आनंदकाननं शंभोश्चक्रपु
 ष्करिणीहरेः ॥ परब्रह्मैकमुक्षेत्रं च लीला मोक्षसमर्पकम् ॥ ४ ॥ प्रापयामास तंगंगदौलीपिः पुरतश्चरन् ॥ निर्वाणकाशनाद्यत्र काशीतिप्रथि
 तापुरी ॥ ५ ॥

किंच कृत्यामणिकर्ण्यमानयेन तत्राह ॥ त्रयाणामिति ॥ ३ ॥ एतद्वत्स्पष्टयति ॥ आनंदकाननं प्रतिहरेः संबन्धिनीचक्रपुष्करिणी ॥ दौलीपिदौलीपस्यापत्यं भगीर
 थो गंगामानैषीत्प्रापयामासेत्यपि मेणाव्ययः ॥ आनंदकाननं प्राप्य याहरेः श्वक्रपुष्करिणीति मिति वा ॥ गांपयोदोर्गधीति विद्विक्कमकता वा ॥ आनंदकाननं गंगं प्रापयामासेत्यर्थः ॥ आ
 नंदकाननं विशिष्टं ॥ परब्रह्मैकमुक्षेत्रं च लीला ॥ परब्रह्मैकमुक्षेत्रं च लीला ॥ पुनरपि तद्विशेषयन् पूर्वोक्तनामद्वयनिर्वचनमनुवदति ॥ निर्वाणकाशनादित्येकेन ॥ यत्रानंदवने ॥ य
 द्वा गंगां विशिष्टां निर्वाणेति ॥ यत्र यस्यां गंगायां काश्यामुत्तवाहिन्यानिमित्तं तायां निर्वाणकाशनात्कैवल्यस्य प्रकाशनात्काशीतिपुरीप्रथितां गंगामानैषीदिति पूर्वोक्तवाच्यः ॥ ५ ॥

१ अर्धद्वयेनेत्यर्थः

अविमुक्तं च प्रथितमिति विपरिणमय्यान्वयः ॥ तत्र हेतुर्न मुक्तमिति ॥ तदुक्तं भास्ये ॥ विमुक्तं न मया यस्मान्मोक्ष्यते न कदाचन महः क्षेत्रमिदं तस्मादविमुक्तमिति स्मृतमिति ॥ यदर्थमनू-
दितं तदृष्टान्तपुरःसरमाह ॥ प्रागेवैतारभ्य कृत्वा कर्मणीत्यतः प्राक्तनेन ॥ हेतुर्न ऽगस्त्यां ब्रून् दं सुवर्णं जात्यं मुजात्यं स्वयमनर्थं पुनर्वारितरेणे हरिकेण संगतसंघातान्यर्थं भवतीत्यर्थः ॥ त-
था गंगा संगच्छ कपुष्करिणीतियोज्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ इतराणि पापानि ॥ १० ॥ संस्थोऽमृतः ॥ तदुक्तं लगे ॥ नाविमुक्ते नरः काश्चिन्नरकयाति किल्बिषी इंश्चानुग्रहादवसेवे-
याति परांतिमिति ॥ काशीकृतानां पापानां पंचक्रोशयात्रादिना क्षयादिति भावः ॥ निदिध्यासनतो निदिध्यासनमित्यर्थः ॥ निदिध्यासनतामिति क्वचित् ॥ ११ ॥ सांख्येनात्मानाम्

अविमुक्तं महादेशं न मुक्तं शंभुना क्वचित् ॥ प्रागेव हि हेतुर्न ऽनर्थं जात्यं जांब्रून् दं स्वयम् ॥ ६ ॥ पुनर्वारितरेणापि हारेण यदिसंगतम् ॥ चक्रपुष्क-
रिणीतीर्थं प्रागेव श्रेयसां पदम् ॥ ७ ॥ ततः श्रेष्ठतरं शंभोर्माणि श्रवणभूषणात् ॥ आनंदकाननेन तस्मिन्नाविमुक्ते शिवालये ॥ ८ ॥ प्रागेव मुक्तिः संसि-
द्धा गंगा संगत्ततो धिका ॥ यदा प्रभृति सा गंगा मणि कर्ण्यं समागता ॥ ९ ॥ तदा प्रभृति तक्षेत्रं द्रुष्यापि चिदशैरपि ॥ कृत्वा कर्मण्यनेकानिक-
ल्याणा नीतराणि वा ॥ १० ॥ तानि क्षणात्समुत्क्षिप्य काशी संस्थाऽऽमृतो भवेत् ॥ तस्यां वेदांत वेद्यस्य निदिध्यासनतो विना ॥ ११ ॥ विना सां-
ख्येन योगेन काश्यां संस्थाऽऽमृतो भवेत् ॥ कर्म निर्मूलनवता विना ज्ञानेन कुंभज ॥ १२ ॥ शशिमौलि प्रसादेन काशी संस्थाऽऽमृतो भवेत् ॥ यत्न-
तोऽयत्नतो वापि कालान्यक्त्वा कलवरम् ॥ १३ ॥ तारकस्योपदेशेन काशी संस्थाऽऽमृतो भवेत् ॥ अनेकजन्मसंसिद्धैर्बद्धोऽपि प्राकृतैर्गुणैः ॥ १४ ॥
असि संभेदयोगेन काशी संस्थाऽऽमृतो भवेत् ॥ देहत्यागोऽत्र वैदानं देहत्यागोऽत्र वैतपः ॥ १५ ॥

विवेकेन ॥ योगेनाष्टांगेन ॥ काश्यां संस्थां स्थितिर्नृतिः सम्यक्कारणपर्ययतावस्थितिरित्यसतथा ॥ कंठे काल इत्यादिव दलुक् समासः ॥ विना ज्ञानेन देहत्यागाव्यवहितसमयात्वात् साक्षा-
त्कारविनेत्यर्थः ॥ ज्ञानादेव तत्कैवल्यमिति श्रुतेः ॥ १२ ॥ एतदेव स्फुटयति ॥ यत्नतोऽयत्नतो वा शमादेरनुष्ठानादननुष्ठानेन ॥ १३ ॥ प्राकृतैर्गुणैः प्रकृतिगुणकार्यैः संसाराशैः ॥ १४ ॥ अ-
सि संभेदयोगेन अस्याऽसि संज्ञायान्नासंभेदः संभेदं छेदनीति यावत् ॥ अर्थात्पाशानां स एव योगोपायस्तेन ॥ आसिधारयेत्युक्तेः ॥ यद्वा अस्यासहसंभेदो यस्य तदसि संभेदं गंगां भक्त-
संबंधेनेत्यर्थः ॥ गंगासां ततोऽधिकेत्युक्तेः ॥ प्राकृतं व्याख्याना मसि संभेदस्य प्राशस्त्यमात्रविवक्षया ॥ असि संभेदसंयोगे इति क्वचित् ॥ १५ ॥

॥१६॥ स्वदेहम् ॥१७॥ पुरःकारथाः ॥ रक्षामेवाह ॥ असिमिति त्रयेण ॥ पापिनामसम्भतिमस्यतिखड्गयतीत्यसिशब्दार्थनिर्वक्ति ॥ पापीति ॥ १८ ॥ अस्मिंविशिनिष्टि ॥ धुनीमिति ॥ दुष्टानांप्रवेशनं नोतिनिवारयतीतिधुनीशब्दार्थमाह ॥ दुष्टेति ॥ व्यधुश्चक्रुः ॥ सर्वान्क्षेत्रविघ्नान्वारयतीतिवरणाशब्दार्थनिर्वक्ति ॥ क्षेत्रेति ॥ १९ ॥ निर्वचनांतरमाह ॥ दुष्टतत्सुप्रवृत्तेति ॥ दुष्टतत्सुप्रवृत्तेरितिकिञ्चित् ॥ पाठद्वयेष्वेकएवार्थः ॥ दक्षिणेति ॥ दक्षिणदिग्भागोऽसिमन्तरदिग्भागोवरणमित्यर्थः ॥ २० ॥ तेषांविशिनिष्टि ॥ क्षेत्रस्यमोक्षेति ॥ क्षेत्रस्यैकेव

देहत्यागोऽत्रवैयोगः काश्चानिर्वाणसौख्यकृत् ॥ प्राप्योत्तरवहां काश्चामतिदुष्कृतवानपि ॥ १६ ॥ यायास्वहेलयात्यक्तातद्विष्णोः परमंपदम् ॥ यमैद्राग्निमुखा देवादृष्टा मुक्तिपथोन्मुखान् ॥ १७ ॥ सर्वान्सर्वसमालोक्य रक्षां चक्रुः पुरापुरः ॥ अस्मिंमहासिरूपां च पाप्यसम्भतिखड्गनीम् ॥ १८ ॥ दुष्टप्रवेशंधुन्वानां धुनीं देवा विनिर्मसुः ॥ वरणां च व्यधुस्तत्र क्षेत्रे त्रिघ्ननिवारिणीम् ॥ १९ ॥ दुष्टतत्सुप्रवृत्तेश्च निवृत्तिकरणीं सुराः ॥ दक्षिणोत्तरदिग्भागे कृत्वाऽसिं वरणां सुराः ॥ २० ॥ क्षेत्रस्य माक्षनिक्षेप रक्षां निर्वृतिमाप्नुयुः ॥ क्षेत्रस्य पश्चाद्दिग्भागं तद्दहलिविनायकम् ॥ २१ ॥ स्वयं व्यापारयामासरक्षार्थं शशिशेखरः ॥ अनुज्ञातप्रवेशानां विश्वेशेन कृपावता ॥ २२ ॥ तत्र प्रवेशं प्रयच्छति नान्येषां हि कदाचन ॥ इत्यर्थे कथयिष्येऽहमिति हासं पुरातनम् ॥ आश्चर्यकारि परमं काशीभक्तिप्रवर्धनम् ॥ २३ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ दक्षिणाभ्यतिटेकश्च त्सेतुबंधसमीपतः ॥ वाणिगधनं जयोनाममाह भक्तिसमन्वितः ॥ २४ ॥ पुण्यमार्गाजितधनतोषितमार्गणः ॥ मार्गणस्फारितयशाय शोदातनयार्चकः ॥ २५ ॥ समुन्नतोपि संप्रसूया विनयानतंकं धरः ॥ आकरोपि गणानां हि गुणिष्वाकारगोपकः ॥ २६ ॥

स्यदानसंपादयित्रीमित्यर्थः ॥ निर्वाणस्थोऽप्यरक्षार्थमिति वा ॥ तंप्रसिद्धम् ॥ २१ ॥ व्यापारयामासस्थापयामास ॥ फलितमाहानुज्ञातेति ॥ २२ ॥ तेषां विवक्षेनानुज्ञातानां धर्मानुष्गात्कार्शीप्राप्यापि बहिर्निर्गम इत्यस्मिन्वर्थेऽतिहासमाह ॥ इत्यर्थ इति ॥ २३ ॥ दक्षिणवतीरामसेतुनिकटे धनं जयोनमवनिग्भवैति शेषः ॥ तं विशिनिष्टि ॥ मातृभर्त्तातिपादाधिकपञ्चभिः ॥ २४ ॥ मार्गणयाचकाः ॥ २५ ॥ संपात्तिर्धनादिसमृद्धिः ॥ आकारगोपकः स्वगुणाप्रव्यापकः ॥ २६ ॥

१ अर्थत्रयेणेत्यर्थः २ निर्वाणरूपं यस्याप्यस्थापयत्यनुयायं तद्रक्षार्त्ताम्

संपूर्णाश्चतुःषष्टिसंख्याकाः कलाविधायस्यसंपूर्णकलः ॥ निर्गतः कलंकोयस्मात्स उद्योयस्यसन्निष्कलंकोदयः ॥ संपूर्णकलोऽपि चंद्रोऽयं लालनादुद्धराभिमशोऽद्वैतकलकोदयएव
तितस्मादस्याधिक्यं च्यनितम् ॥ २७ ॥ सत्यादृतं वाणिज्यम् ॥ वर्णितरोऽपि चतुर्वर्णभ्योऽन्योऽपि सुवर्णनशोऽभिनब्राह्मणादिनावर्णेन कृतवर्णनास्तुतिर्यस्यसः ॥ हीनवर्णोऽपि ब्राह्मणवत्सदाचा
रद्व्यर्थः ॥ पक्षांतरे सुवर्णस्य कृतेन करणेन घटनेन तियावत् ॥ वर्णनं कथनं यस्य स तथास्पर्णकार इत्यर्थः ॥ २८ ॥ सुखयानचरो नौकायानचारी ॥ नरैः पानं पाननौ प्रियं न्यानम् ॥ शि

रूपसंपदुद्धारोऽपि परदारपराद्भुखः ॥ संपूर्णकलोऽप्यासीन्निष्कलंकोदयः सदा ॥ २७ ॥ ससत्यानृतवृत्तिश्च प्रायः सत्यप्रियो मुने ॥ वर्णतरो
प्यभूद्धाके सुवर्णकृतवर्णनः ॥ २८ ॥ सदा चरणगोप्येषु सुखयानचरः कृती ॥ अदरिद्रोऽपि मेधावी सो भूत्यापदरिद्रधीः ॥ २९ ॥ तस्यैवं वतमा
नस्य कदाचि कालपर्ययात् ॥ जननीनिधनं माव्याधिताऽतिजरातुरा ॥ ३० ॥ तयाच यौवनं प्राप्य मेघच्छायातिचंचलम् ॥ प्रावृण्णदीपूरसमं
स्वपतिः परि वंचितः ॥ ३१ ॥ दिनत्रिचतुरस्यारियानारीप्राप्य यौवनम् ॥ भर्तारं वंचयेन्मोहात्साऽक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ ३२ ॥ शीलभंगेन नारीणां
भर्ता धर्मपरोपि हि ॥ पतेद्दुःखार्जितास्वर्गाच्छीलं रक्ष्यंततः स्त्रिया ॥ ३३ ॥ विष्ठागते च निरये स्वयंपतति दुर्मतिः ॥ आभूतसंप्रवयावत्ततः स्या
द्भामसूकरी ॥ ३४ ॥ स्वविष्ठापायिनी चाथ वल्गुली वल्गुली विनी ॥ उलूकीवादिवां धास्याद्दक्षकोटरवासिनी ॥ ३५ ॥ रक्षणीयं महायनादिदं
सुकृतभाजनम् ॥ वपुः परस्य दुःस्पर्शास्तु स्वाभासात्मका स्त्रिया ॥ ३६ ॥

शुभिलालीला अन्यदयानमयानमलीलेति दर्शनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रावृण्णदीपूरसमं वर्तारं गिण्यो घसमम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अधोमुखस्याध्वपादस्य वक्षोऽवलंबमा
नस्य गेदुरा इति प्रसिद्धस्य पक्षिविशेषस्य पत्नी वल्गुली ॥ उलूकीपेचिका ॥ ३५ ॥ दुःस्पर्शादुष्टसंश्लेषात् दुर्बालकात्स्पर्शादित्यर्थः ॥ ननु दुःस्पर्शकृतः प्रवृत्तिस्तत्राह ॥ सुखाभासान्
कात् सुखमिव भासात इति सुखाभासात्तदात्मकादित्यर्थः ॥ ३६ ॥

पतिव्रत्यभोगेदुषमुक्तातद्रक्षणगुणमाह ॥ अनेनैवशरीरेणेति॥अनेनैवशरीरेणरक्तामसतयाप्रतीतेनेत्यर्थः ॥ सतीपतिव्रताउद्यतमुद्रच्छन्नानुकनतस्तस्मांजितकिनचकरापितुस्तीक्ष्णितवत्येवेत्यर्थः ॥ कथंभूतशरीरेण ॥ अर्धसाद्विहिनभर्षधीनसंपादितनेत्यर्थः ॥ तथाचश्रूयतेमार्कण्डेयपुराणे ॥ कदाचिच्चोराननुधावंतोरजभाटाभाडव्यस्यकषेप्तपथरतोमौनव्रतधारिणआश्रमेतांसांप्रत्येतेनसार्वभद्रनीयरज्ञेनिवेद्यतदाज्ञयासवाञ्छूलेष्वारोपयामासुः ॥ तदैवांधकारभूतार्थाजन्मविश्याजिलापुंकांतारिस्कंधमारोप्यतद्दहनयतीपतिव्रताशूलस्थमांडव्यमज्ञानांस्धृदयामास ततोदुःखाकतिनतेनोक्तयस्यप्रियचिकीर्ष्यात्वयैवकृतसंतुसूयादेयश्चित्तान्तच्छुवाऽतिदुःखितयातयोक्तयद्दहंपतिव्रतास्यातदासूयानोदंतु यासूयानोदयचकरेति ॥ ३७ ॥ त्रयीवेदत्रयाम्बिकां ब्रह्मविष्णुशिवांशसोमदत्तात्रेयदुवासोभिधामित्यर्थः ॥ पतिव्रतायावाक्यात्सूयानुदयेदृष्टिलोपमाकलयस्यैदंईदंसाहिताब्रह्मविष्णुरुद्राअत्रिपत्नीमनसूयामूचुः ॥ पतिव्रतायाःशापभायात्सूयानोदितितुभावाच्चजगन्मथत्यतःपतिव्रताशरोमण्याभवत्याप्रसादनीयायासूयार्थोद्गमायसात्वाच्छ अनेनैवशरीरेणभटसादिहितेनहि ॥ किंसतीनचतस्तंभभानुमुद्यंतमाज्ञया ॥ ३७ ॥ अत्रिपत्न्यनुसूयाकिंभूतभक्तिप्रभावतः ॥ दधारनत्रयीर्गर्भपतिव्रतपरायणा ॥ ३८ ॥ इहकीर्तिश्चविपुलास्वर्गवासस्तथाऽक्षयः ॥ पतिव्रत्यात्स्वियालभ्यसत्त्विचश्रियासह ॥ ३९ ॥ सादुर्दृष्ट्यापरित्यज्यपतिधर्ममनाननम् ॥ स्वच्छंदचारिणीभूत्वाश्रुतानिरयमुद्यौ ॥ ४० ॥ धनंजयोपिचमुनेकेनचिच्छिवयोगिना ॥ सार्धतपोदयादित्यसोऽभवद्वर्मनत्परः ॥ ४१ ॥ धनंजयोपिधर्मात्माभटभक्तिपरायणः ॥ आदायास्थान्यथोमातुर्गामार्गस्थितोऽभवत् ॥ ४२ ॥ धंद्वदति ॥ तदातयोक्तैर्देवंयासंपाद्यतेयदिशवंतोममप्राप्तेवेयुः ॥ तथैवैतस्त्रीकृततयाचतथाधितसोमदत्तदुवासोब्रह्मविष्णुरुद्राशास्त्रयःपुत्राःसंवभूवुरिति ॥ ३८ ॥ नकेवलंपतिव्रत्यक्षणांणमात्रपरमसुखलाभाश्चेत्याह ॥ इहकीर्तिश्चेति ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमाह ॥ सादुर्दृष्ट्येति ॥ साधनंजयमातादुर्दृष्ट्यापतिधर्मपरित्यज्येतिसंबंधः ॥ सादुर्दृष्टेतिक्वचित् ॥ ४० ॥ ननुनिकृष्टजातौजातस्यधनंजयस्यकथंपूर्वाकृणुत्वन्तत्राह ॥ धनंजयोपिचेति ॥ अपिचेतिसमुच्चयोऽशिवयोगिनासार्धतपोदयात् शिवयोगिनःसंगमात्तपसउदयादित्यर्थः ॥ विसर्गलोपेऽपिसंधिरार्षः ॥ तपश्चदयाचतपोदयतस्मादितिवा ॥ इत्थंपूर्वाक्तप्रकारेण इत्येकेनापिआग्यादेयेनेतिवा ॥ ४१ ॥ इत्थंप्रसक्तानुप्रसक्तमुक्ताप्रस्तुतमाह ॥ धनंजयोपीति ॥ गंगामार्गस्थितोऽभवत् गंगामार्गगंगारामार्गणसेतुबंधेनमार्गणह्रिद्वारंगम्यतेनमार्गणप्रस्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ यद्वा गंगाःकावेर्याद्याःपंच ॥ तदुक्तम् ॥ कावेरीतुंगभद्राचक्षुणाविष्याचगौतमी भागीरथीतिविख्याताःपंचगंगाःप्रकीर्तिताइति ॥ तासामार्गवर्त्मनिस्थितःप्रस्थितोऽभूत् ॥ श्रीरंगानंतराधिराजमहेंद्रसिंहाद्विक्रमपुरुषोत्तमभागीरथीसंगमपथाप्रस्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ त्रिस्थलीकृतुमितिशेषः ॥ ४२ ॥

पंचगव्येनेत्यादिपंचभिवाक्यमा ॥ अहोकरहेर्हर्षवा ॥ वर्णगन्धनजयोमातुरंगान्यस्थीनिताभ्रसंपुटेकृत्वानयन्यभ्येर्मागम्यमध्यैऽवतिज्वरेणव्याप्तोऽपिशब्दात्साथहीनश्चासीदित्यव्ययः ॥ अथोवणिगितिपाठेआनयन्मन्अथोऽन्तरंस्वरितआसीदित्यर्थः ॥ पुनःकिं कृत्वा ॥ यक्षकर्मलेपेनकरपरागुरुकस्तूरीककोलपिष्टलेपेन ॥ यद्वा लिप्यतेऽनेनोतिलेपोयक्षकर्महू पोलेपत्सेनलिप्त्वा ॥ अथानंतरंविशुद्धयामृदागोपीचदनप्रमुखयाचलिप्त्वा ॥ पुनःकिं कृत्वा ॥ नेत्रवस्त्रेणगौडेननूतिप्रसिद्धेनवस्त्रेणवेष्टयित्वा ॥ अस्यायेपिचतुर्षुपदेषुसंबन्धः ॥ सु पंचगव्येनसंस्त्राप्यततःपंचामृतेनैव ॥ यक्षकर्मलेपेनलिप्त्वापुण्यैःप्रपूज्यच ॥ ४३ ॥ आवेष्ट्यनेत्रवस्त्रेणततःपट्टांबरेणवै ॥ ततःसुरसवस्त्रे णततोमांजिष्ठवाससा ॥ ४४ ॥ नेपालकंबलेनाथमृदाचाऽथविशुद्धया ॥ ताम्रसंपुटेकृत्वामातुरंगान्यहोवणिक् ॥ ४५ ॥ अस्मृष्टहीनजा तिःसशुचिष्मान्स्थंडिलेशयः ॥ आनयन्स्वरितोप्यासीन्मध्यैर्मागंधनंजयः ॥ ४६ ॥ भारवाहकृतस्तेनकश्चिद्ब्रुवोचितोभूतिम् ॥ किंब्रूहेनघ टजकाशीप्राप्ताऽथतेनवै ॥ ४७ ॥ घृत्वासंभृतिरक्षार्थंभारवाहंधनंजयः ॥ जगामापणमानेतुंकिंचिद्वस्त्रशनादिकम् ॥ ४८ ॥ भारवाह्यंतरंप्रा प्यतस्यसंभृतिमध्यतः ॥ ताम्रसंपुटमादायधनंज्ञात्वागृहंययौ ॥ ४९ ॥ वासस्थानमथागत्यतमदृष्ट्वाधनंजयः ॥ त्वरावान्संभृतिवीक्ष्यताम्रसं पुटवर्जिताम् ॥ ५० ॥ हाहत्याताब्जलदयंचक्रदबद्धशोभशम् ॥ इतस्तत्तमालोक्यगतस्तदनुभारतः ॥ ५१ ॥ अकृत्वाजाह्नवीक्षानमनवेक्ष्य जगत्यतिम् ॥ तस्यसंवसथंप्राप्तोभारवोदुर्धनंजयः ॥ ५२ ॥ भारवादुप्यर्णयान्याताम्रसंपुटमध्यतः ॥ दृष्ट्वास्थीनिविनिःश्वस्यतानित्यक्तागृ हंययौ ॥ ५३ ॥

रसवस्त्रेणचिक्कणकार्पासवस्त्रेणामांजिष्ठवाससामंजिष्ठेनरक्तवाससा ॥ नेपालकंबलेननेपालदेशोद्धवेनकंबलेन ॥ शुचिष्मान्वाप्यव्यान् ॥ स्थंडिलेशयोभूमिशायी ॥ भृतिःकर्ममूल्यम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ संभृतिरक्षार्थंमग्रीरक्षार्थम् ॥ आपणपण्यवीथिकाम् ॥ अथ्यतेभुज्यतइत्यशनंतादिकंबस्तु ॥ आदिपदनस्नानश्चाद्विश्वेश्वरादिदेवपूजाद्र व्यंग्यते ॥ ४८ ॥ अंतरंलिङ्गमवसरंवा ॥ ४९ ॥ संभृतिसामघीम् ॥ ताम्रसंपुटवर्जिताताम्रसमुद्रकराहिताम् ॥ ५० ॥ चक्रदंबरोदीत् ॥ तदनुभारतः तस्यभारवाहकस्यानुभारतोऽनुसारायान्वेषणायेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ संवसथंगृहम् ॥ ५२ ॥ भारंवहतीतिभारवादृ ॥ अर्णयान्यामहारण्ये ॥ तानिअस्थीनि ॥ ५३ ॥

१ अतएवपंचश्लोकस्थपदानांमिश्रणेनैकमेवव्याख्यानम्

चैलशकलयेन वस्त्रवडेन संछाद्या स्थीप्यानीतानि तत्रैलशकलमित्यर्थः ॥ अंतरेमध्ये उपरीतिवा ॥ ५४ ॥ आशयाऽस्थीनि प्राप्तव्यानीति वांछया ॥ आश्वस्य विश्रम्य विश्वासं कल्वेति वा ॥ आश्वस्येति पाठे तत्सती विश्वासं जनयित्वा पृष्ठवानित्यर्थः ॥ ५५ ॥ आश्वसमेवाह ॥ इत्युक्त्यन्तः प्राक्तेन ॥ वसुधुनम् ॥ ५६ ॥ अलुयामाधारः संपुटोऽस्थिसंपुटः ॥ अथ संपुट इति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ ५७ ॥ भो भिक्षु हे शबरि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अधिकं बहू ॥ ६० ॥ अरण्यानीं महारण्यम् ॥ शबरे जिह्वः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ वनादिनि ॥ विहाय मध्ये वणिक्कतं दृष्ट्वा प्राप्य शुक्कं कंठोष्ठतालुकः ॥ दृष्ट्वाऽथ चैलशकलं लठणकुट्यं तेरेतदा ॥ ५४ ॥ आशया किं विदाश्च स्य तत्सती परिपृष्टवान् ॥ सत्यं ब्रूहि न भेते व्यंदास्याम्यन्यदपि ध्रुवम् ॥ ५५ ॥ वसुक्ते गतो भूतमातुरस्थीनि मेऽप्य ॥ वयं कर्पाटिकाभं भवामो न च दुःखदाः ॥ ५६ ॥ अज्ञात्वा लोभवशतस्ते न नीतोऽस्थिसंपुटः ॥ तस्यैष दोषो नो भद्रमातुर्मैकमेतदहम् ॥ ५७ ॥ अथ वानप्रसूदोषो भद्रभाग्योऽस्मित्सुतः ॥ सुतेन रुस्यं त्यक्त्यंतस्यासिनां स्तिभिर्हि मे ॥ ५८ ॥ उद्यमं कृतवानस्मि न सिद्धो भद्रं भाग्यतः ॥ आयातु सत्यवाक्यान् मे मा बिभेतु वने चरः ॥ ५९ ॥ अस्थीनि दर्शयत्वा शुधनं दास्येऽधिकं ततः ॥ इत्युक्ता तेन सा भिक्षुव्याजहारजिपतिम् ॥ ६० ॥ लज्जानघ शिराः सोऽथ दृत्तांतं विनिवेद्य च निनायता मरण्यानीं शबरस्तं धनं जयम् ॥ ६१ ॥ वने चरोऽथ तस्थानं दैवाद्दिस्मृतवान्मुने ॥ दिग्भ्रातिं समवाप्याथ परिवभ्रामकाननो ॥ ६२ ॥ इतोरण्यात्ततो यातितोरण्यादितो ब्रजेत् ॥ वनाद्वनान्तरं भ्रात्वा खिन्नः सोऽपि वने चरः ॥ ६३ ॥ विहाय मध्येऽरण्यानि तं ययौ च स्रपक्कणम् ॥ द्वित्राण्यहानि संभ्रम्य सकर्पाटिकसत्तमः ॥ ६४ ॥ क्षुत्क्षामः शुक्कं कंठोष्ठाहोति परिदेवयन् ॥ पुनः काशीपुरीं प्राप्तः परिस्थानमुखो वणिक् ॥ ६५ ॥ तमं दं भाग्यतां श्रुत्वा लोकात्कर्पाटिको मुने ॥ कृत्वा गयां प्रयागं च ततः स्वविषययौ ॥ ६६ ॥ कास्यां प्रवेशं प्राप्यापितदस्थीनि घटोद्भव ॥ विना वैश्वेश्वरीमाज्ञां विहयितानि तक्षणात् ॥ ६७ ॥ एवं कास्यां प्रविश्यापि पापी धर्मानुपगतः ॥ नक्षेत्रफलमात्रातिवर्हिर्विवितितक्षणात् ॥ ६८ ॥ रण्यानि सर्वेष्वरण्येषु मध्येष्वस्थीनि प्राप्तिना न्यरण्यानि विहाय वनाद्वनान्तरं भ्रात्वा खिन्नः स तं प्राप्तं सिद्धं स्रपक्कणं सीयं शरालयं यावित्यन्वयः ॥ ६३ ॥ द्वेत्राणि च द्वित्राणि अहानि पंचदिनानित्यर्थः ॥ ६४ ॥ परिदेवयन्परितापं कुर्वन् ॥ ६५ ॥ तमं दं भाग्यतां तस्यामातुः परपुरुषगामिताम् ॥ कर्पाटेन रक्तवासादिनाव्यवहरतीति कर्पाटिकः ॥ स्वविषयस्वयं देशम् ॥ ६६ ॥ दृष्टानं विनिगमय्य दार्ष्टीकिके विनिगमयति ॥ कारथा मिलिद्वयेन ॥ ६७ ॥ धर्मानुपगतः प्राकृतपुण्यवशादित्यर्थः ॥ क्षेत्रफलं कैवल्यम् ॥ तत्र हेतुर्बहिर्भवतीति ॥ ६८ ॥

परमप्रकृतमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ वाराणसीनामनिर्वृक्तिः ॥ असिध्वेति साधनं ॥ यत्रयस्मिन्कानने असिर्वरणाचद्वेनथैक्षेत्रक्षार्कतौकते क्षेत्रक्षार्कुरुतइति क्षेत्रक्षार्कतौ ॥ क्षेत्रक्षार्कणो निमिन्नइति वा ॥ कृतदेवैः संपादिने ॥ ६९ ॥ तदारभ्यतन्कालमारभ्य हेमहर्मुनेऽगस्त्य असेश्वरणायाश्च संगमप्राप्य काशिका वाराणसीति विख्याता प्रख्यातेत्यर्थः ॥ ७० ॥ अतिहर्षेण पुनरपि कार्शवर्णयति ॥ वाराणसीहृत्यारभ्यारुद्रद्रक्षेत्यतः प्राक्तेन नयंयेन ॥ इह जगति या वाराणसी सा करुणामय दिव्यमूर्तिः करुणामयी चासौ दिव्याऽलौकिकी मूर्तिश्च करुणामयी दिव्यामूर्तिर्यस्याः सा तयेति वा ॥ उभयत्र हेतुमाह ॥ यत्रयस्या वाराणस्यां तनुश्रुत्वाणिमात्रं सुखेन तनुमुत्सृज्य यथास्माद्विश्वेशदृढमहसि वि

तस्माद्विश्वेश्वरज्ञैव काशीवासोऽत्र कारणम् ॥ असिश्च वरणा यत्र क्षेत्रक्षार्कतौकते ॥ ६९ ॥ वाराणसीति विख्याता तदारभ्य महामुने ॥ असेश्वरणायाश्च संगमप्राप्य काशिका ॥ ७० ॥ वाराणसीह करुणामय दिव्यमूर्तिरुत्सृज्य यत्र तनुं तनुं मुसुरेन ॥ विश्वेशदृढमहसि यत्सहसा प्रविश्य रूपेण तां वितनुतां पदवीं दधाति ॥ ७१ ॥ जातो मृतो बहुषुतीर्थवरेषु त्वं जतो न जातु तव शांतिरभून्निमज्ज्य ॥ वाराणसीनिगदतीह मृतोऽमृतत्वं प्राप्या धुनाममबलास्मरशासनः स्याः ॥ ७२ ॥

श्वस्य शोविश्वेश्वरसावीशश्चेति वासवासौ दृङ्मूर्त्तं च तच्चेतन्महत्त्वप्रकाशं च तस्मिन् विश्वेशदृढमहसिलस्य तत्सदार्थ इत्यर्थः ॥ सहसा तत्क्षणाद्देहत्यागाव्यवहितसमय इत्यर्थः ॥ हूषेण खंडसच्चिदात्मकेन लक्ष्येण त्वं पदार्थेन प्रविश्य प्रत्यग्रहणैरेक्यमनुभूयेत्येतत् ॥ तां प्रसिद्धां वितनुतां पदवीं विगतदेहभावकैवल्यख्यामुक्त्विद्धातिधारयति प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ जातइति ॥ वाराणसीनिगदतीत्यव्ययः ॥ किं निगदति ॥ रेहं जतो बहुषुतीर्थवरेषु निमज्ज्य भूनादिकं विधाय त्वं जातो मृतश्च ब्रह्मविकारादीन् प्राप्तवानसीत्यर्थः ॥ जातु कदाचिदपि तव शांतिर्नामू ॥ अतोऽधुना इह अस्यां मयि मृतः स न मृतत्वं प्राप्य सायुज्यं लब्ध्वा स्मरशासनः स्याः विश्वेश्वरो भूयाः ॥ तत्रेह तुर्ममबलादिति ॥ स्मरशासनस्येति पाठे मम स्मरशासनस्य च बलादमृतत्वं प्राप्य तव शांतिं भावितेति शेष इत्यर्थः ॥ अथैवैवमव्ययः ॥ बहुषुतीर्थवरेषु निमज्ज्य मृतः अंतर्जलेत्यक्तप्राणोऽपि त्वं जात इत्यर्थः ॥ अन्यत्समानम् ॥ ७२ ॥

एतद्विदुषोति ॥ अयत्रेति ॥ अन्यत्रायाध्यादैतीतिशंसलिलेपतिोमृतः सन्दिजन्मादेवादिभैवेकुठालोऽस्यभावमयप्रभोतिकार्यातुतथातेत्यर्थः ॥ नृशब्दांक्तविशेषदर्शयति ॥ चित्रमिति ॥ अहोएतच्चित्रम् ॥ कितम् ॥ अत्रकुत्रापिपुलकसजनोपिपतितः सन्वनरुत्थितपुनर्देहसंबंधनप्रभोति ॥ अयजन्माब्राह्मणेनप्रभोतीतिकवक्तव्यमिति यत् ॥ यद्वा नृशब्दोक्तविशेषमेवहेतुमाह ॥ चित्रमिति ॥ यद्यस्मात् ॥ शेषपूर्ववत् ॥ ७३ ॥ सैषेति ॥ साएषकारोपुरी ॥ साकेत्याकांक्षायामाह ॥ यस्यांकाश्यासप्रसिद्धपुरारिखिपुरारिः परैतत्तमर्थमिच्छन्पुरुषकारप्राप्यपरमर्थकैवल्यदानुवांछानित्यर्थः ॥ पौरपरपरापुरसंबंधिप्राणिसमुदायसंहतिरूपपरावारस्वसंसाररूपसमुद्रस्यपारमवधिमाधिशानसमाप्तिवायथा

अन्यत्रतीर्थसलिलेपतिोद्विजन्मादेवादिभावमयतेतथातुकाश्याम् ॥ चित्रयदत्रपतितः पुनरुत्थितिनप्राप्नोतिपुलकसजनोपि किमग्रजन्मा ॥ ७३ ॥ सैषपुरीसंस्तृतिरूपपरावारस्यपरंपुरहापुरारिः ॥ यस्यांपरंपौरुषमर्थमिच्छन्मिदंनयत्यैरपरंपरांसः ॥ ७४ ॥ तीर्थांतराणिमनुजःपरितोऽवगात्यहिलानुंकलुषितांदिविदवतंस्यात् ॥ वाराणसीपरिसरेतुविस्तृत्यदेहसंदेहमाभावतिदेहदशानयेपि ॥ ७५ ॥

स्यात्तथासिद्धितारकोपदेशरूपब्रह्मविद्यामित्यर्थः ॥ नयेद्यपयेत् ॥ अर्थसिद्धिनित्यमितिपाठेपरंपौरुषमिति क्रियाविशेषणम् ॥ नित्यपारंनयेदित्येवंसंबधः ॥ कथंज्ञतः ॥ पुरहानृत्वमस्यादिवाक्यात्थबुद्धिदृश्यमित्यक्तः सन्जायतस्वमनुषुमितलक्षणपुरंहतीति तथा ॥ प्राक्तंतव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ पुरुषइतिपाठेपूणंदित्यर्थः ॥ ७४ ॥ तीर्थांतराणीति ॥ कलुषितांपापसंबद्धानुंवाराणसीपरिसरेवाराणस्याः पर्यंतं भवि यत्रकुत्रापिपदेशइत्यर्थः ॥ हिलात्यक्त्वादेहदशानयेपिसायुज्यादिमुक्तिप्राप्तयेपिसंदेहमाभावति किमुतसामान्यदेवतान्तरान्यौ ॥ विदेहैकत्वमेवप्रायेणप्रभोतीतिभावः ॥ तथाचोक्तम् ॥ काश्यामवश्यंत्यजतारारशरीरिणानास्तिभुनःशरीरम् यद्यस्ति केऽणलंलोटोत्रलोचनंचंद्रकलाचमौलिविति ॥ अतएवसंदेहजारमवतीत्युक्तम् ॥ ७५ ॥

वाराणसीति ॥ यावाराणसीसायोगदृष्टांगरूपाजीवब्रह्मणैरैक्याचितनरूपात्ममसीकरणादृतेपिसम्ब्रह्मतत्सोरागल्लकरणादृतेपि ब्रह्माभ्यासंविनापीत्यर्थः ॥ अयोगिजनतांजनता
पहंत्रीयोगरहितजनसमुदायस्यअप्येतज्जेनेत्यंजनमुपाधिरज्ञानमित्येतत् ॥ अजनेतिपाठेअजमेकामित्यादियुतेराजनमज्ञानमेवजननंजनोजन्मेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेजन्मांतरभाविता
दाध्यात्मिकादितापत्रयस्यतत्कृतत्वमितिज्ञातव्यम् ॥ तत्कृताध्यात्मिकादितापत्रयच्छेद्वीत्यर्थः ॥ अयोगिजनतामज्ञानसमूहद्वन्द्वदृश्यतीतिवाच्यः ॥ तद्विदितमेवविदित्वाऽतिसूयुमे
तिनान्यःपंथाविद्यतेऽयनायेत्यादिश्रुतिविरोधइत्याशंक्याह ॥ तत्सिद्धतारकंयणवषट्क्षराराममंत्रराजंवाश्रवणगोचरतांप्राप्यतीतद्वन्द्वदृश्यति ॥ कीदृशंब्रह्म ॥ येनब्रह्मदशनिनज्ञा
नात्केनब्रह्मणापुनर्भवनमवतितादृशमित्यर्थः ॥ यद्यपिविश्वेशएवतारकोपदेष्टातथापिकाश्यामृतानामेवोपदिशतीतिसैवदृश्यतीत्युच्यतइति ॥ ७६ ॥ वाराणसीति ॥ अहहेतित्वेदे ॥

वाराणसीसमरसीकरणादृतेपियोगादयोगिजनतांजनतापहंत्री ॥ तत्तारकंश्रवणगोचरतांनयंतीतद्वन्द्वदृश्यतियेनपुनर्भवेन ॥ ७६ ॥
वाराणसीपरिसरेतनुमिश्रदात्रीधर्मार्थकामनिलयामहहविस्तृज्य ॥ इष्टपदंकिमपिदृष्टतरोभिलष्यलाभोस्तुमलमपिनोयदवापशून्यम्
॥ ७७ ॥ आःकाशिवासिजनताननुवंचिताभूद्भालेविलांचनवतावनितार्धभाजा ॥ आदाययत्सुकृतभाजनमिष्टदेहंनिर्वाणमात्रमपवर्ज
यतापुनर्भु ॥ ७८ ॥

योजनःकिमपिवाङ्मनसयोरगोचरमिष्टपदंस्थानमभिलष्यवाराणसीपरिसरेइष्टदात्रातनुम् ॥ इष्टदानुत्वेहेतुर्धर्मार्थकामनिलयाम् ॥ चतुर्णानिलयलेपिमोक्षस्यसिद्धत्वादिवमुक्तम् ॥
आविस्तृत्यसवासनंकारणत्यक्तेत्यर्थः ॥ दृष्टतरोहर्षवन्तरोभवति ॥ तस्यजनस्यलाभोस्तुलाभस्तावन्निष्ठतुमूलमपिनोस्ययमपिनितिष्ठतीत्यर्थः ॥ यद्यतःशून्यंशून्यसदृशम् ॥ तथाच
भागवते ॥ स्थिरचराजतयःस्युरजयोऽथानिमित्तयुजोविहरउदीक्षयायद्विरस्यविमुक्तततः नहिपरमस्यकश्चिदपरोनपरश्चभवेद्विपतइवापदस्यतवशून्यतुलंदाधतइति ॥ अवापप्रा
प्तवान् ॥ विरोधांलंकारोयम् ॥ ७७ ॥ एतद्विदृणोति ॥ आइति ॥ आःकोपेपीडायांवा ॥ भालेललाटेविलोचनवताविशिष्टेनवता वनितार्धभाजावनितायाप्रवाण्याअर्धदेहंभज
तइतिवनितार्धभाजातेनविश्वेशेणकाशिवासिजनताननुनिश्चितवंचिताऽभूत् ॥ कुतइत्याशंस्यहेतुपूर्वकतविशिनिष्टि ॥ यद्यस्मात्सुकृतस्यभाजनंपात्रमभिलषितदेहमादायगृह्णत्वानि
र्वाणमात्रमपवर्जयताप्रयच्छता ॥ कथंमूर्तेनिर्वाणमात्रम् ॥ अपुनर्भु नविद्यतेपुनर्भुर्जन्मयस्मिंस्तत् ॥ ७८ ॥

वाराणसीति ॥ यावराणसीसास्फुरदसीमणौकर्मभिः स्फुरंतश्चतयेऽसीमणुणानेतिविधिकगुणाः करुणामयत्वमोक्षदातृत्वाद्यालोषामेकभूमिर्मूल्यमधिष्ठानम् ॥ तत्रहेतुयत्रस्थिताइत्यादि ॥ यत्रयस्यांवाराणस्यास्थितामरणपर्यंतकृतवसतयः त्यक्तदेहाइत्यर्थः ॥ यद्वा स्थिताः संस्थिताः कृताइत्येतत् ॥ वामार्धवामतनवः स्त्र्यर्धोत्तरदेहास्ततस्तदनंतरमेतसाह्वयमुक्तिभोगाऽवसानेजनवः कैवल्यभाजोभवतीत्यर्थः ॥ यद्वा स्थिताः कृतवसतयोऽप्येवमिति ॥ काश्यातिष्ठति ये केचिन्वाश्रयंति सुरोत्तमाः चतुर्भुजांस्त्रिनयनानंगोद्गासितमूर्धजानिति ॥ अस्मिन्पक्षेऽप्येदेहावसाने ॥ ७९ ॥ आनंदकाननमिति ॥ चक्रसरसीचक्रनिर्मितसदृशमणिर्कार्णिकविशेषणम् ॥ स्वसिंधुसंगतिर्गंगामेलनम् ॥ परमास्यदंमुल्यआश्रयः ॥ इहानंदकाननेविमुक्तयेयन्तत्किंकिंचिदपितुसर्वविमुक्तयइत्यर्थः ॥ ८० ॥ वाराणसीहेति ॥ इहसंसारोयावाराणस्यास्तिह्रुदंतामिमांविहायमूढजंतुः उचितैर्के

वाराणसीस्फुरदसीमणौकर्मभूमिर्नस्थितास्तनुभुतः शशिभ्रमभावात् ॥ सर्वग्लेगर्लिनोऽक्षियुजोललाटेवामार्धवामतनवोऽतनवस्ततोऽते ॥ ७९ ॥ आनंदकाननमिदंमुखदंपुरैवतत्रापिचक्रसरसोमणिर्कार्णिकाऽथास्वसिंधुसंगतिरथोपरमास्यदंचविश्वेशितुः किमिहतन्नविमुक्तयेयत् ॥ ८० ॥ वाराणसीहवरणासिसरिद्विस्त्रासंभेदखेदजननीधुनदीलसच्छ्रीः ॥ विश्रामभूमिरचलाऽमलमोक्षलक्ष्याहनांविहाय किमुसीदतिमूढजंतुः ॥ ८१ ॥ किंविस्मृतंत्वहहगर्भजमामनस्यकातीतदतृकृतबंधनतडनंच ॥ शंभोरनुग्रहपरिग्रहलभ्यकाशोमूढोविहाय किमुयातिकरस्थमुक्तिम् ॥ ८२ ॥

किंसीदति किमर्थगच्छति अवसीदतीति वा ॥ विहायगमनेहेतुगर्भाणि विशेषणान्याह ॥ वरणासिसरिद्विदक्षिणोत्तरत्सीमरूपाभ्यांवरिष्ठाश्रेष्ठा ॥ तथाचोक्तम् ॥ असीवरणयोर्मध्येपंचकोशमहत्तरम् देवामरणमिच्छति काकथाइतरेजनाइति ॥ सम्यग्भेदः संभेदस्तत्वेदस्यतन्नाशस्यजननीकर्त्रीत्यर्थः ॥ दमनीतिवापाठः ॥ ऐक्यपथावधारिष्ठोद्वेगोऽभेदस्येत्यादिपर्वत् ॥ यद्वा वरिष्ठोयः संभेदः संगमस्तेनखेदजननीपापस्यसंसारस्यवेत्यर्थादिति ॥ धुनधांगंयालसंतीश्रीयस्याः सातथा ॥ अमलायामोक्षलक्ष्याविश्रामभूमिर्विश्रमणस्थानम् ॥ मोक्षलक्ष्याअमलत्वनामसंप्रकाशत्वम् ॥ अचलाप्रलयेपिनाशरहिता ॥ ८१ ॥ किमिति ॥ अहहखेदे ॥ भवतागर्भजमामनस्यदुःखम् कृतंतोयमस्तदीयाः कातीतायेदूतास्तत्कृतबंधनताडनंच किंविस्मृतमेव ॥ विस्मरणेहेतुमाह ॥ शंभोरनुग्रहस्यदयायाः परिग्रहेणप्राप्त्याचासौकाशीचेतितांविहायभवांस्किमुयानि किमर्थयानि ॥ विस्मरणाभावेण तनवधतइतिभावः ॥ काथंज्ञाताम् ॥ करस्थमुक्तिमिति ॥ साधनेनाभ्यापचारः ॥ करस्थामुक्तिर्यस्यामितिबहुव्रीहिर्वा ॥ अतोभवान्मूढइति ॥ ८२ ॥

ननुतीर्थतरकरणेनापि मुक्तिर्भविष्यत्यतस्तदर्थयातीत्याशंक्याह । तीर्थतराणिति ॥ श्रद्धापुत्रपशुधनादि ॥ भवमूलनाशमिति वा पाठः ॥ ८३ ॥ अधिकारिभिर्दममा
दायाह ॥ काशीपुरीति ॥ अन्यथासायुज्यमुक्तिर्मणिकर्णिकायामित्यनेन विरोधापत्तेः ॥ लक्ष्मीशोभा ॥ वामार्धबंधुरासुंदरीवर्धुर्भवानीयस्यास्ताम् ॥ विधुरावरोधागतावरोधागता
वरणाज्ञानादित्यर्थः ॥ स्वतंत्रादिति वा ॥ विधुरावरोधादिति पाठे विधुरोऽवबोधो ज्ञानदेहेह विविषयेषोऽपि ततथा ज्ञानैक
स्वभावादित्यर्थः ॥ ८४ ॥ क्षेत्रप्रभावाज्ञानादधिकारिणां विशेषमाह ॥ ज्ञात्विति ॥ प्रभावमाहात्म्यक्षेत्रस्थमणिकर्णिकायावेत्यर्थः ॥ मणिकर्णिकायां पुद्गलं शरीरं यस्य सति ॥ कथं
भूतम् ॥ विषयगंधिपूयकशोणितम् ॥ विशेषणपूयगंधोवर्तते यत्र तत्तथा ॥ स्वात्मावबोधमहसास्वरूपभूतप्रकाशचैतन्येन सह सातत्क्षणादेव मिलित्वा एकभावाप्यपृथक् पृथक् भाव
तीर्थतराणिकलुषाणि हरंति सद्यः श्रेयोददत्यपि बहु त्रिदिवनयंति ॥ पानावगाहनविधानतनुप्रहाणैव राणासीतु कुरुते बतमूलनाशम् ॥ ८५ ॥
काशीपुरीपरिसरमणिकर्णिकायां त्यक्त्वा तनंतनुभूतस्तनुमाप्नुवन्ति ॥ भालेविलाचनवर्तीगलनीललक्ष्मीवामार्धबंधुरवधूं विधुरावरोधाः
॥ ८४ ॥ ज्ञात्वा प्रभावमतुलं मणिकर्णिकायां यः पुद्गलं त्यजति चाशुचि पूयगंधि ॥ स्वात्मावरोधमहसा मिलित्वा कस्यांतरेष्वपि स नैव
पृथक् भवेति ॥ ८५ ॥ रागादिदोषपरिपूरमनोहृषीकाः काशीपुरीमतुलदिव्यमहाप्रभावम् ॥ ये कस्यं त्यपरतीर्थसमांसं तात्ते पापिनो न स
ह तैः परिभाषार्णायम् ८६ ॥

नैवेति नैव प्रामोतीत्यर्थः ॥ ८५ ॥ ननु काशीवासियुगान्यष्टौ दिने कं पुरुषोत्तमे तदेवाष्टगुणं पुण्यं विजामुखदर्शने यागनियोगयुक्तस्य वाराणस्यास्तस्य च सागतिर्घटिका धनपुरुषोत्तम
दक्षिणे सिंहाचल समक्षेत्रं समंताद्योजनत्रयम् गयाप्रयागकाशीभ्यः सत्यं शतगुणाधिकमित्यादिवचनात्काशीतोऽपि महत्तर्तीयांतरं श्रूयते तत्किमर्थमिति स्तुतिः क्रियत इत्याशंक्याह ॥
रागादिति ॥ काशीपुरीमपरतीर्थसमामन्यतीर्थसमानं न्यूनमित्यर्थः ॥ ये कस्यं त्यतिसमंतात्सर्वतः सर्वत्रेत्यर्थः ॥ तैः सह सन्तापणीयमित्यव्ययः ॥ कथं भूताः ॥ रागादिदोषैः परिपूरा
णि परिपूरितानिमनोहृषीकाणि अंतरिद्विवहिरिद्विर्याणि येषां ततथा ॥ पाठान्तरे परिपूरितान्यवशीकृतानिमनोहृषीकाणि येषां तदित्यर्थः ॥ समंतादिति पाठे ये सर्वे इत्यर्थः ॥ कुतस्तेः सह
न परिभाषणीयमित्यनं आह ॥ तेषां पिन इति ॥ शतमप्यंधानां न पश्यतीति न्यायादिति भावः ॥ कथं भूताम् ॥ अतुलः परिमाणरहितो दिव्योऽलौकिको महाप्रभावोऽतिशयसामर्थ्ययस्या
स्ताम् ॥ विषयाभिमुखानां रागिणितैस्ते वै च नैतत्तत्तीर्थकरणे तु व्युत्पादनमात्रं क्रियते न तु कारसाद्भ्योऽधिकत्वमन्येषां तीर्थानां विधीयते अन्यथा तत्र तत्र विरोधप्रसंगात् ॥ ८६ ॥

वाराणसीमिति ॥ प्रायेणस्पष्टम् ॥ कुतःकस्मान्विमितात् ॥ राज्यादिलक्ष्मीप्राप्त्यर्थमितिचेतन्नाह।प्राप्येति।अजोब्रह्मा ॥ आदिपदेनैन्द्रादयोरुच्यते। तैरप्यतुलभामित्यपिशब्दस्योभयत्रसंबन्धः ॥ स्थिरमोक्षलक्ष्मीसिद्धपावस्थानकैवल्यश्रियःसाधनभूतामितिसाधनसाध्योपचारइत्यर्थः ॥ स्थिरमोक्षलक्ष्मीसिद्धपावाराणसीमितिवा ॥ किमुकामयेथाःकिमर्थवान्छेथाः। केनापिभाव्योदयेनस्थिरमोक्षलक्ष्मीवाराणसीसाक्षादनायासेनलब्ध्वाचचलायाराज्यादिलक्ष्म्याःप्राप्त्यर्थमन्यत्रगमनमनुचितमितिभावः ॥ ८७ ॥ अजाद्यतुलभामित्येतद्विदुषोति ॥ विद्येति ॥ अगम्यःअप्राप्यः ॥ पूर्वार्धेपियथायोग्यविपरिणमय्यानयेवक्रिययासंबन्धः ॥ तुशब्दःपूर्वोक्तैवलक्षण्यार्थः ॥ तदेवैवलक्षण्यमाह ॥ शलभादिमुक्तिः शलभादीनामपिमु

वाराणसीस्मरहरप्रियराजधानीत्यक्ताकुतोव्रजसिमूढादंगतरेषु ॥ प्राप्याप्यजाद्यतुलभांस्थिरमोक्षलक्ष्मीलक्ष्मीस्वभावचपलांकिमुकामयेथाः ॥ ८७ ॥ विद्याधनानिसदनानिगजाश्चभृत्याःसकृदनानिवनिताश्रान्तांतरस्याः ॥ स्वर्गोप्यगम्यइह्नोद्यमभाजिपुंसिवाराणसीत्वमुलभाशलभादिमुक्तिः ॥ ८८ ॥ धान्नाधृतानितुलयातुलनामवैतुर्वैकुण्ठमुल्लभुवनानिचकाशिकाच ॥ तान्युद्ययुल्लपुतयान्यगियंगुरुत्वात्तस्थौपुरीहपुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥ ८९ ॥ काशीपुरीमधिवसन्हिनरानरोपिह्यारोप्यमाणइहमान्यइवैकरुद्रः ॥ नानोपसर्गजनिसर्गजदुःखभारैःकर्मापनुद्यसविशेत्परमेशधाम्नि ॥ ९० ॥

क्तिसिद्धपाशलभादीनामुक्तिर्यस्यासेतिवा ॥ ८८ ॥ अन्यानिक्षेत्राणिकाशीसमानिनभवंतीतिकेत्यव्यायेनाह ॥ धात्रेति ॥ तुलयातुलनपात्रेण ॥ वैकुण्ठमुख्यमादित्येपांसत्यादीनांभुवनानानातिथाउद्ययुरुद्ध्वययुः ॥ लघुतयाऽत्यवेन ॥ इयंकाशीन्यक्अधस्तस्यावित्यन्वयः ॥ ८९ ॥ काशीस्थोयःकश्चिदपिविश्वेश्वरइवमाननीयइत्याह ॥ काशीपुरीमिति ॥ इहकाश्यामारोप्यमाणःस्थाप्यमानोऽर्थादीश्वरेण काशीपुरीमधिवसत्कस्यातिष्ठन्मरःअनरोवापशुस्थावरादियौभवतिसप्तैकरुद्रःकेवलविश्वेश्वरइवमान्योमाननीयः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ नानोपसर्गजनित्वनित्येषांसर्गजदुःखभारणतैः ॥ यद्वा नानोपसर्गाआध्यात्मिकादितापाश्चनिसर्गःस्वभावश्चवासनेतियावत् ॥ तज्जनितैर्दुःखभारैःक्लेशनिवहैकर्मपापकर्मापनुद्यज्ञानद्वारापरमालम्ब्योतिषिप्रविशेदिति ॥ ज्ञानमत्सद्योपुसांक्षयात्पापस्यकर्मणइतिश्रुतेः ॥ साधारण्येनवापुण्यपापलक्षणकर्मपनुद्य ॥ ९० ॥

स्थिरापद्वत्तेन देहेन स्वप्रकाशं परानन्दं वपुर्यं जनः कथं न गृह्णातीत्यनुक्रोशं निवाह ॥ स्थिरापायं निश्चलापदम् ॥ तत्र हेतुर्जननेति ॥ बुद्धिस्थत्वाद्दस्यामिति निदेशः ॥ काशीस्थस्य विश्वेश्वरस्य देव्या अयेकथनानुवादरूपत्वाद्वा ॥ अहं हेत्यनुतापेऽग्रहर्षाक्रोशो वा ॥ कार्याकायं विहाय स्वप्रकाशमत्यन्तं निश्चलं स्वात्मानं दहृपदं वपुः स्वरूपब्रह्म असौ विमूढो लोककथं कुतो न परिगृह्णाति ॥ निरुष्टस्य लोकोऽल्लस्य च भ्रान्तौ दृष्टान्तमाह ॥ स्फुटितं भ्रमं कांस्यपात्रादिकं विनिमयं परिवर्तयत्यथा दृढतरं समुज्ज्वलं पात्रादिकं गृह्णाति तद्दत्तं ॥ कार्याविनिमयं चिन्ति पाठे कार्यामित्यस्य दृष्टान्तं संबधान्नपौनरुक्त्यम् ॥ ९१ ॥ पुनरप्याक्रोशं निवाह ॥ अहो इति ॥ विपद्भारैर्विपत्ति समूहेः ॥ सारैर्दुःखैः ॥ ध्वंसितधनैर्विनाशितार्थैः ॥

स्थिरापायं कायं जननमरणच्छेदं नित्यं विहाया स्यां काश्यामहं परिगृह्णीत न कुतः ॥ वपुस्तेजोरूपं स्थिरतरपरानन्दं सदनं विमूढोऽसौ जंतुः स्फुटितमिव कांस्यं विनिमयन् ॥ ९१ ॥ अहो लोकाः शोकं किमिह सहते हंत हंत धीर्विपद्भारैः सारैर्नित्यत निधनैर्ध्वंसितधनैः ॥ क्षितौ सत्यां काश्यां कथयन्नि शिवो यत्र निधने श्रुतौ किंचिद्भूयः प्रविशति न येनोदरदरीम् ॥ ९२ ॥ काशिवासिनिजने वने चरेद्विभ्रज्यपि समीरभोजने ॥ स्वैरचा रिणिजितैर्द्रियैर्यहो काशिवासिनिजने विशिष्टता ॥ ९३ ॥

क्षितिविति भ्रतीत्यभिप्रायेण ॥ कथं भूतायाम् ॥ यत्र काश्यां शिवो निधने मरणावसरे श्रुतौ दक्षिणकर्णौ किंचिद्वाङ्मनसानीतं वस्तु कथयति ॥ ततः किमत आह ॥ प्रविशति न येनेति ॥ उदरदरीमुदररूपं कंदराम् ॥ ९२ ॥ नन्वग्न्यत्र गलावनवास समीरमक्षणादिना किं बल्यं साधनीयं किं काशीनत्याज्येत्यायहेण तत्राह ॥ काशिवासिनीति ॥ काशिवासिवने चरयो र्यथा संख्यद्वित्रीत्यादि विशेषणानि ॥ वने चरो वानप्रस्थादिः ॥ अहो इत्याश्चर्यं ॥ तयोर्मध्ये पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टे काशिवासिनिजने विशिष्टता श्रेष्ठत्वम् ॥ वनवासादेः कैवल्यसाधकत्वात् काशीवासस्य दुष्कृतिनोपि कैवल्यं हेतुत्वात् काशीनत्याज्येति भावः ॥ अविशिष्टेति पाठे काशीवासिनि नगरवासिनिजने वने चरेत् काशीस्थवनचरे इत्यादीति बोद्धव्यम् ॥ ९३ ॥

विशिष्टतायहिनुमाह ॥ नास्तीति ॥ अंतमरणकुर्वन्तित्तंजकृतस्तेषांभ्रातृमरणानामित्यर्थः ॥ विशेषतयाभवेहेनुमाह ॥ यथास्मादूरायामुषरवत्यांकाश्याण्युपापकर्ममात्रजनितानि बीजाण्यदृष्टानिर्तृपानांकरयतिनारोहयुद्भवतीत्यर्थः ॥ ऊषरायांहेतुदृष्टबीजानिविशिनष्टि ॥ हृदरज्जलितानिहरचक्षुर्दधानि हरोपदिष्टज्ञानज्जलितानीतिवा ॥ नचेतकाश्यांकृत पापानां कालभ्रैरवयतनाश्रवणेन विरुध्यते न पापेष्टन्तिर्मात्रवदित्यभिप्रायेण विभीषिकामात्रं ॥ तथा चोक्तम् ॥ ऊषराण्युपापानांध्यावाराणसीपुरीति ॥ पादोच ॥ उपपात किंश्चैव महापात किंश्चये तेषां तद्वैतसामर्थ्यादधानिक्षयमाययुः ॥ लैंगेपि ॥ नाविमुक्तेनरः कश्चिन्नरकंयान्तिकिंत्वषी ईश्वरानुगृहीता हि संवयान्ति परांगतिमिति ॥ काश्यपनधिकर णपापकृद्विषयत्वाद्नैस्य ॥ रुदयतनाप्रापककर्मातिरिक्तपुण्यापापकर्मदाहेन मुक्त्याभिप्रायेणैवैतद्वचनम् ॥ तथा च काशींकृतोऽप्योऽकृतप्रायाश्चित्तम्यः पापकर्मभ्योऽतिरिक्तकर्ममात्राणि कर्मजनितानीत्यत्र कर्मशब्देन विवक्षितानि ॥ क्षीयन्ते चास्य कर्मणि तस्य त्रयप्रारब्धातिरिक्तानि कर्माणि तत्त्वज्ञानेनाशनीतिवत् ॥ ९४ ॥ अधिकारिविशेषणा मेवात्र कैवल्यनपथ्यदीना मिति मंत निराकुर्वन्नाह ॥ शशका इति ॥ कलविंकाश्चटकाः ॥ पराश्रुतं परब्रह्मत्वरूपा भवन्तीत्यर्थः ॥ अत्र यद्यपि मरणस्य वैषामविशेषणपरममु

नास्तीह दुष्कृतकृतं सुकृतत्मानं वा काचिद्विशेषगतिरंतकृतांहिकाश्याम् ॥ वीजानि कर्मजनितानि यदूषरायां नां करयन्ति हरदृज्जलितानि ते षाम् ॥ ९४ ॥ शशकामशकावकाः शुकाः कलविंकाश्चटकाः सजं वुकाः ॥ तुरगो रगवानरानरगिरिजे काशिचताः परासुतम् ॥ ९५ ॥

क्तिः फलत्वेन श्रूयते तथा पिथुचीनां परमात्मना तदपित कर्मणां परममुक्तिस्तद्वत्कृष्टानामग्निवेशादीनां सामीप्यतिर्यक्श्रुतीनामत्यंतपापीयसां च साहचर्यतोऽप्यधमानपतितानां सालोक्यभित्तिकोचिद् ॥ चतुर्विधपरिमाणायां काश्यां यथायथयोगपीठादिप्रकर्षस्तथामरणफलापकर्ष इति चान्ये ॥ तथा च पादो ॥ परिमाणं च वक्ष्यामि तन्निबोधतस्तत्तमाः मध्यमेऽथ रमारभ्य यावद्देहलिविघ्नपम् सूत्रं संस्थाप्य तद्विक्षुभा मये न्मंडलाकृति तत्र याजायते रखातन्मध्यक्षेत्रमुत्तम् काशीतियद्विदुर्वैदास्तत्र मुक्तिः प्रतिष्ठिता काश्यतः परमं क्षेत्रं विशेषफलसाध नम् वाराणसीतियस्य तातन्मानं निगदाभिः ॥ दक्षिणोत्तरयोर्नदौ वरणासिश्च पूर्वतः जाद्वीपश्चिमेवापि पाषाणि गणेश्वरः तस्यां मंतस्थितं दिव्यं विशेषफलसाधनम् अविमुक्तमिति ख्यातं तन्मानं च ब्रवीमि वः विश्वेश्वरास्तु दिक्षु धनुः शतयुगोन्मितम् अविमुक्ताभिधक्षेत्रं मुक्तिस्तत्र न संशयः गोकर्णेशः पश्चिमेषूत्तरेऽथ गंगामध्यमुत्तरे भारभूतः ब्रह्मशानौ दक्षिणे संप्रदि दृष्टान्तु भोक्तं भवं न विश्वभूत इति ॥ अस्तु वा यथा तथा तापि परंपरया वैकल्योपपत्तेः ॥ तथा च सति काश्यामवश्यं त्यजतां शरीराणि नानास्तिपनुः शरीरम् यद्यस्ति केऽंशरललोटे त्रिलोचनं चंद्रकलाचमौला विलासि वचनं च संभजसंभवति ॥ ९५ ॥

एवंकार्थानां किंवचल्यमुक्त्वा जीवतां रुद्रसंरूप्यमाह ॥ अरुद्रेतिद्वाम्याम् ॥ अथवारुद्रावाप्तइति नामनिर्वक्तुप्रथमतः वकारास्थानां जन्तुमात्राणारुद्ररूपतामाह ॥ अरुद्रेति ॥ हेरिं रीद्रेजेनिरंतरसर्वदाकाशिनिवासिनोजनामपारिषदागणमताः संमता इत्यन्वयः ॥ ननु तस्यार्षदा अंतरिक्षलोके तिष्ठतीति प्रसिद्धं त्राह ॥ धरांगताः कर्मभूमिमाप्तास्ततोऽप्येतोऽधिका इत्यर्थः ॥ प्रसिद्धपारिषदसंरूप्यमाह ॥ अरुद्रा अभ्यकराः शोभना इति यावत् ॥ रुद्राक्षा एव फर्णाद्राः शेषादयो भूषणानियेषीते तथा ॥ यद्वा प्रसिद्धारुद्रानभवतीत्यरुद्रास्ते च ते रुद्राक्षफणीद्रभूषणाश्च ॥ त्रिपुंड्रनामगुलित्रयेण ललाटे दीयमाना विभूतिस्तदेव चंद्रार्धधरंतीति तथा ॥ अथवारूपकमंतरणयाश्रुत एवार्थः ॥ तथा च पादे ॥ कार्थ्यां वसंतिये जीवास्तामन्यथ तिमुरोत्तमाः चतुर्भुजां स्त्रिनयनानां गोद्धासितमूर्धजानिति ॥ १६ ॥ तर्हि किं जनमनुष्या एवात्र रुद्रशरीराभस्य मृगालाद्यानेत्यत आह ॥ यावंत इति ॥ जलस्थलयोश्चरंतीति तथा ॥

अरुद्ररुद्राक्षफणीद्रभूषणास्त्रिपुंड्रचंद्रार्धधराधरांगताः ॥ निरंतरंकाशिनिवासिनोजनागिरिद्रजेपारिषदामतामम ॥ १६ ॥ यावंतएव
निवसंतितजंतवोऽत्रकाश्यांजलस्थलचराङ्गपञ्चकाद्याः ॥ तावंतएवमदनुग्रहरुद्रदहदेहावसानमधिगम्यमयिप्रविष्टाः ॥ १७ ॥ येतुव
षैषवोरुद्रादिवेदविप्रकर्तिताः ॥ वातेषवोऽतस्मिंसेयेभुव्यन्नेषवःप्रिये ॥ १८ ॥ रुद्रादशदशप्राच्यवार्चाप्रत्यगदकुस्थिताः ॥ ऊर्ध्वदिक्स्था
श्रयेरुद्राःपठ्यन्तेवेदेवादिभिः ॥ १९ ॥

[illegible]

तेभ्योऽशप्राचीरित्यादिसर्वसमानम् ॥ येरुद्राःपृथिव्यां वततेष्वपिरुद्रेषुषांरुद्रविशेषणमन्मेवेषवाणाअपथ्यान्प्रक्षणेप्रवत्यवानार्थचौकयारयित्वावायानहंसतिताम्यति
हिंसकानारुद्राणमन्मेवेषवलेभ्यःपृथिव्यास्थितेभ्योऽन्वबाणकेभ्यश्चरुद्रेभ्योनमः ॥ तथायेरुद्राऽन्तरिक्षेवर्तितेषांभ्योऽपिपेषावातएवेषवलीव्रायुनारोगानुसाध्याहंसतितेभ्योऽन्तरि
क्षवर्तितेषांभ्योऽप्यश्चरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ तथायेरुद्रादिविवर्तितेष्वपिपेषारुद्रविशेषणार्थमेवेषवाणाऽतिवृष्ट्यनादृष्ट्याप्राणिनोऽहंसतितेभ्योऽदिविस्थितेभ्योऽवेषेषुष्यश्चरुद्रेभ्यो
नमोऽस्तु ॥ दशप्राचीः दशेत्युपलक्षणम् येकेचनरुद्राःपूर्वोक्तेष्वेवप्राचीःप्रतीचीदिग्जाः ॥ विभक्तिव्यत्ययेनोपचारात् ॥ तेभ्योनमोऽस्तित्याग्रमेणनमःएदेनसंबधः ॥ एवंदशदिक्षाणादिषु
दशोर्ध्वानेषुयोज्यम् ॥ दशोर्ध्वानेषुयोज्यमितिवाक्यार्थः ॥ अत्रकोचित् ॥ कीदृशेनमस्कारादितिसएवविशिष्यते ॥
दशप्राचीःमाङ्गुखलेनजलिकरणेदशांगुलयःप्रागगयाभवन्ति ॥ एवंदिक्षाणादिषूर्ध्वानेषुयोज्यम् ॥ इदृशैरजलिर्विराषैलेभ्योरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ यद्वा तेभ्योरुद्रेभ्योदशप्राचीरंगुलीःकरोमि

असंख्याताःसहस्राणिपेरुद्राअधिभूतल ॥ तत्सर्वेभ्योऽधिकःकाश्याजंतवोरुद्ररूपिणः ॥ १०० ॥ रुद्रावासस्ततःप्राक्तमविमुक्तंघटोद्भव ॥
तस्मात्समर्थकाशिस्थान्वाणान्वर्णेतराश्रमान् ॥ १ ॥ श्रद्धयेश्वरबुद्ध्याचरुद्राचाफलभाङ्गः ॥ २ ॥ इमशब्देनशवःप्रोक्तःशानशनमच्यु
ते ॥ निर्वचंतिइमशानार्थमुनेशब्दार्थकोविदाः ॥ ३ ॥ महान्यपिचभूतानिप्रलयेसमुपस्थिते ॥ शरतेऽत्रशवाभूत्वाइमशानंतुतनोमहन् ॥ ४ ॥

नमस्कारार्थमितिसर्वत्रसंबद्धते ॥ दशदिक्षाणादशप्रतीचीदशाऽर्ध्वानेषुलोभ्योऽस्तिविष्याचक्षते ॥ तेषामते रुद्रादशप्राच्यवाचीप्रत्यगदुक्स्थिताः ऊर्ध्वदिक्स्था
श्चयेरुद्राःश्रद्धावैदवादिभिरितित्स्कांदवचनंविरुध्यते ॥ अतोविचार्ययुक्तंतेदवविद्वद्भिर्ज्ञास्यति ॥ तेचरुद्रानोऽस्मान्दृश्यतुसुखयुतंतेवयनमस्तुतद्राःसंतोयैरिणतूणीभवस्थित
मपिद्विष्णुःयश्चैवैरीनोऽस्मांस्तूणीभवस्थितानपिद्विष्टितदुभयविवैरिणहृद्रावोयुष्माकंजोविदारितास्येदयामिस्थापयामीति ॥ १९ ॥ पूर्वोक्तान्द्वाननधूनामनिर्वचनमाह ॥ असं
ख्यातादितिअधिभूतलइत्यंतरिक्षादीनामुपलक्षणमितिचनेसर्वेचनेभ्यः ॥ १०० ॥ नामनिर्वचनप्रयोजनमाह ॥ तस्मादिति ॥ वर्णान्ब्राह्मणादीन् ॥ वर्णान्तराश्रजकादयः ॥ आश्रमा
निति ॥ आसभन्ताच्छमकंवीत्याश्रमाश्च पशुपक्षिरूपादयः ॥ यद्वा आश्रमाश्चब्रह्मचर्ययाश्रमवतः ॥ यद्वा वर्णैर्यइतरेयेआश्रमाःआश्रमवतस्ताम् ॥ वर्णत्वेनाश्रमित्वेनचसम
र्थेत्यर्थः ॥ १ ॥ नरोऽनुष्यमानोरुद्राचाफलभाङ्गमेवेदित्यर्थः ॥ २ ॥ महाइमशानमनिर्वक्तिइमशब्देनेतिद्वाभ्यामाइमशानार्थइमशानशब्दयोरर्थम् ॥ ३ ॥ एवंइमशानशब्दयो
रर्थप्रदर्शनंनिर्वचनमाह ॥ महान्यपीति ॥ अपिशब्देनहंकारादयोरुद्भूते ॥ शवाभूताः ॥ शरेतलीयंते ॥ अत्रकाश्यांशवीभूय ॥ ४ ॥

शयनेभक्तस्माद्वा एतस्मादालन आकाशः संज्ञत इत्यादि श्रुत्युक्तदृष्टिप्रतिलोभ्येन दर्शयति ॥ अप्सु भूरिति चतुर्भिः ॥ इहा विमुक्ते ॥ और्वशब्देन त्रतेजोगुह्यते ॥ तस्य वद नोपकं द्रे मु
खवर्तं महाद्वयं तेजसीत्यर्थः ॥ मातरि श्वनिवायौ महानननपात महाभूतलक्षणं तेज इत्यर्थः ॥ वैशब्दः श्रुतिप्रसिद्धो तनयः संक्षयति लायते ॥ सदा गतिर्वायुः ॥ ५ ॥ एति प्रामोति ॥
अं हं कृतौ अं हं कारे ॥ सा अं हं कृतिः ॥ अधिष्ठातृद्वैः सहैन्द्रियाणामभेद विषया विकाराणां पौंडशत्वम् ॥ ते चैकादशेन्द्रियपंचमहाभूतरूपास्तत्संयुतैरूप्यगर्भासमष्टिबुद्धिर्महत्तत्त्व
मिति विवेदातिमतगृहीत्वा महंतं विशिनष्टि ॥ बुद्धिसंज्ञक इति ॥ अधिदैव्यात्मा भेदेन वा पदद्वयम् ॥ हाकटे ॥ प्रकृतिमध्यगः प्रकृतौ लीन इत्यर्थः ॥ ६ ॥ तं प्रसिद्धं प्रकृत्याधिष्ठातारमि
तियावत् ॥ तमेव पुनर्मांसं विशिनष्टि ॥ पंचविंशतिं तम इति ॥ पंचविंशतेः पूरणः परः पुनर्मांस्कृतेः परः पुरुष इत्यर्थः ॥ देह एव गेहं तस्य देहैद्विदिकयोर्वापत्तिः ॥ देहेन्द्रियादीन् जीवयतीति जीव

अधुभूरिहलयेलयं ब्रजे दापौर्विवदनाग्रं कंदरे ॥ मातरि श्वनिमहातनूनपाद्भ्यां क्षिप्तस्यतिवैसदागतिः ॥ ५ ॥ व्यामचापिलयमेत्यहं कृतौ
सापि षोडशविकारसंयुता ॥ लीयते महति बुद्धिं सज्ञा केहामहान्मरुतिमय्यगोभवेत् ॥ ६ ॥ सागुणत्रयमयी च निर्गुणं तं पुमांसमवगुह्यतिष्ठ
ति ॥ पंचाविंशति तमः परः पुमान् देहो हपतिरेष जीविकः ॥ ७ ॥ प्राकृतः प्रलयगण उच्यते हं सयानहरिरुद्रवर्जितः ॥ कालमूर्तिरथ तं च पुरुषं हे ल
या कलयती श्वरः परः ॥ ८ ॥

कः ॥ ७ ॥ प्राकृतः प्रकृतिकार्यमात्रसंबंधी ॥ कीदृशः ॥ हंसयानहरिरुद्राणां व्रजितं व्रजनयस्मिन्स तथा ॥ हंसयानो ब्रह्मा ॥ तथा चोक्तम् ॥ विष्णोः सामान्यलक्षणे परेऽहमेवासमि
त्यस्मिन्श्लोके कैवल्यदीपिकाकारेण ॥ न च सगुणेषु चतुर्ष्वव्याप्तिस्तेषामपि स्वरूपातिरोधानात् ॥ यन्तु ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रसिद्धे चरे परस्य तैकतत्त्वान् आविशंति परं पदमिति त
त्त्वश्चेत्मादिना हिरण्यगर्भत्वप्राप्तपरमिति ज्ञातव्यम् कल्पते दाभिप्रायेण वैतद्वचनम् ॥ यद्वा हंसैः परमहंसैर्यानि ज्ञानं प्राप्तिर्यास्य ॥ यद्वा हंति विपक्षमिति हंसो गरुडः सयानं यस्य सत
था ॥ हंसयानश्चासौ हरिश्चेति व्याख्येयम् ॥ अथवा हंसयानहरिरुद्रैरपि व्रजितो रहित इत्यर्थः ॥ तथा च त्रैलोक्ये ॥ परमेश्वरपि निष्ठावान् द्योयते हरिरप्यजः भवोऽप्यभावमायान्तिके वा
स्थामादृशेन इति ॥ प्रकृत्याधिष्ठानुरापि पुरुषस्य परमात्मनिलयमाह ॥ कालमूर्तिरित्यर्थः ॥ कालमूर्तिः सर्वसंहारकः ॥ कलयति संहृत्या लसात्करोतीत्यर्थः ॥ परमेश्वरः परमात्मे
त्यर्थः ॥ तथा च श्रुतिरित्येवोपार्जितम् ॥ ८ ॥

इंश्वरस्वरूपं दर्शयन्माधवो माधवयोरैक्यमाह ॥ सर्वेदंति ॥ वैशब्दं प्रसिद्धावयौनी ॥ वेवेष्टियामोतीति विष्णुः ॥ जीवकालाकाशादिव्यादृश्यं यमहेति विशेषणम् ॥ यद्वा विशति
व्यामोतीति विष्णुः ॥ विशतेव्यामोतेवेति यास्तवचनात् ॥ यद्वा महाविपद्वापक्षीजीवात्मा ॥ परमात्मन इव आत्मनो पिद्वा सुषण्येत्यादि श्रुत्योपचारवत्यापक्षित्वस्याभिधानात् ॥ म
हावेजीवालनोजाटयोर्विकरुणास्तुतस्तुनयनसमहाविष्णुः ॥ नयाचहनुमद्वाक्यम् ॥ योमहान् योजितो व्यापीमहावेः करुणास्तुतम् ॥ स्तुतयेन जाटयोश्चमहाविष्णुन माप्यहमिति ॥
देवनदेवः स्वप्रकाशस्तस्य महत्त्वं नाम ब्रह्मादिनयं तुल्यम् ॥ १ ॥ एवमर्थाव्याकृतप्रलये विश्वेश्वरस्य क्रीडाधिष्ठानत्वेन कास्याः स्थितिमभिधायैतन्दिने पि स्थितिप्र
कारमाह ॥ दैनंदिन इति ॥ अथवा ननु प्राकृतप्रलये कारथा अपि कलयेन भाव्यतेत्याह ॥ दैनंदिन इति ॥ अथोऽपि दैनंदिनप्रलये तावद्विज्यैव प्राकृतप्रलये पि विज्ञातीत्यर्थः ॥ सर्वत
सर्वमहाविष्णुरितीत्येवैतन्महादेवमुदाहरंति ॥ सोऽतादिमर्थपरिवर्जितः शिवः स श्रीपतिः सोऽपि हि पार्वतीपतिः ॥ ९ ॥ दैनंदिनेऽथ प्रलये
त्रिशूलकोटौ समुल्लिख्य पुरीं हरः स्वाम् ॥ विभाति सर्वत महास्थिभूषणस्ततो हिकाशी कलिकालवर्जिता ॥ १० ॥ स्कंद उवाच ॥ वाराणसी
तिकाशीतिरुद्रावास इति द्विजा ॥ महादमशानमित्येवं प्रोक्तमानंदकाननम् ॥ ११ ॥ इति देवीपुरः प्रोक्तं देवदेवेशं श्रुत्वा ॥ यथाविष्णोः पुरास्या
तंतथैव च मया श्रुतम् ॥ तच्च त्वदग्रे कथितं रहस्यं कां शिजं महत् ॥ १२ ॥ जन्वाध्यायमिमुं पुण्यं महापातकनाशनम् ॥ श्रावयिवादिजान् सम्य
कं शिवलोके मर्हायते ॥ १३ ॥ अतः परं कलशजं किं शुश्रूषसि तद्द ॥ काशीकथा कथ्यमाना ममापि परि तोषकृत् ॥ १४ ॥ इति श्रीस्कंद
पुराणे काशीखंडे वाराणसीमहिमवर्णनं नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ सर्वज्ञ तद्दयानंदं स्कंद स्कंद
ततारक ॥ न त्वमिधि गच्छामि शृण्वन् वाराणसीकथाम् ॥ ३॥

महास्थिभूषणः प्रलयकालीनवदृश्यलंकरणः ॥ कलिश्च कालश्च मृत्यु
स्ताभ्यां विजितारहितः अथवा ताभ्यां मुक्तिप्रतिबंधहीन इत्यर्थः ॥ ११० ॥ वाराणस्यादिनाम निर्वचनमुपसंहरति ॥ वाराणसीति ॥ ११ ॥ काशीरहस्यकथनमुपसंहरति ॥ इति देवी
पुर इति ॥ पुरोऽग्रतः ॥ यथाविष्णोः पुरास्यातकथितं देव्याः पुरः प्रोक्तं तथैव वतादृशमेव मातुरुत्संगस्थितेन मया श्रुतमित्यर्थः ॥ १२ ॥ आध्यायपाठादेः फलमाह ॥ जप्तेति ॥ पठित्वेय
र्थः ॥ १३ ॥ अस्तौ सुखेन प्रशरणे स्वच्छदयति ॥ अतः परमिति ॥ ११४ ॥ इति श्रीरामानंदकृता काशीखंडटीकायां त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ॥

एकत्रिंशत्तमोऽध्याये महापुण्यप्रदं दृष्टव्यम् ॥ वर्णिते कालराजस्य माहात्म्यं जन्मना सह ॥ १ ॥ एतादृक्प्रभः प्राववानप्यहं श्रीकालराजेन कास्यानिष्कासितमिति मनसि धाय परमं
भवेण श्रीकालभैरवकथां प्रष्टुमुक्तानुवादपूर्वकपूर्वां कां कथां मालनस्तृणभावावेदेन नाभि नंदति ॥ सर्वज्ञेति ॥ स्कंदितः शोषितो मारितस्तारकनामाऽसुरोऽयेन तत्संबोधनं तथा ॥ १॥

[illegible]

अनुग्रहोयदिमयियोगोऽस्मि श्रवणेयदि ॥ तदा कथय मेनाथकाश्यां भैरवसं कथाम् ॥ २ ॥ कोसौ भैरवनामात्रकाशिपुर्याव्यवस्थितः ॥
किं रूपमस्य किं कर्म कानि नामानि चास्य वै ॥ ३ ॥ कथमाराधितश्चैव सिद्धिः साधकस्य वै ॥ आराधितः कुत्र काले क्षिप्रं सिध्यति भैरवः ॥ ४ ॥
स्कंद उवाच ॥ वाराणस्यां महाभाग यथा ते प्रभवर्तते ॥ तथानकस्य चिन्मन्ये तो वक्ष्याम्यशेषतः ॥ ५ ॥ प्रादुर्भावं भैरवस्य महापातक
नाशनम् ॥ यच्छुत्वा काशिवासस्य फलं निर्विघ्नमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ पाणिभ्यां परितः प्रपीड्य मुहुर्दंनि श्रोत्यानि श्रोत्या च ब्रह्मांडं सकलं पंचलिमर
सालोच्चैः फलाभिमुहुः ॥ पायं पायमपायत खिजगती मुन्मत्तवत्तैरसदृश्यं स्तांडवडवरेण विधिना पायान्महाभैरवः ॥ ७ ॥

[illegible]

महादेवस्वहृपाज्ञानाद्वैकुण्ठोत्तरिण्यगर्भस्थिश्छन्दुत्तुंकालभौवमुल्लासितवानीश्वदातिप्रथमप्रश्नस्योत्तरं वृद्धादीनां तदज्ञानमाह ॥ कुञ्जयौनेदिति ॥ ८ ॥ तयोरप्यवेदेनेतुमाह ॥ नचित्रमिति ॥ ९ ॥ तस्मिन्मौक्षोद्धुङ्क्ष्यत्वादिशङ्क्याह ॥ वेदयेदिति ॥ १० ॥ ननु सर्वगत्वात्सर्वदृश्यतामिव्यत आह ॥ ससर्वगइति ॥ ननु देवत्वेन सर्वज्ञायत एवेत्यत आह ॥ देवबहुभूतमैवैरिति ॥ देवत्वाधारणदेवतावत् ॥ ११ ॥ एतद्वदशयितुमिति हासमाह ॥ पुरेति ॥ तत्स्वस्तु ॥ १२ ॥ वर्षिणश्चम ॥ १३ ॥ श्रेष्ठत्वमेवाह ॥ जगद्योनिरिति द्वयेन ॥ अकुञ्जयोनिरवेत्येवमहिमानं महेशितुः ॥ चतुर्भुजोपिवैकुण्ठश्रुतवैकोपिविश्रुत ॥ ८ ॥ नचित्रमन्त्रभूदेवभावमायादुरत्या ॥ तया संमोहिताः सर्वेनावयस्यपितं परम् ॥ ९ ॥ वेदयेद्यदिचात्मानं स एव परमेश्वरः ॥ तदा विदति ब्रह्माद्याः स्वेच्छयैव न तं विदुः ॥ १० ॥ ससर्वगोपिनेत्येतस्मात्तारामो महेश्वरः ॥ देवबहुभूते मूढरतीतो यो मनो गिराम् ॥ ११ ॥ पुरापिता महविप्रमैरुष्टं गमहर्षयः ॥ प्रोचुः प्रणम्य लोकोऽकिमेकतत्त्वमव्ययम् ॥ १२ ॥ समाययामहेशस्य मोहितो लोकं संभवः ॥ अविज्ञाय परं भावमात्मानं प्राह वर्षिणम् ॥ १३ ॥ जगद्योनिरहं धाता स्वयं भूरेकईश्वरः ॥ अनादिमदं ब्रह्म मामनर्च्य न मुच्यते ॥ १४ ॥ प्रवर्तको हि जगतामहमेकानिवर्तकः ॥ नान्यो यदधिकः सत्यं कश्चिच्छ्रकोपि सुरोत्तमाः ॥ १५ ॥ तस्यैवं ब्रुवतो धातुः क्रतुर्नारायणशजः ॥ प्रोवाच प्रहसन्वाक्यं रषताम्रविलोचनः ॥ १६ ॥ अविज्ञाय परं तत्त्वं किमेतत्प्रतिपाद्यते ॥ अज्ञानं योगयुक्तस्य न चैतदुचितं तव ॥ १७ ॥ अहं कर्ता हिलोकानां यज्ञो नारायणः परः ॥ न मामनाहत्य विधेर्जीवं न जगतामज ॥ १८ ॥ अहमेव परं ज्योतिरहमेव परगतिः ॥ मत्परे तेन भवता त्दृष्टिरेषा विधीयते ॥ १९ ॥ एवं विप्रकृतौ मोहात्परस्परजयैषिणौ ॥ प्रच्छतुः प्रमाणज्ञाना गमांश्चतुरोपितौ ॥ २० ॥ विधिं क्रतुः चतुः ॥ वेदाः प्रमाणं सर्वत्र प्रतिष्ठां परमामिताः ॥ यूयमेव न संदेहः किं तत्त्वं प्रति तिष्ठत ॥ २१ ॥ नन्यापि व्याज्ञात्वेति वा ॥ १४ ॥ १५ ॥ क्रतुर्यज्ञो यज्ञाधिष्ठाता विष्णुरितियावत् ॥ यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एवमिति स्कंदोक्तिः ॥ विप्रकृतौ विरुद्धौ ॥ आगमाभूति धराच्चेदात् ॥ चतुरश्रतुः संख्याकात् ॥ २० ॥ तयोः प्रश्नमेव दर्शयति ॥ वेदाः प्रमाणमिति तर्हि किं प्रत्यक्षादीनामिन्द्रप्रमाणमस्माकं नेत्याह ॥ परमां प्रतिष्ठां यूयमेवेताः प्राप्ता इति ॥ अपौरुषेयत्वात्कप्रतिष्ठानादितिन्यायोपबृंहितव्याससूत्राच्चेति भावः ॥ प्रति तिष्ठत्येति पाठोपि स एवार्थः ॥ प्रति तिष्ठतीति चक्रचिन्ताः ॥ २१ ॥

श्रुतीनांप्रतिवचनमाह ॥ यदीति ॥ हेदेवौ ॥ प्रमाणयथार्थम् ॥ २२ ॥ श्रुत्युक्तमिति ॥ श्रुतीःप्रतिवेदात्म्यति ॥ किमुक्तं प्रमाणानां विति ॥ अयं प्रावः ॥ वेदवचनमे
वतावन्निदुष्टत्वात्स्वतःप्रमाणं किमुक्तं कथं तदधिष्ठातृणां मूर्तिमतां ज्ञेयतामिति ॥ २३ ॥ चतुर्णां विद्वानां चत्वारिवचनानि क्रमेण दर्शयति ॥ यदीति ॥ यदंतःस्थानि प्रलयाकाले ॥ यतः स
र्वं प्रवर्तते दृष्टिसमये ॥ २४ ॥ योगेन चाष्टांगेन ज्ञानयोगेन वा ॥ २५ ॥ आसत्तेरुति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ न तत्र ह्यर्थोऽति न च दत्तारं कनेमा विद्युतोऽति कुतोऽयमग्निः तमेव आंतमनुभा
ति सर्वयस्य आसासवमिदं विभातीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ स्मिन्वा इषं द्वा स्यं कृत्वा ॥ ऋतुविधीय ब्रह्मणौ ॥ मोहांध्येनां किंतौ मोहेन ज्ञानेन जातयं द्यां ध्यमज्ञत्वेनां किंतौ चिद्विद्युत्ता
श्रुतय उचुः ॥ यदि मान्यावयं देवौ स्थापि स्थितिकरौ विभू ॥ तदा प्रमाणं वक्ष्यामो भवत्संदेह भेदकम् ॥ २२ ॥ श्रुत्युक्तमिदमाकर्ण्य प्रोचतु
स्तौ श्रुतीः प्रति ॥ युष्मदुक्तं प्रमाणं नौ किंतत्वं स्य गृह्यताम् ॥ २३ ॥ ॥ ऋगवाच ॥ यदंतस्थानि भूतानि यतः सर्वं प्रवर्तते ॥ यदाहुस्तत्पर
तत्त्वं सरुद्रस्त्वेक एव हि ॥ २४ ॥ ॥ यजुरुवाच ॥ यो यज्ञैरखिलैरीशो योगेन च समिज्यते ॥ येन प्रमाणं हि वयं स एकः सर्वदृक् शिवः ॥ २५ ॥
सामो वाच ॥ येनेदं भ्राम्यते विश्वं योगिभिर्यो विचिंत्यते ॥ यद्वासाभासते विश्वं स एक ह्यंबकः परः ॥ २६ ॥ ॥ अथर्वो वाच ॥ यं प्रप
श्यंति देवेशं भक्त्या नुग्रहिणो जनाः ॥ तमाहुरेकैकं वल्यं शंकरं दुःखतस्करम् ॥ २७ ॥ श्रुतीरिति न शस्येत्यतः वती विमोहितौ ॥ स्मिन्वाहुः
ऋतुविधीमोहांध्येनां किंतौ मुने ॥ २८ ॥ कथं प्रमथनायो सौरममाणो निरंतरम् ॥ दिगंबरः पितृवने शिवया धूलिधूसरः ॥ २९ ॥ विट्केशो
जटिलो वषणो व्यालभूषणः ॥ परं ब्रह्म त्वमापन्नः क्वचतसं गवर्जितम् ॥ ३० ॥ तदुद्विगतां कर्ण्य प्रणवात्मा सनातनः ॥ अमूर्तो मूर्तिमान् भू
त्वा हसमान उवाच तौ ॥ ३१ ॥

वितियावत् ॥ २८ ॥ कथमिति ॥ कथमसौ परं ब्रह्म त्वमापन्नः प्राप्त इति द्वितीयेनान्वयः ॥ विट्केशः कुस्मितालंकारः कुस्मिताकार इति वा ॥ तदेवाह ॥ प्रमथनाथ इत्यादिना ॥ पितृव
नेदमशाने शिवया तादृशपयारममाण इति संबंधः ॥ तद्ब्रह्म कचकोदरात् ॥ संगवर्जितमसंगम् ॥ असंगो न हि स ज्ञात इति श्रुतेः ॥ संगवर्जिनामिति पाठे संगवर्जिनां परमहंसानां प्राप्य तद्ब्र
ह्म कचैतादृक् संगवानयं इति शेषो तत्सं ब्रह्म कथमयं प्राप्त इत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तदुद्विगतामिति ॥ प्रणवात्मा प्रणवानामेव श्रादुसन्नो भगवतो बोधको वेदोत्य निहेतुस्तदात्मा तस्य
रूपः ॥ तदुक्तं आगवते ॥ ततोऽब्रिष्टदंकारोऽव्यक्तप्रभवः स्वराद् यत्तल्लिङ्गं भगवतो ब्रह्मणः परमात्मन इति ॥ गीतासारे च ॥ अकारप्रभवावेदा अकारप्रभवाः स्वराः अकारप्रभवं सर्वत्रै
लोक्यं स चराचरमिति ॥ ब्रह्म नारायणयोरेपि मोह इति ॥ हसमानो हसन् ॥ असहमान इति कचित् ॥ ३१ ॥

प्रणववचनमाह ॥ नक्षत्रं इति ॥ स्वात्मनो व्यतिरिक्तया भिन्नया तस्या एव कदाचिदपरगत इति न हि किं त्वामिन्नैवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तर्हि कीदृगस्य च ग्रहपंशक्तेर्वैति पृच्छया तदाह ॥ असौ हीति ॥ नागंतुकी नित्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ इत्येवमिति ॥ अजस्य हि अजस्य च ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ज्योतिरिति ॥ दृग्दोषो विधिकतुभ्यामिति शेषः ॥ ३६ ॥ संभावयेद्वितर्कयेत् ॥ ३७ ॥ आलाक्षोलालाटनेत्रः ॥ नागोदुषविभूषणः सर्पागदचंद्रावतंसः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अथेति ॥ अथानंतरं स ईश्वरपदयोर्न गिरिश्रुत्वा कोपतः पुरुषमुत्पाद्य तत्राहेति द्वितीयेनाव्ययः ॥ नक्षत्रं भगवान् शन्यास्वात्मनो व्यतिरिक्तया ॥ कदाचिद्रमतरेद्रो लालाग्रपथे हरः ॥ ३२ ॥ असौ हि भगवानीशः स्वयं ज्योतिः सनातनः ॥ आनंदरूपतस्यैष शक्तिर्नागंतुकी शिवा ॥ ३३ ॥ इत्येवमुक्तेऽपि तदामस्वमर्तरेजस्य हि ॥ नाज्ञानमगमनांशश्चैकं ठस्य वमायया ॥ ३४ ॥ प्रादुरासीत्ततो ज्योतिरुभयोरंतरे महत् ॥ पूरयन्निजया भासाद्यावाभूय यदंतरम् ॥ ३५ ॥ ज्योतिर्मंडलमव्यस्योददशेषु रूपाकृतिः ॥ प्रजज्वालायकोपेन ब्रह्मणः पंचमं शिरः ॥ ३६ ॥ आवयोरंतरं कोसौ विभयात्पुरुषाकृतिम् ॥ विधिः संभावयेद्यवत्तावत्सा हि विलोकितः ॥ ३७ ॥ स्रष्टृक्षणेन च महान् पुरुषो नीललोहितः ॥ त्रिशूलपाणिर्भालाक्षो नागोदुषविभूषणः ॥ ३८ ॥ हिरण्यगर्भस्तं प्राह जानत्वा चंद्रशेखरम् ॥ भालस्य लालामपु रा रुद्रः प्रादुरभूद्भवान् ॥ ३९ ॥ रोदनाद्ब्रूनाद्यापि योजितोऽसि मया पुरा ॥ मामेव शरणं याहि पुत्रदां करोमि ते ॥ ४० ॥ अथैश्वर्यप्रदयोनेऽश्रुत्वा गवर्वतो गिरम् ॥ सकोपतः समुत्पाद्य पुरुषं भैरवाकृतिम् ॥ ४१ ॥ प्राह पंकजजन्मा सौ शास्यस्ते कालभैरव ॥ कालवद्राजसेसाक्षालालराजस्ततो भवान् ॥ ४२ ॥ विश्वं भूतं समर्थोऽसि भरणाद्भैरवः स्मृतः ॥ त्वतो भेष्यति कालोऽपि तत्स्वकालभैरवः ॥ ४३ ॥ आमर्दयिष्यति भवान् शुशुभ्रुषात्मनो यतः ॥ आमर्दक इति ख्यातिं ततः सर्वत्र यास्यति ॥ ४४ ॥ यतः पापानि भक्तानां भक्षयिष्यति तत्क्षणात् ॥ पापभक्षणेन हृत्यैव तव नाम भविष्यति ॥ ४५ ॥

स्वकोपत इति काचित्साठः ॥ किं रूपमिति द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ भैरवाकृतिमिति ॥ ४१ ॥ कानिनामानीति चतुर्थप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ कालेति ॥ ४२ ॥ कालराजनामसाव्यमुक्त्वा कालभैरवनामनिर्वर्त्तिक ॥ विश्वमिति ॥ ४३ ॥ पुनरपि नामद्वयनिर्वर्त्तिक ॥ आमर्दयिष्यतीति द्वयेन ॥ आमर्दयिष्यतीति पीडयिष्यति ॥ तदुपप्रायश्चित्तं रूपत्वात्पीडयाः ॥ रुष्ट इति वाषाठः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

कालभैरवायवराब्दाति ॥ यामेद्विद्वाम्याम् ॥ अनेनैककर्मस्यैतितृतीयप्रशस्योत्तरमुक्तम् ॥ अधिपत्यपालकत्वम् ॥ अतएवातंकालभैरवाष्टकेऽस्माभिः ॥ ईश्वरदत्तनिजस्थलपालं कुकुमचंदनमंडितमालम् भूतपिशाचपुंररुक्ततालं नौमिसदाशिवभैरवदेवमिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ एतानिति ॥ वामांगुलिनखाग्रणवामकनिष्ठिकांगुलिनखाग्रणेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ननुब्रह्मणः पंचशिरस्कलाकामित्येकमेवशिराऽच्छिन्नमत्राह ॥ यदंगमिति ॥ ४९ ॥ नुष्टावशतरुद्विगेत्यधिमस्यविपरिणमय्यानुषंगः ॥ शतरुद्वियनमस्तेरुद्रमय्यवइत्यादिस्तोत्रम् ॥ ५० ॥ स्वांसीयाम् ॥ अतएवनीललोहितेत्यादिभेदेननिर्देशः ॥ तामेवापरामूर्तिदशयति ॥ भैरवमिति ॥ ५१ ॥ वैधसेवधसःसंबंधि ॥ ५२ ॥ व्रतंचभिक्षादनादिहूपधारय ॥ धृतिलो

यामेमुक्तिपुरीकाशसर्वाभ्यापिगरीयसी ॥ अधिपत्यंचतस्यास्तेकालराजसदैवहि ॥ ४६ ॥ तत्रयेपापकर्तारस्तेषांशास्तात्वमेवहि ॥ शुभाशुभं नतत्कर्मचित्रगुमोलिखिष्यति ॥ ४७ ॥ एतान्वराभ्यगृह्याऽयतक्षणाकालभैरवः ॥ वामांगुलिनखाग्रणचकर्तचशिराविधेः ॥ ४८ ॥ यदंगमपरामूर्तिर्कार्थतस्यैवशासनम् ॥ अंतयेनरुतानिदातच्छिन्नपंचमंशिरः ॥ ४९ ॥ यज्ञमूर्तिधराविष्णुस्ततस्तुष्टावशंकरम् ॥ भीतोहिरण्यगर्भोपिजजापशतरुद्रियम् ॥ ५० ॥ आश्रास्यतौमहोदेवः प्रीतः प्रणतवत्सलः ॥ प्राहस्वामूर्तिमपरंभैरवंतंकपदिनम् ॥ ५१ ॥ माय्योऽध्वरोसौभवतातथाशतधृतित्वयम् ॥ कपालवैधसंचापिनीललोहितधारय ॥ ५२ ॥ ब्रह्महत्यापनोदायव्रतंलाकायदर्शयन् ॥ चरत्वंसनतंभिक्षांकापालव्रतमास्थितः ॥ इत्युक्त्वाऽतर्हितांदेवस्तेजोरूपस्तदाशिवः ॥ ५३ ॥ उपाधकन्यामेकांतुब्रह्महृत्येतिविश्रुताम् ॥ रक्तोंबरधरंरक्तारक्तसंगंधलेपनाम् ॥ ५४ ॥ दंष्ट्राकरालवदनाललज्जिह्वातिभीषणाम् ॥ अंतरिक्षैकपादाग्रापिबंतोरुधिरंबहु ॥ ५५ ॥

कायदर्शयन्नितिकचित् ॥ तत्रधृतैर्यम् ॥ एतदेवदर्शयति ॥ चरत्वमिति ॥ कापालव्रतंकपालधारणरूपव्रतसंकल्पम् ॥ संकल्पपूर्वकंकपालधारणंकलेत्यर्थः ॥ तथाचस्मृतिः ॥ शिरःकपालध्वजवाग्निभिक्षारीकर्मवेदयन्नित्यादि ॥ अंतर्हितांभैरवस्तेतिशेषः ॥ ५२ ॥ सर्वात्मनांतर्धानमाह ॥ उपाधेतिपंचभिः ॥ एकांकन्यामुत्पाद्यकालंकालभैरवमनुगच्छेतितांनिप्रोच्यततोऽर्धानातइतिपंचमेनान्वयः ॥ कन्यास्त्रियम् ॥ तांविशिनष्टि ॥ रक्तोंबरधरामितिसाधद्वयेन ॥ रक्तसंपक्तसमूहःसैवगंधःक्षुण्णलेपनमनुलेपनयस्यास्ताम् ॥ ५४ ॥ ललल्यावहिर्निःसरत्याजिद्वयाऽतिशयभीषणामतिशयेनत्रयंकराम् ॥ ५५ ॥

कर्त्रीकरविशेषस्तस्याः कर्परिवंदहलाभेयस्यास्तां हस्तायकृतज्ञग्रकराभिर्यथः ॥ यद्वा कर्त्रादात्रविशेषः कर्परक्तपात्रम् दात्रेण च्छिच्चात्परिग्रहीतुंभुजहस्ताभ्यामित्यर्थः ॥ स्फुरत्यौपिउपेतारकेकनीनिकेयस्यास्ताम् ॥ गर्जयतीतिस्तयतीम् ॥ महावेगोयस्यास्ताम् ॥ भैरवस्यापिभीषणांभीतिहेतुजनयतीम् ॥ महादेगभैरवस्यापिभीषणमितिक्वचिस्माठः ॥ ५६ ॥ यावदिति ॥ यावदेषकालभैरवोवाराणसीप्रवेश्यतितावदनुगच्छेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वत्रेति ॥ ५८ ॥ तस्मान्निध्यादिति ॥ तस्याब्रह्महत्यायाः सान्निध्यात्तयाभिभूतत्वादेत्यर्थः ॥ भैरवोपिकालस्यभयजनकोपि ॥ एतदेवाह ॥ कालकालतः ॥ प्रथमांतात्तसिल्ल ॥ कालकालोपीत्यर्थः ॥ कालकालनइतिवापाठः ॥ कालः कृष्णवर्णोऽभूदित्यर्थः ॥ अत

कर्त्रीकर्परहस्ताग्रास्फुरत्यिगोग्रतारकाम् ॥ गर्जयतीमहावेगभैरवस्यापिभीषणाम् ॥ ५६ ॥ यावद्वाराणसीदिव्यापुरीमेषगमिष्यति ॥ तावत्त्वंभीषणेकालमनुगच्छाग्ररूपिणि ॥ ५७ ॥ सर्वत्रतेप्रवेशोस्तित्यक्त्वावाराणसीपुरीम् ॥ नियोज्यतामितिशिवोप्यतंधानंगतस्ततः ॥ ५८ ॥ तस्मान्निध्यादौरवोपिकालोभूत्कालकालतः ॥ सदेवदेववाक्येनविभ्रक्कापालिकंव्रतम् ॥ ५९ ॥ कपालपाणिर्विश्वात्माचचारभुवनत्रयम् ॥ नात्याक्षीच्चापितदेवब्रह्महत्यासुदारुणा ॥ ६० ॥ सत्यलोकेपिवैकुण्ठेमेन्द्रादिपुराणेषु ॥ त्रिजगत्पतिरुग्रापिब्रतीत्रिजगतीश्वरः ॥ ६१ ॥ प्रतितीर्थभ्रमन्नापिबिमुक्तोब्रह्महत्याया ॥ ६२ ॥ अनेनैवानुमानेनमहिमात्वगम्यताम् ॥ ब्रह्महत्यापनोदित्याः काश्चाः कलशसंभवः ॥ ६३ ॥

एवोक्तंकालभैरवाष्टकेऽस्माभिः ॥ कज्जलमुंदरदेहमनाथस्युद्युमांतकत्रीषणकायम् नामविघूर्णितपापकंदंबनौमिसदाशिवभैरवदेवमिति ॥ अथवाअन्यब्रह्महंतारभिवकिमितिनानाकमेतत्राह ॥ तस्मान्निध्याद्विश्वेश्वरसान्निध्यादौरवोपिकालकालतः कालस्यापिमक्षकः कालः कलयतिजनयतिप्रकारायतीतिवाकालः परब्रह्मसहस्रोऽभूदित्यर्थः ॥ अनुगमंतुलोकंसंयहार्थकार्यामहत्त्वस्यापनार्थचेतिभावः ॥ एतदेवाह ॥ सदेवदेववाक्येनेति ॥ ५९ ॥ विश्वस्यात्माकरणभूतः प्रकाशक इत्यर्थः ॥ सत्यलोकादित्यः सर्वतीर्थेभ्यश्चकाश्याः श्रेष्ठतामाह ॥ नात्याक्षीदितिपंचाभिः ॥ सुदारुणातिभयकरा ॥ अतिदारुणेतिपाठेपिसुवार्थः ॥ ६० ॥ वैकुण्ठेपि ॥ त्रिजगत्पतिस्त्रिजगतांपालकः ॥ त्रिजगतीश्वरस्त्रिजगत्यानियंता ॥ ६१ ॥ भ्रमन्नापीत्यपिशब्देभिन्नक्रमे ॥ प्रतितीर्थभ्रमन्पिब्रह्महत्यानविमुक्त इत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

आयतनानिशेषाणि ॥ चकारात्सत्यलोकादयः संगृह्यन्ते ॥ अधित्रिलोकित्रिलोकीमध्यइत्यर्थः ॥ नो निषेधे ॥ ६४ ॥ पापाचलशनेः पापपर्वतवज्जस्यत नाशकस्येत्यर्थः ॥ ६५ ॥ वै
 कुंठेपि नायाशो दितियदुक्तं तद्वदयति ॥ निकेतनवैकुण्ठम् ॥ यद्वा नारायणनिकेतनं श्वेतद्वीपमहाकालपुरं वा ॥ ६६ ॥ अथायातं मितिरुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिव इति
 हरिर्विशोक्तं मूर्तं रुद्रवैकुण्ठं विष्णोर्दंडवद्भूमौ पतनं श्वेतद्वीपमहाकालपुरं वा ॥ अतएव महादेवाभेदनस्तोष्यति भगवान् अयं धातेत्यादिना ॥ एवं विष्णुद्विधा शिव
 संतीति र्थान्यनेकानि बहून्वायतनानि च ॥ अधित्रिलोकिनोकाः कला महति षोडशीम् ॥ ६४ ॥ तावद्गतिपापानि ब्रह्महत्यादिकान्यलम् ॥
 यावन्नामनश्रुवंतिकाः पापाचलशनेः ॥ ६५ ॥ प्रमथैः स्वयमानोऽयं त्रिलोकीं विचरन्हरः ॥ कापालिको ययौ देवो नारायणनिकेतन
 म् ॥ ६६ ॥ अथायातं महाकालं त्रिनेत्रं संपकुंडलम् ॥ महादेवांशं संभूतं मूर्तं रैवं भीषणाकृतिम् ॥ ६७ ॥ पपातं दंडवद्भूमौ द्विधा तं गुरुद्वजः ॥
 देवाश्च मुनयश्चैव देव नार्यः समन्ततः ॥ ६८ ॥ निपेतुः प्रणिपत्यैनं प्रणतः कमलापतिः ॥ शिरस्यंजलिमाराप्य स्तुत्वा बहुविधैः स्तवैः ॥ ६९ ॥
 क्षीरोदमथ नोद्भूतां प्राह पद्मालयां हरिः ॥ प्रियेपस्याऽज्जनयने धन्याऽसि सुभगे नये ॥ ७० ॥ धन्योऽहं देवि सुश्रोणि यस्य श्वावोजगत्यतिम् ॥ अ
 यंधाता विधाता च लोकानां प्रभुरीश्वरः ॥ ७१ ॥ अनादिः शरणः शांतः परः षड्विंशसंमितः ॥ सर्वज्ञः सर्वयोगीशः सर्वभूतैकनायकः ॥ ७२ ॥ स
 र्वभूतां तं रात्माऽयं सर्वेषां सर्वदः सदा ॥ यं विनिद्रा विनिःश्वासाः शांताऽध्यानपरायणाः ॥ ७३ ॥ धियापश्यंति तद्देवस्य मद्यमसीक्ष्यताम् ॥
 यं विदुर्वेदतत्त्वज्ञायोगिनो यतमानसाः ॥ ७४ ॥ अरूपो रूपवान्भूत्वा सोऽयमायाति सर्वगः ॥ अहो विचित्रं देवस्य चेष्टितं परमेष्ठिनः ॥ ७५ ॥
 यस्याख्यां ब्रुवतां नित्यं न देहः सोऽपि देहयूक् ॥ यं दृष्ट्वा न पुनर्जन्म लभ्यते मानवैर्भुवि ॥ ७६ ॥

स्यापिनत्यादिं कृतार्थं मेति शिवभक्तैः संतोष्यमिति ॥ ६७ ॥ भूमौ तत्स्थाने ॥ देवादयश्च निपेतुर्दंडवत्यतिता इत्यर्थः ॥ ६८ ॥ दंडपातानंतरं किमकरोद्भगवानित्याकांक्षायामाह ॥ प्र

णिपत्येति ॥ प्रणिपत्यसत्कृत्य ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अयमित्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ स्वयमिति किंचित् ॥ धाता धर्ता पोष्टा सा मायताऽन्यमिह रूपेण ॥ विधाता विशेषतो मात्रादिरूपेण भृगोऽपुत्रद्व
 दतत्त्वब्रह्मतत्त्वावेदतत्त्वज्ञाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विनिःश्वासाजितप्राणा इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ वे

त्र्यंशं कस्मिन्नेव ॥ पुंडरीकदलायामेपद्मपत्रवदयते विस्तृतं इति यावत् ॥ ७७ ॥ परंपरेश्वरं केवलमिति वा ॥ किं निर्वर्णनं दाह ॥ सर्वदुःखांतं कृत्युदिति ॥ अशेषानर्थोच्छित्तिरुदय
दित्यर्थः ॥ सर्वदुःखांतं कर्तुं यदिति क्वचित् ॥ सर्वदुःखांतं कर्तुं वदिति चाप्यत्र ॥ तत्र कर्म कर्तुं वदिति साधस्यैव धर्मस्यैव दृष्टांतः ॥ ७८ ॥ एतदेवं विवर्णोति ॥ देवत्वादिति ॥ आतवर्षस्यैव वा
दुल्येन मोक्षादिस्थानत्वादिति भावः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ शक्तिपदमायानियतः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ यदप्रतिघतं घस्यप्रतिहंतु ॥ ८५ ॥ स्मिता अहोर्द्वैश्वरालोलेति विसर्पयेत इष

सोयमायाति भगवांस्त्र्यंशं कः शशिभूषणः ॥ पुंडरीकदलायामेधन्यमेधविलोचने ॥ ७७ ॥ धिग्धक्पदं तु देवानां परं दृष्ट्वाऽत्र शंकरम् ॥ लभ्य
ते यन्ना निर्वानं सर्वदुःखांतं कृत्युत् ॥ ७८ ॥ देवत्वादशुभां किंचिदेव लोकं न विद्यते ॥ दृष्ट्वापि सर्वदं वैशंशं मुक्तिं न लभामहे ॥ ७९ ॥ एवमुक्त्वा ह
षीकेशः संप्रदष्टुं नूरुहः ॥ प्रणिपत्य महादेवमिदमाह दृष्टव्यजम् ॥ ८० ॥ किमिदं देवदेवेन सर्वज्ञेन त्वया विभो ॥ क्रियते जगतां धान्नासर्वपा
पहराऽव्यय ॥ ८१ ॥ क्रांडयंतव देवेश त्रिलोचन महामते ॥ किं कारणं विरूपाक्ष चेष्टितं ते स्मरार्दन ॥ ८२ ॥ किमर्थं भगवन्शंभो भिक्षां चरसि श
क्तिप ॥ संशयो मे जगन्नाथ न तत्रैलाक्षराव्यद ॥ ८३ ॥ एवमुक्तस्ततः शंभो विष्णुमेतदुदाहरत् ॥ ब्रह्मणस्तु शिरोऽष्टिन्नमंगल्यग्रनखेन ह ॥ ८४ ॥
तदघप्रतिघं विष्णोचरास्येतद्वंशुभम् ॥ एवमुक्तो महेशो न पुंडरीकविलोचनः ॥ ८५ ॥ स्मिन्वा किंचिन्नतशिराः पुनरेवं व्यजिज्ञपत् ॥ यथेच्छ
सितया क्रांडसर्वविष्पनाय क ॥ ८६ ॥ माययामां महादेवनच्छादयितुमर्हसि ॥ नाभीकमलकोशानुकांठिशः कमलासनान् ॥ ८७ ॥ कल्पे
कल्पेस्तृजामीश त्वन्नियोगबलादिभो ॥ त्यजमायामिमां देवदुस्तरामरुतामभिः ॥ ८८ ॥ मदादयामहो देवमायया तव मोहिताः ॥ यथावद
वगच्छामि चेष्टितं शिवापते ॥ ८९ ॥ संहारकाले संप्राप्तं संदेवान्खिलान्मनीन् ॥ लोकान्वाणां श्रमवतो हरिष्यसि यदाहर ॥ ९० ॥

द्रास्यं कृत्वा ॥ सर्वविष्टपनायक अशेषलोकपते ॥ ८६ ॥ छादयितुं चेद्युतम् ॥ मायात्वेन दर्शयति ॥ नाभीत्यादिना ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ मदादय इत्यतः द्रुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः ॥ तदेव दर्शय
ति ॥ यथावदिति ॥ यद्वा मदादयोऽहं विष्णुरादियेषां तैमदादयस्तव मायया मोहिताः ॥ अतस्तव चेष्टितं यथावत्समर्थं भिवावगच्छामि ॥ ८९ ॥ न चैतस्मिंश्छत इत्याह ॥ संहरोति ॥ ९० ॥

॥ ९१ ॥ अस्थान्नीक्रीकसानामाला ॥ तदातदातिस्मिन्सिंहारकालाक्ककुत्र ॥ नृपृच्छायाम् ॥ गताप्राप्ताआगततिवा ॥ ९२ ॥ कैमुत्यन्यायेमसदृष्टातपाभावाहाकृत्वापीतिद्वये
न ॥ भावतोभक्त्या ॥ ९३ ॥ भवस्यतवभक्तोभवभक्तस्तस्यसन्निधौपापनतिष्ठेदित्यस्यार्थमाह ॥ पापंतस्येति ॥ तथानतवभक्त्याप्यधर्मासिध्यमृच्छतीतिपाठेऋजुरेवार्थः ॥ ९४ ॥
॥ ९५ ॥ पुनरपिकैमुत्यन्यायमक्रियेत्याह ॥ तवेतित्रिभिः ॥ अद्रिकूटतुलितपर्वतशृंगसदृशपर्वतसमूहतुल्यवा ॥ एनःपापम् ॥ ९६ ॥ विवर्धितविशेषणवर्धितम् ॥ विभावितमितिपाठेविशेषे
तदाकृतेमहादेवपापब्रह्मधादिकम् ॥ पारतन्त्र्यनंतशोभैस्त्रिरंक्रोहेततोभवान् ॥ ९७ ॥ अतीतब्रह्मणामस्थान्स्फुटतवभासते ॥ तदातदाकृ
नगताब्रह्महत्यातवानघ ॥ ९८ ॥ कृत्वापिसुमहत्यापत्वायःस्मरतिभावतः ॥ आधारंजगतामीशंतस्यपापंविलीयते ॥ ९९ ॥ यथातमोनति
ष्ठेतसंनिधावंशुमालिनः ॥ तथानभवभक्तस्यपापंतस्यब्रजेक्ष्यम् ॥ १०० ॥ यश्चैतयतिपुण्यात्मातवपादांबुजद्वयम् ॥ ब्रह्महत्यादिकमपि
पापंतस्यब्रजेक्ष्यम् ॥ १०१ ॥ तवनामानुरक्तावायस्यपुंसोजगयते ॥ अव्यद्रिकूटतुलितनैनस्तमनुबाधते ॥ १०२ ॥ रजसातमसाविवर्ध
तंक्लृणपापंपरितापदायकम् ॥ क्वचतेशिवनामंगलंजनजीवातुजगद्गुजापहम् ॥ १०३ ॥ यदिजातुचिदंधकद्विषस्तवनामोष्ठपुटाद्विनःस्त
म् ॥ शिवशंकरचंद्रशेखरेत्यसकृत्तस्यनसंस्तुतिः ॥ १०४ ॥ परमात्मन्यंधामस्वेच्छाविधृतविग्रहः ॥ कुतूहलंतवेशेदंक्षपराधीनतेश्वरे ॥ १०५ ॥
अद्यधन्योस्मिदेवेशंयनपश्यातियोगिनः ॥ पश्यामितंजगन्मूलंपरमेश्वरमक्षयम् ॥ १०६ ॥ अद्यमंपरमोलाभस्त्वद्यमेमंगलंपरम् ॥ त्वद्व
प्यमृततृप्तस्यतृणंस्वर्गापवर्गदम् ॥ १०७ ॥

णाभावितंसादितमित्यर्थः ॥ जनजीवातुजनानंजीवनौषधम् ॥ जीवातुजीवनौषधमिति वचनात् ॥ न केवलं जीवनमात्रस्यैषार्थोक्तुजगद्गुणपदं हंससारोगनाशकं च ॥ पूर्वपदेषु बलमा
 धर्मकर्मधारयोवा ॥ ९७ ॥ यदीति ॥ हे शिवयस्य पुरुषस्य जातुकदाचिदपि अथ क्विप्स्त्वशि शिशं करचंद्रशेखरेति नामोष्ठपटाद्विनिःसृततस्य पुनरसकः पुनः पुनर्जायमाना संसृतिर्नि ॥
 तं नृहीति पाठे तत्तस्य न हि नैवेत्यर्थः ॥ ९८ ॥ इतः परमन्यच्छेयोनास्तीति बहुधा संबोधयव्यक्तमुपसंहरति ॥ ९९ ॥ ननु वैकुण्ठैकैवल्यपेतत्त्वकथमयं प्रलाप
 नः स्याद् ॥ त्वद्दृष्टीति ॥ त्वणतच्छ्रुम् ॥ परमिति पाठे परं दर्शनिकदृष्टमिति यावत् ॥ १ ॥

१ वैकुण्ठादिकमितिशेषः

२ तस्यनस्यञ्च

विमलाशुद्धापवित्रेति यावत् ॥ मनोरथवती अशीष्टवती अमृतकव्येत्यर्थः ॥ २ ॥ शिक्षाटनयेति ॥ अन्यत्रापि शिक्षाटनयनिर्गन्तुमुद्यत इत्यर्थः ॥ ३ ॥ अनेन मिषेण व्याजेन भवदर्शनं शिवदर्शनं भवस्य संसारस्य दर्शनमिति वा ॥ ४ ॥ स्मेराक्ष इति पाठो विकसित इत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ननु मनोरथवती शिक्षां त्यक्त्वा किमिति वाक्शुभापने नैव तृप्तिरावेधेत तत्राह ॥ नमाधत्तेति ॥ नमाधत्ति न हृष्यति ॥ ननु शिक्षाटनज्वरा इति पाठे ननु न च विधत्ते शिक्षाटनज्वरो शिक्षाटनरुतो ज्वरो येषां

इत्थं वदति गोविंदे विमलापघ्नयतया ॥ मनोरथवती नाम शिक्षापात्रे समर्पिता ॥ २ ॥ शिक्षाटनाय देवोपि निरगात्परया मुदा ॥ इह्वा नुयायि नीतांतु समाहूय जनार्दनः ॥ ३ ॥ संप्रायं यद्ब्रह्महत्याविमुचं त्वं त्रिशूलिनम् ॥ ॥ अनेनापि मिषेणाहं संसेव्यामुं वृषध्वजम् ॥ आत्मानं पावयिष्यामि कपुनर्भवं दर्शनम् ॥ ४ ॥ सातत्याजततस्यार्थं व्याहृतापि मुरारिणा ॥ तमूचेत्थं हरिं शशुः स्मेरास्यो वचनं शुभम् ॥ ५ ॥ त्वद्वाक्यं येष पानेन तृप्तोऽस्मि बहूमानद ॥ वरं वृणीष्व गोविंदं वरदोऽस्मि तवानघ ॥ ६ ॥ नमाधत्ति तथा भैक्षो भिक्षवोप्यति संस्तुतैः ॥ यथा मानमुधापानैर्ननु शिक्षाटनज्वराः ॥ ७ ॥ महाविष्णुरुवाच ॥ एष एव वरः श्लाघ्यो यद्देहं देवताधिपम् ॥ पश्यामि त्वं देवदेवं मनोरथपथातिगम् ॥ ८ ॥ अनभ्रे ग्रंथं सुधाघृष्टि रनायासो महोत्सवः ॥ अयत्नो निधिलाभो यद्दीक्षणं हरते सताम् ॥ ९ ॥ अवियोगोऽस्तु मे देव त्वदग्नि युगलेन वै ॥ एष एव वरः शोभो नान्यं कंचिद्वरं ॥ १० ॥ श्रीर्हंश्चर उवाच ॥ एवं भवतु तेऽनंतयस्व योक्तं महामते ॥ सर्वेषामपि देवानां वरदस्त्वं भविष्यसि ॥ ११ ॥ अनुगृह्येति दयारि केंद्रादिभुवनचरन् ॥ भजे विमुक्तिजननीनां प्रावाराणसं पुरीम् ॥ १२ ॥

तेतथेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ननु वरान्विहाय किमिति दर्शनमेव मृष्येत तत्राह ॥ अनयति ॥ हे हृते सतां त्वद्भक्तानाम् ॥ यद्वा सतां शिवविष्णवोऽग्नेर्दृशानां तेतवयद्दर्शनं सतांतवचं दर्शनमिति वा ॥ इयमनधा सुधाघृष्टिद्व्यपेक्षितसमये घराहिता जलदग्निः ॥ निधिलाभः शोभो धिक्तामः ॥ ९ ॥ यत्त एवमतोऽवियोगोऽस्ति ॥ अथ वा तथापि मम संतोषार्थं कश्चिद्भारः शब्दोऽन्यथा मिति चेत्तत्राह ॥ अवियोगोऽस्ति ॥ अप्रार्थितमपि ददाति ॥ सर्वेषामिति ॥ ११ ॥ १२ ॥ केंद्रादिभुवनैर्ब्रह्मदेदीनां लोके ॥ १२ ॥

१ श्रीभैरव इत्यपि पाठः

प्रसंगात्काशीस्तौति ॥ यत्र स्थितानामित्यारम्यक्षेत्रे प्रविष्ट इत्यतः प्राक्तनेन ॥ पदानिसत्यलोकादिस्थानानि ॥ नार्हतीत्यत्र हेतुगर्भविशेषणमाह ॥ विपदापदमाश्रयः ॥ १३ ॥ जटीषा
शुपतादिः ॥ मुंडी एकदंड्यादिः ॥ दिगंबरोऽवधूतादिः ॥ १४ ॥ अन्यतोऽन्यत्र ॥ तद्विक्षाशीवाराणसीभिक्षाभोजी ॥ १५ ॥ भिक्षेति ॥ यत्र काश्यासंन्यासिम्यआमलकपरिमितापिद
नायाभिक्षासामेरुणातुलितानुलनार्थमुन्मानपात्रे धृतासतीवाराणस्याभिक्षागुरुर्गुर्वीत्यादित्यर्थः ॥ १६ ॥ सीदकुटुंबिनेक्षुधापीडितकलत्रादिभते ॥ इज्यते देवैरतिशेषः ॥ १७ ॥

यत्र स्थितानां जंतूनां कलानां हतिषोडशीम् ॥ अपि ब्रह्मादिदेवानां पदानि विपदापदम् ॥ १३ ॥ वरंवाराणसीवार्सीजटीमुंडीदिगंबरः ॥ ना
न्यत्र च्छत्रसंछन्नवसुधामंडलेश्वरः ॥ १४ ॥ वरंवाराणसीभिक्षानलक्षाधिपताऽन्यतः ॥ लक्षाधीशो विशेषद्वर्ततद्विक्षाशीनगर्भभाक् ॥ १५ ॥
भिक्षापियत्र भिक्षुभ्यादत्तामलकसंमिता ॥ सुमेरुणापितुलिता वाराणस्यांगुरुर्भवेत् ॥ १६ ॥ वर्षाशनं हयोदद्यात्काश्यासीदकुटुंबिने ॥
यावंत्यब्दानि तावंतियुगानि स दिव्यीज्यते ॥ १७ ॥ वाराणस्यां वर्षभोज्योदद्यान्निरुपायिने ॥ सकदाचिच्छुधानोदुःखं भुंक्ते न र्षभः ॥ १८ ॥
वाराणस्यां निवसतां यत्पुण्यमुपजायते ॥ तदेव संवासायितुः फलं त्वविकलं भवेत् ॥ १९ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि यस्य नान्नामोपिकीर्तनात् ॥ त्य
जंति पापिनं काशीसाकेनेहोपमीयते ॥ २० ॥ क्षेत्रे प्रविष्टमात्रेऽथ भैरवे भीषणाकृतौ ॥ होह्युक्ता ब्रह्महत्यापातालतलमाविशत् ॥ २१ ॥ क
पालं ब्रह्मणोरुद्रः सर्वेषां मेव पश्यताम् ॥ हस्ताप्यति तमालोऽप्यननर्तपरयामुदा ॥ २२ ॥ विधेः कपालं नामुंचकरमत्यंतदुःसहम् ॥ हरस्य भ्रम
तः कपितलकाश्याक्षणतोऽपतत् ॥ २३ ॥ शूलिनो ब्रह्मणो हत्यानापैति स्म च याक्नचित् ॥ साकाश्याक्षणतो नष्टा कथं काशीन दुर्लभा ॥ २४ ॥

निरुपायिने जीवने पायराहिताय ॥ तृदक्षुधासंपन्नं दुःखम् ॥ यद्वा तृदक्षुधास्तृषः क्षुधाश्च तदुभयजन्यसामान्यवाटुः खनोभुंक्तेन प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ संवासायितुः सम्यग्वासंकारयि
तुः ॥ तु एव अविकलमेव समये भवेदित्यर्थः ॥ १९ ॥ नाम्नोपिकीर्तनात् ॥ किंपुनः प्रवेशनादिकादिभिर्भावः ॥ १२० ॥ २१ ॥ हस्तसादुःखं भक्तानां द्रावयतीति रुद्रकालभैरवः
॥ २२ ॥ पुनरपि काशीवर्णयति ॥ विधेरित्यारम्यकपालमोचनमित्यतः प्राक्तनेन ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ अविमुक्तस्य मंत्रद्वयमाह ॥ वाराणसीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ आनंदेति ॥ काश्यायचिन्तितं स्मरति कालौ वामिति शेषः ॥ सतक्षेत्रनामश्रवणादानंदकाननेतिनामश्रवणादिभिभूयानजायत इत्यर्थः ॥ आनंदकाननं तक्षेत्रनामस्मरणादिति च स्थलद्वये पोष्ठे स्पष्टवार्थः ॥ २८ ॥ नियतमानसं तदुःशकमित्याशङ्क्य पक्षांतरमाह ॥ एनसामपीति ॥ कालात्कालयति क्षेत्रस्थानि पापनीतिकालपंचकोश्यादिप्रदक्षिणं तस्मात् ॥ यद्वा कालाद्द्रुपिशाचभोगानंतरमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ कपालमोचनमिति ॥ इह काश्यामव्यत्रा

अतः प्रदक्षिणीकार्या पूजनीया पुरीत्वियम् ॥ २५ ॥ वाराणसीतिकाशीतिमहामंत्रमिमं जपन् ॥ यावज्जीवं त्रिसंध्यं तु जंतुन जायते ॥ २६ ॥ अविमुक्तं महाक्षेत्रं स्मरन् प्राणांस्तु यस्त्यजेत् ॥ दूरदेशांतरस्थापि सोपि जातु न जायते ॥ २७ ॥ आनंदकानने यस्य चिन्तितं स्मरते सदा ॥ तत्क्षेत्रनामश्रवणात्प्रसभूयोऽभिजायते ॥ २८ ॥ रुद्रावासे वसेन्नित्यं नरो नियतमानसः ॥ एनसामपि संभारं कृत्वा कालादिमुच्यते ॥ २९ ॥ महाश्मशानमासाद्य यदि देवादि पृथगे ॥ पुनः श्मशानशयनं न क्वापि लभते पुमान् ॥ ३० ॥ कपालमोचनं काश्याये स्मरिष्यति मानवाः ॥ तेषां विनश्यति क्षिप्रमिहान्यत्रापि पातकम् ॥ ३१ ॥ आगत्य तीर्थप्रवेशानं रुत्वा विधानतः ॥ तर्पयित्वा पितृन् देवान् मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ३२ ॥ अशाश्वतमिदं ज्ञात्वा वाराणस्यां वसंति ये ॥ देहांततत्त्वरं ज्ञानं तेषां दास्यति शंकरः ॥ ३३ ॥ इयं काशी पुरी विप्रसाक्षाद्भद्रतनुः परा ॥ अनिर्वान्या परानंदं दुःप्राप्येश विरोधिभिः ॥ ३४ ॥ अस्यास्तत्त्वमहं जने शिवभक्तिपरोपि वा ॥ मुच्यंते जंतवोऽत्रैव यथायोगेन योगिनः ॥ ३५ ॥ परंपदमियं काशी परानंदं इयं पुरी ॥ इयमेव परं ज्ञानं सेव्याऽसौ मोक्षकांक्षिभिः ॥ ३६ ॥ अत्रोषित्वा पीशभक्तान् विरुणद्धि तु यः कुधीः ॥ पुण्यं द्रुत्यति वामदूतस्य न्यत्रात्र नो गतिः ॥ ३७ ॥

पि कृतं यत्सातकं तत्सर्वमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ तीर्थप्रवेशे कपालमोचने ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनिर्वान्या वागगोचरा ॥ ३४ ॥ मुच्यंते विदेहैकवत्यप्राप्तुमवतीत्यर्थः ॥ योगेन ब्रह्मालनारैक्यज्ञानेन ॥ ३५ ॥ परंपदमित्यादिसाधने साध्योपचारात् ॥ ३६ ॥ विरुणद्धि विशेषणद्वेणोति पीडयतीति यावत् ॥ अत्रोषित्वा पीशभक्तौ विरोधं चाचरेत्तु यद्दत्तं किंचित्पाठः ॥ ३७ ॥

पापभक्षणाभवेकतिनामद्वयनिर्वक्ति ॥ कपालमोचनमिति त्रिभिः ॥ तत्रैवमदाकिन्यादक्षिणतटप्रदेशएव ॥ इदमायतनश्रेष्ठमणिमाणिक्यनिर्भितम् श्रीमतःकालराजस्यकलिकाला
र्तहारिणः निजभक्तजनपतियःपापास्यापभक्षणः क्षेत्रविघ्नकरान्पापान्यातयत्यातनाशतैः इयमंदाकिनीरम्यातपस्तप्तुमिहागता काशीवाससुखंप्राप्यनाद्यापिदिवमीहतेइत्यपेवक्ष्य
माणत्वात् कालोदीर्घस्यात्रैवसर्वलोकाऽनादिसिद्धत्वात् ॥ कुलस्तंभस्थलंनुयातनास्थलम् ॥ एतद्व्युक्तंनैव ॥ अयंसहिकुलस्तंभोयत्रश्रीकालभैरवः क्षेत्रपापकृतःशास्तिदर्शयं
स्तीव्रयातनामिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रकारांतरेणकालभैरवनामनिर्वक्ति ॥ कलिमिति ॥ काशीनिवासिनांकलिकलिनानांकलयंगकलयतिनाशयतिअतोसौकालःस्वतइ

कपालमोचनतीर्थपुररुत्वातुभैरवः ॥ तत्रैवतस्याभक्तानांभक्षयन्नघसंततिम् ॥ ३८ ॥ पापभक्षणमासाद्यरुत्वापापशतान्यपि ॥ कुतोवि
भेतिपापेभ्यःकालभैरवसेवकः ॥ ३९ ॥ आमर्दयतिपापानिदुष्टानांचमनोरथान् ॥ आमर्दकइतिख्यातस्ततोऽसौकालभैरवः ॥ ४० ॥ कलि
कालंकलयतिसदाकाशीनिवासिनाम् ॥ अतःख्यातिपरांप्राप्तःकालभैरवसंज्ञिताम् ॥ ४१ ॥ सदैवयस्यभक्तेभ्योयमदूताःगुदारुणाः ॥ पर
मांभीरुतांप्राप्तास्ततोसौभैरवःस्मृतः ॥ ४२ ॥ मार्गशीर्षाऽसिताष्टम्यांकालभैरवसंनिधौ ॥ उपाष्यजागरंकुर्वन्महापापैःप्रमुच्यते ॥ ४३ ॥ य
त्किंचिदशुभंकर्मकृतंमानुषबुद्धितः ॥ तत्सर्वविलयंयातिकालभैरवदर्शनान् ॥ ४४ ॥ अनेकजन्मनियुतैर्यत्कृतंजंतुभिस्त्वयम् ॥ तत्सर्ववि
लयत्याशुकालभैरवदर्शनान् ॥ ४५ ॥ रुत्वाचविविधांपूजांमहासंभारविसरैः ॥ नरोमार्गासिताष्टम्यांवार्षिकंविघ्नमुत्सृजेत् ॥ ४६ ॥

तिशेषः ॥ अतःख्यातिमित्यर्थतोसौभैरवःस्वतइतिद्वितीयश्लोकस्यानंतरंज्ञातव्यम् ॥ यद्वा ननुयथाश्रुतव्यस्यनुसारेणकालसंज्ञितामित्वक्तव्येकयंकालभैरवसंज्ञितामित्युक्तं
तत्राह ॥ सदैवेति ॥ अपेवक्ष्यमाणस्यप्रथमसिद्धवर्णिदिष्टत्वान्नायंदोषइतिभावः ॥ अथवाकलयतिभीरुतांप्रापयतीत्यर्थः ॥ तदाक्रजोवार्थःश्लोकस्य ॥ ४१ ॥ इदानींप्रकारांतरे
णभैरवनामव्युत्पादयति ॥ सदैवेति ॥ भक्तेभ्यएवविभ्यतिकिंपुनस्तस्मादितिभावः ॥ ४२ ॥ कथमाराधितश्चैषआराधितःकुत्रकालइतिपंचमषष्ठश्चयोरुत्तरमाह ॥ मार्गशीर्षेत्यादि
ना ॥ मार्गशीर्षाऽसिताष्टम्यामापहायणिकरुणाष्टम्याम् ॥ महापापैःकाश्यांकृतैः ॥ बहिःकृतानांप्रवेशमात्रेणनाशान् ॥ ४३ ॥ यत्किंचिकाराशिकृतमित्येव ॥ दर्शनादत्र ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ वार्षिकंविघ्नमितिसाधारणम् ॥ क्षेत्रस्थंबहिस्थंचेत्यर्थः ॥ ४६ ॥

भूमिजोमंगलस्तस्यचवासरे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अत्वरस्तरारहितः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ प्रतिभूताष्टमीकुजमिति ॥ भूताचचतुर्दशीअष्टमीचकुजश्चमंगलवासरेतेतथाभूताष्टमीकुजाभूताष्टमीकुजान्नतीतिप्रतिभूताष्टमीकुजनभजेदित्यन्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकत्रिंशोऽध्या

अष्टम्यांचचतुर्दशारंविभूमिजवासरे ॥ यात्रांचभैरवीश्रुवाकृतैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ४७ ॥ कालभैरवभक्तानांसदाकाशीनिवासिनाम् ॥ विप्रयःकुरुतेमूढःसदुर्गतमवाप्नुयात् ॥ ४८ ॥ विश्वेश्वरेपियेभक्तानोभक्ताःकालभैरवे ॥ काश्यातेविप्रसंघांतलभतेतुपदे ॥ ४९ ॥ तीर्थेकालोदकंस्नात्वाश्रुत्वातर्पणमत्वरः ॥ विलोक्यकालराजंचनिरयादुदरंलितम् ॥ ५० ॥ अष्टौप्रदक्षिणीकृत्यप्रत्यहंपापभक्षणम् ॥ नरोनपापंलिव्येतमनोवाक्कायसंभैः ॥ ५१ ॥ तस्मिन्नामदेकपीठेजम्बास्वाभीष्टदेवताम् ॥ षण्मासंसिद्धिमाप्नोतिसाधकोभैरवाज्ञया ॥ ५२ ॥ वाराणस्यामुषिवायोभैरवंनभजेन्नरः ॥ तस्यपापानिवर्धतेशुक्लपक्षेयथाशशी ॥ ५३ ॥ ययंसंचितयेकामंपापभक्षणसेवया ॥ बलिपूजोपहारैश्चतंतंसमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ कालराजनयःकाश्यांप्रतिभूताष्टमीकुजम् ॥ भजेत्तस्यक्षयेत्पुण्यंरुष्णपक्षेयथाशशी ॥ ५५ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंब्रह्महत्यापनोदकम् ॥ भैरवोत्पत्तिसंज्ञंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५६ ॥ बंधनागारसंस्थोपिप्राप्तोपिविपदं पराम् ॥ प्रादुर्भावंभैरवस्यश्रुत्वामुच्येतसंकटात् ॥ ५७ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडभैरवब्राह्मणोनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ५४ ॥ ॥ अगस्यउवाच ॥ बर्हिंयानसमाचक्ष्वहरिकेशसमुद्भवम् ॥ कोसौकस्यसुतःश्रीमात्कीदृगस्तपोमहत् ॥ १ ॥ कथंचदेवदेवस्यप्रियत्वंसमुपयिवान् ॥ काशीवासिजनोभूक्तथंवादंडनायकः ॥ २ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंप्रसादंकुरुमेविभा ॥ अन्नदत्तंचसंप्राप्तःकथमेवमहामतिः ॥ ३ ॥

यः ॥ ३१ ॥ ५३ ॥ द्वाविंशतितमेऽध्यायेसर्वपापैकनाशके ॥ हरिकेशसमुत्पत्तिर्वर्णयतिमनोहरा ॥ १ ॥ एवंभूतोर्जितेन्द्रियोप्यहंक्षेत्राद्वह्निंष्कासितःकालराजवद्वेनेनापीतिपरमाश्चर्येणदंडपाणेरप्युत्पत्त्यादिकंपृच्छति ॥ बर्हिंतिचतुर्भिः ॥ बर्हिंयानमयूररथ ॥ १ ॥ समुपयिवान्प्राप्तवान् ॥ काशीवासिजनोऽभूत्काशीवासिजनेषुप्रख्यातोभूत् ॥ काशीवासिजनेष्वासीदितिकाचित्पाठः ॥ दंडनायकोदंडधर्ता ॥ २ ॥ अन्नदत्तंचकाशीवासिजनेष्वित्येव ॥ ३ ॥

वृणामित्युपलक्षणम् क्षेत्रैरिमात्राणामित्यर्थः ॥ तत्रप्रथमश्लोकेप्रश्नचतुष्टयद्वितीयेद्वयतृतीयेएकश्रुतयैवैकइत्यष्टौप्रश्नाः ॥ ४ ॥ प्रश्नमभिनिन्दति ॥ सम्यगासमे
 ताद्धितं समाहितम् ॥ सदाहितमिति कचित् कथानकं आपाषण्कथेत्यर्थः ॥ कथालकमिति पाठे कथाहूपमित्यर्थः ॥ ५ ॥ कथानकमेव विशेषयन् श्रोतुं प्ररोचनाय तच्छृणुफलमा
 ह ॥ यदाकर्ण्येति ॥ नरो मनुष्यमात्रः ॥ हे प्राज्ञे तिसाभिप्रायसंबोधनम् ॥ एतादृक्प्रश्नां धितस्य तवोचित इति भावः ॥ ६ ॥ मथमप्रश्नत्रयस्य प्रत्युत्तरं वक्तुमाख्यायिका माह ॥ रत्न
 भद्र इति ॥ यक्षो देवयोनि विशेषः ॥ सुकृतं लक्षयतीति सुकृतलक्षात्तथाविधाश्रीर्यस्य सतथोक्तः ॥ तत्र हेतुः ॥ परमधार्मिक इति ॥ ७ ॥ ८ ॥ शांभवेन शिवध्यानलम्बकेन ॥ शांताः स
 संभ्रमो विभ्रमश्च भौकथं तदनुगामिनौ ॥ विभ्रान्तिकारिणौ क्षेत्रैरिणां सर्वदा वृणाम् ॥ ४ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ सम्यगागृह्णन्ति भवता
 काशीवासि समाहितम् ॥ कुंभसंभवविप्रपदं दुपाणि कथानकम् ॥ ५ ॥ यदा कर्ण्यनरः प्राज्ञकाशीवासस्य यफलम् ॥ निष्प्रयत्नं तदाप्नोति विश्व
 भर्तु ननु ग्राह ॥ ६ ॥ रत्नभद्र इति ख्यातः पर्वते गंधमादने ॥ यक्षः सुकृतलक्षश्रीः पुरापरमधार्मिकः ॥ ७ ॥ पूर्णभद्रं मुतं प्राप्य साऽभूत्पूर्णमनोर
 थः ॥ वयश्चरममासाद्य भुक्त्वा भोगाननेकशः ॥ ८ ॥ शांभवेनाथयोगेन देहमुत्सृज्य पार्थिवम् ॥ आससाद शिवं शांतं सर्वविद्रियार्थकः ॥ ९ ॥
 पितृपुत्रेते सोऽथ पूर्णभद्रा महायशः ॥ सुकृतोपात्तविभवभावसंभोगभुक्तिभाक् ॥ १० ॥ सर्वान्मनोरथाहो भविना स्वर्गकसाधनम् ॥ ग्राह
 रथ्याश्रमनेपथ्यं पैतामहं महत् ॥ ११ ॥ संसारतापसंतसावयवाश्च तसीकरम् ॥ अपत्यं पततां पोतं बहुक्लेशमहार्णवे ॥ १२ ॥ पूर्णभद्रो
 ऽथ संवीक्ष्य मंदिरं सर्वसुंदरम् ॥ तद्दालकोमलालापिकलं त्यक्तमंगलम् ॥ १३ ॥

वैद्वियाथ विषयायस्य शांतं सर्वविद्रियार्थकः ॥ स्वार्थकः ॥ त्यक्तं कचित् ॥ १ ॥ पितरीति ॥ पितरि च तेऽनंतरं सपूर्णभद्रोऽपत्यं विना सवानमनोरथाहो भइत्यभिप्रेतान्वयः ॥ कथं भू
 तः महायशः बृहत्कीर्तिः ॥ पुनः कीदृशः ॥ सुकृतेनोपात्तविभवः सद्यः सदैवैव संभोगः सांसारिको भोगो स्तोषां भुक्तिं भजत इति तथा ॥ १० ॥ अपत्यं विशनिष्टि ॥ स्वर्गकसा
 धनमिति षडक्षराधिकेन सार्धेन नेपथ्यं श्रूयमाणम् ॥ पैतामहं महत्पथं पितामहदीनामत्यंतहितकरमित्यर्थः ॥ ११ ॥ संसारतापैः संतप्ता अवयवायेषां तेषामश्नतसीकरं सुधाकणम् ॥ पत
 तां बहुक्लेशमहार्णवं संसारसागरे मज्जतां पोतं नावम् ॥ १२ ॥ पूर्णभद्र इति ॥ पूर्णभद्रः स्वर्गकसाधनमपत्यं विना संदिरं संवीक्ष्य कनककुंडला माहूयो वाचेति तृतीयेनान्वयः ॥ तदा सिद्धं मे
 दिरमित्यन्वयः ॥ विकलं रहितम् ॥ १३ ॥

नादनादिनामित्यादिना ॥ यद्वा कणदितिवाध्ययनादिभिरितिज्ञातव्यम् ॥ २० ॥ नपूरावरणसोक्तयोर्येकिनो मयूरस्यैवैकारवराकुलव्याप्तम् ॥ सारिसारिकाक्रीडापक्षिणी ॥ शुक्रसारितिकचित्र ॥ २१ ॥ खेलमदीदृत्तमरालयुगलहंसयुग्मयस्तिस्तत् ॥ जीवजिवैकैश्वर्यैः कान्तिमत्तशोभायुक्तम् ॥ माल्यानांगंधैराकृष्टत्वाद्भूमाणांमाल्याद्दृष्टव्यक्षिणी ॥ २२ ॥ कर्पूरमदयोयआमोदस्तेनसहितमुद्रयस्यतेनानिलेनवीजितम् ॥ क्रीडावानरैर्दृष्टव्यीकृतानिमणिनादित्वेफाणामिलुक्तम् ॥ तेषामंजुजैर्मनोहराव्यक्तैरासमंताद्वैरावृतम् ॥ २३ ॥ कर्पूरमदयोयआमोदस्तेनसहितमुद्रयस्यतेनानिलेनवीजितम् ॥ क्रीडावानरैर्दृष्टव्यीकृतानिमणिनादित्वेफाणामिलुक्तम् ॥ तेषामंजुजैर्मनोहराव्यक्तैरासमंताद्वैरावृतम् ॥ २४ ॥ अथवाखेलवलीमवैदृष्टव्यीकृतानिमणिक्यानिदाहिमफलानीयस्मिन् ॥ २५ ॥

१ खमितिक्कचित्पाठः

दाडिमीबीजानीतिसंभूतैःकुलुङैःकुलाआत्तानिगृहीतानिमौक्तिकानियस्मिंस्तत् ॥ एतेनविशेषणद्वयेनभाणिक्यानामुक्ताफलानांचबाहुल्यंसूचितम् ॥ २४ ॥ कमलानांकमलायावामोदामोदोहर्षौवायस्मिन् ॥ गर्भहूपमखंपुत्रमुखम् ॥ गर्भस्यापत्यस्यहूपयुक्तंमुखमितिवा ॥ २५ ॥ यद्युपायोऽस्तिपुत्रोत्पत्तावितिशेषः॥नविद्यतेगजःपुत्रोयस्मिंस्तत् ॥ २६ ॥ ॥प्रलपंतमितिलोकोक्तिः ॥ प्रोच्चैरिवेतिवाव्ययः ॥ अंतर्मनसि ॥ २९ ॥ यद्यतः ॥ २८ ॥ यद्यतः ॥ २९ ॥ नन्वदृष्टमेवफलसिद्धौकारणंकिमुद्यमेनतत्राह ॥ वैवमिति ॥ देवमेवेतुरित्यद्व

दाडिमीबीजसंभ्रांतशुक्रतुंडात्तमौक्तिकम् ॥ धनधान्यसमृद्धंचपद्मालयमिवापरम् ॥ २४ ॥ कमलामोदगर्भचगर्भरूपंविनाप्रिये ॥ गर्भरूपमुखंप्रेक्ष्यकथंकनकुंडले ॥ २५ ॥ यद्युपायोऽस्तिद्विधिगपुत्रस्यजीवितम् ॥ सर्वशून्यमिवाभातिगृहमेतदंगजम् ॥ २६ ॥ धिगेतत्सौधसौंदर्यधिगेतद्वनसंचयम् ॥ विनापत्यंप्रियतमेजीवितंचधिगावयोः ॥ २७ ॥ प्रलपंतमिवप्रोच्चैःप्रियंकनकुंडला ॥ वभाषेतविनिःश्वस्ययक्षिणीसापतिव्रता ॥ २८ ॥ कनककुंडलोवाच ॥ ॥ किमर्थंखिद्यसेकांतज्ञानवानसिचद्भवान् ॥ अत्रोपायोऽस्त्यपत्याभ्यैविस्रव्यमवधारय ॥ २९ ॥ किमुद्यमवतांपुसांदुर्लभंहिचराचरे ॥ ईश्वरार्पितबुद्धीनांस्फुरंत्यग्रेमनोरथाः ॥ ३० ॥ दैवहेतुवंदत्येवंमृशंकापुरुषाःपते ॥ स्वयंपुराकृतंकर्मदैवंतच्चनहीतरत् ॥ ३१ ॥ ततःपौरुषमालंब्यतत्कर्मपरिश्रान्तये ॥ ईश्वरंशरणंयायात्सर्वकारणकारणम् ॥ ३२ ॥ अपत्यंद्रविणंदाराहारहर्षहयागजाः ॥ सुखानिस्वर्गमोक्षौचनदूरेशिवभक्तिः ॥ ३३ ॥ विधातुःशंभवीभक्तिंप्रियसर्वमनोरथाः ॥ सिद्धयोषौगृहद्वारंसेवंतेनात्रसंशयः ॥ ३४ ॥ नारायणोपिभगवानंतरात्माजगत्पतिः ॥ चराचराणामविताजातःश्रीकंठसेवया ॥ ३५ ॥ ब्रह्मणःसृष्टिकर्तृत्वंतत्तैवशंभुना ॥ इंद्रादयोऽलोकपालाजातःशंभोरनुग्रहात् ॥ ३६ ॥

द्वीत्यर्थः ॥ एवमिति ॥ देवहेतुवंकापुरुषावद्वीत्यन्वयः ॥ एवंवदनेकुतस्तेर्थाकुस्मितपुरुषत्वंतत्राह ॥ तच्चतत्पुनर्देवहियस्मात्पुनस्वयंकृतकर्मनरदिति ॥ ३१ ॥ पुरुषकारस्यकारणत्वेस्थितेफलतमाह ॥ ततइति ॥ तस्यापपुण्यलक्षणकर्मयस्मात्तत्तत्कर्मअज्ञानंपुराकृतंकर्मतिवातस्यपरिश्रान्तयेनाशार्थईश्वरंशरणंयायाद्वच्छेदिति ॥ ३२ ॥ नकेवलमेतावदपिस्त्वप्यमिति ॥ ३३ ॥ विधातुरिति ॥ शंभवीभक्तिविधातुःकर्तृयस्यकस्यचिदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ तदेवदर्शयति ॥ नारायणोपीत्यादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

मृत्युजयतीति मृत्युजयंयुतं नोदिनां शिलमन्तोति शिलादः कश्चिदृषिलभेलब्धवानिति ॥ शंभोऽनुग्रहादित्यनुषज्जते ॥ उत्तरत्राप्यस्यथासंभवमन्वयः ॥ एवं हिलैगेश्रूयते ॥ शालंकायनात्मजः शिलादनामनुनिर्बहुकालं तपस्तेपेत तप्तपसातुष्टेन देवराजेन गत्य वरयेत्यभिहितमाशिलादोप्ययोजिजंमृत्युहीनं सुव्रतं पुत्रवद्वे तच्छ्रुत्वेद्रागस्य धायि योजिजंमृत्युस्युतं पुत्रं ददास्याम्यनंदास्यामि यतोऽयोजिजामृत्युहीनाननसंति यतः पितामहोप्ययोजिजामृत्युहीनश्चनभवति सोऽपि अजः प्रजो महो देवगजो भवान्यास्तनयः परार्धद्वयनशेनशयति चेति श्रूयते किमुतान्यस्य वार्ता किंतु यद्विदेवैश्वरो रुद्रः प्रसीदति तदा मृत्युहीनोऽयोजिजः पुत्रोऽदुर्लभो न भवति अन्यथा मया वा ब्रह्मणा वा विष्णुना विना दशः पुत्रोऽदुर्लभश्च इत्येवं तमनुगृह्य महेंद्रायैततो महेंद्रे तेन भवमारधयतः शिलादस्य दिव्य वर्षसहस्रत्रयं क्षणमिव गतम् ततो वल्मीकेनावृता गतां क्षिप्त्वा गैर्वज्रसूचीमैवैश्वर्यैरुक्तस्त्रीभिश्च सर्वतो निर्मास हा विज्ञाय स गणः सोमः प्रादुरभूत् तपसाऽलं स वंज्ञं स शब्धार्थपारंगुत्रं ददास्यामीति चोक्तवान् ततोऽभंगणस्य शिलाशन उवाचा योजिजंमृत्युहीनं सुव्रतं पुत्रमिच्छामीति ततः श्रीरुद्रः प्राह पुराममावतारार्थं ब्रह्मणामुनिभिर्देवैश्चाहमाराधितोऽतो हे भव योजिजामृत्युहीनो नंदिनामा तव पुत्रोऽभविष्यामीति ततो यज्ञांगणं कर्षतः शिलादस्य शंभोराज्ञायानंदिकेश्वरो जात इति ॥ तथा हि सनत्कुमारं प्र

मृत्युजयंयुतं लेभे शिलादोऽप्यनपत्यवान् ॥ श्वेतकेतुरपि प्राप जीवितं कालपाशितः ॥ ३७ ॥

तिनंदिकेश्वरवाक्यम् प्रजाकामः शिलादोऽभूत्सितामममहामुने सोऽपि हसुचिरं कालं तपस्तेपेत्सुहृदुश्चरमित्यादि ॥ ग्रंथगौरवभयात्समग्रं न लिख्यते ॥ श्वेतकेतुरितितस्यैव नामं तरम् ॥ कालपाशितः कालेन पाशेन बद्धः ॥ एवं हि श्रूयते तत्रैव ॥ श्वेतो नाम कश्चिन्मृगतायुर्गिरिगिरौ महो देवमभ्यर्च्य सौतिस्म ततश्च प्राप्ता कालं तं कुलः सांचिध्यमकरोत् तदा प्राप कालोऽपि श्वेतं कालं दृष्ट्वा विश्वशमम्यर्चतो भवराजः कालः किं करिष्यति यतो मृत्योरोऽपि मृत्युरहं स्थितोऽस्मीति मा वयं नृशंकरमनुस्मरंशं कं पूजयामास तं तादृशं त्रिग्रयं दृष्ट्वा कालः सस्मितमाह हे विप्रपुंक्षे हि किमनया पूजया यतो ममाग्रतस्त्वां ब्रह्मा विष्णु महेश्वरा अपि रिचातुं न शक्नुवन्ति अनेन रुद्रेण मम किम् विविश शो देवयस्मादुता सुस्तं तस्मात्त्वनितमहमुद्यत इति ततस्तस्य धर्ममिश्रितं ग्रंथं करमेवं श्रुत्वा स मुनिर्हिरुद्रेति विललाप पश्चादेकया दशाबाष्पमिश्रयासं प्रैक्ष्यो वाचास्मिंस्तुगे मम वषट्पञ्चः स्वस्ति स्ति चेत्त्वया विधिना वा किम् तस्माद्यथागतं यागच्छ तदनेन तं दत्तं च न श्रुत्वा तीक्ष्णदंष्ट्रोऽग्रयंकरः कालः पाशहस्तः सिंहनादं कृत्वा मुकुटमुद्रां स्फोटा कालाप्रप्तं मुनिबन्धं आह च मया लब्धोऽसि यमालयेन तुं तव रुद्रेण मम किं कृतमद्य क्वासं रुद्रस्तव भक्तिर्वा कुत्र पूजा वा कुत्र पूजा फलं वा कुत्राहं वा क्रममभीतिर्वा क्रातोऽस्मिंस्तुगे चेत्तव शंकरः कर्षयिष्येदृष्टिकथय तदनंतरं नंदिना गणे श्वरैश्च सह द्विजं निहंतुं मागतं कालं निहंतुं भगवान् ललाप्या दुर्बभूव ततश्च कालस्तं रुद्रं निरीक्ष्य क्षणाज्जीवितं विसर्जय पपात चेति ॥ तथा हि ॥ श्वेतो नाम मुनिः श्रीमान् गतायुर्गिरिगिरौ हृदयादि ॥ ३७ ॥

क्षीरणवाधिपतितामिति ॥ एवं हि महाभारतेश्रूयते ॥ उपमन्युः किल दुग्धं पिबतो मुनिकुमारा नृदृष्ट्वा मातरं दुग्धं निर्वधेनया चितवान् तन्माता च दारिद्र्यवशाद् दुग्धाभावात्सिष्टेन दुग्धं निर्मया दातुं तस्मीवासौ न नर्तते दत्तं तत्सर्वज्ञा बाला जहृष्टः ततो हास्यकारणं पृष्टवते तस्मै स्वदारिद्र्यमातान्यवेदयत् ॥ तज्ज्ञात्वा श्रीमहो देवमारुध्य दुग्धसगराधिपयं सलेभ इति ॥ अंधकोपीति ॥ एवं हि वामनपुराणेश्रूयते ॥ अंधको हि दैत्याधिपस्तस्मिन्निधौ नारदः समागम्य बहुधा तं स्तुत्वोवाच त्वंपुरुष रत्नं त्वत्सदृशं तव स्त्री रत्नं नास्ति ततस्तेनोक्तम् तर्हि ब्रह्मण्युक्त्यनुकृत्रमत्सदृशं स्त्री रत्नं विद्यत इति तदानारदो तं ब्रह्मांडत्रयमेव स्त्री रत्नं विद्यते सत्यलोके सा वित्री वैकुण्ठे लक्ष्मीः मृत्युर्भूमौ कैलासे च पार्वतीति तत्र त्रं सामर्थ्यं चेन्निकटवर्त्तित्वा तस्यावर्तितं समानयेति ततः सकामाभिजातः पार्वतीभिर्मिलय्य प्रमथैः सार्धं वारं वारं दुग्धं कुर्वन्नेकदेशेरेणवर्षाणामयुतं त्रिशूलो ग्रोभोत आतपेनातिशुष्क ईश्वराननिष्ठापः सन् नी ईश्वरं तुष्टाव ततो महेशो नानुगृहीतः पुत्रं परिकल्प्य देव्या दत्तस्ततः स नृणां नामाधिपस्येपेदेऽर्जित उदिकोऽग्रे गीशो नाम भवेति ॥ ३८ ॥ जिगायशाद्विगमिति ॥ अत्रैवं कथालेगे ॥ ब्रह्मणः क्षुतं संभवस्य लब्धवजस्य स्वकार्यार्थं भद्रैरेणयास्वेच्छयै वनशरीरेण संजातं तं पालस्य क्षुपस्य वनलजस्य दधीचस्य च क्षीत्रिय एव श्रेष्ठो विप्र एव श्रेष्ठ इति मित्रभावेन चिरप्रसंगाद्वा वादोऽभूत्ततः कदाचिद

क्षीरणवाधिपतितामुपमन्युरवासवान् ॥ अंधकोप्यभ्रवद्ग्रीगाणपत्यपदोर्जितः ॥ ३८ ॥
जिगायशाद्विगंसस्य दधीचिः शंभुसेवया ॥ प्राजापत्यपदं प्रापदक्षः संशील्य शंकरम् ॥ ३९ ॥

ष्टलोकपालानां वपुर्वयोधारयतोऽहमिन्द्रो हं वद्विरहं यमादिराश्व इति त्वया च्यावेनाहं नावं संतव्यः किंतु सदा संपूजनीय इति तस्य क्षुपस्य मतं श्रुत्वा दधीच आत्मनो महत्वाद्वा ममुष्ट्याक्षुषं प्रीथ्यताडयत् ततश्च क्रोधात् वक्षुषो बलवांस्तपोऽन्वितो ब्रजधत्तुल्यो वज्रेण दधीचं चिच्छेद ततो दधीचो भूमौ निपपात पतित्वा च दुःखाच्छुक्रं संस्मारा शुक्रोप्यागत्य दधीचस्य देहयोगबलात्संधयामास आह च मोदधीचो मापति समाराध्यावध्यो भव मया पिच्छतं संजीवनी विद्या तत एव लब्ध्या शंभुभक्तानां मृत्युभयं नास्तेव मृत संजीवनी मयितुं भ्यमहं ददामीति मृतं संजीव नमंत्रं कथितवान् तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा तपसा शंकरामाराध्य ब्रजस्थितं लवध्वं लंचावाप एवं परमेश्वरमाराध्यावध्यं लंबज्वास्थितं च प्राप्य पादमूलेन राजेंद्रं संप्राप्य भूमौ प्रपन्नोऽनाडयत् ततः क्षुपो दधीचं पुनरपि वज्रेण ताडयामास तन्नाडनं तस्य वज्रबद्धशरीरस्य परमेशस्य भ्रातृत्वात् तदा दधीचस्य वाध्यं लवमहं नलं च दृष्ट्वा क्षुपो विष्णुं पूजयामास पूजया च संतोषेण दत्तं दर्शनं भगवंतं तुष्टाव च स्तुत्या प्रत्यक्षीभूतस्य च विष्णोरप्रेतस्य केच्योपि भयाभावं च वा मपादताडनादिकं च कथयित्वा यथाऽहं तं जेष्यामि तथा कर्तुमर्हति भवानिति कथितवान् ॥ तदा विष्णुनोक्तं ब्रह्मणमात्रस्य तावत्कस्यापि भयं नास्ति शिवभक्तानां तु प्राणिमात्राणां दधीचस्य तदुभयपक्षपलाद्भयं नास्तीति कवक्तव्यम् तस्मात्तव विजयो नास्ति तथापि

दक्षयज्ञे तस्य शापेन सुरैः शार्धम विनाशो भविता पुनरुत्थानं चेति समुत्स्य मेषा पार्थ तस्य दुःखं करोमि स वयं जनेन मेत्य तव विजयाय त्वं करिष्यामि तदा तथा स्विनिक्षुपेणाभिहिते ब्राह्मण
वेपं कृत्वा दधीचस्य आश्रमं प्राप्य तमभिवंदयामाह भो दधीच त्वनो ह मे कं वरं कृणोत दातुमर्हसीति ॥ ततस्तेनोक्तं तवाश्रमे न मया ज्ञातं ब्राह्मण रूपेण क्षुपाय तं नाराधितो भक्तवात्सल्येन त्वं विण्णोरेवा
गतो सितथाप्यं ह्नं विभोमि रुद्रार्चकस्य भोतिरास्ति चेत्तर्हि स वं ज्ञात्स्त्वंदे देवद्वैत्यद्विजादप्येतस्मिन् जगति नाहि विभोमिति तदा विण्णुर्दधीचस्य वचः श्रुत्वा द्विजतोक्षणाद्विहाय स्वहृत्पङ्कतीनास
स्मितं प्राह भवार्चनं तत्स्य तत्र भयं नास्त्येव सर्वज्ञ एव अर्वांस्तथापि मम नियोगात्सदसि क्षुपं प्रतिजयस्व परंतु त्वन्नो हं विभोमिति सकृद्ब्रूमर्हसीति एवं सां त्वं विण्णोर्वीक्ष्य श्रुत्वापि न विभोमिति
तं प्राह ततस्तस्यादाशं वचः श्रुत्वा कुपितो हरिस्तद्विधुश्चक्रमुमोच ततो दधीचस्य प्रभावा सुदूराणामपि तच्चक्रं क्षुपस्य संनिधावेव कुठितं धारं तच्चक्रं दृष्ट्वा दधीच आह
शिवस्य एतच्चक्रं तत्स्वयालब्धं मानं जिघांसति अतो ब्राह्मणो धैर्यैर्माहं नृपयत्नं कुर्विति तस्य तद्वचः श्रुत्वा सर्वाण्यन्नाणितस्मिन् सज्जं देवा अपि विण्णोः साहाय्यं चक्रुः तदा कुशमुष्टिमादाय
अवसंस्मरं दधीचिः ससज्जं सचक्रुः शमुष्टिर्दिव्यं कालाग्रिसदृशं भ्रांशिशूलमभवत् तेन च देवान् दधुं स मर्तं चक्रे तद्वज्रं भावाभ्यारायणादिभिस्सक्तान्यन्नाणि च प्रणेशु देवाश्च दुर्दुवः तत

मनोरथपथातीतं यच्च वाचामगोचरम् ॥ गोचरो गोचरीकुर्यात्तत्तदक्षणतो मृडः ॥ ४० ॥

अनाशय्य महेशानं सर्वदं सर्वदेहिनाम् ॥ कोपि क्वापि किमप्यत्र न लभेतेति निश्चितम् ॥ ४१ ॥

आत्मनः सदृशां दिव्यान् लक्ष्यान् दानां गुणान् स भगवान् स जतान् स वान् कैदं वसुनि स तप्तमो ददाह ततस्तस्य विस्मापनार्थं यद्दृशिर्विश्वमूर्तिरसूतं दृष्ट्वा दधीचो नोक्तं देमहा विण्णो मायां त्यज
ममाप्येतादृशं विश्वरूपं त्वं पश्येत्पुक्तास्व तनौ विश्वरूपं दर्शया मास आह च हरिः मनया मायया किम् तस्मान्मायां त्यक्त्वा यो दुर्महसीति एवंतस्य वचः श्रुत्वा तत्तमं माहात्म्यं च दृष्ट्वा देवाश्च भू
योपि दुर्दुव्वनार्याणं च निश्च्ये ब्रह्मा वारायामास ततो ब्रह्मणो वचनं निशम्य तेन निर्जितस्तं महामुनं प्रणिपत्य भगवन्वायौ ततः क्षुपोपि दुःखतुरो भूत्वा दधीचं ब्राह्मणा एव श्रेष्ठाः मयाऽपराद्धं
क्षमस्वेति प्रार्थयामास ततो दधीचस्तराजानमनुगृह्य सुरोत्तमा दक्षयज्ञे विण्णुना गणैश्च समर्पिते देवाः च्यस्ता भवतेति शाप क्षुपं सर्वोच्य ब्राह्मणा एव पूज्या इत्याद्युक्तास्तो जंप्रविवेश दधी
चमभिवंदय क्षुपोपि विस्मितः स नृजगामेति ॥ तथा हि ॥ ब्रह्मपुत्रो महतेजाराजः क्षुप इति श्रुतः अन्नं मित्रं दधीचस्य मनीन्द्रस्य नरोश्चर इत्यादि ॥ संशील्य सस्य गथात्वा ॥ एतत्त्वीश्वरद्वे
षात्सर्वं पश्चाद्वा ज्ञातव्यम् ॥ ३९ ॥ किंबहुना संक्षेपतः शृण्वित्वा ह मन इति ॥ मनोरथपथातीतं वाचामगोचरं यत्तदक्षयं तत्तदक्षणतो चरः प्रत्यक्षीभूतः सन्मुडः क्षणतस्तत्क्षणे एव गोचरीकुर्याद्यि
त्यक्षीकुर्यादद्यादित्यर्थः ॥ ४० ॥ अन्ययमुक्त्वा व्यतिरेकमाह नाराध्येति ॥ ४१ ॥

फलितमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ हे प्रियसर्वजनीनकंसर्वलोकश्रेष्ठमतिप्रसिद्धमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ काव्यतइतिकाव्यः पुत्ररूपकामपुत्रकामपुत्ररूपमभिलाषमित्यर्थः ॥ पुत्ररूपवत्वा ॥ ४४ ॥ नोदश्वरं अंकारम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रतिदायहर्षेण देयं वस्त्रालं करणादिकमित्यर्थः ॥ तदृष्टमूदितिशेषः ॥ तदृष्टमूदितिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शंकरं शरणं व्रज ॥ यदिच्छसिप्रियं पुत्रं प्रियसर्वजनीनकम् ॥ ४२ ॥ इति श्रुत्वा वचः पत्न्याः पूर्णभद्रः सयक्षराट् ॥ आराध्य श्रीमहादेवं गीतज्ञातीति विद्यया ॥ ४३ ॥ दिनैः कतिपयैरेव परिपूर्णमनोरथः ॥ पुत्रकाममवापोच्चैस्तस्यापत्न्यां दृढव्रतः ॥ ४४ ॥ नोदश्वरं सभ्यैः कैः कैनापि स्वचित्तम् ॥ तस्मात्काश्याप्रयत्नेन सेव्यो नोदश्वरो नृभिः ॥ ४५ ॥ अंतर्वत्स्यकालेन तत्पत्नीषु वेसुतम् ॥ तस्य नाम पिता च केशरि केश इति द्विज ॥ ४६ ॥ प्रतिदायं ददौ चाथ भूरि पुत्रानने क्षणात् ॥ पूर्णभद्रस्तथागस्य तदृष्टाकनककुंडला ॥ ४७ ॥ बालोऽपि पूर्णचंद्राभवदनोमदनोपमः ॥ दार्ढ्रप्रतिक्षणं प्राप शुक्लपक्षद्वन्द्वराट् ॥ ४८ ॥ यदा षष्ठदेशीयो हरिकेशोऽभवच्छिशुः ॥ नित्यं तदा प्रभृत्यं शिवमेकमन्यत ॥ ४९ ॥ पांसुकीडनसक्तोपि कुर्याद्विगंजो मयम् ॥ शाहलैः कोमलतणैः पूजयेच्च सकौतुकम् ॥ ५० ॥ आकारयति मित्राणि शिवनाम्नाऽखिला निसः ॥ चंद्रशेखरभूतेश्च युज्यन्ते नृपतयः ॥ ५१ ॥ धूजटं खंडपरशोऽष्टदानीं शिञ्जितलोचन ॥ भगर्गशोऽपशुपते पिनाकिन्नुग्रशंकर ॥ ५२ ॥ श्रीकंठनीलकंठशस्मरं रं पार्वतीपते ॥ कपालिभालनयनशूलपाणे महेश्वर ॥ ५३ ॥ अजिनांबरदिग्वासः स्वधुनीक्लिन्नमौलिज ॥ विरूपाक्षहिने पथ्यगृणन्नामा मालीमिमाम् ॥ ५४ ॥ सवयस्कानिति मुहुः समाहूय तिलालयन् ॥ शब्दग्रहौ न दृढांतस्तस्यान्याख्यां हरादते ॥ ५५ ॥ पद्भ्यां न पद्यते चान्यद्वेभूते भूतेश्वराजिरात् ॥ द्रष्टुं रूपान्तरं तस्य वीक्षणं न विचक्षणे ॥ ५६ ॥

एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ४९ ॥ तमेव प्रकारं दर्शयति ॥ पांस्विति ॥ शाहलैर्हरितवृणैः ॥ ५० ॥ शिवनाम्नेत्युक्तं देवनामदर्शयति ॥ चंद्रशेखरेतिसपादत्रयेण ॥ ५१ ॥ खंडपरशोऽपशुपतौ ॥ ५२ ॥ अहिने पथ्यसर्पभूषण ॥ ५३ ॥ सवयस्कान्त्समानवयसो मित्राणीत्येतत् ॥ पूर्वस्यायमनुवादोऽव्ययार्थः ॥ शब्दग्रहौ कर्णौ ॥ ५५ ॥ पद्यते गम्यते ॥ वीक्षणं विचक्षणं निपुणे चतुर इति यावत् ॥ ५६ ॥

रमेयदास्वादयेत् ॥ रसताजिद्रा ॥ शिवाधिकमलामोदादन्यादिशेषः ॥ घ्राणघ्राणेन्द्रियम् ॥ जिघृक्षतिग्रहंतिमच्छति ॥ ५७ ॥ तत्कौतुककरोतस्पर्थाकरावित्यर्थः ॥ मनर्तिचित
यति ॥ शिवसात्कृत्यशिवायसमर्प्य ॥ एतेनतस्यबाणालंगारन्यतमालिङ्गपूजकलंसंचितम् ॥ तथाचवचनम् ॥ बाणालिङ्गस्यभूतेचंद्रकालिहृदिस्थिते ॥ तत्रकतशंतपुण्यशंभोनेब्र
भक्षणमिति ॥ सद्धियाशोमनधिया ॥ ५८ ॥ व्यक्षप्रत्यक्षगानित्रिलोचनयेआनियसमर्पितानीत्यर्थः ॥ अपिभीनक्रमेभक्ष्याणाल्यनेनसंबध्यते ॥ ५९ ॥ ऐक्षिष्टअपश्यत् ॥
रसयेत्तस्यरसनहरनामाक्षरास्तम् ॥ शिवाधिकमलामोदात्तघ्राणनैवजिघृक्षति ॥ ५७ ॥ करौतत्कौतुककरोमनोमनतिनापरम् ॥ शिव
सात्कृत्यपेयानिपीयतेतेनसद्धिया ॥ ५८ ॥ भक्ष्यतेसर्वभक्ष्याणिव्यक्षप्रत्यक्षगान्यपि ॥ सर्वावस्थ्यासुसर्वत्रनसपश्येच्छिवंविना ॥ ५९ ॥
गच्छन्गायन्स्वपस्तिष्ठञ्छयानोऽदन्यवन्नपि ॥ परितस्त्यक्षमैक्षिष्टनान्यंभावंचिकेतिसः ॥ ६० ॥ क्षणदासुप्रसुमापिक्वयासीतिवदन्मुहुः ॥
क्षणं व्यक्षप्रतीक्षस्वबुध्यतीतिसबालकः ॥ ६१ ॥ स्पष्टंचष्टाविलोप्येतिहरिकेशस्यतस्यिता ॥ अशिक्षयत्सुतंसोऽथगृहकर्मरतोभव ॥ ६२ ॥
एतेतुरंगमावत्सतवैतेश्वकिशोरकाः ॥ चित्राणीमानिवासांसिमुदुकूलान्यमनूचि ॥ ६३ ॥ रत्नान्याकरशुद्धानिनाजातीन्यनेकशः ॥
कुप्यबहुविधंचैतद्गोधनानिमहांतिच ॥ ६४ ॥ अमन्त्राणिमहाहोणिरोप्यकांस्यमयानिच ॥ पणनीयानिवस्तूनिनानादेशोद्भवान्यपि ॥ ६५ ॥
चामराणिचित्राणिगंधद्रव्याण्यनेकशः ॥ एतान्यन्यानिबहुशस्त्वेनैकधान्यराशयः ॥ ६६ ॥ एतत्स्वदीपंसकलंवल्लुजान्तंसमततः ॥ अ
र्थोपार्जनविद्याश्चसर्वाः शिखस्वपुत्रक ॥ ६७ ॥ चेष्टास्यजदरिद्राणांधूलिधूसरिणाममूः ॥ अभ्यस्यविद्याः सकलाभोगाब्निर्विश्वचोत्तमा
न् ॥ ६८ ॥ तांदशांचरमांप्राप्यभक्तिर्योगंततश्चर ॥ असकच्छिक्षितः पित्रेत्यवमन्युरोर्गिरम् ॥ ६९ ॥
भावंपदार्थम् ॥ चिकेतिज्ञानविषयीकरोतिजानातीत्येतत् कितद्दानइतिधातुः ॥ ६० ॥ क्षणदासुरात्रिषु ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शिक्षामेवाह ॥ एतदित्यारभ्यासकदित्यतः प्राक्त्वेनयथेन
अश्वकिशोरकास्तरुणाश्चाबालाश्चैवेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ आकरशुद्धानिजन्मशुद्धानि ॥ कुर्यत्स्वर्णरजतानिरिक्तंस्काटिकादिभाजनम् ॥ ६४ ॥ अमन्त्राणिपात्राणि ॥ पणनीयानि
विक्रयाहोणि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ निर्विश्वमुक्ता ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

१ देशगतान्यपीतकाचिवाढः

भीतःपितुःसकाशात् स्नातइतिपाठेभोजनायकृतस्नानइत्यर्थः ॥ ७० ॥ चिन्तामेवविलापद्वारास्पृश्यत्यहोदितसार्धेन ॥ अहोदित्यादीनांहरिकेशोविचार्येति यातोवाराणसीमिति
 त्रयोदशेनाव्ययः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ कुत्रगच्छामिकुत्रवास्थितममश्रयोभविष्यतीत्येतद्वयंनिश्चिनोति ॥ श्रुतमित्यादिना ॥ ७३ ॥ तेषांपूर्वोक्तानांसवधामपीत्यर्थः ॥ अये
 पितेषामित्यत्रापिशब्देद्रष्टव्यः ॥ येषांकापिगतिर्नास्तित्येतस्यावन्तिवाराणस्याअतिकारुणिकताद्योतनार्था ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ आनन्दंचेतिच
 रुष्टदृष्टिंचजनकंकदाचिदवलोक्यसः ॥ निर्जगामगृहहृद्गतोहरिकेशउदारधीः ॥ ७० ॥ ततश्चितामवापोच्चैर्दृष्ट्वातिमपिचाप्तवान् ॥ अ
 होबालिशबुद्धिस्वाकृतस्यकंगृहमया ॥ ७१ ॥ कयामिकस्थितेशंभोममश्रयोभविष्यति ॥ पित्रानिर्वासितश्चाहंनचवेदयथकिंचन ॥ ७२ ॥
 इतिश्रुतमयापूर्वपितुरुत्संगवर्तिना ॥ गदतस्तातपुरतःकस्यचिद्वचनंस्फुटम् ॥ ७३ ॥ मात्रापित्रापरित्यक्तायेत्यक्तानिजबन्धुभिः ॥ येषांका
 पिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७४ ॥ जरयापरिभूतायेव्याधिविकलीकृताः ॥ येषांकापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७५ ॥ पदे
 पदेसमाक्रांतायेविपद्गिरहनिशम् ॥ येषांकापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७६ ॥ पापराशिभिराक्रांतायेदारिद्र्यपरजिताः ॥ येषां
 कापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७७ ॥ संसारभयभीतायेवबद्धाःकर्मबन्धनैः ॥ येषांकापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७८ ॥
 श्रुतिस्मृतिविहीनायेशौचाचारविवर्जिताः ॥ येषांकापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७९ ॥ येचयोगपरिश्रष्टस्तपोदानविवर्जिताः ॥
 येषांकापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ८० ॥ मय्येवंधुजनेयेषामपमानंपदेपदे ॥ तेषांमानंदंचकंशभोरानंदकाननम् ॥ ८१ ॥ आ
 नंदकाननेयेषारुचिविवसतांस्ताम् ॥ विश्वेशानुगृहीतानतेषामानंदजादयः ॥ ८२ ॥ भव्यतेकर्मबीजानियत्रविश्वेशवह्निना ॥ अतोमहा
 इमशानंतदगतीनांपरागतिः ॥ ८३ ॥

कारादपमाननाशकमित्यपिज्ञेयम् ॥ ८१ ॥ रुचिरमिरुचिः ॥ वैनिश्चितम् ॥ आनंदजोदयःसुखजन्योल्लासविशेषोदयः ॥ सततंमितिपाठश्च्युतः ॥ तेनस्यानंदजोदयइतिपाठेनेनविश्वे
 शानुग्रहेणा ॥ ८२ ॥ प्रकारंतेरेणमहाइमशाननामनिर्वचनकुर्वन्वगतीनांगतिंविशेषतःसाधयति ॥ भव्यंतेद्वितीयाक्रमबीजानिकर्मबीजानितद्व्यसनासहितान्यज्ञानानिचेत्यर्थः ॥ ८३ ॥

१ बहुषुपुस्तकेषुनपुस्तकपाठदर्शनादेतच्छांदसम् २ रुचिवेदइत्यत्र

यातो गतः ॥ ८४ ॥ तनुद्वेषीकाशीस्थानांतनुभुव्यात्राणांतनुमात्रेद्वेषीप्रलयकाले वातनुमात्रेद्वेषीविश्वनाथः ॥ वाराणसीभागवत्यकुरुतानित्यत्राहानंदवनमिति ॥ सहर्केशः ॥ ८५ ॥
कीदृशमस्य तपो महति तृतीयप्रश्नस्य प्रत्युत्तरं विशदयितुं प्रसंगमाह ॥ अथेति ॥ अथेति वाक्यारंभे ॥ ८६ ॥ आक्रांडां विशेष्यनेते देवा विवृणोति ॥ अमं देति चतुर्विंशतिभिः ॥ एतेषां
श्लोकानां दर्शयन्निथ माक्रांडदेव्यै देवो विशद्वनमित्यादिमेणाव्ययः ॥ इत्येवं भूतम् ॥ एवं भूतत्वेनैवाह ॥ अमं देति ॥ अमं दामोदाः महापरिमला मंदाराः पारिजाता यस्मिन् कोविदौरे
श्चमरिकैः परिष्कृतं भूषितम् चारुभ्यां च पक्वचूताभ्यामाढ्यं परिष्णमित्यर्थः ॥ प्रोक्तुल्लाविकसितानवानुत नमाल्लिकास्तृणशून्या नियत्र ॥ ८७ ॥ विकसंतीनां मालतीनां जातीनां जाला

हरिकेशो विचार्येति यातो वाराणसीपुरीम् ॥ यत्राविमुक्ते जंतूनां त्यजतां पार्थिवीतनुम् ॥ ८४ ॥ पुनर्नौतनुसंबंधस्तनुद्वेषीप्रसादतः ॥ आनं
दवनमासाद्य सतपः शरणं गतः ॥ ८५ ॥ अथ कालांतरं शंभुः प्रविश्या नंदकाननम् ॥ पार्वत्यै दर्शयामास निजमाक्रांडकाननम् ॥ ८६ ॥ अ
मं दामोदं मंदारं कोविदां परिष्कृतम् ॥ चारुचंपकचूताढ्यं प्रोक्तुल्लावनमाल्लिकम् ॥ ८७ ॥ विकसमालतीजालं करवीरविराजितम् ॥ प्रस्फु
टल्लेकितं न प्रोक्तुं कुरुवकोर्जितम् ॥ ८८ ॥ जंभूद्विचकिला मोदं लसत्कलपल्लवम् ॥ नवमल्लीपरिमलारुष्टपद्मनादितम् ॥ ८९ ॥ पुष्प्य
पुष्पागनि करंबकुलामोदमोदितम् ॥ मेदस्विपाटलामोदसदामोदितदिङ्मुखम् ॥ ९० ॥

निसमूहा यत्र ॥ करवीरः प्रतीहारी विराजितप्रकाशितम् ॥ प्रस्फुटंतीनां विकसंतीनां किनकीनां वृणजातिभेदानां वनानियत्र ॥ थंकारौल्लिकतौल्लिकचिदिति द्रुवः ॥ दीर्घएव वा पा
ठः ॥ प्रोद्यंतियानि कुरुवकानि अम्लानस्य वृक्षस्य शोणकुसुमानि तैर्ह्राजितमुद्रितम् ॥ अम्लानस्तु महासहा तत्र शोणे कुरुवकस्तत्र पीतकुरटक इत्यमरः ॥ ८८ ॥ जंभता मुजंभता विक
सता मिति यावत् ॥ विचिकिला नंदुमदिशेषाणामामोदोयस्मिन् ॥ लसंतीनां केलीनामशोकानां पल्लवा यस्मिन् ॥ नवमालतीनां नूतनमालतीनां परिमलैर्गंधैराकृष्टैराकर्षितैः षट्प
देनां दिनादयुक्तम् ॥ ८९ ॥ पुष्पेषु हिताः पुष्प्या पुष्प्यानां पुष्पागानां दिववृक्षानां निकरः स मूहोयस्मिन् ॥ पुष्प्यदिति पाठे पुष्प्यतां पुष्पाणि जनयतां पुष्पागानमित्यर्थः ॥ वकुलानां किस
राणामामोदैर्भौदितसुगंधितम् ॥ मेदस्विने वपावताऽतः स्निग्धा इत्यर्थः ॥ ये पाटला लोषामामोदैः सदा मोदिता निदिशां भुवनियत्र ॥ ९० ॥

बहुशशाखादिषुलंबिनोरोलंबानांभ्रमराणाम् ॥ रोलंबोमधुलपट्टदतिरलमाला ॥ मालयासमूहेनमालितं संजातमालंभूतलंयत्र ॥ चलत्सुचंदनशाखापेषुरमणैःपिकैःकोकिलैरा
 कुलंव्याप्तम् ॥ ११ ॥ गुरुणामहतागुरुणाकालागुरुणामत्ताभद्रजातयोऽल्लुहजातयोर्विहंगमायत्र ॥ नागकेसराणांशास्वकुतुकार्थविश्वकर्मणानिर्भिताःक्रीडार्थमागतावासु
 रांगनाएवयाःशाखास्थाःशालंभंजयःपुत्तलिकास्ताभिर्विनोदिताविलासयुक्तम् ॥ अतएवपूर्वमृक्तंनिजमक्रीडकाननमिति ॥ १२ ॥ मेरुतंगनमेरुस्थच्छायासुमेरुश्चद्राक्षज
 तच्छायासुकीडिताःक्रीडायुक्ताःकिनरायत्र ॥ किनरीमिथुनार्नाकिनरपत्नीयुगलानांस्थानेस्थानेउदुच्चैर्गीतयत्र ॥ गानवतोमधुरव्यनयःशुकाःकीरायेषुषथाभूताःकिशुकाःपलाशायत्र
 ॥ १३ ॥ कंदवानांहलिप्रियाणांकंदेषुषमहेषुगंजत्यक्तशब्दवंतिरोलंबयुग्मकानिभ्रमरयुगलानियत्र ॥ जितःसौवर्णःसुवर्णसंबंधीवर्णोयैस्तेचोत्तमकारणमहापरिव्याधास्तैर्विरा
 वदुशोलंबिरोलंबमालामालितभूतलम् ॥ चलचंदनशाखाग्रममाणपिकाकुलम् ॥ ११ ॥ गुरुणागुरुणामत्तभद्रजातिविहंगमम् ॥ नाग
 केसरशाखास्थशालंभंजिविनोदितम् ॥ १२ ॥ मेरुतंगनमेरुस्थच्छायाक्रीडितकिनरम् ॥ किनरीमिथुनोद्गीतंगानवच्छुकाकिशुकम् ॥ १३ ॥
 कंदवानांकंदेषुगंजद्रोलंबयुग्मकम् ॥ जितसौवर्णवर्णोच्चकर्णिकारविराजितम् ॥ १४ ॥ (शालतालतमालालीहितालीलकुचावृतम्)
 लसत्समच्छदामांदखजूरांजिराजितम् ॥ नारिकेलतरुच्छन्नंनारंगीरागरंजितम् ॥ १५ ॥ फलजंबीरनिकरंमधूकमधुपाकुलम् ॥ शा
 लमलीशीतलच्छायपिचुमंदमहावनम् ॥ १६ ॥ मधुरामोदमनच्छन्नंमरुवनोदितम् ॥ लवलीलोलालीलभृन्मंदमारुतलालितम् ॥ १७ ॥
 जितम् ॥ १४ ॥ लसद्भिःसप्तच्छदैर्वाशालवग्भिरामोदयत्र ॥ खजूरीणांवृणदुर्मावांतरजातीनाराजिभिःपक्तिभीराजितंशोभितम् ॥ नारिकेलतरुभिर्लीगलिटक्षैश्छन्नंय्याप्तम् ॥ एराव
 तापरपर्याययानांगराएवनांग्यस्तासांगैरंजितमनुरंजितव्याप्तमिति यावत् ॥ नागेतिपाठेनौःसमूहैरित्यर्थः ॥ १५ ॥ फलिनांफलवतांजंबीराणांसमीरणानंनिकराःसमूहाय
 त्र ॥ मधूकेषुगण्डपुष्पेयमधुपाःभ्रमरास्तैराकुलम् ॥ शालमलीनपिच्छिलानांशीतलाश्छायायत्र ॥ पिचुमंदानांनिवानांमहावनयत्र ॥ १६ ॥ मधुरोरम्यआमोदोयतिदमनकैरा
 च्छन्नम् ॥ मरुवणमरुवकेनपिडीतेकेननोदितमुच्छलितंमरुवकानांवावनैरुदितंप्रकाशितम् ॥ मरुवमोदिनामितिपाठेस्पष्टपर्यर्थः ॥ लवण्यामुक्ताफलायालवालीतिगौडेप्रसि
 द्धायालोलांचंचालनरूपमिति यावत् लीलांविभ्रतीति लाघृत् यमंदमारुतस्तेनोलितमंदोलितम् ॥ १७ ॥

१ इदमर्थमधिकमेकस्मिन्पुस्तके २ नागशब्दस्यसमूहाचकलविचारीयम्

भिह्नीनां शब्रह्मीणां ह्नीसकप्रतीप्रोयेनेनेति प्रीतिः कीडनकंह्नीसकास्थेत्यक्तीडनकेवाद्यस्थानीयो ह्नीहोनां भृंगरीणां कठोरव्यनिहृक्ष्मकीटानाम् ॥ भृंगरीचरिकाचरी झिह्नी
काचसमादमाइत्यमरः ॥ रावः शब्दत्वेन विराविणशब्दयुक्तम् ॥ क्वचित्कुत्रचित्संसारिसंपुर्यत भूमिपुत्रीदनां क्रोधानां सुकराणां कंदवः समूहो यत्र ॥ १८ ॥ मरालीनां हंसीनां
गलनालीस्थेषु बिसेषु दिनांतनुष्यासकाः सितच्छदाहंसाय च ॥ हंसीकंठसंक्रांतं हंसीमृत्युः ॥ विशोकस्य शोकरहितस्य कोकमिथुनस्य च कवाक्युमस्य कीडां क्रैकाराभ्यां लीलान
जातिशब्दाभ्यां हंसीदंशनोहरम् ॥ १९ ॥ बकशावकानां बकपोतानां संचरो यत्र ॥ लक्ष्मणसुसारस्योपित्वासकाः सारसाः पुष्कराद्रा यत्र ॥ मत्तैर्वीहणैर्मयूरैः संधुष्टं नादित
म् ॥ कर्पजलानां कर्पजलानालजेतेति श्रुतिप्रसिद्धविशेषाणां कुलैराकुलं व्याप्तम् ॥ १०० ॥ जीवजीवैः पक्षिविशेषैः सततं उल्लसंतो जीवाः प्राणिनो यस्मिन् ॥ कृष्णद्विः शब्दा

भिह्नीह्नीसकप्रतीझिह्नीरवविराविणम् ॥ क्वचित्संसारिसंक्रांतं क्रोडकंदवकम् ॥ १८ ॥ मरालीगलनालीस्थविवासकसितच्छद
म् ॥ विशोककोकमिथुनकीडां क्रैकारसुंदरम् ॥ १९ ॥ बकशावकसंचारं लक्ष्मणासक्तसारसम् ॥ मत्तैर्वीहणैः संधुष्टं कर्पजलकुलकुलम्
॥ १०० ॥ जीवजीवलसजीविकृष्णत्कारं देवलोकटम् ॥ दीर्घिकावारिसंचारिशीतमारुतवीजितम् ॥ १ ॥ मंदादोलितकङ्कारपरगपरिपि
गलम् ॥ उल्लसत्यंजमुखं नीलेंदीवरलोचनम् ॥ २ ॥ तमालकवरीभारं विलसदाडिमीरदम् ॥ भ्रमरालीलसङ्कशुकनासाविराजितम्
॥ ३ ॥ महांधुश्रवणदूवास्त्वश्रुभिः परिशोभितम् ॥ कमलामोदनिःश्वासां विंबीफलरदच्छदम् ॥ ४ ॥

यमानैः कारुण्डैः पक्षिविशेषैः कटमुच्चैर्वाप्तमित्यर्थः ॥ दीर्घिकावारिसंचारिणावाप्युदकप्रसरणवशात् शीतं वातेन वीजितं सेवितमित्यर्थः ॥ १ ॥ मंदादोलितकङ्काराणीषच्चलि
तसौगंधिकानां परागैरजोभिः परिपिगलमयं तं पिंजरम् ॥ इदानीं पुष्पेण निरूपयति ॥ उल्लसति ॥ विकसत्यंजं वक्रयस्यत ॥ नीलेंदीवरेपद्मएव लोचने यस्यत ॥ तमालः काल
स्कंधकवरीभारः केशपाशसमूहो यस्यत ॥ कवरीएकलेपितदवयवानां बहुलाङ्गारयहणम् ॥ विलसत्योदाडिम्योरदांतो यस्यत ॥ विदलति पाठे विदलयो विदारं प्राप्नुवत्यस्यर्थः ॥
भ्रमराल्यौ भ्रमरपंक्तीलसंलयौ भवौ यस्यत ॥ शुक्रः कीरएव शुक्रानां वायानासातयाविराजितम् ॥ ३ ॥ महान्तौ अंधूकपौश्रवणे यस्यत ॥ दुर्वाः शतपर्विकाएव ॥ दूर्वातु शतपर्विकेय
मरः ॥ दमश्रूणामुपबहुललोमानैः परिशोभितम् ॥ कमलस्यामोदनिःश्वासां यस्यत ॥ विंबीफलवर्गैर्दमिच्छेलोलोकुचाफलवद्द्रच्छदैर्यस्यत ॥ ४ ॥

शोभनंपद्मपत्रवंसनयस्यतत् ॥ कर्णिकाराःपरिव्याधाःसुपुष्पितदक्षविशेषविभूषणानियस्यतत् ॥ कम्पकंबुःकमनीयशुक्तिःशोभनदक्षविशेषःसएवलसच्छोभमानःकंठोयस्यतत् ॥ शुक्तिःशंखःखुरःकोलदलंनखमित्यमरः ॥ यद्वा कम्पःकामुकोयःकंबुःशंखःसएवलसकंठोयस्यतत् ॥ कामातुरोहिशंखशब्दकुर्वणोभवतिसएवलसकंठदेनोलेक्ष्यतइत्यर्थः ॥ कामुकेकमितानुकः कम्पःकामयिताभीकःकमनःकामनोभिकइत्यमरः ॥ शंकरःशिवाख्यावितुन्नकापरपर्यायःकालानुसार्थापरपर्यायोवावाक्षविशेषः ॥ अथवितुन्नकः झटामला झटातालीशिवातामलकीतिच कालानुसार्थदक्षार्द्रमपुष्पशीतशिवातिनु शैलेयमित्यमरः ॥ सएवस्कंधबंधुरेस्कंधबंधुरेउन्नतानेयस्मिंस्तत् ॥ बंधुतून्तानतमित्यमरः ॥ अथवाकीडार्थमागतःशंकाईशादिरुद्रएवमूर्त्तिभेदेनस्कंधबंधुरेस्कंधमूलप्ररोहस्थबंधुमन्तानतयस्मिंस्तत् ॥ ५ ॥ गंधसारेचंदनेसमासक्तःसंलग्नोयःअहीनोऽहिश्रेष्ठःसएवदेईडोहस्तस्तेनमंडितम् ॥ अशोकपल्लवौवज्जलपल्लवावंगौयस्यतत् ॥ केतक्यस्तृणदुर्मविशेषास्ताएवनखरानखालैरुज्ज्वलम् ॥ ६ ॥ लसकंठीरवःसिंहएवउरयस्यतत् ॥ गंडशैलो

सुपद्मपत्रवसनंकर्णिकारविभूषणम् ॥ कम्पकंबुलसकंठशंकरस्कंधबंधुरम् ॥ ५ ॥ गंधसारसमासक्ताहीनदेईडमंडितम् ॥ अशोकपल्लुवांगुष्ठकेतकीनखरोज्ज्वलम् ॥ ६ ॥ लसकंठीरवारस्कंगंडशैलपृथूरम् ॥ जलावर्तलसन्नाभितरुजंघायुगान्वितम् ॥ ७ ॥ स्थलभाक्पद्मचरणंमत्तमातंगामिनम् ॥ लसकदलिकेदारदलचीनांशुकावतम् ॥ ८ ॥ नानाकुसुममालाभिर्मालितंचसमंततः ॥ अकंठकितरुच्छन्नमहिषश्चापदावतम् ॥ ९ ॥

गिरेश्च्युतःपाषाणःसएवपृथुबिस्तीर्णमुदंयस्यतत् ॥ जलावर्तोऽभासंभमएवलसन्नाभित्यस्यतत् ॥ तद्वाएवजंघायुगोभ्यामन्वितम् ॥ ७ ॥ स्थलभाजौपद्मौचरणौयस्यतत् ॥ मत्तमातेगनांतुरील्यस्यतत् ॥ पुंस्तमार्थम् ॥ लसकदलीनांकेदारपुवप्रपु ॥ पुंनपुंसकयोर्विप्रःकेदारःक्षेत्रमित्यमरः ॥ दलंतःसमर्दतोयेचीनाहरिणविशेषः कदलीकंदलीचीनश्चमूरुप्रियकावपि समूरुश्चेतिहरिणाअमीअजिनयोनयइत्यमरः ॥ तएवांशुकानिवस्त्राणितैरावतम् ॥ यद्वा लसकदलीक्षेत्रेषुयानिदलानिकदलीपत्राणिताम्येवचीनांशुकानिचीनदेशोद्भववस्त्राणितैरावतम् ॥ ८ ॥ विविधपुष्पस्त्राभिर्मालितंसंजातमालम् ॥ समंततःसर्वत्र ॥ चकारःसमुच्चये ॥ अकंठकिभिःकंठकरहितैस्तलभिःशुच्यम् ॥ महिषैःश्वापदैश्चव्याघ्रादिभिर्मित्रैरिवैकस्थितैरावतम् ॥ एकपद्मपठेकर्मधारयः ॥ अकंठकिनस्तावोयस्मिंस्तथा छन्नाःप्रच्छन्नाआवतावैविहायएकत्रस्थिताइतियावत् ॥ येमहिषश्चापदास्तैरावतमिति वा ॥ अकंठकिभिस्तलभिःशुच्यनाआच्छादितायेमहिषादयस्तैरावतमितिवा ॥ ९ ॥

चंद्रकांतशिलासुमेनरुष्णसरोहरितोहरिद्वर्णीकृतः कलंकित इति यावत् ॥ उडुपतिर्विवीभूतश्चंद्राय व्रतत् ॥ तरुप्रकीर्णानियानिकुसुमानिर्नैजिताः खलोक्त्यास्तारकायेन तत् ॥ ११० ॥ काननप्रविश्याक्किमकरोत् कार्शवर्णयामासेत्याह ॥ देवदेव उवाचेति यथाप्रियतमेत्यादीनामिति बुवाणो देवेशो हरिकेश मविक्षतेत्यभिप्रेतः ॥ मेमम ॥ सदैवेति क्वचित् ॥ १११ ॥ अत्रेति ॥ हे देवि अत्रानंदकाननेयेषां ममानुग्रहान्मृतांजनां पुनः शरीरमृत्तानां पुनर्मरणाभावात्प्राप्तपुनर्भावपुनर्भाववैत्यर्थः ॥ ११२ ॥ द्रमशानंका

चंद्रकांतशिलासुमरुष्णैरुहरीतोडुपम् ॥ तरुप्रकीर्णकुसुमजितस्वर्लोक्तारकम् ॥ दर्शयन्नित्यमाक्रीडद्व्येवोविशद्वनम् ॥ ११० ॥ ॥ देवदेव उवाच ॥ यथाप्रियतमा देवि मम वंसर्वसुंदरि ॥ तथाप्रियतरैचेतन्मे सदानंदकाननम् ॥ १११ ॥ अत्रानंदवने देवि मृत्तानां मदनग्रहात् ॥ वपुस्त्वमृत्ततां प्राप्तमपुनर्भाविनस्तुते ॥ १२ ॥ भविनो ये विपद्यंते वाराणस्यां मज्जया ॥ तेषां बीजानि दग्धानि द्रमशानज्वलदग्निना ॥ १३ ॥ महाद्रमशाने ये प्राप्ता दीर्घानि द्वागिरीन्द्रजे ॥ न पुनर्गर्भशयने ते स्वपंतिकदाचन ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानेन मुच्यंते नान्यथा जंतवः क्वचित् ॥ ब्रह्मज्ञानमये क्षेत्रे प्रयागे वा तनुजः ॥ १५ ॥ ब्रह्मज्ञानं तदेवाहं काशीं संस्थितिभागिनाम् ॥ दिशामितारकं प्रते मुच्यंते ते तु तत्क्षणात् ॥ १६ ॥ गृह्णीयुः पापकर्माणि काशीं मृतविन्दकाः ॥ सुकृतानि स्तुतिरुक्तो मुच्यंते तेऽत्र जंतवः ॥ १७ ॥ ब्रह्मज्ञानं कुतो देवि कलिनोपहतात्मनाम् ॥ स्वभावचंचलाक्षाणां तद्ब्रह्महृदि शस्यहम् ॥ १८ ॥ योगिनो योगविभ्रष्टाः पतंत्यैश्वर्यमोहिताः ॥ काश्यापतिवानपुनः पतंत्यपि महालयो ॥ १९ ॥ ब्रह्मज्ञानं विंदित्योगैरेकेन जन्मना ॥ जन्मनैकेन मुच्यंते काश्यामंतर्कृतजनाः ॥ १२० ॥

शीस एव ज्वलदग्निः ॥ यद्वा द्रमशानं काश्यां ज्वलदग्निर्वैश्वशस्तेन ॥ १३ ॥ एतदेव विवृणोति ॥ महाद्रमशान इति ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानमये ब्रह्मज्ञानमाप्तिसाधने ॥ १५ ॥ संस्थितिर्मरणसम्यक्स्थितिर्वा ॥ १६ ॥ काशीमरणादमुक्तिमुक्तीकथयतो दीपगुणावाह ॥ गृह्णीयुरिति ॥ अत्र ये जंतवा भियते तेन मुच्यंते इति काशीं मृतविन्दकाः पापानि गृह्णीयुर्गुहंति ॥ ते मुच्यंते इति स्तुतिरुक्तः सुकृतानि गृह्णीतुं प्राप्तुमर्हतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतर्मरणं कुर्वतीत्यंतर्कृतो मरणप्राप्ता इत्यर्थः ॥ १२० ॥

॥ २१ ॥ सव्यगभ्यासः समभ्यासस्तस्मात् ॥ कृताभ्यासादितिक्रिचत् ॥ २॥ ननु केविद्योगेन पसावामुच्यंत इति श्रूयते सत्यं तत्तु कलौ न सिध्यतीत्याहानि सिध्यतीति ॥ न्यायाजितय
नस्योत्सर्गस्यागोयस्य सनरः ॥ पर इति पाठे परः केवलः सद्यः सिध्येदिति ॥ ३ ॥ उक्तमेव विदुषोति ॥ नव्रतमिति ॥ मुक्त्यै परंपरयेत्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ काशीदानैरित्यादिना ॥ २४ ॥ २५ ॥
प्राप्ये प्राप्सु योग्ये ॥ प्राप्त इति पाठे प्राप्तव्ये इत्यर्थः ॥ २६ ॥ ननु भवतु पुण्यवतां दानेन कारस्थाना मोक्ष इत्येव तत्तु कावार्ततत्राह ॥ पुण्यवानिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपसर्गशतैर्विघ्न
यथेह मुच्यते जंतुर्गिरिजमदनुग्रहात् ॥ अविमुक्ते महाक्षेत्रे न तथा न्यत्र कुत्रचित् ॥ २९ ॥ बहुजन्मसमभ्यासाद्योगी मुच्येतवानवा ॥ मृत
मात्रो विमुच्येत काश्चामेकेन जन्मना ॥ २२ ॥ न सिध्यति कलौ योगो न सिध्यति कलौ तपः ॥ न्यायाजितधनोत्सर्गः सद्यः सिध्ये कलौ नरः
॥ २३ ॥ नव्रतं न तपो न ज्ञान जपो न सूरार्चनम् ॥ दानमेव कलौ मुक्त्यै काशीदानैरवाप्यते ॥ २४ ॥ कलौ विश्वेश्वरदेवः कलौ वाराणसीपुरी ॥
कलौ भागीरथी गंगा कलौ दानं विशिष्यते ॥ २५ ॥ गंगोत्तरवहाकाश्चालिंगविश्वेश्वरं मम ॥ उभे विमुक्तिदं पुंसां प्राप्ये दानबला कलौ ॥ २६ ॥
पुण्यवानितरे वापि मम क्षेत्रस्य सेवया ॥ मुक्तो भवति देवेशिनात्र कार्या विचारणा ॥ २७ ॥ अविमुक्तस्य माहात्म्या लुण्ठय पापेन कर्मणा ॥
देवि प्रभवतः पुंसामपि जन्मशर्ताजिते ॥ २८ ॥ अविमुक्तं नोक्तव्यं तस्माद्देवि मुमुक्षुणा ॥ हन्यमानेन बहुधा लुप्यसर्गशतैरपि ॥ २९ ॥ वि
धाय क्षेत्रं स्या संयेव संतीहमानवाः ॥ जीवन्मुक्तास्तु ते देवितेषां विघ्नं द्रव्यहम् ॥ ३० ॥ न योगिनां हृदा काशेन कैलासेन मंदरे ॥ तथा वास
रतिर्मेऽस्ति यथा काश्चारति मम ॥ ३१ ॥ काशीवासिजनो देवि मम गर्भं सेत्सदा ॥ अतस्तं मोचयाम्यंते प्रतिज्ञेयं तोमम ॥ ३२ ॥ तामसीं
प्रकृतिं प्राप्य कालो भूत्वा चरारम् ॥ अस्मां मिलो लयदेवि काशीं रक्षां मियत्नतः ॥ ३३ ॥ प्रेमपात्रद्वयं देवि विनरानंतरन्मम ॥ त्वं वातपाधने
गौरिकाशीवानंदभूमिका ॥ ३४ ॥

शतैः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ काशीस्थप्राणिमात्रमोचने हेतुमाह ॥ काशीवासीति ॥ हे देविकाः शीवासिजनः काशीस्थप्राणिमात्रो यतः सदा मम गर्भं सेवतु ॥ प्राणेभ्योऽपि प्रियो मे भवति
क्रचिन् ॥ अतस्तं काशीवासिनं जंजं अंतमोचयामि ॥ मोचयाम्येवेति क्रचिन् ॥ विपक्षे बाधकमाह ॥ यत इयं काशीस्था प्राणिमात्रमोचनरूपा ॥ मम प्रतिज्ञा ॥ दृढममेति क्रचिन्
॥ ३२ ॥ यतः काशीमम गर्भं भूताऽतस्तामसीमिति ॥ तामसीतमोगुणोद्दिष्टाम् ॥ प्रकृतिं चायाम् ॥ तामसस्त्वभावंवा ॥ ३३ ॥ लये काशीरक्षणे हेतुं रमाह ॥ प्रेमपात्रमिति ॥ ३४ ॥

निर्वाणविदेकैवल्यम् ॥ ३५ ॥ ब्रह्माहमध्यह्रैलयाऽनायासेनकार्थायद्वयथामुक्तिर्व्यवस्थितातथाऽन्यतोऽन्यत्राष्टांगयोगस्युक्त्यायुजेनअभ्यासेनापिनेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ कीदृशस्यतपोमहदितिचतुर्थस्यप्रश्नप्रत्युत्तरादानुविश्वनाथेनदृष्टहरिकेशविशिनाष्ट ॥ इतिब्रुवाणइत्यष्टाभिः ॥ ३७ ॥ मध्येवनंवनमध्ये ॥ ३७ ॥ शुष्कस्नायुभिर्नीरसनाडीभेदःपिनद्धश्छन्नोऽस्थिसंचययस्यतम् ॥ निश्चलाकृतिनिश्चलशरीरम् ॥ बल्मीककीटावामलूकीटाः ॥ वामलूश्चनाकुश्चवल्मीकंपुनंपुंसकमित्यमरः ॥ तएवकीटकास्तेषामासमंतात्कोट्याशोषितमहत्कृशोणितंयासांतांतासुधराःशिरायस्यतम् ॥ ३८ ॥ निर्मासोर्मांसरहितःकीकसचयोऽस्थिसमूहोयस्यतम् ॥ स्फटिकोपलनिश्चलंस्फटिकमयपर्वतवत्पाणवद्वास्थि

विनाकाशीनमेस्थानंविनाकाशीनमेरतिः ॥ विनाकाशीननिर्वाणसत्यसत्यंवदाम्यहम् ॥ ३५ ॥ ब्रह्मांडगोलैक्यदृन्मुक्तिःकार्थाव्यवस्थिता ॥ अष्टांगयोगस्युक्त्यावानतथाहलयाऽन्यतः ॥ ३६ ॥ इतिब्रुवाणोदेवेशोहरिकेशमैक्षत ॥ मध्येवनंतपस्यंतमशोकतरुमूलगम् ॥ ३७ ॥ शुष्कस्नायुपिनद्धास्थिसंचयनिश्चलाकृतिम् ॥ बल्मीककीटकाकोटिशोषितास्तृगस्तृधरम् ॥ ३८ ॥ निर्मासकीकसचयस्फटिकोपलनिश्चलम् ॥ शंखकुंददुहिनमहाशंखलसच्छ्रियम् ॥ ३९ ॥ सत्वावलंबितप्राणमायुःशेषेणरक्षितम् ॥ निःश्वासोच्छ्वासपवनवृत्तिसूचितजीवितम् ॥ १४० ॥ निमेषोन्मेषसंचारपिशुनीकृतजंतुकम् ॥ पिंगतारस्फुरद्रश्मिनेत्रदीपितदिङ्मुखम् ॥ ४१ ॥ तत्तपोग्निशिखादावचुंबितम्लानकाननम् ॥ तत्सौम्यदृक्कुमुधावर्षसंसिक्ताखिलभूरुहम् ॥ ४२ ॥

रम् ॥ शंखादीनामिवलसतीश्रीःशोभायस्यतम् ॥ तत्रमहाशंखःशुक्लिनरास्थिवा ॥ ३९ ॥ सर्वलतःकरणेवलंबिताःस्थिताःप्राणायस्यतम् ॥ आयुःशेषेणप्रारब्धेनकर्मणारक्षितम् ॥ निःश्वासोच्छ्वासपवनस्यप्राणस्यवृत्तिसूचितंज्ञापितंजीवितंजीवनयस्यतम् ॥ ४० ॥ निमेषोन्मेषसंचारोणप्राणिधर्मेणअपिशुनाःपिशुनागुणेषुदोषारोपकाःकृतजंतवोव्याघ्रादयोयेनतम् ॥ तेषामस्मिन्म्याधुद्विजतितीभावः ॥ पिंगोपलतोःकनानिकेययोस्फुरतोःरश्मयोययोस्तेचेनेत्रेचताभ्यादापितानिदिशामुखानियेनतम् ॥ ४१ ॥ सप्रसिद्धश्चासौतपोऽग्निश्चतस्यशिरैवदावोवनाग्निस्तेनचुंबितानिसंलग्नानिअतएवल्लानानिकानननियेनतम् ॥ तत्तपोग्निशिखादावस्यचुंबितेनसंबधेनम्लानानिकानननियस्मादितिवा ॥ तेप्रसिद्धेचसौम्यदृशौचशान्तेनैतयोःकुधावर्षेणसंसिक्ताखिलभूरुहायेनतम् ॥ ४२ ॥

नराकर्तृमनुष्यशरीरं धृत्वा साक्षात्तपद्भवतपस्यन्तम् ॥ किं क्लेशे त्वपेक्षायामाह ॥ निराकांक्षं यथा स्यात्तथा निराकृतिमाकारशून्यामनिर्वाच्यां कांचनार्त्तिकं क्लृप्त्वा विधाय ॥ निराकांक्षं यथा स्यादित्यद्यपि तथापि निराकर्त्तिकं चनाकांक्षां क्लृप्त्वा ॥ ४३ ॥ कुरंगशर्वैर्गणैर्गणशोयथशोभमद्भिः परिवारितं वै द्रष्टुम् ॥ नितांतमतिशयेन भीषणान्यास्यानियेषांतथा भूतैः पंचास्यैः सिंहेरीश्वरप्रयुक्तैः परिरक्षितम् ॥ ४४ ॥ तंतथेति ॥ तं पूर्वोक्तं प्रसिद्धं वा हरिकेशं तथा भूतपूर्वोक्तं विशेषणविशिष्टमालोक्य देवी भवानी देवं विश्वेश्वरं व्यजिज्ञापद्विज्ञापयामास ॥ विज्ञापनप्रकारमाह ॥ हे ईशान् निजभक्ततपस्विनं वरेण वरदानेन छंदयइच्छां पूरय अमुं प्रहं कुर्वित्यर्थः ॥ ४५ ॥ एतदेव विदुषोऽपि ॥ त्वदेकेति ॥ स्पष्टम् ॥ ४६ ॥ अवरुह्यावतीर्य शैलं दि

साक्षात्तपस्यन्तं भिवतपो धृतानराकृतिम् ॥ निराकृतिं निराकांक्षं कृत्वा भर्त्तिकं च कांचनम् ॥ ४३ ॥ कुरंगशर्वैर्गणशोभमद्भिः परिवारितम् ॥ नितांतं भीषणस्यैश्च पचास्यैः परिरक्षितम् ॥ ४४ ॥ तंतथा भूतमालोक्य देवी देवं व्यजिज्ञपत् ॥ वरेण छंदये शान्तिं निजभक्ततपस्विनम् ॥ ४५ ॥ त्वदेकचित्तं त्वदधीनजीवितं त्वदेककर्मणममुं त्वदाश्रयम् ॥ तत्रैस्तपोभिः परिशुक्लविग्रहं कुरुष्व यक्षस्य वरं नुग्रहम् ॥ ४६ ॥ देवो वषट्कारं दवरुह्य देव्या शैलं दिनादत्तकरावलंबः ॥ समाधिसंकोचितनेत्रपत्रं पश्य शहस्तेन दयाद्रंचेताः ॥ ४७ ॥ ततः स यक्षाविनिर्माल्यचक्षुषी च क्षं पुरोवीक्ष्य समक्षमात्मनः ॥ उद्यत्सहस्रांशुसहस्रेतजसं जगाद हर्षकुलगद्गदाक्षरम् ॥ ४८ ॥ जयेशशंभो गिरिजेश शंकर त्रिशूलपाणेश शिखंडशेखर ॥ स्पर्शरूपालोतवपाणिपंकजं प्राप्यामृतीभूततनूलतोऽभवम् ॥ ४९ ॥ श्रुत्वा दितांतस्य महेश्वरं गिरं मृद्वीकया सास्यमुपेयुषीं मृदु ॥ भक्तस्य धीरस्य महातपोनिधेर्दौवराणां निरंतरं तदामुदा ॥ ५० ॥

नानं दिनादत्तः करावलंबो यस्य सः ॥ समाधिसंकोचितं मुद्रितं नेत्रमेव पत्रं पद्मपत्रं यस्य तम् ॥ ४७ ॥ समक्षं प्रत्यक्षम् ॥ हर्षणाकुलगद्गदाक्षरं यथा स्यात्तथा जगाद ॥ ४८ ॥ किञ्चादत्तदाह ॥ जयेति ॥ जयोल्लेखं प्रसादयितुं ॥ इतः परमन्यच्छेदो नास्तीति बहुधा संबोधयति ॥ हेरुपालो दयालो ॥ तव हस्तपंकजं प्राप्यामृतीभूततनूलतो देहवल्ली यस्य तथा भूतो हं भवं जतोऽस्मि ॥ कथं भूतं हस्तपंकजम् ॥ स्पर्शतममस्पर्शं कुर्वन् ॥ स्पर्शरूपालोतवपाणिपद्मजमिति पाठे पाणिपद्मजान्तिं स्पर्शं प्राप्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ कथंच देव देवस्येत्यादि प्रभुचतुष्टयस्योत्तरं दातुं प्रक्रमते ॥ श्रुत्वेति ॥ हे महातपोनिधे अगस्त्य ॥ विसर्गात् पाठे हरिकेश विशेषणम् ॥ महेश्वरस्तस्य हरिकेशस्य मृदु यथा स्यात्तथा गिरं श्रुत्वा वराणां निरंतरं प्रादादित्यव्ययः ॥ मृदुमिति पाठे गिरो विशेषणम् ॥ कथं भूताम् ॥ मृद्वीकया द्वाक्षयामधुसयेति यावत् ॥ सास्यं सभा वमोपेयुषीं प्राप्नुवतीम् ॥ ५० ॥

का. खं.

॥ २०६ ॥

वरसमूहमेवदर्शयति ॥ क्षेत्रेत्येत्यादिना ॥ भोहरेकिंशलममप्रियस्यास्यक्षेत्रस्यममवरदंडनायकोदंधारकोत्रव ॥ अद्यदिनमादिअद्यादितद्यथास्यात्तथास्थिरसन्नित्यर्थः ॥ दंडधारकत्वमेवदर्शयति ॥ दुरात्मनांदुष्टानंदंडकोदुरात्मदंडकः ॥ पुण्यकृतानुपालकः सुधुरक्षकः ॥ अनुपालकइतिक्रिचिमाठः ॥ तृतीयपादादौक्षेत्रस्थितायाहीतिच ॥ ५१ ॥ शाधिनिमय ॥ उक्तद्वानुद्वटानपि ॥ त्वामनुयायिनैतदनुवर्तिनौभविष्यतः ॥ यथाअवाधितोऽर्थोययोस्तौ ॥ नमेवाह ॥ सम्यग्भ्रमोयस्मादित्येकः उन्मुक्तोऽभ्रमोयस्मादित्यपरस्तौ ॥ ५२ ॥ अपृष्टमपिकथयति ॥ त्वमिति ॥ काशीवासिन्जनानांत्वमंभूषामंतिमकालीनामलंकर्तकुरु ॥ गलेसुनीलंयस्याम् ॥ कंठकालइत्यादिवदलुक् ॥ भुजगैर्द्राक्कणांनिकरभूषणानियस्याम् ॥ आलेषुशोभनानिनेत्राणियस्याम् ॥ करिणांजानांकरुन्त्यश्चमणिवासंसियस्याम् ॥ वामेननोर्दक्षिणेनेत्रेयासांतामिरुपलक्षितोवामभागोयस्याम् ॥ क्षेत्रस्ययक्षास्यममप्रियस्यभोभवाधुनादंडधरोवरान्मम ॥ स्थिरस्त्वमद्यादिदुरात्मदंडकः सुपालकः पुण्यकृतानुचमसियः ॥ ५३ ॥ त्वंदं पाणिर्भवनामतोऽधुनासर्वान्गणानशाधिममाज्ञयोलकटान् ॥ गणाविमौत्वामनुयायिनौसदानांघ्रायथौतृषुसंभ्रमोद्भमौ ॥ ५४ ॥ त्वमंभूषांकुरुकाशिवासिनांगलेसुनीलांभुजगैर्द्रकंकणाम् ॥ भालेसुनेत्रांकरिण्णित्वासंवांमेक्षणालक्षितवामभागाम् ॥ ५५ ॥ गौलोत्सर्पिगकपर्दभारिणींविभूतिसंक्षालितपुण्यविग्रहाम् ॥ अहोहिमांशोःकलयालसंक्षुयंष्वेद्रलीलागतिमदगामिनीम् ॥ ५६ ॥ त्वमन्नदःकाशिनिवासिनांसदात्वंप्राणदोज्ञानदुक्कवह ॥ त्वंमोक्षदामन्मुखसूपदेशतस्त्वंनिश्चलांसदृसांतिविधास्यसि ॥ ५७ ॥ त्वंविघ्नपूगैःपरिपीड्यपिनांसंभ्रांतिमुत्पाद्यविनेयसेवहिः ॥ आनीयभक्तानक्षणातोपिदूरतोमुक्तिपरांदापयितसिपिंगल ॥ ५८ ॥ त्वत्सात्कृतेक्षेत्रवरेहियक्षराटुकस्वामनराध्यविमुक्तिभाजनम् ॥ सभाजनंपूर्वतएवतेचरेत्ततःसमर्चाममभक्तआचरेत् ॥ ५९ ॥

॥ ५३ ॥ मौलीमलकेलसतांकांतिमतांपिणकपदानांपिणलजटाजटानांभारोवर्तयस्याम् ॥ विभूतिभिरिशिहोत्रजस्रस्रस्रसंक्षालितः पुण्योविग्रहोयस्याम् ॥ अहःस्वहिमांशोश्चंद्रस्यकलयालसंतिश्रियस्याम् ॥ अहोइत्याश्रयेसंबोधनेवा ॥ दृषेद्रस्यलीलागत्यामदंतुशीलयस्यास्ताम् ॥ ५४ ॥ त्वमन्नदइति ॥ अत्राधिकोक्तिव्युक्तमोक्तिश्चभक्तिरसावेशेनेतिबोद्धव्यम् ॥ ननुत्वमेवतारकोपदेशान्मोक्षदःकथमहमितिचेत्तत्राह ॥ मन्मुखसूपदेशतो मन्मुखनिःसृतशोभनोपदेशानिभित्तात्त्वमेकएवमोक्षदइत्यर्थः ॥ हीत्यनेनशास्त्रसिद्धिद्योतयति ॥ सदृसांसिन्धुद्विवासम् ॥ ५५ ॥ विघ्नपूगैःप्रत्यहसमूहैः ॥ पिंगलेहेतवसापिंगलमेतं सूर्यपारिपार्थकस्यपिंगलस्यावतारत्वाद्वातयासंबोध्यते ॥ ५६ ॥ त्वदिति ॥ यक्षराट्पुंश्रक्षराक्षेत्रवरेऽस्मिन्निविमूकेत्वत्सातद्वधीनकृतेसतिकत्वाभनाराध्यापूजयित्वामुक्तिभाजनंमुक्तेःपात्रंस्यात् ॥ अतःपूर्वतएवप्रथममेवेतवसभाजनंपूजनंचरेत् ॥ ततस्तदनंतरममममर्चामभक्तआचोक्त्यात् ॥ अन्यथाकृतेममभक्तएवतस्यादितिभावः ॥ ५७ ॥

दंडनायकत्वमेधिभव ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तत्तस्मादग्रमान्यः प्रथमत एव पूज्यः ॥ १६० ॥ गणेशं गणानां नियंतां त्वा मिति ॥ ६१ ॥ हे दंडपाणे त्वमिह क्षेत्रस्यैव ममनेत्रसमक्षं प्रत्यक्षमात्य
 तिष्ठेत्यन्वयः ॥ कुत्रत्याकांक्षाया माह ॥ मेदक्षिणस्यां दिशीति ॥ किंकुर्वन् ॥ स्वात्सक्तान् नृन्मनुष्यान् प्रतीअभयं दिशन् ॥ वै
 निश्चये ॥ ६२ ॥ विशेषपरिचचार ॥ ६३ ॥ निदेशत ईश्वराज्ञया ॥ चटुष्टत इति कचित्रपाठः ॥ ६४ ॥ अहमिति ॥ तदनुसृत्या तद्गुणदोषा विष्कारेण ॥ गुणेषु दोषा विष्कारेण भवो
 त्वं ग्रामवासप्रद एव मे पुरेऽध्यक्षस्त्वमेधीह वदंडनायकः ॥ दुष्टान् समुद्घाटय काशीं पुरीं रक्षसदा मुदन्ति ॥ ५८ ॥ पूर्णभद्रसुतदं
 डनायक्यक्षयक्षहरिकेशपिंगल ॥ काशिवासवसतांसदान् दज्ञानमाक्षदगणाग्रणीभव ॥ ५९ ॥ मद्रक्तियुक्तोपि विना त्वदीयां भक्तिं न
 काशीं विसर्तिलभत ॥ गणे पुदुवे पुहिमाने वेपुतदग्रमान्यो भवदंडपाणे ॥ ६० ॥ ज्ञानोदतीर्थं विहितोदकक्रियोयस्त्वांसमाराधयिता गणेश
 म् ॥ सर्वलोकैरुत्कृत्यतामगन्ममातुलानुग्रहतां त्रपुण्यवान् ॥ ६१ ॥ त्वं दक्षिणस्यां दिशि दंडपाणसदैव मेनेत्रसमक्षमन्न ॥ त्वंदयम्या
 णभृतोदुरीहानिहास्वन्स्वानभयं दिशन् ॥ ६२ ॥ स्फंद उवाच ॥ इति दत्वा वरान्विप्रगिरिशो दंडपाणये ॥ त्वेपद्रमधिरुह्याथ विवेशा
 नंदकाननम् ॥ ६३ ॥ कुंभोद्भवतदारभ्य यक्षरादुदंडनायकः ॥ पुरीं वाराणसीं सम्यगनुशास्तिनिदेशतः ॥ ६४ ॥ अहमप्यत्र वसति चक्रेतदं
 नुसूय ॥ वसन्त्रपिमया काश्यां यतः संभावितो नसः ॥ ६५ ॥ मुनेक्षेत्रं यदत्याक्षीं त्वमप्येवं विधोवशी ॥ शंकेतत्राहमेवादाकांभंतस्यैव
 विक्रियाम् ॥ ६६ ॥ मनां विरुद्धा चरणयद्विजविलक्षयेत् ॥ हरिं केशस्तदा काश्यां क्रस्यति कच निर्दिशति ॥ ६७ ॥ दंडपाणि मनराध्यकः
 काश्यां सुखमाप्नुयात् ॥ प्रवि विक्षुरं हं काशीं दूरं गेपि भजामितम् ॥ ६८ ॥

ह ॥ वसन्वपीति ॥ काश्यां वसन्त्रपि समया न संभावितो यतः अतस्तदनुसूय ॥ अहमप्यत्र वसति चक्रेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ मुने इति ॥ हे मुने एवं वि
 धोवशी जितेन्द्रियोपिक्षेत्रं यत्त्वमयाक्षीं त्वमप्यत्र वसति चक्रेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तद्विक्रियायां हेतुं दर्शयन्मूर्त्तिकमेव विवर्णोति ॥ मनागिति ॥ निर्दिशति सुखम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

१ अनुसूयाशब्दस्योक्तार्थत्वं यद्यपि न दृष्टं तथापि एतद्व्याख्या कृताऽत्रोक्तत्रच बहुस्थले वेदतर्पणत्वेन व्याख्यानादसूयानसूयाशब्दयोः पर्यायत्वं भाति

अतः स्वयमपिकाशीवासायोदिकभक्तिस्तमेवप्रार्थयते ॥ तन्माद्रेति ॥ उत्तमश्रेष्ठ ॥ शिवाप्रयेमोक्षाय ॥ ६९ ॥ बुद्ध्याप्रत्यक्षीकृत्यतस्तोतुमुपक्रमते ॥ धन्यइति ॥ दंडपाणेहेमहा
 मतेययोजर्जरपीठेभगवतीतिभूत्स्त्वसंपूर्णभद्रोदन्यः साचकनककुंडलाधन्येति ॥ १७० ॥ स्तुतिमाह ॥ जयेत्यष्टभिः ॥ दंडएवमहायुधंयस्य ॥ ७१ ॥ सूत्रधारस्थपते ॥ ७२ ॥ महात्
 प्रियोमहाप्रियः ॥ ७३ ॥ महारत्नानांस्फुरतारद्विमचयेनचर्चितोविद्यहोयस्य ॥ ७४ ॥ अभक्तानांचेयस्यपूर्वैणांन्ययः ॥ ७५ ॥ प्रांतनेपथ्यचतुरांतिमकालीनालंकरणेदक्ष ॥ गौ
 रीपदाजालेभवानीपादपद्मभर ॥ मोक्षस्येक्षणेमोक्षदानीप्रविध्यतीतिज्ञानेविचक्षणनिपुणमोक्षेक्षणविचक्षण ॥ मोक्षेष्णेतिक्वचित् ॥ ७६ ॥ स्वफलमाह ॥ यक्षेति ॥ ७७ ॥ प
 रत्नभद्रांगजोद्धूतपूर्णभद्रसुतोत्तम ॥ निर्विघ्नंकरुमेयक्षकाशीवासंशिवस्ये ॥ ६९ ॥ धन्योयक्षः पूर्णभद्रोदधन्याकांचनकुंडला ॥ ययोजर्ज
 रपीठेदंडपाणेमहामते ॥ १७० ॥ जययक्षपतेधारजयपिंगललोचन ॥ जयपिंगजटाभारजयदंडमहायुध ॥ ७१ ॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रसूत्र
 धारोभ्रतापस ॥ दंडनायकभीमास्यजयविश्वेश्वरप्रिय ॥ ७२ ॥ सौम्यानांसौम्यवदनभीषणानांभयानक ॥ क्षेत्रपापधियांकालमहाकाल
 महाप्रिय ॥ ७३ ॥ जयप्राणदयक्षेद्रकाशीवासान्नमोक्षद ॥ महारत्नस्फुरद्राग्निमचयचर्चितविग्रह ॥ ७४ ॥ महासंप्रांतिजनकमहोद्भूतिप्र
 दायक ॥ अभक्तानांचभक्तानांसंप्रांत्युद्भूतिनाशक ॥ ७५ ॥ प्रांतनेपथ्यचतुरजयज्ञाननिधिप्रद ॥ जयगौरीपदाजालेमोक्षेक्षणविच
 क्षण ॥ ७६ ॥ यक्षराजाष्टकंण्यमिदंनित्यंत्रिकालतः ॥ जपामिमैत्रावरुणेवारणस्यातिकारणम् ॥ ७७ ॥ दंडपाण्यष्टकंधीमानजपन्विघ्ने
 नजातुचित् ॥ श्रद्धयापरिभूयतकाशीवासफलभेत् ॥ ७८ ॥ प्रादुर्भावंदंडपाणेः शृण्वन्स्तोत्रमिदंगुणन् ॥ विपत्तिमन्यतः प्राप्यकाशींज
 न्मांतरलभेत् ॥ ७९ ॥ श्रुत्वाध्यायिमंपुण्यंदंडपाणिसमुद्भवम् ॥ पठित्वापाठचिवापिनविघ्नैर्भूमयते ॥ ८० ॥ ॥ इतिश्रीस्कं० का० दंड
 पाणिप्रादुर्भावोनामद्वात्रिशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ स्कंदज्ञानोदतीर्थस्यमाहात्म्यंवदसांप्रतम् ॥ ज्ञानवापीप्रशं
 संतियतः स्वर्गैकसोप्यलम् ॥ १ ॥

रफलमाह ॥ दंडपाणीतिद्वार्याम् ॥

वणपठनफलमाह ॥ श्रुत्वेति ॥ १८० ॥ ॥ इतिश्रीरा० कारीखंडटीकायांद्वात्रिशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ चिद्वाप्यावर्णनं चित्रचक्रकाशींक्षणांतरम् ॥ त्रयस्त्रिंशत्तमेऽध्याये
 तथ्यसंकथ्यतेद्वुवम् ॥ १ ॥ ज्ञानोदतीर्थेविहितोदकाक्रियद्युक्तं त्रपृच्छति ॥ स्कंदेति ॥ विशेषतएतत्प्रशंहेतुमाह ॥ ज्ञानवापीमिति ॥ स्वर्गैकसोदेवापि ॥ अलमत्यर्थम् ॥ १ ॥

१ ययोजर्जरपीठेभवानीरित्येवंव्याख्यानेसरलेसंभवत्येवंद्विष्टव्याख्यानं कुत इति विचारणीयम्

॥ २ ॥ अनादीति ॥ देवयुगेसत्युगे ॥ ईशानः पूर्वोत्तरारालदिग्धिष्ठाताऽष्टानारुद्राणामप्येकतमः तथा चोक्तैवेष्णवेनीललोहितरुद्रमुपक्रम्य ॥ भवंशर्वमेहेशानंतथाभूतपतिद्विजाभीमभूषं महादेवमुवाच सपितामह इति ॥ निर्वाणकमलायामोक्षलक्ष्म्याः क्षेत्रमानंदकाननं प्राप्त इति ॥ तृतीयेनान्वयः ॥ ३ ॥ कदाप्राप्त इत्याकांक्षायां कालं निदिशति ॥ नवर्षतियदेति द्वाभ्याम् ॥ ४ ॥ क्षारस्वाहुनी उदेउदके ययोस्तौ क्षारस्वादौ लवणजलाणवैतयोः ॥ ५ ॥ क्षेत्रं विशिनष्टि ॥ निर्वाणेति त्रिभिः ॥ महान्तिभूतानि श्मशवीभूयशानशरतेऽस्मिन्निति महाश्मशानम् ॥ तदुक्तम् ॥ श्मशब्देन शवः प्रोक्तः शानं शयनमुच्यते इति ॥ बीजानां कर्मणा भूषणमनुद्भवहेतुम् ॥ ६ ॥ महाशयनमुमानामात्मा ज्ञानां जंतूनां प्रतिबोधकं ज्ञानजन

स्कंद उवाच ॥ घटोद्भवमहाप्राज्ञशृणु पापप्रणोदिनीम् ॥ ज्ञानवाप्याः समुत्पत्तिकथ्यमानां मया धुना ॥ २ ॥ अनादिसिद्धे संसारपुरादेव युगे मुनेऽप्राप्तः कुतश्चिदशानश्चरन्स्वरमितस्ततः ॥ ३ ॥ नवर्षतियदाभ्राणिनप्रावर्तत निम्नगाः ॥ जलाभिलाषेन यदास्नानपानादिकर्मणि ॥ ४ ॥ क्षारस्वादूदयोरेव यदासीज्जलदर्शनम् ॥ पृथिव्यां नरसंचारे वर्तमाने क्वचित् क्वचित् ॥ ५ ॥ निर्वाणकमलादेशं श्रीमदानंदकाननम् ॥ महाश्मशानं सर्वेषां बीजानां परमपूरम् ॥ ६ ॥ महाशयनमुमानां जंतूनां प्रतिबोधकम् ॥ संसारसागरावर्तपतजंतुतरंडकम् ॥ ७ ॥ यातायाताति संखिन्नजंतुविश्राममंडपम् ॥ अनेकजन्मगुणितकर्मसूत्रच्छिदाक्षुरम् ॥ ८ ॥ सच्चिदानंदनिलयं परब्रह्मरसायनम् ॥ सुखसंतानजनकं मोक्षसाधनसिद्धिदम् ॥ ९ ॥

कम् ॥ संसारसागरावर्तसंसाररूपस्य समुद्रस्य जलस्थानीयानां रागादीनामावर्तभेदपतजंतूनां तरंडकं जलरूपमित्यर्थः ॥ यद्वा तरंडकं महानौकात्वरूपं पठमभाषयांतराङ्गनाम अर्पणलोजय इति दर्शनात् ॥ ७ ॥ गमनागमनाभ्यामिति संखिन्नानां जंतूनां विश्राममंडपकैवल्यैकगृहम् ॥ अनेकजन्मगुणितानि भयतिथिनाथानि कर्मरूपाणि सूत्राणि तेषां छिदायाश्छेदनस्य क्षुरमिति तीक्ष्णधारशस्त्रविशेषः ॥ विच्छेदकमित्यर्थः ॥ ८ ॥ सच्चिदानंदलक्षणस्य विश्वेश्वरस्य निलयमाश्रयम् ॥ परब्रह्मचासौरसंश्रुतिः ॥ रसवैतः संक्षेपायं लब्धवानंदीभवतीति श्रुतेः ॥ तमयेतप्रापयति तस्यायनं प्रामिर्यस्मादिति वा तत् ॥ ९ ॥

१ पशुपतिमिति क्वचित् साठः १ एतदादेर्यथस्य संपादितेषु सर्वेषु पुस्तकेषु दर्शनात्तथैव संस्थापितः अत्र ओमित्यादेर्यथस्तु न बुध्यते ॥

प्रविश्येति ॥ सप्रसिद्धपूर्वोक्तोवा ॥ एतत्पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टमेतत्क्षेत्रप्रविश्यमहालिङ्गमालुकेकदशैर्निक्षितीयेनान्वयः ॥ कथंभूतोजटिलोजटावान् ॥ शोभमानत्रिशूलस्य निर्मलरश्मिसमूहेन्याप्तः ॥ १० ॥ किंलिङ्गंयद्वैकुण्ठपरमेष्विनोयद्वाहिरण्यगर्भयोर्महाहमहमिकायांमहानहंमहान्मितिस्वरूपक्रियायाप्तः ॥ आदितःकालैरावाच्यायेपूर्वमिति वा ॥ प्रादुरासप्रादुरभूत् ॥ ११ ॥ लिङ्गंविशिनष्टि ॥ ज्योतिर्मयाभिर्मालाभिर्द्वितीयमानाभिःपुण्यादिमालाभिस्तेजःपुजैर्वचतुर्दिक्षुव्याप्तमित्यर्थः ॥ दंडारका देवाःऋषयश्चैतद्वैःसमूहैर्निरंतरमर्थ्यमानमित्यव्ययः ॥ १२ ॥ सिद्धानांकापिलादीनांयोगिनांचसनकादीनांस्तोमैःसमूहैश्चनिरंतरमर्थ्यमानम् ॥ गंधर्वैर्निरंतरंगीयमानंच चारुणैर्द

प्रविश्यक्षेत्रमेतत्सर्दशनोजटिलस्तदा ॥ लसन्निशूलविमलरश्मिजालसमाकुलः ॥ १० ॥ आलुलोकैमहालिङ्गवैकुण्ठपरमेष्विनोः ॥ महाह महमिकायांप्रादुरासयदादितः ॥ ११ ॥ ज्योतिर्मयाभिर्मालाभिःपरितःपरिवेष्टितम् ॥ दृढैर्दंडारकर्षणांगणानांचनिरंतरम् ॥ १२ ॥ सिद्धा नांयोगिनांस्तोमैरर्थ्यमाननिरंतरम् ॥ गीयमानंचगंधर्वैःरतूयमानंचचारुणैः ॥ १३ ॥ अंगहारैरप्सरोग्भिःसेव्यमानमनेकधा ॥ नीराज्यमानं सततंनारीभिर्मणिदीपकैः ॥ १४ ॥ विद्याधरीकिन्नरीभिःक्षिप्तकालंरुतमंडनम् ॥ अमरीचमरीराजिवीज्यमानमितस्ततः ॥ १५ ॥ अस्येशा नस्यतलिङ्गंदृष्ट्वेच्छेत्यभवत्तदा ॥ सप्रयामिमहलिङ्गंकलशैःशीतलजलैः ॥ १६ ॥ चखानचत्रिशूलेनदक्षिणाशोपकंठतः ॥ कुंडप्रचंडवेगे नरुद्रोरुद्रवपुर्धरः ॥ १७ ॥ पृथिव्यावरणांभांसिनिष्क्रान्तानितदमुने ॥ भूप्रमाणादशगुणैर्यैरिषं वसुधावृता ॥ १८ ॥

वानांस्तुतिपाठकैर्निरंतरंस्तूयमानंचेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अंगहारैरुद्यैर्लवण्यादिभिरेनकथासेव्यमानम् ॥ नागकन्याभिर्मणिदीपैर्मणिहूपैःप्रदीपैःसततंनीराज्यमानंनीराजनंप्राप्यमाणम् ॥ १४ ॥ विद्याधरकिन्नरांगनाभिःकालत्रयव्याप्यरुतमंडनंभूषणयस्य रुतानिमंडनानिसर्वतोभद्रादीनिवायस्मैत् ॥ अमरीभिर्देवैर्दक्षींश्चिश्चमरीराजिभिश्चामरपंक्तिभिर्वीज्यमानंदे वांगनाभिश्चामरव्यजनैःसेव्यमानंदेत्यर्थः ॥ १५ ॥ अयेतिअस्यप्रकृतस्यईशानस्यतद्विष्णुह्लादित्प्रादुरादृशीइच्छाभवत् ॥ कादृशात्याकांक्षायामाह ॥ सप्रयामीति ॥ १६ ॥ च खानकुंडंवनितवाय् ॥ कुत्र ॥ विश्वेशस्थानाद्वक्षिणाशायाउपकंठतःकंठस्यसमीपमुपकंठतस्मिन्विश्वेश्वरस्यदक्षिणस्यादिस्थितिसमीपइत्यर्थः ॥ १७ ॥ पृथिव्यावरणांभांसिपृथिव्या द्वितीयावरणांभांसि ॥ कथंभूतानि ॥ भूप्रमाणात्पंचाशत्कोटिलक्षणादशगुणैर्यैर्भोजिलैरियंवसुधावृतातानि ॥ १८ ॥

तैर्जलैः स्नापय्यां चक्रे इत्यन्वयः ॥ जलानि विशिनाष्टि ॥ लस्युधैरिति पादोनसमभिः ॥ तुषव अन्यप्राणिभिरसृष्टैरेवेत्यर्थः ॥ तुषारैस्तत्तुल्यैः शीतलैरेत्यर्थः ॥ जाड्या विधुरैः जडस्य भावो जाड्यता द्विधुरैर्ज्ञानैकस्वरूपैः ॥ जंजपकौघहारिभिः पापनिकरञ्चमिभिः ॥ १९ ॥ सतामनोभिः संतिसमीचीनानि यानि मनोसितैरिवात्युच्छैर्यन्तमिहैः ॥ अनच्छैर्नीलसदृशैर्व्योमवर्त्मवदाकाशमार्गैरेव ॥ न विद्यमानमच्छेद्यभ्यस्तैरिति वा ॥ अनुच्छैरिति क्वचित् ॥ ज्योत्स्नावत् ज्योत्स्नाभिरिवोज्ज्वलाच्छायाकांतिर्येषातैः ॥ पावनैः पवित्रैः शंभुनाभवत् शिवनामभिरिव ॥ २० ॥ पीयूषवत् अमृतैरिव स्वादुतरैर्यन्तमुखादैः ॥ सुखं स्पशं येषातैः गवांगवद्गवाम्गैरेव ॥ निष्पापधीवत् निष्कलुषबुद्धिभिरिव शंभोरैरेव ॥ तल्लैश्चंचलैः पापि शर्मवत्पापि नांमुखैरेव ॥ २१ ॥ विजितस्मिरस्कृतोऽज्ञानापद्मानां महागंधैः ॥ पाटलायाः पाटलैरिव वायुमोदोद्दह्यो गंधावातेन तस्मादपि वा मोदितुं शीलं येषातैः ॥ नदटानि पूयैस्तेऽदृष्टपूर्वा

तैर्जलैः स्नापय्यां चक्रे वसुधैरन्यदेहिभिः ॥ तुषारैर्जाड्या विधुरैर्जंजपकौघहारिभिः ॥ १९ ॥ सत्त्वमनोभिरिवात्युच्छैरनच्छैर्व्योमवर्त्मवत् ॥ ज्योत्स्नावदुज्ज्वलच्छाद्यैः पावनैः शंभुनाभवत् ॥ २० ॥ पीयूषवत् स्वादुतरैः सुखस्पशैर्गवांगवत् ॥ निष्पापधीवद्भूरिस्तलैः पापि शर्मवत् ॥ २१ ॥ विजिताब्जमहागंधैः पाटलामोदमोदिभिः ॥ अदृष्टपूर्वलोकानां मनोनयनहारिभिः ॥ २२ ॥ अज्ञानतापसंततप्राणिप्राणैकरक्षिभिः ॥ पंचासृतानां कलशैः स्नपनातिफलप्रदैः ॥ २३ ॥ श्रद्धोपस्पर्शितदयलिंगत्रितयहेतुभिः ॥ अज्ञानतिमिराकांभिर्ज्ञानदाननिदायकैः ॥ २४ ॥ विष्यभर्तुरुमास्पशं सुखाति सुखकारिभिः ॥ महावभृथमुस्मानमहाशुद्धिविधायिभिः ॥ २५ ॥ सहस्रधारैः कलशैः सदर्शानोघटाद्भव ॥ सहस्ररुत्तः स्नपयामास संलुष्टमानसः ॥ २६ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्विश्वात्मा विश्वलोचनः ॥ तमुवाच तद्देशानं रुद्र रुद्रवपुर्धरम् ॥ २७ ॥

स्ते च ते लोकाश्च तेषां मनोनेत्रहरणशीलैः ॥ २२ ॥ अज्ञानरूपतापसंतप्राणिप्राणानां मुख्यरक्षणशीलैः ॥ दधिदुग्धघृतमधुशर्कराणां कुम्भैर्यत्नान्ततोऽप्यतिफलप्रदतीति तथैतैः ॥ २३ ॥ श्रद्धयोपस्पृष्टमुचमिन्तुं शीलं येषां तेषां लुब्धयुषलिंगत्रितयहेतुभिर्लिंगत्रितयजनकैः ॥ अज्ञानमविद्यातदेव तिमिरमंधकारस्तत्राकर्षकैरित्यर्थः ॥ ज्ञानस्य दानेन प्रदानेन तारांदायकैः प्रदायकैः ॥ निदानैरिति पाठोऽदिकारणैरित्यर्थः ॥ २४ ॥ विष्यभर्तुर्विश्वस्य कांताया उमायाः पर्वत्याः स्पर्शनमुखादप्यति सुखमतिशयित सुखकर्तुं शीलं येषातैः ॥ महावभृथमुस्मानेभ्यामद्वावभृथशोभनस्मानात्सकाशाद्वा महतीं शुद्धिविधां तुं शीलं येषातैः ॥ २५ ॥ सहस्रधारैः संस्थाता धृष्टिद्वैः ॥ सहस्रधारैः कलशैरिति व्यधिकरणे वादृतीये ॥ धारास्तमानार्थो धारशब्दोऽप्यस्ति ॥ २६ ॥ २७ ॥

अनेनकुंडोद्धृतजलस्नानेन ॥ गुरुणमहत्तरेण ॥ नविद्येतऽप्यस्तत्तःपूर्वायास्मिन्नेनपूर्वत्वद्वयनानाहतेनेत्यर्थः ॥ यद्वा नविद्येतऽप्यव्ययस्मात्प्रथमोत्पत्तेनेत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ ३१ ॥ शिवशब्दार्थकथयन्ज्ञानोदमितिनामांतरनिर्दिशति ॥ शिवमितिसाधेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ फल्गुतीर्थेयान्तर्गते ॥ ३५ ॥ अमावास्यायुक्तेरविवारविवासाव्यती

तवप्रसन्नोस्तीशानकर्मणानेनमुव्रत ॥ गुरुणानन्यपूर्वेणममातिप्रतिकारिणा ॥ २८ ॥ ततस्त्वजटिलेशानवरंब्रूहितपोधन ॥ अदेयंनत
वास्त्यधमहोद्यमपरायण ॥ २९ ॥ ॥ ईशानउवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवशवरयोग्योस्म्यहंयदि ॥ तदेतदतुलंतीतवनाम्नास्तुशंकर ॥ ३० ॥
विश्वेश्वरउवाच ॥ ॥ त्रिलोक्यायानितीर्थानिभूवःस्वःस्थितान्यपि ॥ तेभ्योखिलेभ्यस्तीर्थेभ्यःशिवतीर्थमिदंपरम् ॥ ३१ ॥ शिवंज्ञानमि
तिब्रूयुःशिवशब्दार्थचित्तकाः ॥ तच्चज्ञानंद्रवीभूतमिहमेमाहिमोदयान् ॥ ३२ ॥ अतोज्ञानोदनामैततीर्थत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ अस्यस्पर्शन
मात्रेणसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ३३ ॥ ज्ञानोदतीर्थसंस्पर्शादृश्वमेधफलंलभेत् ॥ स्पर्शनाचमनाभ्यांचराजमूयाश्वमेधयोः ॥ ३४ ॥ फल्गुतीर्थे
नरःस्नात्वासंतप्यचपितामहान् ॥ यत्फलंसमवाप्नोति तदन्नश्राद्धकर्मणा ॥ ३५ ॥ गुरुपुण्यासिताष्टम्याव्यतीपातोयदाभवेत् ॥ तदान्नश्राद्ध
करणाद्गुणोदगुणंभवेत् ॥ ३६ ॥ यत्फलंसमवाप्नोतिपितृन्संतप्यपुष्करे ॥ तत्फलंकोटिगुणितंज्ञानतीर्थतिलोदकैः ॥ ३७ ॥ सन्निहत्यांकु
रुक्षेत्रेतमोग्रस्तेषुविष्वति ॥ यत्फलंपिंडदानेनतज्ज्ञानोदेदिनेदिने ॥ ३८ ॥ पिंडनिर्वपणयेषांज्ञानतीर्थमुतैःकृतम् ॥ मोदंतेशिवलोकतेयाव
दाभूतसंप्लुवम् ॥ ३९ ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यामुपवासीनरोत्तमः ॥ प्रातःस्नात्वाथपीतांभस्वतौलग्नमयोभवेत् ॥ ४० ॥

पातोयोगविशेषोवा ॥ गुरुपुण्यासिताष्टम्याव्यतीपातोयोगयदाभवेदित्येकंवाक्यम् ॥ ३६ ॥ पुष्करेचित्रकूटदेशान्तर्गतपाशियात्रपर्वताविदूरे ॥ ३७ ॥ सन्निहत्यांमद्भे ॥ सप्तम्य
र्थेद्वितीया ॥ सन्निहत्यांप्राप्येतिशेषइतिवा ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ पीतमंभोजेनेतिपीतांभः ॥ आकाराभावाश्रद्धांसः ॥ पीत्वेतिवापाठः ॥ तुरवअंतर्लग्नमयोभवेदेवेत्यर्थः ॥ ४० ॥

१ इदंयदाव्यतीपातशब्देनयोगविशेषोऽवबोधेतस्मिन्पक्षे ॥ यदाअमावास्यायुक्तेरविवारोऽवबोधेतदानुगुण्यसिताष्टम्यांश्राद्धद्वयदाव्यतीपातोभवेत्तदाश्राद्धद्वयंतिवाक्य
द्वयबोध्यम् ॥

चुलुकत्रयगण्डूषत्रयम् ॥ ४१ ॥ ईशानतीर्थईशानकृतेतीर्थज्ञानेदे ॥ विशेषाद्विशेषेण ॥ ४२ ॥ श्रीलिंगविश्वेशईशानेश्वरंवाज्ञानेश्वरंवा ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तारयतीति तारकतदाख्यं
 तन्नामकम् ॥ ४५ ॥ क्षयेतनश्येत् ॥ ज्ञानोदक्षायतइति पाठे ज्ञानोदविषये स्मरणान्तरतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ शाकिनीडाकिन्यवांतरभेदः ॥ झोटिगाः प्रेतविशेषाः ॥ मोटिगाः इति पाठे
 एकादस्यामुप्यात्राश्रातिचुलुकत्रयम् ॥ लढयतस्य जायते त्रीणि लिंगान्यसंशयम् ॥ ४७ ॥ ईशानतीर्थेयः स्नात्वा विशेषात्सोमवासरे ॥
 संतप्य देवर्षिपितृदत्त्वादानं स्वशक्तिः ॥ ४८ ॥ ततः समर्थश्रीलिंगमहासंभारविस्तरैः ॥ अत्रापि दत्त्वानाथान्कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ ४९ ॥
 उपास्य संभ्यां ज्ञानोदस्य पंकाललोपजम् ॥ क्षणेन तदपाकृत्य ज्ञानवान् जायते द्विजः ॥ ४९ ॥ शिवतीर्थमिदं प्रोक्तं ज्ञानतीर्थं मिदं शुभम् ॥
 तारकाख्यमिदं तीर्थं मोक्षतीर्थमिदं ध्रुवम् ॥ ४५ ॥ स्मरणादिपि पापौघां ज्ञानोदस्य क्षयेद्भुवम् ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्स्नानात्पानाद्भूमिदं संभवः
 ॥ ४६ ॥ डाकिनीशाकिनीभूतप्रेतवेतालराक्षसाः ॥ ग्रहाः क्रूरमांडझोटिगाः कालकर्णी शिशुग्रहाः ॥ ४७ ॥ ज्वरापस्मारविस्फोटद्वितीयकचतु
 र्थकाः ॥ सर्वप्रशममायांति शिवतीर्थजले क्षणात् ॥ ४८ ॥ ज्ञानोदतीर्थपानीयैर्लिंगयः स्नापयेत्सुधीः ॥ सर्वतीर्थोदकस्तेन ध्रुवं संस्नापितं भवेत्
 ॥ ४९ ॥ ज्ञानरूपो हेमवात्रद्रवमूर्तिविधाय च ॥ जाड्याविध्वंसं कुर्यात्कुर्वा ज्ञानोपदेशनम् ॥ ५० ॥ इति दत्त्वा वराञ्छुभुस्तत्रैवांतरधीयत ॥
 कृतकृत्यमिवात्मानं सोप्यमंस्तत्रिशूलभृत् ॥ ५१ ॥ ईशानो जटिलोरुद्रस्तत्त्वास्त्यपरमोदकम् ॥ अवाप्तवान् परं ज्ञानं येन निवेति माप्तवान्
 ॥ ५२ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ कलशोद्भववित्रार्थमिति हासपुरातनम् ॥ ज्ञानवाप्याहियदृत्तं तदाख्यामिति शामय ॥ ५३ ॥ हरिस्वामीति वि
 स्यात्तः कात्यामासो द्विजगुरा ॥ तस्यैकांतनयाजातारूपेणाऽप्रतिमाभुवि ॥ ५४ ॥ न समशीलसंप्रत्यास्यः काचन भूतले ॥ कलाकलाप
 कुशलास्वरेण जितकोकिला ॥ ५५ ॥

स एवार्थः ॥ गुर्जदेशप्रसिद्धाः ॥ कालकर्णाराक्षस्यवांतरभेदः ॥ ४७ ॥ द्वितीयकचतुर्थकाः द्याहिकचतुर्थाहिकज्वरविशेषाः ॥ उक्षणादभ्युक्षणात् ॥ ४८ ॥ ५० ॥ ५१ ॥
 निर्वातब्रह्मानंदमाप्तवान् जीवन्मुक्तो बभूवेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ईशानस्य तज्जलप्रशानद्वारात्स्नानं दावामिरित्येतन्नातिचित्रं प्राकृतानामपि तद्वर्शनादितिकथयितुमिति हासमवतारयति ॥
 कलशोद्भवेति ॥ ५३ ॥ तन्मतेवंशोऽनयेति नया ॥ तां विशिनष्टि ॥ रूपेणैतिसपादं पंचदशभिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

तादृगितिसर्वत्रसंव्यथे ॥ किन्नरीतिचेतिपाठेइतिचेतिपक्षे ॥ ५६ ॥ खनिर्गतिःआश्रयइत्यर्थः ॥ तन्मौलितत्त्वकेशमित्यर्थः ॥ एतेनकेशानांनौलतासूचिता ॥ ब्रह्मसाध्यास्सूर्य
भयात् ॥ ५७ ॥ दर्शनादमावास्यायांनाराभयादित्यर्थः ॥ दिवापिअपिशब्दान्कमपि ॥ चंडमरीचितःसूर्यात् ॥ ५८ ॥ तस्याभूदृशोह्रस्वथरोमालीगंडयोःक्रपोलयोर्यत्रम
लंकरणविशेषस्तदेवलातस्याअभ्यन्तेरमध्येउंचंतीऊर्ध्वगच्छतीत्युच्यतेअथोच्यंतीअथोच्यंतीचयाउडौनगतिःखगतिःक्रियाविशेषस्तस्याअभ्यासभाजिनीसादृश्यभाजिनीआवृत्तिभाजि
नीनिवा ॥ भ्रमराजीवधमरपांक्तशिवित्सर्वत्रोपेक्षा ॥ उंचदित्यादिपृथग्वा ॥ उंचदित्यादिभाजिनीवित्यर्थः ॥ ५९ ॥ तच्चारुलोचनक्षेत्रेतस्याश्चारुलोचनयोःक्षेत्रउपनासामूलंत
स्मिन्स्तम्भोपइत्यर्थः ॥ खंजनौखंजरीदौ ॥ शारदीशरत्नबंधिनी ॥ निर्विशेषेप्राप्तः ॥ एतेनलोचनयोराद्धादकारित्वंस्वीचितम् ॥ यद्वा कंबलखंबलेतिश्रुतेः खंबलानंदमुखंरूपदर्शने

ननारीतादृगस्तीहनामरीकिन्नरीनच ॥ विद्याधरीननोनागीगंधर्वानासुरीनचा ॥ ५६ ॥ सर्वसौंदर्यनिलयासर्वलक्षणसरस्वतिः ॥ अधिशतेधु
वंध्यांतन्मौलिव्रध्रसाध्वसान् ॥ ५७ ॥ अतदास्यशरणयातोमन्यदर्शभयाच्छरी ॥ दिवापिनत्यजेतांतुत्रस्तश्चंडमरीचितः ॥ ५८ ॥ तद्भ्रमरा
जीवगंडपत्रलतांतरे ॥ उंचचर्यंचदुडौनगतेरभ्यासभाजिनी ॥ ५९ ॥ तच्चारुलोचनक्षेत्रेविचरंतौचखंजनौ ॥ सदैवशारदीप्रीतिनिविशते
निजेच्छया ॥ ६० ॥ सुदत्यारदनश्रेणोच्छदपुविषमेषुणा ॥ विहिताकांचनीरेखाक्खेदावेतावतीकला ॥ ६१ ॥ प्रायोमदनभूपालहर्म्यरत्नंतरेशु
भो ॥ जितप्रवालसुच्छायेतस्यारदनवाससी ॥ ६२ ॥ स्वर्गमर्त्येचपातालैर्नैषारेखाक्खिचिच्छियाम् ॥ तत्कंठरेखात्रितयव्याजेनशपतेस्मरः
॥ ६३ ॥ शंकेचित्तभुवोराजोलसत्पटकुटीद्वयम् ॥ अनर्घ्यरत्नकोशाढ्यंतस्यावक्षोरुहृदयम् ॥ ६४ ॥

नजनयतइतिखंजनौ ॥ सर्वपालोचनतस्याश्चारुपक्षेत्रेविचरंतौपश्यंतौसदैवशारदीप्रीतिप्राप्तमुदित्यर्थः ॥ ६० ॥ शोभनादंतायस्याःसामुदततस्यारदनश्रेणीच्छेदुषुदतपक्वेषुषुपत्रे
षुविषमेषुणाकामेनयादृशीकांचनीरेखाविहिताइदौचंद्रेपतावतीइदृशीकलारेखाकेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ तस्यारदनवाससीद्विओषौप्रायबहुल्येनमदनभूपालस्यहर्म्येगृहेयानिरत्नानितान्यं
तरेययोस्तेतथेवतिलुप्तोपमेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ तस्याःकंबुवल्कलरेखात्रितयस्यव्याजेनछलेनकामःस्वर्गादौस्त्रियामेषारेखाक्खिचेतिनित्याःसर्वाधिक्यार्थशपथकरोतिवित्यर्थः ॥ ६३ ॥
तस्यावक्षोरुहृदयमदनमहोपेतलसत्पटकुटीद्वयंरोगोभमानवत्तद्गृहद्वयमितिशंकेआशंके वक्षेणाच्छादितत्वात् ॥ कथंज्ञाताअनर्घ्यरत्नकोशाढ्यममूल्यमुखारत्नसंचयसंपूर्णम् ॥ ६४ ॥

नत भवस्तस्याअङ्गं भू नियमतः कामस्य स्थानपरिचयार्थं समवितस्ति परमितस्य शरीरस्य मध्ये दृश्यं वाङ्गं भगः नस्मिन्मौमाल्यारामपत्न्या लक्षिकामूर्खीयाष्टमिव विधिब्रह्माव्यथा
त् ॥ यथा धकारे स्थितं वस्तु यद्वा लक्ष्यते तथा दृश्यं वाङ्गं लक्षिन्तु रमा वल्याय दिव्यधा दित्यर्थः ॥ ६५ ॥ नाभीदरीनाभिगुहां ॥ अनेन निश्चानाभिलंघ्य चितम् ॥ ६६ ॥ गुरुणा एत
स्यान्ति वेन महान्यो मन्मथः कामस्तस्य दीक्षया तद्विषय दीक्षानि निम्नेन भूलोके युवानो दृशने त्राणां स्वाधीनाः मुष्टवर्धनानां प्रापितान कारिता अपितु सर्वेषु वप्रापिताः ॥ अनितं वै कदृष्टयो
युवानो बभूवुरित्यर्थः ॥ दशाभिनिपाठदशां कामदशाम् स्वाधीनाः स्वनितं वै कनिष्ठा इत्यर्थः ॥ कामदशां प्रापिता इत्येव वा ॥ अन्यस्तसर्वपूर्ववत् ॥ ६७ ॥ ऊर्लेवस्तं अऊस्तं भः कद
ल्यादिहूपस्तेन मेन मनशीलस्यापि कस्य मेनो नतस्ते भे ॥ ब्रह्माकारादि वृत्तिवत्तान् स्तंभितं न विनितं मपितु स्तंभितमेव स्तंभयत् ॥ यथा स्तंभेन स्थाण्वादिना गमनादिप्रतिबध्यते तद्वत् ॥

अनङ्गं भू नियमतो दृश्ये मध्ये नत भुवः ॥ रमा लीलक्षिकामूर्खीमिव यष्टं विधिव्यधात् ॥ ६५ ॥ तस्यानाभीदरीप्राप्य कंदर्पोऽङ्गताङ्गतः ॥
पुनः प्राप्नुमिवाङ्गानितप्यते परमंतपः ॥ ६६ ॥ गुरुणैतन्नितं वेन महामन्मथ दीक्षया ॥ भुविकं कथुवानो न स्वाधीनाः प्रापिता दृशाम् ॥ ६७ ॥
ऊरुस्तंभेन चैतस्याः स्तंभवल्कस्य नो मनः ॥ तस्तंभेन नुनर्वापि सुवत्तेन सुवर्तनम् ॥ ६८ ॥ पादां गुष्ठुन खज्योतिः प्रभया कस्य न प्रभा ॥ विवे
कजनिताऽध्वंसि मुने तस्यामृगीदृशः ॥ ६९ ॥ सा प्रत्यहं ज्ञानवाप्यां स्नायं स्नायं शिवालये ॥ संमार्जनादि कर्माणि कुरुतेऽनन्यमानसा ॥ ७० ॥
तस्यादप्रतिविंबेषु रेखाशष्पां कुरं चरन् ॥ नान्यद्वनंतरं यातिका स्नायं न मनोमृगः ॥ ७१ ॥ तदास्य पंकजं हिलवायू ननेत्रालि मालया ॥ नलतां
तरमासे विअप्यामोदप्रसूनयुक् ॥ ७२ ॥ सुलोचनापि सा कन्या प्रेक्षतास्य न कस्य चित् ॥ सुश्रवा अपि सा बालानां न कस्य चिद्वचः ॥ ७३ ॥

कीदृशेन ॥ सुवत्तेन सुष्ठु वर्तुलेन ॥ कथं भूतं मनः ॥ सुवर्तनं शोभनवत्तम् ॥ ६८ ॥ अध्वंसि च्वांसिना ॥ शृङ्गाररत्ननिमग्नो माभूदिति संबोधयति मुनेर्हंगस्येति ॥ ६९ ॥ स्नायन्नायं स्नात्वा
स्नात्वा ॥ ७० ॥ तस्योदिति ॥ काश्यायूनांतरुणानां मन एव मृगो मनोमृगस्तस्याः सुशीलायाः पादयति विंबेषु बालुकादिप्रदशो स्थितेषु रेखाशष्पां करैरेखात्मकपद्मवन्नादिरूपकोमलवृ
णां कुरं चरन् आनंदकानने रेखाशष्पां कुरं वनं वा विहायान्यद्वनंतरं स्थानं न संयातीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ तदास्येति ॥ तस्याः आस्यपंकजं मुखपद्मं हिलवायू ननेत्राण्येवालये स्नेषां मालया समूहे
नलतां न सोमि न सेवितम् ॥ कथं भूतम् ॥ अप्यामोदप्रसूनयुक् आमोदप्रसूतः सुगंधिषुष्यैर्युनक्तीति तथा तादृशमपीत्यर्थः ॥ आसेवी निविंसधिरार्षः ॥ ७२ ॥ प्रेक्षेत पश्यति ॥ शोभनं
श्रवः श्रवणं द्विगुणं श्रवणं वायस्याः सा सुश्रवाः ॥ नादत्तेन गृह्णाति न शृणोतीति यादवत् ॥ ७३ ॥

सुशीलानाम्ना ॥ नदेवार्थतोनिर्विकि ॥ शीलसंपन्नेति ॥ रहण्कति ॥ तद्विरहातुरैस्तथास्यामावेनकारैः ॥ बबंधचकार ॥ ७४ ॥ शीलैर्नमुचरित्रेणसहोजिताश्रीःशोभायस्यःसा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ सदनार्णेगृहाजिरे ॥ कदाचिदेकदाकस्मिंश्चित्कालइत्यर्थः ॥ सुग्रामन्ताप्रमत्तावारहोयत्रोपगच्छति ॥ सपापिषोविवाहानपैशाचःकथितोऽष्टमइतिपैशाचविवा

सुशीलाशीलसंपन्नारहस्तद्विरहातुरैः ॥ प्रार्थितापिसुहृद्वैनामिलापबंधसा ॥ ७४ ॥ धनैस्तस्याजनेतापियुवसिःप्रार्थितोबहु ॥ ना शक्तांसुशीलांसदंतुशीलोर्जितश्रियम् ॥ ७५ ॥ ज्ञानोदतीर्थभजनत्सासुशीलाकुमारिका ॥ बहिरंतस्तदाऽद्राक्षीत्सर्वलिंगमयंजगत् ॥ ७६ ॥ कदाचिदेकदातुप्रसुमांसदनांगणे ॥ मोहितोरूपसंपत्त्याकश्चिद्विद्याधरोऽहरत् ॥ ७७ ॥ व्योमवत्सन्नितारात्रौयावन्मलयपर्वतम् ॥ सनिनीषतिवच्चविद्युन्मालीसमागतः ॥ ७८ ॥ राक्षसोभीषणवपुःकपालकृतकुंडलः ॥ वसारुधिरलिमांगःश्मश्रुलःपिंगलोचनः ॥ ७९ ॥ राक्षसउवाच ॥ ममदृगोचरंयातोविद्याधरकुमारक ॥ अद्यत्वामेतयासाधैप्रेषयामियमालयम् ॥ ८० ॥ इतिश्रुत्वाथसावाक्यव्याघ्रा घ्रातासृगीयथा ॥ चक्रेऽतीवसंभीताकदलीदलत्रन्मुहुः ॥ ८१ ॥ निजघानत्रिशूलैर्नरक्षोविद्याधरंचतम् ॥ विद्याधरकुमारोपिनितरांमधु राकृतिः ॥ ८२ ॥ तद्भीषणत्रिशूलैर्नभिन्नोरस्कोमहाबलः ॥ जघानमुष्टिघातेनवज्रपातोपमेततम् ॥ ८३ ॥ नरमांसवसामन्तविद्युन्मालि नमाहवे ॥ चूर्णीतोमुष्टिपातेनसोऽपतद्दुग्धातले ॥ ८४ ॥ राक्षसोमृत्युवशगोजेणवमहीधरः ॥ विद्याधरोपितच्छूलघातेनविकलीकृतः ॥ ८५ ॥ उवाचगर्दवंक्यविधूर्णितविलाचनः ॥ प्रियमुधासमानीतासुशित्वधोक्तिमुच्चरन् ॥ ८६ ॥ जहौप्राणानरणेवरस्तांप्रियांपरितः स्मरन् ॥ ८७ ॥

हस्यनिदितलानामग्रहणमकृत्वाकश्चिदियुक्तम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वसापेदः ॥ श्मश्रुलोदीर्घाचिबुकलोमा ॥ ७९ ॥ ममविद्युन्मालिनोदृगोचरंनेत्रविषयंयातोगतः ॥ दृगोचरंचिरं यातइतिपाठेचिरंबहुकालेन ॥ ८० ॥ व्याघ्रेणाघ्राताभक्षणाधीविषयीकृता ॥ ८१ ॥ रक्षोरक्षसः ॥ चकारोऽप्यर्थे ॥ रक्षइत्यनेनसंबध्यते ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ चूर्णितश्चूर्णयामास ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ स्वरैर्व्यजनैश्चमलित्वाषडक्षरान्मोऽर्थोक्तिःमुग्ध ॥ उच्यतेतामुच्चरन्मुबन् ॥ प्राणान्जहौ ॥ मृशतीतिपाठोऽर्थः ॥ ८६ ॥ परितःसर्वतोभावेन ॥ ८७ ॥

नविद्यतेऽन्यःपूर्वायस्मात्सःअनन्यपूर्वःसचासौसंस्पर्शश्चतज्जन्त्यसुखम् ॥ यद्वा नविद्यतेऽन्यसूयस्मात्संस्पर्शसुखान्तथातच्चतत्संस्पर्शसुखंचेतितथा ॥ अनन्यपूर्वपुष्पशैतिकचित्ता
चकाराद्वैवंच ॥ शोकाग्निसाच्छोकाग्नौतनुशरीरंचककार ॥ शोकेनजहावित्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पणिकृतोऽग्लहृत्वेनदत्तप्राणोयेनसतथा ॥ जनुर्जन्म ॥ मलयकेतुतस्तना
भ्रःपित्तः ॥ ९० ॥ कर्णादिविद्यानगरे ॥ ९१ ॥ माल्यकेतुर्नान्ना ॥ अन्गःकामस्तस्येवश्रीःशोभायस्यसः ॥ कामदेवइवानिसुदुर्इत्यर्थः ॥ पित्राकर्णोऽश्वरेण ॥ नाम्नाकलावती

अनन्यपूर्वसंस्पर्शसुखंसमनुभूयसा ॥ तमेवचपतिमत्वाचक्रेशोकाग्निसात्तनुम् ॥ ८८ ॥ लिंगत्रयशरीरिण्यास्तस्याःसान्निध्यतःसहि ॥
दिव्यंवपुःसमासाधराक्षसस्त्रिदिवययौ ॥ ८९ ॥ रणेपणीकृतप्राणोविद्याधरसुतोपिसः ॥ अंतोप्रियांस्मरन्प्रापजनुर्मलयकेतुतः ॥ ९० ॥
ध्यायंतीसापितंबालाविद्याधरकुमारकम् ॥ विरहान्नौविस्तृशसुःकर्णोऽजन्मभागभूत् ॥ ९१ ॥ सुतोमलयकेतोस्तां कालेनपरिणीतवान् ॥
माल्यकेतुरनंगश्रीःपित्रादत्तांकलावतीम् ॥ ९२ ॥ सापित्राग्वासनायोगाह्निगाचनरतासती ॥ हित्वा मलयजक्षोदंविभूतिवद्वमस्तवै
॥ ९३ ॥ मुक्तावैदूर्यमाणिक्यपुष्परंगेभ्यएवसा ॥ मनेरुद्राक्षनपथ्यमनर्थ्यगर्भसुंदरी ॥ ९४ ॥ कलावतीमाल्यकेतुं पतिप्राप्यपतिव्रता ॥
अपत्यत्रितयंलेभेदिव्यभोगसमृद्धिभाक् ॥ ९५ ॥ एकदाकश्चिदौदीच्योमाल्यकेतुंनरेश्वरम् ॥ चित्रकृच्चित्रपटिकांचित्रांदांशितवानथा ॥ ९६ ॥
तांतुचित्रपटारंजाकलावत्यैसमार्पयत् ॥ सायचित्रपटारंस्यांसंप्रलुप्तनूरुहा ॥ ९७ ॥ मुहुर्मुहुःप्रपश्यंतंरहसिप्राणेदेवताम् ॥ विसस्मार
स्वमपिचसमाधिस्येवयोगिनी ॥ ९८ ॥ क्षणमुन्मील्यनयनेरुत्त्वानेत्रातिथिपटीम् ॥ तजन्यग्रमथोक्षिप्यस्वात्मानंसमबोधयत् ॥ ९९ ॥ सं
भेदोयमसेरस्यउपलोकार्कमग्रतः ॥ उपश्रीकेशवपदंवरणैषासरिद्धरा ॥ १०० ॥

॥ ९२ ॥ मलयजक्षोदंचंदनचूर्णम् ॥ बद्धमंस्तबहुमेने ॥ ९३ ॥ नेपथ्यमलंकरणम् ॥ अनर्थ्यममूल्यम् ॥ गर्भसुंदरीसाहजिकरूपवती ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ औदीच्यउतरदिगुत्पलः
॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्राणदेवताविश्वनाथस्तल्लिगाधारलास्यत्वापितथाताम् ॥ स्वदेहम् ॥ अपिर्निश्चये ॥ चक्राराद्रुहादिकंच ॥ ९८ ॥ उन्मील्यविकचय्य ॥ नेत्रातिथिनेत्रागोचरम्
॥ ९९ ॥ उपलोकार्कलोकार्कसमीपे ॥ उपश्रीकेशवपदंश्रीकेशवस्थानस्यसमीपे ॥ १०० ॥

स्वर्गप्राप्तिसंस्पर्शस्यार्थभावाः ॥ यद्यपि स्वर्गतरंगिणी गंगा स्वर्गवर्त एव तथापि कारिकाया उदबद्धाना अतिशयित्वेन दुर्लभत्वात् स्वर्गप्राप्तिसंस्पर्शस्यैव कृतिमिति ॥ उदबद्धान्तरवाहिनी ॥ दिव्योद्यमदः स्वर्गसंबन्धिनो देवा इत्यर्थः ॥ १ ॥ अलक्ष्यावाङ्मनसयोगोचरा ॥ सतांतस्यामुच्छेदहेतुनाम् ॥ सतीतिकचिन्ताः ॥ २ ॥ मंगलहेतुत्वान्मंगलम् ॥ त्रयस्यार्थस्थल्यार्थानेवासंपन्निसंभारान्धनस्तोमान्निधनेच्छयामरणवाङ्मनस्यद्वयविश्रान्त्यद्वयान्तिव्रतविरागाहिंसादिलक्षणसमालंब्याश्च यत्र मृता नृपतिमुक्तिमार्गदर्शयन् हरो वर्तते इति शेषः ॥ कथं भूतः ॥ स्वमौलिवालचंद्रेण सह गंगामार्गभाणः ॥ अधिकारिर्भूतस्तस्मात्स्वमौलिवालचंद्रादिकं वाङ्मनस्यमाणं स्वर्गप्राप्तिसंस्पर्शस्यैव स्वर्गतरंगिणी ॥ उदबद्धान्मिलयति यां दिव्योद्यमदः सदा ॥ १ ॥ अलक्ष्यामोक्षलक्ष्मीयैवोदतिपरिपठ्यते ॥ विमुक्तये सतांतैषा श्रामतीमणिकर्णिका ॥ २ ॥ मरणमंगलयत्रसफलं यत्र जीवितम् ॥ स्वर्गस्थणायेत यत्र सैषा श्रीमणिकर्णिका ॥ ३ ॥ यत्र संपत्तिं संभारां न्विश्राण्य निधनेच्छया ॥ यतिव्रतं समालंब्य तिष्ठते मूलकंदं भुक् ॥ ४ ॥ यत्र त्रिमार्गांगंगामार्गमाणो मृतानहः ॥ स्वमौलिवालचंद्रादिवीयसी ॥ कर्णेजपात् नमो हेशानात् करुणावरुणालयात् ॥ ५ ॥ संसारं यत्र दुर्वारं प्रतारयति शंकरः ॥ मृता अप्यमृतायेत कर्णधारधनो नराः ॥ ६ ॥ संसारसारपदवीयहम् ॥ ८ ॥ स्वीकृत्य क्षेत्रं सन्यासं यद्वलेन महाधिपः ॥ अनेकभवसंभूतं प्रभूतमुक्तैर्नराः ॥ कर्णेजपं भवं यत्र लभंते ते भवापहरिश्चंद्रः सपत्नीको व्यक्रीणाद्दूरिंहसा ॥ ९ ॥ दृणीकृत्य निजं दहं यत्र राजर्षिसत्तमः ॥ इत्यर्थः ॥ मार्गमाणोऽधियमाण इति वा ॥ ५ ॥ दुर्वारित्वं च ज्ञानं मतेरेणा विनश्यंतारयति नाशयति ॥ शंकल्यां करोति तिशंकरः ॥ तदेवाह ॥ यतः कर्णधारसास्त्रागं प्रापका मृता अप्यमृतायेत मुक्ता भवन्ति ॥ विरुद्धालंकारोऽयम् ॥ मृत्वा पुनर्न जायते इत्यर्थः ॥ मृतानरा इत्यन्वयः ॥ नरा इत्यधिकारप्रदर्शनार्थं न लब्धेऽपि संस्थायार्थं ॥ कर्मिकोटानामपि मुक्तिश्च रुणालयात् इत्युक्तम् ॥ ७ ॥ नेनरा इत्यन्वयः ॥ भवं महादेवम् ॥ ८ ॥ यद्वलेन यस्याः भवावात् ॥ कृतान्तं यमम् ॥ ९ ॥ अयौ वा एष आत्मनो यस्य लीति आत्मवैजायने पुत्र इति च श्रुतेर्निजं देहमित्यनेन स्त्रीपुत्रद्वयोरपि संप्रहः ॥ अत एव सपत्नीक इत्युक्तम् ॥ पुत्रस्य लयंतं बालो देवानुहरेत् ॥ व्यक्रीणात् विक्रीतवान् ॥ इत्यनेन मार्कंडेयादिपुराणागमप्रसिद्धेय इति ॥ १० ॥

यत्रयंयत्रस्थैकतंवालुकामयंछदुलंकोमलंतल्परायनमित्यर्थः ॥ ११ ॥ नियंत्रणबंधनम् ॥ १२ ॥ अर्थयंतिप्रार्थयंति ॥ अहोआश्चर्यं ॥ दोषनिद्राद्यैकैक्यवास्यै ॥ १३ ॥ क्षे
त्रापकृतःक्षेत्रपापकारिणोमनुष्यान् ॥ बहिःकृतानांपापानांक्षेत्रप्रवेशमात्रेणैवोपक्षयात् ॥ १४ ॥ ननु ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयतिक्लिषी ईश्वरानुगृहीताहिसर्वैयानिपरां
गतिमितिलैंगेक्तेःकथमिदंसांगच्छतइतिस्वयमेवांशक्याहान्यत्रेति ॥ तुराब्दायमयातनानोपीयंयातनाधिकेतिध्वनितम् ॥ दारुणारुद्रयातनेतिकचिन् ॥ तत्ररुद्रःकालभैरवएव ॥
लैंगवचनेनुक्लिषीत्यत्रान्यत्रेतिज्ञातव्यम् ॥ यमयातनाविषयोवावरकशब्दः ॥ १५ ॥ तदपीत्यपिशब्दाद्व्यदपितीर्थीतंरपावनमितिध्वनितम् ॥ १६ ॥ ऋणत्रयादेवार्षिपितृणां

अभिलष्यंतियत्रत्यमपिवैकुण्ठवासिनः ॥ सैकतंछदुलंतल्पसैपाश्रीमणिकर्णिका ॥ ११ ॥ अनेकजन्मजनितकर्ममूत्रनिपंत्रणम् ॥ उन्मु
च्ययत्रमुक्ताःस्युःसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥ १२ ॥ सत्यलोकेऽपिपेलोकास्तेऽर्थयंतिनिरंतरम् ॥ यामहोदोषनिद्राद्यैमेयंश्रीमणिकर्णिका
॥ १३ ॥ अयंहिसकुलस्तंभोयत्रश्रीकालभैरवः ॥ क्षेत्रपापकृतःशास्तिदर्शयंस्तीव्रयातनाम् ॥ १४ ॥ अन्यत्रविहितंपापंनश्येत्काशीनिरी
क्षणात् ॥ कास्यांकृतानांपापानांदारुणयंतुयातना ॥ १५ ॥ कपालमोचनंतीर्थमेतत्तदपिपावनम् ॥ कपालंपतितंयत्रविधेर्भैरवपाणितः
॥ १६ ॥ ऋणत्रयाद्विमुच्यंतेयत्रस्नातानरंत्तमाः ॥ तीर्थविशुद्धिजनकंतेतदहणमोचनम् ॥ १७ ॥ प्रणवाख्यंपरंब्रह्मयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ १८ ॥ एषा
संपंचायतनोपेतोऽंकरेशोयमद्भुतः ॥ १८ ॥ अश्रुश्चमकरश्चनादोर्विंदुश्चंपंचमः ॥ पंचालंकंपरंब्रह्मयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ १९ ॥ एषा
मत्स्योदरीरम्यायस्नातोमानवोत्तमः ॥ मातुर्जातूदरदरींनविशेंदपनिश्चयः ॥ २० ॥ त्रिलोचनोयंभगवान्कुयदिवत्रिलोचनम् ॥ निजभ
क्तंरुपायुक्तस्वपिदेशांतरस्थितम् ॥ २१ ॥ असौकामेश्वरोदवोयःकामान्पूरयेत्सताम् ॥ दुर्वासाअपियत्रापनिजकाममहोदयम् ॥ २२ ॥
ऋणादित्यर्थः ॥ विशुद्धिजनकमंतःकरणशोधकम् ॥ १७ ॥ प्रणवाख्यमितिवाच्यवाचकयोरेवोपचारात् ॥ अकारोकारमकारविंदुनादाः पंचायतनानितैरुपेतस्तदश्रयः ॥ १८ ॥
एतदेवाह ॥ अश्रुत्येकेन ॥ १९ ॥ मत्स्योदरीनदी ॥ तथाचब्राह्मे ॥ अथासाविषमूर्खस्तनुदीमत्स्योदर्गमुने ॥ जगमाथददर्शासौस्नायमानमथोर्वशीमिति ॥ यास्नातोयस्यांस्नातः ॥
जातुकदाचित् ॥ १२० ॥ त्रिलोचनंसाहृष्यमुक्तांजाजम् ॥ तुराब्दआश्चर्यं ॥ अपिर्षिन्नकमेदेशांतरस्थितमित्यनेनसंबध्यते ॥ २१ ॥ दुर्वासाअपिअक्षांतिसारसर्वस्योप्यतिक्रोध
नोपीत्यर्थः ॥ तथाचोक्तैवैष्णवे ॥ अक्षांतिसारसर्वस्वदुर्वाससमवेहिमामिति ॥ अनेनक्रोधाद्याविष्टानामनाधिकारिणामप्यत्रकलंभवतीतिध्वनितम् ॥ २२ ॥

निर्वचनपूर्वकं स्वलीनं शक्रथयति ॥ स्वयमिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विनायकाविघ्नहेतवः ॥ २६ ॥ इयमिति ॥ क्षेत्राधिष्ठात्रोदेवतेत्यर्थः ॥ २७ ॥ आयतस्थानं गृहमिति यावत् ॥ २८ ॥ जीवन्मुक्तोऽभवद्भूमीति ॥ तथाचवासिष्ठवचनं ॥ एतद्वत्तत्रयं परमपुराचंद्रार्धमौलिना ॥ भृगोशायनसंश्लेषोक्तयेनासौ विज्वरः स्थित इति ॥ २९ ॥ चतुरो वेदान्धरतीति

स्वयं लीनो महेशोऽत्र भक्तकामसमृद्धये ॥ तस्मात्स्वलीनसंज्ञास्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ २३ ॥ वाराणस्यां महादेवो यः पुराणेषु पठ्यते ॥ क्षेत्राभिमानि भगवत्सत्त्वासादोयमद्भुतः ॥ २४ ॥ असौ स्कंदेश्वरो देवश्चंद्रयायद्विलोकनात् ॥ आजन्म ब्रह्मचर्यस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ २५ ॥ विनायके श्वरश्चायं सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ यत्सेवया प्राणस्य तिष्ठणां सर्वविनायकाः ॥ २६ ॥ इयं वाराणसी देवी साक्षान्मूर्तिमयी शुभा ॥ यस्याविलोकनात् पुंसां भूयानो गभसंभवः ॥ २७ ॥ पार्वती श्वरलिंगस्य महादायतनं विदम् ॥ यत्र नित्यं महेशानो गौरयसि हविमुक्तिदः ॥ २८ ॥ एष भृंगी श्वरः श्रीमान् महापातकनाशनः ॥ जीवन्मुक्तोऽभवद्भृंगी यस्य लिंगस्य सेवया ॥ २९ ॥ चतुर्वेदश्चरश्चैष चतुर्वेदधरो विधिः ॥ लभेद्यदीक्षणादिप्रोवेदाव्ययनजं फलम् ॥ १३० ॥ यज्ञैः संस्थापितं चैतल्लिंगं यज्ञेश्वराभिधम् ॥ यदर्चनाल्लभेन्मर्त्यः सर्वयागफलमहत् ॥ ३१ ॥ पुराणे श्वरनामैतल्लिंगमष्टादशगुलम् ॥ अष्टादशानां विद्यानां स्यादाधारा यदीक्षणात् ॥ ३२ ॥ धर्मशास्त्रेश्वरश्चायं स्मृतिभिश्च प्रतिष्ठितः ॥ स्मृत्यव्ययनजं पुण्यं यद्विलोकनतां भवत् ॥ ३३ ॥ सारस्वतमिदं लिंगं सर्वजाह्वविनाशकत् ॥ सर्वतीर्थेश्वरं लिंगमेतत्सदा विशुद्धिदम् ॥ ३४ ॥ शैले श्वरस्य लिंगस्य मंडपायं महाद्भुतः ॥ सर्वपारंजितानां यो विभर्ति परां श्रियम् ॥ ३५ ॥ समसागरसंज्ञं वै लिंगमेतन्मनोहरम् ॥ यदीक्षणां ल्लभेन्मर्त्यः स साध्विज्ञानजं फलम् ॥ ३६ ॥ असौ मंत्रेश्वरः श्रीमान् मंत्रजाप्यफलप्रदः ॥ समकोटिमहामंत्रैः स्थापितो यः पुरायुगे ॥ ३७ ॥

तथा ॥ चतुर्वक्त्राद्भुतिकचित् ॥ विदधातीति विधिः सर्वोत्पादक इत्यर्थः ॥ १३० ॥ ३१ ॥ अष्टादशगुलं तिर्यगृद्धमष्टादशगुलपरिमितमित्यर्थः ॥ तदुपयोगमाहाष्टादेशेति ॥ ३२ ॥ प्रतिष्ठितः स्थापितः ॥ यलंबित इति पाठे आश्रित इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ सर्वेषां जाह्वमज्ञानं तद्विनाशकत् ॥ यद्वा सर्वजाह्वमूलं विद्यातूलाहूयं तद्विनाशक इति ॥ विशुद्धिदं मंत्रकरणशुद्धिदमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ विभर्ति धारयति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पुरायुगे सत्ययुगे ॥ ३७ ॥

त्रिपुरेशस्य त्रिपुरस्थेशस्यैवार्थः ॥ त्रिपुरैः त्रिपुरैः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हृदतिप्रसिद्धौ ॥ हातिपाठेऽपि एवार्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ खर्वविनायकः खर्वनामागणा-
 धिपः ॥ तर्हि खर्वत्वात् खर्वफलदृष्टवर्कितेत्याह ॥ अखर्वसिद्धिदइति ॥ शेषेणानेन ॥ ४५ ॥ सर्वतवद्विनासकृष्णभुवनलेन ॥ शर्वपंचजनमानमानसुरम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
 त्रिपुरेशस्यालिंगस्य पुरःकुडमिदमहत् ॥ त्रिपुरैः खानितं पूर्वात्रिपुरारिप्रियं परम् ॥ ३८ ॥ इदं वाणे श्वरं लिंगं सहस्रभुजपूजितम् ॥ द्विभुजस्या-
 पि बाणस्य सहस्रभुजहेतुकम् ॥ ३९ ॥ वैरोचनश्चरश्च पुरःप्रह्लादकेशवान् ॥ बलिकेशवनामासावेषनारदेकेशवः ॥ १४० ॥ आदिकेशवपू-
 र्वेण त्वयादित्यकेशवः ॥ भीष्मकेशवनामासौ दत्तात्रेयश्चरस्त्वयम् ॥ ४१ ॥ दत्तात्रेयश्चरापूर्वमेष आदिगदाधरः ॥ भृगुकेशवनामासा-
 वेषवामनकेशवः ॥ ४२ ॥ नरनारायणावेतौ यज्ञवाराहकेशवः ॥ विदारनारसिंहाय गोपीगोविंदएव ॥ ४३ ॥ एष लक्ष्मीवृत्तिहस्यप्रासादा-
 रत्नकेतनः ॥ यस्य प्रसादात्प्रह्लादः पदमेद्रमवाप्तवान् ॥ ४४ ॥ अखर्वसिद्धिदः पुंसां भेषखर्वविनायकः ॥ शेषमाधवनामासौ शेषेणस्थायि-
 तपुरा ॥ ४५ ॥ यस्य भक्तानदध्यतैव पि संवर्तवद्विना ॥ शंखमाधवनामासौ शंखहत्वा त्रसंस्थितः ॥ ४६ ॥ इदं सारस्वतं स्तोतः परं ब्रह्मरसाय-
 नम् ॥ सरस्वत्या महानद्यां संगमो यत्र गंगया ॥ ४७ ॥ यत्राप्नुतानराभूयः संभवन्ति न भूतल ॥ श्रीविंदुमाधवस्त्वेषसाक्षात् लक्ष्मीपतिः परः ॥ ४८ ॥
 श्रद्धयायं नमन्मत्यां न वसेद्भवे रमनि ॥ नदारिद्र्यमवाप्नाति व्याधिभिर्नाभिभूयत ॥ ४९ ॥ विंदुमाधव भक्तो यस्तं यमोपि न मस्यति ॥ प्रण-
 वात्मा य एकोऽस्ति नादं विंदुस्वरूपधृक् ॥ ५० ॥ अमूर्तं यत्परं ब्रह्म विंदुमाधवा एव सः ॥ एतत्पंचनदतीर्थं पंचब्रह्मात्मसंज्ञकम् ॥ ५१ ॥ यत्र स्रग्वा-
 तो न गृहीयाच्छरीरं पांचभौतिकम् ॥ एषासां मंगला गौरी काश्यां परममंगलम् ॥ ५२ ॥ यत्र सादादवाप्नोति नराऽत्र च परत्र च ॥ मयूखादित्य-
 संज्ञायं रश्मिमाली तमोपहः ॥ ५३ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ पंचनदयदार्थमाह ॥ पंचेति ॥ अकारोकारमकारं विंदुनादाः ॥ किरणाधृतपापासरस्वती गंगायुमानयोवा सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानसंज्ञावा पं-
 चब्रह्माणस्तदालोकं तत्संज्ञकं तत्स्वरूपनामकम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ यस्याः प्रसादात्परममंगलमाप्नोति सैषा मंगला गौरीत्यन्वयः ॥ रश्मिमाली सूर्यः ॥ तमोपहोऽज्ञाननाशकः अं-
 धकारश्च संकोचा ॥ ५३ ॥

गभस्तीशङ्खिपुस्तमार्षम् ॥ दिव्यमहःस्वप्रकाशं ज्योतिस्तत्प्रदम् ॥ षडङ्गुसूनुनामाकड्येन ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ किरणमालिनः सूर्यस्य ॥ पातकधावनं पपस्य शोधनं शक्यमिति यावत् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कपयो वानराः ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निर्वचनपूर्वकं ब्रह्मेश्वरं लिङ्गं दर्शयति ॥ यानीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ कृत्तिवासे श्वरस्येत्यत्रादित्यवत् ॥

गभस्तीशो महालिङ्गमेतद् दिव्यमहःप्रदम् ॥ षडङ्गुसूनुनाप्यत्र तपस्तप्तं पुरा महत् ॥ ५४ ॥ लिङ्गं संस्थाप्य परमं स्वनाम्नायुः प्रदं परम् ॥ किरणेनैव रनामैतद् लिङ्गं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ५५ ॥ सरुक्म तमिदं लोकां कनये किरणमालिनः ॥ धौतपापेष्वर्गं लिङ्गमेतत्पातकधावनम् ॥ ५६ ॥ निर्वाणं नरसिंहोयं भक्तनिर्वाणकरणम् ॥ मणिप्रदीपनागोयं महामणिविभूषणः ॥ ५७ ॥ यदचनान्नरो जातु न नागैः परिभूयते ॥ कपिलेशमिदं लिङ्गं कपिलेन प्रतिष्ठितम् ॥ ५८ ॥ मुच्यते कपयोऽप्यस्य दर्शनात् किमु मानवाः ॥ प्रियव्रतेश्वरं लिङ्गं महदेतत्सकाशते ॥ ५९ ॥ यस्यार्चनां लुभे जंतुः प्रियत्वं सर्वजंतुषु ॥ इदमायतनं श्रेष्ठं न निमाणि व्यनिर्मितम् ॥ ६० ॥ श्रीमतः कालराजस्य कलिकालार्तिहारिणः ॥ निजभक्तजनं पातियः पापात्पापभक्षणः ॥ ६१ ॥ क्षेत्रविघ्नकरा न्यापा न्यातय न्यातनाशतैः ॥ इयं मंदाकिनी रम्या तपस्तप्तमिहागता ॥ ६२ ॥ काशीवासमुखं प्राप्य नाद्यापि दिवसीहते ॥ स्नात्वा त्रसंतं व्यपितुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः ॥ ६३ ॥ नरो न नरकं पश्येदपि दुष्कृतकर्मकृत् ॥ यानि कानि च लिङ्गा निष्कारां संतिसहस्रशः ॥ ६४ ॥ रत्नभूतमिदं तेषु लिङ्गं ब्रह्मेश्वराभिधम् ॥ रत्नेश्वरप्रसादेन भुङ्क्ते नृणां न्यनकशः ॥ ६५ ॥ पुरुषार्थमहारत्नेन वीणां को न लब्धवान् ॥ कृत्तिवासे श्वरस्यैषा महाप्रासादनिर्मितिः ॥ ६६ ॥ यादृच्छाऽपि नरदूरात् कृत्तिवासेऽपदं लभेत ॥ सर्वेषामपि लिङ्गानां मौलित्वं कृत्तिवाससः ॥ ६७ ॥ उँकारेशः शिखाज्ञया लोचनानि त्रिलोचनः ॥ गोकर्णभारभूतशैतलकर्णौ परिकीर्तितौ ॥ ६८ ॥ विश्वेश्वरविमुक्तौ च द्वावेतौ दक्षिणौ करौ ॥ धर्मेशमणि कर्णेशौ द्वौ करौ दक्षिणतरो ॥ ६९ ॥ कालेश्वरकपर्दीशौ च रणावतिनिर्मलौ ॥ ज्येष्ठेश्वरानि तं ब्रह्मनाभिर्वैमथ्यमेश्वरः ॥ १७० ॥

मार्षम् ॥ ६६ ॥ लिङ्गालोकं विश्वेश्वरशरीरं कथयति ॥ सर्वेषामित्यादस्य यावेतादित्यतः आत्मेन यथेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ धर्मेशमणि कर्णेशौ विल्यत्रांतिमपदे द्वावन्तलमार्षम् ॥ ६९ ॥ १७० ॥

आत्माहंकारः ॥ ७१ ॥ कोटिशतैभ्यः पराणि परः कोटिशतानि अनन्तानीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यावतो विश्वेश्वराऽविमुक्ते श्वरा विलुक्ताऽनुवादोऽन्यत्पटुम् ॥ तदेवाह ॥ नित्येति पादत्रये ण ॥ स्थितिसमयेऽत्र ग्रन्थं विद्यते अयं यस्मात्तत्तत्कं वा दत्वा ॥ नित्यं यन्निर्वाणं तद्वौ नित्यं सर्वदा वानिर्वाणप्रदा विलुक्तेरेणा न्वयः ॥ हीति श्रुतिप्रसिद्धिद्वयोतयाति ॥ ७३ ॥ पितृलिंगपित्रो श्वरम् ॥ ७४ ॥ ईर्षा ईश्वरी चित्रघटाचासवीशी चित्तेकं पदं वा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विश्वमुजा विश्वबाहुकावदीनाम्ना ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ सौतस्तीर्थगंगायां प्रवाह रूपं वा ॥ ७९ ॥ १९८० ॥

कपर्दीस्य महादेवः शिरोभूषणश्रुतीश्वरः ॥ चंद्रशोऽहदयंतस्य आत्मावीरेश्वरः परः ॥ ७१ ॥ लिंगंतस्य तु केदारः शुक्रं शुक्रेश्वरं विदुः ॥ अन्यानि यानि लिंगानि परः कोटिशतानि च ॥ ७२ ॥ ज्ञेयानि न खलोमानि पुषो भूषणान्यपि ॥ यावेतौ दक्षिणौ हस्तौ नित्यनिर्वाणदौ हितौ ॥ ७३ ॥ जंतूनामभयं दत्वा पतनामोहसागरे ॥ इधं दुर्गाभगवती पितृलिंगमिदं परम् ॥ ७४ ॥ इयं हि चित्रघंशो घंटा कर्ण इदं स्वयम् ॥ इयं साललितगौरी विशालाक्षी च मद्भुता ॥ ७५ ॥ आशा विनायकस्त्वेष धर्मकूपो यमद्भुतः ॥ यत्र पिंडान्नरो दत्वा पितृन्ब्रह्म पदं नयेत् ॥ ७६ ॥ एषा विश्वभुजा देवी विश्वैकजननी परा ॥ असौ बंदी महादेवी नित्यं त्रैलोक्यवर्दिता ॥ ७७ ॥ निगडस्थानपि जनान्पाशाभोचयति स्मृता ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थमेतं त्रैलोक्यवर्दितम् ॥ ७८ ॥ यत्राहुतित्रयेणापि अग्निहोत्रफलं भवेत् ॥ प्रयागाख्यमिदं स्र्वांतःसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ७९ ॥ अशोकाख्यमिदं तीर्थं गंगकेशवर्णवै ॥ मोक्षद्वारमिदं श्रेष्ठं स्वर्गद्वारमिदं विदुः ॥ १८० ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे ज्ञानवापीवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ स्कंद उवाच ॥ पुनर्दर्शतन्वर्गी चित्रपट्यां यतोद्भव ॥ स्वर्गद्वारापुरोभागे श्रीमती मणिर्कर्णिकाम् ॥ १ ॥ संसारसर्पदृशानां जंतूनां यत्र शंकरः ॥ अपसव्येन हस्तेन नूतने ब्रह्मस्थश्च शनश्रुतिम् ॥ २ ॥

इति श्रीरामानंदकृत्यां काशीखंडटीकायां त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७९ ॥ चतुस्त्रिंशत्तमेऽध्याये सर्वपापैकहारेके ॥ ज्ञानवापीप्रशंसाचण्ड्यते मरुदुल्ला ॥ १ ॥ ज्ञानवाप्याः प्रशंसां वक्तुं पुनरपि चित्रपटीदर्शनेनैव प्रस्तावयति ॥ पुनरिति ॥ १ ॥ मणिर्कर्णिकाया आदिद्वयोतनां तीर्थपुनः प्रशंसा माह ॥ संसारेत्यादिना ॥ अपसव्येन दक्षिणेन ॥ अपसव्येन ति पाठे उपदेशानां भयं हिततयातिः करणस्यास्थ्यार्थदूरीकृतसर्पेण हस्तेन श्रुतिदक्षिणकर्णस्य शत्रुब्रह्मज्ञानं ब्रूते ॥ कथयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

कपिलेन्दुहृत्यैषमात्रे श्रीकपिलप्रोक्तेन सांख्येनास्मान्सांख्यविवेकेन ॥ ३ ॥ यांमणिकर्णिकां जपेयुः सेयं मोक्षभूरिति पूर्वक्रियाया अनुष्ठापः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ब्रह्मयज्ञरताज्ञानयज्ञरताः ॥
 अतएव शंकराचार्यप्रभृतीनां मणिकर्ण्याश्रयणश्रूयते ॥ यद्वा ब्रह्मवेदस्तथज्ञाता इत्यर्थः ॥ ६ ॥ मणिकर्णिकाया अधि अधिमणिकर्णिकं तदुपरित्यर्थः ॥ ७ ॥ सीमंतिव्योनायः पति
 मनुब्रज्यमृतं गतारमनुपश्चाद्ब्रह्मवाचनमरणसहमरणं वाक्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ प्रति साधुसांख्येनास्मान्सांख्यविवेकेन ॥ ९ ॥ जपेयुर्भ
 न कपिलेन योगेन न सांख्येन न च व्रतैः ॥ यागतिः प्राप्यते पुंभित्सा दधामोक्षभूरियम् ॥ ३ ॥ वैकुण्ठविष्णुभवनविष्णुभक्तिपरायणाः ॥ जपेयुः
 सततं मुक्त्यै श्रीमती मणिकर्णिकाम् ॥ ४ ॥ हुत्वाग्निहोत्रमपि च यावज्जीविं विदित्तमाः ॥ अतेश्रयंते मुक्त्यै सांख्यै श्रीमणिर्कर्णिका ॥ ५ ॥
 वेदान्या ठिवा विधिब्रह्मयज्ञरताभूवि ॥ यांश्रयंति द्विजान् मुक्त्यै सांख्यै श्रीमणिर्कर्णिका ॥ ६ ॥ इन्द्राक्ततूनपि नृपावहू न्यसदक्षिणान् ॥ श्रयं
 ते श्रयसे धन्याः प्राति अधिमणिर्कर्णिकम् ॥ ७ ॥ सीमंतिव्यापि सततं पतिव्रतपरायणाः ॥ मुक्त्यै पतिमनुब्रज्य श्रयंति मणिर्कर्णिकाम् ॥ ८ ॥ वै
 श्या अपि च सेवेन्यायोपाजितसंपदः ॥ धनानि साधुसांख्येनास्मान्सांख्यविवेकेन ॥ ९ ॥ त्यक्त्वा पुत्रकलत्रादिसंस्तुद्राव्याय मार्गगाः ॥
 निर्वाणप्राप्तये चैनौ भजेयुर्भणिर्कर्णिकाम् ॥ १० ॥ यावज्जीविं चरंतोऽपि ब्रह्मचर्यं जितेन्द्रियाः ॥ निःश्रयसंश्रयं त्येनां श्रीमती मणिर्कर्णिका
 ॥ ११ ॥ अतिथीनिपि सतप्यं पंचयज्ञरता अपि ॥ गृहस्थाश्रमिणेनां त्यजेयुर्भणिर्कर्णिकाम् ॥ १२ ॥ वानप्रस्थाश्रमयुजो ज्ञात्वा निर्वाण
 साधनम् ॥ सन्नियस्येन्द्रियग्राभं मणिर्कर्णिकामुपासते ॥ १३ ॥ अनन्यसाधनां मुक्तिज्ञात्वा शक्तिरनेकधा ॥ मुमुक्षुभिस्त्वेकदंडैः स्येव ते मणिर्
 णिका ॥ १४ ॥ दंडयित्वा मनो वाचं कायं नित्यं त्रिदंडिनः ॥ नैः श्रयसीं श्रियं प्राप्नुयंते मणिर्कर्णिकाम् ॥ १५ ॥ सन्यस्ताखिलकर्माणो दंडयि
 त्वाचलं मनः ॥ एकदंडव्रता मुक्त्यै भजेयुर्भणिर्कर्णिकाम् ॥ १६ ॥

जंति ॥ १० ॥ ११ ॥ देवयज्ञपितृयज्ञमनुष्ययज्ञभूतयज्ञब्रह्मयज्ञा इति पंचयज्ञाः ॥ त्यजेयुस्सजंति ॥ १२ ॥ मणिर्कर्णीमुपासते इत्यादिषु यथायोग्यं यासेयं मोक्षभूरिति वा इमां भिति
 बाबोद्धव्यम् ॥ १३ ॥ अनन्यसाधनां स्वतः सिद्धांस्वप्रकाराणि मिति वा ॥ मणिर्कर्णिकां मंत्रेण निविद्यते न्यसाधन्यस्याः सा तथातामिति वा ॥ १४ ॥ दंडयित्वेति ॥ तत्र मनोदंडः प्राणा
 यासः ॥ वाचोदंडो मौनम् ॥ कायदंडो वथाव्यापाराहित्यम् ॥ तथा च भागवते भगवद्वचनम् ॥ मौनाग्निहानिलाया मादंडावाग्देहचेतसां ॥ न ह्येतं सति यस्यांगवेणुभिर्न भवेद्यतिरिति ॥
 नैः श्रयसीं किञ्चल्यसंबन्धिनीम् ॥ १५ ॥ सन्यसेति ॥ अस्याविद्वद्द्विषयत्वादनन्येत्यस्य विविदिषु विषयत्वाद्वा नरुक्त्यम् ॥ १६ ॥

अनन्येत्यादिश्लोकत्रयोक्तमुपसंहरति ॥ शिखीति ॥ शिखीचिदं ॥ मुंडीएकदंडी ॥ जटीपाशुपतादिः ॥ कौपीनैकवलकौपीनमात्रग्राही ॥ मुमुक्षुरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ अन्यो
 वायकश्चिन्मुमुक्षुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ तुराब्देक्तविशेषमाह ॥ हेलयेति ॥ १९ ॥ उमाभ्यामनशनव्रतत्रिकालाभ्यवहारिरभ्याम् ॥ चतुर्थ्याद्विवचनेतत् ॥ २० ॥ यथोक्तमितिसा
 र्धवाक्यम् ॥ निष्ठातात्यर्थतत्त्वकपाशुपतव्रतंनियमम् ॥ कीदृशम् यथोक्तंसनकुमारसंहितायांयथावक्तोक्तिमितिस्त्रिपुंडधारणादिरूपमेकआचरेदनुतिष्ठत एकोनितरंद्वेनांम
 शिखीमुंडीजटीवापिकौपीनीवादिगंबरः ॥ मुमुक्षुःकोनसेवेतमुक्तिदामणिकर्णिकाम् ॥ १७ ॥ तपःकर्तुनशक्तायेदानंवादातुमक्षमाः ॥ यो
 गाभ्यासविहीनयेतेषामेषविमुक्तिदा ॥ १८ ॥ संत्युपायाःसहस्रंनुक्तयेनथामुने ॥ हलैषायथादद्यान्निर्वणिमणिकर्णिका ॥ १९ ॥
 अनशनव्रतधत्तेत्रिकालाभ्यवहारिणे ॥ प्रातेदद्यात्समांमुक्तिमुभाभ्यामणिकर्णिका ॥ २० ॥ यथोक्तमाचरेदेकोनिष्ठापाशुपतव्रतम् ॥ नि
 रंतरंस्मरेदेकोल्लेखनांमणिकर्णिकाम् ॥ २१ ॥ दृष्टान्नवपुषःपातेद्वयोश्चसदृशीगतिः ॥ तस्मात्सर्वविहायाशुसेव्यैषामणिकर्णिका ॥ २२ ॥
 स्वर्गद्वारेविशेषयुर्थेविगत्यमणिकर्णिकाम् ॥ तेषांविधूतपापानांकापिस्वर्गोनदूरतः ॥ २३ ॥ स्वर्गद्वारःस्वर्गभूरेषामोक्षभूमणिकर्णिका ॥ स्व
 र्गपवर्गवैत्रेवनोपरिष्ठात्त्रचाप्यधः ॥ २४ ॥ दत्त्वादानान्येकानि विगात्यमणिकर्णिकाम् ॥ स्वर्गद्वारं प्राविशयेतेनिरयगामिनः ॥ २५ ॥
 स्वर्गपवर्गयोर्थःकोविदेश्चनिरूपितः ॥ स्वर्गःसुखंसमुदिष्टमपवर्गोमहासुखम् ॥ २६ ॥ मणिकर्ण्युपविष्टस्ययत्सुखंजायतेसतः ॥ सिंहा
 सनोपविष्टस्यतत्सुखंक्षशतक्रतोः ॥ २७ ॥ महासुखंयदुद्दिष्टसमाधौविस्मृतात्मनाम् ॥ श्रीमत्यामणिकर्ण्यतत्सहजेनैवजायते ॥ २८ ॥
 णिकर्णिकांस्मरेत्तयोर्द्वयोत्रमणिकर्ण्यवपुषःपातेसदृशीगतिर्दृष्टव्यः ॥ २९ ॥ फलितमाह ॥ तस्मादित्यर्थेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्वर्गद्वारःस्वर्गस्यद्वाररूपस्वर्गभूमौक्षेत्रैषामणिक
 र्णिकेत्यर्थः ॥ तस्मात्स्वर्गपवर्गवैत्रेवमणिकर्णिकायासेवनतूपरिष्ठादप्यधःक्कापीत्यर्थः ॥ स्वर्गद्वारेतिपाठेस्वर्गसुखंतद्वदातीतितथा ॥ अत्रैवेत्यस्यायंभावः ॥ अत्रैवस्वर्गमोक्षोप्राप्यपित
 इदानीतौदर्शयति ॥ मणिकर्णीतिद्वाभ्याम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ स्वर्गपवर्गवैत्रेवेतिस्वानुजेवनदर्शयितुंस्वर्गपवर्गयोर्थमाह ॥ स्वर्गपवर्गयोरीति ॥ २६ ॥

१ कोविद्वद्विरित्यपिकचित्पाठः

ब्रह्मनालिकायामणिकर्णिकायाश्चिह्नमाह ॥ स्वर्गद्वारादिति ॥ सौभाग्यं सौंदर्यं भाग्यं मेष्वयं दिषा दुष्यंतयोरेकनिधिर्मुख्य आश्रयः काचिदपरिमियगुणगहना ॥ एकामुख्या ॥ २ ॥
 द्रुहिणाश्चतुर्मुखाः ॥ जग्मुर्गताः ॥ नैत्येषाणामणिकर्णिकानएनिगच्छतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ संतीति ॥ मणिकर्णिकां पतितो व्याप्य वेद्येति व्यर्थः ॥ तावन्तीति तां संतियावद्विस्तीर्णं
 स्तिलमात्रापि एकतिलपरिमितापि भूमिर्निरलीकृताननिरवकाशीकृत्यर्थः ॥ ३१ ॥ कोपिंजीवः स्त्रीजीवो वेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्थूलमणिकर्णिकायाः प्रमाणमाह ॥ आभत्या
 स्वर्गद्वारात्पुरोभागे देवनाश्वपश्चिमे ॥ सौभाग्यभाग्यैकनिधिः काचिदकामहास्थली ॥ २९ ॥ यावन्तोभास्वतः स्पर्शाद्भासंतैसैकताः कणाः
 तावन्तोद्गुहिणाजम्बूनैत्येषामणिकर्णिका ॥ ३० ॥ संतितीथानितावन्ति पतितो मणिकर्णिकाम् ॥ यावद्भिस्तिलमात्रापिनभूमिर्विरलीकृता
 ॥ ३१ ॥ यदन्वयेकपि मुक्तः संप्राप्य मणिकर्णिकाम् ॥ तदं स्यात्सत्त्वभावेण मान्याः स्वर्गोक्तसामपि ॥ ३२ ॥ तर्पिताः पितरो येन संप्राप्य मणि
 कर्णिकाम् ॥ समसप्ततथासप्तपूर्वा स्तेन तारिताः ॥ ३३ ॥ आभत्यादेव सरित आहरिश्चंद्रमंडपात् ॥ आगंगोक्तेश्वादाचस्वद्वारान्मणिकर्णि
 का ॥ ३४ ॥ एतद्रजः कणतुलां त्रिलोक्यपि न गच्छति ॥ एतस्यास्य प्रयतते त्रिलोकस्योऽखिलो भवो ॥ ३५ ॥ कलावती चित्रपटी पश्यतीत्यमुद्रमु
 द्रुः ॥ ज्ञानवापी ददर्श यश्री विश्वेश्वरदक्षिणे ॥ ३६ ॥ यदंबुसतं तं रक्षेदुत्ताहं डनायकः ॥ संभ्रमो विभ्रमश्चासौ दवाभ्रांतिं गरीयसीम् ॥ ३७ ॥
 याष्टमूर्तिर्महादेवः पुराणे परिपठ्यते ॥ तस्यैषां बुभुमयी मूर्तिर्ज्ञानदाज्ञानवापिका ॥ ३८ ॥ नेत्रयोरतिथीकृत्य ज्ञानवापी कलावती ॥ कदंबकु
 सुमकारां वभारक्षणतस्तनुम् ॥ ३९ ॥ अंगानिवेपथुं प्रापुः स्विन्नाभालस्थलीभ्रमम् ॥ हर्षवाण्यां बुकलिले जाते तस्य विलोचने ॥ ४० ॥
 दिति ॥ ३४ ॥ नाच्छति न प्राप्नोति ॥ तत्र हेतुमाह ॥ एतदिति ॥ त्रिलोकस्य त्रिलोके कर्तव्यमानः ॥ अखिलो भवीकृतः संसारी ॥ अवनीमिति पठेन्निलो
 कस्थस्त्रिजगतीस्थो जनपतः सार्थमवनीप्रयतते पर्यटनीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ रक्षणे हेतुमाह ॥ योष्टमूर्तिरिति ॥ पंचभूतसोमसूर्यास्मानः आत्मानं त्यक्त्वा दीक्षितब्राह्मणां
 तावाष्टौ मूर्तयः ॥ ३८ ॥ कदंबकुसुमाकारां कदंबकुसुमवद्रोमां चिताम् ॥ ३९ ॥ स्विन्नासिद्वांश्चिह्नदूपावा ॥ हर्षवाण्यां बुनकलिले व्यामिश्रे ॥ बाष्पां बुनेति सामान्यविशेषभावा
 न्नपौनरुत्थम् विलोचने विशिष्टलोचने द्वेति द्विवचनम् ॥ ४० ॥

तत्संज्ञिन्श्चलाञ्जुत् ॥ व्यभंशदधःपपात ॥ ४१ ॥ स्वदेहम् ॥ सौषुमायासुषुप्तसंबन्धिन्याम् ॥ ४२ ॥ साकर्तद्विक्रमुमाकारत्वादिह्वावस्थायस्याः सातदवस्थाताम् ॥ विज्ञाय
तामवस्थामिति शेषः ॥ ४४ ॥ ऐक्षिदृष्टम् ॥ ४५ ॥ अयेति चेदर्थे ॥ इत्थं न चेत्कथमियमकांडानवसरात् ॥ ल्यब्लोपेपंचमी ॥ अकांडं प्राप्य पर्यममहत्सवतो जाविनमोहं प्राप्नोति
त्यर्थः ॥ अपि पटोयसीमतिशयेन पटुतराम् ॥ ४६ ॥ तन्मोहव्यनिदानं चासौ मोहश्च तस्यां वा मोहस्य मोहस्यकारणम् ॥ उपचर्यते णि रित्युपचारव्यजनदयलैरनाकुलमना बाधं
तत्संभगात्रलतिकामुखवैपर्यमापच ॥ स्वरोथगदूदाजो तोव्यभंशतत्करायटी ॥ ४७ ॥ साक्षणं स्विस्मरकारकं हंकाहं न वेत्ति च ॥ सौषु
प्तायां दशायां च परमात्मैव निश्चला ॥ ४८ ॥ अथ तत्परिचरिण्यस्वरमाणा इतस्ततः ॥ किं किं किमेतदेतत् किं पृच्छंति स्म परस्परम् ॥ ४९ ॥
तदवस्थां समालोक्य तां ताश्च तुरचेतसः ॥ विज्ञाय सात्विकं भावैरिदमुचुः परस्परम् ॥ ४९ ॥ भवांतरं प्रेमपात्रमेतयै क्षितुं किंच न ॥ चिरात्तेन
च संगत्य सुखमुच्छांमिवापह ॥ ४५ ॥ अथ न तथं कथमियमकांडात्पयमममहत् ॥ प्रेक्षमागारहश्चिपटीमतिपटीयसीम् ॥ ४६ ॥ तन्मोहस्य
निदानं ताः सम्यगवविचार्य च ॥ उपचरुर्महाशतैरुपचारैरनाकुलम् ॥ ४७ ॥ काचित्तांवीजयांचक्रे कटलीतालद्वंतकैः ॥ विसिनीवल्यैरन्या
धन्यां तापय भूषयत् ॥ ४८ ॥ अमदैश्चंदनरसैरभ्यर्षिचटुमंपरा ॥ अशोकपल्लवैरस्याः काचिच्छोकमनीनशत् ॥ ४९ ॥ धारामंदपधारांबुसी
करैस्तत्तनूलताम् ॥ इदार्थविरहग्लानां सिंचयामास काचन ॥ ५० ॥ जलाद्रवासासाकाचिदेतस्यास्तनुमावृणोत् ॥ कर्पूरक्षोदजाले परन्या
स्तामवलेपयत् ॥ ५१ ॥ पद्मिनीदलशय्यांचकाचिद्वारचयन्मुदुम् ॥ काचिकुलिशने पथ्यंदूरीकृत्य तदंगतः ॥ ५२ ॥ मुक्ताकलापंचर्यांचक्रे
वक्षोजमंडले ॥ काचिच्छशिमुखीतांचुंचद्रकांतशिलातले ॥ ५३ ॥ स्वापयामास तत्तत्सर्वं सवच्छीतांबुशीतले ॥ हृद्वोपचार्यमाणांतामिथं
बुद्धिशरीरिणी ॥ ५४ ॥ अतितापपरीतांगीताः सखीः प्रत्यभापत ॥ एतस्यास्तापशार्थं जानेहं परमौषधम् ॥ ५५ ॥

यथास्यान्तथा उपचरुपचारांश्चक्रुः ॥ ४७ ॥ उपचारो नैव दर्शयति ॥ काचिदित्यारभ्य सापीष्टेत्यतः प्राक्तनेन ॥ दंतकैर्व्यजनैः ॥ विसिनीवल्यैः पादनीकटैः ॥ पर्यभूषयद्बुध्यांच
कार ॥ ४८ ॥ अमदैः स्निग्धैः ॥ अनीनशान्नाशायामास ॥ ४९ ॥ ५० ॥ कर्पूरक्षोदजालेपैः कर्पूरचूर्णजैरालेपैः ॥ ५१ ॥ कुलिशने पथ्यं वज्जालं करणम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ बुद्धियुक्तं
शरीरं वर्तते यस्य सा बुद्धिशरीरिणी तिसा च यत्संज्ञा ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

माचिरशीघ्रम् ॥ सत्वारभितिकिञ्चिद् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तत्परिचारिकाः कलावत्याः सत्यः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अवयहेण दृष्टिप्रतिघातेन हृद्यतापेनेति यावत् ॥ परिमलानां इषच्छुक्काः ॥ ओष

उपचारनिमान्सर्वान्दूरीकुरुतमाचिरम् ॥ अपतापाङ्करोऽप्येनांसद्यः पश्यतकौतुकम् ॥ ५६ ॥ दृष्ट्वा चित्रपटीमेपासद्यो विद्वलतामगात् ॥ अत्रैव काचिदेतस्याः प्रेमभूरस्ति निश्चितम् ॥ ५७ ॥ अतः श्रित्रपटीस्य शरीरपरितोषा विहास्यति ॥ वाक्यद्विद्विशीरिण्यास्तत्स्तत्परिचारिकाः ॥ ५८ ॥ निधाय तत्पुरः प्राचुः पटीपश्य कलावति ॥ तवानन्दकरी यत्र काचिदस्तीष्टे देवता ॥ ५९ ॥ सापीष्टे देवतानां घातपटीदर्शनेन च ॥ सुधा मेकमिव प्राप्य मूर्च्छां हिवोत्थिता द्रुतम् ॥ ६० ॥ अवग्रहपरिमलानां वर्षासारे विषधीः ॥ पुनरालोक्या च केजानां ज्ञानवापिकाम् ॥ ६१ ॥ स्थञ्चा कलावती तां तु वापीं चित्रगतामपि ॥ लेभे भवन्तरज्ञानं यथासीत् पूर्वजन्मनि ॥ ६२ ॥ पुनर्विचार्यां च केवापीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ अहो चित्रगतापीयं संस्पृष्टा ज्ञानवापिका ॥ ६३ ॥ ज्ञानं मे जनयामास भवन्तरसमुद्भवम् ॥ अथ तासां पुरोदृष्टा कथयामास सुन्दरी ॥ ६४ ॥ निजं प्राग्भवत्तानं ज्ञानवापीप्रभावजम् ॥ कलावत्युवाच ॥ एतस्माज्जन्मनः पूर्वमहं ब्राह्मणकन्यका ॥ ६५ ॥ उपविश्यैश्वर्यं कांश्चा ज्ञानवाप्यां रमेमुदा ॥ जनको मे हरिस्वामी जनयित्री प्रियंवदा ॥ ६६ ॥ आख्यामममुशीलिति मां च विद्याधरोऽहरत् ॥ मध्ये मार्गनिशीथे यतदोपमलयाचलम् ॥ ६७ ॥ रक्षसा सह तोर्वीरो राक्षसं सजधानह ॥ रक्षोपि मुक्तापात्तुदिव्यं वपुरवापह ॥ ६८ ॥ अवाप जन्मगन्धर्वस्त्वसौ मलयकेतुः ॥ कर्णाटवृषतेः कन्यावभूवाहं कलावती ॥ ६९ ॥ इति ज्ञानं मे मोदूतं ज्ञानवापीक्षणात् ॥ इति तस्यावचः श्रुत्वा सापिबुद्धिशीरिणी ॥ ७० ॥ ताश्च तत्परिचारिण्यः प्रदृष्टास्यास्तदाऽभवन् ॥ प्रोचुस्तां प्राणिपत्याथ पुण्यशीलां कलावतीम् ॥ ७१ ॥ अहा कथं हि सलभ्या यत्र भावो यमीदृशः ॥ धिग्जन्मतेषां मर्त्येऽस्मि न्येन विज्ञानवापिका ॥ ७२ ॥ कलावतिनमस्तुभ्यं कुरुनापि समीहितम् ॥ जनिं सफलयास्माकं नयनः प्रार्थय भूपतिम् ॥ ७३ ॥

धीरोषथ्यः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ उपविश्यैश्वर्यं विश्वेश्वरसमीपे ॥ ६६ ॥ मध्ये मार्गसमीपे ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

निर्वक्ष्यामोतिराप्राप्त्यामः ॥ महाभोगादिपिण्डे निर्वक्ष्यामो निर्विण्णाभिव्यामइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ साक्तेभ्योज्ञानमुप्येदेयतेऽनये ते ज्ञानवापीनाभ्यायथार्थाख्याभावितुमर्हतीत्यर्थः ॥ ७५ ॥ अंकृत्यस्वीकृत्यस्वाकारपटीदर्शनेन सात्विकभावेन विवशं शरीरं परिगोप्याच्छाद्य पूर्ववत्कृत्वेत्यर्थः ॥ व्यजिज्ञापद्विज्ञापयामास ॥ ७६ ॥ आपन्नः प्राप्ताः ॥ ७७ ॥
७९ ॥ अन्यथा मिलिषितस्यादौनेऽथानंतरमेव प्राणायामं नीत्यव्ययः ॥ मेऽन्यथेतिक्वचित् ॥ ८० ॥ गरीयस्याधिकायाः ॥ ८१ ॥ क्रीताः स्वाधीनाः कृता इत्यर्थः ॥ कांत इति वापा
अयंच नियमोऽस्माकमधारभ्य कलावति ॥ निर्वक्ष्यामो महाभोगानदृष्ट्वा तां ज्ञानवापिकाम् ॥ ७८ ॥ अवश्यं ज्ञानवापीसानाद्याभिवितुमर्हति ॥ चित्रांचित्रगतापीहयातवज्ञानदायिनी ॥ ७९ ॥ अंकृत्य तां सांवाक्यं सास्वाकारं परिगोप्य च ॥ प्रियाणि कृत्वा भूभृतुः प्रस्तावज्ञाव्यजिज्ञापत् ॥ ८० ॥ कलावयुवाच ॥ जीवितेश न मे वत्तः किंचित्प्रियतरं क्वचित् ॥ त्वामासाद्य परितराजन् प्राप्ताः सर्वे मनोरथाः ॥ ८१ ॥ एको मनोरथः प्राथम्यमास्यत्रायुत्रक ॥ विचारपथमापन्नस्तवापि समहाहितः ॥ ८२ ॥ मम तु त्वदधीनायाः सुदुप्रापतरो महान् ॥ तव स्वाधीनवत्तेस्तु सिद्धप्राप्तो मनोरथः ॥ ८३ ॥ प्राणेश किंबहुनेन यदि प्राणैः प्रयोजनम् ॥ तदा भिलपितं देहि प्राणायामस्यैतदन्यथा ॥ ८४ ॥ प्राणेशोऽपि गरीयस्यास्तस्यावाक्यं निशम्य सः ॥ उवाच वचनं राजा तस्याः स्वस्यापि च प्रियम् ॥ ८५ ॥ राजावाच ॥ नाहं प्रिये तवादेयमिह पश्यामि भामिनि ॥ प्राणा अपिमम क्रीतास्त्वयाशीलकलागुणैः ॥ ८६ ॥ अविलंबितमाचक्ष्व कृतं विद्वि कलावति ॥ भवद्विधानां साध्वीनां मन्येऽप्राप्य न किंचन ॥ ८७ ॥ कः प्रार्थ्यः प्रार्थनीयं किं को वा प्रार्थयिता प्रिये ॥ न पृथग्जनवर्त्तिकिंचित् न नौ कलावति ॥ ८८ ॥ देशः कोशो बलदुर्गदयदयदपि भामिनि ॥ तत्त्वदीयं न मे किंचित् स्वाभ्यासमात्रमिहास्ति मे ॥ ८९ ॥ तच्च स्वाभ्यासमन्यत्र त्वद्वृत्ते जीवितेश्वरि ॥ राजस्य जयं वदाम्यन्तुणी कृत्यापि भामिनि ॥ ९० ॥
८१ ॥ कैः शीलकलागुणैः शीलं तत्त्वभावः कलाश्चतुः षष्टिविधाः गुणाः शतब्रह्मास्ते ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रार्थयार्थनीयप्रार्थयितुणां भवादिभित्वा प्राप्य नास्तीत्याह ॥ कइति ॥ प्राथोऽप्याव्यः ॥ पृथग्जनवत्साकृतलोकोक्तम् ॥ नौ आवयोः ॥ ८४ ॥ उक्तं विदुषोति ॥ देश इति ॥ देशो जनपदः ॥ कोशो भोडागारः ॥ बलं हस्तश्चरपादातम् ॥ दुर्गो वा क्षीपावर्तमौ दं कुत्रि मंच ॥ तत्र वा क्षीपदक्षनिर्भितम् ॥ पार्वतं पर्वतनिर्भितम् ॥ पर्वतं भवं वा ॥ औदकं मुदकं निर्भितम् ॥ कृत्रिमं प्राकारादे ॥ यदन्यच्छत्रचामारादितस्तर्वास्ते दीयमेव मे मननं किंचित् कितु स्वाभिनंदं स्वाभ्यासं तन्मात्रमेव ममास्ति ॥ ८५ ॥ तच्च मम स्वाभ्यासं त्वद्वृत्ते लांबिन्यत्र ॥ अहमपि लदीय एवेत्यर्थः ॥ ८६ ॥

महोजानेः पृथ्वीभर्तुः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ जनर्जन्म ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ न विद्यतेऽन्यायस्याः सा अनन्या अनन्या चासौ संपत्तिश्चेति तथा ॥ अपत्यसंपत्तिरिति क्विद्साः ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ग्रहिणुप्रस्थापय ॥ ९५ ॥ स्वहृदितिकाचिद् ॥ सहृदितिकाचरणे ॥ सहृदितिकान्यत्र ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्रेयसी प्रेमवती महिषी ॥ समांगमिति ॥ स्वाभ्यामत्यदुहृदलो
 माल्यकेतोर्महीजानेरिति वाक्यनिशम्यसा ॥ प्राहंगंभीरयावाचावश्चरुक्लावती ॥ ८५ ॥ ॥ कलावत्युवाच ॥ नाथ प्रजास्तु प्रजापूर्वस्तथा
 नानाविधाः प्रजाः ॥ प्रजाहिताय संस्पृष्टपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ ८८ ॥ तद्विहीना जनिरपि जलबुद्बुदवन्मुधा ॥ तस्मादकोपि संसाध्यः परत्र ह
 च शर्मणे ॥ ८९ ॥ यत्रानुकूल्यदंपत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्धते ॥ यदुच्यते पुरा विद्विरिति तत्तथ्यमीक्षितम् ॥ ९० ॥ मद्विधानां तु दासीनां शतं तेऽस्ती
 हं मद्विरे ॥ तथापि नितरां प्रेमस्वामिनो मयि दृश्यते ॥ ९१ ॥ तव दास्यपि भोगाढ्या किमु तां कस्थलीचरी ॥ तत्राप्यनन्यसंपत्तिस्तत्र स्वाधीन भ
 र्त्तता ॥ ९२ ॥ विपश्चिंत्संचयेदर्थानि षाण्पतय कर्मणे ॥ तपेयं मायुर्निर्विघ्नं दारांश्चापत्यलब्धये ॥ ९३ ॥ तवैतत्सर्वमस्तीह विश्वेशानुग्रहा
 स्त्रिय ॥ पूर्णयोगोऽभिलाषो मयि दत्तद्वन्द्यहं शृणु ॥ ९४ ॥ तूष्णं ग्रहिणमांसाय विश्वनाथ पुरी प्रति ॥ प्राणाः प्रयाताः प्रागेव वपुः शेषाः स्म कवल
 म् ॥ ९५ ॥ माल्यकेतुः कलावत्या इत्या कर्णवचः स्फुटम् ॥ क्षणं विचार्य स्वहृदिराजोवाच तं प्रियम् ॥ ९६ ॥ प्रिये कलावतियदितव गंत
 व्यमेव हि ॥ राज्यलक्ष्म्या नया किमेच लयात् तद्विहीनया ॥ ९७ ॥ नराज्यं राज्यमित्याहूराज्यश्रीः प्रयसीधुवम् ॥ समांगमपि तद्राज्यं तया हीनं
 दृष्टायते ॥ ९८ ॥ निःसपत्नं कंठं राज्यं भुक्त्वा भोगान्भिरंतरम् ॥ तर्षकाः कृतार्थाश्च विधृता आयुतिः प्रिये ॥ ९९ ॥ अपत्यान्यपि जातानि
 किं कर्तव्यमिहास्ति मे ॥ अवश्यमेव गंतव्याऽऽवाभ्यां वाराणसीपुरी ॥ १०० ॥ माल्यकेतुः प्रियामित्यमाभ्यास्य कृतनिश्चयः ॥ समाहूय च दे
 वज्ञानं प्रकृतीः परिपूज्य च ॥ १ ॥ पुत्रे राज्यं निधायाथ राजा कारी प्रतस्थिवान् ॥ रत्नजातां कियदपि पुत्रादर्थं प्रगृह्य च ॥ २ ॥

शराष्टुर्दुर्गबलानि चेति समांगानि ॥ वृणायेत तृणवदाचरति ॥ ९८ ॥ निस्तरं भोगान्मुक्त्वा तद्विषयार्थाश्च विषयाः कृतार्थाः कृता इति बहुवचनेन परिणमय्य पूर्वक्रियया संबधः ॥
 जाता इति शेष इति वा ॥ भुक्त्वा भोगांस्त्वया सहैतिकाचिद् ॥ आयुतिरासमं तादर्थ्यं विशेषेण धृता विधुतेत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ प्रकृतीः पौरुषेणीः ॥ १ ॥ पुत्राद्रत्नजातमर्थं प्रगृह्यति संब
 धः ॥ पुत्रदत्तमिति पाठे स्पष्टवार्थः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ अवैतज्ञातवती ॥ ४ ॥ ५ ॥ ब्रजसमूहम् दुकूलानिपट्वन्नाणि ॥ ६ ॥ दीपोऽस्यास्तीतिदीपीपाधारयाधिरित्यर्थः ॥ दीप्यादीनांत्रयाणां द्विद्वः ॥ दीर्घत्वमार्षम् ॥ ध्वजस्तंभयु

दृष्ट्वाविश्वेश्वरपुरीं लक्षरोमानरेश्वरः ॥ मेनेकतार्थमालानंसंसारंबुधिपारगम् ॥ ३ ॥ प्रागजन्मवासनायोगात्सापिराज्ञीकलावती ॥ ग्रा
मांतरादागतेवपुरीमार्गानवैत्स्वयम् ॥ ४ ॥ मणिकर्णामथस्नात्वाभूरिदत्वाततावसु ॥ विश्वेशमर्चयित्वाथरत्नजातरैर्नकशः ॥ ५ ॥ दत्त्वा
तत्रापरित्नानिगजानश्चान्गवां व्रजम् ॥ दुकूलानिविचित्राणिपूजोपकरणानिच ॥ ६ ॥ सुवर्णरूप्यकलशान्दीपिदपणचामरान् ॥ ध्वज
संभ्रमपताकाश्चविचित्रोच्चकानिच ॥ ७ ॥ अथप्रदक्षिणीकृत्यमुक्तिमंडपमाविशत् ॥ तत्रधर्मकथांश्रुत्वादत्वातत्रापिसद्दनम् ॥ ८ ॥ सा
यंतनीमहापूजांपुनःकृत्वाक्षितीश्वरः ॥ तत्रजागरणंकृत्वातीर्थत्रिकमहोत्सवैः ॥ ९ ॥ अथप्रातःसमुत्थायकृत्वाशौचाचमक्रियाम् ॥ राज्या
विनिर्दिष्टपथाज्ञानवार्पिदृषोययौ ॥ १० ॥ नृपःसार्धकलावत्यातत्रसस्त्रौप्रदृष्टवत् ॥ अथपिंडान्मनिर्वाप्यसंतर्प्यश्रद्धयापितुम् ॥ ११ ॥
तत्ररूप्यसुवर्णादिप्रात्रेश्वरःप्रतिपाद्यच ॥ दीनांधरुपणानाथान्महार्हरत्नजातैकैः ॥ १२ ॥ प्रीणयित्वानरपतिःपारणांकृतवांस्ततः ॥ संस्का
र्यरत्नसोपानैर्ज्ञानवार्पिकलावती ॥ १३ ॥ आवबधरतिंतत्रसहस्रत्रातिपत्स्विनी ॥ एकांतरोपवासैश्चकदाचिच्चन्यहोव्रतैः ॥ १४ ॥ षडहोभो
जनैश्चापिपक्षार्धनियमैरथ ॥ पक्षांतरोपवासैश्चमासोपवसनादिभिः ॥ १५ ॥ चांद्रायणव्रतैःरुद्धैर्भर्तुःशुश्रूषणैरपि ॥ निनायक्षणवल्का
लमायुशेषस्यसानया ॥ १६ ॥ एकदाज्ञानवाप्यातुप्रातःस्नात्वापविष्टयाः ॥ आगत्यजटिलःकश्चिद्विभूतिंदत्तवान्करे ॥ १७ ॥ उवाचचप्र
सन्नास्यआशीर्भिरभिनंदच ॥ उत्तिष्ठतंप्रकुरुतमहानपथ्यमद्यै ॥ १८ ॥ तारकोदयसंप्राप्तिंवित्रीवांक्षणादिह ॥ यावदित्यंसमाचष्टज
टिलोऽग्रेतयोर्वचः ॥ १९ ॥

क्ताःपताकाध्वजस्तंभपताकाः ॥ उल्लोचकानिचंद्रातपानि ॥ ७ ॥ न्यायार्जितंधनसद्गुणंउल्लंघनंवा ॥ ८ ॥ तौयंत्रिकमहोत्सवैःतृत्यगीतवादित्रपूवकैर्महोत्सवैः ॥ ९ ॥ आचम
क्रियाआचमनक्रिया ॥ राज्याकलावत्या ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ महानपथ्यमहदलंकरणम् ॥ १८ ॥ १९ ॥

क्कणताशब्दवता किंकिणीगणनसहितसक्कणत्किंकिणीगणम् ॥ प्रकणत्किंकिणीगणमितिकचिन्त ॥ १२० ॥ उत्तीयावतीर्यकिमपिवाक्कनस्योरगोचर्यद्वल्लालेकत्वतदादिशदुपदिष्ट
 वा ॥ उपदेशानंतरमनास्थयत्तरंज्योतिर्वाक्कनसातीतस्वप्रकाशं ब्रह्मतत्क्षणाच्छीघ्रमेवोच्चक्रामप्राप्तवान् ॥ अर्थात्कलवतीकोमाल्यकेतुरित्यर्थः ॥ अथवाअनास्थिमित्यादेः
 पूर्वैवाव्ययः ॥ उपदेशानंतरं तद्विमानं क्षणादुच्चक्राम ऊर्ध्वमगमत् ॥ २१ ॥ तर्हि किं देवोऽत्रैव स्थितवान् नहीत्याह ॥ उद्द्योतयन्नि ॥ तैव विमानेन न भोवत्सद्योतयन् देवश्चंद्रमौलिः
 तावद्दिमानमापन्नं सक्कणत्किंकिणीगणम् ॥ पश्यतां सर्वलोकानां चंद्रमौलिरथोरथात् ॥ १२० ॥ उत्तीर्य तच्छुटिपुटे किमपि स्वयमादिशत् ॥
 अनास्थयत्तरं ज्योतिरुच्चक्राम च तत्क्षणात् ॥ २१ ॥ उद्योतयन्नभोवत्सर्वदेवोपि स्वालयं ययौ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ तदा प्रभृति लोकेऽत्र ज्ञा
 नवापीविशिष्यते ॥ २२ ॥ सर्वेभ्यस्तीर्थमुख्येभ्यः प्रत्यक्षज्ञानदानुने ॥ सर्वज्ञानमर्थचैषा सर्वलिङ्गमयी शुभा ॥ २३ ॥ साक्षाच्छिवमयी मू
 र्तिर्ज्ञानरुज्ज्ञानवापिका ॥ संतितीर्थान्यनेकानि सद्यः शुचिकरण्यपि ॥ २४ ॥ परंतु ज्ञानवाप्या हि कलानां हतिषोडशीम् ॥ ज्ञानवाप्याः स
 मुत्पत्तयः श्रोत्य तिसमाहितः ॥ न तस्य ज्ञानविभ्रंशो भरणे जायते कचिन्त ॥ २५ ॥ महास्थानमिदं पुण्यं महापातकनाशनम् ॥ महादेवस्य
 गौर्याश्च महाप्रीतिविवर्धनम् ॥ २६ ॥ पठित्वा पाठित्वा वा श्रुत्वा वा श्रद्धयान्वितः ॥ ज्ञानवाप्याः शुभास्थानं शिवलोकं महीयते ॥ १२१ ॥
 इति श्री स्कंदपुराणे काशीखंडे ज्ञानवापीप्रशंसनं नाम चतुर्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ कुंभयोनिरुवाच ॥ अविमुक्तं
 महाक्षेत्रं परं निर्वाणकारणम् ॥ क्षेत्राणां परमं क्षेत्रं मंगलानां च मंगलम् ॥ १ ॥ इमं शानानां च सर्वेषां इमं शानं परमं महत् ॥ पीठानां परमं पी
 ठमुषणां महोषरम् ॥ २ ॥ धर्माभिलाषिषु दीनानां धर्मराशि करं परम् ॥ अर्थार्थिनां शिखिरथ परमार्थप्रकाशकम् ॥ ३ ॥
 स्वालयैकैलासयथवित्यर्थः ॥ यद्वा न भोवत्स उद्योतयद्विमानमुच्चक्रामेत्यव्ययः ॥ तर्हि देवः किं कृतवान्नाह ॥ देवोपि स्वालयैवैश्वर्यं लिङ्गययौ स्वप्रकाशज्योतिर्मयैवैश्वर्यं लो
 एकी प्रावंमाप्तवानित्यर्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां चतुर्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥
 पंचत्रिंशत्तमेऽध्याये सदाचारो निरूप्यते ॥ सामान्येन चतुर्वर्णाश्रमाणां च विशेषतः ॥ १ ॥ ज्ञानवाप्याः कथाश्रवणजनितानंदकदेवनात्यौ सुक्यादुक्ता नृपदपूर्वकमविमुक्तं स्तुत्वाऽपि
 मुक्तप्रापकं सदाचारं पृच्छति ॥ अविमुक्तमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ शिखिरथमयूरवाहन ॥ ३ ॥

यत्रयत्रत्वयाकथ्यमानेआख्याने ॥ एतद्विमुक्तम् ॥ ४ ॥ क्षेत्रेति ॥ अणुप्रमाणंयथास्यात्तथामध्येकाशिकाशीमध्येकाशिकामध्येविकासिनीप्रख्याताप्रकाशिनीतिवाअर्थात्क्विव्यस्य अत एवमहीयसीमहत्तरमहीवर्तते ॥ सासिध्यैमुक्तयेदित्काचित् ॥ कदाचिदपिमधामिथ्यानेतिज्ञानवाप्याइमांकाशंश्रुत्वाहमन्येदितिद्वयोरन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रत्नाकरस्यसमुद्रस्य मुंदुर्हर्षभावहंतीरत्नाकरमुदावहाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ काशीमूर्तिमतीक्षेत्राधिष्ठात्रीदेवता ॥ यतोयस्मिन्क्षेत्ररूपेऽविमुक्ते ॥ १० ॥ त्रयाणांगंगविश्वेश्वरकाशीनसिमाहारक्षयी ॥ निय

कामिनांकामजननंमुक्षूणांचमोक्षदम् ॥ श्रूयतेयत्रयत्रैतत्तत्रतत्रपरास्तम् ॥ ४ ॥ क्षेत्रैकदेशर्वितिन्याज्ञानवाप्याःकथांपराम् ॥ श्रुत्वे मामितिमन्येहंगौरीहृदयनंदन ॥ ५ ॥ अणुप्रमाणमपियामध्येकाशिविकामिनी ॥ महीमहीयसीज्ञेयासांसिध्यैनमुधाक्वचित् ॥ ६ ॥ कियं तिसंतितीर्थानिनेहक्षोणीतलेऽखिले ॥ परंकाशीरजोमात्रतुलासाम्यंक्वतेष्वपि ॥ ७ ॥ कियंत्योनस्रवंत्योत्ररत्नाकरमुदावहाः ॥ परंस्वर्गतरं गिण्याःकाशांकासाम्यमुदहेत् ॥ ८ ॥ कियंतिसंतिनोभूम्यांमोक्षक्षेत्राणिषण्मुख ॥ परंमन्येऽविमुक्तस्यकोट्यंशोपिनतेष्वहो ॥ ९ ॥ गंगा विश्वेश्वरःकाशीजार्गितित्रितयंतः ॥ तत्रनैःश्रेयसीलक्ष्मीर्लभ्यतेचित्रमत्रकिम् ॥ १० ॥ कथमेषात्रयीस्कंदप्राप्यतेनियंतनरैः ॥ तिष्येयुगे विशेषेणनितरांचंचलेंद्रियैः ॥ ११ ॥ तपस्तादृक्क्वतिष्येतिष्येयोगःकृतादृशः ॥ क्वाव्रतंक्ववादानंतिष्येमोक्षस्त्वतःकृतः ॥ १२ ॥ विनापित पसास्कंदविनायोगेनषण्मुख ॥ विनाव्रतैर्विनादानैःकाश्यामोक्षस्त्वयेरितः ॥ १३ ॥ किंकिमाचरतास्कंदकाशीप्राप्येततद्द ॥ मन्येवि नासदाचारंनसिध्येयुर्मनोरथाः ॥ १४ ॥ आचारःपरमोधर्मआचारःपरमंतपः ॥ आचाराद्वर्धतेत्यायुराचारात्पापसंक्षयः ॥ १५ ॥ आचा रमेवप्रथमतस्मादाचक्ष्वषण्मुख ॥ देवदेवोयथाप्राहत्वाग्रेलंवतथावद ॥ १६ ॥

तमवश्यंयथास्यात्तथेत्यर्थः ॥ ११ ॥ त्वतःतुएवअतएवमोक्षःकृतः ॥ तपआदेरभावास्तत्त्वशुद्धभावादित्यर्थः ॥ १२ ॥ तर्हिक्लृप्तपआदेरभावाभ्युपगमोक्षोनास्येवाक्येन्याह ॥ विना पीति ॥ १३ ॥ अतःकाशीप्राप्त्युपायवेदेतिपृच्छति ॥ किंकिमिति ॥ तत्रतावन्मनोरथमात्राणांसदाचारप्राप्यत्वात्तस्तुतिपूर्वकंसदाचारमेवप्रथमंवदेत्याह ॥ मन्येइतिसार्धद्वयाभ्याम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ एकमुखत्वादयैरेतद्वृत्तंनराक्यमितिद्योतयन्संबोधयति ॥ षण्मुखेति ॥ नचस्ययमूहेत्वासंक्षेपेणवाक्यनीयमित्याह ॥ देवदेवइति ॥ १६ ॥

सदाचारं वक्तुं प्रतिजानीते ॥ मित्रावरुणजेति ॥ द्रवपुत्रत्वात्तवैतच्छ्रवणोऽधिकारइतिद्योतयसंबोधयति ॥ मित्रेति ॥ सदाचारं शिष्टाचारं सतांसाधूनांहितं हितकरम् ॥ शिवोदिति मि
त्रिकचिन्तम् ॥ १७ ॥ सदाचारशालिनासततं भाव्यमिति वक्तुं तद्विमुखाः पातकिनाऽनुभूतनानां रक्तास्त्रिपाकशेषेण तांसादिगुणत्रयसंकरात्तन्म्यानुबंधिभिर्भानिस्थावरादिजन्मानि
यावन्मोक्षं क्रमेण प्राप्तुं वीत्याह ॥ स्थावरादतिश्लोकाभ्याम् ॥ कृमयः पिपीलिकाद्या अनस्थिमंतः ॥ अन्नामस्यादयः ॥ पक्षिणो मयूरादयः ॥ पशवो गवाद
यः ॥ नरामनुष्याः ॥ एते सर्वे क्रमेण स्याद्वेभ्यः कृमयः कृमयोऽन्नादयः दिक्रमेण धार्मिकाः ॥ अप्यर्थे तु शब्दोऽभिन्नक्रमे एतेभ्यः अनेन संबध्यते ॥ एतेभ्योऽपि मुराधार्मिका इत्यर्थः
॥ १८ ॥ विशेषस्तु भीषामुत्तरोत्तरमत्स्योयस्त्वमित्याह ॥ सहस्रेति प्रथमतस्तथमनिर्विष्टात्स्थावरादिरूपाद्वितीयस्तदनंतरं निर्दिष्टः कृत्यादिरूपाऽनुक्रमान्त्सहस्रभागः प्रथमनिर्विष्टाद्वि
तीयो निर्दिष्टरूपः सहस्रस्य सहस्रस्य एकैकोश इत्यर्थः ॥ सहस्रभागाद्वितीयाऽत्रितीयाऽतसहस्रभागं शमन्ति अजतीति सहस्रभागात् ॥ तथा ॥ द्वितीयो द्वितीयत्वं प्रथमनिर्विष्टादनंतरं निर्दिष्ट
स्कंद उ० ॥ ॥ मित्रावरुणजाख्यामिसदाचारं सतांहितम् ॥ यदाचरन्नरो नित्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १७ ॥ स्थावराः कृमयोऽन्नाश्च प
क्षिणः पशवो नराः ॥ क्रमेण धार्मिकास्त्वेतेभ्यो धार्मिकाः सुराः ॥ १८ ॥ सहस्रभागः प्रथमाद्वितीयोऽनुक्रममात्तथा ॥ सर्वे एते महाभागाया
वन्मक्तिस्माश्रयाः ॥ १९ ॥ चतुर्णामपि भूतानां प्राणिनोऽतीव चोत्तमाः ॥ प्राणिभ्योऽपि भुनेश्वराः सर्वे बुद्ध्युपजीविनः ॥ २० ॥ मतिमद्भान
राश्चैवास्तेभ्यः श्रेष्ठास्तु वाडवाः ॥ विप्रेभ्योऽपि च विद्वांसो विद्वद्भ्यः कृतबुद्धयः ॥ २१ ॥

तं कृत्यादिरूपमन्ति अजतइति द्वितीयादिति पूर्वोक्त एवार्थः ॥ सर्वे एते महाभागाः महान्भागोऽत्राय्येषांतथा ॥ कियत्कालपर्यंतमेतैर्वंरूपाऽभवतीति पृच्छायामाह ॥ यावन्मक्ती
ति ॥ यावन्मक्तिमुक्तिपर्यंतं समस्तुल्यः संसारलक्षण आश्रयो येषां तेन्युरित्यर्थः ॥ एतेन पापिनां बाहुल्यधार्मिकाणामत्यलं बोधिणामत्यलं मत्वं चोक्तम् ॥ तथा चोक्तं विष्णुपुराणे ॥ स्था
वराः कृमयोऽन्नाश्च पक्षिणः पशवो नराः धार्मिकाश्चिदंशस्तद्वन्मोक्षिणश्च यथाक्रमम् सर्वे एते महाभागायावन्मक्तिस्माश्रयाः सहस्रभागः प्रथमाद्वितीयोऽनुक्रममात्तयेति ॥ यद्वा विशेषे
बतस्तु भीषामुत्तरोत्तरं महाभागत्वमित्याह सहस्रेति अथवा पूर्वोक्तमेव विवर्णयति ॥ प्रथमात्स्थावरादिरूपाद्वितीयोऽनुक्रममात्तकृत्यादिरूपः अथानुक्रमान्त्सहस्रभागोऽतसहस्रभागा
नेन सहस्रगुणेनेति यावत् ॥ सर्वे एते महाभागा इत्यादि पूर्ववत् ॥ १९ ॥ ब्राह्मणेन सदाचारोऽवश्यमनुष्ठेयइति वक्तुं सर्वेभ्यो ब्राह्मणानां श्रेष्ठ्यमाह ॥ चतुर्णामित्यादिना ॥ चतुर्णां जरायुजां
हजस्वदेजोऽद्रिजानां प्राणिनश्चेष्टावतः कृत्यादयो बुद्ध्युपजीविनो ज्ञानपूर्वकोऽपि जीविनो हितानुसंधानाः पश्चादयः ॥ २० ॥ मतिमद्भानवनवद्भ्योऽपि जीविभ्योऽनित्यावत् ॥ वाडवा ब्राह्म
णाः ॥ विद्वांसोऽन्नाश्रयाः ॥ कृतासंपादिता इदमित्यमिति बुद्धिर्नैश्वर्यात्मिका यैस्ते कृतबुद्धयः ॥ २१ ॥

कर्तारनुष्ठातारः ॥ ब्रह्मतत्पराः परमालैकनिष्ठाः ॥ २२ ॥ तपआलोचनम् ॥ यस्यज्ञानमयतपइतिश्रुतेः ॥ विद्याब्रह्मविद्याताभ्यामविशेषतोऽविशेषात् ॥ २३ ॥ तर्हि किंसाधारण्ये
 नसर्वेष्वब्राह्मणोजगद्गतवत्स्वर्हतिनेत्याह ॥ सदाचारइति ॥ यस्मादेवंतस्मात् ॥ २४ ॥ सदाचारस्यलक्षणमाह ॥ विद्वेषति ॥ यंक्रियाकलापम् ॥ धर्ममूलंपुण्यस्यहेतुम् ॥ २५ ॥ सदा
 चारानुष्ठानस्यफलमाह ॥ लक्ष्णैरिति ॥ अनस्युगुणेषुदोषाविष्करणहीनः ॥ समादृत्यत्यतसंयोगेद्वितीया ॥ २६ ॥ उदितकथितम् ॥ २७ ॥ सदाचारस्तुत्वादुराचारानिदति ॥ दुरा
 चारतइति ॥ द्वेषरागयुक्ताः पुरुषाधर्मस्यमूलंयंक्रियाकलापंकुर्वतिसदुराचारः ॥ २८ ॥ परायत्तंधर्ममपित्याज्यमित्याह त्याज्यमिति ॥ २९ ॥ स्वाधीनमपिकर्मनसर्वकार्यमि
 कृतधीभ्योपिकर्तारः कर्तव्योब्रह्मतत्पराः ॥ नतेषामर्चनीयोऽव्यक्षिपुल्लोकेषुकुंभज ॥ २२ ॥ अन्योन्यमर्चकास्तेवतपोविद्याविशेषतः ॥ ब्रा
 ह्मणोब्रह्मणास्तुष्टः सर्वभूतेश्वरोयतः ॥ २३ ॥ अतो जगत्स्थितं सर्वब्राह्मणोऽहतिनापरः ॥ सदाचारो हि सर्वहीनाचाराद्विच्युतः पुनः ॥ तस्मा
 द्विप्रेणसततं भाव्याचारशालिना ॥ २४ ॥ विद्वेषरागरहिता अनुतिष्ठतियमुने ॥ विद्वांसस्तंसदाचारंधर्ममूलंविदुर्बुधाः ॥ २५ ॥ लक्षणैः प
 रिहीनोपि सम्यगाचारतत्पराः ॥ श्रद्धालुरनसूयश्चनरोजिविस्समाः शतम् ॥ २६ ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितंस्वेष्वेष्वचकर्मसु ॥ सदाचारं निषेवेत
 धर्ममूलमतंद्रितः ॥ २७ ॥ दुराचारस्तोलोके गर्हणीयः पुमान्भवेत् ॥ आधिभिश्चाभिभूयतसदात्स्यायुः सुदुःखभाक् ॥ २८ ॥ त्याज्यं कर्म परा
 धीनं कार्यमात्मवशंसदा ॥ दुःखीयतः पराधीनः सदैवात्मवशः सुखी ॥ २९ ॥ यस्मिन्कर्मण्यंतरात्माक्रियमाणे प्रसीदति ॥ तदेव कर्म कर्तव्यं
 विपरीतं न च क्वचित् ॥ ३० ॥ प्रथमंधर्मसर्वस्वंप्रोक्तान्नियमायमाः ॥ अतस्तेष्वेवैयतलः कर्तव्यो धर्मो मिच्छता ॥ ३१ ॥ सत्यं क्षमा जवंध्या
 नमनादृशं स्यमर्हिसनम् ॥ दमः प्रसादो माधुर्यं च द्रुते तियमादरा ॥ ३२ ॥

त्याह ॥ यस्मिन्निति ॥ अंतरात्मा मनः ॥ तथा च मनः ॥ मनः पूतं समाचरेदिति ॥ ३० ॥ यद्यस्माद्धर्मसर्वस्वंप्रथमं मन्यानि यमाश्च प्रोक्ता अतस्तेष्वेव मनियमेष्वेव धर्ममिच्छता यतलः
 कर्तव्य इत्यर्थः ॥ प्रोक्तमिति क्वचित्साठः ॥ ३१ ॥ तत्रक्रमेण दृश्यं श्लोकाभ्यां यमनियमावाह ॥ सत्यमिति द्वाभ्याम् ॥ सत्यं यथा दृष्टस्य यथा श्रुतस्य वा आत्मानुभवस्य परबुद्धिस
 कृतयेतथैवोच्चार्यमाणं वा कस्यलुच्यते ॥ क्षमा आकुष्टस्य ताडितस्य वा विकृतचित्तता ॥ आर्जवं मृदुता अवकरोते तियावत् ॥ ध्यानं शिवस्य विष्णोर्वाचितनम् ॥ आवृशंस्यं अमारा
 लं कर्ता ॥ आर्हिसा प्राणिमात्राणां मपीडा ॥ दमो बाह्येन्द्रियोपशमंदन्द्रियमात्रस्य वा ॥ प्रसादः प्रसन्नता स्वच्छने तियावत् ॥ माधुर्यं मधुरता मधुरस्वभाव इति यावत् ॥ मृदुता कोमलता अ
 काठिन्यमिति यावत् ॥ एते दशयमाः ॥ ३२ ॥

का.खं.

1162

शौचं द्विविधं ब्राह्म्यान्तर्भेदेनातत्र बाह्यं जलादिना अन्तर्भावं शुद्ध्या ॥ स्नानं गंगादौ भजनादि ॥ तपः कच्छूचां द्रायणादि ॥ दानं द्रविणदेः सत्यागः ॥ मौनं दृथाचापमनुच्चारणम् ॥ इत्यापंचयज्ञाधनुष्ठाणम् ॥ अध्ययनं वेदायः ॥ व्रतंचातुर्मास्यादि ॥ उपोषणमेकादश्याद्युपवासः ॥ उपस्थदंडः परदारपरिगृह्यता ॥ एतदशानियमाः स्मृताः ॥ ३३ ॥ उपोदेयकं व्युत्पन्नमुक्त्वा हेयनिरोधमदर्शयित्वा कामित्येकेन ॥ ३४ ॥ शनैरिति ॥ बल्मीकशृंगवा मलूरुकूटयथा बल्मीककीटाः क्रमेण संवर्धयन्ति तथा कायवाङ्मनोभिः परपीडामकुर्वाणाः शनैः शनैः परलोकसहायमन्तर्धर्मसंचिनुयाद्वधयेदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ धर्मस्यैव सहायित्वं प्रत्यक्षमवलंब्याह ॥ धर्म एवेति ॥ परिच्छेदः करितुगप्रासादादिः ॥ बंधुः प्रीतिभाक् ॥ आदिपदेन सादृशा योगयुते ॥ ३६ ॥ एक एव एकलः ॥ स्याथैलः ॥ ३७ ॥ धर्म एव सहायस्योदित्येतद्विद्वद्वोति ॥ देहमिति ॥ ३८ ॥ ननु यथा धर्मो नुगच्छति तथा पापमपि सत्यम् तत्तु न कर्तव्यमित्याशयेनाह ॥ शौचं स्नानं तपो दानं मौनेन व्याध्ययनं व्रतम् ॥ उपोषणोपस्थदंडौ शनैर्नियमाः स्मृताः ॥ ३३ ॥ कामं क्रोधं मदं मोहं मात्सर्यं लोभमेव च ॥ अमू नृपद्वैरिणो जित्वा सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ ३४ ॥ शनैः शनैः संचिनुयाद्वर्त्मन् बल्मीकशृंगवत् ॥ परपीडामकुर्वाणः परलोकसहायिनम् ॥ ३५ ॥ धर्म एव सहायी स्यादमुत्र न परिच्छेदः ॥ ३६ ॥ जायते चैकलः प्राणिप्रम्रियेत तथैकलः ॥ एकलः सु कृतं भुंक्ते भुंक्ते दुष्कृतमेकलः ॥ ३७ ॥ देहं पंचत्वमापन्नं त्यक्त्वा कौकाशलाश्रवत् ॥ बांधवा विमुखायाति धर्मो यातमनुव्रजेत् ॥ ३८ ॥ कृती संवि नुयाद्वर्त्मनो तमुत्र सहायिनम् ॥ धर्मसहायिनं लब्ध्वा संतरेदुस्तरं तमः ॥ ३९ ॥ संवधानां चरन्निवृत्तमूर्तमैरुत्तमैः सुधीः ॥ अधमानधर्मांस्त्यक्त्वा कुलमुलूकपतानयेत् ॥ ४० ॥ उत्तमानुत्तमानेन वगच्छन् हानां श्रवजयन् ॥ ब्राह्मणः श्रुता भतिप्रत्यवायेन शूद्रताम् ॥ ४१ ॥ अनन्ययत्न शीलं च सदाचारं विलंघिनम् ॥ सालसं च दुरन्दा ब्राह्मणं बाधेतः ॥ ४२ ॥ ततोऽथ सेत्यन्तेन सदाचारं सदाहिजः ॥ तीर्थान्यप्यग्निलब्धं तिसदाचारं समागमम् ॥ ४३ ॥ रजनीं प्रांतयामाध्वं ब्राह्मः समय उच्यते ॥ स्वर्हितं च तेषां ज्ञात्वा स्मिंश्चोत्थाय सर्वदा ॥ ४४ ॥

कृतीति ॥ तमोदुःखं सारं वा अज्ञानं वा ॥ धर्मानुष्ठानात्सत्त्वशुद्ध्याज्ञानोत्पत्तेः ॥ ३९ ॥ किंचित्प्रेमैवैवधर्मोऽनुष्ठयइति श्रेष्ठत्वं संपादनप्रकारमाह ॥ संबधानित्येकेन ॥ ४० ॥ फलितमाह ॥ उत्तमानिति ॥ प्रत्यवायेन नीचसंबंधाचरणानि जितपापेनेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ अनन्ययनेति ॥ तथाचमनुः ॥ अनन्यभासाच्चैवदानाचारस्य तुल्यनात् ॥ आलस्याच्चाब्धेऽप्यमृत्युर्विश्राग्नजिघांसीति ॥ ४२ ॥ ततइति ॥ यतः सदाचारविलोधिर्नष्ट्युर्वीधेततइत्यर्थः ॥ सदाचारानुष्ठायिनां माहात्म्यमाह ॥ तार्थानीति ॥ ४३ ॥ प्रतिदंनं ब्राह्मणं दूतं मार्भ्यधर्मोऽनुष्ठयइत्येतदर्थं ब्राह्मणं दूतं लक्षयति ॥ रजनीत्यर्थः ॥ रजनीति यामार्धघटिका चतुष्टयम् ॥ यदर्थं ब्राह्मणं दूतं लक्षितं सदाह ॥ स्वहितमिति ॥ स्वस्य हितं यस्मात्स्वहितं चितयेत् ॥ ४४ ॥

स्वहितमेवाह ॥ गजास्यमित्यारभ्यततः आवश्यकमित्यतः प्राक्तेनग्रंथेन ॥ अंबयाअंबिकया ॥ श्रीगंश्रीरगपर्वतशायिनविष्णुमित्यर्थः ॥ श्रीगंशायिनिहरौरमतांमनामदतिवचनात् ॥
 श्रियोलक्ष्म्यारंगोहर्षोयस्मादितिवा ॥ अतएवश्रीसमेतमिति विशेषणम् ॥ ब्रह्माण्यसावित्र्या ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नंदनादीनीत्यादिपदेनचैत्रथादीनिगृह्यते ॥ कामदुधाकपिला ॥ आ
 दिपदेनसुरभ्यादयोगृह्यते ॥ ४७ ॥ कल्पवृक्षादीत्यादिपदेनाश्वत्थादयोगृह्यते ॥ कांचनमुत्थतःसुवर्णमुत्थान् ॥ उर्वशीमुख्यास्तधानारंजातिलोत्तमाद्याः ॥ गरुडादीनित्यादिपदेन
 गजास्यंसंस्मरेदादौततईशंसांबया ॥ श्रीरंगश्रीसमेतंतुब्रह्माण्यकमलोद्भवम् ॥ ४५ ॥ इंद्रादीन्सकलान्देवान्ब्रह्मसिंहादीन्मनीनपि ॥ गंगा
 द्याःसरितःसर्वाःश्रीशैलाद्यखिलाग्निरीन् ॥ ४६ ॥ क्षीरादादीन्समुद्रांश्चमानसादिसरांसिच ॥ वनानिंदनादीनिधेनूःकामदुधादिकाः
 ॥ ४७ ॥ कल्पवृक्षादिदृक्षांश्चधातून्कांचनमुत्थतः ॥ दिव्यक्षीरुर्वशीमुख्यागरुडादीन्यतन्निष्ठाः ॥ ४८ ॥ नागांश्चशेषप्रमुखान्गजानैरावता
 दिकान् ॥ अश्वानुच्चैःश्रवोमुखान्कौस्तुभादीन्मणीनशुभान् ॥ ४९ ॥ स्मरेदरुंधतीमुख्याःपतिव्रतवतीर्वधूः ॥ नैमिषादीन्यरण्यानिपुरीः
 काशीपुरीमुखाः ॥ ५० ॥ विथेशादीनिर्लिङ्गानिवेदावृक्प्रमुखानपि ॥ गायत्रीप्रमुखान्त्रान्यागिनःसनकादिकान् ॥ ५१ ॥ प्रणवादि
 महावीजंनारदादींश्चैवैषणवान् ॥ शिवभक्तांश्चवाणादीन्ब्रह्मादादीनहृदयवान् ॥ ५२ ॥ वदान्यांश्चदधीच्यादीन्हरीश्चंद्रादिभूपतीन् ॥ जननी
 चरणौस्मत्वासर्वतीर्थोत्तमोत्तमौ ॥ ५३ ॥ पितरंचगृहंश्चापिददित्यात्वाप्रसन्नधीः ॥ ततश्चावश्यकंकर्तुर्नैर्ऋतीदिशमाश्रयेत् ॥ ५४ ॥ ग्रा
 माद्धनुःशतंगच्छेन्नगराच्चतुर्गुणम् ॥ तृणैराच्छाद्यवसुधांशिरःप्रावृत्यवाससा ॥ ५५ ॥ कर्णौपवीत्युद्वचक्रोदिवसेसंख्येयोरपि ॥ विष्णु
 त्रेविस्तुजेन्मौनीनिशायांक्षिणामुखः ॥ ५६ ॥ नतिष्ठन्नाप्सुनोविप्रगोवद्भ्यनिलसंमुखः ॥ नफालकृष्टभूभागेनरथ्यासेव्यभूतले ॥ ५७ ॥
 नालोकयेदिशोभागान्ज्योतिश्चक्रंनभोमलम् ॥ वामेनपाणिनाशिशृण्वान्तिष्ठेत्प्रयत्नवान् ॥ ५८ ॥ अथोच्छदंसमादायजंतुकर्करवर्जि
 ताम् ॥ विहायमूपकोत्वातांशौचोच्छिष्टांचनकुलाम् ॥ ५९ ॥

जटाद्युःप्रमुखारुह्यते ॥ ४८ ॥ शेषोऽन्तस्तत्प्रमुखांस्तदादीनित्यर्थः ॥
 ऐरावतादिकानित्यादिपदेनपुंडरीकादयोगृह्यते ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वदान्यान्दातुम् ॥ ५३ ॥ नैर्ऋतंयामीवारुणयोर्मथ्याम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कर्णौउपवीतंवर्तयत्यसत
 था ॥ ५६ ॥ रथ्याचसेव्यभूतलंचतस्मिन् ॥ ५७ ॥ अमलमित्येतेनसमलस्यालोकेनेवदोषः ॥ ५८ ॥ नाकुलीमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५९ ॥

सांबुयथास्यात्तथासर्वत्रसंस्थेदित्यर्थः ॥ तथाचदक्षः ॥ प्रक्षाल्यपादौहस्तौचित्रिःपिबेदवृक्षितम् संवत्यांगुष्ठमूलेनद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् संहताभिस्त्रिभिःपूर्वमास्यतुसमुपस्थो
त् अंगुष्ठेनप्रदेशिन्याघ्राणंपश्चादन्तरम् अंगुष्ठानामिकाभ्यांतुचक्षुःश्रोत्रेपुनःपुनः कनिष्ठांगुष्ठयोर्निभिलहृत्यंतुलेनवै सर्वाभिस्तुशिरःपश्चाद्वाहूचयेणसंस्थेदिति ॥ ७३ ॥ द्विराच
मननिमित्ताभ्याह ॥ आचातःपुनराचोमेदितिद्वयेन ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ सहेतुकंदंतधावनप्रकारमुत्थापयति ॥ अथेति ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ आचांतइति ॥ ७६ ॥ सहेतुकंदंतधाव

सृष्ट्वातलेनहृत्यसमस्ताभिःशिरःस्थेत् ॥ अंगुल्यग्रैस्तथास्कंधौसांबुसर्वत्रसंस्थेत् ॥ ७३ ॥ आचातःपुनराचोमेल्कतरथ्योपसर्पणे ॥
स्नात्वाभुक्तापयःपीत्वाप्रारंभेशुभकर्मणाम् ॥ ७४ ॥ सुस्वावासःपरीधायतथादृष्ट्वाप्यमंगलम् ॥ प्रमादादशुचिंसृष्ट्वादिराचातःशुचिर्भवे
त् ॥ ७५ ॥ अथोमुखविशुद्ध्यर्थगृह्णीयादंतधावनम् ॥ आचातोप्यशुचिरस्मादृक्त्वादंतधावनम् ॥ ७६ ॥ प्रतिपदर्शपृष्ठीपुनवम्यारवि
वासरे ॥ दंतानांकाष्ठसंयोगोदेहासप्तमंकुलम् ॥ ७७ ॥ अलाभेदंतकाष्ठानानिपिद्धेवाथवासरे ॥ गंडूपाद्वादशत्रात्थामुखस्यपरिशुद्धये
॥ ७८ ॥ कनिष्ठाग्रपरीमाणंसत्वचंनिर्वणंक्रजुं ॥ द्वादशांगुलमानंचसार्धस्यादंतधावनम् ॥ ७९ ॥ एकैकांगुलद्वासेनवर्णेष्वन्येषुकीर्तितम् ॥
आघ्रात्मातकचात्रीणांकंकोलखदिरोद्भवम् ॥ ८० ॥ शस्यपामार्गखर्जुरेशलुश्रीपर्णिपीलुजम् ॥ राजादंतचनारंगंकषायकटुकंठकम्
॥ ८१ ॥ क्षीरवक्षोद्भवंवापिप्रशस्तदंतधावनम् ॥ जिह्वोल्लेखनिकांचापिकुर्याच्चापाकर्तिशुभाम् ॥ ८२ ॥

नकाष्ठनिषेधसमयमाह ॥ प्रतिपदिति ॥ ७७ ॥ ननुर्मेहिदंतकाष्ठानामावप्रतिषिद्धदिनवाकिविधेयंत्राह ॥ अलाभइति ॥ ७८ ॥ दंतकाष्ठस्यमानमाह ॥ कनिष्ठेति ॥ कनिष्ठाग्र
परीमाणमितिबिस्तरेण ॥ द्वादशांगुलमानंचेतिर्द्वयेण ॥ ७९ ॥ अन्येषुक्षत्रियादिषुकीर्तितंकथितम् नूदिनमितिक्वचित् ॥ किटक्षोद्भवदंतकाष्ठविधेयमित्यत्राह ॥ आमेति ॥ ८० ॥
राजादनमित्यर्थकारणयोरभेदाभिप्रायेण ॥ ८१ ॥ जिह्वाधावनमाह ॥ जिह्वेति ॥ जिह्वाउल्लिख्येतेशोध्यतेययासाजिह्वोल्लेखनिका ॥ चापाकर्तधनुराकाराम् ॥ ८२ ॥

दंतधावनमंत्रद्वयमाह ॥ अन्वाधारेति ॥ तत्रप्रथममंत्रस्यायमर्थः ॥ अन्वाधायअन्वादायमंक्षणायनिर्मलताप्राप्यव्यूहव्यथिरपम्यादृढीभवत ॥ यतःसोमोराजाचंद्रोयंकाष्ठरूपं
पवनस्यार्तिप्रत्यागतःसोमदीप्तिकारिशोभनरुतमेमममवमस्यप्रमाक्ष्यतेप्रमाक्ष्यतिशोधयिष्यतीत्यर्थः ॥ केन ॥ यशसाकीर्त्याभगेनभागेनच ॥ दंतधावनस्यनित्यकाम्यत्वादुभय
धाफलसंबंधः ॥ सोमोवनस्तीनामितिश्रुतेः वनस्पतिनामाधिपत्येयमार्गमूर्त्यर्चनप्रतिसोमोराजागतोभक्ष्यतया ॥ अथवाहेदंनाव्यूहंमलाद्विशक्तानिर्मलाभवत ॥ यतोयजनस्यति

अन्वाधायव्यूहंस्वसोमोराजायमागमत् ॥ समेमवंप्रमाक्ष्यतेयशसाचभगेनच ॥ ८३ ॥ आयुर्बलयशोवर्चःप्रजाःपशुवसूनिच ॥ ब्रह्मप्र
ज्ञांचमेधांचवन्नोदेहिवनस्पते ॥ ८४ ॥ मंत्रावेतौसमुच्चारययःकुर्यादंतधावनम् ॥ वनस्पतिगतःसोमस्तस्यनित्यंप्रसीदति ॥ ८५ ॥ मुखेप
युषितेयस्माद्भवेदशुचिभाग्रः ॥ ततःकुर्यात्प्रयत्नेनशुद्ध्यर्थंदंतधावनम् ॥ ८६ ॥ उपवासेपिनोदुष्येदंतधावनमंजनम् ॥ गंधालंकारसदृ
स्त्वपुष्पमालानुलेपनम् ॥ ८७ ॥ प्रातःसंध्यांततःकुर्यादंतधावनपूर्विकम् ॥ प्रातःस्नानंचरित्वाचशुद्धेतीर्थेविशेषतः ॥ ८८ ॥ प्रातःस्नानाद्य
तशुद्ध्येत्कायायंमलिनःसदा ॥ छिद्रितोनवभिश्छिद्रैःसवत्येवदिवानिशम् ॥ ८९ ॥ उत्साहमेधासौभाग्यरूपसंपत्त्यवर्तकम् ॥ मनःप्रसन्न
ताहेतुःप्रातःस्नानंप्रशस्यते ॥ ९० ॥ प्रसन्नदलाद्याह्निन्नोनिद्राधीनोयतोनरः ॥ प्रातःस्नानात्ततोहःस्यान्मंत्रस्तोत्रजपादिषु ॥ ९१ ॥ प्रातः
प्रातस्तुयःस्नानंसंजातेचारुणोदये ॥ प्राजापत्यसमंप्रादुस्तन्महाधविधातकृत् ॥ ९२ ॥ प्रातःस्नानंहेत्यायमलक्ष्मींस्नानिमेवच ॥ अशुचि
त्वंचदुःस्वप्नंतुष्टिंपुष्टिंप्रयच्छति ॥ ९३ ॥ नोपसर्पतिवैदुष्टःप्रातःस्नायिजनंक्वचित् ॥ दृष्टादृष्टफलंयस्मात्प्रातःस्नानंसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ प्रसंगतः
स्नानविधिवक्ष्यामिकलशोद्धव ॥ विधिस्नानंयतप्रादुःस्नानाच्छतगुणोत्तरम् ॥ ९५ ॥

मंदंतकाष्ठरूपःसोमोराजाआगतइत्याकारप्रश्लेषेणव्याख्येति ॥ ८३ ॥ द्वितीयोमंत्रःस्पष्टएव ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ उपवासेपीति ॥ दंतधावनमित्यनेनद्वादशगंधूषादिभिर्दत्तानां
शोधनमेवात्रविधिक्षितंतुदंतकाष्ठानांभक्षणम् ॥ प्रतिपद्वार्षषष्ठीषुनवत्येकादशीषुच व्रतप्राद्धोपवासेषुदंतकाष्ठनभक्ष्येदितिनिषेधात् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रा
जापत्योन्नतविशेषः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

॥ १६ ॥ उपग्रहीप्रग्रहीतकुशद्वयार्थः ॥ उरुःहीति ॥ उरुःहिराजावरुणश्चकारसूर्यायंपथा मन्वेतवा ॥ अपदेपादाप्रतिधातवेऽकृतायवक्ताहृदयाविधश्चिन् नमोवरुणायाभि
ओवरुणस्यपाशादिति मन्त्रशेषः ॥ उरुर्विस्तीर्णीहिअतिशयेनराजावरुणःचकारकृतवान् ॥ सूर्याय षष्ठ्यर्थेचतुर्थी सूर्यस्यपंथानम् ॥ अन्वेतवैयःअन्वहमागमनाय ॥ अपदेपादा
प्रतिधातवेकःयत्रपददत्तप्रतिमुद्रान्यायेननोपलक्ष्यतेअस्मिन्अपदेअंतरिक्षलोके पादापादानाम् षष्ठीबहुवचनस्थानेआकारः ॥ प्रतिधातवेप्रतिनिधानायअकःकृतवान्आलंबन
मितिशेषः ॥ सूर्यस्येव ॥ उतापवक्ताहृदयोविधाश्चिन् ॥ उतापिचापवक्ताअपवदिताक्षेमाहृदयाविधश्चिन् ॥ चिच्छब्दोऽप्यर्थे ॥ हृदयंयोविध्यतिमर्मण्युच्चार्यपिशुनःतस्याप्यपव
क्ताऽपवदिताकिमुतान्येषामितिशेषः ॥ यद्व्यंजितोवरुणःसोऽवभृथायतोर्ध्वदाल्वितिशेषः अपउच्चक्रमयदवाचयति ॥ नमोवरुणायनमोलुवरुणायाभिष्ठिताआक्रांतोवरुणस्यपा

विशुद्धांमृदमादायबर्हीषितिलगोमयम् ॥ शुचौदेशेपरिस्थाय्यत्वाचम्यस्नानमाचरेत् ॥ १६ ॥

उपग्रहीबद्धशिखोजलमध्येसमाविशेत् ॥ उरुःहीति मन्त्रेणतायमावत्यस्तृष्टितः ॥ १७ ॥

येतेशंततोजत्वातोयस्यामंत्रणाच ॥ सुमित्रियानोमंत्रेणपूर्वकृत्वाजलांजलिम् ॥

क्षिपेद्वैष्णुसमुद्दिश्यजपनदुर्मित्रियाइति ॥ १८ ॥

शेनालंबंधनायेति ॥ १७ ॥ येतेशतमिति ॥ वरुणयेतहस्रयज्ञियाः ॥ पाशाविततामहांतः ॥ तेभिर्नोयसवितोतविष्णुर्विश्वमुचंतुमस्तःस्वर्काइतिमन्त्रशेषः ॥ शतसहस्रशब्दवत्त्रबहु
त्वार्थो ॥ तथाचायमर्थः ॥ भोवरुणयेतवशतंसहस्रसंख्यातायज्ञियायज्ञकालेअवायज्ञियाःश्रेयःप्रत्यूहाःपाशाःकर्मविरोधकाबंधनप्रकारावितताविस्तृतामहांतोबृहत्तरास्तेभिर्नोः
तेभ्यःसकाशादित्यर्थः ॥ नोऽस्मान्अथइदानींवितासर्वेषांप्रसविताउतापिचविष्णुव्यापकःविश्वेसर्वमुचंतुमोचयंतुमस्तोदेवाःस्वर्काःसुरोचनाःस्वर्चनादेति ॥ सुमित्रियानइ
ति ॥ आपओषधयःसंत्वितिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ सुमित्रियाःसाधुमित्रत्वेनावस्थितानोऽस्माकमापओषधयश्चसंत्विति ॥ दुर्मित्रियाइति तस्मैसंतुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मइति
मन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ दुर्मित्रियादुष्टमित्रत्वेनावस्थिताआपओषधयश्चत्यनुवर्तते तस्मैसंतुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचशत्रुद्विष्मोवयमिति ॥ १८ ॥

इदं विष्णुरिति ॥ विचक्रमेत्रेधानिदधेदम् समूढमस्यपाशुरइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ इज्जगतविष्णुर्विचक्रमेविकांतवान् ॥ सर्वपाणिनां भूतैर्द्रियमनोजीवाभावोविशतीति विष्णुः ॥ किंचेत्रेधानिदधेदयतेऽनेतिपदंभूयतिस्त्रियुलेकेषुअग्निवायुसूक्ष्मेतन्नेधानिहितवान्पदम् ॥ किंचसमूढमस्यपाशुरे लुमोपमैतत् ॥ अस्यैवविष्णोरन्यत्सदांतं विज्ञानघनानंदमजमद्वैतमक्षरमित्येवंलक्षणंसमूढमंतं हतमविज्ञातमकृतास्मिःपाशुरेपासुलेप्रदेशनिहितमिवनदृश्येततद्ब्रह्ममितिवाक्यशेषः ॥ ९९ ॥ आपोअस्मानिति ॥ मातरःशुं धयंतुधूतेनोधृतव्यःपुनतुः ॥ विश्वंहिरिग्रप्रहृतिरेवीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ आपोअस्मान्मातरःशुं धयंतुआपउच्यतेयाएताआपोजगतो निर्मात्र्यस्तास्मान्शुं धयंतुशोधयंतु ॥ किंचधूतेनोऽस्मान्धृतव्यः धूतेनयाःपुनतिताधृतव्यः धृतं ह्यपां परमं जःपवित्रं चतुर्द्वैतपूतं यद्भूतेनपुनतीति श्रुतेः ॥ सुवर्णप्राशोपमप्रशश्रदिति मध्यानीतिगौतमः ॥ पुनंतुयज्ञायोम्यकु

इदंविष्णुर्मजस्वालिपेदंगानिस्तथा ॥ मृदूकयाशिरःक्षाल्यद्वाभ्यानाभेस्तथोपरि ॥ ९९ ॥
नाभेरधस्तुतिस्तृप्तिःपादौषड्विंशो धयेत् ॥ मज्जेत्यवाहाभिमुख आपो अस्मानिमंजयन् ॥ १०० ॥
उदिदाभ्यश्चुचिरिति मंत्र उन्मज्जनेमतः ॥ मानस्तोकदुमंजस्वालिपेदत्राणि गोमयैः ॥ १ ॥

वर्तु ॥ स्तुतिर्वहियाज्जादिक्रियतेनचात्रस्तुतिरताह ॥ विश्वहिरिप्रभवहतिदेवी ॥ हिशब्देयस्मादर्थे ॥ तयोऽरिप्रमितिपापनामनीभवतस्यास्मात्स्वभावतएवसर्वपापप्रकर्षणवहतिदे
व्यइति ॥ १०० ॥ उदिदाम्यशुचिरिति ॥ आपतएमातिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ उदेमिउद्गच्छामि ॥ इच्छब्दोऽनर्थकःआम्योऽद्भ्यःशुचिःसनापूतश्चयावदिति ॥ मानस्तोकइति ॥
तनयेमानआयुषिमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः मानोवीरान्द्रभामिनोवधीर्हविष्वन्तःसदमित्वाहवामहद्विजमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मारीरिषःरिषतिर्हिंसाकर्मा ॥ माहिंसीः ॥ नोऽ
स्माकंनोकेषुत्रविषयतनयेषुत्रविषयेमाहिंसीः ॥ नोऽस्माकमायुषविषयभूते मानोगोषुमाहिंसीःनोऽस्माकंगुविषयभूतासुमानोअश्वेषुमाहिंसीःनोऽस्माकमश्वेषुविषयभूतेषु ॥ यद्वा
विभक्तिव्यत्ययेनव्याख्यानाम् ॥ मारीरिषःअस्माकंनतनयंआयुर्गाअभ्यान् ॥ मानोवीरान्द्रभामिनोवधीर्माहिंसीःनोऽस्माकंवीरान्द्ररुद्र ॥ जामिनः भ्रामःक्रोधः क्रोधसंयुक्तान् ॥
कःअल्पकाइतिचेद्विष्वन्तःविषयांसयुक्ताःसंतःशदसदाकालंइत् इच्छब्दएवार्थे त्वामेवहवामहेअद्वयामः ॥ यागार्थमनन्यशरणवयमित्यभिप्रायः ॥ १ ॥

इममेवरुणेत्यादीति आदिशब्देनश्रुधीहवमथाचमृडय त्वामवरुणचकेइतिमंत्रशेषोपगृह्यते ॥ अस्यार्थः ॥ इममेममहेवरुणश्रुधिश्चणुहवमात्मानंअथास्मिन्मृडयमुखयमाकालांतरमेपक्षस्व ॥ किंकारणम् यतस्त्वामहमाचकेआचकइतिकारिणिकर्म ॥ कामये ॥ कथंभूतः ॥ अवश्युरात्मनोऽवनंपालनमिच्छन्ति ॥ तत्त्वायामीति ॥ ब्रह्मणावंदमानस्तदाश्लेयजमानोहविर्भिः अहेडमानेवरुणहवोभ्युरुशस्मानआयुःप्रमोषीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ तत्त्वातदाशास्त्रइतिश्रवणादिहृदप्रयोगः ॥ त्वात्वांयामियाचामि ॥ ब्रह्मणात्रयीलक्षणेनवंदमानः ॥ हविर्भिरभ्युद्यतैः ॥ अतआह ॥ अहेडमानःअकुप्यन् हेवरुणइहकर्मणिवर्तमानःअस्माकंप्रयोजनंयज्ञसमाप्तिरलक्षणेबोधिवुध्यस्व ॥ ब्रुव्याचउरुशंसहेवदुसंस्तव्य मानआयुःप्रमोषीर्मास्माकमायुरवखंडयेति ॥ तन्नइति ॥ अग्रेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोअवयासिसीष्ठाः यजिष्ठोवद्विजतमःशोशुचानोविश्वाद्वेषाःसिपमुमृध्यस्मदितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेअग्रेत्वंनःअस्मान्प्रतिविद्वान्जनानःवरुणस्यदेवस्यहेडःक्रोधःअवयासिसीष्ठाः ॥ यमुउपक्षयेअस्यण्यंतस्यलिलेड्येतद्रूपमवर्षस्य ॥ अपगमयायस्माच्चत्वयंजि

इममेवरुणेत्यादिमंत्रैःस्वात्माभिषेचनम् ॥ तत्त्वायामितथात्वन्नःसत्वंनश्चाप्युदुत्तमम् ॥ २ ॥

ष्टेयज्ञकृत्तमोवद्विजतमोहविषाशोशुचानोदेदीप्यमानोभवसितस्मात्पार्थये ॥ विश्वाविश्वानिद्वेषांसिसर्वाणिदौर्भाग्यानिप्रमुग्धिमुचअस्मदस्मत्तइति ॥ सत्वंनइति ॥ अग्रेवमोभवोतिनिदिष्टाअस्याउपसोव्युष्टौअवयक्ष्वनोवरुणःगराणोवीहिमृडोक्कुह्वोनएधीतमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः सत्वमेवंप्रार्थयमानोऽस्माकंहेअग्रेअवमःअवित्ततमःपालयितुमोभव ॥ उतीउत्याऽवनेन नेदिष्ठश्चार्तिकतमःअस्याउपसोव्युष्टौव्यूष्टिकालेऽस्मिन्नेवाहनीत्याभिप्रायः ॥ ततोऽवयक्ष्व अवपूर्वोयजिनर्शनेनतेद्वद्वधात्वर्थयोगात्स्वकीयमेवार्थब्रवीति ॥ अवगत्ययज ॥ नोऽस्माकंवरुणगराणोरादानेददद्वाहविस्ततोब्रवीमिमीहिमृडोक्तंक्षयपूरोडाशसुवकरम् ॥ ततःसुहवःस्माद्भानःअस्माकमेधीति ॥ उदुत्तममिति ॥ वरुणपशमस्मदबाधमविमथ्यमश्लथाय ॥ अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ उदित्ययमुपसर्गःश्लथायेतिसंबध्यते ॥ हेवरुणउत्तमंतावसाशंउतश्लथाय श्लथयशैथिल्ये ॥ श्लथीकृत्यउत्तुर्ध्वनयास्मदस्मत्तः ॥ अबाधमंअर्धमंचपाशंअवाचीनंश्लथय विमथ्यमंस्थानस्थितमेवश्लथय ॥ अथैवंकृतेसतिवयंहेआदित्यअदितेःपुत्रतवकर्मणिवर्तमानानागसोऽनपरायाःसंतोऽदितयेऽदीनतायेस्यामेति ॥ २ ॥

धात्रोधात्रइति ॥ राजंस्ततोवरुणनोमुंचेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेवरुणराजन्धात्रोधात्रः धामशब्दः स्थानवचनः यतोयतः पशसमन्वितास्थानाद्विभीमस्ततस्ततोऽस्मान्विमुंचेति ॥ मापोमौषधीरिति ॥ हिंसिरित्येवशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हृदयशूलमपगूहतिमापोमौषधीरिद्वैपशोः संज्ञाप्यमानस्येयुपक्रम्यहृदयशूलंशुक्लसमवैनीत्युक्तम् ॥ अतएवमुच्यते ॥ माहिंसोपाचापधीहिंसरीति ॥ यदाद्वुरध्याइति ॥ वरुणेशिषामहेततोवरुणनोमुंचेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ अध्याइतिगोनामप्रकरणात् ॥ इहानुबन्ध्याविषयवद्बुवचनमनुबन्ध्याबहुत्वैर्धवत् ॥ एकानुबन्ध्यापक्षेत्तुपुजार्थम् ॥ यद्वेदेश्लोकमंत्रवाक्यान्यादुरहंतव्याअध्याअबन्ध्याबन्धाः पूजनीयाइतिकरणोवाक्यस्यार्थमभिनयेनदर्शयति ॥ वयंहेवरुणशपामेहे ॥ इतिकरणःप्रदर्शनार्थः ॥ शपतिहिंसार्थः ॥ एवमेनेनविधिनाहिंस्याअध्याअतएववयंलांशपामेहे ॥ ततोवरुणनोमुंचततस्तस्मादेतसःवरुणनोऽस्मान्विमुंचेति ॥ मुंचेतुमेति ॥ शपथ्याशयोरुपयादुत ॥ अथोयमस्यपट्टीशात्सर्वस्मादेवक्लिषात्इतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मुंचेतुमाशपथ्यात्शपथैवः शपथ्यास्तस्माच्छपथ्यात्शपथनिमित्ता

धात्रोधात्रस्तथामापोमौषधीरिति संजपेत् ॥ यदाद्वुरध्यामुंचेतुमेति चावश्येति च ॥ ३ ॥

क्लिषादोषधोमामांमुंचतु ॥ अथोअपिचवरुण्यात्वरुणेभोवरुण्यस्तस्माद्वुरुण्यात्वरुणनिबन्धनात्क्लिषान्मांमुंचतु उतअपिचयमस्ययमयतिनिमयतिसर्वजगदितियमस्तस्ययमस्यसंबंधिनः पट्टीशात् पट्टीशशब्दोबन्धनवचनः ॥ बन्धनाद्वन्धननिमित्ताक्लिषान्मांमुंचतु ॥ अथोऽपिचदेवक्लिषादेवनापराधनिमित्ताक्लिषान्मांमुंचतु ॥ किंचात्रबहुनोक्तेनसर्वस्माक्लिषाद्ब्रह्महत्यादिपापान्मांमुंचत्विति ॥ अवश्येति ॥ निचुपुणनिचरुसिनिचुपुणः ॥ अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिपमवमत्यैर्मत्यैकृतंपुराणोदेवरिपस्याहीतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ अवश्युद्यज्ञः हेअवश्युद्यमवाचीनपात्राण्यस्मिन्भियतइत्यवश्युद्यः ॥ निचुपमः नीचैः कृणत्यांशुअवश्युद्य्याचरंतीतिश्रुतेः यस्त्वेनीचैश्चरणोऽसिनीचैः कृणंश्चतृत्वाप्यैवअवदेवैर्देवैर्देवकृतमेनोयासिषकृतवान्अवनीतवान् ॥ किमवनीतवान् ॥ किमवनीतवान् ॥ एनः पापम् कैः सखिभैर्देवैः ॥ किंविषयेदवकृतदेवविषयेयल्लतम् ॥ अवमत्यैर्मत्यैकृतंअवनीतवांश्चमत्यैर्मत्यैर्क्लिग्भिः सखिभैर्मत्यैकृतमनुप्यविषयेकृतं पापम् ॥ अतस्तद्देअवश्युद्येवरिषः पाहि ऋषतिर्हिंसार्थः ॥ रिषर्हिंसायां किंवंतस्तस्यपंचमोरिषः बंधात्पाहिगोपाय ॥ कथंजाताद्वंधात् ॥ पुरुराणः ॥ रादोने ॥ बहुकर्मोपभोगस्तानदातुः संसारलक्षणाद्वंधात् ॥ यद्वा पुरुराब्देनबन्धित्राणिनोऽस्मिन्संसार्यमाणाः पुरुराणइतिचेति ॥ ३ ॥

आपोदेवतायेषीतथा ॥ महाव्याहृतिर्गिर्भूवःस्वर्महर्जनस्तपःसत्यमितिसप्तभिः ॥ ४ ॥ गायत्र्यागायत्रीमंत्रेणेत्यर्थः ॥ तत्सवितुर्वरेण्यभर्गोदेवस्यधीमहि धियोयोनःप्रचोदयादिति गायत्रीमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ तदितिषष्ठ्याविपरिणम्यते तस्यसवितुःसर्वस्यप्रसवदुतुरादित्यन्तरपुरुषस्येवस्यह्यरण्यगर्भोपाध्यवच्छिनस्यदेवस्यवाविज्ञानानंदस्वभावस्यवाब्रह्मणोवरेण्यवरणीयंभर्गः भर्गशब्दोवीर्यवचनः वरुणाद्भवाभिर्षिचनान्द्रगोऽपचकामवीर्यवैभर्गइतिश्रुतिः ॥ तेनहिपाम्भानंश्रुजतिदहति भृजीभज्जने ॥ अथवाभर्गस्तेजोवचनः ॥ यद्वा मंडलंपुरुषोरदमयत्येतन्नितयमभिर्प्रेयतोदेवस्यदेवान्दिगुणयुक्तस्यधीमहि ध्यैर्चितायांअस्यश्छांदसंप्रसारणम् ॥ ध्यायामश्चितयामोनिदिध्यासन्तर्द्विषयकुर्मइतियावत् ॥ धियोयोनः धीशब्दोद्विषयवचनःकर्मवचनोवा ॥ बुद्धिःकर्माणिवायःसवितानोऽस्माकंप्रचोदयात् चूदसंचोदने प्रकर्षेणचोदयतिप्रेरयति ॥ तस्यसवितुःसंबंधिर्वर्त्यतेजोवाध्यायामइतिसंबंधः ॥ वाक्यभेदेनवायोजना ॥ तत्सवितुर्वरेण्यंवीर्यतेजोवादेवस्यध्यायामः ॥ यथबुद्धीःप्रचोदयात्प्रेरयत्यस्माकंतंचध्यायामः ॥ सचसवितैवभवति ॥ लिंगव्यत्ययेनवायोजना ॥ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यध्यायामः ॥ धियोयोभर्गःअस्माकंप्रेरयतीति ॥ आपोहिष्ठेतिनिष्ठाभिःकंडिकाभिर्तिशेषः ॥ तत्रमयोभुवस्तान्ऊर्जेदयतनम् ॥ महेरणायचक्षसे ॥ योवःशिवतमो रसस्तस्यभाजयेतहेनः ॥ उशतीरिमातरः ॥ तस्माअंगमामवोयस्यक्षयायाजिब्वथ ॥ आपोजनयथाचनइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ द्वितीयपादेतच्छ्रवणात्पदोऽप्याहारः ॥ अद्देवताइमंमंत्राःप्रोक्ताःस्वास्माभिर्षिचने ॥ प्रणवेनततोविप्रोमहाव्याहृतिभिस्ततः ॥ ४ ॥ आत्मानंपावयेद्विदानगायत्र्याचततःकृती ॥

आपोहिष्ठेतिस्तुभिः प्रत्यृचंपावनं स्मृतम् ॥ ५ ॥

आपोहिष्ठेतिस्त्रिभिःप्रत्युचंपावनंस्मृतम् ॥ ५ ॥

हेआपःयाययंमयोऽभवःमयइतिमुखनाम सुखेनभावयिष्यःस्थभवथसर्वप्राणिनाम् ॥ छ
दुःस्पर्शपूर्णकरोहिशब्दः ॥ तानोऽस्मान्ऊर्जोऽन्यादधातनस्थापयता।यथावयसर्वस्यभोक्तरोऽभवेमतायाकृतेत्यभिप्रायः ॥ महेमहतेर्रणायरमणीयायचक्षुसेदर्शनायाऽस्मान्दधात
नइत्यनुवर्तते ॥ एतदुक्तंभवति ॥ महच्चयद्वारंनंपद्मलक्षणंरमणीयंतस्माकंकृतेति ॥ अथवाहिशब्दोयस्मादर्थे ॥ कृत्वाव्याख्यायते ॥ नहिर्बेदेमात्रामात्रस्यानर्थक्यमिष्यतेतसं
भवेसति ॥ आपोहिआपःयस्मात्कारणान्मयोऽभवःतानऊर्जताशब्दस्पंचस्यासन्नेतितस्माद्धृतोरस्मान्अन्यास्थापयतमहोरमणीयायचक्षुसेदर्शनीयाय ॥ योवःयश्चवोयुष्माकंशि
वतमःशांतभोरसस्तस्यभाजयतमाग्निःकृतइहैव स्थितानस्मान्ऊर्शतीरिव वशकांतौ कृतसंप्रसारणस्यैतदूपम् ॥ कामयमानाइवमातरः मातृशब्दःसंबंधवचनः यथाकामयमाना
मातरःपुत्रस्यकल्याणतैस्तैरर्थैर्भाजयेयुर्वंभाजयत ॥ तस्माअरम् ॥ अलमितिप्राप्तेलकारस्यरेफश्छांदसः ॥ हेआपस्तस्यचरस्यस्थानमत्रयाचितस्यवोयुष्मत्संबंधिनःअल्पपर्या
प्तगमागच्छामवयम् ॥ पर्याप्तंनामरसविषयवैतृण्यंसदावृप्तिर्वा ॥ यस्यक्षयायजिब्दथ क्षयानिवासइत्याद्युदात्तः ॥ षष्ठ्यर्थेचतुर्थी ॥ यस्येतिसामानाधिकरण्यादेशः ॥ यस्याहुति
परिमाणंतस्यक्षयस्यनिवासस्यएकदेशेनजिब्दथ जिब्दथिःप्रीतिकर्म तर्पययंपचाहुतिपरिणामक्रमेणद्वेब्रह्मादित्संबर्पयंतजगत् ॥ तत्रचहेआपःजनयथालंबनंअस्मत्तनोऽस्मान्मो
कुलेनपानदेवत्वमाशास्यतेति ॥ प्रत्युचंक्वच इवंप्रतिपादनपाविष्यंस्तं ब्रह्मविद्भिरतिशेषः ॥ परामितिपाठपरमुक्तम् ॥ ५ ॥

एतेष्वयमाणा अपिमन्त्राः पावनाः पावित्र्यजनकाः ॥ इदमापइति ॥ भवतावधं च मलं चयत् ॥ यच्चाभिद्रोहादृतं यच्च शेषे अभिरूपा ॥ आपोमातस्मादेव सः पवमानश्च मुचलितिमंत्र
शेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हे आप इव पशुसंज्ञपननिमित्तं पापं प्रवहत अपनयत ॥ किञ्चावधमवदनायं च यदभिशापादि मलं चयत् यच्च भूलं शरीरं संलग्नं मूत्रपुरीषादिशसि दंतं च प्रवहत अपनय
त ॥ यच्चाभिद्रोहादृतं हृदि जायां सायां यदपि चाभिद्रुग्धवानस्मि अस्य मुच्चार्य यच्च शेषे अभिरूपां शप आक्रोशे यच्छपितवानस्मि अभिरूपां पवित्रमपराधीति न विभेति
यद्वा भिलुनति छिनत्ति मर्माणियदुच्चरितं सत् ॥ यच्चाभिरूपां ॥ आपः प्रमातस्मादेव सः पापात् पवमानः सोमावायुर्वा मुचतु पृथक्करोत्विति ॥ हविष्मतीरिति ॥ इमा आपो हविष्मां
आविवासति ॥ हविष्मान्वेवो अखरो हविष्मां अस्तु सूर्य इति मंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ लिंगोक्तं हविष्मतीं हविषां संयुक्ता इमा आपः हविष्मान् हविषां संयुक्तो यजमान आविवासति आ
विपूर्ववसतिः ॥ परिचरतीत्यर्थः ॥ यजमानो हविः प्रदानय परिचरति ॥ हविष्मान् अखरो यज्ञः स्वशरीरिण्यस्य हविष्मान् प्रवतु हविः संप्रनोस्तु ॥ सुशोभनतया ईरणात्स्योदवायज
मानस्य फलदानाय स्ववृत्त्यर्थं हविष्मान् प्रवतु हविः संप्रनोऽस्ति ॥ देवीरापइति ॥ आपन्नपादो वज्रं हविष्यः ॥ इन्द्रियावात्मा दंतम इति मंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हे देव्य आपः आ
पन्नपातं ज्ञको यो वज्रं भिस्तरंगः कल्लो लोहं विष्यः हविर्वायुः यज्ञियः इन्द्रियावान् दीर्घश्छादसः ॥ वीर्यवान् मंदितमः मदीयतुतम इति ॥ आपो देवा इति ॥ मधुमतीः रगुभ्य नूजस्वीतीरा

एतेपि पावना मन्त्रा इदमापो हविष्मतीः ॥ देवीराप अपो देवाद्गुपदादिव संज्ञकाः ॥ ६ ॥

अस्त्विद्वानाः ॥ याज्ञिर्भिन्नावरुणावभ्यषिचन्याभिर्दिमनयन्त्यरातीरिति मंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मधुमतीः मधुतया स्वादुरसोपेता मधुमत्यस्ता मधुमतीः ऊर्जस्वती विशिष्टान्नरस
वतीः राजस्वराजसुवः षुज्राणि प्रसेवे राजानं सुवते जनयतीति राजसुवः चित्तानां देवतात्वे मनचेतयमानाः परिरुष्टचारिण्यः अंबेवाः ॥ प्रवकारश्छादसः ॥ अगृभ्यान्गृहीतवंतः
अपो विशिनष्टि ॥ याज्ञिर्भिन्नावरुणाविति ॥ याज्ञिराद्विभिन्नावरुणौ देवाभ्यां षिचन् भिन्नावरुणयोरभिषेकं कृतवंतः याज्ञिर्दिमनयन्याभिर्दिंदेवराजं अति अरातीरदानशीलाः ॥
शत्रुमेना अनयद् शत्रून्तीत्याति क्रम्य अधः कृत्या नयद् आनीतवंतः ता अपो गृभ्यान्विनिर्शेष इति ॥ द्रुपदादिव संज्ञका इति ॥ मधुचानः स्विन्नः स्नातो मलादिव पूतपवित्रेण वाज्यमापः
शुंधंतु नैमस इति मंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ द्रोः पादोद्गुपदः ॥ द्रुशब्दो दृक्षवचनः ॥ द्रुपदो दृक्षमयः पादः पादुकः ॥ एकवचनमविवक्षितम् ॥ गमनसाः न लेन पादुकाभ्याम् मधुचानो मधु
मानो यथापुमान् गमनावसाने क्लेशेन मुच्यते स्विन्नः स्वेदं प्राप्तः पुमांस्तन्निवत्यर्थं स्नातो मलादिव यथापवित्रेण पूतमाज्यं पवित्राद्विविमुच्यते पृथक्
क्रियेत तथा आपः शुंधंतु नैमसः मामां यथा उपासिता आप न सः पापास्तकाशां छुंधंतु (प्रस्विन्नस्य कृत्वा नमलात्तापादिकुनः अतः शुद्धिं विशेषतो मे पापनिर्वाचं शुंधंतु) पृथक्कुर्व
स्विति ॥ ६ ॥

शानोदेवीरिति ॥ अभिष्टय आपो भवन्तु पीतये ॥ शंयोरभिस्त्वन्तु न इति मंत्रशेषः ॥ अस्त्यार्थः ॥ नोऽस्माकं देवी इव्य आपोऽभिष्टयेऽभिषेकाया मीष्टाय वा पीतये पानाय च शंखरूपाम्
 वन्तु ॥ शंयोरभिस्त्वन्तु न योरोगाणां पृथक्करणहेतोः शंखरूपाः सत्य आपो नोऽस्मान् अभिस्त्वन्ति ॥ आपोऽदीर्गिति ॥ उपसृज मधुमती रयक्षाय प्रजाभ्यः ॥ तासां मास्थाना दुजिहता
 मोषययः सुपिप्पला इति मंत्रशेषः ॥ अस्त्यार्थः ॥ सिधुद्वीप आपि प्यक्तुं कुमारीणि बृहती ॥ विधूममग्न इत्यन्तं यादृक् कर्त्तव्येनाग्निं विदध्यते द्यौर्वा ॥ प्रजाम्यः ॥ अत्र विभक्तिव्यत्ययः ॥
 प्रजानामयक्ष्याय यक्ष्मा व्याधिरयक्ष्मार्थं मधुमती देवी राप उपसृज जनिक्षिप ॥ तासां भूमिगतानामपामास्था
 नादं पांसं संबधितया आपांसं संपृक्तमुज्जितं क्षेत्रलक्षणस्थानां सुपिप्पलाः सुष्टु पिप्पलं फलं यासां मोषधीनांताः सुपिप्पलाः फलपाकांता अपथयः शाल्यादय उजिहतां अहाङ्
 गतौ उद्धच्छन्ति ॥ अपांसमिति ॥ उद्धयसंसृज्ये संतः समाहितम् ॥ अपांसस्य योरसंस्वो गृह्णाम्युत्तममिति मंत्रशेषः ॥ अस्त्यार्थः ॥ रसः सारः सोऽपां वायुः ॥ एष वा अपांसो
 योयं पवते इति श्रुतिः ॥ उद्धयसं उद्धृतं वयोऽन्यस्माद्वा योऽन्तमृदुयसं वायुसूयसं तं समाहितमित्यनयोः पदयोर्व्यत्ययोऽर्थसंबंधात् सूयसमाहितं तं समाहितं तं तं सारोऽपि तं तं गृह्णामीति वक्ष्य
 माणेन संबंधः ॥ अपांसस्य योरसंस्वो गृह्णाम्युत्तमं अपांसो वायुस्तस्यापिरसः सारः प्रजापतिः सहियज्ञलोका लान्निवायुसूयसं क्रम्य जुः सा मादिव पुस्तं वयः शब्देनाह ॥ अपो गृह्णा
 मि उत्तममुल्लुष्टतमम् यद्वा वयः शब्दोऽनर्थकः ॥ अपांसस्य वा योर्योरसं प्रजापतिस्तं गृह्णामीति तस्मिन् पक्षे योजना ॥ पुनन्तु मेतीति ॥ पावमान्यः पावित्र्यकच्यः ऋच इत्यर्थः ॥ न

शन्नो देवीरपो देवीरपांसमिति ॥ पुनन्तु मेति च न वपावमान्यः प्रकीर्तितः ॥ ७ ॥

अपुनन्तु मापितरः सोम्यासः पुनन्तु मापितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः पवित्रेण शतायुषेति प्रथमो मंत्रः ॥ पुनन्तु मापितरः सोम्यासः सोमाहः सोम्यासः सोमसं पादिनो वा सोम्याः सोम्या एव सो
 म्यासः पितरो यामां यजमानं पुनन्तु शोधयन्तु ॥ पितामहाः पितुः पितरो यामां पुनन्तु तस्मिन् प्रपितामहाः पुनन्तु पवित्रेण पवनहेतुः तेन शतायुषा येन पवित्रेण पूतः शतायुर्भवति
 तत्स वित्रं शतायुस्तेन शतायुषा पवित्रेण मां पुनन्तु पावनं च पापनेदेनम् शुद्धिः फलग्रहणयोग्यता शुद्धिमापादयति ॥ पुनन्तु मापितामहाः पुनन्तु व्रतिमहाः ॥ पवित्रेण शतायुषा विश्वमा
 युर्व्यभैवैदिति द्वितीयो मंत्रः ॥ अस्त्यार्थः ॥ पुनन्तु मापितामहाश्च पुनन्तु शतायुषा पवित्रेण पुनन्तु प्रपितामहाश्च पुनन्तु विश्वमायुर्भवेत् ॥ अशृङ्ख्यमौ ॥ अहं
 व्यभैवैव्यभ्रयामिति ॥ अग्र आयूषि पवस आसुवोर्जिभं चनः ॥ अस्त्यार्थः ॥ आग्नेयागायत्री वैश्वानरः ॥ हे श्रीभागवन् भग्नोऽस्मान् प्रति
 आयूषि आयुः प्रापकानि कर्माणि पवसे अंतर्गतं निजार्थं पावयसे गमयसि ॥ किंच आसुवोर्जिभं चनः इषं ब्रह्मादिकं ऊर्जिं दीधक्षीराद्युषं च नोऽस्मभ्यं आसुव अम्यनुजानीहि ॥
 आरेदूर्यवस्थितं संतुच्छुनां दुच्छुदौर्गल्यं व्याधयश्च ॥ दुर्जनशत्रुनयोलक्ष्येतां व्याधयेत्यर्थः ॥ पुनन्तु मादेव जनाः पुनन्तु मनसाधियः ॥ पुनन्तु विश्वाभूतानि जाते वेदः पुनीहि मेति चतुर्थो
 मंत्रः ॥ अस्त्यार्थः ॥ लिङ्गोक्तदेव्यानुष्टुप् देवजना देवानुगजानां पुनन्तु पुनन्तु मनसाधियः मनसा विवेकेन संपन्नं मनसा संजातार्थि यो देवता विषयज्ञानानि कर्माणि वा मां पुनन्तु ॥

विश्वामिभूतानिमापुनन्तु ॥ हेश्रीजातवेदःमापुनीहीति ॥ आग्नेयीगायत्री ॥ पवित्रेणपुनीहिमाशुकेणदेवीद्यत ॥ अग्नेकृत्वाऋतून्नुहतिपंचमोमंत्रः ॥ हेदेवीद्यतदीप्यमानश्रीभगवन्ग्रे
शुकेणधुद्रेनपवित्रेणमापुनीहीति ॥ यत्नेपवित्रमार्चय्यमेविततमंत्रा ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमाइतिषष्ठोमंत्रः ॥ अस्त्यार्थः ॥ आग्नेयीब्राह्मीचायत्रीतृतीयःपादोब्रह्मैदवत्यः ॥ हेश्रीभगवन्
त्रेयस्तेपवित्रमार्चयिष्यतेजसंतरामध्येवितततवयस्यवित्रंपवनहेतुभूतविततमतिविस्तृतहृत्पवित्रेतिष्ठतितेनपवित्रेणमापुनीहि ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमावेदलक्षणयद्वलपरयद्वलतेनब्रह्म
णामापुनातु ॥ यद्वा अर्चयिष्यिततयस्यवित्रतेनपवित्रेणाभ्यनुज्ञातेनब्रह्मणामुनाति ॥ पवमानःसोअद्यनःपवित्रेणविचर्षणः ॥ यःपोतासपुःनातुमतिसप्तमोमंत्रः ॥ अस्त्यार्थः ॥ सोम
देवत्यागायत्रीतृतीयःपादोवायव्यः ॥ पवमानःससोमःअद्यास्मिन्हनिनोऽस्मान्पवित्रेणपावनेनविचर्षणिद्रिष्टाकृताकृतंप्रत्यवेक्ष्यामि ॥ कोमापुनातु ॥ याःस्त्यावतःपोतापवतकृतावा
युसमापुनाति ॥ उभास्यदेवसवितःपवित्रेणसेवेनच ॥ मापुनीहिविश्वतइत्यष्टमोमंत्रः ॥ अस्त्यार्थः ॥ सवितुदेवतागायत्री ॥ हेदेवसवितःपवित्रेणसेवेनचअनेनपवित्रेणसेवनेन
यागेनचतुष्पाभ्यांपवित्रसवाभ्यामापुनीहिविश्वतःसर्वतोमापावयेति ॥ वैश्वदेवीपुनतदेव्यागाद्यस्यामिमाबद्धस्तवोवितपृष्ठाः ॥ तयामदंतःसधमादेशुष्वयःस्यामपतयोरयाणामिति
नवमोमंत्रः ॥ अस्त्यार्थः ॥ वैश्वदेवीत्रिष्टुप् ॥ वैश्वदेवीविश्वेदेव्यासुराकुंभी पुनर्तापावंमकुर्वाणा देवीदेवताआगात्आगता यस्यादेव्याइमाबद्धस्तवोबद्धशरीराणि वीतपृष्ठाःविगता

ततोऽधमर्षणंजस्वादुपदांचततो जपेत् ॥ प्राणायामंचविधिवदथवांतर्जलेजपेत् ॥ ८ ॥

परभागान्तरधारबद्धव्यंसति तथासुराकुंभ्यादेव्यामदंतोमोदमानाःसधमादेशुष्वयरीणांधनानंपतयःस्यामभवेम ॥ ७ ॥ ततोऽधमर्षणमिति ॥ ऋतंचसत्यंचाग्नी
द्धात्तपसोऽध्यजायत ॥ ततोरात्र्यजायतततःसमुद्रोअणवः ॥ समुद्रादणवादधिंसवस्तरोअजायत ॥ अहोरात्राणिविदधद्विश्वस्यामिषतोवशी ॥ सूर्यांचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्प
यत् ॥ दिवंचपृथिवीचांतरिक्षमथोत्सः इत्यधमर्षणमंत्रः ॥ अस्त्यार्थः ॥ ऋतंसत्यामितिपरब्रह्मोच्यते ॥ तथाचश्रुतिः ॥ ऋतमेकाक्षंब्रह्मसत्यंज्ञानमनंतब्रह्मेति ॥ आसीदित्यध्याहा
र्यम् ॥ तदयमर्थः ॥ ऋतंचसत्यंचासीतपरब्रह्मासीत् ॥ एतेनमहाप्रलयावस्थाप्रतिपादिता ॥ महाप्रलयसमयेकेवलंब्रह्ममात्रमासीदित्यर्थः ॥ ततोमहाप्रलयावस्थायामेवरात्र्यजा
यतरात्रिसमुत्पन्ना केवलमंधकारमयमासीदित्यर्थः ॥ तथाचस्मृतिः ॥ अपएवमसर्जादाविति ॥ किंभूतात्तपसः ॥ अर्जीद्धातुअभिसर्वातोभावेनसृद्धात् ॥ लब्धप्रलयसमयेदिक्क
द्वबद्धंभवेति ॥ ततःसमुद्रादणवाद्धातासृष्टाअजायत ॥ किंभूतः ॥ मिषतःप्रकटोभवतोविश्वस्यवशीप्रजुः ॥ महाप्रलयेविलुप्तसृष्टजगतोनिर्माणेप्रभुरित्यर्थः ॥ सधातायथापूर्व
यथाक्रमंसूर्यांचंद्रमसावकल्पयन् ॥ किंभूतौ ॥ अहोरात्राणिविदधदकुर्वाणौ ॥ ततःसूर्यंचंद्रयोत्पत्यनंतरंसंवत्सरोजायत ॥ सूर्यंचंद्रोत्पन्नौरात्रिदिनिविभागकल्पनयासंवत्सरःसृष्टः ॥
अथानंतरं दिवंस्वर्गपृथिवीमहीअंतरिक्षमाकाशंस्वर्गक्षेत्रलोकोपरिः स्थितंस्वर्गलोकंसंप्रबधाताःकल्पयन् ॥ चराचरालोकंक्षेत्रलोकंसंप्रबद्धयानिति ॥ द्रुपदामितिप्रतीकप्रहणाभिप्रा
येण ॥ ८ ॥

॥ १५११० ॥ १११ ॥ १२ ॥ चतुःस्रक्तिरिति ॥ नाभिर्ऋतस्य सप्रथाः सनो विधायुः सप्रथाः ॥ अपद्वेषो अपद्वरोऽन्यव्रतस्य सप्रथमेति मंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ चतुःस्रक्तिर्दिशोऽथर्वीरस्य सक्तयः काणेषु चतुःस्रक्तिर्यश्नाभिर्ऋतस्य सप्रथाः ॥ अम्यासेभूयांसमर्थमन्यते ॥ लवसादाच्चापद्वेषः अपगच्छन् द्वेषोऽस्मन्तः ॥ वीतरागाः स्यामेत्यभिप्रायः ॥ अपद्वरः भारद्वरचलने अपगच्छन् चलनमस्मन्तः ॥ जनिवाभियते मृत्वा जायत इत्येतच्छलनमभिप्रेतम् ॥ अन्यव्रतस्य सप्रथमन्यव्रतं कर्म यस्य मन्युः कर्मणः सकाशादातानुपहात्मकं सतथोक्तस्य कर्मवयस्यैव महसाधुवयंप्राप्ताः संत इति ॥ १३ ॥ ११४ ॥ गायत्रीमिति ॥ शिरसासार्धं आपोऽप्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मर्षीर्बुधः सरोमित्यनेन सहसाहितामित्यर्थः ॥ सप्तव्याहृतयो प्रणवं त्रिजपेद्वापि विष्णुं वा संस्मरेत्सुधीः ॥ स्वावेत्थं वसुमापीज्यगृहीयाद्दौतवासर्सी ॥ ९ ॥ आचम्य च ततः कुर्यात्वातः संध्यां कुशान्विताम् ॥ योनं संध्यामुपासीत ब्राह्मणो हि विशेषतः ॥ १० ॥ सजीवन्नेव शूद्रस्तु मृतः श्वाजायते ध्रुवम् ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनहः सर्वकर्मसु ॥ ११ ॥ यदन्यकुरुते कर्म न तस्य फलभाग्भवेत् ॥ प्रणवं प्राग्दिशि स्मृत्वा ततो दत्त्वा कुशासनम् ॥ १२ ॥ चतुःस्रक्तिरिमं मंत्रं पठित्वानान्यदुद्भूताः ॥ १३ ॥ प्राङ्मुखो बद्धचूडो वाप्युपविष्ट उद्भूतः ॥ प्रदक्षिणं स्वमभ्युक्ष्य प्राणायामं समाचरेत् ॥ १४ ॥ गायत्रीं शिरसासार्धं समव्याहृतिपूर्विकाम् ॥ त्रिजपेत्सदृशोऽकारः प्राणायामोऽयमुच्यते ॥ १५ ॥ प्राणायामांश्चरन् विप्रानियतं द्वियमानसः ॥ अहोरात्रकृतैः पापैर्मुक्तो भवति तत्क्षणात् ॥ १६ ॥ दशद्वादशसंख्यावा प्राणायामाः कृतायदि ॥ नियम्यमानसं तेन तदातं महत्तपः ॥ १७ ॥ सव्याहृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश ॥ अपि भ्रूणहर्नमासायुनंत्यहरः कृताः ॥ १८ ॥ यथापार्थिवधातूनां दित्यंतं धमनात्मलाः ॥ तथेद्विचैः कृता दोषा ज्वालयंते प्राणसंयमात् ॥ १९ ॥ एकं संभोज्य विधिवद्ब्राह्मणं यत्फलं लभेत् ॥ प्राणायामैर्द्वादशभिस्तत्फलं श्रद्धयाप्यते ॥ २० ॥ वेदादिवाङ्मयं सर्वं प्रणवेयमिति श्रुतम् ॥ ततः प्रणवमभ्यस्येद्देवादेव दजापकः ॥ २१ ॥

भूरादयःपूर्वप्रथमंयस्यास्ताम् ॥ अँभःअँभुःअँस्यःअँमहःअँजनःअँतपःअँस्यंअँतस्तवितुर्वण्यभंगोद्वस्यधीमहिधियोयोनःप्रचोदयात् अँध्यापोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूवनः
स्वरोभित्येवंतांगायत्रीत्रिविचयजपेत् ॥ सोयदंशोकारोदशोकारमहितोवाउप्राणायामउच्यतइत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भूणहंनगर्जन्तारंश्रेष्ठब्राह्मणहन्तारंवा ॥ १८ ॥ इदं
तेदाहकटुभिरि विशेषः ॥ धमनादंशसंयोगात् ॥ ज्वालन्तेनारयतेप्राणायामकटुभिरि विशेषः ॥ प्राणसंयमस्याणायामात् ॥ १९ ॥ २० ॥ वेदादिहंपृङ्गाद्व्ययंतस्तस्यैवस्यस्वात्मणोवप्राति
ष्ठितंततस्माद्देवापकःप्राणवमभ्यसेत् ॥ कथंभूतम् ॥ वेदादिदेवादोकारणम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ अँकारप्रभवोवेदा अँकारप्रभवाःस्वराः ॥ अँकारप्रभवंसर्वैलोक्यंसचराचरमिति ॥ २१ ॥

आपोहिष्ठेति तिसृभिर्व्याख्यातं ब्राह्मस्नानमाह ॥ भूमावित्यादिद्वाभ्याम् ॥ ३६ ॥ भूमाविति श्लोकात्तत्पदत्रयस्वयमवव्याचष्टे ॥ भूमिशब्देनेति ॥ ३७ ॥ वारुणादिति ॥ इदं भूमावित्यादिना तं ब्राह्मस्नानं वारुणादिव चक्षानात्परं भिन्नं परं श्रद्धां चेत्यन्वयः ॥ तत्र वारुणं जलजम् ॥ आग्नेयमाग्निहोत्रविभूतिजम् ॥ वायव्यं वायुना नीयमानगोरजोजम् ॥ ऐन्द्रमग्निना ऐरावतकरो ज्जितवारिजम् ॥ मांत्रमूलं मंत्रजं वैदिकं मंत्रजं वा ॥ तथा चोक्तम् ॥ मांत्रं भूमौ मन्त्राग्नेयं वायव्यं दिव्यं मेव च वारुणं मानसं चैव सप्तमं धैर्यं प्रकीर्तितमिति ॥ तत्र भूमौ मन्त्रदालं

भूमौ शिरसि चाकाशे आकाशे भुवि मस्तके ॥ मस्तके च तथा काशे भूमौ च न वधाक्षिपेत् ॥ ३६ ॥ भूमिशब्देन चरणावाकाशं हृदयं स्मृतम् ॥ शिरस्येव शिरःशब्दो मार्जनं नैरुदाहृतः ॥ ३७ ॥ वारुणादपि चाग्नेयाद्याव्यादपि चैद्रतः ॥ मंत्रस्नानादपि परं ब्राह्मस्नानमिदं परम् ॥ ३८ ॥ ब्राह्मस्नानेन यः स्नातः स बाह्याभ्यंतरे शुचिः ॥ सर्वत्र चाहर्ता मतिदेवपूजादिकर्मणि ॥ ३९ ॥ नक्तं दिनं निमज्ज्याप्सुकैव तः किमु पावनाः ॥ शतशोपि तथा स्नातान शुद्धाभावदूषिताः ॥ १४० ॥ अंतःकरणशुद्धायेतां न्विभूतिः पवित्रयेत् ॥ किं पावनाः प्रकीर्त्यं तस्य सभाभस्मधूसराः ॥ ४३ ॥ स स्नातः सर्वतीर्थेषु स सर्वमलवर्जितः ॥ तेन क्रतुशतैरिष्टं च तोयस्येह निर्मलम् ॥ ४२ ॥ तदेव निर्मलं च तोयस्यात्तन्मुने शृणु ॥ विश्वेशश्च त्रसन्नः स्यात्तदास्यान्नान्यथा क्वचित् ॥ ४३ ॥ तस्माच्चेतो विशुद्ध्यर्थं काशीनाथं समाश्रयेत् ॥ तदा श्रयेण नियतं संक्षीयं ते मनोमलाः ॥ ४४ ॥

बनं तिलकादिधारणमिति यावत् ॥ दिव्यं मैद्रम् ॥ मानसं सगुणनिर्गुणभेदेन हरिहरयोश्च तन्म ॥ तथा च ब्राह्मादपि स्नानान्मानसं स्नानमधिकमिति दर्शितं भवति ॥ यद्वा भूमावित्यादि श्लोकाद्वयमार्जनविशेषपरं तदा वारुणादिव चक्षानादिव्यस्यायमर्थः ॥ वारुणादपि चक्षानादिव्यपलक्षणं भूमास्नानादपि ब्राह्मस्नानं यद्विपरं भिन्नं परं श्रद्धां चेत्यर्थः ॥ अस्मिन्पक्षे ब्राह्मस्नानमेव ॥ ३८ ॥ तत्सौति ॥ ब्राह्मस्नानेनेति ॥ ३९ ॥ ननु वारुणाग्नेययोरेव श्रद्धां प्रतिष्ठाति प्रायशः सर्वं क्रियमाणत्वादित्याशंक्य निराकरोति नक्तमिति द्वयेन ॥ ४० ॥ रासभाग्दंभाः ॥ ४१ ॥ एवं स्थिते फलितमाह ॥ स स्नात इति ॥ ४२ ॥ तर्हितकथं स्यादित्याकांक्षापूर्वकं सहेतुकमाह ॥ तदेवेति ॥ ४३ ॥ समाश्रयेद्विज्ञेयं ॥ मनोमलाः कामाः ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ननुविश्वेशानुग्रहएवकृतस्यात्तत्राह ॥ विश्वेशानुग्रहइति ॥ तंसदाचारम् ॥ ४६ ॥ द्रुपदामितिकृतं चेति मंत्रद्वयं पूर्वमेव व्याख्यातमिति प्रतीकृतया एकदेशग्रहणाभिप्रायेण ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इमं इमं वरुणति मंत्रम् ॥ आचार्या इति ॥ केचिदपर आचार्याः शाखाभेदेनांतश्चरसीत्याचमनमंत्रमिच्छतीति शेषः ॥ इमं वक्ष्यमाणं मंत्रमुक्त्वाऽऽचमनं कुर्यात्

संक्षीणमानसमलोविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥ इदं शरीरमुत्सृज्य परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ४५ ॥ विश्वेशानुग्रहे हेतुः सदाचारो भवतो नृणाम् ॥ श्रुति स्मृतिश्चामुदितं तस्मात्तमनुसंश्रयेत् ॥ ४६ ॥ द्रुपदांतु ततो जलमादाय पाणिना कुर्यादृतं च मंत्रं विधिज्ञस्त्वधमर्षणम् ॥ ४७ ॥ निमज्ज्याप्सु च यो विद्वान् जपेन्निरधमर्षणम् ॥ यथाश्रमे धावथ्यस्तस्य स्यात्तत्तथाप्सु वम् ॥ ४८ ॥ जले वापि स्थले वापि यः कुर्यादधमर्षणम् ॥ तस्या दौघो विनश्येत्तथासूर्योदये तमः ॥ ४९ ॥ इमं मंत्रं ततश्चोक्त्वा कुर्यादाचमनं द्विजः ॥ आचार्याः केचिदिच्छंति शाखाभेदेन चापरे ॥ ५० ॥ अंतश्चरसि भूतेषु गृहायां विश्रुतो मुखः ॥ त्वयज्ञस्त्वं षट्कार आपो ज्योतीरसोऽष्टतम् ॥ ५१ ॥ गायत्री शिरसा हीनां महाव्याहतिपूर्विकाम् ॥ प्रणवाद्यां जपं स्तिष्ठन् क्षिपेदं भोजं जलत्रयम् ॥ ५२ ॥ तेन वज्रोदकेनाशुर्मंदहानामराक्षसाः ॥ भूर्यारयः प्रलीयंते शैलावज्जहाद्भव ॥ ५३ ॥ विवस्वतः सहायार्थं यो द्विजो नां जलत्रयम् ॥ क्षिपेन्मंदहनाशाय सोऽपि मंदहतां व्रजेत् ॥ ५४ ॥ प्रातस्तावज्जपं स्तिष्ठ्यावत्सूर्यस्य दर्शनम् ॥ उपविशे जपेत्सायं नृक्षणां माविलोकनात् ॥ ५५ ॥ काललोपो न कर्तव्यो द्विजेन स्वहितेषु न ॥ अधो दयास्तसमये तस्माद्ब्रजोदंक्षिपेत् ॥ ५६ ॥ विधिना पि कृता संख्या कालातीताऽफल भवेत् ॥ अयमेव हि दृष्टांतो वंध्यास्त्रिमैथुन्यथा ॥ ५७ ॥ जलं वामकरं कृत्वा यासां ध्याचरिता द्विजैः ॥ वषट्सीसापरिज्ञेयारक्षोगणमुदावहा ॥ ५८ ॥

दिलत्रहेतुमाह ॥ आचार्या इति ॥ मंत्रमेव दर्शयति ॥ अंतश्चरसीत्येवाव्ययः ॥ गृहायां द्रुजौ ॥ विश्वनो मुखः सवत्राननः ॥ रस आनंदः अमृतं षड्विकाररहितम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

उद्वयंतमित्यनुस्वारः ॥ प्रतीकाग्निप्रायोवा ॥ मसःपरिस्त्रिःपश्यंतउत्तरम् ॥ देवदेवत्रासूर्यमगज्योतिरुत्तममितिमंत्रशेषः ॥ अस्याः ॥ तत्त्वयंतमसःपरि तमःप्रचुरादस्माहो
कात्तमसःपाप्मनोवापरिउपरिस्त्रिःस्वर्गलोकेदेवत्रादेवेषु उत्तरदेवदेवनादिगुणयुक्तमुत्तमसर्वज्योतिभ्यःउत्तमंउत्कृष्टतमंसूर्यसर्वप्रेरकंपश्यंतःशास्त्रदृष्ट्यासाक्षात्कुर्वंतःसूर्यज्योतिःउन्
अगन्मवर्हतास्मेति ॥ उदुत्यमिति ॥ जातवेदसंदेवंवहंति केतवः दशेविश्वायसूर्यमितिमंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ उदित्युपसर्गः ॥ उदित्युपसर्गः ॥ उदित्युपसर्गः ॥ उदित्युपसर्गः ॥
जातवेदसंजातंजातवेदयतीतिजातवेदास्तजातवेदसंसर्वज्ञदेवदेवनादिगुणयुक्तम् ॥ सूर्यम् ॥ चितीज्ञाने ॥ केतवःप्रज्ञानालकाअसंख्यातारश्मयःउएवउद्ग्रहंतिविश्वायविश्वस्यस
र्वस्यजगतःदशेदर्शनायसर्वलोकेस्पदर्शनादिव्यवहारसिद्धयर्थंवहंतिउद्ग्रहंतीतिबंधइति ॥ चित्रदेवेति ॥ नामुदगादनीकंचक्षुर्भिन्नस्यवरुणस्याग्नेः आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआ
त्माजगतस्तस्थुषश्चेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ चित्रमिति क्रियाविशेषणम् ॥ चित्रंविचित्रंयथाभवतिथोदागात् ॥ आश्चर्य्यहिसर्कायेनज्योतिषाशर्वंतमोपहृत्याग्येषांचज्योति
षांज्योतिरादायगच्छतीति ॥ यद्वा चित्रंचायनीयदर्शनायउदागात् ॥ देवानांरश्मीनामनीकरश्मिसंघातश्चित्रंविचित्रंचायतनीयंआदि

उद्वयंतमुदुत्यंचचित्रंदेवेतितत्परम् ॥ तच्चक्षुरित्युपस्थानमंत्रावप्रस्यसिद्धिदाः ॥ ५९ ॥

त्यमंडलमुदगादित्यर्थः ॥ तच्चभिन्नस्यवरुणस्याग्नेरित्येतेषांचक्षुर्दृष्टिःसदेवमनुष्यस्यजगतोयच्चक्षुस्तदादित्यमंडलंआप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षं प्रापूर्णे द्यावापृथिवीतन्मध्यमंतरिक्षं
चक्षुकीयेनप्रकाशेनआसमंतात्प्राः पुरुषव्यत्ययः ॥ अप्रात्आपूरितवान् ॥ सूर्योदयेहिरूपदयोःभिन्नज्यंते कालस्यापिपिथिशिष्टक्रियाहेतुत्वंजमानानांचविशिष्टक्रियाकर्तृत्वेवा
नांचविशिष्टपूजाविषयत्वमित्यादिकंसर्वसूर्योदायान्नमित्यर्थः ॥ सएवसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषःअस्यजगतःजगतिगच्छतीतिजगतस्त्यजगतोजंगमस्यतस्थुषःस्थितिशीलस्यस्याव
रस्यसूर्यःसर्वप्रेरकोभगवान्आत्मासर्वस्यप्रत्यगात्मज्ञतः ॥ परमात्मदृष्ट्यासूर्यसूर्येति ॥ तत्परंउदुत्यमित्यस्मात्परम् ॥ तच्चक्षुरिति ॥ देवहितंपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत ॥ पश्येमशरदःशतं
जीविमशरदःशतंशृणुयामशरदःशतमितिमंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ तच्चक्षुरादित्यात्मकंचक्षुर्देवहितंदेवनश्रीभगवताहितंप्रतिष्ठितंदेवभ्योऽर्थायवाहितंपुरस्तात्वाच्यादिशिशुकंपाप्म
जिरसंसृष्टंउच्चरदुदेति ॥ पश्येमसर्वाणिपुरुषार्थसाधनानिपश्येम ॥ शरदःशतंशतसंस्तरपरिमितकालं ॥ शृणुयामश्रीभगवन्माहात्म्यप्रभाववा
दिनीश्रुतीः ॥ शरदःशतंकल्पेनशृणुयामेति ॥ ५९ ॥

सहस्रकृत्वसहस्रवारान् ॥ एवमग्रेपि ॥ वाशब्दोविकल्पार्थः ॥ १६० ॥ सौर्युपस्थितः फलमाह ॥ सहस्रपरमांशदशशतानां तप्तमाम् शतवारजपनमध्यामध्यामदशवारजपनअवरांलब्धिं
 म् ॥ ६१ ॥ विभादिति ॥ विभादुहसिबालित्यादिचतुर्दशानुवाकंवाजपेत् पौरुषसंक्तसहस्रशीषेत्यादिषोडशचैवाजपेत् शिवसंकल्पंयज्जायेतषडङ्गचैवाजपेत् मंडलब्राह्मणयेदेत
 न्मंडलमित्यादित्रयोविशतिकडिकालं कंवाजपेत् ॥ एतेषांस्वरूपं संहितादौ ॥ व्याख्यानं च गुणविष्णवादौ द्रष्टव्यम् ॥ एवमग्रेपि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वेदोक्तैर्हंसः शुचिषदित्याद्यैः ॥ आग
 सहस्रकृत्वो गायत्र्याः शतकृत्वोथवापुनः ॥ दशकृत्वोथेद्व्यैव कुर्यात्सौरिमुपस्थितिम् ॥ १६० ॥ सहस्रपरमांशदशशतमध्यामध्यामदशवाराम् ॥ गा
 यत्रीयोजपेद्विप्रो न स पापैः प्रलिप्यते ॥ १॥ विभ्रादित्यनुवाकंवासूक्तंवापौरुषंजपेत् ॥ शिवसंकल्पमथवा ब्राह्मणं मंडलंतुवा ॥ ६२ ॥ एता
 निचोपस्थानानि रविप्रतिकराणि च ॥ रक्तचंदनमिश्राद्विरक्षतैः कुसुमैः कुशैः ॥ ६३ ॥ वेदोक्तैरगमांस्तैर्वाग्मिर्त्रैर्धप्रदापयेत् ॥ अर्चितः स वि
 तायेन तेन त्रैलोक्यमर्चितम् ॥ ६४ ॥ अर्चितः स वितासूतसुताम्यशुवसूनिचा ॥ व्याधीनं रेददत्यायुः पूरयेद्वां छिताम्यपि ॥ ६५ ॥ अयं हिरुद्र आ
 दित्याहरिरेष दिवाकरः ॥ रविर्हिरण्यगर्भोसौ त्रयीरूपाय मयमा ॥ ६६ ॥ रवेस्ततोषणान्तुष्टाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ इंद्रादयोऽखिला देवा मरी
 च्याद्यामहर्षयः ॥ ६७ ॥ मानवामनुमुख्याश्च सोमपाद्याः पितामहाः ॥ रवेरर्चाविधायैथं तत्स्पर्णमारभेत् ॥ ६८ ॥ दर्शानगर्भानादाय नव
 सप्तचपंचवा ॥ साग्रान्समूलानच्छिन्नान् द्विजोदक्षिणपाणिना ॥ ६९ ॥ अन्वारब्धेन सव्येन तर्पयेत् षड्विनायकान् ॥ ब्रह्मादीनखिला न्देवान्
 मरीच्यादींस्तथामनीन् ॥ १७० ॥ चंदनगरुकस्तूरीगंधवत्कुसुमैरपि ॥ तर्पयेच्छुचिभिस्तोत्रैः सृष्ट्यां विवितिसुच्चरन् ॥ ७१ ॥ सनकादीन्मनु
 ष्यांश्च निवीतीतर्पयध्वैः ॥ अंगुष्ठद्वयमध्यतुरुवादर्भां तृज्जुन्द्विजः ॥ ७२ ॥

भोक्तैः एहि सूर्यसहस्रांशोदित्याद्यैः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अयं हीति ॥ अयमादित्योरुद्रः एष दिवाकरो हरिः असौरविर्हिरण्यगर्भः तस्मादयमर्थमात्रयतीरुद्रहरिर्हिरण्यगर्भश्चरुद्र इति ॥
 तथा च स्थितिः ॥ नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्प्रसूति स्थितिना शेहवे त्रयीमयायात्रिगुणात्मधारिणे विरिचिनारायणशंकरात्मन इति ॥ ६६ ॥ यत एवमतो वेत्सि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥ अन्वारब्धेन सव्येन दक्षिणहस्तसंल्लेभनवागेन हस्तेन ॥ षड्विनायकान् चंडयचंडमविनायका विघ्नराजमहागणपतीन् ॥ १७० ॥ ७१ ॥ निवीतीं किंठलग्रयज्ञोपवीती ॥ ७२ ॥

१ उदयगुणविष्णवादावितिकाचिलाठः

प्राचीनावीतिकोदक्षिणस्कंधयज्ञोपवीतवान् ॥ ७३ ॥ तिलतर्पणस्यनिषेधमाह ॥ रवाविति ॥ ७४ ॥ तत्रापियादच्छिकप्रतिप्रसवमाह ॥ यदीति ॥ चतुर्दशेति ॥ यमायधर्मराजाय
 मृत्यवेचांताकायच वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच औद्वरायद्राघनीलायपरमोष्ठेने दकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैनमइत्येवभूतान् ॥ ७५ ॥ पितृतीर्थेनगण्डप्रदेशिन्यर्भध्ये
 न ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ देवादितीर्थान्याह ॥ अंगुल्यधइतिसार्धेन ॥ ७८ ॥ पितृतर्पणमंत्रानाह ॥ नवर्चमिति ॥ ७९ ॥ नवर्चमेवोदाहृत्यदर्शयति ॥ उदीरतामितिपादोनद्वयेन ॥ उदीर
 कव्यवाडनलार्दीश्रपितृन्दिव्यान्तर्पयेत् ॥ प्राचीनावीतिकोदक्षिणौस्तिलमिश्रितैः ॥ ७३ ॥ रवौशुक्रेत्रयोदश्यांसमस्यानिशिसंध्ययोः ॥
 श्रेयोर्थाब्राह्मणोजातुनकुर्यात्तिलतर्पणम् ॥ ७४ ॥ यदिकुर्यात्ततःकुर्याच्छुक्लैरेवतिलैःकृती ॥ चतुर्दशयमान्यश्रात्तर्पयेन्नामउच्चरन् ॥ ७५ ॥
 ततःस्वगोत्रमुच्चार्यतर्पयेत्स्वपितृन्मुदा ॥ सव्यजानुनिपातेनपितृतीर्थेनवाग्यतः ॥ ७६ ॥ एकैकमंजलिदेवादौद्वौतुसनकादिकाः ॥ पितरस्त्री
 न्यवांछंतिस्त्रियैकैकमंजलिम् ॥ ७७ ॥ अंगुल्यग्रभवेद्वैवर्षमंगुलिमूलगम् ॥ ब्राह्मंगण्डमूलेतुपाणिमध्यप्रजापतेः ॥ ७८ ॥ मध्यगण्डप्र
 देशिन्योःपित्र्यतीर्थप्रचक्षते ॥ नवर्चमुच्चरन्विद्वान्विद्व्यापितृतर्पणम् ॥ ७९ ॥ उदीरतामंगारसआयंतुनद्वौतुष्यते ॥ ऊर्जवहंतीपितृभ्यःस्व
 धायिभ्यस्ततर्पेत् ॥ ८० ॥ येचेहपितरस्तद्वन्मधुवाताइतितृचम् ॥ नमोवःपितरश्चोक्तापठन्सिंचेज्जलंभुवि ॥ ८१ ॥ आब्रह्मसंवपर्यंतं
 देवर्षिपितृमानवाः ॥ त्वयंतुपितरःसर्वमातृमातामहादयः ॥ ८२ ॥ अतीतकुलकोटीनांसमर्हपनिवासिनाम् ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदम्
 स्तुतिलोदकम् ॥ ८३ ॥ येचास्मांककुलेजाताअपुत्रागांन्निगमताः ॥ सर्वेतेहनिमायांतुवस्त्रनिष्पीडनोदकैः ॥ ८४ ॥ अग्निकार्यततःकृत्वा
 वेदाभ्यासंततश्चरेत् ॥ श्रुत्यभ्यासपंचधास्यात्स्वात्स्वकारोर्थविचारणम् ॥ ८५ ॥ अभ्यासश्चपथ्यापिशिष्येभ्यःप्रतिपादनम् ॥ लब्धस्यप्र
 तिपालार्थमलभ्यस्यचलभ्यये ॥ ८६ ॥

तामित्येकांकाडिका ॥ अंगिरसइतिद्वे आयंतुनइतितिस्रः ऊर्जवहंतीतिचतस्रः पितृभ्यःस्वधायिभ्यःइतिपंच येचेहेति८८ मधुवाताइतिकडिकात्रयम् इतिनवर्चमुक्त्वापितृतर्पणंवि
 द्व्यादिनिषूणीवाव्ययः ॥ ८० ॥ मातरमंत्रकंसंतर्प्यमातामहतर्पणमाह ॥ नमोवइति ॥ ८१ ॥ आब्रह्मेतिमंत्रत्रयपठन्भुविजलंसिंचेदितिसपादत्रयाणामव्ययः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥
 ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

उपसंहरति ॥ प्रातःकृत्यमिति ॥ ८७ ॥ प्रातःस्नानशक्तायत्याह ॥ अथवेति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ त्र्यक्षरांप्रणवात्मिकाम् ॥ ९३ ॥ पचनार्थैश्वदेवार्थमग्निम् ॥ ९४ ॥ निष्पावार्थिणीः वल्लवहृहादितिगोडप्रसिद्धाः ॥ कोद्रवान्कोद्रपकात् ॥ कोद्रवान्मृक्षान्वाटुलादितिप्रसिद्धान् ॥ चणका नृहरिमंथकान् ॥ दातारंसमुपेयद्वैस्वगुरुत्वंचवर्धयेत् ॥ प्रातःकृत्यमिदं प्रोक्तं द्विजतीनां द्विजोत्तमम् ॥ ८७ ॥ अथवा प्रातरुत्थाय कृत्वा वश्यकमेव च ॥ शौचाच्च मनमादाय भक्षयेदंतधावनम् ॥ ८८ ॥ विशोध्य सर्वगान्त्राणि प्रातःसंध्यां समाचरेत् ॥ वेदायानां धिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधान्यपि ॥ ८९ ॥ अध्यापयेच्छुचीं न शिष्यान् हितान्मेधासमन्वितान् ॥ उपेयादीत्यरं चैव योगक्षेमादिसिद्धये ॥ ९० ॥ ततो मध्याह्ने संध्यां पूर्वोक्तं स्नानमाचरेत् ॥ स्नात्वा माध्याह्निकं संध्यामुपसीत विचक्षणः ॥ ९१ ॥ नवयौवनभिन्नां गीशुद्रस्फटिकनिर्मलाम् ॥ त्रिपुच्छदं समाधुत्वा सांवित्रीरुद्रद्वैवताम् ॥ ९२ ॥ कस्यपि स मायुक्तां यजुर्वेदस्वरूपिणीम् ॥ त्र्यक्षरां वृषभारूढां भक्ताभयकरां पराम् ॥ ९३ ॥ देवतां परिपूज्या यनैत्येकं विधिमाचरेत् ॥ पचनार्थं स मुज्ज्वाल्य वैश्वदेवं समाचरेत् ॥ ९४ ॥ निष्पावान्कोद्रवान्माषान् कलायां श्रृणकां स्यजेत् ॥ तैलपक्वं च पक्वान्नं सर्वं लवणयुक्त्यजेत् ॥ ९५ ॥ आढकींश्च मसूरांश्च वर्तुलान् रटांस्तथा ॥ भुक्तशेषं पयुषितं वैश्वदेवे विवर्जयेत् ॥ ९६ ॥ दर्भपाणिः समाचम्य प्राणायामविधाय च ॥ पृष्ठोदीवीति मंत्रेण पर्युक्षणमथाचरेत् ॥ ९७ ॥ प्रदक्षिणं च पर्युक्ष्य त्रिः परिस्तीर्य वैकुशान् ॥ एषो ह देव मंत्रेण कुयद्विद्धिं सुसंमुखम् ॥ ९८ ॥ वैश्वानरं समभ्यर्च्य साज्यपुष्याक्षतैरथ ॥ भूराद्याश्चाद्दुतींस्त्रिः स्वाहांताः प्रणवादिक्काः ॥ ९९ ॥ अंभूर्भुवःस्वः स्वाहेति विप्रोदधात्तथाद्भुतिम् ॥ तथा देवकृतस्याद्याजुर्दुयाच्च पडाद्भुतीः ॥ २०० ॥

पकान्सर्वलवणयुक्तं लवणसंबद्धं सर्वपक्वानां सिद्धमं न त्यजेदित्यर्थः ॥ ९५ ॥ आढकीः नुवरीः ॥ मसूरा मृक्षकलायसदृशा नरकवर्णा ॥ वर्तुलान् स्थूलकलाया ॥ वटा नृवट्टीति प्रसिद्धान् ॥ ९६ ॥ पृष्ठोदिविपृष्ठो गिरित्यादि मंत्रेण पर्युक्षणमभ्युक्षणं मंत्रपूर्वकं जलेनाग्निवेष्टनं वा ॥ ९७ ॥ सुसंमुखं वृत्ती यरेवोपर्येकीकृत्य स्थापितम् ॥ ग्राह्युर्वो देवमसंमुखो भवेत्येवं रूपं वा ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ देवकृतस्याद्या इति ॥ एनसो वयज नमः सित्वाहा मन्यु कृतस्यैनसो वयज नमसीत्यादय आदिपदेन गृह्यते ॥ २०० ॥

१ र्थपाकाग्निमित्यपि क्वचित्पाठः

सिष्टकृतीद्वयं अग्रयोः सिष्टकृतेः साहेत्याहुतिद्वयम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनुचानः सांगाधीतिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तर्हि किमध्वगाद्यष्टौ विहायान्यभ्योन्नंदेयम् केनोक्तमित्याह ॥
 यमायतूणीमेकांच तथा सिष्टकृतीद्वयम् ॥ विश्वेभ्यश्चापि देवेभ्यो भूमौ दद्यात्ततो बलिम् ॥ १ ॥ सर्वेभ्यश्चापि भूतेभ्यो नमो दद्यात्तदुत्तरे ॥ त
 दक्षिणेऽपि त्वभ्यश्चाचीनावीतिको ददेत् ॥ २ ॥ निर्णेजनो दकान्नं चैशान्या वै यक्ष्मणेऽप्येतत् ॥ ततो ब्रह्मादिदेवेभ्यो नमो दद्यात्तदुत्तरे ॥ ३ ॥ नि
 वीतीसनकादिभ्यः पितृभ्यस्त्वपसव्यवान् ॥ हंतः षोडशभिर्ग्रासैश्चतुर्भिः पुष्कलं स्मृतम् ॥ ४ ॥ ग्रासमात्रा भवेद्भिक्षा गृहस्थसुक्रतप्रदा ॥ अ
 ध्वगः क्षीणवृत्तिश्च विद्यार्थी गुरुपोषकः ॥ ५ ॥ यतिश्च ब्रह्मचारी च षडेते धर्मभिः दुकाः ॥ अतिथिः पथिको ज्ञेयोऽनुचानः श्रुतिपारगः ॥ ६ ॥ मा
 न्यावेतौ गृहस्थानां ब्रह्मलोकमभीप्सताम् ॥ अपि त्वपाकेशु निवान्नं निष्फलं भवेत् ॥ ७ ॥ अन्नार्थिनः स मायाते पात्रापात्रं न चितयेत् ॥
 शुनां च पतितानां च त्वपापापरो गिणाम् ॥ ८ ॥ काकानां च कृमीणां च बहिरन्नां किरेद्भुवि ॥ ऐन्द्रवारुणवायव्याः सौम्या वै नैऋताश्च ये ॥ ९ ॥
 प्रतिगृह्णन्त्विमं पिण्डं काभूमौ मया पितम् ॥ दौश्वानौ श्यामशबलौ वै स्वस्तकुलोद्भवौ ॥ १० ॥ ताभ्यां पिण्डप्रदा स्यामि स्यातामेताव हिंसकौ ॥
 देवा मनुष्याः पशवो रक्षो यक्षो रगाः खगाः ॥ ११ ॥ दैत्याः सिद्धाः पिशाचाश्च प्रताभूताश्च दानवाः ॥ तृणानि त्रवश्चापि मद्गता भिलाषुकाः
 ॥ १२ ॥ कृमिकीटपतंगाद्याः कर्मवद्वा बुभुक्षिताः ॥ तत्स्यर्थमन्नं हि मया दत्तं तेषां मुदे स्तु वै ॥ १३ ॥ इत्थं भूतबलिं दत्वा कालं गोदोहमात्रकम् ॥ प्रती
 क्ष्यातिथिमायांतं विशेद्भ्राज्यगृहततः ॥ १४ ॥ अर्द्धत्वा वा यस्य बलिनित्यश्चादं समाचरेत् ॥ नित्यश्चादं स्वसामर्थ्यान्नीन्द्वावेकमथापि वा ॥ १५ ॥
 भोजयेत्पितृयज्ञार्थं दद्याद्दुह्यदुर्बलः ॥ नित्यश्चादं देवहर्तं नित्यमादिविवर्जितम् ॥ १६ ॥ दक्षिणारहितं त्वे तद्वा तभोक्तृव्रतोऽङ्गितम् ॥ पि
 तृयज्ञं विधायैतं स्वस्थबुद्धिरनातुरः ॥ १७ ॥ अदुष्टासनमध्यास्य भुंजीत शिशुभिः सह ॥ सुगंधिः सुमनाः स र्वशुचि वासाद्वयान्वितः ॥ १८ ॥
 अन्नार्थी नीतिः ॥ किंतु शुनामिति ॥ ८ ॥ तत्र काकबलिमंत्रमाह ॥ ऐद्रेति ॥ ९ ॥ श्वबलिमंत्रमाह ॥ देवा इति साधद्वयेन ॥ ११ ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ दद्याद्दुह्यदुर्बल इति ॥ इति त्वश्च सर्वस्मात्स्वभोज्यात्किंचिदुह्यदुर्बलस्यैवैष्यत्कृत्वा बलिं दद्यादित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ विधयेति ॥ आपोशनविधानेनकृत्वातदन्मधपरिष्टम्भानमताविधयसुधाद्विजोश्रियादित्यन्वयः ॥ २० ॥ आपोशनविधानकर्मदर्शयति ॥ प्रदद्यादिति ॥ २१ ॥

प्रागास्यउदगास्याभुंजीतपितृसेवितम् ॥ १९ ॥ विधायान्नमन्त्रतदुपरिष्टादहस्तथा ॥ आपोशनिविधानेरुवाश्रीयास्तुधीर्द्विजः ॥ २० ॥ प्रदद्याद्भुवःपतयेभुवनपतयेतथा ॥ भूतानांपतयेस्वाहल्युक्ताभूमौबलिन्नयम् ॥ २१ ॥ सरुच्चापउपरस्थप्राणाद्याद्भुतिपंचकम् ॥ २२ ॥ दध्याद्भुवःपतयेभुवनपतयेतथा ॥ भूतानांपतयेस्वाहल्युक्ताभूमौबलिन्नयम् ॥ २३ ॥ यावद्याज्जठरकुंडाभौर्दध्मपाणिःप्रसन्नधीः ॥ २४ ॥ दर्भपाणिस्तुयोभुंक्तस्यदोषो न विद्यते ॥ केशकीटादिंसंभूतस्तदश्रीयात्सदर्भकः ॥ २५ ॥ यावदुच्यन्नमश्रीयान्नब्रूयात्तद्गुणागुणान् ॥ भुंजतेपितरस्तावद्यवन्नोकागुणागुणाः ॥ २६ ॥ अतोमौनेनयोभुंक्तसंभुंकेकवलामृतम् ॥ अनुपीयततःक्षीरं तं कृपानीयमेववा ॥ २७ ॥ अमृतापिधानमसीत्येवंप्राप्त्यादकंसकृत् ॥ पीतशेषंक्षिपेद्भूमौ तोयं त्रिमिमं पठन् ॥ २८ ॥ अप्रक्षालितहस्तस्यदक्षिणांगुष्ठमूलतः ॥ रौंरवेऽपुण्यनिलयेपद्मावुदनिवासिनाम् ॥ २९ ॥ उच्छिष्टेदकमिच्छुनामक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥ ३० ॥ पुनराचम्यमेधावीशुचिर्भूलाप्रयत्नतः ॥ हस्तेनोदकमादायमंत्रमेतमुदरीयेत् ॥ ३१ ॥ अंगुष्ठमात्रःपुरुषस्वंगुष्ठं च समाश्रितः ॥ ईशःसर्वस्यजगतःप्रभुःप्रीणातिविश्वभुक् ॥ ३२ ॥ इत्यन्नपरिसंकल्प्यप्रक्षाल्यचरणौ करौ ॥ ततोन्नपरिणामार्थमंत्रानेतानुदरीयेत् ॥ ३३ ॥ अग्निराण्यायन्धातून्मार्थिवान्यवनेरितः ॥ दत्तावकाशेनभसाजरायत्वस्तुमेसुखम् ॥ ३४ ॥ प्राणापानसमानानामुदानव्यानयोस्तथा ॥ अन्नंपुष्टिकं चालुममास्त्वव्याहृतं सुखम् ॥ ३५ ॥ समुद्रावडवाग्निश्चन्द्रोद्भ्राज्यनंदनः ॥ मयाभ्यवहृतं यत्तदशेषं जरयं विमे ॥ ३६ ॥ मुखशुद्धिततःकृत्वापुराणश्रवणादिभिः ॥ अतिवाह्यदिवाशेषं ततः संख्यां समाभूते ॥ ३७ ॥ गृहगोष्ठेनदीतीरसंव्यादशगुणाक्रमान् ॥ संभेदेस्याच्छतगुणाद्यनंतां शिवसन्निधौ ॥ ३८ ॥ उपासितावहिःसंव्यादिवामैथुनपातकम् ॥ शमयेददृतां काघं मधं गंधं जमेव च ॥ ३९ ॥

सकृदेति ॥ अमृतोपस्तारणमसीतिमंत्रेणसकृदाचम्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अग्निश्चेतिमंत्रः सूर्यश्चामान्युश्चमंत्रौ गव्यौ त्रैलोक्याख्यातप्रायः ॥ २४० ॥ ४१ ॥ तर्त्तस्मात् एककाष्ठमर्थ्यैकजातीयकाष्ठमयीम् ॥ अखंडकाष्ठमयीम् ॥ ४२ ॥ उपसंहरति ॥ उद्देशतइति ॥ कथनस्यफलमाह ॥ इत्थमिति ॥ २४३ ॥ वेदपाठार्थयोरोपाधद्वयस्वस्वलिप्तं संक्षतव्यंतद्विशेषेण वेदोपाधार्थपारौः ॥ १ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृत्यायां सामवेदस्वरूपां च वसिष्ठं पिसमायुताम् ॥ कृष्णां गीं कृष्णवसनां मनाक् स्वलितयौवनाम् ॥ ३८ ॥ सरस्वती ताक्षयानां विघ्नघ्नी विष्णु देवताम् ॥ जगती च्छंदसायुक्तां ध्यायेदकाक्षरं पराम् ॥ ३९ ॥ अग्निश्चेति च मंत्रेण विधाय च मनसुधीः ॥ पश्चिमास्यो जपेत्तावधा वन्नक्षत्रदर्शनम् ॥ २४० ॥ अतिथिं सायमायां तमपि वाग्भूतणोदकैः ॥ संभाव्य परिकल्प्येत्यनिशः प्राक् प्रहरं सुधीः ॥ ४१ ॥ इत्थं दिवा कर्म कृत्वा श्रुतेः पठनपाठनैः ॥ एककाष्ठमयीं शय्यानां तिलमोथं संविशेत् ॥ ४२ ॥ उद्देशतः समाख्यातो ह्येष नित्यतमो विधिः ॥ इत्थं समाचरन्विप्रो न वसीदति कर्हि चित् ॥ २४३ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे सदाचारो नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ पुनर्विशेषं वक्ष्यामि सदाचारस्य कुंभज ॥ यं श्रुत्वा पि नरो धीमान्ना ज्ञानतिमिरं विशेत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वै स्यात्त्रयो वर्णा द्विजाः स्मृताः ॥ प्रथमं मातृतो जाता द्वितीयं चोपनायनात् ॥ २ ॥ एषां क्रियानिषेकादिदमशानां तावद्विकी ॥ आदधीतसुधीर्गर्भमृतौ मूलं मधां त्यजेत् ॥ ३ ॥ स्पंदनात्पाकुं सुसवनं सीमंतोन्नयनंततः ॥ मासि षष्ठेऽष्टमे वा पिजाते थोजातकर्म च ॥ ४ ॥ नामाह्वये कादर्शे गहाच्चतुर्थे मासि निक्रमः ॥ मासे न्न प्राशनं षष्ठे चूडाब्दे वायथा कुलम् ॥ ५ ॥ शममेनो ब्रजेद्वैजंगर्भजमेव च ॥ क्षीणामेताः क्रियास्तूष्णीं पाणिग्राहस्तु मंत्रवान् ॥ ६ ॥ सप्तमे थाष्टमे वाब्दे सावित्री ब्राह्मणा र्हाति ॥ नृपस्त्वेकादर्शे वै श्याद्वादशे वायथा कुलम् ॥ ७ ॥

काशीखंडटीकार्या पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ षट्त्रिंशतितमे अध्याये पावनेत्यंशोऽग्ने ॥ प्रथमाश्रमिणां तावत्सदाचारो निरूप्यते ॥ १ ॥ एवं साधारण्येन धर्मानुक्ता प्रथमाश्रमिणां धर्मान् च कुमुपक्रमते ॥ पुनर्विशेषमिति ॥ १ ॥ २ ॥ निषेको गर्भाधानम् ॥ दमशानमत्येष्टिः ॥ ३ ॥ स्पंदनाद्गर्भस्थबालस्य चलनात् षष्ठ्यान्मासादवै कुपुंसवंगर्भस्य पुंस्त्वाधानं कर्म ॥ सीमतोन्नयनं कर्म विशेषः षष्ठेऽष्टमे इति कुलाचारर्जदेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ पुनः पापम् ॥ पाणिग्राहो विवाहः ॥ ६ ॥ ७ ॥

१ वेदवेदार्थयोरध्यादिति पाठोपि कचित्

काम्योपनयनमह ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मार्थसामर्थ्यार्थी ॥ धनार्थान्तिक्कवित् ॥ धियेद्धारयेत्कृष्यादित्यभिष्टव्यमिति शेषः ॥ धियेइति पाठे कृष्यादिवृत्तिविज्ञानायेत्यर्थः ॥ ८ ॥
 शौचाचरेचेति चकार समुच्चये ॥ योजयेन्नियोजयेत्क्षेरेयेदित्यावत् ॥ निमन्त्रयेदिति पाठेऽपि समर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अनियेषु अशिश्रपति
 त्वर्जनेषु ॥ ब्राह्मणेष्वितिसर्वेषां साधारण्येन ॥ १६ ॥ विशेषमाह ॥ ब्राह्मणेति ॥ ब्राह्मणानां भवति शिक्षादेहीति ॥ क्षत्रियाणां शिक्षां भवति देहीति ॥ दैत्यानां शिक्षादेहि भवतीति क्रमेण
 ब्रह्मतेजोभिष्टव्यमर्थविप्रोब्धं च मेहति ॥ षष्ठे बलार्थं नृपतिर्माँजिवैश्याष्टमे धिचेत् ॥ ८ ॥ महाव्याहृतपूर्वचवेदमध्यापयेद्गुरुः ॥ उपनीय च
 तं शिष्यं शौचाचरे च योजयेत् ॥ ९ ॥ पूर्वोक्तविधानशौचं कुर्यादाचमनं तथा ॥ दंतान् जिह्वां विशोध्याथ कृत्वा मलविशोधनम् ॥ १० ॥ स्ना
 त्वांबुदेवतैर्मन्त्रैः प्राणानास्ययत्नतः ॥ उपस्थान्तरेः कृत्वा संव्ययोरुभयोरपि ॥ ११ ॥ अग्निकार्यततः कृत्वा ब्राह्मणानभिवादयेत् ॥ भुवन्
 मुकगोत्रोहमभिवादयइत्यपि ॥ १२ ॥ अभिवादनशीलस्य एव सेवारतस्य च ॥ आयुर्यशो बलं दुर्द्धिवर्धतेऽहरहोधिकम् ॥ १३ ॥ अधीते गु
 रुणा हूतः प्राप्तं स्मै निवेदयेत् ॥ कर्मणामनसावाचाहितं तस्याचरेत्सदा ॥ १४ ॥ अध्याप्या धर्मतोनात्साध्यामज्ञानवित्तदाः ॥ शक्ताः कृत
 ज्ञां शुचयोऽद्रोहकाश्चानसूयकाः ॥ १५ ॥ धारयेन्मेखलादंडोपवीताजिनमेव च ॥ अनियेषु चरैर्द्वैत्यब्राह्मणेष्वाल्मवत्तये ॥ १६ ॥ ब्राह्मणक्ष
 त्रियविशामादिमध्यावसानतः ॥ भैक्ष्यचर्याक्रमेण स्याद्भुवच्छब्दोपलक्षिता ॥ १७ ॥ वाग्यतोर्गुर्वनुज्ञातोर्भुंजतोर्भक्षकस्य न ॥ एकान्नं
 समश्नीयाच्छूदेऽश्नीयात्तथापि ॥ १८ ॥ अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यचातिभोजनम् ॥ अपुण्यलोकविद्विष्टं स्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ १९ ॥ न
 द्विर्भुजितचैकस्मिन् दिवाकापि द्विजोत्तमः ॥ सायंप्रातर्द्विजाऽश्नीयादग्निहोत्रविधानवित् ॥ २० ॥ मधुमांसप्राणिहिंसाभास्करालोकनां ज
 नोऽस्त्रियपथुषितोच्छिष्टं परिवादं विवर्जयेत् ॥ २१ ॥ औपनायनिकः कालो ब्रह्मक्षत्रदिशं परः ॥ आपोऽंशदाद्वाविशादाचतुर्विंशदब्दतः ॥ २२
 त्यर्थः ॥ १७ ॥ एकान्नं एकस्यान्नं न समश्नीयात् ॥ आपदिनुरेकान्नं शूदेचाश्नीयादित्यव्ययः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अग्निहोत्रविधानविदग्निहोत्रानुष्ठानज्ञः अभिहोत्रविधानवानि
 ति पाठेऽपि समर्थः ॥ २० ॥ भास्करालोकवर्जनं दूयादिषु ॥ तथा च मनः ॥ नेष्ट्येतोऽन्नमादित्यमित्यादि ॥ पर्याप्तं चोच्छिष्टं चेत्येकवद्भावः ॥ २१ ॥ उपनयनग्रहणसमयस्य मु
 ख्यपक्षमुक्त्वा गौणपक्षविधिमाह ॥ औपनायनिकइति ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ एणरुवोस्वांतरभेदः ॥ बस्तुश्रृङ्गाः ॥ २४ ॥ शाणशणतंतुविनिर्मितम् ॥ क्षौमदुकूलम् ॥ आविक्रमेपरेमनिर्मितम् ॥ मौजीमुंजसंबंधिनी ॥ मूरुस्तुणवार्तरभेदोये
नधनुज्यौक्रियेतत्संबंधिनीभौवी ॥ शणतांतवीशणतंतुनिर्मिता ॥ त्रिद्वित्रिणा ॥ समासगुणत्रयनिर्मिता ॥ श्लक्ष्णास्त्रिःस्पशी ॥ अत्रत्रिद्वत्समाश्लक्षणेतिस्तृणांविशेषणं
गम्यते ॥ मनौतुत्रिद्वत्समाश्लक्षणेतिमौज्याएवेति ॥ तथाचमनुः ॥ मौजीत्रिद्वत्समाश्लक्षणाकार्याविप्रस्यमेखला क्षत्रियस्यतुमौज्यावैथ्यस्यशणतांतवीति ॥ तत्रत्रैगुण्यसाधार
इतोप्यूर्ध्वनसंस्कार्याःपतिताधर्मवर्जिताः॥ब्राह्मस्तोमेनयज्ञेनतयातित्यपरिव्रजेत् ॥ २३ ॥ सावित्रीपतितैःसार्धसंबंधनसमाचरेत् ॥ एणं
चरौरेवंवास्तंक्रमच्चर्मद्विजन्मनाम् ॥ २४ ॥ वस्तीरेनानुपूर्व्येणशाणक्षौमाविकानिच ॥ द्विजस्यमेखलामौजीमौर्विचभुजजन्मनः ॥ भवे
त्रिद्वत्समाश्लक्षणाविशस्तुशणतांतवी ॥ २५ ॥ मुंजाभावेविधातव्याकुशार्धंतकबल्वजैः ॥ ग्रंथिनैकेनसंयुक्तात्रिभिःपंचभिरेववा ॥ २६ ॥
उपवीतंक्रमेणस्याक्कापसंशाणमाविकम् ॥ त्रिद्वदूर्ध्वतंतच्चभवेदायुर्विद्वये ॥ २७ ॥ बिल्वपालाशयोर्दोढाबाह्मणस्यवृषस्यतु ॥ न्यग्रो
धबालदलयोःपीलुदुंबरयोर्विशः ॥ २८ ॥ आमौलिवाऽऽललाटंवाऽऽनासमूर्ध्वप्रमाणतः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशादंडस्त्वगाढ्योनाभिदूषितः ॥ २९ ॥
प्रदक्षिणंपरीत्याभिमुपस्थायदिवाकरम् ॥ दंडाजिनोपवीताढ्यश्चरैर्द्वैक्ष्ययथादितम् ॥ ३० ॥ मातृमातृष्वस्तस्वस्त्यपितृस्वस्त्यपुरःसराः ॥ प्रथमं
भिक्षणीयाःस्युरेतायाचननोवेदत् ॥ ३१ ॥ यावेददमधीतेचचरन्वेदव्रतानिच ॥ ब्रह्मचारीभवेत्तावदूर्ध्वस्नातोऽगृहीभवेत् ॥ ३२ ॥ प्रोक्तोसा
वुपकुर्वाणोद्वितीयस्तत्रनैष्ठिकः ॥ तिष्ठेत्तावदुरुकुलेयावत्स्यादायुषःक्षयः ॥ ३३ ॥ गृहाश्रमंसमाश्रित्ययथुर्नब्रह्मचर्यभाक् ॥ नासौयतिर्वन
स्योवास्यास्तर्वाश्रमवर्जितः ॥ ३४ ॥ अनाश्रमीनतिष्ठेत्तदिनमेकमपिद्विजः ॥ आश्रमंतुविनतिष्ठन्प्रायश्चित्तीयतोहिंसः ॥ ३५ ॥

णमेव ॥ त्रिगुणप्रदक्षिणामेखलेतिसाधारण्येनप्रचेतसात्रैगुण्यभिशिधानात् ॥ ३५ ॥ मुंजाभावेति ॥ मुंजाद्यन्नावद्वैत्यर्थः ॥ विधातव्याइतिबहुवचनतोवापाठः ॥ पंचभिर्वितिवाशब्द
प्रयोगान्नाविप्रादिभिःक्रमेणसंबंधःकिंतुसर्वत्रयथाकुलाचारसंबंधः ॥ अश्रमंतकःमालूयान्णम् ॥ बल्वजःत्रागयीतिप्रसिद्धः ॥ २६ ॥ ऊर्ध्वदंतदक्षिणवर्तितम् ॥ २७ ॥ बालदलः
स्वदिरः ॥ पीलुगुडफलः ॥ २८ ॥ २९ ॥ यथोदितंपूर्वोक्तप्रकरणोक्तम् ॥ ३० ॥ ननोवेदनास्तीतिवक्ष्यात् ॥ याचननावमानयेदितिपाठेऽनंब्रह्मचारिणंनावमानयेत्यस्यास्थानेन ॥
एनाभितिपाठेऽनाभिक्षाम् ॥ ३१ ॥ वेदव्रतानिगुरुशुश्रूषादीनि ॥ ऊर्ध्ववेदपाठसमाप्त्यनंतरम् ॥ ३२ ॥ असौपूर्वोक्तः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ वेदश्चयज्ञश्चादित्यस्यैवाग्निर्यथा ॥ वेदयज्यादीतिपाठार्थस्यः ॥ ३७ ॥ उपलक्षणं चिद्वत् ॥ ३८ ॥ केशांतं समावर्तनम् ॥ ४० ॥ एकामुख्यकेवला ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ बहिर्नदीतीरादौ ॥ ४४ ॥ अत्यब्दमिति ॥ इत्यनेन प्रकारेण ॥ अत्यब्दं किंचिदधिकं संवत्सरम् ॥ अत्यब्दमेतदितिकिंचित्साः ॥ प्रतिघसं प्रतिदिनम् ॥ व्योममूर्तिः ॥

जपंहोमं व्रतं दानं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ कुर्वाणो याश्रमं श्रुणोनासौ तत्फलमाप्नुयात् ॥ ३६ ॥ मेखलाजिनदं डाश्र्लिंगस्याद्भक्षचारिणः ॥ गृहिणो वेदयज्ञादिनखलोमवनस्थितेः ॥ ३७ ॥ त्रिदं डादित्येतरकमुपलक्षणमत्र वै ॥ एतल्लक्षणहीनस्तु प्रायश्चित्तीदिने दिने ॥ ३८ ॥ जीर्णकमंडलुदं दुमुपवीताजिने अपि ॥ अप्सवेव तानि निक्षिप्य गृहीतान्यच्च मंत्रवत् ॥ ३९ ॥ विदध्यात्पोदशेषैकेशांतं कर्म चक्रमात् ॥ द्वाविंशे च चतुर्विंशे गार्हस्थ्यप्रतिपत्तये ॥ ४० ॥ तपोयज्ञव्रतेभ्यश्च सर्वस्माच्छुभ्रकर्मणः ॥ द्विजातीनां श्रुतिर्द्वैकहेतुर्नैः श्रेयसाश्रितः ॥ ४१ ॥ वेदारंभे विसर्गैश्च विदध्याखणवंसदा ॥ अफलोऽनेकतोयस्मात्पठितोऽपि न सिद्ध्ये ॥ ४२ ॥ वेदस्य वदनं प्रोक्तं गायत्री त्रिपदापरा ॥ तिसृभिः प्रणवाधाभिर्महाव्याहृतिभिः सह ॥ ४३ ॥ सहस्रं साधिकां किंचिच्चिकमेतज्जपयमी ॥ मासं बहिः प्रतिदिनं महाघादपि मुच्यते ॥ ४४ ॥ अत्यब्दमिति योभ्यस्येति घसमनन्यधीः ॥ सव्योममूर्तिः शुद्धालापरं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ४५ ॥ त्रिवर्णमयमोकारं भूवः स्वरिति त्रयम् ॥ पादत्रयं च सावित्र्याख्यो वेदाददूढहन् ॥ ४६ ॥ एतदक्षरमेनां च जपेद्ब्रह्माहृतिर्गुर्विकाम् ॥ संध्ययोर्वेदविद्विप्रो वेदपुण्येन युज्यते ॥ ४७ ॥ विधिक्रतोर्दशगुणं जपस्य फलमश्नुत ॥ विधिक्रतोर्दशगुणं जपकुरुदरितः ॥ ४८ ॥ उपांशुस्तच्छतगुणः सहस्रो मानसस्ततः ॥ ४९ ॥ अधीत्य वेदान्वेदो वा वेदं वा शक्तिर्द्विजः ॥ सुवर्णपूर्णधरणीदानस्य फलमश्नुते ॥ ५० ॥ श्रुतिमेव सदाभ्यस्येत्तपस्तपसं द्विजोत्तमः ॥ श्रुत्यभ्यासो हि विप्रस्य परमंतप उच्यते ॥ ५१ ॥

शुद्धशरीरः परिपूर्णहोवा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विधिक्रतो रिति ॥ विधिननुष्ठितकर्तुर्विधिक्रतुर्दशैर्षेर्णमासादितस्तस्य दशगुणं फलं प्रणवादीनां जपस्य यत्तदश्रुते प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ तत्र हेतुमाह ॥ विधीति ॥ ४८ ॥ तत उपांशुजपकृतोः ॥ उपांशुरस्यष्टः ॥ स्तद्वैतिकाचित् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तपस्तपंतपः कर्तुम् ॥ तपस्तप्यन्नितिकाचित् ॥ ५१ ॥

ग्रामक्रोडीग्रामसूकरीम् ॥ दुधुक्षुतिदोग्धमिच्छति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ आहवनीयाद्यद्रुसादकं कर्णं अग्राधेयम् ॥ पाक्यज्ञानपक्कनवसस्यनिमित्तादृष्टकादीन्वा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कृत्तिमयश्चर्ममयः ॥ ५९ ॥ द्विजोविप्रादिः ॥ विप्रइतिपाठेविप्रइतिक्षत्रियवैश्ययोःपलक्षणम् ॥ पुनर्माभित्वद्वियमित्येतामृचंवारत्र ॥

हित्वाश्रुतेरव्ययनयोन्यपठितुमिच्छति ॥ सदाग्धीधनुमुत्सृज्यग्रामक्रोडीदुधुक्षति ॥ ५२ ॥ उपनीयचवैशिव्यवेदमध्यापयेद्विजः ॥ सक
ल्यं सरहस्यं च तमाचार्यविदुर्बुधाः ॥ ५३ ॥ योऽध्यापयेदं केदेशं श्रुतेरंगान्यथापि वा ॥ दस्यर्थं स उपध्यायो विद्वद्भिः परिगीयते ॥ ५४ ॥ यथा वि
धिनिषेकादियः कर्मकुरुतं द्विजः ॥ संभावयेत्तथाभ्येन गुरुः स इह कीर्त्यते ॥ ५५ ॥ अग्राधेयं पाक्यज्ञानं ग्रिष्टो मादिकान्मखान् ॥ यः करोति
वृत्तो यस्य स तस्य त्विगिहोच्यते ॥ ५६ ॥ उपध्यायाद्दशाचार्य आचार्यास्तु शतं पिता ॥ सहस्रं तु पितुर्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ ५७ ॥ विप्रा
णां ज्ञानतो ज्येष्ठं बाहुजानां तु वीर्यतः ॥ वैश्यानां धान्यधनतः पञ्जातानां तु जन्मतः ॥ ५८ ॥ यथादारुमयो हस्तीयथारुत्तिमयोऽम्बुगः ॥ तथा
विप्रोऽजधीयानखयोऽमीनामधारिणः ॥ ५९ ॥ स्वप्नं सित्काव्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ॥ स्नात्वा कर्मचर्यित्वा त्रिः पुनर्माभित्युचंजपेत्
॥ ६० ॥ स्वधर्मनिरतानां च वदयज्ञक्रियावताम् ॥ ब्रह्मचारी चरैर्द्वैतं वेदममुप्रयतोऽन्वहम् ॥ ६१ ॥ अकृत्वा भैक्ष्यचरणमसमिध्यद्दुताशन
म् ॥ अनातुरः सत्तरात्रमवकीर्णिव्रतं चरेत् ॥ ६२ ॥ यथेष्टेषु न भवेद्गुरोर्नयनगोचरे ॥ ननामपरिगृहीयात्परोक्षेऽप्यविशेषणम् ॥ ६३ ॥ गु
ह्यं न दाम्रवेद्यत्र परिवादस्तुत्रच ॥ श्रुतीपि धायवास्थेयं यातव्यं वातोन्यतः ॥ ६४ ॥ खरोगुरोः परीवादाच्छा भवेद्गुरुनिदकः ॥ मत्सरीक्षद्रु
कीटः स्यात्परिभोक्ता भवेत्कृमिः ॥ ६५ ॥ नाभिवाद्यागुरोः पत्नी स्पृष्ट्वा ग्रीयुवती सती ॥ क्वापि विंशति वर्षेण ज्ञातुणा गुणदोषयोः ॥ ६६ ॥ स्व
भावश्चंचलः स्त्रीणां दोषः पुंसामतः स्मृतः ॥ प्रमदासुप्रमार्धतिक्रिचिन्नैव विपश्चितः ॥ ६७ ॥

यंजयेत् ॥ ६० ॥ वैश्वसुगृहस्थाश्रमेषु ॥ ६१ ॥ अवकीर्णिव्रतं प्रायश्चित्तम् ॥ ६२ ॥ अविशेषणं विशेषणरहितं केवलमित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ परिभोक्ता अप्यतोभोक्ता ॥ ६५ ॥
ज्ञातुणा ज्ञात्रा ॥ ज्ञानेनैतिकं चिद् ॥ जानतेनैतच्चान्यत्र ॥ पक्षत्रयोपि गुणदोषयोरितिकर्मणि पक्षी ॥ ६६ ॥ अतश्चंचलस्य भावान् ॥ प्रमादंति विवश्वासयंतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

विश्वासागमनेहेतुर्विद्वांसमिति ॥ धर्षयंतिक्षोभयति ॥ अलंसर्वप्रकारेण ॥ तदेवाह ॥ स्ववशमिति ॥ ६८ ॥ एकांतशीलताएकत्रस्थितिर्निकर्तव्येतिशेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ जपय्या

विद्वांसमप्यविद्वांसंयतस्ताधर्षयत्यलम् ॥ स्ववशंवापिकुर्वतिसूत्रवद्दशंकुतवत् ॥ ६८ ॥ नमात्रानदुहित्रावानस्वसैकांतशीलता ॥ बलवर्ती
द्विगणयत्रमोहयत्यपिकोविदान् ॥ ६९ ॥ प्रयत्नेनखनन्यद्भूमेवाधिगच्छति ॥ शुश्रूषयागरोस्तद्विद्वांशिष्याधिगच्छति ॥ ७० ॥ शयानम
भ्युदयतेब्रह्मश्रेष्ठब्रह्मचारिणम् ॥ प्रमादादयनिम्लोचेज्जपन्नुपवसेदिनम् ॥ ७१ ॥ सुतस्यसंभवेक्लेशसहेतपितरौचयत् ॥ शक्यावर्षशतेनापि
नोक्तुतस्यनिष्कृतिः ॥ ७२ ॥ अतस्तयोःप्रियंकुर्यादुरोरपिचसर्वदा ॥ त्रिषुतेषुसुतेषुषुतपःसर्वसमाप्यते ॥ ७३ ॥ तेषांत्रयाणांशुश्रूषापरमं
तपउच्यते ॥ तानतिक्रम्ययत्कुर्यात्तन्नसिद्धोक्तदाचन ॥ ७४ ॥ त्रीनिवामून्समाराध्यत्रीहोकांस्जयत्सुधीः ॥ देवविदिविदिव्येततेषांतेषांवि
वर्धयन् ॥ ७५ ॥ भूलोकंजननीभक्त्याभुवलोक्तथापितुः ॥ गुरोःशुश्रूषणात्तद्वत्स्वलोक्तंजयत्कृती ॥ ७६ ॥ एतदेवदृणांप्रोक्तंपुरुषार्थचतु
ष्टयम् ॥ यदेतेषांहिसंतोषउपधर्मान्यउच्यते ॥ ७७ ॥ अधीत्यवेदान्देवावेदंवापिक्रमाद्विजः ॥ अप्रखलद्वहचर्योगृहाश्रममथाश्रयेत्
॥ ७८ ॥ अविपुतब्रह्मचर्यौविश्वेशानुग्रहाद्भवेत् ॥ अनुग्रहश्चैश्वर्येशःकाशीप्रामिकरःपरः ॥ ७९ ॥ काशीप्राप्त्याभवेज्ज्ञानंज्ञानान्निर्वाणमु
च्छति ॥ निर्वाणार्थंप्रयत्नोहिसदाचारस्यधीमताम् ॥ ८० ॥ सदाचारोगृह्यद्ब्रह्मन्नाथस्याश्रमांतरे ॥ विद्याजातंपठित्वातेगृहस्थाश्रममाश्र
येत् ॥ ८१ ॥ गृहाश्रमात्परंनस्तिपदपत्नीवशंवदा ॥ आनुकूल्याहिंदंपत्यास्त्रिवर्गोदयहेतवे ॥ ८२ ॥ आनुकूल्यंकलत्रंचित्रिदिवेनापिकिततः ॥
प्रातिकूल्यंकलत्रंचेन्नरकेणापिकिततः ॥ ८३ ॥

यत्राभितिशेषः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तानपित्रादीन् ॥ तानीतिपाठेतेषांशुश्रूषादीनीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ सुधीर्धार्मिकः ॥ संदेतिपाठेसदासमाराध्येतिबंधः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥
॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ऋच्छतिग्रामोति ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ततआनुकूल्यात्तेदेतिवा ॥ एवमग्रेषु ॥ ८३ ॥

१ आनुकूल्यामित्यस्यार्शआद्यचिआनुकूल्यवादित्यर्थः एवंप्रतिकूल्यमित्यस्यापि उभयत्रायानुकूलंप्रतिकूलमितिपाठश्चेत्सुगम्

साचेति। साचार्याया विनीता तथा च सति त्रिवर्गो विनयश्च श्रुवस्यादित्यर्थः ॥ विनीताचेदिति क्वचित्साठः ॥ त्रिवर्गो विनयोदिति चान्यत्र ॥ तत्र विनयोद्विशेषेण प्रापयेदित्यर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ तपस्विनी संतमाऽहाराभावेन जलवासाद्वा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ पर्वतश्चक्रक्षेत्रं चक्रक्षेत्रं चक्रक्षेत्रं कइति वा लक्ष्यतदा

गृहाश्रमः सुखाथ्यभार्यामूलं च तत्सुखम् ॥ साचभार्या विनीताया त्रिवर्गो विनयो ध्रुवम् ॥ ८४ ॥ जलौक्योपमायं ते प्रमदामंदबुद्धिभिः ॥
 मृगीदृशां जलौकानां विचारान्महदंतरम् ॥ ८५ ॥ जलौको केवलं रक्तमादनातपस्विनी ॥ प्रमदासवदादत्ते चित्तं विचिंत्यं बलं सुखम् ॥ ८६ ॥
 दक्षा प्रजावती साध्वी प्रियवाक्कवशंवदा ॥ गुणैरमोभिः संयुक्ता साश्रोः स्त्रीरूपधारिणी ॥ ८७ ॥ गुरोरनुज्ञया स्नात्वा व्रतं वेदं समाप्य च ॥ उद्वहे
 तततो भार्या सवर्णा साधुलक्षणम् ॥ ८८ ॥ जनेतुरसगोत्रायामातुर्याप्यसं पिडका ॥ दारकर्मणि योग्या सा द्विजानां धर्मवद्भवे ॥ ८९ ॥
 स्त्रीसंबंधेऽप्यपस्मादिश्विधित्रिकुलं त्यजेत् ॥ अभिशस्ति स मायुक्तं तथा कन्या प्रभूत्यजेत् ॥ ९० ॥ रोगहीनां भ्रातृमतीं स्वस्माल्किं चिह्नधी
 यसीम् ॥ उद्वहेत द्विजो भार्यासौ स्यात्सुखं च दुःखापिणीम् ॥ ९१ ॥ न पर्वतक्षवक्ष्णाद्वा न नदीसर्पनामिकाम् ॥ न पक्ष्यहिप्रैष्यनाम्नीसौ स्यात्स्यामु
 द्वहेत्सुधीः ॥ ९२ ॥ न चातिरिक्तीनां गीनां तिदीर्घानवाकृशाम् ॥ नालोमिकां नालोमानां स्निग्धस्थूलमौलिजाम् ॥ ९३ ॥ मोहात्समुपयच्छे
 त कुलहीनं कन्यकाम् ॥ हीनोपयमनाद्याति संतानमपि हीनताम् ॥ ९४ ॥ लक्षणा निपरीक्ष्यादौ ततः कन्यासमुद्वहेत् ॥ सुलक्षणा सदाचारा
 पत्युरायुर्विवर्धयेत् ॥ ९५ ॥ ब्रह्मचारि स माचारइति तत्समुदीरितः ॥ घटोद्भवप्रसंगेन स्त्रीलक्षणमथ ब्रुवे ॥ ९६ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे
 काशीखंडे षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

ज्ञातं दाव्यामित्यर्थः ॥ सर्पाश्चोर्निष्कणसफणत्वेनावंतरजेदस्त्राहयोनागाः ॥ प्रेष्यनाम्नीदास्यसूचकनाम्नीम् ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ॥ इति श्रीकाशीखंडटीकायां
 षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

का.खं.

362

त्रिशन्मथसमोऽध्यायेदीवमनोरमे ॥ लक्ष्मणञ्जयतेष्वाण्मृगीदृग्निर्दालनाम ॥ १ ॥ ननुनिवर्त्तनमार्गविहाय किमित्यतिबीभत्सितं ब्रह्मज्ञानप्रतिकूलं स्त्रीयोन्यादिवर्णनं निरूप्यते भगवता व्यासेन ॥ तथा चोक्तं आप्यकारेण ॥ स्त्रीपिंडसंपर्ककलुषितचेतसो ब्रह्मनजानतेति ॥ सत्यम् ॥ किंमुडजिद्विकान्यायेन बहिर्मुखानां विश्वेश्वरकथायां प्रवृत्त्यर्थमिति ब्रूमः ॥ तथा चागवते मैत्रेयप्रतिविदुर्वचनम् ॥ मुनिर्विश्वसुभगवदुपानां सखापि ते भारतमाहृक्णाः यस्मिन्प्राप्त्याम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतातुहरेः कथायामिति ॥ अपित्रात्रिभक्तमेभारतमपीत्यनेन संबध्यमानः पुराणानि समुच्चिनोति ॥ हेरित्यर्थपरो निर्देशः ॥ पूर्वाध्यायांतस्त्रिलक्षणमथ ब्रुवद्वत्युक्तमतस्तदेव हेतुकमनुकामिति ॥ सदागृहीति ॥ १ ॥ तत्र प्रथमं लक्षणाधि करणं निर्दिशति ॥ वपुरिति ॥ वपुर्द्वैत्साद्यवयव रहितम् ॥ आवर्तः पाणिनाभ्यादौ रम्भादक्षिणवर्तः ॥ छायाकांतः ॥ सत्वमंतः करणपरपुरुषोपस्थितौ मनोनिवारणकारुणं गणविशेषो

स्कंद उवाच ॥ सदागृहीमुखं चैव लक्षणवती यदि ॥ अतः मुखसमृद्ध्यर्थादौ लक्षणमीक्षयेत् ॥ १ ॥ वपुरावर्तगंधाश्च आयासवस्वरो गतिः ॥ वर्णश्चैव यथाप्रोक्तबुधैर्लक्षणभूमिका ॥ २ ॥ आपादतलमारभ्य यावन्मालिरुहं क्रमात् ॥ शुभाशुभानिवक्ष्यामि लक्षणा निम्नैः शृणु ॥ ३ ॥ आदौ पादतले रेखास्तौ गुणगुलीनखाः ॥ यष्टगुल्फद्वयपाष्णीजं घरोभाणि जानुनी ॥ ४ ॥

बा ॥ वर्णौगौरादिः ॥ अष्टधाष्टप्रकारालक्षणभूमिकालक्षणस्थानम् ॥ २ ॥ वृषुषोलक्षणवंतुप्रतिजानीते ॥ आपदेति ॥ यावन्मौलिरुहंयावेकेशम् ॥३॥ शरीरस्यप्रत्यंगलक्षणं वक्तुमंगानिकथयति ॥ आदावितिषडिः ॥ योषिदेवमूर्तेतिषष्ठेनान्वयः ॥ कथंभूताषडुत्तराष्टिःषडधिकषष्ट्यवयवयुक्तेत्यर्थः ॥ कासेत्यतआह अंगलक्षणसत्त्वनिःशुभाशुभांगलक्षणसत्स्थानंसमीचीनाभूमिरित्यर्थः ॥ यद्वा षष्टिरैवविशेष्याषडधिकषष्ट्यवयवेत्यर्थः ॥ कासेत्यतआहंगलक्षणसत्त्वनिरिति ॥ तान्येवषडधिकानिषष्ट्यांगलक्षणस्थानानिदर्शयति ॥ पादतलमित्यादिना ॥ पादश्चतलंचेतिपादतलमित्येकवद्भावः ॥ पादतलेतिपाठेद्विवचनम् ॥ रेवादिपंचकंपादस्यैव ॥ अंगष्ठश्रांगलीचनस्वस्थेतिेतथा ॥ गुल्फद्वयंपादग्रंथिद्वयम् ॥ पाष्णीप्रायोगुल्फयोधःपादयोःपश्चाद्भागौ ॥ जंघेप्रसृतेजानुनरोधोभागौ ॥ जानुनिजरूपवर्णाँपुड्गतिव्यातावित्यर्थः तद्गुर्थीपुटिकेगुल्फोपुमान्पाँणालयोःरधः जंघाप्रसृताजानुरुपवर्ष्णिवदस्त्रियामित्यमरः ॥ ४ ॥

१ पुस्तकान्तरे आधुइतिख्याता वित्यपिपाठः

ऊरुसंविनीजानुनोरुपरिभागौ ॥ कटीउन्नतमांसवहश्रोण्यावितियावत् ॥ नितंबौचक्षाकट्यौःपश्चाद्भागौकटिःश्रोणिःकुकुद्वती पश्चान्निर्तवस्त्रीकट्याइत्यमरः ॥ रिकचैकटि प्रोथौ ॥ स्त्रियांस्फिचैकटिपोथावित्यमरः ॥ नितंबश्चस्फिक्रेतिसमाहारत्वादकवद्भावः ॥ भगोभगयोनिरित्यर्थः ॥ भगयोनिर्योइत्यमरः ॥ नितंबस्फिभगाइतिकचिमाठः ॥ जघनंस्त्रीकट्याःपुरोभागः ॥ स्त्रीकट्याःस्त्रीवतुजघनंपुरइत्यमरः ॥ वस्तिनाभेरधोभागः ॥ वस्तिनाभेरधोद्वयोरित्यमरः ॥ जघनं च वस्तिश्चैतथा ॥ नाभिःप्रसिद्धा ॥ कुक्षिद्वयंजठद्वयम् ॥ पिचदकुक्षीजठरोदंतुदमित्यमरः ॥ पार्श्वचबाहुमूलस्याधोभागः ॥ पार्श्वमस्त्रीतयोरधइत्यमरः ॥ उरंच यद्यपिकुक्ष्युरयोःपर्यायत्वंतापिमध्यप्रदेशउदंतदुभयपार्श्वप्रदेशःकुक्षिरितिज्ञातव्यम् ॥ अतएवकुक्षिद्वयमितिद्वयपदंभागुक्तम् ॥ मध्यंचमध्यमम् ॥ मध्यमंचादलग्नंचमध्योस्त्रीद्वौपरौद्वयोरित्यमरः ॥ वलित्रयंच ॥ त्रयपदंशुजलक्षणाभिप्रायेणोद्देशमात्रापेक्षया ॥ समाहारत्वादकवद्भावः ॥ ५ ॥ रोमालीरोमपंक्तिः ॥ लट्ठयंहृदाधाउदरादूर्ध्वप्रदेशः ॥ वक्षउरः ॥ उरोवत्संचक्षश्चेत्यमरः ॥ वक्षोजद्वयंस्तनद्वयम् ॥ ऊरुकटीनिर्तवस्फिभगोजघनवस्तिके ॥ नाभिःकुक्षिद्वयपार्श्वौदरमध्यवलित्रयम् ॥ ५ ॥ रोमालीलट्ठयंवक्षोवक्षोजद्वयचूचुकम् ॥ जन्तुस्कंधांसकक्षादोमणिबंधकरद्वयम् ॥ ६ ॥ पाणिपृष्ठपाणितलरंखांगुष्ठांगुलीनखाः ॥ पृष्ठिःकृकाटिकाकंठेचिबुकंचहनूद्वयम् ॥ ७ ॥ कपोलौ वक्रमधरोत्तरोष्ठौद्विजिह्विकाः ॥ घंटिकातालुहसितंनसिकाक्षुतमक्षिणी ॥ ८ ॥

चूचुकंचायम् चूचुकंतुकुचायस्यादित्यमरः ॥ वक्षोजद्वयंचूचुकंचेलोकवद्भावः ॥ जन्तुस्कंधस्यसंधिः ॥ संधीतस्त्वंजन्तुणीत्यमरः ॥ स्कंधोभुजशिरोंसोःस्त्रीत्यमरः ॥ अंसश्चतस्यैवोपरिभागइत्यर्वांतरभेदान्नपौनस्त्ययम् ॥ कक्षश्चबाहुमूलम् ॥ बाहुमूलेउभेकक्षायित्यमरः ॥ तैतथा ॥ दोर्हस्तः ॥ भुजबाहुप्रकोष्ठोदोरित्यमरः ॥ मणिबंधकरद्वयंतलरंतलद्वयमित्यर्थः ॥ ६ ॥ पृष्ठिःपृष्ठम् कृकाटिकाचअवट्ःपृष्ठवंशस्योपरिभागोघाटइतिगौडेप्रसिद्धः ॥ अवट्घाटाकृकाटिकेत्यमरः ॥ कंठश्चगलः ॥ कंठोगलइत्यमरः ॥ तैतथा ॥ स्त्रीबलमार्षम् ॥ कृकाटिकाकंठइतिपाठेपृथक्पदम् ॥ अधस्ताच्चिबुकमित्यमरः ॥ हनुःकपोलयोःपरभागः ॥ तत्पराहनुरित्यमरः ॥ ७ ॥ कपोलौगडौ ॥ गडौकपोलवित्यमरः ॥ अधरश्चउत्तरोष्ठश्चाधरोत्तरोष्ठौरहनूद्वौ ॥ उत्तरपदंतुस्पष्टार्थम् ॥ यद्वा अधरोत्तरोचयावोष्ठौ ॥ ओष्ठाधरोत्तुरदनच्छेदोदशनवाससीइत्यमरः ॥ द्विजावंताश्चजिह्विकाचजिह्वातास्तथा ॥ घंटिकाजिह्वायाअधोभागः ॥ तालुककुंदंजिह्वातउपरिप्रदेशः ॥ तालुककुंदमित्यमरः ॥ हसितंहास्यम् ॥ क्षुतंक्षुत् ॥ ब्रीक्षुत्क्षुतंक्षवःपुंसीत्यमरः ॥ ८ ॥

१ पाणिसंबंधिनइत्यर्थः १ घाटइतिद्वयपिपाठः

पक्ष्मेनत्रक्षकं ॥ भूदशउपरिवर्तमानावयवविशेषः ऊर्ध्वदृग्भ्यांयुवौस्त्रियामित्यमरः ॥ कर्णौचामालंचललाटंतानितथा ॥ मौलिश्चशिरःसीमंतश्चसदूराधारकेशवेशविस्तारविशेषः ॥ मौलिजाश्चकेशास्तेतथा ॥ ९ ॥ तन्नेत्रपादतलयोःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ स्त्रीणामितद्वयेन ॥ मांसलंमांसयुक्तंमांसैःसुललितमित्यर्थः ॥ १० ॥ खंडितप्रतिविवेकवालुकादावजातचिह्नम् ॥ एवंशुभाशुभेलक्षणेद्वयमुक्तम् ॥ ११ ॥ पादतलेखायाःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ चक्रेतिद्वाम्याम् ॥ स्वस्तिकंत्रिकोणरेखाविशेषः ॥ क्षितिपांगनारजपत्नी ॥ तपक्ष्मभ्रूकर्णभालानिमौलिसीमंतमौलिजाः ॥ षष्ठिःषडुत्तरायोषिदंगलक्षणसत्त्वनिः ॥ ९ ॥ स्त्रीणांपादतलंक्षिंधंमांसलंशृदुलंसमम् ॥ अस्वेदमुत्थामरुणंवदुभोगोचितंस्मृतम् ॥ १० ॥ रूक्षविवर्णपरुषंखंडितप्रतिविवेकम् ॥ सूर्पाकारंविशुष्कंचदुःखदौर्भाग्यसूचकम् ॥ ११ ॥ चक्रस्वस्तिकशंखाब्जध्वजमीनातपत्रवत् ॥ यस्याःपादतलेरेखासाभवेक्षितिपांगना ॥ १२ ॥ भवेदखंडभोगाघाद्दामध्यांगुलिसंगता ॥ रेखाखुसर्पकाभादुःखदारिद्र्यसूचिका ॥ १३ ॥ उन्नतोमांसलंगुष्ठोवर्तुलंतुलभोगदः ॥ वक्रोद्वस्त्रश्चपिष्टःसुखसौभाग्यभंजकः ॥ १४ ॥ विधवाविपुलेनस्यादीर्घगुष्ठेनदुर्भगा ॥ शृद्वोगुलयश्चासाधनादन्ताःसमुन्नताः ॥ १५ ॥ दीर्घगुलाभिःकुलटाक्षराभिरतिनिधना ॥ इत्थायुथाचक्रस्वाभिर्भुग्राभिर्भुग्नवर्तिनी ॥ १६ ॥ चिपिटाभिर्भवेदासीविरलाभिर्दरिद्रिणी ॥ परस्परंसमाहृदाःपादांगुल्याभवंतिहि ॥ १७ ॥ हत्वा बहूनापिपतिनपरप्रथ्यातदाभवेत् ॥ यस्याःप्रथिसमायात्यारजोभूमेःसमुच्छलत् ॥ १८ ॥ सापांसुलाप्रजायतकुलत्रयविनाशिनी ॥ यस्याःकनिष्ठिकाभूमिनगच्छत्याःपरिस्मृशेत् ॥ १९ ॥ सानिहत्यपतियापादितोयंकुरुतेपतिम् ॥ अनामिकाचमध्याचयस्याभूमिनसंस्मृशेत् ॥ २० ॥ दुक्तंसामुद्रिके ॥ यस्याःपाणितलेपदंपदेवविशेषतः चामरंशंखचक्रंचसापिराज्ञाभविष्यतीति ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वाऊर्ध्वगामिनी ॥ आसुर्भूषद्व्यश्वसर्पश्चक्राश्चतेपामाआकारो यस्याःसारोवादुरखदारिद्र्यसूचिकेत्यन्वयः ॥ नत्यर्हीतिपाठेनखीजंतुविशेषः ॥ १३ ॥ पादांगुष्ठस्यशुभेलक्षणेआह ॥ उन्नतइतिसार्धेन ॥ चिपिटःचिपिटकाकारः ॥ चेमदइतिलोके प्रसिद्धइत्यर्थः ॥ १४ ॥ अंगुलीनांशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ शृद्वइतिसार्धैरदृष्टिभिः ॥ १५ ॥ भुग्राभिःकुटिलाभिः ॥ भुग्नवर्तिनीकुटिलव्यवहारवर्तिनी ॥ १६ ॥ १७ ॥ परप्रथ्यापराधीना ॥ समच्छलेदूर्ध्वगच्छेत् ॥ १८ ॥ पांसुलाव्यभिचारिणी ॥ नपरिस्मृशेदित्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥

आद्याऽनामिकासृष्टभूमिका ॥ द्वितीयामध्यमाऽस्पृष्टभूमिका ॥ तेऽनामिकामध्येहीनरेहितेन्येनेवा ॥ २१ ॥ अंगुष्ठाव्यतिरेकिणीअंगुष्ठेनसंबद्धा ॥ अंगुष्ठव्यतिरेकिणीतिपाठेअंगुष्ठेनात्यंतभिन्नाविरला ॥ अंगुष्ठादतिरेकिणीतिपाठेअंगुष्ठादपिर्दीर्घेत्यर्थः ॥ कन्येवाऽविवाहितैव ॥ कुलटापुंश्रलो ॥ २२ ॥ पादनवानांशुभलक्षणेमाह ॥ स्निग्धाइति ॥ एतद्विपरीताअशुभाइत्यर्थः ॥ एतदुक्तंभवति ॥ एवमन्यत्रापियत्रयत्राशुभलक्षणोक्तंतत्रतत्रार्थाज्ज्ञातव्यं ॥ २३ ॥ पादपृष्ठस्यशुभाशुभलक्षणेआह ॥ राज्ञीवेतिद्वयेन ॥ २४ ॥ २५ ॥ पादग्रन्थपरपर्यायस्यगुल्फस्यशुभाशुभलक्षणेआह ॥ गूढावित्येकेन स्थपटौनिम्नौ ॥ सुपुष्टावितिपाठेस्थूलावित्यर्थः ॥ दृश्यैवप्राकृतौकुस्मितावितियावत् ॥ यद्वा दृशौनेत्रैश्चतस्त

पतिद्वयंनिहंस्याद्याद्वितीयाचपतित्रयम् ॥ पतिहीनत्वकारिण्यौहीनतंद्वंद्वमेयदि ॥ २१ ॥ प्रदेशिनीभवेद्यस्याअंगुष्ठाव्यतिरेकिणी ॥ कन्येवकुलटासास्यादेवविनिश्चयः ॥ २२ ॥ स्निग्धाऽसमुन्नतास्ताच्चावत्ताःपादनखाऽशुभाः ॥ २३ ॥ राज्ञीत्वमूचकंक्षीणांपादपृष्ठसमुन्नतम् ॥ अस्वेदमशिराढ्यंचमसृणंमृदुमांसलम् ॥ २४ ॥ दरिद्रामध्यमघ्नेशिरालेनसदाध्वगा ॥ रोमाद्वेनभवेद्दासांनिर्मासेनचदुर्भगा ॥ २५ ॥ गूढौगुल्फौशिवायोक्तावशिरालौसुवर्तुलौ ॥ स्थपटौशिथिलौदृश्यौस्यातंदौभाग्यमूचकौ ॥ २६ ॥ समपाणिऽशुभानारीधृथुपाणिश्चदुर्भगा ॥ कुलटान्नतपाणिस्यादीर्घपाणिश्चदुःखभाक् ॥ २७ ॥ रोमहीनसंस्निग्धयज्जंघकमवर्तुल ॥ साराजपत्नीभवतिविशिरेसुमनाहरे ॥ २८ ॥ एकरोमाराजपत्नीद्विरोमाचसुखावहा ॥ त्रिरोमारोमकूपुंभवेद्धव्यदुःखभाक् ॥ २९ ॥ वत्तपिशितसंलग्नजानुयुग्मंप्रशस्यते ॥ निर्मांसंस्वैरारिण्यादरिद्रायाश्चविश्लथम् ॥ ३० ॥

नूक्तुत्तइतिदृश्योनेत्रयोर्ब्राह्मजनकावित्यर्थः ॥ २६ ॥ पादपश्चाद्भागस्यपाणिऽशुभाशुभलक्षणेआह ॥ समपाणिऽरित्येकेन ॥ २७ ॥ जानुगुल्फमध्यभागस्यजंघाव्यस्यशुभलक्षणेमाह ॥ रोमहीनइति ॥ यस्याज्जंघेरोमहीनोभवतःसाराजपत्नीभवतीतिसंबंधः ॥ कमवर्तुलेअधोभागमारम्योपर्युपरिकिचिकिचिदधिकरथूलेइत्यर्थः ॥ समवर्तुलेइतिपाठेसमेउच्चनीचरहितेचेववर्तुलेचेतितथा ॥ अर्थाद्विपरीतमशुभलक्षणमित्युक्तमेव ॥ २८ ॥ कूपोत्थसरोम्णाऽशुभाशुभलक्षणेआह ॥ एकरोमेत्येकेन ॥ रोमकूपेऽपिचित्त्रिष्वपिसंबंध्यते ॥ २९ ॥ जानुनऽशुभाशुभलक्षणेआह ॥ वत्तमित्येकेन ॥ वत्तवर्तुलम् ॥ पिशितसंलग्नमांसपिहितं ॥ विश्लथमदृढम् ॥ ३० ॥

अवयवाः १२ उरोऽशुभाशुभलक्षणोऽह ॥ विशिरितिद्वयेन ॥ करभाकारैर्मणिबंधादकनिष्ठाद्धस्तस्यबहिर्भागसदृशैस्त्रिशुङ्गाकारैरितिवा ॥ मष्टणैश्चक्रणैः ॥ धनैर्निबिडैः ॥ सुवृत्तैः सुवर्तुलैः ॥ ३१ ॥ चिपिटैर्निम्नैः ॥ मथ्याच्छिद्रैर्मथ्यशिरालैः ॥ मथ्यलिद्राणिनिम्नस्थानानिनियेषांतरितिवा ॥ ३२ ॥ कट्याः शुभाशुभलक्षणेऽह ॥ चतुर्भिरितिद्वयेन ॥ चतुरस्रा चतुःकोणाऽयतेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ विनतानत्रा ॥ संकटासम्यक्कठिनसंकीर्णवा ॥ ३४ ॥ नितंबस्यशुभाशुभलक्षणेऽह ॥ नितंबेत्येकेन ॥ तदव्यस्तद्विपरीतः ॥ अशर्मणदुःखाया ॥ ३५ ॥ कटिमोद्यापरपर्यायायाः स्फिचः शुभलक्षणमाह ॥ कपित्थफलेऽश्रीफलाकारफलाविशेषः ॥ ३६ ॥ ऋगस्यशुभाशुभलक्षणेऽह ॥ शुभद्विपंचभिः ॥ क

विशिरैः करभाकारैरुभयैर्मष्टणैर्धनैः ॥ सुवृत्तैरोमरहितैर्भवेयुर्धूपवष्टभाः ॥ ३३ ॥ वैधव्यरोमशैरुक्तदोर्भाग्यचिपिटैरपि ॥ मथ्यच्छिद्रैर्महादुःखंदारिद्र्यकठिनत्वचैः ॥ ३२ ॥ चतुर्भिरंगुलैश्चास्त्राकटिर्विशतिसयुतैः ॥ समुन्नतनितंबाद्व्याचतुरस्राष्टगीदशाम् ॥ ३३ ॥ विनतानां चिपिटदीर्घानिर्भासांसंकटाकटिः ॥ इस्वारोमयुतानार्यादुःखवैधव्यसूचिका ॥ ३४ ॥ नितंबविबोनारीणामुन्नतोमांसलः पृथुः ॥ महाभोगायसंप्रोक्तस्तदन्योऽशर्मणमतः ॥ ३५ ॥ कपित्थफलवद्धत्तौ दुर्लभमांसलौघनौ ॥ स्फिचौ वलि विनिर्मुक्तौ रतिसौख्यविवर्धनौ ॥ ३६ ॥ शुभाः कमलपृष्ठाभोगजस्कंधोपमोभगाः ॥ वामोन्नतलुकन्याजः पुत्रजोदक्षिणोन्नतः ॥ ३७ ॥ आखुरोमागदूमणिः सुश्लिष्टः संहतः पृथुः ॥ तुंगः कमलपर्णाभिः शुभोऽथ्यदलाकृतिः ॥ ३८ ॥ कुरंगखुररूपेऽथ श्रुद्धिकोदरसन्निभः ॥ रोमशो विवलास्यश्च दृश्यनासोतिदुर्भगः ॥ ३९ ॥

मठपृष्ठाभिः कूर्मपृष्ठवन्निबिडोद्वेदितयावत् ॥ गजस्कंधोपमः करिस्कंधवद्बुध्नतः ॥ कन्याजः कन्याजनकः ॥ ३७ ॥ आखुरोमागदूमणिकानामिवापिगलानिरोमाणि यस्यस्तथा ॥ मूढोमणिरिवमणिर्वारंगत्वान्मथ्यभागविशेषोयस्यस्तथा ॥ सुश्लिष्टः शुनिबिडः ॥ संहतोद्वेदः ॥ पृथुर्विस्तीर्णः ॥ तुंगोद्वेदः ॥ कमलपर्णाभिः पद्मपत्राकारः ॥ कमलवर्णाभिर्द्वितिकचित् ॥ कमलगर्भाभिर्द्वितिचान्यत्र ॥ अथ्यदलाकृतिः पिप्पलपत्रसदृशः ॥ ३८ ॥ कुरंगखुररूपोहरिणशफ्रतुल्यः ॥ तथाचश्रूयते ॥ अन्यत्रभीष्माद्वोगेयादन्यत्रचहूयतः हरिणीखुरमात्रेणचर्मणामोहितंजगदिति ॥ चुद्धिकोदरसन्निभः पकाश्याधारमध्यसदृशः ॥ रोमशोरोम्बद्वलः ॥ विवलास्योऽतिविस्तीर्णमुखः ॥ दृश्यास्थूलास्यदावानासायस्यस्तथा ॥ अत्रनासानामाक्षतायायोर्नेम्यप्रदेशः ॥ अतिदुर्भगोऽतिकृत्तः ॥ अतिदुर्भगत्वेहेतुर्वा ॥ ३९ ॥

शंखावर्तःशंखसदृशःशंखत्रिखं कितइतिवा ॥ गर्भेनेच्छतिवंध्याभवतीत्यर्थः ॥ खर्पराकारःअग्नघटखर्पराकारः ॥ तस्मैवेह्यमुदकंघटखर्पणेत्युक्तेः ॥ कर्पटाकारइतिपाठेव
स्त्रविशेषकारइत्यर्थः ॥ तथाचदृश्यते ॥ करेकर्पटकेचैवअयमेताभभाजने भुंजन्मिक्षुर्नलियेतलिय्येतनुपरिग्रहादिति ॥ ४० ॥ वंशवेतसपत्राभः वंशःप्रसिद्धो ॥ वेतसोवानी
रस्तयोःपत्रसदृशः ॥ गजस्त्रेवरोमाणिग्रस्यसतथा ॥ उच्चनासिकोर्ध्वनासिकः ॥ विकटःकुस्तिः ॥ कुटिलाकारोवकाकारः ॥ लंबगल्लदीर्घमुखाधोभागः ॥ अशुभइतिच्छेदः
॥ ४१ ॥ जघनस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ भगस्येतिद्वाभ्याम् ॥ भालंललाटंभगस्योपरिभागइत्यर्थः ॥ तंभामसलंतुंगंचतन्मांसलंमांसयुक्तंचततथा ॥ मृदुलंकोमलम् ॥ दक्षिणा

शंखावर्तोभगोयस्याःसागर्भमिहनेच्छति ॥ चिपिटःखर्पराकारःकिंकरीपदोभगः ॥ ४० ॥ वंशवेतसपत्राभोगजरोमांचनानासिकः ॥ वि
कटःकुटिलाकारोलंबगल्लस्तथाऽशुभः ॥ ४१ ॥ भगस्यभालंजघनंविस्तीर्णंतुंगमांसलम् ॥ मृदुलंमृदुलोमाद्वयंदक्षिणावर्तमीडितम् ॥ ४२ ॥
वामावर्तचनिर्मांसंभुंजन्वैधव्यसूचकम् ॥ संकटस्थपुटंरुक्षंजघनंदुःखदंसदा ॥ ४३ ॥ वस्तिःप्रशस्ताविपुलाच्छदीस्तोकसमुन्नता ॥ रोमशा
चसिरालाचरेखांकानेवशोभना ॥ ४४ ॥ गंभीरादक्षिणावर्तनाभीस्यास्तुखसंपद ॥ वामावर्तसमुत्तानाव्यक्तग्रथिर्नशोभना ॥ ४५ ॥
सूतेसुतान्बहून्वारीपृथुकुक्षिःसुखास्पदम् ॥ क्षितीशंजनयेत्युत्रंमंडूकाभेनकुक्षिणा ॥ ४६ ॥ उन्नतेनवलीभाजासावर्तनापिकुक्षिणा ॥ वं
ध्यप्रव्रजितादासीक्रमाद्योषाभवेदिह ॥ ४७ ॥

वर्तयथास्यात्तान्मृदुलोमाद्वयमित्यव्ययः ॥ ईडितंस्मृतंशुभमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ वामावर्तचरेखाणरोम्णाभित्येववा ॥ भुंजन्कुटिलंविश्लिष्टावयवमित्यर्थः ॥ संकटस्थपुटंसंकटसंकु
चितंचतस्त्यपुटंनिम्नंचेतितथा ॥ ४३ ॥ वस्तेःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ बल्लिरित्येकेन ॥ मृद्वीकोमला ॥ स्तोकसमुन्नताईषदुन्नता ॥ रेखांकारेखांकिता ॥ ४४ ॥ नाभेःशुभाशुभे
लक्षणेआह ॥ गंभीरित्येकेन ॥ गंभीरानिम्ना ॥ दक्षिणावर्तारोमभरिखाभिर्वेतिज्ञेयम् ॥ स्तुत्तानाउच्चा ॥ व्यक्ताभिव्यक्तापथिग्रथनंमध्यभागोयस्याःसातथा ॥ ४५ ॥ अवय
वाः २० ॥ कुक्षेःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ स्तदितिद्वयेन ॥ सुखस्यास्पदंसुखास्पदंसुखभाजनमित्यर्थः ॥ मंडूकाभेनभेकोदतुल्येन ॥ ४६ ॥ वलीभाजाश्लथचर्मभाजा ॥ सावर्ते
नावर्तसंहितेन ॥ क्रमादिति ॥ उन्नतेनकुक्षिणावंध्या ॥ वलीभाजाप्रव्रजितापरिव्राजिका आवर्तसंहितेनदासीभवेदिति ॥ ४७ ॥

पार्श्वस्थशुभाशुभलक्षणेआह ॥ समैरितिद्वयेन ॥ योषित्वासमैरित्यादिविशेषणविशिष्टैः ॥ पार्श्वैःसौभाग्यसुखयोर्निधानमाश्रयस्यादितियोजना ॥ पार्श्वयोर्वातभेदविवक्षया पार्श्वैरितिबहुवचनम् ॥ यद्वा योषितिजातावेकवचनम् ॥ पार्श्वैरित्युक्ताविति ॥ ४८ ॥ दुःखानशेषवर्धिनिर्धिदुःखानामाश्रयइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ उदरस्थशुभाशुभलक्षणेआह ॥ उदरेणेतित्रिभिः ॥ अतितुच्छेनातिसूक्ष्मेणेत्यर्थः ॥ ५० ॥ इन्द्रियायाःस्त्रियाःकुंभाकारादिहृत्पदंजायतइत्यन्वयः ॥ ५१ ॥ देवर्जंवातरम् ॥ ५२ ॥ मध्यस्थशुभलक्षणमाह ॥ समैःसामसैश्चदुभिर्यापिन्मन्त्रास्थिभिःशुभैः ॥ पार्श्वैःसौभाग्यसुखयोर्निधानंस्यादंशयम् ॥ ४८ ॥ यस्याह्यशिरपार्श्वेउन्नतेरोमसंयुते ॥ निरपत्याचदुःशोलासामवेदुःखशेषवर्धिः ॥ ४९ ॥ उदरेणानितुच्छनविशिरणमृदुत्वचा ॥ योषिद्ववतिभोगाढ्यानित्यमिश्रान्नसेविनी ॥ ५० ॥ कुंभाकारंदन्द्रियाजठरंचमृदंगवत् ॥ कूष्मांडाभयवाभंचदुष्णरंजायतेस्त्रियाः ॥ ५१ ॥ सुविशालोदरीनरीनिरपत्याचदुर्भगा ॥ प्रलंबजठराहंतिश्वशुरंचापिदेवरम् ॥ ५२ ॥ मध्यक्षामाचसुभभागोढ्यासवलित्रया ॥ ऋज्वीत्वीचरोमालीयस्याःसाशर्मनमभूः ॥ ५३ ॥ कपिलाकुटिलास्थलाविच्छिन्नारोमराजिका ॥ चौरवैधव्यदौर्भाग्यविद्व्यादिहयोषिताम् ॥ ५४ ॥ निलोमहृदयंयस्याःसमंनिधत्ववर्जितम् ॥ ऐश्वर्यचाप्यवैधव्याप्रियम्रेमचसालभन्त ॥ ५५ ॥ विस्तीर्णहृदयायोषापुंश्र्वलीनिदयातथा ॥ उद्विन्नरोमहृदयापतिहंतिविनिश्चितम् ॥ ५६ ॥ अष्टादशांगुलततमुरःपीवरमुन्नतम् ॥ सुखायदुःखायभवेद्रोमशंविषमंपृथु ॥ ५७ ॥ घनोदृतौदृढोपीनोसमौशस्तोपयोधरो ॥ स्थूलग्राविरलौशुक्कावामोरूपांशर्मदौ ॥ ५८ ॥ दक्षिणाव्रतवक्षोजपुत्रिणीत्वग्रणीमता ॥ वामोन्नतकुचासूतकन्यासौभाग्यमुदरीम् ॥ ५९ ॥ अरघदृघटीतुल्यौकुचौदौशील्यसूचकौ ॥ पीवरास्यौसांतरालौपृथुपांतौनशोभनौ ॥ ६० ॥

मथ्येतिपादेन ॥ बलेःशुभलक्षणमाह ॥ भोगाढ्येतिपादेन ॥ अंगावयवसंकीर्तनत्रयपदंशुभलक्षणाभिप्रायेण ॥ रोमाल्याःशुभाशुभलक्षणेआह ॥ ऋज्वीतिसाधेन ॥ शर्मनमभूःसुखक्रीडयोःस्थानम् ॥ ५३ ॥ चौरादीनांत्रयाणामेकवद्भावः ॥ तत्रचौरंचौर्यम् ॥ ५४ ॥ हृदयस्थशुभाशुभलक्षणेआह ॥ निलोमेतिद्वाव्याम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ वक्षस्तशुभाशुभे लक्षणेआह ॥ अष्टादशेत्येकेन ॥ ५७ ॥ वक्षोजस्थशुभाशुभलक्षणेआह ॥ घनावितिचर्तुभिः ॥ शस्तौप्ररास्तौ ॥ ५८ ॥ नृएव ॥ अग्रणीःश्रेष्ठा ॥ स्वपणीरितिकचित् ॥ पुत्रिणी स्वपणीरितिव्याप्य ॥ ५९ ॥ अरघदृघटीयंत्रहृदतिगुर्जदेशमिद्धम् ॥ तत्रस्थायाघटीतत्तुल्यौ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ चूचुकस्यशुभाशुभलक्षणेआह ॥ सुदृढमित्येकेन ॥ सुदृढामित्तिचिद् ॥ ६२ ॥ अवयवसंख्या ३० ॥ जत्रणशुभाशुभलक्षणेआह ॥ पीवराभ्यामित्येकेन ॥ श्लथा
न्यस्थीनिययोस्ताभ्याम् ॥ श्लथाभ्यांचैवित्तिचिद् ॥ ६३ ॥ स्कंधस्यशुभाशुभलक्षणेआहबद्धावित्येकेनप्रैष्यंदास्यम् ॥ ६४ ॥ अंशस्यशुभाशुभलक्षणेआह ॥ निगूढेत्येकेन ॥
समुच्चाभौउच्यतामौ ॥ ६५ ॥ कक्षयोःशुभाशुभलक्षणेआह ॥ कक्षइत्येकेन ॥ शिरालेशिरायुक्ते ॥ स्वेदमेदुरस्वेदस्त्रिगदे ॥ ६६ ॥ दोषःशुभाशुभलक्षणेआह ॥ स्यातामितिद्वये
मूलेस्थूलौकमरुशोवप्रेतीक्ष्णौपयोधरौ ॥ मुखदौपूर्वाकालेतुपश्चादत्यंतदुःखदौ ॥ ६७ ॥ सुदृढचूचुकयुगंशंस्थामंमुखवर्तुलम् ॥ अंतर्मग्नंच
दीर्घचकृशंक्लेशायजायते ॥ ६८ ॥ पीवराभ्यांचजत्रुभ्यांधनधान्यनिधिवधूः ॥ श्लथास्थिभ्यांचनिष्ठाभ्यांविषमाभ्यांदरिद्रिणी ॥ ६९ ॥ अ
बद्धावनतौस्कंधावदोर्धावकृशौशुभौ ॥ वक्रौस्थूलौचरोमाब्धौप्रथमवैधव्यसूचकौ ॥ ६४ ॥ निगूढसंधीसस्ताग्रौशुभावंसुसंहतौ ॥ वै
धव्यदौसमुच्चाग्रौनिर्मासावतिदुःखदौ ॥ ६५ ॥ कक्षेसुसूक्ष्मरोमेतुगोस्निग्धचर्मांसले ॥ शस्तेनशस्तेंगभीरिशिरालेस्वेदमेदुरे ॥ ६६ ॥ स्या
तांदोषौसुनिदोषौगूढास्थिग्रथिकोमलौ ॥ विशिरोचविरामाणौसरलौहरिणीदृशाम् ॥ ६७ ॥ वैधव्यंस्थूलरोमाणौऋषदौभाग्यसूचकौ ॥
परिक्लेशायनारीणांपरिदृश्याशिरौभुजौ ॥ ६८ ॥ अंभोजमकुलाकारमंगुष्ठांगुलिसंमुखम् ॥ हस्तद्वयंमृगाक्षीणांबहुभागायजायते ॥ ६९ ॥
मृदुमध्योन्नतरंकेतलपाण्योरंध्रकम् ॥ प्रशस्तेशस्तेरेखाढ्यमत्यरेखंशुभाश्रियम् ॥ ७० ॥ विधवाबहुरेखेणविरेखेणदरिद्रिणी ॥ भिक्षुकीसु
शिराढ्येननारीकरतलेनवै ॥ ७१ ॥ विरामविशिरंशस्तपाणिपृष्ठंसमुन्नतम् ॥ वैधव्यहेतुरोमाढ्यनिर्मासंशायुमस्यजेत् ॥ ७२ ॥ रक्ताव्य
क्तागभीराचस्त्रिधापूर्णाचवर्तुला ॥ कररेखांगनायाःस्याऽशुभाभ्यानुसारतः ॥ ७३ ॥

न ॥ गढौअस्थिग्रंथीययोस्तौगढास्थिग्रंथीतौचतौकोमलौचैतितथा ॥ ६७ ॥ मणिबन्धाधिकरस्यशुभ्रलक्षणेमाहांभोज्येकेन ॥ अंगुष्ठौगुलयश्चसम्यङ्मुखंव्यस्यतत्त
था ॥ ६९ ॥ क्रममनदृत्यपाणितलस्यशुभाशुभलक्षणेआह ॥ मृदुमध्योन्नतमितिद्वयेन ॥ ७० ॥ पाणिपृष्ठस्यशुभाशुभलक्षणेआह ॥ विरोमेत्येकेन ॥ ७२ ॥ हस्तरेखा
याःशुभाशुभलक्षणेआह ॥ रक्तेत्यादिमार्थाष्टभिः ॥ ७३ ॥

१ सूत्रयतइतिशेषः

ककीटिकायाः शुभाशुभलक्षणे आह ॥ ऋज्वीत्येकेन ॥ ८७ ॥ कंठस्य शुभाशुभलक्षणे आह ॥ नासल इति साधद्वयेन ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १० ॥ चिबुकस्य शुभाशुभलक्षणे आह ॥ चिबुकमित्येकेन ॥ व्यजेत्स्थूलो दिचिबुकवर्ती नो द्वे हेतियर्थः ॥ एवमग्रेऽपि दृष्टव्यम् ॥ ११ ॥ हनोः शुभाशुभलक्षणे आह ॥ हनुरित्येकेन ॥ १२ ॥ कपोलयोः शुभाशुभलक्षणे आह ॥ शस्तावित्येकेन वाक्ष्याः शोभननेत्रायाः ॥ १३ ॥ वक्रस्य शुभलक्षणमाह ॥ सममित्येकेन ॥ १४ ॥ अधरोष्ठस्य शुभाशुभलक्षणे आह ॥ पाटल इति द्वयेन ॥ पाटलः पाटल भुम्रेन विनतेनापि स शिरेणापि दुःखिता ॥ ऋज्वीरुकाटिका श्रेष्ठसमासाच समुन्नता ॥ ७ ॥ शुष्का शिरालरोमाढ्या विशाला कुटिला शुभा ॥ मांसलो वर्तुलः कंठः प्रशस्तश्चतुरंगुलः ॥ ८ ॥ शस्ताग्रीवाचित्रिखां काव्यक्तास्थिः सुसंहता ॥ निर्मासाचिपिटा दीर्घास्यपुटानशुभप्रदालम् ॥ स्थूलं द्विधासंविभक्तमायतं रोमं शल्यजेत् ॥ ९ ॥ हनुश्चिबुकं संलग्नानि लोमासु घना शुभा ॥ वक्रास्थूला रुक्षा क्रस्वरोमशानशुभप्रदा ॥ १० ॥ शस्तौ कपोलौ वामाक्ष्याः पीनौ तौ स मुन्नतौ ॥ रामशोपरुषौ निर्धौ निर्मासौ परिर्वर्जयेत् ॥ ११ ॥ समंसमांसं सुस्निग्धस्वामादं वर्तुलं मुखम् ॥ जनेतवदनच्छायं धन्यानामिह जायते ॥ १२ ॥ पाटलो वर्तुलः स्निग्धो लोवाभूषितमध्यमः ॥ सीमंतिनीनामधरोधराजानि प्रतरोष्ठः सुभोगदः ॥ किंचिन्मध्योन्नतोऽरोमा विपरीतो विरुद्धः ॥ १३ ॥ गोक्षीरसन्निभाः स्निग्धा द्वात्रिंशदशनाः शुभाः ॥ अधस्तादुपरिष्ठा च स माः स्तोकाः समुन्नताः ॥ १४ ॥ पीताः स्यावाश्च दर्शनाः स्थूला दीर्घा द्विपंकयः ॥ शुभत्याकाशाश्च विरला दुःखदौर्भाग्यकारणम् ॥ १५ ॥ पुष्पवर्णाः ॥ लेखाभूषितमध्यमूरेऽखलं कृतमध्यस्थानः ॥ रश्मिर्लेश्चुतिरिति नित्यायेनैकस्य लकारः ॥ धराजानिर्जायायस्य सधराजानि वर्णितस्यऽपि यः ॥ एवं विधेऽष्टवती सानुपते मार्याभिवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ श्यावः कपिशः ॥ १६ ॥ अवयवसंख्या ५० ॥ उत्तरोष्ठस्य शुभाशुभलक्षणे आह ॥ मरण इत्येकेन ॥ विपरीतः कुस्तिः भूवसा द्विपरीतो वा ॥ द्विजानो शुभाशुभलक्षणे आह ॥ गोक्षीरेति त्रिभिः ॥ स्तोकाः समुन्नता इषुद्धाः ॥ १८ ॥ १९ ॥

१ अधद्वयेनत्यर्थः ॥

२ दौर्गल्येति कचित्पाठः ॥

॥ १०० ॥ जिह्वायाः शुभाशुभलक्षणोऽह ॥ जिह्वेति सार्धद्वयेन ॥ शोणाशोणवर्णा ॥ १ ॥ २ ॥ क्रममनादृत्यतालुनः शुभाशुभलक्षणेऽह ॥ श्लिग्धमिति सार्धेन ॥ कोकनदाभा संशोणच्छविम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ घटिकायाः शुभाशुभलक्षणोऽह ॥ कंठदलेकेन ॥ तीक्ष्णादृक्ष्मा ॥ ५ ॥ हसितस्य शुभलक्षणमाह ॥ अलक्षिते लयेकेन ॥ ६ ॥ नासिकायाः शुभाशुभे अधस्तादधिकदूर्तमार्तरभक्षयेऽस्फुटम् ॥ पतिहीनाच विकटैः कुलटाविरलभवेत् ॥ १०० ॥ जिह्वेष्टमिष्टभोक्त्रीस्योच्छोणच्छदीतयासिता ॥ दुःखायमध्यसंकीर्णापुराभागसविस्तरा ॥ १ ॥ सितयातयमरणस्यामयाकलहप्रिया ॥ दरिद्रिणामांसलयालंबयाऽभक्ष्यभक्षिणी ॥ २ ॥ विशालयारसनयाप्रमदातिप्रमादभाक् ॥ श्लिग्धकोकनदाभासं प्रशस्ततालुकोमलम् ॥ ३ ॥ सिततालुनिवैधव्यपतिप्रव्रजिता भवेत् ॥ कृष्णोऽपत्यवियोगार्तारूक्षेभूरिकुटुंबिनी ॥ ४ ॥ कंठस्थलासुवत्ताचक्रमतीक्ष्णासुलोहिता ॥ अप्रलंबाशुभाधरीस्थूलाकृष्णाचदुःखदा ॥ ५ ॥ अलक्षितद्विजकिंचिक्लिंचिरुल्लुक्पोलकम् ॥ स्मितं प्रशस्तं सुदृशामिनीमलितलोचनम् ॥ ६ ॥ समवत्तपुटानां सालघुच्छिद्राशुभा वह्ना ॥ स्थूलाग्रामव्यनचाचनप्रशस्तासमुन्नता ॥ ७ ॥ आकुंचितारुणाग्राचवैधव्यक्लेशदायिनी ॥ परंप्रयाचचिपिटाङ्गस्वादीर्घाकलिप्रिया ॥ ८ ॥ दीर्घायुः कृक्षुतंदीर्घयुगपद्वित्रिपिण्डितम् ॥ ललनालाचने शस्तरकंतिरुष्णतारके ॥ ९ ॥ गोंक्षारवर्णविशेदमुस्निग्धेरुष्णपक्ष्मणी ॥ उन्नतक्षीनदीर्घायुवत्ताक्षीकुलटाभवेत् ॥ १० ॥ मेघाक्षीमहिषाक्षीचक्रराक्षीनशोभना ॥ कामगृहीलानितरांगांपिगाक्षीसुदुवता ॥ ११ ॥ पारावताक्षीदुःशीलारकाक्षीभलघतिनी ॥ कोटरानयनादुशगजननानशोभना ॥ १२ ॥ पुंश्रुलीवामकाणाक्षीव्यादक्षिणकाणिका ॥ मधुपिंगाक्षीरमणीधनधान्यसमृद्धिभाक् ॥ १३ ॥ पक्ष्मभिः सुयनैः श्लिग्धैः कृष्णैः मूक्षैः सुभाग्यभाक् ॥ कपिलैर्विरलैः स्थूलैर्निघाभवतिभामिनी ॥ १४ ॥

लक्षणेऽह ॥ समवत्तपुटेतिद्वयेन ॥ समेदीर्घाद्वैषम्यरहितवत्तवर्तुलेपुटेपाश्र्वसमौवत्तपुटोत्संचारमागौवायस्याः सातथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षुतस्य शुभलक्षणमाह ॥ दीर्घायुः कृदित्यर्थः ॥ द्वित्रिपिण्डितं द्विवारं त्रिवारं चेत्यर्थः ॥ अक्षोः शुभाशुभलक्षणेऽह ॥ ललेनेति सार्धैश्चतुर्भिः ॥ ९ ॥ कृष्णपक्ष्मणिरयामनेत्रतारके ॥ १० ॥ गृहीलागृहिनी ॥ ११ ॥ कोटरानयनाकोटरवृक्षच्छिद्रवदात्समं तान्वयनेयस्यासातयानिघनेनेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ पक्ष्मणः शुभाशुभलक्षणेऽह ॥ पक्ष्मभिरित्येकेन ॥ १४ ॥

अवयवसंख्याः ६० ॥ भ्रुवःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ भ्रुवावितिद्वयेन ॥ कर्मकाकृतीधनुराकारे ॥ शोभनेभ्रुवौयस्यासप्तसुभ्रुस्तस्याःसुभ्रुवः ॥ १५ ॥ १६ ॥ कर्णयोःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ लंबाविलेकेन ॥ १७ ॥ भालस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ भालइतिसार्धद्वयेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रांशुनाउच्चैन ॥ प्रांशुरोणिर्णतिक्रचित्वाः ॥ १२० ॥ क्रममनादृत्यसीमंतस्यशुभलक्षणमाह ॥ सीमंतइतिपादेन ॥ मौलेशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ मौलिरितिपादेनद्वयेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ मौलिजानांशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ केशादितिद्वयेन ॥ अ

भ्रुवौसुवर्तुलेतन्व्याःस्निग्धेरुणेअसंहते ॥ प्रशस्तेमदुरोमाणौसुभ्रुवःकर्मकाकृती ॥ १५ ॥ खरोमाचपृथुलविकीर्णासरलास्त्रियाः ॥ नभ्रूःप्रशस्तामिलितादीर्घरोमाचपिंगला ॥ १६ ॥ लंबौकर्णौशुभावतौसुखदौचशुभप्रदौ ॥ शङ्कुलोरहितौनिघौशिरालौकुटिलौकृशौ ॥ १७ ॥ भालःशिराविरहितोनिर्लोमाधेदुसन्निभः ॥ अनिघ्नगुलोनार्याःसौभाग्यारोग्यकरणम् ॥ १८ ॥ व्यक्तस्वस्तिकेरेखंचललाटं राज्यसंपदे ॥ प्रलंबंमस्तकंस्यदेवरंहंतिसाध्रुवम् ॥ १९ ॥ रोमशेनशिरालेनप्रांशुनारोणिमता ॥ २० ॥ सीमंतःसरलःशस्तोमौलिः शस्तःसमुन्नतः ॥ गजकुंभनिभोटस्तःसौभाग्यैश्वर्यसूचकः ॥ २१ ॥ स्थूलमूर्धाचविधवादीर्घशीर्षाचबंधकी ॥ विशालेनापिशिरसाभवे द्वौभाग्यभाजनम् ॥ २२ ॥ केशाअलिकुलच्छायाःसूक्ष्माःस्निग्धाःसुकोमलाः ॥ किंचिदाकुंचिताग्राश्चकुटिलाश्चातिशोभनाः ॥ २३ ॥ प रुषाःस्फुटिताग्राश्चविरलाश्चशिरोरुहाः ॥ पिंगलालयवोरुहादुःखदारिद्र्यबंधाः ॥ २४ ॥ भ्रुवोरंतर्ललाटेवामशकोराज्यसूचकः ॥ वामेक पोलेमशकःशोणोमिश्रान्नदःस्त्रियाः ॥ २५ ॥ तिलकलांछनंवापित्तिदिसौभाग्यकरणम् ॥ यस्यादक्षिणवक्षोजेशोणेतिलकलांछने ॥ २६ ॥ कन्याचतुष्टयंभूतेभूतेसाचसुतत्रयम् ॥ तिलकलांछनंशोणंयस्यावामेकुचभवेत् ॥ २७ ॥

लिकुलच्छायाःभ्रमरकंदवस्थामाः ॥ २३ ॥ लघवोद्वेष्टाः ॥ २४ ॥ अंगानि ६ ॥ एवंषट्षष्ठीनामंगांशुभाशुभेलक्षणेउक्ताप्रसंगान्मशकतिलकलांछनानामपितेआह ॥ भ्रुवोरित्यष्टभिः ॥ तत्रमशकोमशकाकारश्चिक्रविशेषःचिपिटाकारइतिवा ॥ २५ ॥ तिलकस्तिलकाकारःपिप्लुतिरितिवा ॥ तिलकस्तिलकाकारोमशकश्चिपिटोमतः जडुलःकालकःपिप्लुस्तिलकस्तिलकालकइतिवचनात् ॥ लांछनंपद्मवर्णांकशश्चजत्रिशूलादि ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ महिष्याः कृताभिषेकायाराज्ञ्याः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नापिदोषविशेषेणत्याज्येत्याह ॥ सुमेयैकेन किंकिटायतेतदंतर्घर्षणजशब्दकरोतीत्यर्थः ॥
॥ ३२ ॥ वपुषः शुभांशुमेलक्षणेऽभिधायकमप्राप्तस्यावर्तस्येत्याह ॥ पाणावित्यारभ्यमुलक्षणेत्यतः प्राक्तनेनयंथेन ॥ प्रदक्षिणावर्तोरोग्णामितिशेषः ॥ धर्म्यधर्माहः ॥ वामो

एकंपुत्रं प्रसूयादततः साविधवाभवेत् ॥ गृह्यस्यदक्षिणेभागेतिलकंयदियोषितः ॥ २८ ॥ तदाक्षितिपतेः पत्नीसूतेवाक्षितिपंसुतम् ॥ नासा
श्रेमशकेशोणोमहिष्याएवजायते ॥ २९ ॥ कृष्णः सएवभर्तृष्टयाः पुंश्चल्याश्चप्रकीर्तितः ॥ नाभेरधस्तातिलकंमशकोलांछनंशुभम् ॥ १३० ॥
मशकस्तिलकचिङ्गलफेदशेदरिद्रकृत् ॥ करेकर्णकपोलेवाकंठवामेभवेद्यदि ॥ ३१ ॥ एषांत्रयाणामेकंतुप्राग्भाभिपुत्रदंभवेत् ॥ भालगेनत्रि
शूलेननिर्मितेनस्वयंभुवा ॥ ३२ ॥ नितंबिनीसहस्राणांस्वामित्वयोषिदप्नुयात् ॥ सुप्तापरस्परंयातुंदतान्किटकिटायते ॥ ३३ ॥ सुलक्ष्मापि
नसाशस्तायाकिंचित्सलेपेत्तथा ॥ पाणौप्रदक्षिणावर्तोधर्म्यावामोनाशभजनः ॥ ३४ ॥ नाभौश्रुतावुरसिवादक्षिणावर्तइडितः ॥ सुखायद
क्षिणावर्तः पृष्ठवंशस्यदक्षिणे ॥ ३५ ॥ अंतःपृष्ठंनभिःसमोवद्वायुःपुत्रवर्धनः ॥ राजपत्न्याः प्रदृश्यतभगमौलौप्रदक्षिणः ॥ ३६ ॥ सचेच्छक
रभंगः स्याद्ब्रह्मपत्यसुखप्रदः ॥ कटिगोऽगृह्यवेधेनपत्यपत्यनिपातनः ॥ ३७ ॥ स्यातामुदरवेधेनपृष्ठावर्तोनशोभनौ ॥ एकेनहंतिभनरंभवे
दप्येनपुंश्चली ॥ ३८ ॥ कंठगोदक्षिणावर्तोदुःखवैधव्यहेतुकः ॥ सीमंतेथललाटेवात्याज्योदरात्ययत्नतः ॥ ३९ ॥ सापतिहंतिवर्षेणयस्या
मध्येरुकाटिकम् ॥ प्रदक्षिणोवावामोवारोग्णामावर्तकः स्त्रियाः ॥ १४० ॥ एकोवामूर्धनिद्वौवावामेवामगतीयदि ॥ आदशाहंपतिघ्नौ
त्याज्यदूरात्सुबुद्धिना ॥ ४१ ॥ कट्यावर्ताचकुलटानांश्चावर्तापतिव्रता ॥ पृष्ठावर्त्ताचभृक्ष्मीकुलटावायजायते ॥ ४२ ॥

वामावर्तः ॥ ३४ ॥ श्रुतैर्कर्णौ ॥ ईडितः स्तुतः ॥ ३५ ॥ अंतःपृष्ठं पृष्ठमध्ये ॥ नाभिसमः नाभिर्वदन्तुलंकारः ॥ भगमौलौयोनेरुपरिभागे ॥ भगमूलइतिकंचित् ॥ ३६ ॥ सप्रदक्षिणा
वर्तः ॥ शकटभंगः शकटतुल्यः ॥ गृह्यवेधेनतत्पर्यतिन ॥ ३७ ॥ उदरेवेधेनउदरपर्यतिन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मध्येरुकाटिकंरुकाटिकामध्ये ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

१ अपीतिक्विसाढः

गंधादीनाषण्णांशुभाशुसलक्षणानिरिशास्त्रादौदृष्टव्यानि ॥ तथाच ॥ पद्मिनीपद्मगंधाचमीनगंधाचित्रिणी शंखिनीक्षारंगंधाचमदंगंधाचहस्तिनी हंसपुनगवर्णाभायानारीरक्त
लोचना अष्टौजनयते मुत्राव्याभेतिपरमंमुखम् काकस्वराकाकाजंघातयैवोच्चस्वरातथा लंबोष्ठीलंबवदनात्कन्यापरिवर्जयेत् हंसतुल्यगतिनीरीराजपत्नीचसाभवेत् यस्यागमनसा
त्रेणभूमिकंप्रजायते सास्त्रादौदृष्टव्यानीति ॥ ४३ ॥ ननुतर्हिमुल
क्षणत्वादिगुणविशिष्टासाध्वीक्षीकस्माद्भ्यतेनब्राह्म ॥ सुलक्षणोति ॥ ४४ ॥ क्षीणासुहृत्पल्लवव्यसुचारिभ्यस्त्याधीनभर्तृलप्राप्तौहेतुनाह ॥ अलंकृताइतिभिक्तिः ॥ ऊढाअनूढावा
पिदृग्दहेसयौवनाःस्त्रियः ॥ स्ववासिन्यः ॥ सुवासिन्यइतिपाठोपिपसवार्थः ॥ चिंत्यइत्यर्थः ॥ स्ववासिनीचिरटीस्याद्वितीयवयसिस्त्रिया

स्कंदउवाच ॥ सुलक्षणापिदुःशीलाकुलक्षणशिरोमणिः ॥ अलक्षणापिसासाध्वीसर्वलक्षणभूत्सुसा ॥ ४३ ॥ सुलक्षणासुचा
रित्रास्वाधीनापतिदेवता ॥ विश्वेशानुग्रहाद्वदृग्दहोपिदवाप्यते ॥ ४४ ॥ अलंकृताःस्ववासिन्योयाभिःप्राकूनजल्मनि ॥ नानाविधैरलंका
रैस्ताःसुरूपाभवंतिहि ॥ ४५ ॥ सुतीर्थेषुपुण्याभिःक्षयितंवाविहायितम् ॥ तालावण्यतरंगिण्योभवंतीहसुलक्षणाः ॥ ४६ ॥ अर्चिताजग
तांमातायाभिश्चंदवधूरिव ॥ ताभवंतिसुचारित्रायोषाःस्वाधीनभर्तृकाः ॥ ४७ ॥ स्वाधीनपतिकानांचसुशीलानांशृगीदृशाम् ॥ स्वर्गापवर्गा
वत्रैवसुलक्षणफलंहितम् ॥ ४८ ॥ सुलक्षणैःसुचरितैरपिमंदायुषपतिम् ॥ दीर्घायुषंप्रकुर्वन्तिप्रमदाःप्रमदास्पदम् ॥ ४९ ॥

मितिर्द्वः ॥ चिरिटीनुसुवासिनीतिचामरः ॥ ४५ ॥ सुतीर्थेषुप्रयागादिषु ॥ क्षयितंक्षयंतीति ॥ क्षयितंक्षयंतीति ॥ क्षालितामितिपाठोस्त्रापतिमित्यर्थः ॥ विहायितंयत्कम् ॥ लावण्यतरंगिण्यःअंगसौष्ठ
वोर्धर्मल्यः ॥ नयइवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ चंदवधूरिवेत्यन्नेवकारोऽवधारणार्थः ॥ इहेतिपाठः ॥ शोभनचारित्र्यंपातिव्रत्यादिलक्षणयासीताःसुचारित्राः ॥ स्वाधीनःशुश्रूषादिभिर्बन्धु
कृतःसंतोषितोनुब्धीजितोअर्तायासीतास्तथा ॥ ४७ ॥ सुलक्षणवतीनांफलंक्षयति स्वाधीनंति ॥ ४८ ॥ किंसुलक्षणैरेति ॥ तर्हीकृतमपजीव्योपपत्तिभिःसहरमिनुमित्याशंक्यप
तिविविशिनष्टि ॥ प्रमदास्पदंयत्कदृष्टवर्षाश्रयम् ॥ प्रसिद्धंचैतद्वनपर्वणि पतिव्रतयासाविज्यास्त्यवतोदीर्घायुष्यंमहर्षाश्रयत्वंच ॥ ४९ ॥

१ अध्यायारंभोद्वितीयश्लोकोक्तानामवशिष्टानाम्

लक्षणविचारप्रयोजनमाहृतइति ॥ यतोऽल्पायुषंपरितुलक्षणाः स्त्रियश्चरंजीविमं कुर्वति अत इत्यर्थः ॥ सुलक्षणाः परिणया इत्यस्य व्यावर्त्यमाह ॥ हिलेते ॥ अपीति निश्चये ॥ ५० ॥
 उक्तानुवादपूर्वकमुत्तराध्यायार्थप्रस्तावयति ॥ लक्षणा नीति ॥ ५१ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदविरचितायां काशीखंडटीकायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ अथाष्टत्रिंशद्विंशोऽध्याये नीवसुशोभने ॥ कियते समुदाचारात्सद्धर्मपरिवर्णनम् ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायानि विवाहान्वक्ष्यामीत्युक्तमतस्तानवदर्शयति ॥ विवाहादिति ॥ ब्राह्मदेवार्पाविवाहा उच्यते
 प्राजापत्यासुरैश्च विवाह उच्यते इति वचनं विपरिणमय्य उच्यत इत्यस्याः क्रियाया एवानुषंगः ॥ तत्र ब्राह्मदेवार्पाहूयदानम् ॥ देवक्रत्विकेदानम् ॥ आपर्षोगोमिथुनदानेनदानम् ॥ प्राजापत्यः सहोचिताधर्ममित्यभिधायदानम् ॥ आसुरः शुल्कगृहीत्वादानम् ॥ गंधर्वः समयाम्निथः ॥ राक्षसो भित्वाऽच्छित्वाहरणम् ॥ पैशाचः सुमायां मत्तायां वागमनम् ॥ तथा च

अतः सुलक्षणा योषा परिणया विचक्षणैः ॥ लक्षणा निरक्षरस्य दौहित्रादुल्लक्षणा न्यापि ॥ ५० ॥ लक्षणा निमचोक्तानि सुखाय गृहमेधिनाम् ॥
 विवाहानपि वक्ष्यामि तन्निवाधघटोद्भव ॥ ५१ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणकाशीखंडे श्रीलक्ष्मणवर्णननाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ विवाहा ब्राह्मदेवार्पाः प्राजापत्यासुरैस्तथा ॥ गंधर्वै राक्षसश्चापि पैशाचोऽष्टम उच्यते ॥ १ ॥ स ब्राह्मदेवार्पाहूय यत्र कन्यास्वलं कृता ॥ दीयते तत्सुतः पूयात् पुरुषानेकं विंशतिम् ॥ २ ॥ यज्ञस्थार्या विजदेवस्तज्जः पाति चतुर्दश ॥ वरादादाय गोदं दमार्षस्तज्जः पुनानि पट्ठा ॥ ३ ॥

मानवानि वचनानि ॥ आच्छाद्य चाहीयत्वा च श्रुतशीलवत्स्वयम् आहूय दानं कन्यायाः सौत्रो धर्मप्रकीर्तितः यज्ञे तु विततस्य गृत्विकर्षकुर्वते अलंकृत्य सुतादानं देवधर्मप्रचक्षते ए
 कं गोमिथुनद्वेवा वरादादाय धर्मतः कन्याप्रदानं विधिवदार्षो धर्मः स उच्यते सहोचिताधर्ममिति वाचानुभाष्यतु कन्याप्रदानमभ्यर्था प्राजापत्या विधिः स्तुतः ज्ञातिभ्यो द्रविणदत्त्वा क
 न्यायाश्च वशक्तिः कन्याप्रदानं स्याच्छृणुदासुरो धर्म उच्यते इच्छायां न्यस्योगः कन्यायाश्च वरस्य च गंधर्वः स तु विज्ञेयो मिथुन्यः काससंभवः हत्वाऽच्छित्वा च भित्त्वा च कोशं तीर्त्वा
 तीर्गृह्णात् प्रसक्तकन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते सुतां मत्तां प्रमत्तां वाराहो यत्रोपगच्छति स पापिष्ठो विवाहानपैशाचः कथं ताः शुभमिति ॥ १ ॥ एतानेवलक्षणातो विवर्णन्यस्य वर्ण
 स्य यो विवाहो धर्म्यो यस्य विवाहस्य योगुणदोषौ तत्तद्विवाहो तन्नापत्येषु च योगुणा अगुणाश्च तत्सर्वदर्शयति ॥ स ब्राह्मदेवार्पादिना सवर्ण इत्यतः प्राक्तनेन ग्रंथेन ॥ २ ॥ ३ ॥

यत्रविवाहेकन्यादीयेतसविवाहः प्राजापत्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रायइति ॥ क्षत्रियस्यराक्षसएवधर्म्यः वैश्यशूद्रयोःरामुरएवधर्म्यः प्राजापत्यः क्षत्रियादीनांजघन्यः गार्धवै
श्रतुर्णजघन्यः राक्षसवैश्यशूद्रयोर्जघन्यइत्यादिसर्वप्रायोपहणेनहृच्यते ॥ तथाचमनुः ॥ चतुरोब्राह्मणस्याद्यान्यशस्त्रान्कत्रयोविदुः राक्षसंक्षत्रियस्यैकमासुरवैश्यशूद्रयोः ॥ ७ ॥
सवर्णयेति ॥ चतुर्णामपि वर्णानां विवाहेषु सवर्णयाभार्ययाकरोमाहः ॥ क्षत्रियपाणिग्रहणस्थाने ब्राह्मणविवाहेषु क्षत्रिययाशो ब्राह्मणहस्तपरिगृहीतदंडकदेशोप्राप्तइत्यर्थः ॥ वैश्य
यब्राह्मणक्षत्रियविवाहे ब्राह्मणक्षत्रियविधत्तप्रतौदिकदेशोप्राहः ॥ शूद्रयापुनर्द्विजातित्रयविवाहेप्राप्तवस्त्रदशाप्राहः ॥ ८ ॥ असवर्णइति ॥ असवर्णोऽसवर्णसंबंधीएषविधिः धार्यः

सहोभौचरतांधममित्युक्तादीयेतर्थेने ॥ यत्रकन्याप्राजापत्यस्तऽज्जोवंशान्मुनातिष्ठत् ॥ चत्वारणतेविप्राणांधम्याः पाणिग्रहाः स्मृताः ॥
आसुरः क्रयणाद्रव्यैर्गार्धवोन्यमैत्रतः ॥ ५ ॥ प्रसत्यकन्याहरणाद्राक्षसांनिद्रितः सताम् ॥ छलेनकन्याहरणात्पैशाचां गार्हितोऽष्टमः ॥ ६ ॥
प्रायः क्षत्रविशोरुक्तागार्धवसुराक्षसाः ॥ अष्टमस्त्वपपिष्ठः पापिष्ठानांचसंभवेत् ॥ ७ ॥ सवर्णयाकरोग्राह्यो धार्यः क्षत्रिययाशरः ॥
प्रतोदौवैश्ययाधार्योवासांतःपज्जयातथा ॥ ८ ॥ असवर्णस्त्वेषविधिः स्मृतोदृष्टश्चवेदने ॥ सवर्णाभिस्तुसर्वाभिः पाणिगार्ह्यस्त्वयंविधिः ॥ ९ ॥
धर्म्यैर्विवाहेजायतेधर्म्याएवशतायुषः ॥ अधर्म्यैर्मरहितामंदभाग्यधनायुषः ॥ १० ॥ ऋतुकालाभिगमनंधर्मोयंगृहिणः परः ॥ स्त्रीणांवर
मनुस्त्वयथाकाम्यथवाभवेत् ॥ ११ ॥ दिवाभिगमनंपुंसामनायुष्यंपरमतम् ॥ श्राद्धाहः सर्वपवाणि यत्नान्याज्यानिधीमताः ॥ १२ ॥ तत्र
गच्छन्स्त्रियंमोहाद्दमस्यच्यवतेपरान् ॥ १३ ॥

क्षत्रिययाशरइत्यादिप्रकारएव ॥ वेदनेविवाहेविद्यतेज्ञायातेऽनेनतिवेदनशान्धतस्मिन्निवा ॥ स्मृतोदृष्टेत्यर्थः ॥ असवर्णस्त्वेषइतिकचित् ॥ सवर्णयाकरोग्राह्यइत्युक्तंस्पष्टयति ॥
सवर्णाभिस्त्विति ॥ ९ ॥ मंदानिभाग्ययनायंपिषेयतेतथा ॥ १० ॥ ऋत्विति ॥ स्त्रीणांवरंभोगानुपघातसंभोगम् ॥ तदुक्तंभागवते ॥ शश्वत्कामवरेणाहस्तुरीयजगृदुस्त्रियः ॥ तथाचम
नुः ॥ ऋतुकालाभिगामीस्यास्त्वदारनिरतः सदा पर्ववर्जं जेच्चैर्नातद्वतोरतिकाभ्ययेति ॥ यथायथावत् ॥ यथाति ॥ षितमित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रापिनिषेधविशेषमाह ॥ सर्वपवाणी
ति ॥ तदुक्तम् ॥ कुहूपूर्णैरुपक्रांतिवतुर्दृश्यष्टमीषुच नरश्चांडालयोनिः स्यात्स्त्रीतैलमांससवनादिति ॥ १२ ॥ १३ ॥

ऋतुकालेऽग्निगंतुरालयस्यस्तथा ॥ तथाचश्रुतिः ॥ ऋतौ प्रायामुपेयादिति ॥ १४ ॥ कन्यकाऽप्रजाऽभ्यस्तास्तथा ॥ १५ ॥ दुःस्थराहुणाप्रलम् ॥ पुनर्मक्षेत्रणहस्तपुनर्वसुमू
लपुण्यशरीषाणि ॥ १६ ॥ आर्षदिति ॥ आर्षे विवाहे गोद्वंद्वगोमिथुनं शुल्कं यदुक्तं कौश्रितनशस्यते प्रशस्यते ॥ यतः कन्याया अपि अपिशब्दाद्द्विषाशुल्ककन्या विक्रये यस्या
पंतक्तदेवत्वर्थः ॥ नन्वेव चैतस्वमतपरमतयोर्लक्षणेऽप्याद्विरोधापत्तिः न आर्षे विवाहे गोमिथुनं शुल्कमुक्तं च हूपमित्यन्येषाममतम् ॥ स्कंदस्य तु नेदं मतं किं वाष विवाहसंपत्त्यै अवश्यकर्त
व्ययागादिसिद्धये कन्यायै वादानं शास्त्रीयं धर्मार्थमेतद्ब्रह्मतदिति ॥ अत एव आर्षलक्षणमापद्येतज्ज्ञः पुनतिषडित्युक्तम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वाणिज्यमिति ॥ वेदानध्यापनं वेदा

ऋतुकालाभिगामीयः स्वदारनिरतश्च यः ॥ सप्तदावब्रह्मचारी च विज्ञेयः सद्ब्रह्मश्रमी ॥ १४ ॥ ऋतुः षोडशयामिन्यश्रतसस्तासुर्गाहताः ॥ पुत्रा
स्तास्वपियायुग्मा अयुग्माः कन्यकाप्रजाः ॥ १५ ॥ त्यक्त्वा चंद्रमसं दुःस्थमघातौ पाणौ विहाय च ॥ शुचिः सन्निविशेत्यर्षोपुन्यामर्क्षे निशेषतः ॥
शुचिं पुत्रं प्रसूयेत् पुरुषार्थप्रसाधकम् ॥ १६ ॥ आर्षे विवाहे गोद्वंद्वदुक्तं न शस्यते ॥ शुल्कमपि कन्यायाः कन्या विक्रययापरुत ॥ १७ ॥
अपत्यविक्रयी कल्प्यं वसेद्दिट्कमिभोजने ॥ अतोनापत्यपिकन्याया उपजीवेत्पिताधनम् ॥ १८ ॥ क्षीधनान्युपजीवंतियेमोहादिह बांधवाः ॥
न केवलं निरयगास्तेषामपि हि पूर्वजाः ॥ १९ ॥ पत्या तुष्यति यत्र स्त्री तुष्येद्यत्र स्त्रियापतिः ॥ तत्र तुष्टमहालक्ष्मी निवसेदानवाऽरिणा ॥ २० ॥ वा
णिज्यं नृपतेः सेवो वेदानध्यापनं तथा ॥ कुविवाहः क्रियालापः कुलपतनहेतवः ॥ २१ ॥ कुर्याद्विवाहिके वद्गौ गृह्यं कर्म न्वहं गृही ॥ पंचयज्ञा क्रि
यांचापि पितृदेनं दिनीमपि ॥ २२ ॥ गृहस्थाश्रमिणः च सूनूना कर्म दिने दिने ॥ कंडनीपेषणी चुलीद्युदकुंभस्तुमार्जनी ॥ २३ ॥

नामपाठनम् ॥ वेदानध्यायनं योतिक्कचिद् ॥ विवाहप्रकरणं समाप्तम् ॥ २१ ॥ इदानीं विवाहिकाग्निं पाद्यमहायज्ञानुष्ठानमाह ॥ कुर्यादिति ॥ विवाहे भवौ वैवाहिकः तस्मिन् न ग्नौ गृहं
गृहोक्तं कर्म सांयं प्रातर्होमाष्टकादिअग्निं पाद्यं पंचयज्ञानं प्रति दिनं संपाद्यं चाप्यं कं गृहस्य कुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ गृहस्थेति ॥ पशवधस्थानं सूना सूने वसुना हि
सांस्थानत्वेन युगात् ॥ कंडन्यादयः पंच गृहस्थ्यर्षी जाद्विहिं सांस्थानानि ॥ कंडनी उलूवलमुसले ॥ पेषणी दृषदुपलुगलालिका ॥ चुली उंधानम् ॥ उदकुंभो जलाधारकल
शः ॥ मार्जनी वर्धन्यपरपर्याय गृहोपकरणं समाजनादिकर्त्री ॥ २३ ॥

तासांमिति ॥ तासां कंड्व्यादिस्नानायाक्रमनिष्कृत्यः तदुत्पन्नपापनाशार्थं गृहीणांपंचमहायज्ञान्वादिभिरनुष्ठेयतया निर्दिष्टाः ॥ ३४ ॥ तानेवंपंचज्ञानिर्दिशति ॥ पाठनमिति ॥ पाठनमध्यापनम् ॥ होमोदेवोक्तः ॥ बलिर्भौतिभूतक्रतुः ॥ अतिथ्यर्चतिथिनां सत्कारो वृत्तुर्गुण्ययज्ञः ॥ क्रमात्कंड्व्यादीनांपंचसूनां क्रमेणंपंचपापनिवर्तका इमेपेति ॥ पाठनमध्यापनम् ॥ होमोदेवोक्तः ॥ बलिर्भौतिभूतक्रतुः ॥

तासांचंपंचसूनां निराकरणहेतवः ॥ क्रतवः पंच निर्दिष्टा गृहिश्रेयोभिवर्धनाः ॥ २४ ॥ पाठनं ब्रह्मयज्ञः स्यात्तर्पणं च पितृक्रतुः ॥ होमोदेवो बलिर्भौतिः अतिथ्यर्चा वृत्तुः क्रमात् ॥ २५ ॥ पितृप्रीतिं प्रकुर्वाणः कुर्वीत श्राद्धमन्वहम् ॥ अन्नादकपयोमूलेः फलैर्वापि गृहाश्रमी ॥ २६ ॥ गोदा लिभौतोऽतिथ्यर्चा वृत्तुः क्रमात् ॥ २५ ॥ पितृप्रीतिं प्रकुर्वाणः कुर्वीत श्राद्धमन्वहम् ॥ अन्नादकपयोमूलेः फलैर्वापि गृहाश्रमी ॥ २६ ॥ गोदानेन च यत्पुण्यं पात्राया विधिपूर्वकम् ॥ सत्कृत्य भिक्षावे भिक्षां दत्वा तत्फलमाप्नुयात् ॥ २७ ॥ तपोविद्यासमिद्धीमेतुं विप्रस्य पावके ॥ तारयेद्द्विप्रसंघेभ्यः पापब्धेरपि दुस्तरात् ॥ २८ ॥ अनर्चितोऽतिथिर्गृहाद्ब्रह्माशोयस्य गच्छति ॥ आजन्मसंचितानुण्यात्सणात्सहिवर्धिवेत् ॥ २९ ॥ सांत्वपूर्वाणि वाक्यानि शय्यार्थे भूस्तृणोदके ॥ एतान्यपि प्रदेयानि सदाभ्यागततुष्टये ॥ ३० ॥ गृहस्थः परपाकादी प्रत्यतत्पशुतां व्रजन् ॥ श्रेयः परान्नपुष्टस्य गृहीयादन्नदोयतः ॥ ३१ ॥ आदित्योढोऽतिथिः सायंसत्कर्तव्यः प्रयत्नतः ॥ असत्कृतो न्यतो गच्छन् दुष्कृतं भूरियच्छति ॥ ३२ ॥ भुंजानोऽतिथिशेषान्नमिहापुर्धनभाग्भवेत् ॥ प्रणोद्यातिथिमन्नाशी किं लिखी च गृहाश्रमी ॥ ३३ ॥ वैश्वदेवांतं संप्राप्तः सूर्योढो वा तिथिः स्मृतः ॥ न पूर्वकाल आयातो न च दृष्टचरः क्वचित् ॥ ३४ ॥ बलिपात्रकरे विप्रे यद्यन्योतिथिरागतः ॥ अदत्वा तं बलितस्मै यथा शक्त्या न्नमर्पयेत् ॥ ३५ ॥ कुमारश्च स्वर्वासिन्योर्गर्भिण्योऽतिरुजान्विताः ॥ अनित्येरादि तोष्येते भो न्यानां विचारणो ॥ ३६ ॥

चयज्ञा इत्यर्थः ॥ चतुर्थपादे च यज्ञोऽतिथिसंक्रियेति क्वचित्पाठः ॥ २५ ॥ अन्नमदनीयम् ॥ अर्थमिति क्वचित् ॥ अर्थेति चान्यत्र ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परपाकान्नं तृणीलं यस्य परपाकस्यान्नस्यादोऽन्नं वास्यास्तीति परपाकादी ॥ तत्पशुतां यत्प्राप्तकमन्ति तत्पशुतामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ आदित्योढोऽदित्येनास्मान्मेन सहोदः प्राप्त इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ प्रणोद्यत्येकादूरित्येति यावत् ॥ ३३ ॥ अनित्येर्लक्षणमाह ॥ वैश्वदेवेत्येकेन ॥ ३४ ॥ बलिपात्रकरेभूतबलिपात्रहस्त इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ स्ववासिन्यश्चिरिन्धः ॥ ३६ ॥

१ तासांमित्येदेरर्थतो व्याख्यानेन मतम् २ सुवासिन्य इत्यपि पाठः

अथअपेहुत्वात् ॥ तथाचोक्तमभवता ॥ भुजतेतत्त्वपपायेपचलात्मकारणादिति ॥ स्वार्थपचनित्यस्यार्थमाह ॥ केवलमिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तेदितिपठयेदित्यर्थः ॥ येदितिपठेदेति ॥ अथजन्मांतरे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भग्योनौ ॥ ४३ ॥ उपसृष्टयस्त्वम् ॥ ४४ ॥ नवीक्षेतेति ॥ असकृदितिज्ञेयम् ॥ वत्सतत्रिवंधेनवत्संवद्धांरज्जुवत्संबंधं नान्जुमात्रमितिवा ॥ ४५ ॥ मृद्वंगोपीचंदनादिरूपाय ॥ ४६ ॥ चैत्यदक्षमातपादिसमयेसेव्यमानंदक्षं पूज्यदक्षवायस्याधस्तात् रजाक्रियतेतंदक्षवा ॥ सिद्धार्थसर्षपम् ॥ ४७ ॥

पितृदेवमनुष्येभ्योदवाश्चात्यस्तंतगृही ॥ स्वार्थपचन्नचभुंक्तेकेवलंस्वोदरंभरिः ॥ ३७ ॥ माय्याङ्गिकवंश्वदेवगृहस्थस्वयमाचरेत् ॥ पत्नीसायंबलिदद्यात्सिद्धान्नैर्मन्नवर्जितम् ॥ ३८ ॥ एतसायंतननामवैश्वदेवगृहाश्रमे ॥ सायंप्रातर्भवेद्वैश्वदेवश्रमे ॥ ३९ ॥ वैश्वदेवेनघेहीनाआतिथ्येनविर्वर्जिताः ॥ सर्वेतेतदपलाज्ञेयाःप्राप्तवेदा अपिद्विजाः ॥ ४० ॥ अश्रुत्वावैश्वदेवंतुभुंजतेधेदिजाधमाः ॥ इहलोकंनहीनाः स्युःकाकयोर्निव्रजंत्यथ ॥ ४१ ॥ वेदोदितंस्वकंमनित्यकुर्यादतद्रितः ॥ तद्विकुर्वन्त्यथाशक्तिप्राहुर्चात्सदानंदरात् ॥ ४२ ॥ पशुवृहस्यवैश्वत्यापैलेमांसैसदैवहि ॥ पंचदश्यांचतुर्दश्यांतथैवचभग्नसुरे ॥ ४३ ॥ उदयंतचक्षतनासंयंतनमध्यगम् ॥ नराहुपापसृष्ट्यचनांनुसंस्थदिवाकरम् ॥ ४४ ॥ नवीक्षेतात्मनोरूपमाशुधावेन्नवपति ॥ नोह्यधयद्वत्सवंत्रान्नभोजलमाविशेत् ॥ ४५ ॥ देवतायतनविप्रधनुंनधुमृदंघृतम् ॥ जातिवृद्धंयथोद्वंविद्यावृद्धंतपस्विनम् ॥ ४६ ॥ अश्वथैचैत्यदक्षंचगुरुजलभृतंघटम् ॥ सिद्धान्नदधिःसिद्धार्थगच्छन्कुयात्सदाक्षिणम् ॥ ४७ ॥ रजस्वलंनसेवेतनाश्रियात्सहभार्यया ॥ एकवासान्भुंजितनभुंजीतात्कटासनं ॥ ४८ ॥ नाश्र्मतीस्त्रीसर्षपेक्षतेजस्कामादिजोत्तमः ॥ असंतप्यपितृदेवान्नाद्यादन्नंनवंकचित् ॥ ४९ ॥ पक्वान्नंचापिनामांसदीयकालंजिर्विपुः ॥ नमृन्नंगोव्रजकुर्यान्नवल्लर्मीकनभस्त्वनि ॥ ५० ॥

पीठाद्यंतरेणासनमुत्कटासनंतास्मिन् ॥ ४८ ॥ अश्र्मतीभोजनंकुर्वतीम् ॥ ४९ ॥ पक्वान्नलड्डुकादिकम् ॥ नामांसमितिपृथक्वाक्यम् ॥ दीर्घकालंजिर्विपुपितृनभ्यर्चनमभ्यर्चनमांसनोअद्यादित्यर्थः ॥ पश्चाद्वचनैनेतिपठेत्पश्चालंभनंयागविनादीर्घकालंजिर्विपुर्देवानपितृन्संतप्यसंतप्यद्वामांसनाद्यादित्यवयवः ॥ वल्लर्मीकेवामलूद्रुतमृषुजे ॥ ५० ॥

ससत्त्वेषु प्राणिष्वप्येतेषु ॥ तिष्ठन्नुतिष्ठत् ॥ ५१ ॥ मलमूत्रयोर्विसर्जनं त्यागम् ॥ मलोच्चारेति पाठोऽपि स एवार्थः ॥ तिरस्कृत्याच्छाद्य ॥ अवर्निपृच्छीम् ॥ ५२ ॥ मौलिमस्तकम् ॥ ५३ ॥
 मलविसर्जनं मलेषु पलक्षणं मलमूत्रयोर्विसर्जनमित्यर्थः ॥ मुखेनोपधमेन्मुखवायुना प्रज्वालयेत् ॥ एतत्तुलोकिकाश्रिविषयनैवैदिकाश्रिविषयम् ॥ न शूष्येण धमेदग्निन वस्त्रेण न पाणिना
 मुखेनोपधमेदग्निं मुखवादिशिरजायेत इति वचनात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संविशेत्स्वेपत् ॥ प्रत्यक्षसौम्यशिरःपश्चिमोत्तरमस्तकः ॥ प्रत्ययाभ्यां शिरा इति पाठाश्चिन्त्यः ॥ विष्णुमूत्रादीनामेक
 न गर्तेषु ससत्त्वेषु न तिष्ठन्नवन्नपि ॥ गोविप्रसूर्यवाध्वनिचंद्रक्षीवुगुरुनपि ॥ ५६ ॥ अभिपश्यन्नकुर्वीत मलमूत्रविसर्जनम् ॥ तिरस्कृत्या
 वर्निलाष्टकाष्टपण्टणादिभिः ॥ ५७ ॥ प्रातस्त्यवाससामौलिमौनीविष्णुमूत्रमुस्तजेत् ॥ यथासुखमुखात्रौ दिनेच्छायांधकारयोः ॥ ५८ ॥
 भीतिषु प्राणवाधायां कुर्यान्मलविसर्जनम् ॥ मुखेनोपधमेन्नाग्निन शनैर्क्षेत योषितम् ॥ ५९ ॥ नाग्नीप्रतापयेद्गौनवस्त्वशुचिनिक्षिपेत् ॥
 प्राणिहिंसां न कुर्वीत नाश्रीयात्संध्योर्द्वयोः ॥ ५५ ॥ न संविशेत्संध्यायां प्रत्यक्षसौम्यशिरा अपि ॥ विमूत्रं स्वीवनं नाप्सुकुर्याद्दोषजिजीविषुः
 ॥ ५६ ॥ नाचक्षीति धर्तृगीर्णैर्द्रवापं प्रदर्शयेत् ॥ नैकः सुष्यत्कचिच्छून्येन शयनं प्रबोधयेत् ॥ ५७ ॥ पयानं नैकलोयायान्नवार्थजलिना वि
 वेत् ॥ न दिवोद्भूतसंसारं च भक्षयेद्धानो निशि ॥ ५८ ॥ स्त्रीर्धर्मिण्यानां भिवेदन्नाद्यादात्तमिरात्रिषु ॥ तैर्यत्रिकप्रियो न स्यात्कांस्यपादौ न धाव
 येत् ॥ ५९ ॥ श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धयोऽश्वोऽश्वाज्ज्ञानवर्जितः ॥ दातुः श्राद्धफलं नास्ति भोक्ता किल्विषमभुज्यते ॥ ६० ॥ न धारयेदन्यभुक्तं वा सश्चो
 पानहावपि ॥ न सिन्नभाजने श्नीयान्नासीताभ्यां दिदूषिते ॥ ६१ ॥ आरोग्यं गवां पुष्टं प्रतुधं स रित्तरम् ॥ बालातपं दिवा स्वापंत्य जेहीर्ष
 जिजीविषुः ॥ ६२ ॥ स्नात्वा न मार्जयेद्वात्रं विस्तृजन्नाशिरां पथि ॥ हस्तौ शिरो न धुन्यान्नाक्षपेदासनं पदा ॥ ६३ ॥

वद्भावः ॥ षीवनं थूलक्यं श्लेष्मविषेपः ॥ ५६ ॥ नाचक्षीतन कथयति ॥ धर्तृतीक्ष्णं यतीपिबतीति वा ॥ शयनं ज्येष्ठं न प्रबोधयेत् ॥ ५७ ॥ अंजलिना करपुटेन ॥ उद्धृतसारं दूरं कृतं न व
 नीतादि उद्धृतसारं तस्मै हं पिण्याकादीति वा ॥ ५८ ॥ तैर्यत्रिकप्रियः गीतवृत्तवाद्याप्रियः ॥ न धावयेन्न क्षालयेत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ नासीतनोपविशेत् ॥ ६१ ॥ प्रेतधूमं शवदाहधूमम् ॥
 स रित्तरं दीतरणं वा दुभ्यामिति शेषः ॥ न बाहुभ्यां न दीर्घां दिति मनूक्तेः ॥ बालातपं प्रातः कालीनसूयार्तिपम् ॥ ६२ ॥ स्नात्वा न मार्जयेद्वात्रं कश्चिदुपवेशनार्थं नानयेदित्यर्थः ॥ करेण नोस्तु जे
 द्वात्रं स्नानवस्त्रेण वा पुनः शुनोच्छिष्टं मेषे द्वात्रं पुनः स्नानेन शुद्धीतीति वचनात् ॥ तर्पणात्पूर्वमित्येकेनाक्षरैर्दुपवेशनार्थं नानयेदित्यर्थः ॥ ६३ ॥

करजैनैवैकरजच्छेदनखच्छेदच ॥ दैतश्छेदं विवर्जयेदिति पाठेति तैश्चेत्यर्थः ॥ कोणैव विवर्जयेदिति पाठेति कोणापीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ आर्या उन्नतकाले ॥ त्वदेतमपरवेदमनारद्वारेण मु
ख्यद्वारं विहाय द्वारोत्तरेण गतव्यमित्यर्थः ॥ ६५ ॥ पाणावित्यत्यन्यविषयम् ॥ कोकपटके चैव आयसेतामभाजने भुंजन् शिशुर्न लिप्येत लिप्येतदहमे
धिन इति वचनात् ॥ ६६ ॥ आद्राणि पादकरास्यानियम्यस्तः ॥ संविशेत्स्वयेत् ॥ ६७ ॥ शय्यतेऽस्मिन्निशयमशब्दात्तत्रस्थः ॥ सोपानकः उपानद्वा पादकाभ्यां युक्तः ॥ च सप्तमुच्चये ॥
नतिष्ठन्नित्यनेन संबध्यते ॥ तिष्ठंश्च उन्निष्ठम् ॥ ६८ ॥ सर्वतिलमयं यात्किंचित्तिलसंबद्धं कसरमोदकादित्यर्थः
नोत्पाटयेद्यो मनस्वदर्शनेन कदाचन ॥ करजैः करजच्छेदं दृष्ट्वा जच्छेदं विवर्जयेत् ॥ ६९ ॥ शुभाय न यदायत्यात्यजे तत्कर्म यत्नतः ॥ अद्वारेण गत
व्यंस्ववेदमपरवेदमनोः ॥ ६५ ॥ क्रीडन्नादौः साहासीतनधर्मैर्नरेगिभिः ॥ न शयीत क्वचिन्नग्नः पाणौ भुंजीत नैव च ॥ ६६ ॥ आद्रपादकरास्या
शब्दीर्धकालं च जीवति ॥ संविशेन्नार्द्रचरणो नोच्छिष्टश्च चिदाद्भजेत् ॥ ६७ ॥ शयनस्थानं चाश्रीयन्नपि वेन्न जपेद्विजः ॥ सोपानकश्चना
चामेन्न तिस्रधारायापि वेत् ॥ ६८ ॥ सर्वतिलमयं नाद्यात्सांशं शर्माभिलाषुकः ॥ न निरीक्षेत् विपुमन्नेनोच्छिष्टः संस्मृशेच्छिरः ॥ ६९ ॥ नाधिति
ष्ठेत्तुषांगारभस्मकेशकपालिकाः ॥ पतितैः सह संवासाः पतनायैव जायते ॥ ७० ॥ श्रावयद्देदिकं मन्त्रं न शूद्राय कदाचन ॥ ब्राह्मण्याद्दीयते वि
प्रभूद्रो धर्माचहीयते ॥ ७१ ॥ धर्मोपदेशः शूद्राणां स्वश्रेयः प्रतिपाद्यते ॥ द्विजशूश्रूषणं धर्मभूद्राणां हि परोमतः ॥ ७२ ॥ कंदूयन् हि शिरसः
पाणिभ्यां न शुभं मतम् ॥ आताडनं करभ्यां च क्रोशन् केशं लुंचनम् ॥ ७३ ॥ अशास्वर्तिनो भूपालुभ्याल्लवाप्रतिग्रहम् ॥ ब्राह्मणः सान्वयो
याति नरकानेकं विशतिम् ॥ ७४ ॥ अकालविद्युस्तनितवर्षतो पामुवर्षणे ॥ महावातध्वनौ रात्रावनय्यायाः प्रकीर्तिताः ॥ ७५ ॥ उल्कापाते
च भूकंपेदिग्दाहे मध्यरात्रिषु ॥ संध्यायोर्वषले पातौ राज्ञो राहोश्च सूतके ॥ ७६ ॥

॥ ६९ ॥ तुषादिकंच नाधितिष्ठेन्न श्रेयः ॥ तुषादीनां धिष्ठाय न तिष्ठेदिति वा ॥ कपालिका भगवत्परा दिव्यं वा ॥ ७० ॥ वैदिकं मन्त्रं श्रावयेदित्यनेन तत्राद्युक्तं श्रावयेदित्यभ्यनुजानाति ॥ ७१ ॥
धर्मोपदेशो ब्राह्मणकर्तव्यः शूद्रकर्तव्यो वा ॥ त्वश्रेय इत्यत्र त्वशब्द उपेक्ष्य परः ॥ द्वितीये श्रोतृपरोपि ॥ ७२ ॥ कशाभ्यामित्यस्याप्योपि संबंधः ॥ ७३ ॥ सान्वयो वंशसहितः ॥ ७४ ॥ अकाल
विद्युस्तनितवर्षत्वं निरिक्तकाले मेघगजिते विद्युत्सहितगजित इति वा ॥ ७५ ॥ वषलस्याधार्मिकस्य वा उपपत्तिरपीति ॥ राज्ञो राहोश्च सूतके प्रवृत्त इत्यर्थः ॥ ७६ ॥

आद्विकंश्राद्धनिमन्त्रणश्राद्धसंबन्धिद्रव्यंवा ॥ पूर्णायाषड्दंष्ट्रपरिमितायाप्रतिपद्यपिनतुनूनायाम् ॥ ७७ ॥ उत्सर्गकृगादीनाम् ॥ ७८ ॥ बाणसाक्षोःशरसामवेदयोर्ध्वनौश्रयमाणे ॥
 अपिशब्दादतिस्नेपे ॥ ७९ ॥ बभुनकुलःभूताचतुर्दशी ॥ पंचदशोःपूर्णमावास्त्ययोः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ इहमनुष्ययोनौ ॥ संसर्गःकार्यइतिशेषः ॥ ८४ ॥ पुष्पवं
 दशाष्टकासुभूतायांश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच ॥ प्रतिपद्यपिपूर्णायांगजोष्ट्राभ्यांकृतांतरे ॥ ७७ ॥ खरोष्ट्रकोष्ठविरुतेसमवायेरुदत्यपि ॥ उपाकर्म
 णिचोत्सर्गनाविमार्गेतरौजले ॥ ७८ ॥ आरण्यकमधीत्यापिबाणसाक्षोरपिध्वनौ ॥ अनध्यायेषचैतेषुनाधीयीतद्विजःकचित् ॥ ७९ ॥ कृतां
 तरायोनपठेद्देकाबुध्वाहिवभ्रुभिः ॥ भूताष्टम्योःपंचदश्याब्रह्मचारिसदाभवेत् ॥ ८० ॥ अनायुष्यकरंचेवपरदारोपसर्पणम् ॥ तस्मात्तदूरत
 स्याज्यवैरिणांचोपसेवनम् ॥ ८१ ॥ पूर्वोधिभिःपरित्यक्तमालानांवमानयेत् ॥ सदाधमवतांयस्मान्छ्रियोविद्यानदुर्लभाः ॥ ८२ ॥ स
 त्यंब्रयात्रियंब्रूयात्रब्रूयात्सत्यमप्रियम् ॥ प्रियंचनानृतंब्रूयादेषधर्मोघटोद्भव ॥ ८३ ॥ भद्रमेववदेन्नित्यंभद्रमेवविवचितयेत् ॥ भर्तृरेवेहसं
 सृगोनाभद्रैश्चकदाचन ॥ ८४ ॥ रूपवित्तकुलैर्हीनान्मुधीनांधिक्षिपेन्नरान् ॥ पुष्पवंतौनचेक्षेतत्वशुचिव्योतिषांगणम् ॥ ८५ ॥ वाचोवेगं
 मनोवेगंजिह्वावेगंचवर्जयेत् ॥ उल्कोचधूतदौत्यानर्द्रव्यंदूरात्परित्यजेत् ॥ ८६ ॥ गोब्राह्मणाग्नीनुच्छिष्टपाणिनैवसंस्पृशेत् ॥ नस्पृशेदनि
 मित्तेनखानिस्वानित्वनातुरः ॥ ८७ ॥ गृह्यजान्यपिलोमानितत्स्यशदशुचिर्भवेत् ॥ पादधौतोदकंमूत्रमुच्छिष्टान्नोदकानिच ॥ ८८ ॥ नि
 षीवनंचश्लेष्माणंगृहादूर्वांनिक्षिपेत् ॥ अहीनंशंश्रुतेजाप्याब्धौचाचारनिषेवणात् ॥ अद्रोहवत्याबुद्ध्याचपूर्वजन्मस्मरेद्विजः ॥ ८९ ॥ वृ
 द्धानप्रयत्नाद्वेदंघातेषांस्वमासनम् ॥ विनम्रधमनिस्तस्मादनुयायात्ततश्चतान् ॥ ९० ॥ श्रुतिभूदेवदेवानांनृपसाधुतपस्विनाम् ॥ पतिव्र
 तानानारीणांनिदांकुर्यान्नकर्हिचित् ॥ ९१ ॥

नौचंद्रसूर्यौ ॥ सूर्यासोमावितिकचित्साठः ॥ ८५ ॥ उल्कोचद्रव्यंनारमयादिकंप्रदर्थयद्गृह्यते ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विनम्रधमनिःप्रणतनाडिकः ॥ विनम्रकंधाद्वितिक
 चित् ॥ विनम्रधर्मनिष्ठस्यादितिचान्यत्र ॥ यस्मादयंविनम्रधमन्यादिर्भवेत्तस्माननुयायादित्यज्ययः ॥ ९० ॥ ९१ ॥

॥ १२ ॥ साव्ययोवंशसहितः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सुप्रजाःशोभनपुत्रः ॥ १७ ॥ १८ ॥ शिविकानरयानम् ॥ पर्यंकःखट्वा ॥ ईशिताशास्त्राईश्वर्यार्थः ॥ १९ ॥
॥ १०० ॥ अत्यधःआतिशयेनाथः ॥ १ ॥ विस्रयतोर्गवात् ॥ २ ॥ ग्राह्यनिकृष्टद्वयप्रिमेणान्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अर्धसीरिणोऽर्धहालिकाः ॥ आत्मनिवेदकोऽत्यन्तभक्तः ॥ ५ ॥ मा

नमनुत्थस्तुर्तिकुर्यान्नामानमपमानयेत् ॥ अभ्युद्यन्तंनप्रणुदेरमर्मानिचोचरेत् ॥ १२ ॥ अधर्मादधेतपूर्वविद्वद्वृणपिसंजयेत् ॥ सर्वतोभ्र
द्रमाप्यापितानश्चेच्चसान्वयः ॥ १३ ॥ उद्धृत्यपंचमृष्टिदान्नायापरजलाशये ॥ अनुद्धृत्यचतलकतुरेनसःस्यात्तरीयभाक् ॥ १४ ॥ श्रद्ध
यापात्रमासाद्यार्कचिदीयतेवसु ॥ देशकालेचविधिनतदानंन्यायकस्यते ॥ १५ ॥ भूद्रदामंडलाधीशःसर्वत्रमुखिनोऽभद्राः ॥ तोय
दातासदलनोरूपवानरूप्यदोभवेत् ॥ १६ ॥ प्रदीपदोनिर्मलाक्षोदानाऽयमलोकभाक् ॥ स्वर्णदाताचदीर्घायुस्तिरुदःस्यात्तुमुप्रजाः
॥ १७ ॥ वेरमदोऽत्युच्चसौधेशोवखदश्चंद्रलोकभाक् ॥ हयप्रदोदिव्ययानालक्ष्मीवान्द्रभूभद्रः ॥ १८ ॥ सुभार्यःशिविकादातासुपर्यंकप्रदो
पिच ॥ धान्यैःसमृद्धिमान्नित्यमभयप्रदइशिता ॥ १९ ॥ ब्रह्मदाब्रह्मलोकज्याब्रह्मदःसर्वदामतः ॥ उपायनापियांब्रह्मदापयेत्सोऽपितत्समः
॥ १०० ॥ श्रद्धयाप्रतिगृह्णातिश्रद्धयायःप्रयच्छति ॥ स्वर्णिनातुभौस्यतापतताश्रद्धयात्यधः ॥ १ ॥ अतृप्तनक्षरेधृज्ञस्तपोविस्मयतः
क्षरेत् ॥ क्षरेर्कर्तनतोदानमायुर्विप्रापवादतः ॥ २ ॥ गंधपुष्पकुशान्शय्याशोकमांसंपयादधि ॥ मणिमत्स्यगृहंधान्यग्राह्यमेतदुपस्थि
तम् ॥ ३ ॥ मधूदंकफलंमूलेमंधास्यभयदक्षिणा ॥ अभ्युद्यतानिग्राह्याणिवेतान्यपिनिरुधतः ॥ ४ ॥ दासतापितगोपालकुलमित्राधर्मीरि
णः ॥ भोज्यान्नाःशूद्रवर्गमीतथात्मनिवेदकः ॥ ५ ॥ इत्थमानृण्यमासाधेद्वर्षिपितृजाहणात् ॥ माध्यस्थामाश्रयद्ब्रह्मतेविष्वविसृज्यच
॥ ६ ॥ गेहेपिज्ञानमभ्यस्येत्काशींवाथसमाश्रयेत् ॥ सम्यग्ज्ञानंनवाभुक्तिःकिंवाविश्वेशंभवेत् ॥ ७ ॥ सम्यग्ज्ञानंभवेत्सुकृतएकनजन्म
ना ॥ वाराणस्यांध्रुवामुक्तिःशरीरत्यागमात्रतः ॥ ८ ॥

ध्यस्थमौदासीन्यमाश्रयेत् ॥ किंकला ॥ विष्वक्कसवतोर्गृहव्यापारान्मुनेविपुज्यचकागद्वयादिश्र ॥ आश्रयद्ब्रह्मतीतिकचित्पाठः ॥ सुंनकारमेतिकाशीवासंचेशेषः ॥ ६ ॥
उभयत्रकमेणहेतुमाह ॥ सम्यगिति ॥ ७ ॥ अतिमपक्षस्यमुलभलेनाधिक्यमाह ॥ सम्यगिति ॥ ८ ॥

शतात्परं शतं तस्माच्चेच्छियत इति शेषः ॥ ९ ॥ सदाचारनिरूपणफलमाह ॥ साचेति ॥ यस्यांशरीरत्यागमात्रतोद्भवामुक्तिः सत्यर्थः ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ काशीति यद्ब्रह्मक्षतं देवपीयूषैकबलं पिबामि ॥ हीति निश्चये ॥ चक्रोऽवधारणे ॥ पीयूषाधरो जीवामीति क्वचित् ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृत्यां काशीखंडटीकायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ त्रिंशेन वाधिकं पुण्येऽध्यायेत्यंतमनोरमे ॥ वाराणसीदिवोदासविमुक्तमहिमोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वार्थायातिऽविमुक्तस्य महात्म्यं वक्तुं समुप

अद्य श्रोवापरश्चोवाकालाद्वाथ परं शतात् ॥ सत्त्वरोगत्वरेंदहः काश्चांचेदृष्टती भजेत् ॥ १ ॥ साचवाराणसीलभ्यासदाचारवतासदा ॥ मन सापि सदाचारमतो विद्वाद्बलं धयेत् ॥ ११० ॥ आकण्ठ्यैतितोगस्यः पुनः प्राह षडाननम् ॥ पुनः काशीं समाचक्ष्व सदाचारेण याप्यते ॥ १११ ॥ कानि कानि च लिंगानि स्कंदज्ञानप्रदानि च ॥ वाराणस्यां परिब्रूहि तानि मे परिपृच्छतः ॥ १२ ॥ विना काशीं न मे प्रीतिर्विना काशीं न मे रतिः ॥ चित्रपुत्रकवचास्मि विना काशीं षडाननम् ॥ १३ ॥ न निद्रामिन जागर्मिनाश्चामिन पिवास्यपः ॥ काशीं ह्यक्षरपीपूषं पिबामि हि च केवलम् ॥ १४ ॥ इति श्रुत्वा वचः स्कंदमैत्रावरुणि भाषितम् ॥ अविमुक्तस्य महात्म्यं वक्तुं समुपचक्रमे ॥ ११५ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे सदाचारवर्णनं नमार्ष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शृण्वगस्त्य महाभाग कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ नैः श्रेयस्याः श्रियो हेतुमविमुक्तसमाश्रयाम् ॥ १ ॥ परंब्रह्म यदा धातं निष्प्रपंचं निरात्मकम् ॥ निर्विकल्पं निराकारमव्यक्तं स्थूलसूक्ष्मवत् ॥ २ ॥ तदेतत्क्षेत्रमापूर्यस्थितं सर्वगमप्यहो ॥ किमन्यत्र न शक्तोऽसौ जंतुः सोऽचयितुं भवात् ॥ ३ ॥ भवोऽध्रुवं यदत्रैव मोचयेत्तं निशामय ॥ महत्यायोगयुक्त्या वामहा दानैरकार्मिकैः ॥ ४ ॥ सुमहद्भिल्लपो भिर्वाशिर्वोन्यत्र विमोचयेत् ॥ योगयुक्तिं न महतीं न दानानि महानि हांति च ॥ ५ ॥

चक्रमेदं युक्तमतस्ते देवप्रस्तावयति ॥ शृण्वगस्त्येति ॥ नैः श्रेयस्यामोक्षरूपायाः ॥ १ ॥ काश्यामहिमानमाह ॥ परमिति ॥ यत्परंब्रह्म वेदं तेष्वान्नातं तदेतत्क्षेत्रमापूर्यस्थितमित्येयं संबंधः ॥ निरात्मकं शरीरद्वय रहितम् ॥ निर्विकल्पं भेद रहितम् ॥ निष्प्रपंचमित्यादीनां येदं हेतुमत्त्वम् ॥ स्थूलसूक्ष्मवत्कार्यकारणरूपम् ॥ २ ॥ अहो आश्चर्यं हेतुर्वा ॥ काश्यामेव मोचयति नान्यत्रेयं जिनयः पूर्वकं दर्शयति ॥ किमन्यत्रेति ॥ भवत्संसारत् ॥ भवेदिति क्वचित् ॥ ३ ॥ अकार्मिकैर्निष्कारैरित्युभयत्र संबध्यते ॥ ४ ॥ ५ ॥

अतिदीर्घकालमारभ्य कृतानि अतिदीर्घाणि ॥ अतितीव्राणीति क्वचित् ॥ अर्थयेत् प्रार्थयेत् किमिति प्रार्थयेत् अन्यथैव तन्नित्यस्य जातत्वादित्याह ॥ वियुनक्तीति ॥ उपसर्गपीडायाम् ॥ काश्याः सकाशान् वियुनक्ति पृथग्भवतीति यदयमेव महायोग इत्यन्वयः ॥ कारीमिति क्वचित् ॥ ६ ॥ ७ ॥ हुमनो वत्यानि कामेन विश्वेश्वरबुद्ध्या वा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नतपांस्यति दीर्घाणि काश्यां मुन्यै शिवो र्थयेत् ॥ वियुनक्ति नयकाश्या उपसर्गमह्यपि ॥ ६ ॥ अयमेव महायोग उपयोगस्त्विहापरः ॥ नियमेन तु विश्वेश्वरपुष्पं प्रफलं जलम् ॥ ७ ॥ यद्दत्तं हुमनो वत्या महादानं तदत्र वै ॥ मुक्तिमं डीपकायां च क्षणं यस्तिथिमास्यते ॥ ८ ॥ स्नात्वा गंगां मृते शुद्धे तप एतद्दिहोत्तमम् ॥ सकल्यस्त्रिंश्वे शिक्षायकाश्या परिदीयते ॥ तुला पुरुष एतस्याः कलां नाहति षोडशीम् ॥ ९ ॥ तृदिंसींचित्य विश्वेश्वरक्षणे यद्दिनिमील्यते ॥ देवस्य दक्षिणे भागे महायोगो यमुत्तमः ॥ १० ॥ इदमेव तपात्युग्रं यद्दिन्द्रियविबोलाताम् ॥ निषिध्य स्थीयते काश्यां क्षुत्ता पाद्यमन्य च ॥ ११ ॥ मासि मासि यदाप्येतद्व्रताच्चाद्रायणात्फलम् ॥ अन्यत्र तद्दिहाप्येतद्व्रतायां न कर्त्तव्यं जनत ॥ १२ ॥ मासोपवासादन्यत्र यत्फलं समुपाज्यते ॥ श्रद्धयै कोपवासे न तत्काश्यां स्यादंशयम् ॥ १३ ॥ चातुर्मास्य व्रतास्त्र्योऽप्येकं यदन्यत्र महत्फलम् ॥ एकादश्यां पवासे न तत्काश्यां स्यादंशयम् ॥ १४ ॥ षण्मासान् पुरित्यागाद्यदन्यत्र फलं भजेत् ॥ शिवरात्र्युपवासे न तत्काश्यां जायते ध्रुवम् ॥ १५ ॥ वर्षे कृत्वोपवासानि लभेदन्यत्र यद्द्वती ॥ तत्फलं स्याच्चित्रात्रेण काश्यामविकलं मुने ॥ १६ ॥ मासि मासि कुशाग्रं वृषानादन्यत्र यत्फलम् ॥ काश्यामुत्तरवाहिन्यामेकेन चुलुकं न तत् ॥ १७ ॥ अनन्तो महिमा काश्याः कस्तवर्णयितुं प्रभुः ॥ विपत्तिमिच्छतो जन्तयः प्रकर्णे जपः शिवः ॥ १८ ॥ शंभुस्तर्लिक्विदाचष्टेऽप्ययमागस्य जन्मिनः ॥ कर्णेऽक्षरं यदा कर्णयमृतोऽप्यमृततां व्रजेत् ॥ १९ ॥ स्मरं स्मरं स्मरं रिपोः पुरीषमिव शंकरः ॥ अदुर्नोमं दं रयातां बहुशस्तदवाप्तये ॥ २० ॥

॥ ११ ॥ भूतायां चतुर्दश्याम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वर्षमिति ॥ यद्द्वतीत्यत्र यत्फलमिति क्वचित्साठः ॥ तत्फलमिदुत्तरार्धेऽपि स्फुटं स्यात् शिवरात्रौ तत्काश्यामविकलं फलमिति च ॥ १६ ॥ चुलुकेन गृह्येण ॥ १७ ॥ विपत्तिमिच्छतो मरणं प्राप्नुवतः ॥ १८ ॥ कर्णे जपमेवाग्निनयपूर्वकं फलसहितं दर्शयति ॥ शंभुस्तदिति ॥ १९ ॥ अविमुक्तमहिमवर्णनार्थमेव दिवा स महिमानं वक्तुं प्रस्तावयति ॥ स्मरं स्मरमिति ॥ स्मरं स्मरं स्मरं स्मरं ॥ २० ॥

विश्वेश्वरस्य कार्शो विहायान्यत्रगमनं सुष्ठु घटमिति मन्वानं पृच्छति ॥ स्वकार्येति द्वाभ्याम् ॥ २१ ॥ उक्तमवस्पद्यति ॥ परंति ॥ पिनाकं वानां जगं ववान् ॥ पिनाकं धृतिगतिक्वचित् ॥
 एवं विधनिर्वाणाभिप्रायेण कारिका मित्युक्तम् ॥ २२ ॥ विध्युपरोधो हि ण्यगमप्रार्थनया ॥ २३ ॥ लेखे देवः ॥ स्वरक्षणविचक्षणो भक्तक्षणचतुरः स्वाश्रूतानां जीवानां मोक्षदानेन
 क्षणविचक्षण इति वा ॥ २४ ॥ २५ ॥ पादोक्त्येव विष्णोर्नामिपक्षे भूरादिलोकत्रयकल्पनासृष्टौ मनोन्तरे ॥ कथं भूते ॥ स्वायं भूवे स्वायं भुवनं संबन्धिनि स्वायं भुवस्य मनोन्तरे इत्यर्थः ॥
 ॥ अगस्य उवाच ॥ स्वकार्यनिपुणैः स्वामिनीं विपुणैः निदरुणैः ॥ त्याजितो हं पुरीं कार्शो हरौ त्याक्षीं कुतः प्रभुः ॥ २६ ॥ पराधीनो हि मिव
 किंदेव देवः पिनाकवान् ॥ कारिकां सोऽत्यज कस्मान्निर्वाणमणि राशिकाम् ॥ २७ ॥ स्कंद उवाच ॥ मित्रावरुणसंभृतकथयामि क
 थामिमाम् ॥ तत्याजयथास्थाणुः कार्शो विध्युपरोधतः ॥ २८ ॥ प्रार्थितस्त्वयया त्वैषः परोपकृतये मुने ॥ द्रुहिणेन तथारुद्रः स्वरक्षणविच
 क्षणः ॥ २९ ॥ ॥ अगस्य उवाच ॥ कथं स भगवान् रुद्रो द्रुहिणेन रुपां वुधिः ॥ प्रार्थितो भूत्किमर्थं च तन्मे ब्रूहि षडानन ॥ ३० ॥ स्कंद
 उवाच ॥ पादोक्त्येव पुरावृत्ते मनोः स्वायं भूवेतरे ॥ अनावृष्टिरभूद्विप्रसर्वभूतप्रकंपिनी ॥ ३१ ॥ तया तु षष्टिहायिन्या पीडिताः प्राणिनोऽखि
 लाः ॥ केचिदंबुधितीरेषु गिरिद्रोणीषु केचन ॥ ३२ ॥ महानिष्पेक्षु कच्छेषु मुनिवत्या जनाः स्थिताः ॥ अरण्यान्यवनिर्जाता ग्रामखर्वटवर्जिता
 ॥ ३३ ॥ क्रव्यादा एव सर्वेषु नगरेषु पुरेषु च ॥ आसन्नभ्रं लिहो वक्षाः सर्वत्र क्षाणि मंडले ॥ ३४ ॥ चौरा एव महाचौरैरुल्लूख्यंत इतस्ततः ॥ मांस
 दृत्योपजीवंति प्राणिनः प्राणरक्षिणः ॥ ३५ ॥ अराजके समुत्पन्नलोकेऽत्याहितशंसिनि ॥ प्रयत्नो विफलस्वासीं स्तृष्टेः स्तृष्टिं कृतस्तदा ॥ ३६ ॥
 चिंतामवापमहतीं जगद्योनिः प्रजाक्षयात् ॥ प्रजासुक्षीयमाणा सुक्षीणा यज्ञादिकाः क्रियाः ॥ ३७ ॥

प्रकंपिनी प्रचालिनी इतस्ततो न ग्रीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ कच्छेषु पर्वतप्रातिषु ॥ मुनिवत्या फलमूलाद्याहारेण ॥ अरण्यानीमहारण्यम् ॥ ग्रामाभ्युगोक्ताः ॥ विप्राश्च विप्रभृत्याश्च य
 त्रचैव वसंतिते स तु ग्राम इति भोक्तृद्राणां वास एव चेति ॥ खर्वटा गिरिद्रोणीषु केषां वा एकतोयत्रतु ग्रामो नगरं चेकनस्थितम् ॥ मिश्रतु खर्वटानां मनदी गिरिसमाश्रयमिति ॥ ३९ ॥
 क्रव्यादा मांसात्तारः ॥ आभं लिहो मेयपर्यंतमुच्चाः ॥ नेपिथुष्का इति शेषः ॥ ३९ ॥ उल्लूख्यंते उदुच्छेलं गच्छंते निःस्वीक्रियंत इत्यर्थः ॥ ४० ॥ अत्याहितमत्यनिष्ठं जयंतच्छंसिनि ॥ स्तृष्टेः
 प्रयत्न इति संबंधः ॥ दृष्टिं संबंधीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ३३ ॥ मनोःस्वायंभुवस्य ॥ क्षात्रःक्षत्रियजात्यधिष्ठितः ॥ ३४ ॥ रिपुंजयाख्यायोहनुमाह ॥ परमर्थापेक्षइतिकचित् ॥ ३५ ॥ इलांपृथ्वीम् ॥ इमामितिपाठेपि
सःस्वार्थः ॥ ३६ ॥ अनंगमोहिर्निकामस्यापिक्षोभकत्रीमितिस्त्वान्वयज्ञाप्रियायेण ॥ ३७ ॥ रिपुंजयस्यस्त्वान्वयंमाविंसंज्ञांतरंसादिगति ॥ दिवोपतिताधेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वेध
तासुक्षीणासुसंक्षीणाःसर्वेयज्ञभुजोऽभवन् ॥ ततश्चितयतास्तृष्टदशराजर्षिसत्तमः ॥ ३३ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेपस्यन्निश्चलेन्द्रियः ॥ म
नोरन्वयजोवीरःक्षान्नाधोर्मद्वेदितः ॥ ३४ ॥ रिपुंजयइतिख्यातोराजपरपुरंजयः ॥ अथब्रह्मातमासाद्यबहुगौरवपूर्वकम् ॥ ३५ ॥ उवा
चचचनंराजन्रिपुंजयमहामते ॥ इलांपालयभूपालससमुद्राद्रिकाननाम् ॥ ३६ ॥ नागकन्यानागराजःपत्न्यर्थेत्प्रदास्यति ॥ अनंगमो
हिर्नानाधावासुकिःशीलभूषणम् ॥ ३७ ॥ दिवोपिदेवादास्यतिरत्नानिकुसुमानिच ॥ प्रजापालनसंतुष्टामहाराजप्रतिक्षणम् ॥ ३८ ॥ दि
वोदासइतिख्यातमतोनामत्वमाप्स्यसि ॥ मत्प्रभावाच्चतृपतेदिव्यसामर्थ्यमस्ते ॥ ३९ ॥ परमेष्विचःश्रुत्वाततोसौराजसत्तमः ॥ वेधसं
बद्धशःस्तुत्वावाक्यंचेदमुवाचह ॥ ४० ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पितामहमहाप्राज्ञजनार्कोणमहीतले ॥ कथंनान्येचराजनोमांकथंकथ्यते
त्वया ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्वयिराज्यं प्रकुर्वणदेवोद्यष्टिविधास्यति ॥ पापनिष्ठचवराज्ञिनदेवावपतपुनः ॥ ४२ ॥ ॥ राजोवाच ॥
पितामहमहामान्यत्रिलोकीकरणक्षम ॥ महाप्रसादइत्याज्ञांत्वदीयामभ्युपाददे ॥ ४३ ॥ किंचिद्विज्ञतुका माहंतन्मदर्थकराणिचन् ॥ ततः
करोम्यहंराज्यंयथिव्यामसपत्नवत् ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अविर्लवनतद्ब्रह्मकृतंमन्यस्वपार्थिव ॥ यत्तेहृदिमहाबाहोतवादेयंनकिंचन
॥ ४५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यद्यहंयथिवीनाथःसर्वलोकपितामह ॥ तदादिविपदेदेवादिविविपंतुमाभुवि ॥ ४६ ॥ देवेषुदिवितिष्ठत्सुमयति
ष्ठतिभूतले ॥ असपत्नेनराज्येनप्रजासौख्यमवाप्स्यति ॥ ४७ ॥

संब्रह्माणम् ॥ स्तुत्वास्तोत्रेणसंतोष्य ॥ ४० ॥ कथंकिंकिमर्थम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ दिविषदइतिसाभिप्रायविशेषणम् ॥ अतोनापीनरुम्यम् ॥ ४६ ॥ एताव
न्निर्बोधेप्रयोजनंदर्शयति ॥ देवेष्विति ॥ ४७ ॥

१ संक्षीणप्रयाइतिपुस्तकांतरेषुपाठः

पदहृक्काम् ॥ व्रजंतु इति शब्दमुच्चार्य ॥ व्रजं लित इति पाठे इति शब्दोऽध्याहृतव्यः ॥ ४८ ॥ नराः सर्वे प्राणिनः ॥ प्रजा इति क्वचित् ॥ इतोऽन्यत्र ॥ उभयत्र साटोपहेतुमाह ॥ मयीति ॥
 सुरा इति नागानामुपलक्षणम् ॥ स्वस्थाः स्वर्गस्था इति पातालस्थानाम् ॥ स्वस्थाने स्थिता इति वा ॥ ४९ ॥ ५० ॥ कुशद्वीपात्तृतीयाद्वीपात् ॥ तप्येत्करोतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ तपस्य
 तथेति विश्वस्तूप्रोक्तो दिवोदासो नरेश्वरः ॥ पटहं घोषयां च कृदि देवा व्रजं विति ॥ ४८ ॥ मागच्छंस्त्विवैनानागानराः स्वस्था भवंति ॥ मयि
 प्रशासति क्षोणीसुराः स्वस्था भवंति ॥ ४९ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा विश्वेशं प्रणिपत्य ह ॥ यावद्विज्ञमुकामो भूतावदीशो ब्रवीद्विधिम् ॥ ५० ॥
 लोकेऽथ रसमाया हि मंदरो नाम भूधरः ॥ कुशद्वीपादिहा गत्य तपस्तप्येत्तदुत्तरम् ॥ ५१ ॥ यावत्तस्मै वरं दंतुं बहुकालं तपस्यते ॥ इत्युक्त्वा पार्व
 तीनाथो नंदिधंगिपुरोगमः ॥ ५२ ॥ जगाम वृषमारुह्य मंदरो यत्र तिष्ठति ॥ उवाच च प्रसन्नात्मा देवदेवो वृषध्वजः ॥ ५३ ॥ उत्तिष्ठोतिष्ठ भद्रं ते
 वरं ब्रूहि धरोत्तम ॥ सोऽथ श्रुत्वा महेशानं देवदेवं त्रिलोचनम् ॥ ५४ ॥ प्रणम्य बहुशो भूमावद्विरेत ह्यजिज्ञपत् ॥ लीलाविग्रहश्च भो प्रणतैक
 रूपा निधे ॥ ५५ ॥ सर्वज्ञोऽपि कथं नाम न वेत्यममवांछितम् ॥ शरणागतं संत्राण सर्ववृत्तं तत्कोविद ॥ ५६ ॥ सर्वेषां हृदयानंदं सर्वसर्वगस
 र्वकृत् ॥ यदि देयो वरो मय्यं स्वभावाद्दृष्टदात्मने ॥ ५७ ॥ याचकायां निशोऽन्यायप्रणतार्तिप्रभंजक ॥ ततोऽविमुक्तक्षेत्रस्य साम्यं ह्यभिलषा
 म्यहम् ॥ ५८ ॥ कुशद्वीप उमासार्धनाथाद्यसपरिच्छदः ॥ मन्मौलौ विहिता वासः प्रयात्वेऽपरोमम ॥ ५९ ॥ सर्वेषां सर्वदः शंभुः क्षणयावद्वि
 चिंतयेत् ॥ विज्ञाता वसरो ब्रह्मा तावच्छंभुं व्यजिज्ञपत् ॥ प्रणम्याऽप्रेसरो भूत्वा मौलौ वद्वकरद्वयः ॥ ६० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ विश्वेशजगतां
 नाथपत्या व्यापारितोऽस्यहम् ॥ कृतप्रसादनविभोऽस्ति कर्तुं चतुर्विधम् ॥ ६१ ॥ प्रयत्नेन मया स्तृषासात्स्थित्व दनुजया ॥ अवष्ट्यापि ष्टिहा
 यिन्यातन्न नष्टाऽप्रजाभूवि ॥ ६२ ॥

तेतपः कुर्वते ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ लीलाविग्रहं क्रीडाशरीरं विभक्तिं गृह्णातीति तथा ॥ कृदिति क्वचित् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अविमुक्तसाम्यमेव दर्शयति ॥ कुशद्वीप इति ॥
 उमासार्धपावत्या सह ॥ कुशद्वीपमया सार्धमिति पाठे उकारलोपआर्षः ॥ श्रीगौरीभेदात्माशब्दस्य मायावाचकत्वात्मायात्कत्वाच्च मया पावत्येत्येति यथाश्रुत एवार्थः ॥ प्रयातुयात्तुम्
 वानितियावत् ॥ ५९ ॥ व्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ ६० ॥ व्यापारितो नियुक्तः ॥ चतुर्विधां जरायुजां हजस्वेदजोऽद्रिज्जह्वापाम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

इदं जगन्महद्यथास्यान्त्याश्रजकमासीदतएवदुरवस्थमतीवदुःस्थितमग्नद्वियन्वयः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नाडाद्वयं घटिकाद्वयम् ॥ ६७ ॥ निमेषार्धनिमेषिणामनिमेषार्धनिमेषितुशील्येषतिथतेषाम् ॥ ६८ ॥ विधेश्वब्रह्मणोपि ॥ ६९ ॥ ७० ॥ सर्वसिद्धिनामणिमादीनाम् ॥ कर्मणिषष्ठी ॥ समर्पितं दातुम् ॥ समर्पकमिदं क्वचित् ॥ ७१ ॥ नेः

अश्रजकं महच्चासीदुरवस्थमभूजगत् ॥ ततो रिपुं जयोनो मरार्जपि मनुवंशजः ॥ ६३ ॥ मयाभिपिक्तो रार्जपिः प्रजाः पातु नरेश्वरः ॥ चकार ममयं सोऽपि महवीर्यो महातपाः ॥ ६४ ॥ तवाज्ञया चेत्स्यास्य तिसर्वदिविपदादिवि ॥ नागलोक्तथानागास्तोराज्यकरास्यहम् ॥ ६५ ॥ तथेति चिमया प्रोक्तं प्रमाणीक्रियतांतुत ॥ मंदराय वरोदतो भवेद्वंरूपानिधे ॥ ६६ ॥ तस्य राज्ञः प्रजायां तु भुयाच्च पमनोरयः ॥ मम नाडीद्वयं राज्यंतं स्यापि च शतक्रतोः ॥ ६७ ॥ ह्यन्यानां गणनां केह निमेषार्धनिमेषिणाम् ॥ दवापि निर्मलं मत्वा मंदराचारुकरम् ॥ ६८ ॥ विधेश्वगौरवं रक्षंस्तथोरीकृतवाह्वरः ॥ जंबूद्वीपे यथाकाशो निर्वाणपददासदा ॥ ६९ ॥ तथा बहुदुहितं कालं द्वापे भूस्सोऽपि मंदरः ॥ यियाल्लुना च देवेन मंदराच्च त्रंकंदरम् ॥ ७० ॥ निजमूर्तिमयं लिङ्गमविज्ञातं विधेरपि ॥ रशपितं सर्वसिद्धिनां स्यात्पक्वभ्यः समर्पितम् ॥ ७१ ॥ विपन्नानां च जंतूनां दातुनः श्रेयसीं श्रियम् ॥ सर्वेषामिह संस्थानां क्षेत्रं चैवाभिरक्षितम् ॥ ७२ ॥ मंदराद्गतेनापि क्षेत्रं न तपि नाकिना ॥ विमुक्तं लिङ्गरूपेण अविमुक्तमतः स्मृतम् ॥ ७३ ॥ पुरा नंदवनं नाम क्षेत्रं मेतद्वर्कितं तम् ॥ अविमुक्तं तदारभ्य नानास्य त्रयितं भुवि ॥ ७४ ॥ नामाविमुक्तमभवदुभयाक्षेत्रं लिङ्गयोः ॥ एतद्वयं समासाधनभूयोगभूभाभवेत् ॥ ७५ ॥ अविमुक्तं श्वरं लिङ्गं द्वाक्षेत्रेऽविमुक्तके ॥ विमुक्तं एव भवति सर्वस्मात्कर्मबंधनात् ॥ ७६ ॥ अर्चति विविधैर्विश्वेशं विधेशं चैति विश्वरुद ॥ अविमुक्तं श्वरं लिङ्गं भुवि मुक्तिप्रदायकम् ॥ ७७ ॥ पुरा नस्यापि तं लिङ्गं कस्यचि ल्केन चिक्वचित् ॥ किमाकृतिभवेत् लिङ्गं नैतद्व्यपि कथ्यते ॥ ७८ ॥

श्रेयसी निर्वाणसंधिनीम् ॥ इह काश्यां संस्थानां सम्यक्स्थितानां सदाचारणमित्यर्थः ॥ संज्ञानमिति पाठे सम्यक्ज्ञानं यस्मादिति क्षेत्रविशेषणम् ॥ ७२ ॥ काश्यामविमुक्तनामनिर्वृत्तनाह ॥ मंदरादिति द्वयेन ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ लिङ्गेऽपि तन्नामानि दिशति ॥ नामाविमुक्तमिति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विश्वसर्वो ॥ भुवीत्युपलक्षणम् ॥ भुक्तीति क्वचित् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ कुतः कदाचिदपि ॥ पुनरितिक्रचित् ॥ ८५ ॥ स्तुतेति ॥ अविमुक्तेकाश्याम् ॥ यथाशक्त्यथामतिलुत्वाचयित्वानलानरस्तिष्ठति

आकारमविमुक्तस्यदृष्ट्वाब्रह्माच्युतादयः ॥ लिंगसंस्थापयामासुसिष्ठाद्यास्तर्पयः ॥ ७९ ॥ आदिलिंगमिदं प्रोक्तमविमुक्तेऽभ्रमहत् ॥ त
तोर्लिंगतरण्यत्रजातानिक्षिपिमंडले ॥ ८० ॥ अविमुक्तेशानामपिश्रुत्वाजन्माज्जितदात् ॥ क्षणान्मुक्तोभवेन्मर्त्यानात्रकार्याविचारणा
॥ ८१ ॥ अविमुक्तेऽभ्रं लिंगं स्मृत्वा दूरगतोपि च ॥ जन्मद्वयकृतायापाक्षणादेव विमुच्यते ॥ ८२ ॥ अविमुक्ते महाक्षेत्रेऽविमुक्तमवलोक्य
च ॥ त्रिजलजनि तं प्रापं हित्वा पुण्यमयो भवेत् ॥ ८३ ॥ यत्कृतं ज्ञानविभ्रंशदेनः पंचसुजन्मसु ॥ अविमुक्ते शसंस्पृशत्तत्क्षयद्वनान्यथा
॥ ८४ ॥ अर्चयित्वा महालिंगमविमुक्तेऽभ्रं नरः ॥ कृतकृत्यो भवेदन्नचस्याज्जन्मभाक्कृतः ॥ ८५ ॥ स्तुत्वा नत्वा च यित्वा च यथाशक्त्यथा
मति ॥ अविमुक्ते विमुक्तेशं स्तूयते नम्यतेऽर्च्यते ॥ ८६ ॥ अनादिमदिदं लिंगं स्वयं विश्वेश्वरार्चितम् ॥ काश्चां प्रयत्नतः सेव्यमविमुक्तं विमुक्तये
॥ ८७ ॥ संति लिंगा मन्यने कानि पुण्येष्वप्ययतनेषु च ॥ आयां तितानि लिंगानि मार्धी प्राप्य चतुर्दशीम् ॥ ८८ ॥ कृष्णायामाधभूतायामविमुक्ते
शजागरात् ॥ सदा विगतनिद्रस्य योगिनो गतिभाग्य भवेत् ॥ ८९ ॥ नानायतनलिंगानि चतुर्वर्गप्रदान्यपि ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यामविमुक्तमु
पासते ॥ ९० ॥ किं विभितनरो धीरः कृतादधशिलोच्चयात् ॥ अविमुक्ते शलिंगस्य भक्तिवज्रधरो यदि ॥ ९१ ॥ क्वा विमुक्तं महालिंगं चतुर्वर्ग
फलोदयम् ॥ कृपापि पापशैलोऽल्योयः क्षयेन्नाम संभृतः ॥ ९२ ॥ अविमुक्ते महाक्षेत्रे विश्वेशसमधिष्ठिते ॥ यैनदृष्टं विमूढास्तेऽविमुक्तं लिंग
मुत्तमम् ॥ ९३ ॥ द्रष्टारमविमुक्तस्य दृष्ट्वा दंडधरो यमः ॥ दूरादेव प्रणमति प्रबद्धकरसंपुटः ॥ ९४ ॥

संस्तूयतेऽर्च्यते नम्यते देवैरिति शेष इत्यर्थः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ चतुर्दशी कृष्णाम् ॥ ८८ ॥ भूतायां चतुर्दश्याम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ यः पापि पापशैलो नाम संभृतो नामानाशायसंभृतो
लक्ष्मीकृतः क्षयेन्नाशंगच्छेत्स केत्यर्थः ॥ अनादिपापेति पाठे एकएव कशब्द उग्रयत्रयोजनीयः ॥ नाम संभृत इत्यत्र नामांशसंभृतो नामानाशायसंभृतो

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ चत्वारिंशतिविस्तीर्णैर्दशप्रीतिकराभुजाः ॥ गृहस्थ
धर्मावर्ण्यनिषेधविधिगोचराः ॥ १ ॥ उक्तानुवादपूर्वकश्रवणार्तेऽगस्त्यच्छदयति ॥ अविमुक्तेशेति ॥ १ ॥ श्रुतानुवादपूर्वकमात्मनस्तृप्तावमावेदयन्पृच्छति ॥ अविमुक्तेशो
तिह्वाम्याम् ॥ श्रावंश्रावंश्रुत्वा ॥ सुश्रुतशोभनेश्रवणोद्दिष्टे ॥ नधिनोमिअलंप्रत्ययनयामि ॥ २ ॥ ३ ॥ स्वश्रेयःकैवल्यम् ॥ सुश्रेयइतिपाठेऽप्ययमेवार्थः ॥ अविमुक्तस्येत्येन
धन्यतन्नेत्रनिर्माणं कृत्यौतुतौ करौ ॥ अविमुक्तेश्वरयेनयाभ्यामैक्षिष्यः स्मृशेत् ॥ १५ ॥ त्रिसंध्यमविमुक्तेशं योजयेन्नियतः शुचिः ॥ दू
रदेशविपन्नोपिकाशीघ्रतफलं भेत् ॥ १६ ॥ अविमुक्तं महालिङ्गं द्वाग्रामांतरं व्रजेत् ॥ लब्ध्वा शुकार्यं सिद्धिक्षेमेण प्रविशेद्बृहम् ॥ १७ ॥
इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे अविमुक्तेशाविर्भावानामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अविमुक्तेशमा
हास्यं वर्णितं तत्रोभया ॥ अयोकिमसि शुश्रूषुः कथयिष्यामि तत्तुनः ॥ १ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ अविमुक्तेशमाहास्यं श्रावंश्रावंश्रुतो
मम ॥ अतो वसुश्रुते जाते तथापि न धिनोम्यहम् ॥ २ ॥ अविमुक्तेश्वरं लिङ्गं क्षेत्रं चाव्यविमुक्तकम् ॥ एतयास्तु कथं प्राप्तिर्भवेत्पण्णमुत्तद्द
॥ ३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणु कुंभजवक्ष्यामि यथाप्राप्तिर्भवेद्दिह ॥ स्वश्रेयोदातुरे तस्याविमुक्तस्य महा मते ॥ ४ ॥ समीहितार्थं संसिद्धिं
भ्यते पुण्यभारतः ॥ तच्च पुण्यं भवेद्दिप्रश्रुतिवर्त्मसंभोजनात् ॥ ५ ॥ श्रुतिवर्त्मजुषः पुंसः संस्पृशन्नस्य तोमुने ॥ कलिकालावपि सदा छिद्रं प्राप्य
जिघांसतः ॥ ६ ॥ वर्जितस्य विधानेन प्रोक्तस्याकरणेन वै ॥ कलिकालावपि हतो ब्राह्मणं भ्रदर्शनात् ॥ ७ ॥
तंत्रेण लिङ्गक्षेत्रयोर्ग्रहणम् ॥ ४ ॥ पुण्यभारतः पुण्यगौरवालुप्यसमूहद्वा ॥ श्रुतिवर्त्मसंभोजनत्वेदमगं संभवनात् ॥ वेदयैर्मेति क्वचित् ॥ ५ ॥ श्रुतीति ॥ छिद्रं प्राप्य वसं प्राप्य यौक
लिकालौ प्राणिनो जिघांसितो नाशयतस्तौ वेदमगं संभवानस्य पुंसः संस्पृशन्नाशयत इत्यन्वयः ॥ पाठांते वेदमगं संभवानस्य कैवल्यफलमुक्त्वाऽस्त्यतिवर्त्मजुषः पुंसः फलमाह ॥ स्मृतीति ॥
प्रथमपाठे श्रुतिमूलत्वात् स्मृतेस्तस्याः पृथगनुल्लेखइति भावः ॥ ६ ॥ उत्तरार्धविघ्णोति ॥ वर्जितस्येति ॥ वैदतिपाठेऽपि स एवार्थः ॥ अकरणेन यत इति पाठे तु सहेतुकं व्यतिरे
कमाह ॥ वर्जितस्येति ॥ हतो नाशयतः ॥ भ्रदर्शनात् छिद्रदर्शनात् ॥ ७ ॥

१ याभ्यामिषिक्षिपेति क्वचिदाठः २ स्मृतिवर्त्मजुषइत्येव रूपे

का. खं.

॥ २५२ ॥

अखंडमेहवर्जितनिःशेषमेहरहितमित्यर्थः ॥ पाठांतरखंडमेहाभ्यांनिमित्तयन्भवन्तिद्वन्द्वमेहनिमित्तम् ॥ १६ ॥ भेषजेऔषधे ॥ अलौल्यअलोभययास्यात्तथा ॥ पल्लभा

यज्ञार्थपशुहिंसायासास्वर्ग्यनिराकृति ॥ त्यजेत्ययुषित्सर्वमखंडमेहवर्जितम् ॥ १६ ॥ प्राणात्ययेकतौश्राद्धेषजोविप्रकाम्यया ॥ अ
लौल्यमित्यंपल्लभक्षयचैवदोषभाक् ॥ १७ ॥ नतादृशंभवेत्यापंष्टगदाद्वक्तिकाक्षिणः ॥ यादृशंभवतिप्रत्यलौल्यान्मांसोपसेविनः ॥ १८ ॥
मस्वार्थब्रह्मणस्तृष्टाःपशुहुमन्मृगौषधीः ॥ निघ्नन्निहंसकोविप्रस्तासामपिशुभागतिः ॥ १९ ॥ पितृदेवक्रतुरुतमधुपकार्थमेवच ॥ तत्रहिंसा
प्यहिंसास्यादिंसान्यत्रमुदुत्तरा ॥ २० ॥ योजंतूनात्मपुष्ट्यर्थिहिनस्तिज्ञानदुर्बलः ॥ दुराचारस्यतस्येहनामुत्रापिमुखंकिंचित् ॥ २१ ॥ भ्रा
तृकानुमंतासंस्कृताक्रियिक्रियिहिंसकाः ॥ उपहर्ताघातयिताहिंसकाश्चाष्टधास्मृताः ॥ २२ ॥ प्रत्यब्धमश्वमेधेनशतवर्षाणिभोजयेत् ॥ अ
मांसभक्षकोयश्चतयोरंत्योविशिष्यते ॥ २३ ॥ यथैवात्मापरस्मद्द्रष्टव्यःमुखमिच्छता ॥ सुखदुःखानितुल्यानियथात्मनितयापरे ॥ २४ ॥
सुखंवायदिवाचान्यद्वर्जितक्रियतेपरे ॥ तत्कृतं हिपुनःपश्चात्सर्वमालमिसंभवेत् ॥ २५ ॥ नक्करोनविनाद्रव्यमर्थहीनकृतःक्रियाः ॥ क्रि
याहीनेकुतोधर्मोधर्महीनेकुतःसुखम् ॥ २६ ॥ सुखं हि सर्वराकांक्ष्यतच्चधर्मसमुद्भवम् ॥ तस्माद्धर्मोन्नक्तव्यश्चातुर्वर्ण्येनयत्नतः ॥ २७ ॥ न्या
यागतेनद्रव्येणकर्तव्यंपारलौकिकम् ॥ दानंचविधिनादेयकालेपात्रेचभावतः ॥ २८ ॥ विधिहीनंतथाऽपात्रेयाददातिप्रतिग्रहम् ॥ नकेवलं
हितद्यातिशेषंतस्यचनस्यति ॥ २९ ॥ व्यसनार्थंकुटुंबार्थंयदृणार्थंचदीयते ॥ तदक्षयंभवेदत्रपरत्रचनसंशयः ॥ ३० ॥ मातापितृविहीनयो
र्मौजीपाणिग्रहादिभिः ॥ संस्कारयेन्निजैर्यैस्तस्यश्रेयस्त्वनंतकम् ॥ ३१ ॥

सम् ॥ १७ ॥ १९ ॥ मधुपकार्थंमृगोक्तकर्मविशेषार्थम् ॥ २० ॥ २१ ॥ स्तनाविद्वद्भिरितिशेषः ॥ अष्टधाऽधमादितिवापाठः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ च
तुर्वर्णाएवचातुर्वर्ण्येतिन ॥ २७ ॥ भावतोभक्तिः ॥ २८ ॥ शेषमन्यदपिपण्यम् ॥ २९ ॥ अक्षयंबहुकालस्यापितरफलंभवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ श्रेयःपण्यम् ॥ ३१ ॥

का. खं.

॥ २५३ ॥

रजसासंशुद्धिर्मनोव्यभिचारेऽतीत्यर्थः ॥ यथाश्रुतमिति तैर्मुक्तास्तन्मरजसास्त्रीमनोदुष्टेतियाज्ञवल्क्यवचनविरोधात् ॥ शुचिः शुचिवत् ॥ तद्विनिर्वापाठः ॥ १८ ॥ उभयापार्वत्या ॥ चकारोऽग्निनक्रमे ॥ अत्रापिचेत्यर्थः ॥ १९ ॥ सकुल्यः समानकुलोत्पन्नः ॥ प्रकृतिस्यः स्वभावस्थः ॥ १९ ॥ परिभूतातिरस्कृताम् ॥ अधःशय्यां शय्यायावहिः ॥ १९ ॥ व्यभिचाराभ्यामनसव्यभिचारात् ॥ महतिकल्मषमहापातके ॥ १३ ॥ शूद्रस्येति ॥ शूद्रस्य शूद्रवभार्या भवति तत्कृष्टवैश्यादयस्तिष्ठः ॥ विरावैश्यास्य शूद्रवैश्याचभार्यामन्यादिभिः स्थते ॥ क्षत्रियस्यैश्याशूद्रक्षत्रियाच ब्राह्मणस्य क्षत्रियावैश्याशूद्रब्राह्मणीच ॥ १४ ॥ आरोप्यशूद्राणिमिति ॥ सवर्णमपरिणयैवाच्छूद्रापरिणेतुं ब्राह्मणस्य गमननिषेधोऽयम् ॥ जनयित्वा आभ्लेन वा शुद्धिः स्याच्छुद्धिः कांस्यस्य भस्मना ॥ संशुद्धीरजसानायास्तद्व्यावेगतशुचिः ॥ १८ ॥ मनसापि हि यने हंचितयेतु रुरुपांतरम् ॥ सोमयासहसौख्यानि मुंकेचात्रापि कीर्तिभाक् ॥ १९ ॥ पितापितामहोभ्रातासकुल्योजननीतया ॥ कन्याप्रदपूर्वनाशे प्रकृतिस्यः परः परः ॥ २० ॥ अप्रयच्छन्समाप्नोति भ्रूणहत्यामृतावतौ ॥ स्वयं लभो वेदातृणां कन्याकुर्यात्स्वयं वरम् ॥ २१ ॥ हताधिकारां मलिनां पंडमानां प्रापजीविनीम् ॥ परिभूतामधःशय्यां वा सयेद्वा व्यभिचारी ॥ २२ ॥ व्यभिचारादुत्तुङ्गिभ्यो गोविधीयेत ॥ गर्भभर्तवधादौ तु महस्यपि च कल्मषे ॥ २३ ॥ शूद्रस्य भार्या शूद्रवसाचस्वाच विशः स्मृतं ॥ ते च स्वाचैव राज्ञस्तुताश्च स्वाचाग्रजन्मनः ॥ २४ ॥ आराप्यशूद्रां शयने विप्रगच्छेदधोगतिम् ॥ उताद्यपुत्रं शूद्रायां ब्राह्मण्या देवहीयते ॥ २५ ॥ देवपित्र्यातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ॥ देवाद्यास्तन्मन्त्राश्चानि स च स्वर्गं न गच्छति ॥ २६ ॥ जामयोयानि गेहानि शपत्य प्रतिपूजिताः ॥ कृत्याभिर्निहतानीवनस्य सुस्तान्यसंशयम् ॥ २७ ॥ तदभ्यर्च्यः सुवांसिन्यो भूषणाच्छादनाशनैः ॥ भूतिकामैर्नैर्नित्यं सत्कारेणैव स्तुते ॥ २८ ॥ यत्र नार्यः प्रमुदितो भूषणच्छादनाशनैः ॥ रमते देवतास्तान्न स्युस्तन्नस फलः क्रियाः ॥ २९ ॥ सुतं तस्यामि तस्मिन्कलनिषेधपरम् ॥ ब्राह्मण्या देवहीयते इति दोषभूयस्त्वार्थम् ॥ देवेति ॥ यद्विद्वन्विषवर्णोऽक्रमणवशाद्वा परिणीयते दाभार्यात्त्वेन प्रसक्तानि तत्कर्तुं कानि देवादीन्यनेन निषिध्यते ॥ देवैर्होमादि ॥ पित्र्यं श्राद्धादि ॥ आतिथेयमतिथिभोजनानि यस्य शूद्रासंपाद्यानि तद्धव्यं कव्यं पितृदेवानां श्रान्तिनचते नातिथेन स गृहीत्स्वर्गयाति ॥ २६ ॥ जामय इति ॥ यानि गेहानि जामयो ज्ञातिभार्याभिर्गनिपत्नीदुहितृभूषाया अपूजिताः सत्योऽभिपूजित इदमनष्टमेषामस्त्विति ताभ्यभिचारहतानी वधनपश्चाद्विसहितानि नश्यन्ति यस्मात् ॥ २७ ॥ तदभ्यर्च्य इति ॥ तत्तस्मात्सत्कारेणैव कृतुं कानि द्रियुत्सवेण यनानि द्वाभ्युदये केषु सुवासिन्यो जामयः सदा पूजनीया इति ॥ २८ ॥ २९ ॥

यत्रेति ॥ भवन्तीति हेतौ कृतीया ॥ यत्र वेदमनि आर्यास्वामिना प्रीता भवति कलहः । दिक्कन करोति आर्या यत्र भवति प्रीतो भवति निश्चयतरा भिलापन करोति तस्मिन् यद्देक्षणे कल्याणं संपद्यते ॥
 यद्दृग्दृष्टान् कलं आर्यापती किमु तद्देहं यत्र पौत्रा दिसंततिरपि श्रेयो सागिनी भवतीत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अहुतं चेति श्लोकं व्याचष्टे ॥ अहुतशब्देन ब्रह्मयज्ञाख्यो ज
 प उच्यते ॥ हुतशब्देन देवयज्ञाख्यो होमः ॥ प्रहुतशब्देन भूतयज्ञाख्यो बलिः ॥ ब्राह्महुतशब्देन मनुष्ययज्ञाख्यो ब्राह्मणस्यार्चा ॥ प्राशितशब्देन पितृयज्ञाख्यं नित्यश्राद्धम् ॥ ६२ ॥
 यत्र तुष्यति भवन्तीति आर्या भवतीति चतुष्यति ॥ तत्र वेदमनि कल्याणं संपद्येत पदे पदे ॥ ६० ॥ अहुतं च हुतं चैव प्रहुतं प्राशितं तथा ॥ ब्राह्मं हुतं पंचमं च
 पंचयज्ञा इमे शुभाः ॥ ६१ ॥ जपो हुतो हुतो होमः प्रहुतो भौतिको बलिः ॥ प्राशितं पितृसंततिं हुतं ब्राह्मं हि जार्चनम् ॥ ६२ ॥ पंचयज्ञानि मानकुर्व
 न ब्राह्मणो नावसीदति ॥ एतेषामननुष्ठानां च चमूनां अवाप्नुयान् ॥ ६३ ॥ ब्राह्मणं कुशलं दृच्छद्वा हुजातमना मयम् ॥ वैश्यं सुखं समागम्य शूद्र
 संतोषमेव च ॥ ६४ ॥ जातमात्रः शिशुस्तावदावदौ समाः स्मृताः ॥ भक्ष्याभक्ष्यपुनोदुष्येद्यावन्नैवोपनीयते ॥ ६५ ॥ भरणं पोष्यवर्गस्य
 दृष्टादृष्टफलोदयम् ॥ प्रत्यवायोऽप्यभरणं भर्तव्यस्तस्य यत्नतः ॥ ६६ ॥ मातापितागुरुः पत्नी त्वपत्या निसमाश्रिताः ॥ अभ्यागतोतिथिश्चाग्निः पो
 ष्यवर्गोऽमीनव ॥ ६७ ॥ स जीवति पुमान्योऽत्र ब्रह्मभिश्चोपजीव्यते ॥ जीवन्मृतोऽथ विज्ञेयः पुरुषः स्वोदरं भरिः ॥ ६८ ॥ दीनानाथविशिष्टो
 दातव्यं भूतिका मन्यया ॥ अदत्तदानाजयंते परभाग्यापजीविनः ॥ ६९ ॥ विभागशीलं संयुक्तो दयावांश्चक्षमायुतः ॥ देवतातिथिभक्तस्तु ह
 स्यो धार्मिकः स्मृतः ॥ ७० ॥ शर्वरीमय्ययामौ चोद्भूतशेषं च द्रविः ॥ तत्र स्वपंस्तदंश्च ब्राह्मणो नावसीदति ॥ ७१ ॥ नवैतानि गृहस्यस्य का
 र्याण्यभ्यागते सदा ॥ सुधाव्ययानि यत्सौम्यं वाक्यं च क्षुर्मनो मुखम् ॥ ७२ ॥

एतेषां पंचयज्ञानाम् ॥ एतस्या इति पठेत्पंचेष्टरित्यर्थः ॥ पंचसूनाः पंचानां हिंसाः वधानित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ परमा
 म्योपजीविनः परान्नाद्युपजीविन इत्यर्थः ॥ ६९ ॥ विभागो विभजनशीलं सदाचारः सत्समावोवाताभ्यां संयुक्तः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ सुधाव्ययानि सुधातुल्यान्यव्ययानि कुशलानीत्ये
 कम् ॥ यत्सौम्यं इति वाक्यादीनां विशेषणम् ॥ ७२ ॥

इहायातआगच्छेतिस्नेहपूर्वभाषणमित्येकम् ॥ उपासनं पादसंवाहनादि ॥ गृहस्थानामुन्नातिहेतवद्विहेतवे ॥ ७३ ॥ नयेति ॥ एतानिवध्यमाणानि ॥ यथाशक्त्यतिसवत्रसंबध्यते ॥ ७४ ॥ वृणस्योपयोगः शय्यायाऽथस्तादास्तरणैः श्रुतापनेवातिज्ञातव्यम् ॥ ७५ ॥ पैशुन्यं क्रौर्यम् ॥ द्रोहोर्हसा ॥ क्रोधादीनाद्वैक्यम् ॥ द्वेषः पराकर्षासहनम् ॥ दंभो यर्मव्यजितम् ॥ मायाकपटम् ॥ स्वर्गमार्गगलानि स्वर्गमार्गनिषेधकानीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ नवेति ॥ स्वाध्यायोद्देशाध्ययनम् ॥ ७७ ॥ जन्मक्षीजन्मनो नक्षत्रम् ॥ धनं चापमानं च तैर्हृद्व्ययम् ॥ अभ्युत्थानमिहायातसंस्नेहपूर्वभाषणम् ॥ उपासनमनुब्रज्यागृहस्योन्नतिहेतवे ॥ ७८ ॥ तथैपद्मययुक्तानि कार्याण्यतानिवेनवा ॥ आसनं पादशौचंचयथाशक्त्याशनं क्षितिः ॥ ७९ ॥ शय्यावृणजलाभ्यंगदोपागृहस्थसिद्धिदाः ॥ तथानवविकर्माणि न्याज्यानि गृहमेधनाम् ॥ ८० ॥ पैशुन्यं परदाराश्रद्रोहः क्रोधावृताप्रियम् ॥ द्वेषोदंभश्च माया च स्वर्गमार्गगलानि हि ॥ ८१ ॥ नवावश्यककर्माणि कार्याणि प्रतिवासरम् ॥ स्नानं संस्थानजपोहोमस्वाध्यायोदेवार्चनम् ॥ ८२ ॥ वैश्वदेवं यातिथ्यं नवमं पितृवर्षम् ॥ नवगोय्यानि याव्यत्र मुनेतानि निशामय ॥ ८३ ॥ जन्मक्षीमैथुनं मंत्रोगृहच्छिद्रं चंचनम् ॥ आयुर्धनपमानं स्त्रीनप्रकाशानि सर्वथा ॥ ८४ ॥ नवैतानि प्रकाशानि रहः पापमकुस्मिन् ॥ प्रायोग्यमृणशुद्धिश्च स्नान्वयः क्रयविक्रयौ ॥ कन्यादानं गुणोक्तपो नान्यत्कनापि कुत्रचित् ॥ ८५ ॥ पात्राभिन्नविनीतपुद्गलानां योपकारिषु ॥ मातापितृगुरुक्षेत्रं च कंदं तप्तमक्षयम् ॥ ८६ ॥ निष्फलं न वसूस्तृष्टं चाटचारणतस्करे ॥ कुर्वेद्यं कितं वधूतं शंठमल्लुचवंदिनि ॥ ८७ ॥ आपत्स्वपि न देया निनववस्तूनि सर्वथा ॥ अन्वये सति सर्वसदारांश्च शरणगतान् ॥ ८८ ॥ न्यासाधीकुलवृत्तिचिक्षेपं क्षीधनं सुतम् ॥ यो ददाति स मुद्गलाप्रायश्चित्तैर्विशुध्यति ॥ ८९ ॥

॥ ७९ ॥ अकुस्मिन्संप्रीचीनम् ॥ प्रायोग्यं प्रयोगसंबंधि ॥ ऋणशुद्धिरधर्मस्थानि स्वापाकरणमित्यर्थः ॥ ८० ॥ पात्रेति ॥ पात्रादिषु न वसूदत्तयेतन्वकं न वसूतसंख्यापरिमितं द्रव्यं तदक्षयमित्यर्थः ॥ यदिलवकमिति पाठः स्यात्तदाल्पमपीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ निष्फलमिति चाटोवाचालः चारणः स्तुतिपाठकः तस्करश्चौरः त्रयाणां द्वैकवद्भावः चाटचारणान्यासहितस्तस्करइति वा ॥ धूर्तेधूधे ॥ शठेदुधे ॥ धूर्तेधूधे ॥ वंदिनि प्रस्तावसदृशोकावमलप्रज्ञे ॥ ८२ ॥ आपत्तिरिति ॥ अन्वये संततौ ॥ ८३ ॥ आसन्ताद्विषयतइत्याधिर्बधकः ॥ न्यासश्चाधिश्चेति न्यासाधी ॥ तत्र न्यासोऽल्पकालस्थायी निक्षेपश्चिरस्थायीति भेदः ॥ ८४ ॥

एतदिति ॥ नवानां पूर्वोक्तानां मध्ये ॥ प्रियं सुखम् ॥ श्रियमिति क्वचित्पाठः ॥ ८५ ॥ सत्यमिति ॥ दमदं द्रियनिग्रहः ॥ कथंचिद्विषयेषु रापततामिद्वियाणां प्रत्याहरणां मिद्वियाणां मा
कोचप्रत्याहार इत्यर्थः ॥ ८६ ॥ दशभिर्नवैकैर्मिलित्वा नवतिम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ समर्पयमत्यमूल्यम् ॥ महर्घं बहुमूल्यम् ॥ उग्रयत्रयकारावाप्याठोदृश्यते ॥ ९० ॥ अय
एतन्नवानां नवकंज्ञावाप्रियमवाप्नुयात् ॥ अन्यच्च नवकं वन्मिसर्वेषां स्वर्गमार्गदम् ॥ ८५ ॥ सत्यं शौचमहिंसा च क्षातिर्दानं दया दमः ॥ अ
स्तेयमिद्वियाकोचः सर्वेषां धर्मसाधनम् ॥ ८६ ॥ अभ्यस्य नवतिं चैतस्वर्गमार्गप्रदीपिकाम् ॥ सतामभिमतं पुण्यां गृहस्थो नावसीदति
॥ ८७ ॥ जिह्वाभार्या सुतोऽत्रातामित्रदाससमाश्रिताः ॥ यस्यैते विनयाद्व्याश्रितस्य सर्वत्र गौरवम् ॥ ८८ ॥ पानंदुर्जनसंसर्गः पत्याचविरहो
दनम् ॥ स्वप्नोऽन्यगृहवासश्च नारीणां दूषणानिषट् ॥ ८९ ॥ समर्पयान्यमुद्भूत्य महर्घं यत्र यच्छति ॥ सहिवार्धुषिकानामतस्यान्नैव भक्षयेत्
॥ ९० ॥ अग्रे माहिषिकं ह्रस्वमध्यं च वृषलीपतिम् ॥ अंतर्वार्धुषिकं च निराशः पितरो गताः ॥ ९१ ॥ महिषीत्युच्यते नारीयाचस्य ह्यभिचारि
णी ॥ तां दुष्टां कामयेद्यस्तु सर्वैर्माहिषिकः स्मृतः ॥ ९२ ॥ स्वदृष्टं यापरित्यज्य परदृष्टं वेषायते ॥ वृषलीसाहि विज्ञेयानशूद्रा वृषली भवेत् ॥ ९३ ॥
यावदुष्टां भवत्यन्नं यावन्मौनेन भुज्यते ॥ तावदन्नं तपितरो यावन्नोकाहं विगुणाः ॥ ९४ ॥ विद्याविनयसंपन्नोऽश्रोत्रिये गृहमागते ॥ क्रीडंत्यौ
पथयः सर्वायास्यामः परमार्गतिम् ॥ ९५ ॥ भ्रष्टशौचव्रताचारैर्विप्रे वदविवर्जिते ॥ रोदित्यन्नदीयमानं किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ९६ ॥ यस्य
कोष्ठगतं चान्नं वेदाभ्यासे नर्जयति ॥ सतारयति दातारं दशपूर्वांश्च दशपरान् ॥ ९७ ॥ नक्षीणां विपन्नं कार्यं न च गाः समनुव्रजेत् ॥ न च रात्रौ वसे
द्रोष्टेन कुप्यद्वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ९८ ॥

इति ॥ अये मध्ये अन्ते च दृष्टेति सर्वेषां संबन्धः ॥ आद्वेद इति शेषः ॥ ९१ ॥ स्वयमेव व्याचष्टे ॥ महिषीति द्वयेन ॥ कामयते तस्यादूषणमनादृत्यतामुपगच्छतीत्यर्थः ॥ यद्वा कामयतेऽभि
लाषमात्रं करोतीत्यर्थः ॥ ९२ ॥ स्वदृष्टं स्वपतिम् ॥ परदृष्टं परपतौ वेषायते परपतिं वांछनीत्यर्थः ॥ तथाच मनुः ॥ वृषस्यंती तु कामुकीति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ यस्येति ॥
दशपूर्वांश्च दशपरान् दानु रिति शेषः ॥ ९७ ॥ नक्षीणां मिति ॥ न च गाः समनुव्रजेद्वेदो रक्षणवतिर्न भवेदित्यर्थः ॥ ९८ ॥

पुस्तकान्तरे स्वदृष्टं स्वपतिं स्वशुक्रं वा परदृष्टं परपतौ परकोये वा वेषायते परपुरुषं तद्वेदो वांछनीत्यर्थः इति पाठः ॥

तर्हीकिनरीणां वननस्येव तत्राह ॥ सर्वानिति ॥ १९ ॥ राजवेति ॥ अधिराजेति पाठेऽधिराजपद्मो महाराजपुत्रः ॥ तावपनं अकारयित्वा ॥ १०० ॥ १ ॥ योऽग्रहीत्वस्यत्राकारप्रश्लेषः ॥ २ ॥ दारामिहोत्रेति ॥ अग्निहोत्रशब्देयमाग्निहोत्राद्याधानपरः ॥ यः सोऽद्यज्येष्ठयातरेऽतद्वनमिकेचदाग्रपरिग्रहणं श्रौतस्मार्ताग्निग्रहणं चकुरुतसपरिवेत्ता ॥ पूर्व

सर्गः

सर्वान्केशान्समुद्भूत्यच्छेदयेद्गुल्मद्वयम् ॥ एवमेव तु नारीणां शिरसां मुण्डनं भवेत् ॥ १९ ॥ राजा वाराजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बह्वश्रुतः ॥ अकारयित्वा वपनं प्राग्रश्रित्तं विनिर्दिशेत् ॥ १०० ॥ केशानां रक्षणार्थं यद्दिगुणं व्रतमादिशेत् ॥ दिगुणादक्षिणादद्या ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ १ ॥ योऽग्रहीत्वा विवाहाग्निग्रहस्य इति मन्यते ॥ अन्नं तस्य न भोक्तव्यं तथा पाका हिंसस्तुतः ॥ २ ॥ दारामिहोत्रदीक्षां च कुरुते योऽग्रजे स्थितो ॥ परिवेत्तासकप्रजिते जडे ॥ कुक्षयवैचपतितनदोषपरिवेदने ॥ ५ ॥ वेदाक्षराणि यावदतिष्ठन्तु ज्योतिषादर्थकारणे ॥ तावत्तविभूणहत्या वेदविक्रयकृद्भूतः ॥ ६ ॥ यस्तु प्रजितो भूत्वा स वतमथुनं पुनः ॥ पृष्ठिर्वर्षसहस्राणि विष्टायां जायत क्लमिः ॥ ७ ॥ शूद्रान् शूद्रसंपर्कः शूद्राणां च सहासनम् ॥ शूद्रा द्विधा गमः कश्चिज्जवलंतमपि पातयत् ॥ ८ ॥ शूद्रा दाह्यनिर्वापयेत्पंचयुधादिजाः ॥ तेषां तिनरकं यारं ब्रह्मतेजा विविजिताः ॥ ९ ॥ मासिकं फाणि तं शांको गारसं खणं घृतम् ॥ हस्तदत्तानि भुक्तानि दिनमेकमभाजनम् ॥ १० ॥ हस्तदत्ताश्च यस्मै हलवणं व्यंजना निच ॥ दातारं नोपतिष्ठते भोक्ता भुंक्तुं किल्बिषम् ॥ ११ ॥ आयसेनैव पात्रेण यदन्नमुपदीयते ॥ भोक्ता तद्दिदसं भुंक्ते दातारं नरकं व्रजेत् ॥ १२ ॥

जो ज्येष्ठपरिविचिर्भवति ॥ ३ ॥ प्रसंगात्, खेदसंबन्धिनापंचानामप्यनिष्टफलमाह ॥ परिविचिर्भवति ॥ परिविचिः परिवेत्ता यथा च कथ्यया परिवेदनं क्रियेता कथ्या प्रदाता याजकश्चतद्विवाहो भक्त्या सिपचमयेयते स वेनरकं याति ॥ ४ ॥ परिवेदने विवाहे ॥ ५ ॥ अर्थकारणेऽर्थादिपात्यर्थम् ॥ ६ ॥ प्रसंगात् खीलं पटं भिक्षुं निदति ॥ यस्ति ॥ ७ ॥ ८ ॥ शूद्रा नमानीयेतेन निर्वापयेत् ॥ निरूप्यत इति निर्वापचक्रपुरोडाशादिकम् ॥ ९ ॥ ११ ॥ ११ ॥ विदसं पुरीषनृत्यम् ॥ १२ ॥

॥ २ ॥

अंगुल्यादंतकाष्ठकेवलयांगुल्यैवदंशोऽनमित्यर्थः ॥ नज्जान्यावा ॥ शणशाकंदंतमांसकरणमथितंदधि तर्जनीदंथावश्चसद्योमोमांसक्षणमितिवचनात् ॥ प्रत्यक्षलवणकेवल-
 वणं चक्षुर्दृश्यलवणमितिकेचित् सृत्तिकाभक्षणमपक्वमृद्वक्षणं सामान्यमृद्वक्षणं वा ॥ सृत्तिकायाभक्षणमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अग्रतोनिवसेदित्येतदेहेतु उपपादयति ॥
 अंगुल्यादंतकाष्ठंचप्रत्यक्षंलवणंचयत् ॥ सृत्तिकाभक्षणंयच्चसमंगोमांसभक्षणैः ॥ १३ ॥ पानीयंपायसंभैक्षंधृतलवणमेवच ॥ हस्तदंतं
 गृहीयात्तुल्यंगोमांसभक्षणैः ॥ १४ ॥ अग्रतोनिवसेन्मूर्खोदूरतश्च गुणान्वितः ॥ गुणान्वितायदातव्यं नास्तिमूर्खव्यतिक्रमः ॥ १५ ॥ ब्राह्म-
 णातिक्रमोनास्तिप्रेवेदविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमृत्स्थनहिभस्मानिदृयते ॥ १६ ॥ सन्निवृष्टमर्धायांनंब्राह्मणंयव्यतिक्रमेत् ॥ भोजने
 चैवदानेचदेहदासमंकुलम् ॥ १७ ॥ गोरक्षकान्वाणिजकांस्तथाकारुक्षुशैलवान् ॥ प्रेष्यान्वाधुषिकांश्चैव विप्रान्शूद्रवदाचरेत् ॥ १८ ॥
 देवद्रव्यविभागो न ब्रह्मस्वरणेनच ॥ कुलान्याशुविनश्यंतिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥ १९ ॥ मादेहीतिचयादृयादृवाग्निब्राह्मणेषुच ॥ तिर्यग्यो
 निशतंगत्वाचांडालेष्वभिजायते ॥ २० ॥ वाचायच्चप्रतिज्ञांतकर्मणानोपपादितम् ॥ ऋणंतद्दर्भसंयुक्तमिहलोकपरत्रच ॥ २१ ॥ विघ-
 साशोभवेन्नित्यंनित्यंचासृतभोजनः ॥ यज्ञशेषोऽसृतंभुक्तशेषंतुविघसंविदुः ॥ २२ ॥ सव्यादंसात्यरिभ्रष्टेनाभिदेशेव्यवस्थिते ॥ वस्त्रेसए-
 कवासास्तदैवपित्र्येचवर्जयेत् ॥ २३ ॥ यदेवतर्पयत्यद्भिः पितृन्स्वात्वाद्द्विजांस्तमः ॥ तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलम् ॥ २४ ॥ हस्तौप्र-
 क्षाल्यगंडूषयःपिवेद्भोजनोत्तरम् ॥ दैवंपित्र्यं तथात्मानंत्रयंस उपधातयेत् ॥ २५ ॥ गणान्गणिकान्ब्रह्मचर्यदत्तं ग्रामयाजके ॥ स्त्रीणांप्रथम-
 गर्भेषुभुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ २६ ॥

ब्राह्मणेति ॥ १६ ॥ सन्निवृष्टमिति ॥ चण्वशब्दोऽभिन्नक्रमो देहोदित्यस्यानंतरं यथासंख्यं योजनीयौ ॥ १७ ॥ कारवः कटादिक्रियोपजीविनः ॥ कुशैलवावुद्वपजीविनो मूल्यकर्म-
 कारास्तान्कारुक्षुशैलवान् ॥ १८ ॥ देवेति विभागो न विभज्याग्रहणेन ॥ १९ ॥ मादेहीति ॥ गवांशीतिच्छादंसम् ॥ २० ॥ २१ ॥ विघसाशीत्यर्धस्यव्याचष्टे ॥ यज्ञशेषइत्यर्थ-
 न ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ गणान्वंदुर्भिरैकत्रयकंसक्तम् ॥ गणिकान्ववेश्यानम् ॥ स्त्रीणां प्रथमगर्भेषुसंभोजनोऽन्यनादिषु ॥ २६ ॥

१ ध्यंतस्यपूर्वाभिनिपाताकरणात्

॥ २७ ॥ २८ ॥ अजीर्णोऽयुदितेजाते ॥ २९ ॥ चैत्यवक्ष्याम्यजनपूज्यतरुम् ॥ शिवनिर्माल्यभोजनमिनिवाणादिलगव्यतिकेणबोद्धव्यम् ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

यातुधानादिति ॥ मंडलेनविवर्जितंभोजनंयदित्यादितिशेषः ॥ यद्वा मंडलेनविवर्जितंयदन्तस्यान्नस्यसंहर्तृत्वार्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ धानादधितुलाजं

पक्षेवायदिवामासेयस्यगेहेत्तिद्विजः ॥ भुक्त्वादुरात्मनस्तस्यचरेच्चांद्रायणव्रतम् ॥ २७ ॥ सत्रिणां दीक्षितानां च यतनां ब्रह्मचारिणाम् ॥
एतेषां भूतकं नास्ति क्त्वा विजां कर्म कुर्वताम् ॥ २८ ॥ अजीर्णोऽयुदिते वा तं रश्मश्रुकर्मणि मैथुनं ॥ दुःस्वप्ने दुर्जनस्य शौक्ष्णानमेव विधीयते ॥ २९ ॥
चैत्यवक्ष्याचितियूषं शिवनिर्माल्यभोजनम् ॥ वेदविक्रयिणं स्युश्चासचलजलमाविशत् ॥ ३० ॥ अभ्यगारे गवांगोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ ॥
स्वाध्याये भोजने पाने पादुके वै विसर्जयेत् ॥ ३१ ॥ खलक्षेत्रगतं धान्यं कृपवापीपुयज्जलम् ॥ अग्राद्यादपि तद्वात्यं च गच्छेत्पुगंतं पयः ॥ ३२ ॥
यद्वेष्टितशिराभुंके योभुंके दक्षिणामुखः ॥ सोपानकश्च यदुक्तैर्दक्षामिभुंजते ॥ ३३ ॥ यातुधानाः पिशाचाश्च राक्षसाः क्रूरकर्मिणः ॥ हरंति
रश्मन्मस्य मंडलेन विवर्जितम् ॥ ३४ ॥ ब्रह्माद्याश्च सुराः सर्वे मिष्टाद्यामहपयः ॥ मंडलं चापजीवितिततः कुर्वन्तं मंडलम् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणे च तु
रश्मस्य त्रयसंवैवाद्गुजल्मनः ॥ वर्तुलं चाविशः प्रोक्तं शूद्रस्य श्रुक्ष्णं स्मृतम् ॥ ३६ ॥ नास्ति गंभाजनं कृवानापा नौ नैव कपटं ॥ नासनेन च श
य्यायां भुंजितमलार्द्धितः ॥ ३७ ॥ धर्मशास्त्ररथाह्मदेवद्विजः ॥ क्रीडार्थमपि यद्भुजः स धर्मः परमः स्मृतः ॥ ३८ ॥ रात्रौ धानादधियुतं
धर्मकामेन भक्षयेत् ॥ आश्रतो धर्महा निःस्याद्वा धिभिश्चापपीडितः ॥ ३९ ॥ फ्राणितंगारं संतापं लवणं मधुकांजिकम् ॥ हस्तेन ब्राह्मणो दत्त्वा
कृच्छ्रं चांद्रायणं चरेत् ॥ १४० ॥ गंधाभरणमाल्यानि यः प्रयच्छति धर्मवित् ॥ स सुगंधिः स दाहशयत्रयत्रापजायेत ॥ ४१ ॥ नीलैरक्तं तु य
द्वस्त्रदूरतः परिवर्जयेत् ॥ स्त्रीणां क्रीडार्थं संयोगं शयनीयेन दुष्यति ॥ ४२ ॥

धिभ्यामिश्रितमन्नादित्यर्थः ॥ ३९ ॥ फ्राणितं फेणीति प्रसिद्धम् ॥ कंजिकैव कांजिका ॥ मधुचकांजिका च मधुकांजिका मित्येकवद्भावः ॥ यद्वा कंजिकं कंजिकासंघिद्वयान्नं य
दायो ब्राह्मणो वा दद्यात्तदा सकृच्छ्रं चांद्रायणं कुर्यादित्यर्थः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

पालेनान्वित्यादयर्थः ॥ नदृत्तेर्नालीक्यणविक्रयणदृत्तेरित्यर्थः ॥ ४३ ॥ तपःकुच्छ्वाद्रायणादि ॥ जपइतिकचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अमृत्तमिति ॥ यतः
 क्रयजुःसामसंस्कृतंविप्रान्तेनहेतुनाचतदमृतमित्यव्ययः ॥ ४९ ॥ व्यवहारेति ॥ तेनाजनेनक्षत्रियस्यान्नमितिशेषः ॥ ५० ॥ ग्रहरमात्रमभिव्याप्य
 पालनादिकयाच्चैवतद्वत्तेरुपजीवनात् ॥ अपवित्रोभवेद्विप्रस्त्रिभिःरुद्धैर्विशुध्यति ॥ ४३ ॥ स्नानदानंतपोहोमःस्वाध्यायःपितृतर्पणम् ॥ वृ
 थातस्यमहायज्ञानीलीवासोविभर्तियः ॥ ४४ ॥ नीलारक्तंयदावर्खविप्रस्त्रिषुधारयेत् ॥ तंतुसंततिसंख्याकेनरक्तेसवसेधुवम् ॥ ४५ ॥
 अहोरात्रोषितोभूत्वापंचगव्येनशुध्यति ॥ ४६ ॥ नीलारक्तेनवर्खेणयदन्नमुपकल्पयेत् ॥ भोक्ताविष्टासमंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् ॥ ४७ ॥
 अमृतंबाह्मणस्यान्नंक्षत्रियान्नंपयः स्मृतम् ॥ वैश्यस्यचान्नमेवान्नंशूद्रस्यरुधिरंस्मृतम् ॥ ४८ ॥ वैश्वदेवेनहोमेनदेवताभ्यर्चनैर्जपैः ॥ अ
 मृतंतेनविप्रान्नमृगजुःसामसंस्कृतम् ॥ ४९ ॥ व्यवहारानुरुपेणन्यायेनतुयदर्जनम् ॥ क्षत्रियस्यपयस्तेनप्रजापालनतोभवेत् ॥ ५० ॥ प्र
 हरानद्ववाहायदन्नमुपाययच्छति ॥ सीतायज्ञविधानेनवैश्यान्नेनसंस्कृतम् ॥ ५१ ॥ अज्ञानतिमिरांधस्यमद्यपानरतस्यच ॥ रुधिरंतेन
 शूद्रान्नंवेदमंत्रविवर्जितम् ॥ ५२ ॥ नवथाशपथंकुर्यात्स्वल्पेप्यर्थेनरोत्तमः ॥ वृथाहिशपथंकुर्वन्प्रत्यचेहविनश्चति ॥ ५३ ॥ कामिनीषुवि
 वाहेचगवांमुक्तेनक्षये ॥ बाह्मणाभ्युपपत्तौचशपथैर्नास्तिपातकम् ॥ ५४ ॥ सत्येनशापयेद्विप्रंक्षत्रियवाहनायुधैः ॥ गोबीजकांचनैर्व
 श्वंशूद्रंस्वस्तुपातकैः ॥ ५५ ॥ अभिवाहारेदेनमधुर्चनंनिमज्जयेत् ॥ स्पर्शयेत्पुत्रदाराणांशिरास्येनंचवापृथक् ॥ ५६ ॥ नयमंयममि
 त्याद्गुरात्मावैयमउच्यते ॥ आत्मासंयमितोयेनंतयमःकिंकरिष्यति ॥ ५७ ॥ ननिखिंशस्तथातीक्ष्णःफणीवादुरतिक्रमः ॥ रिपुवानित्यसंकु
 द्वायथात्मादुरधिष्ठितः ॥ ५८ ॥

आसम्यव्यवहारणकर्षणार्थमावद्धाद्वाहद्वालीवदस्तीनालांगलपद्धतिस्तत्सर्वंधियज्ञविधानेनान्नमुत्पाद्ययतोयच्छेतिवैश्यस्तेनहेतुनातदन्नसंस्कृतंपवित्रमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥
 ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ एतद्वृत्तम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दुरधिष्ठितोऽवशः ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ चित्तग्रहणोपधानादेने ॥ चित्तग्रहणइतिगोचिन्तानुरंजनइत्यर्थः ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ न्यायेति ॥ इहजगतिजन्मनिवामुच्यते ॥ सत्वशुद्धिद्वारेणेत्यर्थः ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ १६७ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतार्थाकाशीखंडटीकायांचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ एकेनाधिकचत्वारिंशोऽध्यायेषुशोभने ॥ उच्यतेविनिर्दा

एकःक्षमावतंदोषो न द्वितीयः कथंचना ॥ यदेतदंमयायुक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५९ ॥ न शब्दशब्दाभिरतस्य मोक्षो न चैव रस्य वा स थ प्रियस्य ॥
 न भोजनाच्छादनतत्परस्य न लोकवित्तग्रहणरतस्य ॥ ६० ॥ एकांतशीलस्य सदैव तस्य सर्वद्विप्रतीतिनिवर्तकस्य ॥ स्वाध्याययोगगतमान
 सस्य मोक्षो ध्रुवं नित्यमहिंसकस्य ॥ ६१ ॥ कैकांतशीलत्वमिहास्ति पुंसः क्वचिद्विप्रतीतिनिवृत्तिरस्ति ॥ क्वयोगयुक्तिः क्वचैव तं ज्ञाकाश्यां विनै
 भिः सह जनेन मुक्तिः ॥ ६२ ॥ विव्येशंशीलनमेव योगस्तपश्च विव्येशपुरीनिवासः ॥ व्रतानिदानं नित्यमायमाश्रन्नान्युनद्यां दुदुःखहायाम्
 ॥ ६३ ॥ स्कंद उवाच ॥ न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः ॥ आद्वैकस्तत्त्ववादी च गृहस्थोऽपीह मुच्यते ॥ ६४ ॥ दीनांधरूपणां थिभ्यो दत्त्वा
 न्नानि विशेषतः ॥ कृत्वा गार्ह्याणि कर्मणि गृहस्थः श्रेय आप्नुयात् ॥ ६५ ॥ इत्थमाचरतां पुंसां काशीनाथः प्रसीदति ॥ काशीनाथप्रसादेन का
 शी प्राप्तिस्तु मोक्षकृत् ॥ ६६ ॥ ससर्वतीर्थसुस्नातः ससर्वकर्तुर्दाक्षितः ॥ सदत्तसर्वदानस्तु काशीयेन निषेविता ॥ ६७ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे
 काशीखंडे गृहस्थधर्माख्यानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ उपविष्वगृहे विप्रो द्वितीयाद्राश्रमात्परम् ॥ बलीपल्लि
 तं संयुक्तस्तृतीयाश्रममाविशेत् ॥ १ ॥ अपत्यापत्यमालोक्य ग्राह्याहारं निस्तृज्य च ॥ पत्नीपुत्रपुंसं त्यज्य पत्न्या वा वनमाविशेत् ॥ २ ॥ वसान
 श्रमचरीणि साग्निमुन्यन्नवर्तनः ॥ जटीसायं प्रगृह्णायीश्मश्रुलोनखलोमभत् ॥ ३ ॥ शाकमूलफलैर्वापि पंचयज्ञान् ग्राह्यपयेत् ॥ अम्मूलफल
 लक्ष्मिदाभिरचयेद्भिक्षुकानि रथान् ॥ ४ ॥

योगधर्माश्चर्यनिवानगाः ॥ १ ॥ क्रममाप्तान् वनस्थधर्मानाह ॥ उपविष्वगिति ॥ बलीपल्लिचः श्लथतपलितं जरसारौ क्लृप्तम् ताभ्यां युतः ॥ १ ॥ अपत्येति ॥ वनवासमनिच्छन्तीभार्यापु
 त्रेषु समर्प्य इच्छंयानुसहवंगच्छेदित्यर्थः ॥ २ ॥ प्रगे प्रातः ॥ स्नानद्वयं माध्याह्निकस्नानस्योपलक्षणम् ॥ उपस्य शस्त्रिष्ववर्णमिति मन्यवचनात् ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥

अनादताऽगृहीता ॥ गार्हपत्यकुंडस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्रिकुंडयोर्विहारोवितानंतद्रवतानिकम् ॥ ५ ॥ मुन्यनैर्नवारादिभिः ॥ ६ ॥ शेलुशिशूरोलुशिशुश्रुशोभांजनैः ॥ कवकंछत्राकम् ॥ पलंमांसम् ॥ शेलुकवकादीनां द्विजातिविषयेपूर्वाध्यायेनिषेधेसत्यापिपुनर्निषेधःसमप्रायश्चित्तविधानार्थः ॥ ७ ॥ फालजानंउत्सृष्टमपिफालकृष्टप्रदे शेजांतस्वामिनोपेक्षितमपिव्रीक्ष्यादिसत्यजेन्नाद्यात् ॥ ८ ॥ सद्यःप्रक्षालकःएकाहमेवजावनोचितमात्रमग्राहकइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अशक्तैराग्यहीनंप्रत्याह्वाप्रिमिति ॥

अनादताचदाताचदांतस्वाध्यायतत्परः ॥ वैतानिकंचजुहुयादग्निहोत्रंयथाविधि ॥ ५ ॥ मुन्यन्नैःस्वयमर्नतैःपुराडांशश्चनिविपेत् ॥ स्वयं कृतंचलवणंखादेस्त्रहंफलोद्भवम् ॥ ६ ॥ वर्जयेच्छेलुशिशूचककंपलंमधु ॥ मुन्यन्नमाथिनेमासित्यजेद्यत्पूर्वसंचितम् ॥ ७ ॥ ग्राम्याणिफलमूलानिफालजानंचसंत्यजेत् ॥ दंतोलूखलकावास्यादर्शमकुट्ठाथभाभवेत् ॥ ८ ॥ सद्यःप्रक्षालकोवास्यादथवाभाससंचयी ॥ त्रिषड्द्वादशमासान्नफलमूलदिसंग्रही ॥ ९ ॥ नक्तस्यकांतराशीवाषष्ठकालाशनोपिवा ॥ चांद्रायणव्रतीवास्यात्पक्षभुग्वाथमासभुक् ॥ १० ॥ वैखानसमतस्थस्तुफलमूलशनोपिवा ॥ तपसाशोषयंदेहंपितृन्देवांश्चतर्पयेत् ॥ ११ ॥ अग्निमालमनिचाधायविचरेदतिकेतनः ॥ भिक्षयेत्याणयान्नार्थतापसान्वनवासिनः ॥ १२ ॥ ग्रामादानीयवाश्रीयादष्टौग्रासान्वसन्वन ॥ इत्थंवनाश्रमीविप्रोब्रह्मलोकेमहीयते ॥ १३ ॥ अतिवाह्यायुषोभांगंततीयमतिकेतने ॥ आयुषस्तुरीयांशेत्यक्कासंगान्परिभ्रजेत् ॥ १४ ॥

श्रौतमग्निवैखानसश्चविधानेनभस्मपानादिनास्वात्मनिसमारोप्यानिकेतनोलौकिकाग्निवद्ब्रह्मन्याविचरेत् ॥ भिक्षयेदिति ॥ तापसान्वानप्रस्थान्तद्भावेऽप्यान्वानवासिनो गृहस्थान्द्विजात् ॥ १२ ॥ तद्भावेयामादानीयथाम्यस्यान्वस्याष्टौभासान्पर्णपेटेशरावादिवेडेनवापाणिनैववागृहीत्वावानप्रस्थोभुंजीत ॥ तथाचमनुः ॥ तापसेष्वेवविप्रपुत्रात्रिकं भैक्ष्यमाहरेत् गृहवासिपुत्राभ्युद्विजेषुवनवासिषु ग्रामादाहृत्यवाश्रीयादष्टौभासान्वनेवसन् प्रतिगृह्यपेटेनैवपाणिनाशकलेनवेति ॥ आश्रमधर्मनृपानफलमाह ॥ इत्यमिति ॥ ब्रह्मलोकेतपोलोके ॥ १३ ॥ शक्तविरक्तंप्रत्याह्वातिवाद्येति ॥ इत्येवंप्रकारेण ॥ १४ ॥

१ शनोप्यथेतिकचित्पाठः

आश्रमसमुच्चयपक्षमाश्रित्याह ॥ ऋणत्रयमिति ॥ ऋषिपितृदेवानां ऋणत्रयमसंशोध्य ॥ एतदेव विदुष्वप्येकं ऋणत्रयमवधारयति ॥ अतुल्ययेति ॥ अपिशब्दोद्देशानधीत्य ॥ तथा चमनुः ॥ अनधीत्याद्विजोवेदाननुत्पाद्यतामुतानिष्ठाचैवयज्ञैश्चमोक्षमिच्छन्नजत्ययइति ॥ एतदप्यसंजसमेवब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेत्यदहरेवविजेत्तदहरेवप्रव्रजेदित्यादिश्रुति विरोधात् ॥ तथाचतुरेश्वरवार्तिकम् ॥ ब्रह्मचर्यादेवेत्यादिवाक्यानिशतराश्रुतौ श्रूयतेतुं ऋणवचोविरोधास्यादपस्यतिरित्यादि ॥ अथवैतदुक्त्यंस्तुतिवाक्यमविरुपरम् ॥ १५ ॥

ऋणत्रयमसंशोध्यनुत्पाद्यसुतानपि ॥ तथायज्ञाननिष्ठाचमोक्षमिच्छन्नजत्यधः ॥ १५ ॥ मनागपिनभूतानांयस्मादुपधत्तेभयम् ॥ सर्वभूतानितस्यहप्रयच्छत्यभयंसदा ॥ १६ ॥ एकपुवचरेन्नित्यमनमिरनिकेतनः ॥ सिद्धार्थमसहायः स्याद्भाममन्वार्थमाश्रयेत् ॥ १७ ॥ जी वितंमरणंवाथनाभिकांक्षेत्क्वचिद्यतिः ॥ कालमेवप्रतीक्षेतनिर्देशंभक्तोयथा ॥ १८ ॥ सर्वत्रममताशून्यःसर्वत्रसमतायुतः ॥ दृष्टमूलनि केतश्चमुमुक्षुरिहशस्यते ॥ १९ ॥ ध्यानंशौचंतथाभिक्षानित्यमेकांतशीलता ॥ यतंश्चत्वारिकर्माणिपंचमेनापपद्यते ॥ २० ॥ वार्षिकांश्चतु रोमासांन्विहरेन्नयतिःक्वचित् ॥ बीजांकुराणांजंतूनांहिसातत्रयतोभवेत् ॥ २१ ॥ गच्छत्यरिहरन्जंतून्पिवेकंवक्ष्यशोधितम् ॥ वाचंवदेदनु द्वेगांनक्रुध्यैकेनचिक्वचित् ॥ २२ ॥ चरेदात्मसहायश्चनिरपेक्षोनिराश्रयः ॥ नित्यमध्यात्मनिरतेनीचकेशनखावशी ॥ २३ ॥ कुसुंभवासा दंडाब्जोभिक्षाशील्यातिर्वर्जितः ॥ अलाबुदारुच्छ्रेणुपांशंशस्तनपंचमम् ॥ २४ ॥ नग्राह्यैतजसंपात्रांभिक्षेकनकदाचन ॥ वराट्केसंगृही तेनत्रतत्रदिनेदिने ॥ २५ ॥

॥ १६ ॥ अनग्निःलौकिकान्निहितः ॥ शास्त्रायाश्चित्यागस्यपूर्वमुक्तत्वात् ॥ अनिकेतनोऽगृहस्थः ॥ सिद्धार्थमोक्षार्थमसहायःसहायशून्यः ॥ १७ ॥ यतिःसंन्यासी ॥ यमीत्याह स्थित्यः ॥ प्रकृत्यंतरंवा ॥ किनुकालमेवस्वकर्माधीनमरणकालमेवप्रतीक्षेत ॥ निर्दिश्यतेइतिनिर्देशाश्रुतिस्तत्परिशोधनकालमिवश्रुतकःकर्मकारः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कं जलम् ॥ २२ ॥ अध्यात्मतोब्रह्मध्यानपरइत्यर्थः ॥ नीचकेशनखःअसंस्कृतकेशनखरइत्यर्थः ॥ २३ ॥ कुसुंभवासाःकुसुंभाक्तवासाः ॥ गैरिकाद्यक्तवस्त्रादेरुलक्षणमेतत् ॥ ख्यातिर्वर्जितःश्रैष्ठ्यात्पापकः ॥ वेणुपात्रवंशादिदुलखंडनिर्भितम् ॥ २४ ॥ वराट्केकपदमात्रे ॥ २५ ॥

लद्विअंतःकरणेऽहमावेनकामुकतया एकदापि यतिश्चिद्यद्रक्षेत्रयेत्संन्यासी कोटिद्वयब्रह्मकल्पकुंभीपाकेनरकविशेषव्यतहतितथाविधस्तिष्ठतीति शेषइत्युत्तरेणाव्ययः ॥ सस्नेहमावेनकामसहितेनाभिप्रायेणेति वा ॥ कोटिद्वयब्राह्मकल्पमिति पाठे ब्राह्मकल्पब्रह्मकल्पसंयुक्तोऽतिद्वययुगानामिति शेषः ॥ २६ ॥ एककालमिति ॥ एककालमेकवारंप्राणधारणार्थं भौक्षचेत् ॥ तत्रापि विस्तरप्रचुराभिक्षाप्रसक्तिन कुर्यात् ॥ यतो बहुभक्षणसक्तो याति श्रमधातुदृष्ट्या दिविषयेष्वपि प्रसज्यतीत्यर्थः ॥ तथा च मनुः ॥ एककालंचरेद्भैक्षप्रसज्ये नूनं विस्तरे भैक्षप्रसक्तो ह्यिति विषयेष्वपि प्रसज्यतीति ॥ अत्र लघ्वर्थपदमेव दृश्यते ॥ एतन्कुटीचकबहूदकादिविषयम् ॥ एकवारं द्विवारं वा भुंजीत परहंसकः येन केन प्रकारेण ज्ञानाभ्यासा

गोसहस्रबंधपापंश्रुतिरेषा समातनी ॥ लद्विस्नेहभावेन चेद्भक्षस्त्रियमेकदा ॥ २६ ॥ कोटिद्वयब्रह्मकल्पकुंभीपाकीनसंशयः ॥ एककालंचरेद्भैक्षं न कुर्यात्तत्र विस्तरम् ॥ २७ ॥ विधूमे सन्नमुसले व्यंगारे भुक्त्वज्जने ॥ दत्तेशरावसंपाते भिक्षानित्यंचरेद्यतिः ॥ २८ ॥ अत्याहारो रहः स्याद्योर्विद्विद्यार्थेष्वलोलुपः ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्तो भिक्षुर्भौक्षाय कल्पते ॥ २९ ॥ आश्रमे तु यतिर्यस्य मुद्रुतं मपि विश्रमेत् ॥ कितस्य नैकतंत्रेण कृतकृत्यः स जायते ॥ ३० ॥ संचितं यद्ब्रह्मस्य न पापमा मरणं निकम् ॥ निर्धक्ष्यति हितस्त्वमेकरात्रोषितो यतिः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा जराभिभाव न मसत्त्वरोगपीडितम् ॥ देहत्यागं पुनर्गर्भं भिक्षुं शंखचक्रप्रियैः सह ॥ अप्रियैः सह संयोगमध मर्दित्वः खसंभवम् ॥ ३२ ॥ पुनर्निरयसंवांसं नानारकयातनाः ॥ कर्मदोषसमुद्भूतानृणां गतिरनेकधा ॥ ३३ ॥ देहेष्वनित्यतां दृष्ट्वा नित्यतां परमात्मनः ॥ कुर्वीत मुक्तये यत्तत्र यत्राश्रमे रतः ॥ ३४ ॥

भवेत्सदेति वचनात् ॥ २७ ॥ विधूमइति ॥ विधूमे विगतपाकधूमे सन्नमुसले निदत्तावहननकुहनदंडे भुक्त्वज्जने गृहस्थपथ्यते जने भुक्त्वति दत्तेशरावसंपाते भोजनोच्छिष्टशरावेत्येके सर्वदा यतिर्भिक्षांचरेत् ॥ एतच्च दिनशेषमुद्रुतं त्रयरूपसायाद्रूपलक्षणम् ॥ तदा हयाज्ञवल्क्यः ॥ अप्रसक्तश्चरैर्द्वैक्षसायाद्रेनाभिसंधितइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ अनेकतंत्रेणानेकशास्त्रोक्तविधानेनेत्यर्थः ॥ ३० ॥ निर्धक्ष्यति अस्मात्कारिष्यतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा यो दिव्नीयां न पदानंदं दृष्ट्वा मुक्तये यत्तं कुर्वीत्यतिप्रमेणाव्ययः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण दृष्ट्वा भवेनैकधा गतिः फलतो दृष्टेत्यर्थः ॥ गतीर्नृणां भवेनैकधेति पाठश्चेत्तर्हि भुजुरेवार्थः दृष्टेति पदस्य दृष्टिः सर्वत्राव्ययार्था ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

का.खं.

三六九

॥ ३६ ॥ प्रकृतमुपसंहरति ॥ अश्रमानिति ॥ ३७ ॥ असंयतइति ॥ आत्माआत्मोपाधिदेहद्रियादिसंयतः ॥ धीमद्विवेकिभिः ॥ संयतोवशीकृतः ॥ पदैकव्यम् ॥ अनामयं सर्वोपद्रवशून्यम् ॥ ३८ ॥ श्रुतीति ॥ श्रुतिस्मृत्यादीनियानिस्वातंत्र्ययथास्यादालनोज्ञानहेतवोवर्तन्तेतानिसर्वाणिज्ञात्वाप्रसिद्धआत्मासर्वश्रमवर्तिभिर्विज्ञास्योविचारेणयइति दृष्टीयेनान्वयः ॥ यद्वाइतिपशुत्यादयोयज्ञानहेतवस्तैस्सर्वविज्ञास्यइत्यर्थः ॥ तत्रविद्याउपासना ॥ बाह्ययवास्यायनादिमण्णिनिशास्त्रं अपिवास्यायनादीनामज्ञानेयसमन्वयइतिवचनात् ॥ ३९ ॥ वेदानुवचनंवेदपाठः ॥ वेदांतवचनमितिपाठोउपनिषत्सेवकाश्चिद्भागविशेषः ॥ ४० ॥ विचारमेवश्रवणपरासांशयानुपलक्षणत्वेनोपनिषदंशयति ॥

करपात्रातिविख्याताभिक्षापात्रविर्वजिताः॥ तेषांशतगुणं पुण्यं भवत्येव दिने दिने ॥ ३६ ॥ आश्रमांश्चतुरस्त्वेवं क्रमादासेव्यपंडितः ॥ नि
र्ददस्य कसंगश्च ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ३७ ॥ असंयतकुबुदीनामात्मा बंधाय कल्पते ॥ धीमद्भिः संयतः सोऽपि पदं दद्यादनामयम् ॥ ३८ ॥ श्रु
तिस्मृतिपुराणंच विद्योपनिषदस्तथा ॥ श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्चान्यद्वाङ्मयं क्वचित् ॥ ३९ ॥ वेदानुवचनं ज्ञात्वा ब्रह्म चर्यत पोदमः ॥ श्र
द्धोपवासाः स्वातंत्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ ४० ॥ सहिसर्वविजिज्ञास्य आत्मैवाश्रमवर्तिभिः ॥ श्रोतव्यस्य मंतव्योद्गृह्यश्च प्रयत्नतः ॥ ४१ ॥
आत्मज्ञानेन मुक्तिः स्यात्तच्च योगादृतेन हि ॥ सच योगश्चिरं कालमभ्यासादेव सिध्यति ॥ ४२ ॥ नारण्यसंश्रयाद्योगो नानाग्रंथंचितनात् ॥
नदानैर्न व्रतैर्वापि न तपोभिर्न वामरैः ॥ ४३ ॥ न च पद्मासनाद्योगेन वाद्याणाग्रवीक्षणात् ॥ न शौचेन न मौनेन न मंत्राण धनैरपि ॥ ४४ ॥
अभियोगात्सदाभ्यासात्तत्रैव विनिश्चयात् ॥ पुनः पुनरनिर्वेदात्सिध्येद्योगो न चान्यथा ॥ ४५ ॥

श्रोतव्य इत्यर्थेन ॥ अस्यायमर्थः ॥ आत्मावाओदृष्टव्योदर्शनार्होदर्शनविषयमापादयितव्यः ॥ श्रोतव्यः पूर्वमाचार्यादितआगतश्च ॥ पश्चान्मन्तव्यस्तर्कस्ततोनिदिध्यासितस्थोनि
श्रयेनभ्यातव्यइति ॥ ४१ ॥ कलौतत्त्वज्ञानसाधनानांयोगादीनाहुःसंपाद्यत्वात्सुस्येकसाधनस्याविमुक्तदेहत्यागस्याप्रत्येवाराणसीमाश्रयणीयेतिमुक्तज्ञानसाधनभूतान्यागान्दर्श
यति ॥ आत्मज्ञानेनेत्यारभ्यैकैजन्मनेत्यतःभक्तनेनपथेन ॥ ४२ ॥ व्यतिरेकमाह ॥ नारण्येति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ चिंरकालमभ्यासादिति विवृणोति ॥ अभियोगादिति त्रयेण ॥ अ
भियोगादध्यवसायात् ॥ सदाभ्यासात्सदानुष्ठानात् ॥ ब्रह्मणःआत्ममंतादभ्यासादितिवा ॥ पुनःपुनरनिर्वेदवैराग्यादवैवृण्व्यादित्यर्थः ॥ ४५ ॥

१ चत्वारिंशेश्लोकेकज्ञात्वत्यत्र

आत्मनिधुनस्यपरमालैक्यभावमापन्नस्य ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ जीवपरमालनैरैक्यमेवमुख्ययोगशब्दार्थइतिवक्तुंमत्थादियोगत्रयमाह ॥ संयोगस्ति ॥ तथाचकथयति ॥ आत्मानसांसयुज्यतइति ॥ समायोगोमेलनंकुञ्जकइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ अर्थपडितैरितिपाठेअर्थविषयेविषयभोगविषयेपडितैरित्यर्थः ॥ तक्षैरेवज्ञानमोक्षश्चस्यात्ताचश्रुतिः ॥ कामोऽकार्षित्कामःकरोत्कामःकर्ताकामःकारयितेत्यादिरित्याशङ्क्यांतिमपक्षस्यतयोऽसाधकत्वमाह ॥ ४९ ॥ पूर्वयोस्तसाधकत्वमाह ॥ दुर्निवारेत्येकेन ॥ दुर्निवारायामनेदृत्तिःसायावन्नवर्ततेतवद्योगस्यजीवब्रह्मणोरैक्यलक्षणस्यनेदीयसीनिकटवर्तिनीअल्पापिक्विवर्तीवातुकिंतइच्चयः ॥ ५० ॥ मुख्ययोगशब्दार्थमाह ॥ वृत्तिहीनमिति ॥ क्षेत्रज्ञेशोधितत्वंपदार्थस्वरूपपरमालनिवृत्तिहीनंमनएकीकृत्यतदालनैवप्रविलाप्यथोविमुख्येतमुक्तोभवतिसयागयुक्तोमुख्ययोगयुग्यतइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ एतद्विवरणेति ॥ बहिर्मुखानी

आत्मक्रीडस्यसतंसदालमिधुनस्यच ॥ आत्मन्येवसुखस्ययोगसिद्धिर्नदूरतः ॥ ४६ ॥ अत्रात्मव्यतिरेकेणद्वितीयोपपश्यति ॥ आत्मारामःसयोगोद्ब्राह्मीभूतोभवेदिह ॥ ४७ ॥ संयोगस्त्वात्ममनसोर्गोऽगइत्युच्यतवुधैः ॥ प्राणापानसमायोगोऽगइत्यपिकैश्चन ॥ ४८ ॥ विषयेद्वयसंयोगोऽगइत्यप्यपडितैः ॥ विषयासक्तचित्तानांज्ञानमोक्षश्चदूरतः ॥ ४९ ॥ दुर्निवारामनोवृत्तियावत्साननिवर्तते ॥ किंवदंत्यपि योगस्यतावन्नेदीयसीकृतः ॥ ५० ॥ वृत्तिहीनंमनःकृत्वाक्षेत्रज्ञपरमात्मनि ॥ एकीकृत्यविमुख्येतयोगयुक्तःसउच्यते ॥ ५१ ॥ बहिर्मुखानि सर्वाणिऋत्वाखान्यंतराणिवै ॥ मनस्येवैन्द्रियग्रामंमनश्चात्मनियोजयेत् ॥ ५२ ॥ सर्वभावविनिर्मुक्तक्षेत्रज्ञब्रह्मणिन्यसेत् ॥ एतद्व्यानंचयो गश्चशेषोन्योऽग्रंविस्तरः ॥ ५३ ॥ यन्नास्ति सर्वलोकेषु तदस्तीति विरुध्यते ॥ कथ्यमानंतदन्यस्य तद्वदेन वतिष्ठते ॥ ५४ ॥

तिद्वान्ध्याम् ॥ बहिर्मुखानीन्द्रियाणिचक्षुरादीनिबहिर्द्विद्रियाणीत्यर्थः ॥ अंतराणिवाग्निबुद्ध्यहंकारचित्तान्यतरिन्द्रियाणिचमनस्यैवकृत्वाविषयेभ्यप्रत्याहृत्यतद्विद्ययांमबहिर्तरिन्द्रियसमुदायंमनश्चात्मनियोजयेत्प्रत्यगात्मनिक्षेत्रज्ञेप्रविलापयेदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ तंक्षेत्रज्ञंसर्वभावविनिर्मुक्तंसाक्षिवद्रष्टृत्वप्रत्यक्षादिसर्वविकारहितंशुद्धंत्वंपदार्थब्रह्मणिशुद्धेतत्पदार्थसजातीयविजातीयस्यगतभेदराहितेपरमानंदस्वरूपेन्यसैदेकीकुर्यादित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ननुयद्येतादृशंध्यानयोगश्चवर्ततेतद्विस्वेषांचेतसि किमिति न भायान्न ब्रह्म ॥ यन्नास्तीति ॥ सर्वलोकेषु तत्पत्यग्रहैक्यं नास्ति स्फुरति तदस्तीति तच्च क्षेत्रज्ञेन कथ्यमानं विरुध्यते पूर्वेषु अतस्तदन्यस्य प्राकृतस्य तद्वदेन वतिष्ठते नोल्लसतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुः प्राकृताः ॥ बाधितमर्थवदोपिन बोधयति किंचन असंभाष्यं न वक्तव्यं प्रत्यक्षं दृश्यते यदि शिलातरतिपानीयं गीतां गयति वान इत्यादि ॥ ५४ ॥

एतदेवसदृष्टांतस्पष्टयति ॥ स्वसंवेद्यमिति ॥ तत्प्रत्यग्रहसत्त्वसंवेद्यपुण्यकर्मदिनाशुद्धांतःकरणयोगाभ्यासेनयोगिभिः स्वयमेवज्ञेयम् ॥ तत्रदृष्टांतः ॥ कुमारीस्त्रीसुखंयथेति ॥ कुमारीयथास्त्रीसुखंभूतसंगजन्मिः कथ्यमानमपि स्वसंवेद्यत्वात् न जानाति तथा तत्त्वसंवेद्यं प्रत्यग्रहयोगैर्निवेदयति जानाति ॥ अत्रापि दृष्टांतः ॥ जात्यंधोवातिकादीपदशमिवेति ॥ वर्णिकाभितिपाठेचित्रिकाभिवेत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ननयोगाभ्यासवर्तोपि स्ववैतनजानंतीति दृश्यते तत्राह ॥ नित्येति ॥ यदाकदाचिदभ्यासवतानलभ्यतइति भावः ॥ तत्किमप्याकांक्षायामाह ॥ तत्सूक्ष्मत्वादिति ॥ तत्संब्रह्मण्यं कक्षणमपि स्थिरात् नैवाभ्यगच्छेदित्यव्ययः ॥ तत्रहेतुरनिर्देशं वागादिभिर्निर्दिष्टुमशक्यम् ॥ बाह्यनस्योरविषयइत्यर्थः तत्रापि हेतुः सूक्ष्मत्वादिति ॥ ५६ ॥ बहिर्तरंगभावोनास्थिरत्वेदृष्टांतइत्यमाह ॥ वाताहतमुदकं यथायाचितमिति च ॥ तस्मात्तत्त्वब्रह्मणो न विश्वसेत्तद्वत्तत्त्वति विश्वासं न कुर्यादित्यर्थः ॥ ५७ ॥ किंचाचलस्यापि ब्रह्मणो

स्वसंवेद्यं हितद्वस्तु कुमारीस्त्रीसुखं यथा ॥ अयोगिनैव तद्वेत्ति जात्यंध इव वर्तिकाम् ॥ ५५ ॥ नित्याभ्यसनशीलस्य स्वसंवेद्यं हितद्ववेत् ॥ तत्सूक्ष्मत्वादनिर्देशं परंब्रह्मसनातनम् ॥ ५६ ॥ क्षणमप्यकमुदकं यानस्थिरतामियात् ॥ वाताहतं यथाचितं तस्मात्तस्य न विश्वसेत् ॥ ५७ ॥ अतोऽनिलं निरुधीतचित्तस्य स्थैर्ये हतवे ॥ मरुन्निरोधनार्थाय षडंगयोगमभ्यसेत् ॥ ५८ ॥ आसनं प्राणसंरोधः प्रत्याहारश्च धारणा ॥ ध्यानं समाधिरेतानि योगानि भवन्ति षट् ॥ ५९ ॥ आसनं निहतावतियावंत्याजीवयोनयः ॥ सिद्धासनमिदं प्रोक्तं योगिनो योगसिद्धिदम् ॥ ६० ॥

अस्थिरत्वं चित्ताधीन्यतस्तच्चित्तस्य स्थैर्यार्थं वायुस्थिरिकुर्यात्तस्य च स्थिरिकरणार्थं षट् आसनादीन् योगानियस्य तं योगं समभ्यसेत् आह्वय्य कुर्यादिति ॥ ५८ ॥ तान्येवांगानि दर्शयति ॥ आसनमिति ॥ ५९ ॥ आसनानीति ॥ यावंत्योजीवयोनयोजीवोत्पादकराणां नितावंत्येवासनानि सिद्धासनस्य योनिघटितत्वाद्यावंत्योजीवयोनयस्तावंत्येव सिद्धासनानीत्यर्थः ॥ एतदेव निर्विनिर्दिशति ॥ सिद्धासनमिति ॥ तथाचोक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ योनिद्वारकर्मधिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेन्मेढ्रे पादमथैकमेव दृढयधृत्त्वासंविग्रहं स्थाणुः संयमिन्नेन्द्रियोऽचलदृशापश्यदुद्योरंतरमेतन्मोक्षकपाठमेदं जनकं सिद्धासनं प्रोच्यते ॥ भगवते तु मेढ्रादुपरिविष्य स्ववामगुल्फं तथापरिगुल्फांतरं च निक्षिप्य सिद्धासनमिदं शब्देत् पूर्वोक्तमेवमस्त्यासनम् ॥ एतत्सिद्धासनं प्रादुरस्येव ज्यासनं विदुः ॥ मुक्तासनं च द्रव्ये प्रादुर्गुह्यं सासनं परइति ॥ सिद्धासनं च मन्दास्थामिति पाठेऽप्यासनमेव सिद्धासनम् ॥ तथा सत्यासनानीह तावन्ति यावंत्योजीवयोनय इत्यासनानां मानं त्यमात्रमुक्तमिति ज्ञेयम् ॥ ६० ॥

सिद्धासनस्यावांतरफलमाह ॥ एतदिति ॥ ६१ ॥ पद्मासनं स्वरूपमाह ॥ दक्षिणमिति द्वयम् ॥ याम्यारूपपरिदक्षिणारूपौ ॥ ६२ ॥ अस्य फलमाह ॥ भवेदिति ॥ दृढविषहो व्याधि रहितवेहो भवेदित्यर्थः ॥ एतदप्युक्तं तस्यामेव ॥ वामारूपपरिदक्षिणं चरणं संस्थाप्य वामं तथा दक्षारूपपरिदक्षिमेन विधिना धृत्वा कराभ्यां दृढम् ॥ अंगुष्ठौ हृदये निधाय चिबुकं नासाग्र मालोक्येदेतद्व्याधिविनाशनं च यमिना पद्मासनं प्रोच्यते ॥ मतांतेतु ॥ उत्तानौ चरणौ कृत्वा ऊरुसंस्थौ प्रयत्नतः ऊरुमध्ये तथोत्तानौ पाणी कृत्वा ततो दृशौ नासाग्रं विन्यसेद्राजदंतमूलं च जिह्वा उत्तम्य चिबुकं वक्ष्युत्थाप्य वनंशैः इदं पद्मासनं प्रोक्तं योगिनां सर्वसिद्धिदम् ॥ ६३ ॥ योगाभ्यासे आसने नियमाभावमाहाथवेति ॥ यस्मिन् स्थितिकादां वृत्तिसंबन्धः ॥ आदिशब्देन वीरासनं कूर्मासनं कुक्कुटासनं धनुरासनं मत्स्यासनं दीनमृगंते ॥ एतेषामपि लक्षणानि तस्यामेवोक्तानि ॥ जान्वो रंतरे सस्य कृत्वा पाद

एतदभ्यासनात्त्रित्यवर्षं दाढ्यमवाप्नुयात् ॥ ६१ ॥ दक्षिणं चरणं न्यस्य वामारूपपरिगवित् ॥ याम्यारूपपरिवामं च पद्मासनमिदं विदुः ॥ ६२ ॥ कराभ्यां धारयेत्पश्चादंगुष्ठौ दृढबंधवित् ॥ भवेत्पद्मासनादस्मादभ्यासादृढविग्रहः ॥ ६३ ॥ अथवा त्वासासने यस्मिन्मुखमस्योपजायते ॥ स्वस्तिकादौ तदध्यास्य योगं युंजीत योगवित् ॥ ६४ ॥ नतो यवद्विसामीप्येन जीर्णरण्यगोष्ठयोः ॥ नदृशमशकाकीर्णेन चैस्येन च चत्वरं ॥ ६५ ॥ केशाभस्मनुषांगारकीकसादिप्रदूषिते ॥ नाभ्यसेत्युतिगंधादौ न स्थानेन जनसंकुलः ॥ ६६ ॥

तले उभे ऋजुकायः समासीनः स्वस्तिकं तत्र चक्षते सव्ये दक्षिणं गुल्फं तस्यैवाध्वेनियोजयेत् ॥ दक्षिणे तु तथा सव्यगोमुखं गोमुखं यथा एकपादं तथैकस्मिन् विन्यसेदूरं संस्थितम् इतरांस्ति तथा चोर्ध्वरासनमिति रितं गुंदिनिरुध्य गुल्फाभ्यां व्युत्क्रमेण समाहितः कूर्मासनं भवेदतिदित्योगविदो विदुः पद्मासनं तु सव्यो ज्यजान्वो रंतरे करौ निवेश्य भूमौ संस्थाप्य व्योमस्य कुक्कुटासनं कुक्कुटासनं बंधस्थो दोभ्यां संबध्य कंधरां भवेत्कूर्मवदुत्तानमेतदुत्तानकूर्मकं पादांगुष्ठौ तृपाणिभ्यां गृह्णात्वा श्रवणाविधि धनुराकर्षणं कृत्वा धनुरासनमपीरितं वामारुमूलार्पितदक्ष जानु रंतरे बहिर्विष्टतदक्षोभ्यां प्रगृह्णातिष्ठपरिवर्तितांगः श्रीमत्स्थनाधो दितमासनं स्यादित्यादीनि ॥ ६४ ॥ निषेधमुखेन योगस्थानं निर्दिशति ॥ नतो येति द्वयेन ॥ दंशो माक्षिकाकारस्ततः स्थूलः कीटाविशेषः ॥ चैत्ये ग्रामस्थपूज्यवृक्षे ॥ महावृक्षाश्रये वृक्षकुल इत्यर्थः ॥ चत्वरं प्रांगणे ॥ ६५ ॥ काकसमास्थ आदिपदेन शोणितानि निगृह्यते ॥ ६६ ॥

प्रकारान्तरेण प्राणायामनामनिर्वक्ति ॥ प्राणइति ॥ तन्निबन्धनप्राणघटितप्राणनियन्त्रणं वा ॥ तदेवाह ॥ एकश्वासमयीमात्रेति ॥ मात्राद्वाक्षरोच्चार्यमाणः कालः ॥ १० ॥ प्राणायामइति ॥ उत्तिष्ठेद्भूमिपरित्यज्यान्तरिक्षं च्छेदित्यर्थः ॥ तथाचोक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कनीयसिभवेत्स्वेदः कपोभवतिमध्यमे उन्निष्ठत्युत्तमेप्राणरोधेपद्मासनेदृढति ॥ ११ ॥ फलसहितपङ्गदर्शयति ॥ प्राणायामैरिति ह्येन ॥ १२ ॥ धर्मशुभाशुभम् ॥ धर्मव्यधर्मस्योपलक्षणम् ॥ धर्मधर्मैषुण्यपापेषुभाशुभेतज्जन्यशुभाशुभादृष्टेचयत्केत्यर्थः ॥ कर्मेति पाठे स्पष्टवार्थः ॥ पङ्गमिति जातवेकवचनम् ॥ १३ ॥ प्रत्याहारदीनां पारिभाषिकाः संज्ञादर्शयति ॥ प्राणायामेति द्वाभ्याम् ॥ द्विषट्तेन द्वादशभिः ॥ प्रत्याहारौ द्वादशभिश्चतुश्चत्वारिंशदधिकशतप्राणायामानिर्वक्ति ॥ १० ॥

प्राणो देहगतो वायुरायामस्तन्निबन्धनम् ॥ एकश्वासमयीमात्रा प्राणायामो निरुच्यते ॥ १० ॥ प्राणायामेऽधर्मधर्मः कपो भवति मध्यमे ॥ उत्तिष्ठेदुत्तमे देहो बद्धपद्मासनो मुहुः ॥ ११ ॥ प्राणायामैर्द्विद्वेष्टोपापस्य हारेण पातकम् ॥ मनोर्धैर्यधारणया ध्यानेनेश्वरदर्शनम् ॥ १२ ॥ समाधिना लभेन्मोक्षं त्यक्त्वा धर्मशुभाशुभम् ॥ आसनेन वपुर्दाढ्यं पङ्गमिति कीर्तितम् ॥ १३ ॥ प्राणायामद्विषट्तेन प्रत्याहारउदाहृतः ॥ प्रत्याहारैर्द्वादशभिर्धारणापरिकीर्तिता ॥ १४ ॥ भवेदश्वरसंगत्यै ध्यानं द्वादशधारणम् ॥ ध्यानद्वादशकैर्नैव समाधिरसिधीयते ॥ १५ ॥ समाधेः परतो ज्योतिरनन्तं स्वप्रकाशकम् ॥ तस्मिन् हृष्टक्रियाकाण्डयातायातं निवर्तते ॥ १६ ॥ पवने व्योमसंप्राप्तं ध्वनिरुस्यते महान् ॥ घंटादीनां प्रवाद्यानां ततः सिद्धिरदूरतः ॥ १७ ॥

त्रिंशदधिकशतप्राणायामैरित्यर्थः ॥ १० ॥ ईश्वरसंगत्यै ब्रह्मास्यैर्द्वादशधारणं अष्टाविंशत्यधिकशतशतौत्तरसहस्रप्राणायामयस्मिन्सिद्ध्यान्तं भवेत् ॥ ध्यानद्वादशकेन षट्त्रिंशदधिकशतशतौत्तरविंशतिसहस्रेण प्राणायामात्मकेन ॥ १५ ॥ पङ्गयोगप्राप्यं दर्शयति ॥ समाधौरेति ॥ ज्योतिः स्फुरद्गुणं अन्तर्दृष्ट्युरहितं दिशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यं वा स्वप्रकाशकं स्वयमेव भासमानम् ॥ अत्रायं गुरुत्वयं ज्योतिरिति श्रुतेः ॥ पुरुषार्थतामाह ॥ तस्मिन्मिति ॥ क्रियाकाण्डं तस्य निपाद्यं कर्म ॥ यातायातं यातं स्वर्गादिगमनमायातं मनुष्यादावागमनम् ॥ यद्वा यातं मरणं आयातं जन्मतश्च निवर्तते ॥ १६ ॥ पवनइति ॥ पवने प्राणवायौ व्योमब्रह्मरंध्रसंप्राप्तेति घंटादीनां प्रकृष्टवाद्यानां महान् ध्वनिरुस्यते ततो व्यने रन्तरमदूतो निकटवृत्तिरिद्विर्योगफलाभित्यर्थः ॥ १७ ॥

113311

शनेन ॥ १ ॥ प्रत्याहारस्यफलमाह ॥ प्रत्याहर्ततीति ॥ प्रत्याहृतितिविधानेनविषयेषुदोषाद्यनुसंधानेन ॥ २ ॥ महामुद्रादानंशमुद्राणांमध्यविपरिताख्याकरणंमुद्रावक्तुंप्रस्तावयति ॥ नाभीति ॥ तदुक्तम् ॥ हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ महामुद्रामहाबंधोमहावेधश्चखेचरी उड्डियानंमूलबंधोबंधोजालंधराभिधः करणीविपरिताख्यावज्जोलीशक्तिचालनम् एतद्ध्रमुद्रादशंकराभरणवर्जितमिति ॥ वर्षतिसुधाभितिशेषः ॥ एवंप्रसेदित्यत्रापि ॥ तदुक्तंतस्यामेव ॥ यत्किंचित्स्त्ववेतंचद्रादमृतंदिव्यहापिच तस्मैवग्रसतेसूर्यस्तेनतस्यविनाशितेति ॥ ३ ॥ तद्योगशास्त्रेप्रसिद्धंकरणंविपरिताख्यम् ॥ तदुक्तंतस्यामेव ॥ तत्रास्तिकरणंदिव्यसूर्यस्यमुखबंधनम् गुरुपदेशतोज्ञेयननुशास्त्रस्यकोटंजिति ॥ यथावस्थितस्यनाभ्यादेवंपरित्येनावस्थानंविपरिताख्यकरणमित्यर्थः ॥ एतदपितस्यामुक्तम् ॥ पादद्वयथाश्लोकमेव करणीविपरिताख्यागुरुत्वात्केनलभ्यतइति ॥ ४ ॥

विपरीतास्थितत्करणविशेषमेवतफलसहितदर्शयति ॥ काकेत्यारभ्यासनेनेत्यतःप्राक्तनमर्थयेन ॥ काकचंचुवदास्येनकाकत्रोटितुल्येनमुखेन ॥ शीतलशीतलमत्यन्तशीतलमित्यर्थः ॥
प्राणविधानज्ञप्राणायामानुष्ठानज्ञानवान् ॥ ५ ॥ धयन्पिबन् ॥ लिहन्निक्किचिन् ॥ ६ ॥ ७ ॥ सपीड्येति ॥ राजह्योमिमन् ॥ अंतर्बिलंजिद्धायामूलभागस्थंच्छिद्रम् ॥ ८ ॥
अभ्युतेति ॥ अणिमादिगुणानामुदयोयस्यात्तेनैतस्मथा ॥ अणिमादिगुणोदयंयथास्यादिति क्रियाविशेषणवा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ धारणायाःपारिभाषिकलक्षणंतरमाह ॥ तद

काकचंचुवदास्येनशीतलंशीतलंपिबेत् ॥ प्राणंप्राणविधानज्ञोयोगीभवतिनिर्जरः ॥ ५ ॥ रसनांतालुविवरेनिधायोर्ध्वमुखोऽभ्युत्तम् ॥ ध
यन्निर्जरतांगच्छेदाषण्मासान्नसंशयः ॥ ६ ॥ ऊर्ध्वजिह्वःस्थिरोभूवासोमपानंकरोति यः ॥ मासार्धेननसंदोहस्तुजयतियोगवित् ॥ ७ ॥
संपीड्यरसनाग्रेणराजदंतर्विलंभेत् ॥ ध्यात्वासुधामयीद्वीषणमासेनकविभवेत् ॥ ८ ॥ अमृतापूर्णदेहस्ययोगिनोद्वित्रिवत्सरात् ॥ ऊर्ध्व
प्रवर्ततेरेतोत्थाणिमादिगुणोदयम् ॥ ९ ॥ नित्यसोमकलापूर्णशरीरंयस्ययोगिनः ॥ तत्क्षेकेनापिदृष्टस्यविषतस्यनसर्पति ॥ १० ॥ आसनेन
समायुक्तःप्राणायामेनसंयुतः ॥ प्रत्याहारेणसंपन्नोधारणामथचाभ्यसेत् ॥ ११ ॥ तदयंपंचभूतानांधारणांयःपृथक्पृथक् ॥ मनसोनि
श्रलत्वेनधारणासाभिधीयते ॥ १२ ॥ हरितालनिभांभूमिसलकारंसेवधसम् ॥ चतुष्कोणाहृदिध्यायेदेषास्यास्मिन्नितिधारणा ॥ १३ ॥ कंठे
ऽबुतत्वमर्धदुनिभंविष्णुसमन्वितम् ॥ वकारत्रीजंकुंदाभंध्यायन्नंजयेदिति ॥ १४ ॥ तालुस्थमिन्द्रगोपाभंत्रिकोणरेफंसंयुतम् ॥ रुद्रणा
धिष्ठितंतेजोध्यात्वावर्द्धिजयेदिति ॥ १५ ॥ वायुतत्त्वंभूवार्मभ्येतत्तमंजनसन्निभम् ॥ यंबीजमीशदैवत्वध्यायन्वायुंजयेदिति ॥ १६ ॥

यइत्येकेन ॥ १२ ॥ तामेवधारणांदर्शयति ॥ हरितालेतिपंचभिः ॥ सलकारापृथ्वीबीजेनलकोणसहितम् ॥ सवेधसंब्रह्मदैवताम् ॥ १३ ॥ कंठइति ॥ अबुतत्त्वजलपदार्थम् ॥ वका
रोबीजंयस्यतत्तथाअंबुजयेज्जलतत्त्वविलक्षणमात्मानंभावयेदेवमर्थेपि ॥ यद्वा जलादिष्वप्रतिहतगतित्वंछेदाभावंचाभ्यामुयादित्यर्थः ॥ १४ ॥ तालुस्थमिति ॥ इन्द्रगोपाभंत्रिकोणरेफंसंयुतम् ॥ रुद्रणा
मानरक्तवर्णकीटाविशेषाभम् ॥ रेफेणसंयुतंवन्द्बीजेनसहितम् ॥ १५ ॥ १६ ॥

आकाशं चेति ॥ एषानभो धारणाप्रोक्तेत्यन्वयः ॥ कासेत्याकांक्षायामाह ॥ आकाशं यद्वत्ततत्र प्राणं विनीय विशेषेण नीलाधारयेदिति ॥ यत्कीदृशम् ॥ मरीचिवारिसदृशं सुयसदृशं सदाशिवेनेश्वरेण सहितं शान्तिं निरुपद्रवं बीजत्वेन हकारमक्षरयन्त्रतत्तथा तत्राकाशतत्त्वे पंचयटिकं कालं यथास्यादभिव्याप्येति वा ॥ यद्वा पंचयटिकं पंचालं कंचिन्नाम्बिनं मनःसहितम् ॥ चित्तचित्तिभित्तिपाठे आत्मानुसंधानसहितमित्यर्थः ॥ कीदृशी धारणा ॥ मोक्षकपटाटनपटुः मोक्षद्वारेण सिंहं यत्कलपाटनं तस्य पाठनमुद्घाटनं तत्र पटुर्दृक्षा ॥ १७ ॥ उक्तानां धारणानां विशेषेण नाह ॥ संज्ञानेत्येकेन ॥ १८ ॥ ध्यानस्वरूपमाह ॥ ध्यादिति ॥ ध्यै धातुः श्रितायां स्मृतः कथितः ॥ तथा च पठति ॥ ध्यै चित्तायामिति ॥ चित्तातत्त्वे पदार्थमुनिश्चला

आकाशं च मरीचिवारिसदृशं यद्वद्भ्रंशं स्थितं यन्नाथेन सदाशिवेन सहितं शांतं हकारादरम् ॥ प्राणं तत्र विनीय पंचयटिकं चित्तचित्तान्वितं धारयेदेषामोक्षकपटाटनपटुः प्रोक्तानभो धारणा ॥ १७ ॥ संज्ञानीं श्लावनौ चैव दहनीं भ्रामणी तथा ॥ शमनी च भवंत्येता भूतानां पंच धारणाः ॥ १८ ॥ ध्यै चित्तायां स्मृतो धातुः श्रितातत्त्वे सुनिश्चला ॥ एतद्ध्यानमिह प्रोक्तं सगुणं निर्गुणं हि द्या ॥ १९ ॥ सगुणं वर्णभेदेन निर्गुणं केवलं मतम् समंत्रं सगुणं विद्धि निर्गुणं मंत्रवर्जितम् ॥ २० ॥ अतश्चेतो बहिः श्वसुरवस्थाप्य सुखासनम् ॥ समत्वं च शरीरस्य ध्यानमुद्रातिसिद्धिदा ॥ २१ ॥ नाश्रयभेदेन तत्सुण्यं न च वैराजसूयतः ॥ यत्सुण्यमेकध्यानं न लभेद्योगी स्थिरासनः ॥ २२ ॥ शब्दादीनां च तन्मात्रायावत्कर्णादिषु स्थिता ॥ तावदेव स्मृतं ध्यानं स्यात्समाधिरतः परम् ॥ २३ ॥ धारणा पंचनाडीका ध्यानं स्यात्पष्ठिनाडिकम् ॥ दिनद्वादशकेन स्यात्समाधिरिह भण्यते ॥ २४ ॥

एकाग्रता रूपं ॥ एतद्ध्यानमपि रूपं भेदेन संज्ञा मंत्रभेदेन वा द्विविधमित्याह ॥ एतद्ध्यानमिति साधेन ॥ १९ ॥ वर्णभेदेन रूपभेदेन ॥ २० ॥ ध्यानमुद्रा माहो नश्चेतदिति ॥ सुखासनं शरीरस्य समत्वं चाप्येचेत् ॥ अतर्नीयेत च शुश्रूषा हिः क्रियते इति यदेषाऽतिसिद्धिदा ध्यानमुद्देश्यः ॥ २१ ॥ ध्यानफलमाह ॥ ताश्च मेधेनेत्येकेन ॥ तथा चोक्तम् ॥ सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन्निमिषमच्युतं यतिस्तपस्वी भवति पार्कपावनपावन इति ॥ २२ ॥ ध्यानसमाधौ विभागमाह शब्दादीनां चेति ॥ तन्मात्रासुखावस्था ॥ अतः पतन्मात्रोपलब्ध्यः परम् ॥ २३ ॥ धारणा ध्यानसमाधीनां कलकल विभागमप्याह ॥ धारणेति ॥ पंचनाड्याः पंचशलयुनि अवच्छेदककालोऽप्यस्याः साधारणा पंचनाडिका ॥ नयतश्चेत्यनेन कम् ॥ पष्ठिनाड्योऽवच्छेदककालोऽयं सितद्ध्यानं तथा इह योगमार्गशास्त्रे वा ॥ २४ ॥

एवंप्रसंगात्कालकृतंधारणादीनां विज्ञागमभिधायस्यास्माधिरतः परमित्यत्रोक्तं संसर्गदर्शयति ॥ जलसंधवयोरिति त्रिभिः ॥ संधौ भवः संधवोलवणखंडः जलसंधवयो रथायोगतो मे लनात्साम्यमेक्यं भवति तथात्मनसौरिक्यं साम्यं बहिर्षयं परित्यज्यात्स न्येवलं श्रमन् न स्तिष्ठतीति यत्तत्समाधिरह्मण्यते ॥ अथ वाऽस्मादरो मनो मन उपाधिर्जीवस्तयारैक्यमिति ॥ २५ ॥ यदेति ॥ मानसं मनः ॥ समस्तत्वमेकरसपरमानंदत्वमर्थयोगिनः ॥ रसवैसः ॥ रसश्चेवायं लब्धवानंदी भवतीति श्रुतेः ॥ २६ ॥ तत्र प्रथमं श्लोकेन ससाधनयोस्तत्त्वंप्रदायैरैक्यमुक्तं द्वितीयेन निषेधमुखेन तृतीयेन विधिमुखेन तद्वद्व्यम ॥ २७ ॥ समाधिफलमाह ॥ नात्मानमिति द्वाभ्याम् ॥ आत्मानं स्वदेहम् ॥ मुखं विषयजम् ॥ मुखेतरदुःखम् ॥ २८ ॥ काल्य

जलसंधवयोः साम्यं यथा भवति योगतः ॥ तथात्ममनसोरैक्यं समाधिरह्मण्यते ॥ २५ ॥ यदा संक्षीयते प्राणो मानसं च प्रलीयते ॥ तदा समस्तत्वं यत्स समाधिरहोच्यते ॥ २६ ॥ यत्स मत्वं द्योरत्र जीवात्मपरमात्मनोः ॥ स नष्टसर्वसंकल्पः समाधिरभिधीयते ॥ २७ ॥ नात्मानं प रं वेत्ति न शीतं नोष्णमेव च ॥ समाधियुक्तो योगीन्द्रो न सुखं न सुखेतरम् ॥ २८ ॥ काल्येतैव कालेन लिप्यते नैव कर्मणा ॥ भिद्यते न च शस्त्रास्त्रै र्योगी युक्तः समाधिना ॥ २९ ॥ युक्ताहारविहारश्च युक्ते चेष्टा हि कर्मसु ॥ युक्तनिद्रावबोधश्च योगी तत्त्वं प्रपश्यति ॥ ३० ॥ तत्त्वं विज्ञानमानंदं ब्रह्म ब्रह्म विदो विदुः ॥ हेतुदृष्टांतरहितं वाङ्मनोभ्यामगोचरम् ॥ ३१ ॥ तत्र यागी निरालंबे निरातं के निरामये ॥ षडंगयोगविधिना परब्रह्मणिलीयते ॥ ३२ ॥ यथा धृतं धृतं क्षिप्तं धृतमेव हितं द्रवत् ॥ क्षीरे क्षीरं तथा योगी तत्र तन्मयतां व्रजेत् ॥ ३३ ॥

तेनीये चाल्यत इत्यर्थः ॥ कंभत इति पाठे काले न हेतुना न कंभते जीतो न भवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ योगिनो भोजनविहारदिनियमं दर्शयत्युपगफलं दर्शयति ॥ युक्ताहारैत्येकेन ॥ युक्तशब्दो त्रपरिभित्वाची ॥ तदुक्तं भगवता ॥ युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु युक्तस्वभावबोधस्य योगो भवति दुःखहेति ॥ १३० ॥ तत्त्वशब्दार्थमाह ॥ तत्त्वमिति ॥ विज्ञानं विशिष्टज्ञानं स्वयकाशं चैतन्यमित्यर्थः ॥ प्रपंचितमिति शेषः प्रपंचितमेतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ आनंदमुखं ब्रह्म ब्रह्म देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यं हेतुः कारणं दृष्टान्तेन दर्शनं तद्वद्वत् ॥ वाङ्मनोभ्यामगोचरं तयोरविषयं एतादृशं वस्तु तत्त्वं तत्त्वशब्दाच्च ब्रह्म ब्रह्म विदो विदुरित्यर्थः ॥ विज्ञानमानंदं ब्रह्म यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा सेह्यद्विभ्युतेः ॥ उभयोरपि दृष्टो तस्वनयोस्तत्त्वदर्शिमिति स्मृतेश्च ॥ ३१ ॥ तत्रेति ॥ निरातं के निरामये ॥ ३२ ॥ यथेति ॥ तत्र ब्रह्मणि ॥ ३३ ॥

अनसंजातपानीयैः न संजातपानीयेषु विभूत्या द्युतैर्द्रव्यैः शरीरमदनादिविद्व्यात् ॥ नकारश्रवणमार्पम् ॥ यद्वा न संजातानि असंजातानि नासंजातानि अनसंजातानि शानाया मश्रमेत्यनानित्यर्थः यानि पानीयानि तैरेतन्मर्दनविद्व्यादिति ॥ अमसंजातपानीयैरितिकचिन् ॥ कदुष्णं ईषदुष्णम् ॥ यद्वा कदुष्णं कृत्स्नितोष्णमत्युष्णमत्यल्पमुष्णं चेत्यर्थः ॥ क्षीरभोजिपायसभोजीदुग्धभोजीति वा ॥ ३१ ॥ योगिमात्रस्य लक्षणमाह ॥ ब्रह्मचारीति ॥ अष्टविधैव यमपरित्यागी ॥ तदुक्तम् ॥ दर्शनस्पर्शनैः कलिः ज्ञेक्षणं गुह्यभाषणं संकल्पोऽव्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च एतन्मैथुनमष्टांगं प्रवर्द्धन्ति मनोषिणः विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाचक्रोक्तिरिति ॥ सिद्धिञ्जाजो योगिनः स्वरूपमाह ॥ महामुद्रामिति ॥ एतासां पंचानां लक्षणस्य मेवानंतरं वक्ष्यति ॥ महामुद्रां विचरी मुद्राम् ॥ ३६ ॥ तत्र महामुद्रायां लक्षणमाह ॥ शोधनमिति ॥ नाडीजालस्य रक्तकुंभकोरुचैः शोधनम् ॥ घटनं योजनम् ॥

अनसंजातपानीयैर्विद्व्यादंगमर्दनम् ॥ त्यजेत्कदुष्मं लवणं क्षीरं भोजीसदा भवेत् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मचारी जितक्रोधो जितलोभो विमत्सरः ॥ अद्धमित्यंसदाभ्यासात्स योगीति निगद्यते ॥ ३५ ॥ महामुद्रां न भो मुद्रा मुड्डीयानं जलधरम् ॥ मूलबंधंतु यो वेत्ति स योगी योगसिद्धिभाक् ॥ ३६ ॥ शोधनं नाडीजालस्य घटनं चंद्रसूर्ययोः ॥ रसानां शोषणं सम्यक् ब्रह्मामुद्राभिधीयते ॥ ३७ ॥ यो निवा मां द्विणाऽऽपीड्य कृत्वा वक्षस्य लेहनुम् ॥ हस्ताभ्यां प्रसृतं पादंधारयेद्दक्षिणं चिरम् ॥ ३८ ॥ प्राणेन कुक्षिमापूर्य चिरं रं च येच्छनैः ॥ एषा प्रोक्ता महामुद्रा महाघोषविनाशिनी ॥ ३९ ॥ चंद्रांगे तु समभ्यस्य सूर्यांगे पुनरभ्यसेत् ॥ यावत्तुल्या भवत्संख्या ततो मुद्रां विसर्जयेत् ॥ ४० ॥ न हि पथ्यमपथ्यं वारसाः सर्वे पिनी रसाः ॥ अपि घोरा विषं पीतं पीचूषमिव जीयति ॥ ४१ ॥

नम् ॥ ग्राणापानाभ्यां सह ॥ रसानां विकारहेतूनाम् ॥ ३७ ॥ लक्षणांतरमाह ॥ यो निमित्तिद्विभ्याम् ॥ वामां द्विणां वामपादेन यो निशिश्रमापीड्य कृत्वा वक्षस्य लेहद्वयहेतुं चिबुकं कृत्वा हस्ताभ्यां प्रसृतं प्रसारितं दक्षिणपादंधारयेत् ॥ ३८ ॥ प्राणेन वायुना कुक्षिमुद्रमापूर्य पथ्याच्छनैः संरंचयेदिति येदया श्रीमहामुद्रा प्रोक्ता ॥ कथं भूता ॥ सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ३९ ॥ मुद्रायाः सागावधिमाह ॥ चंद्रांगमिति ॥ एवं पथ्यमतश्चंद्रांगे इडायां समभ्यस्य पथ्यात्सूर्यांगे पिंगलायां पुनरभ्यसेत् ॥ यावत्संख्या यात्रा तुल्या ॥ यस्य प्राणस्य यावती यात्रा संख्या विहितता भवेत् तावती वा स्यात् ॥ पूरककुंभकोरुचकाणां तुल्या मात्रा संख्या यावत्स्यात् तावत्यर्थेन मित्यर्थः ॥ ततो मुद्रां विसर्जयेत्येजेत् ॥ ४० ॥ महामुद्राभ्यां सस्य फलमाह ॥ न हीति द्वाभ्याम् ॥ एतां मुद्राभ्यां सतः पथ्यमपथ्यं वानास्ति ॥ यत्किंचिद्भुज्येत तत्सर्वपथ्यमित्यर्थः ॥ विकारहेतवो रसास्ते सर्वे पिनी रसा इत्यर्थः ॥ ४१ ॥

क्षयेति ॥ गुदावर्तोऽर्थः ॥ तदुक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ पादमूलेन वामेन योनिं संपीड्य दक्षिणं पादं प्रसारितं कृत्वा कारभ्यां पूरेयन्मखं कंठेरंध्रं समारोप्य धारयेद्वायुमुद्धतः यथादंडहतः सपीडडाकारः प्रजायते ऋज्वीभूता ततः शक्तिः कुंडली सहसा भवेत् तथा सौमरणावस्थां हरेत् द्विपदाश्रयां न हि पथ्यमपथ्यं नारसाः सर्वे पिनीरसाः अपि भुक्तं विषयो रपीयूषमिव जीयते चंद्रगितुसमन्वस्यस्यस्य गितुसमन्वसेत् क्षयः कुष्ठो गुदावर्तो गुल्मा जीर्णपुरोगमाः तस्य दोषाः क्षयं यांति महामुद्रा जरा मृत्यु विनाशिनी गोपनीया प्रयत्नेन न देया यस्य कस्य चिदिति ॥ ४२ ॥ नमो मुद्रायाः स्वरूपमाह ॥ कपालेति ॥ कपालकृहरेत्यादियथाश्लोकमेव ॥ ४३ ॥ एतन्मुद्राज्ञानस्य फलमाह ॥ न पीड्यत इति ॥ एतदपि स्फुटं तस्य मेव ॥ पीड्य खेचरी मुद्रा भवति ॥ तथा चोक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कपालकृहरेत्यादियथाश्लोकमेव ॥ ४३ ॥ कपालकृहरेत्यादियथाश्लोकमेव ॥ ४३ ॥ एतन्मुद्राज्ञानस्य फलमाह ॥ न पीड्यत इति ॥ एतदपि स्फुटं तस्य मेव ॥ पीड्य क्षयकुष्ठगुदावर्तगुल्मा जीर्णपुरोगमाः ॥ तस्य दोषाः क्षयं यांति महामुद्रा च योऽभ्यसेत् ॥ ४२ ॥ कपालकृहरे जिह्वा प्रविष्टा विपरीतगा ॥ भ्रुवो रंतर्गता द्विष्टिर्मुद्रा भवति खेचरी ॥ ४३ ॥ न पीड्यते शरीरेण न च लिप्येत कर्मणा ॥ वाध्यते न सकाले न यो मुद्रां वेत्ति खेचरीम् ॥ ४४ ॥ चित्तं चरति खेयस्माज्जिह्वा चरति खेगता ॥ तैर्न पाखेचरीनाम मुद्रा सिद्धिर्नैषेति ॥ ४५ ॥ यावद्द्विदुःस्थितो देहतावन्मृत्युभयंकृतः ॥ यावद्ब्रह्मज्ञानं भो मुद्रतावद्द्विदुर्न गच्छति ॥ ४६ ॥ उड्डीनं कुरुते यस्माद्दोहरात्रं महाखगः ॥ उड्डीयानंततः प्राक्तं तत्र बंधो विधीयते ॥ ४७ ॥ जठरे पाश्चिमतानना भेरुर्ध्वं च धारयेत् ॥ उड्डीयानोत्थय बंधो मृत्योरपि भयं त्यजेत् ॥ ४८ ॥ बध्नाति हि शिराजालमधोगामिनभोजलम् ॥ एषजालंधरो बंधः कंठे दुःखौघनाशनः ॥ ४९ ॥

तेनेत्यादियथाश्लोकमेव ॥ ४४ ॥ नमो मुद्राया एव खेचरीनामनिर्वक्ति ॥ चित्तं चरति ॥ एतदपि तस्यामेवोक्तम् ॥ चित्तमित्यादियथाश्लोकमेव ॥ तेन स्मृतेति विशेषः ॥ ४५ ॥ परया खेचरी मुद्राया मरणाभावे हेतुतामाह ॥ यावद्द्विदुःस्थितः ॥ विदुश्चरमो धातुः ॥ ४६ ॥ उड्डीयानं बंधं धक्त्वा दौतन्मादौ तन्मा निर्वक्ति ॥ उड्डीनमिति ॥ महाखगो महाप्राणः ॥ महत्तद्देहं द्विधाधारकत्वम् ॥ ४७ ॥ तत्र उड्डीयानं बंधमेवमाह ॥ जठर इति ॥ पाश्चिमतं न हस्ताभ्यां मध्ये कृत्वा प्रसारितस्य पादद्वयस्य मध्यं यथा जठरे नाभौ हृत् च धारयेदिति यदेष उड्डीयानं बंधः ॥ अस्माद्धां मृत्योरपि भयं त्यजेत् ॥ तदेतदुक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ बद्धो येन सुषुप्तायां प्राणस्तु उड्डीयते यतः तस्मादुड्डीयनाख्यो योगिभिः समुदाहृतः उड्डीनं कुरुते यस्माद्विश्वातं महाखगः उड्डीयानं ते देवस्या तत्र बंधोऽभिधीयते ॥ उदरे पाश्चिमतानना भेरुर्ध्वं च धारयेत् उड्डीयानोत्थय बंधो मृत्युमातंगं केसरति ॥ ४८ ॥ निर्वचनपूर्वकं जालंधरो बंधमाह ॥ बध्नातीति ॥ बध्नाति धारयति ॥ शिराजालं नाडीसमूहम् ॥ नमो जलंधरगिरांतर्गतं लिङ्गजलम् ॥ ४९ ॥

अस्यबंधस्य फलान्तरमाह ॥ जालंधर इति ॥ कंठसंकोचलक्षणे कंठमाकुंच्य हृदये स्थापनलक्षणेऽर्थाद्द्वयोः पीयूषमस्तंजलाटस्थ चंद्रमंडले स्थितम् ॥ अग्नौ जाठरेयथावतिप्रकुप्यति ॥ तदेतदुक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कंठमाकुंच्य हृदये स्थापयेद्ब्रह्म निच्छया बंधो जालंधराख्यो यमसूताख्यो पकारकः बध्नाति हि शिरा जालमधोगात्रमग्नौ जले ततो जालंधरो बंधः कंठेऽबौघनाशनः जालंधरे कृतबंधं कंठसंकोचलक्षणे न पीयूषपतत्यग्नौ न च वायुः प्रकुप्यतीति ॥ १५० ॥ मूलबंधस्वरूपमाह ॥ पाणिभागेन पादमूलभागेन ॥ आकुंचयेत्संकोचयेत् ॥ ५१ ॥ अस्य बंधस्य फलमाहापानेति ॥ सततसंवेदात् मूलबंधनाद्वेत्तोरपानप्राणयोरस्योपाश्रयं इति क्वचित् ॥ तदेतदुक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ पाणिभागेन संपीड्यो निमाकुंचयेद्दुदं अपानमूर्ध्वमाकुंच्य मूलबंधं धोयमुच्यते ॥ अथो गतमपानं वै ऊर्ध्वगंकुले हठात् आकुंचेन तन्तं प्रादुर्भूतं बंधं धृतुं योगिनः गुंदापण्यो नृसंपीड्य वायुमाकुंचयेद्ब्रह्म वांरांतथा चोर्ध्वसमायाति समीरणः प्राणापानौ नादं विदमूलबंधेन चैकतां गत्व योगस्य संसिद्धिं गच्छतो नात्र संशयः अपानप्राणयोरैक्यं क्षयो मूत्रपुरी जालंधरे कृतबंधं कंठसंकोचलक्षणे ॥ न पीयूषपतत्यग्नौ न च वायुः प्रधावति ॥ १५० ॥ पाणिभागेन संपीड्यो निमाकुंचयेद्दुदम् ॥ अपानमूर्ध्वमाकुंच्य मूलबंधो विधीयते ॥ ५१ ॥ अपानप्राणयोरैक्यं क्षयामूत्रपुरीषयोः ॥ युवाभावतिष्ठदोपि सततं मूलबंधनात् ॥ ५२ ॥ प्राणापानवशो जीव ऊर्ध्वधः परिधावति ॥ वामदक्षिणमार्गेण चंचलान्स्थितिं लभेत् ॥ ५३ ॥ गुणवद्वायथापक्षी गताप्याकृष्यते पुनः ॥ गुणैर्बद्धस्तथा जीवप्राणायामेन कृष्यते ॥ ५४ ॥ अपानः कर्षति प्राणं प्राणापानं च कर्षति ॥ ऊर्ध्वधः संस्थिता वेतौ संयोजयति योगवित् ॥ ५५ ॥ हकारेण बहिर्याति सकारेण विशालुनः ॥ हंसहंसेत्यतो मंत्रं जीवो जपति सर्वदा ॥ ५६ ॥

पयोः युवाभावतिष्ठदोपि सततं मूलबंधनादिति ॥ ५२ ॥ नवात्मनः कटस्थत्वाद्देहकाराभावाद्योगेन किंक्रियतन्त्राह ॥ प्राणापानेति ॥ प्राणापानवशस्तदायन्तस्तदुपाधिरित्यर्थः ॥ वामदक्षिणमार्गेण इडापि पालानां द्वयन ॥ अतएव चंचलः संस्थितिं न लभेन्नभजेत् ॥ अयेनैव वापाठः ॥ ५३ ॥ सदृष्टान्तरमाह ॥ गुणवद्ब्रह्म इति ॥ गुणेन ज्वागुणकार्यया वारज्जा बद्ध इत्यर्थः ॥ गुणैः सत्त्वं जस्तमोभिस्तत्कार्यैर्वाकार्यकारणसंघातः ॥ ५४ ॥ अतो योगविज्जीवस्य निश्चलतयाऽवस्थानार्थं प्राणापानयोरैक्यं करोतीत्याह ॥ अपान इति ॥ ५५ ॥ हकारेणेति ॥ हकारेणाकाशबीजेन बहिर्गच्छतीति ॥ यद्वा हकारेण पुरुषबीजेन सकारेण प्रकृतिबीजेन पुनर्विशेत् ॥ पुं प्रकृत्यात्मकौ हंसा वितिशरदाति लक्षकवचनात् ॥ अतो हेतोर्हंसहंसेति मंत्रं जीवसर्वदा जपति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ हंसहंसेति सदायः सर्वदेहेषु व्याप्तो वतति यथा श्निः काष्ठेषु तिलेषु तैलमिव विद्वान्मृग्युमेतीति ॥ लैंगे च ब्रह्मणो विचनम् ॥ एवं व्याहृत्य विश्वात्मालरूपमकरोत्तदा वाराहसहस्रपञ्चसंख्यं प्रापवान्पुराः तदा प्रश्रुतिमाह हंसो हंसो विराडिति हंसहंसेति याज्ञवल्क्येन हंसः सञ्जाविष्यतीति ॥ भागवते च ॥ हंसस्वरूप्यवदस्य तु मालयोगमिति ॥ अस्य मंत्रस्य चक्रप्याद्याः श्रुता वेदोक्ताः ॥ तथा हि ॥ अस्य हंसं चक्रं परव्यकं छंदः परमहंसो देवता भवतीति ॥ ५६ ॥

रात्रिदिनमध्यैकिंयद्वाजपतीतिपृच्छाद्योमाह ॥ षट्शतानीति ॥ सर्वदादिवारात्रौचषट्शतान्येकविंशतिसहस्राणिचयसंख्याभवतिएतत्संख्यान्वितंषट्शताधिकैकविंशतिसहस्रं
संख्यान्वितंमंत्रंहंसहस्ररूपजीवोजपतीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ षट्संख्याहारात्रयोरेकविंशतिसहस्राणिषट्शताधिकानिभवंतीति ॥ अस्यायमर्थः ॥ मंत्रजपसंख्यामाह ॥
षट्संख्याषष्ठिघटिकात्मकोहिदिवसःषोढाभिन्नःषट्संख्यातस्मिंसंवत्सराहारात्राणांप्रतिघटिकागणनयासंख्याषट्संख्याघटिकादशकैत्रिसहस्रंषट्शताधिकंभवतीत्यर्थः ॥ किंबहु
नाहोरात्रयोःअहनिरात्रौचैकविंशतिसहस्राणिषट्शतान्यधिकानिस्पष्टम् ॥ अतोनश्रुतिविरोधः ॥ ५७ ॥ अस्मन्मंत्रस्यनामकथयति ॥ अजयेति ॥ ५८ ॥ योगयुजतोयोगि
षट्शतानिदिवारात्रौसहस्राण्येकविंशतिः ॥ एतत्संख्यान्वितंमंत्रंजीवोजपतिसर्वदा ॥ ५७ ॥ अजपानामगायत्रीयोगिनांभक्षदायिनी ॥
अस्याःसंकल्पमात्रेणनरःपार्यैप्रमुच्यते ॥ ५८ ॥ अंतरायाभवंतीहयोगिनोयोगहानिदाः ॥ श्रूयतेदूरगावार्तादूरस्थदृश्यतपुः ॥ ५९ ॥ यो
जनानांशतंयातुंशक्तिःस्यान्निमिषार्धतः ॥ अर्चितानिशास्त्राणि कंठपाठीभवंतिहि ॥ १६० ॥ धारणाशक्तिरस्युग्रामहाभारालघुर्भवेत् ॥
क्षणकृशःक्षणस्थूलःक्षणमल्पःक्षणमहान् ॥ ६१ ॥ परकायंप्रविशतिरश्रवेंत्तिभाषितम् ॥ दिव्यगंधतनौधेनोदिव्यावाणीप्रवक्तिकेच
॥ ६२ ॥ प्राथ्यतेदिव्यकन्याभिर्दिव्यधारयतेपुः ॥ इत्यादयोऽतरायाःस्युर्योगसंसिद्धिसूचकाः ॥ ६३ ॥ यद्येभिरंतरायैर्नक्षिप्यतेऽस्यहमान
सम् ॥ तदत्रेतत्साम्नातिपदंब्रह्मादिदुर्लभम् ॥ ६४ ॥ यस्याप्यननिर्वर्तयस्याप्यनचशोचति ॥ तल्लभ्यतेपङ्गेनयोगेनकलशोद्भव ॥ ६५ ॥
एकेनजन्मनायोगःकयमित्यंप्रसिध्यति ॥ ऋतेचयोगसंसिद्धेःकथंमुक्तिरिहाप्यते ॥ ६६ ॥ उभेगुवहिनिर्वाणवर्त्मनीकिलकुंभज ॥ किंवा
काश्चांतन्यागःकिंवायोगीयमीदृशः ॥ ६७ ॥ चंचलेंद्रियवत्तिक्वाल्कलिकल्मषजुंभगात् ॥ अल्यायुपांतथानांकिहयोगमहोदयः ॥ ६८ ॥
अतएवहिजंतूनामहोदयपदप्रदः ॥ सदैवसदयावार्धिःकाश्चांविश्वेश्वरःस्थितः ॥ ६९ ॥ काश्चांसुखंनैकवल्थथालभ्येतजंतुभिः ॥ योगयु
क्त्याद्युपायैश्चनतथान्यन्नकुत्रचित् ॥ १७० ॥

नोविम्लहपाःसिद्धयर्थायांनिताउपेक्ष्यब्रह्मण्येवमनोधेयमित्याहंतरायाइत्यारभ्ययत्नाप्येत्यतःप्राक्तेननयेन ॥ अंतरायानेनमंत्रसंक्षेपतोदशयति ॥ श्रूयतइतिचतुर्भिः ॥ पुरोऽग्रतः
॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ तिरश्चांपश्वादीनाम् ॥ ६२ ॥ दिव्यकन्याभिरसरोभिः ॥ ६३ ॥ क्षिप्यतेक्षोभ्यते ॥ अस्ययोगिनः ॥ इहभोगज्जमौ ॥ तद्ब्रह्म ॥ तदेवमुक्षुभिःपद्यतेज्ञाय
तइतिपदम् ॥ ६४ ॥ तदेवपदंइदंशयन्योगफलमुपसंहरति ॥ यत्प्राप्येति ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥

काश्यामिति ॥ सदासर्वदा ॥ इहसंसारे ॥ सइतिपृथक्पदंवा ॥ अंतिमकालीनइत्यर्थः ॥ समोव्यावर्त्यमाह ॥ मुच्यतेनहेति ॥ ७१ ॥ ननुयोगेनतंतुयजेत् योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमालनइत्यादिवचनायोगादेवैकवर्त्यमन्यतेतत्कथंकाश्यादित्युक्तंकाश्यांननुप्युतुर्जनइतिव्यायेनसुखसाध्यमन्यमेवपदंगोयं गंदर्शयति ॥ विश्वेश्वरइति ॥ ७२ ॥ योगसमाधिस्तदूपांनिद्राबहिर्दिव्यभावसाध्यताम् ॥ ७३ ॥ द्वितीयपदंगंदर्शयति ॥ अकारइति ॥ त्रिविष्टपद्विलोचनः ॥ ७४ ॥ तृतीयपदं काश्यांस्वेदहसंयोगःसम्यग्योगउदाहृतः ॥ मुच्यतेनेहयोगेनक्षिप्रमन्येनकनचिन् ॥ ७५ ॥ विश्वेश्वरोविशालाक्षीधुनदीकालभ्रवः ॥ श्रीमानदुर्दिदपणिःपदंगोयोगएवै ॥ ७६ ॥ एतपदंगोयोगंनित्यंकाश्यानिषेवते ॥ संप्राव्ययोगनिद्रासंदर्धानमृत्तमश्नुते ॥ ७७ ॥ ओंकारःकृत्तिवासाश्रकंदारश्चत्रिविष्टपः ॥ वीरेश्वरोयविश्वेशःपदंगोयमिहापरः ॥ ७८ ॥ पादोदकासिसंभेदज्ञानोदमणिकर्णिकाः ॥ पदंगोयं महायोगोब्रह्मधर्मद्रवपि ॥ ७९ ॥ पदंगसेवनादस्माद्वाराणस्यानरोत्तम ॥ नजातुजायतजंतुर्जननीजठरेपुनः ॥ ८० ॥ गंगास्नानमहामुद्रामहापातकनाशिनी ॥ एतन्मुद्राकृताभ्यासोप्यमृतत्वमवाप्नुयात् ॥ ८१ ॥ काशीवीथिपुष्पंचारोमुद्राभवतिखेचरी ॥ खेचरोजायतनं खेचर्यामुद्रयानया ॥ ८२ ॥ उड्डीयसर्वतोदशाधानंवारणसांप्रति ॥ उड्डीयानोमहाबंधपमुन्यैप्रकल्पते ॥ ८३ ॥ जलस्यधारणमूर्ध्नि विश्वेशस्नानजन्मनः ॥ एषजालंधरोबंधःसमस्तसुरदुर्लभः ॥ ८४ ॥ एतंविघ्नशतेनापिघ्नकर्शांत्यजेत्सुधीः ॥ मूलबंधःस्मृतोत्यपदुःखमूल निरुक्तनः ॥ ८५ ॥ इतियोगःसमाख्यातोभयातेद्विविधोभुने ॥ सपदंगःसमुद्रश्चमुक्तंयशंभुभाषितः ॥ ८६ ॥ यावन्नोद्विग्वैकव्यंयावद्वाधिन बाधते ॥ यावकालविलंबोस्तितावद्योगरतोभवेत् ॥ ८७ ॥

गमाह ॥ पादोदकेति ॥ पादोदकंवरणा ॥ संभेदःसंगमः ॥ ज्ञानोदज्ञानवापी ॥ ब्रह्मधर्मद्रवोब्रह्मनालंब्रह्मेश्वरसमीपब्रह्मकुंडं धर्मद्रवपांचनदेधूतपाशापोपेनधर्मस्यैवद्रवत्वात् ॥ ब्रह्मावर्तेतिपाठोभावतापिद्रवविशेषोज्ञातव्यः ॥ ८८ ॥ ७५ ॥ तथासुखसाध्याःअन्याएवमुद्रादंशयति ॥ गंगास्नानमिति ॥ ७७ ॥ काशीवीथिपुष्पाश्यामार्गेषु खेचराणिचरन्तिखेचरोब्रह्मनिष्ठः ॥ कंब्रह्मस्वब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ ८६ ॥ ७९ ॥ ८३ ॥ द्विविधयोगमपसंहरति ॥ इतियोगइति ॥ समुद्रोमुद्रासहितः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

१ धर्मद्रवोधर्मकूपःपंचपदंवेतिपुस्तकांतरे

उत्तमयोगं जीवब्रह्मणैरैक्यलक्षणम् ॥ ८४ ॥ कालं मरणकालम् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ आतिथ्येऽनेहसि अतिथि मचन वेलायाम् ॥ कालं मरणसमयम् ॥ आयातं आगच्छतम् ॥ ८७ ॥
 त्रिकंठकं कटकं सारानर्थद्वयीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ १८९ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतयां काशीखंडटीकायां एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ द्विचत्वारिंशेऽध्यायिकाशीमाहान्यमिश्रिताः ॥ कालस्य वंचने पाया उच्यंते तिसु खषदाः ॥ १ ॥ कालं निकटतो ज्ञात्वा काशीनाथसमाश्रये दिव्युक्तं त्रपृच्छति ॥ कतिचित् कियति ॥ १ ॥
 उभयोर्योगोर्मध्ये काशीयोगो यमुत्तमः ॥ काशीयांगं समभ्यस्य प्राप्नुयाद् योगमुत्तमम् ॥ ८४ ॥ आधिव्याधिसहायिन्या जरायाम् मृत्युर्लिया ॥ कालं निकटतो ज्ञात्वा काशीनाथं समाश्रयेत् ॥ ८५ ॥ काशीनाथं समाश्रित्य कुतः कालं भयं नृणाम् ॥ क्रुद्धोऽपि जीव ललस्तच्च काश्यां सुमंगलम् ॥ ८६ ॥ आतिथ्येऽनेहसि यथा प्रतीक्षेता तिथि कृती ॥ काश्यां कालं तया द्वातं भाग्यवान् संप्रतीक्षते ॥ ८७ ॥ कलिः कालः कृतं कर्म त्रिकंठकमितीरितम् ॥ एतत्र यं न भवेदं न दनं वनासिनाम् ॥ ८८ ॥ अन्यत्रार्तिकतः कालः कलयिष्यत्यसंशयम् ॥ कालादभयमिच्छेच्च ततः काशीं समाश्रयेत् ॥ ८९ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे योगाख्यानां नमैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ अगस्त्यरुवाच ॥ ॥ कथं निकटतः कालो ज्ञायते हरं नंदन ॥ तानि चिह्नानि कतिचिद्ब्रूहि मे परिपृच्छतः ॥ १ ॥ ॥ कुमार उवाच ॥ ॥ वदामि कालचिह्नानि जायंते यानि देहिनाम् ॥ मृत्यौ निकटमापन्ने भुनेतानि निशाभय ॥ २ ॥ याम्यनासा पुट्यस्य वायुवर्तिद्वानि शम् ॥ अखंडमेव तस्यायुः क्षयत्यब्दत्रयेण हि ॥ ३ ॥ ब्रह्मरात्रं च्यहोरात्रं रविर्वहति संततम् ॥ अब्दमंकचतस्यैह जीवितं विधिरुच्यते ॥ ४ ॥ वेहेन्नासा पुट्यगुदशहा निनि रं रं रम् ॥ वातश्चेत्सहस्रं कान्तिस्तया जीवे दिनत्रयम् ॥ ५ ॥ नासा वल्मदयं हि विमातरि श्वा मुखाद्वहेत् ॥ शंसि दिनद्वयादवा कप्रयाणं तस्य चाव्य नि ॥ ६ ॥ अकस्मादेव यत्काले मृत्युः सन्निहितो भवेत् ॥ चित्तनीयः प्रयत्नेन सकालं मृत्युर्भीरुणा ॥ ७ ॥ सूर्यसमराशि स्येजन्मक्षस्ये निशाक रे ॥ पौष्णः सकालो द्रष्टव्यो यदाप्यरे विवहेत् ॥ ८ ॥

॥ २ ॥ याम्यनासा पुटदक्षिणनासा छिद्रे ॥ अखंडं निश्छिद्रम् ॥ ३ ॥ रविदक्षिणनाडी ॥ तस्यां वायुर्वहतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ कथं भूतो वातः ॥ सहस्रं कान्तिः सम्यक् कान्तिः स्रक् कान्तिरित्यर्थः ॥ तया सह वर्तमानः ॥ तया संकाया ॥ तदेति वा पाठः ॥ ५ ॥ नासेति ॥ मुखान् मुखद्वारा ॥ अव्यनियममार्गे ॥ ६ ॥ एते देवस्मृतयति ॥ अकस्मादिति ॥ ७ ॥ सूर्यदेवताकः ॥ याम्येदक्षिणनासापटे ॥ रविर्वायुः ॥ ८ ॥

तस्मिन्नेवौष्णकालएव ॥ अरुणरूपतं मुक्तम् ॥ ९ ॥ यस्येति ॥ बीजशुक्लम् मलयुषम् मूत्रमेतद्वितयवा ॥ इहसंसारं ॥ सहतिपाठेऽत्यव्यवहितेऽसमयइत्यर्थः ॥ १० ॥ इद्रेति ॥ प्रहमंडनस्तोगमनशीलम् ॥ ११ ॥ व्ययेति ॥ फूलत्यफूलाकाराब्जं क्वेतितपूर्वणाच्यः ॥ फूल्येति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अरुंधतीमिति श्लोकं स्वयमेव व्याचष्टे ॥ अरुंधती भवेदिति ॥ १४ ॥ वेत्तीति ॥ अकस्माच्छुद्धौषज्ज्वारिकं विनेत्यर्थः ॥ १५ ॥ षण्मासेति ॥ षण्मासां मृत्युर्यस्य तस्य मर्त्यस्य कंठश्च ओष्ठश्च सनाजिद्राचदांश्च तांश्च तालुपंचमा एते शुभ्यंति तद्वा

अकस्माद्दीक्षते यस्तु पुरुषं कृष्णपिंगलम् ॥ तस्मिन्नेव क्षणेऽरुणसंजीविदस्मिन् हयम् ॥ १ ॥ यस्य बीजं मलं मूत्रं मलं तु वा ॥ इहैकदापि तेद्यस्य अब्दं तस्यायुरिष्यते ॥ १० ॥ इन्द्रनीलनिर्भयो धिना गदं दयइक्षते ॥ इतस्ततः प्रहमं षण्मासेन संजीवति ॥ ११ ॥ व्यश्रेद्धिवा रिपूणां स्यः पृष्ठीकृत्य दिवाकरम् ॥ फूलत्याश्चिद्राचपं न पश्येत् षण्मासेन संजीवितः ॥ १२ ॥ अरुंधतीं ध्रुवं च विष्णोर्ह्वाणि पदानि च ॥ आसन्नमृत्युर्नापश्येच्चतुर्थमाह मंडलम् ॥ १३ ॥ अरुंधती भवेज्जिह्वा ध्रुवो नासाग्रमुच्यते ॥ विष्णोः पदानि भ्रूमध्यनेत्रयोर्मालं मंडलम् ॥ १४ ॥ वेत्ति नीला दिवर्णस्य कटुस्लादिरसस्य हि ॥ अकस्मादन्यथा भावं षण्मासेन स मृत्युभाक् ॥ १५ ॥ षण्मास मृत्योर्मर्त्यस्य कंठादुरसना रदाः ॥ शुभ्यं तिस्रस्ततं तद्विच्छायास्तालुपंचमाः ॥ १६ ॥ रेतः करजनेत्रां तानीलिमानं भजंति चेत् ॥ तर्हि कानाशनगरीषेषु मांसि ब्रजेन्नरः ॥ १७ ॥ संप्रवृत्तेन ध्रुवने मध्ये तेऽसौ तिचेन्नरः ॥ निश्चितं पंचमेमांसि धर्मराजातिथिर्भवेत् ॥ १८ ॥ द्रुतमारुह्य सरठं खिण्वा यस्य मस्तकं ॥ प्रयातियाति तस्यायुः षण्मासेन परिक्षयम् ॥ १९ ॥ सुस्नातस्यापि यस्याशु तदयं परिशुष्यति ॥ चरणौ च करौ वापि त्रिमासं तस्य जीवितम् ॥ २० ॥ प्रतिविंबं भवेद्यस्य पदं वंडपदाकृति ॥ पांसौ वा कर्दमे वापि पंचमासान्संजीवति ॥ २१ ॥ छाया प्रकंपते यस्य दहं धेविनिश्चले ॥ कृतांतदूता वध्नति चतुर्थे मासि तं नरम् ॥ २२ ॥ निजस्य प्रतिविंबस्य नीराज्यं मुकुरादिषु ॥ उत्तमांगं नयः पश्येत्स मासेन विनश्यति ॥ २३ ॥ मतिभ्रंशेऽस्त्वलेद्वाणां धनुरादं निरीक्षते ॥ रात्रौ चंद्रद्वयं चापि दिवा दौ च दिवा करौ ॥ २४ ॥

तथा विच्छायाश्च भवतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ रेत इति ॥ कानाशोऽत्रयमः ॥ १७ ॥ संप्रवृत्त इति ॥ निधुवनैर्धुने ॥ क्षौतिक्षुतं करोति ॥ १८ ॥ द्रुतमिति ॥ सरठः ककलासः ॥ त्रयोनीलरूपं तत्र वर्णायस्य स चित्रवर्णः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रतिविंबमिति ॥ खंडपदाकृति अर्द्धादिचरणाकारम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ निजस्येति ॥ नीराज्यं मुकुरादिषु दृष्टिप्रतिविंबं करहितं जलधृतं दर्पणादिषु ॥ २३ ॥ मतिरिति श्लोकत्रयवाक्यम् ॥ २४ ॥

तारकचक्रमित्यनेन एकस्य द्वयावदिशेन नास्ति दाष इति ध्वनितिम् ॥ शाक्राभिद्रसं बंधिकादंडमंडलं धनुः समूहः ॥ २५ ॥ गंधर्वनगरालयं आकाशेऽकस्माद्दृश्यमानं नगराकारमाश्रयम् ॥
 पंचत्वहेतवो मृत्युहेतवः ॥ हेतवे इति क्वचित् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रोक्ष्यते पृष्ठादौ स्थापयित्वा नीयते ॥ गोमायुः शृगालः ॥ ३० ॥ करैर्जेरु
 दिवा च तारकाचक्रं रात्रौ व्यामवितारकम् ॥ युगपच्च चतुर्दिक्षु शाक्रं कंदं डमंडलम् ॥ २५ ॥ भूरुहे भूधराग्रे च गंधर्वनगरालयम् ॥ दिवापि
 शाचनृत्यं च ते पंचत्वहेतवः ॥ २६ ॥ सर्वेष्वंतेषु चिह्नेषु धेकमपि वीक्षते ॥ तदामासावधि मृत्युः प्रतीक्षेत न चाधिकम् ॥ २७ ॥ करावरुद्ध
 श्रवणः शृणाति न यदा ध्वनिम् ॥ स्थूलः कृशः स्थूलस्तदा मासास्त्रिवर्ते ॥ २८ ॥ यः पश्येदात्मनश्छायां दक्षिणाशासमाश्रिताम् ॥ दिना
 निपंचजीवित्वा पंचत्वमुपयातिसः ॥ २९ ॥ प्रोक्ष्यते भक्ष्यते वापि पिशाचा सुरवायसैः ॥ भूतैः प्रतैः श्वभिरुधैर्गोमायुखरमूकरैः ॥ ३० ॥ रास
 भैः करभैः कीशैः श्येनैश्चतैर्वैकैः ॥ स्वप्नसर्जितं त्यक्त्वा वर्षति यममीक्षते ॥ ३१ ॥ गंधपुष्पांशुकैः शौणैः स्वातनुभूषितानरः ॥ यः पश्येत्स्वप्न
 समयसोऽष्टौ मासानित्यहो ॥ ३२ ॥ पांसुराशिं च वल्मीकं यूपदंडमथापि वा ॥ याधिगृहति वै स्वप्नसंप्लुमासिनस्यति ॥ ३३ ॥ रासभाकू
 ढमात्मानं तैलाभ्यं कंच मुंडितम् ॥ नीयमानं यमाशांशः स्वप्ने पश्येत्स्वपूर्वजान् ॥ ३४ ॥ स्वमौलीं स्वतनोवापि यः पश्येत्स्वप्नगोनरः ॥ दृष्टानि
 शुष्ककाष्ठानि पशुमासिनतिष्ठति ॥ ३५ ॥ लोहदंडं धरं कृष्णं पुरुषं कृष्णवाससम् ॥ स्वयं यो गच्छति तं पश्येत्स्वप्नान्मासान् न लंघयेत् ॥ ३६ ॥ का
 लीकुमारीयं स्वप्ने बध्नीयाद्वा द्रुपाशकैः ॥ समासेन समीक्षेत न गरीशमनोषिताम् ॥ ३७ ॥ नरायो वानरारूढो यायात्वा चीदिं शं स्वपन् ॥ दिनेः
 संपंचभिरेव पश्येत्संयमिनीपुरीम् ॥ ३८ ॥ कृपणोऽपि वदा न्यस्याद्वा न्यः कृपणो यदि ॥ प्रकृतेर्विकृतिश्चेत्स्यात्तदा पंचत्वमृच्छति ॥ ३९ ॥
 द्वैः ॥ कीशैर्वीनैः ॥ श्येनैः शीचान इति प्रसिद्धैः पक्षिभिः शैः ॥ ३१ ॥ गंधेति ॥ शोणैरुक्तवर्णैः ॥ अनिति जीवतीत्यर्थः ॥ अहो इत्यगस्त्यसंबोधनम् ॥ ३२ ॥ पांसि
 ति ॥ वल्मीकं वा मल्लूम् ॥ ३३ ॥ स्वमौलाविति ॥ स्वप्न इति पाठे स्वम इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कालीति ॥ बध्नीयादालोक्तं ॥ शमनोषितां येनाधि
 क्षिताम् ॥ ३७ ॥ न इति ॥ स्वपन् स्वमपश्यन् ॥ ३८ ॥ कृपण इति वदान्य उदारोदतेन यावत् ॥ प्रकृतेर्विकृतिः स्वप्नावस्यत्याग इत्यर्थः ॥ ३९ ॥

कालचिह्नान्युपसंहरत्कालवंचनोपायेद्वेगतीआह ॥ एतानीति ॥ ४० ॥ तत्राप्यतिमनोःश्रेष्ठत्वमाह ॥ नकालेति ॥ ४१ ॥ श्रेष्ठत्वमेवदर्शयति ॥ तावदिति ॥ विश्वेशमेवशरणंरक्षितारं विश्वेशस्यशरणमावासमविमुक्तमिति यावदिति वा ॥ निरतो नितरांतः ॥ ४२ ॥ प्राप्नोति ॥ पीतमुत्तरवहायांगायाः यथोयेन सपीतोत्तरवहापयाः ॥ वंधतदिंशदी नामिति शेषः ॥ कस्येति पाठकस्यैवोदयद्वयतां नायाति अपितु सर्वस्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ननु व्याधिकारोऽप्यनेन कालोऽपि करिष्येति न्याह ॥ करिष्येति ॥ यद्वा ननु काल एव प्रजनी एतानि कालचिह्नानि संत्यन्यानि बहून्त्यपि ॥ ज्ञात्वा भ्यस्येन्नरो योगमथ वा काशिकां श्रयेत् ॥ ४० ॥ न कालवंचनोपायं मुनेन्यमवयाम्यहम् ॥ विना स्रत्युज्यं काशीनाथं गमां वराधकम् ॥ ४१ ॥ तावद्गर्जति पापनितावद्गर्जधमो नृपः ॥ यावद्द्विश्वेशशरणं नरो निरतो ब्रजेत् ॥ ४२ ॥ प्राप्तविश्वेशरावासः पीतोत्तरवहापयाः ॥ स्पृष्टविश्वेशसंल्लिङ्गः कश्चातिन वंधताम् ॥ ४३ ॥ करिष्येत्कुपितः कालः किं काशीवासिनां नृणां म् ॥ कालेशिवः सयंकर्णे यत्र मंत्रोपदेशकः ॥ ४४ ॥ यथा प्रयाति शिशुताकौ मारं च यथागतम् ॥ सत्वरंगत्वरंतदद्यौ वनं चापि बाधकम् ॥ ४५ ॥ यावन्नाहि जरा कांतिर्यावन्नेद्विषयै क्लवम् ॥ तावत्सर्वं फलं गृह्णं हिवाकाशीं श्रयेत्सुधीः ॥ ४६ ॥ अन्यानि काललक्ष्माणि तिष्ठतु कलशोद्भव ॥ जरैव प्रथमं लक्ष्मचित्रं तत्रापि भीतिर्नाहि ॥ ४७ ॥ पराभूता हि जरया सर्वैश्च परिभूयते ॥ दहतारुण्यमाणि क्यो धनहीनः पुमानिव ॥ ४८ ॥ सुतावाक्यं न कुर्वति पत्नी प्रेमापि मुंचति ॥ बांधवानैव मन्यते जरसां श्लेषितं नरम् ॥ ४९ ॥ आश्लिष्टं जरया दृष्ट्वा परयो विद्विंशं किता भवेत्पराङ्मुखानित्यं प्रणयिन्यपि कामिनी ॥ ५० ॥ न जरा सदृशं व्याधिर्न दुःखं जरया समम् ॥ कारयिष्यपमानस्य जरैव मरणं नृणाम् ॥ ५१ ॥ न जीयेत तथा कालस्तपसा योगयुक्तिभिः ॥ यथाचिरेण कालेन काशीवासोऽहि जीयेत ॥ ५२ ॥

यो भारकत्वात्तत्राह ॥ करिष्येति ॥ करिष्येत्करिष्यति ॥ काले मरणव्यवहितसमये ॥ ४४ ॥ सानुजं वषट्कतसारमुपसंहरति ॥ यथेति द्वाभ्याम् ॥ ४५ ॥ सर्वपुत्रकलत्रादि ॥ फलं गृह्णं अनिर्वचनीयं गृह्णं च्छेदं पवा ॥ ४६ ॥ अहोभाग्यं लोकानामित्यनुकोशति ॥ अन्यानीति ॥ लक्ष्माणि चिह्नानि ॥ लक्ष्माणि ति वा पाठः ॥ एवमपि ॥ ४७ ॥ जरा कृता न दोषानाह ॥ पराभूत इति त्रिभिः ॥ दहतारुण्यमेवमाणि क्यं यस्य सः ॥ ४८ ॥ रहः संवधस्तु दूरे मासि मुंचनीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ एते देवसौख्यं प्रपंचयति ॥ आश्लिष्टमिति ॥ ५० ॥ जरानि दुःखमुपसंहरति ॥ न जरेति ॥ ५१ ॥ ननु तर्ह्यन्यत्र स्थित्वैव कालजयः कर्तव्यस्तत्राह ॥ न जीयेत इति ॥ अचिरेणेति पदच्छेदे काशीवासान्मरणपर्यंतं तादित्यर्थः ॥ ५२ ॥

ननुताहसर्वोपिलोकाः किमिति वार्धके कस्यानायातितत्राह ॥ विनायज्ञैरिति ॥ ५३ ॥ अतोमहताप्रयत्नेन काश्यां मरणमेव संपादनीयमित्याह ॥ काशीप्राप्तिरिति ॥ योगादीनां यत्फलं तद्वा तदुच्चात्काशीप्राप्तौ कार्थ्यामरणमेव योगादिरित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ननु काश्यामाश्रितायामपि कलिप्रभृतयो विघ्नाक्कार्थं तिनित्याह ॥ कः कलिरिति ॥ यदि वाराणसीश्रिता मरणावध्याश्रिता तदा कालादयः केवरा का इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ एतदेवाह ॥ कलिस्तानिति ॥ ५६ ॥ न केवलं काश्याश्रितानां कलिकालादीनां वाधाद्यभावमात्रं किं नु माक्षोपितेषां मुलभ्रएवेत्याह ॥ काशीति ॥ ५७ ॥ इतोपि हेतोः काशीसमाश्रयणीयेत्याह ॥ धनिन इति द्वाभ्यामा ॥ ५८ ॥ बरामिति ॥ कार्थासंस्पृश्यथाशास्त्रमावासः स्थितिरित्यास्तिसरश्रेष्ठो वरमित्यश्रेष्ठवाची ॥ धुसद्विवा विनायज्ञौ विनादानौ विनाव्रतजपादिभिः ॥ विनातिपुण्यसंभारैः काशीप्राप्तुमीहते ॥ ५९ ॥ काशीप्राप्तिरयं योगः काशीप्राप्तिरित्यतः पः ॥ काशीप्राप्तिरिदं न काशीप्राप्तिः शिवकृता ॥ ५४ ॥ कः कलिः कोथवाकलः काजरा किंच दुष्कृतम् ॥ कारुजः केतरायावाश्रिता वाराणसीयदि ॥ ५५ ॥ कलिस्तानेव वाधेत कालस्तांश्च जिघांसति ॥ एनां सितांश्च वाधेयेन काशीसमाश्रिताः ॥ ५६ ॥ काशीसमाश्रिता येनैश्वर्येनैश्वर्योचितः ॥ तारकं ज्ञानमासाधते मुक्ताः कर्मपाशतः ॥ ५७ ॥ धनिनो न तथा सौख्यं प्राप्नुवंति नराः क्वचित् ॥ यथानिधनतः काश्यालभंते सुखमव्ययम् ॥ ५८ ॥ वरं काशीसमावासीनां सौख्यं प्राप्नुवंति नराः क्वचित् ॥ ५९ ॥ स्थितोपि भगवानीशो मंदरं चारुकरं द्रुमम् ॥ काशीविनारतिनाऽपि दिवोदासं नृपोषिताम् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे कालवचनोपायानामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ६१ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ दिवोदासं नरपतिकथं देवस्त्रिलोचनः ॥ काशीसंस्त्याजयामास कथमागाच्च मंदरात् ॥ १ ॥ एतदाख्या नमाख्या हि श्रोतॄणां प्रमुदे भगोः ॥ स्कंद उवाच ॥ मंदरं गतवान् देवो ब्रह्मणो वाक्यगौरवात् ॥ तपसा तस्य संतुष्टो मंदरस्यैव भूतः ॥ २ ॥ नापदं स्वर्गमासीन आश्रितो यः स नरो न वरमित्यर्थः ॥ तत्र हेतुमाह ॥ पूर्वः काशीसमावासीयः स दुःखान्तं मोक्षं लभते परो युग्मदापदमासीनो यः स दुःखस्यांतनां शंलभतो ॥ १ ॥ विश्वनाथस्यापि काशीपरमानंदजनिका किमु तान्येषामित्याह ॥ स्थितोपीति ॥ ६० ॥ इति श्रीरा० का० द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ त्रिचत्वारिंशेऽध्यायेनाश्वयस्येन शालये ॥ दिवोदासस्य भूजानेऽप्रापस्तावदुच्यते ॥ १ ॥ स्थितोपि भगवानीशो मंदरं चारुकरं द्रुमम् ॥ काशीविनारतिनापि दिवोदासं नृपोषितामित्यन्तरं श्लोके मंदरस्य भावादिबोदासं नृपोषितावित्यावयित्वा भगवाक्काश्याभगादित्यर्थो दुक्तं त्रपृच्छति ॥ दिवोदासमिति ॥ सार्धं श्लोकं वाक्यम् ॥ भगो हे पूज्य ॥ १ ॥ तत्र प्रथमतो भगवतो मंदरमनेकारणमाह मंदरमिति श्लोकेन ॥ तस्य शाकद्वीपस्थस्य ॥ २ ॥

नकेवलं भगवानेव गतवानपितुसर्वदेवा इत्याह ॥ गतइति ॥ गिरिसुंदरपर्वतमुपस्थानो हर्म ॥ चारुकिंदरमिति कचित् ॥ ३ ॥ एतदेव प्रपंचयति ॥ क्षेत्राणीति त्रिभिः ॥ इह काश्यां काशी
तोऽन्यत्र क्षितेरपि क्षेत्राणि ॥ सर्वत्रात्र क्षितिशब्दे जंबूद्वीपविषयः ॥ १४ ॥ ५ ॥ सूरः सूर्यः ॥ अरमत्यर्थम् ॥ निर्जरा देवाः ॥ आयतनात्संस्थानात् ॥ परमिति पाठे परमं दर्शयित्वा ॥ ६ ॥
ततश्च गतेष्विति ॥ ७ ॥ मुनिश्चलासु स्थिरम् ॥ मुनिश्चलमिति पाठे क्रियाविशेषणम् ॥ धर्मेण पालयन् राजाः एधांचकेव धर्यामासा ॥ ८ ॥ मृग्यादीनां शलोकपालानां साधर्म्यमाह ॥ मृग्यदे
तिषाङ्गः ॥ प्रतपिताप्रकृष्टतापकर्ता ॥ ततापसूर्यइव सदतिकचिन्ताः ॥ ९ ॥ अखंडमिति ॥ सराजशत्रुसैन्याऽप्येव लोकाभेदाः दृष्टिबच्छप्रक्षेपका सैरा लोकिदृष्टः ॥ कथञ्चैतैः
गतेविश्वेश्वरे देवे मंदरा गिरिसुंदरम् ॥ गिरिशेन समं जगत्सु परिसर्वदेवैकसः ॥ ३ ॥ क्षेत्राणि वृण्वानीह न्यक्ता विष्णुरपि क्षितेः ॥ प्रयातो
मंदरं यत्र देवे देव उमाधवः ॥ ४ ॥ स्थानानि गणपत्यानि गणेशोपितो ब्रजत् ॥ हित्वा हमापि विप्रं द्रुगत्तवान्मंदरं प्रति ॥ ५ ॥ सूरः सौराणिसं
त्यज्य गतश्चायतनादरम् ॥ स्वसंस्थानं क्षितौ त्यक्त्वा ययुरन्येपि निर्जराः ॥ ६ ॥ गतेषु देवसंघेषु श्रुतिव्याः श्रुतिवपतिः ॥ चकारारज्यं निहं द्विवो
दासः प्रतापवान् ॥ ७ ॥ विधाय राजधानीं सवाराणस्यां सुनिश्चलाम् ॥ एधांचक्रमहाबुद्धिः प्रजाधर्मेण पालयन् ॥ ८ ॥ सूर्यवत्सप्रतपितुं
हृदां हृदिनेत्रयोः ॥ सोमवत्सुहृदामासीन्मानसेषु स्वकेष्वपि ॥ ९ ॥ अखंडमाखंडलवत्काण्डं कलधत्तुरण ॥ पलायमानं रालोकिशत्रुसैन्य
बलाहकैः ॥ १० ॥ सधर्मराजवज्जातो धर्माधर्मविवेचकः ॥ अदंड्यान्मंडयन् राजादंड्यांश्च परिदंडयन् ॥ ११ ॥ धनं जयद्ववाधाक्षीप्तिरार
ण्यान्यनेकशः ॥ पार्श्वविपश्यांचकवैरिचक्रं विदूरगः ॥ १२ ॥ सांभूत्युपयजनाधीशोरिपुराक्षसवर्धनः ॥ जगत्याणसमानश्च जगत्याणन
तत्परः ॥ १३ ॥ राजराजः स एवाभूत्सर्वपांधनदः सताम् ॥ स एव रुद्रमूर्तिश्चैत्राक्षिष्टरिपुभीरणे ॥ १४ ॥
कुर्वन् दृष्टः ॥ आखंडसमप्रवैककल्पवायथा स्यात् लीलयेत्येतत् ॥ तथाकोदंडधनुः कलयेष्टकारयन् विस्फूर्जयन्नित्यर्थः ॥ कीदृशं धनुः ॥ आखंडलवत्तद्वदधनु रिवेत्यर्थः ॥ १० ॥ सइति ॥
सराजधर्मराजवज्जात इत्यन्वयः ॥ ११ ॥ धनं जयोऽग्निः ॥ अधाक्षीहृदाह ॥ परेशचव एवारण्या निपराण्यानि ॥ पार्श्वविरुणः ॥ पार्श्वयोचक्रे बंध ॥ विदूरगोऽतिदूरस्थापि ॥ १२ ॥
पुण्यजनाधार्मिकजनस्तेषामधीशः श्रेष्ठः ॥ पक्षांतरेपुण्यजनराक्षसास्तेषामधीशो निष्क्रान्तिः ॥ रिपवो राक्षसास्तेषां वर्धनच्छेदकः ॥ दधुच्छेदनं तिथातुः ॥ पक्षांतरेऽपि विवितिवाले
दः ॥ तेषां वर्धनोऽद्विकारकः ॥ श्लेषालंकारोयम् जगत्याणो वायुस्तत्समानः ॥ तत्र हेतुः जगत्याणनतत्सदिति ॥ वायुरपि तथा ॥ १३ ॥ राजराजः कुबेरः ॥ त्रैक्षिष्टदृष्टः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ अन्येभ्योदेव्यधिक्यमाह ॥ असाध्योऽजेयः ॥ साध्यानाँदवानाम् ॥ वसुभ्योदेवेभ्यः ॥ वसुनाथेन ॥ विग्रहः संप्रामकर्ता अनिष्टकरणे निवारक इत्यर्थः ॥ शरीरं रदतिवा ॥ दसतोऽश्विनीकुमाराम्याम् ॥ अजस्ररूपमाक् अधिकरूपमागित्यर्थः ॥ दसयोश्चस्वरूपमागिति पाठे स्पष्ट एवार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ निजगीतिभिः स्वकीयैर्गीतिः ॥ स्वर्गसो दंस्वर्गसमानम् ॥ १८ ॥ नागबलीयसो जेभ्यः संप्रेभ्यो बाबलिष्ठस्य ॥ दनुजादोऽपुत्रादानवा इत्यर्थः ॥ १९ ॥ गुह्यचराहस्यकार्येषु चराः ॥ गुह्यतरा इति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ गुह्य कोदेव्यो नि विशेषः ॥ समितिहेराजन्वयमसुराः स्वैवैत्वांसंसे विष्याम इति यमोचुरिति शेषः ॥ २० ॥ स्वर्गविहायात्रस्थित्वा किमिति मांसे विष्यथ तत्राह ॥ यत इति ॥ यतस्तद्वाट्टे विश्वेषां स हि देवानां तं पसारूपं गृह्यतः ॥ विश्वे देवास्तत्संतु सुर्वति च भजंति च ॥ १५ ॥ असाध्यः सहसाध्यानां वसुभ्यो वसुनाधिकः ॥ ग्रहाणां विग्रहरोदसतोऽजस्ररूपमाक् ॥ १६ ॥ मरुद्गणानगणयंस्तुषितां स्तोषयन्गणैः ॥ सर्वविद्याधरो यस्तु स विद्याधरेष्वपि ॥ १७ ॥ अगवानि वगंधवान्यश्च के निजगीतिभिः ॥ रक्षुर्यक्षरक्षांसि तदुर्गस्वर्गसोदरम् ॥ १८ ॥ नागानां सिचक्रुश्च तस्य नागबलीयसः ॥ दनुजामनुजाकारं कृत्वा तंच सिषेविरे ॥ १९ ॥ जाता गुह्यचरा यस्य गुह्यकाः परितो वृषु ॥ संसे विष्यामहे राजन्सुरास्त्वांस्वै भवे ॥ २० ॥ वयं यतस्त्वद्विषये सुरा वासोऽपि दुर्लभः ॥ अशिक्षया क्षितिपतेरिह यस्य तुरंगमान् ॥ आशुगश्चापुगामित्वं पावमाने पथि स्थितः ॥ २१ ॥ अगजान्यस्य तु गजान्ग वर्मसुवष्मणः ॥ अजस्रदानिनो हृत्वा भवन्मन्येपि दानिनः ॥ २२ ॥ स दोजिरे च बोद्धारो योद्धारश्चरणजिरे ॥ नयस्य शस्त्रैर्विजितानशस्त्रैः केन चित्काचेत् ॥ २३ ॥ ननेत्रविषये जाना विषये यस्य भूभृतः ॥ सदानष्टपदोद्देव्यास्तदाऽनष्टपदाः प्रजाः ॥ २४ ॥ कलावानेक एवास्ति त्रिदिवेपि दिवौ कसाम् ॥ तस्य क्षोणिभृतः क्षोण्यां जनाः सर्वे कलालयाः ॥ २५ ॥ एक एव हि कामोस्ति स्वर्गोऽसौ प्रगवर्जितः ॥ सांगोपांग आश्रयसर्वेषां सर्वेका माहितदुवि ॥ २६ ॥

सुराणामप्यावासः स्थितिर्दुर्लभा कृतस्तत्रात्माकामिति भावः ॥ आशुगोवायुः पावमाने पथि अश्वगति शिखारूपे शास्त्रे पावमाने वायुमार्गे स्थितोपातिवा ॥ २१ ॥ अगजान् पर्वतजान् ॥ न विद्यते प्रतिपक्षभूतगजा ये पातानिति वा ॥ न गवर्म्मसुवष्मणः पर्वते देह्योपिशोभने देहान्मथूलदेहानित्यर्थः ॥ अजस्रदानिनोऽन्तरमदस्त्राविणः ॥ २२ ॥ बोद्धारो विचारकाः ॥ यस्य स दोजिरे स भांगे रणोचो बोद्धारो योद्धारश्चास्त्रैः शस्त्रैश्च यथासंख्यं केन चित् कुत्रापि निविजिता इत्यर्थः ॥ २३ ॥ ननेत्रेति ॥ यस्य भूभृतो विषये राज्ञे स दानष्टपदानष्टपदानाश्रयानष्टत्राणावाकेन चिद्वैष्याश्च प्रजाश्च ह्युर्गोचरे न जाताः ॥ किंतु तदा तस्मिन् राजनि अनष्टपदा अद्वैष्या एव प्रजा जाताः ॥ २४ ॥ कलावांश्चंद्रः ॥ कलालयाश्च तृषष्टिकलाश्रयाः ॥ २५ ॥ सांगोपांगाः अंगानि मन्थ्यावयवाऽपंगानि च तदवयवास्तस्माद्विज्ञाः ॥ पक्षांतरं सांगोपांगाः समग्राः ॥ २६ ॥

उपवर्ततेऽस्मिन्निष्ठुपवर्तनराज्यतः स्मिन् ॥ २७ ॥ आकर्षिण्युतः ॥ दृष्टस्यकावर्तनैतिभावः ॥ २८ ॥ अनवग्रहाऽष्टिप्रतिघातशून्याः ॥ २९ ॥ ३० ॥ सप्तशुक्राः सप्तोऽश्वः क्रातयो
 येषैति तथा ॥ प्रतिदिनं सप्तदश ॥ प्रतिगृहं मिति वा पाठः ॥ ३१ ॥ यथा स्वर्गः सप्तदशराः सप्तोऽप्सरः सप्तोऽस्य सप्तदशराः अपि किं सप्तदशराः अपि तु ताभ्यां यथाधिकतदप्सरः किं विदित्य
 तस्योपवर्तनेन ये कोनश्रुतोगोत्रभित्कचित् ॥ स्वर्गस्वर्गसदमीशोगोत्रभित्परिकीर्तितः ॥ २ ॥ क्षयीचतस्य विषये कोऽप्याकर्षणं न कलचित् ॥
 त्रिविष्टेक्षणा नाथः पक्षपक्षेक्षय्यते ॥ २८ ॥ नाकेन वग्रहाः सन्ति देशस्तस्याऽनवग्रहाः ॥ २९ ॥ हिरण्यगर्भः स्वर्लोकेऽप्येक एव प्रकाशते ॥
 हिरण्यगर्गः सर्वेषां तत्पौराणामिहालयाः ॥ ३० ॥ समाश्रयः स्वर्लोकेऽनितराभासतेऽशुमान् ॥ सप्तशुक्राः प्रतिदिनं वद्व्यास्तसुरैः कसः ॥ ३१ ॥
 सप्तदशरायास्वर्भूस्तस्युच्यपि सप्तदशराः ॥ एकैव पद्मावैकुण्ठतस्य पद्माकराः शतम् ॥ ३२ ॥ अनीतयश्च तद्भानाराजपुरुषः क्वचित् ॥ गृहगृहे
 विप्रतीकारमथ तस्य चिकीर्षवः ॥ गुरुणामेन्द्र्याचक्रुर्धर्मवर्मानुयायिनः ॥ ३५ ॥ भवादृशमिव मनेन प्रायशोधर्मचारिणाम् ॥ विबुधा वि
 दधत्येव महती रापदांती ॥ ३६ ॥ यद्यप्यसौ धराधीशो व्याधिना दुर्धराध्वरैः ॥ तानध्वरभुजोऽत्यंतयापि मुहुरानते ॥ ३७ ॥ स्वभावा एव
 दुर्मुसदोऽपरोक्षार्षा हि णुता ॥ बलिवाणदधीच्याधैरपरार्द्धकिमत्रैः ॥ ३८ ॥ अंतराया भवत्येव धर्मस्यापि पदपद ॥ तथापि निजोधर्मो ध
 र्मधीभिर्विमुच्यते ॥ ३९ ॥ अधर्मिणः समधेत धनधान्यसमृद्धिभिः ॥ अधर्मादेव च परं समूलं याल्यधोगतिम् ॥ ४० ॥ प्रजापालयतस्तस्य
 पुत्रानि विनिजौरसान् ॥ रिपुजयस्य नात्थोऽपि बभूवा धर्मसंग्रहः ॥ ४१ ॥

तारः ॥ नाके स्वर्गे ॥ अलकापतिः कुबेरः ॥ सर्वत्रायं शब्दः लयालकारः ॥ ३३ ॥ प्रस्तुतमाह ॥ दिवोदासस्येति ॥ तस्य पूर्वोक्तगुणवतः शरदामयुताष्टकं अशान्तिसहस्रवर्षं दिनप्रायं दे
 नमात्रप्रायं नमेव ॥ एकदिनप्रायमिति क्वचित् ॥ ३४ ॥ विप्रतः कारमपकारम् ॥ गुरुणा बृहस्पतिना सह ॥ ३५ ॥ प्रत्यक्षसिद्धं द्योतमाह ॥ भवादृशमिवेति ॥ ततोऽपरः ॥ ३६ ॥
 व्याधिनात् आराधितवान् पूजितवानित्यर्थः सुहृदो न तस्येति शेषः ॥ ३७ ॥ पूजकोऽमुहुरात्रं वेहेतुमाह ॥ स्वभावा इति ॥ हेतुमेव तर्कणासाधयति ॥ बलीति ॥ अत्र एषु देवेषु ॥ ३८ ॥ तर्हीति
 व्रशंकयार्धमस्माज्ज्येवनेत्याह ॥ अंतराया इति ॥ श्रेयांसि बहुविधानीति न्यायादित्यर्थः ॥ ३९ ॥ विप्रक्षेवाधकमाह ॥ अधर्मिण इति ॥ परैकैवल्यं पश्चादिति वा ॥ ४० ॥ ४१ ॥

षाड्गुण्यवेदिन इति ॥ संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसंश्रयाः षड्गुणास्तेषां भावः षाड्गुण्यतद्भेदेन ॥ बुद्धिबलतेजो ह्यपास्तिः शक्त्यस्त्यभिहृजितं महत्तरं चेतो यस्य तस्य ॥ चतुर्णां धर्मार्थ
 काममोक्षाणामुपायेषु विचिंतनं ज्ञानं यस्य तस्य ॥ वेदं विचिंतं भावे निष्ठा उकारस्थाने ओकारश्च षण्मार्षमा ॥ चतुराणां निपुणानामुपायानां विचिंतयत्येति वा ॥ ४२ ॥ विप्रतीकं नृमपकर्तुं ॥ तदो
 शितुः काशीपती देवो दासस्येत्येतत् ॥ स चासौ ईशिता च तत्तदेति वा ॥ ४३ ॥ पुनरपि तद्राष्ट्रगुणाननुवर्णयति ॥ एकपत्नीत्यारभ्य इत्यामृत्यतः प्राक्तेन ग्रंथेन ॥ एकस्यां पत्न्यां पाणिगृ
 षाड्गुण्यवेदिनस्तस्य त्रिशक्त्युजितचेतसः ॥ चतुरोपायवित्तस्य नरं ग्रंथिविदुः सुराः ॥ ४२ ॥ बुद्धिमंतोऽपि विधुवा विप्रतीकं नृमुद्यताः ॥ मनार्गपि
 न संशेकरपकर्तुं तदशितुः ॥ ४३ ॥ एकपत्नीव्रताः सर्वेषु मांसस्तस्य मंडले ॥ नारोषका चित्रैश्चैव सीदति व्रतधर्मीणि ॥ ४४ ॥ अनर्धातानि विप्रा
 भूदः शूरनैव बाहुजः ॥ वैस्थानं भिज्ञानैव सीदथोपाजनकर्मसु ॥ ४५ ॥ अनन्यदत्तयः शूद्रा द्विजशुश्रूषणं प्रति ॥ तस्यारोषे समभवन् दिवो दास
 स्य भूपतेः ॥ ४६ ॥ अपिपुतब्रह्मचर्यास्त्राष्ट्रब्रह्मचारिणः ॥ नित्यं गुरुकुलाधीनो वेदग्रहणतत्पराः ॥ ४७ ॥ आतिथ्यधर्मप्रवणा धर्मशास्त्रविच
 क्षणाः ॥ नित्यं साधुसमाचारागृहस्थास्तस्य सवतः ॥ ४८ ॥ तृतीयाश्रमिणोऽयस्मिन्वनद्यत्तिरुतादराः ॥ निःस्पृहा भ्रामवार्तासु वदवर्त्मानुसा
 रिणः ॥ ४९ ॥ सर्वसंगविनिर्मुक्तानिर्मुक्तानिष्परिग्रहाः ॥ वाङ्मनः कर्मदंढा द्वायतयां यत्र निःस्पृहाः ॥ ५० ॥ अन्यनुलोमजन्मानः प्रतिलोम
 भवा अपि ॥ स्वपारंपर्यतो दृष्टमना गवर्त्मन तत्पुजुः ॥ ५१ ॥ अनपत्यो न तद्राष्ट्रे धनहीनाऽपि कोपिन ॥ अट्टद्वेसे वीनो काश्चिदकांडमृतिभाक्कन ॥
 ॥ ५२ ॥ न चाटानैव वाचाटा वंचकानो न हिंसकाः ॥ न पाषंडान वै भंडानं रंडान च शौडिकाः ॥ ५३ ॥ श्रुतिघोषा हि सर्वत्र शास्त्रवादः पदे पदे ॥ स
 र्वत्र भुभगालापामुदामं गलगीतयः ॥ ५४ ॥ वीणावेणुप्रवादाश्च मृदंगमधुरस्वनाः ॥ सोमपानं विनान्यत्र पानगोष्ठी न कर्णगा ॥ ५५ ॥
 हीतायां व्रतसंक्लेशेऽपि तथैव ॥ परस्त्रीषु विमुखा इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अन्यनुलो
 मजन्मानः मधूविंसिक्तां वृक्षकरणाः ॥ प्रतिलोमभवाः सूतमागधवैदेहाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ चाटाश्चंचलाः ॥ वाचाटा बहुमाषिणः ॥ भंडां भंडकाः ॥ शौडिका मद्यविक्रेतारः ॥ ५३ ॥
 श्रुतिघोषो वेदघोषः ॥ पदे पदे क्षणे क्षणे ॥ ५४ ॥ सोमेति सोमपानं विनाऽन्यत्र पानगोष्ठी मद्यादपानवार्तानि कर्णगाश्चौद्वेदियं न प्राप्तैरर्थः ॥ कर्मगा इति पाठे कर्मणि क्रियमाणेन जा
 यत इत्यर्थः ॥ ५५ ॥

यज्ञस्यप्रथमसमयपुरोडाशोऽग्निषक्केमांसवैदहूयमानमांसाशिनः ॥ अन्यत्रपुरोडाशविहयनैवेत्यर्थः ॥ दुरोदरिणोद्यूतकराः ॥ अधमर्णःऋणग्रहीता ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अग्रजंज्येष्ठ
भ्रातरम् ॥ ५८ ॥ सपर्ययतिपूजयति ॥ ५९ ॥ बरिवस्यतीत्येतस्यापिसएवार्थः ॥ काशिदेवताःकारातिदेवताश्चेत्यर्थः ॥ भूमिदेवताइतिपाठेब्राह्मणानित्यर्थः ॥ समर्थ्यतेपूज्यतेसाधा
रणीजनैः ॥ अस्याःक्रियायाअयेपिसंबन्धः ॥ ६० ॥ शिवयोगिनःशिवैकशरणाः ॥ पाशुपताइतिकेचित् ॥ ६१ ॥ वाडवानाब्राह्मणानाम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ऋग्यसौनिकान्स्वययो
मांसांशिनःपुरोडाशैर्नैवान्यत्रकदाचन ॥ नदुरोदरिणोयत्रनाधमर्णानतस्कराः ॥ ५६ ॥ पुत्रस्यपित्रोःपदयोःपूजनदेवपूजनम् ॥ उपवा
सोब्रतर्तीदेवताराधनंपरम् ॥ ५७ ॥ नारीणांभर्तृपदयोरर्चनंतद्वचःश्रुतिः ॥ समर्चयंतिसततंमनुजानिजमग्रजम् ॥ ५८ ॥ सपर्ययतिमु
दिताश्रत्याःस्वामिपदांबुजम् ॥ हीनवर्णैरग्रवर्णवर्णयतेगुणगौरवैः ॥ ५९ ॥ वरिवस्यतिभूयोपित्रिकालंकाशिदेवताः ॥ सर्वत्रसर्वेविद्वांसः
समर्थ्यतेमनोरथैः ॥ ६० ॥ विद्वद्भिश्चतपोनिष्ठास्तपोनिष्ठैर्जितेन्द्रियाः ॥ जितेन्द्रियैर्ज्ञाननिष्ठाज्ञानिभिःशिवयोगिनः ॥ ६१ ॥ मंत्रप्रतमहाहं
विधियुक्तसुसंस्कृतम् ॥ वाडवानांमुखाग्नौचहूयतेऽहंनिर्हविः ॥ ६२ ॥ वापीकूपतडागानामारामाणांपदेपदे ॥ शुचिभिर्द्रव्यसंभारैःक
तरीयत्रभूरिशः ॥ ६३ ॥ यद्राष्ट्रेत्तृष्टपुश्रदृश्यंतेसर्वजातयः ॥ अर्निद्यसेवासंपन्नाविनाश्रगयुसौनिकान् ॥ ६४ ॥ इत्थंतस्यमहाजनेःस
र्वत्रशुचिर्वतिनः ॥ उन्मिषंतोप्यनिमिषामनाक्छिद्रंनलेभिरे ॥ ६५ ॥ अथोवाचाभारगुरुदेवानपचिकीर्षुकान् ॥ तस्मिन्राजनिधिमिष्ठुरि
ष्टुमंत्रवेदिषु ॥ ६६ ॥ ॥ गुरुवाच ॥ ॥ सधिविग्रहयानास्ति संश्रयैद्देवभावनम् ॥ यथासराजसंवेत्तिनतथात्रापिकश्चन ॥ ६७ ॥ उपायो
प्येकाग्वालिचतुष्विहद्वौकसः ॥ भेदोनामसंचेस्तिथेत्तपोबालिनितत्रहि ॥ ६८ ॥ तेनयद्यपिभूत्राभूमदेवाविवासिताः ॥ तथापिभूरि
शस्त्रसंत्यस्मत्प्रक्षपतिनः ॥ ६९ ॥ कालोनिमिषमात्रोपियान्विनानसुखंव्रजेत् ॥ अस्माकमपितस्यापिसंतितेत्तत्रमानिताः ॥ ७० ॥
लुब्धकाःसौनिकाःपाशुघातकाश्चतान् ॥ ६४ ॥ इत्थमिति ॥ इत्थंतस्यसमन्तरवर्णितगुणवतोदिवोदसस्यमहीजानेर्महीजानिभार्यायस्यसतथातस्यसर्वत्रशुचिरूपेणप्रवर्तमानस्य ॥
अनिमिषानिमेषरहितादेवाउन्मिषंतोपिउच्चैर्मिषंतोप्युन्मेषपूर्वकंविचारयंतोपीत्यर्थः ॥ इषद्व्यवकाशंछिद्रंनलेभिरेइति ॥ ६५ ॥ अथेति ॥ अपचिकीर्षुकानपकारंकर्तुमिच्छुकान् ॥
मंत्रवेदिषुसंस्थेवशिष्टे ॥ ६६ ॥ संधिश्चविग्रहश्चयानचआस्तिरासनंचसंश्रयंचेतिपंचानामेकवद्भावः ॥ ६७ ॥ चतुर्षुसमदानभेदेदेषुमये ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

॥ ७७ ॥ सात्प्रजानामनुरग्तावात्किम् यद्वा राज्यनाशोपिकितत्राह ॥ प्रजति ॥ ७८ ॥ किंच ॥ त्रिवर्गैति ॥ साधनाइतिस्त्रीत्वमार्षम् ॥ त्रिवर्गसाधनेत्याहोतुःसम्यग्धेतुरितिवा ॥ त्रिवर्गसाधयतीतित्रिवर्गसाधनाइतिप्रवहेतुरितिवा ॥ साधनइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ७९ ॥ प्रबद्धकार्यमुपसंहरति ॥ क्षीणइत्यर्थः ॥ ८० ॥ अद्वायथीदमम् ॥ नयतिस्वीकृत्येतिवा ॥ अय्ययंयथशब्दःभूतैजसीम् ॥ ८१ ॥ जेताआहवनीयगार्हपत्यदक्षिणग्रिहूपामित्यर्थः ॥ निजशक्तिःपाक्कांहाणमन्नादीनांहिकाशक्तिस्तस्मान्चित्तम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ महानसेऽधिकतिरधिकारोवतयेषैतितथापाकशालाधिकारिणइत्यर्थः ॥ क्षुधार्तमपितस्मिन्समयेविज्ञापनानर्हमपीत्यर्थः ॥ अतएवाप्यकाण्डइतिवक्ष्यति ॥ व्यजिज्ञापनविज्ञापयामासुः ॥ ८४ ॥

अत्येतिश्लोकद्वयवाक्यम् ॥ अत्यन्तिकांतमहत्करस्यस्यत्येतज्येततत्संबोधनहंअत्यत्स्करते ज्ञस्त्वं ॥ अकौटोऽनवसोऽपि ॥ ८५ ॥ विश्राणयेत्यप्यच्छेत् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ कुसुत्याय कयाकयापिकुसुलेत्यर्थः ॥ अविद्वान्मूर्खान्वयमहिमानमजानन्चित्तिवा ॥ ८८ ॥ कशानौवद्वौकशांक्षणांक्षणांनानाशमितिवा ॥ ८९ ॥ मय्यामहृत्यर्धवाक्यम् ॥ दिनांतोवद्विपाके नयापक्तिस्तस्याःभकाशात्सूर्यपाकेनजाताऽद्यतनीपक्तिःशुभोक्त्येतिवयंमय्यामहृत्यर्थाः ॥ ९० ॥ अंधसांचनेव्यवहर्तास्यांधसिकाःपाककतोरस्तेषांवाक्यम् ॥ विरुद्धाकृतिर्विक सूपाकराऊचुः ॥ अत्यहस्करतेजस्कप्रतापविजितानल ॥ किंचिद्द्विमुक्तमास्त्वोप्यकंडेरणपंडित ॥ ८५ ॥ यदिविश्राणयेद्राजन्भवानभ यदक्षिणाम् ॥ तदाविज्ञापयिष्यामःप्रबद्धकरसंपुटाः ॥ ८६ ॥ भ्रूसंज्ञयाकृतदेशाःप्रशस्तास्येनभूज ॥ सुदुविज्ञापयंचक्रुःपाकशाला धिकारिणः ॥ ८७ ॥ नजानीमोवयंनाथत्वत्पतापभयादितः ॥ कुसुत्यायकयाविद्वान्वशैवैश्वानरपुरात् ॥ ८८ ॥ कशानौकशांतान्प्रानेकथं पाकक्रियाभवेत् ॥ तथापिमूर्यपाकेनसिद्धापक्तिर्हिवाचन ॥ ८९ ॥ प्रभारादशमासाद्यतामिहवानयामहे ॥ मन्यामहेचभूजानेपकिरद्यत नीशुभा ॥ ९० ॥ श्रुत्वांधसिकवाक्यंसमहासत्वांमहामतिः ॥ नृपनिश्चयमासादेवानवैकृतत्विदम् ॥ ९१ ॥ क्षणंसंशीलयंसत्रददर्श तपसोबलात् ॥ नकवलजहौगेहंदुतभुक्कौदरीदरीः ॥ ९२ ॥ अप्यहामीदितोलाकाजगामचसुरालयम् ॥ भवत्विहहिकाहानिरस्माकंज्व लनेगते ॥ ९३ ॥ तेषामेवविचाराच्चहानिरपामुपवर्णाम् ॥ तद्वलनचर्चिकराव्यंयदमुदमुररीकृतम् ॥ ९४ ॥ पितामहेनमहतंगौरवात्प्रतिपादि तम् ॥ इतिचितयतस्तस्यमध्यलोकाशतक्रनोः ॥ ९५ ॥ पौराःसमागताहारिस्सहजानपदनैः ॥ द्वास्थेनचाज्ञयाराज्ञस्तत्संतःप्रवेशिताः ॥ ९६ ॥ दत्वापदंयथाहृतप्रणमःक्षोणिवज्जिणम् ॥ केचित्संभापिताराज्ञादरसांदरयागिरा ॥ ९७ ॥ केचिच्चसमुदाहृथाकेचिच्चकरसंज्ञया विसर्जितासनाराज्ञाबहुमानपुरःसरम् ॥ ९८ ॥

तिस्तस्याजातैर्विकृतमिदंहादोग्रगमनम् ॥ ब्रह्मतिपृथक्पदम् ॥ कृतंकर्म ॥ ९१ ॥ क्षणनिर्मायर्थश्लोकंवाक्यम् ॥ संशीलयन्त्यायत् ॥ गेहंपाकादिग्रहम् ॥ औदरीकरसंबन्धिर्नादे र्गृहोश्चेतिचकारस्यान्वयः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ विचाराद्यज्ञाद्यकरणेनेत्यामेवक्षतेः ॥ सुपर्वणदैवानाम् ॥ तद्वलेनदेवानंबलेन ॥ उररीकृतंसीकृतम् ॥ ९४ ॥ महतासर्वोत्तमेन ॥ महतइतिपाठगौरवविशेषणम् ॥ मध्यलोकशतक्रतोःधरातलेंद्रस्य ॥ ९५ ॥ पौराःपुरसंबन्धिनः ॥ जानपदैश्शस्थैः ॥ ९६ ॥ उपसर्गोपेदीयतइत्युपदुष्यपठौकम् ॥ उपदाभितियठेपि सएवार्थः ॥ आदरस्यसोदयासमानार्जया दरसोदरयाशंव्यव्यनितुल्ययेतिवा ॥ ९७ ॥ समुदाहर्पसहितया ॥ विसर्जितेतिश्लोकद्वयवाक्यम् ॥ ९८ ॥

तेषौरजनपदभोजिरेधिष्ठिताआसनानीत्यर्थः ॥ विसर्जितासनाइतिपूर्वमक्तत्वात् ॥ कुत्रअजिरेप्रागणे ॥ अजिरंविशिनाष्टि ॥ रत्नाचिरितिसपादनश्लोकेन ॥ मुरानोकहसौरभैःसुदु
 मभौदैःकुलाविजितामोदसदोहेतिरक्तान्यगंधसमूहे ॥ यद्वा तेअंतःप्रवेशिताइत्युक्तेनदेवांतःपुर्वविशिनाष्टि ॥ रत्नाचिरिति ॥ शेषंसमानम् ॥ अमेअजिरेइतिवापदच्छेदः ॥ नविद्य
 तेआदीनिर्यस्मान्स्मिन्नत्युज्ज्वलेइत्यर्थः ॥ भोजिरेभोजेइतिपाठोयद्यप्यपाठस्तथापिव्याख्यायते ॥ भोजिरेशिरसासिबंदनात् ॥ अमेअजिरेइतिच्छेदः ॥ अशब्देनिषेधे ॥ नभोजिरे
 साक्षादन्विधितत्वात् ॥ ९९ ॥ विशामिति ॥ विशांपतिःराजातदभिप्राययेतपापैरादानामभिप्रायज्ञात्वोवाच ॥ अभिप्रायज्ञानेहेतुगर्भविशेषणमाह ॥ तन्मूलच्छाययोरेतेषामुखकां
 त्यासूचितम् ॥ किमुवाचतदाह ॥ अलंभीत्येति ॥ १०० ॥ विकारकारिभिपरकारकारिभिल्लेखेदेवैः ॥ तेषांपराभवसौःक्यतोभिभवइत्यर्थः ॥ १ ॥ स्मारितंतुदितित्वापाठः ॥ २ ॥ जग
 तेजिरेभोजिरेसर्वैर्नाचिःपरिसेविते ॥ विजितामोदसदोहेहसुरानोकहसौरभैः ॥ राज्ञश्चतशलाकस्यच्छत्रस्यच्छाययाशुभे ॥ ९९ ॥ विशां
 पतिरथोवाचतन्मूलच्छाययेरितम् ॥ विज्ञायतदभिप्रायमलंभात्यापुरौकसः ॥ १०० ॥ विकारकारिभिल्लेखेयदिनीतोऽनलोभुवः ॥ एताव
 तैवकिंसिद्ध्यन्मयितेषांपराभवः ॥ १ ॥ चिकीर्षुर्हमेवासंपैराःकार्यमिदंपुरा ॥ परंत्युपेक्षितप्रायंदिष्टयतैःस्मारितंचिरात् ॥ २ ॥ गतोऽनलोऽ
 भवद्भ्रजगत्याणोपियावितः ॥ वरुणःपुण्यवंताभ्यामविलंबंप्रयावितः ॥ ३ ॥ अहमवहिपर्जन्योभविष्यामितपोबलात् ॥ मुदेजनपदानां
 चसर्वस्यसमृद्धिदः ॥ ४ ॥ तपोयोगवलेनाहमात्मानंपरिक्लृप्तम् ॥ त्रिधावद्विस्वरूपेणपक्वाष्टिव्यष्टिरुत्तमः ॥ ५ ॥ अंतर्बहिश्चयोद्धानभ
 स्वस्यद्वीदधत् ॥ सर्वेषामेववेत्स्यामित्वंतःकरणचोष्ठितम् ॥ ६ ॥ विधायचांभर्त्सामूर्त्तिसर्वजीवैकजीवनीम् ॥ प्रजाःसंजीविषियामिर्किंज
 डैर्विषयमम ॥ ७ ॥ यदाखेतमसापौराग्रस्यतेशशिभास्करौ ॥ तदानंकिंविनाताभ्यांजीवामःक्षितिमंडले ॥ ८ ॥
 त्याणोवायुः ॥ पुण्यवंताभ्यांचंद्रसूर्याभ्यांसह ॥ ३ ॥ पर्जन्यइदः ॥ ४ ॥ पक्वाष्टिव्यष्टिरुत्तमःप्राकयज्ञदाहुरुत्तमः ॥ तत्रप्राकमेहानसादौ यज्ञोऽग्निहोत्रादिरूपः दाहश्रीतापनय
 नादौ ॥ ५ ॥ अंतरिति ॥ अंतर्बहिश्चयोद्धानवततस्यनस्यतोवायोःपद्वीदधत्समित्यर्थः ॥ अंतर्बहिश्चइतिपाठेअंतर्बहिश्चरोद्वाभूत्वानभस्यतोवायोःपद्वीदधत्समित्यर्थः ॥ ६ ॥
 आंभर्त्सजलाधिष्ठात्रीचारुणीमित्यर्थः ॥ जडैर्जलद्विगुणयुक्तैर्जलैरित्यर्थः ॥ जडैर्जलैरितिवाडलयोरुक्त्वात् ॥ ७ ॥ यदेति ॥ खेआकारो ॥ अपइतिपाठेअमेसंमुखेप्रत्यक्षमित्यर्थः ॥
 तमसाराहुणानैहारादिरूपेणांधकारेणवा ॥ पौराइतिप्राधान्यात्केषांचित्संबोधनम् ॥ ८ ॥

१ तस्यराजशशांकास्यस्यपिपाठः

निशाचरेणचद्रेण ॥ शब्दच्छलेनराक्षससादृश्यं व्यनितम् ॥ किंचक्षयिणादक्षरापाक्षर्योरगवता ॥ कलंकिनागुर्वगनागमनकलंकव्रताच्च ॥ १ ॥ एवंतामाच्यतः कौपावेशेनसर्वेषामेव
स्वविषयाद्गमनमनुज्ञापयथाद्विष्टयकस्यचिद्व्यथयति ॥ अस्मादिति ॥ ११० ॥ ननुतथाभूतोपिप्रयथनिष्ठकारिर्निहिकथस्यापनीयस्तत्राह ॥ सएकइति ॥ सर्वेषामात्मत्वाद्दिशेषाकु
लैवेतत्त्वाच्चोपकर्तुंनजानान्येव ॥ किंचतस्येदमपकारकरणाज्ञानमुत्तमव्रतंपरमः संकल्पः ॥ १११ ॥ इतीति ॥ पौर्ग्वर्गइत्युपलक्षणम् ॥ आधिमुक्तचित्तोमानस्याप्यथयारहिनांतःक
रणः ॥ ११२ ॥ क्षितिपतिरिति ॥ तदभ्यादिकर्म ॥ तथापूर्ववत् ॥ अतिवद्वयकवद्वयकौ अतिक्रम्यवतइत्यतिवद्वयकम् ॥ शल्यंकीलकंलट्टीतिशेषः ॥ ११३ ॥ इति
श्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायां चित्रलारिशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ चतुर्भिर्धिकेचल्वारिशक्रेऽध्यायउत्तमे ॥ विशेषविग्रहंतस्थंकाशीवर्णनमुच्यते ॥ १ ॥ कथमाणा
श्रियंचांद्रमसींप्राप्यद्वादायिष्याम्यहंप्रजाः ॥ निशाचरेणकिमिहदायिणाचकलंकिना ॥ १ ॥ अस्मत्कुलेमूलभूतोभास्करोमान्यएवतः ॥ स
तिष्ठतुमुखेनात्रयातायातंकरेनुच ॥ १० ॥ सएकजगतामालाविशेषात्कुलदेवता ॥ सापकर्तुंनवत्येवतस्यदंष्ट्रतमुत्तमम् ॥ ११ ॥ इतिन
रपतिवाक्पुनरुधारासौधंश्रुतिपुटैःपरिपीयपौरवर्गः ॥ विकसितवदनांबुजो जगमनिजनिजमालयमाधिमूर्तचित्तः ॥ १२ ॥ क्षितिपतिर
पितत्तथाविधायतपसासाय्यामिहसिक्कित्रिलोक्याम् ॥ अतिवद्वयकमसौदधच्चतेजोद्युसदांशल्यमिवोच्चैर्कवर्भाव ॥ १३ ॥ इतिश्रीस्कं
दपुराणेकाशीखंडेदिवोदासप्रतापवर्णनं नामत्रिचल्वारिशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ अथमंदरकंदरोदरोल्लसदसमद्युतिरत्नमंदि
रे ॥ परितःसमाधिष्ठितामरेनिजशिखरेर्वसनीकृतांबरे ॥ निवसनजगदीश्वरहरःकृशरजनीशकलामनोहरः ॥ लभतेस्मनश्मंशंकरः प्र
सरकाशिविवियोजज्वरः ॥ २ ॥ विग्रहानलशान्तयेतदासमलेपिन्निपुरारिणापियः ॥ मलयोद्वपंकपुष्पप्रतिपेदद्यधुनापिपांसुताम् ॥ ३ ॥
चमंदरादितिप्रशस्योत्तरंक्षेत्रागमनकारणंकाशीवियोगजातमानंदाभावमीश्वरस्यदर्शयति ॥ अयेति ॥ श्लोकद्वयवाक्यम् ॥ अथबहुकालस्थित्यनंतरंशंकरःशर्मसुखंनलभतेस्म
नालभत ॥ किंकुर्वत् ॥ निवसन्निवासं कुर्वन् ॥ क मंदरस्यपर्वतस्यकंदरोदरोल्लसतिउच्चरतिस्फुरंतीति यावत् ॥ असमद्युतीनिनविद्यतेसमानाद्युतिःकांतियौषांतिनालानियमित्सन्मंद
रकंदरोदरोल्लसदसमद्युतिरलंतच्चतम्बदिंचेतितास्मिन् ॥ पातितःसर्वतःसम्यग्धिष्ठिताअमरायस्मिन् ॥ वसनीकृतंवल्लीकृतमंबयस्मिन् अत्युच्चैर्इत्यर्थः ॥ १ ॥ जगदीश्वरस्यप्रलयकाले
सर्वहरस्यबाबालचंद्रकलयामनोहरस्यापि ॥ शर्मलभनेहेतुमाह ॥ प्रसरदिति ॥ प्रसरन्नुच्छन्नकाशीवियोजज्वरोज्वरोऽप्येत्यस्यः ॥ २ ॥ भगवद्वाचसंलक्षं पांसुमुखेक्षमाणःकाशीविरह
ज्वरस्यतीव्रतामाह ॥ विरहेति ॥ तद्वान्निपुरहेणविरहागिरांस्त्यर्थसंचंदनरसःस्वगन्नेस्यकूलेपिलितःसरबाधुनापिपांसुतांपूलितांभस्मतांवाप्रतिपेदप्रेषेत्यर्थः ॥ ३ ॥

भगवद्वाच स्थिताः सर्पा उबोक्ष्यन्ते ॥ परितापेति ॥ कंकणीकृतानियानिपदिनीनां मृणालानि इति शेषः ॥ कथं भूतानि ॥ परितापहराणि मृदुलानि कोमलान्यपितानियद्यस्मात्सर्पा इति ईश्वरेण गदितानि तस्मात्कारणास्त्ययथास्यान्तथा न्येव सर्पाः अभूवन् नित्यार्थः ॥ ईश्वरेण सर्पा इति गदितानि यततद्गदनेन वस्त्रमभूदिति वा ॥ अहो खेदे आश्रये वा ॥ तत्र हेतुमाह ॥ महेश्वरेच्छेति ॥ तदुक्तं विषमप्यमृतं कचिद्वेदमृतं वा विषमीश्वरेच्छेयति ॥ ४ ॥ यदुदग्धनिधिमिति ॥ यतयः उर्विस्मये देवैर्दुग्धनिधिमथ्य मृदुसारशीतलभूणचंद्रसमकर्षि आकृष्ट उद्धृत इति यावत् ॥ सरुशः कलामात्रावशिष्टावभूव ॥ तत्र हेतुगर्भविशेषणमाह ॥ काशीविद्योगतमस्त्यईश्वरस्य मस्तेकेतापेन क्षीणशरीरः ॥ ५ ॥ यददीधर इति ॥ यद्यत एष हरः काशीविद्योगज्जाततापः संस्तदानीं परितापहरं धुनर्दीमौलिजटा एव नि कुंजस्त्यकोणं विस्तीर्णं धारतत एव हेतोरधुना पितानो जिहीतित्यजति ॥ ६ ॥ महत इति ॥ तस्य महतो विरहस्य शंकरोऽत्र पविशगतः सन्सभास्थैरपि सुरैर्न विविदेन ज्ञातः ॥ तत्र हेतुगर्भविशेषणमाह ॥ संवीतसुतापवेष्टितः अप्रकटात्यंततापव्याप्तः ॥ काशीविहजत्यत्वमेव तापपरितापहराणि पद्मिनीनां मृदुलान्यपि कंकणीकृतानि ॥ गदितानि यदीश्वरेण सर्पास्तदभूस्त्यमहो महेश्वरेच्छा ॥ ४ ॥ यदुदग्धनिधिनिधिमथ्य देवैर्मृदुसारः समकर्षिपूर्णचंद्रः ॥ सबभूव कृशो विद्योगतमेश्वरमूर्धोऽभ्यपरिक्षरच्छरीरः ॥ ५ ॥ यददीधरदेषजाततापः शुथुलमौलिजटानि कुंजकोण ॥ परितापहरं हरस्तदानीं धुनर्दीमौलिजटा एव नि कुंजकोण ॥ ५ ॥ महतो विरहस्य शंकरः प्रसभंतस्य वशीवशंगतः ॥ विविदेन सुरैः स दोगतैरपि संवीतसुतापवेष्टितः ॥ ७ ॥ अतिचित्रमिदं यदात्मना शुचिरप्यं पुरुषपट्यानिना ॥ स्वपुरीविरहोद्भवेन वै गरिताप्येतजगत्रये श्वरः ॥ ८ ॥ निजभालतलं कलानिधेः कलयानित्यमलं करंतियः ॥ सतदीश्वरमप्यतापयद्विधुरेको विपरीत एव तु ॥ ९ ॥ गरलं गलनालिकतले वि लसेदस्य नतेन तापितः ॥ अमृतांशुतुपारदीधितिप्रचयैरेव तु तापितोऽद्भुतम् ॥ १० ॥

स्य शोभनत्वम् ॥ ७ ॥ अतिचित्रमिति ॥ इदमतिचित्रम् ॥ किंतत् ॥ जगत्रये श्वरोऽपि शुचिः पवित्रोऽपि ॥ यद्वा प्रलयकाले सर्वसंतापकोपि संकर्षणं भुवनलोत्थकालाग्रिरुद्रहपत्वात् रिताप्येत्येत्ययत् ॥ परंतप्येत्येत्ययत् ॥ केन ॥ कपीटयोनिना विद्मिना ॥ कथं भूतेन ॥ आत्मना स्वस्यैव मूर्त्या ॥ अष्टमूर्तिवान्महेश्वरस्य ॥ पुनः कथं भूतेन ॥ काशीविद्योगादुत्थितेन ॥ ८ ॥ निजभालतलमिति ॥ यस्य कलानिधेः श्वद्रस्य कलयारो वयाय ईश्वरो निजभालतलमलं करोति सकलानि धिः नदीश्वरमपि स चासौ वीश्वर इति तदीश्वरस्तमप्यतापयत्संततचकार अतएक एव विधीं विपरीतः ॥ त्वित्याश्रये ॥ कलानिधिरिति पाठेन त्वेत्येति ॥ ९ ॥ गरलमिति ॥ एतदद्भुतम् ॥ किंतत् ॥ अस्य गलनालिकतले केऽलं गरलं कूलकूटं विलसेत्स्फुरेतेनायं तापितस्तापं प्रप्रापितः अमृतांशुतुपारदीधितिप्रचयैश्चंद्रशतलरश्मिसमूहेस्तस्य तापित इति ॥ १० ॥

अन्यच्चाद्भुतं शृण्वित्याह विलसदिति तद्विरहापनुत्तयकारणविरहनाशाय तद्व्याहृतियावक्षः स्थलापितया विलसद्भिरचिदनेदकच्छट्टयाप्यपोऽद्वयतापनुत्तवान् प्रसरद्भोगफटा भवैः प्रसरत्सर्पफणाजातिवैषेति शेषः ॥ न दूयत इति ॥ ११ ॥ सकल भवमिति ॥ एष विषये श्वरः सकल भवं जगद्भूतं नाशयेत् ॥ कथं भूतम् ॥ लग्ने हवाद्यपदेशं तत्सकृत्सर्पत्वादिदृष्टा तसिद्धम् ॥ तथा च प्रयोगः ॥ जगद्भूतमहं पश्यत्वा त्वत्सकृत्सर्पादिवदिति ॥ आदिपदेन शुक्तिरजतस्थानपुरुषादयो गृह्यन्ते ॥ एतादृशस्यास्य स्फुटमाल्ये स्पष्टमालाया मपि महः संभवह पो भव इति यादिदमद्भुतमिति ॥ १२ ॥ स्मृतिमात्रप्रथममिति ॥ स्मृतिमात्रप्रथमं स्मरणं कविषयगतोपि यन्निविधमाध्यात्मिकाधिदेविकाधिकाधिकतापमपाकरोति नाशयति स हि स एव का शीवियोगान्नमः सर्वा किंचिद्वक्ष्यमाणलक्षणमजल्यत्तव्यत्तपम् ॥ अजं जन्मादिषु द्वावविकारान्युद्भूतयोः ॥ १३ ॥ विलापमेवाहापातिषद्भुः ॥ काशी स्मरं न तावदूरे तिष्ठतु काशीतः विलसद्भिरचिदनेदकच्छट्टया तद्विरहापनुत्तये ॥ तद्व्याहृतियाप्यद्वयत्तप्रसरद्भोगफटा भवैर्ननु ॥ ११ ॥ सकलं भ्रमं मम पनाशयेत्सगहिवाद्य पदेशं जंहरः ॥ इदमद्भुतमस्य यद्भूमः स्फुटमाल्येपि महो हिंसंभवः ॥ १२ ॥ स्मृतिमात्रप्रथमतोपि यन्निविधतापमपाकरोत्यलम् ॥ सहिकाशि वियोगतापितः स्वगतं किंचिदजल्यदित्यजः ॥ १३ ॥ अपिकाशि समागताऽनिलायादिगन्त्राणि परिह्वजेन्मम ॥ द्रव्युपरिशांतिमेति न हिमानी परिगाहनेरपि ॥ १४ ॥ अगमिष्यदहो कथं सतापाननुदक्षगंजयायणधितः ॥ मम जीवा तु लता झटित्यलं ह्यभविष्यन्न हिमाद्रि जायति ॥ १५ ॥ न तथा जिह्वतदेहयातयाममदक्षोद्भवयामनाऽदुनात् ॥ अविमुक्तवियोगजन्मना परिदूयेत यथा महोष्मणा ॥ १६ ॥ अपिकाशि मुदा कदा पुनस्तलप्यसुखमंगसंगजम् ॥ अतिशीतलितान्येन मं दुतगात्राणि भवं तितक्षणात् ॥ १७ ॥ अपिकाशि विनाश ताघसंघेतव विश्लेषज आशुशुक्षणिः ॥ अमृतां शुक्लाम्बुद्रवरं निचित्रं हविर्पवर्धने ॥ १८ ॥

समागतोऽनिलोपि यदियमगन्त्राणि परिह्वजेदालिगेत दमेद्वयुर्विरहकंप्रशान्तिमेति ॥ अन्यथा हि मार्गहिमसहतिस्त्याः परिगाहने संस्पर्शे परिशांतिर्नैतत्पर्यः ॥ १४ ॥ अगमिष्यदिति ॥ अहो इति खेदे मम दक्षगंजयासत्यादक्षरापाच्यक्ते देहयायस्तापणधो विधीयते सतापो यद्विद्वदिति हिमाद्रिजापार्वती हि निश्चितं नाभविष्यन्नजातचस्यात्तादृशकथमपि प्यल्यं थगतस्यान्यकथंचिदित्यर्थः ॥ कथं भूतादक्षगंजापार्वती वा मम जीवा तु लता जीवनां यद्विरहालता ॥ १५ ॥ किंतु नर्थेति दक्षोद्भवयामममनस्तथानादुने दुपतममत् कथं भू या ॥ उद्धितदेहयात्यक्तशरीरया ॥ अविमुक्तस्य वियोगेन जन्मस्य तेन महोष्मणामाविरहाग्नितायथा परिदूयेत परिगम्यते हुतमप्युतदेहयायेति पाठेन येनार्थात् ॥ हुतं जुजुहो देहो यथा स्नातथातया ॥ १६ ॥ १७ ॥ अमृतां शुक्लाम्बुद्रवरं निचित्रं हविर्पवर्धने ॥ १८ ॥

तर्ह्यधुनापिकाराविद्योगजतापशांत्यर्थमन्यद्देशोपायान्तराच्यतांतत्राहागमदिति हिमवत्सुतवौषवंततसतीवियोगजःक्रपोमेगमयाक्रधुनायदिकाराशनपश्यामिर्तार्हिकाराविरहान
लस्यशीतिनैवेद्यानप्राप्तोमोत्यर्थः ॥ १ ॥ मनसेति ॥ तदाजगद्विक्रयाजगतामात्रापरिव्याधियांसमष्टियाष्टिवृद्धानांजनन्यासाक्षिण्यापरदेवतयाकथमपिकेनापिपदार्थेनएषाहंवियु
क्तेविरहितइत्यमानिअलक्षितज्ञातइत्यर्थः ॥ कीदृशः ॥ मनसेतिगुणनूपूर्वोक्तविलपन् ॥ शिवःमुखस्वरूपः ॥ सुतरामतिशयेनसंवतोःस्पटोयस्तापस्तेनैकतःविकृतितीतइत्यर्थः ॥
विमुक्तइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ २० ॥ एवंसामान्यविहकारणज्ञानानंतरयत्कृतंदाह ॥ प्रियेयेति ॥ अनयाप्रियावपुषोर्धरूपयापिनपरिज्ञातविशेषतोवियोगस्यकारणयस्यसतथा ॥
प्रणतस्यप्राणिमात्रस्यनिदाघदरणःसतापनाशनः ॥ एतादृशःशिवस्तथैवप्रिययाउपचर्यतेस्मसेवितइत्यर्थः ॥ २१ ॥ तदेवपरिचरणमाह ॥ तदेवगहेविलसद्योग

अगमन्मदक्षजावियोगजोदवयुःप्राग्धिमवत्सुतौपधेन ॥ अधुनाखलुनैवशांतिमीयायदिकाराशनविलांकयहमाशु ॥ १९ ॥ मनसेति
गुणंस्तदाशिवःसुतरांसंवृततापवैकृतः ॥ जगद्विक्रयाधियांजनन्याकथमप्येवविमुक्तइत्यमानि ॥ २० ॥ प्रियावपुषोर्धनययाप्यप
रिज्ञातवियोगकारणः ॥ वचनैरुपचर्यतेस्मसप्रणतप्राणिनिदाघदरणः ॥ २१ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ तवसर्वगसर्वमस्तिहस्तेविलस
द्योगवियोगएवकस्ते ॥ तवभूतिरहोविभूतिदानास्त्रिसकलापल्लिकापिभूतधात्री ॥ २२ ॥ त्वदनीक्षणतःक्षणादिभोप्रलयंयांतिजगंतिशो
च्यवत् ॥ च्यवतेभवतःरूपालवादितरोपीशनयस्त्वयोरुक्तः ॥ २३ ॥ भवतःपरितापहेतवानभवन्तीदुदिवाकराभ्रयः ॥ नयनानियतखिनेत्र
तेऽमीप्रणयिन्यस्तिलसज्जलाचमौली ॥ २४ ॥

विलसन्योगोयस्यतत्संबोधनंतथा तवहस्तेसर्वमस्येवत्वदधीनेमेवसर्वमित्यर्थः ॥ अतस्तेतवकोवियोगोविरहः ॥ विलसद्योगनकुलावियोगस्तेक्रइतिवाच्यः ॥ अहोआश्चर्ये ॥ त
वभूतिर्विभूतिर्ब्रह्मादीनांविभूतिदात्री ॥ भूतधात्रीप्राणिमात्रस्यधारिका सर्वापल्लिकासर्वासामापदानांशिकापीत्यर्थः ॥ २२ ॥ त्वदिति ॥ हेविभोत्वदनीक्षणतस्त्वकरूपादृष्ट्यत्रा
वाक्षणादेवजगतिप्रलयंयांति ॥ हेईशरूपालवाक्कपालेशेनयस्ययानोरुक्तःसेवकत्वेननस्वीकृतःसभ्रवतइतरोपिलव्यातियोगीब्रह्मादिरपिच्यवतेअथमेतसं ॥ २३ ॥ ताप
हेत्वभावादिपितवतापोनसंभवतीत्याह ॥ भवतइति ॥ हेत्रिनेत्रद्वंद्वदयस्तवपरितापहेतवानभवन्ति यतस्तेऽमीतवनयनानि प्रणयिनीप्रियाचंगमौलीमस्तेकस्ति ॥ कथंभूता ॥ लस
ज्जलालसकमनीयंब्रह्मजलयस्याःसातथा ॥ तथाचोक्तम् ॥ योसावित्यादि ॥ शोभनजलावा ॥ २४ ॥

भुजगादिनिप्रसिद्धाऽमीभुजगाः शेषादयस्तेभुजगाहस्ताः अंगदादिरूपेण स्थितत्वात् ॥ अतस्तेषां विषयसंक्रमेतत्वे यिनप्रभवति ॥ नीलकण्ठसिंसे धनस्यायमावः ॥ कालकूटभक्षणेपि तवशोऽत्रैव जातनाकचिद्धामिनो वराकाणामेषां विषैस्तव किमिति ॥ हेवामदेवतववामवंपुत्रवामशरीरमहमस्मि ॥ कथं भूता ॥ वामाशोभना रमेति पाठमुदरीत्यर्थः ॥ चिन्त्युक्ता चित्ता नुसारिणी ॥ २५ ॥ इति संस्तुतिर्नवीजनः ॥ संस्तुतेः सम्यग्बीजं मूलकारणमज्ञानमहत्त्वं वातज्जननी अभक्तानां तदुयादयित्री नया ॥ इत्थं पूर्वोक्तप्रकारयथास्यात्तथा हितेभिहिते सति गिरिशोऽथानंतरं गिरिवक्तुमाददे उपक्रमं कृतवान् ॥ कथं भूते हते ॥ गिरानिगुंफे गिरावचसानितरमतिशयेन गुंफां गुंफनं यथं यत्र तस्मिन् ॥ वक्तुमपीत्यत्रागददामिति क्वचित्पाठः ॥ २६ ॥ तामेव गिरिं दर्शयति ॥ अयं इति ॥ अयिहे काशिलया काश्याहरोऽहं हतो विद्योगद्वारा संतापित इति शिवया पावित्याऽज्ञा यिज्ञातः ॥ कादृशो हरोऽष्टमूर्तिः पंचभूतचंद्रसूयात्मानो भूतयेय स्यसः ॥ भवत्यस्मादिति भवः ॥ ग्राव्यते जायते पदार्थाणि भिरिति भावाः प्रमाणानि भावाश्च तेऽष्टौ च प्रत्यक्षानुमानोपपत्तयश्चार्थापत्त्येति शानुपलब्धिसंवादिता वाद्यैतत्वरूपो भुजगाभुजगाः सदैव तेऽमीनविषयसंक्रमेतत्वे नीलकण्ठः ॥ अहमस्मि च वामदेववामातवामं वपुरत्र चिन्त्युक्ता ॥ २५ ॥ इति संस्तुतिर्नवीजन जनन्याभिहिते हते ॥ गिरानिगुंफे गिरिशिवोक्तमुपपत्त्या देगिरिम् ॥ २६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अयिकाशीत्यष्टमूर्तिर्भवो भावाष्टको भवत् ॥ सत्वरं शिवयाज्ञायिध्रुवं काश्याहृतो हरः ॥ २७ ॥ अथ बालसखीभूततत्तत्काननवीरुधम् ॥ शिवाप्रस्तावयं च केविमुक्तां मुक्तिदंपु रीम् ॥ २८ ॥ ॥ पारवत्युवाच ॥ ॥ गगनतलमिलितसलिलप्रलयपि भवत्त्रिशूलपरिविधुताम् ॥ कृतपुंदरीकशोभां स्मरहरकाशीपुरियावः ॥ २९ ॥ धराधरेन्द्रस्य धरानि सुंदरानमां तथास्यापि धिनोति धूर्जट ॥ धरागतापीहनया ध्रुवधरापुरीधुरीणा तव काशिका यथा ॥ ३० ॥

भावाष्टकः ॥ तथा चोक्तब्रह्मविद्धिः ॥ वन्यारूढः प्रमाणमिति ॥ भवत्सद्वृत्तादृशोऽपीत्यर्थः ॥ २७ ॥ काश्याहृतो हर इति भगवन्मुखो देवाकर्ण्य पार्वती भवस्यायेकाशीप्रस्तावितवतीत्या ह ॥ अथेति ॥ अथानंतरं बालकाले सखीभूतास्तत्काननसंबन्धिन्यो वीरुधोला तथा स्याताम् ॥ २८ ॥ प्रस्तावनमेवाह ॥ गगनतलमित्यारभ्य प्रमथ्याधिपेत्य तः प्राक्तेन मथयेन ॥ हे स्मरहर आवां काशीपुरियावो गच्छावदित्यन्वयः ॥ कथं भूताम् ॥ कृतपुंदरीकशोभां उल्पादितपद्मशोभाम् ॥ गगनतले मिलितसलिलयामिंस्मिंस्तेन दिनप्रलयोऽत्र शूलस्योपरिविशेषेण धृताम् ॥ उकारलोपश्छांदसः ॥ त्रिशूलेन परिसंवेतो विधृतामिति वा ॥ अपिशब्दात्कृतप्रलयादावपि ॥ २९ ॥ धेरेति ॥ पूर्वोपिशब्दो भिन्नक्रमे ॥ अस्य धराधरेन्द्रस्य पि धराम स्तिरुपि धरा तथा मानं धिनो ल्युप्तापयति तव पुरीकाशिकाधुरीणा श्रेष्ठायथा धिनोति ॥ कादृशी ॥ धरागतापिया ध्रुवं निश्चितं धरानभवति त्रिशूला ये स्थितत्वात् ॥ यद्वा धरागताधरा रूपतां भासापिया धरानभवति किंतु ध्रुवं त्रैवेत्यर्थः ॥ ३० ॥

नयत्रेति ॥ हेविभो कथं सांकाशी नयनातिथिर्नैत्रविषयः स्यात् ॥ कौटुशी ॥ यस्यां कलिकालजं भयनास्ति कैलरत्र प्रवेशात् ॥ प्रवेशवातस्यां किंचित्करत्वात् ॥ यत्स्विदानं कलिकर्मा
दृश्यते तेषां रूद्ररूपाणां काश्यैकनिवासानां प्रारब्धत्वात् ॥ नयत्रकार्यां मरणात्पुनर्भवः जन्ममरणव्यवहितसमयेतत्त्वज्ञानेनैकैव ल्यप्राप्तेः ॥ नयत्रकार्यां कलुषोद्वेगं पापस्यात्र फ
लानुत्पादकत्वात् ॥ तथा च श्रूयते ॥ ऊर्ध्वः पुण्यपापानां धन्यावांराणां सीपुरीति ॥ लैंगे च ॥ नाविमुक्तेनरः कश्चिन्मरकं याति किल्विषी ईश्वरानुग्रहो देवसर्वेयाति परांगतिमिति ॥ न च
कालरैरवयानां शास्त्रविरोधस्तस्याः पश्चाद्भावित्वात् ॥ तथा च ब्रह्मवैवर्तकाशीविश्वेश्वरयोर्व्याप्तिः ॥ प्रतिज्ञाममेवैवस्थावराजंगमाजनाः तारणीयाः सर्वतो मे सागच्छति कलौ
शुभा तत्रापि मनुजैव धर्मो धर्माधिकारिणः न चान्ये त्रिविधाजीवाः पूर्वकर्मोपजीविनः परदारताः केचित्केचिद्व्यपरायणाः परापवादेषु न्यपरद्रोहरताः खलाः केचिद्वैवधक
तारः केचिन्मद्यपरायणाः केचित्साखंडकुशलावंचकाः सूचकाः परे तीर्थदेहैर्करालिगविष्णुब्राह्मणविद्वां द्रोहिणो निवसेव्ये द्वापरांतैकलौतथा अन्यान्यपि च पापानि बहूनि सुग्रहा
नयत्रकार्यां कलिकालजं भयं नयत्रकार्यां मरणात्पुनर्भवः ॥ नयत्रकार्यां कलुषोद्वेगं भयं कथं विभो सा नयनातिथिर्भवेत् ॥ ३१ ॥ किमत्र
नो संति पुरः सहस्रशः पदे पदे सर्वसमृद्धिभूमयः ॥ परं न काशीसदृशी दृशोः पदं कश्चिद्गतामे भवता शोपेशिव ॥ ३२ ॥ त्रिविष्टपे संति न किं पुरः श
तं समस्तकौतूहलजन्मभूमयः ॥ तृणी भवन्तीह चतः पुरः पुरः पदं पुरं ररे भवतो भवद्विषः ॥ ३३ ॥

त्यपि कुर्वत्येव नराः सर्वमेव्येव विशेषतः अद्यावत्तारितास्ते प्रतिज्ञारक्षणायमे अतः परं त्वच्छरणतास्मि शिवशंकर विष्वेकत्वाकाशिये काशिकां त्वां प्राप्ताः
प्राप्ताः स्तेतुतद्वृत्तिनित्यं पापं कृत्वा क्षेत्रमध्ये मृता ये तेषां मुक्तियानतिर्भवेद्धि धर्मकार्यां शुद्धिहेतुः प्रविष्टः पापं पुनर्दुःखमालादिमूलं तस्मात्प्रतिज्ञातवसिद्धरूपा मुक्तिर्भवत्येव मलाबसा
ने इत्यादि ॥ यद्वो भयत्र मोक्षप्रतिबंधनिमित्तं भयमिति वार्थः ॥ ३१ ॥ किमत्रेति ॥ पदे पदे स्थानेऽत्र पृथिव्या सहस्रशोऽस्थिताः पुरः किनसंत्यपितु संत्येव ॥ कथं भूताः ॥ सर्वसमृ
द्धिभूमयः सर्वैश्च स्थानानि ॥ परं केवलं किंतु वाकाशी सदृशी पुरी मे दृशोर्न त्रयोऽपदं विषयं न गतानयाता ॥ हे शिवस्मिन् चैव भवता शोपे ॥ एतच्च देहं मिथ्या विदेत्तदा भवतः शपथं करोमीत्यर्थः
॥ ३२ ॥ ननु तर्हि स्वर्गं एतादृक् न स्यात् इति चेत् ॥ त्रिविष्टप इति ॥ त्रिविष्टपे स्वर्गं शतं पुरः अनेकाः पुर्यः किनसंत्यपितु संत्येव ॥ कथं भूताः ॥ समस्तेति ॥ समस्ताश्चर्योत्ति स्थानानि ॥
किंतु हे पुरो भवद्विषः संसाद्धेर्गता इह पुरः काश्याः पदं मम पि प्रदेशमासाद्येति शेषः ॥ ताः पुरस्तृणी भवंति च कारान्नाशयंति च ॥ पुरः पुरः पुर इति पाठे भवतः पुरः पुर्याः पुरः पुरस्तात् ॥ शेषं
पूर्ववत् ॥ ३३ ॥

१ लघूनीत्यापि पाठः २ वयोत्याश्च विशेषत इति पाठः

नकेवलं काशीविद्योगजोऽज्वरस्त्वमेव प्रबाधते किंलभं इत्येवाप्रबाधनेन तामामपीतियोजना ॥ किं निदघशतयेकाशीविद्योगज्वरनाशायान्नगये उपपायः कोसौ ॥ पुरितुसावाअथ अथाममजन्मभूरिति ॥ ३४ ॥ किंच ॥ मयेति ॥ हेइशितः हेनियतः भयानिजन्मभूमिकायाः विद्योगाज्जन्मस्य सपरिदायसापोनेमेनज्ञाताननुमू तइतियावत् ॥ तत्रहेतुमाहावाप्येति ॥ परितः सर्वतः प्रशान्तिदामिहलोके जीवन्मुक्तिदांपरलोके विदेहमुक्तिदामित्यर्थः ॥ अतएव सप्तानामाध्यात्मिकाधिदेविकाधिभौतिकानां सत्ता पानां विधोतेनारोहेतुकारणभूताम् ॥ ३५ ॥ नमोक्षेति ॥ हे शर्मदानंदकेन चिदपि ननु तानुताकुत्रचिदपि मोक्षलक्ष्योऽन्नजगत्समक्षप्रत्यक्षं यथास्यात्तयानेक्षितानदृष्टाननुभूता इत्यर्थः ॥ किंतु सर्वेश्वरमदासहपिणीमूर्तिमतीकाशिकाहिनिश्चितसमौ प्रत्यक्षमकिरित्यहमैवमिजानामीतियोजना ॥ ३६ ॥ नमुक्तिरिति ॥ यथाकाश्यां विग्रहशरीरपरिहायमुक्तिर नकेवलं काशीविद्योगजोऽज्वरः प्रबाधतत्वांतु तथा यथात्रामाम् ॥ उपायएवोन्ननिदघशतयेपुरितुसावाममजन्मभूरित्यर्थः ॥ ३४ ॥ मयानमने ममजन्मभूमिकाविद्योगजन्मापरिदायइशितः ॥ अवाप्यकाशीपरितः प्रशान्तिदांसमस्तसंतापविघातेहेतुकाम् ॥ ३५ ॥ नमोक्षलक्ष्योन्नसमक्षमक्षिताननुभूताकेनचिदेवकुत्रचित् ॥ अवैस्यहंशर्मदसर्वशर्मदासहपिणीमुक्तिरसौ हि काशिका ॥ ३६ ॥ नमुक्तिरस्तीह तथास माधिनास्थिरैर्द्रियत्वोद्भित्ततत्समाधिना ॥ क्रतुक्रियाभिननेवेदविद्यया यथा हि काश्यां परिहायविग्रहम् ॥ ३७ ॥ ननाकलांकमुखमस्ति तादृशं कुतस्तु पातालतलेऽतिमुंदर ॥ वार्तापिमत्येमुखसंश्रयाक्ववाकाश्यांहियादृक्तनुमानात्रधारिणि ॥ ३८ ॥ क्षेत्रेत्रिशूलिन्भवतोऽविमुक्तं विमुक्तिलक्ष्यानकदापिमुक्ते ॥ मनोऽपि यः प्राणिवरः प्रयुक्तं पडंगयांगसंसदवयुंक्ता ॥ ३९ ॥ पडंगयोगान्नाहिनादृशीन्भिः शरीरसिद्धिः सहसा त्रलभ्यते ॥ मुखेन काशीसमवाप्ययादृशोऽस्थिरौक्यशिवत्वयि क्षणम् ॥ ४० ॥

स्तिन तथा इह जगत्समाध्यादिना मुक्तिरितियोजना ॥ कथं भूतेन ॥ समाध्यादिना अस्थिरैर्द्रियेन च चेलैर्द्रियव्याउद्भित्तस्य कस्तमाधिब्रह्मसमाधानं यस्मिन्नेन समाधिसमा ध्यभावेनेत्यर्थः ॥ क्रतुक्रियाभिर्यज्ञाद्यनुष्ठानैः ॥ वेदविद्यया उपासनादिरूपया ॥ ३७ ॥ ननाकेति ॥ काश्यांतनुमानात्रधारिणि देहभृन्मात्रेयादृक्मुखं तादृक्मुखं नाकलोके सलोकेना स्ति ॥ अतोतिमुंदरे पिपातालतले ॥ स्वलोकादपरिम्याणि पातालानीति नारदः प्राह स्वर्गसंज्ञामध्यपेतालेभ्यो गतो दिव्यादिदर्शनात् ॥ कुतस्तादृक्मुखम् ॥ यदा त्वर्गपाताले च तादृक्मुखनास्ति तदा मूलैर्भनूप्यलोके सुखसंश्रयावातापिक्रवा ॥ वाशब्दः कटाक्षे ॥ ३८ ॥ क्षेत्रेत्र इति ॥ हे त्रिशूलिन् भवतोऽविमुक्तं क्षेत्रेत्रात्रान्यत्रावास्थितो यो मनोऽपि यं केन नोदत्ति मात्रमपि प्रयच्छति संसदवपडंगयोगं यं कुतः युनक्ति ॥ मनः संयोजने हंतुः प्राणिवरोऽतीव पुण्यकृदित्यर्थः ॥ अविमुक्तनाम निर्वक्ति ॥ विमुक्तिलक्ष्म्येति ॥ ३९ ॥ किंच ॥ पडंगे ति ॥ हे शिव वृत्तिरैस्तादृशरीरेण सिद्धिः पडंगयोगसिद्धिर्निश्चितमत्र लोके नलभ्यते ॥ काशीसमवाप्यत्वयि क्षणं दृशोने स्ति रीकृत्य मुखं नयादृशीलभ्यतइति ॥ ४० ॥

वरमिति ॥ हिनिश्चितम् ॥ अशीतिवा ॥ तिर्यक्पशुत्वमपि वंश्रष्टम् ॥ कीदृशम् ॥ न विद्यते बुद्धेर्भवमात्मानात्मविवेकविस्तारोऽस्मिन् ॥ बद्धीनांबुद्धीनां भ्राजनेनोपमपिमानं वलं मन्युष्यत्वं न वरम् ॥ तत्र हेतुर्गर्भविशेषणमाह ॥ अकाशिसंदर्शननिष्कलोदयकाशदर्शनाभावेन फलोदयशून्यम् ॥ ननु काशीसंदर्शनं विना पियत्र कुत्रापि सुखेन स्थानं व्यतंतः स मया तरेदर्शनदिकं विधेयं तत्राह ॥ पुष्करबुद्दोदोपमं पुष्करशब्देनात्र पद्मं च लक्ष्यते ॥ बुद्दुदशब्देन जल लवः ॥ तथा चोक्तमचार्यैः ॥ नलिनीदलगतजलवतरलतद्रज्ज्वाविनमतिशयचपलमिति ॥ पुष्करं जलमिति वा ॥ ४१ ॥ अदर्शनेऽकृतार्थतामुक्त्वा दर्शने कृतार्थतामाह ॥ दृशामिति ॥ कृतं काश्यादर्शनं याम्याते दर्शनं तत्र कृतार्थैः पुरुषार्थोऽप्याभ्यति तथा ॥ शिवा च सौ काशी च शिवकाशी तस्यावस्तुशीलयस्याः स्मृतं शरीरं कृतार्था ॥ शिवेति संबोधनं वा ॥ यत्र कुत्रापि गमनं परित्यज्य धृतः काश्ये वसंश्रय आश्रयो येन तन्मनः कृतार्थम् ॥ कृतार्था वरं हितिर्यक्त्वमबुद्धिर्भवन्नमानवत्वं बुद्दुद्दिभाजनम् ॥ अकाशिसंदर्शननिष्कलोदयसमेततपुष्करबुद्दोदोपमम् ॥ ४२ ॥ दशौ कृतार्थैरुक्तकाशिसंदर्शनेन नुः कृतार्था शिवकाशिसिनी ॥ मनः कृतार्थधृतकाशिसंश्रयं मुखं कृतार्थैरुक्तकाशिसंमुखम् ॥ ४३ ॥ वरं हितत्काशिरजोतिपावनं रजस्तमोर्ध्वसिशिशिप्रभोज्वलम् ॥ कृतप्रणामैर्मणिपर्णैर्मणिपर्णैर्भवेद्भस्मरायनास्पदम् ॥ ४४ ॥ महामहोभूमिपर्णिकास्थलीतमस्ततिर्यत्र समेतिसंक्षयम् ॥ परश्रुतैर्जन्मभिरधिनापि यादिव काराभ्रौ दुकरैरनिग्रहा ॥ ४५ ॥

शीसंमुखयेन तन्मुखं कृतार्थमिति ॥ ४२ ॥ वरमिति ॥ तत्कारथारजोर्धूलिवंश्रष्टम् ॥ श्रष्टत्वे हेतवः ॥ हियस्मादतिपावनं रजस्तमसीध्वंसितुशीलयस्य तन्मया शशिप्रभोज्वलंचंद्रतेजोवच्छुक्लं अतएव मणिपर्णिकाभुवे कृतप्रणामैः सुरैः स्वकीयललाटगंगयद्बहुमन्यते तत्सर्वोक्तं मन्यते ॥ यद्वा कृतार्थे प्रणामास्तैः कृत्वा काशीस्थानं ललाटगम् ॥ यद्वा षष्ठ्यर्थे तृतीया ॥ मणिपर्णिकाभुवे कृतप्रणामानां ललाटगंगसुरैर्यद्बहुमन्यत इति ॥ ४३ ॥ न देवेति ॥ देवलोकादिर्मणिपर्णिकायास्तुलां सामान्यं न ब्रजे न जगच्छ्रेत् ॥ कुतः ॥ यत्र यस्यां मणिपर्णिकायां महप्रयाणच्छ्रुतिर्मरणकृतां श्रवणोद्विग्नैर्ब्रह्मैव सायनं सरूप आश्रयस्तदास्पददाश्रयम् ॥ यद्वा अयते ज्ञायते ब्रह्मसोनेनेत्ययनं प्रणवः षडक्षरामंत्रराजोवा ब्रह्मसायनस्य प्रणवस्य राममंत्रराजस्य वाऽऽस्पदमाश्रयो भवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ मेहेति ॥ मणिपर्णिकास्थली महामहाभूः परिपूर्णतेजः स्थानम् ॥ कुतः ॥ यत्र यस्यां मणिपर्णिकास्थल्यां सा तमस्ततिरंशकारपरंपरा आवरकत्वं साम्यादज्ञानपरंपरैः ॥ संक्षयं समेतम् ॥ साका ॥ यापरं तैः शतात्सरसंख्यतैर्जन्मभिरधिना वद्धिता घनीभूतेत्यर्थः ॥ सायनांतरैर्विनाशतामाह ॥ दिवाकरोति ॥ अनिमहागविनाशा ॥ यस्यां जीवतामेवाज्ञानसंततिर्यत्किंप्रनर्मुतानां श्रान्द्रोपदेशेनेति भावः ॥ ४५ ॥

किञ्चित् ॥ किमश्रे उवितर्कं ॥ उवेक्षायां वाकिमुशब्दः ॥ निर्वाणकैवल्यमेवार्द्धस्थानयस्मत्स्यपरमेश्वरस्य अथवा निर्वाणस्यकैवल्यचक्रवर्तिनः पदस्य पादस्य अङ्गपेठोऽसिंहासनं किमुमणिर्कार्णकास्थलीतिसर्वत्रावेति ॥ अथोअथवा नुनिश्चितम् मोक्षलक्ष्यमुदुलंतत्त्वकोमलाशया ॥ अथवापरमानंदवदुक्कं शोभनमूलकारणम् परमानंदस्यबालुकंदः शोभनमूलकारणतारकोपदेशस्तस्यजन्मनोऽऽस्थानमिति ॥ ४६ ॥ समतीतेति ॥ यत्रयस्यामणिर्कार्णकास्थल्यासुखोपविष्टैर्जैः समतीतयेविमुक्तजंतवस्तेषां सत्यागणनाक्रियते ॥ कथंभूतैः ॥ स्ववपुःपातएवमहोत्सवस्तत्रैवमिलाषोयेषतैः ॥ तथाचात्रैवेत्तम् ॥ यत्रसर्वेक्षीक्षितेष्टयुप्रियमिवातिथिमिति ॥ कैः ॥ विलसंतोद्युतियोत्ताविलसद्युतयश्च किमुनिर्वाणपदस्यभद्रपीठंमुदुलंतत्त्वमथोनुमोक्षलक्ष्याः ॥ अथवामणिर्कार्णकास्थलीपरमानंदमुदुलंतजन्मभूमिः ॥ ४६ ॥ समतीतविविक्तुं तु संस्थानक्रियेतत्रजनैः सुखोपविष्टैः ॥ विलसद्युतिसूक्ष्मशर्कराभिः स्ववपुःपातमहोत्सवाभिलाषैः ॥ ४७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अयं पणपरिवर्णयैतिपुरीवारणसीमने ॥ पुनर्विज्ञापयामासकाशीप्राप्त्यपिनाकिनम् ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ ॥ प्रमथाधिपसर्वेशनि त्वस्वाधीनवर्तन ॥ यथानंदवनं यातं तथा कुरुवरप्रद ॥ ४९ ॥ ॥ जितपीयूषमाधुर्याकाशीस्तवनसुंदरीम् ॥ अथाकण्याहमुदितोगिरिशोभि रिजांगिरम् ॥ ५० ॥ ॥ श्रीदेवदेवउवाच ॥ ॥ अयिप्रियतमेगौरिवद्वागमृतसीकरैः ॥ आप्यायितोस्मिनि तरां काशीप्राप्त्ययेतधुना ॥ ५१ ॥ ॥ त्वं जानासि महादेवि मयत्तन्महद्वत् ॥ अभुक्तपूर्वमन्येन वत्सपूत्रा मिनैतरत् ॥ ५२ ॥ ॥ पितामहस्य वचनादिवोदासोमहीपति ॥ धर्मेण शासतिपुरीं कउपायोविधीयताम् ॥ ५३ ॥ ॥ कथं सराजार्धमिष्टुः प्रजापालनतत्परः ॥ वियोज्यते पुरःकाश्यादिवोदासोमहीपतिः ॥ ५४ ॥ ॥ अ धर्मवर्तिनो यस्माद्विघ्नः स्यान्नैतरस्य तु ॥ तस्मात्कंप्रेषयामीशेयस्तं काश्यावियोजयेत् ॥ ५५ ॥

ताः सूक्ष्मशर्कराश्चमुदुद्रपाषाणास्ताभिः ॥ ४७ ॥ अपर्णैति ॥ अपर्णेत्यनेन शुद्धतत्वायास्तस्याः काशीगणवर्णनैः अधिकारोस्तीति च्यन्यते ॥ पार्वतीति क्वचित् ॥ ४८ ॥ प्रमथाधिपेत्यादिसंबोधनचतुष्टयेन तव किमप्यशक्यतास्तीतिसूचयति ॥ ४९ ॥ जितेति ॥ गिरिशएवंभूतपूर्वोक्तगिरिमाकर्ण्यमुदितः स च थानंतरंगिरिजां प्राहोह्ययः ॥ कथंभूताम् ॥ जितपीयूषस्यामृतस्य माधुर्यययासातथाताम् ॥ तत्रेहेतुगर्भविशेषणमाह ॥ काशीस्तवनेसुंदरीशोभनाम् ॥ ५० ॥ अयति संबोधने ॥ तद्वागमृतस्यैकरैस्तव वचनपर्ययपूषकणैः ॥ येन त्वं करोमि ॥ ५१ ॥ त्वमिति ॥ उपाश्रमाभिर्भुजैस्तेव इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ तर्हि काश्या अथैराधिपत्येनानाश्रितत्वात् सिद्धं न समीहितं न त्याह ॥ पितामहस्येति ॥ ५३ ॥ तर्हि बलान्निःसारणीयस्तन्नाह कथमिति ॥ ५४ ॥ तर्हि विघ्नमुपायोक्कटव्यो नेत्याह ॥ अधर्मेति ॥ तस्मात्तद्देशे येन केनापि प्रकारेण यस्तं काश्यावियोजयेत्तं कंप्रेषयामीतियो जना ॥ ५५ ॥

नतुविघ्नमुत्पाद्यनिसरणेकोदोषस्तत्राह ॥ धर्मेति॥ ५६॥ तर्हिच्छिद्रंविनैवबहिनतव्योनित्याह ॥ विनेति ॥ तत्रहेतुर्मयैवेति ॥ धर्मरूपधुरंधरांधरंतीतिधर्मधुरंधराः ॥ ५७॥ किंच ॥ नजरेति ॥ धर्मवत्सधर्ममार्गविभर्तीतिधर्मवत्सञ्चत ॥ अत्रकर्मभूमौ ॥ तथाचभनुः ॥ आलस्यद्वन्द्वदोषाच्चद्वयुर्विप्रात्त्रिधासंतीति ॥ ५८॥ इतिपूर्वोक्तम् ॥ योगिनीनिचक्रंसमूहम् ॥ अतिमहाप्रौढमतिशयेनदक्षमतएवगाढकार्यस्यदृढक्रियायाःसाधनकारणम् ॥ ५९॥ अथेद्व्यासमालोच्येत्यायंभावः ॥ यद्यप्यन्यद्वारास्वधर्मव्यावनमन्यव्याव्यंतथापिसर्वःस्वार्थ

धर्मवत्मानुसरतांयोविघ्नसमुपाचरेत् ॥ तस्यैवजायतेविघ्नःप्रत्युतप्रेमवर्धनि ॥ ५६ ॥ विनाच्छिद्रेणतंभूंपनोत्सादयितुमुत्सहे ॥ मयैवहि यतोरक्ष्याःप्रियेधर्मधुरंधराः ॥ ५७ ॥ नजरातमत्किमेन्नतंस्त्युजिघांसिति॥व्याधयस्तंनबाधेधर्मवत्समृद्धत्रयः ॥ ५८॥ इतिसंचितयदेवोयोगिनीचक्रमग्रतः ॥ दृष्टशीतिमहाप्रौढगाढकार्यस्यसाधनम् ॥ ५९ ॥ अथेद्व्यासमालोच्यव्योमकेशोमहामुने ॥ योगिनीद्वंद्वमाहूयजगौवाक्यमिदंहरः ॥ ६० ॥ सत्वरंयातयोगिन्योममवारणसीपुरीम् ॥ यत्रराजादिवोदासोराज्यधर्मेणशास्यलम् ॥ ६१ ॥ स्वधर्मविव्युतः काशींयथानूणैज्येषः ॥ तथोपचरतप्राज्ञायोगमायाबलान्विताः ॥ ६२ ॥ यथापुनर्नवीकृत्यपुरंवारणसीमहम् ॥ इतःप्रयामियोगिन्यस्तथाक्षिप्रंविधीयताम् ॥ ६३ ॥ इतिप्रसादमासाद्यशासनंशिरसावहन ॥ कृतप्रणामोनिर्यातोयोगिनीनांगणस्ततः ॥ ६४ ॥ ययुराकाशमाविश्यमनसोप्यतिरंहसा ॥ परस्परंभाषमाणायोगिन्यस्तामुदान्विताः ॥ ६५ ॥ अद्यधन्यतराःस्मोवैदेवदेवेनयत्स्वयम् ॥ कृतप्रसादाःप्रहितैःश्रीमदानंदकाननम् ॥ ६६ ॥ अद्यसद्योमहालाभावभूतानोतिदुर्लभौ ॥ त्रिनेत्रराजसंमानस्तथाकाशीविलोकनम् ॥ ६७ ॥

समीहेतस्वकार्यमुद्धरेत्वाज्ञद्व्यादिन्यायाकाशीप्राप्त्यन्यथानुपपत्त्याचस्वधर्मादित्यद्वाराव्युत्थाप्यकाशीत्याजयित्वासहणेनाव्यातंगतव्यमितिदेव्यासहृषयलोचनकृतेति ॥ जगौउवाच ॥ इदंवल्यमाणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ उपचरतसमाचरत ॥ तस्माद्विभीमइतिचेत्तत्राह ॥ योगेति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ततोमंदरात् आज्ञानंतरंवा ॥ ६४ ॥ अतिरहसातिशयितेवेनेन ॥ ६५ ॥ परस्परंभाषणमेवाह ॥ अद्येतिद्वान्याम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

१ स्वकार्यसाधयेदित्यपिपाठः

गंधभागविधिज्ञागंधभागप्रकारज्ञा ॥ अक्षकलालयाद्यतविद्याश्रयज्ञा ॥ आलापस्योहोसेविलसेचानुर्यइतियावत् ॥ कुशला ॥ चत्वरचारिणीशिक्षुकीहेपणप्रांगणचारिणी ॥ १० ॥ वंशस्य ऊर्ध्वीकृत्यधृतस्योपर्यधिरोगेदक्षा ॥ इतराउभयपार्श्व ऊर्ध्वीकृत्यवद्धायारज्यामार्गेणतदुपरिगमनेइतरादक्षेनदक्षेतरपदयोः परस्परमुक्तप्रवाच्यः ॥ पथिचैत्रवेष्ट दम् ॥ १२ ॥ नैरुण्याद्वाक्ष्यात् ॥ १३ ॥ पुरुषस्यस्त्रियास्त्रियावापुरुषेणहःसंबेजायमानेययावीर्येनक्षरतिसागुटिका ॥ गुटिकातिसिद्धिदाकाचित् ॥ चक्षुषोरजनस्पर्शमोत्रेणा गंधभागविधिज्ञान्याकाचिदक्षकलालया ॥ आलापोह्लासकुशलाकाचिच्चत्वरचारिणी ॥ १० ॥ वंशाधिरोगेदक्षारज्जुमार्गेणचेतरा ॥ काचिद्वातुलचेष्टाभूत्यथैचैवरवेष्टना ॥ ११ ॥ अपत्यदाऽनपत्यानांपरातत्रपुरेऽवसत् ॥ काचिक्लराधिरैखाणालक्षणानिचेकेतिच ॥ १२ ॥ चित्रलेखनैपुण्याक्काचिज्जनमनोहरा ॥ वशीकरणमंत्रज्ञाकाचित्तत्रचचारह ॥ १३ ॥ गुटिकासिद्धिदाकाचिदंजनसिद्धिदा ॥ धा तुवादिदधान्यापादुकासिद्धिदापरा ॥ १४ ॥ अग्निस्तंभंजलस्तंभवाक्स्तंभाय्यशिक्षयत् ॥ खेचरीत्वंदौकाचिददृश्यत्वंपरदौ ॥ १५ ॥ काचिदाकर्षणांसिद्धिददुबुद्धाटनपरा ॥ काचिन्निजांगसौंदर्ययुवचित्तविमोहिनी ॥ १६ ॥ चितितार्थप्रदाकाचिकाचिज्योतिः कलावती ॥ इत्यादिवेषभाषाभिरनुकृत्यसमंततः ॥ १७ ॥ प्रत्यंगणंप्रतिगृहप्राविशघोगिनीगणः ॥ इत्थमब्दं चरंत्यस्तायोगिन्योऽहानिशपुरि ॥ १८ ॥ नन्दिरंलेशिरेकापिपृषचिकीर्षवः ॥ ततःसमेत्यताः सर्वायोगिन्योऽवध्यवाञ्छिताः ॥ तस्युःसमं च्यतत्रैवनगतामंदरंपुनः ॥ १९ ॥ प्रभुकार्यमनिष्पाद्यसदःसंभावनैधितः ॥ कःपुरःशक्रुयात्स्यातुंस्वामिनोक्षतविग्रहः ॥ २० ॥

शीष्टदेशप्राप्त्यदर्शनादिसिद्धिरंजनसिद्धिस्तद्विद्वत्तत्त्वाचित् ॥ धातुवादेगुणवर्णदिसिद्धिकथनेऽन्याविदध्यानिपुणा ॥ पादुकायाः पादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्राप्तिः पादुकासिद्धिस्तद्व्यापरा ॥ १४ ॥ अग्निस्तभादिषु त्रिषु परेत्यनुपज्जेते ॥ खेचरीत्वमाकाशगामित्वम् ॥ अदृश्यत्वं चक्षुष्मत् संमुखे पदर्शनहत्वम् ॥ १५ ॥ आकर्षणीसिद्धिर्नामदृष्ट्यास्त्रयाः पुरुषस्य बला इती ॥ उपसंहरति ॥ इत्यादीति ॥ अनुकृत्यात्मानं च यित्वेत्यर्थः ॥ १७ ॥ गणः समूहः ॥ जन इति क्वचित् ॥ १८ ॥ वध्यं व्यर्थं वाञ्छितं यासां तस्य ॥ १९ ॥ प्रश्निति ॥ प्रश्नोः कार्यमनिष्पाद्याकृत्वा सदः संभावनैधितः सदसि सभायां संभावनया कार्यकरणे दक्षताया एधितो वा धेतोऽक्षतं विग्रहः स नृजीवस्त्वनित्यर्थः ॥ स्वामिनोऽपेकः स्यात्तु शक्रुयात् न कोपीत्यर्थः ॥ २० ॥

किंचान्यच्चेति ॥ इदंशब्दार्थमत्राह ॥ प्रभुविनापीति सार्धेन ॥ २१ ॥ सद्भूत्यलंनमययाशक्तिकार्यकारित्वम् ॥ २२ ॥ नाद्यापीति स्कंदोक्तिः ॥ हेमहन्तेनदारभ्यतकालमारभ्यजगत्त्रयंचरत्योपियोगिन्योऽद्यापिकाशीविहायान्यत्रैवेतिष्ठति ॥ यत्रकुत्रापिगत्वाकाशमेवागत्यतिष्ठतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ पुनरपिनासासर्वाचितमाह ॥ प्राप्यापीतिपंचभिः ॥ नितिक्षा

अन्यच्चचितितंताभिर्यागिनीभिरिदमुने ॥ प्रभुविनापिजीवाभेननुकाशीविनापुनः ॥ २१ ॥ प्रभूरुशोपिसद्भूत्येजीविकामात्रहारकः ॥ काशीहरकराद्भूशपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ २२ ॥ नाद्यापिकाशीसंत्यज्यतदारभ्यमहामुने ॥ योगिन्यान्यत्रतिष्ठतिचरंत्योपिजगन्नयम् ॥ २३ ॥ प्राप्यापिश्रीमतीकाशीयस्तिक्षितदुर्मतिः ॥ सएवप्रत्युत्पत्तौधर्मकामार्थमुक्तिभिः ॥ २४ ॥ कःकाशीप्राप्यदुवृद्धिरपरत्रयियासति ॥ मोक्षनिक्षेपकलशीतुच्छश्रीकृतमानसः ॥ २५ ॥ विमुखोपश्वरोस्माकंककाशीसेवनपुण्यतः ॥ संमुखोभवितापुण्यंकृतकृत्याःस्मृतद्वयम् ॥ २६ ॥ दिनैःकतिपरैरवसर्वजोपिसमेष्यति ॥ विनाकाशीनरमेतयोऽन्यत्रत्रिलोचनः ॥ २७ ॥ शंभोःशक्तिरिंपकाशीकाचिस्मैवैरगोचरा ॥ शंभुरेवहिजानीयादेतस्याःपरमंसुखम् ॥ २८ ॥ इतिनिश्चित्यमनसिशंभोरानंदकानने ॥ अतिष्ठयोगिनिष्ठंदंकयाचिन्माययावृतम् ॥ २९ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्थंसमाकर्ण्यमुनिःपुनःप्रच्छषण्मुखम् ॥ कानिकानिचनानानितासांतानिवेदश्वर ॥ ३० ॥ भजनार्धोगिनीनांचकाश्याकिंजायतेफलम् ॥ कस्मिन्यर्वाणिताःपूज्याःकथंपूज्याश्चतद्वद ॥ ३१ ॥ श्रुत्वेतिप्रश्नमौमेयोगिनीसंश्रयंततः ॥ प्रत्युवाचमुनेवस्मिंश्चणोत्वहितोभवान् ॥ ३२ ॥ स्कंदउवाच ॥ नामधेयानिवक्ष्यामियोगिनीनांपदोद्व ॥ आकर्णयानिपापानिक्षयंतिभविनाक्षणात् ॥ ३३ ॥

तित्यक्तुमिच्छति ॥ किंपुनर्यस्सजितित्यक्तवाचायइति ॥ २४ ॥ मोक्षरूपस्यनिक्षेपस्यकलशीमाश्रयमित्यर्थः ॥ २५ ॥ विमुखोपश्वरोयदास्माकंसंमुखोभवितातदावयंकृतकृत्याःस्मेत्यन्यः ॥ कथंभूतईश्वरः ॥ पुण्यपुण्यहेतुःपुण्यस्यरूपोवा ॥ २६ ॥ २७ ॥ कुतो नरमेतत्राह ॥ शंभोरिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्थमिति श्लोकद्वयेनप्रश्नचतुष्टयम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वेषांप्रश्नानांप्रत्युत्तरंप्रत्यमिह्नापयतिभगवान्व्यासः ॥ श्रुत्वेति ॥ ३२ ॥ फलसहितंप्रथमप्रश्नप्रत्युत्तरंपतिजानातिस्कंदोनामधेयानीति ॥ क्षयंतियंति ॥ ३३ ॥

नामान्याह ॥ गजाननेत्यष्टभिः ॥ तत्र प्रचंडा चंड विक्रमेति विशेषणमकं नाम ॥ तापनी शोषणी दृष्टि रिति वा ॥ तापनी शोषण्य दृष्टीयस्याः
सा तापनी शोषणी दृष्टि रिति चकं नाम ॥ तदा प्रचंडा चंड विक्रमेति नाम द्वयम् ॥ पूर्वस्मिन्पक्षे प्रतिश्लोकमष्टावष्टौ नामानि ॥ अपरस्मिन्पक्षे चतुर्थश्लोकेन वनामानि ॥ सप्तमश्लोके सप्तैति वि
गजाननां सिंहमुखी गृध्रास्याका कतुडिका ॥ उष्ट्रग्रीवा हयग्रीवा वाराही शरभानना ॥ ३४ ॥ उलूकिका शिवा वामयूरी विकटानना ॥ अ
ष्टवक्रा कोटराक्षी कुब्जा विकटलोचना ॥ ३५ ॥ शुक्रोदरी लज्जिङ्गाश्च दंष्ट्रा वानरानना ॥ ऋक्षाक्षी कैकराक्षी च बृहन्नुंडासुराप्रिया ॥ ३६ ॥
कपालहस्तारक्ताक्षी शुक्री स्यनी कपोतिका ॥ पाशहस्ता दंडहस्ता प्रचंडा चंड विक्रमा ॥ ३७ ॥ शिशुघ्नी पापहंत्री च कालो रूधिरपायिनी ॥ वसा
धया गर्भक्षाराशवहस्तां त्रमालिनी ॥ ३८ ॥ स्थूलकेशी बृहत्कुक्षिः सर्पास्य प्रेतवाहना ॥ दंष्ट्रककराक्षी च मृगशीर्षा वषट्पानना ॥ ३९ ॥
व्यात्तास्या धूमनिःश्वासा व्योमैकचरणोर्ध्वदृक् ॥ तापनी शोषणी दृष्टिः कोटरी स्थूलनासिका ॥ ४० ॥ विद्युत्प्रभा बलाकास्या मार्जारिकट
पूतना ॥ अट्टादहासा कामाक्षी मृगक्षी मृगलोचना ॥ ४१ ॥ नामानीमानियोमस्यश्चतुर्षष्टिर्दिने दिने ॥ जपत्रिसंध्यंतस्य हेतुदृष्टवाधा प्रशा
स्यति ॥ ४२ ॥ नडा किन्यो नशा किन्यो नक्षत्रमांडानराक्षसाः ॥ तस्य पीडां प्रकुर्वन्ति नामानीमानि नियः पठेत् ॥ ४३ ॥ शिशूनां शांतिकारिणि गर्भ
शांतिकराणि च ॥ रणे राजकुले वापि विवादे जयदान्यपि ॥ ४४ ॥ लभेदभीप्सतां सिद्धिं योगिनी पोठसेवकाः ॥ मंत्रांतराण्यपि जपं स्तस्यैते सिद्धि
भाग्भवेत् ॥ ४५ ॥ बलिपूजा पहरैश्च धूपदीप समर्पणैः ॥ क्षिप्रं प्रसन्नो योगिन्यः प्रयच्छेद्युर्मनोरथान् ॥ ४६ ॥ शरकाले महापूजां तत्र कृत्वा
विधानतः ॥ हवींषि दुत्तमं च नो महतीं सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४७ ॥ आरभ्याथ युजः शुक्लां तिथिं प्रतिपदं शुभाम् ॥ पूजयेन्नवमं यावन्नरंश्च
तितमाप्नुयात् ॥ ४८ ॥ कृष्णपक्षस्य भूताया मुपवासी नरोत्तमः ॥ तत्र जागरणं कृत्वा महतीं सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥
शेषः ॥ ३४ ॥ अष्टौ अवयवावकायस्याः सा तथा ॥ अष्टवक्रैति क्वचित् ॥ कोटोद्वीक्षिणी यस्याः सा तथा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वसाध्यावासां यतिपिबतीति वसाध्यामेदः पायि
नीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ दंष्ट्रककरासर्पहस्ता सर्पाकारहस्तेति वा ॥ ३९ ॥ कोटरी कोटरवद्भारार्थूलोदरेत्यर्थः ॥ पुरुषोत्तमेशे प्रसिद्धो देव्या मूर्तिविशेषरूपावा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ डाकि
न्यः शाकिन्यश्च दुष्टग्रहविशेषाः ॥ कूर्दमांडागणविशेषाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ लघुकोलिप्रमाणतः सूक्ष्मबद्रीफलप्रमाणेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥
 पटचत्वारिंशेऽध्याये सर्वपापकनाशने ॥ लोलाकर्महिमातावद्व्ययीति मनोहरः ॥ १ ॥ काशीस्थानद्वारादित्यान्कुप्रस्तावयति ॥ गतेऽथेति ॥ अंशुमालिनसूयम् ॥ १ ॥ २ ॥
 उद्धसेदुच्छिन्नं भवेत् ॥ ३ ॥ एनः पापम् ॥ ४ ॥ अतर्हदुःसहैः करैः क्रिमिभिः ॥ पक्षांतरमूर्तिभेदेन करैः हस्तैः ॥ ५ ॥ कामकोधाविति ॥ यद्यस्मात्तत्र राजनिर्वासिद्धे मत्सराहंतीति काम
 प्रणवादिचतुर्थ्यैर्नामभिर्भक्तिमान्नरः ॥ प्रत्येकं हवनं कृत्वा शतमशेषं निशि ॥ ५० ॥ समाप्तिपरागगुलनालपुकोलिप्रमाणतः ॥ यायां
 सिद्धिर्भास्मिन्तानां प्राप्नोति मानवः ॥ ५१ ॥ चैत्ररुणप्रतिपदि तत्र यात्राप्रयत्नतः ॥ क्षेत्रविघ्नप्रशान्त्यर्थं कृतव्यापुण्यरुज्जनैः ॥ ५२ ॥ यात्रां
 च सांवात्सरिकीं योनिकुर्यादवज्ञया ॥ तस्य विघ्नप्रयच्छति यागिन्यः कश्चिवांसिनः ॥ ५३ ॥ अग्रे कृत्वा स्थिताः सर्वास्ताः काश्यां मणिकर्णिका
 म् ॥ तन्नमस्कारमात्रेण नरे विघ्नैर्न बाध्यते ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे चतुःषष्टियोगिन्यागमननाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
 स्कंद उवाच ॥ गतेऽथ योगिनिर्दंदे देवो घटोद्भवा ॥ काशीं प्रवृत्तिं जिज्ञासुः प्राहिणोऽंशुमालिनम् ॥ १ ॥ देवदेव उवाच ॥ समाश्रयत्वरितो
 याहिपुरीवारणसीं शुभाम् ॥ यत्रास्मिन् दिवो दासो धर्ममूर्तिर्महीपतिः ॥ २ ॥ तस्य धर्मविरोधेन यथा तल्लज्जमुद्धसेत् ॥ तथा कुरुष्व भोक्षिप्रं
 मावमंस्थाश्रयतं नृपम् ॥ ३ ॥ धर्ममार्गप्रवृत्तस्य क्रियते यावमानना ॥ सा भवेदात्मनो न न महेदनश्च जायते ॥ ४ ॥ तव बुद्धिः कालेन च्यवते
 चेत्स धर्मतः ॥ तदा समानगरीभानोत्वयोद्वास्याऽसहैः करैः ॥ ५ ॥ कामक्रोधौ लोभमौ होमत्सराहं कृती अपि ॥ तत्र न भवेतां यत्तलालोपिनतं
 जयेत् ॥ ६ ॥ यावद्धर्मस्थिरा बुद्धिर्यावद्धर्मस्थिरं मनः ॥ तावद्विघ्नोदयः कालि विपद्यपि रवे नृप ॥ ७ ॥ सर्वपापमिह जंतूनां त्वं वेत्सि ब्रह्मचेष्टितम्
 अतएव जगच्चक्षुर्ब्रजं त्वं कार्यसिद्धये ॥ ८ ॥ रविरादाय देवाज्ञां मूर्तिमन्यां प्रकल्प्य च ॥ न भ्राध्वगामहारां काशीमभिमुखोऽभवत् ॥ ९ ॥
 क्रोधौ तौ लोभमौ हौ च न भवेतां संभवत इत्यर्थः ॥ तत्सत्तालालोपिनतं जयेदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ विपद्यपि आपत्कालेऽपि ॥ ७ ॥ ब्रह्महत्यायां च सर्वपापं क्षितवेत्यतएव जगच्चक्षुर्ब्रजं
 यकाशकोऽयं धर्मबोधक इति वा कार्यसिद्धये ब्रज ॥ ८ ॥ देवस्याज्ञां रविरादाय न भो ध्यानमाकाशमार्गं च्छतीति न भोऽप्यगामन्यां मूर्तिं प्रकल्प्याद्द्वारां त्रिदिनं नक्तमभिव्याप्य काशीं म
 भिमुखोऽभवत् काशीं प्राप्तुं प्रवृत्त इत्यर्थः ॥ ९ ॥

त्वरयाकाशमिमुवल्लेहेतुमाह ॥ मनसैति ॥ लोलः शुब्धः आकुल इति यावत् ॥ आनंदित इति वा ॥ १० ॥ हंसत्वमिति ॥ तस्य सदा सर्वदानभोज्यनी नस्य नभोमार्गगामिनः सूर्यस्य हंसत्वं हंति गच्छतीति हंसस्य भ्रावो हंसत्वं फलतामगात् फलवज्जातमित्यर्थः ॥ तत्र हेतुगर्भविशेषणमाह ॥ काशीप्रतियियासतो गंतुमिच्छतः ॥ ११ ॥ अथेत्यानंत्ये मंगले वा ॥ धर्मध्वस्ति धर्मलोपम् ॥ १२ ॥ विभावसुः सूर्यः ॥ अवसरं लिङ्गम् ॥ स्वर्धर्मणि स्वधर्मनिष्ठे ॥ सुधर्मणीति क्वचित् ॥ १३ ॥ नाना रूपमेव दर्शयति ॥ कदाचिदित्यादिना ॥ १४ ॥ दीनतां दिश्रिताम् ॥ १५ ॥ वेदवाद्यां पाषंडात्मिकाम् ॥ दृष्टः प्रत्ययोज्ञानं यस्य तद्दृष्टप्रत्ययप्रत्यक्षज्ञानविषयमैहिकमेव वस्तु जातम् ॥ चार्वाकाणां मंतस्थापयामासे

मनसातीवलोलोऽभूत् काशीदर्शनलालसः ॥ सहस्रचरणोऽप्यैच्छत्तदा खैनैकपादताम् ॥ १० ॥ हंसत्वं तस्य सूर्यस्य तदा सफलतामगात् ॥ सदानभो ध्वनी नस्य काशीप्रतियियासतः ॥ ११ ॥ अथ काशीसमासाद्य रविरंतर्बहिश्चरन् ॥ मनागपि न तद्रूपधर्मध्वस्ति मवैक्षत ॥ १२ ॥ विभावसुर्वसक्काशां नाना रूपेण वत्सरम् ॥ क्वचिन्नावसरं प्राप तत्र राजिसुधर्मिणि ॥ १३ ॥ कदाचिदतिथिर्भूतो दुर्लभं प्रार्थयन् रविः ॥ न तस्य राज्ञो विषये दुर्लभं किंचिद्वैक्षत ॥ १४ ॥ कदाचिद्याचको जातो बहुदोषिकदाप्यभूत् ॥ कदाचिदीनतां प्रापः कदाचिद्रणकोऽप्यभूत् ॥ १५ ॥ वेदवाद्यां क्रियां चापि कदाचित्प्रत्यपादयत् ॥ कदाचित्स्थापयामास दृष्टप्रत्ययमैहिकम् ॥ १६ ॥ कदाचिज्जटिलोजातः कदाचिच्चंद्रिगंबरः सकदाचिज्जांगलिको विषयविद्याविशारदः ॥ १७ ॥ सर्वपाषंडधर्मज्ञः कदाचिद्ब्रह्मवाद्यभूत् ॥ ऐंद्रजालिक आसीच्च कदाचिद्भ्रामयन् जनान् ॥ १८ ॥ नानाव्रतोपदेशैश्च कदाचित्सपतिव्रताः ॥ क्षोभयामास बहुशः सदृशं तं कथानकम् ॥ १९ ॥ कापालिकव्रतधरः कदाचिच्च भवद्विजः ॥ कदाचिदपि विज्ञानी धातुवादी कदाचन ॥ २० ॥ क्वचिद्विप्रः क्वचिद्राजपुत्रो वैश्यात्यजः क्वचित् ॥ ब्रह्मचारी क्वचिदभूद्बुद्धीवनचरः क्वचित् ॥ २१ ॥ तथैव च श्रूयते ॥ प्रत्यक्षमेकं चार्वाका इति ॥ १६ ॥ जटिलः पाशुपतो जटामात्रधारी वा ॥ जांगलिको वैद्यविशेषः ॥ एतस्यैवार्थमाह ॥ विषयविद्याविशारद इति ॥ १७ ॥ सर्वः श्रीरुद्रस्तेन निर्मितः पाषंडधर्मो विद्वद्वैशैर्वागमोक्तधर्मस्तज्जानातीति सर्वपाषंडधर्मज्ञः ॥ तथा च पाद्रे ॥ स्वागमैः कल्पितस्त्वं च जनाभ्यं द्विमुक्त्वा कुर्वति भगवद्भजनम् ॥ ब्रह्मवादी वेदवादी ॥ इंद्रजालं कुहं केतनं व्यवहरतीत्येन्द्रजालिकः ॥ १८ ॥ सदृशं तं कथानकं दृष्टान्तसहिताभिः कथाभिः ॥ १९ ॥ कापालिकः शैवविशेषो के योगीति प्रसिद्धस्तद्वतः ॥ द्विजः पक्षी ॥ द्विजो ब्राह्मणः सत्कापालिकव्रतधर इति वा ॥ विज्ञानी ब्रह्मज्ञानी ॥ धातुवादी स्यर्णादिसिद्धिवादी ॥ २० ॥ अथवा कदाचिदगवद्भूज इत्येतत्पंचयति ॥ क्वचिद्विप्र इति साधपादेना ॥ २१ ॥

अभामयद्भामयामस ॥ २२ ॥ २३ ॥ चितयार्तःपीडितः ॥ २४ ॥ चितामेवाह ॥ मंदरमितिचतुर्गः ॥ तत्तदा ॥ २५ ॥ उररीकृत्यवीकृत्य ॥ तस्यविश्वेश्वरस्यपुरःकथंतिष्ठेत्स्या
स्यामि ॥ २६ ॥ ओंकृत्यवीकृत्य ॥ अवहेलमवज्ञाम् ॥ चरवार्यै ॥ यामिचेतिसंबध्येते ॥ २७ ॥ परगतांशलभताम् ॥ २८ ॥ यस्मादेवंतत्समादंभवस्थाम्यामीति ॥ एवकारार्थ
मेवाह ॥ नन्यस्यामीति ॥ २९ ॥ तर्हिकार्यानिवेदनेपापस्यान्वेत्याह ॥ पुरइति ॥ कार्यरूपमर्थकार्यार्थमोचरयित्वाइहाश्यातिष्ठतोमेयस्यापञ्चाविभिष्यन्तितस्यपापस्यकाशी
यतिःकदाचिदितिसरूपैरभ्रामयजनान् ॥ सर्वविद्यासुकुशलःसर्वज्ञश्चाभवत्कचित् ॥ २॥ इतिनानाविधैरूपैश्चरन्काश्यांग्रहेश्वरः ॥ नक
दापिजनेकापिच्छिद्रंप्रापकदाचन ॥ २३ ॥ ततोर्निनिदचात्मानंचितार्तःकस्यपालजः ॥ धिवपरप्रप्यतांयस्यांशोलभ्येतनकचित् ॥ २४ ॥
मार्तहउवाच ॥ मंदरंयदियाम्यद्यस्यस्तकुड्यतोश्वरः ॥ अनिष्पादितकार्यार्थमयिसामान्यभृत्यवत् ॥ २५ ॥ कोपमय्युरीकृत्ययदि
यार्थांकथंचन ॥ कथंतिष्ठेत्पुरस्तस्यतर्हि वैमूढभृत्यवत् ॥ २६ ॥ अर्थैकृत्यावेहलंवायामिचच्चकथंचन ॥ काधानिरीक्षेज्यक्षामांविषंपयंत
दामया ॥ २७ ॥ हरकोपानलेनूनयदियातःपतंगताम् ॥ पितामहोपिमांत्रातुतदाशक्ष्यतिनस्फुटम् ॥ २८ ॥ स्यास्यास्यत्रैवतन्नित्यंनत्यस्या
मिकदाचन ॥ क्षेत्रसंन्यासविधिनावाराणःस्यांरुनाश्रमः ॥ २९ ॥ पुरःपुरारेःकार्यार्थमनिवेद्येहतिष्ठतः ॥ यत्पापंभाविमेतस्यकाशीपापस्य
निष्कृतिः ॥ ३० ॥ अन्यान्यपिचपापानिमहांत्यस्यानियानिच ॥ क्षयतितानिसर्वाणिकाशीप्रविशतांसताम् ॥ ३१ ॥ बुद्धिपूर्वमयाचैतन्नपापं
समुपार्जितम् ॥ पुरारिणैर्वहिपुराऽऽशासिधर्मोहिरक्ष्यताम् ॥ ३२ ॥ धर्मोहिरक्षितोयेनदेहसत्वरगवरे ॥ त्रैलोक्यंरक्षितंतेनकिंकार्थैःसुर
दितैः ॥ ३३ ॥ रक्षणीयोयदिभवंक्लामःकामारिणाकथम् ॥ क्षणदणंनगतांतीतावहूनांसुखकार्यपि ॥ ३४ ॥ अर्थश्चेत्सवथारक्ष्यइतिकैश्चिदु
दाहृतम् ॥ तत्कथंनहरिश्वद्रोरदत्कुरिक्कनंदने ॥ ३५ ॥

निष्कृतिःप्रायश्चित्तम् ॥ काशीवासइतिकचित्याठः ॥ ३० ॥ नकेवलमेतस्यैवपापस्यकाशीनिष्कृतिःकिंत्वन्येषामपीत्याह ॥ अन्यान्यपीति ॥ सतामितिनप्रविशतांविशेषांकितु
काशीप्रविष्टानंथात्वात्तथोक्तम् ॥ ३१ ॥ किंच ॥ बुद्धीति ॥ आशासिशासितोहोकिंधर्मोहिरक्ष्यतामिति ॥ रक्षतेतिपाठेधर्मक्षतात्रिपुरारिणाधर्मोऽशासिरक्षितव्यइत्युक्तमित्य
र्थः ॥ ३२ ॥ धर्मरक्षणेनपिक्लित्वाह ॥ धर्मोहीति ॥ सुरक्षितैःशोभनप्रकारेणरक्षितैरपकार्थैःकिंनकिमपीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कामार्थयोरक्षणाभावंतर्केणोपपादयति ॥ रक्षणीयइ
तिद्वयेन ॥ ३४ ॥ आक्षदर्थमितिशेषः ॥ कुरिक्कनंदनेविश्वामित्रे ॥ ३५ ॥

एवंकार्थयोरक्षणेत्केणोपपाद्यधर्मस्वरक्षणसाधयति ॥ धर्मस्त्विति ॥ शिबिर्हिंशरणगतकपोतत्राणयस्वमांसदद्वितिआरेतप्रसिद्धम् ॥ दधीचिस्तुयाचकेभ्योदेवभ्यःस्वास्थी
न्यदददितचभागवते ॥ प्रभृतिप्रमुखशब्दाभ्यांकार्णजीमतवाहनदयोग्यंते ॥ तथाचश्रूयते ॥ त्वचंकर्णःशिभिर्मंसजीवजीमतवाहनः ददौदधीचिरस्थीनिर्कनंदयमहात्मनामिति
॥ ३६ ॥ नन्वेवमपिरुद्रस्यरोषादनिष्टजविष्यतितत्राहायमिति ॥ ३७ ॥ ननुतथाप्येतावतनिर्वधेनालमित्याशंक्यकाशीमाहात्म्यवर्णनकार्शीप्राप्यप्राणिमात्रस्यगमनाभावद्वय
धर्मसुरक्षितःसर्वैरपिदेहव्ययेनच ॥ शिबिप्रभृतिभूपालैर्दधीचिप्रमुखैर्विजैः ॥ ३८ ॥ अयमेवहिवैधर्मःकाशीसेवनसंभवः ॥ रुषितादपिरु
द्रान्मांसक्षिष्यतिनसंशयः ॥ ३९ ॥ अवाप्यकाशींदुआपांकोजहातिसचेतनः ॥ रत्नकरस्थमुस्त्यकःकाचंसंजघृक्षति ॥ ४० ॥ वाराणसीं
समुस्त्यज्यस्त्वन्यत्रयियासति ॥ हव्वानिधानंपादेनसार्थमिच्छतिभिक्षया ॥ ४१ ॥ पुत्रमित्रकलत्राणिक्षेत्राणिचधनानिच ॥ प्रतिजन्मेह
लभ्यंतेकाश्येकानैवलभ्यते ॥ ४२ ॥ यंनलब्ध्यापुरींकाशीत्रिलोक्योद्धरणक्षमा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यदुआपतेनलब्धमहासुखम् ॥ ४३ ॥ कुपितो
पिहिमेरुस्तेजोहार्त्तिविधास्यति ॥ काश्यांचलप्येतत्तेजोयैद्वेस्वात्मावबोधजम् ॥ ४४ ॥ इतराणीहतेजांसिभासंतेतावेदवहि ॥ स्वद्योता
भानियावन्नोजंभतेकाशिजंमहः ॥ ४५ ॥ इनिकाशीप्रभावज्ञोजगच्चक्षुस्तमोनुदः ॥ कृत्वाद्वादशधात्मानंकाशीपुर्यांव्यवस्थितः ॥ ४६ ॥
लोलाकउत्तराकश्चभावादित्यस्तथैवच ॥ चतुर्थोद्गुपदादित्योमयूखादित्यएवच ॥ ४७ ॥ स्वलोकाश्चरुणादित्योऽदृक्केशवसंज्ञको ॥ दश
मोविमलादित्योगांगदित्यस्तथैवच ॥ ४८ ॥ द्वादशश्वयमादित्यःकाशिपुर्याघटोद्भव ॥ तमोऽधिकेभ्योदुष्टेभ्यःक्षेत्रक्षस्यमीसदा ॥ ४९ ॥
तस्यार्कस्यमनोलोचयदासीकाशिदर्शने ॥ अतोलोलाकइत्याख्याकाशांजाताविवस्वतः ॥ ५० ॥ लोलाकस्त्वसिसंभेदक्षिणस्यांदिशि
स्थितः ॥ योगक्षेमंसदाकुर्यात्काशीवासिजनस्यच ॥ ५१ ॥

ति ॥ अवप्येतितचतुर्भिः ॥ संजिघृक्षतिप्रहृतिमिच्छति ॥ ३८ ॥ यियासतिगुनि
च्छति ॥ किंपुनर्योगतइतिभावः ॥ निधाननिधिम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अनिष्टस्वीकृत्यापिगमनाभावमाह ॥ कुपितइतिद्वाभ्याम् ॥ स्वात्मावबोधजंस्वस्यआत्मनाआत्मत्वेनेति
यावत् योऽवबोधोज्ञानंस्माज्जातं स्वस्यात्मनोयोऽवबोधोनित्यशुद्धमुक्तस्वहृत्पलेनज्ञानंस्माज्जातमितिवा ॥ ४१ ॥ स्वद्योताभानि रात्रौप्रकाशमानःशुद्धकीटविशेषःस्वद्योतेजुनी
तिगौडेशसिद्धस्तत्सदृशानि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तमोधिकेभ्यःआत्यंतिकतामसेभ्यः ॥ ४४ ॥ लोलाकंनमनिर्वर्त्तितम् ॥ तस्यार्कस्येति ॥ लोलमानंदितम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ५० ॥ षष्ठ्यैकैषष्ठ्यायुक्तेऽर्कदिने ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ लोलार्कसंगमेलोलार्कसर्गमेलोलार्कसंगमेलोलार्कसंगमस्तस्मिन् ॥ लोलार्कसंगमवदतिपाठेलोलार्कसंगमो
यस्मिन्संगमेतस्मिन्नित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ रथसप्तम्यामाद्यशुक्लसप्तम्याम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पश्चाद्विचक्रयार्वांतरभेदः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ आप्येत आप्येत ॥ ६१ ॥

मार्गशीर्षस्यसप्तम्यां षष्ठ्यां वारविवासरैः ॥ विधायवापिकीयात्रानरः पार्थः प्रमुच्यते ॥ ५० ॥ कृतानि यानि पापानि नरैः संवत्सराविधि ॥ नश्यं
ति क्षणतस्तानि षष्ठ्यैकलोलदर्शनात् ॥ ५१ ॥ नरः स्नात्वा सिसंभेदं सतप्य पितृदेवताः ॥ श्राद्धं विधाय विधिना पित्रा नृण्यमवाप्नुयान् ॥ ५२ ॥

लोलार्कसंगमस्नात्वा दानं हर्मसुरार्चनम् ॥ यत्किंचिच्छ्रुतं कर्म तदानं त्यागकल्पते ॥ ५३ ॥ सूर्योपरागेलोलार्कक्षानदानादिकाः क्रियाः ॥
कुरुक्षेत्रादशगुणा भवन्तीह न संशयः ॥ ५४ ॥ लोलार्कं रथसप्तम्यां स्नात्वा गंगामिसंगमे ॥ मम जन्म कृतैः पापैर्मुक्तो भवति तत्क्षणम् ॥ ५५ ॥
प्रत्येकं वारं लोलार्कयः पश्यति शुचिब्रतः ॥ न तस्य दुःखं लोके स्मिन्कदाचिन्संभविष्यति ॥ ५६ ॥ न तस्य दुःखं तपामानदुर्न विचक्षिका ॥ लो
लार्कमकं यः पश्येत्तत्पादोदकसंभवकः ॥ ५७ ॥ वाराणस्यामुपि वापि यो लोलार्कं न संवते ॥ संवते तं नरं नृनृच्छयाः शुद्धाधिसंभवाः ॥ ५८ ॥ सर्व
ेषां काशिनीर्थानां लोलार्कः प्रथमं शिरः ॥ ततोऽगान्यन्यतीर्थानि तज्जलप्लावितानि हि ॥ ५९ ॥ तीर्थांतराणि सर्वाणि भूमौ विलयगान्यपि ॥ अ
सिंभेदतीर्थस्य कलानाहंति षोडशीम् ॥ ६० ॥ सर्वेपामेव तीर्थानां स्नानाद्यष्ट्यंतफलम् ॥ तत्फलसमगाप्यंत नरं गंगासिसंगमे ॥ ६१ ॥
नार्थवादाय मुदितः स्तुतिवादानं वमुन ॥ सत्ययथार्थवादायें श्रद्धयः सद्विरादरात् ॥ ६२ ॥ यत्र विश्वेश्वरः साक्षाद्यत्र स्रगंतरंगिणी ॥ मिथ्या
तत्रानुमन्यतार्किकाश्चानुभूयकाः ॥ ६३ ॥ उदाहरंति ये मूढाः कुत कंचलदपिताः ॥ कास्यां सर्वथा दायेते विट्करीटायुगेयुगे ॥ ६४ ॥ कस्य
चिक्काशिनीर्थस्य महिम्नो महत्तुलाम् ॥ नाधिराहन्तु नूनं नमपित्रोलाघवमंडपः ॥ ६५ ॥

नव्यादित्येवैषोयजमानः प्रसारद्वयादेव तथवादेऽभाविष्यति नैयाह ॥ नार्थवादाय मिति ॥ यथाऽयमर्थवादानमवन्ति तथा पूर्वमव्याख्यातमिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अर्थवादवृत्तुणां

दोषस्य मेवाह ॥ उदाहरंतीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

१ जपं दानमित्यपि पाठः

भटी,

॥ २८

॥ ६६ ॥ किंच तस्यादिशिदुष्टानां प्रवेशोऽप्यत्र नास्तीत्याह ॥ लोलाकैते ॥ लोलाकैते ॥ लोलाकैर्नित्यं धारया प्रवाहेण विवृदिता गतिवैकल्यं प्रापिताः महामला
अपिकाशीस्थे द्वेषिणो वानविशेष्युर्न प्रविशन्तीति पक्षः ॥ तं लोलाकार्णां तं स्मृत्तु शानतिजस्विनां शृणां कर्तुं हेतुं निष्ठमानि तरां दिताः स्तेषामेवाः सिधायाम्बुधाराया विवृदिता विशेषेण
दिताः बद्धं च्छेदं प्रापिता यथानविशन्तीति शब्दश्लेषालंकारोऽयम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इति श्रीरामानंदविरचितायां काशीखंडः कायापटुचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ चत्वारिंशोऽसमो
नास्तिकावेदवाद्याश्च शिशोः दर्परायणाः ॥ अंत्यजाताश्च ये तेषां पुरः काशीनवर्णयताम् ॥ ६६ ॥ लोलाकं करनिष्ठमासिधारिविवृदिताः ॥
काश्यां क्षिणदिग्भागेन विशेष्युर्महामलाः ॥ ६७ ॥ अमहिमानमिमं श्रुत्वा लोलाकस्य नरोत्तमः ॥ न दुःखी जायते कापि संसारदुःखसागरे ॥ ६८ ॥
इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडोऽष्टावर्षात्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ अयोत्तरस्यामाशायं कुंडम
कास्यमुत्तमम् ॥ तत्र नागोत्तरार्कं नरश्चिममालीव्यवस्थितः ॥ १ ॥ तापय न दुःखसंघातं साधूनाप्यायय न रविः ॥ उत्तरार्कमहातेजाः काशी
रक्षति सर्वदा ॥ २ ॥ तत्र तिहासो यो वत्तस्तं निशाभयमुव्रत ॥ विप्रः प्रियव्रतानामकश्चिदत्रैव वंशजः ॥ ३ ॥ आसीत्काश्यां शुभाचारः सदा
तिथिजनप्रियः ॥ भार्याशुभमव्रता तस्य बभूवति मनोहरा ॥ ४ ॥ भवदुःखप्रणरता गृहकर्मसु पेशला ॥ तस्यां स जनयामास कन्यामकां सुल
क्षणां ॥ ५ ॥ मूलक्षत्रप्रथमे पादे तथा केंद्रबृहस्पतौ ॥ वरुधे सा गृहे पित्राः शुक्लपक्षे यथाशशी ॥ ६ ॥ सुरुपा विनयाचारा पित्राश्च प्रयकारि
णी ॥ अतो वनिपुणा जाता गृहोपस्करमार्जना ॥ अथ यथासमं धिष्टसा कन्या पितृमंदिरं ॥ तया तथा पितुस्तस्यां श्रिता संवदे धराम् ॥ ८ ॥
कस्मै देया वरा कन्या सुरस्येयं सुलक्षणा ॥ अस्या अनुगुणोऽभ्यः क्रमया वरउत्तमः ॥ ९ ॥

ध्वं ध्याये परमपावने ॥ उत्तरार्कस्य माहात्म्यं वर्णयति ॥ तिमनोहरा ॥ १ ॥ लोलाकं उत्तरार्कं श्वेत्यादिना द्वादशादित्या उपक्षिप्तास्तत्र लोलाकस्य संघं माहात्म्यं चोक्तोत्तरार्कस्यापि आह ॥
अथेति ॥ रश्मिमाली सूर्यः ॥ १ ॥ तस्य कृत्यमाह ॥ तापय निति ॥ २ ॥ ३ ॥ शुभमव्रतानाम्ना ॥ ४ ॥ मूलक्षणां नाम्ना ॥ ५ ॥ मूलक्षस्य मूलक्षत्रप्रथमे पादे तथा बृहस्पतौ केंद्रे लघु चतुर्थ
दशमसप्तमान्यतमस्मिन् राशौ स्थिते सति ॥ ६ ॥ ७ ॥ समं धिष्ट अवर्धत ॥ ८ ॥ ९ ॥

१ महाबला इत्यपि कचित्पाठः

कस्मैदनामतीयसुखंलभेत् ॥ इत्वासुखंलभइतिकः चित् ॥ १० ॥ ११ ॥ तन्मूलक्षविपाकेनकन्यायापूलनक्षत्रफलेन ॥ तत्तदेतिवा ॥ पंचतांमरणम् ॥ १२ ॥ पतिमन्वाहृताग्निं
पतिदेहमनुस्यमयौ विवेशेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अनुगमनेहेनुमाह ॥ धर्मोद्यमिति ॥ १४ ॥ पन्यासहेवस्थातव्यमित्यत्रापिहेतुमाह ॥ नापत्यमिति ॥ १५ ॥ और्ध्वदेहिकम् ॥ द्वादशा
कुलेनवयसाचापिशोलेनापिश्रुतेनच ॥ रूपेणार्थेनसंयुक्तः कस्मैदत्तासुखंलभेत् ॥ १० ॥ इतिचित्तयतस्तस्यज्वरोभूदतिदारुणः ॥ यार्थश्रता
स्योज्वरः पुंसांमौषधेनापिशाम्यति ॥ ११ ॥ तन्मूलक्षविपाकेनचित्तास्थनज्वरेणच ॥ सविप्रः पंचतांमस्यक्कासवर्गहादिकम् ॥ १२ ॥ पि
तर्युपरतेतस्याः कन्यायाः साजनन्यपि ॥ शुभव्रतापरित्यज्यतांकन्यांपतिमन्वगात् ॥ १३ ॥ धर्मोद्यंमहचारिण्याजीवताजीवतापिवा ॥ प
त्यासैहवस्थातव्यपतिव्रतयुजासदा ॥ १४ ॥ नापत्यंपातिनोमातानपितानैववांधवा ॥ पत्युश्चरणशुश्रूषपायाद्वैकवलक्षियम् ॥ १५ ॥ सु
लक्षणापिदुःखातांपित्रोः पंचत्वमात्मयोः ॥ और्ध्वदेहिकमापाद्यदशाहंविनिवर्त्यच ॥ १६ ॥ चितामवापमहतीमनाथाद्वैत्यमागता ॥ कथम
काकिनीपित्रामात्राहीनाभवांबुधः ॥ १७ ॥ दुस्तरं परमाप्यामिक्षीन्त्वसर्वाभिभाविवियत् ॥ नकस्मैचिद्वरायाहंपितृभ्यांप्रतिपादिता ॥ १८ ॥
तददत्ताकथंस्वैरमहमन्यंवरं वृणो ॥ वृतापिनकुलीनश्चेदुणवान्नचशीलवान् ॥ १९ ॥ स्वाधीनोपिनतत्तेनरतेनापिहिकिंभवेत् ॥ इतिसंचित
यंतीसारूपौदार्यगुणान्विता ॥ २० ॥ युवभिर्बहुभिर्निस्वंप्राथितपिमुहुर्मुहुः ॥ नकस्यापिददौबालाप्रवेशंनिजमानसे ॥ २१ ॥ पित्रोरुपर
पितृह्वावात्सल्यंचतथाविधम् ॥ निनिंदवदुधधामानंसंसारंचनिनिंदह ॥ २२ ॥ याभ्यामुत्पादिताचाहंयाभ्यांचपरिपालिता ॥ पितरौकुत्रतौ
यातौदेहिनाधिगनित्यताम् ॥ २३ ॥ अहोदहोप्राहोगंव्यथापित्रोः पुरोमम ॥ इतिनिश्चित्यसावालाविजितेद्रियमानसा ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्य
दृढं कृत्वातपउग्रंचारह ॥ उत्तरार्कस्यद्वैतस्यसमीपोस्थिरमानसा ॥ २५ ॥

हर्षिष्ठादि ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वैरभिभवितुशील्यस्यतत्तत्त्राभिजावि ॥ १८ ॥ गुणवान्नचेदित्यनुषज्यते ॥ १९ ॥ तत्तदा ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ देहिनाधिगनित्यतादेहिनाजीवस्या
नित्यनांप्रतिधिगस्त्वित्यर्थः ॥ २३ ॥ अहोइति ॥ अहोखेदे ॥ खेदानिशयाथावीप्सा ॥ यथासमपुरोऽपतः पित्रोरंगत्वंप्रत्ययोऽत्राविवक्षितः ॥ अंगमित्यर्थः ॥ तथासमापिदेहोवि
नाशीत्यर्थः ॥ अयदेहोप्यहोनेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ पंचषाणुपचलुषट्सुवासासुसंवत्सरेषु ॥ २८ ॥ २९ ॥ कुरुणाआत्मनियस्यास्तयाद्यास्वहूपयेतित्रा ॥ यादेवीसर्वभूतेषुदयाहेपणसंस्थित्युक्तेः ॥ कुरुणायाकु
 तस्यांतपस्यमानायाभेकाच्छागीलघीयसी ॥ तत्रप्रत्यहमागत्यतिष्ठेत्तत्पुरतोऽचला ॥ २६ ॥ तृणपर्णादिकंकिंचित्सायमभ्यवदत्यसा ॥
 तत्कुण्डपीतपानीयास्वस्वामिसद्व्रजेत् ॥ २७ ॥ ततइत्थंव्यतीतासुपंचषासुसमासुच ॥ लीलयाविवरन्देवस्तत्रदेव्यासहागतः ॥ २८ ॥ स
 निधावुत्तरार्कस्यतपस्यतीसुलक्षणाम् ॥ स्थाणुवन्निश्चलांस्थाणुरद्राक्षीत्तपसाकृशाम् ॥ २९ ॥ ततोगिरिजयाशंभुविज्ञप्तःकुरुणात्मना
 वरेणानुगृहाणेमांबंधुहीनासुमध्यमाम् ॥ ३० ॥ शर्वाणीगिरिमाकर्णयततःशर्वःरूपानिधिः ॥ समाधिमीलितार्क्षीतामुवाचवरदोहरः
 ॥ ३१ ॥ सुलक्षणेप्रसन्नोस्मि वरंवरयमुब्रूते ॥ चिरंखिन्नासितपसाकस्तेऽस्तीहमनोरथः ॥ ३२ ॥ सापिशंभोर्गीरश्रुत्वामुखपयषवर्षिणी
 म् ॥ महासंतापशमनीलोचनेउदमीलयत् ॥ ३३ ॥ त्र्यक्षंप्रत्यक्षमावीक्ष्यवरदानोन्मुखपुरः ॥ देवींचवामभागस्थाप्रणनामकृतंजलिः ॥
 ॥ ३४ ॥ किटणेयावदित्यसाचितयेच्चारुमध्यमा ॥ तावत्तयानिरैक्षिष्ठवराकीवर्करपुरः ॥ ३५ ॥ आत्मार्यजीवलोकेस्मिन्कोनजीवति
 मानवः ॥ परंपरोपकारार्थेयोजीवतिसजीवति ॥ ३६ ॥ अनयामत्तपोवृत्तिसाक्षिण्यावद्वनेहसम् ॥ असेव्यहंतदेतस्यैवरयाभिजगत्यतिम्
 ॥ ३७ ॥ परासृश्रमनस्यतत्प्राहच्यक्षंसुलक्षणा ॥ रूपानिधेमहादेवयदिदेयोवरोमम ॥ ३८ ॥ अजशावीविराक्येषातर्हिप्रागनुगृह्यताम् ॥
 वक्तुंपशुत्वान्नोवेत्तिकिंचिन्मद्भक्तिपशला ॥ ३९ ॥ इतिवाचंनिशम्येशःपरोपकृतिशालिनीम् ॥ सुलक्षणायांनिरंतरोषप्रणतार्तिहा
 ॥ ४० ॥ देवदेवस्ततःप्राहदेविपश्यगिरींद्रजे ॥ साधूनामीदृशीबुद्धिःप्ररोपकर्णोजिता ॥ ४१ ॥ तेधन्याःसर्वलोकेषुसर्वधर्माश्रयाश्चते ॥
 यतंतैसर्वभावेनपरोपकरणायये ॥ ४२ ॥

लनेतिव्यधिकरणंवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मुखपीयूषवर्षिणीआस्यादृतत्ताविणीम् ॥ उदमीलयत्तद्व्यकासयत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ निरैक्षिष्ठदृष्टा ॥ वराकीनुच्छा ॥ वकरीच्छागी
 ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ बद्धनेहसंबद्धकालम् ॥ असेविसेविता ॥ अहंसुलक्षणा ॥ तत्तस्मात् ॥ एतस्यैतदर्थम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अजशावीच्छागसुता ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

१ उपरिदिशेषः

॥ ४३ ॥ अमृगहकर्मणि अनुकूलकार्ययोग्या ॥ अस्यैकलक्षणार्थे ॥ ४४ ॥ शुभाद्योद्यमोद्यस्याः साशुभोद्यमा ॥ ४५ ॥ जयति सर्वोत्कर्षेण निष्ठति जया ॥ विशेषणजयति विजया ॥
 अद्यासापि यथायथं नामनिर्वचनज्ञेयम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ समयानामस्तमीपे ॥ चंचच्चा मर्यादार्थिणी स्फुरद्बालव्यजनहस्ता ॥ ५२ ॥ एषापि वर्करीति संबंधः ॥
 संचयाः सर्वसूनांचिरतिष्ठतिनां क्वचित् ॥ सुचिरतिष्ठते चैकं परोपकरणं प्रिये ॥ ४३ ॥ धन्या सुलक्षणा चैषा योग्या नृग्रहकर्मणि ॥ ब्रूहि दे
 विवरोदयः कोऽस्यैच्छा गैचकः प्रिये ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीदेव्या च ॥ ॥ सर्वसृष्टिकृतां कर्तुः सर्वज्ञप्रणतार्तिहन् ॥ सुलक्षणा शुभाचारा सदीपे
 सुशुभोद्यमा ॥ ४५ ॥ यथा जयाच विजया यथा चैव जयंतिका ॥ शुभानंदानुनंदचक्रौदचयार्थीमला ॥ ४६ ॥ यथा च पद्ममाला च य
 थामलयवासिनी ॥ कर्पूरलतिका यद्दधधारयथा शुभा ॥ ४७ ॥ अशोकचविशोका च यथा मलयगंधिनी ॥ यथा चंदननिःश्यासा यथा रु
 गमदोत्तमा ॥ ४८ ॥ यथा च कोकिलालापयथामधुरभाषिणी ॥ गद्यपद्यनिधिर्यद्ददनुकज्ञायथा च सा ॥ ४९ ॥ दृगंचलंगितज्ञाचयथा रु
 तमनोरथा ॥ गानचित्तहरा यद्दत्तयास्वेषा सुलक्षणा ॥ ५० ॥ अतिप्रिया भवित्री मेयद्बालस्रचारिणी ॥ अनेनैव शरिरेण दिव्या वयवभूष
 णा ॥ ५१ ॥ दिव्यांबरदिव्यगंधादिव्यज्ञानसमन्विता ॥ समयामांसैर्देवास्तांचंचच्चा मर्यादार्थिणी ॥ ५२ ॥ एषापि काशिराजस्य कुमार्यस्त्व
 हवर्करी ॥ अत्रैव भोगान्संप्राप्य मुक्तिं प्राप्स्यत्यनुत्तमाम् ॥ ५३ ॥ अनया त्वर्ककुंडे स्मिन्पुष्पे मांसि रवेर्दिने ॥ स्नातं त्वनुदिने मूर्ध्नि शीतादक्षुब्ध
 चित्तया ॥ ५४ ॥ राजपुत्री ततः पुण्यादस्त्वेषा शुभलोचना ॥ वरदानप्रभावेण तव विश्वेश्वरप्रभो ॥ ५५ ॥ वर्करीकुंडमित्याख्या त्वर्ककुंडस्य
 जायताम् ॥ एतस्याः प्रतिमा पूज्या भविष्यत्यनुत्तमवै ॥ ५६ ॥ उत्तरार्कस्य देवस्य पुष्पे मांसि रवेर्दिने ॥ कार्यासां वत्सरीयात्रानतैः काशीफल
 प्सुभिः ॥ ५७ ॥ मृडान्याभिहितं सर्वकृत्वैर्द्विभ्यगोविभुः ॥ विश्वनाथो विवेशाथ प्रासादं स्वमर्तकितः ॥ ५८ ॥

इह काश्याम् ॥ अत्रैव काश्यामेवेशाब्देनेश्वरीच्छया भगवत ईश्वरस्य वरदानाच्चकारां स्तनाया अपि वर्कयद्विहसंबध इति बोध्यते ॥ नक्षयदित्यटपाटीयस्यास्तस्याः कर्मकर्मनु
 थाकर्तुसमर्थस्य तस्य चन किमप्यशक्यमिति भावः ॥ केन चिन्मिनेन क्षेद्राद्दहिनिः सत्यमृतासत्यत्रोत्पन्नोति वाज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ अस्तु ब्यवित्तया स्थिरांतः करणया ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
 वर्करीकुंडमिति ॥ तुशब्देन कुंडांतरादस्य कुंडस्याधिक्यं बोध्यते ॥ एतस्याः वर्कयाः ॥ ५६ ॥ नैतनैर्भक्तैरिति यावत् ॥ नैरिति वापाठः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥५९॥ श्रुतेति ॥ एतदध्यायद्वयेनोक्तम् ॥ लोलाकस्यचक्रकथनश्रवणफलव्यापनाया ॥६०॥ ॥ इति श्रीरामानन्दकृतायां काशीखंडटीकायां सप्तचत्वारिंशो व्यायः ॥७॥ ॥ ७॥
 अष्टाधिकैकचत्वारिंशेऽध्यायेनोक्ते ॥ सांवादित्यस्यमहिमावर्णयतेति स्फुटः शुभः ॥१॥ सांवादित्योत्पत्तिवक्तुं श्रोतुनभिमुखिकुर्वन्पुद्गातरचयति ॥ शृणुष्वेति ॥ आत्मनेपदमार्थम् ॥
 श्लोकचतुष्टयवाक्यम् ॥ द्वारवत्यां स्वयंरुणः सदानंदरूपो देवक्यां वसुदेवतः सकाशाद्वासुदेवनामा जगद्धामजगतामाश्रय आविरासीत्स्यसाशीतिलक्षं अशीत्यासहलक्षं साशीतिलक्षं कु-
 मारा आसन्नित्यन्वयः ॥ एकषष्टिसहस्रचान्यद्वोद्धव्यम् ॥ किमर्थमाविरासीत्तदाह ॥ दानवानामिति ॥१॥२॥ कुमारान्विशिनष्टि ॥ स्वर्गपीतिसार्धेन ॥३॥४॥ यस्याद्वारकायां आवि-

स्कंदउवाच ॥ ॥ लोलाकस्यचक्रमाहात्म्यमुत्तराकस्यचद्विज ॥ कथितं ते महाभाग सांवादित्यं निशामय ॥ ५९ ॥ श्रुत्वा तत्पुण्यमाख्यानं
 शुभं लोलात्तराकयोः ॥ व्याधिभिर्नाभिभूय तनदारिद्रेण बाध्यते ॥ ६० ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे उत्तराकवर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥ ॥ ७॥
 ॥ शृणुष्व मन्त्रावरुणे द्वारवत्यां यदूहः ॥ दानवानां वधार्थाय भुवो भारापनुत्तये ॥ १ ॥
 आविरासीत्स्वयंरुणः रुष्णवर्मप्रतापवान् ॥ वासुदेवो जगद्धामदेवक्यां वसुदेवतः ॥ २ ॥ साशीतिलक्षं तस्यासन्कुमारा अकवचसः ॥
 स्वर्गपिता दशावालाः सुशीलानिहं कुंभज ॥ ३ ॥ अतीवरूपसंपन्ना अतीवसुमहाबलाः ॥ अतीवशस्त्रशास्त्रज्ञा अतीवशुभलक्षणाः ॥ ४ ॥
 तां द्रष्टुमानसः पुत्रो ब्रह्मणस्तपसांनिधिः ॥ कृतवल्कलकौपीनो धृतकृष्णाजिनावरः ॥ ५ ॥ गृहीतब्रह्मदंडश्च त्रिवर्त्मजो जीसुमेखलः ॥ उरस्थल-
 स्य तुलसीमालया समलंकृतः ॥ ६ ॥ गोपीचंदननिर्यासलसदंगविलेपनः ॥ तपसा कृशसर्वांगो मूर्तोऽज्वलनवज्ज्वलन् ॥ ७ ॥ आजगामां-
 वरचरो नारदो द्वारकापुरीम् ॥ विश्वकर्मविनिर्माणां जितस्वर्गपुरीश्रियम् ॥ ८ ॥

रासीत्तां द्वारकां द्रष्टुनाद आजगामेति चतुर्थेनान्वयः ॥ तानिति पाठेनाच्वाकालाद्द्रष्टुमित्यर्थः ॥ नारदं विशिनष्टि ॥ मानसपुत्रो ब्रह्मण इत्यादिना ॥ तपसांनिधिराश्रयः ॥ कृतवल्कलेन
 कौपीनयेनसः ॥ कृतकृष्णाजिनमेवावरयेनसः ॥ ५ ॥ गृहीतो ब्रह्मदंडो ब्रह्मचारियोग्यो दंडोऽयेनसः ॥ त्रिवर्त्तगुणितो जीमंजनीभिर्नामैवलायस्यसः ॥ उरस्थले उरस्थलेनवालंती-
 या तुलसीमालया समलंकृतः ॥ उरस्थलस्थेति क्वचित्पाठः ॥ लसज्जलस्येति पाठे लसंतीया जलस्थः ॥ द्रुतुलसीमाला तयेत्यर्थः ॥ ६ ॥ गोपीचंदननिर्यासिनः सेनगोपीचंदननिर्यासि एवा-
 सदंगविलेपनयस्यसः ॥ मूर्तश्चासावुक्तोऽज्वलनश्चेति मूर्तोऽज्वलनस्तद्वत् ॥ मूर्तोऽज्वलनवदिति पाठेनाद्वितीयोपसर्जनस्यापि ज्वलनस्य मूर्त इति विशेषणच्छांदसम् ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥११०॥११॥ उपवेशयदुपावेशयत् ॥ अहमावधारः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवस्यमिति ॥ हेयशोदानंदवधनअत्रांतपुराकिचिदस्ति किनुप्रायशस्तन्नघटते ॥ अथवास्त्रियामसंभाव्य
नापितुसर्वसंभाव्यमित्यर्थः ॥ १४ ॥ किंचिच्छब्दोक्तेनवदर्शयति ॥ यूनामितिद्वयेन ॥ इवैवाथ ॥ शोभनरूपवानेवेत्यर्थः ॥ सहस्रपवानितिपाठसंभावः ॥ १५ ॥ विषमेषुक्रामस्तेनमो
हिताः ॥ १६ ॥ एवमासान्येनोक्तविशेषतोक्तिनयेनदर्शयति ॥ बहुव्याजानांयः ॥ अतएवागोपालस्तवराजबहुवर्जनदनमित्यत्रवृत्तामित्यपिकेचनपठति ॥ अथवागोपवेषधारित्वाद्
तद्वृत्तानारदंसर्वविनम्रतरकंधराः ॥ प्रबद्धमूर्धजलयःप्रणमुर्वणिनंदनाः ॥ १ ॥ सांबःस्वरूपसादृश्यगर्वसर्वस्वमोहितः ॥ नननाममुनिं
तत्रहंसंस्तद्रूपसंपदम् ॥ १० ॥ सांबस्यतमभिप्रायंविज्ञायसमहामुनिः ॥ विवेशसुमहारम्यनारदःकृष्णमंदिरम् ॥ ११ ॥ कृष्णाथदृष्ट्वाऽऽ
गच्छंतं त्रयुद्गम्यचनारदम् ॥ मधुपर्केणसंपूज्यस्वासेनचोपवेशयत् ॥ १२ ॥ कृत्वाकथयविचित्रार्थास्ततएकांतवर्तिनः ॥ कृष्णस्यकर्णेऽकथ
यन्नारदःसांबचेष्टितम् ॥ १३ ॥ अवस्थकिंचिदत्राऽस्ति यशोदानंदवर्धनः ॥ प्रायशस्तन्नघटतेऽसंभावात्नाथवास्त्रियाम् ॥ १४ ॥ यूनान्निशु
वनस्थानांसांबोऽतिवसुरूपवान् ॥ स्वभावचंचलाक्षीणांचितोदत्तिःसुचंचला ॥ १५ ॥ अपेक्षतेऽमुग्धाक्ष्यःकुलशीलंश्रुतंघनम् ॥ रूपमे
वसमीक्षतेविषमेषुविमोहिताः ॥ १६ ॥ अथवाविदितंनोतंबहुवर्जिनांविचेष्टितम् ॥ विनाशैनायिकाःकृष्णकामयंतेऽबलाद्यमुम् ॥ १७ ॥
वामभ्रुवांस्वभावाच्चनारदस्यचवाक्यतः ॥ विज्ञाताऽखिलदत्तांतस्तथ्यं कृष्णोप्यमन्यत ॥ १८ ॥ तावदैर्यचलाक्षीणांतावच्चेतोविवेकिता ॥
यावन्नार्थीविविक्तस्थोविविक्तार्थिनिनान्यथा ॥ १९ ॥ इत्थंविवेचयश्चित्तं कृष्णःक्रोधनदीरयम् ॥ विवेकमेतुनाऽस्तभ्यनारदप्राहिणोस्तु
धीः ॥ २० ॥ सांबस्यवैरुर्ताकिचिक्वचिक्वृष्णोनवैक्षत ॥ गतदं वमुनौतस्मिन्वीक्षमाणोऽप्यहर्निशम् ॥ २१ ॥ कियत्यपिगतेकालेपुनरप्याय
यौमुनिः ॥ मध्येलीलावतीनांचज्ञात्वाकृष्णमवस्थितम् ॥ २२ ॥

सुबःश्रीकृष्णस्तत्त्वबहुव्यस्तासांतवभार्याणामित्यर्थः ॥ अष्टौरुक्मिषांसित्यानाग्रजितोह्रुनंदासिन्निर्वादसुदक्षिणाजांववतीसुशीलानायिकाःपट्टमहिषीः ॥ अमुसांबम् ॥ १७ ॥ वाम
भ्रुवामितिक्वदवाक्यम् ॥ १८ ॥ तावदितिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ विजनस्थोयावदर्थप्राप्त्येकोनमेवतावदेवैर्यचेतोविवेकिता च ॥ विविकेऽर्थाधिनिस्तितद्वयनंकिलन्यथाअधैयमविवे
कित्वंचेत्यर्थः ॥ १९ ॥ विवेचयश्चित्तयत् ॥ क्रोधएवनदीतस्यारयवेगंविवेकएवसेतुंवयस्तेनाऽस्तभ्यनिवार्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

गोपाल्यइत्यस्यपूर्ववदेवार्थः ॥ यद्वा गोपालरूपस्य भगवतः पत्न्यइति तु बहुव्रीणामित्यत्रैव व्याख्यायति ॥ अर्काहागमनेनानवसरागमनेन ॥ चक्षुःसुखेये ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
 प्राकृतेभ्यः प्रकृतिकार्येभ्यः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तच्चेरित्तमस्य लेनकादितम् ॥ त्वरितमितिकचिन् ॥ शापान्निमित्तानिर्वृत्तिः सुखम् ॥ शापानिष्कृतिरिति कचिन् ॥ ४४ ॥ ततइति ॥ ततः कृष्ण

यस्मात्त्वद्रूपमालोक्य गोपाल्यः खलित इमाः ॥ तस्मात्कृष्णो भवसि प्रमकां हागमनेन च ॥ ३७ ॥ वेपमानां महाव्याधिभयात्सां विपदां रु
 जात् ॥ कृष्णं प्रसादयामास बहुशः पापशान्तये ॥ ३८ ॥ कृष्णोऽप्यनेन संजानन्सां वस्वसुतमौरसम् ॥ अब्रवत्कृष्णो माक्षाय ब्रजवैश्वेश्वरिपुरी
 म् ॥ ३९ ॥ तत्र ब्रह्मसंमाराध्य प्रकृतिं स्वामवाप्स्यसि ॥ मूढेन सांक्षयान्न त्रान्ति वाराणसीं विना ॥ ४० ॥ यत्र विश्वेश्वरः साक्षाद्यत्र स्वर्गाय
 गाच सा ॥ येषां मूढेन सांक्षयान्निमित्तं नैव निष्कृतिः ॥ तेषां विशुद्धिरस्यैव प्राप्य वाराणसीं पुरीम् ॥ ४१ ॥ न केवलं हि पापेभ्यो वाराणस्यां विमुच्य
 ते ॥ प्राकृतेभ्योऽपि पापेभ्यो मुच्यते शंकराज्ञया ॥ ४२ ॥ पुरा पुरारिणां स्मृष्टमविमुक्तं विमुक्तये ॥ सर्वपापं भवं जंतूनां कृपयति तनुं त्यजाम् ॥ ४३ ॥
 तत्रानंदवने शंभोस्तव शाप निराकृतिः ॥ सांवतत्त्वं रितं याहि नान्यथा शाप निर्वृतिः ॥ ४४ ॥ ततः कृष्णं समापृच्छ्य कर्मनिर्मुक्तं च पृथितः ॥ नारदः
 कृतकृत्यः स न्ययावाकाशवर्त्मना ॥ ४५ ॥ सांवो वाराणसीं प्राप्य समाराध्यां शुभालिनम् ॥ कुंडं तत्पृष्ठतः कृत्वा निजां प्रकृतिं मा मवान् ॥ ४६ ॥
 सांवादित्यस्तदारभ्य सर्वव्याधिहरं रविः ॥ ददाति सर्वभक्तभ्यां जनाभ्याः सर्वसंपदः ॥ ४७ ॥ सांवकुण्डे नरः स्नात्वा रविवारेऽरुणोदये ॥ सां
 वादित्यं च संपूज्य व्याधिभिर्नाभिभूयते ॥ ४८ ॥ न र्ब्रह्मैव ध्वममाप्नोति सांवादिभ्यः सेवनान् ॥ वंद्यापुत्रं प्रसूयेत शुद्धं रूपं समन्वितम् ॥ ४९ ॥
 शुक्लायां हि जसमस्यां माधेमासि रवेर्दिने ॥ महापर्वसमाख्यातं विपर्वसमं शुभम् ॥ ५० ॥

भनुज्ञाप्य नारदोऽप्योभमार्गेण ययौ ॥ कीदृशः ॥ कृतंकृत्यं प्रेतं तथा विधुः सन्नित्यर्थः ॥ ननु पुरा निष्कृतेण नारदस्य प्रत्यवायो भवेत्तत्राह ॥ कर्मनिर्मुक्तं चेति तइति ॥ कर्मणां शुभां शुभादृष्टे
 न निर्मुक्ता निचेष्टिता नियस्यसः ॥ तस्य जीवन्मुक्तत्वादिति भावः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

१ श्रुतेति कचिन्नाहः

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मयैवैत्रे ॥ माघेमासीतिवापाठः ॥ अशोकैशोकमुज्यैः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अट्टप्रदक्षिणाथकृत्वा ॥ प्रदक्षिणमितिपाठेपिसावार्थः ॥ ५६ ॥ हेमहामतेव
हृद्भुद्धे ॥ महामुनेइतिकिचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतान्याकांशारखंडटीकायामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ एकेनेतिथंचाशेषोऽध्यायेपरमगा

महारागलमुच्येततत्रस्त्रात्वारुणोदये ॥ सांवादित्यंप्रपूज्यापिधममक्षयमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रेत्युण्यरादुदर्शने ॥ तत्पुण्यंरविसप्तम्यामाधेकाश्यांनसंशयः ॥ ५२ ॥ मधौमासिरवेरयात्रासांवत्सरीर्भवेत् ॥ अशोकैस्तत्रसंपूज्यकुंडेस्त्रात्वाविधानतः ॥ ५३ ॥ सांवादित्यंनरोजातुनशोकैरभिभूयते ॥ संवत्सरकृतात्पापाद्बहिर्भवनितक्षणात् ॥ ५४ ॥ विश्वेशात्पश्चिमाशायांसांविनात्रमहात्मना ॥ सम्यगाराधितामूर्तिरादित्यस्यशुभप्रदा ॥ ५५ ॥ इयंभविष्यातन्मूर्तिरंगस्तेवत्पुराऽकथि ॥ तामभ्यर्च्यनमस्कृत्यकृत्वाष्टौचप्रदक्षिणाः ॥ नरो भवतिनिष्पापःकाशीवासफलंभत् ॥ ५६ ॥ सांवादित्यस्यमाहात्म्यंकथितंमहामतं ॥ यच्छ्रुत्वापिनरोजातुयमलोकंनपश्यति ॥ ५७ ॥ इदानींद्रौपदादित्यंकथयिष्यामि तेनघ ॥ तथाद्रौपदोऽदित्यःसंसेव्योभक्तसिद्धिः ॥ ५८ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडसांवादादित्यमाहात्म्यकथनंनानाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पाराशर्यमुनेर्व्यासकुमारःकुंभजन्मने ॥ यदावदकथा मेतांतदाक्कद्रुपदामजा ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पुराणसंहितासूतव्रतत्रैकालिकींकथाम् ॥ संदेहानात्रकतव्योयतस्तद्वाचरोखिलम् ॥ २ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ आकर्णयमुनेर्पूर्वंपंचकरोहरःसयम् ॥ दृष्टव्यंपंचधाभूत्वाप्रादुरासीज्जगद्धितः ॥ ३ ॥ उमापिचजगद्वात्रीद्रुपदस्यमहीभुजः ॥ यजतोवह्निंकुंडाच्चप्रादुश्यक्रतिमुंदरी ॥ ४ ॥

वने ॥ द्रौपदादित्यमायूषादित्ययोर्वर्णितेकथा ॥ १ ॥ अन्तराध्यायान्नमानेनदानंद्रौपदादित्यकथयिष्यामीत्युक्तं तद्रौपद्याभिविव्यत्तदानं तयाराधनस्यासंभवादाक्षिपति ॥ पा
राशर्येति ॥ १ ॥ पुराणेषुकालत्रयसंबन्धिनोऽर्थस्यकथनान्नायं दोष इति परिहरति ॥ पुराणेति ॥ पुराणसंहितापुराणरूपधर्मशास्त्रमित्यर्थः ॥ त्रैकालिकं भूतभविष्यद्वर्तमानकालसंबन्धि
नीम् ॥ तद्गोचरत्वात्पुराणसंहितायाविषयः ॥ तद्रौचरोऽतिक्वचित् ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रादुश्चेन्नाहुर्भाविचकारमादुर्भूदित्यर्थः ॥ ४ ॥

दुष्टानां संहारकारकाः ॥ संहारकारिण इति क्वचित् ॥ ५ ॥ तस्मिन्समय इति शेषः ॥ ६ ॥ उदयानुदयो चैकः प्रागुरित्यन्वयः ॥ ७ ॥ भान्तव्यप्रतिपादितो शत्रुभिः संपादिताम् ॥ ८ ॥ ता पंचापि पांडुतनयाः साक्षाद्भुद्रवपुर्धराः ॥ अवतेरुहिहस्वर्गाद्भुष्टसंहारकारकाः ॥ ५ ॥ नारायणोऽपि रुष्णत्वं प्राप्य तस्मात् हचर्यकृतम् ॥ उद्धतवृत्तश मनः सह तस्यितिकारकः ॥ ६ ॥ प्रतपंतः श्रथिव्या तं पार्थाश्वरुः पृथक् पृथक् ॥ उदयानुदयौ तस्मिन्संपदा विपदमपि ॥ ७ ॥ कदाचित्ते महावीरा भ्रातृव्यप्रतिपादिताम् ॥ विपत्तिमाप्यमहतीं भवुः काननो क्रसः ॥ ८ ॥ पांचाल्यपि च तस्य लीपतिव्यसनतापिता ॥ धर्मज्ञा प्राप्य तन्वगीव्र धमाराधयद्दूरम् ॥ ९ ॥ आराधितोऽथ सविततायद्भुदकन्यया ॥ सदर्वी सपिधानां च स्याल्लिकामक्षयाददौ ॥ १० ॥ उवाच च प्रसन्नात्मा भास्करेद्भुपदालजाम् ॥ आराधयंतीं भावेन सर्वत्र शुचिमानसाम् ॥ ११ ॥ स्यात्येतयामहाभागे यावंतोऽन्वार्थिनो जनाः ॥ तावंतस्तस्मिमा प्रयति यावच्च त्वं न भोक्ष्यसे ॥ १२ ॥ भुक्ता यां त्वदिरिक्तैः पापूष्णभक्ता भविष्यति ॥ रसवद्भोजननिधि रिरिच्छा भक्ष्यप्रदायिनी ॥ १३ ॥ इत्थं वरस्त या लब्धः काश्यामादित्यतो मुने ॥ अपरश्च वरो दत्तस्तस्य देवं भासता ॥ १४ ॥ रविरुवाच ॥ विश्वेशादक्षिणं भागे यो मां वल्युरतः स्थितम् ॥ आराधयिष्यति नरः क्षुद्राधातस्य न स्यति ॥ १५ ॥ अन्यश्च मे वरो दत्तो विश्वेशेन पतिव्रतः ॥ तपसा परितुष्टु न तं निशामय वच्मि तम् ॥ १६ ॥ प्राग्रवेत्वां समाध्य यो मां द्रक्ष्यति मानवः ॥ तस्य त्वंदुःखतिमिरमपानुदनिजैः करैः ॥ १७ ॥ अतो धर्मप्रिये नित्यं प्राप्य विश्वेश्वरहरम् ॥ काशी स्थितानां जंतूनां नाशाय मय संचयम् ॥ १८ ॥ ये मामन्नभजिष्यति मानवाः श्रद्धयान्विताः ॥ त्वद्दशदंतपाणिं च ते पादाभ्यां भिंचितम् ॥ १९ ॥ भवतीं मत्समीपस्थान् शुद्धिं रपतिव्रताम् ॥ विश्वेशादक्षिणं भागं दंडपाणैः समीपतः ॥ २० ॥ ये च यिष्यंति भावेन पुरुषवास्त्रियोपि वा ॥ तेषां कदाचिन्नोभाविभयं प्रियविभयोरगम् ॥ २१ ॥

पितातापयुता ॥ कर्षिता इति क्वचित् ॥ प्राप्य काशीमिति शेषः ॥ ९ ॥ चालनाथं यथात्र विशेषेण दर्शयित्वा हितां स्थालीपाकपात्रविशेषम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अन्यदेशादागतानामपि कार्यां स्थितत्वात् कारीस्थितानामित्युक्तम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

नव्याधिजमिति ॥ हैद्रौपदेह्यमिप्रियेहअनघेकारथातवक्षणातदर्शनात्कापिव्याधिजमयधुनूषवदौषस्तस्यभवचभयनित्यव्ययः ॥ २२ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वोक्तान् ॥ एवमितिया
ठैरुवभूतानवरात् ॥ धर्मयुधिष्ठिरम् ॥ २३ ॥ एनःपापम् ॥ २४ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंमयूखादित्यस्यमाहात्म्यंआवयति ॥ द्रौपदेति ॥ २५ ॥ मंगलानाम्मंगलाद्भयाम् ॥ मंग
लवतीमितिपाठेअक्तेभ्योदेयमंगलमस्याअस्तीतिमंगलवती ॥ एतदेवाह ॥ अक्तमंगलदामिति ॥ २७ ॥ शतेनगुणितंश्रयितसंबद्धमित्यर्थः ॥ दिव्यलक्षवर्षमितिमुद्रायार्थः ॥ सोमंउ
भयासाहितम् ॥ सोमार्धनार्धचद्रेणकृतःशेखरःशिरोगुणयेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ वैमानिकैर्देवैर्विष्णुपदेध्रुवलोकोगतागतंगमनागमनंत्यजेत्यक्तम् ॥ किमि
नव्याधिजमयधुनूषवदौषसंभवम् ॥ द्रौपदीक्षणतःकाश्यांतवधर्मप्रियेनघे ॥ २२ ॥ इतिदत्तावारादेव आदित्यःसर्वदःसताम् ॥ शंभु
माराधयामासधर्मद्रौपद्युपाययौ ॥ २३ ॥ आदित्यस्यकथामेतांद्रौपधाराधितस्यवै ॥ यःश्राप्यतिनरोभक्त्यातस्यनःक्षयमेष्यति ॥ २४ ॥
स्कंदउवाच ॥ द्रौपदादित्यमाहात्म्यंसेक्षपालकथितंमया ॥ मयूखादित्यमाहात्म्यंशृण्विदानींघटोद्भव ॥ २५ ॥ पुरांपंचनेदतीथत्रिषुलोक
षुविश्रुते ॥ सहस्ररश्मिर्भगवांस्तपस्तेपेसुदारुणम् ॥ २६ ॥ प्रतिष्ठाप्यमहालिङ्गभस्तीश्वरसंज्ञितम् ॥ गौरीचमंगलानाम्भीभक्तमंगलदांस
दा ॥ २७ ॥ दिव्यवर्षसहस्रंशतेनगुणितंमुने ॥ आराधयन्निर्वंसोमसोमार्धकृतशेखरम् ॥ २८ ॥ स्वरूपतस्तुतपनखिलोकीतापनक्षमः ॥
ततोतितीव्रतपसाज्ज्वालनितरामुने ॥ २९ ॥ मयूखैस्तत्रसवितुर्ब्रह्माव्यदहनक्षमैः ॥ ततंसमस्तंलकलेधावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ३० ॥ वैमा
निकैर्विष्णुपदेतत्यजेचगतागतम् ॥ तीव्रपतंगमहसिपतंगत्वभयादिव ॥ ३१ ॥ मयूखाएवहृष्यतेतिर्यगूर्ध्वमधोपिच ॥ आदित्यस्यनचादि
त्योनीपपुष्पस्थितेरिव ॥ ३२ ॥ तस्यैवमहसारांशेस्तपोराशेस्तपोर्चिषाम् ॥ चर्कपसाध्वसात्तीव्राच्चैलाव्यसचरचरम् ॥ ३३ ॥ सूर्यआत्मा
स्यजगतोर्वेषुपरिपठ्यते ॥ सएवचेज्ज्वालयितकोनखाताभवेदिह ॥ ३४ ॥

वाक्यमाह ॥ सूर्यइति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ योसावादित्यपुरुषः सोसावहमिति ॥ चेद्यदि ॥ ३४ ॥

अन्यपक्वश्चिन्नाश्रयणीयोनेत्याह ॥ जगच्चक्षुरिति त्रयेण ॥ जगदात्मत्वे हेतुमाह ॥ जगद्ब्रह्म इति ॥ यद्यस्मात् ॥ ३५ ॥ तमएवाधकूपस्तत्रपतितम् ॥ उद्यतउद्गच्छन् ॥ एषसूर्यः ॥ प्रसार्यविस्तार्य ॥ परितः सर्वतः ॥ प्राणीन्द्रमीन् ॥ प्राणिजातजीवसमूहसमुद्धरेत् ॥ ३६ ॥ अत्रास्मिन्सूर्योऽत्रजगतीति वा ॥ उदितोऽथाऽसूर्य इति वयनित्यमुदिमउदयप्राप्तममः ॥ अलं यातिसत्यसंश्राममः ॥ उपसंहरति ॥ उदयइति ॥ ३७ ॥ इत्येवंप्रकारेण ॥ अतिव्याकुलितमिति कश्चित् ॥ संजये संजगाम ॥ ३८ ॥ विस्मयाय विस्मयंचक्रे ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अकजगच्चक्षुरसौ सूर्यो जगदात्मैष भास्करः ॥ जगद्योयन्मृतप्रायं प्रातः प्रातः प्रबोधयेत् ॥ ३५ ॥ तमोऽधकूपपतितमुद्येषदिने दिने ॥ प्रसार्यपरितः प्राणींश्प्राणिजातं समुद्धरेत् ॥ ३६ ॥ उदितोऽत्रोदिमोनित्यमस्तं यात्यस्तं प्राप्नुमः ॥ उदयेऽनुदये तस्मादस्माकं कारणं रविः ॥ ३७ ॥ इति व्याकुलितं विश्वं पश्यन् विश्वेश्वरः स्वयम् ॥ विश्वत्राता वरं दातुं संजमेति मरुतये ॥ ३८ ॥ मयूखमालिनं शंभुरालोक्यातिमुनिश्चलम् ॥ समाधि विस्मृतात्मानं विस्मृत्य तपः प्रति ॥ ३९ ॥ उवाच च प्रसन्नात्मा श्रीकंठः प्रणतार्तिहत् ॥ अलंतस्वावरं ब्रूहि धुमणे महसंनिधे ॥ ४० ॥ निरुद्धं द्वियद्यत्ति त्वाद्ब्रह्मोऽध्यानसमाधिना ॥ न जग्राह वचः शंभोर्हि त्रिरुक्तोऽप्यकर्णवत् ॥ ४१ ॥ काष्ठीभूतं तु तं द्वात्वा शिवः पश्य शपाणिना ॥ महातपः समुद्धृतं संतापान्मृतवर्षिणा ॥ ४२ ॥ तत उन्मीलयांचेकलोचनं विश्वलोचनः ॥ तस्योदयमिव प्राप्य प्रागेपंकजिनीवनी ॥ ४३ ॥ परि व्यपेत संतापस्तपनः स्य शंभोः ॥ अवग्रहितसस्य श्रीरुहलसययां बुदात् ॥ ४४ ॥ मित्रो नेत्रातिथीकृत्य ज्येष्ठं प्रत्यक्षमग्रतः ॥ दंडवत्प्रणनामोच्चैः शुश्रुव च गिनाकिनम् ॥ ४५ ॥

र्णवद्ब्रूयिवत् ॥ अर्केर्णयदिति पाठेन केवलं सकृदुक्तः सत्त्वोचनग्राहद्विबिरुक्तोऽपि नाकर्णयदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ पाणिना कथं भूतेन ॥ महातपसः सकशात्समुद्धृतो यः संतापस्तत्रास्मृतवर्षिणा तन्निवर्तकामृतवर्षिणेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ विकासनमात्रेऽष्टांतस्तस्येति ॥ तस्य सूर्यस्य प्रगे प्रातः काले उदयप्राप्य पंकजिनीवनी जलस्थपद्मिनीयेति ॥ वनशब्दस्य जलवाचकत्वात् ॥ पंकजिनीवनीपद्मिनीवनमिति वा ॥ ४३ ॥ परीति ॥ अवग्रहोऽष्टिप्रतंबधोयस्यास्तीत्यवग्रहितं तस्य तस्य श्रीरथं बुदात्मेधादुल्लासेति तथा विभोः स्पर्शान्तपन उल्लास उज्जं पितवानित्यर्थः ॥ ४४ ॥ मित्रः सूर्यः ॥ प्रत्यक्षं मूर्तिमंतम् ॥ उच्चैः शुश्रुव ॥ चः समुच्चये ॥ ४५ ॥

१ अनङ्गपूर्वस्यापि कर्णधातोः श्रवणार्थकत्वं धातुना मनोकार्थत्वात्

२ वनस्येव नीतिपंकजिनी विशेषणं पृथक्पदम्

सुतिमेवाह ॥ देवेदेव्यष्टभिः ॥ इतः परमम्य च्छेयोनास्ति निबद्धासंबोधयति ॥ देवानां देवजगतां पतेहे विभो हे भगो हे भीम हे अवहे चंद्र गूषणे हे भूतमाथ हे भवभीतिहार केहनतवां छित
 प्रदत्वांनतोस्मि ॥ ४६ ॥ हे चंद्र चूडे मृडे धूर्जटे देहे हे देवक्षरातनुं शातनदक्षयज्ञा विष्वसने शांते हे शांते नित्ये हे शिवापते हे शिवहेनतवां छितप्रदत्वांनतोस्मि ॥ ४७ ॥ हेनी
 ललोहिते समीहितार्थदेहो कलोचनत्रिनेत्रे हे विरूपलोचने हे व्योमकेशे हे पशुपाशनाशनजीवानां सारनाशनेन तवां छितप्रदत्वांनतोस्मि ॥ ४८ ॥ हे वामदेव शितिकंठशूलशु
 त्वे चंद्रशेखरे हे फणींद्र गूषणे हे कामकृतकाम च्छेदके हे पशुपते हे महेश्वरे हेनतवां छितप्रदत्वांनतोस्मि ॥ ४९ ॥ हे त्र्यंबके हे त्रिपुरसूदन हे ईश्वरे हे त्राणकृते हे त्रिनयने त्रयीमये हे कालकूट
 र विरूपाच ॥ ॥ देवदेवजगतां पते विभो भगभीम भवचंद्र भूषण ॥ भूतनाथ भवभीतिहार कत्वांनतोस्मि नतवां छितप्रद ॥ ४६ ॥ चंद्र चूड
 डधूर्जटे हरत्र्यक्षदशशतंतु शातन ॥ शांतशाश्वत शिवापत शिवत्वांनतोस्मि नतवां छितप्रद ॥ ४७ ॥ नीलोहित समीहितार्थदेहो कलोचन
 विरूपलोचन ॥ व्योमकेश पशुपाशनाशनत्वांनतोस्मि नतवां छितप्रद ॥ ४८ ॥ वामदेव शितिकंठशूलचंद्रशेखर फणींद्र भूषण ॥ कामकृप
 शुपते महेश्वरत्वांनतोस्मि नतवां छितप्रद ॥ ४९ ॥ त्र्यंबक त्रिपुरभूदनेश्वर त्राणकृत् त्रिनयन त्रयीमय ॥ कालकूटदलनंतकात कत्वांनतोस्मि
 नतवां छितप्रद ॥ ५० ॥ शर्वरीरहित शर्वस्वर्गस्वर्गमार्गमुखदापवर्गद ॥ अधकासुररिपाकपदंभुत्वांनतोस्मि नतवां छितप्रद ॥ ५१ ॥ शं
 करोत्र गिरिजापते पते विश्वनाथ विधिविष्णुसंस्तुत ॥ वेदवेद्यविदिताऽखिले गितत्वांनतोस्मि नतवां छितप्रद ॥ ५२ ॥ विश्वरूपपररूपवर्जित
 ब्रह्मजिह्वरहितामृतप्रद ॥ वाङ्मनोविषयदूरदूरात्वांनतोस्मि नतवां छितप्रद ॥ ५३ ॥ इत्थं परीत्य मार्तोऽमृदं देवं मृडानिकाम् ॥ अथ तु शुभ
 प्रीतात्मा शिववामार्धहारिणीम् ॥ ५४ ॥

दलने हे अंतकांत केहनतवां छितप्रदत्वांनतोस्मि ॥ ५० ॥ हे शर्वरीरहित मायाविनिर्मु
 क्ते शर्वीहे सर्वग हे स्वर्गमार्गसुखदेवि त्वा ॥ हे अपवर्गदेहे अधकासुररिपो हे कपदंभुत्वेन तवां छितप्रदत्वांनतोस्मि ॥ ५१ ॥ हे शंकरे हे उपहे गिरिजापते हे पते स्वाभि
 नू हे विश्वनाथ हे विधिविष्णुसंस्तुते हे वेदवेद्य हे विदिताऽखिले गितहेन तवां छितप्रदत्वांनतोस्मि ॥ ५२ ॥ हे विश्वरूपे हे पररूपवर्जित हे ब्रह्मस्वरूप हे जिह्वरहित निमार्थे हे अमृतप्रद हे वाङ्म
 नोऽविषय हे दूरवाङ्मनोविषय दूरेति त्वा हे दूरगे हेन तवां छितप्रदत्वांनतोस्मि ॥ नतवां छितप्रदेत्येतस्याद्यन्तिर्कानां प्राधान्यापनाय ॥ ५३ ॥ इत्थमिति ॥ परं रूपप्रदक्षिणपूर्वकंस्तु
 च्छेयर्थः ॥ परीडो निवापाठः ॥ अथानंतरं मृडानिकां तुष्टावाऽस्तौत् सुतोऽहनुः ॥ शिववामार्धहारिणीमिति ॥ ५४ ॥

१ अथानुनवेतिकचिप्याठः

स्तुतिमेवाह ॥ देवीत्यष्टमिः ॥ हेदेविसप्रकाशेद्यातमनंदतिवा ॥ यस्त्दीयचरणां वृज्जगुभिर्गौरां वृणोतीं आलस्थलीललटस्थलवहति धारयति तस्य पुनस्तां आलस्थलीं जन्मांतरे जनीकरचारुलेखानितरांगैरयतिरात्रयतं त्यज्यः ॥ वहनेप्रकाशं दशयं स्तविशिनिष्टि ॥ प्रणतैर्द्वयपणिपते प्रवीणादक्षइति ॥ अपिशब्दादिह जन्मनि च ॥ बाणांधकादीनां तया दर्शनात् ॥ ५५ ॥ अस्त्युदकाद्वृद्धास्तंबोधयति ॥ हे श्रीमंगले श्रीयुक्तमूर्ति मन्मंगले ॥ हे सकलमंगल जन्मजम् ॥ श्रीयोगलक्ष्म्याः मंगलयस्या स्तसंबोधं हे श्रीमंगले हे सकल कल्मषतूलवक्त्रे श्रयं लेनोर्योगिनि इति श्रीब्रह्मविद्यातस्या मंगलयस्या स्तसंबोधं हे श्रीमंगले ॥ श्रीमंगले इत्यस्या वृत्तिर्मंगलनाम्नाऽध्यान्यत्थापनाय ॥ हे सकलदानवदपहंत्री श्रयं येनाम विवोकि न इति श्रीरविद्यातस्याः मंगलसौभाग्ययस्या स्तसंबोधं हे श्रीमंगले अखिलमिदं विश्वपरिपाहि परिपालय ॥ परिपासीति क्वचित् ॥ ५६ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपणसौति ॥ हे विश्वश्रविर्वा नयंत्रि रविस्त्वाच ॥ ॥ देविवर्दाय चरणां वृज्जगुर्गौरां आलस्थलीं वहति यः प्रणतिप्रवीणः ॥ जन्मांतरेऽपि रजनीकरचारुलेखातांगैरयत्यतिरां किल तस्य पुंसः ॥ ५५ ॥ श्रीमंगले सकलमंगल जन्मभूमं श्रीमंगले सकल कल्मषतूलवक्त्रे ॥ श्रीमंगले सकलदानवदपहंत्री श्रीमंगले अखिलमिदं परिपाहि विश्वम् ॥ ५६ ॥ विश्वेश्वरि स्वमसि विश्वजतस्य कर्त्रां विपालयिष्यसि तथा प्रलययेपि हंत्री ॥ त्वन्नाम कर्तनसमुल्लसदच्छपुण्या स्रोतस्विनी हरति पातककूलवृक्षान् ॥ ५७ ॥ मातर्भवानि भवती भवती ब्रह्मसंभारहरिण शरण्यमिहा स्तिनान्या ॥ धन्यास्ता एव भुवनेषु त एव मान्या येषु स्मरेत तव शुभां करुणा कटाशः ॥ ५८ ॥ यत्वां स्मरंति सततं सहजप्रकाशां काशीपुरीस्थितिमती नतमोक्षलक्ष्मीम् ॥ तान् स्मरे तस्मरहरो धृतशुद्धबुद्धीं निवाणरक्षणविचक्षणपात्रभूतान् ॥ ५९ ॥

श्वजनस्य च कथ्यसि तथा विपालयिष्यसि शक्तिशक्तिमतेर मेदात् ॥ अपिः समुच्चये ॥ त्वन्नाम कर्तनेनैव त्वन्नाम संकतिननवासमुल्लसतीया अच्छपुण्या स्रोतस्विनी ॥ स्रोतस्वीतिक्व चिन्नाः ॥ सापातकान्येव कूलस्थवृक्षास्ता नृहतीति ॥ ५७ ॥ हे मातर्भवानि हे भवती ब्रह्मसंभारहरिणिसंसारदुःखौघनाशिनि इह जगति भवत्येव शरण्यमस्ति नान्या येषु तव शुभां करुणा कटाशः स्फुरेदुल्लसत् भुवनेषु मध्येत एव धन्यास्ता एव मान्या इति ॥ ५८ ॥ ये जनास्तां सततं स्मरंति तां स्मरहरः स्मरेदित्यन्वयः ॥ कथं भूताम् ॥ सहजप्रकाशां स्वप्रकाशामित्यर्थः ॥ काशीपुरीस्थितिमती नतनिवासामित्यर्थः ॥ नतानामोक्षलक्ष्मीर्यस्यास्तां मोक्षलक्ष्मीं स्वरूपां भितिवा ॥ तां क्रीदृशान् ॥ धृतसंपादितां शुद्धबुद्धियुक्तां ॥ निवाणरक्षणे कैवल्यधारण इत्यर्थः ॥ विचक्षणपात्रभूतान् निपुणाधिकारिण इत्यर्थः ॥ ५९ ॥

हेमातस्तवांघ्रियुगलंयस्यहृदिस्थमस्मिस्कलभ्रवतस्यकरस्थमेवस्थादीनेमवतसुर्वज्ञइतिवा ॥ मंगलयुक्तागौरीमंगलगौरीतिवा ॥ यस्तेनामनिलंज
पतितस्यगेहंसिद्धाष्टकंपद्माद्यष्टनिधिरूपमणिमाद्यष्टसिद्धिरूपवानिविमुंचतीति ॥ ६० ॥ हेदेवित्वेदजननीप्रणवस्वरूपाओंकारस्वरूपाच ॥ प्रणवस्वरूपावेदजननीगायत्रीवाप्ति ॥
कथंभूता ॥ द्विजकामधेनुद्विजानांकांमदोग्धी ॥ तंव्याहृतित्रयभूंश्वःस्वरितिरूपम् ॥ इहजगतिअखिलकर्मसिद्धौ ॥ सुमनःपितृवृतिहेतुस्तत्साहास्यवासिधुमनसदेवानांवृतिहे
मातस्तवांघ्रियुगलंविमलंहृदिस्थंयस्यास्तितस्यभुवनंसंकलंकरस्थम् ॥ योनामतेजपतिमंगलगौरिनित्यांसिद्धाष्टकंनपरिमुंचतितस्यगेह
म् ॥ ६० ॥ त्वेदेवेदजननीप्रणवस्वरूपागायत्र्यसित्वमसिर्वैद्विजकामधेनुः॥ तंव्याहृतित्रयमिहाखिलकर्मसिद्धौस्वाहास्वधासिसुमनः
पितृहृतिहेतुः॥ ६१ ॥ गौरित्वमेवशशिमौलिनियेधसित्वंसावित्र्यसित्वमसिचक्रिणिचारुलक्ष्मीः॥ काश्यात्वमस्यमलहृपिणिमोक्षलक्ष्मी
स्वंमेशरण्यमिहमंगलगौरिमातः॥ ६२ ॥ सुत्वेतितांस्मरहराधशरीराभाश्रीमंगलाष्टकमहास्तवनेनभानुः॥ देवींचेदवमसरूपरितःप्रण
स्यतूर्णीविभूवसविताशिवयोःपुरस्तात्॥ ६३ ॥ देवदेवउवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रतेप्रसन्नोस्मिमहामतं ॥ मित्रमन्नेत्रगोनित्यंप्रप
श्येत्तच्चराचरम् ॥ ६४ ॥ मममूर्तिर्भवान्मूर्त्यसर्वज्ञोभवसर्वगः॥ सर्वेषामहंसांराशिःसर्वेषांसर्वकर्मवित् ॥ ६५ ॥ सर्वेषांसर्वदुःखानिभक्ता
नांत्वंनिराकुरु ॥ त्वयानांश्चतुःषष्ट्यादष्टकमुदीरितम् ॥ ६६ ॥ अनेनमां परिश्रुत्यनरोमद्भक्तिमाप्स्यति ॥ अष्टकमंगलागौयामंगलाष्ट
कसंज्ञकम् ॥ ६७ ॥ अनेनमंगलागौरीस्तुत्वामंगलमाप्स्यति ॥ चतुःषष्ट्यष्टकंस्तोत्रमंगलाष्टकमेवच ॥ ६८ ॥ एतत्तोत्रवरंपुण्यंसर्वपातक
नाशनम् ॥ दूरदेशांतरस्थोपिजपन्नित्यनरोत्तमः॥ ६९ ॥ त्रिसंध्यपरिशुद्धात्मकाशीप्राप्स्यतिदुर्लभम् ॥ अनेनस्तोत्रयुग्मेनजेनप्रत्यहं
वृत्तिः॥ ७० ॥

तुःस्वाहासिपितृणां तृप्तिहेतुः स्वधासीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ हेमातर्हमंगलगौरित्येषद्वहशरण्यशरणम् ॥ शशिभौलिनिमहादेवेयात्वमेवगौरी ॥ वेधसिब्रह्मणि सावित्र्यसि ॥ चक्रिणि विष्णौ चा
रुलक्ष्मीरसि ॥ हेअमलसखणि शुद्रसखे काश्यां लवंगोक्षलक्ष्मीरसि ॥ ६२ ॥ स्तुत्वेति ॥ स्मरहरार्धशरिरस्य शोभायास्तान्शोभाहूपांवा ॥ श्रीमंगलाष्टकं चतन्महास्वन्नंच
महास्तोत्रेन परितः प्रणम्य ब्रह्मक्षिणीकृत्य नत्वा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ एतच्चतुःषष्ट्यात्मकं मंगलाष्टकं च स्तोत्रं वरं स्तवश्रेष्ठम् ॥ स्तोत्रद्वयभित्तिक चित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥

७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ एष्वराचरहः प्रपञ्चआवयोरवाभ्याश्चिन्तितः ॥ ७४ ॥ तनस्मात् ॥ आवयोरस्मात्तत्तवादित्यन्वयः ॥ ७५ ॥ नौमन्यमात्रः ॥ ७६ ॥ गमस्तीश्वरानाम्
 भुवदैर्नदिनंपांशालितं नान्नसंशयः ॥ नतस्य देहिनादेहेजातुचिकित्स्वपस्थितिः ॥ ७७ ॥ त्रिकालं योजयेन्नित्यमेतत्सोन्नयं शुभम् ॥ किं
 जमैर्बहुभिः स्तोत्रैश्चलश्रीप्रदं नृणाम् ॥ ७८ ॥ एतत्सोन्नयं जप्यत्यक्तास्तोत्राण्यनेकशः ॥ प्रपञ्चआवयोरवसर्वएवपराचरः ॥ ७९ ॥ तदावयोस्तवाद्स्मान्निप्रपञ्चो जनो भवेत् ॥
 ७३ ॥ एतत्सोन्नयं जप्यत्यक्तास्तोत्राण्यनेकशः ॥ प्रपञ्चआवयोरवसर्वएवपराचरः ॥ ७९ ॥ तदावयोस्तवाद्स्मान्निप्रपञ्चो जनो भवेत् ॥
 समृद्धिमाप्यमहती पुत्रपौत्रवतीमिह ॥ ७५ ॥ अंतर्निर्वाणमात्रातिजपन्स्मात्त्रिमंदनरः ॥ अन्यच्च शृणु समाश्रय ग्रहराज दिवाकर ॥ ७६ ॥
 त्वया प्रतिष्ठितं लिंगं भस्तीश्वरसंज्ञितम् ॥ सेवितं भक्तिभावेन सर्वसिद्धिसमर्पकम् ॥ ७७ ॥ त्वया गभस्तिमालाभिश्चोपयोजकांतिभिः ॥
 यदा चैवैश्वर्यलिंगं सर्वभावेन भास्कर ॥ ७८ ॥ गमस्तीश्वर इत्याख्यां ततो लिङ्गमवाप्स्यति ॥ अर्चयित्वा गभस्तीं श्लावापंचनदेनरः ॥ ७९ ॥
 न जातु जायेत मातुर्जठरे धूतकल्मषः ॥ इमां च मंगलागौरीं नारिवापुरुषापि वा ॥ ८० ॥ चैत्रशुक्लतीयायामुपोषणपरायणः ॥ महोपचा
 रैः संपूज्य दुकूलाभरणादिभिः ॥ ८१ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा गीतनृत्यकथादिभिः ॥ प्रातः कुमारैः संपूज्य दशच्छादनादिभिः ॥ ८२ ॥ संभो
 मिथुनं दत्वा ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ ८४ ॥ श्रद्धया समलंकृत्य भूषणैर्द्विजदंपती ॥ भोजयित्वा महाहर्नैः प्रियेतां मंगलेश्वरा ॥ ८५ ॥ इति मंत्रं
 समुच्चार्य प्रातः कृत्वाथ पारणम् ॥ न दुर्भगत्वमाप्नोति न दारिद्र्यं कदाचन ॥ ८६ ॥
 निर्वक्ति ॥ त्वयेति ॥ ७७ ॥ चापेयथं पकः अंबुजं पदं तद्वत्कांतिभिः ॥ तुराब्धेनैश्चैव धोयते ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ धूतकल्मषो विगतपापः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ जाते वदेत्स इत्युच्यते कंडिकया ॥
 जाते वदेत्स इत्युच्यते कंडिकया ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

१ अर्चितु इति च्छेदः अहंभावश्छेदः यदा चोत्तमापाठः

जातुचिकदाचिदित्यर्थः ॥ नापुरुषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तस्यांतिथौशुक्लवृत्तीयायाम् ॥ ९१ ॥ मयूखादित्यनामनिर्वृत्तिः ॥ अपरामितिसाधनं ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ भूतोभूतवान् ॥ जातइतिवापाठः ॥ ९५ ॥ अध्यायश्रवणफलमाह ॥ श्रुत्वाख्यानमिति ॥ ९६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदंरुतायांकाशीखंडटीकायामेकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

नवैसांतानविच्छित्तिंभोगोच्छित्तिंनजातुचित् ॥ स्त्रीवैधव्यंनचाप्नोतिनार्यापिद्विगभाक् ॥ ८७ ॥ पापानिविलयंयातिपुण्यराशिश्चल
भ्यते ॥ अपिवंद्याप्रमूयैतकृत्स्वैतमंगलाव्रतम् ॥ ८८ ॥ एतद्व्रतस्यकरणाक्लुरुपल्वंनजातुचित् ॥ कुमारशीविदतेत्यंतंगुणरूपयुतंपतिम् ॥
८९ ॥ कुमारोपिब्रतंरुक्वाविंदेतिस्त्रियमुत्तमाम् ॥ संतिव्रतानिवदुशोधनकामप्रदानिच ॥ ९० ॥ नाप्तयुजांतुचित्तानिभंगलाव्रततुल्यता
म् ॥ कर्तव्याचाब्दिकीयात्रामधौतस्यांतिथौनरैः ॥ ९१ ॥ सर्वविघ्नप्रशान्त्यर्थंसादाकाशीनिवासिभिः ॥ अपरंयुगमेणवचिमतवचात्रतपस्यतः
॥ ९२ ॥ मयूखाएवखेदशनचदृष्टकलेवरम् ॥ मयूखादित्यइत्याख्याततस्तेदितिनंदन ॥ ९३ ॥ लवर्चनान्नृणांश्रिन्नव्याधिःप्रभविष्यति ॥
भविष्यतिनदारिद्र्यंरविवारेलदीक्षणात् ॥ ९४ ॥ इत्थंमयूखादित्यस्यशिवोदवावदून्वरान् ॥ तत्रैवांतर्हितोभूतोरविस्तत्रैवतस्थिवान्
॥ ९५ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंमयूखादित्यसंश्रयम् ॥ द्रौपदादित्यसहितंनरेननिरयंव्रजं ॥ ९६ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखण्डेद्रौपदा
दित्यमयूखादित्ययोर्वर्णनंमैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ वाराणस्यांतथादित्यायेचान्येतान्व
दाम्यतः ॥ कलशोद्भवतेप्रीत्यासर्वसर्वाधनाशनाः ॥ १ ॥ खखोल्लोकोनामभगवानादित्यःपरिकीर्तितः ॥ त्रिविष्टपेत्तरेभागेसर्वव्याधिवि
घातकृत् ॥ २ ॥ यथाखखोल्लोकादित्याख्यातस्यादित्यस्यतच्छृणु ॥ पुराकद्वृक्षविनतादक्षस्यतनयेभुभे ॥ ३ ॥

अध्यायेतथपंचारोनाश्रयमनोहरे ॥ खखोल्लोकादित्यतादृशकथाप्रामूयतेऽद्भुता ॥ १ ॥ अवशिष्टानादित्यावृत्तुप्रतिजानीते ॥ वाराणस्यामिति ॥ कथनफलमाह ॥ सर्वइति ॥
सर्वेषामघानांसर्वेषांयदयतस्त्ववानाशनाः ॥ १ ॥ खखोल्लोकादिति ॥ मध्येमूर्द्धन्यपकारवानपिक्वचिदृश्यते ॥ त्रिविष्टपंत्रिलोचनस्थानंतस्योत्तरेउत्तरप्रदेशे ॥ २ ॥ ३ ॥

१ कथांचामोतिसद्गुणमित्यपिपुस्तकांतरेपाठः

॥१४॥ विजानासिविशेषेणजानासि ॥ नुजानासीतिकच्चित् ॥ ५ ॥ सवितूर्यप्रतिमासंपृथगाधिकारिलेनसूयभावापन्नस्यद्रस्यरथेइत्यर्थः ॥ शबलःकबुरः ॥ ६ ॥ पणंजयानंतरेयम् ॥ नयातुमागच्छतु ॥ नयानीतिकच्चित् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ क्रुधःक्रोधस्य ॥ खेलस्यकोडायाःपणेपणनिमित्ते ॥ १० ॥ पवनाशनिहेसर्पिणि ॥ सर्पाकारत्वात्क्रद्धाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ पतन्निणी कश्यपस्यचतेपत्न्यौमारीचैःप्राक्प्रजापतेः॥क्रीडत्यावंकदान्यान्यंमुनेत ऊचतुस्त्विति॥१॥ ॥कद्रूरुवाच॥ ॥विनतेवविजानासियदितद्ब्रूहि मेप्रतः ॥ अखंडितागतिस्तेस्तियतागनमंडले ॥ ५ ॥ यासावुच्चैःश्रवावाजीश्रूयतेसवितूर्य ॥ किंरूपःसोस्तिशबलोधवलोवावदाशुमे ॥६॥पणंचकुरुकल्याणितुभ्यंयोरौचतेनघा॥एवमेवनयात्येपकालःक्रीडनकंविना॥७॥ ॥विनतावाच॥ ॥किंपणेनगिन्यत्रकथयास्यवमेव हि॥त्वज्जयेकाचमेप्रीतिमिज्जयकिंनुतेसुखम् ॥८॥ज्ञात्वापणोनकतव्यामिषःक्षेमभीप्सता॥धुवमेकस्यविजयेक्रोधान्यस्येहजायते॥९॥ कद्रूरुवाच ॥ क्रीडेयनात्रभगिनिकारणंकिमपिक्रुधः ॥८॥ज्ञात्वापणोनकतव्यामिषःक्षेमभीप्सता॥धुवमेकस्यविजयेक्रोधान्यस्येहजायते॥९॥ कद्रूरुवाच ॥ क्रीडेयनात्रभगिनिकारणंकिमपिक्रुधः ॥ खेलस्यव्यवहारोपपणयत्किंचिदुच्यते ॥ १० ॥ ॥विनतोवाच॥ ॥ तथाकुरुयथा प्रीतिस्तवास्तिपवनाशिनि ॥ अथतांविनतामाहकद्रूःकुटिलमानसा ॥ ११ ॥ तस्यास्तुमाभवेदासांपराजीयितयायथा ॥ अस्मिन्यणेदुमाः सर्वाःसख्यःसाक्षिण्यएवनौ ॥ १२ ॥ इत्यन्योन्यपणीकृत्यसर्पिण्यपिपतन्निणी ॥ उवाचकबुरंकद्रूरथ्यंतंगरुस्मती ॥ १३ ॥ कदागनंव्यमि तिचचक्रातेगमावधिम् ॥ जग्मतुश्चविरम्याथक्रीडनास्त्वस्वमालयम् ॥ १४ ॥ विनतायांगतायांतुकद्रूरहूयचांगजान् ॥ उवाचयातवैपु त्राद्भुतंवचनतोमम ॥ १५ ॥ तुरंगमुच्चैःश्रवसंप्राडूतंदीरनीरंधः ॥ मुरासुरैर्मथ्यमानान्मंदराघातसाध्वसात् ॥ १६ ॥ कार्यकारणरूपस्यसा हृदयमाधिगच्छति ॥ अतस्संदीरवर्णाभंकल्मषायतपुत्रकाः ॥ १७ ॥ तस्यवालिधिमध्यास्यकृष्णकुंतलतांगताः ॥ तथातदंगलामानिविध नविषसीकृतैः ॥ १८ ॥ इतिश्रुत्वावचोमातुःकाद्रवेयाःपरस्परम् ॥ संमंथ्यमातरंप्रांचुःकद्रूकद्रूपमागताः ॥ १९ ॥ ॥नागाऊचुः ॥ मात वयंस्वदाद्धानादिहायक्रीडनंबलात् ॥ प्राप्ताःप्रलक्ष्मणमृष्टान्दास्यस्यद्यप्रभूरिति ॥ २० ॥

पक्षिणी ॥ पक्ष्याकारत्वाद्विनायाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कल्माषयतकल्मषवर्णमिवकुत ॥ १७ ॥ वालीडिलंगुलम् ॥ कृष्णकुंतलतोरुष्णकेशताम ॥ तथातदंगलामान्य ध्यास्यविधत्तकर्बुरतामितिशेषः ॥ कैर्विषसीकृतैर्विषसाहितैरसीकृतैर्विषोद्ग्राह्यनिर्मित्यर्थः ॥ विषसीकृतैरिति विशेषणेतृतीया ॥ विषोद्ग्राह विशिष्टान्यंगलामानिविधत्तेत्यर्थः ॥ १८ ॥ कद्रूपंकुस्तिरूपम् ॥ १९ ॥ २० ॥

अवादिउक्तम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ अकर्णाः कर्णरहिताः ॥ पित्रावर्क्यं शृण्वतां व्यथ्यं वत इत्यर्थः ॥ ब्रह्मयति उपहंसति तिरस्करोति अवज्ञयतीति यावत् ॥ चाटयतीति पाठस्यार्थः ॥ २३ ॥ अत्याहितं महाभीतिम् ॥ अचिराद्व्यंशीधमरणम् ॥ २४ ॥ उरगीकद्रूः ॥ आगः समागतान् अपराधं प्राप्ताम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पुच्छमौञ्चैः श्रवसं उच्चैः श्रवसां पुच्छमि
 त्यर्थः ॥ पुच्छगोच्चैरिति पाठे विसर्गलोपेपिसंधिर्गर्भः ॥ सुनीलचिकुराभासमतिकृष्णकेशसदृशम् ॥ २८ ॥ तत्क्षेडानलधूमौघैस्तेषां सर्पाणां विषाग्निधूससमूहः ॥ फूलकारभरनिःसृतैः
 मृष्टं निष्ठुतुतदूरं विषादप्यधिकंकटु ॥ तत्त्वया वादियन्मन्त्रैरौषधैर्नोपशाम्यति ॥ २९ ॥ वयं नया मोयद्वा व्यंतदस्माकं भवविह ॥ इति प्रोक्तं वि
 पास्यैस्ते सदा कुटिलगामिभिः ॥ २२ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ अन्येपिय कुटिलगाः परं धनिषे विणः ॥ अकर्णाः क्रूरदयाः पितरौ ब्रीडयंति ॥
 ॥ २३ ॥ पित्रोर्गिरि निराकृत्य येतिष्ठेयुः सुदुर्मदाः ॥ अत्याहितमिह प्राप्य गच्छेयुस्तेऽचिराद्व्यस्य ॥ २४ ॥ तेषां वचनमाकर्ण्य नयामद्भुतसोर
 गी ॥ शशापतानं कुधा विप्रानां श्वागः समागतान् ॥ २५ ॥ तदस्य भक्ष्या भवतयं मदाव्यलं धनम् ॥ जातमात्रां श्रमं पिण्यो भक्षयंतु स्व
 बालकान् ॥ २६ ॥ इति शापानलाद्गतैः कैश्चि सतालमाश्रितम् ॥ जिजीविषु भिरन्यैश्च द्वित्रैश्च प्रसूवचः ॥ २७ ॥ तेषु मौञ्चैः श्रवसम
 धिगम्य महाधियः ॥ सुनीलचिकुराभासं चक्रुर्गंगचक्रवर्तुरम् ॥ २८ ॥ तत्क्षेडानलधूमौघैः फूलकारभरनिःसृतैः ॥ मालवाक्कृतिजाद्भुतमिदं दग्धा
 भानुभानुभिः ॥ २९ ॥ विनतापृष्ठमारुह्य कद्रूः स्रहवशात्ततः ॥ वियन्मार्गमलं कृत्य ददर्शेणां शुभं डलम् ॥ ३० ॥ तिग्मरश्मिप्रभावेण व्याकु
 लीभूतमानसा ॥ कद्रूस्ततः खर्गी प्राह विसृज्य विनते व्रज ॥ ३१ ॥ उष्णगोरुष्णगोभिर्मैतप्यते नितरांतनुः ॥ विसृज्य हंसभावं नत्वसापेक्षा
 हि सवतः ॥ ३२ ॥ स्वरूपेण प्रतंगीत्वं पतंगोसौ सहस्रगुः ॥ अतएव नेते बाधागनेता पसंभवा ॥ ३३ ॥ वियत्सरसि हंसोऽयं भवतं हंसगामिनी
 चंडरश्मिप्रतापाभिस्त्वामतो न हवाधते ॥ ३४ ॥

फूलकारसमूहनिर्गतैः ॥ ननु सूर्यनैकव्याप्तिमिति तद्विभिन्नेन दधात्वात् प्राह ॥ भ्रात्रिति ॥ २९ ॥ ३० ॥ विसृज्य विनतं यथास्यादधो भूयेत्यर्थः ॥ विसृज्य हंसं विधासं यथास्यादि
 ति वा ॥ ३१ ॥ उष्णगोः सूर्यस्य ॥ उष्णगोभिस्तीक्ष्णारश्मिभिः ॥ विसृज्य अनिरपेक्षा ॥ ३२ ॥ सापेक्षत्वमेव दर्शयति ॥ स्वरूपेणेति द्वयेन ॥ पतंगीपक्षिणी ॥ पतंगशब्देन सूर्योप्युच्य
 ते ॥ शब्दश्चेष्टेण सापेक्षत्वं तत्रोच्यम् ॥ ३३ ॥ वियदेव सरस्तस्मिन् ॥ ३४ ॥

ऊचेउकवती ॥ विलेशयासार्पणी ॥ ३५ ॥ अवसिरक्षसि ॥ ३६ ॥ खखोल्कनामलेअकस्यहेतुमाह ॥ खखोल्केतिद्वयेन ॥ ३७ ॥ विडोरागोविलसार्पणी ॥ इलयोरैक्यातिविलाश्रयत्वास्वर्यस्यातपसोदुमक्षमेतिविडपदस्यतात्पर्यम् ॥ पूर्वार्धविटण्वयदेतुमेवस्पष्टयति ॥ सखीति ॥ तुशब्दोत्रभिन्नक्रमे ॥ इतितुक्त्वव्यसंभमादित्यव्ययः ॥ ३८ ॥ यद्यदा ॥

खगीमुद्गीयमानांखेपुनरुचेविलेशया ॥ त्राहित्राहिभिगिन्यत्रयावोन्यत्रवियत्यथः ॥ ३५ ॥ विनतेविनतामांविंकिनावसिपतञ्जिणी ॥ तवदासीभाविष्यामिवदुच्छिष्टनिषेविणी ॥ ३६ ॥ यावज्जीवमहंभूयांत्वयादोदकपायिनी ॥ खखोल्कानिपतेदयाभृशंगदृद्भाषिणी ॥ ३७ ॥ मूच्छीगतवतीपक्षपुटौधृत्वाविडोरागी ॥ सख्युल्कानिपतदषाक्तव्येत्वितिसंभ्रमात् ॥ ३८ ॥ खखोल्केतियदुक्तागीःकद्धासंभ्रांतचेतसा ॥ तदाखखोल्कनामार्कस्तुतोविनतयावदु ॥ ३९ ॥ मनागतिगमतांप्राप्तखेप्रयातिविवसति ॥ ताभ्यांनुरंगमादर्शिकिचिकिर्मीरवानुरथे ॥ ४० ॥ उक्ताविनतवैषातापोपहतलोचना ॥ क्रूरसरीस्तरुस्यवादिन्याविश्वमान्यया ॥ ४१ ॥ कद्रुत्वयाजितभेद्रेयतउच्चैःश्रवाहयः ॥ चंद्ररश्मिप्रभोप्येयकल्माषइवभासते ॥ ४२ ॥ विधिर्वलीयान्भुजगिचित्रंजयपराजये ॥ क्रूरपिविजयीकापित्वऽक्रूरपिपराजयी ॥ ४३ ॥ विनताविनताधारवदंतीतियथागतम् ॥ कद्रुनिवेशनंप्राप्तातस्यादास्यमर्चाकरत् ॥ ४४ ॥ कदाचिद्विनतादर्शिसुपर्णेनाश्रुलोचना ॥ विच्छायामलिनादीनादीर्घनिःश्वासवत्यपि ॥ ४५ ॥ सुपर्णउवाच ॥ प्रातःप्रातरहोमातःक्रयासित्वंदिनेदिने ॥ सायमायासिचक्रुतोविच्छायादीनमानसा ॥ ४६ ॥ कुतानिःश्वसिसिप्रोच्चैरश्रुपर्णविलोचना ॥ यथाह्नीवमुतायोपिद्यथापतितिरस्कृता ॥ ४७ ॥ ब्रूहिमातर्द्वीटित्यद्यकुतोदनासिपत्रिणि ॥ मयिजीवितिवालेकालोपिहृतसाध्यसे ॥ ४८ ॥ अश्रुनिर्माणकरणंकरणंकिंपस्विनि ॥ सुचरित्रासुनारीषुनामंगलमिहस्थते ॥ ४९ ॥ धिकांश्चपुत्रान्यन्मातांतपुजीवत्सुदुःखभाक् ॥ वरंवध्यैवसायस्याःसुतावंध्यमनोरथाः ॥ ५० ॥

गीर्वणी ॥ ३९ ॥ किर्मीरवान्कर्बुवरुर्णवान् ॥ किर्मीरितिहतिपाठोकिर्मीरःकर्बुखर्णोयस्यसंज्ञातः ॥ इतच्प्रत्ययः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विनताधाराविनश्रुतायाआधारमूता ॥ विनताचारौतिकचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ दूनासिउपनमासि ॥ कृतसाध्यसेकृतभये ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ येषामातायन्माता ॥ चकारान्तत्पुत्रानपि ॥ ५० ॥

५१ ॥ सकूरुचितसइतिपाठेकूरुचित्तुक्तायाइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ अंतरिपेषुमध्यवर्तिजलगतिद्वीपेषु ॥ केषां तदुद्वततिषांप्रसिद्धानालवणदीनांसमुद्राणाम् ॥ ५३ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संमंथ्यमात्रासाधमितिशेषः ॥ ५९ ॥ मातृशापविमोक्षायातार्क्ष्यभक्ष्यभवेतिमात्राकद्रादत्तस्थशापस्यनाशाय ॥ अमृत्येपीतेभरत्वेनगरुडभ

इत्यूर्जखलमकण्यवचःसूनीर्गरुमतः ॥ विनताप्राहंतपुत्रंमातृभक्तिसमन्वितम् ॥ ५१ ॥ अहंदास्यस्मिरेबालकद्राश्चक्रूचेतसः ॥ पृष्ठेव
हामितांनित्यंयुत्रानपिपुत्रक ॥ ५२ ॥ कदाचिन्मंदरंयामिकदाचिन्मलयाचलम् ॥ कदाचिदंतरीपेषुचरेयंतदुद्वताम् ॥ ५३ ॥ यत्रयत्रन
येयुस्तेकाद्रवेयमुदुर्मदाः ॥ ब्रजेयंतत्रत्राहंतदधीनायतःसुत ॥ ५४ ॥ गरुडउवाच ॥ दासीविकारणंमातःकिंतेजातंसुलक्षणे ॥ द
क्षप्रजापतेःपुत्रिकस्यपस्ययेनघे ॥ ५५ ॥ विनतोवाचगरुडंपुरावृत्तमशेषतः ॥ दासीविकारणंयद्दादित्याश्चविलोकनम् ॥ ५६ ॥ श्रुत्वे
तिगरुडःप्राहमातरंमत्वरंव्रज ॥ पृच्छाग्रमातस्तान्दुशान्काद्रवेयानिदंवचः ॥ ५७ ॥ यदुलभंहिभवतांयत्रात्यंतरुचिश्चवः ॥ मद्दासीत्ववि
मोक्षायतथाचध्वंक्ष्णहम् ॥ ५८ ॥ तथाकरोच्चविनतातेपिश्रुत्वातदोरितम् ॥ सर्पाःसंमंथ्यतांप्रोचुर्विनतांलृष्टमानसाः ॥ ५९ ॥ मातृशा
पविमोक्षाययदिदास्यतिनःसुधाम् ॥ तदासमीहितंतस्तुनदास्यत्यथदास्यसि ॥ ६० ॥ इत्यौकृत्यसमाश्रुद्यकद्रुदुतगतिःखगी ॥ गरुत्मंतस
माचष्टद्वष्टासंलृष्टमानसम् ॥ ६१ ॥ नागांतकस्ततःप्राहमातरंचितयातुराम् ॥ आनीतंविद्धिपीयूषंमातर्मदेहिभाजनम् ॥ ६२ ॥ विनताप्रा
हंतंपुत्रंसंप्रलृष्टनूरुहा ॥ भोसुपर्णाणिवंतूण्याहिमंगलमस्ते ॥ ६३ ॥ संतितत्रापिवद्गुशोनिषादामत्यघातिनः ॥ वेलातटनिवासाश्चता
न्भक्षयदुरात्मनः ॥ ६४ ॥ परप्राणैर्निजप्राणान्यपुष्णंतांहदुर्धियः ॥ शासनीयाःप्रयत्नेनश्रेयस्तच्छासनंपरम् ॥ ६५ ॥

क्ष्यत्वाभावादित्यभिप्रायः ॥ यद्वा गरुडोमातुर्विनतायाःशापविमोक्षार्थमितिवा ॥ दास्यतीत्युभयग्रगरुडएवभवतीतिवा ॥ दास्यसीतिवापाठः ॥ नदास्यतिसुधाभित्यनुषज्जतेअथचे
द्दास्यसिदासीभवसि ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निषादाश्चांडालाः ॥ वेलातटनिवासाःसमुद्रजलतीरवासिनःसमुद्रतीरोच्चप्रदेशनिवासाइतिवा ॥ वेलाकूलनिवासाइतिपाठोपि
सएवार्थः ॥ ६४ ॥ शासनीयाःभारणीयाः ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ मत्स्यादिनामस्यप्रक्षकाणाम् ॥ मत्स्याशिनाभितक्कचित् ॥ आत्यकथय ॥ लकारव्यत्ययश्छांदसः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ नीवीपरिधानवस्त्रम् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ लक्ष्मचि
द्रम् ॥ ७२ ॥ प्रसूहमातः ॥ ७३ ॥ खदिरांगारवत्खदिरेकाष्टस्यज्जलदंगारवदित्यर्थः ॥ ७४ ॥ द्विजमात्रेपिब्राह्मणमात्रेयाहिंसाभात्राणनशोवासाकुशलायहितायनकिन्दुराशि
बहुहिंसाकृताहिंसाभवेत्स्वर्गस्यसाधनम् ॥ विहिंसितपदुष्टपुण्यतेभूरिशोयतः ॥ ६६ ॥ निषादेष्वपिचद्विप्रःकश्चिद्रवतिपुत्रक ॥ सरस्वती
योयत्नेनभक्षणीयोनकर्हिचित् ॥ ७५ ॥ गरुडउवाच ॥ मत्स्यादिनावसन्मध्येकथंज्ञेयोहिजामया ॥ अभक्ष्योयस्त्वयाप्रांक्तस्तच्चिह्नकं
चनात्यमे ॥ ६८ ॥ ॥ विनतोवाच ॥ यज्ञसूत्रंगलयस्यसत्तरीयंमुनिमलम् ॥ नित्यधौतानिवासांसिभालंतिलकलांछितम् ॥ ६९ ॥ स
पवित्रौकरैयस्ययन्त्रीवीकुशगर्भिणी ॥ यन्मौलिःसशिखाग्रंथिःसज्ञेयाब्राह्मणस्त्वया ॥ ७० ॥ उच्चरेद्दृग्यजुःसाध्नामृचमेकामयीहयः ॥ गा
यत्रीमात्रमंत्रोपिसविज्ञेयोहिजस्त्वया ॥ ७१ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ मध्येसदानिपादानांयोंवसेज्जननिद्विजः ॥ तस्यैतेष्वेकमप्येवनमस्य
लक्ष्मबोधकम् ॥ ७२ ॥ लक्ष्मांतरं समाचक्ष्वद्विजबोधकरंप्रभूः ॥ येनविज्ञायतंप्रत्यजंयमपिकंठगम् ॥ ७३ ॥ तच्छ्रुत्वाविनताप्राहयत्ने
कंठगतोऽगज ॥ खदिरांगारवद्व्यात्तमपाकुरुदूरतः ॥ ७४ ॥ द्विजमात्रेपियाहिंसासाहिसाकुशलायन ॥ देशवंशंश्रियंस्वचनिर्मलयतिकाल
तः ॥ ७५ ॥ निशम्यकाश्यापरितिप्रभूपदौप्रणम्यच ॥ गृहीतार्षीयैर्गौत्रंखमार्गेणखगश्चरः ॥ ७६ ॥ दूरदालोकायांचक्रनिषादान्मत्स्यजी
विनः ॥ पक्षौविध्यपक्षौद्राजसापूर्येदसी ॥ ७७ ॥ अर्धकृत्यदिशांभागानब्धिरांधस्युपाविशत् ॥ व्यादायदत्तधोरंमहाकंदरसन्निभ
म् ॥ ७८ ॥ कांदिशीकानिषादास्तुविशुस्तत्रचस्यम् ॥ मन्वानेष्वथपथानंतपुकंठंविशत्स्वपि ॥ ७९ ॥ जज्वालंगलमस्यशोद्विजस्तकंठ
कंदलीम् ॥ प्राक्प्रविशन्थोताभ्यानिपादानौदरिरीम् ॥ ८० ॥

ति ॥ स्वंधनम् ॥ कालतःकालक्रमेण ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विध्यपक्षम् ॥ रोदसीद्यावाभूमी ॥ ७७ ॥ अब्धिरोधसिमुद्रनरं ॥ कंदरस्त्वभिर्नंदरितुल्यम् ॥ ७८ ॥ कांदिशीकाप्रयदुताः
॥ ७९ ॥ इंगलसंयथौवाङ्मनुल्यसंपर्कः ॥ कंठएवकंदलीकंदरी ॥ रलयोरकत्वात् ॥ कंठकंदलमिनिपाठेपिसएवार्थः ॥ पंढत्वमर्षम् ॥ यद्वा कंदलीगुल्मविशेषः ॥ कलव्यनैकंदली
नुत्यगुल्मप्रभेदयुरितिमेदिनीकारः ॥ ८० ॥

उदगिरदुर्दार्णवान्मुखा निष्काशितवानित्यर्थः ॥ ८१ ॥ निगदकथय ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रेष्यप्रस्थापयित्वा ॥ ८४ ॥ बिभ्युर्भयंप्रापुः ॥ ८५ ॥ वर्मश्रुतः कञ्च चारिणः ॥ ८६ ॥ तिर्यग्
नीतिश्लोकत्रयवाच्यम् ॥ रविर्नायं यत्तस्तिर्यग्गतिः ॥ नायमग्निर्यतः सोऽग्निर्धूमवान् ॥ क्षणप्रभाविद्युदसौ न तस्याऽस्थिरत्वात् ॥ अस्य च स्थिरप्रभावात्वादित्यर्थः ॥ ८७ ॥ आकृतिरकारः
॥ ८८ ॥ दुधावकं यत् ॥ ८९ ॥ पाणतार्णवस्पर्णैस्सृणैश्च निर्भिताः पुरुषप्रतिकृतयो यथावायुर्नानयतेतद्वत् ॥ स्वार्थेवातर्द्धतः ॥ वृणोषणवदित्यर्थः ॥ ९० ॥ प्रणष्टेष्वदर्शनांगेषु ॥ ९१ ॥

प्रवेश्यकंठतालुस्थं तं विज्ञाय द्विजं स्फुटम् ॥ भयादुदगिरत्तूष्णमातृवाक्यनिर्यंत्रितः ॥ ८१ ॥ तमुर्द्वर्णनं रं दृष्ट्वा पक्षिराट्समभाषत ॥ कस्त्वं
जात्यासि निगदस्य मम कंठविदाहकृत् ॥ ८२ ॥ सतदाहं तिविप्रो हं पृष्टुः स नगरुडाग्रतः ॥ वसाम्बेषु निषादेषु जातिमात्रोपजीवकः ॥ ८३ ॥ तं प्रे
ष्य गरुडोदूरं भक्षयिष्ये ॥ न भो विक्षोभयांचक्रप्रलयानिलसन्निभः ॥ ८४ ॥ तं दृष्ट्वा तिमतेजस्कं ज्वालाततदिगंतरम् ॥ ज्वलद्वा
वानलं शैलमिव बिभ्युर्दिवौकसः ॥ ८५ ॥ ते सन्नद्यंत युदाय सज्जीकृतबलायुधाः ॥ अय्यास्य वाहनान्याशुसर्ववर्मभृताः सुराः ॥ ८६ ॥ तिर्य
ग्गतीरविनायं नायमग्निः सधूमवान् ॥ क्षणप्रभाप्यसौ नैव कोनः सन्मुखेत्यसौ ॥ ८७ ॥ न दैत्येषु प्रभेदकस्यान्नाकृतिर्दानेन वैष्विथम् ॥ महा
साध्यसदः कोयमस्माकं हृत्कंपनः ॥ ८८ ॥ यावत्संभावयंतीति निज्ज्ञापिनिर्जराः ॥ तावद्दुधावस्वौ पक्षौ पक्षिराजो महाबलः ॥ ८९ ॥
निपेतुः पक्षवातेन सायुधाश्च सवाहनाः ॥ न ज्ञायंते कसं प्राभावात्ययापार्णतार्णवत् ॥ ९० ॥ अथ तेषु प्रणष्टेषु बुद्ध्या विज्ञापय पक्षिराट् ॥ कोशा
गारं सुधायाः सतत्रापश्य चरक्षिणः ॥ ९१ ॥ शस्त्रास्त्रोद्यतपाणीस्तां सुरानाधूय सर्वशः ॥ ददर्श कर्तारं यंत्रमभृतोपरि संस्थितम् ॥ ९२ ॥

आधूय उत्सार्य दूरीकृत्येति यावत् ॥ कर्तारं यंत्रकर्तनशीलं यंत्रम् ॥ कर्तनं कर्तस्मिन् शीलं यंत्रम् ॥ यकाराणमात्रावौ दीर्घौ चार्षम् ॥ यद्वा कर्तः कर्तनं छेदनं कर्तस्य छेदनस्य रादा
नं विद्येत यस्मिन् ॥ ब्रीह्यादिभ्यश्च्येत्वनकारांतादिनिः ॥ स्त्रीत्वमार्षम् ॥ यद्वा कर्तनं रायते कारणत्वेन गच्छतीति कर्तरी ॥ रीङ्गताविति धातुः ॥ कर्तरी के शादिच्छेत्री शास्त्रविशेषस्तादाकारं यंत्र
मिति ॥ तद्वच्छेदकं यंत्रमिति केचित् ॥ ९२ ॥

१ प्रलयानलेति कचित्पाठः

यकर्त्तरीयंत्रम् ॥ खंडयति खंडकरोति ॥ १३ ॥ उपोपविश्य तस्य कर्तरीयंत्रस्य समीपे उपविश्य ॥ क्वचिदुपसर्गस्यापि द्विवचनम् ॥ प्रप्रयुज्य महादेवं
संसंयम्य मनः सदा उपोपहाय संसर्गनिर्गन्तः सतापस इति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १०० ॥ १ ॥ देहं चेति श्लोकद्वयवाक्यम् ॥ पूर्वाधिमैत्रविष्टोति ॥
परमाण्वित्यर्थेन ॥ २ ॥ देहस्य लाघवाद्वाह्यपुत्रात्कर्त्तरीयंत्रमथ प्रविश्य ॥ किं कुर्वन् ॥ तद्यंत्रतत्त्वात्साधंत्रात् ॥ विभ्यद्रयं प्राप्नुवन् देहं च यन्ति रश्मीनो मूलाह्मसाद्भक्षयन् ॥ कथं

मनः पवनवेगेन भ्रममाणं महारयम् ॥ अपि स्पृशन्तं मशकं यत् खंडयति कोटिशः ॥ १३ ॥ उपोपविश्य पक्षीद्रुस्तस्य यंत्रस्य निर्भयः ॥ क्षणं वि
चारयामास किमत्र करव्याण्यहो ॥ १४ ॥ स्पृष्टुं न लभ्यते च तद्वाद्यानं भवैदिह ॥ कउपायो न कर्तव्यो वया जातो ममोद्यमः ॥ १५ ॥ न बलं प्र
भवेदत्र न किंचिदपि पौरुषम् ॥ अहो प्रयत्नादवातामेतयीयुषरक्षणो ॥ १६ ॥ यदि मंशं करे भक्तिर्निर्दिहतीति निश्चला ॥ तदा स देवदेवो मां वि
युनक्तु महाधिया ॥ १७ ॥ यद्यहं मालभे कोस्मि स्वामिनः शंकरादपि ॥ तदा मे बुद्धिरत्रास्तु पीयूषहरणक्षमा ॥ १८ ॥ आत्मार्यं नोद्यमश्चायं
दृष्ट्या वेत्तीति विश्वम् ॥ मातुर्दास्य विमोक्षा यत्तेहममृत्प्रति ॥ १९ ॥ जरितौ पितरौ यस्य बालापत्यश्च पुमान् ॥ सार्धं भायार्था च तत्पु
ष्ट्यै दोषोऽकृत्ये पितृस्य न ॥ १०० ॥ इति चिन्तय तत्तस्य बुद्धिरासीन्महात्मनः ॥ १ ॥ देहं च कारसात्त्यंतमणीयां समणोरपि ॥ परमाणुसहस्रां
शं कृत्वा रूपं महापुतम् ॥ २ ॥ प्रविश्य कर्त्तरीयंत्रमधो देहस्य लाघवात् ॥ विभ्यत्तद्यंत्रतो देहं च यन्वायुखंडनात् ॥ ३ ॥ मूलमुत्पाद्य तस्मात्
हीत्वाऽदृष्टभाजनम् ॥ निर्ययौ पावने मार्गे कोशस्तु स्वर्गसदृशम् ॥ ४ ॥ तथा वैकुण्ठनाथं गत्वा प्रोचुः सुधाभुजः ॥ निजित्यनीयते च किं नुधानो
जीवितं परमं ॥ ५ ॥ इत्याकर्ण्य हरिस्तेभ्योऽभयं दत्वा त्वरायुतः ॥ कृत्वा युद्धं च मुमहर्द्दिशार्कघटिकाद्वयम् ॥ ६ ॥

भूताद्यंत्रात् ॥ बलं खंडनाद्वारपि गतिवैकल्यकर्तुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ मूलमुत्पाद्यार्थास्मिन् दृष्टभाजनं स्थापितं तु त्याज्यादृष्टभाजनं गृहीत्वा स्वर्गसदृशं देवपुकोशास्तु सत्सु अमृतं हती
त्यातिस्वर्गकुर्वन् ॥ सत्सु पावने मार्गे आब्रह्मप्रवहादिवायुमार्गे नियमाविति ॥ ४ ॥ ५ ॥ विशार्कघटिकाद्वयं विशोऽर्कः कर्कोद्गादशविंशतिः अर्कः द्वादशविंशतिः कौचतापटिकाश्च तासाम् द्वयं चतुःषष्टिर्दंडाः ॥
दंडं चतुष्टयादिहोत्रात्रमित्यर्थः ॥ ६ ॥

तत्रविष्णुगुरुदयामध्ये ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वृत्तं तन्मिति हर्षोद्विरोक्तिः ॥ ११० ॥ इतदन्तमित्यौत्सुक्ये ॥ ११ ॥ औत्सुक्येन रिपववद्वयदाने स्वयमेव हेतुमाह ॥ अलब्धलाभ इति
 शुभं देव्योपायं सूतगरुडस्तत्राधिकः ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्महायुद्धेन सर्वदः ॥ गत्वा गरुडमाहं दंप्रसन्नो स्मिन् स्वगे श्वरा ॥ वरं दृणीहि भद्रं
 तेजितं वंदारं दं ॥ ८ ॥ हसित्वा गरुडः प्राह विश्वरूपं जनार्दनम् ॥ अहमेव प्रसन्नो स्मित्वं प्रार्थय वरद्वयम् ॥ ९ ॥ ततः कैटभाजि स्याह वै न तेयं
 मुदान्वितः ॥ वृत्तं महोदारदेहि देहि वरद्वयम् ॥ १० ॥ इति विष्णोर्दत्तं श्रुत्वा प्रहसन्नाह पक्षिराट् ॥ किं विलेन तद्बहिदं तदं वरद्वयम् ॥ ११ ॥
 अलब्धलाभे स ज्ञाते धूतादि विजयोदये ॥ दातव्यं सुधिया पात्रे स दालाभजयौ क्वा ॥ १२ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ बलवानसि पक्षी इत
 मेवाहनतां व्रज ॥ एको वरो यं वरदद्वितीयं शृणु काश्यप ॥ १३ ॥ दर्शयित्वा मृतं प्राज्ञमा तदास्य विमोक्षकम् ॥ द्विजिद्वेभ्यः कुरु तथा द्रागश्रंति
 न ते यथा ॥ १४ ॥ या सुधा सुधा भूभ्यो द्वितीयोऽस्ति वरं मम ॥ तथेति स प्रतिज्ञाय निर्ययौ पक्षिराट् दिवः ॥ १५ ॥ समांतरं विनिर्मोच्य दास्या
 त्काश्यप नंदनः ॥ न गानां पुरतो धृत्वा महान् मृतकमंडलुम् ॥ १६ ॥ अमृतं पातु कामांस्तानित्या च पृष्टमहामतिः ॥ नागाः शुचि वमासाद्य भोक्त
 व्येषा सुधाशुभा ॥ १७ ॥ नो चेदशुचिभिः स्मृष्टा स्नानादिपरिर्वर्जितैः ॥ यास्य त्वदृश्यता मे पासुधाऽनिमिषरक्षिता ॥ १८ ॥ सामान्यमपि यद्
 द्यं स्पृश्यते शुचिभिः शिवित् ॥ हरंति तद्रसं देवास्तच्च तिष्ठति र्तिरसम् ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वा सहितो मात्रा वै न ते यो विनिर्ययौ ॥ कुशासनेन चैतुरुक्तो धृ
 त्वापीयूषभाजनम् ॥ २० ॥ यावत्सातुंगताः सर्पास्तान्वापीयूषभाजनम् ॥ आदाय विष्णुना दत्तं देवभ्य इव जीवितम् ॥ २१ ॥ आगत्य भुज
 गाः स्नात्वा न दृष्ट्वा मृतभाजनम् ॥ अहो प्रतारिता नीतममृतं चेति वृकशुः ॥ २२ ॥ ततः पर्यलिहन् दर्भान् पीयूषस्य शर्शकाक्षिणः ॥ आस्तां ताव
 त्सुधादूरं जिह्वा स्तेषां द्विधा भवन् ॥ २३ ॥

॥ १२ ॥ द्वयप्रार्थयति ॥ बलवानिति सार्धद्वयाभ्याम् ॥ १३ ॥ द्विजिद्वेभ्य इति भाविस्त्वं ॥ जानतां भगवतोक्तम् ॥ द्राक्कृदिति ॥ १४ ॥ दिवः स्वर्गात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥ १२० ॥ इव शब्देभिर्न क्रमदेव भ्याऽर्थोऽस्तेषां जीवितमिति वेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

उक्त्यायमन्यत्राप्यतिदिशति ॥ अन्येकादि ॥ वृक्षंतिमोक्तुमिच्छति ॥ अन्यायलब्धानामितिवापाठः ॥ परिणतिपरिपाकम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमुपोद्घातमारचय्यप्रस्तुतवक्तु
 अन्यप्यन्यायलब्धार्थेषु बुद्धिंक्षतिकेवलम् ॥ तन्नोपरिणतिगच्छेद्भोक्तुं वार्तनलभ्यते ॥ २४ ॥ न्यायाध्वस्येततार्ह्येण सुधाप्राप्तातिदुर्लभा ॥
 लब्धप्यन्यायतोनागैर्दृष्टं निजान्नाक्षणाद्गता ॥ २५ ॥ अथदास्याद्विनिमुक्ताविनतोवाचखेचरम् ॥ पुत्रकाशीप्रियास्यामिदस्य पापापनुत्तये
 ॥ २६ ॥ तावसापाजिनिर्भरं तिनानजन्मार्जितान्यपि ॥ यावत्काशीनदत्तं स्यात्पुनर्भवविधातिनी ॥ २७ ॥ काशीस्मरणमात्रेण किंचित्रं यद्
 घंव्रजेत् ॥ गर्भवासोपि न स्यात्विश्वेशानुग्रहात्तरात् ॥ २८ ॥ यत्र विश्वेश्वरः साक्षात्तारापतिविभूषणः ॥ तारयेत्तारकद्रोण्यादुत्तराद्रवसा
 गरात् ॥ २९ ॥ विश्वेशानुग्रहानां विच्छिन्नाखिलकर्मणाम् ॥ भवंत्काशीप्रतिमतिर्नरेषां कदाचन ॥ ३० ॥ काशीप्रतिमनोयेषां निःशेष
 क्षालित्वेनसाम् ॥ तेषां वृत्तमानवलोकस्यन्पृथगोपरं ॥ ३१ ॥ तैरेव कालो विजितस्तत्त्वहितिस्तसः ॥ अपुनर्गर्भवसास्तेप्राप्तावावराणसीह
 यैः ॥ ३२ ॥ श्रेयसाभाजनैश्चैतन्नृजन्मनमुधानयेत् ॥ देवानामपि दुष्प्राप्यं काशीसंदर्शनादते ॥ ३३ ॥ ककलिः कोथवाकालः किंवाकर्मा
 ण्यनेकधा ॥ परानन्दप्रदं क्षेत्रमविमुक्तं यदाक्षितम् ॥ ३४ ॥ तर्गर्भवसोतिष्ठुनिपुनस्तर्गर्भवसिनः ॥ येनर्गर्भवनेच्छेन्नसिंसेवतेवरणमसिम्
 ॥ ३५ ॥ निशम्यैव निवचः प्राह तार्ह्यं न त्वाथमातरम् ॥ अहमप्यागमिष्यामि काशीं द्रष्टुं शिवाचिताम् ॥ ३६ ॥ मातुराज्ञामथ प्राप्य जनन्यास
 हपक्षिराट् ॥ क्षणाद्वाराणसीं प्रापमोक्षनिक्षेपभूमिकाम् ॥ ३७ ॥ उभावपि च तपतेतपउग्रं महमती ॥ संस्थाप्य शंभवं लिंगपतत्रोद्भोच
 लेन्द्रियः ॥ ३८ ॥ नास्माख्वाल्कमादित्यं संस्थाप्य विनताशुभम् ॥ अचिरेणैव कालेन महत्तपस्तपोः ॥ ३९ ॥ काश्यां प्रसन्नौ संजातौ दे
 वौ शंकरभारद्वाजकरो ॥ गरुडस्यापि ताहिङ्गादा विरासीदुमापतिः ॥ १४० ॥

माह ॥ अथेत्यत आरभ्य उभावर्षात्यतः प्राक्तनेन ग्रथेन ॥ २६ ॥ २७ ॥ तारापतिविभूषणश्रद्धालुः ॥ तारकद्रोण्यात्तारकः प्रणवः षडक्षराममंत्रराजो वास एव द्रोणीनौकाविशे
 षस्तथेत्यर्थः ॥ द्रोणीकाष्ठांबुवाहिनीत्यमरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भेदद्वैतज्ञानम् ॥ चकारएवार्थं ॥ मात्स्ववैत्यर्थः ॥ ४४ ॥ पततिगच्छतीतिप्रधानम् ॥ सत्यत्रासद्वाहानतामित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

गरुडायवरान्प्रादात्सुबहून्तदुल्लभान् ॥ खण्डममभक्तमितवज्ञानंभविष्यति ॥ ४१ ॥ वेत्स्यसिखरहस्यमेयन्नज्ञानंमुरैरपि ॥ लव्येत
 तथापितिलिङ्गरुडेश्वरसंज्ञितम् ॥ ४२ ॥ परमज्ञानदंष्ट्रांष्ट्रसृष्टसमचितम् ॥ अन्यच्चशृणुपक्षाद्रहितंवेत्तिसांप्रतम् ॥ ४३ ॥ असाव
 हंसवैविष्णुमास्तेभेदद्वैतचनौ ॥ एवंतस्यैवपक्षाद्रद्वैतद्रव्यलहारिणः ॥ ४४ ॥ प्राप्यसत्यत्रतापिन्निस्त्वमप्यर्थाभाविष्यसि ॥ इतिदत्त्वावंशं
 भुःस्वभक्तयगरुल्लते ॥ ४५ ॥ तत्रैवांहितोजातागरुडोपिहरिचर्यौ ॥ हरथत्वंसंप्राप्यसांपिपूज्योऽभवद्भुवि ॥ ४६ ॥ तपस्यतीमथालोक्य
 कदाचिद्विनांप्रभुः ॥ शिवस्यैवपरामूर्तिःखखोल्लोनामभास्करः ॥ ४७ ॥ दत्त्वावंशंपापघ्नंशिवज्ञानसमन्वितम् ॥ काशीवासिजनाने
 कभ्रवपापक्षयंकरः ॥ ४८ ॥ विनतादित्यइत्याख्यःखखोल्लस्तत्रसंस्थितः ॥ इत्थंखखोल्लकादिभ्यःकाशीविघ्नतमोहरः ॥ ४९ ॥ तस्यदर्शन
 मात्रेणसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ काश्चापैशंगिलेतीर्थंखखोल्लस्यविलोकनान् ॥ नरश्चित्तमाप्नोतिनीरोगोजायतेक्षणान् ॥ ५० ॥ नरःश्रु
 त्वैतदाख्यानंखखोल्लकादिभ्यसंभवम् ॥ गरुडेशेनसहितंसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५१ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखण्डेखखोल्लकादित्यग
 रुडेशयोर्वर्णनंनमपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ इति काशीखण्डपूर्वार्धसमाप्तम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पैशंगिलेपिलिलानिर्णयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमत्सरहंसपरिव्राजकाचार्यभागवतसूत्रपादशिष्यश्रीरामेन्द्रवनिशेष्येणरामानंदेनकृतयांका
 ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

